46.442
5
OSZK

UJABB KORI

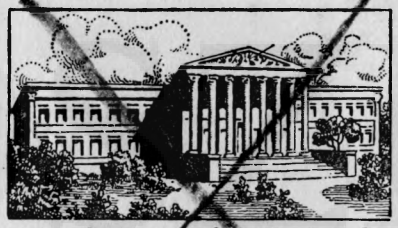
ISMERETEK

TÁRA

V. KÖTET

Kazinczy-Pamp

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR
02141
KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

UJABB KORI

ISMERETEK TÁRA.

TUDOMÁNYOK 'S POLITIKAI ÉS TÁRSAS ÉLET

ENCYCLOPÆDIÁJA.

ÖTÖDIK KÖTET.

KAZINCZY. — PAUPERISMUS.

PESTEN.

HECKENAST GUSZTÁV SAJÁTJA.

1853.

Báró
RÉVAY FERENC
könyvtára

R 2

46442
R 1955

1916. 131.

TARTALOM.

	Lap.
Kazinczy (Ferencz)	1
Kazinczy (Gábor)	23
Kean	25
Keats	25
Keglevich	26
Kelemen, kölni érsek, l. Droste	27
Kelet	27
Keleti irodalom	28
Kelet-India	35
Keleti kérdés	43
Kelmenfi	49
Kemble	50
Kemény (Dénes)	52
Kemény (József)	54
Kemény (Zsigmond)	55
Kénégeny	58
Kényszeritett munka, l. Gálya	62
Kent	62
Kerekes	62
Kerényi	63
Kereskedelmi szabadság	64
Kereskedelmi szerződvények	67
Kereskedelmi társaság	69
Keresztély	74
Kerner	75
Kerographia	75
Kertészet	76
Kertészeti- és virág-egyletek	77
Kerületi táblák	79
Kettős kamarai rendszer, l. Felsőház	79
Kezdeményezési jog	79
Kézmüvesek első congressusa Németországban	80
Khiva	81
Kiállitás, l. Iparmükiállitás; Mükiállitás	82
Kiesewetter	82
Kiköltözés, l. Kivándorlás	82
Kincstári tengerparti kerület, l. Fiume	82
Kinkel	82
Kinker	83
Királyi curia; királyi tábla, l. Curia	83
Királyi ügyész	83
Királyi városok, l. Városi ügy	83
Kirgizek	83
Kis (János)	84
Kis-Ázsia	84
Kis-Oroszország	85
Kiss (Bálint)	85
Kiss (Ferencz)	86
Kiss (Károly)	86
Kiss (Pál)	88
Kisajátitás	89
Kisdedóvás, kisdedóvó-intézetek	93
Kisfaludy (Sándor)	96
Kisfaludy-társaság	97
Kissingen	102
Kiszolgáltatás	102
Kivándorlás	103
Klaproth	106
Klauzál (1. Imre, 2. Gábor)	106
Klicpera	109
Kliegl-gép	110
Klüber	111
Knicanin	111
Knight	112
Knowles	112
Kobalt	112
Kobbe	113
Koburg	113
Koburg-Kohárý	113
Kock	115
Kőhalomszék	115
Koh-i-noor	116
Kohl	116
Kölcsey (Ferencz)	116
Kollettis	121
Kollár	122
Kolokotronis	123
Kölni dom	124
Kolosmegye	125
Kolosvár	125
Kolosváry	125
Kolowrat	126
Komárommegye	126
Komárom	127
Könyvtan	128
Kopácsy József	129
Kopisch	130
Kopitar	130
Korfu, l. Jóniai szigetek	131
Kornis	131
Körösvármegye, l. Horvátország	131
Körösi, l. Csoma	131
Kossovich	131
Kőszéntelepek	132

Lap.

Kotzebue 134
Kovács (János) 134
Kovács (Lajos) 134
Kovács (Mihály) 135
Kovács (Pál) 138
Kovács (Sebestyén Endre) 139
Kővárvidéke 139
Kozákok 141
Közbensö vámvonal, l. Forgalom (IV. köt. Pótlékczikk) 142
Közép-iskolák, l. Gymnasiumok . . 142
Közép-Szolnok 142
Közjavak, l. Domainek 143
Közlekedési eszközök 143
Közmunkák, l. Közlekedési eszközök 149
Központositás 149
Községrendszer 150
Krajner 155
Krakó 155
Krassóvármegye 156
Krasznavármegye 156
Kremsieri országgyülés, l. Osztrák birodalom 157
Kresznerics 157
Kreutzer 158
Krug 158
Krylow 158
Kübeck 159
Kubinyi 159
Kugler 162
Kühne 162
Kunság 162
Kurdistan 163
Kutahia 164
Kuthy 164
Kutatási jog (a hajókon), l. Rabszolga-kereskedés 165
Küküllövármegye 165
Kymäläinen 166
Lablache 167
Laborde 167
Laborfalvi Róza, l. Jókainé 168
Labourdonnaye 168
Lachmann 168
Lafarge 169
Lafayette 169
Laffitte 172
Lafon 173
Lafosse 173
Lagrange 173
Láhner 173
Lahore 174
Laing 174
Lajos I. (bajor király) 174
Lajos II. (hessen-darmstadti nagyhg) 175
Lajos (ausztriai föhg) 176
Lajos Napoleon, l. Bonaparte Lajos Napoleon 176

Lap.

Lajos Fülöp 176
Lajos-csatorna 177
Lakanal 180
Lakos 180
Lamartine 181
Lamb 184
Lambton 185
Lamennais 185
Lamoriciére 187
Lampadius 187
Lancaster 188
Lánczhidak 189
Lander 190
Landon 191
Landor 191
Landseer 191
Langenau 192
Langenbeck 192
Langenschwarz 193
Langer 193
Lanner 193
Lansdowne 193
Laplata, l. Plata 194
Lappenberg 194
Lappok 194
Laroche 197
Larochejacquelein 197
Larra 197
Larrey 197
Lassen 198
Lassu 198
László 199
Latkóczyné, l. Lendvayné 200
Laube 200
Lauenburg, l. Schleswig-Holstein . 201
Lauka 201
Laurent 202
Layard 202
Leake 202
Lebeau 203
Lebreton 203
Lebrun 204
Ledru-Rollin 204
Leeb 204
Légágyak 204
Légfütés 205
Léghajózás 205
Legitimisták 206
Légszeszvilágitás 210
Lehmann 211
Lehon 211
Lelenczházak 212
Lelewel 214
Lenau 217
Lendvay 218
Lendvayné 219
Lengyelország 220
Lengyel irodalom 228

	Lap.
Lenhossék Mihály	232
Lennep	232
Lenormand	233
Leo	233
Leonhard	234
Leopardi	234
Leopold	234
Leopold	235
Leopold II.	235
Leopold Fridrik	236
Lepsius	236
Lerminier	237
Leroux	237
Leuchtenberg	238
Lévai József	240
Levitschnigg	240
Lewald	240
Lichnowszky	241
Lichtenstein György	241
Liebig	242
Liechstentein	243
Lind	243
Lindpaintner	245
Lippe (vagy Lippe-Detmold)	245
Liptómegye	245
List	247
Lisznyai Kálmán	248
Liszt Ferencz	249
Literary fund Society	252
Lithographia	253
Littrow	255
Lloyd	255
Lola Montez l. Montez	256
Lombard-Velencze	256
London	258
Londoni értekezlet	261
Lónyay Menyhért	261
Lónyay Gábor	262
Lopez	263
Lornsen	263
Lortzing	263
Losoncz földulása	264
Lowe	267
Löwe	268
Lübek	268
Lucca	268
Luccana l. Espartero	269
Luden	269
Ludoviceum	269
Lukács Móricz	270
Luxemburg	271
Luzern	272
Luzzatto	275
Lyell	275
Lynchtörvény	275
Lyndhurst	276
Lytton (Edvard) l. Bulver	276
Maanen	276
Mac Adam	277
Macao	277
Macaulay	278
Mac Culloch	278
Macdonald	279
Maciejowsky	280
Mackintosh	280
Macready	281
Madagaskar	281
Mädler	282
Magelhaes	282
Magendie	283
Magnáán intézet	283
Mágnások l. Felsőház	283
Magneticus egylet	283
Magnetismus l. Delejesség; Somnambulismus; Villanyosság	285
Magnin	285
Magyar akademia	285
Magyarország	289
Magyar irodalom l. Pótlékczikkek	315
Mahmud II.	315
Mailand l. Lombardia	316
Mainottok	316
Maison	316
Majer István	317
Mailáth János	319
Malachowski	320
Malchus	320
Malibran	321
Malmaison	322
Malmö	322
Malom Luiza	322
Malta	322
Manin l. Olaszország	323
Manzoni	323
Marattok l. Kelet-India	323
Marchesi	323
Maret	324
Marheinecke	324
Maria da Gloria	324
Maria Krisztina	325
Maria Luiza	326
Maria (würtemb. hgnő)	327
Markó Károly	327
Marmaros vármegye	329
Marokko	331
Marquesas szigetek	333
Marrast	334
Marryat	334
Mars	335
Marschner	336
Martens	336
Martignac	336
Martin	337
Martineau	337
Martinez de la Rosa	337
Márton József	338

	Lap.
Marx	338
Maryland l. Egyes. stát.	339
Massachusetts l. Egyes. stát.	339
Massman	339
Mastai Ferretti l. Pius IX.	339
Mathew pater	339
Mátray Gábor	340
Matter	342
Mauguin	343
Maurer	343
Maurokordatos	343
Mauromichalis	344
Maury	345
Maximilián	345
Maynooth és Maynoothbill	345
Mecklenburg	346
Mediatizálás	347
Mednyánszky Alajos	348
Megyeri Károly	348
Mehemed Ali	350
Méhes Sámuel	350
Meinhold	352
Meiningen l. Szász-Meiningen	352
Mejiko	352
Melbourne	356
Menai hid l. Lánczhidak	357
Mendelssohn-Bartholdi	357
Mendizabal	358
Menzel	359
Mercadante	359
Mercoeur	360
Mérilhou	360
Mérimée	360
Merino	361
Merode (grófok)	362
Mérsékleti egyletek	362
Mérték és súly	364
Mery l. Barthelemy	366
Mesonero y Romanos	366
Messenhauser l. Bécs ostroma	366
Meteor-kövek	366
Methodisták l. Egyesült éjszakamer. vallásfelekezetek	368
Metternich	369
Mexiko l. Mejiko	369
Meyer	369
Mezei gazdaság	370
Mezei rendőrség	377
Mezzofanti	379
Miaulis	379
Michaud	380
Michelet	380
Michigan l. Egy. éjszakam. áll.	381
Mickiewitz	382
Mieroslawsky	382
Mignet	383
Miguel	384
Mihalievits	384
Miklós I.	385
Milano l. Mailand	387
Millingen	387
Milman	387
Milos	388
Milutinovich	389
Mina	390
Minano y Bedoya	391
Mineralogia l. Ásványtan	392
Mingrelia	392
Minutoli	392
Miskolcz	393
Missiók, missionárius ügy l. Térítők, térítészet	393
Mississippi l. Egyes.stát.	393
Missouri l. Ugyanott	393
Mitscherlich	393
Mittermaier	394
Mnemonika	395
Moa	396
Möbius	397
Mochnacki	397
Modena	398
Möglini gazd. intézet l. Mezei gazd.	398
Mohl	398
Mohnike	399
Mohs	399
Molbech	400
Moldva és Oláhország	400
Molé	403
Molitor	404
Momiers	405
Moncey	406
Monopol l. Egyedáruság	406
Montalembert	406
Montalivet	407
Montemolin l Bourbon K. L. M.	407
Montenegro	407
Montevideo l. Uruguay	410
Montez (Lola)	410
Montgolfier l. Léghajózás	412
Montgomery	412
Montholon	412
Moore	413
Mora	415
Morawszky	415
Moreno	416
Morgan	416
Morier	417
Morillo	417
Mormonok	418
Morny	421
Morpeth	421
Mortarai csata l. Olasz hadjárat	421
Mortier	421
Moscheles	422
Mosen	422
Mosonvármegye	422

	Lap.
Motherwell	424
Mounier	425
Mouzinho de Albuquerque	425
Mozin	425
Mucker-ek	425
Müegyesületek; mükiállitások	426
Muelnare	427
Müffling	428
Mügge	428
Mühlenbruch	428
Mühlenfels	429
Mühler	430
Müipar l. Ipar	430
Müller	430
Mulgrave l. Normanby	430
Müller	430
Münch	431
Münch-Bellinghausen	431
Münch-Bellinghausen	431
München épitészeti nevezetességei	431
Mundt	435
Munka	435
Muralt	443
Murat (Joachim)	444
Murray	444
Musset	445
Muszka l. Oroszbirodalom	445
Muzeum	445
Mysticismus	449
Nádori concursus l. Élelmezés	450
Nägele (Ferencz Károly)	450
Nagy Britannia l. Brittföld	450
Nagy Ignácz	450
Nagy János	451
Nagy Károly	452
Nagy Pál (Felsőbüki)	453
Nagy-Enyed	455
Nagy-Sinkszék	458
Napier	458
Napier	459
Napkelet l. Kelet	459
Nápoly	460
Nápolyi királyság	460
Nassau	460
Naumann (János Fridrik)	461
Naumann (Károly Fridrik)	461
Naumann (Mór. Erneszt Adolf)	461
Navarinoi csata l. Görögország	462
Neander (Ján. Aug. Vilmos)	462
Nebenius (Károly Fridr.)	462
Négerek	462
Neigebaur (János Ferdinand)	464
Németország (statistikája)	464
Németország (ujabb története)	469
Német bölcsészet	479
Német-katholikus egyház	483
Német müvészet	488
Német nyelv és irodalom	489
Német itészet és folyóiratok	502
Német irodalom külföldön	503
Német tengeri erő	506
Nemours	506
Ney Ferencz	507
Nibby	508
Nicander	509
Niccolini (Giovanni Battista)	509
Niemcevicz (Julian Ursin)	510
Niemeyer (Herman Agathon)	511
Niemejovszki (Vincze)	511
Niger, (folyó)	511
Nilsson, (Sven,)	512
Nógrádmegye	513
Nodier (Charles Emanuel)	516
Normanby (Konst. György Phipps)	517
Normann, Vilmos	517
Norona	518
Norton, (Karolina)	518
Nostitz	518
Nostitz és Jänkendorf	519
Nothomb (Jean Baptista)	520
Nowosilzow (Miklós)	521
Nubia	523
Nyíri István	524
Nyitra vármegye	525
O'Connell	529
O'Connor	534
Odessa	535
Odilon Barrot	536
O'Donnel (Lipót)	538
Oehlenschläger (Adam Gottlob)	538
Oekonomia, l. Gazdaság	539
Oersted (Hans Christian)	539
Oersted (András Sandöe)	539
Oettingen-Wallerstein	540
Oettinger, (Eduard Maria)	541
Ofalia	542
Oginski, (Gábor)	543
Ohio l. Éjszakamerikai egy. áll	544
Oken, (Lőrincz)	544
Oktroyált alkotmányok	544
Oláhország, l. Moldva	545
Olaszország, (földleirása)	545
Olaszország (Ujabb története)	546
Olasz zene	559
Olasz irodalom	561
Oleszczinszky, (Antoni)	566
Olazaga, (don Salustiano)	567
O'Meara, (Parry Edward)	567
Orelli, (Ján. Gáspár)	568
Orfila	568
Orleans-család	569
Orosz egyház	570
Orosz-ipar	572
Orosz irodalom l. Szláv irodalmak	575
Oroszország statiskája	575
Oroszország története	579

	Lap.
Orvostan, l. Gyógytan	586
Oszkar, (Jósef Ferencz)	586
Osszétek	587
Osztjákok	587
Osztrák birodalom (története)	588
Osztrák birodalom (statistikája)	604
Osztrák büntetőtörvény, l. IV. köt. Pótlék czikkek: Büntetőtörvény	614
Osztrowszky, (Antal János)	614
Otaheite vagy Taiti	615
Ottmer, (Károly Tivadar)	616
Otto, (I. Frigyes, Lajos)	617
Otto (Frigyes, Gyula)	617
Oudinot I. (Károly, Miklós)	618
Overbekk, (Frigyes)	619
Owen (Robert)	620
Ozman, l. Török	623
Örökösödési törvények	623
Őrültek intézetei, l. Tébolydák	626
Ősiség	626
Összeesküvés, l. Felségsértés	628
Paalzow, (Henriette Johanna)	628
Pabst, (Henrik Vilmos)	628
Pac (Lajos Mihály)	629
Pacca, (Bartolomeo)	631
Paez, (José Antonio)	631
Paganini, (Nicolo)	632
Pagés, (János Péter)	633
Paget, (János)	634
Pairek, pairkamara l. Felsőház	634
Paixhans, (Henrik, József)	634
Pajol, (Claude Pierre)	634
Pál Vilmos	635
Palacky Ferencz	636
Palafox	636
Pálffy Albert	637
Palmerston (Temple Henrik János)	639
Palóczy László	640
Panorama	641
Pap Endre	642
Pap István	644
Papi javak	644
Paraguay	648
Pardoe, (miss Julia)	649
Páris, (statistikája)	650
Parma	656
Paskiewits, (Iwan Fedorovics)	657
Passy, (Hyppolite)	660
Patagonia	661
Pauperismus	661

Kazinczy Ferencz, egyike azon férfiaknak, kik megérdemlették, hogy az utókor emlékezetöket tisztelje. 'S vajha mi, kik Kazinczy utókorában élünk, igazán teljesitenők a' szent kötelességet, melly nem elégli a' csupa beszédben nyilatkozó emlékezést, hanem át kivánja hatni az életet, hogy ez teljessé váljék 's méltóbbá a' jövendőségre. A' magunkkal eltelés hiuságot táplál, melly az idegen érdem iránt fogékony lenni nem tudván, az önérdemre is tehetetlen.

Kazinczy Biharban 1759-ik év oct. hava 27-kén szül. *Ér-Semlyén*ben nagyszülei házában. Atyja, *Kazinczy József*, Abaujban Alsó-Regmeczen lakott; anyja az Ér-Semlyénben lakó Bossányi Ferencz leánya volt. Mint kisded ide adatott Regmeczről, hol füle nyolczadik éveig magyar hangnál egyebet nem halla. Erősödvén, eljára a' helybeli tanitóhoz, ki alatt tanulni kezde; el a' prédikátorhoz, kinél fő gyönyörüségét abban lelte, hogy annak könyveit összedulta. „Kivált a' bazileai kiadásokat szerettem, ugymond 1828-ban, naplójában, fejér papirosokért és szép betüjikért. Midőn visszaemlékezem ezen szenvedelmeimre, nem tudom elhitetni magammal, hogy ezek megmagyarázhatatlan módon embryóként nem fekszenek lelkeinkben. Az idő nem fogyasztotta őket, hanem még ma is neveli."

Atyja 1767-ben visszakivánta magához, hol *Dénes* öcscsével 's egy anyai rokonával egy Késmárkról szerzett deák vezérlése alatt egy évig tanulta többi között a' német nyelvet is. A' tanitót legkisebb oka sem volt dicsérni; az atya kénytelen vala a' tanitás terheiben osztozni, mit a' tanitó rosz néven vett. Atya és tanitó tűrék bajaikat, — a' kölcsönös tűrésnek a' fiuk vallák kárát. De a' német nyelv megtanulása végett a' tanitó német képes bibliát olvastatá velek. Ferenczünk *Ézsaiás* valamelly részére forditván a' könyvet, el vala ragadtatva költői szépsége által, 's minthogy a' nyelvet nem jól érté, atyja könyvei közől a' magyar bibliát vitte ki; 's most a' próféták lőnek legkedvesebb olvasása. Igen vallásos lévén az atyja, örült fiának ezen hajlandóságán, 's biztatá, hogy Pál apostol leveleit is olvassa: de abban nem boldogult. Ellenben az Ujtestamentom történeti könyvei, még inkább az Ó-testamentoméi, kedves olvasmánya maradtak szinte öreg napjaiig.

Az atya szeretett sokáig ülni asztalnál, 's mondogatni, mit láta, halla, olvasa, 's mi nevezetes történt szüléivel 's ezek barátjaival. Mig Dénes és társa tányéraikra hajolva elszunnyadtak, és a' tanitó pipájához ásitgatott: Ferencz elolthatlan szomjusággal hallgatá a' beszélőt, 's toll levén mulatsága, mint más fiunak labda szokott lenni, néhány ivet teli ira a' hallott történetkékkel, azt rosz kedvü tanitója előtt gondosan rejtegetvén. De ez rá akadt a' derékaljak között is, 's elpanaszlá az atyának, hogy fia Ferencz mi haszontalanságokkal tölti idejét. Az atya, parancsolván, tegye vissza

az irást hol találta, nagy örvendezéssel szaladt nejéhez, hogy fijok *generalis ugyan nem lesz* — eleinte annak szerette volna látni — *de igen könyviró.*

Az 1768-dik évet ugyanazon tanitóval *Késmárkon* töltötték a' fiuk. Szökevény lengyelek 's huszárok lévén a' városban, sok alkalmat leltek a' fiuk idővesztegetésre; nemis tanultak semmit, kivéve az iskolában szépen és gondosan irni. De Ferencznek a' házi gazda — *Cornidesz* — látván a' fiu olvasási kedvét, a' *Tugendschule*-t adta olvasni. E' könyvből tanult meg németül. Azonkivül egész órákig andalga a' Tátra csucsainak nézésében, mellyek uj meg uj szinben 's uj meg uj világitásban elbájolák. Igen nagy templomjáró is vala, mert ott képeket lelt és zenét. (Tudva van, hogy a' késmárki evangelikus fából épült templomnak nagy része bibliai történetekkel van kifestve. A' képek még most is ott vannak, de a' zene már elhallgatott).

1769-ki őszszel *Patakra* küldetett a' három fiu, mégis azon deákkal, ki Késmárkon sem nem tanitott sem nem tanult. Ha itt Patakon nem tudák a' leczkéket, mind a' deák mind az iskolai tanitó azt hivék, hogy azért, mivel Késmárkon más könyvből tanulták a' latin grammatikát.

1770-ben II. *József* Patakot is vala érendő utazásaiban. Az öreg Kazinczy szerete fiaival mindent láttatni, 's igy Ferenczünk és öcscse az alispán engedelméből tányért nyujthatának a' császárnak, kinek ebédjéhez az asszonyságok mint nézők bebocsátattak. Ferencznek szemeit minden megkapá; álmélkodva látta, hogy a' császár könyökén foldva volt a' kabát. Mert József „utálta a' vesztegetést és czifrát, 's példát akara adni a' foldott könyökü kabáttal." A' rövid evés után felkelt a' császár, 's az asszonyokhoz fordult: de azok közt egy sem volt, ki nyelvét értette volna. — Patakon a' Kazinczy-fiuk előtt németül tudó gyermek nem volt még, mint németül tudó togatus sem, az utánok nem sok idő mulva Pozsonyból oda lement doctor *Décsy Sámuelig*, ki később Bécsben a' *Magyar Kurir* leveleit irta vala. — A' fiuk egyfelől csufoltatának, más felől nagy tekintetben állának, hogy tudták, mit senki más nem.

Az akkori szokás szerint másfél évet töltvén a' syntactikában, Ferenczünk a' poetikába ment által, hol az a' szerencse érte, hogy tanitója szereté a' mit tanita; igy azt lehetetlen volt neki is meg nem szeretnie. 'S a' Bodrog szélei 's a' berek a' Bodrog jobb felén, zenge midőn ott *Virgilius* eklogáit 's *Ovidius* elváltozásait szavalgatá. Eltelvén az év, az ifju szivesen maradt volna még ez osztályban: de anyja (atyja távol levén) eziránt a' tanárok véleményet akarván megtudni, azoknak egyike igy szólt Ferenczhez: „Te itt belé szerettél a' te poetáidba; de majd ott t. i. a' rhetorikában, Cicero a' forumra viszen 's a' Curiába az atyák közé; hallani fogod mint harsog Catilina, Verres és Antonius ellen, hogy az a' Caesar megrendül, 's kiejti kezéből a' tekercset. Menned kell, ott Cicerót fogod szeretni!" Ferencz zokogva tölté az első órát a' rhetorikában.

1772-ben a' tanárok egyezésével az atya kivitte őt és testvérét *Bugyi*ba, hogy ott tábornok *Beleznay Miklós*nak, ki a' protestánsok ügyeit az udvarnál előmozditá, 's attól kedves választ hozott vala, a' pataki főtanoda nevében tisztelkedjenek. *Komjáti Ábrahám*, a' főtanoda contrascribája, lőn az ifjak vezére. — A' Miklósnapi tisztelkedés után az atya Pestre is vitte őket, 's csak karácsonyra érének vissza Patakra. Ez egy holnapi utazás kimondhatlan hasznot hozott rájok. „Lelkeink szikrát kapának, ugy irt

arról Kazinczy, *előre törekedni, 's érdemleni a' nagyok figyelmét.* A' mit az iskolában talán elmulaszthattunk volna, kipótolá Komjáti lelkes beszélgetései által. Ovénusnak epigrammáit nagy részben könyvnélkül tudta, sokat a' szekérben velünk is eltanultatott."

Egy akkori, inkább erdélyi szokás, mint Kazinczy *Báróczy* életrajzában mondja, *) ő rá is hatott. „Erdély azon időben, a' melly felől szólunk, (1760 körül) két nagy elsőségével dicsekedheték Magyarország felett, egyikkel azzal, hogy onnan a' gazdagabb házak fiai 's nem ritkán még a' nem gazdagokéi is, utazni küldettek; másikkal azzal, hogy ott az a' nemesség is, melly Erdélyben olly nagy számban visel grófi és bárói titulust mint minálunk kicsinyben, még pedig ifjak és öregek, férfiak, asszonyok és leánykák, örömet találtak, fényt kerestek és dicsőséget abban, ha neveik nyomtatott könyvek homloklapjain jelenhettek meg, az alatt mig nálunk a' könyvcsinálók, kivevén felette kevés eseteket, papokból, professorokból és az árs nem áros salutaris doctoraiból állottanak. Ez a' magában és kezdetekor talán nevetséges, de a' következésre nézve felette tiszteletes düh Erdélyt még a' fejedelmek ideje óta foglalta el, kik nem a' haza dolgainak hív és eszes folytatása, hanem a' doctor Marcus Fridericus Wendelinus munkájának leforditása által igyekeztek halhatlanokká tenni magokat, 's elérték a' mit nem kerestek. Erdélyben igy a' jó fej neki bátorodott irni, irt, 's a' gyakorlás által gyarapitotta erejét, 's a' példa uj meg uj irókat támaszta: nálunk a' legjobb fők sem irtak, legalább nem nyomtattattak."

Mondák, hogy ez erdélyi szokás Kazinczynkra is volt befolyással. Atyja tudniillik egy Erdélyben nyomtatott munkát látott, mellyet valamelly ház gyermekei forditgattak, 's szüléik sajtó alá eresztettek. Fia kezébe adá hát *Gellert* egyik értekezését a' vallásról, 's meghagyta, hogy forditaná, később *Rabener* szatiráiból is holmit; 's mikor forditása annyira szaporodik, hogy egy kötetet tehet, sajtó alá bocsátja. De a' jó atya 1774., mártius 20-kán meghalt, élete 42-ik évében. A' veszteséget annálinkább kelle érezniök, mert „kiki szánná ugyan őket, kiki tudá mit vesztettek, — de senki sem találtaték, kinek gondja volt az árván és vezér nélkül maradtakra; még professoraik sem vigyázának fel tanulásokra; a' hív Komjáti akkor hagyá el Patakot, 's indult akademiai utazására."

Kazinczy tanusága szerint Pataknak akkori állapotját nem hiheti az, ki később ismerte meg, miután *Vay József* ujjá teremté. A' bölcselem tanára betegségben fekvék, midőn keze alá Kazinczy jutott; a' történeteket és természeti jogot tanitó fél évig sem tarta leczkéket, szemeinek csaknem teljes elsötétedése miatt; az ki theologiát tanitott, öt év alatt ment végig tudományán, pedig keze alá minden hatodik hónapban uj hallgatók kerültek! a' negyedik tanárt, ki a' természet- és mennyiségtant adá elő, senki sem akará hallgatni nagy nyersesége miatt. Ha valamellyikök beteg lett, vagy Patakról eltávozott, nem volt helyettese. A' természeti jogot Grotiusnak *de jure belli et pacis* vastag könyvéből taniták, 's midőn Kazinczynk azt hallgatni kezdte, a' tanár a' könyv közepében jára. A' magyar történeteket külön még nem taniták; a' theologia nyelt el

*) Báróczynak minden munkái, ujra kiadta Kazinczy, Pesten 1814. A' nyolczadik kötetben.

legtöbb időt, pedig az evangelikus egyházak törvényi viszonyait az országban nem adták elő. A' kor jellemèhez tartozott a' nagyon szélesedő előadás. A' Debreczenben tanitóskodott *Sinai Miklós*ról, kinek egyébiránt sok érdeme volt, ugyancsak Kazinczy beszéli, hogy a' közönséges történelmet olly terjeszkedve tanitotta, miszerint *tizennyolcz év alatt még csak a' harmadik századig juthatott el.* *)

Igy állván a' tudományos mivelődés Patakon, Kazinczyt saját nemtője vezeté. A' könyvtárból hordott költőket és épitészeti munkákat; olvasott, irt és rajzolt, de utbaigazitás nélkül; tanulta, Práyból, a' hazai történetet, — mester nélkül a' görög nyelvet is, miért Szentgyörgyi tanár megdicsérte, a' nélkül, hogy neki csak egy leczkével is kedveskedett volna. — Komjáti Bécsből egy francziát utasitott hozzá, 's anyja megengedte, hogy nála tartsa 's tőle francziául tanuljon. — Kezébe jutott egy göttingai almanak is, mellyben *Gessner*nek két idyllumát találta. Minden jobb darabot kiirt a' könyvből 's másolta a' rézmetszeteket: de Patakon nem mondhatá meg neki senki, ki az a' Gessner, 's irt-e még többet? mert nem voltak könyvárusi értesitők, 's tudományos folyóiratok.

Most levele érkezett anyjától, hogy a' mi fordításokat boldogult atyja neki meghagyott, tekintesse meg egy tanárral, kiigazitás végett, 's azután küldje meg neki, az anyának, hogy Kassán kinyomathassa. Az ifju elvitte hát *Őry Gábor*hoz Gellert értekezését, ki a' szándékot megtudván, annak meséit ajánlotta neki forditani, mit is a' vizsgálat idejeig kellett volna megtennie. De a' *hunok* történeteiről Magyarország földirására tévedt, 's egy uj *Kis-Tükröt* irt össze, mit az anyja mindjárt kinyomatott Landerernál Kassán 1775., 's a' vizsgálaton az ifju szerzővel kiosztatott, ki nem keveset remegett szégyenvallástól, mivel a' dolgozatot nem nézte volt által senki. Az anyja még egy munkáját adta ki azután, t. i. *Az amerikai Podócz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérését*, Kassán 1776, mellyet Kazinczy Bessenyei németül irt munkáját „Die Amerikaner" leforditván készitett.

Most az ifjunak sovár lelke, melly táplálék után áhitozék, egyszerre többhöz jutott. Atyja testvére, *András*, 1777-ben Bécsbe utazott, 's magával vitte Ferenczet. Pestre érvén az akkor itt egyetlen könyvárushoz, *Weingand*hoz, futott *Gessner*t megvenni. Az elfogyott volt. De *Wieland* Muzariona és Gracziáji ötlöttek szemébe. Nem ismeré Wieland nevét; a' könyvek szép kiadása 's a' szép képek kiványt támasztottak benne azokat megvenni. Bécsig csak azokban olvasgata. Ott meg a' *Belvedere* vala uj világ előtte. Mig vezetőit a' természet csupa mimelése ragadtatá, az ifjut öntudat nélkül a' müvészet vonszá. — Bessenyeit, nem lelvén hon, ott irt neki levelet.

„Mária Terézia a' magyar nemes testőrséget feállitván, a' magyar és erdélyi megyék jelesb ifjaikat ajánlák belé. Ezek előtt Bécsben, hol a' tudományok 's müvészetek becsületre jutottak, uj példák tünének fel, 's Bessenyey, Báróczy és Barcsay lőnek a' nemzetnek ébresztői, tanitói és halhatatlan diszei. — — E' három ifjainkkal kezdődött nyelvünknek és

*) Magyar régiségek és ritkaságok, kiadta Kazinczy F. Pesten 1808., a' VII. és VIII. lapján.

literaturánknak egy uj szaka. Azok a' kik később vétettek fel a' testőrzők közé, próbálgaták erejeket, vágytak megosztozni dicsőségekben, 's báró Naláczy József, Bessenyey Sándor, testvére Györgynek, 's Czirjék Mihály az ő példájok, buzditásaik, vezérléseik nélkül talán soha nem fogtak volna irni. Báróczynak tanácslásai nélkül, kit Kisfaludy még a' a' seregnél ért, a' nemzet talán nem vette volna *Himfyt*, poesisünknek halhatatlan diszét.“ *)

Kazinczyt Patakon fogta a' szikra, melly Bécsben gyuladt meg, ámbár lelke már azelőtt vágyakodott valami után, mit alig tudott még kifejezni.

Visszatérvén Patakra, a' könyvtárnok tudatá vele, hogy eladás végett valami hitvány könyvek jutottak kezéhez, mellyekben azonban szép rézmetszetek vannak. Kazinczy megszokta vala, hogy neki tetszik, mit mások megvetnek. A' könyvek között lelte *Báróczy* erkölcsi meséit Marmonteltól. „Még ma is birom — irja 1828-ban — a' könyvet ; még rajta van ifju esztendeim örömeinek kedves emléke ; még ismerem a' helyeket, hol az édes szólása csudálgatásiban fel felsikoltozám. Vissza vágytam Bécsbe, hogy őt láthassam , hogy lelke átszállhasson reám félmértékben. Ő vala örök olvasásom ezentul, 's már akkor feltevém, hogy az ő koszoruja után fogok törekedni minden erőmmel a' mi lesz.“

Nem sokára ismét jelenté neki a' könyvtárnok, „hogy megint valamelly nyomtatványok küldettek kezéhez ; hexameterek és kocczanók nélkül, korántsem olly szépek, mint a' Torda nagy poétaé : de jó lesz mégis megtekintenie, hogy nevessen rajta.“ — *Baróti Szabó Dávid* versei voltak. Kazinczy elragadtatással olvasá , nem mintha igen jó verseknek találta volna, hanem mivel örvende, hogy egész kötet verseket látott 's kocczanók nélkül. Distichonokban mere irni Baróti Szabónak, 's boldognak érezé magát, midőn válaszát szintolly versekben vevé. 'S ujabb nyilvános serkentés is érte. Az iskolai javitás következtében, mellyet Mária Terézia alatt *Ürményi József* szólitott elő, a' kassai kerület iskolai igazgatója *Péchy Gábor*, 's a' kassai akademiának prorectora *Kenyeres József*, később rozsnyai kanonok megjelentek Patakon is 1779. április 27-kén, jóllehet ez iskola nem tartozott ügyelésök alá. Felgyüjtetett az ifjuság, 's Kenyeres tudakozván, ha Kazinczy Ferencz jelen van-e, kiszólitá őt. „*Baróti köszönti*, ugy mondá, *levelét gyönyörködve mutatja mindennek, 's kéri , kényszeriti , ne engedje magát a' fáradság által elfordittatni a' pályától 'stb.* Ekkor az ifjuságnak fordult, 's Kazinczyt például tevé ki.

Gr. *Teleki József* elegiája (1779-ben Kolozsvárott) vonszotta a' közfigyelmet. Kazinczy Álmosdon meglátogatá, 's a' gróf vele a' magyar verselők felől hosszasan szólott ; nem javallá a' tordai prédikátor izetlen leoninusait, nem a' Baróti Szabó nyelvét és mesterségét, jóllehet megvallá, hogy az utolsónak nyomdokain több szerencsével indulván el, idővel jeles munkák fognak keletkezni. — 'S ez évben Kazinczy még több nagynevü emberek látásához jutott. Gr. *Pálffy Károly*, ki utóbb herczeggé lett, zempléni főispánságába gr. *Eszterházy Károly* egri püspök által vezettetett be. A' két magas vendégnek a' pataki ifjuság tisztelkedett julius 6-kán, 's Ferenczünk nyujtá nekik által az üdvözlő verseket. Az

*) Kazinczy, Bárócz y életében, 9. 10. lap.

iktatás ünnepélyénél az akkori nevezetességek nagy koszoruát látá, 's Kazinczy nem mulatott el semmit, mit tudnia, látnia lehetett. — Julius 15-kén 1779-ben bucsut veve a' pátronátus jelenlétében a' pataki főiskolától, mellyben tiz évet töltött vala.

September 9-kén *Huszti* testes könyvével — akkor Debreczenben és Patakon nem taniták még a' honi jogot — poetáival, festékeivel és ecseteivel Kassára ment, egy ügyész mellett törvényi gyakorlatba. *Baróti*hoz szaladt mindenek előtt — de csalatkozott benne. „Ugy hittem ha csak rá nézek is, ha hallhatom szavát, ha vezérlését vehetem, általjő rám a' poetai tűz : de a' fás ember engem olly tartalékkal fogada, hogy nem tudhattam, tiszteletből bánik-e igy velem, vagy mivel egy kis testü fiucskához leereszkedni poetai méltóságához illetlennek tekinté. — Tiszteltem őtet, szerettem, de fel nem tudván melegiteni, holott magam csupa tűz valék, minél ritkábban jelentem meg nála.“ 'S igy Kassán nem lelte Kazinczy, mi neki kellett : tapasztalt, melegszivü művezért. Könyvárus sem volt, de egy könyvkötőnél lelte *Gessnert*, 's *Idylliumait* 's az *Első Hajóst* kezdé forditani.

Ekkor, 1780. január első napján, *Ráth Mátyás*, később győri evang. prédikátor, kezdé irni *Magyar Hirmondó*-ját. Kazinczy tanusága szerint, sokan gyülölték Ráthot, hogy nem születvén magyarnak (Győrben született), magyarul mert irni; haragudott rá leginkább Debreczen. 'S az akkor divatozott *izlést* Kazinczy igen jól mutatja fel következő történetkével. A' biharmegyei főispán beiktatásakor (1779.) egy háznál volt *Szilágyi Sámuel* superintendenssel midőn egy szabolcsmegyei csoportocska lépett be, kedvtelve kaczagván egy piaristának nyomtatott verseit, mellyek más nap ki voltak osztandók. A' superintendens látni akará a' verseket, 's fenn szóval olvasá :

Nemde talán az örömszekeren diadalma Camillust
Vitteti, és a' boldog időkre
Felvirradt boldog Rómának népe csodálja
A' rab nemzeteket ? vagy hevülnek
Régtől félbeszakadt szép pályafutásai ujra
Felzendült nagy Olympia-partnak ?

Sőt ezek gyönyörü versek, mondá a' superintendens. Amazok meg sem érték, hogy Szilágyi, kit csodáltak, nem kötődik. De midőn tovább meleg magasztalásokra hallák fakadni, nem tudák, a' tudós ember jár-e roszul, vagy ők. Álljon itt — folytatja Kazinczy — egy versezet, hogy a' később dők lássák, mit csudálgatának azok, kik a' *Révai* verseit (mert ő volt a' piarista) rosz verseknek tekintették, 's a' nyelvrontástól rettegének :

Római császárné, sok ország királya,
Kegyesség tüköre, igazság fáklyája,
Árvák kegyes anyja, éhezők dajkája,
Megholt, kin kesereg magyarok hazája.

'S ki ne sirna, midőn illy nagy élet megholt,
Melly élet sok élők éltének élte volt ?
Sokat nevelt, tartott, táplált, ha egyszer szólt ;
Kinél bolt gazdag volt, jaj magát zárja bolt!

Nem a' közönség, mellynek az illyen tetszett, hanem az álköltők, kik az illyet müvészetnek tarták, lettek ellenségei a' jobb izlésnek, 's azok

ellen nagyon kellett akkor és kell mai napig harczolni. A' közönség mindig a' szerint képzelődik, a' millyen táplálékot nyujtanak neki, vagy ha ezt megunja, külföldre fordul, honnan jobbat reményl : ámbár onnan a' roszat is majdan becsülendi, ha megszokta vetni a' nemzetit; ennek megvetésére pedig a' kontárok versenyezve dolgoznak.

Az 1781-ki évet Kazinczy Eperjesen töltötte a' kerületi tábla mellett. Itt egy tiszteletre igen méltó leány ismeretségében 's a' szép tájékon duzzadoza költői lelke. Azonban az ott élő jó festésztől nem kaphatott utmutatást, mert müvészetét nem gyakorlá, — 's azt, ki volna *Klopstock*, senkitől nem tudhatta meg. Egyszeri tanitója Késmárkon, akkor eperjesi prédikátor, felőle annyit tudott neki mondani, hogy veres kabátban látta, 's illatját, melly róla, mint párizsi szépről terjedeze, érzette ; 's hogy Wieland, a' víg költemények irója, ugy öltözködik, mint sötét prédikátor.

1782. sept. 21-kén Pesten táblai eskütté lett, az nap, mellyen protestans ifjak legelőször. Ügyvéddé lenni nem volt kedve : de azonnal megvette a' *Messzias* legszebb és legjobb kiadását. — Szelleme már hires, vagy hiressé leendő férfiak társaságában fejlett. *Rádaynál* a' reggel óráit tölté ; a' szinházban rendesen mögötte ült, 's hallgatá észrevételeit az előadásról 's darab müvi becséről. Eljárt *Teleki Józsefhez* házába, megismerte *Katona Istvánt*, *Cornideszt*, a' Prónay László mellett nevelősködő *Schwartnert*, a' különcz *Kálmárt*, „ki a' philosophica nyelvet feltalálta, Ázsiában utazott, 's mig *Prodromusát* Landerernél nyomatta, egy kerti nyaralóban tölté a' telet, fázva koplalva, 's nyakig ülve szalmában, 's ugy dolgozá verseit, reszketve minden tetemiben a' nagy hideg miatt."

Az alatt egyik öcscse katonatiszt, másika megyei aljegyző lett : anyja Ferenczet is sürgeté hivatalt keresni. Báró *Orczy Lőrinczné*l, abaujmegyei főispánnál, tisztelkedett hát, hogy őt tiszteletbeli jegyzővé nevezze. A' főispán beszélgete vele verseiről, arról, mit Barcsay hozzá irt : de kérését csak 1784-ben oct. 13-kán teljesité. Abaujban több nevezetes férfit talált Kazinczy, de leginkább gr. *Török Lajost* szerette meg és tisztelte.

1785-ben a' megyék tiz kerületté huzattak össze. A' kassai kerület főkormányzója, commissarius név alatt, *Szent-Iványi Ferencz* volt. Mivel a' német nyelv hivatalossá tétetett, 's Kazinczy tiszttársai közől más azt nem tudta, ő rá hárult a' teher, hogy mindent leforditson, 's mindent, a' mit a' megye elküldött, hogy az alispán is érthesse, magyarul és németül tegyen fel. Báró *Swieten* a' tudományi kar ministerévé lett (1786.), 's előlülése alatt Magyarország iskolai ügyét *Pászthory Sándor* vitte. Honunkban kerületi igazgatók neveztettek ki ; a' kassai kerületben gr. *Török Lajos* lett azzá, 's egyik hivatalnokául Kazinczy Ferencz ajánltatott. Ez ohajtá e' hivatalt, nemcsak mivel gr. Török alatt, kit atya gyanánt tisztelt, szolgálni szerencsének tartotta, hanem mert a' nevelés ügyét inkább becsülte mint mást. Nem engedett hát *Vay Józsefnek* szabolcsi alispán kinálásának, nem saját alispánjának, ki nála nélkül hivatalát nehezen tudta folytatni, 's Bécsbe ment. *Swietennel* hosszan beszélt, 's csudálkozással tölt el iránta. Itt, *Pászthoryn* kivül megismerkedék Bécsnek nevezetesebb tudósaival és müvészeivel, kik között az erdélyszületésü ***Born Ignácz***, az amalgamának hires feltalálója, ***Sonnenfels, Blumauer, Ratschky,***

Alxinger 'stb. A' *Belvedere*-ben kéjelge. Méh nem gyüjthet szorgalmasban mézet minden virágról, mint Kazinczy lelke mindenütt tanult, 's tevé tiszteletessé a' magyar nevet. A' magyarok között természetesen *Báróczy* volt, kit vezető gyanánt tisztelt. Ez ugy mint *Orczy* és *Barcsay* a' franczia nyelvet és irodalmat becsülte többre a' németnél ; *Pászthory* szintén ugy itélt, jóllehet elérté, hogy Kazinczy a' német irodalmat szerette inkább. 'S két intést adott neki, mellyet Kazinczy soha el nem felejtett, t. i. hogy *dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk sem ér tovább*, — 's hogy *mindenkor a' nehezebbet kell keresnünk, mert az ugy lesz végre nekünk is könnyü.*

Kazinczy a' kedves hivatalba nov. 11-kén lépett 1787. Mig azt viselé, minden évben felrándult Bécsbe ; azonfelül nagy kerületében, mellybe Szepes szintugy mint Heves és a' Jászság tartozott, sokat jára és intézkedék ; Pestre is gyakran bement, mindig és mindenütt a' nevezetes embereket felkeresvén. Ollyanok voltak többiek között gr. *Eszterházy Károly* egri püspök, 's gr. *Széchenyi Ferencz*, kihez Pászthory küldte, 's ki mind maga érdemei, mind fia *Széchenyi István* által lett halhatatlan. Kazinczy naplói és levelei kora embereinek megismerésére kiváltkép becsesek ! — De főnöke, gr. Töröknél egyszer (1788-ban) két lembergi tanárt is látott, *Martinovics*ot és *Fesslert*.

1790-ben József halála után visszahozatott a' régi jogállapot; a' korona Bécsből Budára vitetett a' nép öröm-rivalgásai között ; a' megyék banderiomai őrizék Budán ; az abaujmegyei nemesek között Kazinczy is állott őrt, 's költé *Hamlet*hez az előszót. — Ekkor Ráday Pesten magyarszint szándékozék alkotni, Kazinczy mellé rendeltetett. (Legelsőbben a' *Házi atya* adatott). „Sokan, ugy beszéli Kazinczy, haraggal járának fel 's alá közöttünk (a' szinházban), *hogy a' magyar nem született bolondnak.*“

A' régi jogállapot visszatértével, változások történtek az iskolai hivatalokban is. Kazinczy mint protestáns elbocsáttatott, vele mások is. Az elbocsáttattak igéretet vettek, hogy más hivatalba fognak alkalmaztatni. Kazinczy nem ohajtott más hivatalt ; *Széphalmon* 1791-ben épitkezni kezdett ; ott szeretett volna magának és tanulmányainak élni. De prot. nagyjaink ösztönzésére, hogy keressen hivatalt, miután *Svieten* és *Pászthory* kegyeivel dicsekedhetnék, Bécsbe utazott. Az elsővel beszélvén 's tőle bucsuzván, az őt megölelte és megcsókolá. Ez uttal ismerte meg *Hajnóczy Józsefet*, ki Bécsben tartózkodék, miután a' pécsi kerületben gr. Széchenyi mellett titkári hivatalt viselt, azután szerémmegyei alispán lett, 's a' beállott változások következtében hivatalából eleresztetett.

1792-ben II. *Leopold* is meghalt. I. *Ferencz* Budán koronáztatott meg. Kazinczy ott vala. Felszólittatván, hogy a' megigért hivatalt most kérje, jun. 17-kén mint esedező jelent meg a' felség előtt. A' király azt válaszolá, hogy Hajnóczynak szánta e' hivatalt. — „Ennél méltóbb embert nem találhat Felséged.“ — 'S a' király : „Um Ihnen zu zeigen, wie sehr ich diese Freundschaftsgefühle und diese Resignation zu schätzen weiss, nennen Sie mir ein anderes Amt, und Sie haben es.— És : „Kommen Sie mir in zehn Jahren, und ich sage ihre Worte her.“ Azt hivék, kik a' királyhoz küldék Kazinczyt, hogy szebb kihallgatást senki nem nyert. De

az vesztére is szolgált, mert még szorosabb barátja lett Hajnóczynak. —

Életében fordulat állt be most, mellynél visszapillantunk irodalmi működéseire is, miután hivatalkodását, ennek végét 's azt, *mint* látszott ismét tér nyilni előtte azon pályára, mellyet inkább mások ohajtának neki 's a' közügynek, mint ő magának, megemlitettük.

1788-ban adá Kazinczy *Gessner* Idylliumait (Kassán, 8. r.), kivel levelezésben állott; 's 1789-ben (ugyanott, 8.). *Bácsmegyei leveleit*, egy német regény után „Adolfs Briefe" szabadon dolgozva, 's a' személyeket és cselekvényt magyar földre áttéve. Irályban e' két dolgozata által elérte, meghaladta *Báróczyt*, kit példányul tisztelt. De a' közönség nem felelt meg várakozásának. — „Bácsmegyeim után — mond Naplójában — *Hamlet*et adtam ki, a' hogy a' német theátrumon játszák, *Stellát* (Gőthetől), a' Wieland *Diogeneszét* 's a' Herder *Paramythionit*, és a' *Heliconi virágokat*, almanák gyanánt. A' négy munka meg nem tudá magát nálunk szerettetni, mig bácsmegyei mindenfelé olvastatott, csudáltatott, tömjéneztetett. Egynél több olvasója, 's nem egyedül szerelemben epedező ifjacskáink 's leánykáink, phrasaeologiákat dolgozának belőle; a' hon elsőbb rendü tisztviselői két három estve gróf Ráday második Gedeonnál, ki később koronaőr leve, gyülekezének fel, olvastaták a' könyvet, 's innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hová fog emelkedhetni; herczeg Batthyány Lajos pedig levélben köszöné, hogy azt dolgozám." Pirulva látá magasztalásait, mert ő sem dolgozatát, sem a' német eredetit, melly után dolgozta, nagyra nem becsülte, 's későbbi dolgozásai sorába egyedül azért vette fel, mert félnie lehete, hogy elfogyván minden nyomtatványai, valaki hire nélkül adja ki.

Valamint ezen uton, ugy folyóiratok által is szükségesnek találta a' magyar közönségre hatni. — „Egy estve (1787. nov. 13.) meglátogatám Bárótit. Felmelegülve beszédünkben, elmondám neki mit forgatok. Az örök tiszteletet érdemlő férfi nem az vala, kitől verseken kivül egyebet kelle várni, de mellyikünktől lehet mindent? Nagy örömmel vevé a' hirt, 's kéré, hogy a' mit már czéljaimra gyüjtögeték, láttatnám vele; *Bacsányi*ról felel, hogy kész lesz igyekezetemet teljes erejével elősegéleni. Kassán lakván ő is, el nem mellőzhetjük." Igy elhatározták hárman a' *Magyar Muzeum* kiadását, mellyből 1788, 1789- és 1792-ben nyolcz rész jelent meg. De mindjárt eleinte támadt idegenség közöttök, mert Bacsányi erőszakoskodék, 's a' gyenge Barótit egészen lenyügözé. „Bacsányi nem türe ellenmondást, 's ő akara lenni felül mindenen. Elvonván már előbb Barótit, a' *j* betü mellől (munkájának elsőbb nyomtatásaiban mindig *j* által jegyzé a' suffixumokat), 's az által is vonván el, hogy az ő két ellenje, *Rajnis* és *Révai*, jotisták voltak, nem ypsilonisták, Barótit ypsilonistává csinálá. Fájt neki, hogy én (Kazinczy) azt j által jegyzém, 's a' christianust, Sebastianust keresztyénnek és Sebestyénnek irtam, a' mint az okok kivánják." Kazinczy nem tudott Bacsányival egyezni, 's visszavonta magát a' társaságból, maga kezdvén folyóiratot „*Orpheust*" kiadni, melly 1790-ben havonként jelent meg (nyolcz kötetkében), bár nem olly rendesen, mint Kazinczy szerette volna, de sokfelői elfoglaltatása miatt nem teheté. A' két folyóirat szinte kiszámithatlan befolyással volt a' magyar irodalomra. Kazinczy azokban prózai és költői darabokat ada; ama-

zok a' tapasztalt szellemdús embert, tudóst és kitünő irót, ezek a' szépnek imádóját mutatták, ő a' nemzetnek már is miveltetője vala. A' Messiásnak is közlé egyes töredékeit, mellyek azonban a' magyar közönségnek nem tetszettek.

A' fényes kezdet annál sajnálatosabban szakasztatott meg, mennél inkább volt Kazinczy az, ki nemzete fejlődésére hatott, 's minél kevesebb ember találtatott, ki vagy akkor, vagy utóbb helyét pótolhatta volna.

1794. dec. 14-kére menő éjszaka elfogatott Alsó-Regmeczen. Anyja rémülten szaladva szobája felé: Fiam Ferencz, az istenért! — kiáltozván kétségbeesve. „Édes asszonyám, biztatá, látja hogy én nyugott vagyok, ne rettegjen asszonyám, nem telik belé két hét 's itthon leszek megint." Nem gyanithatta, hogy belé telendik majd százötvenszer két hét, 's nem lesz Alsó-Regemeczen! — Dec. 19-kén éjjel ért Budára fogolytársaival; Kerepesen egy átutazó megyei tiszttől megkapták vala a' közhirré tett vádat, melly miatt a' fogatások történének. „Hála istennek! kiálta fel Kazinczy 's vele mások, — ugy ők mentek; mert a' vád őket nem illeti." Dec. 29-kén kihallgattatott. Bizonyos forradalmi káté terjengetése nyomoztatott. Kazinczy ugy valla, hogy mind erről csak a' Causarum Regalium Director actiójából van tudomása, 's nem semmi egyéb. Mert megkéretvén egy fogolytársa által, hogy őt, ki gyermekes atya volna, ne rontsa meg 's ne valljon, tagadása mellett maradt, 's nem valla semmit. Azonban az maga vallá ki, hogy 1794-dik évi juniusban Hajnóczy hozzá küldötte Szent-Marjay Ferenczet azon üzenettel, hogy irja le a' catechismust, 's adja által Kazinczynak. Midőn ezt a' valló irásából Kazinczyval egy harmadik kihallgatáskor közlötték (1795. jan. 30.), megmondá ő, hogy eddig épen azon ember kedveért tagadta, a' mit a' dologban tudott vala. 'S febr. 4-kén irott vallomásában kimondá, hogy a' barátság és törvények iránti tisztelet összeütközésében arra hallgatván, vétket követett el. Februar 23-kán a' kir. tábla elé állittatott; ügyvédet nem akart magának adatni, minthogy vallomása által sorsát egyedül a' kir. felség kegyelmétől függőnek állitotta. — Fogsága kinjait nevelte az, hogy öcscsét Miklóst is, ki még fiu volt, fogolynak tudta. (Ez azonban hamar elbocsáttatott u. m. május 17-kén).

Május 8-kán felolvasák előtte a' halálos itéletet, 's a' királyi ügynök kérdésére: appelatne? azt felelé: appello. A' hétszemélyes tábla május 16-kán helybenhagyta a' halálos itéletet. Jun. 1-jén a' királyi felelet meghallgatására hivatott; minden azt mutatta, hogy a' kegyelem megtagadtatott. Több fogoly csörtetett be kisérőivel. Kettejökre nézve a' halálbüntetés végrehajtatni parancsoltatott: a' többiek fogságban tartassanak mindaddig „donec sufficientia poenitudinis suae signa dederint."

Junius 10-kén a' foglyok átadattak a' katonai rendnek, 's Kazinczy sept. 26-kán több társával Budáról Brünnbe vitetett, hová octob. 7-kén értek, várfogságra, mit a' foglyok nem is gyanitának. Kazinczy nedves föld alatti iszonyu helyen lehető rosz étel mellett tartatott, 's midőn november utolsó napjaiban a' várkormányzó hozzá lement, már fel nem birt kelni szalmazsákjáról. A' kormányzó e' szavakkal vigasztalá, hogy „Ma kaptam, ugymond, utasitást Magyarország helytartójától (József főherczegtől), hogy maga költségén élhet, 's hogy pogyászát és könyveit át-

adhatom. Hiba történt eddig, mert az ide kisérő tisztek semmi utasitást nem hoztak magokkal.“ Látván egyszersmind állapotját, meghagyta a' porkolábnak, hogy Kazinczyt felsőbb szobába tegye által, — mi csak dec. 21-kén történt. Az ő tüdeje el volt szokva a' jobb levegőtől, a' hirtelen változásra többször elájult, mikor felvezeték.

Január 6-kán (1796) Brünn mellett az obroviczi fenyitőházba vitték a' foglyokat, 's 1799. jun. 22-kén, a' legszorosabb vigyázat alatt Kufsteinba, hová julius 6-kán értek. Innen a' franczia hadsereg közeledte miatt, 1800. jun. 30-kán kiindittatván, Csehországon át Magyarországba, Pozsonyba julius 26-kán, 's Pesten által Munkácsra vitettek, hová auguszt. 21-kén éjfél tájban értek.

A' fogság ideje alatt Kazinczy igazán megmutatta nemes lelkét, melly méltósággal türt, fogolytársai iránt szinte őrangyalként viselte magát, a' szegényekkel osztozván, mindnyájokat hol lehete bátoritván, 's ollykor ollykor megszorultokból kisegitvén. De azoknak bizalmát is megnyerte mindenütt, kiknek gondja alá került. A' sok keserü tapasztalás nem töré meg, sőt növelte a' gondviselésbe vetett hitét 's emberek iránti szeretetét. Mióta, bár titokban, könyveket kapott, olvasa, tanult, 's a' könyvek sorai között rozsdából készitett festékkel irogata. Végre 1801-ben jun. 28-kán kiszabadult, 2387 napi szenvedés után.

Nyugalom és boldogság után epedve, azt magában 's azok között találta fel, kiket szerete. 1804. nov. 11-kén Török Lajos gróf idősbik leányát Zsófiát vezette oltárhoz, kinél nem volt jobb hitves, valamint nálánál szeretőbb férj nem volt, mit számos levelei tanusitanak. Házasságán örvendezének mindnyájan, kik ismerék és tisztelték. *Kis János* költeményben magasztalta, mellynek utolsó szaka igy szól:

Két isten nyujt pályát, a' *Hir* 's a' *Szerelem.*
Eredj, 's a' nemes sziv 's isteni értelem,
Mutasd meg, mit érnek;
Hogy a' mint bámulni fogja dicsőséged',
A' boldogságra is hív unokánk téged
Válasszon vezérnek!

Leánya születvén, boldog volt és kevély; de e' boldogságát hamar elhervasztá a' halál. Az érző és érzékeny atyát legjobban elénk tüntetik levelei: „Össze vagyok rontva! Csak még egy csapás, csak egy még, 's végig lesz szenvedve szenvedésem. *Fizsi* nincs többé. Ugy jártam mint Niobe: kevélykedtem a' gyermekben, 's egy boszus istenség nekem szegezte minden nyilait. Nem, édesem, nem vétkes békétlenség az, a' mi énbelőlem sir. Erzem veszteségem becsét. Háládatlan a' gondviselés iránt, a' ki illy adomány elvesztét mély kesergés nélkül keseregheti.“*) A' szerető atya és költő szól azon gyönyörü epigrammából is, mellyet kedvesének sirjára szánt:

Téged nyájas anyád karjáról Ámor ölelt le,
Isteni szép jegyesed isteni szép jegyesét.
Most az Olympus' örömtájékai fognak el immár:
Jaj de szüléidnek szivök örökre sebes.
Nézz szerelemmel alá rájok, 's mond: Él Fizsi 's téged,
Kedves atyám, 's téged, nyájas anyácska, szeret!

*) Kazinczy Levelei. I. k. 123. l. és III. k. 136. l.

Nem sokára ismét ért atyai örömöket, 's többször; lett három leánya 's négy fia; az utolsó, *Lajos*, 1821-ben született, mikor Kazinczy már 62 éves vala.

A' megyei vagy nyilvános élettől nem vonta magát vissza. 1804-ben Bihar-megye a' népösszeiró küldöttségbe nevezte. 1809-ben tagja volt Zemplénmegye bizottságának, melly a' nemesi fölkelést rendezé; 's 1810-ben ugyanazon megye őt és Dezsewffy József grófot bizta meg az 1809-ben Győr mellett elesettek számára emléket javasolni, melly most Ujhelyt ékesiti; 1820. a' megyei levéltár rendezésével bizá meg 'stb.

1816. nyarán Erdélybe utazott, kitüntetéssel fogadtatva mindenütt. „Szebb három hónapot, ha ide nem számlálom a' mit a' szerelem ada, soha sem éltem," irja Kisnek. 'S csudálkozva, vagy inkább meglepő ujságul beszéli, hogy „Erdélyben nem leltem több dámát egynél, a' ki magyarul ne tudott volna, 's *ez az egy is magyarországi volt.* Ellenben lelkem ollyanokat, a' kik epistolámat az ipamhoz olvashatják 's értik. *A' társaság nyelve ott mindenütt magyar : nálunk a' czifrább házaknál német.*" *)

'S boldog lehetett volna, ha rokonai, kik anyját is megtéveszték, nagyon és gyakran nem keseritik. Azután ipja halála után süve lett igazságtalan iránta, 's nejének és gyermekeinek öröksége miatt kénytelen volt véget érni nem tudó perre fakadni. Ha hozzá vesszük századunk első két évtizedének bajait, mellyek honunkat is bő mértékben csapdosák, könnyen megértjük, ha Kazinczy egyik levelében *Kis*hez igy sóhajt fel : „Életemnek összecsoportosodott bajai csaknem leverték lelkemnek minden elevenségét ; sok az, mit e' nehéz időkben szenvedek. És ismét (febr. 28. 1829) **) : „December 6. óta ismét Pesten vagyok, perem miatt, melly jan. 21-kén végre a' septemviratuson is keresztülment, 's itt is az én triumphusommal, mint a' királyi és disrict. táblán ; 's ez mutatja, hogy incattusom istentelensége nem feje, hanem szive hibája volt, azaz hogy nem azért tartóztatá *tizenkilencz esztendő óta* hugának osztályrészét és annak minden jövedelmit, mert hitte hogy az őtet illeti, hanem azért mert neki arra szüksége volt. Én igy elértem, a' mit magaménak néztem, *de oda tizenkilencz esztendő, gyermekeim nem vették azt a' nevelést a' mit nekik különben adtam volna, 's én nem csak nem javithattam sorsokon, melly megtörtént volna, ha jövedelmeimet vonhatám vala, hanem magamat kénytelen valék adósságokba is verni, 's isten tudja mint vergődhetem ki azokból.* Előttem az csaknem a' legkeservesebb, hogy a' szeretetre legméltóbb asszonyi lélek, melly valaha az istenség kezéből kijött, lelke elevenségét csaknem egészen elevesztette." 'S a' ki tizenkilencz évig vala kénytelen perlekedni azért, mi őt és övéit igazság szerint illette, az az emlitett levél után april. 4-kén (1829.) ujra igy ir Kisnek : „Én mégis Pesten vagyok, de nem sokára indulok haza felé, meglátni öt hónap óta utánam váró feleségemet, gyermekeimet, 's dolgaimat oda vinni, hogy tudhassam mint hagyom őket, ha elébb utóbb, 's már sokára nem, árván maradnak. *Ugy sejtem, sógorom most is forté-*

*) Kazinczy Levelei. II. k. 205. l.
**) U. ott. II. k. 352, és 353. l.

lyokkal fog élni ellenem. De hagyjuk a' mi lelkemet elkeseredéssel tölti el, 's készüljünk *nyugodt lélekkel viselni, a' mit ránk mére a' gondviselés.*"

Lássuk immár azon téren Kazinczynak munkálkodását, melly által csillaga lett nemzetének. — Patakon 1770-ben a' magyar asszonyságok, kik József császárt nézni gyültek össze, a' német nyelvet nem értették. 1816-ban Kazinczy ujságot beszél Kisnek, hogy Erdélyben csak egy dámát, azt is magyarországi születésüt, talált, ki nem tudott magyarul, mert ott a' társaság nyelve mindenütt magyar, pedig nálunk a' czifrább házaknál német. Ugy hisszük, Kazinczyról beszélvén, ki a' magyar irodalomnak apja lett, 's a' magyar nyelv és nemzetiség egyik fő mivelője volt, erről gondolkozni nemcsak illő, hanem üdvös tájékozás végett kellő is. — A' nemzetiség mint a' szellemnek nagy idoma, eleinte természetesen simul az emberekhez, azok minden igényeit magába foglalván 's kielégitvén. Valameddig a' nemzet azon természeties állapotban marad, semmi sem birja rá, hogy nemzetiségét elhagyja ; mivel az vele ugy összeforrt, hogy, mint a' lélek a' testtől, el nem választathatik tőle, a' nélkül hogy halála ne következzék. Akkor a' nemzetnek sem kivánsága sem képzelete nincs semmiről, a' mit saját nyelvében 's azzal élő műveltségében fel ne találna. Ámde a' szellem teljességét nem birja e' természeties állapot; ebből mind a' nemzet mind tagjai okvetlenül kilépnek, ha igazán szellemi életet akarnak élni. 'S mióta a' keresztyénség által magasabb műveltségre érnek az európai nemzetek, azóta mindenik csak *idegen műveltség* utján, tehát *vezetve* juthat czélhoz. De a' vezetés el is fojtja a' nemzetiséget, ha t. i. nem fejt ki fogékonyságot az idegen eszmék iránt, vagy ha eltaszitja magától a' történetek folytában mellőzhetlenné vált átalakulást. Mert az emberiség szellemének fejlődése, a' *való műveltség*, a' czél, melly után egyenkint és nemzetül törekednünk kell. Melly nemzetiség arra segiteni nem tud vagy nem akar, az fölösleges, 's a' nemzet hozzá ragadván, vele együtt kivesz, vagy pedig, élni akarván, idegen műveltséghez folyamodik 's elejti sajátságát, a' mi szint anynyi mint halál. De a' czélt egyesek hamarább megsejtik, mint a' nemzet teste, az egyesek azért nagyon hajlandók önnön nemzetiségöket is feláldozni, 's rajta, mint gondolják, a' műveltséget megszerezni, annál inkább is, mert *könnyebb ám az idegen nyelvet megtanulni*, 's azon a' kész tudományt 's művészetet, szóval, a' fejlett szellemiséget élvezni, mint azokat uj nyelvbe átteni, melly addig erre nem használtatott. De az élet folytonos működést kiván; idegen műveltség, melly nem a' magunk munkája, az nem is életünk, sőt inkább halálunk, mivel egyediségünket elfojtja: azért a' mások által szerzett kincs csak ösztönül szolgálhat önmunkálkodásra 's tovább menésre mindennél, kit a' szellem cselekvő apostolának felavat. Minden uj nemzet Európában, melly a' valódi életre méltóvá törekedett lenni, miután a' latin és görög műveltségen táplálkozott, saját nyelvén kezdett tudománykodni 's művészkedni, 's azon még a' szellem játszi muló érdekeit is kielégiteni ; — 's ugy támadtak az uj nemzetiségek az uj tudománynyal, ugy támadtak az uj irodalmak.

Mig Német- és Franciaországban tudomány és törvénykezés, az élet ama két leghatalmasabb érdeke, latin nyelven szólt, mi is beértük a' latin

nyelvvel. A' tudomány és törvénykezés emberei latinul bölcselkedtek, a' mint tudtak, az élet egyéb köreiben 's a' tüzhely körött a' magyar nyelv elégítette ki a' szükségletet.

Sőt a' latin nyelv mellett, 's *fölötte inkább mint mellette*, a' magyar nyelveni tudománykodás és müvészkedés hathatósabban indult vala mínálunk, mint a' szomszéd nemzeteknél. Nemcsak az erdélyi törvényhozás és közélet mint gyakorlati tér, nemcsak az egyház mindkét honban hozott elő magyarul iró férfiakat, kik nemzetünk diszeihez tartoznak — az utóbbiak közől emlitjük Erdősy Jánost, Károlyi Gáspárt, Szenczi Molnár Albertet, Pázmányt, Gelei Katonát, Esterházy Miklóst 'stb. 'stb., hanem a' szorosabb tudomány, a' bölcselem is p. o. *Apáczai Csere János*sal büszkélkedett nálunk, midőn Németországban *Des Cartes* bölcseletét csakugyan nem bátorkodtak németül előadni. 'S a' történetek irásában nem csak *Heltai* dolgozott, hogy az utókor az elődök tettein okuljon, hanem számosan, még pedig nagyon jelesen, mint *Szalárdy*, *Veráncz*, *Illyésházy*, *Kemény János*, *Cserei* 'stb., kiket nagy részint mai nap sem forgatunk ugy mint az irók megérdemlették, 's nekünk ám kellene is. 'S a' költészet mezején a' históriás énekeket dallók után feltünt *Zrinyi Miklós*, *Liszti*'s többen, kikhez azon időben, midőn nemzetiségünk hanyatlásnak kezdett indulni, *Gyöngyösi* csatlakozott.

De Francziaország XIV. Lajos alatt szellemi uralkodást kezdett gyakorolni ; a' legszebb és mulattatóbb, de a' legtudósabb müvek is franczia nyelven irattak ; a' szellem egész Európában élvezni áhitá azokat ; azért francziául tanultak mindenütt, mert azon müveket latinra forditani alig lehetett — hasztalan is volt volna : — a' gyakorlatlan uj nyelvekre forditva pedig báj nélkül, sokszor érthetlenek maradtak. Mégis ezen utóbbi utat kellett folytatni, 's a' franczia müveket addig forditgatni, mig a' forditó nyelv 's ez azon dolgozók mivelőnek vala. A' franczia irodalom után a' német emelkedett, szóródtan, ezer meg ezer gyökérről nagy terebélyes fává, melly jelenben a' szellem birodalmának nagy részét foglalja.

A' magyar nemzet, ugy viselte magát, mintha egészen elfeledte volna a' mult századokban nyert szellemi készségét, melly képes vala mind önmunkásság utján, mind másokat utánozva működni a' szellem birodalmában. Egyfelől, annak magasabb rendei, az idegeneket nem annyira csudálták mint majmolták. A' divat hatalmasabb mint bármi, ha az egyetemesség eszméje nem buzditja a' keblet —; másfelől, annak középrendei, a' honit nem birták becsessé tenni, 's az öröklött kincset ugy becsülni, hogy általa ők is emelkedtek volna. Ezt elmulasztván, a' nemzetre az idegen miveltség nem ösztönzőleg, hanem ugy hatott, hogy érte majdnem elfelejtette a' magáét. A' magyar nemzetnek okvetlen kellett ugy a' franczia mint a' német müveket addig addig forditgatni, mig nyelvét nem csinosbitja 's maga nem mivelődik, hogy hasonlót tehessen, mit mások tettek; különben vagy természeties állapotjában kellett volna veszteglenie, — 's ebben voltak 1770-ben az asszonyságok Patakon, kikhez II. József hiába szólt, mert egy sem értette a' német nyelvet, de kik előtt alkalmasint az emlitettt régibb magyar irók sem voltak ismeretesek : — vagy, miután Európában lehetlen volt vesztegleni, az idegen nyelvet megtanulni, 's az által a' honit elmellőzni sőt elfelejteni, mi nálunk szinte megtörtént.

Azért beszéltek nálunk 1816-ban és beszélnek talán 1852-ben a' czifrább házakban németül. A' magyar irodalom, minthogy öröklött birtokát is elhanyagolta, sem eléggé gyorsan, sem eléggé jól és helyesen nem ültette át honunkban az europai szellem müveit, 's megengedte, hogy embereink, kik akarva nem akarva megismerkedtek a' külföldi miveltség ál és valódi bájaival, azokat idegen nyelvekben keressék. Nagy részt elfelejtették nálunk, hogy önmunkálkodás nélkül a' nemzet élni szünik ; viszont hogy a' szellem, mint a' láng, fölfelé jár. Egyik osztály *csak élvezett* a' kész idegen kincsekből ; másik osztály meg hamar felejtette, hogy a' *szellemnek a' nyelvnek csak eszközei*, 's hogy az, melly őt nagyon nem iparkodik kifejteni, lassanként elmellőztetik.

'S Kazinczy Ferencz munkálkodását e' szempontról, mellyet itt kijelöltünk, méltassuk ; sőt ugy vagyunk meggyőződve, irodalmunk viszonyát is a' nemzethez, csupán erről itélhetjük meg voltaképen. Valamig irodalmunk a' szellemnek minden akár tudományi, akár szépészeti, akáa müveleti vagy gyakorlati kelleteit jól ki nem elégiti, addiglan nem teljes eszköz a' mivelődésre, 's addiglan nemzetiségünk gyarló. 'S ha Kazinczy törekvésének látása nem költi bennünk az imint kimondott meggyőződést : ugy sem őt nem vagyunk képesek méltatni, sem oda nem birunk soha eljutni, hová ő a' nemzetet juttatni hosszu életében dolgozott.

Kazinczy minden előtt a' *nyelvet akarta mivelni*, a' prózait szintugy mint a' költőit. Arra két eszközt választott, *forditgatott* és *nyelvtanilag* működött ; tehát szépészeti oldalról igyekezett a' nyelvet mivelni, egy uttal azt tudományosan is összeállitani, hogy a' szépészetnek legyen anyaga, mellyet biztosan kezelhessen.

A' nyelvet ugy mivelte szépészetileg, hogy *többféle nyelvből többnemü de csak elismert remekségü müveket forditgata.* Barátai , mint beszéli, többször neki estek, hagyjon fel a' forditással, 's adjon eredeti darabokat. Tudta mennyivel több a' ki teremt mint a' ki másol ; de elrettenté a' sok teremtő példája, 's inkább akart nem rosz forditónak mint nem jó könyvcsinálónak találtatni. 'S pályája vége felé azt mondta magáról : „Nekem elég érdem volt kitisztitani a' miveletlen telket, hogy az istenfiak szabadon futhassanak rajta.“ Tudta, hogy a' müvészetnek szintugy vannak érlelő pontjai mint a' természetnek, 's a' korát megelőző irás, bármelly lelkes irótól eredjen, épen olly izetlen fog lenni, mint a' gyümölcs, mellyet nem a' természet érlele. Hol a' müvészet lakást fogni csak készül, ott mindenek felett azon kell igyekezni, hogy az idegen nagy eredeti müvek gipszöntvényekben 's rézmetszetekben tétessenek ki. Azon kell legelőbb lenni, hogy mesteri kézzel dolgozott másolatok nagy gyüjteményét birjuk, mellynek legkevesebb érdemü darabja is többet ér, mint „mázolóinknak, kik magokat teremtő müvészeknek képzelik , minden originálaik összeséggel“, 's a' mellyben elgyötrött lelkeink a' való szépnek szemléltében visszavehetnék feldult nyugodalmokat. Ezzel azonban egyedül azt akarta értetni, hogy a' gondos forditás mind a' nyelvnek igen sokat használ mind az izletet sikeresen képzi ; holott a' nem mesteri kézzel dolgozott originálok mind a' kettőnek tetemesen ártanak (Báróczy életében). Előtte azon eszmény állott, hogy csak az a' nyelv igazán tökéletes, mellyben az irály minden nemeinek saját külön nyelve van ; mi csakugyan a' leg-

főbb tökély, mellynek példányát a' hellén irodalom mutatja fel. Azért becsülé többre a' német irodalmat a' francziánál : „mert csudálta ő is a' francziák prózáját, kivált a' társalkodás nyelvén irt munkáikban ; de nekik, ugymond, poézisok nincs, mert nyelvek nincs hozzá. Egyébre is van szükség, mint csak simaságra, játszi ömledezésre." — Hogy nyelvünknek, eme keleti gyöngynek, minden ragyogását szemléltethesse, müködött végiglen fáradatlanul. „Harmincz esztendeje, ugymond Sallust előszavában, hogy dolgozásomat szekrényemben tartom, 's csaknem minden esztendőben ujra meg ujra dolgozám azt, néha esztendő alatt kétszer is, háromszor, 's utószor itt Pesten decemberben (1828.), belépvén már életem hetvenedik esztendejébe. Az igen sok gond ront inkább mint javit, 's igen könnyen hiszem, hogy az történt meg itt is. Bármit itéljen majd dolgozásomról az olvasó, legalább egy uj utat törtem meg, 's Szallusztnak ujabb fordítója megkönnyebbedve látja majd munkáját. Nem egyszerüségre 's franczia simaságra, könnyüségre, józanságra kell törekednünk, hanem egyébre is. A' beszédben ez a' fő törvény : *apte dicere.*"

De Kazinczy nem csak *fordított*, ő eredeti *prózát* is irt, mindig sok, néha rendkivüli gonddal. Ez utóbbira példát mutatnak *Erdélyi Levelei ;* az előbbit tanusitják számos értekezései, itészeti 's más dolgozatai, mellyek folyóiratokban láttak világot. Legszerencsésebb vala leveleiben, mellyek maradandó diszei a' magyar irodalomnak ; eddigelé nálunk levélirásban senki által nem éretett utól.

Azonban igazán olly nagy-e az, mi után Kazinczy törekedett? — Igenis, nagy az, mert törekvése kettőt ohajtott elérni, gondolatokat, műérzetet tölteni a' nemzetbe, 's neki nyelvet nyujtani, melly a' gondolatok és műeszmék minden árnyéklatainak kifejezésére alkalmas legyen. Kazinczy nagy előttünk azért a' mit kivinni akart, 's ha költészetünk, szóval, irodalmunk jelen állapotját nézzük, nagy ő azért is, a' mit elérni tudott.

Kazinczy többféle munkát fordítván, 's mindenütt az *apte dicere*-t keresvén, nagyon tette, 's kénytelen is volt tenni azt, mit *nyelvujitásnak* 's *nyelvrontásnak* néztek. Nekünk méltányolnunk kell mindkét fél czélját. Azok, kik a' nyelvujitástól mint nyelvrontástól rettegtek, át voltak hatva a' nyelvbirtok szentségétől 's annak a' nemzethezi viszonyától, melly minden rontásban szüleölést gondol. De magok sem tisztelték eléggé a' nyelvbirtokot, mert ők legfelebb hatvan, hetven évre tekintettek vissza, 's mellőzték a' régibb korokat ; innen nézeteik gyakran hamisak, mindig szükek voltak. Mert nyelvünk ugy mondván történelmi állását mind magában, mind más nyelvekhez hasonlitva, nem ismerte azon kor, mellyben Kazinczy fellépett. Ha ismerte volna, sok ujitás csak visszahelyezésnek látszott, egyéb ujitás tán el is maradt volna ; mivel nyelvünk régi, de használatlanul hevert kincsében jobbat lelhettek vala. 'S ebben találunk mentséget az ujitók ikonoklasztiájára, legalább Kazinczyt illetőleg. — A' nyelvnek történeti birtokát mai napig sem használjuk, sőt nem is tanuljuk ugy, mint azt legszentebb kötelességünk volna tenni. Nekünk multunknak nem tudása semmi mentségre nem szolgálhat. Akkor a' remegőket teljesen meggyőzte az, hogy az ujitók sorában emelkedett fel *Révai*, a' magyar nyelvtudománynak atyja.

Kazinczy Révai részén állott. Ő ujitott, nem viszketegből, hanem szük-

ségből, 's nemcsak mint müvész, hanem mint magyar müvész is. Azért adá (1808.) *Sylvester* (Erdősy) *János latin- magyar nyelvtanát*, 's melly „*az igaz irás módjáról való tudomány, magyar nyelven irattatott*"; azért adta ki *Zrinyi Miklós* munkáit, hogy az idézett idoloknál régibb és jobb tekintélyt mutathasson fel. Mind a' mellett Kazinczy nagyon el volt töltve a' nyugati nyelvek szellemétől 's irányától, hogysem a' magyar nyelv szelleme ellen soha ne vétett volna. Hogy a' legszebb ügyet, valamint ollyat is, mellyhez, azt gondolhatná az ember, a' szenvedély nem is férhet, indulatok zavarttá tehetik, mutatja a' *Verseghy* és *Révai* közti vita, mellybe Kazinczy is berántatott, de mellyet itt csak emlithetünk. *) Azonban Verseghy, 's Bacsányi 's a' Mondolat irói magokban maradtak. Kazinczyval a' jobbak jártak, kik jót és szépet tudtak felmutatni. De ő nem is nyugodott soha, mind magán javitgatott fáradhatlanul, mind másokat serkente, inkább dicsérve mint visszarettentve; mert senki nem vala készebb mások érdemeit elismerni, sőt tulbecsülni, mint ő. Nem magát nézte, hanem az ügyet. Soha nem volt az irodalom mezején közletőbb emberünk nálánál azon osztály közt, melly az idegen kész kincseket csak élvezni szereti, 's a' között, melly hamar felejti, hogy a' nyelv csak eszköze a' szellemnek, 's azért nem elég magyarul irni, hanem jót és jól is kell magyarul irni.

Valamint Kazinczy prózai forditásaival és eredeti dolgozataival nyelvünket a' magasabb mivelődés eszközévé tenni, 's ezáltal embereinket arra akarta szoktatni, hogy a' nemzetit a' külföldinek utána ne tegyék, mert ime abban is birhatjuk azt, mi nélkül ellennünk nem jó ; azonkép törte magát a' költői nyelv előállitásán, mikép az is mindent visszaadhasson 's mindent kifejezhessen, a' mit az emberi szellem valahol teremtett. A' magyar nyelv Kazinczy idejéig leginkább két idomát fejtette ki a' költői nyelvnek, a' régibb népies idomot, mellyet *Zrinyi, Gyöngyösi* 's utánok és előttök sok mások használtak, 's a' szintén régóta ismeretes, már *Erdősy János* által 1541. előtt megkisértett görög-római idomot, mellyet azonban csak Kazinczy előtt kezdtek közönségesebben alkalmazni. Az első négy soros idom vizenyőssé tette a' verset, pongyolává a' kifejezést és gondolatot, mert egyformaságra 's üres pótlékokra szoktatta az irókat és olvasókat. Lehet hogy leginkább azért sülyedett el annyira, mert Zrinyi a' millyen költő az alkotásban, ollyan sietős és gondatlan volt a' kifejezésben ; utána pedig más nem jött, ki a' szépséget mátkájává fogadta volna. E' négysoros kocczanók nem válhattak többé a' müvészet idomává. A' görög-római vers a' latin példányok szerint több csinre a' kifejezésben, 's több rhythmusra kényszeritette az irókat ; de minthogy az ujabb nyelvek, vagy inkább nemzetek szellemével nem forrt össze — jóllehet annyira illik a' magyar nyelvre, mintha ennek sajátja volna —, sem népünk énekévé nem válhatott, sem a' nyugati költészetre nem volt alkalmazható. Kazinczy tehát itt is eltalálta, mit kelljen mindenekelőtt tenni. „Hexametereink már voltak, irja, roszak de nagy számban. *Én*

*) Milly kor volt, midőn azt is feszegeték, mellyik hitvallás mutat föl több kitünő férfiut ! csoda-e, ha felekezetesség bomlasztá az együtt müködőket ? Tanulságos Kazinczyt erre nézve is hallani. (Levelei I. k. 211. lap).

semmit sem ohajték inkább, mint hogy lyrai zengedezéseket kapjunk, 's a' nyugot izlésében. Hozzá fogtam 's elakadtam ; sem rímjeim nem valának rímek, sem scandált soraimban nem tudtam boldogulni. Nem értém, mi istenek csudája az, hogy midőn hexametereink vannak, scandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat, 's hogy én, ki németben nem tévesztem el a' schemát, magyarban eltévesztem, 's fülem érzi, hogy eltévesztettem. De nem értem, mint igazithatnám meg." — Azonban már ekkori (1789.) dolgozatai olly haladást mutatnak, melly tulszárnyalta elődeit. K. mind ezt kisérletül tekinté, de szintolly tisztában volt a' nyelv gazdag képzékenységéről. „Nekem ugy tetszik — igy ir 1790-ben már — ha különben az önnön szeretet, melly tulajdon munkáinkat szebbeknek festi mint a' millyenek, meg nem csal — hogy a' magyarnak nem nagy oka vagyon az olasz mellől hátra vonni magát. Kedves anyai nyelvünk" — veti hozzá — „mikor fogják a' mi szépeink érzeni hogy valósággal szép vagy ? hogy véghetetlenül felülhaladod a' franczia persiflást, a' német mormogást !"

'S az ezen meggyőződésből fakadó örömmel dolgozá müveit, 's igényei annyira fokoztattak öntehetségei iránt, hogy mikor fogságából kiszabadulva, „mohón esett a' munkának," alig talált valamit türhetőnek előbbi dolgozatai közt.

„Sonettet magyarul soha nem irt még senki — igy ir Kishez, 1809-ben april 11-kén —. *) Nyelvünknek épen ollyan kevés rímjei vannak, mint sok az olasznak, spanyolnak és portugallusnak, 's ez a' vers nem elengedhetetlenül megkivánja a' Ráday-scansiót, melly uj nyüg. Ide járul, hogy a' rímek helyei szoros törvények által vannak meghatározva. Még sem elég ; a' legpoetaibb uj nép olly szoros jármot vetett a' maga énekeseire, hogy ha a' sonett, mellyet irnak nem *lélekragadó*, nem *édes*, azt sonettnek nem is veszi. Innen van, hogy a' francziák és németek, kiknek verselések a' mienknél olly sokkal könnyebb, alig mernek erre az ösvényre csapni. Nem csuda hát barátom, ha én az itt következőt *esztendők mulva* közlöm veled is, ki azt elsőben veszi tőlem." — Milly öröm, midőn az *első* sonettre sonettel felelt egy debreczeni tanuló, *Kölcsey* Ferencz, "A' ki tizenkilencz esztendős korában illyet ir — kiált fel Kazinczy — mit fog irni harminczban."

Kazinczy kiváltkép érezte a' költészet nagy voltát. „Az elme virága a' poesis és rokonmesterségek" — igy ir. De mivel ő nem az az ember volt, kit a' Muza megszólaltat, inkább merő kegyelemből, mint sem ama miveltető öntudattal, mellyet már Sokrates többre becsült a' lángész *terméseinél* — hogy azután elnémuljon ; hanem mivel itt is munkálkodott, hogy mások teremtsenek jobbat és szebbet : mig saját dolgozatának legszigorubb birája önmaga volt, lángra gyuladva kereste föl, ösztönzé, magasztalá a' jelentkező tehetséget. Levelei mutatták, milly gonddal rendezé, javitá sajtó alá *Kis* verseit ; milly elragadtatással vette Kisfaludy Himfyét. „Végy időt minél hamarébb — igy sürgeti Kist, (1803. april. 6.) — és ird meg hogy lelted Himfyt, 's szólj a' legapróságosabb détail festéseig. Nem untatsz el engem azokkal ha róla szólsz. A' ki ugy énekel, nem lehet nem egyike a' legszeretetreméltóbb embereknek, 's egy

*) Kazinczy levelei I. k. 313 l.

bizonyos nemü lelkek szerették egymást, minekelőtte tudták vala hogy vannak.“ — Emberi gyengéink okozatja, hogy utóbb Kisfaludy nagyon megsértettnek találta magát Kazinczy itélete által *Regéi* felől.

Berzsenyi hasonlóan elragadta. Nehány verseit látván Kisnél, magához kérte a' kötetet, hogy mint Berzsenyinek irja, 1808. oct. 31., megolvassa minekelőtte sajtó alá kerül. „Te engem mesterednek nevezel. Hamis tettetés nélkül 's igaz örömmel nyomom vissza homlokodra a' szent koszorut, 's azt vallom, hogy az tégedet illet 's nem engemet. — Verseidet tulajdon kezemmel tisztázom le, 's ugy küldöm által Kisünknek. Változtatást hired nélkül bennek nem teszek; de lesz holmi, a' mit meg nem hagyok, mert meg nem hagyhatok 'stb.“*) 'S Kisnek irja azon évi nov. 12-kén: „Berzsenyi verseivel egy két hét alatt készen leszek. Mindenkori tapasztalásomat itt is igaznak találom: sokat nyerne a' maga dicsőségére sok iró, ha egy részét munkájának elégetné. De oh melly szép a' legnagyobb része! Ujabb poétáink közt egy sincs, a' ki Berzsenyit utól érné 'stb.“ 'S ujra 1809. januar 19-kén. „Vettem leveledben a' Berzsenyinket. Valóban ő benne sokat, igen sokat nyertünk. De nem elégszem meg azzal, hogy csak *ő benne* nyertünk legyen; nyerni akarok *általa* is. Ezen levelemmel indul egy más levelem Debreczenbe Kölcsey Ferenczhez, kit Berzsenyink által gyulasztani akarok.“ Felhozzuk ezeket annak megmutatására, mint örült Kazinczy mindennek, a' ki feltünt, 's mint buzditott mindenfelé. Azonban ez által félreértések is támadtak, mellyek Kazinczyt holta után is bántották. Kisfaludy Sándor nehezteléséről már emlitettük. A' Tudom. Gyüjt. 1817. VII. kötetében Kölcsey birálá *Berzsenyi verseit*. A' költő nagyon nehezen vette a' megitélést, 's azt, lehet, részben Kazinczynak is tulajdonitotta. Csak utóbb engesztelődött ki vele: miként fönmaradt levelei Kazinczyhoz 1822-n innen mutatják.**)

1781. körül nem birta magának megfejteni Kazinczy azon csudát, hogy szép scandált rímes dalokat nem adhattunk, 's emlékezvén egy német költeményre, mellyet Eperjesen dolgozott 's egy magyarra, ugyanazon korból, látta, hogy amazon, érdeme nélkül is, legalább a' versidom, a' schema, vala megtartva; ellenben a' magyarban trochaeus és jambus sorok összekeverve egymással, 's felcserélgetve hosszu tag röviddel, és röviddel a' hosszu, rosz formáju és rut szók és minden. Illy hibákat ki ejt ma — ugymond, 1828-ban, 's még ugy is, ha a' prosodia törvényei felől soha semmit sem hallott? De a' ki még nem játszott muzsikai szeren, a' legtanultabb ujjak is hamis hangokat szólaltatnak meg: miként ne, midőn gyakorlatlan ujj illeti azokat?“ — 'S ime Kazinczy, ki maga is az epigrammában, hangzatkában és költői levelekben hasonlókép az első helyet vivta ki magának irodalmunkban, megérte az örömet, hogy a'

*) Berzsenyi müvei. Kiadta Döbrentei. III. k. 8. l.

**) Annálinkább kell Döbrentein csodálkozni, hogy 1842. mint Berzsenyi életirója ugy irt a' mint irt. Szerinte Kölcseyt Kazinczy nógatá a' critikára és „Széphalomról kormányzóval a' vélt igazságosság sarlót is fogata, melly buzagyomlálás helyett dus kalásznak is fejét szedni találá, — lobbanta bóditó tömjént a' neki gyujtottnak, enjárdalatut pedig mellőzgete, gyanusita.“ — Sőt Kazinczy állattanitóval 's tanitványai állatokkal hasonlittatnak. E' tanitványok közt egyik legbuzgóbb vala D. maga, 's ha valakinek, neki volt alkalma Kazinczyt az ő igaz mivoltában ismerni.

magyar költői nyelv, mind a' görög-rómaiak, mind az európai nemzetek versidomaira nézve „kijátszott szerhez hasonlita, mellyen tanult ujjak szép hangokat szólaltattak meg.“ — De azon czélt, hová ő törekedett, ugy látszik nekünk, hamar megunták elérni az ujabb „istenfiak,“ 's félő, nagyon félő, hogy ők álisten-fiakká teszik magokat, 's a' nemzet szellemét nem röpiteni, de mászni szoktatják. A' költészet a' magasságokat keresi 's oda emeli a' lelkeket: az odukban legfeljebb részegitő gőz van, melly a' Pythiát görcsös rángatódzásokba ejti, 's ha igazat mondat is néha vele, ő azt nem tudja, 's az isten jóságát, 's a' szépnek nyájas arczát szerető ember őt látni sem kivánja. Költészetünk nem akar többé „klassikus“ lenni, hanem népies vagy népszerü. A' nép okvetlenül a' szellemi életnek is soha nem eléggé becsülhető *gyökere*, de soha nem *sudara*, nem virágai. Aztamaz eszményszépségben kell fölvenni, mellyben maga magát szereti látni a' nép, nem azon eltorzitott *bacchans* és *bakkancs* formában, mellyet a' rángatódzó lángelmék reá tukmálnak. Adjon a' nép anyagot, adjon idomot; de a' valódi klassicitás, melly a' művészet kelléke, nem maradhat el. Kevés valóban szerencsés főt, ki a' nehézzel könnyen tudott és tud még bánni, követ a' nagy sereg, melly a' könynyüt és könnyelmüt könnyen hányja-veti, 's azt költészetnek adja ki, — nemzetiségünk legnagyobb kárára, melly a' költészetre, mint dajkájára, de a' legmagasztosabb igényekkel néz, hogy általa erősödjék, 's ha ujat nyerni nem tud is, legalább a' régit megtartsa. Kazinczy, Kölcsey 'stb. óta idomban vesztettünk, nyertük-e azt tartalomban? Több és magasabb eszméket foglal-e a' mai költészet magában?

Kazinczy tehát ma még inkább legyen tanitónk, részint azért, hogy egy formát egy idomot ne tartsunk minden mást kizárónak, hanem csak annak, melly a' többiek között illő helyet igényel; részint azért, hogy mindnyájan, kik művészettel, irodalommal foglalkoznak, azon szent tűzzel, melly fölfelé lángol, teljenek meg, 's a' magasban keressék a' czélt, mint Kazinczy. *Önálánál miveltetőbb iró nincs az összes magyar irodalomban!* Hogy ő azt érezte, ő ki másokat inkább dicsért mintsem gáncsolt; hogy ő a' maga becsét mint uttörő, de mint a' lélek világában tetemes sokat látó és irodalmi 's művészi kalauz is ismerte, igen természetes. A' halhatatlanság neki azon bér, mellyért hosszu életének minden kinjait és számtalan fáradozásait örömmel viselte és áldozta. *Kis* „kinek a' könynyüség 's ez által elcsábittatva, a' gondhiány volt hibája, — 's ki megelégedék, ha a' mit teszen, használ mikor teszi,“ nem költői gondolatot, hanem jellemét fejezte ki e' sorokban Kazinczy előtt:

Azt fogadom; 's ime adom parolámot,
Hogy nem tartok örök dicsőségre számot.
A' nap felé veled azok repüljenek,
A' kik az egektől sasszemet nyertenek.
Öntsenek ők szép fényt az egész országra,
Küldjék le nevöket a' késő világra.
Én csendes keblében kies völgyeimnek
Szedek violákat meghitt kedvesimnek.
Csak ezeknek tessék bokrétám illatja,
Az egész világnak nem kell áldozatja.*)

*) Nemzeti Könyvtár. Kis János poetai munkái, kiadta Toldy Ferencz, Pesten, 1846. Kis J. élet. XXV. l.

Gyönyörű sorok, mellyek a' szókkal ellenkező hatásuak. Ezekre Kazinczy igy felelt: „Nekem pedig, édes barátom, az a' halhatatlanság az egy bálványom, a' mi elől te futsz. Csak ez legyen enyém, örömest lemondok az életnek minden örömeiről, örömest türöm az életnek minden viszszás eseteit. Ah! azt képzelni, hogy a' szépnek, jónak, igaznak később tisztelői, midőn már régen sorvadni fogunk, vissza fognak kivánni magokhoz, hogy dicsőségünk el fogja verni álmaikat, hogy sirni fognak ollyakká lehetni, mint mi valánk, hogy képeink látása leveri őket, mint a' mennyei világosság, hogy neveink zengése a' virtusnak szeretetire, a' legszebb feláldozatokra fogja őket buzditani, mint minket buzditának azoké, a' kikben az emberi nagyságot imádjuk; azt látni, hogy a' legjobbjai a' mostan élőknek rokonlélek gyanánt néznek bennünket, 's gyönyörködnek egy kevéssé létünkön — de mi hát, mi hát, kérlek, az életnek minden örömei között a' mi érdemes lehessen egy eszes embernek kivánságára, ha a' hit nem az? Nincs az virtus nélkül, 's ragyogásra törekedvén, tudom melly bér vár. A' mit a' szédelgő sereg ölel ragyogás gyanánt, az épen nem ragyogás. — Menjünk a' kitett czél felé, barátom, 's szeretetünk édességeit vegyük kezességeül a' halhatatlanságnak, melly bizonyosan mienk."

A' mit Kazinczy 1802-ben, alig adatva vissza az életnek, irt, lelkének alapjából kelt ki, 's attól zengett vissza egész élete — választott jeligéjével: „placere bonis quam plurimis."— És ha életviszonyait 1801-ig, innen tul magán körülményeit szemünk előtt tartva, irodalmi müködését nem millységök szerint, csupán mennyiségileg tekintjük is: csodálnunk kell a' léleknek azon erejét, melly nemcsak össze nem roskadott, de sőt egyenlő ihletséggel 's hatalommal járta pályáját, mindig elől.

Élete utolsó szakában, azon vallásos érzület, mit családa tulajdonául mond, 's melly egykor a' gyermek kegyenczévé a' bibliát tevé, oda vonta vissza az agg figyelmét. Legkisebb gyermekei számára dolgozá a' *Szent Történeteket a' biblia szerint*, *a' keresztyén vallás történeteivel.* Ide jegyezzük a' bevezetés néhány sorát; érdekes látnunk Kazinczy meggyőződését a' vallástanitás felől is.

„A' szent 's jóltevő hitet hogy isten van, a' vallásos érzéseket a' bibliai történetek nagy sikerrel nevelhetik a' gyermeki szivben, hahogy a' szerint adatnak elő, a' mint azt gyermeki esztendeik kivánják. Kisdedeknek is egyszerre szükség ugyan, és egyetemben gyakorlani a' lélek minden tehetségeit, a' felsőbbeket és az alsóbbakat, 's kit szállhatna meg a' gondolat, hogy tőlök vak hitelt kivánjunk, hogy nekik az emelkedést tilalmazzuk? kit az, hogy őket a' jó szeretetére nem a' jó szeretete, a' rut gyülölésére nem a' rut gyülölése, hanem képtelen biztatások és babonás ijesztgetések által serkentjük? De valóban el van tévesztve a' dolog, ha felejtjük, hogy a' gyermekeknek még meg nem erősödött értelme mindent meg nem bir, és hogy körülöttök igen nagy gonddal kell vigyáznunk, nehogy az elmélkedés elmeskedéssé váljon. Nagyobb korokban ugy lesznek igazán bátrak és igazán biztosak lépéseik. — E' történetekben sok van, a' min a' gyengébb koru kisdedek felakadhatnak, 's annál inkább, minél lelkesebbek: mert a' kiknek kegyelem kevés mértékben juta, semmin nem akadnak fel. Elmondani nekik, hogy a' keleti nyelvek

miben különböznek a' mi hidegebb szólásainktól, és hogy az, a' min felakadtak, a' mi szólásunk szerint mit jelent, nagyon hasznos lesz, sőt szükséges is. De ki az ő javokat igazán akarja, óvni fogja magát minden tudós magyarázatoktól; az efféle nem az ő koruknak való. Beszéljük nekik a' szent történetet, a' hogy azt egy régi nemzet szent könyvei beszélik; azon czéllal, hogy a' gyermeket a' soványabb tárgynak későbbi tanulására szoktathassuk, tehetségeit kifejthessük: de beszéljük azon hiv tisztelettel, melly a' gyermekben irántunk bizodalmat támaszthat, 's általjában tiltsuk meg neki a' czélra nem vezető feszegetéseket. Mondjuk a' magok helyein, hogy a' dolgot még most nem érthetik; idővel ők is megfogják, 's elégedjünk vele, ha megtanulták, mit nekik javukra beszélettünk. A' keresztyén vallás nem barátjai szeretik különfogva vizsgálgatni annak állitásait, hogy mondhassák a' mit mondanak. Nem igy kell; azt jóltevő hatásaiban 's tiszteletes egészségben illik tekintenünk. Melly vallás, melly philosophia tanitja igy az akarat szentségét, az erkölcs tisztaságát? mellyike heviti igy a' szivet, 's mellyike hat igy tudósra és nem tudósra?" 'stb.

Hanyatló életének szaporodó csapásai közt, elérte Kazinczy élete egyik fő ohajtásának teljesültét: a' Tudós Társaság alakulását. A' nádor meghivására, tevékeny részt vett (1828) az alaprajz dolgozásával megbizott első választmány működéseiben, 's azon tul szakadatlanul. — 1831. tavaszán utleirását adá, gőzösön Pannonhalmára. Az epemirigy terjedése haza, családához szólitá. Augustus 18. Széphalomról leirja Kisnek a' mirigy 's a' zempléni pórság dulongásait. „Én és az enyéimek élünk, de melly időkben!"*) — 's negyed napra a' levél irása után ugymint aug. 22. (1831.) Kazinczy Ferencz is áldozatja lett az uralkodó betegségnek. Élt hetvenegy évet, tiz hónapot és huszonöt napot.

Megjelent munkáiról tesznk még rövid emlitést, mellyet egy jámbor ohajtással fejezünk be. 1788-ban kiadta *Gessner* idyllumait, Kassán, 8-dr. — 1789-ben *Bácsmegyei* levelei, Kass. 8-dr. — Baróti Szabóval és Bacsányival: *Magyar Muzeumot*, 1788, 89- és 92-ben nyolcz részben, Kassán; Kazinczy visszavonulva adá 1790-ben, ugyanott, *Orpheust*, mellyből nyolcz kötet jelent meg. Ugyan 1790-ben kiadta Shakespeare *Hamlet*jét 's forditá *Macbeth*jét. Lermière *Lanassá*ját, (Magyar Játékszin, IV. köt. Pesten 1791), Göthe *Stelláját* 1793., Pozsony, 8-dr. *Molière* „Médecin malgré lui"-ját, Lessing *Emilia Galotti*, *Sara Sampson* és *Barnhelmi Minnáját*, — 's *Helikoni virágokat* 1791. Pozsony, 8-dr. Herder *Paramythiáit* Széphalom, 1793. 8-dr. Wieland *Sinopei Diogeneszét* Pesten 1793. 12-dr. — *Egyveleges fordításokat* Széphalom, 1808; *Rochefaucauld maximáit* Bécsben, Triesztben 1810; Vitkovicshoz *epistolát* és *Tövisek* és *Virágokat* Széph. 1811. 8-dr. *Poetai berkét* Pesten, 1813.— Kiadta *Dajka Verseit* és *Baróczy* munkáit 1813, és 1814-ben Pest. *Magyar Régiségek* és *Ritkaságokat*. Első köt. Pesten, 1808. — *Összes munkáit* kezdte kiadni Pesten 1814-ben, *Szépliteratura* czim alatt; csak kilencz kötetig mehetett, mellyekben vannak *Gessner* és *Ossian* munkái; *Göthétől* Egmont, Testvérek, Stella, Clavigo, Római Carneval; *Wie-*

*) Levelei II. k. 336 's köv. l.

landtól Salamandrin; *Herdertől* Paramythiák és Repülő kocsi; *Lessing* meséi; *Sternetől* Yorick és Elise levelei; érzékeny utazása; *Marmontel* válogatott beszélyei; *Bácsmegyei* gyötrelmei; *Weber* vak énekese. — *Zrinyi Miklós* munkáit kiadta, 1817. Pesten, két kötet. *Erdélyi leveleiből*, mellyeket 1816-ban irt, csak egyes mutatványokat közlött. Sok becses dolgozata megjelent számos évkönyvben és folyóiratokban, ugymint a' bécsi „Annalen der Literatur", az Erdélyi Muzeum, Tudományos Gyüjtemény, Minerva, Élet és Literatura folyóiratokban, Aurora, és Hebe zsebkönyvekben.

Halála után a' M. T. Társaság kezdett *eredeti* munkáinak kiadásához. Megbizásából Bajza és Toldy (Schedel) kiadták: *Kazinczy Ferencz eredeti poetai munkáit*, Budán 1836. első köt. 8-dr. és *Utazásait*, Budán 1839. első k. 8-dr., ebben az *Erdélyi Leveleiket; Leveleit Kis Jánoshoz*, Budán 1842., 2 k. 8-dr. éö *Szentgyörgyi Józsefhez* 'stb. Pesten 1845., I. k. 8-dr. — *Sallustius épen maradt munkái*, 's *Cicerónak némelly beszédei és levelei* a' T. Társaság által kiadott Római Classicusok első és második kötetét teszik, amaz Budán 1836, 8-dr, ez is Budán 1837, 8-dr. Végre *Barnhelmi Minna* Lessingtől, és *Bot-csinálta Doctor* (le medecin malgré lui) Molièretől kijöttek a' T. Társaság *Külföldi Játékszinében* hetedik és nyolczadik köt., Budán 1834. 8-dr.

Munkái, éveken át az Academiánál, most kéziratban hevernek. Leveleinek eddigelé három kötete jelent meg. Mikor birjuk majd teljesen? 's mikor fogják ifjaink és leányaink a' kijötteket is venni és olvasni? Enynyire méltánytalanok akarunk-e maradni legmiveltetőbb irónk iránt, hogy beérjük neve tudásával? *Vajha Kazinczy Ferencz minden munkáit, eredeti és forditott munkáit, leveleivel együtt, szép és itészeti kiadásban minél előbb birhatnók!* Szégyenünkre válik, hogy nem mutathatjuk fel olly kiadásban, minőt azok megérdemelnek, 's ha a' magyar közönség jobban tudná, mit igényel leginkább az, kinek nevét olly kész éggel pengeti. Jelenben Kazinczyra több szükségünk van mint husz évvel ezelőtt; mert nincs irónk, kinek példánya és működése tanulságosabb volna Kazinczyénál! Hiszen ma is azzal kell magunkat biztatni, mivel Kazinczy magát és honfiait 1785-ben biztatá, midőn a' magyar nyelv mivoltáról és iróinkról elmélkedvén, imigy fejezi be: *) „De hová hová szenderit el hizelkedő álmodozásom? — Ah messze, igen messze estünk attól a' fényességétől a' dicsőségnek, mellynek arany hajnalát kevéssel ezelőtt már virradni láttuk. — De a' sopánkodásnak nincs semmi haszna. Töröljük meg elázott szemeinket, gyüljünk össze a' muzsák oltáránál, esküdjünk együvé, 's isteni eredetünkbe bizakodván egész szabadsággal haladjunk elébb azon az uton, a' mellyről se csalogatás se szidalom nem tántorithat el." — H. P.

Kazinczy Gábor, Ferencznek unokaöcscse, szül. 1818-ki jul. 18-kán Berettőn, Zemplénmegyében. Atyja (fia K. Andrásnak, kiről Kazinczy Ferencz autobiographiájában, magasztalva szól) nem volt maga olvasó ember, de szerette az olvasó embereket, 's különösen dicső rokonát Kazinczy Ferenczet, kit *nyelvfaragónak* 'stb. csufoltak család körében is,

*) Gessner Idylliumi, forditotta Kazinczy Ferencz, Kassán 1788.

Gábor korán kezdett tanulni, 1823-ban már tanitója volt neki 's vele együtt hat pórfiunak, kiket atyja olly szándékkal választa ki jobbágyainak gyermekei közől, hogy egész neveléspályáját együtt fussák nagy reményü fiával. Hét éves korában Sárospatakra ment 's ott maradt 1828. juliusig, mint első a' classisban. Tanulni szeretett, 's öl számra hordta a' könyveket az iskola könyvtárából, soha részt nem véve a' pataki tanulótársak szokott játékaiban. Tanitói bámulták emléktehetségét ; a' gyermek betüről betüre egész lapokat mondott el Heltai magyar krónikájából, Gvadányi XII-ik Károlyából 'stb. mert már akkor a' történettan volt fő- és kedvencz tanulmánya. E' tulfeszitett tanulás megrontotta egészségét, 's atyjának 1827-ben történt halála után, az orvosok tanácsa szerint, levegőt kelle változtatnia. 1828-ban Késmárkra vitték felsőbb iskolába, mint akkori fejlettsége engedé, hol mindent diákul tanitottak. Rendszeres tanulás helyett a' német irodalom böngészete, kitüzött irány 's vezérlet nélkül, foglalta el idejét. Hanyatló egészsége ismét légváltoztatást javasolván, a' következő évben Eperjesre ment, 's ott maradt 1832. közepeig. Az ottani diák tanitás, melly számlálhatlan ivek memorizálásából állott, nem nyerhette meg rokonszenvét ; annál többet tanult, szenvedélyeit követve, magán szorgalommal. Pulszky Ferencz is ott tanuló volt akkor, és hogy a' magyar nyelvet magáévá tegye, irt és forditott. Iróvá lett Kazinczy Gábor is. 1830-ban már drámát irt, ezenkivül sok verset, 's Nagy Károly háza történetét. Édes anyja elvitte Kazinczy Ferenczhez ; ez buzditotta a' lelkes fiut, megajándékozta egy rakás könyvvel, 's intette, hogy *tanuljon irni*, és adja magát forditásokra. Igy képezte magát Gábor kitünő stylistává 's forditóvá. Midőn 1832-ben az Akademia forditásra kitüze egy rakás jó könyvet : a' 14 éves fiu egész komolysággal ajánlkozott Fessler és Engel magyar históriájának forditására. — 1831-ben a' cholera és pórlázadás, könyvei közt lelé. Anyja házának ablakai alatt hurczolának számos ismerőst, kötözve 's verve, a' fellázadt pórok, de a' házat egy ujjal sem érinték, mert azt egész falu védelmezé. 1832-ben hosszas betegeskedése, egy halálos crisissel, teljesen lefolyt. Ismét Patakra vitték, 's ott egyik titkára lett a' *Nyiry* professor vezetése alatt levő irodalmi egyesületnek, 's kieszközlé, hogy az egylet munkáinak első kötete (Parthenon, 1834.) megjelent, mellybe ő is adott novellát, verseket, 's Ossiánnak egy költeményét. A' kassai Minervába (1834. IV. köt.) szinte dolgozott. — 1835. bevégezvén az iskolákat Patakon, sietett Pozsonyba az országgyülésre, 's ott, *Lovassy* és társainak szelleme uj világot tárván fel előtte, a' szabadelmü 's lángoló honszerelemtől lobogó országgyülési ifjuság során a' leglelkesbek egyike volt. A' félgyermeket, szép tehetségei, tüze 's hajlamaival, az ellenzék vezetőinek tekintélyes körében is megszenvedték, sőt Wesselényi Miklósnál szivesen látott barát vala. — 1836-tól 1838-ig (midőn nov. 14-ikén megházasodott) Pesten időzött, tanult, irt 's az irodalom hőseivel ismerkedett. Lelkes fiatal körnek volt kedvelt középpontja. Az Athenaeum- 's Figyelmezőbe sok csinos dolgozatot adott, forditásokat 's birálatokat, mellyeken müvészi kéz gondja látszik. Ekkori, de csakhamar elaludt vállalata : *Malvina, regények könyve.* — 1839-ben pedig *Népbarát* czimü gyüjteményt akart adni, de azzal vádoltatván, hogy e' munka a' „jeune Hongrie" orgánja akar lenni, mind ez,

mind pedig az *Őr*, *Ellenőr*, *Holmi* czimek alatt censura alá adott dolgozatai, cancellariai parancs következtében, felkivántattak 's többnyire oda is vesztek. Illy módon lassankint leszórittaték az irodalom teréről, mellyet minden fölött kedvelt, 's átlépett a' megyei élet viharos szinpadára, hol fényes szónoki tehetsége csakhamar elragadó erőre fejlett, 's országos hirüvé lett. Mellőzzük itt politikai szereplését a' forradalom előtt 's alatt, ugy a' journalistikai, mint a' megyei 's parlamenti téren, 's csupán azt jegyezzük meg, hogy a' világosvári esemény után Kazinczy társaival együtt perbe fogatott, de a' képviselői kar többségével együtt amnestiáztatott. Azóta ismét olvas, gyüjt, tanul, kéjeleg a' régi megyei boldogság 's dicsőség szép emlékezeteiben, 's hű kebellel buzogva imádott honi nyelve 's nemzetisége mellett, az irodalom hű müvelésében látja fajunk Noé bárkáját, melly ezt a' körülzúgó özönből partra viheti. Előkelő részt vesz az „*Ujabb nemzeti könyvtár*" ügyének vezetésében, szerkesztésében, 's rendezi történeti bő és széles tanulmányait. Kedvencz vágya volt egykor az ország levéltárát átkutathatni 's rendezhetni: de a' fegyverek zörgései közt nem fordittatott figyelem a' múzákra. — h.

Kean (Edmund), első rendü britt szinmüvész, szül. Londonban 1787., már gyermekkorában kitünő tehetséget mutatott az utánzásra, 's felötlött London apróbb szinpadain. 13-ik évében York megyébe hivatott meg, hol *Carey* név alatt játszott 's nagy elismerést aratott. *Drury* tanár kegyéből az etoni iskolát látogatta, de három év mulva ismét szinpadra került, hová hajlama és geniusa ragadá, és *Carey* nevét ujra felvéve Birminghamban, Edinburgban 's Anglia jobb vidéki szinpadain roppant sikerrel kezde játszani. 1814. óta a' londoni nagy szinpadokon remekelt, elragadva a' főváros közönségét. 1820-ban északi Amerikába ment 's az ottani nagy városokban fényes eredménynyel adott vendégszerepeket. Fő szerepei voltak Shakespeare jellemei, különösen III-ik Richard, Shylock 'stb. Merész, lelkes, a' lángésznek valódi typusát viselő előadásainak köszönhetni nagy részben, hogy Londonban a' classicai dráma uj életre kelt. — Kean jelleme, mint azt Dumasnak nálunk is gyakran adatott 's kedvelt drámájából, melly Kean nevét viseli, részletesebben ismerhetjük, geniális, szeretetre méltó, vig, kalandos, de büszke és ollykor kiméletlen is, melly őt sok kellemetlenségbe, párviadalba 'stb. keveré. Nagy jövedelmét teli marokkal szórá széljel, pezsgőre 's víg és tobzódó lakomákra ugy, mint nemes czélokra. Üres ház egészen kihozta nyugalmából, 's e' feletti haragját annyira éreztette a' közönséggel, hogy ezáltal nem egyszer viharos jeleneteket idézett alő p. o. Guernsey 's Baltimoreban. Meghalt, testi 's lelki erejének tetemes hanyatlása után, 1833-ban a' szinpadon. Fia is, az ifjabb Kean, jeles és kedvelt szinész Angliában. — h.

Keats (János) nagy tehetségü angol költő az ujabb korban, szül. 1796. Londonban, fia egy bérkocsisnak. 15 éves korában egy sebészhez került tanulásra. Azonban némi örökség, melly független életet biztositott számára, nem sokára kiragadá e' vágyainak meg nem felelő állomásból. A' költészet iránti hajlama most szenvedélyes igyekezetté vált, nagy költővé lenni. *Hunt* Leigh, kihez bevezették, bámulatra ragadtatott szellemének nyilatkozványai által 's egy ideig házánál tartá. 1817-ben jelentek meg *fiatalkori költeményei*, 1818. „*Endymion* költői románcz"'s 1820. „*Lamia*"

utolsó teljes és legjobb müve. Az elkeseredett, gyülöletes kritika, melylyel Gifford, Keats első föllépését fogadta, az izgékony fiatal költő keblét buval tölté és a' sorvadáshozi régi hajlama gyorsan és pusztitólag fejlődött. Üdülést keresendő, Olaszországba utazott, de nem találta azt. Meghalt Rómában, 1821. febr. 21-kén. Az ottani protestáns temetőbe temették, közel azon helyhez, hová később barátja *Shelley* (l. ezt) pormaradványai helyeztettek. Ez utóbbi egy „*Adonais*“ czimü szép költeményt szentelt K. emlékének. — Hátrahagyott müvei: „*Isabella*“, *St. Agnesi est*“ és „*Hyperion*“ töredék. K. gazdag és szép tehetség volt, mély és gyöngéd érzelemmel, teremtő képzelettel és gondolatbőséggel, melly hosszabb élet mellett és kedvezőbb viszonyok között bizonyosan gyönyörüen fejlett volna ki. Utolsó müvét, Hyperion töredékét, melly lord Byront bámulatra ragadá, ama roppant teremtmények csontjaival hasonliták egybe, mik itt ott találtatnak 's a' csodák és óriások korára emlékeztetnek. — a.

Keglevich (buzini, grófok), Magyar- és Horvátországban lakó régi főnemes család, melly az okleveleket megelőző ó-korban hihetőleg Albania- 's Bosniából vette származását, ez utóbbi országban lévén Buzin vára, mellyről a' család neveztetik, 's monda szerint rokonságban állott Skanderbeggel, 's az albániai fejdelmekkel. Családfáját, oklevelek alapján, 1300-ig viszi fel. 1300 körül már megneveztetik *Péter* (I.), kinek fiai *Kegel* és *Márton* 1358 körül I. Lajos alatt éltek. Ezen *Kegeltől*, Péter öregebb fiától, származik a' családi név. II-ik *Keglevich Péter*, horvát bán. II. Lajos 's I. Ferdinand alatt tünt ki vitézsége által, különösen 1525-ben Jaiczánál. *Keglevich Máté*, *Péter* fia 1573-ban, *Alapi Gáspár*ral roppant pórzendülést fékezett meg Horvátországban, 's elfogta annak vezérét, *Gubeczet*, II. *Péter* másik fia *Simon* volt, 's bátyjával *Mátéval* és *Erdődi Péter*rel az obreskói ütközetben keményen megverte a' törököt. *Simon*nak *György* fia maradt, kitől, 's *Istvánfi Katalin* nejétől származott mind a' horvát, mind a' magyarországi Keglevich-ház. — Tagjai közől kitünők: *Gábor* gr. Magyarország volt tárnokmestere. Szül. Pesten 1784. sept. 19-kén. Iskoláit a' pesti egyetemben végezvén, 1806-ban a' m. k. helytartótanácshoz jött, 's elkezdett szolgálni hazájának, mellynek ő egyik hü fia. 1809-ben titoknokká 1818-ban pedig tanácsossá mozdittatván elő, ezentul gyorsan haladt a' hivatali lépcsőkön. 1821-ben a' kir. helytartóságba keblesitett tart. biztosság alelnöke, 1824-ben Csongrádmegye főispáni helyettese, 1828-ban pedig Nógrádmegye főispánja lett, 's ez utóbbi hivatalát közkedvességben részesülve viselte 17 évig. 1830-ban munkássága addigi teréről, Budáról, Bécsbe hivatott, hol az udv. cancelláriánál referendárrá neveztetett ki. De nem sokáig élt hazáján kivül, mellynek szeretetét magával vitte; már 1831-ben visszajött a' helytartótanácshoz, egyszersmind koronaőrré választatván 's belső t. tanácsossá neveztetvén. Alig mult egy év, 's a' kir. m. kamara al- majd ismét 1836. annak valódi elnökévé neveztetett. 1842-ben érte el kitüntetései legmagasabb polczát, az országbáróságot 's tárnokmesteri hivatalt. E' mellett, *Eötvös* b. nyugalmaztatása után az orsz. élelmezési biztosság elnökévé is lett. Gróf Keglevich Gábor nem csak mint hivatalnok vivta ki a' köztiszteletet; mint ember is általánosan becsültetik. Mint férj és atya, példánya a' patriarchai életnek. 1817. januar 17-kén lépett házasságra

Sándor Mathilde grófnővel, ki neki két élő reményteljes fiut, *(Gyulát* és *Bélát)* 's három szeretetreméltó leányt, most már egyenkint férjes nőket, (Eugeniát, Emmát és Stephaniet) ajándékozott. Egy fia, *Géza*, lovaglási szerencsétlenség következtében, rögtön mult ki ; 's ezenkivül leánya, *Alexandrine* (Úrményi Lászlóné) korán elhunyt. — Gábor gr. testvérei voltak : *László*, ki 1832-ben halt meg, 's a' pesti nemzeti vivó-intézet egyik alapitója 's elnöke volt ; és *Mik'ós*, a' ki 1789. dec. 13-kán szül. 's 1847-ben halt el, a' hevesi ellenzék egyik vezére, 's minden hazafiui czél lelkes előmozditója. — A' Keglevich-család másik ágán áll gr. *János* volt barsi főispán 's főpohárnok, a' ki szül. 1786. máj. 13-kán, 's 1788-ban *Zichy Adél*, 1840-ben pedig *Crenneville-Folliot Eugenia* grófnőt vette nőül. — h.

Kelemen, kölni érsek *l. Droste.*

Kelet. (Orient, Levante). E' szónak az ujabb korban tágabb 's alig meghatározható értelme van. Régibb időkben csak Ázsia nyugati részei, Kis-Ázsia, Szyria, Arábia, Persia és Arménia neveztettek igy, később, a' mint az ismeretek szaporodtak, a' *kelet* nevezete kiterjesztetett Indiáig, sőt Chináig 's Japánig ; *keleti nyelvek* (l. alább) alatt pedig mindazok értetnek, mellyeket Ázsiában beszélnek, a' mandsu és mongol szintugy, mint a' török, arab és persa nyelvek. — Mindazáltal, midőn *keleti népekről* és *szokásokról* van szó, ez alatt ritkábban értetnek Ázsiának ujabban kiismert, távol vidékei, mint inkább azok, mikről olly gyakori emlités tétetik a' Sz. Irásban 's a' régi classikusok irataiban ; emlékezetet haladó idők óta ismert tartományok, miknek szokásai a' mieinktől felette különböznek, hova forró napot képzelni megszokánk, 's mellyek sokkal kedvezőbbek az ős idők patriarchalis életére mint a' mieink. Ezen tartományok, a' világ polgárisultságának bölcsői, a' Niltól az Indus folyóig, 's a' Középtengertől a' Kaspi tengerig terjednek 's névszerint magukban foglalják a' Taurus és Kaukazus két nagy hegységét és öszvesen 40 milliónál nagyobb népséget. — A' keletiek intézményei és szokásai kevés változást szenvedtek ; a' patriarchák élete és kormányzása még mindig feltalálható az arábiai pusztákon ; a' ninivei és babyloni udvarok fénye feltalálható a' teherani shah udvarában ; a' hatalom zsarnoksága egész kiterjedésében ugy létezik, mint hajdan, az egymást váltó forradalmak mindig uj dynastiákat szülnek napvilágra. — A' keletiek és európaiak közti különbség szintolly feltünő most is, mint volt az előtt. A' kelet férfiai rendesen szakált viselnek, mi ott tekintély jele. Az európai szük és kurta ruhák helyett, ott bő viselet divatoz ; meg vannak régi turbánjaik, sandáljaik 'stb. A' székek és asztalok használatát nem ismerik ; széles divánokon nyugosznak vagy szőnyegeken guggolnak keresztbefont lábaikkal, egészen átengedvén magukat azon lágy tétlenségnek, melly ugy látszik, az égaly egyik átkos befolyása. — A' keletiek komolyak, méltóságteljesek, kevés szavuak. Szólásformáikban költőiek ; a' metaphorákat igen gyakran használják. Szeretnek mindent a' teremtés remekére, az emberre vinni vissza : a' villám az ő mosolya, a' zephyr lélekzete, a' fejlő rózsa egy szűz, melly megnyitja ajkait 'stb. Reájok nézve nem létezik semmi érzéketlen ; minden él, minden lélekzik : a' fák tánczolnak, a' patak dalol ; a' kakas az éberség atyja, a' vándor az ut fia. A' három fő keleti nyelvek között az

arab erélyes, büszke, szabad, szenvedélyes és forró mint a' sivatag; a' *török*, az arab és persa nyelv vegyülete, nemes, méltóságos, ámbár kissé egyhangu; a' *persa* hangzatos, kedves, férfiatlan, mint azon emberek, kik beszélik. — A' nőket a' keletiek alsóbb lényeknek nézik, kik csak a' férfiak gyönyörére vannak teremtve; megtiltjak nekik az irást 's olvasást; nem vehetnek részt a' vallásos szertartásokban; keveset gondolnak a' házasság vagy anyaiság kötelességeivel; a' világ egyéb részét nem ismerik, mint azt, melylyel börtöneikben vagyis háremeikben érintkezésbe jőnek; szivják a' myrrhával és aloéval vegyitett illatos dohányt 's szörpölik a' mokkát a' guitarre hangjainál, azonban nem ismerik a' sziv indulatait 's a' kölcsönös vonzalmat. A' keleti nő egy báb, mellyel a' férfiak játszanak 's mit eldobnak, mihelyt megunták. — Ázsiában két fő vallás uralkodik: a' *buddhismus*, az Ind folyamtól Chináig, 's a' *mahomedismus* vagy *izlamismus* egész nyugati Ázsiában, a' persák egy részének kivételével, kik Zoroaster tűzimádó cultusának maradtak hivei. Az izlam hit, mellyet erőszak és háboruk oltottak a' népekbe, Arábiából származik, honnan nem csak egész keleten terjedt el, hanem csaknem egész Afrikában is, és az európai Törökországban. Kimondá az isten egységét, azonban elfogadá a' fatalismust és a' többnőséget — 's ezek szülőokai a' keletiek hátramaradásának a' polgárisultság müvészeteiben 's a' hadi szerencsében. Az egyes népek jellemzését lásd illető helyeiken. — k.

Keleti irodalom. A' keleti nyelvek közül legelébb a' *szemita* vagy *nyugat-ázsiai* nyelvek vonták magokra 's birják maiglan a' tudós világ teljes figyelmét, annyira, hogy Európa csaknem valamennyi nemzetének tudósai azoknak müvelésében versenyeznek. A' *héber* nyelv már régisége miatt, de meg ugy is mint az Ó-testámentom eredeti szövege a' reformatio óta maiglan kivált Németországban a' legalaposabb buvárlatok tárgya. *Gesenius* nyitott e' tanulmányok mezején legujabb korszakot „Thesaurus philologicus criticus linguae hebraeae et chaldaeae veteris testamenti" czimü derék müve, héber nyelvtana, és szótára és egyéb alapos munkálatai által. Jelesek e' téren: „Concordantia librorum veteris testamenti sacrorum" *Fürst* Gyulától; *Ewald, Freytag, Gläser, Lee, Frank* és *Luzzatto, Delitsch, Rosenmüller, Maurer, Bohlen* 's számos egyebeknek müvei; különösen érdekes és becses *Rückert*től a' „Héber próféták" leforditása. A' *rabbini* vagy *uj-héber* dialectust leginkább zsidó tudósok müvelik. Az *arami* vagy *szyr* tájszólást, melly délnyugati Ázsiának *Aram* tartományában divott, és a' chaldaei nyelvet legujabb időben *Behus, Rödiger, Fürst, Bernstein* és mások vették kutatásuk tárgyaul. Azonkivül *Bertheau, Philipps, Yeates* irtak jó nyelvtanokat és chrestomathiákat. *Fürst* irta: „Arami jelszavak és dalok gyöngysorát", 'stb. — A' samáriai nyelvet *Uhlemann* választá tanulmányul; nyelvtant, szótárt, remekműgyüjteményt bocsátott közre.

Az ujabb időkben legtöbb figyelem, legbuzgóbb fáradozás tárgya lett a' dus irodalommal bővelkedő *arab* nyelv. Majd valamennyi nemzete Európának siet az arab tudomány tengeréből halászni egyegy gyöngyöt, az arab költészet tündérberkéből egy egy virágot törni le és fonni be tulajdon irodalmának füzérébe. Arabul nyomnak most Egyiptomtól Hindosztánig. Tömérdek munka, miket nehány év előtt még hirből is alig

ösmert az ember, most több helyen egyszerre, több kiadásban lát napvilágot. Arábia nyelvének, népfajának, földének, történetének, költelmének, régiségei 's ó pénzeinek alapos ismerete naponta terjed európa-szerte. Jó arab nyelvtanok vannak *Sacy-*, *Ewald-*, *Iben-Maliktól*; arab-latin szótár *Freytagtól*. A' Korán több időtől fogva jelenik meg nyomtatásban Szent Pétervárott és Kalkuttában, 1834-ben *Flügel* és 1837-ben *Redslob* által Lipcsében is. Kitünő müvek: „Historia merdasidarum" *Müllertől*; „Omár fejedelem megöletése" *Platentől*; „Vie de Mohammed," irta *Abulfeda* után *Noël des Vergers*; „Lettres sur l'invasion des Arabes avant l'Islamisme," irta *Fresnel*; „Invasion des Sarrazins en France," irta *Reinaud*; „Zur Geschichte der Araber vor Muhamed," irta *Lilienstern*; „Tuhfat ul mujahadin" arabból forditotta *Rowlandson*; számtalan commentár a' Koránhoz; sok forditás az arab földisme, történeti müvek, bölcselmi szám- mér- és csillagász-tani becses munkák közül: az algebrát tárgyazó legrégibb müvet *Rosen* adta ki 1831-ben Londonban eredetiben és angol forditásban. Az arab jog- és hit-történetirást illetőleg Hindosztánban jelent meg többek közt a' „Futava Alemgiri," „Hidáyah" „Ináyah" és „Kifáyah" czimű hires munkák. Az arabok legbecsesb jelszó- és közmondásgyüjteményét *Medianitól* eredetiben és forditásban kiadta *Freytag*.

A' *kopti* és *aethiop* nyelvek 's irodalmak bővebb megismertetése végett a' franczia kormány 1838-ban a' tudós *Dujardint* küldte Egyiptomba, ki mindjárt járatának első idejében igen sok becses kéziratot szerzett meg a' franczia királyi könyvtárnak. Angolhonban létez egy nagybecsü kopti kézirat, melly Dr. *Askow* nevéről neveztetik, és melly *Dulaurier* szerint régi forditás Valentinnak, egyik leghiresebb gnosticus hitfelekezet főnökének „Hű bölcsesség" czimü munkájából, hol is a' gnosticusok egész cosmogoniája, az emanatiók theoriája 'stb. benfoglaltatik. — Az aethiop nyelvet mivelék Angolhonban *Laurence* és *Platt* Tamás, Németföldön *Gesenius*, *Rödiger*, *Hupfeld* és mások.

Ha a' szemita nyelvektől a' keletázsiaiakhoz megyünk által, 's legelőbb is a' *japánon* kezdjük: legtöbb érdemet *Siebold*, *Klaproth* és *Landresse* munkáinak kell tulajdonitnunk. Az elsőnek „Archives du Japon" czimü müve legtöbb világot deritett a' távol kelet sajátszerü országának történeti, földleirási és statistikai minőségére. *Klaproth* a' japán császárok Évkönyveit irta meg. *Landresse*, az Institut de France könyvtárnoka, japán nyelvtant, *Medhurst* japán-angol és angol-japán szókönyvet adott ki. Számos évek előtt *Oyenguren* nyomatott egy japán nyelvtant Mexicóban, mellynek példányai azonhan már csak igen gyéren találkoznak. — A' mennyei nagy birodalom, *China* sokkal régibb idő óta érintkezvén Európával mint Japán, már sokkal jobban is ösmerjük. Angol- Franczia- Oroszországok fővárosaiban fölötte dus chinai ritkaság- és kincsgyüjtemények vannak, mellyek a' Bécs- és Berlinben alapitott ujabbakkal együtt naponta gyarapodnak. A' chinai irodalom gazdagabb a' japánnál. Franciaországban *Rémusat* nyomdokain *Julien* Szaniszló, *Bazin* és *Panthier*, *Ampère* és *Landresse* mozditják elő a' chinai nyelv tanulmányát; németek közül *Endlicher* Bécsben, *Neuman*, *Gabelencz* és *Schott* buvárlanak a' chinai kincsgyüjteményekben. Angolok *Marhsman*, *Thoms*, *Davis*,

Collie, *Milne* és mások munkálják a' chinai nyelv ismertetését. A' szentpétervári keleti tanodában chinai nyelvtanár *Jakinf* szerzetes, ki 12 évig a' pekingi missiónál működött volt, jelenleg az egész tudós világban legjobban ösmeri China állapotait. Philadelphiában jelent meg *Poncean* és *Morronetól* „Dissertation on the nature and character of the chinese system of writing; to which are subjoined a vocabulary of the chinese language, and a cochinchinese and latin dictionnary.“ Mostanáig chinai nyelven London és Párison kivül Európában nem nyomtatnak. A' porosz kir. academiának a' Pesten is megfordult *Gützlaff* missionarius küldött be chinai nyomtatómintákat, mellyek szerint aztán betük öntetni határoztattak. Legnevezetesb nyomdák vannak Makaóban, Serampore-, Malakka- és Kantonban. Makaoban a' portugál jesuita *Gonsalvez* tartatik joggal a' chinai nyelvtanulmány legjelesebb tudósának, melly hirnevet „Arte china constante de alphabeto e grammatico comprehendendo modelos das differentes composiçoens“ (1829) és „Diccionario portuguez-china no estilo vulgar mandarin e classico geral“ és 1833-ban megjelent „Diccionario china-portuguez“ munkái neki jövendőre is biztositanak. *Morrison*, *Thoms* és *Davis* is nyomtattak Makaoban. A' Szeramporán létező chinai nyomdában legujabb időben isauropoli püspök *Tabertől* szótár nyomatott cochinchinai és latin nyelven, (2 kötet; 1837—1839) Malakkában jelent meg „Notitia linguae sinicae“ (1831) *Premare* szerzetestől. London, „Transactions of the Royal Asiatic society“ és „Asiatic journal“ czimü kiadványaiban, Páris pedig „Notices extraits des manuscrits de la bibliothèque royale“ és „Journal asiatique“ czimü folyóiratokban nyitott a' chinai történet buvárlatának bő forrást, e' tudományos kincsek terjesztését az „Oriental translation fund“ eszközli. Szorgalmas forditásokat adott *Davis*; megjelent tőle: „Laou seng urh, or a heir in his old age“ (London 1817.) szinjáték; „Chinese novels“ (London 1822.) „Hien wun shoo, chinese moral maxims“ (Makao 1823.) Hang Koong tsew, or the sorrows of Han (1829.) dráma, és „The fortunate union“ (2 kötet, 1829.) regény. Ezeket követte 1832-ben *Julientől*: „Hoei lan ki, ou l'histoire du cercle de Craie“ szinmü, és 1834-ben „Le livre des récompenses et des peines,“ 400 hitregét, anecdotát és apróbb történetkét tartalmazó. Ugyancsak az „Oriental translation fund“ költségére 1832-ben „Translations from the Chinese and Armenian“ czim alatt, *Neumann* a' chinai Sumánok és Buddhisták katechismusát és egy chinai kalóztörténetet bocsátott közre. Végre megemlitendő még: „Narrativ of the chinese embassy to the khan of the Sourgouth Tartars, in the years 1712—1715.“ irta *Stourton* 1821; és *Rémusat* hátrahagyott munkája: „Foe koue ki, ou relations des royaumes bouddhiques, voyage dans la Tartarie, dans l'Afghanistan et dans l'Inde, exécuté à la fin du IV-ème siècle, par Chi Fa Hian“ (Páris 1836.) Valamint a' „Notices et extraits“ folyóiratban *Rémusat*, vagy *Klaproth* a' „Journal asiatique“ban haláluk napjáig munkálták a' chinai tanulmányokat. *Julien* adta ki *Meng-tseu* vagy *Mencius* név alatt ösmeretes chinai bölcsnek müveit 1824—1829-ben, 's a' „Li-ki“ régi szent könyvet. Azonkivül *Julien* érdekes adatokat közlött a' chinai selyemtenyésztésről, 1839-ben pedig a' franczia kormánynak benyujtá a' papirgyártás Chinában divatozó modorának ismertetését,

mire megbizást kapott, a' chinai földmivelést tárgyazó munkákból a' mesterséges trágyakészitésről szóló értekezéseket mind leforditani. — *Bazin*-tól megjelent Párisban 1836-ban : „Théâtre chinois, ou choix des pièces de théâtre.“ A' *Pauthier* által „Les anciens philosophes chinois traduits et publiés en chinois, en latin, et en français“ czim alatt hirdetett gyüjteményből megjelent : „Le ta hio, ou la grande étude, le premier de quatre livres de philosophie, morale, et politique de la China,“ Con-fu-tse és tanitványaitól, (Páris 1837); és „Lo toa te king, ou livre révéré de la raison suprême et de la vertu, par Loa-tseu“ (Páris 1838.) *Mohltól* jelent meg Con-fu-tse-nak „Chi-king“ müve „Sive liber carminum ex latina Patris Lacharme interpretatione“ (Stuttgart 1830.) és „Y-king, sive antiquissimus Sinarum liber ex latina interpretatione P. Regis aliorumque etc.“ (2 köt. Stuttg. 1834—1839.)

A' *tübet* nyelv rokon a' chinaival, mind a' szavak gyökereire mind pedig a' nyelv belső szerkezetére nézve. Ezt legelőször *Rémusat* mutatta meg czáfolhatlan bizonyossággal. A' tübet nyelvnek szintugy vannak egyetlen szótagból álló gyökerei, mint a' chinainak; ezen egyszótagu rendszer azonban a' tübetben még nagyobb következetességgel mutatkozik. *Rémusat* után magyar hazánkfia *Körösi Csoma Sándor* volt első, ki a' tübet nyelvet megfeszitett tanulmány tárgyaul választván, alaposan ösmertette meg a' müvelt világgal. Irt tübet-angol szótárt, és tübet nyelvtant. (L. *Csoma.*) Kivüle még *Schmidt* oroszbirodalmi tanácsos adott ki 1839-ben tübet nyelvtant és szótárt.

A' *mandsu* nyelvet illetőleg megjelentek : „Chrestomathie mandschu, ou récueil des textes mandschu“ irta *Klaproth* (Páris 1828); „Éléments de la grammaire mandschue“ irta *Gabelentz* (Altenburg 1833.) és *Langlas* kutatásai. — A' *mongol* nyelv és irodalom iránt legujabb időben Oroszés Németországban mutatkozott legtöbb érdek. Jóllehet a' mongol irodalom nagyobb része merő tübet és chinai eredetiek forditásaiból áll : ezen forditások mégis felette becsesek azért, mert az eredetiek elvesztek. Azonkivül keletkezett idő folytában mongol önálló irodalom is, melly a' chinai kutfőket kiegészitvén, becses anyagot nyujt az ázsiai népek mivelődési történetirásához. Az első mongol nyelvtant és szótárt *Schmidt*-től birjuk (Pétervár 1830.) kinek egyéb e' tárgyra vonatkozó müveiből kiemeljük : a' keleti mongolok történetét, Sanang Szecsentől, mellyet *Schmidt* 1829. Pétervárott eredetiben és forditásban adott ki; és „Ghesser Khán“ czimü mongol hőskölteményt, mellyet német forditásban közlött (Péterv. 1839.) — Kazáni mongol nyelvtanár *Kovalevszky* van a' legtöbb mongol irodalmi kincs birtokában, mellyekből egy mongol chrestomathiát bocsátott közre (2 kötet, Kazán 1836—1837), azontul pedig mongol-orosz szótárt. (1839. ugyanott.) Szorgalmatos társa e' tanulmányok terén *Popow* szinte kazáni oktató. A' mongol történet földeritése körül érdemeket szerzett még *Romanzoff* orosz birodalmi korlátnok, tulajdon költségén nyomatván ki Abulghazi Bahadur khánnak „Mongolok és Tatárok történetét“ (Kazán 1825); *Quatremère*, „Resid eddin“ czimü müve által; *Grigorjew*, persából forditott mongol története által (Péterv. 1834); *D'Ohsson Jean du Plan de Carpin*, és *Hammer-Purgstall.* Végnélkülözhetetlen becsü chinai, japán, mongol, tübet és mandsu kéziratokkal gya-

rapodott 1839-ben a' szentpétervári academia. Báró *Schilling* hires kelet-nyelvi kézirat- és nyomtatványtárát az orosz czár már egymásután kettőt vett meg ugyanezen academia részére, az utóbbit 828 kötettel. Ezek közt van egy teljes példánya a' „Gandsur" czimü ritka tübet műnek, melly 30 vastag kötetben a' Buddha-hitvallás különböző felekezeteinek szent könyveit és a' „Tandsur" czimü munkával együtt a' Buddha-hit egész rendszerét foglalja magában. A' dresdai királyi könyvtár is szerzett 1840. esztendőben 300 darabnyi mongol kézirat-gyüjteményt.

A' tatár nyelvekhöz tartozik a' *török* is, melly kétféle: ó-török vagy csagatai (ujgur) nyelv, és az uj-török, más névvel szeldsuk avagy ozmán. Sajnos dolog, hogy minden érdek mellett, mellyel Európa az ujabb időkben a' török birodalom állapotjai iránt viseltetik, a' török nyelv és irodalom *alapos* tanulmányára mentül kevesebb ember forditja erejét. A' sok szótár, nyelvtan és társalgókönyv, melly az utóbbi évtizedek folytában elhagyá a' sajtót, az utazóval rövid idő alatt megtanultat nehány fölületes társalgási vagy a' köznapi szükségekre vonatkozó mondatot: de a' török irodalom mezejét az ujabb idő szüleményei parlagon hagyják. A' csagatai nyelvből kevés töredéket birunk. Főfigyelmet érdemel e' téren: „Mémoires of Zehir eddin Muhammed Baber emperor of Hindustan" mellyet a' csagatai-törökből *Leyden* és William *Erskine* fordítának angolra, 's *Waddington* látott el földképpel és földirati jegyzetekkel (London 1826.) Timur Mogul khán önéletirását, mellynek eredetije szintén csagatai nyelven van irva, persa forditás után adá ki angolul *Stewart* Károly (London 1830.) Jeles mű *Lumlay Davids* Arthur török nyelvtana (London 1832.) Azontul: „A' turkish grammar for travellers etc. in english and french," irta *Schröder* (Lond. 1837.) „Neueste Grammatik der türkischen Sprache für Deutsche zum Selbstunterricht" irta *Berswordt* (Berlin 1839.) 'stb. A' törökök irodalmukat más európai nemzetek müveivel igyekszenek gyarapitni; igy Károly főherczeg strategiai müvét II. Mahmud szultán törökre parancsolá fordittatni.

A' *hindu* nyelvek nyugati és keletiekre oszlanak. Ez utóbbiak közül eddigelé az európai tudósok buvárlatinak tárgyai a' *bugis*, *birmán*, *siami*, *malaji* és *páli* nyelvek. Az utóbbi elavult, 's csak a' kelet-hindu népek vallásos könyvei vannak nagyrészt ezen irva. A' páli nyelv körül fáradtak: *Burnouf* és *Lassen* „Essai sur le pali" (Páris 1826.) és *Clough* „Pali grammar with a copious vocabulary in the same language" (Colombo 1824.) munkáikban. A' Celebes vagy *Bugis* sziget lakóinak nyelvét eddig csak a' „Vocabulary of the english, bugis and malay languages (Singapore 1838.) után ösmerjük. A' *birmán* nyelvre nézve megjelent *Careytől* „Grammar of the burman language" (Serampore 1814.), — *Houghtól* „Vocabulary english and burman" (Serampore 1825.) és *Judsontól* „Dictionnary of the burman language" (Kalkutta 1826.) 1833-ban pedig a' Birmán birodalom története a' *San Germano* által gyüjtött és *Tandy* által angolra forditott kéziratok nyomán adatott ki Rómában. A' *siami* nyelvet illetőleg megjelent *Lowtól* „Grammar of the *thai* or siamese language" (Kalkutta 1828.) A' *maláji* nyelv leginkább Malakka szigetén honos, egyebütt csak széljelszórva találkoznak malájok. Az első maláji nyelvtan 1808-ban jelent meg Londonban, 1812-ben pedig Marsden adott ki uj

nyelvtant szótárral együtt, 's 1823-ban (Benkoolen) *Robinson* értekezik a' maláji helyesirásról. — Irtak még erről *Leyden* és *Raffles*; *Dulaurier* pedig 1839-ben számos maláji kéziratot szerzett meg és hozott Angolhonba. A' malájokhoz tartoznak Ceylon sziget lakói is, kiknek kötött beszédü vallásos könyveivel *Callaway* ösmertette meg Európát.

A' *nyugat-hindu* nyelvek meginl holtnyelvekre és ujakra vagyis még élőkre oszlanak. A' holtak közül a' legfőbb tiszteletben részesül világszerte a' *szanszkrit*, mellyben az őskori hindu miveltség és polgárisodás, tudomány és müvészet kincsei lerakvák, a' hindu-törzsről szakadt számtalan népfaj vallásos és törvénykönyvei megirvák, 's mellynek hatalmas kimüveltetése 's belső alkata az ujabbkori összehasonlitó nyelvészetnek, kulcsul szolgál valamennyi nyelvek buvárlatához. A' szanszkrit irodalom ennélfogva roppant terjedelmü. Mi belőle csak némi mutatványul következőket idézünk: „Bibliotheca sanscrita, Literatur der Sanskritsprache" (Péterv. 1837.) irta *Adelung*. „Ramayana" hőskölteméný *Valmikitól*, kiadta eredetiben és latin forditásban *Schlegel* (Bonn 1839); *Kandilaza* „Urvazi és a' hős" czimü dalszinmüvének német forditása *Hirzeltől* (Trauenfeld 1839.) és ugyanazon szanszkrit költőnek „Dúsmanta gyürüje" czimü költeménye, forditotta *Schleier* (valódi nevén Schrader, Hamburg 1837); „Sawitri" költemény, forditá *Merkel*; „Kathâ sarit sâgara" kasmiri mesék, *Sri-Somadeva-Bhattá*-tól, eredetiben és németül kiadta *Brokhaus* (Lipcse 1839); A' „Nal es Damajanti" jeles forditása *Rückerttől* másod kiadásban jelent meg (Frankf. 1838.); Angolra forditá ezt *Milman* (Oxford. 1835.); „Anthologia sanscrita" irta *Lassen* (Bonn 1838); Panini „8 kötet nyelvtani szabályai" (Bonn 1839.); Amarakocha, ou vocabulaire d'amarasinha" szanszkritul és francziául kiadá *Loiseleur Deslongchamps* (Páris 1839); 's a' Kalkuttában 1839. befejezett hindu nagy encyclopaedia „Sapta salpa druma," szerzé *Raja Radakanda Dewa*. Angolhonban ezenkivül müvelői a' szanszkrit tanulmányoknak: William Jones után *Colebrook* és *Wilson*; Németföldön: *Bopp*, *Eichhoff*, („Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde" Páris 1839); és *Wöllner* („Über die Verwandtschaft des Indogermanischen, Samitischen und Tübetanischen." Münster 1839.); — Franczíaországban: *Pictet*, kinek koszoruzott pályamüve „De l'affinité des langues celtiques avec le sanscrit" Párisban 1838-ban jött ki. Az ujabbkori szanszkrit nyomtatványi vállalatok legnevezetesbje: Veda Vyâsa Rishi „Mahâbhârata" czimü nagy hőskölteményének 4 kötetnyi kiadása Kalkuttában 1834—1839. — A' szanszkrit nyelvbuvárlatok gyülpontjául szolgálnak az u. n. ázsiai társulatok naplói és évkönyvei. — Megemlitendő még az ó *pracrit* nyelv, mellynek tárgyában *Lassen* „Institutiones linguae pracriticae" (Bonn 1838.) és *Delius* „Radices pracriticae" (Bonn 1839.) munkákban adnak fölvilágositást.

Az ujabbkori nyugat-hindu nyelvek és tájszóllások, mik az eddigi tudományos buvárlatok után itélve, még a' 11-dik század előtt kezdék az ó nyelveket kiturni, számtalanok. Eddigelé európai vizsgálódás tárgyai: a' *hindustáni*, *bengáli*, *kasmiri*, *dogurai*, *úcs*, *zindi*, *kucsi*, *guzarati*, *konkáni*, *pancsabi*, *bikaniri*, *marrári*, *dsnipuri*, *odejpuri*, *harauti*, *malvai*, *bundalkondi*, *mahratti*, *maghadai*, *kosallai*, *maktalai*,

nepali, *oriszai*, *telinga és tamul* nyelvek. A' legutóbbit kivéve, valamennyinek főtörzse a' szanszkrit. A' tamul azonban maga törzsnyelv. A' *hindusztani* és bengali bir leggazdagabb irodalommal. Természetes, hogy e' nyelvek tanulmányára csaknem kizárólag angolok adják magokat, l'arizsban e' nyelvek közül csak a' hindusztánin nyomnak, London és Kalkuttában bengáli és tamul vagy tamil nyelveken is; bengálul azonkivül Seramporében és tamilul Madraszban. A' Szentirás mindezen itt elősorolt, 's még más itt nem emlitett nyelvekre is le van forditva és kinyomtatva, mi kizárólag az angolok érdeme.

Mindezek után fölemlitjük még az ó *zend* és *pehlwi* nyelveket, mellyekről nevezetes az, hogy a' tudós világ mind e' mai napig sincsen még tisztában, vajjon léteztek-e azok valaha vagy sem. Mig az angolok, (*Romer*, *Vanskennedy* és némileg *Wilson* is) a' zend és pehlwi nyelveket a' régi persa papok koholmányának hirdetik, addig a' szárazföldi tudósok állitása szerint azok valóban léteztek, még pedig a' zendet beszélték Krisztus születése előtt több századdal éjszaki Indiában; a' pehlwit a' Dilam, Mazanderán és Terzisztán közötti országok lakói. *Burnouf* 1830. Párisban a' „Vendidad Sade, l'un des livres des Zoroaster" kőnyomatban adta ki; 1836-ben pedig a' „Yaçna" forditását, és commentárt hozzá. Olshausentől létezik „Vendidad, Zend-Avestae pars vicesima" (Hamburg 1839. 4 kötet.) — A' *parzi* vagy *uj-persa* nyelv is, a' mint Persiában és Indiában divatoz, tárgya lett az európai nyelvészek buvárlatának. Mig egyfelől Luknowban (1822.) 7 nagyrét kötetből álló szótár nyomatott, függelék nyelvtannal: addig Kalkuttában Turner Macan kiadta (1829.) *Firdusinak* nagyszerü hőskölteményét „Sah Nameh" 4 kötetben; a' „Collection orientale" pedig ennek eredetije mellett franczia forditását is közlé Mohltól. *Hafiznak* „Diván"-ja, *Szádinak* „Gulisztán és Bosztán"-ja folyvást nyomatik London Páris és Kalkuttában. Az „Oriental translation fund" számos persa remekműnek forditását bocsátá máris közre angol nyelven. Ujabb időben jött ki „The aklaki ialaly," *Fakir Jany Muhammed Azead* persa eredetijéből forditá *Thomson* „Practical philosophy of the muhammedan people" czim alatt. A' nyelvtanok közül még mindig legjobb a' *Lumsdené* és *Jonesé* (Kalkutta 1810 és London 1838.) Legjobb szótár *Richardsoné*. *Hamer-Purgstall* leforditá *Sebiszteri Mahmud* munkáját „Rosenflor des Geheimnisses" czim alatt (Pest és Lipcse 1838.) Emlitjük még a' következő müveket: „Hundert Sprüche Alis" forditá *Fleischer*, (Lipcse 1837); „Historia Seldschukidarum" irta *Birchond*, eredetiben és forditásban kiadá *Wullers*; „Institutiones linguae persicae cum sanscrita et zendica lingua comparatae" (Giessen 1840.); „Auswahl aus den Divanen des grössten mystischen Dichters Persiens" *Mewlana Dschelaleddin Rumi*" (Bécs, 1837.); és „Commentatio de libro persico Mihri et Muschterii," (Berlin 1839).

Ha végezetül még a' *kaukazi nyelveket* vesszük szemügyre, ezek közül az *örmény* (armeniai) és *görgény* (georgiai) nyelvek birnak legtöbb jelentőséggel, és találnak legtöbb mivelőre. Lásd „Asia polyglotta" *Klaprothtól* és „Versuch einer Geschichte der Armenischen Litteratur" (Lipcse 1836.) Az örmény nép, a' zsidónak módjára, egész világon elszéledvén és mindenütt tanintézeteket és nyomdákat alapitván, természetes, hogy

irodalma szélesen elterjedett. Legtöbbet nyomtattak örményül Indiában, Moszkován és Velenczében. *Neumann* sokat adott ki örményül az Oriental translation fund költségén. Berlinben is mivelik nagy szorgalommal az örményt. — A' *görgény* nyelv tanulmányát ujabb időben kivált Párisban üzék *Klaproth* és *Brosset*. Amaz a' „Vocabulaire et grammaire de la langue géorgienne“ (Paris 1827.) által, *Brosset* pedig a' „Chronique géorgienne“ (Paris 1830.) 's egyéb ide vonatkozó müvei által sokat lenditettek a' tudomány ez ágán. Sz. Pétervárt, hová *Brosset* később átköltözött, kijött tőle forditásban *Vakhust* „Görgényország földleirása“ és egy görgény- orosz- franczia szótár *Tsubinowtól*. Sokat várhatni e' mezőn a' tifliszi tanodától, hol görgényül, tatárul, örményül és persául tanitanak. — g.

Kelet-India (*legujabb tört. és statist.*) Az angolok hatalma Kelet-Indiában, a' belföldi fejdelmek villongásaiba avatkozó politikájok által támadott. Sokáig a' francziák kezében volt az. A' Plassey melletti csata (1756. jun. 12-kén) megalapitá az angolok hatalmát Bengalban ; 1765. a' mogul maga adá megegyezését Bengal, Bahar és Orissa királyságok átadására, ugyanakkor lett Karnatik hübéri állammá. A' *keletindiai társaság* jövedelmei rendkivül megszaporodtak, hasonló arányban növekedett a' pazarlás is. Igy p. o. *Clive*, ki nehány év alatt 50 milliónyi kincset szerzett magának, rendkivüli kiadásait 800,000 forintban számolá fel, *Smith* tábornok asztali költségre 2 év alatt egy millio forintot követelt. 171 hivatalnok Bengalban évenként 3 millió ftba került 's az egész kezelés ollyan volt, hogy belőle tetemes hasznot csak a' hivatalnokok, a' társulat tagjai pedig mérsékelt osztaléknál egyebet nem nyerének. A' mellett a' benszülöttek gyalázatos bánásmódnak valának kitéve. 1769. Bengalban két millió embernél több veszett el éhhalálban. Kevéssel a' franczia forradalom kitörése előtt egy félelmes ellene támadt az angoloknak, *Hyder Ali*, a' meisorei szultán. Fia, *Tippo Saheb* a' mongalorei béke által vetett véget a' háborunak (1784.); hat év mulva ismét uj hadat kezdett, az 1792-ki béke által elveszté birodalma felét, ujra harczra kelt 's 1799-ben Seringapatam fővárosának ostrománál elesett. Ezen siker a' keletindiai társulat évi jövedelmeit 8 millióval szaporitá. Ez után az angolok szövetségeseire került a' sor. Első volt az *arkotei nabob*, kinek elei 1763. óta hiven támogaták az angolokat, azonban ez nem gátlá ezeket, hogy országát 's az egész Karnatikot a' keletindiai társulat birtokaihoz csatolják. Igézőbb volt a' *Marattok* birodalma. 1803—5-ig küzdöttek ezen államszövetséggel. A' társulat területe ujra szaporodott 's hatalmának székhelye Keletindia déli részéből most az északiba tétetett által. A' marattok nagymogulja védenczőkké lett. Mind e' viszonyok azonban inkább ragyogók valának, mint hasznosak. A' társulat jövedelmei ugyan 1803-ban 138 millió forintra rugtak, azonban a' kiadások ugyanakkor 141 millióra emelkedtek 's a' 270 milliónyi adósság évenként 18 millió kamatot vett igénybe. E' fogyatkozásokon legnagyobb mértékben segitett az évről évre növekedő kivitel Chinába. A' franczia forradalmi háboru bevégezteig Anglia mindenhatóvá lett Keletindiában. A' száraz földön roppant területü tartományok birtokában, megszállá még a' legfontosb szigeteket is, elfoglalá a' francziák és hollandok minden birtokait, Isle de France,

Bourbon, a' Fűszerszigeteket, a' hollandi birtokrészeket Sumatra, Borneo és Javában. Ceylonnak eleinte csak partjait birá ; 1815. azonban sok vérontás után e' szép fahéjsziget is egészen az angolok uralma alá került. 1816-ban, mig Anglia a' nepaliakkal küzdött igen veszélyes harczot, összeesküvés tört ki a' marattok államaiban. Az ind fejdelmek szokott egyenetlensége árulá el a' dolgot az angoloknak. A' háboru 1816—17-ben folyvást tartott, *Badsi-Rao*, a' marattok vezére négy csatában megveretve 's váraitól egymásután megfosztatva, végre megadá magát *sir John Malcolmnak* 's engedelmet nyert, Benaresbe, a' hinduk szent városába vonulhatni vissza. A' régi maratt dynastia egy utóda, *Pertab Singh*, látszatra trónra ültettetett, melléje 500 lovas és 400 gyalog katona adatván, valóságos gunyául a' marattok hajdani roppant seregének. A' Nepal elleni háboruban az angolok a' Himalaya legfontosb hegyszorosainak, mint szinte a' szent zarándok-helyeknek, a' Ganges és Dsumma forrásainak birtokába jutottak, 's ez által kereskedési utat nyitának maguknak Chinába. — 1826-ban Anglia Hátsó-India gazdag keleti félszigetében foglalt állomást. Itt 1753 óta *Alompra* főnök által egy birmán birodalom alapittatott, melly magába foglalá Ava, Pegu, Arracan 's nehány kisebb mellék államokat. A' mult század vége óta Angliának keresk. szövetsége volt e' birodalommal, melly egyuttal védszövetség volt China ellen. 1822. a' birmanok Assamot foglalák el, 's ekkor ezen birodalom elüzött lakosai angol birtokba menekvének. A' keletindiai társulat lefegyverzé ugyan ez embereket, de vonakodék, őket Birmának kiadni, a' mi surlódásokat, végre háborut szült. Változó harczok után, mikben a' birmanok vad hősiséget tanusitottak, *Campbell* tábornok a' Prome melletti 3 napi csatában (1835. dec. 1—3.) véres győzelmet aratott. A' Palanaghban kötött béke által Birma lemondott Arrakan, Merguy, Tavoy és Yeâ birtokokról, 7 millió tallért fizetett 's Assamot szabadon ereszté, hol azonnal a' keletindiai társulat kezde működni. E' háboru után hosszabb béke uralkodott. — 1834-ben folyt le azon 20 év, mikre a' keletindiai társulatnak 1814. april 1-jén kelt szabadalmi levele szólott. A' parlament most fontos változtatásokat szólitott életre. Az uj szabadalom főbb pontjai ezek : A' britt keletindiai társulat 1834. april 22-étől kezdve csupán mint polikai testület áll fenn 's a' fennálló hatóság ellenőrzése mellett (board of control) India kormányát 1854. apr. 30-ig kezelheti. 2) Megszünik kereskedési társulat lenni, 's ennélfogva nem bir többé semmi egyedáruséggal sem a' keletindiai, sem a' chinai kereskedésre nézve. 3) Minden angolnak joga van Keletindiába vagy Chinába kereskedést üzni. 4) Minden angolnak joga van Keletindiában tartózkodni, letelepedni 's kereskedést üzni, azonban csak azon kikötő-helyeken, hol vámhivatalok vannak 's a' benső részek mindazon tartományaiban, mellyek 1800 előtt angol uralom alatt állottak. 5) A' társulat részvényeseinek részvényeik névszerinti értékének $10^1/_2$ száztólija biztosittatik. 6) Törlesztő pénztár alapittatik, hogy a' részvények 40 év lefolyása alatt 12 millió font sterlingnyi keletértékök szerint visszaváltassanak. Ez idő lefolyása alatt elhatározandja a' parlament, vajjon a' társulat szabadalmi levele megujittassék-e, vagy megszünjék ; utóbbi esetben annak összes keletindiai birtokai a' korona közvetlen igazgatása alá kerülnek. 7) 1854. apr. 24-kén a' társulat összes ingó és ingatlan

vagyona az angol koronára száll, melly viszont a' társulat adósságaiért kezeskedik.

Alig hogy a' társulat egyedárussága meg lőn szüntetve, azonnal Chinával támadtak villongások, mikből utoljára háboru lett. (Lásd *China, chinai háboru).* Közvetlenebb fontossággal birtak az afghanistani viszonyok, azon fontos határországái, melly Kandahar és Kabulban (l. ezeket) ama két határkaput birá, mik Iran és Turanból Indiába vezetnek. Az Indus folyamon belől eső tartományokra 's Közép-Ázsia vidékeire kelle most okvetlenül az indiai kormány figyelmének fordulnia. Kabulban *Dost Mohammed* uralkodott épen olly eszélyesen, mint erőteljesen. Ennek nagy terveit minden áron akadályozni, lett az angolok feladata. (Ezen évekig folyt háboru részleteit lásd : *Dost Mohammed Khán* alatt). 1840. sept. 18-kán szörnyü megveretést szenvedvén, e' vitéz férfiu nov. 2-kán önként adá meg magát az angol residensnek. Ezen ellen megtörése által sokat nyertek az angolok. Az afghan fejdelmek megtámadásai mindinkább bágyadtabbakká levének. Szerencsétlenségökre az angolok mindent elmulasztának, a'mi hitelöket a' nép szemében emelhette volna 's elbizakodottságuk és a' gyülölt 's megvetett *Sudsah sah* pártolása által méginkább keseriték a' kedélyeket. A' helyett hogy a' tartományt pontosan ismerő sir *Alexander Burnes*-re ruházták volna a' fő hatalmat, sir *William M'Naghten* nyeré azt el. Ez követé el a'legnagyobb hibákat, miknek következtében az afghánok gyülölete tetőpontra emelkedett. 1841. nov. 2-kán tört ki ez utóbbiak összeesküvése a' szerencsétlen *Burnes* megöletése által. Az afghanok vezére, *Akbár* khán, Dost Mohammed fia, annyira ámitá az angol parancsnokokat, hogy ezek még akkor is egyezkedtek vele, midőn ez Mac Naghtent egy párbeszéd alkalmával már megölte volna. A' dolgok állása zavarodván, *Elphinstone* és *Shelton* tábornokok jan. 6-kán 1842. Kabult elhagyni kénytelenittetének 's Dsellalabad felé indulának. E' visszavonulásban, mellyhez rendkivüli hideg 's térdig érő hó járult, végtelenül sokat szenvedtek az angolok. Minden rend felbomlott. A' főtisztek elsők valának, kik Akbar khánnak sietének megadni magukat. *Anquetil* táborőrnagy, ki a' végső maradványsereget vezénylé, elfogatott, agyonlövetett, serege megsemmisittetett. A' kabuli őrség 5000 emberéből alig szabadult meg 10. Ghizni és Tsarkir őrségei hasonlóul elpusztittattak 's roppant vesztességeket szenvedének mások. E' csapások után lord *Auckland* főhelytartó állomását lord *Ellenborough* foglalá el 's a' rendszer annyira megváltozott, hogy most már Afghanistan odahagyása határoztatott el. Mielőtt azonban ez megtörtént volna, elébb még társai szerencsétlenségét akará megboszulni az angol sereg. *Pollock* táb. Dsellalabadba, *England* táb. Kandaharba küldetett. Az afghani seregek szétszórattak, Ghizni elfoglaltatott 's elpusztittatott, Kabul 1842. sept. 16-kán adá meg magát. Az ott talált angol foglyok között hiányzott *Elphinstone* tábornok, ki aprilban meghalt és *Sudsah* sah, az angolok védencze, kit az afghánok időközben megöltek. Mielőtt elhagyták volna végképen ez országot az angolok, rémitő pusztitásokat vittek véghez. Ghizni, Dsellalabad, Tsarkis 's számtalan apróbb hely és vár, mint szinte Kabul számos nyilvános épületei, többi közt az ottani nagyhirü bazar, (lásd *Kabul)* földig leromboltattak. Azonkivül sok nagybecsü zsákmányt

hordtak el magokkal az angolok. Ezen barbarságot akkor azzal mentegeték, hogy a' keleti népekre minél nagyobb szigor által kell hatni. November elején az egész angol sereg Peshawer sikját érte el. — 1843. Sind tartomány iránt támadtak az angoloknak, régibb szerződéseken alapuló követeléseik. Háborura kelt a' dolog itt is. Febr. 17-kén Miani mellett ütött sir *Charles Napier* tábornok az emirekre, kik ott 22,000 emberrel erős állást foglaltak el. 4 órai véres csata után, mellyben a' beludsok kétségbeesetten küzdöttek, 1000 halott 's 4000 sebesült fedé a' tért. *Napier* győzött 's minden további ellentállás nélkül foglalá el Heyderabadot. *Mir sir Mohammed* beluds fejdelem uj kisérlete hasonló eredményü vala. A' kormány Sindet a' keletindiai társulat birtokához csatolá, mi azonban még mindeddig nem nagy nyereménynek bizonyult be, miután ezen egészségtelen 's a' beludsok megtámadásainak kitett határvidék tömérdek ember és pénzáldozatba kerül. — Lord *Ellenborough*, midőn hivatalát elvállalá, kihirdeté, hogy igazgatása békés leend, azonban az események meghazudtolák e' jóslatot. Háborut háboru követe, az afghanistani hadjáratot a' sind-i harcz, ezt ismét a' gwaliori háboru. Gwalior állam egészen Hindostanban fekszik, területe 1860 □ mfld., népessége 4,000,000. Eddigi ura, ki *maharadsa scindiah* czimet viselt, a' 27 éves *Rao* 1843. meghalt, örökösök nélkül. Mohamedán törvény szerint az országnak ekkor az angol kormányra, mint Delhi királya képviselőjére kell vala átszállania. A' fő helytartó azonban jobbnak tartá szinre egy királyt ültetni a' trónra 's a' meghalt fejdelem özvegyének megengedé, hogy egy kilencz éves fiut sajátaul fogadjon el. Egy az angolok által kinevezett regens, *Mama Saib*, egészen az ő érdekökben dolgozott 's Gwaliorból csakhamar el is üzetett. Hozzájárult több más illy sértés. Az angol sereg ekkor „a' fiatal maharadsa védelmére" megjelent a' határon, egyuttal a' 300 ágyuból álló telep kiadatását is követelvén. A' marattok ellene szegültek. Öldöklő csaták keletkeztek, mikben az angol tábornokok közül sir *Hugh Gough* és *Grey* tüntek ki. 1844. jan. 2-kán vonult be az angol előcsapat Gwalior sánczain. Az állam elveszté egész függetlenségét, az összes tüzérség kiadatott, a' sereg angol tisztek parancsnoksága alá került, az igazgatást egy angol residens vevé által, az ország 190,000 font sterling hadi költséget fizetett. Lord Ellenborough ekkor ismét kihirdeté, hogy az ind-britt birodalom biztositására szükséges csaták már kiküzdettek. Azonban két nagy és veszélyes hadjárat még ezután következett. Értjük a' Pendsab ellenieket. 1849. mellyek hasonlóul az angolok győzelmével végződtek. Ugyanazon évben hozzá járult még a' Lahorei királyság hozzácsatoltatása is. Ezen időszakban a' hadsereg főparancsnoka sir *Charles Napier*, ki jelenleg is ott működik; 's mint a' hirlapok irják, most a' birmáni királyság ellen van fordulva az angolok fegyvere, mellynek kimenetele még bizonytalan.

Terület. Lakosok. A' legujabb szerzeményekig az összes britt birodalom Keletindiában, Elő-, Hátsó-Indiában és a' szigeteken 133,000 geogr. □ mértföldre 's 229—266 millió emberre becsültetett. Ezekből kerekszámmal, esett :

Előindiára	65,000 □ mfld.	180—200 mill. lakos.
Hátsó-Indiára	40,000 „ „	25 — 36 „ „
A' szigetekre	28,000 „ „	24 — 30 „ „

Ezekhez járul most Szind, angol tudósitás szerint 100,000 □ mfilddel 's 1 millió lakossal, Pendsab és Peshawer 6,000 mfilddel 's 4 mill. lakossal. Ezen birtok 25 szélességi foknál tovább terjed, egyes vonalai az egyenlitőig érnek. Légelye a' legkülönszerübb 's benne a' legkülönbözőbb néptörzsök laknak ; a' tulajdonképeni *Hindostanban*, apróbb törzsökön kivül, hét népes nemzet, melly szokásra, jellemre és nyelvre egymástól különbözik, ezeken túl *arrakanok, pegurnok, malájok* 's *chinaiak*. A' vallások számtalanok. Vannak keresztyének (protestánsok, görög és római katholikások, nestoriánok) brahmai hinduk több száz felekezettel, mohammedánok (sunniták és siiták) sainik, buddhisták, Konfutse követői 'sa't. — Ezen tartományok részint *közvetlen birtokai* a' keletindiai társulatnak, négy elnökségben (Bengal, Madras, Bombay 's északnyugoti tartományok vagyis Agra); — részint *adózó fejdelmek államai* (illyenek a' heiderabati nizzam, az induri holkar, a' barodai guikovar, a' nagpuri, travancorai, cochini és kutsi radsák); — részint *védállamok* (Sikkim királyság, a' sikk tartományok a' Sutleds balpartján, a' Dadsputok hűbérállamai, a' Jatok államai, a' Bundela államok, a' Malva államok, a' Guzeratei, a' Malabari államok és Gwalior). — Függetlenséggel tehát csak a' nepali és dholapuri radsa bir még. Nem britt birtokok Indiában, a' *portugalokéi :* Goa, Diu és Damaum 90 □ mfld 's 250,000 lakos ; a' *francziákéi :* Pondicheri, Karikal, Mahe és Chandernagor alig 10 □ mfld, 100,000 lakossal ; a' *dánokéi* : Trankebar és Serampore 10 □ mfld 's 30,000 ember. — Az adózó fejdelmek egy állammal sem léphetnek alkudozásba, minden fontosb törvénynél az angol követ tanácsát kikérni kénytelenek 's más fegyveres erővel nem birnak, mint azzal, mellyet Anglia tart országukban az ő költségökön. Egyedül az igazgatás és törvénykezés az övék ; mind a' kül támadások elleni védelmet, mind a' belbéke fenntartását az angol kormány tartotta fenn magának. — A' védállamok ugyan saját seregekkel birnak, azonban kötelesek a' kormány számára, kivánata szerint, illetékeket kiállitani. — *Közigazgatás.* Az angol kormányra részint anyaországbeli, részint indiai hatóságok folynak be. Az anyaországbeli hatóságok : a' részvénytulajdonosok társulata *(Court of proprietors)*, a' társulat igazgatósága *(Court of Directors)* 's az ellenőrségi ministerium *(Board of control)*. A' Court of proprietors tanácskozmányaiban mindenki részt vehet, ki félrészvényt bir (500 font), szavazati jogot azonban csak egész részvény nyujt 's Londonbani állandó lakással van egybekötve. A' részvényesek befolyása az ügyek vezetésére az igazgatók megválasztására 's némelly nagyobb kiadások körüli kérdések eldöntésére szoritkozik. A' Court of proprietors minden évnegyedben egyszer tart rendes összejövetelt, a' Court of directors minden héten. Hogy valaki director lehessen, megkivántatik, hogy angol polgár legyen, legalább két részvénynyel birjon és semmi angol bankigazgatósághoz ne tartozzék. Ezen udvar 24 tagból áll, 's három fő osztályra oszlik, 's ezek : pénzügy, igazságszolgáltatás, politika és hadügy. Az igazgatók határozatairól a' részvényesek nem tudósittatnak, azonban minden rendeletök, mielőtt foganatosittatnék, a' Board of Control elé terjesztendő, melly utóbbinak tagjai : egy minister (president of the board of control), a' kincstár kanczellárja, a' bel- és külügy államtitkárai 's 6—8 meghatalmazott, többnyire ministeri hivatal-

nokok. Hadizenetek, békealkudozások 's más fontos politikai események beálltával a' direktorok közül hárman, rendesen az elnök, a' másodelnök 's a' legidősb igazgató, az ellenőrzési ministeriummal titkos választmánnyá (commitée of secrecy) alakulnak, mellynek határozatai az igazgatók testülete előtt is titokban maradnak. — Az anyaország ezen collegialis hatóságai ellenében az Indiábani hatóságok inkább bureaucraticus és absolutisticus formával birnak. Itt a' fő hatalom a' *fő helytartó* kezében van. Ennek joga van hadat izenni, békét kötni, kereskedési szerződésekre 's szövetségekre lépni az ázsiai és afrikai államokkal ; ő birja a' kegyelmezési jogot, ő viszi az összes száraz és tengeri haderő főparancsnokságát; ő léptetheti elő 's teheti ki hivatalából a' hivatalnokot ; ő rendelkezik a' legnagyobb pénzösszegekről 's ő nevezi ki a' diplomaticus ügynököket Déli- és Közép-Ázsia különböző udvaraihoz. Egy 5 tagból álló államtanács mellé van ugyan adva, azonban csak tanácsadó szavazattal. A' főhelytartó választása ugy történik, hogy az igazgatók collegiuma 3 személyt, kikben a' Board of Controlnak is meg kell egyeznie, javaslatba hoz, 's ezekből azután a' ministerium választ. A' többi három helytartó, a' főtábornokok 's az államtanácsosok választása hasonló módon történik. A' püspökségeket a' canterburyi érsek osztogatja. — Az ügymenet Indiában felette egyszerü 's épen olly határozott, mint gyors. A' hivatalnoki állomások lehető legcsekélyebb számra vannak olvasztva, ugy hogy gyakran 2,000 □ mfldnyi területeknek alig van 4 tisztviselőjük, egy adószedő, aladószedő, egy ülnök 's egy irnok. Általában a' keletindiai tisztviselők ügyességben felülmulják a' világ minden más hivatalnokait ; tőlök 3 keleti nyelv ösmerete kivántatik (sanskrit, hindostan és arab) 's bizonyosan legnagyobb fizetésekkel is birnak. A' legfiatalabb polgári hivatalnok fizetése 5000, a' főhelytartóé 250,000 rupie. (Egy rupie mintegy 1 p. forint.)

Pénzügy. A' parlamenti okiratok szerint egész Angol-Keletindia összes jövedelme $18^{47}/_{48}$-ban 24,675,984 font sterlingre ment, azonban a' behajtási költségek 3,508,472 fontot tettek vagyis teljes 18 százalékot. Az igazi, tiszta nyereség csak 1,177,900 fontot tett 's ezen öszveggel kellett volna a' keletindiai igazgatásra vonatkozó terheket (évdijakat, nyugdijakat, részvénykamatokat 'stb. összesen 2,808,977 font st.) az anyaországnak fedezni. Ezeknélfogva a' keletindiai mérlegben 1,641,077 font sterlingnyi hiány mutatkozott. A' bevétel és kiadás közti arányt helyreállitani, igen bajos. A' hadseregre nézve sok izben inditványoztatott nagyobb megszoritás, azonban a' háboruk hosszu sora csak szaporitá a' már is tetemes hadiköltségeket. Az ujabb szerzemények, Pendsab és Sind roppant költségekbe kerültek. Az adó szaporitása nehéz dolog ; az ajánlott fejadó a' beszedés lehetlensége miatt mellőztetett 's e' szerint az ind pénzügy orvosainak nem maradt egyebök hátra, mint egy a' körülményekhez alkalmazott jövedelmi adó. A' társulat jövedelmei 4 fő csoportozatra oszlanak : a' hűbérfejdelmek adói, telekadó, vámok, egyedárusságok (só, mákony).

Igazságszolgáltatás, nevelés, társadalom. A' mennyire az ind szokások kegyelete megengedé, az anyaország szabad intézményei vannak behozva. Polgári ügyekben a' hindu- és mohamedánoknak meghagyattak saját tör-

vényeik, büntető ügyekben mindkettőre nézve a' mohamedán jog bir érvénynyel. Az esküttszékek általánosan be vannak hozva. Minden kerületben vannak első folyamodásu 's rendőri törvényszékek, minden elnökségben van egy fölebbviteli szék. A' személyes szabadság, vallás- és sajtószabadság biztositva vannak. — A' nevelésre nagy gondot fordit a' kormány. Bengálban magában 8 fő, 's 46 középiskola van. Az elsők közül 4 Kalkuttában van, u. m. a' *hindu-collegium* angol nevelés végett, a' *sanskrit-collegium* braminok, a' *medressa* mohamedán jogtudósok számára és az *orvosi iskola*. A' többi főiskolák székei : Benares, Agra és Delhi. A' tulajdonképeni népnevelés még gyenge lábon áll 's a' kormány nem is juthat e' téren komoly eredményekre mindaddig, mig a' közép- és elemi-iskolákat annyira nem szaporithatja 's javithatja, hogy azokban kellő menynyiségben jó iskolamesterek képeztessenek. Általában e' tér bizouyitja leginkább, mennyire nehéz idegen népeket kormányozni. Minden, a' mi anyagi, mint p. o. a' sereg, a' törvénykezés, az igazgatás, jelesen van szervezve, de mind arra nézve, a' mi a' nemzet erkölcsi állapotát illeti, gyöngének tapasztalta a' kormány erejét, mivel ez és a' kormányzottak erre nézve roppant távol esnek egymástól. — Keletindia bajainak fő oka egyébiránt még mindig ott rejlik, hová nevelés be nem hathat. Ezek között első helyen áll a' félszigetet ellepő belföldi fejdelmek sokasága. Ezen apró kényurak növeltetése elhanyagolt, 's környezetök hasonló tudatlanságu nemesség. Azonkivül az otthonos kicsapongások és belzavaroknál fogva a' kiskoru fejdelmek igen gyakoriak, kiknek uralkodása alatt istentelen gazdálkodás üzetik. Ennek sulyát legjobban érzik a' reyotok vagy parasztok, kik azonkivül hogy a' fejdelem irányában örökös tartozásban vannak, még a' tiszttartóktól is nyuzatnak. Nyomor és szegénység osztályrészök. Egész Északi és Közép-Indiában azelőtt házirabszolgaság uralkodott 's a' rabszolganők adásvevése körül undok visszaélések történtek, igy p. o. volt a' *thugok* (vallási felekezet) egy osztálya, melly utazó családok nyomában járt, annak idősb tagjait meggyilkolandó 's a' nőnembelieket rabszolgavásárra hajtandó. A' déli részekben földmivelési rabszolgaság volt, gyakran a' legszigorubb formákban. Hasonló nyomorban sinlődtek a' keleti 's méginkább a' nyugati tengerpartokon. A' társulat sokáig iparkodék e' viszonyoknak véget vetni, azonban tömérdek nehézségre talált. Az egyezségek szerint kénytelen volt alattvalói felett mohamedán vagy ind törvények szerint intézkedni, ezek szerint pedig a' rabszolgaság törvényes. A' társulat és a' parlament számtalan tudósitást és javaslatot bocsátott közre e' tárgyban, eredmény nélkül, mindaddig mig *Auckland* és *Ellenborough* kiadák e' részben törvényeiket. Ennek folytán 1843. april 10-ke óta egy birónak sem szabad egy ember személye vagy munkájához jogot, rabszolgasági ürügy alatt, eladatni. Egy biró vagy hivatalnoknak sem szabad panaszt elvállalni, melly egy ember személye vagy munkájához jogon alapul. A' ki munka, örökség, ajándék vagy adomány által személyes birtokra tett szert, ettől azon ürügy alatt, hogy rabszolga, nem fosztathatik meg, 'stb. E' törvény vetett véget a' rabszolgaságnak, de nem rögtön és erőhatalommal, miután minden rabszolga, ki jó bánásmódban részesül, korábbi uránál megmarad.

Közlekedés. Kelet-India szerencsétlensége, hogy hajózható folyamokban

szükölködik. Kivételt csak a' Ganges és Indus tesz, mellynek vidékei kitünő virulásnak is indultak. A' Nerbudda, Godavery, Whurda, Kistaa, Tumbudra 'stb. vagy épen nem, vagy igen csekély mértékben hajózhatók. India lassu es költséges szárazföldi szállitásra van szoritkozva, melly a' terméynek (czukor, pamut, rizs 'stb.) értékét a' beljebb fekvő részekben annyira leszoritja, miszerint a' Ganges vagy a' tenger partjaitól kissé távolabb eső részekben a' termelés alig emelkedik valamivel többre, mint a' helybeli szükség kivánja. Keletindia elszegényedésének nincs más orvosszere, mint olcsó szállitó eszközök. Szüksége van tehát öntözési csatornákra, hogy olcsón termelhessen, és vasutak 's országutakra, hogy terméynéit olcsón szállithassa a' tengerre. A' megkezdett épitéseket a' közbejött sürü háboruk akadályozák. Vasut eddig mindössze 3 van, legalább tervben, az egyik Kalkuttától Mirzapurig, melly később Delhi és Lehoreig fog vitethetni 's Ganges völgyi kereskedésnek szolgáland ; a' másik Kalkuttától Bombayig, egy déli kanyarulattal, mellybe a' harmadik, a' madrasi vonal fog benyulni. A' keletindiai társulat nagy nehezen beleegyezett végre a' vasutvonalakba 's a' vasuttársaságnak 25 évre 5 száztóli kamatot biztosit. Ha e' vonalok elkészülnek, akkor Kalkutta lesz kiindulási pontja az egész gőzhajózásnak az indiai szigetcsoporthan, Chinával és Australiával, mig más részről Bombay képezi kiindulási pontját az összes gőzhajózásnak Európa irányában.

Kereskedés. Keletindia összes kivitele 1842—43-ban 7,652,116, a' bevitel 5,714,527 font sterling volt. Legtöbbet jövedelmező kereskedési czikkek: indigo és selyem. Keletindia-pamut iparát tönkre tevék Anglia gépei. A' gyapot termesztés emelésére nézve sokat tett, hogy Északamerikával versenyezhessen. Kisérleteinek eredménye azon tapasztalás, hogy Keletindiában épen olly jól lehet gyapotot termeszteni, mint Amerikában. Csak Chinába magába 106 millio font gyapotot szállit. A' czukor kivitel 1836-tól 1842-ig 2 millióról 14 ½ millióra emelkedett ; a' belhoni használat 10—12 millio mázsa. Azon 30,000 láda mákonyból (opium) mit a' társulat évenkint szállit Chinába, 20,000 esik Indiára, a' többi Malvából jön. Miután e' roppant kiadást China aligha soká foghatja megbirni, más pótlékra gondoltak. A' Himalaya vidékén mindenszorgalommal üzetik a' thea-termesztés, 's a' siker már is felette kedvező. Innen akarja Anglia is roppant thea-szükségét (évenkint 40 millio font) kizárólag fedezni. — Gabona, leginkább rizs, 1842-ben 3½ millio forint ára vitetett ki. A' lentermesztés belga lentermesztők által olly lendületet nyert, hogy remény van, miszerint az egész angol lenbeli szükség, (melly évenkint 10 milliót nyel el) Keletindiából fog pótoltathatni. U. a. évben 30,000 mázsa indiai gyapju szállittatott Angliába, hol annak 1831-ben még hire sem volt. Hasonlóul volt a' viasz is, mellyből az ujabb időkben 2000 mázsa vitetett ki. Kenderből 1831-ben 9474, később 148,000 mázsa ; a' nyers bőröké akkor 2137, később 60,000 mázsa lett. 'stb. Tetemes kisérletek tétettek azonkivül a' kávé 's egyéb fűszer termelés körül. Czukor, selyem, rizs, gyapot, dohány és kávéra nézve itt roppant jövendő vár. Igen nagy akadályai a' keletindiai kereskedésnek a' tengeri kalózok, kik az indiai vizekben hihetetlen kiterjedésben dühöngnek. A' spanyolok, hollandok és angolok több izben szövetkeztek e' métely ellen, azonban az

expeditióknak még nem lehetett komolyabb sikerök. Legujabb időkben azonban különösen a' labuani helytartó, *Brooke* erélyes intézkedései folytán, e' részben is kedvezőbbek a' kilátások.

A' sajtó. Keletindiában igen nagy száma van a' hirlapoknak, mellyeknek nincs ugyan u. n. politikai színök, azonban függetlenül és szabadon tárgyalják a' közigazgatási tényeket. Keletindia fő lapjai voltak 1850-ben: *Bengal Hurkaru*, *Englishman and Military Chronicle*, *Morning Chronicle*, *Bengal Times* napi lapok, az első kettő legterjedtebb. — Azonkivül még Kalkuttában jelennek meg e' heti lapok: *Friend of India*, félhivatalos lapja a' kormánynak, *Eastern Star*, *Advocate* a' dissidens téritők lapja, *Catholic Herald*, *Bengal Recorder*, a' reformált hindupárt lapja, *Hindu Intelligence*, az orthodox hinduk közlönye, *East Indian Messenger* a' creol párt lapja 'stb. A' kalkuttai ázsiai társaság havonkint ad ki egy számot lapjából, melly Európában is el van terjedve. Ezeken kivül van még az ország különböző részein számos más politikai, kereskedési, tudományos folyóirat. De nem csak angol nyelven, az indiai sajtó nem kisebb tevékenységet fejt ki. A' Friend of India szerint 1850 januárban 50-re ment azon hirlapok száma, mellyek Keletindia angol részeiben ind nyelven jelentek meg, mi azt bizonyitja, hogy a' meghóditott társulat folyvást él és mozog a' büszke hóditókkal együtt, kiknek hatalmát kizárólag csak a' hadsereg tartja fel. — p.

Keleti kérdés. Ugyanazon kérdés, melly a' tilsiti békekötés napjaiban megpendittetett, készült 1840-ben a' török-egyptomi viszály alkalmával egész Európát lángba boritani. Ugyanaz fenyegette 1850-ben Görögországot ostrommal, és 1852-ben a' tansimat kérdése miatt a' török államot egy uj egyptomi kitöréssel. Mindezek szorosan összefüggő láncolatát képezik azon nagy fontosságu események, 's foglalásoknak, mellyek I. Péter czár korában kezdődtek 's folytak rendszeresen Fuad Effendinek egyptombai legujabb küldetéseig. Mindezek központosulnak Péter czár nevezetes végrendelete szavaiban, a' Katalin czárné számára emelt diadal kapu feliratában, és nyiltan azon vágyakban, mellyeket Napoleon franczia és Sándor orosz czárok, török állam sorsát illető értekezleteik 's tanácskozásaikban fejeztek ki. — Ezek mind a' *keleti kérdés* megoldását illetik. Ezen keleti kérdés két lényeges alkatrészből áll. — Egy részt t. i. azon kérdést feltétezi: mi fog történni a' török birodalommal, 's mi leend keresztyén népeinek sorsa, jövője; és ezzel kapcsolatban azt: kinek uralma alá jövend Bizancz, 's ki fog a' Dardanelláknak birtokosa lenni? De a' kérdés lényege mindig csak az, hogy meghagyassék-e a' török állam jelen helyzetében, vagy az európai uralmak sorából kitöröltessék-e; és ha e' változás előidéztetnék, mi történjék birtokaival. Ezen kérdés körül forognak mindazon nagy fontosságu érdekek, mellyek a' keleti kérdéshez kapcsolvák, mellyek ez ügyet Európa jövőjének kérdésévé alakitották. Mert a' török állam szerencsés helyzete 's fekvése folytán kezei közt tartja a' kulcsot mindazon haszon 's nyeremény-tárakhoz, mellyekkel kelet kinálkozik; 's magában foglalja mindazon pontokat, mellyeken át kelet politikai erőt 's befolyást fejthet ki. Ott tárul fel Európa kereset 's ipar jutalmainak legbővebb forrása, a' haszon 's vagyonosodásnak tág mezeje. A' természet legszebb kincsei, a' terményzésnek

legbujább mezei nyitvák ott előttünk, de minden ipar és mükifejlődés nélkül, mintegy arra rendeltetve, hogy Nyugot-Európa kézmü és gyárüzletének fogyasztó közönségeül szolgáljon. Azon gyáripar, melly Németföldben és Osztrákbirodalomban naponkint tovább fejlődik, csak keleten lelheti legbiztosb jövőjét. Erre mutat természetszerüleg maga a' Duna folyama, melly egyenesen a' Fekete tengerbe omolván közvetlen 's legolcsóbb csatornát képez hazánkon át Németföld és Kelet között. Mig más részt a' triesti, velenczei 's egyéb adriai kikötők is közvetlen kapcsolatba hozzák nyugotot kelettel. E' viszony fejlődött ki tettleges üzletekben a' legélénkebb kereskedés 's iparcsere utján Nyugot-Európa minden hatalmasb államai irányában is — főkép pedig szemközt Franczia- és Angolországgal. Mindkettő nevezetes kereskedelmi forgalmat visz Törökországgal, az ide tartozó szerb, 's oláh tartományokkal, 's a' vele kapcsolatban álló Ázsiával 's Afrikával. Francziaország különösen még algiri gyarmatositása által, N.-Brittannia pedig a' protectiója alatt álló jóniai köztársaság de mindenek felett Kelet-India birtoka által is érdekeltetik. Ez utóbbinak biztossága 's lehet mondani egész jövője a' keleti kérdés alakulásától függ. Mert annak békés birtoklása csak alig lehető, mig keleten, a' Dardanellák határában ellenséges hatalom nem emeli fel uralmát. Konstantinápolyból Kis-Ázsián át Persiáig 's innen főkép ez állam közremunkáltával az Ind tartományokig egyenesen lehet előnyomulni. Ezen az uton terveze Napoleon császár egy foglalási óriás hadmenet Kelet-India ellen, a' mint azt 1808. februárban Sándor muszka czárhoz irt levelében nyilvánitotta, mellyhez a' francziákon kivül muszka 's osztrákoknak is hadsereggel kellett volna járulni. Ugyanezen érdekek vezették Ausztriát a' cairói vasutvonal ügyében is, t. i. a' keletindiai sebesb közlekedés fontossága, habár végette az egyiptomi alkirály és a' porta közt majdnem ellenséges kitörések keletkeztek is. — Az emlitetteken kivül kissebb nagyobb mértékben Holland, Belgium, Piemont, Schweicz és az Északamerikai státusok is érdekeltetnek a' keletteli forgalomban. Ha Bizanczot ellenséges érdekü hatalmasság keriti keze közé, csak önkényétől fog függni, korlátok alá vesse-e, vagy kizárja e' keletteli forgalomból a' nyugotiakat, a' mint saját kizárólagos érdekei igénylenék. Illy hatalom politikai tekintetben is nagy befolyással lehetne Európa sorsára.

A' keleti kérdés azonban ezen nagyfontosságu, kelethez kapcsolt érdekek mellett az által vált olly fontos kérdéssé, és majdnem Európa jövőjének életkérdésévé, mert keleten 's különösen a' török birodalomban az éjszaki hatalom olly terjeszkedést tőn, melly a' keleti uralomnak részére való elnyerhetését nagyon valószinüvé teszi. Másfél század óta minden lépései oda irányzottaknak látszanak lenni, hogy mindig közelebb közelebb jusson kelet valami székpontjához. Nem lehet nem látni ezekben egy bizonyos rendszert és bizonyos czélra irányzott tervet. Nincs európai hatalom, melly csak távolról is megközelithetné a' keleten tett éjszaki foglalásokat. Ezek már a' lefolyt század elején megkezdettek. (l. Oroszország.) A' bukaresti, akjermanni és drinápolyi béke-szerződések az éjszaki hatalomnak keleteni terjeszkedését tetőpontra emelék. Nevezetesen a' bukaresti békekötés 4-ik czikke szerint „la frontière de l'empire russe du côté de la Turquie d'Europe fut étendue jusqu' au Pruth,

depuis le point où ce fleuve entre en Moldavie jusqu' à son confluent avec le Danube, et de là le long de la rive gauche de ce fleuve jusqu à son embouchure à Kilia sur la mer Noire." Igy ezen békekötések még tovább terjesztették az éjszaki foglalást. A' Duna-torkolatnak két harmadát, Sulinát, számos szigetekkel muszka tulajdonná tettek. Az aldunai fejedelemségek, csak szinleg hagyatván meg itt a' porta uralma, egészen az éjszaki rendelkezések alá vetettek — mi legjobban nyilvánult az 1837-i reglement organique által. — Talán legfontosabb eredmény azonban ezen aldunai terjeszkedésekből az, mikép általuk az aldunai fejedelemségeken át Drinápoly és Konstantinápoly felé az orosznak 3 fő harczvonal nyittatott meg, mellyeken egyenesen működhetik a' török állam legfőbb pontjai ellen. Ezen vonalok a' nikápoly vagy russuk — drinápolyi Tyrnaván, Gabrován át; szilistriai Sumlán keresztül; és a' dobrudsár — paravadi Nadir 's Derbenten át. Ezen 3 hadi művonalon Konstantinápolyt egyenesen megtámadhatni, és azon vonalok az aldunai szomszédság, foglalás, és protectoratus által Pétervár rendelkezése alatt állanak. Ez által a' török biralom 's különösen Bizancz Pétervár ellenében majd minden fedezetét 's biztositékát elvesztette. — Nem kevesb sulyu azon foglalás is, mellyet az éjszaki hatalom szellemi 's erkölcsi szempontból tesz keleten. A' vallási és nemzetiségi rokon kapcsolatok nem kevésbé kedveznek Pétervár keleti terjeszkedésének. Talán ez, főkép a' jövő esetlegességeire nézve, a' leghatalmasabb erő, melly azt kelet uralmához vezetheti el. A' keleti keresztyének, kik a' török állam népességének legnagyobb részét képezik, majdnem kizárólag nemcsak politikai, hanem egyházi főnöküket is Pétervárott találják fel. És ezen kapcsolat folytonos egyházi segélyzések és propaganda által tartatik fel és élesztetik. — Ezen terjeszkedések, szellemi és anyagi foglalásoknak legfőbb oka volt azon nyugateurópai politika, melly 1818 óta követtetett, 's mellyet kiválólag a' szabadabb alkotmányos élet kifejlődése miatti félelem, 's megakadályozása iránti törekvés jellemez. Mig ez foglalá el egészen a' nyugati diplomatia gondjait, addig keletre kevés figyelem fordittatott, és éjszaknak ottani foglalásai elnézettek, megfeledkezve, mikép hátuk megett egy olly hatalom keletkezik, melly rövid idő alatt magát az állami lét kérdését is kétségbe hozhatja. — Ezen körülmények teszik a' keleti kérdést nemcsak európai, hanem a' civilisatio jövőjének életkérdésévé, és minden mozzanataiban a' diplomatia figyelme 's aggályainak fontos tárgyává. Mert midőn keleten a' legfontosabb forgalmi piaczok, és egyszersmind hadi állomások léteznek; egyszersmind azt is kell látni, hogy ugyanott a' pétervári hatalom bir legnagyobb befolyással. Es ez annál fenyegetőbb, mert a' milly közel áll az Bizanczhoz, épen olly elterjedt hatalma Sund felé éjszakon. Európának e' két végpontjára támaszkodhatva, kelet uralmával könnyen nyugat sorsát is önkénye szerint döntheti el. Ez az oka, miért sokan vélik, miszerint a' keleti kérdés eldöntése nem csak a' török államra, hanem éjszaki befolyás alatt egész Európára is egészen más alakulást és szervezetet hozhatand.

A' keleti kérdés többször közel állt már kitöréshez 's végeldöntéséhez. Igen nagy fontosságu erre nézve az 1808-ki időszak. Napoleon a' tilsiti békekötés alkalmával egy olly szövetséges társ szerzésén gondolkozott,

ki vele nagyravágyó tervei kivitelében egyenlőn osztozzék. Egy illyent Sándor czárban vélt feltalálhatni, ha neki a' kivivandó hatalomból olly részt adand, melly a' csatlakozásra elegendő ingerül szolgálhat. Ez okból azon ajánlatot tevé neki, hogy Anglia ellen nyujtandó segély fejében keleten osztozand vele. *A' teljes felosztást* czélzó terv tökéletesen felforgató 's romboló szellemből indult ki. Ez az európai török államnak tökéletes megsemmisitése leendett. — E' tervek szerint oldatott volna meg a' keleti kérdés, mi tervben maradt ugyan, de nem tudni, nem szolgálandnak-e rövid idő alatt alapvonalai a' török állam uj szervezetének, és szétdarabolásának alapjaul. De annyi bizonyos, mikép szabad, önkénytes egyezkedés nem dönthetendi el Bizancz és a' Dardanellák jövőjét, ezek birtoka csak az erőhatalom tulajdona lehetend. E' pont körül nem tudtak 1808-ban is megegyezni. Konstantinápoly 's környezetéből a' hanza Hamburg és Bréma városokhoz hason semlegü államocskát óhajtottak alakitani; vagy ha épen minden áron át kellenék azt engedni, Franczia ország számára a' syriai 's egyiptomi utvonal biztositása végett a' Dardanellák birtoka követeltetett. A' pétervári hatalom pedig inkább török, mint franczia kezekben kivánta látni a' Fekete tenger zárait.

Az orosz keleti tervek részletesen kifejlettek azon jegyzékben, melly Romanzoff által készittetett, 's Napoleonnak küldetett meg. Ebből eléggé láthatni, az éjszaki hatalomnak másfél századon át hagyományozott vágyait 's törekvéseit. Sándor czár Konstatinápolyhoz elválhatlanul kötötte magát. Napoleon pedig határozottan ellenszegült, mert azt vélé, hogy Bizanczot átengedve Európának egész jövőjét adná át. És igy midőn Erfurtban találkoztak, a' nagyszerü keleti kérdés osztály-tervét egy szükkörü valódisággal váltották fel, melly abban állt, hogy az aldunai fejedelemségek az oroszoknak adassanak át.— Bár mikép végződött is azonban e' korban a' keleti kérdés megoldása, elég hogy világos képét nyujtja előnkbe annak, milly sors vár talán közel jövőben a' török állam birtokaira, 's milly vágyak tápláltatnak éjszakon e' sors előidézésére. Tényeket látunk itt, mellyek szorosan összefüggő egésszé alakitják mindazon eseményeket, mellyek éjszak által keleten másfél század óta folytonos lánczolatban fejtetnek ki. És láthatjuk, mikép e' lánczolat nem állapodik meg Bizancz falánál, hanem kinyulik Ásián át Hindostánig. Azon ujabbkori foglalások, mellyek itt 's különösen Persiában tétettek, a' kaukazi terjeszkedések, Közép-Ázsia feléi előnyomulás, és az éjszaki hatalmasság által Keletindia szomszédságában gerjesztett mozgalmak, zavarok tökéletesen kiegészitik azon képet, melly 1808-b hagyatott reánk. — Innen látjuk, mikép kelet sorsának eldöntésénél a' főharcz az angol és orosz között fog lefolyni — mert ezeknek érdekeik állnak legmerészebben egymás ellenében, nemcsak a' Középtenger partjain, hanem 's legfőkép tán Ázsia közepén — melly a' mindkét részről előnyomulás folytán könnyen a' kitörés és összeütközés pontjává válhatandik. A' keleti kérdés ezen njabbkori érdekek 's ellentétek folytán tovább haladott már, és nemcsak a' török állam jövőjét rejti kebelében, hanem Ázsiának és okvetlenül Keletindiának sorsát is. És ez ujabb fontosság annak bizonyságához, miszerint a' keleti kérdés egész Európa jovője és szervezete felett határozand. — Nem csodálhatni hát, ha a' keleti események mindenek felett

Anglia figyelmét vonják magukra. — Azért vitt ez olly nevezetes szerepet az 1840-ki eseményekben is, midőn a' török-egyiptomi viszály ujra fölelevenitette a' keleti kérdés eldöntésének közeledtét; midőn mint 1808-b a' török állam vég perczei már jelenlenni képzeltettek.

1840-ki *keleti kérdés* alapja Mehemed Ali egyiptomi basa függetlenségi törekvéseiben rejlett, mellyhez némellyek szerint a' császári hatalom utáni vágyak is járultak. Annyi világos, mikép csak szinleges alárendeltségben állván a' portához, miután lassankint egész Egyiptom és Kardia birtokába jött — a' portához legvégső kötelékeket is széttépni 's magát önállásra emelni kivánta. Legnagyobb támaszát és védőjét Francziaországban találta föl, melly félreismerve a' keleti viszonyok szükségéből eredő helyzetét, az egyiptomi basát és ennek terveit istápolá a' porta 's a' török állam egysége ellen. (l. *Mehemed Ali.)* Az európai nagy hatalmak látván hogy Francziaország közös munkálatbani részvétre semmikép sem birható, elismerték annak kényszerüségét, hogy nélküle lépjenek fel és intézkedjenek. Ezt elhatározván, a' londoni értekezletben Francziaország tudta 's meghivása nélkül, angol, osztrák, porosz, muszka és török államok között az elhiresedett 1840. jul. 15-ki szerződvény köttetett. Ali azonban vonakodott elfogadni a' feltételeket. Másrészt Francziaország a' jul. 15-ki szerződésbőli kizáratása által nemzeti becsületét sértve lenni érezvén, hadi készületekhez kezdett. Ekkor lépett Thiers a' kormánypadra, 's kiki azt hivé, hogy Francziaország tettlegesen is fellépend, 's az általános európai háboru elkerülhetetlen leend. Közvéleménnyé alakult, mikép elérkezék azon időpont, melly a' megérett keleti kérdést is vég eldöntéséhez hozandja. Midőn egy részen Francziaország és az egyiptomi basa, más részen 5 európai hatalmasság állt egymással szemközt, olly európai hadjárat váratott, mellyben a' török európai állam sorsának végeldöntése elkerülhetlen leend. Ez uton 's ez időben hitték ujra, hogy az 1807 's 1808-b olly magas fokon tervezett keleti viszonyok rendezése csakugyan valósuland. Senki sem volt, ki az Ali 's porta közötti viszályban ezt nem látta,'s nem várta volna. Ez is volt az oka, miért ezen egyiptomi viszály : *Keleti kérdésnek* neveztetett. — Erre azonban nem értek meg még a' körülmények, 's azért a' keleti kérdés megoldásához nem juthata. Lajos Fülöp franczia király személyes ellenállását vetette közbe, a' háboru elve elvettetett 's Thiers leléptettetett. A' szerződő hatalmasságok európai háboru nélkül bevégezték a' török-egyiptomi viszályt. A' jul. 15-ki szerződvény sept. 15-én Londonban megerősittetett 's kihirdettetett. És a' tettleges beavatkozás megkezdetett. Az angol hajó sereg Beirutot ostrom alá vette és sept. 20-án elfoglalta. Egy török sereg angol és osztrák csapatokkal erősitve szállittatott a' syriai partokra, melly sept. 27-én Saydát elfoglalta. Libanon felkelt és a' drúzok a' beavatkozó sereggel szövetségre léptek. Csakhamar azután Syriának egész éjszaki része elfoglaltatott. 1840. oct. 12-én a' törökök Napier vezénylete alatt Ibrahim seregét Beirutnál rutul megverték. Oct. 17-én Tripolis, nov. 4-én St. Jean d'Acre foglaltatott el a' szövetségesek által. Ekkor Ali már kénytelen volt engedni, és nov. 27-én Napierrel egyességet is kötött — Syria, Candia, 's a' török flotta kiadatását igérvén, ha örökös méltósága elismertetik 's a' hatalmak által biztosittatik. Végkép ez ügy csak 1841-ben

fejeztetett be, midőn a' candiai keresztyének általános felkelése a' portának egész erejét igénybe vevé. Ekkor Ali kiadta a' török hajósereget, és Arábiából 's az ujra háborgó Syriából kihuzódott — miért 1841. junius 10-én az egyiptomi basaság kormányzósága örökségi joggal neki ünnepélyesen átadatott. — Igy végződött be az u. n. keleti kérdés, mellynek szinhelye Egyiptom volt — nem legszilárdabb jellemet 's következetességet tanusitva Francziaország részéről, melly algiri gyarmatositását az összes keleti kérdés nagyszerü érdekei fölé emelve, olly lármás istápolásban részelteté a' hihetőleg a' török állam vég megbuktatására törekvő Alit, mellyet midőn tettre került a' dolog, nem akart vagy nem mert kivinni 's valósitani. Büntetéseül tekinthető a' jul. 15-ki szerződvényből kizáratása — melly örökös vádul szolgál az akkori kormány 's képviselet ellenében.

Az 1840. jul. 15-ki szerződvény a' jelen korig mint a' török állam 's egyiptomi helytartóság közti viszonyok rendezésének szabályzata 's forrása tekinthető. Két alapelv és kötelező szabály képezi ezen viszonyok rendezésének lényegét. Először az egyiptomi basának a' kormányzóság öröködési joggal biztosittatott. Másodszor kimondatott; hogy a' basa kötelezi magát, a' török állam minden törvényeit az általa igazgatott tartományban alkalmazásba hozni, és minden Egyiptomra vonatkozó fontosb ügyekben a' porta meghatalmázását kérni ki. Ezek képezik az 1840-ki szerződvény alapirányát 's szellemét. És ezek szolgáltak a' legujabban közbejött török-egyiptomi viszály elintézésének alapjaul is. 1851 és 1852-b Abbas egyiptomi basa kormányzósága alatt ismét jöttek elő több olly tények, mellyekre nézve ő jónak látta az engedelmességet megtagadni, és a' portával ellenséges viszonyba jönni. E' tények egyike a' tansimat valósitása és a' török állam alaptörvényét képező *Gülhaniei* charta behozatalának kérdése. Ezen charta Resid basa eszközlésére 1839. nov. 3-án adatott ki, melly a' polgárisodás, jogszerü társalmi helyzet, és haladás eszköze gyanánt tekinthető. — A' második összeütközési tárgyat a' pallosjog képezé, mellyet Abbas basa az állami fölség természetének félretételével kizárólag önmaga részére igényelt, minden porta irányábani alárendeltség nélkül. — A' harmadik összeütközési tárgy az Egyiptomban állitandó vasut volt. A' porta azt követelte, hogy ezen ügy a' diván elé terjesztessék, mig ellenben Abbas basa azt kizárólag önmaga akarta elintézni. A' háboru kitörése váratott — és ennek folytán egy általános európai hadjáratra is vonatott következtetés, az egyiptomi viszály 1852-b ismét keleti kérdéssé alakult. Mert megszokták, minden mozgalomtól melly keleten ered, a' keleti viszonyok eldöntését várni. Az ügy azonban hadi kitörés nélkül intéztetett el. A' pallos jog uj 7 évre adatott meg Abbas basának, és ő nehány ezerrel nagyobb adót leend köteles a' portának fizetni. A' vasuti kérdés kölcsönös magyarázat 's felvilágositás alá vétetett, a' porta biztositatván az iránt, hogy annak kiállitása uj nyomasztó népterhekkel és zsarolásokkal nem leend összekötve. — Ez volt az olly fontosságu keleti kérdésnek legutolsó jelenete — csalódván mindazok, kik közelnek hitték, mindazok, kik epedve várják, a' keleti hatalom elnyerése végett a' keleti kérdés vég eldöntését. A' szabadság 's polgárisodás barátainak csak aggódva lehet ez ügy jövője felé tekinteni, mellyhez olly

sötét, ügy- 's elvellenes foglalások 's erkölcsi terjeszkedések kapcsolvák. — Sz. I.

Kelmenfi László (családnevén *Hazucha* Ferencz) született decemb. 1-jén 1815. Atyja Nagy-Váradon köztiszteletben állott orvostudor vala, 's korán elhunyt, midőn Ferencz még csak 3 éves volt. Atyja halála után sanyaru vala a' kisdednek sorsa, olly annyira, hogy családjától mondhatni teljesen elhagyott állapotban éldegélt. Megesett rajta atyja egyik barátjának szive, 's ennek sürgetésére a' vármegyei alapitvány élvezhetésére a' n. váradi árva-intézetbe került. De itt sem igen nagy gond lőn rá forditva, minek következtében nagybátyja Hazucha János kanonok, ki történetesen meglátogatá őt, magával vitte a' szánakozásra méltó „elvadult" gyermeket és Nagy-Szebenben nevelteté. Csakhamar második árvaságra jutott, ezen nagybátyja és jótevője sőt másod atyja hirtelen meghalálozván. — Viszontagságos első ifjuságát átélvén, feljött Pestre 1832-ben, 's itt orvosi tanfolyamot kezdett hallgatni. De részint azért, mivel e' pálya nem egyezett hajlamával, részint mivel szűk körülményeinél fogva magát ki nem tarthatá, részint azért is, mivel szelleme őt különösen az irodalom felé vonzá, szépirodalmi munkálatokkal kezdett foglalkozni, 's 1836-ban a' Munkácsy János által szerkeztett „*Rajzolatok*"-nál segédképen találjuk őt foglalkozni. Gyermekéveinek elhanyagolt nevelése némi nyerseség szinezetét ömleszté jellemére, melly egyesülve jármot, függőséget tűrni nem tudó, 's önállóságra törekvő önbecsérzetével több izben arra hajtá őt, hogy akkori főnökével igen kellemetlen és sokaktól balul magyarázott jelenetei voltak. Hajthatlansága sok szöggletességgel volt párosulva, mi miatt több keserüséget volt kénytelen tapasztalni. E' miatti csüggedés száműzé őt a' fővárosból 's elment Szegedre, hol Grün könyvnyomdájában ügynöki vagy ügyvezetői állomást fogadott el, melly minőségben 1837 és 1838-ban dolgozott. — Végre ugy látszott, megértette valódi hivatását, szabatosságot és számszerü szigort kedvelő elméje a' mérnöki pályára hitta őt, 's ujolag feljövén Pestre 1839-től 1843-kig mérnöki tanulmányok és gyakorlattal foglalkozott. 1843-ban alkalmazást nyert az országos épitészeti hivatalnál, hol 1848-ig megmaradt, a' mikor a' honvédelmi bizottmánynak Debreczenbe vonultával mint a' „*Közlöny*" segédszerkesztője Debreczenbe ment, minek következtében, a' forradalom bevégezte után, hivatalától elesett. — Irodalmi müködését részint önálló művek, részint hirlapok és folyóiratokba igtatott czikkei tanusitják. Az Életképek, Nemzeti ujság, Pesti Napló és különféle Almanachok valának különösen azon tér, mellyen dolgozott. Jelentékeny nevet vivott ki magának különösen a' széptan mezején az Életképekbe *Vas Andor* név alatt közzétett talpraesett drámai birálataival. Egyes apróbb czikkei, mint például: „*A' szegény embert az ág is huzza*" — bő humort és helyes bölcseletet tartalmaznak. Beszélyei: (*Beszélyek*, irta Kelmenfi László. Pest. Heckenast. 1846. 2. köt.) a' magyar termékek jelesbjei közt foglalnak helyet. Kevesebb szerencsében részesültek regényei. (*Meghasonlott kedély*. Pest 1846. Heckenast. 2 köt. — *Ezer év előtt* Császár és Emich Olcsó szépirod. könyvtárában 1850.) Mint szinműiró nem birt érvényre emelkedni. — 1848-ik febr. 6-kán a' Kisfaludy-társaság tagjául választá meg őt. Kiváló hivatása látszott lenni

saját lapot szerkeszteni, mire készültségénél és szilárd jelleménél fogva tehetséggel is birt; de ebbeli törekvései, mellyek majd minden időszakban megujultak, sikert nem arathattak; soha nem birt engedélyt nyerni. Becsületes, nyilt, őszinte és hajthatatlan jellem, meleg kebel, éles és alapos itélet, teremtő elme, szép képzelőtehetség, könnyü és szabatos, sok helyen virágos irály és világos tiszta életnézetek különösen kitünteték a' korán elhunyt irót. Kora halála irodalmunkra nézve mindenesetre veszteség. Kéziratban maradt még számos dolgozata, melly kiadatásra vár. — Hiszékeny épen nem vala, sőt a' számok szigora skeptikussá képezé őt mindenben, 's nem hitt, mig meg nem tudott győződni. Annál feltünőbb, hogy élete végszakában teljes meggyőződését birta Fourier tana, 's vas szorgalommal tanulta ekkor a' franczia nyelvet, csak hogy annak munkáit tanulhassa, élvezhesse. — Panasz nélkül tudott tűrni bármi sanyaru sorsot, 's humorteljes megadással hajtá magát alája. Zavartalan élve ritkán volt, minduntalan valamelly sötét szellem szárnya érinté őt élte multjából, melly a' legcsapongóbb vidámságot is hirtelen elkomoritá. Borongós kedélye csak ollyankor derült ki tartósabban, midőn az emberiség sorsának javitása körül jártatá eszméit ; 's élete végszakán az emlitett tanban födözvén föl meggyőződése szerint annak kulcsát, ugyszólván folytonos magasztaltság 's fölszellemültségben élte át végkinja napjait. — Hű barát, kedélyes társalgó, — de bókokhoz nem értett, — ollyan volt ő, mint főtanulmányában, a' geometriában az egyenes vonal. — Sokat szenvedett, sokat üldöztetett irodalmi pályatársaitól eleinte, mig végre elismerni látszatának, hogy hajthatatlansága nem zordon makacsság, hanem következetes, és számitóan öntudatos jellemszilárdság. — Meghalt tüdővészben, mellynek pusztitó hatását már öt év óta érzé 1851. apr. 21-kén. 1845 óta nős volt. Tetemei a' budai sirkertben Döbrentei Gábor mellett, az elesett honvédek között nyugosznak. — N. F.

Kemble, hires britt müvész család, mellynek ismeretes tagjai : 1) *János Fülöp* szül. Prestonban 1757-ben, Kemble Rogernak, szinte szinésznek, fia, ki őt egyházi hivatalra szánta. De a' gyermek, atyja akarata ellen 1776-ban a' wolwerhamptoni szinpadra lépett, 's folyvást növekedő hirrel játszott Manchester, Liverpool, York-Dublinban, 1783-ban már a' nagy londoni szinházhoz jött, annak rendezője lett, 's 1801-ig a' Drurilane dicsősége maradt. Néhány évig Franczia- és Spanyolországban utazván, visszatérté után a' Coventgarden nagy szinháznál részvényt szerzett, 's ezen intézetnek szentelte óriási erejét 1818-ig. Ekkor Schweiczban jószágot vett, 's ott halt meg 1823-ban (Lausanneban). Kemble megérdemelte nagy hirét ; tragikai előadásai igazak 's mélyek voltak, 's minden eszközzel birt a' közönséget elragadni, 's megrázni. Ifju korában *Hamlet* volt fő szerepe, 's e' szerepnek talán sohasem volt még olly képviselője ; örömest játszott vig szerepeket is, de kevesebb sikerrel ; később komoly jellemszerepekben ragyogott. A' szinpadról leléptekor *Holland* lord pompás diszedényt ajándékozott neki, mellyen irva van : hogy ő 34 évig tartá fenn az angol szinpadon a' dráma méltóságát, 's Shakespeare dicsőségét. 2) *Károly*, az előbbinek testvére, szül. 1775. Brecknockban, tanult a' douayi cath. collegiumban. 1792 óta Londonban lakott, 's postahivatalnok volt, de csakhamar követte családi, mintegy vérben fekvő

hivatását 's a' sheffieldi szinpadon fellépett. 1794 óta Londonban játszott, de csak kis szerepeket 's nagyobb tehetség jelei nelkül. 1797-ben a' haymarketi szinháznál kitünőbb szerepekre alkalmaztatván, a' közönség egyik kedvencze lett és sokoldalu tehetséget bizonyitott. Csakhamar hires bátyja mellett foglalt helyet, 's annak visszavonulása után ő vitte a' Coventgarden igazgatását. A' német zenének londonbani megalapitása körül sok érdeme van. 1836-ban hagyta el a' szinházat ; utolsó fellépte alkalmával a' közönség felállás által tisztelkedett neki, 's a' tetszés és hála ezerféle jelével halmozta el. Irt is több apróságot. 3) *Maria Theresia* szül. *Decamp*, az előbbinek neje, szül. Bécsben 1774. hires tánczosnő. Két vigjátékot is, mellyek igen tetszettek. 4) *Betty*, a' két *Kemble* nőtestvére, szül. 1760-ban Brecknockban ; a' szinpad számára neveltetettt, 's 1778. lépett fel, mint énekesnő, legfényesebb sikerrel. Bizonyos *Siddons*ba szerelmesedvén, elhagyta a' szinpadot ; de férje nem tudta eltartani, 's kénytelen lett ismét visszatérni a' muzákhoz. Másod izben, mint drámai szinésznő, lépett fel, először siker nélkül. De 1782 óta mindinkább kezdé kiterjeszteni lángesze szárnyait, 20 évig a' közönség legelső kegyencze volt, 's a' két nagy drámai szinház vetélkedett egymással, hogy a' nemes termetü 's tartásu, szózatos szemü, teljes zengő hangu, minden mozgásában bájoló, ragyogó képzelő erővel, 's emlékezettel biró müvésznőt magának megnyerje. Ő volt Anglia legnagyobb szinésznője. Hősi szerepek illettek leginkább egyéniségéhez, mint lady Macbeth ; de ifjabb korában Porciát, Cordéliát 'stb. is bájosan adta elő. 1802 óta visszavonult walesi villájába, 's ott élt 1830-ig. 5) *Fanny*, szül. Londonban 1808-ban, *Kemble Károly* leánya ; a' most élő 's működő angol szinésznők legjelesbike, testi és szellemi tökélyekkel bőven felruházva. — h.

Kemény Dénes (gyerőmonostori báró) azon számtalan honfitársaink egyike volt, kiknek — bár előkelő családból származtak — nevelésére és tanitására legkevesebb gond sem fordittaték ; de szintén egyike azon keveseknek is, kik szüléik hanyagságát önerejökkel tudták kipótolni. Atyja, András, becsületes érzelmü, korlátolt elméjü és tevékenység nélküli férfiu vala, ki más dolgaiba nem elegyedett, 's a' magaéra sem sok gondot forditott. Legfelebb az akkori szokás szerint nehány aviticalis pörben vett részt ; mert az erdélyi nemes ember, ha az egész világot szerette is, rokonaival szégyelt békességben élni, 's aztán — mint a' régi tudósok az alchymiát — a' hosszas pörpatvart tartá a' könnyen gazdagodás eszközének. K. Dénes hat éves korában a' nagy-enyedi tanodába küldeték, hol növelője, ki semmi hivatással nem birt, mindent elkövetett, hogy vele a' tanulást meguntassa ; de ő vas szorgalma és erős akarata által legyőzte nevelőjének buzgalmát is, 's egy lőn a' kitünőbbek közül. Oskolai pályáját 1822-ben bevégezvén, joggyakorlatra a' maros-vásárhelyi k. táblára ment, hol az irnokok még a' magyarországi jurátusoknál is kevesebb gondot forditottak jogtani mivelődésökre, 's többnyire csak kardcsörtetésből és a' tánczvigalmakon üzött rakonczátlanságokból állott minden foglalkozásuk.

Kemény Dénest az apathia és alkotmányos sülyedés ezen korszakában is már levihatlan vágy ragadta a' magyar nemzet 's különösen Erdély multjának tanulmányozása felé. Első tárgy, mellyre a' 19 éves irnok szorgalmát forditotta, a' hazai törvény vala. Megismerkedni az egyének jogai-

val és kötelességeivel, átvizsgálni az állami intézmények szerkezetét 's elővarázsolni képzetében azon szép jövőt, mellyre a' hatékonyságából és jogköréből kifosztott törvényhozó test a' hont egykor felemelhetné : ez vala előtte a' legmagasztosabb gondolat. Annyival is inkább, mivel ő rendkivül erős logicája mellett is a' csalálmak embere volt. A' *jogszerü* és *tényleges* állapot közt különbséget tenni ifju napjaiban nem tudott, férfi korában nem akart. Nem foghatta föl : miként történhessék, hogy egy innepélyesen beigtatott törvénynek eredménye ne legyen ? Legelőbb megbotránkozott midőn észrevette, hogy tanitói, kik a' k. táblának leghiresebb ügyvédei voltak, a' törvényt, a' szokást, a' gyakorlatot, a' döntvényeket és a' felső határozatokat annyira összezavarják, hogy mikor valamelly törvényes eljárást hoznak föl, maguk sem tudják : mellyik a' fenemlitettek közül annak valódi alapja ? 'S még inkább megbotránkozott, midőn idővel kénytelen vala meggyőződni, hogy a' papirra irt és az életben használt törvény közt rémitő különbség van. De e' kettős akadály, melly az erdélyi jogtant bonyodalmassá és elvtelenné tette, Kemény Dénes szorgalmát nem hangolta le, sőt — mint erőteljes embereknél szokás — kettőzteté. Ő a' törvények compilátiójához fogott. Czélja volt a' kormányzási, közlekedési és törvénykezési eljárásoknak alapjait rendbeszedni 's lehetőségig kitisztázni, hogy a' tisztviselő és biró tudhassa mihez tartani magát, ha kötelességeit teljesiteni akarja. Szent István decretumától kezdve az 1811-ki meg nem erősitett törvényjavaslatokig, fölkarolt minden anyagot, melly az erdélyi jogállapotokra vonatkozott. A' törvényeket különválasztotta a' visszaélésektől, azok valódi értelmét világos szavakba foglalta, az elszórt czikkeket egymással, a' mennyiben lehetett, egyeztette, vagy kimutatá a' köztek létező következetlenségeket és ellenmondást. Minden töévénynek, szokásnak, gyakorlatnak, döntvénynek és rendelvénynek illető helyét és érvét kijelelé. Ezen még a' királyi táblán kezdett, de csak több évek mulva bevégzett nagy munkát a' közönség elébe akarta terjeszteni ; de tőle nem függő akadályok miatt a' kinyomatás örökre elmaradt. Midőn irodalmi fáradozásának eredményét a' politikai viszonyok meggátolák, már akkor Kemény Dénes a' szónoklat terén nevét innepeltté tette, 's Bethlen János, Wesselényi Miklós és Szász Károlylyal együtt az 1827-dik év körül jelenkező 's már 1831 után párttá alakult alkotmányos ellenzék élén állott.

Alsófehérben, hol 1834-ig tiszteletbeli főjegyző volt, kezdődék el 's leginkább általa szerveztetett, a' megyei hivatalnokok törvénytelen állása ellen folytatott oppositio, melly a' többi megyékre is hamar kiterjedt, 's miután a' kormányszék — melly nem volt az erdélyi közjog szerint az országgyülésen megválasztva — szintén törvényellenesnek nyilvánittaték, a' pártküzdelem átalánossá vált 's a' Leopolddal kötött alapszerződés óta ejtett minden sérelmeket fölkarolt. K. D., ki évek óta előkészité magát, a' sérelmi kérdések körül, az egész országban legtöbb ismérettel birt. Rendkivüli szónoki tehetsége, fedhetlen jelleme, szigoru részrehajlatlansága, éles dialecticája, mellyel, ha szükség volt, személyes barátit is ostromlá, és elösmért bátorsága, mind megannyi tényezői valának a' nagyszerü hatásnak, melly föllépéseit követé, 's melly őt még 1834 előtt a' párt fejévé emelte volna, ha önként nem veté vala magát a' nálánál óvatosabb

és higgattabb vérmérsékü Bethlen János gróf felsősége alá. Ezen szerénységnek lehet köszönni az ellenzék példás összetartását és kiszámitott taktikáját, melly a' polgári és katonai teljhatalommal felruházott báró Wlassichnak is, ki bejövetelekor hitte, hogy alkotmányos polgárok helyett lázadó alattvalókkal találkozik, a' legnagyobb mértékben imponált.

A' horvát bán visszahivatása után elkezdődtek a' követválasztás körüli előintézkedések, 's az 1811 óta bezárt országterem 1834-ben Ferdinand főherczeg királyi biztos alatt megnyilván, ott K. D. mint Alsó-Fehérmegye képviselője foglalt helyet. Ezen szónoklatokban áradozó diétán, hol a' hadi tárogatót Wesselényi harsogtatta, a' mérsékeltebb ellenzéki elemeket pedig Szász Károly törekvék maga körül gyüjteni ; K. D. az elsőt rohamaiban, a' másodikat kibékitési kisérleteiben nem mindig követhetvén, bizonyos mértékig független állást vőn, 's midőn a' nagy többségben lévő ellenzék két töredéke meghasonlott, rendszerint azon vélemény, mellyhez ő járult, vagy azon módositás, mellyet ő inditványozott, nyert többséget. De eszméinek iránya közelebb esvén a' Wesselényiéhez, természetes volt, hogy a' szigoruan követelő országgyülés és a' sérelmek orvoslására kevés készséget mutató kormány közt mind nagyobb feszültség támadt, mi aztán a' diéta föloszlatására és provisoriumra vezetett.

Az 1837-ki országgyülésen K. D. már nemcsak vezérszónoka volt, de fejévé is lőn az ellenzéknek, 's e' szerepét később is változatlanul megtartotta. Befolyása az 1841-ki diétán vala tetőponton ; mert akkor az ellenzék még mindig többséggel birt, 's a' pártban alig mutatkoztak a' meghasonlás nyomai. Már 1846-ban a' conservativek tulsulyra emelkedtek, 's az ellenzéknél nem a' vezénylet miatti rivalitásért ugyan, de a' dolgok véletlen fordulatánál fogva a' felbomlásnak elemei látszottak. 1847-ben a' pozsonyi események befolyása a' szellemre akkora volt, hogy a' többség inkább a' magyarhoni hirlapokból, mint a' pártfőnökek tanácskozmányaiból nyert lendületet. Minden lényegesebb inditványt, melly az ellenzék által szőnyegre hozaték és a' sérelmi kérdésekre vonatkozott, 1837-től kezdve K. D. terjesztett elő, 's oltalmazott éles polemiáju szónoklataival. A' törvényjavaslatok nevezetesb részét is ő formulázta. 'S a' hivatalos irományok, mellyeket mint országos bizottmányok tagja, és régebben mint a' nemzeti gyülések tollvivője, a' közjogi fontosabb vitatárgyak felderitésére készitett, 's különösen az adóügyre vonatkozó munkálatai, a' történész és jogtudós számára mindig állandó becscsel fognak birni.

Erdély uniója után nem sok idő mulva az 1848-ki országgyülés kihirdetteték, 's K. D., mint Alsó-Fehérmegye képviselője, jelent meg Pesten. De a' milly fényes szerepet játszott Erdélyben, ép olly kevés hatást tudott magának Magyarországon szerezni. Ő az eszmék és törekvések uj világában mozgani nem tudott, 's nem vágyék. Azonban a' reform kérdéseivel alaposan ismeretes férfiunak, egy Kemény Dénesnek, ki európai miveltséggel birt, 's mint szónok alig állott valakinél hátrább, e' jelentéktelen, e' negativ helyzete könnyen megmagyarázható. Ő az *elvnek* volt embere. Ohajtotta ugyan, hogy az egygyéolvadt két magyar hon, az alaptörvények által kijelelt határok közt, szabad és önállóságu legyen ; de tovább menni nem volt szándékában. 'S valamint husz éves közpályáján a' kormány törvénytelen lépéseit a' legnagyobb szigorral ostromolta ;

nokolt, 's vivott elvei mellett, és azoknak többséget is szerzett. Fő elvekben, haladás és szabadságutáni vágyban megegyezvén a' régi kolosmegyei ellenzékkel, 's annak fáradhatlan, ékesszólló 's éles logikáju előharczosával, *Kemény Dénes* báró rokonával, csak ezen elvek 's vágyak szorosabb formulázásában, némelly forma 's tacticai kérdésekben, 's a' teendők sorozatát illető nézeteiben különbözött azoktól. Erdélynek Approbatái 's Compilátáiban rendszeretlenül szélyelszórva, egy szabad alkotmányos élet, 's korlátolt fejedelmi hatalom majd minden alapja le volt téve; az ellenzék tehát először is ezen a' papiron meglevő, de az életből kitörlött alkotmányos elvek 's szabadságok helyreállitását szerette sürgetni, az ugynevezett gravaminalis politikát űzte, mig a' sérelmek halmaza orvosolva nem volt, tovább haladni nem akart, rendszeres munkálatokat akart kidolgoztatni 'stb. mig Kemény politikája, termékenyebb mezőkön szeretett járni, mint a' meddő sérelmi tér, sorozati kérdések miatt nem akart a' megnyerhető előnyökről lemondani, 's azt, a' mit „per excerpta" életbe léptetni reménye volt, nem szerette a' systematicum operatumok tömkelegébe sülyeszteni. Ezen irány, melly Kolosmegyében többséget vivott ki magának, átment az erdélyi országgyülésre is, 's hogy ez igy történt, Keménynek ebben fő érdeme volt. Az országgyülés elosztván, K. Zs. is beleunt a' Hiradó további vezetésébe, 's 1842-ben ismét elvonult tanulmányainak menhelyére, Kapudra, hol néhány évig ismét fáradhatlanul olvasott, gondolkozott és irt. Még Kolosvárott létében irta „*Korteskedés és ellenszerei*" czimü munkájának első részét, melly publicistai 's irói nevét még nagyobb körökben tette ismertté 's kedveltté. A' második rész Kapudon készült el. Szinte még Kolosvárott végezte be „*Élet és ábránd*" czimü regényét, mellynek egyetlenegy kézirata a' budai bombázás alkalmával elégett, melly tehát vagy épen nem, vagy csak uj kidolgozásban láthat világot, ha erre a' genialis és dus teremtő erejü szerző magát elszánná. — E' korba (1843) esik a' M. Akademia lev. tagjává választatása. Kapudon laktában irta meg „*Gyulai Pált*" öt kötetü nagy és jeles regényét, mellyet 1844-ben kezdett, 's 1846-ban végzett be Pesten; ugyanitt időzése közben töltött sok időt b. *Wesselényi Miklósnál* Zsibón, kit már előbb ismert, de a' kiveli benső, bizalmas barátsága ez időtől veszi kezdetét. Az Erdélyi Hiradót Kapudról is folytonosan vezérczikkekkel látta el. Journalistai lelkes és tapintatos működése, főleg pedig „*Korteskedés*" czimü munkája, mellyben, egészen eredeti 's független látpontra állva, az ellenzék megszokott tanai közől nem egyet kiigazit, az egész magyar világnak, 's különösen ennek bölcs és ovatos vezérének, gr. Széchenyi Istvánnak, megtisztelő figyelmét vonták a' ragyogó tehetségü, 's mély tudományu fiatal publicistára. Széchenyi őt „*Független*" czimü nagy politikai organum szerkesztésére hivta fel, elég fényes feltételek mellett, mellynek szerkesztésében, kivévén egy két általános monarchiai kérdést, teljesen szabad keze lett volna, 's e' tárgyban találkozása is volt a' tiszai körutját tevő gróffal Debreczenben. Azonban, mint erdélyi 's Magyarországon akkorig nem szerepelt publicista, nem tartotta a' szerénységgel megegyeztethetőnek azonnal első felléptével, az ellenzék némelly axiomakint elfogadott doctrináival ellenkező, 's a' többségnek idegen eszmék élére állani, és a' fényes ajánlatokat nem fogadta

el. — Inkább választotta a' szerényebb állást, mellyre b. *Eotvos* hivta meg, kivel már előbb levelezésben állott. A' *Csengery Antal* szerkesztése alatt álló Pesti Hirlap dolgozó társa lett, mellynek politikai elveit 's komoly és tanulságos irányát a' magáéinak ismeré ; 's 1846 végén Pestre tette át lakását ; 1847-ben utazást tevén Olaszországban, Velencze csatornáin 's márványpalotáin táplálta regényirói képzelődését ; 1848-ban pedig szinte a' Pesti Hirlapnál Csengerynek szerkesztőtársa lett. A' Pesti Hirlap hasábjain, annak 1846, 47 's 48-iki folyamaiban, foglaltatnak mohón olvasott, alapos és egyszersmind élénk vezérczikkei : „*Igénytelen nézetek az erdélyi urbér iránt ;*“ *Eszmetöredékek a' korteskedés és ellenszerei körül ; Országgyülési utasitások ; Montesquieu és I. Béla király ; Évenkinti országgyülés ; Kétfoku választás ; Gyülési nyilvánosság* 'stb. Jellemző tulajdona e' czikkeknek, mik a' journalistai toll legkitünőbb szüleményei közé sorozhatók, a' tudományos alapra fektetett 's azért józan, mérsékelt, öntudatos, czéljait 's terjedelmét alaposan ismerő, egyébiránt határozott haladási és szabadelmü irány, melly minden bakugrástól őrizkedik, ábrándokba nem olvad fel, 's tudja, mit akar 's mennyit érhet el. — Az 1848-iki pesti nemzetgyülésre, a' kővárvidéki egyik választó kerület részéről, képviselővé választatván, a' részletes és alapos foglalásoknak nem igen kedvező téren keveset szólott ; annál többet 's józanabban működött a' szabad journalistai mezőn. Az országgyülést Debreczenbe követvén, 1849 tavaszán *Szemere* belügyi ministeriumában tanácsosságot vállalt, 's főleg codificatióval foglalkodott, mire senkinek sincs alaposabb készültsége, mint neki. E' miatt hadi törvényszék előtt állott, de a' kereset ellene, mint több társai ellen is, megszüntetett. Ezek után két nevezetes politikai röpirat jelent meg K. Zs. tollából, mellyeknek különösen elseje, sok vitára adott alkalmat, u. m. „*Forradalom után*“ (1850) és „*Még egy szó a' forradalom után*“ (1851.) mellyekben a' forradalom utáni természetesen zavaros, és nyugpontot nem találó eszmék 's vágyak tájékozására 's rectificatiójára törekszik. E' röpiratoktól azok sem tagadják meg a' nagy elmetehetséget, logicát, 's előadási ügyességet és kellemet (tulajdonok, mik e' röpiratokat forma tekintetében a' legjobb franczia röpiratok mellé emelik, de sokkal több tudományos becscsel 's dusabb tartalommal) — kik a' bennök foglalt nézetekben vagy épen nem, vagy csak egy részben osztoznak. — Nagy és méltó figyelmet gerjesztett 1850. két dolgozata : „*A' két Wesselényi*“ és „*gr. Széchenyi István*“ (Magyar szónokok és statusférfiak. Kiadta *Csengeri Antal*, Pest• 1850.) Nemcsak historiai tekintetben becses müvek, mellyek sok eddig ismeretlen adatot nyujtanak, másokat megigazitnak, hanem művészeti tekintetben is irodalmunk legdrágább gyöngyei közé tartoznak e' jellemrajzok. Bennök a' lélekbuvár regényiró, az ügyes publicista és fényes előadásu stylista müveire ismerünk. — Journalistai működésének egy időre ismét mező nyilt a' *Bánfay* által szerkesztett „*Pesti Napló*“ politikai hirlapban, melly azonban csakhamar ismét bezáratott. Itt közlé „*Visszatekintését Erdélyre*,“ melly miatt más oldalról megtámadtatott. — A' szerencsétlen nagy-enyediek némi felsegéllésére *Szilágyi Sándor* által szerkesztett „*Nagyenyedi Album*“ban, mint becses ajándék azon derék magyar városnak, mellynek kebelében 11 évig tanult, a' „*Szív örvényei*“ czimü gyö-

szintugy nem nyujthatott kezet semmi iránynak, melly az országot bármi körülmények közt a' legalitás teréről lesodorhatná. Ö legitimista volt minden irányban, 's nézze bárki át számos az erdélyi országgyülési naplóban kinyomatott beszédeit, 's találni fog azokban éles megrovásokat, szzenvedélyes kifejezéseket, elkeseredést, kiméletlenséget; de egyszersmind látni fogja, hogy minden sort a' törvények szelleme sőt betüi iránti bálványzás jellemez. Illy érzület a' reformok kedvelését nem zárja ki; de az erőszakos szabályokkal ellentétben van.

K. D. tulélte — mint sok más — népszerüségét; nem azért, mert elveit megtagadta, hanem mert azok mellett hű maradt. Betegségét 's rá következett halálát leginkább a' hon sorsa fölötti bánat okozta. Kimult Budán kevéssel az ostrom előtt. Eltemették a' kies fekvésü budai közsirkertben. Örök nyugalmának helye jellemének megfelel: egyik olly egyszerü mint a' másik. Emlékét olly dicsőülés érte, mellyet csak az méltányolhat illően, ki *Bethlen* Jánost közelebbről ismerte. E' férfi, kit a' politikai téren barátai imádtak, 's ellenségei, szelid modora mellett is, leginkább rettegtek; ki Erdély státusférfiai közt, kétségen kivül, legtöbb tapintattal birt; kinek egyedüli hibája volt — mit másokban erénynek kell tartanunk — hogy nagyravágyással nem birt; ki K. D. egyes eljárásait gyakran hibáztatta 's heves kitöréseit nem egyszer kárhoztatta: — Bethlen János halálos ágyában kijelenté, hogy *Kemény Dénes* mellett kivánja az örök álmat alunni. 'S most a' két szent akaratu hazafi, kik alapelveikben megegyeztek, de eljárásaikban gyakran szétágazának, mint közös gyökerü növények egymás mellett nyugosznak a' mélyben. A' budai sirkert méltó, hogy az erdélyiek kegyelettel viseltessenek iránta. Csak *Wesselényi* hiányzik a' régi alkotmányos párt tekintélyei közül, 's hozzá is inkább illett volna ezen egyszerü halottak társasága, mint a' zsibói családi sirbolt. — k.

Kemény József (gyerőmonostori, báró) szül. 1795. Nagy érdemekkel bir különösen az erdélyi történetirás körül. 1827-ben kincstári titoknok lett N.-Szebenben. 1831. a' magyar országgyülésen az ellenzék sorai között foglalt helyet. A' M. Akademia megalapitása után annak tagjává lett. Nem sokára a' magán életbe vonulván, minden idejét régi kedvencz tanulmányának, Erdély történetének 's általában a' történelem- 's régiségbuvárlatnak szentelé. *K. Sámuel* rokonával együtt az 1841-ki országgyülésen könyvtárát 's nagybecsü okiratgyüjteményét egy erdélyi museum alapitására ajánlá fel. Ujabb időben a' magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári és pécsi gyüléseiben is kitünő bizonyitványait adá, menynyire szivén viselé hazánk szellemi 's anyagi mivelődését. Nagy számu történelmi munkái többnyire latin és német nyelven jelentek meg. Azonban vannak a' Nemzeti Társalkodóban és Tudományos Gyüjteményben számos történelmi értekezései magyar nyelven is. Politikai pályáján azon változás érte, hogy 1846. az erdélyi országgyülésen a' conservativ táborba lépett át. A' forradalom alatt tagja volt a' debreczeni felsőháznak is, de ott soha nem nyilatkozott. Később, midőn az ország uj rendeztetése megindult, Erdély részéről bizalmi férfiunak hivatott fel Bécsbe 's az óta ott lakik. Tagja egyszersmind a' tudományok bécsi cs. k. akademiájának. K. J. minden kétségen kivül a' két magyar haza első rangu nyomozó

historicusa. Okiratgyüjteménye, mellyet az oláhok megkiméltek, az erdélyi fejedelmek korából, főleg Bethlen Gábor és Apaffi idejéből olly becses, hogy használatát alig nélkülözheti az, ki ezen korszak rajzát akarja adni. Tudománya sok, itélő tehetsége középszerü, szorgalma rendkivüli. — Történelmi munkái között különösen nagybecsü a' „*Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*" (Klausenburg, 1839 'stb). — a.

Kemény Zsigmond (báró, gyerő-monostori) hazánk egyik legalaposb 's legnagyobb készültségü publicistája, 's legeredetibb és eszmedusabb regényirója, Erdélyben szül. 1816-ban, ezen érdekes, 's eredeti jellemek, és főkben annyira gazdag kis haza fejedelmi családjából. Atyja Sámuel. A' most erős és sokat biró férfi gyenge gyermek volt, de már gyermekkorában is sokat tanuló, és mély felfogásu. Első tanulmányait Zalathnán kezdte a' cath. iskolában, 1823 óta pedig tizenegy éven át a' nagyenyedi reform. iskola növendéke volt, hol *Szász Károly*nak, lelkes tanitójának, folytonos társaságában 's baráti körében élt. 1834-ben megnyilván az erdélyi országgyülés, az ifjonczot Kolozsvárra ragadták vágyai; elhagyta az iskolát, sietett a' törvényhozás teremébe, hol tudvágya annyi uj élményre talált, 's hol már ismeretségbe 's részint baráti viszonyba lépett Erdély nevezetes férfiaival, elv- és szellemrokonaival. Az országgyülés végeig (1835.) Kolozsvárt időzött, tanulva, készülve, ismerkedve. Azután jószágára, Maros-Kapudra vonult, 's ott olvasott és gazdálkodott 1837-ig, midőn Marosvásárhelyre, az erdélyi joggyakorló ifjuság gyülhelyére, ment cancellériára (magyarországi névvel: jurateriára). Itt maradt 1839-ig, 's ez évről való jeles történeti értekezése „*A' mohácsi veszedelem okairól*, 's *Martinuzzi*" czimü nagy regénye, mellyből az Athenaeum 1840-iki folyamában nagy figyelmet gerjesztő mutatványok közöltettek, melly azonban maiglan is kiadatlan maradt, 's vég befejezésre vár. Még ez évben felment Bécsbe, 's az egyetemnél annyit tanult, a' mennyinek felfogására csak az ő rendkivüli tehetsége lehete képes; hallgatott boncztudományt, orvosi vegytant, természettudományokat, physiologiát összesen egy év 's nyolcz hónapig. Ismeretekkel nagy mértékben gazdagodva visszament szép kis hazájába, nevezetesen annak fővárosába Kolosvárra, 's most már teljeskoru értelem 's tudomány felsőbbségével avatkozott a' közügyek vezetésébe, mint nagy készületü, eredeti észjárásu, az ellenzék némelly megrögzött kedvencz fogalmaitól egyik másik pontban eltérő, és saját utján haladó publicista. 1840 végén átvállalta, 's 1841-ben lelkesen vitte az *Erdélyi Hiradó*nak, az erdélyi alkotmányos ellenzék organumának, vezetését, kezetfogva az akkor Erdélyben időző *Kovács Lajossal*, barátjával 's elvtársával, melly lap az azt kiállitó nyomdával együtt, *Méhes* nevét viselé ugyan, mint tulajdonosét, de egészen 's kizárólag *Kemény Zs.* szellemi befolyása alatt állott, 's annak eszméit és nézeteit képviselé; tőle származtak nagy részint a' vezérczikkek is. Itt már ugy tűnik elő K. Zs. mint magas journalistai tehetség. — 'S a' mi szükséges arra, hogy valaki befolyásos és a' gyakorlati életre erőteljesen 's haszonnal ható journalista lehessen, hogy t. i. a' politikai életmozgalmakban maga is tettleges részt vegyen — ezt tevé K. Zs. is. Mig az ellenzék hirlapját, Kovács Lajossal karöltve, vezette, egyszersmind a' kolosmegyei gyüléseken is fellépett, sokat 's erélyesen és alaposan szó-

nyörü novellája jelent meg, élénk képekkel a' Velenczébe tett 1847-iki kéjutazás regényes emlékezéseinek tárházából, 's mély ismeretével az emberi, különösen női szivnek 's kedélynek. — Részt vesz továbbá a' „*Nemzeti Könyvtár*" szerkesztésében, hol „*Szalárdi siralmas cronicája*" az ő felügyelése alatt jelen meg. — Végre, most jelent meg legujabban két kötetes regénye: „*Férj és nő*," melly regényirói nevét 's becsületét uj nagy értékü adalékkal neveli. *Kemény Zsigmond*, kit, mint publicistát, e' rövid czikk folytán egy két vonással jellemeztünk már, — másik minőségében, a' regényiróiban, az emberi természetnek, szivnek 's kedélynek alapos, mély, és részletes ismerete; egyik magyar regényiróban, sőt a' nevezetesb külföldi regényirók nagyobb részénél sem található psychologusi tehetség 's tapintat; 's a' képzelődésnek üres szóvirányokra 's dagályra soha sem szoruló gazdagsága, nemes és lovagias érzelmek, a' háttérben pedig széles és részletes tanulmány 's azon kornak, mellyben a' regény játszik, részletességig menő hü rajza által tünik ki, (mellyből képzeletdus, de a' történettudománnyal nagyon is szabadon bánó regény 's novellairóink okulhatnak,) 's ezek azon jellemző vonások, mik K. Zs. regényeit, a' forma tekintetében nem annyira tökéleteseket, épen olly kedvesen 's nemesen mulattató, mint tanulságos olvasmánnyá teszik. — h.

Kénégeny, *égeny* (Aether, Schwefelaether), egyike az u. n. anaestheticus szereknek az ujabbkori gyógytanban, vagyis azon vegytani agentiáknak, mellyek akár külsőleg, akár belsőleg az állati szervezettel egyesülvén, az idegrendszer érzőségét (sensibilitas) tökéletesen megszüntetni képesek. Illyen két főszer: a' kénégeny és a' chloroform. Itt az elsőről szólunk. — A' kénégeny (vagyis helyesebben *égeny*, minthogy sem kén ként, sem kénsavat nem tartalmaz) olly vegytani hig test, melly legelső izben 1540 iratott le *Valerius Corvus* német orvostól „édes borolaj" név alatt, a' következő században azonban elfelejtetve, 1730. *Frobenius* német vegyész által, „*aether*" név alatt hozatott be ujra a' vegy- és gyógytanba; bontványa a' langnak (alkoholnak) oldat 's erősebb savak hatása által, a' meleg hozzájárultával nyeretik. Physiologiai hatásánál fogva az orvosok már korábban különféleképen használták, különösen mint idegizgató, görcscsillapitó szert, majd külsőleg, majd belsőleg. E' használattól azonban egészen eltér az aethernek mint u. n. anaestheticus szernek ujabbkori alkalmazása, azaz annak gőzalakbani beszivása a' tüdőbe vagy is az aethergőzök bevezetése a' belekbe olly czélból, hogy ezáltal a' hátgerinczvelő, az érző és mozgó tehetség székhelye, egy időre érzéketlenné tétessék, 's a' mozgás lehetősége eltávolitassék, 's ezeknél fogva fájdalmas sebészi műtételeknél ne csak a' fájdalom, hanem a' beteg nyugtalansága is megszüntethessék. Mindazon szerek és módok ugyanis, mik Hippokratestől Mesmerig, Helmont opiumától Vardrop határtalan vércsapolásaig 's Cloquet magnetismusaig, sebészi műtételeknél a' fájdalom eltávolitására használtattak, vagy még jobban nevelék a' létező veszélyt, vagy pedig, ha kábitó szerek voltak, csupán egy kellemetlen lehangolását idézték elő az idegrendszernek, a' nélkül, hogy a' fájdalmat teljesen lecsillapitanák, a' betegség természetszerü lefolyását akadályozák, a' gyógyulást legalább is késleltették, sőt gyakran valódi életveszélyt is

idéztek elő. E' hiányok pótlására számos kisérlet 's igyekezet központosult. 1846 végén Uj-Anglia nagyhirü geoologja 's vegyésze, dr. *Jackson* Ch. F., ki évek óta ismeré vegyészi munkálatai közben az égeny hatását az érzéketlenség előidézésére, 's erős náthák ellen önmagán is alkalmazá, megkisérté annak az emlitett czélokra használását, az égenynek gőzalakbani beszivását. Titkát 1846 közepén a' bostoni fogorvossal, Mortonnal közlé, ki fogműtételeknél meglepő eredménnyel távolitá el kénégeny által a' fájdalmakat. Jackson és Morton ekkor szabadalmat igyekvének kinyerni szerökre Éjszakamerikában 's Angliában. Ezen szükkeblü szándék ellenében azonban fölkeltek a' bostoni orvosok; 's levelekben 's lapokban mindenfelé terjeszték ez uj találmányt. Jackson erre 1846. nov. 13-án *Elie de Beaumonthoz* irt levelében a' tudományok párisi akademiájának ajánlá fel titkát. Alig terjedt el ennek hire Párisban, a' tárgy már is legélénkebb figyelmet gerjesztett Francziaország első physiologjainál és sebészeinél, minők *Magendie*, *Flourens*, *Serres*, *Lallemand*, *Roux*, *Velpeau* 'stb. Ennek tudományos megvitatása foglalkodtatá csaknem kizárólag a' tudományok akademiájának és orvosi kar legközelebbi heti üléseit. 1847. jan. 31. vitatá meg *Malgaigne* az utóbbiakban az uj felfedezést, saját szemlélődése és tapasztalatai szerint. Nem sokára egymást érték az e' tárgyu physiologiai és műtételi kisérletek Francziaországban, Angliában, Belgiumban, Németországban 's Magyarországban is, részint állatokon, részint embereken. Sebészek és fogorvosok egészen el lőnek ragadtatva, 's nemcsak orvosi folyóiratok iparkodának e' fájdalomnélküli műtételes uj eljárást megismertetni, hanem fél Európának politikai sajtója is iparkodék az oceánontuli találmány sebes elterjedését 's lehető legnagyobb alkalmazását eszközölni.

Minden oldalról ajánlották a' különféle beszivási készületeket, miknek czélja volt, az aetherismust lehető leggyorsabban, legczélszerübben 's legkevésbé kártékonyan érni el. Ezen u. n. kénégenykészületek közül legczélszerübbnek látszik a' Charrière által Párisban létesitett. Ez egy üveg edény, legjobb ha tekealaku, mit aetherrel nedvesitett kisebb nagyobb szivacsokkal félig megtöltnek, két nyilással bir, mellynek egyike a' levegő behatására 's az aether utántöltésére használtatik, a' másik egy ruganyos csővel köttetik össze, melly utóbbi egy ruganyos mézgából készült csigaalaku szájnyilásba (Mundstück) végződik. Ezen szájnyilás a' beteg szájára illesztetik, ki a' gázvegyületet a' csövön által a' palaczkból magába szivja. A' kieresztés az orron által történik. Készület hiányában és szükség esetében azonban lehet egy égenybe mártott, kifacsart, 's a' száj és orra rakott ruhát vagy szivacsot is használni. — Az égenygőzök által előidézett subjectiv hatások rendesen következők: Legelőször melegség és égetés érzete támad a' száj hátulsó üregében 's a' légcsőben, köhögés, nehéz lélekzés, nyomás a' mellre, mi azonban a' műtét folytán elmulik. Ezután jótékony melegség, derültség és könnyüség érzete özönli át a' testet; az ujjak és lábujjak hegyein kezdődő általános bőrérzéketlenség bekövetkezik; az önsuly érzete enyészik 's ugy látszik, mintha a' szilárd talap lábunk alatt ingadoznék 's fogyna. Az érzékek közül legelébb az izlés és szaglás enyészik, azután a' hallás mulik, 's a' szemeket köd és homály fogja el mindennemü káprázatokkal. Szédülés áll be, az

embernek ellenállhatlan kedve támad, fejét hátra ejteni, a' szélső tagokat lóggatni, a' szempillákat behunyni, 's a' terhére eső külvilágtól megválva, háboritlanul egy belső álomvilágba merülni. Végre teljes érzéketlenség áll be minden külbefolyás irányában, 's a' legkülönemübb, többnyire vidor és buja természetü álmok foglalják el teljes élénkséggel a' részegitett képzeletet. Ekkor zavar áll be az agyvelő- és idegmüködésben 's az égenyszivók legnagyobb része elkezd jókedvü lenni, nevetni, szünetnélkül fecsegni (csak kevesen sirnak és jajgatnak), a' mellett a' legfurcsább képeket vágják, nyugtalanul ide 's tova hányódnak, nem akarnak többé szivni, dühösen rugkapálnak kézzel és lábbal, örjöngnek, megfutamlani iparkodnak 's gyakran nagy erővel lehet őket helyökben visszatartani 's kellemetlen jelenetektől megóvni. Rögtön azonban, vagy igen csekély idő mulva ezen majd kisebb, majd nagyobb izgatottság megszűnik. Az aetherizált egyének mozoghatósága megszűnik, vagy legfölebb még a' szélső tagok görcsös rángatózásaiban nyilatkozik; hátuk meggörbed, mellök beesik, nyelvök hebeg, szavaik összefüggés nélküliek, szakadozottak, ritkák; a' szempillák leomlanak, a' szemgolyók fel- és lefelé fordulnak, a' lélekzés mély és hosszu, az ütér verése többnyire feltünőleg lassu, rendetlen, kicsiny és könnyen elnyomható, a' bőr hüs és hideg veritékkel boritott 's a' merev vonásu arcz kifejezéstelen. Mozgás és érzés egészen megszüntek 's helyökbe egy tetszhalálszerü mély álom lépett — csak a' lélekzési és vérkeringési működés nem enyészett el egészen. Azon arányban, a' mint az égenyszivás hosszabb vagy rövidebb ideig tart 's folytattatik, ezen aethernarcosis állapota is majd hosszabb, majd rövidebb idejü, 's folytonos beszivás által az aether, a' lélekzési műszerek elpusztitása mellett, halált is idézhet elő, mint ezt állatokon tett számos kisérlet 's embereken tapasztalt nehány szerencsétlen eset tanusitja. Ha azonban az egyszer beállott érzéketlenség után a' beszivás félbenhagyatik, akkor már nehány percz mulva enyészni kezd a' narcosis 's az elősorolt jelenetek egész sora, megforditott rendben, ismét előáll. — Ezen leirt állapot, melly az égenyszivás szerint rövidebb 's hosszabb ideig tart ($^1/_2$—20 percz) az illető egyéniség szerint igen különböző jelenségekben nyilatkozik, ezen általános anaesthesis állapota az, mit *Jackson* a' sebészi műtételek fájdalomnélküli végbezvitelére kigondolt 's ajánlott, 's mellyet ezóta ezer meg ezer orvos elragadó eredménynyel vett gyakorlatba Amerikában, Angliában, Franczia-, Német-, Magyar-, Olasz-, Spanyolországban, sőt még a' távol keleten is. Azon régi szép álom, hogy a' fájdalom el fog enyészni, azóta legalább egy részben megvalósult, 's a' halál ennélfogva csak fél annyi borzasztósággal bir. Egy sebészi műtétellel járó fájdalmaktóli félelem, melly a' mély bajokban szenvedőktől gyakran az utolsó életerőket rablá el, 's végre egészen kimerülve eltompultan hozá a' sebész kése alá, el van enyésztetve. A' tapasztalás bebizonyitá, hogy az aetherizált egyének rendesen teljesen érzéketlenek mind a' fájdalom, mind a' műtét egyéb járulékai iránt. 'S ha nem áll is be teljes érzéketlenség, annyi bizonyos, hogy igen ritka eseteket kivéve, az aetherizáltak a' műtét fájdalmát legalább inkább homályosan vagy egészen különböző módon érzik, mint természetes állapotban. Azonban nemcsak a' betegre nézve bizonyult be

üdvösnek az aetherizálás, hanem magára a' műtő orvosra nézve is, kinek az aetheri nyugalom, csend és érzéketlenség folytán fölötte megkönnyül munkája. — Az aetherismus a' sebészet köréből már más terekre is vitetett által; sőt a' műtételi szülészetben is alkalmaztatott, mintha megakarná hazudtolni a' biblia ama tisztes szavait: „Fájdalommal szüljed a' te magzatodat!" *Dubois* Párisban 's *Miller* és *Simpson* Edinburgban tapasztalásaikból bebizonyiták, mikép az aetherismus elenyészteti vagy legalább felette megkönnyiti a' szülés fájdalmait, 's az anyára és gyermekre semmi kártékony befolyással nincs. Voltak azonban mások (*Pichard*, *Bouvier*, *Murphy*, *Grenser* 'stb.), kik az aetherismust e' czélra nem csak hogy nem ajánlák, hanem ártalmasnak is bizonyiták be. Nagyobb szerencsével alkalmazták továbbá a' törvényszéki orvostan több eseteiben, sok tettetett vagy utánzott betegségek felleplezésében, foglyoknál, katonáknál, ujonczoknál 'stb. Igy p. o. a' ki siketséget szinlel, az az égeny hatása alatt megfeledkezik az elővigyázatról 's felelni fog az eleibe tett kérdésekre; igy a' szinlett némaság, hebegés, tagösszehuzások 'stb.

Az előadott előnyök mellett azonban, nem lehet az aetherizálás egyes árnyoldalait is mellőznünk, mikkel az még most bir 's miket annak legbuzgóbb pártolói sem tagadnak. Ezek közé tartozik először is azon körülmény, hogy nem minden egyénre hat az aether egyenlően, hanem igen gyakran, az egyéniség, a' kor, a' kisebb vagy nagyobb idegizgékonyság szerint az égenygőzök hatása különbözőleg alakul. Az egyik dühöng, ordit, rugkapál az aetherismusban, 's olly erőt 's vad és viharos izgatottságot fejt ki, mit néha alig lehet fékezni 's csillapitani, minélfogva azután a' sebészi műtételhez szükséges helyzetbe nem is hozathatik. Vannak ellenben mások, kik természetes undoruknál fogva az égenyt, minden erőködésök daczára sem képesek beszivni, 's ismét mások, — 's itt különösen azok, kik szeszes italokhoz vannak szokva, — a' kik félóránál tovább is szivják az égenyt a' nélkül, hogy érzésüket a' szükséges fokig elvesztenék. — Továbbá a' görcsökre hajlandó, hystericus és epilepticus egyéneknél rendesen idegbántalmak 's a' bővérüeknél fenyegető életveszély állnak elő. Ezeken kivül még azon kellemetlenséggel is össze van kötve, hogy az aetherismus alatti műtételeknél a' vérzés erősebb mint különben 's hogy a' sebeknek igen nagy hajlamuk van utánvérzésekre. Végre legalább egy részben az aetherismus következményeinek tekintetik, hogy utána sokan felböfögésben 's hányásban szenvednek, mint részegség után szokás; továbbá egyes esetekben rövid köhögés és tüsszenés, itt ott mellbántalmak és vérköpés — mi azonban csak a' tulzásig vitt aetherizálás szüleményének látszik. Némelly betegek utólagos tompa fejfájásban, nagy testi levertségben és lelki komorságban szenvednek — egyébiránt olly tünemények, miket egészséges embereken is észrevehetni, ha aethert szivtak. Minélfogva az aetherismus nem alkalmazandó ott, hol a' lélekzési műszerek szenvednek, 's agykórokhoz mutatkozik hajlam; továbbá hol a' fej és mell felé van vértolulás, vagy hol vérfolyási hajlam 's nagy idegizgékonyság jelentkezik; azután olly műtételeknél, hol az érzőtehetség egyik föltétele a' műtét sikerültének, vagy hol ellenhatás és önkénytes izom-összehuzódás szükséges, vagy mellyek előre nem látott

izommozgások által megzavartathatnak vagy végre mellyek olly csekélyek, hogy az aetherismussal semmi arányban sem állanak. — A.

Kényszeritett munka *l. Gálya.*

Kent (Maria, Luiza, Victoria) herczegnő, Victoria angol királynő anyja, Szász-Koburg-Saalfeld Ferencz herczeg leánya, szül. 1786. 1803-ban nőül ment Emich Károly, *leiningeni* örökös herczeghez, kitől két gyermeke volt : Károly Vilmos Fridrik Emich mostani leiningeni herczeg és Anna Feodorowna, most neje Hohenlohe-Langenburg Ernő herczegnek. Férje halála után 1814. gyámja volt kiskoru fiának. Másod izben *Kent* Eduard herczeghez, III. György angol király negyedik fiához ment nőül 1818-ban, 's ezzel együtt Németországon lakott, mig fia 1823. nagykoruságát elérte. Ez alatt gyakrabban látogatá meg Angliát, különösen miután szülési ideje közelgett. Mert IV. György leányának, Sarolta Augusztának, Leopold koburgi herczeg (Kent hgnő fivére) neje halála után, 1817 óta az ő gyermeke tartatott valószinü trónörökösnek. 1819 május 24-kén leányt szült, a' mostani *Victoria* királynét 's 1820. januárban elveszté férjét. Ez óta leányának nevelése's kiképzése volt magas feladata's ennek annyira megfelelt, hogy minden párt legnagyobb elismeréssel viseltetett iránta. Épen ugy dicsérték szép külsejét, kellemes, szellemdus alakját, mint gyöngéd és lágy érzelmét, nyiltságát, határozottságát és jellemszilárdságát. Férje szellemében 's elvei szerint képezé a' szabad angolok, a' nagy britt birodalom jövendő királynéját, 's a' nemzet később számos alkalommal tanusitá iránta hálás elismerését. Leánya 1837. maj. 24-kén nagykoruvá lőn 's u. a. év jun. 20-kán trónra lépett. Kétségtelenül része van Victoria azon elhatározásában, mellyel Albert koburgi herczeget ajándékozá meg kezével. Victoria királyné és Albert herczeg unokatestvérek. A' koburgi ház e' szerint a' britt, belga és portugal trónokon foglalt helyet, mert a' belga Leopold, fivére Kent hgnőnek 's nagybátyja az angol királynőnek 's Ferdinand, a' portugal Donna Maria férje, Victoria királynőnek unokatestvére. — k.

Kerekes Ferencz. A' debreczeni reform. főiskolában mathesis és természettan professora, 's 1837. sept. 7-ike óta a' M. Társ. mathematikai osztályi lev. tagja, született a' mult század utolsó évtizedeiben, 's tanult Debreczenben, hol később professor lett. Munkái : már 1814-ben, Bécsben laktában, *Pethe Ferencz* kérésére, kinek a' *Nemzeti gazda* szerkesztésében segitségére volt, magyarra forditotta Rohlwes *Baromorvos könyvét*, melly azóta több izben kinyomatott. Elkezdte forditani Virgil Georgiconját 1816-ban, 's abból egy ivnyi mutatványt ki is adott a' M. Kurirban, de ugyanekkor hivatván meg Debreczenbe professornak, 's ez okból külországra menvén önkiképzése végett, a' Georgicon bevégzése abban maradt. Berlinben léte alatt dolgozta : *Betrachtung über die chemischen Elemente*, németül irt munkáját, melly 1819-ben jött ki Pesten. E' munkában, mellyet azért irt németül, hogy benne kifejtett egészen uj tanait a' tudós külföld is megismérhesse, egészen eltért a' vegytanban akkorig uralkodott eszméktől, 's bár róla *Schuster* is igen kedvezőleg nyilatkozott, a' chemia philosophiájának nevezvén e' munkát, az mégis a' tudós világ előtt csaknem egészen ismeretlen maradt, melly a' tudományokban tőlünk magyaroktól valami ujat 's nevezetest várni ekkorig

nem szokott. — 1836-ban jött ki „*Értekezés és kitérések*“ czimü nagyobb munkája, mellyben helyesirási 's szónyomozási elveit fejtegeti egészen uj és sajátszerü szempontokból. — 1837-ben Lipcsében latin nyelven irt mathesisi jutalom feleletet küldött „*de quantitatibus imaginariis*,“ melly felelete jutalmat is nyert. — Ugyanez évben választatott az Akademia tagjává. — Meghalt 1851-ben, B. Füreden. Kéziratban sok jeles előkészülete maradt nevezetes tudományos munkákhoz, többek közt a' „fellengős mathesis igaz elveinek elemi kifejtése.“ — h.

Kerényi Frigyes (*Vidor* Emil) korábbi családnevén *Christmann*, szül. 1822 körül Eperjesen. Magyar költő, ki ha nem nyerhete el ragyogóbb hirt, ezt nem annyira mélyebb kedély és meleg érzelmek hiányának, mint inkább azon körülménynek kell tulajdonitanunk, hogy a' nyelv nem volt annyira hatalmában, mint azt a' költő önmaga ohajtaná, mint ezt tőle mindenki várja. Hazánk határszéli megyéjében születvén 's nevekedvén, 12 éves korában kezde csak magyarul beszélni, 's közös sorsában részesült hazánk felvidéke annyi számos tehetséges fiának, kik vegyes ajku népségek között növekedvén, 's az iskolákban már korán ismét más nyelvekbe avattatván, időfolytán alig képesek meghatározni: mellyiket nevezzék valódilag anyai nyelvöknek. Az iróvá képződés azután csak nagy küzdelmek után sikerül; költő, ki az érzelmek és képzelet minden mozzanatait hiven vissza tudja adni, soha vagy igen ritkán válik belőlök. K. mindazáltal kiviva magának egy szerény helyet a' magyar parnasszon. Már korán, még az Athenaeum elsőbb éveiben, felbuzdulva a' kor mozgalmai által, *Vidor Emil* álnév alatt egyike volt a' hontavasz kedvencz dalnokainak. Később *Petőfivel* 's *Tompával* lépvén szoros barátságba, ezeknek tősgyökeres magyarsága nem volt hatás nélkül müveire. Azonban mindig érzé a' béklyót, melly lelkét fogva tartja; érzé, hogy a' szó, mit leirt, nem azon érzelem kifejezése, melly keblében fogamzott. Elkedvetlenedése fokról fokra hágott, különösen midőn az ujabb iskola hatásán látta, hogy a' forma eredetisége, a' kifejezés és fordulatok 's azon bizonyos magyar zamat, mit ő hiában keresett, emelheti csak szárnyra a' gondolatokat is. Összegyüjté elszórt költeményeit (*Költemények*, irat Kerényi Frigyes (Vidor Emil.) Pest 1844. — *Ujabb költemények*, irta K. F. Pest 1846.) 's ezóta ritkábban szólalt meg, ámbár tagadhatlan volt haladása, nem csak eszme, hanem kifejezés tekintetében is. Hozzájárult egy ép olly igazságtalan, mint szivtelen birálat K. költeményei felett, a' szépirodalmi lapok egyikében, melly azok felett pálczát törve, K-től minden költői tehetséget megtagadott. Közelebb barátai biztatására is csak ritkán fogott tollat, 's életének gyakorlati irányt adandó, Eperjesen minden vagyonát pénzzé téve, 1847. egy abaujmegyei birtokrészt bérelt, itt akarván későbbi életének alapját megvetni. A' gazdasághoz részint nem értett, részint az idők viszontagságai semmisiték meg minden terveit. A' forradalmi évek alatt több izben hagyá oda tüzhelyét, az önkénytesek zászlói alá sietvén, mig más részről gazdasága a' sürün átvonuló seregek által sokat szenvedett. Minden nagy remények buktával összeszedé vagyonának romjait 's 1850. telén Amerikába költözött, ott keresendő uj hazát, uj reményeket, uj életirányt 's boldogságot. 1851. Jova államban Uj-Budán telepedett le Ujházy László és társai te-

lepitvényén. — K. korán veszté el szüleit 's gyámi felügyelés alatt végzé iskoláit az eperjesi evang. collegiumban, mellynek igen kitünő tanitványa volt. Később Pesten tartózkodott, hol köz- és váltóügyvédi oklevelet szerze, de soha hasznát nem vevé. A' tudomány és müvészet iránt már korán lelkesült, szüntelen tanulva, buvárkodva az ó és uj világ remekei között, mit széles nyelvismerete bőven elősegite. Német költeményt sokat irt, de egyet sem adott ki. Költőink között ritka klassikai müveltséggel 's aesthetikai tanulmányokkal birt; izlést tőle senki el nem tagadott. 1846-ban hosszabb ideig tartott utazást tett Németországon át Angliába. — Költeményeiben sok finomság, gyöngédség, 's ha nem is mély, de igen szeretetreméltó kedély jeleire akadunk, nagy tér van engedve a' hazafiui érzéseknek is. 'S nem fogunk csalatkozni, ha mondjuk, hogy szerencsésebb körülmények között K. főbb rangu helyet vivott volna ki költőink sorában. Gondolataiban, érzelmeiben van eredetiség, kifejezéseiben rendkivüli csin és tisztaság, de hiányzik a' magyar genius. Korunkban sokkal nagyobb hiány, mint volt az átmeneti korszak költőinél. — p.

Kereskedelmi szabadság, *szabad kereskedés*. Igy neveztetik a' szó legtágabb értelmében az emberi forgalom külső szabadsága, az élelmi szerek és áruk kicserélése körül. A' melly országban tehát nincsenek a' szabad és gátolatlan kereskedelmi forgalmat korlátozó törvények, rendeletek 's intézmények; az ollyan ország kereskedelmi szabadsággal bir. Névszerint szükséges, hogy ott minden kereskedési vállalat a' törvény gátlása nélkül életbe léphessen, az áruk mindenfelé szabadon szállittathassanak, 's a' forgalmat vámok és tilalmak ne nehezitsék. — A' k. szabadság korunkban egyike a' nemzetgazdaság legfontosb kérdéseinek; megfejtése körül megoszolnak a' vélemények. E' kérdés, tárgyát teszi a' leghevesb harczoknak, mind a' kabinetekben, mind a' népképviselői kamarákban. A' véleménykülönbséget azon körülmény szülé, miszerint e' tárgyban egy osztály cosmopoliticus vitázó támadt, kik azt egészen a' legmagasb philosophiai szempontból akarják tekinteni; más részről pedig a' gyakorlat és tapasztalás emberei állanak, kik állitásaiknál mindig az illető államviszonyokat is tekintetbe veszik. Ez utóbbiak szerint a' vámrendszernek a' nagyobb államokban ugy kell rendeztetniök, hogy, mig a' kül kereskedelmi összeköttetésekben a' lehető legnagyobb könnyüség engedtetik, azalatt a' védvámrendszer hatása által a' nemzeti érdekek semminemü rázkódása be ne következzék, 's hogy az állam ne veszitsen el egy nevezetes bevételt is, mit nem nélkülözhet. Az elméletiek azonban valamennyi vámsorompó megszüntetését kivánják. Az igazság itt is középen fekszik, nem a' végletekben. 'S ha a' társadalom általános haladása közben napjainkban hangos kivánat él a' vámügy megváltoztatása 's a' k. szabadság megkezdése iránt: ezt annak nyilt bizonyságaul kell fogadnunk, miszerint sok vámrendszer nem annyira a' nép igaz érdekeire, mint inkább puszta pénzügyérdekekre volt és van alapitva.

A' *belforgalom* k. szabadságára nézve sokkal kevesebb nehézség forog fenn, mint a' *külkereskedésre* vonatkozólag. Egy állam *belsejében* magától értetik a' szükségesség, hogy a' k. szabadság fennálljon 's az áruk

szétküldése semmiféle tilalmak 's vámok által ne gátoltassék. Azon nagyobb verseny folytán, mellyet az áruk szabad szállitása teremt, szükségképen emelkedik minden ipar ; az iparforrások könnyebben felhasználhatók, a' kölcsönös könnyü kicserélés által a' kereskedési czikk változatossága növelhető, 's minden szükséglet könnyebben 's olcsóbban elégithető ki. A' népek története egy tökéletesen szabad belkereskedés szükségességét már régen bebizonyitá, 's láttuk ezen természetlen kereskedési béklyók szomoru következményeit p. o. Francziaországban az első forradalom előtt, Spanyolországban, Nápolyban, Keletindiában 'stb. A' kormányoknak kötelessége tehát, a' belső vámsorompókat lerontani 's az ország különböző részeit országutak, csatornák, vasutak épitése által könnyebben egymáshoz juttatni. Napjainkban a' kormányok legnagyobb részétől az e' tárgyu gondoskodást nem is lehet többé eltagadni 's a' régi „vámsorompó-gazdálkodás" istennek hála, mindinkább enyészik. — Nagyobb nehézségek mutatkoznak a' k. szabadság czélszerüsége körül, a' *külkereskedésre* vonatkozólag. Általában meg kell vallani, hogy a' kereskedés és szorgalom szabadsága, ha *általános* volna, számos jótékony következménynyel birna az emberiségre 's mivelődésre nézve. Az e' tárgyban emelkedett szózatok tekintélyes része elismeri ezt, azonban többen vannak azok, kik az illy forgalmi szabadságot csak bizonyos, a' *nemzeti munkát* védő megszoritások mellett mondják üdvösnek 's hasznosnak. E' megszoritások ismét, az érdekek összeütközése miatt, igen nehezen határozhatók meg. Mindenesetre a' k. szabadság olly eszme, melly egyetemes valósitásra még távolról sem érett, még sok ideig fog pusztán eszményképen előttünk lebegni. Vizsgáljuk az okokat, mellyek a' k. szabadság megszoritása mellett szólanak.

Vegyük fel először is a' k. szabadság ellentétét, a' teljes *kereskedelmi megszoritást*. Mi bénitólag kell ennek minden iparszorgalomra 's kereskedésre hatni. A' mit egy ország légelye 's földe nem terem, azt mindenkinek nélkülöznie kellene, vagy igen nagy költséggel lehetne csak megszereznie. A' föld különféle nemzetei közt megszünnék a' szorgalom, 's nemzeti gyülölség és viszálkodások volnának szükségképeni következményei az illy természetlen *elzárkozási rendszernek*. 'S miután minden kereskedésnél egyáltalában nem *csupán* az egyesek hasznai, hanem a' külnemzetekkeli árucseréből eredő erkölcsi és szellemi hatás is figyelembe veendő : a' k. szabadság nagyszerüsége önkint kitünik. Ezen alapul a' *cosmopoliticus iskola* nézete, melly örömmel látja, hogy napjainkban a' *zárrendszerek*, különösen az idegen áru-bevitel absolut tilalmai mindinkább enyésznek, 's hogy reményt táplálhatunk, miszerint mind azon gátló korlátok, mellyek a' nemzeti munka észszerü védésén kivül esnek, lassanként tökéletesen el fognak pusztulni. — Azonban összevetvén a' kereskedési forgalom jelen kedvező viszonyait, át fogjuk látni, hogy egy az egész földön elterjedt k. szabadság egyelőre *kivihetetlen*. Mint bizonyost föl lehet tenni, hogy minél alacsonyabb fokon áll még valamelly nemzetnél a' földmivelés, 's minél inkább szolgál a' külkereskedés, belföldi gazdasági termékeknek külföldi gyártmányokkali kicserélésére alkalmul; minél durvább és miveletlenebb még egy nemzet; ott annál jótékonyabb befolyásu lehet a' k. szabadság. Ellenben egy *porgárisult* nemzet, mellynek földmivelése,

ipara, társadalmi, politikai és polgári viszonyai nagy mértékben ki vannak fejlődve, az emlitett cseréből annál csekélyebb hasznot huzand, 's annál nagyobb kárt valland a' versenyből, melly közte, 's egy fejlettebb iparerejü ország népe közt fejlődhetik. Hasonlóul az iparüzők, gyárosok 'stb. magánérdekei is mulhatlanul szükségessé teszik a' k. szabadság megszoritását.

A' ker. szabadság ellen felhozatik továbbá azon körülmény, hogy azt nem hozhatni be *egyszerre és mindenütt*. Mig egyes államok fentartják szigoru vámtörvényeiket, hasonlóul kell cselekedniök a' többieknek is, és a' vámok szükségképeni védeszközök lesznek a' belföldi iparosságnak, a' külföld folytonos vámintézményeinek káros hatása ellenében. A' népmunka védelmet kiván, 's joggal követeli azt, 's kell, hogy megadassék neki. — Másik ok a' k. szabadság megszoritása mellett az, hogy a' k. szabadság egy kedvező kereskedelmi mérleg (Bilanz) elérhetését akadályozza, 's ezáltal a' pénz külföldre szivárog. Szükséges annálfogva a' vámok általi megszoritás. — Fő ok tehát, mellyért a' k. szabadságot ellenzik, ez: a' belföldi iparüzletek az idegen ipartermények behozatala által káros hatásu versenybe sodortatnak, 's hogy e' verseny gyengüljön, szükség, hogy a' külföldi áruk behozatala megnehezittessék. Ez ok különösen elszánt pártolókra talált az iparüző osztály tagjai között, 's magára vonván más gondolkozó fők figyelmét is, az *elzárkozási rendszer* még ma is talál hiveket. Azonban az igazság mindig a' szélsőségek között fekszik. Mérsékelt *védvámok* egy országban, mellynek ipara van, szükségesek 's jótékonyak. Azonban nem szükség, hogy *minden* iparág védvám alá vétessék. *Erős* iparágaknak, mellyek külföldre küldhetik 's ott adhatják el termékeiket, nincs szükségök vámokra; mert ha külföldön, hol még a' szállitási költségek is reájok háramlanak, kiállhatják a' versenyt, akkor még inkább képesek erre belföldön; azonkivül tapasztalás bizonyitja, hogy majd minden nép, melly áruk kivitelével foglalkozik, bir olly czikkekkel is, mellyek különös jövedelmet biztositnak számára, 's mellyek a' nagybani kivitelt annyira szükségessé 's kivánatossá teszik, mint egyesre nézve azon idegen termény bevitelének megadóztatását, mellyet műhelyében önmaga is készit. Azonkivül vannak minden országban iparágak, mellyek, ha terményeik nem kerülnek is kivitelbe, mindig nagy hasznot hajtanak, mert az országban magában könnyen eladathatnak; 's mellyek a' külföld versenyétől azért nem tarthatnak, mivel az idegen áruk a' szállitási költségek által felette megdrágulnának. Egyébiránt az áruszállitás megkönnyülése, szárazföldi és vizi utaink szaporodása 's javitása, különösen a' gőzhajók és vasutak által a' szállitási költségekben fekvő akadályt felette megapasztá 's a' külföldi ipar sok helyütt egyszerre lépett a' termelő elé.

Röviden összevonva a' mondottakat: a' k. szabadságnak vannak szintugy ellenei, mint barátai. A' k. szabadság *korlátozására* szüksége van olly nemzetnek, melly birtokában van minden szellemi 's anyagi tulajdonnak 's eszköznek, hogy saját iparerőt neveljen, 's ezáltal magát a' polgárisultság és miveltség legfőbb fokára, anyagi jólétre 's politikai hatalomra felküzdje, de a' melly egy már nagyobb kifejlődést ért külföldi iparerőversenye által megakasztathatnék haladásában (L, *Egyedáruság; Ipar; Vámok.*) — p.

Kereskedelmi szerződvények. Alig van tér, hol a' szorgalomnak annyi akadályokkal kellene küzdeni, mint a' nemzetek közti forgalomban. Itt nemcsak a' természet gátjai emelkednek előnkbe a' járatlan utakon, ős alkatu hegyeken, árjaikkal kicsapongó folyamokon, hanem és pedig leghathatósban az emberi érdekek is, mellyek nemzeti iránynyá alakulnak, 's mindig kizárólagos hasznot keresnek. Itt nyilik fel azon tér, hol a' forgalmi szerződvények az emberiség közös ügyében hivatásukat teljesithetik. Rendeltetésük mindig az, hogy elháritsák az emberek vagy természet által emelt forgalmi akadályokat, könnyitsék igy a' közlekedést, 's a' kereskedelem kifejlődését, e' szerint közremunkálva azon legnemesb czélra : egymáshoz közel hozni a' népeket 's közöttük baráti, rokoni kapcsokat emelni. — E' tekintetben a' szerződvényi politikának különböző időkben sok 's különbféle akadályokkal kelle küzdeni. Három kort lehet főkép megkülönböztetnünk : a' középszázadit, ujat 's a' legujabbat. — Hajdan midőn az államszerkezet, rendőrség, törvényhozás és igazságszolgáltatás gyönge 's kifejlőtlen volt, 's midőn a' közlekedés 's közelebbi érintkezés ritkasága miatt idegenek iránti ellenszenvek, 's ragadozási indulatok még hatalmasak voltak — mindenek felett arra kelle törekedni, hogy kereskedésben a' személy- 's vagyon biztossága eszközöltessék. Igy e' czélra köttettek keresk. szerződések már a' 13-ik században — de legsürüebben a' 15. 16. és 17-ben Ezeknek legfőbb pontjaik voltak : hogy idegenek külhonokban javaikról szabadon rendelkezhessenek, hogy ingóik 's ingatlanaik a' fejdelem vagy hűbéri ur által el ne koboztassanak, hogy egy idegen másik adóságaiért le ne tartóztassék, hogy hajótörések alkalmával az illető uralkodó, vagy parti birtokosok a' kivetett vagy mentett javakat el ne foglalják, mi még a' 17-ik században is gyakoroltatott. Korunkban a' személy- 's vagyon illynemü biztositása nem szükségeltetik. Alig jön elő többé szerződés, mellynek hason tárgya lenne — ha csak a' keleti államokat nem illeti, hol a' személy- 's vagyonbiztosság még mindig alacsony fokon áll. — A' 17-ik század után ezen szellemtől egészen eltérő irányra törekedtek a' keresk. szerződések. Nem a' vagyon- és személybiztosság, hanem kizárólagos, önző hasznok 's nyereségek eszközlése képezé ezutáni jellemüket. Ekkor a' forgalmi *bilanc* elveiből indulva ki azon tan lépett uralomra egész Európában, miszerint a' keres. forgalomban egy nemzet sem számolhat nyereségre a' nélkül, hogy egy másik ne károsodjék. Ez okból a' keresk. szerződvények mint olly eszközök tekintettek, mellyek által egy kereskedő nép a' másik rovására gazdagodhatik meg; 's köttettek, hogy egyik a' másiktól bizonyos előnyöket, kiváltságokat, 's egyedáruságokat csikarhasson ki. Azért ezen korbeli szerződések fő hivatását az képezé, hogy az idegen hajózás háttérbe szorittassék, hogy csak a' saját nemzetbeli hajók nyerjenek kedvezményeket 's előhaladhatást. Nem a' szabad közlekedés, nem a' korlátlan 's viszonlagos forgalom volt ekkor a' czél, hanem legtöbbnyire csak valamelly kül államnak bel-árukkal való elárasztathatása — mi a' kereskedést szük korlátok közé és csekély kis térre szoritotta. — Illyenek voltak kiválólag Angliának szerződvényei. Igy a' Methuen-féle szerződés, melly a' portugal borokat olcsóbb vám mellett ereszté be, mint a' francziáékat, egy fő forrása lőn az angol-frank áruforgalom csökkenténck. — A' leg-

alaptalanabb nézet volt az, mintha a' kizárólagos engedmények bár mellyik félnek hasznosak leendettek. Soha sem történhetett, hogy káros kifolyásaik ne lettek volna. Portugallia az emlitett esetben tönkre juttatá gyáriparát bortermesztése kedvezményei végett ; Anglia pedig a' mellett hogy drágább 's roszabb boritalra kényszerittetett, a' gyapju iparüzlet felemelésének ürügye alatt, még ezt sem nyerheté el, mert az Portugallia kiváltságos kiemelése miatt más államokkali forgalmában tetemesen vesztett.— Illyenek levén rendesen a' keresk. szerződések, nem csuda hogy azokban sokan semmi jót, semmi üdvöset sem találtak. Sőt bizonyos n.gazdászati iskola a' ker. szerződéseket általában mint károsokat el is vetette. — De ezek szinte tévedtek. Mert a' hiba nem a' ker. szerződésekben, hanem csak Methuen-féle irányokban rejlett. Káros hatással csak az volt, hogy kiváltságok, önző engedmények osztogattattak 's csikartattak ki, nem pedig az, hogy szerződések köttettek, mellyek nélkül a' ker. forgalom biztos 's kifejlődött nem lehet. — Sőt ezek ha káros kiváltságokra nem alapittatnak, odáig is terjedhetnek, sőt kell is hogy terjedjenek, miszerint a' hazai ipar kifejlődését biztositsák. Lehetetlen el nem vetni azon tant, melly az emberi szorgalom nemeit nemzetek szerint kivánja osztályozni. melly szerint egy nemzet az ipar kifejlődöttebb fokára, a' másik pedig csupán földmivelésre képes. Egy nemzetben sem rejlenek kiváltságos tulajdonok, és ha az anyagok, kellékek léteznek, nem csak lehet, hanem kell is hogy iparüzletüket kifejtsék. Mert valódi nemzeti vagyonosság az erők minden oldalu kifejtésében áll. Pusztán földmivelés napjainkban gazdaggá 's kifejlődötté egy népet sem tehet. Azért szükséges hogy a' keresk. szerződések a' belipar kifejlődésével 's biztositásával összeköttessenek. Csak azon kötvényeket kárhoztathatni, mellyek egy nemzet iparüzletét 's jövőjét idegen versenynek egészen feláldozzák, 's azt talán örökre a' földészet alacsony szorgalom fokára kényszeritik. De nem azokat is, mellyek a' nyers termények, ipar-anyagok, vagy az iparczikkek viszonlagos cseréjén alapszanak. Illyenek azok, mellyek a' nyers-termények forgalmát fejlesztik ki, annak minden hátrányait, gátjait eltávolitva, mi az országok különböző terményzési erői folytán mindenik félre csak üdvös lehet. Illyenek azok is, mellyeket az iparfejlődés különböző fokozatain álló népek különböző iparczikkeik kedvezményeivel köthetnek. — Ezen irányt követik korunk keres. szerződései. A' hazai műipar érdekei biztosittatnak, de a' forgalmi viszonyok viszonosságra alapittatnak. Nem kerestetnek kiváltságok, kizárólagos nyeremények, mellyek zsarolássá 's egyedárusággá fajulnak; hanem a' kedvezmények minél több nemzetekre terjesztetnek ki. Elkerültetik igy mind a' hazai ipar feláldozása, mind az önző kizárólagosság. A' régibb 's ujabb kereskedési szerződéseket — mellyek ugy is folytonos változásnak vannak alávetve — az egyes államok kereskedése alatt adván elő, csupán a' most készülőket emlitjük. Vannak ugyanis több tervezett kötvények u. m. *Nápoly*, Róma, *Sárd* franczia-országban, mellyek mind viszonosság elveiből indulnak ki. Az osztrák biralom is számos uj szerződések létesitésén dolgozik, különösen *Portugalliával*, mellynek az 1848. jan. 1-i porosz-portugall szerződés leend alapja, adókbani viszonossággal, forgalmi szabadsággal; *Franczia-országgal*, *Schweiczczal*, *Olaszország* több egyes államaival minők Parma és Modena, és

keleten a' *török* állammal. Másrészt a' *német államokkal* törekszik kereskedelmi szövetségre lépni, mi végett 1851. nov. 25-én azokat tanácskozásra hivta össze, melly 1852. jan. 2-án vette kezdetét. Tárgyait keresk. kedvezmények, vámleszállitás 's mentességek, a' vám 's árhozatalra való viszonos befolyás képezték, azon vég iránnyal, hogy: közöttük tökéletes vámegyesülés, 's igy egy közép-európai kereskedelmi szerződés 's egylet állittassék. Mennyire haladtak e' munkálatok, 's mennyiben 's mikép találkoznak Poroszország kizárólagos törekvéseivel l. *Vámegylet.* E' szerint Ausztria egy részt Olaszországban terjeszti keresk. szövetkezését, másrészt Németország államait igyekszik szoros egységgé alakitani. Ezen szövetkezések, mellyek mindinkább nagyobb területekre terjednek, 's a' viszonlagos kedvezményeket mindig számosb nemzetekre terjesztik ki, határozott előtényei a' kereskedelmi szabadság valósitásának. A' nemzeti ipart, mig kifejlődik, kell hogy védelem biztositsa, de e' mellett még elég tér nyilik a' szabad forgalomra, főkép, ha az ipar már tökéletesült, mi teljesen szabad versenyt igényel, mint különösen Angliában és Frankhonban, habár az utóbbiban a' vámok tulságai mellett még több avult 's önző szavak emeltetnek is. Illy fokozatokon halad a' forgalom kifejlődése, mig akadályai, mellyek a' nemzetek rokonultának is gátjai, egészen el nem hárittatnak, mire a' keres. szerződések politikája lényeges befolyásu, a' mennyiben legujabban a' viszonlagosság elvére alapittatnak. Csak igy lehetend a' nemzetek viszonlagos érdekeit kiegyenliteni, és a' közlekedést nem csupán egyesek, hanem az egész emberiség valódi üdvforrásává fejleszteni. — Sz. I.

Kereskedelmi társaság. A' m. kereskedelmi társaság eszméje legelőször a' Pesti Hirlap 1843-iki számaiban (213. 214) pendittetett meg ifj. *Szabó Pál*, a' szép tehetségü, de később mélyen sülyedt pesti magyar kereskedő által. Az alapeszme tisztán nemzeti volt: Fiume kereskedési forgalmát, a' belföldivel együtt, nevelni, 's Magyarország kereskedésének önállóságot adni, 's önálló kiviteli utakat nyitni; a' magyar befolyást az alsó Dunán megalapitni. Az alapitók phantasiája előtt a' németalföldi „*Maatschappy*" társaság eszméje forgott, melly 1722-ben 40 millió ft. tőkével alapult, 's nehéz küzdelmek után annyira haladt, hogy részvényei, Hollandiának Belgiumtól elszakadása után, már 170 pctre szökkentek, 's nemcsak előlegezéseit kifizethette, hanem az államnak is főhitelezője lett, 's a' németalföldi gyáripart és hajóépitést roppant mértékben kifejté. Ennyit tehet egy kereskedelmi társaság, ha azt elősegitni a' nemzetnek és kormánynak erős akaratja, 's nem fáradó és a' kezdet nehézségeitől vissza nem riadó buzgalma van.

A' terv eredetileg igy formuláztatott: A' magyar nép közös pártfogása alatt egy tisztán nemzeti társaság alapittatik egy millio pengő forintnyi tőkével, részvényekre osztva, következő elvek szerint: 1) az egész kereskedést előmozditani, azaz: a' kiviteli üzletnek utakat nyitni, a' beviteli kereskedést pedig egyenesen Fiumén át eszközölni. 2) Fiumét és a' nemzeti tengerhajózást minden módon emelni, 3) a' magyar iparnak eladási piaczokat keresni; 4) a' magyar be- és kiviteli kereskedéssel a' nemzeti hajózást a' Dunán és Fekete tengeren egész Ázsiáig fölélesztení, 5) gyárakat és földmivelőket előlegezések által segiteni; 6) az országnak és

egyéneknek külföldi tudósitások megszerzésére közbenjáróul szolgálni; 7) az utak, vasutak, csatornák épitésére első lépéseket tenni. — A' társaság lakhelye: Pest, de fiókházai is vannak, 's lesznek idővel még többen, és magyar ügyvivői sok nagyobb városban, főleg déli Amerikában és a' Dunán le a' Feketetenger felé. — A' társaság árueladásokat vállal provisio mellett bizományba, vagy közös részt vesz a' küldeményeknél a' tulajdonosokkal, vagy vásárol is saját számadására, nyerészkedés végett.

A' hatalmas organum, Kossuth Pesti Hirlapja, melegen karolta fel az inditványt, 's megkezdte a' fáradatlan izgatást. A' bekövetkezett 1843-iki országgyülés kedvező alkalmul szolgált az egyesület alapját letenni. Junius végén tanácskozmányok tartattak, gr. *Batthyány Lajos* 's több képviselő hozzájárultokkal, hol *Kossuth L.* és *Szabó Pál* az egyesület tervét előterjesztették. A' terv részleteinek előleges átvizsgálására gr. *Batthyány Lajos*, gr. *Pejacsevics János*, *Zsedényi Eduard*, *Pulszky Ferencz* és *Trefort Ágoston* küldettek ki, kik azt megvizsgálván, az egyesület megalapitása iránt nyilvános közgyülés tartaték, hol gr. *Vay Ábrahám* elnökölt, 's *Kossuth* volt a' tollvivő. Egy pillanat alatt 138,000 p. forint iratott alá, 's az ügy pártolására a' törvényhatóságok felhivattak, a' társaság programmja 's alapszabályai kinyomattak, és az 1840. 18. tcz. értelmében a' pesti váltótörvényszéknél letétettek. — Gr. Batthyány Lajos 20,000, Vay Ábrahám 10,000, Szabó Pál 50,000, Kossuth 6000 fttal vett részt. — Kereskedők részéről, kik e' társaság ellen kezdet óta elfogultsággal viseltettek, csekély-részvét, sőt ellenszenv mutatkozott (kevés kivétellel). A' felolvasott 's helybenhagyott munkaterv szerint a' társaság czéljául tüzetett ki: nyereséges önálló nemzeti kereskedést alapitani, tekintettel a' magyar tengerpartra és különösen a' fiumei kikötőre, 's e' végett a' productio gyarapitását 's közforgalom élénkitését előmozditani; e' czélra pedig a' társaság munkálatainak következő köre határoztatott meg: a) ki- és beviteli kereskedés, pénz-előlegezésekkel is összekötve, szállitványozás és ügyviselet, c) mellékes munkálatok u. m. külföldi kölcsönök eszközlése; szállitványok által a' hazai hajózás előmozditása; mindennemü gyár-ipar vállalatok létesitésének és lakatlan puszták népesitésének előmozditása; a' biztositó m. intézetek pártolása, közlekedési eszközök könnyitése végett tervek készitése; belföldi 's világkereskedelmi conjuncturák köztudomásra juttatása. Az egyesület 500 p. ftos 4000 részvényre, vagyis 2 millio p. ftra számittatott, de egy millio aláirásával a' társaság megalakulandónak nyilatkoztatá magát. Az 500 ftnyi részvényből egy évre csak $^1/_4$ fizettetett be. Decemberre tüzetett ki a' társaságot életbe léptető közgyülés. — És csakugyan a' társaság dec. 3-ikán Pozsonyban, a' KK. és RR. teremében, *Vay Ábrahám* elnöklete alatt megalakult, noha még csak 365,000 p. ft. volt valósággal aláirva; mert azt hitte, hogy alakulása által a' kétkedők bizalmát is megnyerendi, 's hogy sok aláirás, a' megyei rendszer késedelmessége miatt, még bejelentve nincs. E' közgyülésben a' megalakult társaság kinyilatkoztatá, hogy munkálódásait 1843. julius 1-jén megkezdendi. — 1844-iki majus 5-ikén tartatott, szinte Pozsonyban, a' Rendek teremében, a' társaság második közgyülése, mellyen gr. Batthyány Lajos a' társ. elnökévé, Szabó Pál, a'

tervező, annak igazgatójává választatott. Az elnök 's igazgató mellé 3 keresk. 's 2 nem keresk. tagból álló választmány adatott, névszerint *Kossuth*, *Szentkirályi Móricz*, 's *Valero*, *Liedemann Fr.* és *Robicsek* pesti nagykereskedők. Az aláirt részvények összege ekkorig 613,000 p. ftra emelkedett; az ez évre befizetett, rendelkezés alá eső tőke azonban csak 150,000 ft. volt. Ezen választmánynak 's ellenőrsége alatt az igazgatónak kezeit semmi egyes keresk. ág kijelölésével sem kötötte meg a' társaság, sőt legjobb belátása szerinti szabad munkálatot engedett. — 'S az igazgatóság még azon évben, miután t. i. a' társaság részvényesei befizetésük első részletét jobbadán beadák, megindította munkálatait, 's kijelölvén azokat, miket hatása első évében eszközlésbe kivánt venni, kijelenté, hogy kész, eladás végett bizományba vagy csak letározásul nyers vagy gyári árukat átvenni, 's ezekre, kivált pedig gyapjura, előlegezni ; hogy szivesen fogad bel- 's külföldi rendelményezők számára leendő vásárlásra minden megbizást, elvállal az országban 's külföldre mindennemü nagyobbszerü szállitványokat, kész váltókat leszámolni (escomptirozni), bel- és külföldnek váltókat 's pénzeket beszedni, és hitelutalványokat a' szokásos feltételek mellett elfogadni. — A' társaság 1845-iki aug. 31-kén tartott közgyülésén előterjesztett mérleg, a' folyó 5%-es kamatokon felül még 16,598 ft. vagyis $7^2/_4$ % tiszta nyereséget mutatott ki, mind a' mellett, hogy az évnek csak egy része használtathatott speculatióra, 's a' társaságot sok elemi kár érte. — Ugyan e' közgyülésen az uj tisztikar megalakittatott. Elnökké gr. Batthyány Lajos, igazgatóvá Szabó Pál, vál. tagokká Burgmann Károly, Ilkey Sándor, Kossuth L., Kunewalder F., Nádosy István és Szentkirályi Móricz választattak. Szabó Pál ugy látszó érdeme, ki előmutatott mérlege szerint a' társaság müködéseit egy rövid év alatt fényes eredményekre vezette, azzal méltányoltatott, hogy az igazgatóság, menten a' collegialitás nyügeitől, szabad 's önálló intézkedési képességgel láttatott el, ugy, hogy a' választmány nem többé előzőleg, hanem csak utólag gyakoroljon befolyást a' kormányzásba. E' felett nagy vita volt, 's a' következmény megmutatta, hogy a' kellő ellenőrzés nélkül hagyott szabad mozgás veszélyeket termett, 's az igazgatói *elméleti* felelősség nem volt elég biztositék a' visszaélések ellen.

A' társaság ez első éve, a' beadott igen tanulságos igazg. jelentés szerint, főleg egy szerencsés repcze-speculátiónak köszöni sikerét, mellynek alapját a' társ. hollandiai ügynöke vetette meg nagyszerü repczerendeleteivel, 's melly azáltal, hogy a' repcze köblének árát 5 ftról 8-ra rugtatta, nem csak a' társaságnak adott nyereséget, 's a' sikerült speculatióval együttjáró hitelt, hanem a' hazai földbirtokosok részére is bebizonyitá ennek hasznosságát, megmutatván, hogy emancipálni lehet a' termesztőt a' szomszéd kereskedők nyomása alul. Egyébiránt ez év nagy részét előkészületi rendezésekkel, önmagának megismertetésével 's a' bejött nem sok tőkepénznek termékeny keringésbe bocsátásával töltötte el a' választmány. Mindenfele elküldvén leveleit, mindenütt kedvezően fogadtatott, 's a' legelső keresk. házak készeknek nyilatkoztak hitelleveleit $^1/_3$ % tárdij mellett elfogadni, ugy hogy a' társ. képes lett Európa 's Amerika bármelly piaczára hitelleveleket bocsátani ; 's igy a' pesti piacz külföldön ismeretessé lett, 's ha p. o. valakinek külföldön fizetése volt, azt a' társa-

ság ½ % tárdij mellett kieszközölte. Ügyvivőségeket állitott Londonban, Párisban, Lilleben, Antwerpenben, Amsterdamban, Majlandban, Triestben, Schweiczban 'stb. Előmozditá végre a' hajózást is, mert ez év alatt benn a' hazában 30 hajónak adott fuvart, a' tengert pedig 18 bérlett hajója hasitá, mellyek azonban, a' fiumeiek tulcsigázott követelései miatt, nem lehettek hazaiak, hanem voltak triestiek. Próbákat tett továbbá a' társaság disznózsir- 's szalonnával dél felé, dohányüzlettel Marseillbe, Genuába, Algirba, lisztküldeménnyel Afrikába, asztalos-árukkal Bukarestbe, borral Brasiliába; lelkes részt vett a' kereskedés előmozditásával lényegesen összekötött vállalatok 's ezek kivitelére keletkezett egyesületek megalapitásában, millyenek a' fiumei vasut, mellynek megépitésére, külföldi szövetkezéssel, részvényes társulatot inditványozott 's alakitott, millyen továbbá egy nagyszerü lisztgyár a' Bánságban. Bizományi vásárlások által segédkezet nyujtott a' hazai gyárosoknak, egy ideig, a' Védegylettel kezet fogva, honi gyártmányok árulásával foglalkodott, 's bank munkálatait pénzerejéhez képest megkezdette. Ez évben főleg csak tapogatott 's kisérleteket tett, mellyekből sok uj, érdekes tanulság sült ki, — nevezetesen: hogy asztalos áruink Bukarestben a' francziákkal diadalmasan versenyezhetnek, hogy a' liszt's besózott disznóhus és zsir délfelé, főleg Áfrikában fontos kereskedelmi czikkek lehetnek, főleg pedig, hogy boraink Déli Amerikába jó minőségben érkeztek meg, 's ott igen jó áron keltek. Más részről, a' gyakorlat, 's öntapasztalás folytán, élesen tüntek fel a' hazai kereskedést gátló, ollykor csaknem legyőzhetlen akadályok, a' közlekedési eszközök tökéletlensége, a' fiumei vasut épitésének, 's fiumei kikötő kiigazitásának mulhatlan szüksége. — A' keresk. társaság mozgékony és nagy tehetségü igazgatója, *Szabó Pál* egymásután inditványozta a' vállalattal rokon terveket, p. o. magyar tengerhajózás, kiviteli lisztörlő malom 'stb. terveit.

A' társaság második közgyülése 1846. aug. 27-ikére tüzetett ki, mellynek tárgya volt az igazgatósági jelentésen 's mérleg előterjesztésén kivül, az időközben lemondott elnök gr. Batthyány Lajos helyett uj elnök választása. Az ez alkalommal kinevezett számvizsgáló-bizottmány jelentésének következtében az igazg. választmány nov. 8-ikára rendkivüli közgyülést tüzött ki. Ugyanis: Szabó Pál igazgató, előmutatott mérlegében, 1846, junius végeig 84,000 p. ft. veszteséget mutatott ki. Az igazg. választmány, e' mérleg szigoru megvizsgálására 3 tagból álló bizottmányt nevezett, melly a' vizsgálat folytán kétes tételekre bukkanván, a' levelezés előadását kivánta. Szabó Pál azon szin alatt, hogy ő a' társaság függő ügyeit nem fedezheti fel, a' közlést megtagadta. Ezért, hivatalától felfüggesztés terhe alatt, megparancsoltatott neki, hogy a' könyvvezetőnek 's pénztárnoknak minden levelezést 's oklevelet kezükre adván, a' birálatban részt ne vegyen. Ő, becsülete compromissióját emlegetve, ellenkezett ugyan, de végre mégis engedett. A' birálók, a' közlött levelezések nyomán, mintegy 19 ezer forinttal nagyobbnak találták a' veszteséget, 's az igazgató ügyviteléről ugy nyilatkoztak, hogy az tudatlan, gyakorlatiatlan, könnyelmü 's alapnélküli. Valóságos vétket azonban, az igazgató ügyes titkolózása miatt, még ekkor reá sütni nem lehetett, 's a' czimvezetést rögtön megváltoztatni nem is volt tanácsos. A' mindinkább bonyolódó 's

súlyosbodó dolog vége az lett, hogy Szabó Pál october 20-dikán megszökött. Az igazg. választmány magát azonnal állandóvá tette 's a' társaság még megmenthető érdekeinek megóvására mindent elkövetett. Az eltitkolgatott irományok nyomán kiderült, hogy Szabó Pál minden ujabb lépését hazugság 's képmutatás kisérte, a' társaságot több be nem vallott kötelezettségekbe bonyolitá, 's a' mérleget is mintegy 35 ezer p. forintig szándékosan hamisnak készité. Ez esemény nem csak a' megdöbbent részvényeseknél, hanem minden magyarnál, ki az egyesületi téren ifju erővel mozgó nemzeti tevékenységet méltányolni tudá, nagy megilletődést okozott. A' czéljában olly fontos, reményben olly dús intézet végetlen bajokba bonyolult. A' nov. 8-iki közgyülés főleg azon intézkedésekkel foglalkodott, mellyeket a' társ. jövendőjére nézve a' szenvedett tetemes veszteségek 's a' volt igazgató megszökése szükségessé tettek. E' közgyülés elhatárzá, hogy a' társaság munkálkodásai folytattassanak. Tehát, a' mi legnagyobb csapás leendett, t. i. a' feloszlás, el lett háritva a' tagok buzgósága 's ügyszeretete által. A' társ. befizetett 355,000 forintnyi részvénytőkéjéből mintegy 200 ezer forintnyi még megmaradt. Az ügyek vezérletének módjáról ezuttal végképen nem határozott a' társaság, be akarván előbb várni a' nov. 30-iki határidőt, melly a' netalán ismeretlen követelések bejelentésére, 's a' társaság passivumainak teljes tisztába hozására kitüzetett. A' czimvezetésről, mellyet ideiglenesen *Jankó Vinczére* bizott, rögtön gondoskodván a' társ., ügyeinek ideiglenes vezetését az igazg. választmányra bizta. — Uj közgyülés 1847. mártiusi pesti vásárra tüzetett ki. Az igazg. választmány, Pulszky Ferencz elnöklete alatt, Dumcsa Döme, Fröhlich Frigyes, Kossuth Lajos, Nádossy István és Weisz B. F. tagokból állott. — Minthogy azonban a' pénztár-hiány megtéritésére szükséges 24,325 p. ftot a' megszökött igazgató édesatyja, atyai indulatból, kifizetni ajánlkozott, a' tárgyat illetőleg már 1846. dec. 23-ikán rendkivüli zárt közgyülés tartatott. — Az igazgatóságot elvállalni kivánó szakértők felszóllittattak, hogy igényeiket 's ajánlataikat adják elő, ugy szinte általános felhivás igtattatott a' lapokba minden hazafihoz, életre való tervek közlése iránt ; — Szabó Pál pedig, az atyja által ajánlott 's a' társ. által elfogadott kárpótlás következtében, a' bünvádi eljárás alul felmentetett. — Az 1847-ki mártiusi, szinte zárt, közgyülésben előmutatott igazg. választmányi jelentésből kitetszett, hogy a' választmány uj üzletekbe nem bocsátkozott, hanem csupán az 1846-ki catastroph által a' társaságra szomoru hagyományul maradt bonyodalmakat fejtegette ki, 's azon igyekezett, hogy a' készleteket, mennyire lehetett, pénzzé tegye. A' társaság vagyonállapota 1846. nov. óta, mind a' mellett, hogy a' roppant differentiák kiegyenlitettek, növekedőben volt, 's a' részvények csökkent becse ismét emelkedni kezdett. — Igazgatóvá választatott a' nagy tapasztalásu *Weinzierl Vincze*, német nevü, de születésre 's nyelvre magyar hazánkfia ; másodigazgatóvá *Tomc* ur, az igazg. választmány pedig *Ilkey Sándor*, *Mannó István* és *Szalagy Antal* urakkal egészittetett ki.

A' társaság élete azonban, az uj igazgató kifejtett erélyessége 's értelmessége mellett is, ezentul haldokló volt. Bekövetkeztek az 1848-iki zavarok ; megrendült az ország összes állapotja ; — az egyesületek,

miket a' nemzetiség szelleme teremtett, egymásután elhullottak. 1852-ik évi márt. 13-kán, előre bocsátott illy iránybani izgatások után, a' közgyülésen jelen volt tagok többsége, 84 szó közől 75 a' feloszlás, 9 a' fenmaradás mellett nyilatkozván, elhatározá, hogy a' magyar kereskedelmi társaság magát feloszlottnak nyilatkoztassa, 's a' társasági vagyon értékesitése az igazgatóra 's igazg. választmányra bizatott. Ezen határozat, mint az alapszabályokba ütköző ellen, az egylet ügyvéde, a' távollevő részvényes tagok nevében, óvását fejezte ki, minthogy a' társaság 450 részes tagja közől csak 84 határozott, holott az alapszabályok 59-ik §-a szerint a' feloszlatás megszavazására az összes részvényesek $^3/_4$-de kivántatik : — mi azonban figyelembe nem vétetett. Ez a' pesti hirlapirodalomban heves vitákra adott alkalmat. A' hazafias érzelmü közönségnél általános a' sajnálkozás ez esemény fölött, 's az ohajtás, hogy a' m. kereskedelmi társaság uj életre keljen. — Y.

Keresztély (Christian) VIII. *Fridrik*, Dánia királya, legidősb fia az 1805. meghalt Fridrik dán koronaherczegnek, szül. 1786. Nőül vevé 1806. Sarolta, mecklenburg-schwerini herczegnőt, kitől 1812. elválván, 1815. Karolina Amáliával Fridrik Keresztély, schleswig-holstein-sonderburg-augustenburgi herczeg leányával kelt össze. 1813-ban Norvégia helytartójává neveztetvén, elkezdődtek a' Norvégia átadatása iránti alkudozások, 's ez az 1814. jan. 14-ken Kielben kötött békében ki is mondatott. A' normann nép a' svéd király minden szabadelmü igéretei daczára is fennakará tartani nemzeti önállóságát 's függetlenségét ; a' kieli békepontok megtartásáról nem akartak semmit sem tudni 's készen valának „halálra vagy győzelemre." Nem sokára egy 12,000-nyi sereget gyüjtének össze 's máj 12-kén a' normann-nép képviselői Keresztély herczeget kiálták ki Norvégia örökös királyának 's elkészitének egy alaptörvényt. Az európai hatalmasságok vonakodának elismerni az uj uralkodót. 'S már svéd hadihajók czirkáltak a' norvég partokon, és Austria, Orosz-, Poroszország és Anglia meghatalmazottjai mindent elkövetének, hogy a' herczeget engedékenységre birják. K. minden ajánlatot elutasitott. Roppant erővel nyomultak elő a' svéd hadak szárazon és tengeren Norvégia ellen. A' norvégek hősileg viselték magokat, de végre mégis Moszban 1814. aug. 14-kén fegyvernyugvást valának kénytelenek elfogadni, 's 16-kán K. eltökélé magát a' norvég királyi koronáról lemondani. A' nép zugolódott ugyan, de csakhamar aláveté magát az uj fejedelemnek. Oct. 10-kén átküldé K. az egybegyült storthingnek (országgyülés) a' lemondási okiratot 's Dániába hajózott. 1832. tagja lett az államtanácsnak 's elnöke a' müvészeti akademiának, miután a' szépmüvészetek 's tudományok (különösen természettudományok) több ágában alapos ismeretekkel birt, mit többi közt „*Beobachtungen am Vesuv, angestellt im J.* 1820" czimü munkája is tanusit. 1839. dec 3-kán jutott Dánia trónjára VI-ik Fridrik király halála után. Nehéz viszonyok között kezdé meg az uralkodást. Egy részről az állam pénzügye meg vala bomolva. a' közigazgatás minden ágaiban visszaélések 's hanyagság, a' lakosság német és dán része között viszálkodások 'stb. Más részről a' visszaemlékezés az ő 1813-ban tanusitott, 's szabadelmü és népszerü eszméktől lelkesitett erélyes fellépésére, Dánia szabadelmü fiaiban már régen azon reményt támasztá, hogy

K. lesz azon férfiu, ki az önmaga által nyiltan vallott szabadelmü politikai elvek alapján a' népnek végre adand olly alkotmányt, minőt joggal várhat 's követelhet. Azonban K. azóta megöregedett, király lett 's a' szabadelmüek tökéletesen megcsalatkoztak várakozásaikban. A' király az e' tárgyban hozzá intézett különféle addresseket eleinte diplomaticus finomsággal, utóbb, midőn a' kivánatok sürgetősb szint öltének, egyenes szavakkal utasitá vissza, végre hatalmi eszközökhez nyult, hogy akaratának a' nemzeti közkivánat felett győzelmet szerezzen, még mielőtt a' korona fején lett volna. Az 1840. maj. 22—23-án csoportulások Kopenhágában még koronáztatása előtt történtek. A' király mindenben szigoruan a' conservativ rendszer zsinórmértékéhez alkalmazá tetteit. Következményeiről lásd *Dánia* alatt. Meghalt 1848-ban utódja lett fia VII. Fridrik Károly Keresztély, mostani dán király. — k.

Kerner (Jusztin) német költő, szül. 1786-ban Ludvigsburgban, 1804. orvostudományt tanult Tübingában, hol *Uhland*dal (l. ezt) szoros barátságot kötött ; egy ideig Hamburgban, Berlinben 's Bécsben volt 's 1813 óta mint orvos él Weinsbergben. Több ócsárlást, mint dicséretet nyert K. „*Geschichte zweier Somnambulen*" (Karlsruhe, 1824.), 's különösen „*Seherin von Prevorst*" (Stuttgart, 1830. 2 köt.) czimü mysticus munkáival, mik felett számos birálat jelent meg, azok balgaságait magyarázók. Hasonló megrovást nyertek: „*Blätter aus Prevorst*" (Karlsruhe, 1831—32. 3 füzet). A' vitakérdés a' körül forgott : van-e földünk 's a' szellemvilág között összeköttetés ? Vannak-e lélekjelenések ? — K. egyéb munkái : „*Reiseschatten von dem Schattenspieler Lux* (Heidelb. 1821.), phantasticai mű. — „*Das Fettgift oder die Fettsäure und die Wirkungen auf den thierischen Organismus*" (Tübingen, 1822.); „*Beschreibung des würtemb. Wildbaches.*" — Költeményei „*Gedichte*" czimmel több kiadásban jelentek meg (3-ik kiadás 2 köt. Stuttg. 1841,), továbbá „*Romantische Dichtungen*" (Karlsruhe, 1817). Az Uhland, Schwab 's másokkal együtt kiadott „*Poetischer Almanach*" (Heidelb. 1802.) 's a' „*Deutsche Dichterwald*" (Tüb. 1813. ugy tüntetik fel, mint az uj „sváb költőiskola" egyik alapitóját. Költeményei mesteriek 's azon elegiai dalokhoz csatlakoznak, mellyek a' legujabb költőiskola utját egyengették. — a.

Kerographia (szarurajz, szarumetszés) egy 1840-ben Északamerikában tett találmány. A' szarurajzok vagy metszetek nyomatai olly finomak, hogy nem sokat különböznek a' rézmetszetektől, 's tömérdek vonallal birnak, mellyek fába nem volnának véshetők. Különösen használhatónak mondatik e' találmány olly nyomtatási müvekre, mellyek a' szöveg között rajzokat tartalmaznak és földképekre. Előnyei következők : 1) Sok tárgyat épen olly gyorsan lehet szarura rajzolni, mint kőlemezre, 's egy kész szarulemez kiállitása rendesen nem kerül annyiba, mint egy rézlemezé vagy fatuskóé (Hobzstock) ; 2) a' lemezek igen tartósak 's akár egy millió lenyomatra is használhatók, azonkivül stereotypizálhatók is ; 3) e' módszer által minden vésés és vonal lehetséges — kivéve tán csak a' legfinomabbakat ; a' metszések pedig csaknem olly tökéletesek, mint rézben és aczélban ; 4) a' lemezek majd minden nagyságban készithetők ; 5) a' lenyomás a' rendes nyomtatási sajtó által történik 's következőleg épen olly gyorsan, mint a' betük vagy fametszetek nyo-

mása. Fontosnak mondják különösen a' keleti nyelvek nyomtatásaira nézve is. — a.

Kertészet. Már a' *régiek* birának szabályos alaku kerteket, de a' tulajdonképeni kertészetet, mint szépmüvészetet nem ismerték. Illyenné a' 16 század közepe táján emeltetett *Lenotre* André által Francziaországban; azonban az izlés e' részben csakhamar teljes természetlenséggé fajult, miután csak azt találták szépnek, a' minek szabályos mathematikai alakja volt. Innen történt, hogy a' kertek alkotásánál gyakran a' leggyönyörübb tájképet megfoszták legszebb diszétől 's kopasz sikká változtaták, a' legszebb dombokat 's gyönyörü farészleteket elpusztiták, a' csörgedező patakoktól hasitott kellemes völgyeket 's vonzó gyephelyeket merev rónává alakiták 's tömérdek egyenes sétánnyal, földszinnel, görbületekkel, szobrokkal 'stb. izléstelen rendben tulhalmozák. Mindennek, mit a' természet, bármi pazarul, alkotott, át kellett alakittatnia. A' fa eredeti festői alaku lombozata olló alá került; a' patakok 's tavak legszebb partjai, faragott kövekből álló burkolattal egyenes vonalba huzattak, a' csendes lejtőségek viziranyos sikká alakittattak, 's fárasztó, egyenes, hosszu utakkal, merev keritésekkel, nyesett fákkal beültettettek; a' virágok helyét pedig nem ritkán az ágyakba rakott tarka porczellán darabok pótolák. A' francziák ezen izlését nem csak hiven utánzák a' *hollandiak*, hanem még azoknál is tovább mentek, különösen az időjárással 's évszakok változásával daczoló tisztaságra nézve a' kertekben. Lassanként azonban tisztultabb izlés fejlődött *Angliában*, különösen miután Pope, trinkhami kertében egy *tájképi* (angol) *kert* első példányát állitá elő. Hasonló elvek szerint történt most mások által is a' régi merev kertek átváltozása 's ujak alakitása. A' fák megtarták természetes formáikat 's festői csoportozatokba hozattak; a' rónák kellemes bokru, kies dombokká, 's hantokkal diszlő völgyekké alakultak, az utak szép kanyarulatokkal vezettettek önkényesen a' völgyeken 's dombokon keresztül 'stb. Azonban itt is csakhamar tulságosan eltértek a' természettől. A' kéjtelepeket (pleasure grounds) épületekkel, obeliskekkel, romokkal 'stb. tulságig elhalmozták 's általában mesterkéltség tünt fel, melly hiában iparkodék az egyszerüség szinét mutatni. Jobb iskolát alapitának *Payne*, *Knight* és *sir Uvedale Price* és *Repton* kertészeti munkái. Ekkor több javitás támadt az angol kertészetben, névszerint eltünének a' tempelek, obeliskek 's egyéb játsziságok, valamint a' völgyek, halmok 's erdőségek eltorzitásai. Azon magas foknak, mellyen Anglia kertészete jelenleg áll, az ottani mérsékelt égalj előnyein kivül, szülő okai ezek: 1) a' nagyszámu főnemesség gazdagsága 's előszeretete a' kertészet iránt, melly átmegy a' kisebb birtokosokra is, ugy hogy nem csak London környékén, hanem általában az egész országban minden faluban csaknem minden háznál van egy gyönyörü virágos kert; 2) Anglia számos tengertuli gyarmatai, mellyekből könnyen nyeri a' legszebb 's legritkább növényeket; 3) a' nagyszámu *kertészeti 's virágegyletek* (l. alább), mellyek ott támadtak legelőször 's ott is vannak leginkább elterjedve; 4) a' számtalan növény- virág- és gyümölcskiállitások 's az ezekkel összekötött tetemes emlékdijak; 5) a' fiatal kertészek mivelődése, tanulása 's a' kertészeti egyletek által kiadott számos kertészeti, növénytermesztési munkák 'stb. A' virágtenyésztésen

kivül az angol kertészek sok szerencsével foglalkoznak a' kertészet minden egyéb ágaival. Majd minden urasági kertnek van parkja, virág- és konyhakertje. Kitünő gonddal ápolják az angolok kéjkerteiket, mellyek különösen gyönyörü hantrészleteikkel tünnek ki, valamint a' rendesen franczia izlésben alakitott és szobrokkal diszitett virágos kerteiket. Kevésbé czélszerü Angliában a' konyhakertek ápolása ; e' részben Anglia mögötte áll Francziaországnak ; a' gyümölcsfa tenyésztés egyforma fokon áll. — A' 18. század közepe óta *Francziaországban* is elterjedt az angol kertészet (landscape gardening). A' kertmivelő társulatok alakulása itt is megtermé jó hatását. Már 1827-ben 41 nyilvános kertésziskola virágzott Francziaországban 1316 tanitványnyal, 's azonkivül 205 intézetben 5,285 növendék tanulá elméletileg 's gyakorlatilag a' fatermelést. A' kertészeti ipar emelkedését minden kormány folytonos ösztöndijak által igyekvék ébren tartani, ugy hogy Francziaország maholnap valódi kert lesz. — *Schweicz* e' tekintetben nagyon hátra van. Nem mintha lakóiban a' virág- és természeti szépségek iránti érzet hiányoznék, hanem részint a' vidék ollyan, hogy mesterkélt ékre nem szorul, részint a' schweicziak gyakorlati érzéke ollyan, hogy a' földnek inkább gazdasági felhasználását keresi, részint pedig a' birtokviszonyok ollyanok, hogy nagy birtokosok Schweiczban alig vannak. Itt leginkább a' gazdagabbak házait körülvevő, kisebbszerü kertek vannak, miknél fő dolog a' szép kilátás, vannak bennök virágosztályok, bokorcsoportozatok, gyephelyek 's ha csak lehet, szökőkutak. Legujabb időkben azonban itt is nagy haladás mutatkozik, mire nézve nagy befolyással vannak a' Bernben, Zürichben 'stb. alakult kertészegyletek. — *Németország* a' kertészetre nézve a' külföld tanitványa, ugy azonban, hogy azt sok tekintetben felül is mulá, különösen, miután a' szépet nem mindig a' hasznos rovására iparkodék előmozditani.— *Oroszországban* mintegy egy századdal ezelőtt alig tudtak valamit a' kertről 's 50 év óta Pétervár környékén több ananász termett (üvegházakban) mint a' szárazföld minden egyéb országaiban összesen. Ez is mutathatja, hogy ott a' kertészet, daczára az égaly viszontagságainak, nagy tökélyre emelkedett. Első alapitója Nagy *Péter* volt (1714.) a' nyári palota kertjének alkotásával ; 1778. Katalin czárné az ujabb styl szerint tétetett kisérletet Zarskojeseloban. Azóta az orosz nagyok 's gazdagok folytonos versenyben voltak, kerteik nagyszerüsége 's pompája által egymást felülmulják. Hazánkban, nehány nagyjaink (Eszterházy, Grassalkovich, Pálffy, Károlyi 'stb.) kivételével a' kertészetben még kevés történt, 's városaink, faluinkban alig találunk annyit, mi az első szükségeket, a' szépészet legszerényebb kivánalmait kielégithetné. Budapest környéke ujabb időkben igen szép haladásokat tesz, de mégis mi különbség van csak a' közel Bécs és Budapest környéke között, kertészeti tekintetben! A' müizlés, csinosodás és mivelődés azonban édenné alkotandja vidékeinket 's az egyhangu puszták is bájlóbb alakot öltendnek. Szép reményekkel biztatott e' részben az 1851. május elején Pesten a' muzeum épületében tartott magyar gyümölcs- és virágkiállitás. A' szép kezdet bizonyosan nem fog utánzás és jótékony eredmények nélkül maradni. — a.

Kertészeti és virág-egyletek, kertészek és a' kertészet barátainak társulatai, mellyek czélja : az egyetemes kertészet emelése, 's e' végett

rendes gyülések tartása, továbbá virág- és gyümölcskiállitások rendezése és kertészeti-, virág- és gyümölcstenyésztési hirlapok 's egyéb iratok kiadása. Az első e' nemü társulat 1805. támadt Londonban (Horticultural society). 1812 óta „*Transactions of the horticultural society of London*" czim alatt adja ki tanácskozmányait. Tagjai igen számosak a' legmagasb osztályokból, pénzereje nagy, minélfogva számos buvárt és gyűjtőt tarthat a' föld minden részében. Ennek példájára 1809. Edinburgban alakult egy másik társulat *Duncan* igazgatása alatt (Caledonian hort. society), melly 1820. óta adja ki „*Memoirs of the caled. hort. society*" czimü lapját. Majd Anglia egyéb városaiban is támadtak hasonló czélu, de kisebb körre szoritott társulatok, York, Durham, Manchester, Lancaster, Essex 's minden nevezetesb városban. *Amerikában* 1831. (Uj-Yorkban, Philadelphiában 's Massachusets államban) keletkeztek hasonló egyletek. *Franczia országban* különösen a' gyümölcstenyésztés talált meleg pártolóra Chaptal ministerben. 1800. a' párisi karthausiaknak a' forradalom alatt Sceauxba áttett gyümölcskertjét ismét előbbi helyére (Pépiniére de Luxenbourg) viteté vissza 's 1809. egy gyümölcstenyésztő iskolát kötött azzal össze, mellynek a' kamarák 1828-ig évenként 10,000 franknyi segélyzést utalványozának. Azonban már 1827. alakult a' „*Société d'horticulture*" Párisban, mellynek kebléből 1828. a' „*Société d'agronomie pratique*" támadt, melly ezóta „*Annales d'horticulture*" czimü folyóiratot ad ki. Az első egylettel összeköttetésben áll az 1829. Soulange-Bodin által, fiatal kertészek képzésére alapitott kertészintézet Fremontban, melly X. Károly által később *Royal institut horticole* czimet nyert 's 1830 óta szinte „*Annales*"-eket ad ki. 1843. ezeken felül alakult még Párisban a' „*Cercle général d'horticulture*," melly azonban csak gyakorlati kertészeket fogad tagokul. — Más országokban is keletkeztek hasonló egyletek, igy *Hollandban* Harlemben és Aerschotban, *Belgiumban* Gent- és Brüsselben, *Schweizban* Bernben 's Zürichben, *Csehországban* Prágában. Sőt *Indiában* is van kertészegylet. *Németországban* 1803. keletkezett a' „*Pomologische Gesellschaft*" Altenburgban, melly 1822 óta adja ki évlapjait. 1832 óta a' kertészetre 's virágtenyésztésre is kiterjeszti hatáskörét. Erre következett a' „*Praktisehe Gartenbaugesellschaft in Frauendorf*" (Bajorországban), melly 1823 óta egy egyetemes német kertészujságot ad ki. 1822. a' londoni egylet mintájára támadt a' „*Gartenbaugesellschaft für den preussischen Staat,*" melly évenkinti jutalomdijakat tüz ki, tanácskozmányait kiadja 's egy kertésztanintézet- és országos főiskolával van összekötve. *Dresdában* 1828. keletkezett illy egylet „*Flora*" név alatt, *Weimarban* 1829. a' „*Verein für Blumistik und Gartenbau*" 's számos más, Németország kisebb városaiban. *Bécsben* 1837. nyert császári megerősitést a' „*k. k. Gartenbaugesellschaft,*" melly virág- és növénykiállitásaival jelesül tünteté ki magát. Évenkint nagy mennyiségü jutalomdijakat oszt ki. 1837—1841-ig kiosztott: 5 nagy arany, 21 kis arany, 89 nagy ezüst 's 18 kis ezüst érdempénzt, 2445 ft. 32 kr. értékben; azon kivül pénzdijakban 745 ft. 26 krt. aranyakban. A' magándijak ez időben 418 aranyat tettek. — Magyarországon ez ideig illy középponti kertészegylet hiányzott. Gyümölcstenyésztés, virágtermesztés 's általában az egész kertészet a' magánosok pénzerejére 's tehetségére volt hagyatva.

A' gyümölcstenyésztésre nézve első helyen áll Gömörmegye, hol az 1797-ben alakult „pomologiai társaság“ (Jolsván) igen áldott sükerrel működött, (lásd: *Gömör)*; továbbá csaknem az egész dunántuli kerület, melly valóságos szőlős- és gyümölcskertnek nevezhető. Azonban valamint a' virág-, ugy a' nyilvános gyümölcskiállitások is csak legujabb időkben kezdenek lábra kapni, ugy hogy e' tekintetben is a' jövőbe vetjük sovár pillanatainkat. (Lásd: J. C. *Loudon*: Encyclopaedia of gardening. London 8-dr) — a.

Kerületi táblák. Az 1848 előtti magyar törvénykezési rendszerben első folyamodásu bíróságok, felállitva az 1723-iki országgyülésen, mellyek egyedül polgári perekben itéltek, 's nevezetesen azokban, mellyek hajdan a' nádor és itélőmesterek birósága alá tartoztak, 's mellyeket az 1715: 28 számlál elő, u. m. a' beigtatás tisztasága“ czimén inditott, továbbá a' szerződésteljesitési perekben, ha a' biró a' szerződésben megnevezve nem volt; örökösödési osztályperekben, ha a' javak több megyében feküdtek; adóssági perekben 1000 forintnyi összegen felül, zálogperekben, ha a' zálogos jószág több megyében volt; gyámok 's gondnokok számadásait illető perekben, szinte ha a' javak több megyebeliek 'stb. A' felebbvitel a' királyi 's onnét a' hétszemélyes táblára intéztetett. Illy kerületi törvényszék négy volt az országban, u. m. Nagyszombatban, Kőszegen, Eperjesen (elég rosz helyeken, mert a' kerületek szélein) 's Debreczenben (előbb Nagyváradon); Horvátországra nézve pedig egy ötödik: Zágrábban, mellynek neve: Tabula Judiciaria Croatica, 's mellyről a' horvát báni táblához ment a' felebbezés. Itélethozásra ezen tábláknál legalább 3 tag kivántatott. Állottak az elnökön kivül (ki 1000 p. fttal fizettetett) 5—6 rendes, 's ollykor néhány számfeletti ülnökből (800 ft. fizetéssel) jegyzőből, igtatóból, kiadóból, szegények ügyvédéből. A' birói jövedelmeken az elnök 's a' birák bizonyos arányban osztoztak. — Ezen törvényszékek megszüntetése már a' magyar országgyüléseken is szóban forgott, 's az állandó megyei törvényszékek szervezése által kétségkivül fölöslegesekké váltak volna. Ugyanazon helyeknek, hol a' kerületi táblák székeltek, egy része, u. m. Debreczen és Eperjes, a' birodalmi ideigl. szervezet által felállitott kerületi főtörvényszékek lakhelye lett; Kőszeg azonban és Nagyszombat elveszték törvényszékeiket, a' dunántuli főtörvényszék Kőszeg helyett Sopronyba, a' dunáninneni pedig Nagyszombat helyett Pozsonyba helyeztetvén. Ezen elhelyezésből ugyanazon nehézség származik a' perlekedőkre, melly már a' kerületi táblák idejében is panasz tárgya volt, t. i. Pozsony és Soprony épen ugy az ország szélén feküsznek, mint Kőszeg és Nagyszombat. — A' ker. táblák illetősége, a' mostani rendszer szerint a' járási és megyei bíróságok közt van felosztva. — h.

Kettős kamarai rendszer *l. Felsőház.*

Kezdeményezési jog. *(Initiativa)*, azon joga a' népképviselőknek, minélfogva önálló törvényjavaslatokat, módositványokat 'stb. tehetnek, a' nélkül, hogy erre a' kormány által ösztönöztetnének. Európa legrégibb országában, Angliában tünt fel legelébb e' jog. A' régi szokás szerint egy a' királyhoz intézett folyamodvány alakjában történt az, melly utóbbit a' háznak el kell vala fogadnia. A' mostani gyakorlat szerint mindenkinek,

a' ki a' közügyeket illető törvényjavaslatot akar tenni, e' végett engedélyért kell folyamodnia a' házhoz. Ha ez megadatik, akkor meghatárzott napon irásban be adja javaslatát 's ez azután három izben olvastatik fel, 's vétetik tárgyalás alá. Az 1791-ki első franczia alkotmány a' népképviselőkre ruházá a' kezdeményezési jogot. A' directorium alatt a' törvényjavaslati jog a' második kamarára (az ötszázak tanácsa), 's az elfogadási vagy visszautasitási jog az első kamarára (vének tanácsa) ruháztatott. A' consulatus alatt a' kezdeményezési jog egészen elvétetett a' népképviselőktől, ugyanaz történt a' császárság alatt. — Az ujabb alkotmányok különbözőképen intézkednek e' tárgyról. Spanyolország állami alaptörvényei (1812-ki alkotmány) 's Norvégia alkotmánya legkiterjedtebb mértékben adják meg e'jogot a' képviselőknek; az 1814-ki franczia alkotmány megtagadá azt tőlök. A' juliusi forradalom ujra visszaállitá a' kezdeményezési jogot, de Lajos Fülöpnek módja volt, azt hatástalanná tenni: a' kamarákból jövő javaslatok csak igen ritka esetben menvén keresztül. A' bajor alkotmány megadá a' rendeknek az initiativát, hasonlóul a' szász is, ez utóbbi azon hozzáadással, miszerint a' miniszteriumtól származó javaslatok elsőséggel birnak, — más német alkotmányok megtagadták e' jogot, 's a' rendek csak petitiók alakjában járulhattak a' trón elé. A' népsouverainitás elve természetesen magában foglalja az initiativát is. — Magyarországban 1848 előtt a' KK. és RR. táblája birá a' kezdeményezési jogot. — k.

Kézmüvesek első congressusa Németországban. Ez 1848-diki juliusbnn Frankfurtban tartatott. Érdekes adatokat nyujt az ipar-kifejlődés történeteiben azon, jelen korunkban olly mély elkeseredettséggel vitt harczhoz, melly a' munka és tőkepénz, kis és nagy iparosok között létezik. Ámbár ezt, mint Némethonban látható, hasonlitani sem lehet ahhoz, melly Angliában lépett uralomra, hol mind a' gyárüzlet, mind a' tőkepénzek keves kezekbeni központosulása legmagasb fokra emelkedett. És azon okok között is, mellyek a' német szerteszaggatott államokban a' munka és kisebb vállalatok, alsóbb iparosok elnyomatását 's elszegényedését idézik elő, több igen nyomatékosak vannak, mellyek a' verseny korlátlanságától egészen idegenek. A' német iparosok ezekről meg sem emlékezve, minden bajt melly iparüzletüket zavarja, csökkenti és vagyonosodásukat tönkre teszi, egyedül csak *az iparszabadságnak* tulajdoniták. Csupán ez ellen kivánván magokat biztositani, szükségesnek találtak egy tanácskozmányt, hol az iparosztály hanyatlásának 's nyomorának forrásai kikutattassanak, a' szükséges segélyszerek vizsgálat 's vitatás alá vétessenek. Ezek alapján egész Némethon számára egy *iparrendet* kivántak behozatni, melly az iparosoknak 's a' kisebb üzletnek a' nagy tőkepénzesek és vállalatok irányában kellő biztositékot nyujtson. E' tervek kivitelére már 1848-ki juniusban tartottak egy előgyülekezetet *Hamburgban*, mellynek egyedüli eredménye a' *Frankfurtban* tartandó tanácskozmány elhatározása volt. Ez julius 15-kén nyittatott meg. Folyama kimutatja, milly aggasztóvá válhatott már Németország több részeiben a' tőkepénzek önkényes befolyása alatt elsilányult kissebb iparosok helyzete; és hogy ennek öntudata milly elkeseredett szenvedélyeket 's tulságos intézkedéseket teremtett. Fő jelleme 's végiránya nem volt más, mint az iparsza-

badságnak általános kárhoztatása. Minden roszat [mellyet a' verseny korlátlansága szül, annak tulajdonitottak — nem ismervén el legkisebb hasznot is, melly az iparszabadságból eredhetne. Ezen eszmék fonalán a' frankfurti iparosok távolról sem állapodva meg a' határnélküli verseny szabályozásánál, mindent előkerestek, mi azon szükkeblű iparkorlátokat képezi, mellyek a' czéhbeli egyedáruságra vezetnek. Itt nyilvánult, hová ragadták el a' német iparosokat szenvedélyeik 's aggodalmaik — nem kutatván mélyebben minden iparjelenetek okait 's következményeit. A' helyett hogy a' szabad versenyt 's tőkék önkényét illő korlátok közé vezetnék, a' legrégibb 's leggyülöltebb czéhbeli zsarnokság és szükkeblüség intézeteit javallák visszahozatni. Midőn olly sok nyomort, elszegényedést, iparpangást, munkás-kezek elnyomatását látták 's azokat egyedül az iparszabadságnak tulajdoniták — az iparüzlet ezen legvégső pontjáról visszaestek másik legvégsőbb szélsőségbe az egyedáruságba. A' czéhintézetet pártolák minden elemeivel. 'S midőn tapasztalák, hogy a' szabadverseny csak a nagy tőkepénzeseknek, gyárnokoknak, dusabb vállatok 's kereskedőknek nyujt hasznot 's gazdagságot, ellenükben frontot képeztek, és rovásukra kivántak magoknak kedvezményeket kieszközleni. Az első német ipar-tanácskozmány jól felfogta a' szabad, korlátlan verseny hiányait 's veszélyes kifolyásait — de igen tévede, 's igen káros, a' társalomnak felette ártalmas térre vetődött, midőn a' legszükkeblübb czéhegyedáruság megalapitását sürgeté. És igen szük látkört mutatott, midőn az ipar 's iparosok felemelésére és a' kézmüves proletariátus elterjedésének akadályozására semmi más segélyt nem tudott ajánlani mint egyedül a' czéhbeli kiváltságokat és egyedárus jogokat — mellyek mellett nem fejlődhetik 's nem boldogulhat sem a' fogyasztó közönség, sem a' müipar. — Sz. I.

Khiva, khánság Turkesztanban, melly a' Kaspi tengertől a' Bokharai khánságig, 's a' Kirgizi pusztától Persiáig terjed 's mintegy 6,900 □ mfldnyi területtel bir. Csak azon része termékeny, melly vizhiányt nem szenved ; a' nomádcsoportok a' pusztákon csak marhatenyésztéssel foglalkoznak ; vannak szép lovaik és sok tevéik. A' lakosság száma 200,000, nagyobb részint *tadsik* (sartok), a' népség meghóditott, dolgozó része ; uralkodók az *usbekok ;* vannak kevés zsidók, turkomanok, kirgizek is. A' zsidókon kivül mind muhamedánok, még pedig sunniták. Földmivelés és marhatartáson kivül fő iparág a' rablás, mit különösen a' keresztülutazó persa karaván ok irányában gyakorolnak. A' rabszolgakereskedés élénk, miután a' rablásoknál hatalmukba ejtett minden fogoly rabszolgává lesz, Az ország fejdelme egy örökös khán, *Rahwan-Kuli,* az usbekok törzséből. Kormányforma 's az egész miveltség még igen alacsony fokon áll. Van 75 városi helysége, mik között első *Khiva,* 22,000 lakossal 's erős várral. Ujabb időkben az oroszok hadjárata által lett ismeretes. Már nagy Péter kezdé a' khivaiak meghóditását, de szándéka 1717. nem sikerülhetett. Azóta a' khivai khánok engesztelhetlen ellenei voltak Oroszországnak, 's valamint Iran, ugy az orosz karaván ok és utazók ellen folytonos rablóháborut viselnek. A' temérdek orosz fogoly, melly ennek folytán Khivában összecsoportosult, okot szolgáltatott Oroszországnak, 1839. novemberben *Perowsky* tábornok alatt, Orenburgból kiindulva, hadat kezdeni a' khivaiak ellen, mellynek azonban tulajdonképeni czélja nem vala más,

mint ez ország meghóditása által az angolok afghanistani hóditmányai ellenében ellensulyt nyerni. Azonban ezen hadjárat is, a' légely és föld akadályainál fogva, megbukott. Daczára a' legjelesb kiállitásnak, a' 20,000 ember és 10,000 tevéből álló sereg csak utja felét érhette el, 's miután a' hideg, hózivatar és inség az állatok nagy részét elpusztitotta volna, 1840. januárban a' seregnek vissza kellett térnie. Csak kevesen érkeztek vissza Perowsky tábornokkal Orenburgba. Később Anglia békes uton kieszközlé az orosz-foglyok kiadatását. — k.

Kiállitás *l. Iparműkiállitás ; Műkiállitás.*

Kiesewetter von *Wiesenbrunn* (Rafael György) jeles zenészeti iró, született 1774. Morvaországban. Tanult Olmützben és Bécsben. 1794-től 1845-ig osztrák államhivatalt viselt 's ekkor 51 évi szolgálata után, mint udv. tanácsos nyugalomba lépett. Nehány évvel azelőtt osztrák-nemességet nyert. 16 éves korában kezdett komolyan foglalkozni a' zenével. Hangszerei, miket nagy képzettséggel játszott, a' zongora, fuvola, fagot és guitarre voltak. Erőteljes gordonhangját férfi korában annyira kiképzé, hogy nem csak magántársulatokban, hanem nagyobb előadásoknál is énekelhetett. A' zene tudományos részére nagy gondot és tanulmányt forditott. A' zene története legnagyobb varázszsal birt reá nézve, nagy áldozatokkal gyüjté a' régibb mestermüveket 's épen olly szorgalommal foglalkozott a' mesterek életirásaival. Ez, a' zene és irodalma terjedelmesb tanulmányozására vezette. 1816. óta tömérdek zenekincset gyüjtött, melly, miután K. minden stylre és iskolára figyelmet forditott, valódi archivuma lett a' zene történetének. Házában 30 évig szakadatlanul tartattak a' legérdekesb zene-előadások. Iratai, mellyek egymást érték, nevet szerzének neki a' zenevilágban 's szakának legjelesb irói közé sorozák. Idő folytán 13 tud. akademia vagy philharmonicus társulat tiszteletb. tagjává választá, Bécsben, Berlinben, Amsterdamban, Párisban, Rómában 'stb. 1848 óta csendes visszavonultságban élt Badenben Bécs mellett, hol 1850. meghalt. Partitura-gyüjteményét végrendeletileg a' bécsi udvari könyvtárnak hagyományozá. Saját iratainak száma igen tetemes ; ezek közt különösen megemlitendő : „*Geschichte der europäisch-abendländischen, das ist : unserer heutigen Musik* (Leipzig, 1834 és 1846.) Ezen munka angolra is lefordittatott. — a.

Kiköltözés *l. Kivándorlás.*

Kincstári tengerparti kerület *l. Fiume.*

Kinkel (Gottfried). Német költő, prot. lelkész 's a' democratiának nagyhirü hive az 1848—49-ki német mozgalmakban. Szül. 1815. Bonn mellett. Végső tanulmányi idejét Berlinben tölté. Szoros barátságban élt *Geibel E.* és *Freiligrath* német költőkkel. Egészségi tekintetből beutazá Franczia- és Olaszország egy részét. Később vallástanár, utóbb segéd pap lett Kölnben. Költeményeinek gyüjteménye 1843. jelent meg ; 1845. kiadta a' „*Képző művészet történetet a' keresztyén népeknél.*“ Mint elébb a' német vallási, ugy később a' politikai 's társadalmi mozgalmak ragadták el. 1849. elején a' berlini második kamarába követül választatott. Itt annyira ment, hogy a' kormány ellenében a' „socialis democrata respublikát“ kiáltaná ki a' szószékről. Másnap a' kamara fel lőn oszlatva. Ugy látszék, mintha egész Németország talpra akart volna állani. K. ot-

honn többé nem maradhatott. Május 10-én a' Pfalzba sietett 's az ott rögtönzött hadseregbe állott. Junius 29-én a' poroszok elleni harczban sebet kapván, elfogatott 's Karlsruhéba, innen Rastadtba vitetett. Az ellene folyt per sok ideig tartá lekötve a' közfigyelmet. Itélete örökös várfogságra szólott, mit azonban a' porosz király javító fogházi büntetésre változtatott. 1850. sikerült börtönéből megmenekülnie, 's Londonba ment, honnan Amerikába szándékozott átköltözni. — Neje, *K. Johanna*, férje sorsában hiven osztozott, 's mint novella-irónő ismeretes. Müveiből férjeéhez hasonló szellem tünik ki. — a.

Kinker (János) hollandi iró, szül. 1764. Amsterdam közelében. Jogtanárrá levén, Haagban üzé gyakorlatát. Irodalmi munkásságának tárgya a' költészet és bölcsészet volt. Vannak lyrai és tanköltemények, hazafiui dalai és ódái, drámai müvei (tragoediái és fordításai, különösen Schillerből) melly utóbbiak által bátran ellenébe lépett a' merev franczia classicismusnak, melly a' hollandiakon uralkodott. Vannak továbbá bölcsészeti iratai, mikben Kant rendszere mellé állott, 's miknek egy része, Lefébre által francziára forditva, itt nagy figyelmet ébresztett. A' német-alföldi királyság alapitásakor a' hollandi nyelv tanára lett Lüttichben 's mint illyen, sok buzgósággal tanitá Kant bölcsészetét, mintha ezenkivül más philosoph nem is volna a' világon, 's illy értelemben irt több philos. munkát. Az 1830-ki forradalom alkalmával elveszté tanárságát, Amsterdamba vonult, hol nyilvános hivatal nélkül üzé philosophiai tanulmányait. Meghalt 1845. — a.

Királyi curia ; királyi tábla *l. Curia.*

Királyi ügyész (Fiscus). Erről csak annyiban teszünk itt említést, a' mennyiben e' hivatal, régi értelmében, megszünt. Volt hivatalkörének közvádlói része ugyanis az álladalmi ügyészi hivatalra szállott át, melly az igazságügyi tárcza alá tartozik ; jog- 's jószágvédői szerepe pedig megmaradt egy külön hivatalnál, melly a' régi nevet megtartotta, 's a' pénzügyigazgatóságnak van alárendelve. (l. Fiscus).

Királyi városok *l. Városi ügy.*

Kirgizek vagy *Kirgizkaizakok*, egy valószinüleg a' mongoloktól, mások szerint a' tatároktól származó nép, három seregből áll, a' kicsíny, közép és nagyból, miknek két elseje 1819. Oroszország ótalma alá adá magát 's azon vidéken lakik, melly Astrachantól 's a' Kaspi tengertől kelet-felé China határaig terjed. Ezen ország területe rendesen 31,681 □ mfldre tétetik 's lakóitól *kirgizi sivatagnak* neveztetik, melly fárasztó egyhanguságban roppant földterületen nyulik el. Azon épületromok, miket ezen nagy kiterjedésü sivatagban itt ott még ma is találhatni 's miknek leirását Pallas, Müller, Bronewsky, Lewschin 's ujabban Klaproth (l. ezt) és Gőbel munkáiban találjuk, valószinüleg különböző időkből származnak, részint a' mongoloktól, részint a' szongarok és egyéb *kalmuk* néptörzsöktől, kik hajdan e' vidéken tanyáztak. Ezen épületi maradványok annálinkább szaporodnak, minél közelebb érünk a' Volgához 's ott hol az Aktuba a' Volgába omlik, egész házsorok nyomai láthatók, mikből egy hajdani miveltségi nép létezésére lehet következtetni, melly lényegben 's szellemben bizonyosan felette különbözött a' most itt élő nomád seregektől. Nehány évvel ezelőtt be is bizonyult, hogy itt volt hajdan a' ha-

talmas *kipcsaki birodalom vagy arany-csorda* fő székhelye, melly két századig remegteté Oroszországot (l. *Kazan*). Ezen rész *Kalmuk sivatagnak* is neveztetik. — A' kisebbik és közép kirgiz-sereg (Horde) mintegy 400,000 emberből áll, kik az emlitett romdus helyeket lakják, középtermetüek, kellemes arczalkatuak, lapos orruak, apró szemüek 's nagy fülüek. Nomádok, vadászok 's bátor rablók. Fő gazdagságuk: lovak, juhok, tevék és szarvasmarha. Vallásuk muhamedán. A' nagy sereg Turkestan egy nagy részét lakja, 's csak annyi van rólok tudva, hogy nagy rablók 's az embereket is magokkal hurczolják rabszolgákul. Mintegy 50,000 harczost képesek kiállitani. — k.

Kis János, (l. Közh. Ism. Tára, VII-ik köt. 229 l.) A' magyar irodalom egyik fő alapitója, 's első rendü és mind végiglen, félszázadnál tovább, lankadatlanul buzgó, bár szerény és igénytelen bajnoka, a' dunántuli ágostai hitv. egyházkerületnek 33 éven át hivataloskodott szelid lelkü, bölcs tapintatu, munkás egyházi főnöke, 38 évig sopronyi lelkész, első protestans pap, ki nem csak magyar nemességgel, mit neki a' születés meg nem adott, hanem királyi tanácsosi czimmel is ruháztatott fel, meghalt 1846-ban febr. 19-ikén, hasznos és nemes életének 76-ik évében. Az irodalmat, élte fogytáig, hűségesen müvelte, 's ezért 1842-ben a' Kisfaludy-társaságnak is tagjává választatott. Külön megjelent művei 76 darabot tesznek, 's husznál több hazai és külföldi folyóiratban vannak lerakva dolgozatai. Itt csak azon nagyobb müveit emlitjük meg, mellyek 1830 óta láttak világot. Ezek: 1) a' „*Soproni estvék*" 5 kötetben, (Sopron, 1839—44) 's ezeknek 3-ik és 4-ik kötetében „*Ovid elváltozásai.*" 2) *Emlékezései életéből*, I. és II. közlemény (Sopron, 1845-b.) 3) már halála után jelentek meg a' „Nemzeti Könyvtárban" „*Poétai munkái*" (Pest, 1847. 4-edrét). — Hátrahagyott munkái közől, az *Emlékezések* III-ik közleményén kivül emlitendő: „*Svetonius Tranquillus munkái.*" — Hasznos, tanulságos 's becses dolgozatai állanak az ujabb gyüjtemények 's folyóiratok közől a' M. T. Társ. Évkönyveiben, a' Kisfaludy-társaság Évlapjaiban, Hellén könyvtárában 's Széptani Remek iróiban, névszerint: *Pythagoras arany mondatai*; *Aristoteles és Anaximenes Rhetoricája*; *Cato vers párjai*; *Longinus* könyve a' *fenségesről*, továbbá a' Tudománytárban, Athenaeum- 's Figyelmezőben. — A' megnemesitésre nem szorult valóban nemes férfiunak emlékezete száz meg száz hű tanitvány szivében él 's melegit; és méltán, mert a' hazának hübb fia nálánál sohasem volt. Ezen lelkesült haza- 's tudományszeretet buzog azon szép versében is, mellyet a' 74 éves ősz 1844. novemberén irt, 's mellynek czime: „*Bucsum irótársaimtól*" (megjelent a' Kisfaludy-társ. Évlapjai VI-ik kötetében). Már e' versében azt mondja szokott szerénysége szerint, hogy ő már „pályára többé nem kelhet a' többiekkel, mert a' vénség durva bilincse nyügözi, 's hogy csak a' nézők közt tapsol mások érdemeinek szép diadalma fölött:" — ő volt, az ősz férfiu, a' Kisfaludy-társaság egyik legmunkásabb tagja, miről bizonyságot tesznek e' társaság kiadásai. — h.

Kis-Ázsia, igy neveztetett régi időkben Ázsia nyugati félszigete, mellyet a' Közép-, Aegaei és Fekete tenger vesz körül. Számos apró országokra volt diribolva 's örök czivódás tárgya a' hatalmasb népek közt. A'

rómaiak által meghódittatván, e' név a' földiratból kimaradt. Most e' tartománynak neve egy részben *Natólia* vagy az európaiak kereskedelmi nyelvén *Levante*. Kiterjedése 8000 □ m.föld 's lakosainak száma 4—5 millio. *(L. Törökország.)* — k.

Kis-Oroszország, ellentétül Nagy-Oroszországhoz, e' nevet viseli európai Oroszország azon déli vonala, melly a' Dniepr két partján, Uj-Nyugoti és Nagy-Oroszország's a' dóni kozákok tartománya között nyulik el, 's magában foglalja e' 4 kormányzóságot: *Kiew*, *Tsernigow*, *Pultava* és *Charkow*, 3—4000 □ mfddel 's 6 mill. lakossal. E' tartomány egészen róna, 's az orosz-birodalom legtermékenyebb, legszebb, legnépesebb és leggazdagabb részei közé tartozik (l. *Oroszország).* — k.

Kiss Bálint szentesi reform. lelkész 's a' m. akad. lev. tagja, született Vésztőn, Békesmegyében, 1772. dec. 9-ikén, tanult Debreczenben a' reform. collegiumban, 's később Jénában. 1799 óta Szentesen hivataloskodik; 1814-ben a' békes-bánáti egyházi vidék consistoriumi tanácsbirájává, 1830-ban ugyanennek jegyzőjévé, 1835-ben Csongrádmegye táblabirájává, 1836-ban esperessé választatott. — Lelkipásztori 's egyházkormányi foglalatosságai mellett a' tudományokkal is előszeretettel foglalkozván, több erkölcsi, hittani 's nyelv és régiségtani tárgyu értekezése van kéziratban; nyomtatásban pedig megjelentek tőle: *Egy könynyenjáró vaseke készitése módjáról* (*Pethe* Mezei gazdájában, 1818); *Magyar régiségek* (3 rész, Pest, 1839); *Első évi oktató az irás, olvasás és rajzolás kezdetének abcjével* (két kiadás, Pest); *Női tan* (1847. Pest); *Falusi földmivelőket oktató* (Pest, 1847). Kisebbb munkái vannak a' Tudom. Gyüjteményben. — Fia: ismeretes hazai festő müvészünk *Kiss Bálint*, a' nemz. muzeum képtárának rendezője, a' ki született Szentesen 1802. december 24-kén, 's tanult Szentesen, Temesvárott, Kecskeméten és Debreczenben. Itt 1819-ben az ész- és jogtani minden tanulmányokat, sőt a' theologiai tudományok nagy részét is átfutván, magát a' müvészi pályára szánta, mellyhez gyermekségétől kezdve különös vonzalommal viseltetett, és 1826-ban Bécsbe menvén a' cs. k. képző academiába, ott tanulmányait 1830-b. befejezte. Azután két évet hazájában töltött, 's ez idő alatt számos arczképet festett az ország különböző helyein, festette továbbá a'debreczeni főtanoda könyvtárában levő arczképeket, elhunyt tanárok- 's fejedelmek emlékeit. 1833-ban Olasz-, Sohweicz- 's Németországokban műutazásokat tőn, honnan a' következő évben ismét hazájába tért. Csongrádmegyének 's a' debreczeni főtanodának Ferdinand király arczképét ajándékozá; a' magyarhoni nevezetesebb ütközetek helyeit, 's templom- és várromokat, vázolatokban rajzolgatta, szándéka lévén a' magyar historiát, képek kisérete mellett, kiadni. 1837-ben Pestre jött reménylve, hogy hazája fővárosában, az elhagyatott müvészet előmenetére némi befolyással lehet, 's itt több szegény sorsu ifjat képezett, 's élelemmel és ruházattal ellátott. — Ez időben, három megye által táblabirói czimmel tiszteltetett meg. — Néhány oltár-, 's számos családi és arczkép festése mellett, mik közt a' 7 személyből álló Tisza-család nagy képe fő helyet érdemel, kisérleteket tőn a' müvészet különböző nemeiből, nevezetesen allegoriai tárgyakból, a' magyar társaséletből, a' hazai tájak- 's történetekből 'stb. Allegoria festvényei közül legkitünőbb: „*a' hit ha-*

talma," melly most is a' művész birtokában van. — A' tájképek közül: holdvilágitással, „*erdőszél mellett tüzelgető utazó parasztok*," nográdmegyei táj; „*a' magyar fuvaros nyomorusága*," hevesmegyei táj; — „*az eltévedt huszár-előörs*," tornamegyei táj.— A' hazai történetekből: *Dobó István*, egri hős; — *Hunyady János*, midőn a' szerencsétlen rigómezei harcz után utat vesztve két szerb rabló által megtámadtatik; — *Jablonczai Petes János* bucsuja leányától a' leopoldvári tömlöcz ablakánál; melly utóbbi a' m. n. museum képtárában foglal helyet. — 1843-dik év óta a' létrejött m. n. museum képtára körül több éven keresztül fáradozott, minden dij nélkül; miért 1847-ben ugyanott a' képtár-osztály őreül neveztetett ki; melly tisztén kivül, a' régi sérült képek kijavitása, 's a' képtár melletti másoló-teremben működő fiatal müvészek oktatása is reá bizatott. Azonban kilencz éven keresztül folytonos szorgalmának jutalmában maig sem részesülhetett. — A' muzeum termeiben közszemléletre kitett, 500 darabot tulhaladó olajfestvények rendezése, kiállitása, 's illő jókarban tartása egyedül az ő munkásságának eredménye. Ez évben ajándékozá meg *Székely Imre* zongoramüvész hazánkfiának arczképével a' magyar képcsarnokot. Az ifju müvészek használatára kidolgozá az emberi test boncztudományát, melly nála kéziratban van; valamint készülőben van a' vonal- és levegőperspectiva, a' szinek erejéről, vegyitéséről, 's harmoniájáról szóló utmutatás, melly annak idejében majd talán világot is látand. — h.

Kiss-Ferencz m. acad. lev. tag; fia *Kiss Gábor* katonai mérnöktesti őrnagynak, ki hazánkat ennek most is egyik legnagyobb 's hatályosb közlekedési eszközével, a' Ferenczcsatornával, ajándékozta meg. Szül. 1791. dec. 8-ikán, tanult Szegeden, Szabadkán, 's a' jogtudományt Győrött és Nagy-Váradon. Ügyvédi oklevelet nyervén, a' ferenczcsatornai, 's bácsi bérlett jószágok kormányánál ülnöki hivatalra neveztetett, 's mindaddig, mig a' bérlés tartott, Bácsban maradt. E' közben 1820-ban sz. k. Zsombor város határa kimérési biztosa is volt. 1828. óta Budán, hivataltól menten, kizárólag a' régiségtannak élt, mellyet szenvedéllyel üz. Illy törekvései közt a' sors ott nyitott neki véletlen alkalmat tapasztalatai bővitésére, hol azt legkevesbé keresé; szemtanuja lévén azon nevezetes égi jelenetnek, melly 1832. nov. 13-ikán mutatkozott, ezt 1833-ban le is irta, 's a' hirlapokban közlötte. Ezen kivül csak a' Tudománytárban jelentek meg tőle értekezések, nevezetesen az Ó-Budán talált római szabályozó pénzmértékekről; némelly hazánkban találtató hunn emlékekről; 'stb. Azonban, mint szorgalmas és értelmes óságbuvár, 1839-ben a' m. academia lev. tagjává választatott, mellynek kebelében több, szakába vágó értekezést olvasott fel. — h.

Kiss Károly kapitány, 's m. akad. rendes tag a' hadtudományi alosztályban, szül. 1793. aug. 12-ikén Budán, a' Császárfürdőben, melly akkor szülőinek tulajdona volt. Atyja volt: *Kiss József*, Szeged városa polgármestere 's birája, és a' mindszenthi uradalomnak, melly akkor a' genuai köztársaságé volt, teljes hatalmu felügyelője. Gyermekkorát Algyőn tölté, Csongrádmegyében; tanult Budán és Szegeden, de 16 éves korában, 1808-ben már fegyvert fogott, 's kadét lett az akkori b. Weidenfeld, később Máriássy nevet viselő 37-ik számu magyar gyalog sorezrednél.

— De harczias vágyai nem teljesülhettek, mert a' pozsonyi béke csakhamar megköttetett, 's az ezred Gallicziában béketanyára szállt. *Kiss K.* pedig érezni kezdte, milly készületlenül lépett azon pályára, mellyre annyi készültség, 's tudomány kivántatik, 's hogy e' hiányt pótolja, szorgalmasan részt vett a' fiatal tiszteket kiképző oktatásokban. Itt megnyerte *Hirsch* alezredes szeretetét, ki azután katonai kiképzésére igen nagy befolyással volt. 1812-ben kiütvén a' háboru, azon ezred, mellynél K. szolgált, a' lengyel végszéleken felállitott figyelő-sereghez osztályoztatott; 1813-ban azonban, lényegesen változván a' politikai viszonyok, 's Austria a' Napoleon elleni fejedelmek szövetségébe lépvén, *Kiss K.* is munkás részt kezde venni a' háboruban. Első csatázása Dresdánál volt; azután jelen volt Kulmnál, 's Lipcsénél a' népek nagy ütközetében (oct. 16's 18). Még azon év végén zászlótartó lett, 's az ujonnan alakitandó zászlóaljak szervezéséhez Magyarországba küldetett. 1814-ben már, az ujonnan alakitott zászlóaljjal, Olaszföldön volt, 's az 1815-ki hadjáratban előbb *Murat* nápolyi király, később déli franczia földön *Napoleon* hadai ellen harczolt. Részt vett jul. 2-kán a' *le rousséi* csatában a' Jura hegyek közt. Ez év octoberén, a' dijoni nagy táborban lett hadnagygyá. Francziaországból ismét a' lengyel földre huzódott, hol egész 1824 őszéig tanyázott. Ez időben kezdett megismerkedni a' nemzeti irodalommal, 's munkás társa lenni a' folyóiratok- és zsebkönyveknek. 1824. végén a' granátos osztályhoz jött Budára, 's itt baráti viszonyba lépett az irodalom több hősével, a' Kisfaludyakkal, Virág Benedekkel, Vitkovicscsal, Döbrenteyvel, Thaiszszal, később Toldy, Fáy, Vörösmarty, Bajzával. 1829-ben lett főhadnagy. E' tisztségben látjuk őt Gyulán és Szegeden a' hadfogadó hivatalokban, részint pedig Nagy-Váradon, a' katonanevelő intézetben, mint igazgatót működni. 1833. tavaszán lett kapitány, 's visszament ezredéhez Gallicziába. De a' honvágy, 's kedvelt baráti és rokoni viszonyai visszavonzották szeretett honába, 's 1837. nyugalomba lépett, Budapesten vette lakását, 's itt, mint a' m. t. társaság, 's több hazafiui közhasznu egylet munkás tagja, a' közjó előmozditásának 's irodalomnak élt. — 1831-ben választatott a' m. akademia levelező 's 1840-ben, a' hadtudományi alosztály felállitásával neveztetett az igazgató tanács által, ugyanannak rendes tagjává. 1845-ben részt vett a' pesti magyar gyalog polgári őrhad szervezésében, 's beoktatásában, 's e' czélra a' cs. k. hadseregétől sokban eltérő szabályt készitett. Igy találták őt az 1848-diki martiusi napok mozgalmai, mikben talán részt sem vesz, ha már martius 19-ikén, a' m. k. helytartótanács közbenjárására, a' budai cs. k. főhadi kormányszék által a' pesti nemzeti őrsereg szervezete reá nem bizatik. Itt meggyült a' baja, mert a' nemzeti őrsereget illető törvény még nem alakulván, Pesten a' legavatlanabb egyének is czifránál czifrább tervekkel léptek fel. Az $184^{7}/_{8}$-ik országgyülés után a' ministerelnök által a' nemzetőrseregi tanácsnál osztályfőnök 's politikai referens lett, 's e' minőségben a' kir. helytartó által nemzetőrseregi őrnagyságra emeltetett. Midőn az első 12 honvéd zászlóallj felállitása elrendeltetett, 's azoknak mind az állandó katonaság, mind a' nemzetőrsereg irányábani állása, szervezete 's elnevezésére igen elágaztak a' vélemények: a' felállitandó had K. K. inditványára nyerte a' *honvéd* nevet, melly a' forradalom alatt népsze-

rüségre vergődött. 1848 nyarán a' ministerelnök reá akarta bizni a' nemzetőrségi tanács elnökségét, de azt nem vállalta el; azonban a' kir. helytartó által alezredessé neveztetett, 's előbbi helyzetét megtartotta. Csakhamar ezután megszünt a' nemzetőrségi tanács: a' honvédzászlóaljak a' hadügyhöz, a' nemzetőrsereg a' belügyhöz osztályoztatván. K. K. akkor, mint osztályfőnök és nemzetőrségi referens, a' belügyhöz tétetett át. E' minőségben maradt, mig a' hadügyministerium katonanevelési uj osztállyal szaporittatván, ezen osztály főnökévé, egyszersmind ezredessé, 's a' katonanöveldék felügyelőjévé neveztetett. Hogy e' téren egész tehetségét ki nem fejthette, a' csakhamar bekövetkezett viszonyok okozzák. A' világosi catastropha után K. K. is Aradra vitetett, 's 1849. nov. 5-kén 10 évi várfogságra itéltetett; azonban 1850. jul. 9-ikén megkegyelmeztetvén, fogságából kiszabadult. — Ezen buzgó és szorgalmatos hazafinak irodalmi számos munkái a' hadtudomány, hadi történet, földleirás és szépirodalom körébe tartoznak, 's Károly főherczeg hadtudományi munkájának magyaritásán kivül, melly önálló nagyobb munka, a' Felső m. o. Minervában, Tudományos Gyüjteményben, Tudománytárban, Figyelmezőben, Társalkodóban, Regélőben, Sasban, Muzárionban, és ismét Hebe, Auróra, Urania zsebkönyvekben jelentek meg. Nevezetesen a' Tud. Gyüjtemény 1825 — 39-iki folyamaiban: *Az ó és ujabbkor csatarende*; *az apró harczról*; *az orosz haderő*; *hadi alapszabályok gyüjteményei*; *a' 37-ik magyar gyalogezred története*; *Palota 's Kőszeg védelme*; *magyar alvitézek hőstettei*; *keleti Galliczia ismertetése*; *Lengyel literatura*; 'stb. A' Minervában: *kosztanoviczi győzelem*; *Nagyvárad védelme*; *hadi literatura*; *A' dsidáról*, 'stb. Szépirodalmi munkái: *Solymos Deső*; *Hollókő*; *Szép juhásznė*; *Szirmay Ilona*; *Kibujdosott magyar*; *Madonna della Sedia*; *Keglevich Etelke* 'stb. beszélyek, és több apróság kötött 's kötetlen beszédben. A' Közh. Ism. Tárának 1 és 2-dik részébe ő adta a' hadtudományi czikkeket; a' m. akademia mathematikai műszótárához hadtudományi műszavakat küldött, 's ezen műszótárt az akademia megbizásából ő dolgozta ki. — h.

Kiss Pál, (nemeskéri) apát, 's m. akad. t. szül. Szent-Gróthon 1793., szerény állásu nemes szülőktől. Sopronban tanulván a' győri egyház-megye papja lett. Több előkelő m. háznál nevelő volt, majd a' bécsi cs. egyetem könyvtárában segédtiszt 's a' thereziánumban magyar nyelv oktatója lett. Már ekkor nyilvános jeleit adta a' nevelés és oktatásügy szeretetének. Földrajza 1818-ban jelent meg, kevéssel utóbb a' Tud. Gyüjteményben a' bell-lancasteri uj tanmódot ismerteté, 's a' népnevelés ügyében tanácscsal, buzditással, tollal hatott. E' tárgybani buzgalmának jelensége azon a' városi és falusi iskolamesterek számára irt könyve a' tanitás módról, mellyet 1830-ban a' helyt. tanács adatott ki vele. Növendékeinek nyelvtant, gyakorlat gyüjteményt, 's irodalmi kalászokat adott. Könyvvizsgáló lévén Bécsben, a' sajtószabadságról reactionárius szellemben irt röpiratot; azonban, mint censor, bebizonyitá, hogy nem a' szabadságnak, hanem csak a' szabadosságnak ellensége. Van még tőle egy pár vallásos irat, 's gr. Széchenyi Ferencz életirata, nemes szellemben tartva. E' buzgó férfira várakozott azon magas hivatás, hogy a' trón-örökös főherczeg fiait, köztük mostani fels. uralkodónkat, a' magyar

nyelvben kiképezze. 'S e' feladatát nagy sikerrel teljesité is. 1846-ban a' m. akademia tiszteleti tagjává választatván, mielőtt beköszönthetett volna, meghalt. — h.

Kisajátitás (Expropriatio) a' tulajdonnak kényszeritett átengedése közjó tekintetéből, teljes kárpótlás mellett. Nevezetes kérdése az ujabb államjognak, a' mennyiben azon jogról van szó, miszerint az állam egyes polgárok tulajdonát közérdek miatt igényelheti ; de mélyen bevágó a' magánjog körébe is, a' mennyiben igazságos kármentesités 's uj tulajdonviszonyok meghatározása forog fenn. A' római jogban, melly a' jogi képzettség legfőbb alapjául tekinthető, a' kisajátitásróli tan nem jön elő, bár rokoneszméket találni már abban is, valamint a' régi germán jogban. Csak legujabb korban lett ezen tan nagyobb jelentőségü, megismertetvén azon kötelesség, hogy a' magán tulajdon szentségét, a' polgári társaság ezen egyik fő alapját, védeni szükség a' hatalmasok szeszélye, 's maga a' kormányhatalom ellen is. Az ujabb p. o. a' franczia, austriai 'sa't. codexekben kimondatott azon elv, hogy senkit sem lehet kényszeritni tulajdonának átengedésére, kivévén ha ezt az állam közhaszon tekintetéből kivánja, 's érte kárpótlást ad. Ugyanezen elvet állitották fel az ujabb alkotmányoklevelek is ; azonban e' sovány általánosságok nem levén képesek az állam és az egyes polgárok érdekeit teljesen kielégiteni 's kiegyeztetni : külön kimeritő kisajátitási törvények jöttek létre, mint az 1810-iki, 's majd a' még tökéletesb 1833-iki franczia törvény, a' hesseni, kurhesseni, szász, badeni, bajor törvények, az 1835-ki belgiumi, az 1830-ki luczerni, 1834-ki genfi törvény 'stb. Mindezeket elszámlálja 's összehasonlitja *Wendt* a' maga kisajátitási codexében (Nürnberg, 1837). Angliában nincs általános kisajátitási törvény, 's minden egyes előforduló esetben a' parlament határoz, és állapitja meg a' kisajátitás alkalmazásának különös feltételeit. A' tudomány ezen jogkérdések kitisztitását még nem végezte be egészen, 's a' különféle törvényhozások összehasonlitása mutatja, hogy azok még inkább a' kisérletek utján vannak, 's megállapodott alapelvekben nem egyeztek meg.

A' kisajátitásnál következő fő pontok követelik a' törvényhozó figyelmét : 1) az esetek meghatározása, mellyekben a' magán tulajdon feláldozását követelni szabad ; 2) a' formák, mellyekben a' *közhaszon* constatáltatik ; 3) a' rendszabályok felállitása, mellyek szükségesek annak kitudására, hogy melly fekvő birtokok kivántatnak a' közmunkákhoz ; 4) az eljárás, miszerint a' fekvő tulajdon átengedése eszközlendő 's az e' közben fenforgó nehézségek eligazitandók ; 5) a' kárpótlás meghatározásának módja, melly az átengedésre kötelezett polgárokat illeti ; 6) a' kárpótlás kiszabásának alapelvei ; 7) a' kárpótlás kifizetésének módja ; 8) rendkivüli esetekben követendő eljárás.

Azon kérdésre nézve : micsoda esetekben lehet az egyes polgároktól tulajdonuk átengedését követelni ? főleg azon tekintet az eldöntő, hogy a' polgárok tulajdona szent 's minden a' féle megtámadás ellen védve legyen, minőt az ellen a' hatalmasok vagy a' kisérleteket szerető technicusok szeszélye a' közjó ürügye alatt intézne. Milly könnyen jöhet p. o. a' hatalmasoknak kedvük valamelly kis kunyhót, melly szépitési terveiknek utjában áll, vagy kilátásuknak árt, lerontani 's kényszeritőleg elfog-

lalni. Illy esetben a' tulajdonához ragaszkodó polgárt védni kell a' törvénynek minden kényszerítés ellen, mert p. o. gyakran a' legkisebb birtokhoz, melly századok óta egyazon család kezében van, a' legédesb emlékezések egész serege csalatkozik, vagy egy gyárépületnek fekvésétől egész család jóléte függ. Azonban a' magántulajdonnak illy tisztelése mellett, tagadhatlan, hogy ha a' közérdek kivánja, minden az állami egyletbe lépett polgárnak kötelessége az egésznek kedveért áldozatokat hozni, 's tagadhatlan, hogy nagyszerü rendszabályokat nem lehet egyesek makacsságától függőkké tenni. A' kényszeritett tulajdon-átengedésnek tehát, nem csak *szükség* esetében p. o. háboru idején, hanem *közhaszon* tekintetéből is van helye, mert a' kor haladásai által parancsolt nagy vállalatoknál, vasutak, csatornáknál 'stb. nem lehet ugyan a' határozott szükség esetét kimutatni, de a' valószinüség törvényei szerint illy vállalatok annyi hasznot igérnek a' közügynek, hogy igen czélszerütlen lenne, ha az állam az idő szavára hallgatni nem akarna, 's egyesek tulajdonának aggodalmas őrzése miatt lemondana e' vállalatokról, mellyek anyagi és szellemi tekintetben tetemes hasznokat igérnek. — Örizkedni kell, hogy csupa szépitési czélokra kisajátitási törvény ne alapittassék. — Legjobb azon eseteket, mellyekben a' kisajátitás megengedtetik, egyenkint meghatározni 's kijelölni; ha némelly előfordulható esetek a' törvényből kimaradnának is, ez nem nagy baj, 's mindenesetre jobb, mint általánosság által önkénynek nyitni kaput. — A' bajor-törvény szerint p. o. kisajátitási esetekül vannak kitüzve, várak, templomok, tanodák, kórházak épitésén, vizek szabályozásán, utak, csatornák, vizvezetések, kikötők, vasutak épitésén kivül temetők kijelölése vagy nagyobbitása, mocsárok kiszáritása, vidékek áradástóli megőrzése, telegráfok felállitása az állam czéljaira, egészségi vagy biztosság-rendőrségi czélokra szükségeseknek talált intézkedések, müvészeti 's tudományos kincseknek tüz- 's egyéb veszélytőli megőrzése. Látszik ezen előszámlálásból, hogy az önkénynek e' törvényben elég tág mező van fenhagyva, 's némelly esetek alá igen sokfélét lehet foglalni; igy p. o. templomokat nem csak szükségből, hanem kedvtelés- vagy szeszélyből is lehet épitni, mint ezt valóban tette is Lajos bajor király; a' biztosság-rendőrségi intézkedések fogalma tulságosan széles 'stb, — A' kisajátitás felett Északamerikában 's Angliában a' törvényhozó test határoz; Francziaországban, a' monarchia idejében, nagyobbszerü vállalatoknál a' kamarák egyezése szükségeltetett, kisebbekre (20 ezer mêtre hosszuságig) elegendő volt a' királyi rendelet. A' franczia kisajátitási törvény szerint az épitési terv, 's mindazon fekvő birtokok felmérése, mellyek kisajátitandókul tüzettek ki, a' községi polgármesteri hivatalban tétetnek le, hol azokat, előre bocsátott kihirdetés után, minden tulajdonos bizonyos határidő alatt szemügyre veheti. Ezen határidő elteltével saját bizottmány megy a' helyszinére, melly a' tulajdonosok nyilatkozatait felveszi. A' jegyzőkönyvek a' megyefőnökhez küldetnek, a' ki az átadásra időt tüz ki. Ha egyezkedés utján önkéntes átengedés nem jöhet létre, a' megyefőnök az államügyészt értesiti, 's annak a' kisajátitást megrendelő törvényt vagy kormányi parancsot átküldi, saját határozatával együtt; az államügyész inditványt tesz a' törvényszék előtt, 's ez itéletet hoz a' kisajátitás felett, melly kihirdettetik 's a' telekkönyvbe

bevezettetik ; ezen itélet ellen csak megsemmisitési folyamodásnak van helye formahiba miatt. — A' franczia törvény mintájara készültek részint a' német törvények is, azon lényeges különbséggel, hogy a' rendes törvényszék helyett a' ministerium biráskodik. — Kisajátitás történhetik az állam, vagy a' község, vagy magántársaság javára is, mellynek a' kormány által valamelly kisajátitáson alapuló vállalat létesitése megengedtetett, mert ez esetben az államot képviseli. — Fontos kérdés a' kisajátitásnál az is, vajjon azon tulajdonos, kinek fekvő vagyonából egy rész kisajátittatik, követelheti-e, hogy az egésznek ára neki megtéritessék ? ha ugyanis a' tulajdonos ezt minden esetben megkivánhatná, e' miatt nagyszerü vállalatok dugába dőlhetnének, 's az állam szerfölött terheltetnék ; ha pedig épen soha sem kivánhatná meg, ugy gyakran a' magántulajdonos lenne nagy mértékben kárositva, p. o. ha épen azon részt kellene neki átengedni, hol az épület áll, vagy birtoka ugy hasittatnék ketté, hogy ezáltal a' fenmaradó részecskék használhatlanokká tétetnének. E' részben a' törvénynek ugy kell intézkedni, hogy az érdekek kiegyenlittessenek, 's igazságos arány állittassék meg. A' franczia törvény szerint p. o. ha valamelly háznak egyik része elvétetik, a' tulajdonos kivánságára az egész házat meg kell venni; ugy szinte, ha valamelly telek a' kisajátitás által területének egy negyedrészére szorittatik, 's ha ezen negyedrész 10 *acret* nem tesz ki, és a' tulajdonosnak közvetlen szomszédságban birtoka nincs 'stb. — Az átengedés, minden e' tárgyu törvényhozás szerint, csak teljes kármentesités mellett történhetik, és ez a' kisajátitási törvényhozás legnehezebb pontja, mellyet rendszerint nem annyira megfejteni, mint kettévágni szokás. Mert egy részről igen kivánatos, hogy az állam akkor, midőn a' magántulajdon sérelmével, áldozatot kiván, 's némelyektől p. o. ősi kedves házát, vagy önkezével ültetett kertjét veszi el, a' kárpótlásban mennyire ez lehetséges, fukar ne legyen, de más részről az államot sem lehet tulterhelni. 's a' tulajdonos is polgára az államnak, és nyer a' közhasznu vállalat által. Különben is ellenkeznék a' nemesebb érzelmekkel, ha valaki az állam szorult helyzetét felhasználva, annak kizsákmányolásával akarna gazdagodni. Helyes nézet tehát, hogy az államnak nem szükség az ugynevezett „*pretium affectionis*"-t egész kiterjedésében kárpótlani. Jól mondja a' bajor törvény, hogy a' kárpótlásnak magában kell foglalni : 1) az elvett tárgy közönséges értékét ; 2) a' tulajdonost ezen átengedés által érő egyéb károkat 's hátrányokat, nevezetesen : a) azon több értéknek, mellyet az elvett tárgy a' tulajdon egyéb részeiveli összefüggése vagy akkorigi használata által a' tulajdonos javára képviselt, pótlását ; b) pótlását azon értékcsökkenésnek, melly alá, az elvétel által, a' tulajdonos többi birtoka esik ; c) pótlását azon kikerülhetlen veszteségnek, mellyet a' tulajdonos az átengedés által átmenőleg vagy maradandólag kenyér keresetében 's jövedelmében szenved; d) kárpótlást a' terményekért, mellyeknek begyüjtése, learatása a' kényszeritett átengedés által megakadályoztatik ; 3) azon kárpótlás értékét, mellyet a' haszonbérlőnek vagy más jogositott haszonvevőnek törvény vagy szerződés szerint fizetni kell.

A' kárpótlás szabályozása két módon történik, vagy esküttszék által, a' német törvények szerint. Az e' czélra rendelt esküttszékből gondosan

kizáratik minden érdekelt egyén. A' franczia eljárás elsőbbsége szembetünő a' németé felett, mert az esküttek, épen illy tárgyaknál, sokkal helyesebben itélhetik meg a' viszonyokat, 's közvetlen tárgyismeretük, független állásuk 's nagyobb számuk által sokkal több biztositékot nyujtanak, mint a' köztörvényszékek által alkalmaztatni szokott 's az egész eljárásnak alapul szolgáló közönséges becslők ; gyorsabban is járnak el, mint a' törvényszékek, mellyektől már a' becsüsök kinevezése 's működése hosszasb időt rabol el.

A' *magyar* törvények codificálva különben sem lévén : kisajátitásról általánosan szóló törvényünk nincs ugyan : mióta mégis a' javitott közlekedési eszközök, vizszabályozások 'stb. szüksége élénkebben kezdett éreztetni, 's egyes lelkesek izgatásai a törvényhozás termeiben és kormány hivatalszobáiban is viszhangra találtak, egyes vállalatokat illetőleg hozattak kisajátitási vagy legalább a' kisajátitás eszméjét magokban foglaló törvények. Igy p. o. már az 1807-ki 17-k törvényczikkely *„de operibus hydraulicis privatorum sumptibus perficiendis“* olly értelemben rendelkezik, hogyha az érdekelt földesurak többsége a' folyóvizek káros kiáradásainak gátlására szolgáló vizszabályzási munkákat, saját költségén végrehajtani elhatározá, a' részt venni nem akaró birtokosok az aránylagos költségviselésre ugyan nem szorittathatnak, de a' többieknek szabad lesz az illy munkálatokat, az érdekelt felek teljes kármentesitésének előrebocsájtásával, bevégezni. — Ezen törvény rendeletét megváltoztatja az 1836 : 36, melly minden érdekelt felett a' költségekbeni aránylagos részvétre szorit. — Nevezetesb ennél az 1836-iki 25-ik t.czikk „az ország közjavát és kereskedését gyarapitó magános vállalatokról“ melly mindazon társaságokat vagy magános személyeket is, mellyek 's kik a' törvény által elszámlált vonalokon, az ország kereskedésének előmenetelét eszközlő vizcsatornák, vasutak 's ezekhez szükséges hidaknak saját költségeiken leendő megkészitését vállalják magokra, oltalma alá veszi, 's kedvezésekben részelteti. Ezen törvénynek 2-ik 's 3-ik szakaszai kényszeritett átengedést, azaz : kisajátitást rendelnek, kimondván, hogy a' vállalatok egész vonalába eső földek és épületek tulajdonosai kötelesek az e' végre szükséges és egyedül ezen czélra forditható helyet, tökéletes és teljes mértékü kárpótlás mellett, áltengedni, — 's kirendeli a' bíróságot is azon esetre, ha a' kárpótlás felett a' tulajdonosok a' vállalkozókkal meg nem egyezhetnének, meghatározza ezen bíróságok (megyékben alispán, városokban a' tanács) eljárását, rendelkezik a' vonalban eső urbéri földek 's ezektől viselendő terhekről. — Az 1840-iki 4-ik t.czikk, melly a' Duna 's egyéb folyamok szabályozása iránt készitendő törvényjavaslat kidolgozására országos választmányt rendel, ennek teendői közé sorozza annak megfontolását is, hogyan lehessen a' magános érdekeknek a' közczéllal előállható összeütközését törvénnyel elintézve megszüntetni. — A' vizekről és csatornákról szólló 1840 : 10-ik tcz. szinte kisajátitási elveket foglal magában, 's az 1836 : 25. rendeletét azon esetekre is világosan kiterjeszti, midőn az ország közhaszna, a' kereskedés vagy hajózás előmozditása végett a' kormányszék által folyami szábályozások vétetnek munkába. Ugyanez évi 38-ik t.czikk a' Dunát a' Tiszával összekötő csatornára különösen kiterjeszti az 1836 : 25-ben elrendelt kisajátitást, és pedig ugy,

hogy ennek rendelete nem csak magára a' csatornára 's annak partjaira, hanem az illő vontató-utakra, a' csatorna kitisztitására szükséges térre 's a' felügyelők lakainak helyére, valamint a' csatorna vizének leülepedésére netalán megkivántató melléktavak ásatására szükséges térre is értessék. — Ezen, ekkép a' magyar törvényhozásban is a' kor szellemèhez képest meghonosodott kisajátitási elvek védelme alatt készült a' duna-balparti vasut is Pozsonytól a' Tiszáig. — Sőt, midőn az urbéri tartozásoknak 's hübéri viszonyoknak közjó tekintetéből leendő teljes kárpótlás melletti megszüntetéséről volt szó, a' megszüntetés barátainak egyik fő okoskodása szinte a' kőrül forgott, hogy ez nem egyéb, mint „kényszeritett átengedése a' tulajdonnak, közjó tekintetéből" vagyis : „kisajátitás." — T.

Kisdedóvás, kisdedóvó intézetek. Ollyan intézetek, mellyekben kisebb, 's még nem iskolaképes gyermekek felügyelést, ápolást, 's játék, könnyüszerü kézi munkák 'stb. általi foglalatoskodást találnak, hogy otthon, a' szülei felügyelés lehetetlensége miatt, kárt ne szenvedjenek vagy fejlődésükben hátra ne maradjanak. Eredetileg csak szegény szülék gyermekei számára valának rendelve, kiket házi viszonyaik, életmódjuk 'stb. akadályoznak a' kellő szülői gondoskodásban. Már *Pestalozzi*, a' halhatatlan nevelő, kimondá illyen intézetek eszméjét, mellyet azután több buzgó emberbarát pártolása alá vett. Németországon először *Paulina*, lippe-detmoldi herczegnő állitott kisdedóvó-intézetet 1802-ben; 1819-ben pedig *Vadzeck* állitott egy másikat Berlinben, hol illy intézetek száma már 1836-ban 16-ra ment. Franczia országban „*Salles d'asyle*" név alatt ismeretesek, 's első illynemü intézet *Oberlin* elsassi lelkész, és *Scheppler Luiza* gondjai alatt nyilt meg. *Pastoret* marquisnő 1827. körül különös köszönetet érdemelt ki magának e' tárgy körül, 's Párisban 1830-ban már 10, 1836-ban 20, 's későbben még több intézet nyilt meg, mellyek saját bizottmány felügyelése alatt állottak. Angliában már régebben találhatók illy intézetek nyomai, de csak a' jelen század második tizedében nyertek szélesebb kiterjedést, főleg *Brougham, Owen, Wilderspin* nemes emberbaráti törekvései által. A' nagyobb tömegü e' nembeli munka dicsősége főleg az angolokat, 's ezek ifjabb testvéreit, az é.amerikaiakat illeti. Jelenleg a' polgárosult európai államokban már csak kevés város van, hol egy vagy több illy intézet ne léteznék; mert üdvös voltuk nagyon is szembetünő 's kézzelfogható. Ez intézetek a' népnevelésnek lényeges és elmellőzhetlen részét teszik. Alapja 's első lépcsője annak a' kisdedóvás. 'S ezért *Fáy András*, a' kegyeletek embere, igen helyesen tanitja a' kisdedóvó intézetek általános felállitását egyik leghatalmasb lépésnek arra, hogy a' menny már a' földön megszülessék. A' gyermek, midőn 6—7 éves korában iskolába kerül, már annyira meg lehet romolva testben és lélekben a' korábbi elhanyagolás által, hogy rajta az iskola, angyaltanitóval legyen bár ellátva, gyökeresen segiteni többé nem fog. Az iskola különben is inkább az értelmet miveli, mint a' szivet és kedélyt. Szükség tehát, hogy a' leggyengébb kor viasz lágyságu kedélyébe ültettessenek a' szelidség, erkölcsiség, rend, pontosság és tisztaság első magvai, mellyeket azután nem olly könnyen törül ki onnét a' rosz példa, és az élet vihara. A' kisdedóvodákban adatik első irány a' gyönge és fogékony gyermekkedélynek, ott szokik a' kisded indulatai korlátozásához,

jó rendhez, tisztasághoz, ott tanulja meg a' szeretet törvényét, 's egyszersmind játszva, erőtetés és félelem nélkül sajátit el némi előleges ismereteket, elmés és hasznos mondatokat 'stb. Az iskola hatását mi gyakran eltörli a' szülei ház, 's az élet ellenkező hatása, kivált hazánkban, hol az alsó néposztály nagy része annyira durva 's neveletlen, az anyák annyira nem ismerik 's nem teljesitik kötelességeiket ; de a' leggyöngébb korra történt benyomások nem olly könnyen engednek a' későbbieknek. A' kisdedóvoda a' szülei ház kellő nevelését, az anya kellő szelidségét pótolja, a' kisdedet testi lelki rosztól megőrzi, 's egyszersmind a' szegénysorsu szüléket dolgaik után látni engedi a' nélkül, hogy a' gyermekek elhagyatva volnának. Sőt egyszersmind a' durva szülékre is jótékony visszahatással van, a' mennyiben őket jól nevelt gyermekeik viselete figyelemre és gondolkodásra ébreszti. A' mi a' jól müvelt és dusabb osztályoknak a' házi kör, az anya kebele, az a' szegény szülék gyermekeinek a' jól rendezett kisdedóvoda. — Azonban őrizkedni kell, hogy ez intézetek iskolákká ne váljanak, mint sok helyütt történt, mert ez tulkora komolyságra vezet. Még inkább kell pedig őrizkedni, hogy ez intézetek egyházi pártszellem karjaiba ne vettessenek. Ma már a' népiskolákra nézve is, elméleti és gyakorlati tekintetben, igen veszélyes, ha azok vallásfelekezeti iskolákká, 's igy az egyazon haza gyermekeit összeforrasztó intézetek helyett idegenséget 's elkülönzést ültető, kártékony és egyoldalu intézetekké lennének : annál kevesbé szabad a' kisdedóvodákat az általános keresztyéni szeretet rendeltetésétől elvonni, és hitfelekezeti intézetekké korcsitni. — A' kisdedovodák vezetésének elvei körülbelől következők : szeretet és kimélet mindenek előtt, 's folytonos figyelem a' gyöngéd korra testi és lelki tekintetben, azonban aggodalmas megszoritása nélkül a' szabadságnak. Különösen azon igyekezzék a' kisdedóvó, hogy a' gyermekek rendre, tisztaságra és munkásságra szokjanak, 's a' nemzeti nyelvet tisztán beszélni tanulják. Ártatlan játékok és czélszerü testgyakorlatok, értelem és vallásos érzelem játszi kifejtése, könnyen felfogható apró mesék és elbeszélések, kis énekek éneklése, 's apró tartalmas versek megtanulása, hasznos kellemessel keverve töltsék be az órákat. A' hol czélszerü képek, rajzok, ismereti tárgyak szerezhetők, annál jobb. Kisdedovodai nevelők 's nevelőnék képzése, kiknek korántsem kell magasabb tudományos készület, fő feladat a' czél elérésére. — Kiemelvén azonban a' kisdedóvó intézetek hasznait, korántsem akarjuk mondani, hogy ha az állam veszi ezeknek felállitását 's ellátását gondjai közé, a' beléjük járás kényszeritőleg parancsoltassék. Mert az iskolán kivüli, gyenge korbeli nevelés természetes joga 's kötelessége a' családnak, a' szülőknek, 's azt természetes mezejéről elvonni nem szabad, nem lehet. A' kisdedóvodák csak hasznos pótlékai a' gondos házi nevelésnek hol erre alkalom 's lehetség nincs, főleg szegényebb sorsu néposztályoknál. — Természetes, hogy a' kisdedóvókba csak egészséges, 's ha bár gyenge alkatu, de különösebb ápolásra nem szoruló kis gyermekeket lehet felfogadni, 's ha a' felfogadott gyermekek megbetegesznek, azokat meggyógyulásukig a' szülei házban kell hagyni, mert a' kiskedovódák nem kisdedkórházak. Bőrbetegségben szenvedő gyermekek szinte eltávolitandók. A' gyermekek kilépésének ideje akkor áll be, ha a' törvényes iskola-éveket elérték,

azaz : rendszerint hat éves koruk után. A' felveendő gyermekek száma elvileg nincs meghatározva ; a' hely nagysága 's a' felügyelés lehetsége szabják azt meg. A' kisdedóvodák rendszerint reggeltől estig nyitva állanak az évszakokhoz képest, kivévén ünnepeket, midőn a' gyermekek szüleiknél hagyatnak. Vannak intézetek, mellyekben a' gyermekek értekezést is nyernek, 's a' szülők ezért némi csekély dijt fizetnek. Igy p. o. Darmstadtban egyegy gyermektől két krajczár fizettetik naponkint. A' kisdedóvodák szükségei főleg magános jótékonyság 's a' szülék rendszeres fizetései által fedeztetnek.

Az ujabb kornak e' nemes eszméje hazánkban is talált müvelőkre 's pártolókra. Kisdedóvó intézeteket terjesztő egyesület alakult, mellynek előbb Tolnán létezett, majd Pestre áttett képző intézete számos hazai kisdedóvodát látott el már alkalmatos kisdedóvóval, 's hogy az általa elhintett üdvös mag nem esett holt földbe, bizonyitja az országszerte fenálló, most már 60 számot tulhaladó kisdedóvoda. Az egyesület Évlapokat ad ki, mellyeket az egyes. titoknok szerkeszt, 's mellyekből az intézet örvendetes haladásai láthatók. Meg kell emliteni ezen ügyben gr. *Festetits Leo* egyesületi elnök, *Bezerédy István*, *Szentkirályi Móricz* 'stb. érdemes neveit. A' képezde első központi igazgatója *Warga István* volt, kit *Ney Ferencz* követett ; első titkára *Kacskovics Lajos*, kit *Stuller Ferencz* váltott fel ; mind négyen nagy érdemüek az ügyet illető irodalomban ugy, mint az egylet ügyeinek kezelésében. — Ez egyesület czélja : a' kisdedóvó intézetek terjedését Magyarországban előmozditani, mire eszközök : alkalmas nevelők képzése, 's a' keletkező intézetek segitése olly módon, hogy ezeknek az előleges költségek kölcsön adassanak. Az egyesület tagjai évenkint 6 p. forintot fizetnek, 's magokat ezen részvény összeg fizetésére hat évre kötelezik ; a' ki pedig a' 100 ftnyi tőkét leteszi, az egylet örökös tagja lesz. Az elnökök két évre, a' titoknok 's pénztárnok három évre választatnak. Az egyesület anyagi gyarapitására a' haza különböző részeiben honfiak 's honleányok vannak megkérve, kik részvényeseket szereznek, 's az egyleti ügyeket előmozditják. — Most már saját épülete van Pesten az egyletnek. — Maga a' koronás fejdelem, V. Ferdinand ő felsége is az alapitók közé tartozott. — A' képző intézeti beirott növendékek 1837-től 1846-ig 127-re ment, 's ezek közt 69 rom. cath. 46 protestans ; 47 tiszta magyar ; kisdedóvókká lettek közülök 41-en, nevelői pályára léptek 30-an; — a' középponti példányintézetben volt 1846-ban 133 óvott kisded. — 1847-ik év közepén volt az országban 68 kisdedóvó intézet, ezek közül Pesten egy képző és példányintézet, 's 8 kisdedóvóda a' különféle városrészekben, Budán 4, Ó Budán 2, Pozsonyban 3. Utóbbi időkben sajnosan tapasztaltatott, hogy a' részvényesek száma aránylag keveset szaporodott. Most az intézet munkássága ideiglenesen csökkenve van, de az elvetett mag kétségkivül megtermendi üdvös gyümölcseit, 's áldást kell mondanunk a' nemes szellemekre, kik ezen eszmét, századunk egyik legszebb eszméjét, hazánk földére is átülteték, és társadalmi uton ekkorig ápolák. — A' kisdedóvás irodalma elég gazdag, főleg angol nyelven. *Wilderspin* jeles munkáját *Wertheimer* forditotta németre (2-dik kiadás Bécs, 1828); nevezetesek még *Chimani*, *Schuch* és *Wirth* e' nemü munkái. — 1836 óta Párisban folyóirat jelent

meg illy czim alatt: *L'ami de l'enfance, journal des salles d'asyle,*" *Cochin* és *Battela* urak vezetése alatt. Nálunk a' Kisdedóvó Egyesület gonddal szerkesztett Évlapjai nyujtanak becses adatokat, 's *Szentkirályi Móricz*, *Kacskovics Lajos*, *Ney Fer.* és *Stuller Fer.* képviselik az e' tárgyu irodalmat. — T.

Kisfaludy Sándor. (l. Közh. Ism. Tára VII. k.) Nem akarván ismételni itt a' Közh. Ismeretek Tárában már elmondottakat, csak a' nemzet ezen kedvencz költőjének végső éveire, halálára 's jellemzésére szoritkozunk. Minden munkái megjelentek 8 kötetben Pesten 1833—8-ig, és ismét, Toldy szerkesztése alatt, Heckenast kiadásában, 1847-ben, 6 kötetben.— 1835-ben a' m. akademia tiszteleti tagjává, 1842-ben a' Kisfaludy-társaság tagjává választatott. Az agg költő ezentul már keveset irt; az 1848-iki Emlényben „*Viola és pipacs, vagy hamis barát*" czimü regéje, 's az Aradi Vészlapokban és Árvizkönyvben apró, és csekély jelentőségü versei jelentek meg. Kéziratai közt az 1809-ki nemesi fölkelés története 's „*Hattyudal*" czimü ekkorig kiadatlan lelkes költeménye is találtatott. Meghalt az egyszerü, kedélyes, éplelkü férfiu, és sirig hü magyar, 1844. oct. 28-ikán, Sümegen, életének 73-ik évében. — Kisfaludy Sándor ujabb időben, a' kifejlettebb nyelv 's müvészet ujabb formái közt, némileg háttérbe szorult; de hiszen ezen formák is majd ismét ujabbak 's tökéletesbek által fognak felváltatni, mint felváltattak az övéi, 's a' koszorus költő, ki e' század elején „Himfy szerelmeivel" 's gyönyörü „Regéivel" a' szegény magyar irodalom pályájára a' lángész őserejével lépett, minden osztályt, minden keblet hatalmasan megragadott, az utat magának a' magas aristocratia termeibe is kivivta, az összes népnek pedig kedvencz költője lett, mint előtte senki, 's utána is csak kevesen, — örökké az irodalom első csillagai közt fog ragyogni, 's a' jövő századokra is átélni, mint hatalmas typusa egy lefolyt korszaknak. Ezen elismerésnek ünnepélyes kifejezése volt azon tiszteletére tartott dalünnep, mellyet a' koszorus költő barátai 1843-iki mart. 17-ikén Pesten a' megye termében tartottak. Ez ünnepély népessége, látogatottsága, 's a' jelenvoltak lelkesedése élénken tanusitá, hogy Kisfaludy Sándor iránt nem halt ki a' nemzeti kegyelet. Szép diadal volt ez az ősz költő-bajnoknak; kinek ez alkalommal aczél metszetü arczképei osztattak ki, 's tisztelő oklevél iratott alá. A' megnyitó beszédet b. *Eötvös* tartá, elmondván, hogy Kisfaludy S. azon emberek közé tartozik, kiknek hatalmas szavuk, házi falaikon tulhatva, a' nemzethez szólt, kiknek gondolatai ezer fejben, érzelmei millio szivben viszhangozának, kiket Isten egy egész népnek adott ajándokul, hogy mint a' gazdag forrás, nemcsak a' helyet, honnét eredtek, de hosszu futásukban az egész vidéket, mellyen habjaik átvonulnak, virulással töltsék; elmondván, hogy Kisfaludy S. legnépszerübb költője hazánknak, mert meg van költeményeiben azon feltétel, melly nélkül a' költő magas hivatásának, megfelelni nem fog: a' nemzetiség; mert nem irt egy sort, mellynek minden szava nem volt volna magyar, mert müvei közt, ha vannak is kevesbé sikerültek, de ollyan nincs, melly nem e' hazának földjéből termett volna, melly minden gondolatában 's érzelmében nem volna honi. 'S ez az, a' mi őt kortársainak kedveltjévé tevé, mi szavainak annyi hatást szerze, mi nevét megőrökité; azért élnek regéi

a' kastélyokban ugy, mint a' kunyhók szalmafedelei alatt. — Ezután *Garay* olvasta fel a' költő életirását. Végső éveiben, már keveset irva, de fiatal szivének fiatal nőt keresve társul, kit azonban néhány év mulva ismét elvesztett, nyarankint Füreden szokott megjelenni, hol az ő buzgó eszközlése hozott létre magyar szinházat. — *Gorové* Kisfaludi Sándorról, mint nemzeti költőről, értekezett ez alkalommal; *Erdélyinek* egy szép dala énekeltetett, 's még *Kuthy*, *Vajda* és *Tóth Lőrincz* tartottak felolvasásokat. Ez ünnep emléke, melly a' nemzeti költő-nesztor 's benne és általa egy szent és magas eszme megtisztelésében annyi hű magyart egyesitett, szeliden melegité azon dalnok végnapjait, ki a' magyar hazában részvétet és szerelmet tuda költeni a' zengzetes nemzeti nyelv iránt, 's édes hangokon hizelegni azt be a' keblekbe; ki lovagias költészetének melegével, melly omladozott várak felett lengő, dult saslakokban fenn tanyázott ősi dicsőséget, 's romlásnak indult korcs jelent, bajnoki érzelmeket 's édes és mély szerelmet tudott zengeni, elkészité a' földet, beülteté abba a' hazai gyönge növényt, melly azután mind inkább felvirágzott. Ebben áll K. S.-nak halhatatlan érdeme, melly által ő, *Kisfaludy Károllyal* együtt, a' *Kisfaludy* nevet Magyarország legfényesebb nevei közé emelte. — T.

Kisfaludy-társaság. Kisfaludy Károlyt, a' magyar irodalom egyik fénycsillagát, (bevégzett életirását lásd: *Közh. Ism. Tára* VII. köt.) 1830. nov. 21-ikén vesztette el a' haza. Barátai, számszerint tizen, ezek közt Schedel (Toldi), Bajza, Vörösmarty, azon czélra egyesültek, hogy neki emléket állitsanak. A' közönség két uton adózott e' szép czélra; munkái, tiz kötetben, kiadatván, ezeknek ára az emlékre fordittatott, ezenkivül aláirások gyüjtettek. Idő közben Muzeum épült, 's az emléknek itt rendeltetett biztos hely. Igy az emlék jövendője biztositva lévén, a' begyült pénzből (10500 v. ft) fenmaradt összeg (4475 ft), melly eleinte a' mű fentartására volt szánva, az emléktársaság által azon czélra ajánltatott fel, hogy kamataiból évenkint széptani és költészeti dolgozatok dijaztassanak, 's e' jutalmazások kezelésére, Kisfaludy-társaság néven, uj társulat alakult, mellynek számára szabályok készittettek. A' közönség átlátván, hogy a' fenmaradt pénzalap sem eredeti czéljával egyezőbb, sem közhasznubb módon nem használtathatik, mint, ha annak kamataiból jutalmak alkottatnak, mellyekkel kivált a' fiatalabb irók a' széptani 's költői pálya gondosabb megfutására buzdittatnak, 's igy az irodalom uj jeles müvekkel gazdagittatik, — szives részvéttel fogadta 's kisérte ezen társaság müködéseit. A' jutalmak tárgyaiul kitüzettek: a' költészet elméletét 's történetét illető feladások, továbbá, bármelly nemei a' szépirodalmi müveknek; 's müvészi forditások. Feladása lett a' társaságnak ezenkivül Évkönyveket adni ki, 's Kisfaludy Károly munkáinak csinos és hibátlan kiadásait eszközölni. Pénzforrását, a' Kisfaludy K. munkáiból bejött tiszta hasznon felül, a' hazafiui ajánlatok képezék. Ez uton az 1846-iki pénztári jelentés szerint a' tőke 3570 ft. 22. kr. p.re szaporodott. Rendes gyülésein kivül tartott a' társaság ünnepélyes közgyüléseket, mindenkor febr. 6-ikán, mint Kisfaludy K. születése napján, midőn a' jutalmak kihirdettettek, 's a' társaság a' közönségnek számot adott. — 1837-ben megalakulván a' társaság, Fáy Andrást igazgatójává választá, Tóth Lőrinczet

jegyzővé; 16 tagja pedig következők lettek: *Bajza*, *Bártfay*, *Csató*, *Czuczor*, gr. *Desewffy Aurél*, *Helmeczy*, b. *Jósika Miklós*, *Kovács Pál*, *Kölcsey*, *Péczely*, *Schedel*, *Stettner*, *Szalay L.*, *Szenvey*, *Szontagh G.* és *Vörösmarty*. Ez első évben a' széptani értekezésre kitüzött dijt *Tarczy Lajos* nyerte meg, „a' dráma hatása, és literaturánk drámaszegénysége" czimü értekezéssel, a' költészeti jutalmat pedig *Pap Endre* „Béla" czimü balladájával. — 1838—9-ben uj tagokká választattak b. *Eötvös József* és *Székács*. Ez évben a' társaság „*egy szinészeti kézikönyv*" készitését tüzte ki jutalmul, e' feladat azonban megfejtetlen maradt. De a' költészeti feladásra 33 ballada érkezett, mik közől ismét *Pap Endre* „Géza" czimü balladája lett nyertes. — 1839—40-ben, az elhunyt Kölcsey helyére *Szemere Pál* választatott a' társ. tagjává, *Fáy* helyébe b. *Jósika Miklós* igazgatóvá; *Tóth Lőrincz* ujolag jegyzővé. A' „szinészetre alkalmazott szavalás kézikönyvét" kitüző jutalom feladatra érkezett pályamüvek közől *Ramershoffer Valerián* győri professor munkája lett dijazva; a' balladadijt pedig *Nagy Imre*, a' második dijt *Szilágyi István* nyerte, mindkettő debreczeni tanuló. Az ez évi közgyülést Jósika gyönyörü novellája „*a' Beduin leánya*" érdekesité. A' társaság Évkönyveinek első kötete, melly a' 3 első évnek munkálatait adja, hivatalos részén kivül minden felolvasott dolgozatokat, 's Nagy Imre emlékezetét és verseit is közölvén, megnyitotta azon érdekes olvasmányok sorát, melly azontul az Évkönyvek többi köteteiben mindinkább bővülve 's gazdagulva kinálkozik az olvasó közönségnek. — A' társaság által 1840-ben kitüzött szépmüvészeti kérdésre: „mi különbség van a' dráma és regény közt 'stb." *Gondol Dániel* és *Müller Godofréd* irtak jutalmazott feleleteket; a' történetekből meritett beszélyt kivánó költői feladásra pedig ismét *Szilágyi István* „Csák és királyleány" czimü költeményével, 's rajta kivül *Medgyes Lajos*, *Tárkányi Béla*, *Pájer Antal* részesültek dicséretben. Látszik ezekből, milly nagy hatással volt a' társaság e' kevés év alatt is fiatal, akkorig ismeretlen erők serkentésére. — 1841-ben Schedel a' társaság körének tágitását, és szabályainak e' szerinti változtatását hozta inditványba, miszerint a' Kisfaludy-társaság „magyar szépirodalmi intézet" melléknevet vett fel; czéljául tüzte ki mind széptani elmélet 's birálat, mind szépmüvek előállitása, kiadása, 's jutalmak kitételével eszközlése által az izlés nemesbitésére, a' szóló müvészeti formák tökéletesbitésére és a' m. szépirodalom terjesztésére hatni; tagjai pedig hivatva lőnek: a' szépműtan köréből vett tárgyak philosophiai és történeti kidolgozására; a' szólómüvészetek főleg olly nemei- 's formáinak mivelésére, mellyek irodalmunkban elhanyagoltatni tapasztaltatnak; az elmélet és gyakorlat folytonos közvetitésére, a' szépműtani birálat élesztésére 's megalapitására. A' tagok pártoló (azaz: évenkint 4 ft segédpénzt, vagy egyszer mindenkorra 50 p. ftot fizető) és munkás, vagy rendes (a' szépirodalmat müvelő, iró) tagokra oszlottak. Uj tagokká *Schedius Lajos* 's *Tóth Lőrincz* választattak; később pedig, 1842 januárján, miután az uj szerkezet elfogadtatott, még: *Erdélyi János*, *Gaál József*, *Garay János*, *Hunfalvy Pál*, *Kis János*, *Kisfaludy Sándor*, *Kis Károly*, *Lukács Móricz*, *Nagy Ignácz*, *Szabó István*, *Vachott Sándor* és *Vajda Péter* kérettek meg a' társaság munkás tagjaiul. Elnökké: b. *Jósika Miklós*,

helytartó elnökké: *Schedius Lajos*, igazgatóvá: *Schedel Ferencz*, titoknokká: *Tóth Lőrincz*, segédtitoknok- 's pénztárnokká: *Nagy Ignácz*, ellenőrré: *Bártfay L.* választattak. Az uj tagok közől még $1841/_2$-ben *Kis János*, Longinnak a' fenségesről irt munkája görögből készült áttétele beküldésével, *Hunfalvy* pedig „a' magyar költészet hivatásáról" szóló előadásával köszöntött be. Ugyanez évben két rendbeli kiadása indult meg a' társaságnak, u. m. az Évlapok, 's Kisfaludy Károly minden munkáinak második kiadása Schedel szerkesztése alatt. Megpendittetett egy „*Szépirodalmi Szemle*" czimü folyóiratnak 's „*Széptani Remekirók*" gyüjteményének későbben életbe is léptetett eszméje. A' jutalomra ez évben kitüzött széptani kérdésre: „Mit értünk nemzetiség és népiesség alatt a' költészetben? 'stb." *Müller Godofréd* irta a' jutalomra érdemesitett feleletet; a' költői jutalomtételre érkezett nagyszámu satyrák közt pedig *Vajda Péter* „Vegyes házasság" czimü satyrája itéltetett legjobbnak, melly azonban censurai akadályok miatt nyomtatásban meg nem jelent; ezenkivül dicséretet nyertek szinte *Vajda Péter* „Censura" czimü, *Szentmiklósy Sámuel* „Állatok restauratiója" czimü, *Szilágyi István* „Emlékbeszéd" czimü, *Gaál József* „Zenekórság" czimü, és *Tárkányi Béla* „Inditványok" czimü satyrái. — A' társaság tagjai közől *Székács József* a' satyra elméletét dolgozta ki; *Szemere Pál*, a' széptani részletes criticának mutatványát adandó, b. Eötvösnek „*Bucsu*" czimü szép énekét magyarázta, b. *Jósika* „*Herkulánum*" czimü római tárgyu beszélyt irt: *Hunfalvy* Aristoteles könyvét a' költészetről forditotta hellenből, *Czuczor Gergely* pedig Horátz epistoláját „ad Pisones" tette át ujra, az eredetinek mértékében. Ezen müvekkel, és *Kis János* Longinusával a' Széptani Remekirók egy külön gyüjteményének megindítása megkezdhetőnek találtatván, az még ez évben elrendeltetett. — $1842/_3$-ra szépműtani kérdésül Sophocles szinmüveinek ismertetése; költői feladásul pedig: egy a' nemesebb társaságok hangján nemesb örömöket 's magasb polgári és emberi irányokat kifejező körének tüzetett ki. A' széptani jutalmat *Gondol Dániel*; a' körének jutalmat *Lauka Gusztáv* nyerte el. Érdekes tárgyát tette az ez évi gyüléseknek az elválasztott uj tagok bevezetése, kik közől *Lukács Móricz* a' gyülést Pope „*Essay on Criticism*" czimü tanköltemenyének jambusos forditásával lepte meg; *Kis Károly* a' hadi szónoklatról tartott előadást; *Gaál József* „Haramia szerelme" czimü költői beszély felolvasásával foglalt helyet; *Garay János* „lyrai költésünk késő kifejlésének okairól" értekezett; *Vajda Péter* „az égi müvészet" czimü allegoriai költeményt mutatta be, *Vachott Sándor* a' „Külföld rabja" czimü költeményt adta elő; végre *Erdélyi János* „A' nép költészetről" szóló értekezése felolvasásával foglalta el helyét. Ezen kivül a' tagtársak még egyéb széptani 's költői munkálatokkal is álltak elő. Igy *Erdélyi* a' „Széptani Remekirók" megkezdett sorát nevelendő, *Boileau* „Költészet mesterségét" kisértette meg visszaadni műforditásban; *Schedel* „Szépirodalmunk állapotát" vázolta, *Jósika Mikl.* „Bornemisza Anna" czimü beszélyt, *Garay* „Troubadour" nevü balladát dolgozott, mik egyenkint az Évkönyvekben jelentek meg. Végre *Szabó István* tag Aesóp meséinek forditásával bizatott meg. Ez évben kezdetett meg a' társ. által, *Nagy Ignácz* szerkesztése alatt, a' *Külföldi Regénytár* kiadása, mellyből az 1843-diki

közgyülésig már öt kötet jelent meg; eszközöltetett továbbá Kisfaludy K. munkáinak uj válogatott kiadása, 's elhatároztatott Kisfaludy K. „minden munkái"-nak negyedik diszes kiadása 1500 példányban. Pártolása alá vette a' társaság a' Schedel által meginditott „Nemzeti könyvtárt."— 1844-re az „uj franczia dráma jellemző tulajdonai 's a' szini hatás" tüzettek ki szépműtani értekezés tárgyául; költői jutalomra pedig „valamelly emberi szenvedélyt előállitó tanköltemény." Az értekezési jutalmat ismét a' már többször dijazott *Müller Godofréd*, a' költőit pedig *Ney Ferencz* nyerte el. Uj tagokká választattak *Nagy Ignácz* a' ki „Agglegény" czimü torzképe felolvasásával köszöntött be, és *Henszlmann Imre*, ki a' „hellen tragoediáról" szóló nagyobb munkáját adta a' társaság rendelkezése alá, melly az Évkönyvek V. kötetében jelent meg. *Szabó István* tag a' *„hellen és magyar próza egymás mellett"* czimü értekezésével igtattatta be magát. — *Tóth Lőrincz* helyébe *Erdélyi János* választatott titoknokká. — Egyéb, a' társaság keblében ez év alatt készült dolgozatok: *Kármán és Fánni emlékezete; a' deák szabásu magyar versek története; a' műforditás elvei; a' magyar verstan átalakitásáról* Schedel Ferencz igazgatótól; *a' magyar népdal költésről* Erdélyitől; *a' magyar irók 's irodalom Pesten otven év előtt és most*, Garaytól; *a' művészet kutforrásai, elemei, kellékei és viszonyairól az élethez*, Szontagh Gusztávtól; *Tündervár* novella Jósikától. Classica-literaturai müvek közül *Szabó István* Aesóp meséit forditotta eredeti hellenből 's Isocratesből négy beszédet adott; *Székács* pedig Plato Jonát tette által. Ugyanezen tagok Hellen Anthologiának készitésére bizattak meg, 's Quintilián Institutióinak és Goethe „Schauspielkunst"jának forditása is kitüzetett. Meginditotta a' társaság a' népköltési gyüjtemény ügyét, mi körül a' fő érdem Erdélyié.

A' társaság illy buzgó és sikerdus működése azon örvendetes következkezést vonta maga után, hogy alapszabályai legfels. helyen megerősittettek, 's a' közönség nevekedő részvéte miatt közgyüléseinek, mellyek akkorig a' M. Academia teremében szoktak tartatni, tágasabb helyet volt kénytelen keresni. — 1845. szépműtani feladásul azon kérdés tüzetett ki: „millyennek kellene a' korszerü eposnak lennie?" másik feladásul pedig „valamelly a' m. történetekből vett szakasz vagy jelenet prózai leirása, mellyben a' müvészi leirásra legyen fő figyelem." Ama kérdésre *Bangó Péter*, eme feladásra pedig *Fónyad István* adtak be dijra érdemesitett pályamunkákat. A' gyüléseket több jeles felolvasás érdekesité: *„Eudoxia császárné" Bajzától; Aesóp* költői beszély, 's *Kendőlakás* népies költői beszély *Szabó Istvántól; „Bucsu iró társaimtól"* elegia *Kis Jánostól; „Hymnus" Vörösmartytól; „Párvonal Homér 's Virgil között" Péczelitől; „Ilmérek"* czimü novella *Jósikától; Kis János* továbbá Cato Distichonjait adta latinból 's Pythagoras aranymondatait görögből; *Székács* egy satyrát irt, melly a' közgyülést igen jól mulattatta, *Garay* pedig a' m. szinházban rendezett Kisfaludy-ünnepély számára (1844. febr. 6.) *„a' magyar szinköltészet apotheosisa"* czimü előjátékot készitett. A' népköltési gyüjtemény ügye előhaladt; a' Külföldi Regénytárból 24 kötet jelent meg 's uj folyam kezdetett. Még egy rendkivüli tárgy is foglalatoskodtatta ez évben a' társ. figyelmét, t. i. egy irójogi törvények a'

maga helyén inditványozása, melly javaslat elkészülvén Szemere Bertalan borsodi követnek küldetett meg, az országgyüléshez intézett folyamodással kisérve. A' követi tábla által Szemere Bert. bizatott meg a' véleményezéssel ; az ez által tett javaslat fel is terjesztetett Bécsbe, de leirat iránta nem érkezett. — Az ez év folytán legf. helyen megerősitett alapszabályok értelmében, *József* nádor választatott a' társaság pártfogójává. A' társaság személyzetében uj választások alkalmával csak annyi változás történt, hogy *Erdélyi* helyébe *Garay* helyettesitetett titoknokká, *Császár Ferencz*, *Szigligeti Eduárd* és *Kuthy Lajos* pedig tagokká választattak ; egyszersmind elhatároztatván, hogy a' tagok száma 40-ben állapittassék meg. — 1845—46-ban jöttek létre : Aristoteles és Anaximenes Rhetorikáinak forditásai az ősz korban is munkás *Kis Jánostól ; Kelet népe* és *Zrinyi Ilona* költemények *Garaytól* ; *Gyöngyvirágok Vajda Pétertől*, *„A' horvát nemzethez“ Gaaltól* ; *Diamanti* novella Jósikától ; *„Bánfy Miklós és neje“* ballada, 's az „olasz költészetről és különösen Foscolo Ugóról“ szóló székfoglaló értekezés *Császártól*, „Drámai állapotjainkról“ szóló értekezés *Szigligetitől*. A' hellén könyvtár ismét gyarapodott. Rendkivüli költői jutalmak alapittattak Marczibányi Lajosné és Császár Ferencz által. Az uj külföldi Regénytár 10 kötetre szaporodott. Széptani feladatul „a' nagynak és felségesnek, a' dagálynak 's hamis pathosznak, a' népiesnek és aljasnak fogalmai tüzettek ki, nyertes lőn : *Bangó Péter ;* költői feladatul „hazai tárgyu vig epos“ lőn ezuttal kitüzve, mellynek diját *Arany János* nyerte meg *„az elveszett alkotmány“* czimü müvével. Itt tünik fel először e' jeles költő akkorig ismeretlen neve, 's a' Kisfaludi-társaságé azon érdem, hogy őt legelőször vezeté fel a' nagy közönség előtt. A' Marczibányiné-féle jutalmat *Garay* nyerte el *Frangepán Kristófné* czimü költői beszélyével. Uj taggá *Sárosi Gyula* választatott. — 1846—47. évre költői-történeti feladás tüzetett ki a' magyarok régi vallását 's vallásos szertartásait illetőleg, melly feladás megfejtőjének a' szokottnál nagyobb jutalom (50 arany, 's Jósika Miklós részéről egy billikom) ajánltatott, továbbá egy rendkivüli szépmütani feladás (*Császár Ferencz*-féle dij) : *„a' sonett elmélete.“* Költői jutalomra pedig kitüzettek : Költői beszély versben, mellynek hőse valamelly, a' nép ajkain élő történeti személy, 's mellynek formája és szelleme népies legyen ; — és ismét : Legenda Bosnyák Zsófiáról, Wesselényi Ferencz első hitveséről (Marczibányiné-féle dij). — A' költői-történeti feladat nem talált megfejtőre 's függőben maradt ; a' Marczibányiné-féle dijt ismét *Garay ;* a' Császár-félét *Lakner Sándor* nyerte el. Most lépett fel ereje teljében *Arany János*, Toldijával, melly a' népies költeményre szánt jutalmat nyerte, 's a' birálók véleménye szerint, nem csak pályatársai közt volt legbecsesebb, hanem a' m. irodalomnak is egyik legszebb disze. — Ez évben inditotta meg a' Kisf. társaság a' *„Népdalok 's Népmondák“* gyüjteményét, mellyekből 30 ivet haladó két kötet jött a' közönség kezébe *Erdélyi János* társ. titoknok szerkeztése alatt. Megindult, társasági tagok szerkesztése alatt a' *„Szépirodalmi Szemle“* criticai folyóirat is, mellynek elveiért azonban a' társaság felelősséget nem vállalt. Uj tagokká *Pulszky Ferencz, Szenczy Imre, Tompa Mihály* választattak. Quintilián Institutiói *Szenczy*ben nyertek méltó forditót ; *Szabó Károly* pedig Euripides *„Iphigeniáját Tauris*-ban forditá

'sa't. Utolsó közgyülése a' társaságnak, forradalom előtt, 1848. febr. 6-kán b. *Eötvös* elnöklete alatt tartatott. Uj tagok lettek: *Arany János* és *Hazucha Ferencz* (Kelmenfi). A' szépmütani feladat díját ez alkalommal *Lakner Sándor*, az életleirási feladat jutalmát *Vasváry Pál*, a' költőit pedig ifj. *Szász Károly* nyerte. — Ennyit tett e' buzgó kis társaság egy évtized lefolyta alatt, azon felette kisded anyagi erővel, melly rendelkezésére állott. A' forradalom 's erre bekövetkezett ostromállapot alatt felfüggesztetett e' dicséretes munkásság a' mostoha körülmények által; de szabad legyen reményleni, hogy az nem sokára ismét feléled 's pihent erővel folytatja az irodalom emelésére irányzott szent törekvését. — cz.

Kissingen, hires fürdőhely Bajorországban, 6 mfldnyíre Würzburgtól. Forrásainak vize egészen tiszta, 's igen sós, vasas, savanyu ize van. Vegyülete 's hatásánál fogva a' konyhasós vizek közé tartozik. Nagyhirü két fő forrásának neve: *Rákóczy*, melly leginkább italnak, 's *Pandur*, melly fürdőnek használtatik. A' fürdőnevendégek száma 1820—39-ig 540-től 3,959-re növekedett. Leginkább altesti bajok és mellbántalmak ellen használnak az itteni vizek, mellyek már számos vegykém által vizsgáltattak és irattak le. A' fürdővendég itt mindent talál, mi elszórodására szolgál, szinházat, hangversenyeket, bálokat, játékot, olvasmányt és gyönyörü természeti szépségeket. Lásd: *Balling*: „Die Heilquellen und Bäder zu Kissingen (2. kiad. Stuttg. 1842.); *Niedergesees*: „Beschreibung von Kissingen und seiner Umgebung" (Kissingen, 1846). — k.

Kiszolgáltatás. (Auslieferung). A' népjog elveinek nem csak elméleti hanem gyakorlati elismerése is kivántatik, hogy egy a' föld minden államait körülfogó egyetemes rend érvényre jusson. Egy államnak sem szabad polgárait idegen kormánynak, mellynek területén azok netalán vétséget követtek el, kiszolgáltatni, mert minden polgárnak teljes joga van, hogy azon állam törvényei által, mellyhez tartozik, oltalmaztassék; 's az államnak azon szinte elvitázhatlan joga, minélfogva egy külföldit, ki egy más állam rendét ott tartózkodása alatt megzavará, ezen állam törvényei szerint bünteti, csak akkor vétethetik teljes alkalmazásba, ha a' külföldi bünös az országban fogatik el. Más részről elismertetik azon szükséges következmény, hogy az idegen államnak azon vétkekért, miket polgártársaink egyike, határai között elkövetett, büntetés által elégtétel szolgáltassék. Ezen két tételből indulnak ki minden ujabbkori büntető törvények. Azonban a' gyakorlatban sok kivétel történik. — Különbségeket tesznek a' közjogi vétségek (delicta juris gentium), miket egy állam sem hagyhat büntetlenül, 's ollyan vétségek között, mellyek csak az államok különös törvényei és intézményei által lettek azokká (delicta juris positivi) 's népjogi elvül ismertetik el, hogy csak az elsőkért, ha külföldiek külföldön követték el, lehet helye büntetésnek és kiszolgáltatásnak. Az eziránt kötött szerződésekben annálfogva azon vétségek, mellyeket kiszolgáltatás követ, névszerint neveztetnek meg. Ez történt 1834. nov. 22. Franciaország és Belgium között, midőn következő vétségek soroltattak elő: szándékos gyilkosság és erőszak; gyujtogatás; okirathamisitás, kivéve azonban az utlevélhamisitás 's egyéb csekélyebb eseteket; hamis pénzek készitése és kiadása; hamis bizonyitvány; lopás, melly büntető kereset alá esik; nyilvános tisztviselők hütlenségei és ál bukás. Ugyanezen esetek

voltak az idegenek kiadásáról szóló, 1833. évi belga törvényben megnevezve. Látni való, hogy ezen jegyzékből minden politikai vétség ki van hagyva, 's Franczia ország Anglia és Belgium tényleg megtartják azon elvet, hogy politikai vétkeseket ki nem szolgáltatnak. Schweiczban szinte illy szellem uralkodik; azonban az 1828. julius 14. Ausztriával kötött szerződésben a' felségsértés és lázadás, az 1828. jul. 18. Franczia országgal kötöttben pedig az állam biztossága elleni merények vannak megnevezve a' kiszolgáltatást előidéző vétségek között. Oroszország Ausztria és Poroszország e' tekintetben 1834. mart. 15. szorosabb szerződésekre léptek. A' nevezett három udvar kölcsönös kiadására kötelezi magát azon egyéneknek, kik honárulás, felségsértés és fegyveres fölkelés bünébe estek. A' német szövetségi államok még szükebb körbe szorították e' tárgyat, melly azonban, daczára az ujabbkori büntető törvénykönyvek világosabb rendelkezésének, még tetemes rendezésre vár. *(L. Idegentörvények.)* — k.

Kivándorlás (Emigratio). A' sereges kiköltözés Európából távolabb világrészekbe, 's magában Európában mivelődött országokból kevéssé miveltekbe, az ujabb korban mindig növekedőben volt. A' kivándorlás régi betegség Európában. Régibb időkben csak koronként tünt fel. A' mérhetlen kincsek Dél-Amerika ujonnan fölfedezett országaiban, mikről a' legtulságosb hirek keringtek, tengerre csalák a' 16. század vakmerőbb szellemeit különösen a' dél-európai országokból. Nem inség, nem elégületlenség zavará el őket innen, hanem remény, gazdagulási vágy és tettszomj; elbizakodás, nem kétségbeesés. De az efféle első vállalatok, mik által a' hollandok és angolok gyarmataikat alapiták, nem voltak tulajdonképeni kivándorlások. Az anyaországhozi viszony nem szünt meg, sőt azon szándékkal történt a' gyarmatokba költözés, hogy idővel hazájokba majd visszatérendnek, itt élvezendők a' tekintélyt 's gazdagságot. Azonban a' két ország vallási és politikai mozgalmai következtében nem sokára a' valódi kivándorlás eszméje fejlődött ki, 's egyesek ugy, mint társulatok az oceánon tul kerestek menedéket. 'S e' gyarmatokban — ellentétben a' délamerikaiakkal — egy messzekiterjedő türelem válván az élet typusává, a' 17. században, de különösen a' 18. század eleje óta a' németek is kezdének oda vándorlani. Azonban rendes átköltözés még ekkor nem volt, 's nem is az egyetemes európai élet megutálása, hanem csak helyenkénti elégületlenség üzé tova az embereket. — Másként alakult a' dolog az amerikai függetlenségi háboru óta. E' világrészről keringésbe jött hirek vágyakat költének 's felébreszték a' kiváncsiságot. A' franczia forradalom kezdete némileg elvoná a' tárgytól a' közfigyelmet. Azonban ez nem sokára annyi bukott remény 's annyi nyomoruság kiséretében jelent meg, hogy Amerika lőn a' menhelylyé, hol nem csak politikai elégületlenek és üldözettek, hanem az anyagi nyomor alatt görnyedők is ott keresték fel szerencséjöket. Ezóta tapasztalható az európai lakosságnak rendes átszivárgása, különösen Északamerikába. Növekedő arányban számos ezren költöztek ki oda évenkint, ugy hogy ama tulsó államok, a' kivándorlást, mit az előtt minden módon elősegitének, inkább kellemetlenségnek, mint haszonnak kezdik tekinteni. Irland leginkább szaporitja a' kivándorlók seregeit, 's az irlandiak rendesen azon szándékkal hagyják oda hazájokat, hogy oda többé vissza nem is térendnek, minek oka leginkább azon arány-

talanságban rejlik, melly itt az ország népessége 's a' többség jövedelme között van. Skótokat is találhatni minden tengeren tuli országban. Mind a' mellett nem annyira politikai és vallási elégületlenség, nem azon körülmény, hogy hazájokban egyáltalában nem boldogulhatnának, üzi ki a' skótokat, mint inkább e' nép sajátságos speculativ és iparszelleme, mellynek gyümölcseit idővel önhazájokban szándékoznak elkölteni. Az oroszok még mindig elég helyet találnak roppant birodalmukban 's önkénytes kivándorlásokra nem igen vetemednek. A' déli országokban, még aránylag Francziaországban is, a' seregekénti kivándorlás a' ritkaságok közé tartozik. Ellenben Schweicz, mellynek szabadsága nem eléggé gyümölcsöző, 's földje kissé sovány, Schweicz, az örökös honvágy ezen hazája, számos kivándorlások tanuja. Németországban leginkább Würtemberg szolgáltatta a' legtöbb kivándorlókat. Sürü népesség, a' föld soványsága és vallásos felekezetességek szülő okai. Ez utóbbiak Amerikán kivül, Oroszországba 's Algirba is költöznek, daczára annak, hogy e' két vidékbeni gyarmataik mind elpusztultak. — Évek folytán a' kivándorlás szelleme még jobban elterjedt Németország egyéb, áldottabb vidékein is, mit most már nagy mértékben politikai nézetek is mozditának elő; azonban mindig anyagi kivánalmak 's remények egy könnyebb és jobb életmód iránt, maradtak a' fő indokok. Csak ez utóbbi körülményből lehet magyarázni, hogy Déli-Oroszország, Algir, sőt Jamaica is, hol még emancipálandó rabszolgák helyét kelle a' kivándorlóknak pótolniok, és Uj-Holland, hol a' vétségek miatt elitéltek államát kelle népesiteniök, részvétre találtak a' nagymiveltségü és büszke Európában. Amerika északi és déli része között is épen olly kevés különbséget látnak a' kivándorlók, daczára annak, hogy a' délamerikai államokbani európai telepitvények csaknem mind az ottani politikai viharok áldozataivá lőnek.

Ha az eddigi kivándorlások sorsát nézzük, ugy tapasztaljuk, hogy sikert csak azon tömegek arattak, mellyek az északamerikai egyesült államokba költözének. Fő kellékek azonban mindig ezek voltak: némi vagyon, munkakedv és erő, 's türelem és kevéssel beérés. Kik minden vagyon nélkül indultak ki, kettőzött erőfeszités és türelem mellett is ritkán boldogulnak. Egy vagy más ügyesség még nem elég biztosság, miután nem lehet tudni, talál-e az ember annak számára kellő piaczot. Legkönnyebben boldogulnak afféle ezermesterek, kik minden dologba beletalálják magukat 's egyik üzletből könnyen mennek át a' másikba. Kik bizonyos müvészetökre bizakodva költöztek ki, ritkán végzék pályájokat azon hivatással, mellyre szerencséjöket alapiták; százszor is változtatták állásukat, mig az igazit eltalálták. Mindenesetre munkakedv a' fő dolog. Hasonlóul szükséges a' türelem, mert a' munka gyümölcseit sokszor csak késő korukban vagy épen csak az utódok izlelhetik. Elégületlen keblek megnehezitik magoknak a' munkát 's türelmet 's mielőtt czélhoz érnének, megemészti őket a' sovárgás és bánat. Az anyagiság amaz országában legkevesebb kilátásuk van a' tudósoknak. Ezek ott egész más szükségleteket találnak; a' mélyebb tudomány nem talál kellő becsültetést a' könnyü portéka számtalan versenyzőt. — Ezen csoportonkénti kivándorlás szabályozására számos terv, ajánlat és igyekezet központosult. Voltak, kik az illető kormányoktól vártak e' tekintetben kimeritő rendszabályokat,

azonban ezek, miután a' kivándorlásnak sem szükségességét, sem hasznosságát nem látják által, rendszeres intézkedéseket nem tevének. Magántársulatok, mellyek a' kivándorlást előmozditják, nagy számmal vannak külföldön, mellyeknek nagy része azonban csakhamar elpusztul 's kevés segélyt és biztositékot igér a' kivándorlóknak. — Ha a' kormányok ragadnák kezökbe az ügyet, akkor nem nyernének ugyan ezáltal gyógyszert a' pauperismus, — de mindenesetre enyhitő szert a' létező szegénység ellen. Mert tévedés azt hinni, hogy a' nyugati, különösen német államok anyagi insége megszüntethető, csak a' népesség felesleg része idegen földre szállittassék. Mert ha azon okok nem szünnek, mellyek a' létező népesség szegénységét szülék, a' hátramaradtak sem lesznek jobb állapotban 's a' csekély enyhület csakhamar el fog enyészni. Azok pedig kétségbe esett szert ajánlanak, kik szakadatlan kivándorlást akarnak szervezni, kik a' tulnépességet tényleges és maradandó állapotnak tekintik, 's az államtestet csak a' fontanellának egy neme által akarják türhető egészségben fentartani. Ezen mentőszer nem soká biztosit és csalékony. Annyi azonban bizonyos, hogyha egy állam sok inséges és elégületlen embert lát keblében 's bir egy ponttal, hol ezen emberek boldogul élhetnek, akkor kötelessége lesz azon embereket oda segiteni, mindaddig mig e' segélyadásra nem lesz többé alkalma. Tennie kell ezt szeretetből 's részvétből. Az eszélyesség okai, mellékdolog. De kényszeritett kivándorlásokkal — a' vétség eseteit kivéve — soha sem fognak a' kedélyek kiengesztelődni és soha sem fog lehetni tőlök kedvező sikert reményleni.

Ide mellékelünk nehány statistikai adatot. Brémán keresztül vándoroltak ki 1840 évben 12,650 ; — 1841 : 9501 ; — 1842 : 13,550 ; — 1843 : 9844 ; — 1844 : 19,145, összesen ez 5 évben 64,690 ember. Azonkivül sokan vándoroltak ki Hamburg, Emden, Antwerpen, Rotterdam, Havre 's más kikötőkön, ugy hogy az évenkénti kivándorlást minden tulzás nélkül 60,000-re lehet tenni. Ezek legnagyobb részint Amerikába, 's most már csak leginkább az északi részekbe költöznek, hol lassankint nemzeti jellemöket elvesztvén, egészen az ottani jellemet, szokásokat sajátitják el, 's lesznek : angol-amerikaiak. — Ausztraliában is támadt két német falu, mellyek virágzóknak mondatnak. — A' Batáviába vándoroltak sokat szenvedtek a' hollandi kormány és az ottani légely szigoruságától. — Az algiriaknak most jobban folyik dolguk, mióta a' szüntelen rájok rontó arabok hatalma megtöretett. — Az oroszországiakról keveset mond a' hir. Legszomorubb állása van itt a' lengyel kivándorlóknak, kik nyers népségek közé szoritva, minden közlekedéstől elzárva, kapzsi hivatalnokok önkényének kitéve, 's azonfelül tartozások és adók által terhelve, csakhamar szomoritó állatiságba sülyedtek. A' kaukazusi tartományokban letelepült németek sok szenvedés után türhető sorsra vergődtek, azonban mysticus ábrándozásaik folytán a' törvény szigorát kelle érezniök. (L. *Kaukazus*). Bessarábiában még eddig egy német telepitvény sem boldogult az ivóviz hiánya és a' sáskák pusztitása miatt. 1844. Mainzban egy társulat támadt, melly Texasba rendezett tervszerinti kivándorlást. Élén nagy tekintélyü nevek állottak. A' kivándorlónak 300 vagy 600 forinttal kellett birnia a' szerint, a' mint nőtelen vagy házas. 1844. végén négy hajó indult el Brémából. *Solms* herczeg, mint főbiztos, már előre utazott

volt. Nem sokára azonban a' legleverőbb hirek érkeztek, 's a' kivándorlottak szenvedései csak akkor kezdének szünni, midőn Texasnak az északamerikai államok közé kebeleztetése elhatároztatott. — Közép-Amerikába a' belga kormány és Németország szállitott telepitvényeseket, névszerint Guatemalába, kik azonban siralmas véget értek. A' bevándorlók mind megbetegedtek, az európai mezei termékeket a' nap mind elperzselé. Egy berlini társulat a' Moskitopartot tüzé ki telepitésül, minek veszélyességét 's kivihetlenségét azonban csakhamar át kelle látniok.

A' kivándorlási tervek másik osztálya az, melly az uj világgal nem törődve, a' rég ismert, de mindeddig elhanyagolt európai földrészekre forditja figyelmét. Egyéb érdekeken kivül, már politikai tekintetből is fontosnak tartják a' felállitandó német telepitvényeket az aldunai tartományokban. Ezek : Szerbia, Oláhország 's régibb időkben is, de különösen hűbéri rendszerünk bukása után, Magyarország és Erdély. Azonban itt még mindig számos akadály van e' telepitések utjában, 's az 1845 óta történt sereges német bevándorlások Magyarország-(Zemplén, Bács) 's Erdélyben többnyire szomoruan végződtek, minek oka a' helybeli viszonyokon kivül leginkább a' bevándorlók ügyefogyottságában, 's a' bevándorlást intéző külföldiek könnyelmüségében, sokszor tisztátalan üzérkedésében rejlett. — Kis-Ázsiára is ki van terjesztve a' német kivándorlók figyelme. Általában, ugy hiszik most már, hogy nem Amerika, hanem kelet felé kell a' kivándorlást vezetni, a' Duna mentében. Csak egyszer Magyarországban és Erdélyben legyen egy biztos támaszpontjok, onnan majd az egész Duna mellékét be lehet népesiteni — ugy mondanak. — k.

Klaproth (Henrik Gyula), nagyhirü orientalista és utazó, szül. Berlinben 1783. Már kora ifjuságában az ázsiai, különösen a' chinai nyelvek tanulására adta magát 's legelőször az „*Asiatisches Magazin*“ kiadása által (Weimar 1802) lett ismeretessé. Ezután az ázsiai nyelvek pétervári akademiájához nyert meghivást. 1805. kisérője volt Golowkin grófnak, ki Pekingbe volt küldetendő követül ; a' határon azonban visszafordult 's nem sokára Potocki János gróf ajánlatára a' pétervári akademia által megbizatott, a' Kaukazus tartományaiban folytatni tanulmányait Ázsia törzsnépei felett. Kimeritőleg irja le ezen utazását „*Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren* 1807 *u.* 1808“ (2 köt. Halle 1812—14 ; francziául sok bővitéssel Paris 1823.) ; másik eredménye ez utazásnak volt az : „*Archiv für die asiatische Literatur, Geschichte und Sprachkunde* (1 köt. Pétervár 1810.) 1812. lemondván hivataláról, 1814. Olaszországot látogatá meg, 's 1815. Párist választá állandó lakául, hol 1835. aug. 20 meghalt. Számos iratai nagy tudományosságot tanusitnak, azonban némi gyülölködő lenézését más tudósok munkálatainak nem lehet tőlök eltagadni. — k.

Klauzál *I. Imre*, Magyarország egyik legmüveltebb gazdája, 's m. akad. l. tag, szül. 1799. januar 11-ikén Szegeden. Atyja cseh eredetü *Klauzál János*, egy magyar gyalogezredben főtiszt, kit a' fejedelem katonai érdemeiért magyar nemességre emelt, anyja *Babarczy* leány volt. Azonban az idegen tőről nemzetünk fájába oltott uj ág, meleg és tettdús honszerelemben senki által sem engedé magát felülmulatni. — Iskolái végezte után a' m. udv. cancellariánál kezdé pályáját ; ott ismerkedett

meg gr. *Károlyi Lajossal*, ki csakhamar reá bizta kiterjedt uradalmai kormányzását. Ez volt Klauzálnak saját mezeje, mellyen fényes tehetségeit kitünteté. Egy pár évet előleges készületre 's tanulásra forditott, 's megismerkedvén a' haza mezőgazdasági viszonyaival, mellyeket mindig legnagyobb szempontból fogott fel, rövid évek alatt gr. Károlyi Lajos uradalmait olly virágzó állapotba helyezé, hogy azok az okszerü gazdálkodás classicus földévé lőnek. Különösen lakhelye, Tótmegyer, Nyitramegyében, Alcsúth mellett neveztetik, 's a' magyar gazdálkodás fénypontjává emelkedett. Illy földmivelés 's nagyszerü mesterséges takarmány termesztésen kivül, főleg a' nemes juhtenyésztés olly fokra hágott itt, hogy gr. *Károlyi L.* juhászatai Szászország és Slésia e' nemü legjelesb intézetei mellé valának sorozhatók. Örömmel látta ez uradalmakban a' külföldi utazó is a' pallérozott gazdaság minden tényezőit, az izletes gazdasági épületeket, ültetvényeket, a' gazdaság különféle, de egy fő czélra vezető szakaira egyénileg kimüvelt tisztek egyesületét. A' jószágtulajdonosnak és gazdatiszteinek kölcsönös érdekei illő fizetés, száztóli, és nyugdijrendszer által kellően összeolvasztattak. Nagy, de mindenkor gyümölcsöző beruházások történtek, 's a' magánérdekek kielégitése mellett a' haza közérdekei mindenkor tekintetbe vétettek. *Klauzál Imre* lelkesen mozditá elő, élő szóval, tanácscsal, tollal a' hazai gazdaság ügyét, jutalmakat tüzött ki, jeles értekezéseket szolgáltatott a' Gazd. Egylet által kiadott *Gazdasági tudósitásokba*, melly Egyesületnek egyik leghivebb 's legmunkásabb, legtiszteltebb tagja volt, és az eszközlése által 's vezetése alatt megjelenő *Rohonczi közleményekbe*. Illyenek: *Néhány tekintet M. ország földmivelésére* (1837); *Juhászati tisztek 's némelly juhászati viszonyok gr. Károlyi Lajos uradalmaiban* (1838); *Mellyik jelenleg a' legjövedelmezőbb merinójuh, 's mellyek tenyésztésének fő elvei?* (1840); *Saját jószágkezelés, haszonbér és a' száztóli* (1841). Ezenkivül több czikk a' M. Gazdában. — Jeles gazdatiszteket nevelt, nagyszámu müvelt ifjuság csoportozott a' tisztelt 's kedvelt főnöknek tanuságos, épületes, lelkes körében. E' nemes törekvésének eredménye volt, a' nagyszerü tervezetre alapitott, de rövid életü „rohonczi gazdasági intézet“ is, mellyet akkor teremtett, midőn gr. *Batthyány Gusztáv* 's *Kázmér* uradalmainak igazgatását is átvévén, lakását Tótmegyerről Rohonczra, Vas vármegyébe tette át. Az intézet, ellenséges magánviszonyok által felbomolván, *Klauzál* ezentul kilépett a' magánszolgálat lánczaiból, 's gr. *Batthyányak* vasmegyei két uradalmát haszonbérelvén, a' polgári élet független körébe ment át. Itt bámulatos ipart fejtett ki a' gazdaságban, 's különösen a' kertészetben is. — Nemes és nagyratörő lelke, mellynek lángjait utóbbi időkben Vasmegye közgyülésein is lobogtatá, hosszas testi szenvedés után 1847-iki év martiusán hagyta el sok munka által kifárasztott 's felemésztett porlakát. Emlékezetét tisztelettel ünneplé a' gazdasági egyesület, 's a' m. t. társaság, mellynek 1833-ban soroztatott tagjai közé. — E' nemeslelkü, lángszellemü férfiunak ifjabb testvére:

II. *Gábor* szül. 1804. nov. 18-ikán Pesten, tanult ugyanott; 1824-ben tette le az ügyédi vizsgálatot, 's ugyanazon évben Csongrádmegye tiszteletbeli aljegyzőjévé, 1825-ben pedig már fizetéses törvényszéki ülnökévé neveztetett. A' lelkes ifjat, kinek már első fellépése a' megyei életben

fényes volt, szünet nélkül érték a' kitüntetések. Már 1827-ben, még igen fiatal korában, azon polgári koszorura méltatá Csongrádmegye, mellyet csak a' legjelesbek érdemelnek, t. i. országgyülési követévé választá, mit azonban, akkori betegsége miatt, el nem fogadhatott. Még 1827-ben, az országos összeirás alkalmával, esztergammegyei összeiró biztos lett, 1828-ban pedig, *Deák Antal* társaságában, nádori biztos Horvátországban. — Az 1830-ki országgyülésre nem lépett fel, de $183^2/_6$-ban, 1840-ben, 's 1844-ben, tehát három nevezetes országgyülésen, fényesen képviselte azon megyét, mellyben a' törvényes ellenzék lelkes és ékesszólló vezére volt. — Az országgyülésen mindenkor a' legjelesbek, 's *Deák Ferencz* jelenlétében is a' fontosabb, befolyásosabb és ragyogóbb tehetségü vezértagok egyike volt, ki minden haladási 's ellenzéki kérdésben meleg és kimeritő szónoklatokat tartott, 's a' sérelmi politika lélekfárasztó harczaiban hősileg és fáradatlanul küzdött. Ő volt 1840-ben a' záradékok, azon védbástyák nagymestere, mellyek közé a' többség által szorongatott ellenzék lépésenkint visszavonult, — 's ezért csinálta valamelly jezsuitai tehetségü verskovács reá az ismeretes epigrammot: „*Klauzál clausulae nomen et omen habet.*“ — Az 1840. évi V. törvényczikkely által a' büntető törvénykönyv 's azzal válhatlan kapcsolatban levő büntető 's javitó rendszer behozása iránti véleményezésre kiküldött országos választmánynak, a' legjelesbekkel együtt, ő is tagjává választatott, 's annak munkálataiban Pesten folytonos buzgó részt vett. Itt ültek *Deákon* 's rajta kivül *Pázmándy Dénes*, *Bezerédj István*, *Pulszky Ferencz*, b. *Eötvös József* 'stb. az ellenzék soraiból, kiknek eszméit, mint jegyző, a' mély tudományu *Szalay László* formulázta. Ez volt *Klauzál* sok viszontagsággal 's kellemetlenséggel terhelt és keseritett politikai életének fénypontja 's tavaszkora. A' politikai, egyesületi 's irodalmi élet gyönyörü fejlésnek örült; mindenütt a' legszebb jövendő csirái mutatkoztak; rokon érzelmü, hasonló lelkességü elvtársaival töltve nemes és a' hazára üdvös társalgásban a' napokat, még ekkor romlatlan egészség, 's példás nejével tiszta házi boldogság birtokában, rózsaszinben látta a' hazát 's benne az életet, melly neki csak a' szabad magyar hazában volt becses és kedves. — Bekövetkezvén az $184^3/_4$-ki országgyülés, mellyről a' vezér *Deák Ferenczet* nemtelen pártküzdelmek kiszoritották, *Klauzál Gábor*, kit Csongrádban megbuktatni nem sikerült, lett az országgyülési haladó párt 's törvényes ellenzék vezére, több lelkességgel 's jó akarattal, mint sikerrel. Nem részesülhetett olly általános elismerésben, mint *Deák Ferencz*, pártoskodás és dicsvágy torzsálkodásai nehezitették 's keseritették pályáját. Ezen kevés eredményü országgyülés után, az administrátori rendszer és vesztegető 's erkölcstelenitő politika felülkerekedtével, csaknem egészen visszavonult a' politikai életből, 's inkább a' társadalmi, egyesületi téren fejtette ki hazafiui buzgalmát, mindenkor karöltve szeretett barátjával 's elvtársával *Deák Ferenczczel*. — Az 1847-ki posonyi országgyülésre nem jelent meg; egészsége szenvedő lett, 's kedves nejének halála által megtöretett lelke vidámsága 's erélye. Midőn azonban 1848. tavaszán kiütvén az európai forradalom, Magyarországon is az előbbi ellenzék jutott kormányra, *Klauzálnak* is, mint a' nemzeti törvényes ellenzék egyik leghivebb 's legnevezetesb bajnokának, ki kelle állani a' már már elhagyott politikai

fövenyre. Ekkor Pesten időzvén, fontos részt vett a' kitört mozgalmak vezérletében, 's mindent elkövetett, hogy a' felzavart áradat hullámai túl ne csapongjanak medrükön. *Batthyány Lajos* ministeriumában az ipar- 's kereskedelmi tárczát erőtették rá. A' ministertanácsban *Batthyány Lajos*sal 's *Deák Ferenczczel* mindenkor a' mérsékeltebb 's a' végső szakadást távoztatni, megelőzni törekvő, békéltető 's kiegyenlitő politikát védelmezte. Mikor a' forradalom árjai kitörtek, 's Kossuth politikája győzött : *Klauzál* különben is kénytelen lévén gyengélkedő egészségét ápolni, ha az izgatottság 's munkateher alatt végkép leroskadni nem akart — egészen elhagyta a' politika viharos terét, 's visszavonult. — Azóta magányéletet él, gazdálkodik, tétényi szőllőjét philosophusi nyugalommal müveli, ő rokonait gyámolitja, 's megrongált egészségének ápolása végett a' helgolandi tengerfürdőt látogatja. — Ez azon férfiunak rövid életrajza, kit a' haza egyik legnemesb kedélyének ismer mindenki. — *Klauzál Gábor*, ha *Deák Ferenczn*ek, elvtársának 's legkedvesb barátjának nem mindenben párja is, teljes mértékben bir ennek becsületes, igazságos, tiszta arany jellemével, törvény-tiszteletével, szeretetre méltó szerénységével, tántorithatlan hazaszeretetével. Mint státusférfi és politikus, a' megyei élet emlőin nevekedett ugyan, de látkörét európai utazás 's a' külföldi állapotok gondos vizsgálata által szélesbitette, és sokoldalu, terjedelmes ismeretekkel bir. Mint szónok kitünő, mindenkor rögtönöz, beszédei kezdetén csendes és nyugodt, de lassankint felmelegszik, csaknem lázas szenvedélyességre emelkedik, 's illyenkor elragadó lesz. Hangjának nincs annyi ereje, mint p. o. *Beőthyének*, az inkább szomoru, melancholicus jellemü, és szivhez szóló. Van ezen fájdalmas, a' haza sértett jogait 's szenvedéseit panaszló hangokban valami, a' mi Ossian hárfájára, vagy a' zsidóknak babyloni siralmaikra emlékeztet. — Mint pártvezér, sok értelmet 's tapintatot bizonyitott, főleg a' nehéz állásu rendi követtáblának, eszélytelen lépések vagy elhirtelenkedéstől megvédésében, 's a' sérelmi politikának fogásait nagy ügyességgel kezelé. A' pesti nemzetgyülésen erélyesen lépett fel néhányszor a' veres tollas párt ellenében, 's *Lamberg* gr. meggyilkoltatása után, midőn az utczai nép ragadá magához a' hatalmat, neki volt bátorsága ezen tény roszalását inditványozni 's a' tettesek megbüntettetését kivánni a' nemzetgyüléstől. — *Klauzál Gábor* egy igen nemes jelenet, ki minden alkotmányos országnak diszére 's becsületére válnék, kinek becsületes szive 's nyilt esze, sok ismerete, 's szép költői kedélye van, de nincs elég erős szellem 's hozzá elég erős testi egészsége, hogy mint pártfőnök, a' megnehezült idők viharai közt is, sikerrel tudjon müködni. Szerepe a' forradalom kitörésével megszünt. — Y.

Klicpera (Venczel) egyike a' legtermékenyebb cseh drámairóknak. Szül. 1792-ben Ohlumecben, jelenleg tanár egy prágai gymnasiumban. *Muchaczek* és *Turinsky*val együtt komoly irányt kezde adni a' cseh drámának, 's a' fiatalabb irók már is szerencsével követték nyomdokait. A' sokat iró *Stepaneket* ő szoritá le a' szinpadról. K. legtöbb darabjai többnyire eredetiséggel 's ügyességgel birnak mind a' felfogásban, mind a' helyzetekben ; jellemeiben következetesség van, nyelve eszmedus és szabatos. Hiányai : hosszadalmasság az expositióban, nehézkes bonyolitás 's itt ott bágyadtság. Legjobb szomorujátékai : „*Sobieslav és Fridrik*“ 's

„Swojanow család“; vigjátékai: *„A' varázs-kalap“* és *„Rohoyin Czetwerrohy.“* — k.

Kliegl-gép, (könyvnyomdai gyorsszedő- és szétrakó). Tudva van, hogy jelenleg még a' betüszedés és ismét szétrakás munkája minden könyvnyomdában szabad kézzel 's hosszadalmasan történik, minthogy a' szedőnek a' betüket egyenkint kell a' betü-szekrény különféle osztályaiból kivenni, 's nem kevés körülményességgel összeállitani, ugy, hogy egy közép nagyságu iv kiszedése egy szedőnek 15—20 óráig ad dolgot. Ha már az ugy összerakott betükről az ivek kiszabott száma lenyomatott, a' betüket ismét szét kell rakni előbbi helyeikre. E' munkát szinte a' szedő végzi, ugy hogy egy iv szétrakásával 6—8 óra telik el. Minél apróbbak a' betük, annál több időre van szükség. Ezen hosszadalmasság elháritására, 's a' szedés és lerakás *gyorsitásának* eszközlésére sikerült *Kliegl* hazánkfiának több évi fáradozas után két olly gépet találni föl, 's kisded részletes mintákban már fel is állitani, mellyek az által, a' mit már tettleg előállitani képesek, minden értelmes vizsgálót meggyőzhetnek a' felől, hogy feltalálójok azt, mit czélba vett, kellő segedelem 's gépeinek szükséges tökéletesbitése mellett, valóban létesitendi is. Előlegesen csak a' *szétrakó* gép mintáját állitotta fel közmegtekintésre, lakásában. Ennek munkálatai a' következőkben határozódnak: az egész szétrakás és rendezés egyetlen fogantyu (Kurbel) forgása által vitetik véghez, 's a' betük és más irásjelek a' gép oldalán egymástól elkülönözve, azaz: együtt az a, együtt a' b, c 'stb. jelennek meg, hol tetszés szerint a' külön jegyek egymás mellé sorozva maradnak, vagy pedig tartókba hullanak, mellyekből tömegestül a' betüszekrény illető fiókjaiba visszaöntetnek. A' szétrakandó mennyiség egyes nyalábokban, miként azokat a' szedő kapni szokta, egy saját készületbe tétetik, melly azt soronkint egy szekrénybe tölti be. Az igy megtöltött szekrény a' szétrakó géphez illesztetik, a' fogantyut forgató jármü mozgásba hozatik, 's igy az egész szétrakás emberi kéznek minden további hozzájárulása nélkül megy végbe. Állitott fel *Kliegl* a' gyorsszedő gépből is mintácskát, mellyből mindenkit kicsibeni eredmények kimutatása által meggyőzni igért a' felől, hogy a' kivitel itt is teljesen megfelelend az eszmének 's minden méltányos kivánatnak. — Ha e' gép, ugy mikint tervezve volt, létre jöhetett 's elterjedt volna: a' képzelődés nem elég gazdag felfogni a' nagyszerü eredmények egész lánczsorát, miket a' szellemvilágban előidézendett. De, világtörténeti tapasztalás szerint, sorsa illy találmányoknak, mellyek az emberi nem haladását mintegy varázsütéssel mozditanák elő, hogy korukban hidegséggel fogadtatnak, 's több gáncsot mint elismerést találnak. *Kliegl* találmánya a' szellemi életben uj korszakot igérő találmány volt, 's *Kliegl* szegénységben tengett, és miután vagyonát eszméjének létesitésére, kisérletekre áldozá, nem csak erővel nem birt a' kisérletnek nagybani előmutatására, de családjával együtt éhségnek volt kitéve, és segédmunkásait pénzhiány miatt kénytelen volt elbocsátani, kivévén azon kettőt, kik ügyszeretetből műhelyében megmaradtak 's ingyen szolgáltak. Aláirás kezdetett részére; melly azonban a' kivánt sikert nem eredményezte. *Zsoldos Ignácz, Császár Ferencz, Pulszky F.* 's egyéb ügybarátok a' *Kliegl könyv* eszméjét pendité meg 's létesité is 1842-ben, mellynek két kötetét

Garay János szerkezté, 's mellynek jövedelme *Kliegl* javára fordittatott. A' dolog vége mégis az lett, hogy a' gép elárvereztetett, 's e' vállalat is, mint annyi egyéb jó és szép, a' forradalom özönébe fúlt. — B.

Klüber (János Lajos) német publicista, szül. 1762-ben Fulda mellett. 1786. jogtanár lett Erlangenben, 1807. Heidelbergben ; 1808. állam és kabinettanácsos Karlsruhéban. A' bécsi congressus idejében Bécsben tartózkodott. Innen eredt „*Akten des wiener Kongresses* 1814 u. 1815" czimü tartalmas gyüjteménye, melly 1819. fejeztetett be a' 8-ik kötettel. Továbbá : „*Übersicht der diplomatischen Verhandlungen des wiener Kongresses*" (3 Abth. Frankfurt a. M. 1816). 1817. jelent meg „*Öffentliches Recht des deutschen Bundes und der Bundesstaaten*" (Frankf. a. M. 3-ik kiadás 1831.) czimü jeles munkája, melly mind az államjogi viszonyokat 's a' régi territorialis államjogot figyelembe veszi, mind pedig a' népek jogainak szabadelmü elismerése által tünik ki. Ehhez csatlakozik : „*Quellensammlung für das öffentliche Recht des deutschen Bundes*" (3 kiad. Erlangen 1830). Egyuttal kidolgozá az európai népjogot is „*Droit des gens moderne de l'Europe*" (2 köt. Stuttg. 1819). 1817. óta Poroszországban, mint a' külügyministerium tagja, tevékeny részt vett számos politikai tanácskozmányban Frankfurtban, Pétervárott 's az aacheni congreszben. Azonban nem levén udvari publicista 's a' kor követeléseit kellő figyelemre méltatván, kevés idő mulva politikai cretnekséggel vádoltatott. Nyiltan és titokban ellene fordultak a' megtámadások. Egy porosz egyetemi tanárnak sem volt szabad K. munkáit venni leczkéi alapjául ; ellene is vizsgálat rendeltetett. A' demokratia felé hajló szellemmel vádoltatott. Az ellene hozott itélet igen lealázólag hatván reá, elbocsáttatását kéré, mit 4 holnap mulva meg is nyert. Későbbi munkái még : „*Die Selbstständigkeit des Richteramtes und die Unabhängigkeit seiner Urtheile im Rechtssprechen*" (Frankfurt 1832.); továbbá : „*Abhandlungen und Beobachtungen für Geschichtskunde, Staats- und Rechtswissenschaft*" (Frankfurt 1834). Meghalt 1837. Frankfurtban. — k.

Knicanin (Petrovics István), az 1848—49 magyar háboruban szerepelt szerb vezér, 1809. született. Neve Knic falutól, szülőhelyétől származik, melly a' Gruzában, a' szerb fejedelemség kragujeváczi kerületének egyik járásában fekszik. Atyja, Péter, tekintélyes kereskedő volt Kara György idejében. A' fiatal Petrovits Istvánnak nem tetszett atyja üzlete. Az erdőkben élt leginkább 20—30 társaival vadászva, kalandozva. A' környék ismeré bátorságát, karja erejét, szeme biztosságát; szaladásban, birkozásban, lovaglásban ügyességét. Végre mégis kereskedő lett, 's tekintélyre vergődött, mint atyja. Ezáltal gyanussá lön Obrenovics Milos fejedelem előtt, ki a' bátor és népszerü polgártól hatalmát féltette. 1832. lánczra verette 's börtönbe záratta a' kereskedőt. Ezen sajátságos keleti bemutatás után közelebb ismerkedék meg a' két férfiu. Az élesszemü Milos felfogá K. becsét, részére hóditá, 's legközelebb környezetébe fogadá fel. 1835. jaszenitzai dandárkapitánynak 's 1839. szendrői kerületi főnöknek nevezé ki. De Milos már annyira sülyedt honfitársai szemében, hogy egyes féfirak többé ki nem segitheték. Az eredetileg bátor férfiuból gyanakodó, zsarnok fejedelem lett. Knicanin is elvált tőle 's fiához pártolt. Ezt azonban önző ministerek foszták meg trónjától. Az ő befolyásuknak

tulajdonitható, hogy K. is mellőztetett 's száműzetett. 1840—42. Widdinben lakott, hol menhelyet talált. Sándor fejedelem azonban visszahivá az országba 's kinevezé senatornak. — A' magyarok és ráczok között 1848-ban kitört egyenetlenségek csakhamar olly fordulatot vőnek, hogy az utóbbiak törökországi szerb rokonaikat hivák segitségül. Sándor herczeg beleegyezett. Knicanin lett e' segédsereg fővezére. Eldöntő befolyással azonban e' sereg nem volt. Számtalan apróbb csatározásban jelét adák ezen szerbek, hogy borzasztó ellenségek 's a' magyaroknak nehány megrohanás által okozának ugyan károkat, de nyert csatájokról nem tudósit az ujabb idők krónikája. Fosztogató és gyujtogató hadviselési rendszerök is több izben iparkodék ártani. K. főfeladata volt leginkább a' Titel melletti tiszai átmenetet őrizni, e' körüli érdemeit a' császár a' M. Terézia lovagrenddel jutalmazá. — k.

Knight (St. Gally) angol iró 's parlamenttag, szül. 1787-ben, meghalt Londonban 1846-iki febr. 9-ikén. Költeményei nem sikerültek, de európai hirt szereztek neki más nyelvekre is forditott épitészeti munkái, különösen a' normann, 's az olasz egyházi épitészetről. — h.

Knowles (James Sheridan) angol drámairó és szinész, kit sokan ujabbkori Shakespearenek neveznek, szül. 1790. A' szinészeti pályán különösen jellemszerepekben tűnik ki. Mint drámairónak több érdemei vannak. Egészen Shakespeare után képződött, de azért vakmerőség őt ezzel összehasonlitani akarni. A' szinpadot K. nagyszerü nemzeti intézetnek nézi, mellynek erkölcsileg 's aestheticailag kell hatnia a' népre. Műveiben azért főfigyelmet fordit az erkölcsi irányra. Tragoediái közől valók: *Virginius*, *Cajus Gracchus*; tört. drámák: *Tell*, *Alfred a' nagy*; vigjátékok: *A' koldus*, *A' púpos* (The hunch-back), *A' szerelmi vadászat* (The love chase), *A' leány* (The daughter) 'stb. — a.

Kobalt (Kékeny). Ezen ércz csak legujabb időben kezdett az ipar 's kereskedés terén fontos czikké válni. *Brandt* svéd vegyész ugyan már 1733-ban állitá elő, azonban még tisztátalan állapotban. *Thénard*, *Proust*, *Laugier*, *Berzelius* 'stb. vegyészek kezdék azt bővebben ismertetni 's vizsgálat alá venni. Most a' kékeny élegeit (oxyd) porczellánfestésre 's az élegnek üveggeli és timéleggeli (agyagfölddeli) vegyületeit szép kék festékül használják. A' természetben többnyire mirennyel (Arsenik) vegyülve találtatik (*kékmirecs*, Speiskobalt), vagy mireny és kén (Schwefel) vegyületében (*kékfényle*, Glanzkobalt). A' kékeny ásványai gyakran tetemes mennyiségü *álmirecset* (Arsennickel) és *vasmirecset* (Arseneisen) tartanak magukban. Az olvasztott kékeny szine vöröses fehér, érczfénye nagy, aránysulya 8, 5, töréslapjai finom szemcsések 's csak vörösizző hőnél nyujtható némileg. Ha a' vastól és álanytól (Nickel) egészen szabad, akkor a' delejtűre (Magnetnadel) nem hat. A' kékenytartalmu ásványok nagyobbára részint *szmalte*, részint *zafflor* (Zaffer) készitésére használtatnak. A' szmalte a' vászon elkészitésére (Appretiren), az irópapiros kékes szinrei és szobák festésére fordittatik. A' *kékélecs* (Kobaltoxydul) a' becses *kobaltkék* vagy *kobalt ultramarin* szinnek előállitására használtatik, mellyet Thénard fedezett fel 's a' képiróktól nagyrabecsültetik, mellynek egyébiránt azon rosz oldala van, hogy gyertyavilágnál ibolyszinü. — Magyarországon legnagyobb mennyiségben 's legjelesb minőségben ásatik

a' kobalt Gömörmegyében Dobsina vidékén, hol évek óta léteznek angol 's német ügynökök, kik azt a' távol iparos külföldre szállitják. A' kő ércz mázsáját 40—60 'stöbb pfton fizetik. — r.

Kobbe (Péter Lajos Keresztély) német történetiró szül. 1793. Glückstadtban. 1820. lovas kapitányi állomásáról lemondván, Göttingába vonult, később Wunstorfba, hol ügyvéd, polgármester és hadbiró volt. 1831. óta Hanoverben és Holsteinban él. Történelmi munkái leginkább Németországot és egyes részeit tárgyazzák. Ezenkivül vannak: „*Geschichte Schwedens*“ (2 köt. Dresden, 1828.); „*Gesch. Frankreichs unter Ludwig XVIII und Karl X.*“ (Celle, 1831.); „*Darstellung des Freiheitskampfes im spanischen und portugiesischen Amerika*“ (Hannover 1832.); „*Römische Geschichte*“ (2 rész Leipzig 1841). — *II. K.* (Theodor Keresztély Auguszt) német költő és regényiró, az előbbinek öcscse, szül. 1798-ban. Meghalt 1845. Munkáinak száma tetemes, mellyek a' német közönségnél igen elterjedt és kedves olvasmány. Fő érdeme, különösen nagy számu humoristicus müveiben természetesség az előadásban, ifjui tüz és életerő. Az életet mindenütt igazán és hiven igyekvék visszaadni; a' kor balgaságainak soha nem tömjénezett. 1838-ban indult meg kedvelt folyóirata: „*Humoristische Blätter.*“ — a.

Koburg (1826. óta Szász-Koburg-Gotha) herczegség, Németország egyik souverain állama 37 □ mfiddel's 144,444 evang. lakossal 9 városban, 9 mezővárosban, 298 faluban, 32 kis helységben és 58 tanyában (Hőfe). 1821. *alkotmányt* nyert. A' herczeg souverain, az uralkodás férfiágban örökös, az állampolgárok törvény előtt egyenlők, személyes szabadsággal birnak 's katonáskodni kötelesek. Gotha 1848. szabadelmü választási törvényt nyert, Koburg azonban még ekkor is a' régi mód szerint választott. Törvényjavaslatokat vagy az uralkodó terjeszt elő, vagy a' rendek inditványoznak. Az országgyülés határozatai a' ministeriumnak adatnak át, melly azután az uralkodó végzését irásban közli. Tudományos intézetei élén áll a' *jénai* egyetem, melly az összes szász herczegségek segélyzéséből tartja fenn magát. 1840—46 között a' herczegség évi jövedelme volt, 1,350,000 ft., a' kiadás ugyanannyi. A' német szövetségnek levén része, a' többi szász herczegségekkel együtt 12-ik helyen áll 's a' Plenumban egy szavazattal bir. A' szövetségi hadsereghez 1116 embert 's 558 tartalékot állit. Ujabb történetéről l. *Németország.* — k.

Koburg-Koháry (Ferdinand) herczeg, cs. k. osztr. lovassági tábornok, testvére Erneszt Szász-Koburg-Gothai herczegnek (lásd *ezt*) szül. 1785. A' franczia háboru alatti hadi tettei az eckmühli, wagrami és kulmi csatamezőkön tüntek fel. 1816. összekelvén Koháry Ferencz herczeg leányával Mária Antonia Gabrielával, a' murányi, szitnyai és csábrági uradalmak, mellyek a' Koháry család fiága kihaltával a' koronára visszaszáltak, kir. adomány utján Koburg-Gothai herczegnek adományoztattak. Hasonlag átvette azon jószágokat, mellyek a' herczegnőre Magyarországban és Ausztriában örökség utján szálottak. Kitünő államgazdászati, ismeretekkel és utazások által gyüjtött tapasztalatokkal birván, birtokaiban a' gazdálkodási 's ipar-szellemet addig nem ismert fokra emelé, 's a' lakosokba munkásságot és jóllétet teremte. A' mit igy magán érdekben tett, tetemesen emelé az állam érdekeit is. Csak röviden

lehet itt érintenünk czélszerü rendelkezéseit. Minden birtokaiban szabályozott erdei gazdálkodást 's erdő-tenyésztést hozott be, szakértő hivatalnokokat alkalmazván. Megvetette alapját a' már is virágzó nagyobbszerü gyáriparnak. Gömörmegyében a' Királyhegy tövében elnyuló Garan völgyben a' korábbi járhatlan utak helyett most nagy gonddal és költséggel készült és fentartott országutak kötik össze a' nagyszerü gyáriépületeket 's a' barátságos munkás lakókat a' távolabb vasbányákkal és szállitó helyekkel; szünetlen tevékenység 's örök éber iparüzlet él ezen a' herczeg által készittetett és husz mfldnél tovább terjedő töltéseken. A' magyarországi vasgyár-ipar emelése körül, melly K. herczegnek mindig kedvencze volt, sok érdeme támadt az által, hogy számos itteni tisztjeit Belgium, Würtemberg és Angliába utaztatá, hogy ott ezen iparág tökéletesebb kezelését eltanulják. Igy szülemlett a' garamvölgyi hengermü (Walzwerk), hazánkban a' legelsők egyike. Továbbá saját költségén képeztetett jeles fiatal embereket a' selmeczi academiában a' bánya és erdészeti tudományokban. — De az iparnak más nemeit is hathatósan mozditá elő. Borsodmegye Edelény helységében czukor-gyárat alapitott, melly a' roppant készletben megkivántató répa-termesztés által a' mezőgazdaság élénkitésére hatott. Több kisérletet intézett a' hazánkban még olly kevéssé kiaknázott kőszén felfedezésére, 's Edelényben egy illy telepet bányászati elvek szerint miveltetett. Pestmegyei Vacspusztáján egy addig haszonvehetlen homoktengeren, a' szomszéd földesurak buzditásaul példány gazdaságot alakitott, 's most dusan felszerelt gazdasági udvarok, szeszfőző gyár, gőzmalom, rendezett ákácz és nyárfa-sorok, nemesitett juhnyájak, ménesek, gulyák 'stb. tanusitják a' teremtő szorgalom eredményeit. Nagy gondot forditott mindenütt az izlés és szépészeti érzés kivánalmaira. Ezt mutatják minden ujabb épületei, kertjei és parkjai, mellyek nagy részt K. hg. saját rendezése szerint készültek, 's a hasznossal mindig egyesiték a' szépet is. — 1838-ban tisztjei és szolgái számára nyugdijat alapitott. Alattvalóival, jobbágyaival atyailag bánt, ellátván őket foglalkozással, keresettel és az inség napjaiban segélylyel. Gondja volt az erkölcsiség és miveltség emelésére. Ő épitteté saját költségén Jolsván Gömörmegyében a' szép nagy kath. templomot, 's több rendbeli prot. és kath. iskolákat, másokat fölsegélt, pénzzel, fával és épitészeti szerekkel ellátott, papokat és tanitókat vallási különbség nélkül gyámolitott. A' szomoru emlékezetü 1845—46. évben a' rosz termésből, burgonyavészből 'sa't. származott éhségen kivül még typhus is pusztitván a' felső vidéken, a' herczeg számos ezrek áldozatával sietett a' nyomoron segiteni. A' napszámosok dijait fölebb emelé, uj jövedelmi forrásokat nyitott, épittetett, utakat csináltatott, a' munkára képteleneknek élelmi szereket osztatott, kórházakat állittatott, orvosi segély- és gyógyszerekről gondoskodott 'stb. Királyunk ő felsége 1846. dec. 4. saját kéziratában jelenté a' herczegnek legmagasabb elismerését, Gömörvármegye karai és rendei pedig 1847. jan. 12-kén áraszták el legforróbb köszöneteikkel a' nemes herczeget. Őszinte ragaszkodással maradtak alattvalói még akkor is, midőn a' földesuri kötelékek felbontattak. Ezt tanusitja többek között Kecskemét városának 1851. sept. 9-kén a' herczeg hátramaradt özvegyéhez intézett levele is. (Lásd Magyar Hirlap 1851. oct. 1). Meghalt 1851. aug. 27-kén Bécsben.

Egyik alapitó tagja volt a' magyar Gazdasági egyesületnek 's részt vett minden közhasznu hazai vállalatban. — Fiai : *Ferdinand* a' portugal királynő férje (l. *ezt*); *Leopold* 's *Auguszt*, ki átvette a' magyar jószágok kormányzatát. — sz.

Kock (Paul de) franczia regényiró, fia egy hollandi bankárnak, szül. 1796. Passyban Páris mellett. Párisban élt, hol különösen a' népség alsóbb rétegeit tanulmányozá. K. humorista, 's mint ollyan, talán az egy Rabelais kivételével, valamennyi előtte feltünt fr. humoristánál jelesebb. Minden szélsőséget észre vesz 's kinevet. „*Jean*" regényében a' francziák hóbortosságait a' politikai téren, tevé nevetségessé. Azonban a' politika nem az ő mezeje; az ő tere a' szerelem, számtalan és változatos alakulataiban. Müveiben nem látunk óriási alakokat sem a'jóban, sem a' roszban; a' világot, a' mint van, állitja előnkbe. Nincs emberi gyarlóság, mellyet fel ne tüntetne, de nem találjuk nála a' mindennapiság és roszaság undoritó torzképeit; még legaljasb jelenségeiben is mutatkozik az erkölcsi elem. K. tökéletesen *igaz*, 's mint ollyan, nézetünk szerint — bár mi kicsinylőleg 's megvetőleg szólnak is róla hazájában 's itt ott Németországban — *erkölcsi* érzetü iró is. Igazság az egyetlen pont, mellyen a' költészet 's erkölcs találkozhatnak, 's a' költői találékonyságnak feladata nem más, mint hogy az életnek 's jelenségeinek hü tükre legyen magasabb emberi szellemben. Kocknál a' vétek olly leplezetlenül tűnik fel, hogy ez által elveszti varázsát, a' titokszerüség ingerét; a' szerző egy fokkal sem akarja azt szebbnek festeni, mint a' minő valóban; de az embereket, kik a' véteknek áldoznak, nem is állitja elő nemeslelkü hősökül; kineveti 's gunnyal tetézi őket; az emberi gyarlóságok nála gyarlóságok és semmiféle fénypontok. Sehol sem iparkodik az életet vagy jellemeket sublimálni, a' legpositivabb igazságot tartja elénkbe kendőzetlenül, de természetes arányokban, gyakran mindennapiasan és nem szépen, de soha vagy igen ritkán eltorzitva. Hol képzelme buja rajzokban kéjeleg, ott csak a' kópét látjuk, ki föltakarja a' lepel végét, hogy alatta megmutassa a' gyarlóságot 's kinevesse. Gyülölködést vagy keserüséget Kocknál soha sem látunk, ő a' legkedélyesebb, legvidorabb satyricus. Sajnálni lehet, hogy haszonleső gyári munkálkodásra pazarolja szép tehetségét 's ezáltal mindinkább veszt tartalmasságából, jeles tulajdonaiból. Regényeinek száma tömérdek, mik különösen a' franczia közép- 's alsóbb rend kedvencz olvasmányát teszik, de német forditásokban is rendkivül el vannak terjedve. Magyar nyelven még nem birunk tőle semmit. A' drámai téren is tett kisérleteket, de nem boldogult. — a.

Kőhalomszék. (Repser sächs. Stuhl, Szkaunu-szaszesk). Erdélynek ezen egyik közigazgatási kerülete a' szász földön fekszik, az éjszaki szélesség 45° 45′ 40—46° 10′ 40 és keleti hosz. 42° 36′ o—43° 12′ o alatt. 1 mezőváros, 17 falu és 1 pusztával Udvarhely, N.Senk, Szászsebes, Fogaras 's Fehérmegyéktől környeztetve. Területe $10\,^{1208}/_{1600}$ □ mf. A' régi okiratokban Kosd, vagy Koos név alatt fordul elő. E' nevét a' Kos patáktól vehette, melly keresztül futja. Földje a' legterményesebbek közé tartozik, igen kitünő szép tiszta buzával, igen jó rozszsal, és sok zabbal. Lakossága 7600 körül van, legtöbbnyire szászok. Ugra, Halmagy és Hobor helységei magyarok. Oláh-Tyukospedig egészen oláh. Keresetük :

földmivelés, marhatenyésztés és fuvarozás, mellyet őszkor kivált, Erdély minden vidékeire üznek. — S.

Koh-i-noor. Ezen nevet viseli az angol királyné birtokában levő azon nagy gyémánt, melly az 1851. évi londoni világ-iparműkiállitásban, két kisebb gyémánt társaságában, aranyos kalitba zárva ragyogott. Ez tartatik a' világ legnagyobb becsü gyémántjának. Hajdan *Rundsid Singhnek* a' sikhek fejedelmének birtoka volt, 's az angolok keletindiai hóditásai folytán sok egyéb kincscsel együtt 1850. ez is Angliába hozatott. Értékét némellyek 1,500,000, mások 3,000,000 font sterlingre becsülik. Ezen diónagyságu kőnek olly értéke volt, hogy azon nemcsak mindazt, a' mi a' kristálypalotában a' világ minden részeiből felhalmozva volt, hozzátudva Spanyolország királynéjának ott kitett drágaköveit is, hanem még a' kristálypalotát magát is meglehett volna vásárolni. Azonban az afféle tárgyak értéke csak névszerinti. A' Koh-i-noor (világosság hegye) sulya mintegy 280 karat 's belértéke mintegy 500,000 font sterling. Mondják, hogy sulya felét a' köszörülés által veszté el. Korábbi időkben a' nagyhirü „musnaud"-ban vagy Aurengzeb trónjában, a' „thuk-i-noor"-ban (pávafark-trón) egy szemet képezett a' drágakövekből készült pávafarkban. Iker drágaköve Oroszország koronagyémántjai között van, 139 karatnyi nehéz, 's egészen amannak formájával bir. A' „Times" szerint a' világ-iparműkiállitásban a' világ legnagyobb gyémántja, rubinja és smaragdja volt látható. A' gyémántok értékének megbecsülésére következő adatok szolgálhatnak szabályul: egy tiszta vizü gyémánt, mellynek sulya 1 karat. 80 forintra, 8 karatu 5110 forintra, 12 karatu 11,520 forintra, 20 karatu 32,000 ftra, 's 50 karatu 200,000 forintra becsültetik. Ezen nagyságon tul a' gyémántok értéke pusztán önkényes. Mondják, hogy a' Koh-i-noor letört fele, köszörületlen állapotban, Persia koronagyémántjai között van. — k.

Kohl (J. G.), egyike a' legszellemdusabb német utazóknak 's utleiróknak, mit éles észlelő tehetségén kivül leginkább a' történelem, földirat, természettudományokbani alaposságának köszönhet. Benne a' világfi, természetbuvár és könyvféreg egy igen szerencsés vegyületét csodálhatjuk. Birja a' titkot, mint kelljen, még a' legcsekélyebb tárgy által is általános érdeket gerjeszteni 's az olvasó figyelmét lebilincselni. Mindenütt önállólag gondolkozik a' természet, élet és történelem jelenségei körül. Sokáig Oroszországban lakott. Munkáinak száma tetemes; alig van Európának egy országa, mellyet be ne utazott 's le ne irt volna. — k.

Kölcsey Ferencz. (l. Közh. Ism. T. VII-ik k.) Nem lesz érdektelen az e' szent halottat mai napig gyászoló magyar közönség előtt, azon érdekes kis munka nyomán, mellyet *Kölcseynek* gyermekkori társa 's egyik legkedvesebb barátja *Kállay Ferencz* közzé tett, némelly adatokat közölni a' köztiszteletü hazafiu, követ, költő 's műphilosoph gyermek- 's ifjukori életrajzából, 's ismét élete utolsó éveiből, mellyeket a' megyei és követi fényes pályán, 's majdan a' követi pályáról visszalépte után, részint a' szatmári zöld asztal zaja közt, részint philosophusi visszavonultságban töltött a' szatmári lápok mellett. — Kölcseynk 1790-ben aug. 8-án, Közép-Szolnok megye Sző Demeter falujában, ősnemes családból született 's 5 éves kora óta a' debreczeni reform. anyaiskolában növekedett.

Cornelius Népossal igen korán megismerkedve már 11 éves korában, nagyobb reményü tanuló társaival gyakran kijárt a' várost környező homokdombokra, 's mig más gyermekek laptázva játszottak, ő félrevonulva Athenae fekvését czirkalmazta a' folyó homokba, 's összeszedett csontdarabokkal Cornelius hőseinek lakait, 's a' csaták helyeit jegyezgeté, és emlékeket állitott kedvenczeinek, miket a' szél ereje csakhamar ismét elrombolt. E' mellett a' gyermekek regényes beszédeket tartottak, 's a' Hármas Historiából a' trójai harczokat, 's Hector tetteit szavalák. Eljutván az ohajtva várt poesis osztályba, *Csokonay*, *Virág*, *Kisfaludi Sándor* lőnek kézikönyvei,'s már ekkor *Gessner* idilljeit is olvasván *Kazinczy* szép fordításában, *Kazinczy* nevét kegyelettel kezdé nevezni, 's megkedvellé *Virgil* és *Gessner* után a' szelid pásztori költészetet. Ezen ártatlan képzelődések körüllengék őt később is, az iskolai pálya bevégezte után, álmosdi csöndes lakában, hol *Theocritus* görög idilljeit könyvnélkül tanulá, 's *Csokonai* egyes pásztori alaku költeményeit izlése szerint dolgozá át. Szerette már ekkor is a' magányt; 's buskomolyságát nevelé azon szomoru esemény, hogy a' himlő megfosztotta egyik szemevilágától, miáltal kedves kifejezésü arcza elvesztette egyik ékességét. A' kis méla gyermekben rejlő nagy tehetségek 16 éves kora körül kezdtek benne nagyobb mértékben mutatkozni; a' görög nyelv szorgalmas tanulása mellett széles encyclopaediai ismereteket szerzett magának. Mulatsága kizárólag az olvasás, a' tanulás volt; kávéházat 's tánczmulatságot egyszer sem látott Debreczenben; a' haladó korral együtt zárkozottabb 's zajkerülőbb lett. Ez azonban nem gátolá, hogy vidám órái is ne legyenek; sokszor felkaczagott, ha *Moliéret* olvasá, vagy jól sikerült torzképet látott. Meghittebb barátai közé tartozott *Kállay Ferencz*, az iró, 's még egypár lelkesb gyermek, kik korán elhaltak. Iskolai leczkéi csak kevés időt vettek el a' lángeszü fiutól, 's órái nagyobb részét azon könyvek olvasásában tölté, mellyekhez vonzalma ragadta. *Kleist* tavaszát olvasván. *Csokonay* fordítása után, mohón fogott a' német nyelv tanulásához, hogy az ismert nevü német költők müveit eredetiben olvashassa, 's csakhamar olvasta is *Kleistot*, *Gessnert*, *Bürgert*, *Klopstockot* 'stb. kikkel még jobban megismerkedett *Eschenberg* aesthetikai kézikönyve után. Francziául már előbb tanult meg,'s széltire olvasta XIV. Lajos századának nevezetesebb költőit. Görögül tanulni még akkor kötelesség volt a' debreczeni főiskolában, 's ezen, az ujabban nálunk annyira elhanyaglott szép nyelv iránti gondoskodásnak köszönjük Ilias első könyvének remek fordítását, mellyet *Kölcsey* 1826-ban világra bocsátott. A' megkedvelt görög költőket legjobb kiadásokban szerezte meg. — 16-ik éve egyszersmind tudományos működésének kezdő pontja. A' versirás, szenvedélye volt, 's azzal soha fel nem hagyott; de ez időszaki költeményeit kiméletlenül megsemmisitette, 's még ekkor is csak önmaga 's barátai számára irogatott. Sok időt forditott gondos kijegyzésekre a' könyvekből, mellyeket olvasott, főleg miután illy jegyezgetés hasznaira *Kazinczy* által figyelmeztetve lőn. Könyvtárát, mennyire eszménye engedé, 's ollykor ennek erején tul is, szaporitá. Illy jegyzetei több kötetre mennek, 's bámulatos szorgalmának tanuságai, és mutatják azon nagy előkészületeket, miket Kölcsey már tanuló korában tett a' hellén philosophia szellemének felfogására. A' col-

legium könyvtára nyitva állt előtte, 's abban sokat kutatott, főleg midőn erejét történeti vitatkozákban kisértgeté. Nagy könyvismerő lett, 's már a' collegiumi körön kivül is merészkedett, a' *Kazinczy* és *Kresznerics* közt Magyarország legrégibb földabrosza felett kiütött per alkalmával. E' tárgyban irta első levelét *Kazinczyhoz*, kit *Csokonay* temetésén látott először 1805-ben, 's kitől csakhamar igen lekötelező válasz érkezett hozzá, melly rendkivüli örömet és megelégedést szerzett a' nemesen büszke gyermeknek. A' levelezés ezóta folyton folyt ; *Kazinczy* , a' lelkes veterán , repülni tanitá a' nem kevésbé lelkes ifjonczot, kinek már első fellépése annyit igért a' jövőnek. Az ó szellemü Debreczenben az „ujitó" *Kazinczynak* , ki e' felett *Csokonay* emléke miatt is perbe keveredett a' debreczeniekkel, csak ellenségei 's gunyolói voltak, 's a' tömeg ellenében Kölcsey volt csaknem egyedüli tisztelője, védője. *Kazinczy* sonettei felett alapos észrevételek vannak lerakva naplójában 1809-ből. *Kazinczy*, átlátván a' sebesen fejlő ifju szellemi egyenjoguságát, pár év mulva kezde felhagyni a' vezéri szereppel, 's szabad szárnyára ereszté a' géniust, melly képes volt már ekkor lándsát törni bárkivel a' magyar szépirodalomban.— 1809-ben végezte Kölcsey iskoláit, és szélesen kiterjedt, gazdag ismeretekkel felkészülve jött Pestre törvénykezési gyakorlatra. Azonban, noha a' törvénytudomány szellemét örömest fejtegeté 's Montesquieut olvasá és commentálá, a' perlekedésre semmi kedvet nem érzett, 's az ügyvédi vizsgálatot le sem téve tért vissza Biharmegyébe, álmosdi lakába.

Igy fejlett ki e' nagy szellem 's jellem a' legszerényebb körülmények közt, egy kis agyagház nádfedele alatt, a' debreczeni Mesterutczán, melly tiz évig rejtegeté magában, árva testvéreivel együtt, a' gyermek és ifjoncz Kölcseyt. Szük szobájának szélessége alig volt két lépés, iró asztalkája 's egyszerü faágy volt egyetlen butorzata, 's egy alföldi magyar gazdasszony viselt gondot az árvákra. — Szerény körülményei azontul sem váltak ragyogóbbakká. Elvonulva élt több éven keresztül álmosdi magányában, *Schiller* és *Göthe* müveit tanulva, 's szépeket, de utolérhetleneket, álmodva. Nagyobb társaságban visszatartózkodó, különben pedig csupa érzés, kedély és jó akarat volt. A' magány, mellyben folytonosan élt, borongóvá tette szivét; 's ez időbeli versei és levelei epedést, küzdést, 's költői fájdalmakat lehelnek.

Évtizedek teltek el, midőn végre Kölcsey, kit a' haza már megszokott nagy irónak tartani, 's épen azért, az akkori fogalmak szerint, nem annyira nagy politikusnak 's szónoknak tartott, be kezdé bizonyitni, hogy a' haza szolgálatára, hogy köz pályára született. Ki akkorig mezei magányba vonult, dalnokká képezte magát, 's lyrát pengetett ; most hatalommal lépett fel a' polgári élet küzdhomokára Szatmármegye teremében. A' keblében élő tetterő, mellynek magába zárkozottsága neki annyi szenvedést okozott, végre utat tört magának. Az irodalomban ujitó , irtó , a' javult 's tisztult izlésnek Kazinczyval együtt legerősb hőse volt , a' megyei életben 's politikában szinte a' reform, a' haladás, szabadság 's nemzetiség pártjára állott, és pedig határozott , érett elvekkel, 's hajthatlan jellemmel. Már mint irót jellemezte azon irány, hogy költészet- 's müvészetben mindenkor azon gyakorlati jelentőséget fogta fel, mellyel ezek az életben birnak. Bizonyitják ezt *Kazinczy* és *Berzsenyi*

felett tartott gyönyörü akademiai emlékbeszédei, a' nemzeti játékszin ügyében tartott beszéde 'stb., mellyek csodálatot gerjesztettek, 's neki első magyar szónok rangját szerzék meg. — Az uj téren, a' közéletben eleinte igen szerény helyet foglalt fel; 1829-ben aljegyző lettt Szatmár megyében. Wesselényiveli szoros barátsága ez időkben vette kezdetét. Ezen óriás szellemmel 's *Nagy Károly* fő ügyészszel kezet fogva reformálta Szatmárvármegyét, fő részt vett vizsgálat és dolgozat által a' rendszeres munkák tárgyalásában, polgárositó hatással volt szelid szokásai 's nemes philanthropiája által megyéjére, 's olly fokra vivta magát a' legyőzött közvéleményben, hogy az 1832-diki országgyülésre követté választatott. E' fényes pályára, melly neki annyi küzdelmet, 's annyi hazafiui fájdalmat okozott, honszerető lelkének egész magasztaltságával lépett fel. Mint elismert irodalmi tekintély, országgyülési jegyzővé választatott. Csakhamar kifejtette ékesszólása egész hatalmát a' nyelv iránti kivánatokat elvető főrendi tábla ellenében. A' nagyok, kik eleinte megnyerőleg közeledtek hozzá, visszarettentek ezen ellenökben szilárdul álló szónoki erőtől, de annál zajosabb örömmel 's hivebb ragaszkodással fordult felé a' közvélemény. Ezen pályájának képéhez egyik hű tanitványának, *Pap Endrének* a' Csengery által kiadott „*Magyar szónokok és státusférfiak*“ czimü politikai jellemrajzok során közlött vonásaiból adunk kiegészitő részeket:

Egy volt ő a' legérdekesb jelenetek közől; nyulánk, elég magas termetü, de gyenge testalkatu, kopasz, borotvált arczu 's ajku, örökké halvány, szerény, egyszerü 's igen tiszta alak. A' Pesti Hirlapban hallgatóinak egyike illy képet adott róla; „a' tiszai követek asztalánál egy férfi állott, kinek halk szózata szent pietás ihletekint rezgett végig a' csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny testlánczai között. Tar agyát őszbevegyült kevés hajszálak lengték körül; szintelen arczán ezernyi virrasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a' nemzet minden mult 's jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és érctelen, mint egy síri hang, mellynek monotón egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá, és lőn még tompább, érctelenebb, siriasabb, mikor aztán ökölbe szoritott jobbját emelve ugy állott, mint egy tulvilági lény, kinek szellemszavát nem ugy, mint másét, az érzékek segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e' síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, mellyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.“ — Illyen volt mint szónok két beszéde a' lengyelekért, 's négy philippicája a' főrendek ellen a' vallás ügyében, beszéde az örökváltság ügyében, 's bucsubeszéde, remekei az országgyülési szónoklatnak. — Mint politikus érezhető hiányokkal birt, mellyeket csak a' gyönyörü szónoklat fedezett. Politikájában ugyanis, noha egyes nagyszerü pontokkal találkozunk, mindent összevéve azon eredményre jutunk, hogy politikája nem olly eredeti és correct, mint oratoriája; eszmékben nem volt olly gazdag, mint érzésekben; a' minden idők és korok státusférfiainak tanulmányában nem olly eminens, mint a' hazai viszonyok ismeretében; mindent belőlről meritett, alig valamit az európai eszmékből. Azonban az akkori ellenzék többségének divatos politikáján meszsze felül állott, melly akkor alig terjedett tul minden ároni ellenzésen a' kormány

irányában. Azért, mig az ellenzék a' kereskedési tárgy előleges felvételét akarta, Kölcsey, barátaival együtt, a' kormánynyal egyetértőleg, az urbér elsőségét sürgette, 's a' gravamenek pályája helyett a' reformok pályáját választá. Szatmár hires követe a' szabadelvü pártnak kétségkivül legmiveltebb embere volt, 's hatályosságát, mellyet magasztos hazafisága 's elragadó oratoriája megalapitottak, nevelte erényes, csaknem szent élete. Borongó külseü, néma, látszólag hideg, noha lelke izzó volt. Nem vezéri alak, és szokásai sem voltak vezériek, sőt mindig és minden viszonyban valakinek gyámsága alá adta magát, mert annyi volt benne a' gyermekiség, mennyi az erő. De e' gyámság nem azt teszi, hogy önállástalan lett volna; sőt önállása gyakran makacscságig ment; meghallgatta gyámjait, 's azután ment a' maga utján; nem mestert keresett, hogy szavára esküdjék, hanem barátot, kit szeressen, kinek kezét megfoghassa, mert a' dicsőség polczán sem szeretett egyedül állani. Nem birt a' mai pártemberek tulajdonaival, hanem azon religio 's kegyelet volt benne, melly a' régiség embereit, 's ujabban a' Gironde nemesb tagjait ékesité; szentségtörésnek tartotta a' baráti viszony megsértését; jellemében volt valami eszményi 's nem e' világból való. Innét azonban senki se következtesse, hogy hazaszeretete meddő, ábrándozó népboldogitás volt, sőt szerette 's méltányolta a' gyakorlatiságot, és sohasem szünt meg a' sokaságért munkálni. A' zajgó tömeg tagjaira nem sokat adott, való nagyságot keresett hiu ragyogvány helyett. Szenvedő, ábrándos ifjuságát az élet nyarán a' bölcsnek nyugalma váltotta fel, 's ez álláspontón az életet valódilag fogta fel. Egyébiránt erényes élete által a' szent ember tekintélyével birt, 's ezáltal erőt, és hitelt vitt politikai felekezetéhez, 's jellemével megszentelte az ügyet, mellyet felkarolt. Innét volt szónoklatában ama fenség, mellyet egy régi iró a' lelki nagyság viszhangjának nevez. — Kölcseyt, mint követet, egy vezéreszme vezette: a' nemzeti egység eszméje; ezen eszme vonul keresztül egész müködésén; ennek szempontjából tett és pártolt egyes inditványokat, 's támadott meg kiváltságos osztályokat. 'S ez eszme különösen két tárgyra vezette: az *örök-váltságra*, 's az *unióra*; ez utóbbit azonban ugy formulázva, hogy egész Erdély egyesitessék Magyarországgal, nehezen kivihetőnek tartván, akkint állitotta fel, hogy összeszedett diplomatiai adatok alapján a' Részek (Partium) kérdését Erdélyétől elválasztotta, és kimutatván, hogy a' Részek minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek, azt kivánta, hogy ezek haladék, és Erdélynek kihallgatása nélkül adassanak vissza. E' kérdésben az irói pályán is lándsát tört Horvát Istvánnal. — A partium visszacsatolása törvénybe ment, de Kölcsey követi pályája félbeszakasztatott. Szatmármegyében más párt kerekedvén felül, meggyőződésével ellenkező utasitással láttatott el, 's a' becsületes ember leköszönt. Az örökváltság tárgyában mondott fényes beszéde volt politikai hattyudala. Midőn, Szatmárban kedvező fordulatot eszközölni személyes megjelenése által sem tudván, még egyszer Pozsonyba visszament, 's a' Rendektől elbucsuzott: a' gyülés ugy meg volt hatva, hogy el kivánt oszlani 's azon napon nem tanácskozott többet. — Ezentul Szatmárban élt, hol ismét visszaállitotta a' megye régi szellemét, és pedig olly erőben, hogy mellette, élte utolsó éveiben, külön vélemény nem létezett. De

utolsó éveinek is meg voltak keserü fájdalmai, 's ezek közt fő helyet foglalt barátjának, Wesselényinek pere, kinek védelmére használta fel vég napjai erejét. E' védelem bevégezte után nyolcz nappal, 1838. aug. 27-én, Csekén, legjobb korában, bevégezte nemes földi pályáját. A' szabadság e' vártornya — mint egyik jellemirója nevezé — akkor omlott össze, midőn harangjai legszebben zúgandottak volna. Wesselényi, midőn halála hirét hallotta, hosszu ideig mozdulatlanul ült, 's midőn végre könnyes szemekkel felkelt, ezt mondá: „nem közénk való volt." Halála, mellyet megyéje körlevélben tudatott az ország törvényhatóságaival, általános gyászt idézett elő. Szatmármegye, köztereme számára, müvészi kézből rendelte meg arczképét; a' következő országgyülés tagjai pedig, ugy ellenzéki mint udvari emberek mind két táblánál, nevezetes összeget irtak alá, hogy emlékét a' nemzeti Muzeumban márványszobor által örökitsék. Az Akademiában b. *Eötvös* tartott felette szép emlékbeszédet, mint ő egykor *Kazinczy* felett. Némelly rágalmas hangok, mellyek egy papi lapban a' szent sir körül károgtak, a' közboszankodás által szégyenteljesen elnémitva haltak el. — Illyen volt Kölcsey. Fény és melegség a' szabadelmű pártban; tudomány és szorgalom tiszti asztala mellett; lélekharang az ország teremében.

Országos működései mellett mindig talált időt irodalmi foglalkozásra is, 's classicus dolgozatai jelentek meg Bajza Auróráiban 's Kritikai lapjaiban, Szemere Aurórája- 's Muzárionában, utóbb az emlényben 's az Athenaeumban is. Itt különösen a' *partium* iránti vitája Horvát Istvánnal, a' gyönyörü *Parainesis* Kölcsey Kálmánhoz: 's két törvényszéki beszéd 1835-ben, a' tiszteleti taggá választott Kisfaludy Sándor helyébe nyelvtud. osztályi első vidéki rendes tagjává választá a' m. akademia, fizetéssel. A' m. akademia Évkönyveiben Kazinczy és Berzsenyi feletti emlékbeszédei állanak, remekei a' szónoklatnak. Lyrai dolgozatait Szemere Pál adta ki 1832-ben Hartlebennél, nagy 8 rétben, (*Kölcsey Ferencz munkái. Első köt. Versek).* — „*Minden munkái*" pedig 1840—42 jelentek meg igen diszes kiadásban Heckenastnál, 5 kötetben, b. *Eötvös, Szalay L. és Szemere Pál* szerkesztése alatt. (I. k. Versek. II. k. Elbeszélések (Vadászlak, Karpáti kincstár, Ferrói szent fa) 's vegyes beszédek. III. k. Aesthetikai és kritikai dolgozatok. IV. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok. V. k. Mindenféle vegyesek. T.

Kollettis (János), egyike a' legkitünőbb egyéneknek a' görög szabadságháboruban, élete utolsó éveiben ministerelnök. Szül. 1780. Saracéban, Janina mellett. Hazája szenvedéseitől áthatva, 17 éves korában a' *Rhigas* költő által alapitott Hetairia nevü költői társulatba lépett. Ennek több tagjaival a' pisai, paviai, mailandi 's bolognai egyetemekben tanult, 's 1810 orvostanárrá lett. Egyike volt azon fiataloknak, kik Napoleonhoz mentek Mailandban 's ezt Görögország meghóditására szóliták fel. Napoleon reménynyel biztatá őket. 1810. visszatérvén hazájába, azt nagy ingerültségben találá. *Ali Tebelen*, janinai pasa fiához, *Muktar beyhez* orvosul szegődött, 's ravaszsága által sikerült annak figyelmét a' készülődő fölkelésről elvonnia. K. volt az első, ki a' törökök ellen a' lázadás zászlóját kitüzé. Csakhamar a' fölkelés többi főnökeivel egyesült. A' Moreában, majd Kalametában összegyült görög követek által készült alkotmányban

(1822. jan. 13.) a' törvényhozó hatalom egy senatusra, 's a' végrehajtó hatalom 5 ministerre ruháztatván, *Maurokordatos* (l. ezt) a' senatus elnöke, X. pedig belügyminister lett. Később e' két férfiu között veszélyes versenygés fejlődvén ki, az első az utóbbit Attica és Euböába küldé, hogy a' törökök berontását feltartsa. Fényes győzelmet aratott ezeken. *Kapodistrias* (l. ezt) megválasztatván Görögország elnökévé, mint a' panhellenion tagja, a' rendetlen rumeliai seregeket szervezé. Kapodistrias kormányzása utolsó szakában, mint senator, az ellenzékhez tartozott. Az elnök halála után tagja volt a' kormánybizottmánynak, hol *Kolokotronis* (l. ezt) és *Kapodistrias* August, e' két halálos ellenével együtt foglalt helyet. Midőn a' londoni értekezlet végre független királyságnak nyilvánitá Görögországot, K. egyike volt az elsőknek, kik a' királyt föltétlenül elismerék. Később a' szünni nem akaró forradalmárnak, Kolokotrisnak seregeit is szétveré. *Otto* király kinevezé tengerész-, majd belügyministernek 's ministerelnöknek; 1835. Párisba küldé követül, honnan az 1844-ki események hivák vissza, miknek folytán az 1844. aug. 18. kinevezett ministerium élére került. Meghalt 1847. Egyike volt Görögország legtehetségesb, legbecsületesb 's leghivebb statusférfiainak. Szilárd és határozott, de épen olly mérséklett is. (L. *Görögország.*) — k.

Kollár (János) szláv költő és régiségbuvár, pesti evang. tót lelkész 's később a' szláv régiségek tanára Bécsben, szül. 1793. Mossóczon Turóczmegyében, hol atyja jegyző volt. A' pozsonyi evang. lyceumban theologiáit végezvén, 1819. a' pesti evang. egyházban káplánná 's később pappá választatott. Itt maradt egész 1849-ig, a' midőn fentemlitett állomásra a' bécsi egyetemhez hivatott meg. Kollárnak a' nyugoti szlávok szellemi elmélkedése körül nagy része van. A' lyrai hősköltemény címe, melly hirét megalapitá: „*Slávy dcera*“ (Dicsőség leánya). Ez, mellyből egyes dalok már 1821-ben jelentek meg Prágában, 1824. jött ki 3 énekben Budán, utóbb 5 énekben Pesten 1832. Mondják, hogy első gondolata e' mű készitéséhez Szászországban tartózkodása alatt támadt, midőn ott annyi szláv eredetü 's most elnémetesült helységeket 's vidékeket talált. Ezen buskomoly, majd keserü panaszkodása a' hanyatló szláv nemzetiség felett, nem csak összes iratainak, hanem mondhatni egész életének is alapvonatát képezi. Eszméjét világosabban fejezé ki németül kiadott munkájában: „*Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slavischen Nation.*“ Egy az összes szlávságot körülfogó irodalmi szövetséget kivánt, melly gátul szolgáljon a' németség betódulása ellen. Politikai czéljai, mikről némellyek vádolák, még eddig nem bizonyultak be ellene teljesen. Minden gyanusitás daczára folyvást háboritlanul folytatta Magyarország közepében tudományos buvárlatait 's irodalmi müködését, csupán 1848-ban tört ki ellene Pesten némi utczai demonstratio, minek azonban semmi komolyabb következménye nem volt. Élete utóbbi éveiben növekedő buzgalmat forditott a' szláv régiségek tanulmányozására, 's ennek köszönheté nagy részt a' bécsi tanszékre lett meghivatását, hol azonban az ohajtott részvétet kedvencz tanulmánya iránt fel nem találá, 's honnan a' halál már 1852. januárban elragadá; két, csaknem teljesen befejezett munkát hagyott hátra. Az egyik: „*A' szláv Ó-Italia*,“ mellyhez egy Felső-Olasz-

országon, Tyrol és Bajorországon keresztül tett korábbi utazásában gyüjté az anyagot. A' másik : „*Retra istenei*," melly leginkább a' mecklenburg-strelitzi nagyherczeg ösztönzésére készült. A' szlávság körüli érdemeit az orosz czár is érdempénzzel méltányla. Az idő fogja megmutatni, mennyire tudatosan vagy önkénytelenül vágott be a' kor mozgalmaiba. Belső ösztöne sugallatának hódolt, minek azonban nagyobb hordereje volt, mint talán maga is gondolá. Ezt akarjuk hinni névszerint a magyarság elleni szomoru következményü ellenszenvről is, melly a' forradalmat megelőzött években, nagy részben munkái által ébresztve, hazánkban feltünt. — a.

Kolokotronis (Tivadar), hadvezér és pártfőnök a' görög szabadságháboruban, szül. Arkadiában 1765 vagy 1770. Atyja egyike volt a legbátrabb 's legfélelmesebb csapatvezéreknek a' klephták között Moreában. Ezek vad és nyers társaságában 's kalandos életében növekedett K. Innen szarmaztak későbbi legjelesb tulajdonai : bátorság, vitézség, ravaszság tervforralásai között, 's a' kivitelnél, ha kellett, csel és ármány. 1802. a' jóniai szigeteken szolgált egy ott alapitott görög ezredben, 1828. a' *Church* tábornok által szervezett görög gyalog könnyü ezredben. Ennek foloszlatása után, Zantéban telepedett meg, azonban mindig összeköttetésben maradt a' keletkező szabadsági mozgalmakkal. Mindjárt 1821. elején egyike volt az elsőknek, kik csapatok állitásával szereztek érdemeket. A' patrasi érsek, *Germanos*, tüstént felismeré benne Moreau legjelesb hadvezérét, 's reá bizá az ő csapatjait is. Tripolizza ostrománál hősileg tünteté ki magát, azonban későbbi kapzsisága már ekkor kezdett nyilatkozni. Több között csak azért, hogy a' törökök szadadon elvonulhassanak a' megadás után, ezektől 40 millió piasztert kivánt dijul. Továbbá már akkor is nyilt feszültség kezdődött közte 's a' többi hadvezérek, névszerint *Ypsilanti* között. Későbbi hadi szerencséjével, melly által lassanként Ali Pasa seregeit teljesen szétszórnia sikerült, önzése és elbizakodása is növekedett, melly csaknem olly veszélybe dönté a' görög ügyet, mint a' minő fénybe állitá azt vitézsége. Igy lön, hogy önhatalmulag Napoli kormányzóvá tevé magát ; mindenkitől szigoruan követelé, hogy neki alá vesse magát, 's 1823. a' Napoliban összegyült nemzeti convent irányában a' legtulságosb követelésekkel lépett fel. Szerencsétlenségre Peloponnes nehány tekintélyesb családja hozzá csatlakozott, 's önző szándékai pártügyszinét nyerék. *Mauromichalis* ellenében azt kiváná, hogy ő neveztessék ki a' katonai igazgatás elnökévé, csak ezen feltét alatt akarván a' napoli várdát a' kormánynak átadni. A' kifejlett viszályok folytán kijelenté, hogy fegyverrel vivandja ki a' tőle megtagadott méltóságot. A' congressus engedett; K. azon igéret által, hogy fővezérnek neveztetik ki 's Mauromichalissal egyenlő rangba állittatik, Napoli vára kulcsának kiadására biratott. Hirvágya ekkor sem nyugodott. A' kormány kénytelen volt őt nem sokára a' kormánytanács alelnökévé nevezni. A' kormánnyal örök ellenzésben, ennek ezer bajt okozott. Igy történt, hogy 1825. mint statusfogoly a' hydrai zárdába záratott. Nem sokára azonban, midőn a' görögök hadi szerencséje kedvezőtlen fordulatot kezdett venni, K. és pártja kegyelmet nyert. Ezután hadi müködéseiben kevesebb sikert aratott. *Kapodistrias* elnöksége alatt, kinek hive volt, megtartá az elébb

reáruházott főparancsnoksági állomást a' Peloponnesusban. Ennek halála után tagja volt az ideiglenes kormánynak, 's 1832. mindig elkeseredett ellene volt a' dolgok uj rendének. A' 7 tagból álló kormánybizottmányt nyilt háboruval támadá meg, 's 1833. csak a' francziák győzelme által lehetett tervei valósitásától visszatartani. Épen olly ellenséges indulattal volt *Otto* király regenssége irányában. Azonban nyilt fölkelést még sem sikerült létrehoznia. 1834. több másokkal, kik között volt fia K. *Gennaeos* is, elfogatván 's felségsértéssel vádoltatván, halálra itéltetett. A' király 10 évi fogságra változtatá a' büntetést. 1835-ben azonban, *Otto* király trónralépése alkalmával teljes kegyelmet nyert, sőt tábornoki rangját is visszanyeré és a' megváltórend nagy keresztjével is diszittetett. Ezóta visszavonulva élt Athénben, hol 1843. meghalt. *(L. Görögország.)* — k.

Kölni dom (székesegyház). Ujabb időben ismét nagy figyelem tárgya. Ha be volna fejezve, a' keresztyénség góth stylü templomai között kétségkivül a' legelső volna. Épitőmestere bizonytalan. Némellyek szerint *Albert*, regensburgi püspök († 1280), mások szerint *Gerhard* kőfaragó mester készité tervét. *Konrád von Hochstetten* kezdé meg az épitést 1248. Ez, több félbenszakadással, egész a' reformatióig tartott, midőn egészen megszünt, ámbár csak hátulsó része (melly kivülről 200, belülről 161 láb magas) 's a' magas karzat az ezt körülvevő 7 kápolnával, volt elkészülve. A' hajó csak felét érte el magasságának, alig 100 lábnyi magas 's csak fából készült pótlék-fedéllel van fedve. A' domnak négy sor, összesen 100 szobra van, mellyek között a' középsők 30 láb vastagságuak. Két tornyának tervezett magassága 500 láb volna, azonban az egyik csak mintegy félannyi, a' másik pedig épen csak 21 láb magasra emeltetett. Amabban két nagy harang van; az egyik 225, a' másik 115 mázsányi. Az egész templom keresztalakban van épitve, széle 400, hossza 180 láb. A' nagy sekrestyében van az u. n. *arany kamara*, melly drágaságokban 's szent hagyományokban bővelkedik, azonkivül igen nagy értékü ezüst müvek. A' karzat alatti 14 kápolna között legnevezetesb a' fő oltár mögötti 's Miksa Henrik érsek által épitett, 3. *sz. király kápolnája*, egy arany- és drágakövekkel ékitettt igen nagy értékü koporsóval. A' müdarabok közől, mikben a' dom igen gazdag, elég legyen megemlitni az u. n. *domképet* (Dombild), melly a' 3 király imádását tárgyazza, 's 1410-ből való, ismeretlen müvésztől; az épen fentartott üvegfestéseket, továbbá több érsek és Medicis Máriának nagy müvészeti értékkel bíró sirboltjait.— A' dom fő homlokzatának eredeti alaprajzait ujra feltalálták, még pedg 13 lábnyi magas pergamenteken, azonban az egész épület eredeti alaprajza, melly hajdan a' székesegyházi káptalan levéltárában tartatott, mind e' mai napig nem került ismét elő. Pedig régi szándék Németországban, ezen dicső épületet az eredeti terv szerint bevégezni, mihez némellyek szerint 5—6, mások szerint 10—12 millio tallér volna szükséges. Javitások rajta már több izben történtek, mihez a' volt porosz király, III. *Fridrik Vilmos* egymaga 200,000 tallért adott. A' mostani király IV. *Fridrik Vilmos* is nagy előszeretettel van ez ügy iránt, 's 1842. sept. 4-én letevé alapját az ujra kezdett épitésnek, mellynek folytatására tetemes öszvegeket (1843 : 50,000 tallért) adományozott. E' közben keletkezett a' „*Kölni középponti dom-épitő-egylet*," mellyhez nem sokára még

a' külföldön is, névszerint Párisban és Rómában, több fiókegylet csatlakozott, valamint a' volt bajor király, *Lajos* nemcsak nagyobb öszvegekkel járult ez ügyhöz, hanem egész Bajorországban gyüjtéseket rendelt 's 1843. az összes német szövetségi fejedelmeket e' vállalat pártolására szólitá fel, melly esetben magát évenkint 10,000 forintra kötelezé. Ezen eszközökkel eddig sokféle javitás kezdetett meg, azonban mind ekkorig még alig van egyéb eredményök, mint azon meggyőződés, hogy rendkivül soknak kell történnie, hogy e' nagy vállalat csak megközelitőleg is fejeztethessék be. — a.

Kolosmegye (Clausenburger Gesp. Vármegyu Klusuluj). Erdélynek egyik legkitünőbb közigazgatási megyéje fekszik az éjszaki szélesség 46° 24'0—47° 1' 30' és keleti hossz. 40° 15' 0''—42°25'30'' alatt. Területe 17 □ mf. a' Maros völgyben 53 helységgel és a' Szamos völgyben 55 □ mf. 36 községgel — összesen 85 □ mf., miből legnagyobb szélessége 9, és legnagyobb hossza 22 mfl., környékezve Kraszna, Doboka, Besztercze, Alsó-Fehér és Torda megyék által. 1 városa, 2 mezővárosa, 112 faluja és 11 pusztája a' felső kerületben, az alsóban pedig 3 mezővárosa, 93 faluja és 2 pusztája van. Összesen : 1 város, 5 mezőváros, 205 falu és 13 pusztával bir. — Lakossága 1848-ig tett : 160,000. A' keresetág legfőkép : marhatenyésztés, földmivelés, bányászat, némi iparüzlet 's kereskedelmi forgalom.

Kolosvár, Kolos erdélyi megyének székvárosa máskép : Klausenburg, Claudiopolis, ovar Klás. Erdély legelső városa a' kis Szamos folyam partján két hegy között fekszik. Lakosai : magyarok, szászok, németek, örmények, görögök, oláhok. Itt már a' rómaiaknak is volt egy erősségük, mellynek romjaiból 1178 és 1192-b épittetett fel német telepedők által. 1601-b. Báthori által siker nélkül ostromoltatott. 1603-b Székely Mózes és azután Basta ozman hadvezér által vétetett be. Itt vesztette el 1660-b egy csatában a' törökökkel Rákóczi fejedelem életét. 1662 Apafi 's 63-b tatárok, 's oláhok által ostromoltatott. 1664-b Apafinak adta meg magát, de 1687-b ismét császári kézre került. Igy maradt ezentul folyvást. A' mi 1848-ki viszontagságos történeteit illeti l. *Erdélyi Hadjárat*. Van Kolosvárott egy akademia, unitarius consistorium és superintendens, 14-ik században épült kath. székesegyház, több más különbféle vallásfelekezetü egyházakkal, 's kolostorokkal. Itt volt az erdélyi kormányzási 's org.gyülési székhely is. Van 2 kórháza, 1 szegényápoló társulata, nyomdája, papnöveldéje, nemesi convictje, reform. főiskolája nyomdával, unitarius collegiumja, evang. polgáriskolája, szinháza. A' város mellett áll egy fellegvár is, melly több katonai épitvényekkel láttatott el ujabb időkben. Van posta és harminczad hivatala 's katonai két kórháza is. — S.

Kolosváry Sándor, veszprémi kanonok, pápai főesperes, a' m. academia igazg. és tiszt. tagja, szül. 1775. mart. 10-kén Homok-Bödögén Veszprémmegyében, tanult a' sopronyi és veszprémi gymnasiumokban 's a' pozsonyi papnöveldében ; 1798-ban a' veszprémi növeldében az erkölcsi 's lelkipásztori tudományok rendes tanitója, 1808-ban veszprémi kanonok, 1809-ben ottani fő plébános, 1824-ben vásárhelyi Sz. Lampert apátja, 1825-ben veszprémi kápt. követe az országgyülésen, meghalt 1842. dec. 7-ikén. Az acad. nagy szótár előkészületeiben munkás részt

vett, és számos egyházi beszéde jelent meg *Szalay Imre* gyüjteményében. — h.

Kolowrat (Liebsteinsky, Ferencz Antal) gróf, volt osztrák államminister, szül. 1773. Prágában. Korán lépett államhivatalba. Nagykoruvá levén, prágai városkapitánynak neveztetett ki. A' német szabadságháboruban tartományi biztos volt, miután már 1810. neveztetett volna ki Csehország fővárgrófjává (Oberstburggraf) 's a' cseh rendek elnökévé. Ez utóbbi állomásában sokat tett a' cseh nemzeti érzület ébresztésére, mi által némi önérzet 's önbizalom szállott a' csehekbe. Különösen pártolá e' czélra a' cseh irodalmi mozgalmakat 's nyelvmivelést; továbbá a' cseh történészet népszerüsitésére szolgáló müvészeteket, költészetet, festészetet, a' történelmi és helyirati emlékek gyüjtését 'stb. Ő veté meg alapját a' cseh nemzeti museumnak. Továbbá a' tudományok és müvészetek pártolásán kivül figyelmet forditott a' hazai jótékony- 's szegény intézetekre, takaréktárakra; az anyagi jólétre, közgazdászati érdekre 'stb. Igyekezete kereskedési szabadságra, 's az értelmi és kereskedelmi prohibitiv rendszer chinai falának lassankénti lerombolására az állandó hadsereg összehuzására, a' sülyedt tartományi rendek hatékonyságának visszaállitására volt irányozva. 1826. a' bécsi államministeriumba hivatott meg. Szabadabb müködési tért azonban csak *Ferencz* császár és király halála után nyerhetett. Az ő engesztelő politikájának tulajdonittatnak nagyrészben azon kegyelmezési tények, mikkel *Ferdinand* császár és király trónraléptének mindjárt első szakát dicsőité. *Metternich* herczegnek 1848-ban történt lemondása után ő is csakhamar bucsut vett a' közügyek igazgatásától. — k.

Komárommegye. Magyarország dunántuli megyéinek egyike, éjszakról Pozsony, Nyitra, Bars; keletről Esztergom, Fehér; délről Fehér, Veszprém, nyugotról Pozsony, Győr megyék által környeztetik. A' Duna keresztül folyja 's két részre osztja. Földterülete: 53^{507} □ mf. Használható földje 569819 hold 's ebből 218,340 h. szántóföld, 45518 rét, 12103 h. szőllő; 4528 h. kert; 96104 h. legelő, és 188,196 hold rét. E' megyének legalább $^1/_4$ rónaság, t. i. az egész Csalóköz, az ekeli és olcsai határban vannak emelkedettebb helyei. A' gesztesi és tatai járásban vannak számosb hegyei, erdői, az utóbbit a' Bakonnyal egybefüggő vértesi bérczek boritván. A' Vág és Duna mentiben a' Csalóköznek terjedelmes földjei még mindig viz által boritvák. Különben Csalóköznek földje fekete porhanyós. Az udvardiban sárga agyagos és fekete homokos, gesztesiben kivált dunai részein, sárga homokos a' tulnyomó föld nem. A' tataiban fekete agyag, homok, sárga agyag, fehér homokos, fövényes, és szikes egymást váltják fel. A' csalóközi járásban sok helyütt a' felső termő földréteg alatt egy lábnyira kővé vált homok 's kövecs, és homokkal összeállott apró csiga, 's apró meszes föld réteg találtatik igen mélyen benyulva a' föld belsejébe, erős homokkő keménységü, 's azért kutak kirakására forditatik 's a' téglánál jobbnak tartatik, 's a' lakosok által: atkának neveztetik. Komárom tatai részeit több apró ágakban futja keresztül a' bakonyi erdőség, vértesi hegyek nevezete alatt, innen Esztergomba csapván át. E' hegyek kimerithetlen forrásokkal birnak, több üregek 's barlangokkal. — A' Duna Komáromot 7 mfre mossa habjaival Csicsótól—Radványig. Jobb partja magasabb levén, bal részén számtalan vizáradásokat

okoz. Azután mossa még a' Vág-Duna, melly a' komáromi vár szegletén ömlik a' Dunába. Ezen nevezetes kereskedést folytat az éjszaki megyékkel, Udvardnál a' Zsitva lép határára és Zsitvatőnél szakad a' Dunába. A' Duna jobb partján számos tavakkal bir, mellyek halakkal bővelkednek és malmokat, kallókat hajtanak, közöttük nevezetes a' tatai feneketlen tó, melly 1 órai kerülettel bir és csatornák által a' Dunával köttetik össze. — Komárom igen termékeny, főkép a' csalóközi része. Sok és szép buzája terem, árpa, zab, kukoricza 's burgonya is bőségesen van. Kendere és lene is van, de köles és hajdina kevés. Vág mellékén igen sok és szép káposzta és zöldség terem, mellyel le Pestig nevezetes keresetet üznek. Fűben, szénában, gyümölcsökben igen gazdag. A' tatai járás Kecskéd falujában magában 10,000 gyümölcs fa találtatik. A' szőlők 12,103 holdra terjednek. Veres bora igen kevés van. Legkitünőbb bora a' neszmélyi, melly országszerte nevezetes. Eszterházi gr. báji pinczéjében egy 2150 akós hordó létezik. A' Csalóköznek ugyszólván semmi erdeje sincs. — Nevezetes iparágat képez a' lótenyésztés. Lótenyésztési ékességeül szolgál a' bábolnai cs. kir. ménes majdnem kizárólag arabs ménlovakkal. Hg. Lichtensteinnak is nevezetes ménese van Ácson. A' szarvasmarha tenyésztés főkép a' csalóközi 's aztan udvardi 's gesztesi járásokban virágzik. A' juhtenyésztés nem terjedelmes. Méhtenyésztése is meglehetős. Halakban felette bővelkedik. Asványokra nézve érdekes a' márványkiállitás, főkép Tatánál, Tardosnál, Almásnál. Az aranymosás is üzetik némellyektől a' Duna mentiben. Ásványos vizei vannak Almáson, Kis-Tagyoson, Szemerén. Népessége e' megyének 1849 előtt 146,084 lélek volt 1 kir. 5 mezővárosban, 89 faluban és 64 pusztán. 1 □ mérföldre 2756 l. esik. Leginkább's majdnem általában magyarok. Vallásra legtöbb a' katholikus. — Iparüzletükre nézve Tatán a' posztósok és csapók sok pokróczot, szür 's közönséges posztót, és azután a' molnárok hires lisztet, timár 's vargáik pedig igen jó bőrt készitenek, máshol a' márványfaragás és simitás is sokaknak szép keresetet nyujt. 3 gyára van: tatai kőedény, füztői fiók répaczukor, és tatai szür 's pokrócz gyár. — 1848-ig volt $3958^{23}/_{32}$ jobbágytelke és 4960 házas zsellérje, 2192 lakója. 1828-ki összeirás szerint adó alatti földje tett 160,237 holdat. E' megyét igen számos nemesség lakja — csupán a' családfők száma: 4510-re megy — összesen 18,040 lélekre menvén. Nagyobb uradalmakat birnak: gr. Esterházi, Zichy a' primás, Batthyányi és ezeken kivül h. Pálfi, gr. Sándor, sz. mártoni főapát, sz. tamási prépost. Jelenleg Komárommegye a' pozsonyi közigazgatási kerülethez tartozik. — S.

Komárom kir. város, Komárommegye fővárosa, fekszik a' Duna balpartján a' Vágdunának öreg Dunába való ömlésénél. Budától nyugotra $6^{4}/_{16}$, Győrtől keletre 3, és Uj Szőnytől $^{4}/_{16}$ állomásra. Határa 4107 hold. Ebből az erősitvény $520^{4}/_{12}$ holdat foglal el. Területe 's vidéke a' legszebb rónaság — de számos vizenyős helyekkel. Számos szigetei 's félszigetei vannak, mellyek több mint 144 holdat tesznek. Közöttök legnagyobb az, melly a' város aljában nyulik el, és az u. n. győri Dunának kis és nagy ága által képeztetik. Itt ezen van a' gőzhajói állomás, 's ezen kivül különféle rakodó helyek és sétatér, mellyeken kivül 122 hold és 1037 □ öl területe kertekkel van ellepve. Szigetei 144 holdra és 455 □

ölre terjednek. Igen jó fekete földü szántói vannak, de csak kevesek, magányosoké 661 holdat és 100 □ ölet, a' városi községé pedig 109 holdat 's 379 □ ölet tevén. Erdeje ugyszólván semmi sincs. Szigetes helyein lágy fa és rőzse terem. A' legelője vizenyős, 's használhatóbb része mintegy 500 hold. — E' városban volt 72 nemes udvar-telek 400 házzal. A' polgári házak száma : 1325. A' népesség 1848 előtt 20,660 lakosból állt, mi több mint 10 ezerrel fogyott meg. Vallásukra nézve $^1/_3$-da a' népességnek református, kik közt 350 lutheránus is foglaltatik, $^2/_3$-da pedig r. katholikus, ide számitva még 800 zsidót 's 80 n. e. óhitüt. Kézműves van 497. és 235 inas 's 491 legény. Nevezetes kereskedést űz a' gabonával, liszttel, és épületfával. Liptó és Árvamegyéből nagy mennyiségü deszkák, léczek, és szálfák usztatnak le ide a' Vág-Dunán. E' talpkereskedelmi forgalom egészen Törökországig terjed el. Számos helyeken vannak e' czélra rak és áruhelyeik. Hajózással és hajók kiigazitásával számosan foglalkoznak. A' boltos kereskedés leginkább zsidók kezein van. Gőzhajózás előtt hajóvontatásból is szép keresete volt sokaknak. 4 országos vására van. Közlekedése 4 országut, öreg 's a' Vág Duna által tartatik fenn. Kikötőjében számos hajók 's gőzösök is szoktak telelni. A' bécsi és budai országutakkal való forgalmat az öregdunai és kisdunai 100 öl széles hid eszközli. 1808-b itt egy hajóbiztositó társulat alakult, Csepi Zsigmond ügyvéd eszközlésére 400 részvényre 200,000 ft. tőkével. Van itt az emlitett felekezetek mindenikének papja és imaháza. Van egy kath. gymnasium, reformatus gymnasium; sz. Anna nevü szegény intézet 16,822 ft. tőkével; egy kórház Sárközi által alapitott szegények házával; egy másik városi kórház, takarék-pénztár, és temetkezési társulat. — E' város hasonlag több más számos helyeinkhez nem csak az 1848—49-ki két megszállás és ostrom folytán szenvedett rendkivüli sokat, hanem még az 1848-ki gonosz lelkü felgyujtás által is, melly a' város nagy részét megsemmisitette, felsegéllésére az országgyülés állami ingyen kölcsönt nyujtván, mi csak az utóbbi években fizettetett vissza. Ezen viharok majd egészen lerombolák e' várost — jólétét semmivé tették, vagyonosságát századokkal vetették vissza. — S.

Könyvtan (bibliographia, bibliognosia, bibliologia) azon tudomány, melly a' könyvek, általában az irói termékek ismeretét tanitja. Felosztatik *belső, tiszta* vagy *tudományira* és *külső, alkalmazott* vagy *anyagira*. A' *tudományos* csupán a' könyvek tartalmának birálatával 's itészetével foglalkozik, elősorolja azok czimeit, 's a' könyveket a' tudományok különféleségе szerint rendekre és osztályokra sorozza. A' könyvtan alapitója *Gesner* Konrád volt a' 16. században, azonban Francziaországot kell valódi hazájának tekintenünk, jóllehet Németországban tetemes változásokon 's javitásokon ment keresztül, 's csak itt emeltetett először rendszeres tudománynyá. Az utat megtöré *Brunet* : (Manuel du libraire), követték *Renouard* (Catalogue d'un amateur) és *Barbier* (Dictionnaire de la France) ; ezen munkákban nem csak a' franczia, hanem minden idők és népek fontosabb irodalmi termékei soroltatnak elő. Az angolok e' nemü müvei igen mögötte állanak a' francziáknak, ide vonatkozó nevek : *Brydge, Clarke, Watt, Savage, Dibdin* 'stb. A' németek ismeretes alaposságа nagy mértékben mozditá elő e' tudomány fejlődését, 's a' német

könyvtan valódi alapitói leginkább *Eberth* és *Ersch*; az utóbbitól való a' *Handbuch der deutschen Literatur*" és „*Allgemeines Repertorium der Literatur.*" Egyes ágakban kitünők: *Nösselt* (Anweisung zur Kenntniss der besten Bücher in der Theologie 4 kiad. Leipz. 1800 folytatva Simontól 1813.) — *Meusel* (Bibliotheca historica Leipz. 1782—1802. 22 köt.; Literatur der Statistik 1816. 2 köt.); — *Murhard* (Literatur der mathematischen Wissenschaften Leip. 1797. 5 köt.); *Haller* (Bibliotheca botanica Zürich 1771. 2 köt. — Bibl. anatomica 1774. 2 köt. — B. chirurgica. Bern. 177. 2 köt. — B. medicinae practicae 1776. 4 köt.) — Az olaszok között érdemeket szerzett a' könyvtan körül: *Audiffredi, Tiraboschi* és *Mazzuchelli*; *Moreni* (Bibliografia della Toscana 1805.); — *Gamba* (Serie de'testi 1812). — A' lengyel irodalomban *Bentkowsky* „Lengyel irodalma" 1814. A' magyar irodalomban nagyon érezhető egy kimeritő könyvtani mű hiánya 's e' tekintetben is nagy hézagot pótol az e' téren megbecsülhetlen érdemekkel biró *Toldy* Ferencz „Magyar irodalom története." Tőle lehetne csak egy a' közszükségnek megfelelő magyar bibliographiai müvet várnunk.— Az *anyagi* könyvtan a' könyvek külső viszonyaival, sorsával 'stb. foglalkozik, különösen a' régi, szépen nyomtatott és correct kiadásokat veszi figyelembe 's némileg rokon a' bibliomaniával (könyvdühhel). Ide tartozó fontosabb müvek: *Panzer* (Annales typographici. Nürnb. 1793—1803. 11. köt.); — *Maittaire* (Annales typographici. Haag 1719. 'stb. 11 köt.); — *Fossius* (Catalogus codicum sec. 15 impressorum bibliotheca Magliabechiani. Florencz 1793. 3 k.); — *Clement* (Bibliothéque curieuse. Göttingen 1750—1760. 9. köt.); — *Freytag* (Analecta liter. Leipz. 1750; Apparatus lit. 1752. 3 köt.) — a.

Kopácsy József, Magyarország primása, szül. Veszprémben 1775. máj. 30-ikán, szegény nemes családból; a' hat első iskolát szülővárosában végezvén, a' püspöki megye növendékei közé lépett, 's a' hittudományt Pozsonyban végezte. Élete már akkor, mint végiglen, szorgalmas munkás volt, 's növendék társai tisztelték, és nagyra menendőségét jövendölték. Onnét hazatérve püspökhelyettesi titkár, 's tanulmányi felügyelő lett. 1798-ban pappá szenteltetvén, első áldozatát Somlyó-Vásárhelyen tevé; következő évben egyháztörténet 's törvény tanára lett; 1805-ben szentszéki biró, 1806-ban veszprémi plebános és alesperes, 1807-ben veszprémi kanonok; majd főesperes és hittudományi igazgató. Ennyiféle hivatalt buzgón 's lelkiismeretesen viselvén, fejedelmének 's egyházfejeinek figyelmét annyira magára vonta, hogy kitüntetései egymást érték. Az 1811-iki országgyülésén mint káptalani követ jelent meg Veszprémből, 's éjjel nappal dolgozott, hogy magát az ország-tudományokban is kimüvelje. 1817-ben a' királyi táblához főpappá, majd a' hétszemélyes táblához közbiróvá 's tinnini választott püspökké neveztetett. 1822-ben már székesfehérvári, 1825-ben pedig veszprémi püspök lett, megtartván e' mellett hétszemélyes táblabirói hivatalát, mellyről csak 1831-ben köszönt le. — 1825-ben mint kir. biztos működött Tolnamegyében, 's Tihanyi Tamást főispányi székébe igtatá, ugyanekkor az 1827-iki orsz.gyülésen a' rendszeres munkálatok kidolgozására nevezett országos küldöttség egyik tagja lett, 's a' veszprémi püspökséghez csatolt jogánál fogva *Karolina Auguszta* királynét megkoronázá. Ezen érdemeiért belső titkos

tanácsossá emeltetett. Mint veszprémi püspök példás szorgalommal kormányozta megyéjét, 's magyar nyelven vitte kormányát; többször volt a' primás és pápa helyébe delegált biró; nagyszámu alapitványokat tett, nevezetesen a' káptalannal egyesülten mesterképző intézetet állitott, a' tanárok fizetését javitá, hogy a' gyermekek ingyen tanulhassanak, a' szorgalmas tanulókat jutalmakkal buzditotta, a' T. Társaságra 1000, a' kaposvári középtanodára 480, a' tébolyda felállitására 4000, a' somogyi megyeház felépitésére 600, 's különösen az ebbe épitendő kápolnára 400 p. ftot adományozott; a' Duna árja által megkárosult budapestieket 2000 p. fttal segité; a' tudományoknak hatályos ápolója volt. — 1838. dec. 15-ikén neveztetett ki Magyarország legfőbb papi méltóságára, az esztergami érseki székre, 's elhagyá szülővárosát, mellynek lakosi őt atyjokul tisztelék. 1839 májusán igtattatott érsekprimási 's egyszersmind főispáni székébe, miután helytartótanácsosi helyét már előbb elfoglalá. Mint főispán, az administratori kérdés felmerülése alkalmával, jeles önállást mutatott. Meghalt 1847-ben sept. 18-án. — E' kitünő főpap egész életén keresztül bebizonyitá, mit tehet a' jólelküség 's ernyedetlen munkásság ugy egyesek, mint a' közhaza irányában. Hű tanácsnok, tántorithatlan biró, az egyháznak, feddhetetlensége 's jótékonysága által, valódi disze volt. Azon szent törvény, melly az egyháznak gazdagságát a' szegények 's hasznos és kegyes intézetek örökségévé rendeli, mélyen volt szivében meggyökerezve. E' mellett hű hazafi, kinek főtörekvése a' haza boldogitása 's a' m. nemzetiség emelése. Saját szavai, miket minden főpap szent leczkéül fogadhat: „Minél nagyobb az országban viselt méltóság: annál szorosabb a' kötelesség az ország javára törekedni.“ Erejét 's vagyona jó részét a' szeretett m. hazának szentelé. Nyomtatott munkái többnyire magyarul, és pedig gondos magyarsággal irvák. Egyházi kormányiratait első szerkesztette magyar nyelven. A' m. Akademia alkotásakor az első aláirók közt volt. Bár nevelése, korához képest, egészen latin volt, a' magyar nyelvet használta, mint kedvesét. Ezért választatott már 1831-ben a' m. Akademia tiszteletbeli tagjává.

Kopisch (August) német költő és festész, szül. 1799. Boroszlóban. Prágában részint a' müv. akademiában, részint könyvtárakban tölté nehány évét; azonban kezének sérülése, mit a' jégen elesvén nyert, 's mellyben most is szenved még, meggátlá festészi képződését. Onnan Bécsbe ment, hol különösen a' népélet jelenségei foglalkodtatták élénk képzeletét. 1819—22. Dresdában élt a' müvészetnek, azután 1828-ig Olaszországban, mit bajának orvoslása végett keresett fel, 's hol szoros viszonyban élt a' zeneköltő *Donizettivel*, a' vigjátékiró *Cameranoval*. Haza térve, Berlinbe költözött. 1836. jelentek meg tőle „*Gedichte*,“ 1837. „*Agrumi*“ (olasz népdalok) 's *Dante* forditása. K. azon kevés német irók közé tartozik, kik élénken tudnak mulattatni; gazdag humorát az olasz és német népéletből merité, 's előadásait hallgatni valódi élvezet. Ezen férfiu egyébiránt, ki az életben tanulmányozá a' költészetet, ki antik ódákat ir 's Dantét forditja, egyszersmind patentirozott feltalálója a' berlini gyorskályháknak 's az ő müve a' nápolyi öböl egy pleoramája. — a.

Kopitar (Bertalan) kitünő slavista, szül. 1780. Karantán herczegségben. 1807. Bécsbe kerülvén, az ottani udv. könyvtárban nyert állomást,

hol különösen a' szláv nyelvek 's irodalmak tanulmányozásával foglalkozott. Későbbi irodalmi munkássága nyelvészeti és nyelvirati tekintetben teljes méltánylást aratott nem csak a' szlávok, hanem német, franczia és angol folyóiratokban is; kevésbé volt szerencsés ott, hol a' szláv történetirás terére csapott által 's *Dobrovsky*, *Palacky* és *Schaffarik* több sikerrel müködő iskolájának állott ellenébe. Legfontosabb müve: „*Glagolita Clozianus*" (Bécs 1836), melly igen tudós mü egyike a' legkitünőbb jelenségeknek a' szláv nyelvészet és egyházi történet terén. 1814. meglátogatá Párist, a' francziák által elvitt kéziratok visszahozatala végett; később Németországot, Oxfordot és Londont, 's 1837. Olaszországot is. Mint könyv-censor természetesen nem sok elismerést arathatott, 1843. udv. tanácsossá 's a' császári könyvtár első őrévé neveztetett ki. Meghalt 1844. — a.

Korfu *l. Jóniai szigetek.*

Kornis (Mihály). gr. magyar akademiai igazgató tag, szül. 1796. apr. 24. Dézsen, tanult Kolosvárt, jogászi gyakorlatot végzett Marosvásárhelyt, 1818-ban a' kir. kormányszék mellett fogalmazó, 1821-ben az erdélyi cancellariánál udvari fogalmazó, 1823. a' kormányszéknél titoknok, 1831. végén a' kincstartóságnál tanácsos lett, e' mellett 1826-ban kővári, 1828-ban pedig kolosmegyei főispáni helytartó. Kitünő részt vett az 1834-iki erdélyi országgyülésben, 's a' rendek elnökségére ő volt első kijelölt a' catholicusok közt; továbbá tagja a' nevezetes brünni küldöttségnek. Visszatérte után kevés időre, 1835. novemberén, elhatalmasodott tüdővésze ragadta el családja köréből 's fényes polgári pályájáról. 1822-b. utazást tett világrészünk classicus földén. A' kitünő müveltségü, 's honi irodalmat melegen szerető 's pártoló hazafit a' m. t. Társaság első alapitói azonnal 1830-ban felvevék ezen intézet igazgató tanácsába. — h.

Körösvármegye *l. Horvátország.*

Körösi *l. Csoma.*

Kossovich (Károly), m. akad. r. tag, szül. 1803-ban, Ivánkán, Nyitramegyében. Már gyermekkorában kitünő hajlam élt benne a' szónoklat 's költészet iránt, a' classicusokat buzgón tanulá, 's a' fr. háborukat latin éposban éneklé meg. Iskoláit a' pozsonyi akademiában végzé, 's már itt kifejlést nyert irói hajlama. A' derék *Szlemenics Pál* tanitványai közt egyik legkitünőbbik volt. 1824-ben ügyvédi oklevelet nyervén, 1825/7- ki országgyülésen, mint Nyitra követei mellett gyakornok, volt jelen, 's kimeritő naplót vitt ezen nevezetes törvényhozói ülésről. *Nagy Pál* egyik gyülésbeni nyilatkozatának buzditására *Montesquieu* „törvények lelkét" kedvencz tanulmányává választá, 's jegyzeteivel kiséré; igy született „*Alapállitások és következtetések*" czimü kéziratban levő munkája, 's „*a' birói hatalom gyakorlásáról*" szóló 's több más jeles értekezés, miket szerénysége zsengéknek nevezett. Még 1826-ban, a' követek ajánlatára, megyei aljegyzővé neveztetvén, e' hivatalát egész 1837-ig viselte. A' megyében csüggedetlenül vivott a' reformeszmék mellett, 's feddhetlen becsületességéért köztiszteletben részesült, ha nyers igazmondása miatt nem mindenkitől szerettetett is. A' legfontosb küldöttségeknél ő volt jegyző 's előadó, különösen az orsz. összeirás, rendszeres munkák, dologház, börtönrendezés, éhségháritó intézet 'stb. tárgyában, 's ekkori

jegyzői munkái ki is nyomattak (Nagyszombat). A' fenyitő törvényszéknél négy évig viselvén jegyzőséget, gyakorlati tapasztalás nyomán kezdé írni „*Fenyitő törvényszerzés*“ czimü munkáját, mellyben haláláig dolgozott. Hivatalos pályája az iróival szorosan összeforrott. Kéziratban 's iró szekrényében maradt nagyszámu igen jeles (bár mielőbb világot látható) értekezésein kivül, mellyek ember- 's jogszeretetének, ország- 's törvénytudománya bőségének, szabadelmüségének, komoly és mély lelkületének tanubizonyságai, 's terjedelmes kötetre menő szerelmi és hősi költeményein kivül, „*a' műipar és kereskedés hajdani állapotáról Magyarországban*“ 's az *ősi javakról* irt pályamunkái által 1837. 's 1838-ban a' m. Akademia első rendü jutalmait nyeré, 's ez által a' társaság figyelmét annyira felébreszté, hogy ugyanazon egy gyülésen (1838.) levelező és rendes taggá választaték. Székfoglaló értekezése „*a' magyarok védelmi rendszerét*“ tárgyalá. Terjedelmes kéziratai közt van: *a' kereskedés története*; 's *Ortis Jakab* levelei 'stb. Meghalt 1841-ben, ideglázban. Fáradhatlan munkás hazafi, tűzeszü 's alapos iró, rendithetlen szabadelmü 's becsületes férfi volt. 38 éves korában hunyt el, méltó fájdalmára a' m. akademiának, 's roppant kárára a' nálunk még aligalig müvelt jogphilosophiának 's alapos publicisticának. — T.

Köszéntelepek *Magyarországban.* Liebig azt mondá egykor, hogy a' vegytan az üvegnek, dugókéregnek, kaucsuknak köszönheti azon magas polczot, mellyen áll: szintugy szerencséltethetjük a' műipart a' kőszénnel, mert e' nélkül soha azt az óriási nagyságot, mellyre fejlődött, el nem éri. Oeconomiai előnyeit elhallgatva, a' kőszén az emberiség egyik igen érzékeny gyengéjének hizeleg. Erdőt, a' legrengetebbet is, ha csak jó móddal hozzáférhetni, (ha pedig nem, ugy sem élet sem ipar nem veszi használ), korlátolt idő alatt levágnak, azonban gondoskodni kell jövendő növéséről. E' gondtól pedig az ember, kivált korunkbeli ember, melly olly igen szeret a' jövendő idő és nemzedék rovására élni, nagyon is undorodik. És ime, a' kőszéntelepek, mellyekben évezredek vegetatioja van concentrálva és rothadás nélkül eltemetve, épen ama gondtól mentik fel az embert, felszámithatlan mennyiségök, mondhatni kifogyhatlanságuknál fogva. De a' kőszén hatalmának egy vonással jellemzésére elég az, hogy Angliát az tevé a' műipar királynőjévé, melly kőszenével még az őserdőkben dus Amerikát is képes adóztatni. Valamint hát műipar, fejlett műipar nélkül a' mai nemzetek sorában átalában helyet nem foglalhatunk, ugy kőszén nélkül tekintélyesre nem juthatunk. De fájdalom, alapunk ezen állásra még nagyon szük, mert a' mit kőszéntelepeinkről államtani tekintetből mondhatunk igen kevés sorban elfér. Álljon itt az a' kevés is figyelem 's további kutatás gerjesztésül. — A' Dunán tul im e' telepeket látjuk kijelelve: Sopronmegyében: *N. Höfleintól* nyugotra a' határszélen; *Sopróntól* délnyugotra Brennberg hegyben; *Friedberg* stajer város, és *Pinkafeld* közt a' határszélen; a' Muraközön *Szerdahelytől* délkeletre. Ezekkel egy természetü és huzamuak a' horvát-slavoniai telepek. Egy hosszu sora a' telepeknek van a' Maczel hegy Dráva és Száva közt bényuló ágán, a' savanyuvizéről ismeretes *Rohitschtól* nyugotra *Radobojon, Toplikán* át *Raszináig*; kisebb terjedelmüek *Bisztricza* és *Oressje* közt, *Garesnica*, *Kuttina*, *Kuttyevo*, *Novszka*, helységek mellett. Más

regioja a' kőszénnek az esztergami, hol a' következő helységek jelelik a' telepeket: *Dorog*, *Sáp*, *Domos* (a' Duna-parton). Ezen regiohoz számitjuk még a' Duna balpartján *N. Marostól* éjszakra fekvő telepeket is, valamint a' Vértes éjszaki lejtőjében Zsemle helység és Majk puszta közt *Gesztesen* találtakat. A' Dunántuli harmadik regio a' *pécsi*, mellyben a' *Mecsek* hegy 's ennek ágazatai rejtegetik a' telepeket. Az eddigelé felfedezetteket *Pécstől* északra kell keresni, *Kaaszig*. *Pécs*, *Szabolcs* és *Vassas* dicsekedhetnek bányamiveléssel. Mindezen telepek a' *harmadrendünek* nevezett földtani alakzat rétegei közt honolnak. A' Dunáninnen a' Fátra uradalmában találunk a' Turocz vize forrásainál Szkleno helység határában egy telepet, 's ugyanazon hegyvonalban a' *Hochwiesen* keleti végénél egy másodikat, még pedig trachytban. Egy más amattól nem messze a' Garan balpartján, *Beszterczebányától* délre is megint csak tertiär alakzatban fekszik. Továbbá Borsodban a' *Fejér Bükknek* nevezett hegyekben egy akkora vidékben, mellynek három külpontait *Diós-Győr*, *Szilvás*, *Várkony*, *Bán-Horváth* és *Parasznya* képezik, számos telepeket jelel ki azon környék gondos nyomozója *Marsant* ur. Innen egész Gácsországig, valamint keletre és délkeletre a' Bánátig meddők, ha hegyeink nem, minden bizonnyal a' róluki ismereteink. A' Bánát felé első leleményünk a' Maros mellett *Odvos*, mellynek határán földtani abroszaink kőszéntelepet jelelnek. De tul menve a' Maroson, egy gazdag kőszéntartományra akadunk, mellynek némelly részei bányamivelés tekintetében is nemcsak magasan a' többi felett, hanem mondhatni még eddig egyedül állanak hazánkban. A' *steuerdorfi* és *gerlistyei* kőszénbányák ezek, mellyeknek nagyszerü földalatti termei indiai pagodák képét varázsolják a' látogató képzeletébe. Ezen jó móddal felhasznált telepeken kivül vannak még mások *Lupak*, *Domány*, *Franzdorf*, *Krassova*, *Rudaria*, *Plugova*, *Mehadia*, *Domasna*, *Kornya* és *Russkicza* helységek határain; továbbá a' Duna mellett *Berszászka* és *Dubova* között. A' bánáti kőszéntelepeket, az eddig emlegettettektől eltérőleg az ugynevezett bécsi porondkő (Wiener Sandstein) rétegek rejtegetik. Erdélyben igen temérdek rétegek és nagy vidékre elterjedve a' Zsi folyó mellékén a' Vulkáni passusnál. Egy egy réteg vastagsága 9 lábnyira is felmegy, de még eddig hasztalanul kinálkozik a' benne rejlő kincsekkel, ámbár a' Zsi folyamát fellehetne használni a' Dunáig szállitására. A' regio mennyire eddig van ismerve, 5—6 mérföldnyire vonul a' Zsi jobb és balpartján *Kimpulnyaktól Petrilláig*. Innen éjszaknyugotra a' vaskapui passusnál *Zajkány* mellett, valószinüleg azon egy vonalban a' Russka hegyivel lelünk kőszéntelepet, 's ezuttal ezen vidéken utolsót; mert a' legközelebbi telepeket már a' Szamos völgyére lejtő hegyekben kell keresnünk. Egy kis regio van itt az Almás patak mellékén, mellyet *N. Almás*, *Farnas* és *O. Köblös* falvakról nevezünk el. A' N. almási telepet mivelni is kezdték volt, de a' Kolosvárra fuvarozás annyira felhágtatta a' költséget, hogy nem fizette magát a' munka. Más kis vidék *Turbucza* és *Tormapataka* közt fekszik a' N. Szamos mellett; 's ezzel kutfejeink bezárvák levén sorozatunk is elakad. Mivelés alatt a' fenebb emlitett bánátiakon 's baranyaiakon kivül, még az esztergamiak, Sopron mellett a' brennbergi és a' gesztesi vannak. L. *Nendtvich Károly munkáját*: „*Magyarország legjelesebb kőszéntelepei*“ (Pest 1852).—B.

Kotzebue (Otto von), nevezetes világhajós, fia a' hires német vigjátékirónak K. Ágostonnak, szül. Revalban 1787. A' pétervári kadét testben neveltetvén, 17 éves korában Krusensternt követé világ körüli hajózásában. 1815. Kronstadtból indult ki másod izben, 's 3 év mulva tért vissza (l. *Reisebeschreibung*, Weimar 1821. 3 köt.) Harmadik nagy hajózását Sándor czár parancsára tevé 1823-tól 1826-ig több tudóssal együtt. (l. *Neue Reise um die Welt.* Weimar 1830. 2 köt.) 1829. óta hivatal nélkül élt családi birtokán Esthlandban, 's meghalt Revalban 1846. — k.

Kovács János, m. akad. tiszt. tagja szül. Egerben 1764. aug. 25., meghalt 1834. april. 12-kén. Tanulmányai befejezése után hosszas ideig a' nevelői pályán szerzett érdemeket, először gr. Bánffy György erdélyi kormányzó házánál, azután Pálfy herczegnél, végre a' fels. udvarnál, hol Rajner, Lajos főherczegnek, végre pedig V. Ferdinand király ő felsége, akkor koronaherczeg mellett öt évig volt a' m. nyelv 's irodalom tanitója, miért a' nagyobb polgári arany érdempénzzel tiszteltetett meg. — Hosszas fáradozásai jutalmát, szerzett vagyonát a' haza 's emberiség oltárára tevé le. Általános örökösévé az egri kórházat 's szegényintézetet nevezé; az egri lyceumban tanuló ifjak számára 12 ezer p. forintnyi alapitványt tett, a' m. Akademia, a' Ludoviceum tőkéjét alapitványaival nevelé, az eperjesi görög egyes. egyházi megyében nyilvános könyvtárt hozott létre, saját gazdag könyvtárát is oda ajándékozván; *Fogarasy János* lembergi kanonoknak oroszok számára irt *magyar* grammatikáját kiadta 'stb. Ezen tudományos érdemeiért, főleg pedig mint az uralkodó ház fiainak a' m. nyelvben oktatója, 1833-ban a' m. Akademia tiszteleti tagjává választatott. — h.

Kovács Lajos, született 1812. febr. 25. Szathmármegye Homokhelységében. N.Bányán kezdte tanulását; 1827. Pozsonyba ment physica és jogtudomány hallgatása végett. Ekkor uj politikai élete kezdődött az országnak Széchenyi fellépésével. Az eszméknek mozgalma sok befolyással volt az ifju fogékony kedélyére, ugy hogy Pozsonból előbb haza és onnan Selmeczre a' bányász akademiára már némi politikai ábrándokkal ment. 1830. körül kezdett Selmeczen a' magyarság némi typust felvenni, mellyre nem kevés hatással volt az ott általa alapitott olvasó-kör. Itt tervezte egy bányászati szótár kiadatását, melly czélból egy külön társaság alakult. 1832. Széchényi felszólitja, hogy csak dolgozzanak a' szótáron, 's kiadás tekintetében ajánlotta is a' tudóstársaság közbenjárását. De Selmeczről egyéb társaival együtt szétmenvén, a' megkezdett munkát összeállitani nem lehetett. 1834. Pozsonyba 's onnan az akkor megnyilt erdélyi országgyülésre ment. Itt ismerkedett meg b. Kemény Zsigmonddal. Ismét visszament N.Bányára, hol Schweiczer Gábor kamaragróf a' bányakerület minden pontjainak beutazásával bizta meg. Szenvedélyes bányász volt, de kamarai hivatalt nem akart vállalni politikai elvei miatt. Még akademikus korában felszólitotta őt Pulszky Károly, hg. Koburg teljhatalmu ügyvivője, 's meg is kinálta 2 évi külföldöni utazásra költséggel, hogy a' gömöri vaskohok igazgatását vállalja el. Itt is vissza utasitotta az ajánlatot. Gr. Breuner bányászati referens pedig egyenesen a' bécsi udvari kamarához hivta meg. Ezt sem fogadta el. Pályájára nézve ez időben

ugy állott a' dolog, hogy vagy kamarai hivatalt kellett elfogadnia, vagy a' bányászatról lemondani. Atyja a' gazdászathoz akarta, hogy fogjon. Azonban N.Bányát magán viszonyok miatt nem hagyhatta oda, mellyek egész egyéni életében nagy változást csináltak. Privat bányászathoz fogott tehát, 's szerelem és bányászatnak élt. 1837. Szathmármegye táblabirájává választotta. Már előbb 1829. Kölcseynél volt joggyakorlaton. Nógrádmegyében pedig 1832. a' bányászati operatumok revisiójában részt vett.— 1838. meghalt Kölcsey, az ottani ellenzéknek lelke és a' fiatalság mestere. — K. L. azon megyei gyülésben, mellyben a' Kölcsey haláláról szó van, nehány fiatal emberrel összeszövetkezik a' kormánypárt ellen (Kende-Uray) 's az elvnek fényes diadalát vivják ki a' *Kölcsey emlékben.* E' fellépése bizalmat szerzett neki, megállapitolta renoméejét, 's az ellenzék pártfőnökké tette. 1839. a' követséggel is megkinálják. A' nemesség melly compact mellette volt, ki is kiáltotta, azonban ő a' követ-utasitások alakitására akarván hatni, honn maradt. Ez időben kezdtek a' politikai pártok Szathmárban élesebb állást foglalni. Ez évben kötött ismeretséget Erdélyben Szentiványi Mihálylyal 's erősitette meg b. Keménynyeli ismeretségét, kivel coalitióban, az Erdélyi Hiradóban állandó közremunkálást vállalt, határozott ellenzéki elvek mellett. Az 1840-ki szathmári tisztujitáson sokat tett arra nézve, hogy az ellenzék befolyását megmentse, noha a' főispán csak a' kormánypártiak közől jelölt ki. 1841-ben kelt ama hires szathmári 12 pont az Erdélyi Hiradóban már előbb közzétett eszmék szerint, melly az országban ollyan nagy lármát csinált. Hatalmas szónoka volt K., azonban Uray megbuktatta. 1842. Gyulafehérvár város az erdélyi országgyülésre követül választja meg; mint követ az unio, urbéri rendezés és közteherviselés elvét képviselte. 1845. találkozott először Széchényivel. Sz. elmondja eszméit a' tiszaszabályozásról, (a' térségi magyar faj öszpontositása.) K. azonnal hozzááll 's ez időtől fogva vele folytonos levelezésben. 1846. januar 19. a' pesti tiszaszabályozási nagygyülésre fel jön K., a' gyülés azonnal ideiglenes jegyzőjének választja el. Az első tiszaszabályozási jegyzőkönyvet Kovács vezette. 1848. a' pesti országgyülésre N.Bánya város követül választotta. Széchényi ministersége alatt vámi és vizszabályozási osztályfőnök volt. Széchényi szerencsétlensége után, egészen Csányi kineveztetéseig (48. septemb. 49 májusig) az egész magyarországi közlekedést kormányozta, az erdély- nagyvárad- debreczeni vonalon a' földhányásokat megkezdette; a' székesfehérvári, arad- szolnoki vonalt rectificáltatta. A' forradalom alatt az ugynevezett békepártnak volt egyik feje. K. tudományosan képzett politikai fő; pénzügyi és bányászati tárgyakban ritkitja párját a' hazában. A' tudóstársaság 1847. levelező tagjául választotta el. 1840—49. számos czikkei jelentek meg a' hirlapokban. Irt a' bányászatról egy törvényjavaslatot, mellyet az országgyülési választmány annak idejében használt is. A' forradalom alatt, a' legszélső baloldal ő reá is kinyujtotta nyelvét, de nevén foltot nem csinált. K. egyike a' legmagyarabb és legbecsületesebb embereknek, kik a' hazai gépet a' Széchényi kerékvágásában kivánták odább gördíteni. — Sz.

Kovács Mihály akademiai képiró, hazánk kitünőbb fiatalabb festészeinek egyike, született 1819. évi julius 28-án Tisza-Abádon Heves-

vármegyében. Festészet iránti hajlama már öt éves korában kezdett mutatkozni, gyermekjátékai között is legkedvesebbje lévén a' szünteleni irkálás, rajzolgatás. Otthon a' falusi iskolát kitanulván, 10 éves korában Kunhegyesre ment a' diákiskolákba; ott a' természet után virágokat, fákat, vidékeket rajzolgatván, 's ollykor kedvesb tanulótársainak arczképeit vázolgatván. Br. *Orczy László*, ki akkor Afrikában és Kis-Ázsiában utazott, ismert nagylelkűsége szerint meghagyá tisztjeinek, hogy a' kiben alattvalói közül talentumot látnak, annak kifejlesztésére az ő urad. pénztárából költséget rendeljenek. Ennélfogva leginkább Udvardy János urod. mérnök eszközlésére határozattá lőn, hogy az ügyes koszorufestő kiképeztessék. A' nagylelkü br. Orczy László kegyéből a' segély megadatván K. Kunhegyesről 14 éves korában a' pesti középtanodába 's egyszersmind a' rajziskolába küldetvén, valamint ott mindig jeles, itt olly kitünő volt; hogy 3 havi tanulás után *Landauer* tanitója ajánlatára egy jeles rajzmutatványáért jutalmul ezüst medaillont nyert. Itt ismerkedett meg *Kliber* Józseffel, (most a' bécsi polytechnicumban szobrászati igazgató) ki a' nagyreményü növendék iránt pártfogóiban a' figyelmet mindinkább növelte. Pesten a' rajziskolában 2 évig, és 3 hónapig tanult. Ez idő alatt ismerkedett meg személyesen pártfogójával br. Orczy Lászlóval, ki keleti utazásából visszatérvén Tarna-Örsi jószágán pártfogoltját a' legkegyesebben fogadta, őt az előhaladásra ösztönözte. A' további képeztetés végett a' bécsi academiába küldé, Kliber ajánlatára kedvesen fogadtatott 's $6^1/_2$ évi academiai tanulása alatt különösen megnyeré Gesellhofer, 's a' korán elhunyt jeles Dannhauser festészek hajlandóságát, kik közül főkép ez utóbbi a' müvészt jósló ifju iránt mindig kitünő figyelmet tanusitott. Br. Orczy László bőkezüsége ezzel meg nem elégett, a' festészet classicus földére, Olaszhonba küldé pártfogoltját. Midőn a' festész növendék Bécsben majdnem halálra betegedett, a' nemes pártfogó semmi költséget nem kimélt orvoslására, 's az Olaszországba való küldetéssel müvészi kiképzése mellett oda is czélzott, hogy a' szelid éghajlat K. M. egészségének kedvezőbb lesz. Velenczébe menvén, ott *Lipparini* acad. professorral ismerkedett meg, ki épen akkor festé Bozzaris Márk halálát, melly remek kép most gr. Batthyányi Kázmér tulajdona. — Négy hónapi betegségéből fellábbadván, miután a' ferrarai 's bolognai képtárakat átvizsgálta, Florenczbe ment. Itt értésére esvén, hogy *Markó* Károly hazánkfia és családja Pisában tartózkodik, kiment hozzá, K. M. olly kedvencze lőn a' nagy müvésznek, hogy köztök a' leggyengédebb viszony fejlett ki. Pisából rövid mulatás után a' nagylelkü báró folytonos bőkezüsége által pártfogoltatván, K. M. 1842-ben Rómába ment, 's ott egész lélekkel szentelé magát a' classicus festvények studiumának, miben annál nagyobb kedvvel tőn előmenetelt, minthogy szabadon dolgozhatott, br. Orczynak gazdag pártfogása által ment lévén a' kényszerüségtől, melly sok tehetségnek, kik kenyérért kénytelenek dolgozni, sirja lőn. Szerény elvonultságban képezte magát, egyedül műszerető számos barátitól és festésztársaitól ismertetve és szerettetve. — Ugyanez idő alatt ismerkedett meg a' nagyhirü *Corneliussal* és *Overbeckkel*, továbbá *Podesta* Ferenczczel és *Schrader* berlini festésszel. Az alatt mig Rómában mulatott, K. M. kétszer tőn látogatást *Markó* Károlynál 1843-ban és

1847-ben, összejárván vele Toscánát, 's műtermében több tájképeket festvén, a' mint K. M. képein, mellyekhez háttérül tájakat fest, ki is tünik, hogy a' tájfestést Markó iskolájában izlelte meg. — Romában tett ismeretségeiből a' becsesebbek közé számitja azt, mellyet ott utazott hazánkfiával *Erdélyi* Jánossal, *Székács* Józseffel 's a' hires barsi követ *Balogh* Jánossal tett; K. M. testtel lélekkel magyar lévén, kétszeresen érdeklé őt azok ismeretsége, kik vele egy hazának gyermekei. — 1848-ban az olaszországi forradalom megszakasztá K. M. tervét, melly szerint még 3 évet kivánt tölteni külföldön, beutazandó Siciliát, Németalföldet 's Franciaországot. Visszajött tehát pártfogójához br. Orczy Lászlóhoz Tarna-Örsre, ki őt legnagyobb szeretettel fogadá 1849-ki juniusban K. M. Egerbe jövén régi ismerőseinek, különösen ki iránta pályája kezdetén olly szerető figyelmet tanusitott, *Udvardy* János mérnöknek látogatására, — a' véletlen ugy hozá magával, hogy K. Mihály Egerben egy évnél tovább tartózkodott, mert mind a' háborus idők, mind a' pénzveszteség daczára K. M. annyi megrendelésekkel halmoztatott el, hogy 14 havi ottléte után is kénytelen volt többeket visszautasitani, kitüzött terve szerint utját folytatandó. — Tárkányi B. első miséje emléknapjára egy oltárképet festett, melly sz. Domonkost ábrázolja, a' mint ez baljában a' sz. keresztet és olvasót magasan tartva, 's jobbjával arra mutatva hirdeti az evangeliumot, ez által az érdek K. M. iránt annyira nevekedett, hogy szinte Tárkányi B. eszközlésével egymásután három oltárképre kapott megrendelést, 's örömmel tapasztaltatott, hogy K. M. talentuma bibliai és történeti képein is bebizonyult. Az egyik oltárkép a' *sz. kereszt felmagasztaltatását* adja elő; az egész egy egyszerü feszület gloriában arany felhők között, a' másik oltárkép, melly *a' fájdalmas szüz anyát* ábrázolja, a' mint a' kereszt tövénél a' kiszenvedett megváltót ölében tartja, a' harmadik: *sz. István király* a' mint ez keleti fényü diszöltözetében az ajtatosság kifejezésével Magyarország koronáját a' felhőn aláereszkedő madonnának felajánlja. — Az első képet a' hasonnevü Sz. Domonkos falu egyháza birja; a' kereszt felmagasztalása a' szajlai templomnak, a' „Dolorosa" a' derecskeinek főoltárképe, mind három Hevesmegyében a' Mátra alján. Szent István képe Borsodba Sajó Sz. Péterre van szánva főoltárul, Tárkányi birtokában látható K. M.-tól egy colossalis mellképe *Mosesnek*; egy *„Ecce homo"* 's párdarabban, egy *sz. Regina*, egy *Sybilla* mellképei, amaz mint pásztorlánykaː elandalodásában, emez átható szemeiben a' fátum kérlelhetetlenségének erős de mégis kellemes kifejezésével.

Megemlitendő itt festőnknek még egy műremeke, melly *„Sz. Márk holttestének átadatását a' velenczeieknek"* ábrázolja. Ezen majd két ölnyi nagyságu olajfestvényt a' müvész még Olaszhonbani mulatása ideje alatt készité, a' legjellemzeteseb arczok csoportozata, 's általában az egésznek szerencsés compositiója a' finom ecsetelés és szinadás azon tulajdonok, mellyek e' müvet ajánlják. Fel volt az küldve az 1852-iki bécsi műkiállitásba, 's a' kormány által a' Belvedére számára megvétetett, mi bizonyára a' fiatal müvésznek nem kis ajánlására szolgál.

1850-ben Pestre tette át lakását, részint nagyobb kört vélvén nyithatni tehetségeinek, részint még némelly studiumokat teendő egy nagyobb

európai műutazásra, mellyet mielőbb megkezdeni feltett szándoka. Itt csakhamar kedvencze lőn a' műértőknek 's általok a' nagy közönségnek, ugy hogy számos megrendeléssel halmoztatott, 's műtereme igen sűrüen látogattatott. Albuma a' legérdekesebb és különnemübb, köztök leginkább hazai tárgyaknak szép műcsarnoka. — a.

Kovács Pál, m. akad. l. tag 's győri gyakorló orvos; szül. 1808. jul. 1 napján Dégen Veszprémmegyében, hol atyja, Ferencz, előbb győri mérnök, gr. Festetits Antal joszágainak igazgatója volt. E' derék atya, kit K. P. már kilencz éves korában elvesztett, maga is kedvelte sőt müvelte a' m. irodalmat, Kazinczyval 's Csokonaival barátságos levelezésben állott, 's Péczelinek „Mindenes gyüjteményében" dolgozótárs volt. — K. P. tanulói pályáját a' pápai reform. collegiumban kezdé, 's Pesten végezé, hol már, mint orvosnövendék, sokat dolgozott az irodalomban, és sikerült beszélyeket nyujtott át a' tollát méltán kedvelő nővilágnak. — 1833-ban nyert orvosi oklevelet, magyar nyelven irván jeles értekezést a' „*növendék nőnemről.*" Ezután utazást tett Némethon egy részében, Berlinig, 's Hahnemann személyes ismeretségébe jutott. Ujjából megtérve 1835 óta Győrött települt meg, ott a' Pestre átköltözött jeles homeopatha *Bakody* helyét foglalván el, hol a' hasonszenvi gyógyitást most is nagy sikerrel űzi, 's Győrmegye által tisztel. főorvossá neveztetett. Noha ujabban, tetemes orvosi elfoglaltatása miatt, kevesebbet hat az irodalomban: nem szünt meg lakvárosának magyarositására, nemzeti szellemben müvelésére buzditva 's lelkesitve hatni; a' Győrmegye pártfogása alatt volt magyar szinészet virágzása nagy részben az ő érdeme, sőt 1846 óta „*Hazánk*" czimü szépirodalmi 's kereskedelmi magyar lapot is szerkesztett ugyanott. A' kedélyes, közkedvességü ember, mint férj, 's 6 gyermek atyja, mint nyájas jó barát 's házi ur, mint fáradhatlan hazafi, mindenkinek szeretetét 's tiszteletét birja. — Beszélyei 's vigjátékai, mikkel 1827 óta gazdagitja irodalmunk csarnokát, a' Tud. Gyüjtemény mellett megjelent Koszoruban, majd a' Zsebkönyvekben (Uránia, Auróra, Nefelejts, Emlény, Országgyülési Almanach, Árvízkönyv, Nemz. Almanach) 's szépirodalmi folyóiratokban (*Regélő*, *Rajzolatok*, *Társalkodó*, *Athenaeum*, *Honderü*, *P. Divatlap*, *M. Életképek*, *Hazánk*, *Hölgyfutár*) jelentek meg egyenkint; szinmüvei gyüjteménye 3 kötetben jött ki Pesten „*Thalia*" czim alatt, 1833—1837. E' három kötet foglalatja; *Kettőnek a' leánya* vigj. *A' zsivány* szinjáték; *Az éjjeli vendég*, szomorujáték; *A' szép lelkü* vigj. *A' féltés gyötrelmei* vigj. *A' koldus leány* erkölcsi rajz; *Éva asszony unokája* vigj. *Nők köztársasága* bohózat; *Az elbüvöltek* vigj. *Legjobb orvos a' házasság* vigj. — „*Munkái*" (Győr, 1846.) részint régibb, 's már másutt megjelent, részint még kiadatlan, később irt eredeti szinmüveit foglalják magokban, mellyek következők: *Nemesek hadnagya* népszerü dráma; *Magának akart, másnak kért* vigj. *Öreg kérők* vigj. *Nyomor iskolája* dráma 5 szakaszban, továbbá a' „*Beszély füzért.*" — *Kovács Pál* kedélyes, ép humoru beszélyei, mellyeknek nagy számából itt csak az Aurórákban megjelent „*Ludczombot; Polgár leányt; Román- és nem román; Mennyi ház annyi szokás*" czimüeket, az athaeneumbeli „*Nagybácsi 's Nagynéni; Mindennek van ideje*" az Árviz könyvnek adott „*A' hideg viz mindent meggyógyit*" czimüeket emlitjük, — különösen kedveltetnek a' magyar

olvasó világ szebb része, a' valódi magyar nők által. *Kovács Pál* főleg a' középrend költője; egészen magyar, minden müve teljes nemzeti elemmel, 's hű tükre a' középosztály házi 's társadalmi életének, melly e nemes egyszerüséggel, könnyü érthető nyelven irt, talpraesett élczekkel fűszerezett, szivderitő hatásu beszélyekben feltalálván saját eredeti jellemét, sajátos nemzeti 's házi életének erényeit 's enyelgve kigunyolt hibáit, otthonos kényelmében érzi magát. Még komoly novelláiban is inkább egészséges, derült, mint sötét, és félelmes uj franczia szinezet található; ugy veszi az életet, a' mint van, ezért müveinek hatása sohasem leverő 's borzasztó, sőt lélekemelő és szivvidámitó. Mint szinmüiró, kevésbé szerencsés. — Irói érdemei már igen ifju korában kellőleg méltányoltatván, 1833-ban a' m. Academia, a' Kisfaludy-társ. felálltával pedig azonnal 1838-ban ennek tagjává választatott. — h.

Kovács Sebestyén Endre, orvos sebésztudor és műtő, most élő legjelesebb orvosainknak egyike, nemcsak Budapesten, de az egész magyar hazában, született 1815-ben Garam-Vezekényen Barsmegyében, hol atyja helvét hitvallásu lelkész vala. Gymnasialis iskoláit a' debreczeni főiskolában végezte. 1835-ben a' pesti k. egyetemnél az orvosi pályára lépett, orvostudorrá lett 1841. Csakhamar ezután a' gyakorlati sebészeti tanszék segédévé neveztetett ki; nem különben az épen akkor keletkezett természettudományi társulatnál titoknoki hivatalt nyert. Minekelőtte azt elfoglalta volna, sebészi kiképzése végett a' bécsi egyetemet látogatta meg, igen szép sikerrel. Segédi állomását 3 évig vitte (ez idő alatt a' rendes tanárt többször és mindenkor közhelyesléssel helyettesitette). 1843-ban sebésztudorrá avattatott; ugyanazon évben a' budapesti kir. orvosegylet tagjává neveztetvén ki, 1846-ban a' pesti orvosi kar tagjává választatott. Emberszerető szive és tudományszomja szép tehetséggel párosult 's orvosi tapasztalatok végett vágy kapá meg a' külföldet is beutazni. Igy látogatta meg a' reá következett években Németország, Belgium, Franczia-ország és Anglia orvosintézeteit. 1848-ban a' magyar ministerium orvosi egyetemi titkárrá nevezte ki. 1849-ben sz. k. Pest város polgári kórháza második sebészi osztálya vezetésével, mint főorvos és műtő bizatott meg. 1850. a' budapesti kir. orvosegylet második titoknokává választatott. Kovács általában egyike legképezettebb 's ügyesebb orvosainknak, ki nemcsak a' dyagnosis gyors és biztos megállapitásában bir ügyességgel, de a' kór orvoslásában is. Legkitünőbb azonban a' sebészi műtételek olly merész mint szerencsés kezelésében, mellyben ritkitja párját. Mint ember köztiszteletben és szeretetben áll, mint kinek emberszerető szive sok száz szegénynek nyujta már ingyen segélyt és épülést. Egyébiránt a' főváros főbb rangu világának is keresett és kedves orvosa. Nem csekélyebb mértékben méltánylandó irói munkássága is, melly téren szintolly jelesül működik. Dolgozó társa volt az „*Orvosi Tár*"nak. A' természettudományi 's egyéb társulatoknál munkás részt vesz, valamint ennek Évkönyveiben. Ehez csatlakozik ama közösen ismert sebészi nagyobb munkája, mellyet *Balassa* tanárral együtt „*Kórodai előadások*" czim alatt bocsátott közre. — G. J.

Kővárvidéke a' hazánkban nagy fontosságu visszacsatolt részek egyike, jelenleg Erdélyországnak egyik közigazgatási megyéje, fekszik:

Szatmár, Belsőszolnok, és Középszolnok között. Terjedelme 18[61]/ mfd. Népessége : 48,166 lakosból áll, 1 □ mfdre 2672 l. esvén. Ezek közül : 5254 magyar, 42912 oláh; görög katholikus 61 lelkészség alatt 35,400; reformatus 7 gyülekezetben : 3234; katholikus 2 egyházban : 2020; a' görög n. e. pedig 30 egyházban : 7512. Laknak mindezek 1 bánya, 3 mezőváros és 89 faluban. — A' lakosok keresetforrásai, foglalkozásai a' természeti fekvés's földminőség által határoztatnak meg. Ezek a' termény-zésnek nem igen kedvezők. Egész megye hegyes vidéket képez. Zordon bérczek futják keresztül minden részről, mellyek a' Kárpátok ágazatait képezik. Ezek a' földmivelésre igen szűk határokat engednek. Ezenkivül a' föld agyagos, köves és azért sovány is. Ez okból, habár az éghajlata nem is felette zord 's hideg, terményzése az élet első szükségeit nem fedezheti, tengerije, rozs és zabja nem teremvén elegendő mennyiségben. Kevés azon bor is, mellyet termeszt. Némileg az pótolja e' hiányokat, hogy igen sok gyümölcse terem, nevezetesen igen jó szilvája, baraczkja, cseresnyéje 's gesztenyéje, mellyekkel távolabbi vidékekre is űz kereskedést, miből egyik legnagyobb keresetforrását nyeri. A' gyümölcs termesztésen kivül a' lakosok legfőbb keresetét 's életmódját a' marhatenyésztés és azután a' favágás, szénégetés képezi. Mert a' föld területe 's alkata ezen iparágak kifejlődésének kedvezett. Nagy terjedelmü erdői fában felette bővelkednek. A' hegyek igen táplálékony legelőt nyujtanak, miért tehenet igen sokat — bérczes helyein pedig sok kecskét tartanak — tenyésztvén lovat, juhot, ökröt is, ámbár nem sokat. A' bányászat szinte egy fő kereset ágat képez e' megyében. Ejszak-keleti vidékei bőségesek a' nemes érczekben. *Kapnikbányának*, melly Nagy-Bányához 4 mfdre esik és 2968 lakost számlál, bányász hivatala van 's Kapnik vize futja át, igen hires arany 's ezüst bányáiról. — Gyógyforrásai is nevezetesek, különösen a' *Büdöspataki* kénköves meleg forrásáról; *Kápolnak-szurdok*, és *Remete* pedig savanyu vizeiről. — A' lakosok egy kereset ágát a' cseréppipa 's edény készités is képezi, mivel távolabb vidékekre szép kereskedést űznek, főkép a' sáros-magyarberkesziek, kik közt számos nemesek vannak, de mind igen szorgalmasak. — Ezen megyének nagyobb folyamai : *Szamos*, melly $3^1/_2$ mfdre határfolyóul szolgál és Szatmárba fut át és *Lápos*, melly a' Szamosba omlik be. Különben fő közlekedési eszközei a' zsibó-szatmári utvonal, mintegy $4^3/_4$ mfdre, Zsibó és Sülelmed között kikövezve; a' dézs-kapnikbányai vonal, melly majd egészen ki van kövezve, és Dézs vidékét a' határ bányahelyekkel köti össze, 's 9 $^1/_2$ mfdre terjed ki; dézs-nagybányai, melly Kővárvidék egy részét vágja át, szinte majd egészen kikészitve, ámbár Kővárvidékén igen sülyedős, nehány öl mélységü viztölcsérekkel lévén a' föld átlyuggatva. — Az emlitett kelyeken kivül nevezetes itt még *Butyásza* helysége, itt állván hajdan *Kővár* vára, melly az erdélyi fejedelmek korában állam-foglyok fogházául szolgált. — Főbirtokosok itt : *Teleki*, *Korniss*, *Bethlen*, *Kendeffi*, *Kemény*, *Mikes*, *Toldi* 's *Katona* családok. A' nemesség száma 2010-re megy. 1828-ki összeirás szerint a' majorsági birtok összesen 191,405, és az adózó föld 35,256 holdat tett. Kővárvidékének 1848 előtt nem főispánja, hanem főkapitánya volt. Gyüléseit Berkeszen vagy Somkuton tartotta. — Sz.

Kozákok, néptörzsök Oroszországban, mellyeknek legfőbb tiszte a' birodalom határait őrizni, 's a' határokon belől a' gensdarmeria egy nemét képezni. Suwarow a' *hadsereg szemének* nevezé azokat; az 1812—14-i hadjáratban is merész vállalkozásoknak adák számos jeleit. Azonban már ekkor is csak igen ritkán használták őket rendes katonai szolgálatokra, mikre nem igen alkalmasak; csak a' legnagyobb szükségben gyalogság ellen, tűzérség ellenében pedig soha sem; fő hasznukat vették az ellenség háborgatásában és csatározásban. Azért az európai rendezett seregek ellen a' kozáknak nem nagy hasznát lehet venni; de a' kevésbé mivelt népek elleni háboruzásban még mindig olly haszonvehető, mint volt régen. Persia és Törökország elleni háborukban lényegesen használtak, de az 1830—31-ki lengyel forrad. háboruban mint harczosok igen csekély szerepet viseltek. Az orosz politika annálfogva a' kozákságból 2 egymástól egészen különböző osztályt alkotott. Az egyik (Linienkosaken), melly időnkben uj szervezetet nyert, Oroszország határait őrzi a' Kaukazus és a' Nagy-Tatárság északi részein, a' Dnipr és Don partjain a' cserkeszek, csecsenczek és lezghiek, a' kirgiz-kaizakok és khivaiak ellen, melly népekkel örökös harczban élnek; továbbá ezen kozákok őrködnek a' kevésbé nyugtalanitott porosz, osztrák, török és persa határszéleken is. A' másik osztály a' birodalomnak különösen nyugoti és déli részeiben *valódi rendőrkatonák*, kik nemcsak a' rendet tartják fenn, hanem nem ritkán a' kiszabott büntetéseket is hajtják végre, kitünőbb utazóknak őrizetül szolgálnak 'stb. Azért már nagyon sokat is vesztettek sajátságaikból. — Általában elismert tulajdonaik a' kozákoknak következők: szeme és füle élessége a' hihetlenséggel határos. Fülét a' földre nyomva, sok mértföldre meghallja az ágyudörgést, mellytől igen fél, 's csekélyebb távolságról megkülönbözteti a' lódobogást, 's egy gyalog osztály mozdulatait. Örsi szolgálatra igen alkalmas, hamar meglát mindent 's gyorsan tudósitja vezérét. Ha elszóródnak is, kis trombitáik segitségével folyvást értesitik egymást, 's igen hamar gyülekeznek ismét. Kényelemhez, fényüzéshez nem lévén szokva, a' kozák nem ismer fáradalmakat. Mint lova, ugy ő is sokáig kibirja az éhet és szomjat, 's még azután is a' legegyszerübb táppal éri be. Akadályokat nem ismer, ha azok legyőzése csak némileg is a' lehetőség határai között van. Halált megvetve, vakon neki rohan az utjába eső folyamnak, 's keresztül usztatván azt, csurgó ruháival nem gondolva tovább nyargal. Villámgyorsasággal támadja meg az ellenséget, de épen olly gyorsan vissza is vonul, ha kemény ellentállásra talál. Majd itt, majd ott van és gyakran olly helyen lepi meg az ellent, hol legkevésbé sem várta, 's mig ez hozzá fogna védelméhez, már ismét el is tünt szeme elől. Az oroszok istenét és czárját hordva szüntelen szivében, vak eszköz vezetői kezében, kik mindenre használhatják. Ébersége közmondássá vált. Az éjjeli marsokban párját ritkitja. Azonban más részről gondatlansága nagy, 's vendégségek 's tivornyáknak, hol csak szerét ejtheti, nagy barátja. 'S ha némi jólelküséget nem lehet is tőle megtagadni, kitünő tulajdona mégis rablási 's lopási hajlama. A' kozákok főtörzsei: a' dóni 's feketetenger melléki kozákok. Az elsök a' Don mellett laknak mintegy 3857 □ mfdön, melly részint puszta részint termékeny, számra 320,000. Az orosz hadi szolgálatban jó lovas tüzérek. Később

nyert lakhelyeik szerint a' dóni kozákok egyes osztályait képezik : az *urati* k., az Ural hegységtől a' Kaspi tengerig; az *orenburgi* k., a' Baskirságban; a' *grebenczki* k. a' kaukazusban. Továbbá a' volgai és asztrakáni k. Asztrakan és a' Volga között; a' bugi, tunguzi és baraczki k., Tunszk 's Irkuczk vidékén, a' derbeti és csuajevi k., Csuajev város környékén. A' csernomoszki k., azelőtt a' Feketetenger mellett és a' Dnepr szigeteken laktak, 's miután a' házasságot gyalázatnak tartották, rabolták a' gyermekeket. Ujabb időkben a' gabáni pusztákban, a' Don és Azof tenger között nyertek lakhelyeket, hol Jekaterinoszlav képezi főhelyöket. Valamennyi kozák a' görögorosz valláshoz tartozik. A' legutolsó magyar hadjárat alatt egy része az orosz haderő között hazánkban is feltünt (l. *Hadseregek*). — k.

Közbensö vámvonal *l. Forgalom (IV. köt. Pótlékczikk.)*

Közép-iskolák *l. Gymnasiumok.*

Közép-Szolnok egyike azon megyéknek, mellyek ‚visszakapcsolt részek' alatt ismeretesek, és évtizedeken át huzódó törvényhozási és irodalmi küzdelmeket idéztek elő. Fekszik Magyar-Erdélyország között, környezve Szatmár által éjszakról 's nyugotról, ugyanitt Bihar, Kraszna, délről Doboka, Kraszna, és keletről Kővárvidéke által. Területe tesz $39^{684}/$ □ mfdet. Népessége 114,711 lakos, egy □ mfdre : 2395 l. esvén. Ezek többsége oláh : 59135 lélekkel, a' magyar 35997 l. és zsidó 684 lelket számlálván. Vallásra nézve a' görög e. legtöbb hiveket ismer t. i. 95 egyházban 58,612 lelket a' fogarasi püspökség alatt; a' kath. egyház csak 4123 hivet foglal magában a' n. váradi megye kebelében; a' reformatusok 54 egyházban : 31690-t erdélyi superintendens alatt; evangelikusok 184-t; óhitüek 523-t, és a' héberek : 684-t tesznek. — Ezen lakosság legnagyobb részt földészettel 's különösen marhatenyésztés és szöllőmiveléssel foglalkozik, e' tekintetben a' földminősége felette kedvező levén. Boraival meglehetős szép kereskedést üz a' szomszéd vidékekre. A' zsibói vásárokon nagyszámu ló és szarvasmarha adatik el, és még több a' tasnádin, hol alsó Magyarországnak számos megyéiből jelennek meg marhakereskedők. A' nyers terményzésen kivül iparüzlettel is foglalkozik a' lakosok egy része. — E' megye a' természet által igen sok szépséggel és javakkal ruháztatott fel. Vidékei a' legkellemesbek közé sorolhatók, a' legszebb rónaságot itt kitünően szép dombok, majd gyönyörü völgyek és ismét bérczes hegyek, patakok és kisebb folyamok váltván fel. Kraszna mentiben az Oszoly, és éjszakon a' Bikk hegylánczolata nyulik el sötét erdeivel, délen pedig a' Meszes emelkedik fel felé magas ormaival. Folyamai közül megemlitendők a' Szamos, melly Belsőszolnok 's Kővárvidékéről jövén e' megyébe, ezt 4 mfdre futja át; Kraszna, melly Szatmárba menvén át itt több ágaival az u. n. *Ért* képezi, honnan a' boráról és más termény gazdagságáról olly hires *Érmellék*. Ezenkivül megemlitendők még a' *Szilágy*, *Zilaj*, *Gyöngy*, *Béltek* apróbb folyócskák. — Ezen földalkat 's terület a' legjobb befolyást gyakorolja a' lég tisztaságára, egészség állapotjára, és mindenekfelett a' terményzésre. Ez itt kiválólag dus és bőséges. Mindenféle terményekkel jól el van látva. Igen szép és sok tiszta buzán kivül főkép az oláhok, de a' magyarok is sok tengerit termesztenek, és ezen kivül szép mennyiségü dohányt,

miből a' szodorai, tasnádi nevezetesek; kerti és hüvelyes veteményeket és bort majd mindenütt. Gyümölcs terményzése is igen terjedt, Kraszna vidékein hires dinnyék, Zilaj körül igen sok 's jó alma, körte 's őszi baraczk, Berzenczén pedig hires nagyszemü szilva teremvén. Ez utóbbiból nagy mennyiségü pálinka főzetik, melly kereskedésének egy jövedelmes ágát képezi. — Marhatenyésztése nem kevésbé virágzó, 's különösen a' szarvasmarhája igen szép és számos is, a' tasnádi baromvásár a' lakosságnak igen szép jövedelmeket hozván be évenkint. Még számosabb a' sertéstenyésztés, mire felette kedvezők az egész megyén át huzódó makkos erdők, mellyek makkon kivül gubacsot is nagy mennyiségben nyujtanak a' forgalom számára. A' juhtenyésztés is kezd terjedni, valamint a' ló nemesitése is több uraságok ménesei által, mellyek közül b. Wesselényinek zsibói ménese nem csak Magyarország 's Ausztrák biralomban nevezetes. Nem szükölködik a' megye vadállatokban sem, őzei, fogoly és császármadarai bőségben vannak. Folyamai 's nádasai halakkal 's vizi madarakkal bővelkednek. Sósforrásai vannak Hadad 's Széplaknál. Ásványai nincsenek. Mint nevezetesség emlitendő, mikép Zsibónál kővé vált tengeri állatok csontjai találtatnak. Fő birtokosok: *Wesselényi, Andrási, Kemény* családok. A' nemesség 9908 főt, polgárság 3320-at, földmives 104,942-t, 's az adó alatti föld 1848 előtt 129,218 holdat számlált. Van egy szabad 's 6 mezővárosa, 134 faluja, és 1 népes pusztája. Nevezetesb helyei: *Hadad* régi vár romjaival. Innen vették a' hires Wesselényiek előnevüket. *Zsibó* az elhunyt Wesselényi Miklós hires ménesével, melly egészen tiszta keleti vérből tenyésztetett. *Zilah, Tasnád* és *Szilágy-Cseh* mezővárosok számos iparosok által lakatnak. Zilah nemcsak azon történeti nevezetességgel bir, hogy itt tartattak előbb a' megyei gyülések, hanem arról is, hogy az országgyülésre követküldési joggal birt. Lakosság száma: 9416-t tesz. Igen népes vásárai, egy jeles refor. gymnasiuma, rendezett tanácsa 's igen kies vidéke van. — Szilágy-Szegh is érdekes 's felejthetlen nevezetesség. Bérczein Szilágyi Mihály várának romjai láthatók. Jelenleg e' megye ismét Erdélyhez van kapcsolva. — Sz.

Közjavak *l. Domainek.*

Közlekedési eszközök. Számtalanszor ismételtetett már, hogy a' közlekedési eszközök a' nemzeti test 's jólét életereit képezik. És mégis találunk Európában folyvást államokat olly silány közlekedési állapottal, mellyben a' nyugoti polgárisult államok századok előtt léteztek. Nevezhetnők állami hévmérőnek is, melly a' műveltség, jólét 's nemzeti nagyság fokait tárja előnkbe. Mert ezekkel hason arányban látjuk minden országban a' közlekedés eszközeit. Mig Nyugot-Európa államaiban karöltve járnak, minél inkább közeledünk kelet felé, annál hiányosb közlekedésre találunk, 's azzal annál kevesebb müveltségre 's vagyonosságra. Nem is lehet ez máskép. A' közlekedés életfeltétele nem csak az anyagi emelkedésnek: a' földészet, gyárüzlet 's kereskedés virágzásának; hanem a' szellemi élet 's müveltség haladásának is. És ehez csatolvák egyaránt a' terményzők 's fogyasztók minden érdekei is. Mikép tökéletesülhetne a' földmivelés, mig termenyei rosz utak miatt a' szükséges piaczot fel nem kereshetik, mig azok a' helybeli zsidó, vagy más közbejövő gabona tőzséreknek olcsó, potom áron vesztegettetnek el, 's mig a' helyben

nem található trágya szerek könnyen el nem hozathatók. Jó utakon a' földmives minden szállitásait sokkal kevesebb erővel teljesitheti. Mert a' mint kiszámittatott, 80 mázsának 3,000 ölre 1 óra alatti felszállitására vizes helyeken : 15—20 ló erő; homokoson 10—15; durva kövezetün 6; kijárt kőuton 5; vágott kövezetün 4; jó egyenes járt kőuton $3\frac{1}{2}$; tökéletes faragott kövezeten 3; sima kőtáblán $2\frac{1}{2}$ és vasuton $\frac{1}{3}$ ló erő kivántatik. Mutatja ez milly végtelen sok marhaerőt lehet az ut tökéletesitése által megkimélni, és ezáltal a' földészet javitására megnyerni. — A' jó utak ujabb földészi forrásokhoz is vezetnek p. o. kőszéntelepek nyitásához, mi csak a' kőszénnek jó utakon leendő elszállithatása által történhetik. Igy nyerhetnek csak az erdők, 's egyéb gazdászati ágak is értéket, 's válhatnak nemcsak hasznossá, hanem nyereségessé is. Igy lehetne kikerülni, hogy az austriai biralomba, mint 1850-b, $2\frac{1}{2}$ millió p. ft. áru tűzi 's épitőfa, és $14\frac{1}{2}$ millió pft. áru gabona ne hozattassék, hazánknak e' tekintetbeni dus forrásai mellett. — Nem kevésb befolyásu a' közlekedhetés a' gyárüzletre, mellynek nyers termények, gépek, fa és kőszén, festékek 's egyéb gyártási készletek hozatalára elkerülhetlen szüksége van. És ugyan illy tekintet alá jön a' kereskedelmi forgalom is, melly a' földészet 's gyárűzlet czikkjeit csak jó utakon hozhatja haszonnal piaczra. A' mint ezek javulnak ugy sebesedik a' forgalom is, hogy viszont uj életet öntsön a' terményző iparágakba. Mi lehet akkor, vagy ott a' kereskedés, hol az árukat lóhátakon kell szállitani, vagy azzal csak a' téli hónapok alatt lehető szánkázásra szoritkozni? Igy a' szállitás felette drága is. És illyen ez a' rosz 's hiányos utakon. Azért Magyarország alföldi vidékein egy köb-öl kő hozatala 40 pftba is kerül; és a' kőszén 60 mfd. távolságra szállitva 100—500%-tel drágább, mig ugyanazon távolságban Németországban csak 10%-kal növekszik ára. Azért a' felső magyarországi vas távolabbi helyeken drágább a' külföldinél. Bukarestbe drágábban jön a' gabonaszállitás mint Odessából Liwerpoolba. Innen eredt mikép Angliában az előbbi század közepe óta a' szállitási bér 50%-kal szállott lejebb. És mig 30 év előtt Hamburg-Bécs között 3 mázsának szállitása 17 tallérba jött, az most csak 12-be; mig Bréma-Frankfurt közt 1821-b 3 mázsa 8 tallérba, most csak 5-k; Bréma-Lipcse közt 1818-b $8\frac{1}{2}$ és most $4\frac{1}{2}$ tallérba jön. Tehát Németországban majd felényire szált a' vitelbér. Mikép is lehetne máskép, midőn a' jó és rosz utakon való szállitásra kivántató erők közt ollyan a' különbség mint : 3 és 13 között; midőn országuton 1,800 font vitelére kivántató erő csatornán 55,000 fontot, és az, melly itt 1,900 fontot szállit, vasuton ugyanazon időben hason távolságra : 14,400 fontot szállithat el. — A' szállitásnak ezen olcsósitása szükségkép olcsitja az áruczikkeket is, mert ezeknek érték 's árába épen ugy beszámittatik a' viteldij, mint a' terményzés költsége. — A' legfőbb jótétemény nyujtatik ezáltal a' fogyasztóknak 's mindenekfelett a' szegény, munkás néposztályoknak, mellyek nemcsak arra képesittetnek, hogy olcsóbban láthassák el első szükségeiket, hanem arra is, hogy ezeket jobban adhassák el, 's több azelőtt alig ismert tárgyak élvezetébe juthassanak. Ebben rejlik egy főoka a' pamut, gyapjuszövetek és a' czukor, kávé 's Angliában a' thea használat nép közötti nagy elterjedésének. Csak igy hozhatták meg Arkwright fonó gépei va-

lódi hasznukat. Igy eredhete mikép egy font pamutfonál 38 schillingről 3—4-re szállott; és Angliában egy főre 26 font pamutszövet esik, mig 80 év előtt csak 1 rőf juthatott, és Francziaországban 1 főre 8 pft. áru pamut kelme, Magyarországban pedig csak mintegy 2 pftnyi jut évenkint. Innen az, mikép Angliában 1 főre évenkint 20 font czukor, és hazánkban az összes birodalmi fogyasztást véve csak $1^3/_{50}$ esik, és magából abból, mivel leginkább bővelkedünk, mi legfőbb kereseti águnkat képezi, a' gabonából nálunk 1 lakosra csak 7 p. mérő jut, mig Angliában 10 p. m. jön. — És ezen fogyasztási tökéletesedésnek lényeges befolyása van a' nép szellemi képződésére is. Ugyanannyi erőt 's időt fordithat erre, a' mennyi a' kevesebbe került első szükségü czikkek megszerzésétől megmarad. És a' vagyonosb, vagyis többet fogyasztó népek nem csak költséget 's időt nyernek önmüvelésükre, hanem kedvet 's ösztönt is. Innen a' roppant különbség szellemi tekintetből is az olly keveset élvező 's aránylag keveset fogyasztó kelet-éjszaki 's a' nyugoti angol, frank, német népek között. — 'S midőn igy emelkedik a' fogyasztás, a' szállitás olcsósága folytán olcsóbbá lett fogyasztási czikkek által, szükségkép emelkednie kell a' nyers és műipar terményzésnek is. Mert ezek haszna, nyeresége annál nagyobb, minél több fogyasztatik. Igy hát a' szállitás tőkéletesitése az áruk olcsósitására 's ez a' fogyasztás növesztésére; a' fogyasztás viszont a' terményzés 's ipar felemelésére hat. Innen van mikép a' földmivelés nem csak azon államokban, hanem az állam olly részeiben is sokkal virágzóbb, hol gyárak 's fogyasztó városok léteznek. E' részről is nagy hasznu befolyásuk van a' tökéletes közlekedési eszközöknek. Mert csak ezek tehetik lehetővé a' nagy, népes 's virágzó városok emelkedését, mellyek jó utak nélkül iparukhoz kivántató nyers terményeket, üzletükhöz kellő tüzelő szereket, 's az élelmezési tárgyakat meg nem szerezhetnék, 's viszont készitményeiket szét nem küldözhetnék. És midőn igy hatnak a' városok emelkedésére, ezek viszont kerületük földmivelőit gazdagitják meg. Innen azon virágzó földmivelés, élénk munkásság, melly nagyobb városok körében mindenütt mutatkozik. A' városok egyszersmind a' szellemi haladás emeltyüi, 's igy a' tökéletesült közlekedés a' városok szaporitása által is magasb szellemi életet teremt. Erre azonban az határtalan befolyással van maga a' gyorsabb és terjedtebb közlekedés által is. Ez szükségkép nagyobb és gyorsabb eszmecserét, ismeret gazdagulást, mivelődést idéz elő. A' gyakori és terjedtebb érintkezés felvilágosodást, erkölcsök finomodását 's gondolat-irány javulását szüli. Onnan hová a' terjedt közlekedés férhet, nem lehet többé a' szellemi haladást 's ész-derüt kizárni. Igy eszközölhető legbiztosabban a' szabadsági eszmék és elvek terjedése is. — És igy az, hogy jelenleg vasuton 1 nap alatt beutazhatni azon tért, mire előbb 14 nap kivántatott; az, hogy a' postakocsi az Edinburg-Glasgow közti utat, mire a' mult században 36 óra kellett, most 4 óra alatt végezi el; az, hogy a' London-Edinburgi vonalt 12—14 nap helyett 45 óra alatt járja meg; az, hogy Angliából 10 nap alatt lehet Amerikába eljutni; az, hogy Pestről Bécsbe 11 óra 's onnan Párisba egy pár nap, Párisból Frankfurtba 25 's mahol-nap Pestről Debreczenbe majdnem ugyanannyi óra alatt lehetend eljutni, mint a' mennyi napok kivántattak az előbbi ut nélküli közlekedésben;

mindez nemcsak a' forgalmat sebesiti, olcsitja, és közvetve emeli a' gyár 's földészi ipart, és nemcsak az utazási költséget gazdálkodja meg, mit Chevalier Belgium forgalmában 1845-b. 38 millió utasnál: 69,276,000 pftra számitott, abból a' megkimélt időre $^3/_5$ részt vetvén ki; és igy nem csupán a' nemzetgazdászat emelkedését eszközli, hanem kiszámithatlanul hat magára a' szellemi müveltség 's felvilágosodás terjedésére is. Sőt nem megvetendő azon haszon is, mellyet a' közigazgatás, országos rendőrség 's hivatalos közlekedés kezelése, szökevények gyors üldözhetése, hadi működések, váltó 's börzei közlekedés, sőt a' távol részeken mutatkozó orkán jeleinek a' hajók kimozdulását irányzó közlésének sebesitése által is képesek nyujtani.

Midőn igy a' nemzetgazdászatnak minden forrásait 's a' szellemi haladás annyi érdekeit látjuk a' közlekedés tökélyéhez kapcsolva lenni, nem csudálhatjuk, ha Magyarországban ennek tökéletes elhanyagoltsága mellett azon érdekeket is olly szomoru, elhagyatott, főkép a' haza természeti kincseihez olly aránytalan állapotban találjuk. Magyarországban a' közlekedési eszközök előállitásának majdnem egyedüli forrása *közmunkákban* rejlett. És ezek is csak 1844-i IX. t. cz. által szabályoztattak, akkép, hogy egy urbéri telektől évenkint 12 igás, házas zseliérnek 6, házatlannak 3 gyalog, Jász-kun-hajdu kerületben minden 4 holdtól 1 szekeres; birtoktalannak, és 3 holdnál kevesb birtoknak 6—3 gyalog napszámot kelle teljesiteni. E' közmunkák csupán közgyülésileg kijelölt utak, ottani hidak 's töltések készitésére 's fentartására, közigazgatási megyei szolgálatokra, és vizszabályozási, töltési, átmetszési munkálatokra fordittathattak, a'menynyiben az illető községek a' reájok vetett munkákat gazdászatuk hátramaradása nélkül meg nem győznék. — Ide nem értetnek a' katonai és megyei előfogatok, valamint az elemi csapások eseteiben igényelt segélymunkák sem. Az év alatt fel nem használt napszámok jövő évre nem maradhattak. Pénzzel nem, de hason munkással lehete megváltani. Az alispán köteleztetett évenkint novemberben a' kiküldöttek 's mérnökökkel a' közmunkálati tervet elkésziteni, mellyet a' megye erősitett meg. Végrehajtására az alispán, szolgabirák, mérnökök, uri biztosok bizattak meg. A' köztisztviselők a' közmunkák végrehajtásbani eljárásukért, 's okozott kárért felelősök. Az eddig közmunka mentesek ezentul is mentesek maradnak. 1848-ki törv. a' közös teherviselés elvét megalapitotta. Ezen elv alkalmaztatik az 1851-ki febr. 14. rendeletben a' közmunkára is akkép, hogy 16 éven aluliak, 60 éven tuliak és nők kivételével arra különbség nélkül kiki köteleztetik. Ezen rendelet alapjául az 1844-ki t. cz. szolgált, de adó mértékeül nem a' birtokot, hanem az igás marhák számát vette fel darabonkint 2 nappal. Szerinte községi ut, 's vizi közlekedésre fordithatók, ha a' községek nem teljesithetik a' munkákat, 's ha főkép nem csupán helybeli haszon forog fenn. Megengedé a' pénzzeli válthatást, és pedig községenkint is $^1/_4$ elengedéssel. Minden megye épitészi járásokra oszlik épitészekkel, és megyei mérnökökkel, kik felett kerületi épitészi hatóságok 's az országos épitészi igazgatóság álland. Az 1850-ki rend. szerint ez utóbbi készitendi el az országos erők mikép használásának tervét.

Ezen közmunkán kivül a' közlekedésre csak azon 240,000 pft. fordit-

tatott, melly összeg a' só felemelt árából eredett, és még ez sem egészen e' czélra. De közlekedésünk elhanyagoltságának okai nem csupán a' közmunkák e' czélrai fordításában rejlenek. Mert közmunkák és pedig ingyenesek használtatnak Frank 's Angolországokban is, hol a' közlekedés igen tökéletesült. A' hiány minálunk az ország közlekedési politikájában feküdt, mellynek nemcsak temérdek hibái, hanem jogtalanságai is voltak. Mig Angol és Francziaországban a' közmunkák rendszerint csak a' községi utakra fordittatnak; minálunk az országosok ugy mint a' megyeiek ez uton állittattak elő. És mig az emlitett államokban e' teher egyenlően a' vagyonhoz köttetett 's különösen Angliában a' 300 pft alóli jövedelmüek tőle egészen kivétettek, és a' többiek pénzzel válthatják meg magukat, minálunk 1848 előtt épen megforditva a' vagyonos aristocratia volt e' teher alól kivéve, és csak a' jobbágyoknak kelle azt minden egyéb terhekkel együtt viselni, kiknek, bármint kivánta is mezei munkájok folytatása, azt megváltani nem lehete. Sőt ezek azokon vámot is kénytelenittettek fizetni, mig a' nemesek szabadok voltak. Igy a' munkaerőnek legnagyobb része eldobatott, nem használtatott. — Nálunk még legfőkép a' terményző erők felébresztése, életrehozatala, 's igy lényegesen a' földmivelés kifejlesztése szükségeltetik, mire a' nehéz nyers termények szállitását kell olcsósitni 's kedvezményekkel ellátni. És mégis épen ez nehezittetett, midőn a' szállitás előállitási és fentartási költségei egyedül a' jobbágyok földbirtokára vettettek. Mig ellenben törvényhozásunk a' folyamszabályozást 's országos utvonalak épitését elhatározá a' nélkül, hogy e' roppant munkákért a' kereskedést vámok által teherviselési igénybe venni csak szándokolta volna is. — Ezenkivül a' közmunkák használata 's az utak készitése minden irány 's összefüggő terv nélkül történt. A' végrehajtás a' megyékre volt bizva egészen, kiknek tervei 's a' közlekedés irányzata tisztujitások változásai szerint változhattak. Igy annyi terv 's utirány létezhetvén a' mennyi megyei hatóság létezett, országos utvonalok 's azok egybevágásáról, országos irány 's érdekről szó sem lehete. E' mellett a' tettleges végrehajtás alispánokra bizatott, kik csekély szakismeretekkel birhattak, 's még több érdeklettség 's önkény által vezettettek. Csak 1844 óta kezdették azok némelly felsőbb megyékben közutakra forditani a' közerőt, de mint előbb, ugy azután is a' legtöbb erő forditтatott egyéni czélokra. Az ingyen közmunkák önmagokban is temérdek pazarlással 's felette csekély sikerrel járnak, mert Turgot számitása szerint 40,000.000-ba jövő ingyen közmunkát 10,000,000-val könnyen lehet elvégezni, és hazánkban az önkéntes munkás 20—24 és a' közmunkás csak 39 kr. napibért mutathat elő. De mennyivel nagyobb az erővesztegetés ott hol, mint nálunk, szakértők is hiányzottak, és az egész ügy csak táblabirói hanyagság által vezéreltetett. — Törvényhozásunk 1825 után folyvást foglalkozott a' közlekedés eszközeivel, és a' közmunkák rendezésén kivül a' kisajátitás, Duna 's egyéb folyamok szabályozása, viz és csatorna rendőrségről több üdvös szabályokat hozott is. Az 1836-ki orsz. gyülés jelölt is ki több vonalokat, nevezetesen Pestről Bécs, Fiume, Kolosvár, Krakóig, Orosz és Törökország határáig, de csak a' mennyiben az azok kiállitására vállalkozandó társulatoknak némi kedvezményeket biztositott. De sem ki nem terjesztette a' közmunkákat a' nemességre, sem

nem mondotta ki 48-ig a' közös teherviselést, sem nem tudta az inditványozott 's egy részben utak készitésére is szolgálandó országos pénztár felállitását kimondani, sem nem jelölt ki bizonyos országos közlekedési vonalakat. Csak gr. Széchényi István volt az, ki az 1847-ki orsz.gyülés elé egy kimeritő 's az ország egész jövőjét magában foglaló közlekedési tervet nyujtott be. Ezen tervnek, melly jólétünk 's nagyságunk kifejlődésére rendkivüli hatással működik vala, alapelve az volt, hogy elvetve a' nemzetiségünk kárára szolgálható vukovár-fiumei vasut tervet, az országos közlekedésnek központja Buda-Pest legyen, honnan mint a' test szivéből sugározzanak ki mindazon vonalak, mellyek hazánkat világ-kapcsolatba hozzák, és az ország minden részeit a' legüdvösebben összekössék. — Első érdekben 4 vasuti fővonalt ajánlott, 1) Pestről a' Duna bal partján Posonyon át az éjszaki vaspályáig, melly az osztrák örökös tartományokkal 's igy Nyugot-Európával kössön össze; 2) Székesfehérvár, Siófok, Balaton mellett Károlyvároson át Fiume-Buccariig Olaszorszországhoz és a' tengerekhez; 3) Szolnok, Arad, Erdélyen át keletre; 4) Miskolcz, Kassán át Gács 's Oroszországhoz. Ezekhez a' tiszai 's főkép a' miskolczbékési vidék érdekében, de a' dunai vidék 's némelly tartományi városok ipar emelkedése és a' kellő égény szerezhetése érdekében is mellék vonalokul a' fiumei; sopron, vas, zala, — n.kanizsai; czegléd-kecskemét-szegedi; és szárny vonalokul: arad-temesvári; debreczen-n.váradi, miskolcz-tokaji, szeged-szabadkai jelöltetett ki általa. Különösen ajánlá a' Vág, Garam 's Ipoly völgyi vonalt is fel az éjszaki 's főkép bányavárosi vidékekre, nemzetiségünk ottani terjedésének leghatalmasb tényezője gyanánt. — A' vasut-hálózathoz a' Sió, Béga 's Ferencz csatornák rendezését 's megváltását, 's folyamaink szabályozását, és az országos kőutaknak bizonyos rendszerét kapcsolá. Ennek 1-ső rendü vonalai leendettek: nagyszombat, trencsin, zsolna, csáczai; érsekujvár, nyitra, nagyfalusi; párkány-körmöczbányai, vácz, selmecz, zólyom, beszterce, Rosenberg, alsókubini, rétság-rimaszombati, eger-királylehotai, egerigló-lőcse-lublói, miskolcz-torna-meczenzéfi; kassa-bartfai, tokaj-homonnai, s.ujhely-n.bereznai; tokaj-alsóvereczkei, beregszász-szolymai, szatmár-gallicziai, szatmár-bukovinai, szatmár-erdélyi, debreczen-sz.somlyói, n.várad-erdélyi, szeged-erdélyi, arad-lugos-orsovai, temesvár-verseczdunaparti, szeged-n.kikindai, szabadka-ujvidéki, d.földvár-eszék-vukovári, eszék-bródi, n.kanizsa-csáktornyai, sz.fehérvár-szombathelyi, buda-sopron-posonyi, pest-hatvani 's győr-soproni. Másod rendü vonalok pedig: zsolna-eperjesi, beszterce-breznói, ó-zólyom-losonczi, gyöngyöspöstényi, rimaszombat-sajó sz.péteri, rosnyó-munkácsi, huszt-técző, t. ujlak-szathmári, vásáros-námény-szatmári, debreczen-hidasnémeti, n. várad-aradi, szabadka-zombori, 's bajai, pécs-pozsegai, bélavár-babocsai, tolna-kanizsai, győr-pápai, 's dunaföldvári. Harmad rendüek: n.szombat-pesti, gyöngyös-árokszálási a' vasutig; Eger 's Tiszafüredtől vasútig, nyiregyház-tokaji, balmaz ujváros-debreczeni, czibakház-aradi vasutig, Mezőtur, Kun-szentmárton, Szarvas, Szentes Kun-szentmárton, csabavasuti, gyula-csabai, csongrád-szeged-vasuti, H. M. Vásárhely 's Kapronczától, Köröstül fiumei, Varasd, Kis-Komárom, Keszthely, Zalaegerszeg, Kőszeg, Esztergom's Jászberénytől az illető vasutakig. — Ezen

3 rendü kövt hálózat iránya főkép a' sovány hegyes 's termékeny vidékek összekapcsolása, a' központi sugár kiegészitése, és a' külön faju népségek összeolvasztásában rejlett. A' vasut-hálózat terjdelmét mintegy 300 mfre tette, és a' fővonalokon kivül az alföld számára kőanyag 's falvak távolsága 's népesség ritkasága miatt leginkább ezt ajánlotta. — Csatornákkal a' folyamok röviditését 's összekapcsolását, kőutakkal pedig egyes helységek egymás 's a' vasutak 's folyamokkali összekötését kivánta eszközleni. Ezeknek összes kiállitási költségét 100 millió p. ftra számitotta, miből vasutra: 80, folyamszabályozásra 8, és kőutakra 12 millió jutanda. A' közlekedési eszközök kiállitási költségei különbözők; 1 mf. vasut Angliában: 1,610,000. Frankhonban: 1,016,000. Porosz: 428,000. Austriában: 567,900 és hazánkban 320,000 pft; — a' csatornáé Angliában 200,000; Frankhonban 400,000, 's hazánkban körülbelől 321,000 pft. Kőutaké Angliában 102,280, Frankhonban 70,000, Porosznál 73,000, 's nálunk N.Károly közelében az anyagtul távolabb: 141,266 pftba jött. Kőutaknál fentartási költségek a' jó karban tarthatással növekszenek, és mint Angliában látható, ezen arányban kissebbül a' vitelbér. Az 1848-ki események a' fentebbi terv létesitését meg nem engedék, annál több remény köttetik ahhoz a' közös teherviselés 's több nevezetes uj adók elvének megalapitása után, minthogy az ezeket lehetővé tehető vagyonosodás csak közlekedési eszközeink tökéletesitése által válhat lehetségessé. — Sz.I.

Közmunkák *l. Közlekedési eszközök.*

Központosítás (centralisatio.) Szószerint azon intézkedést 's irányt jelenti politikai tekintetben, miszerint a' politikai működések, 's ezeknek törvénye, vezérlete, valamint czélja is lehetségig egy középpontból induljanak ki, 's oda vezessenek vissza. Gyakran hallani a' centralisatio felől általánosságban szórt gyalázást vagy magasztalást, mellyek mindegyike alaptalan és egyoldalu. A' központositás utáni, és ismét az ennek ellentéte, vagyis az egyes társasági tagok 's részek, tartományok, kerületek, községek, családok, sőt egyes polgárok önállósága, 's szabad önmunkássága, önczélusága 's autonomiája utáni törekvés egyiránt szükségesminden nemzetnél. Egyoldalusságában 's tulzásában pedig mindegyik veszélyes. Igy p. o. a' félvak is látja, hogy a' Napoleon 's Lajos-Fülöp alatti Francziaország tulságos centralisatioban, Schweitz pedig annak hiányában szenvedett. Öszhangzás a' sokféleségben, szabadság 's egyéniség az egységben, ez a' státusélet alaptörvénye. A' feladás nem egyéb, mint e' kettőt lehető legtökéletesebben, 's a' különféle idők- 's viszonyokhoz képest, ügyesen egyesiteni. A' központositás tulsága, p. o. Napoleoni centralisatio, absolutismusra, önkényre, szolgaságra vezet az államéletben, 's hosszasabban folytatva elsatnyitja 's megöli az államtagok magasb életerejét; utolsó következménye kikerülhetlen hervadás és halál. Egyes tagok 's részek szabadsága 's önállósága pedig, ha egyoldalu 's fonák irányt vesz, mint p. o. a' schweiczi cantonokban, erőtlenségre 's elkülönzésre, viszályokra, feloszlásra, anarchiára, 's végre ez uton szinte az egyes tagoknak is vesztére ragad. Midegyik tulság sérti az állam legfőbb életfeltételét. Az egyoldalu központositásnak, alkotmány 's törvényhozás tekintetében, az irók közt már *Rousseau*, de maga a' történet is a' „*szövetkezési rendszert*" tette ellenébe, millyen az Északamerikai

egyesült államoké, és Schweitzé. A' hol a' viszonyok ezen rendszerre nem alkalmatosak, vagy a' hol nagyobb az azzal együtt járó veszélyek, mint előnyök és hasznok bekövetkezésének hihetősége, ott legalább lehetségig szabad 's erőteljes községi rendszernek, municipalis életnek kell a' lakosok egyéni szükségeit, hazafias törekvéseit 's vetélkedését védelmezni és ébreszteni, 's a' főváros- 's udvartóli függés, középponti önkény, és sorvasztó monotonia ellenében biztositani. A' szabad községi rendszer mellett szabad egyesülési jog, önálló 's erőteljes családalkotmány, 's egyéni személyes szabadság védelmezze 's tartsa ébren az életet és erőt. De más részről megkivánja az egésznek kellő öszhangzása, hogy, főleg összeütközési és szükségi esetekben, annyival inkább pedig külső vész idején, a' középponti hatalom is elegendő erővel birjon. Ennek avatkozása pedig annyival kevésbé nyomasztó, minél élénkebben részt vesznek az egyes államrészek szabadon választott képviselői a' rendszabályok elhatározásában.

Hazánkban 1848 előtt, a' megyerendszer idejében, feltünő volt a' központositás azon fokának is hiánya, melly a' rendezett államéletre, 's értelmes és józan haladásra okvetlenül megkivántatik. Ezért az ifjabb irók egyik felekezete, *b. Eötvös József*, *Szalay László*, b. *Kemény Zsigmond*, *Csengeri*, *Trefort*, *Irinyi József*'sat. szükségesnek tartották, a' megyerendszer tulságos imádói ellenében, a' józan központositás hasznait és szükségét kiemelni. Organumul a' Kossuth L. kezeiből kisiklott Pesti Hirlapot választották, mellynek szerkesztői 's vezérczikk irói 1844. év második fele óta ezen uj politikai iskola emberei valának. Tanai le vannak rakva az emlitett nagyhatásu politikai lap vezérczikkeiben, b. Eötvös József „*Reform*“ czimü munkájában (Lipcse 1846); *Szalay L.* „*Publicistai dolgozataiban*“ 'stb. Ők a' haladásra alkalmatlan, védelemre pedig erőtlen régi megyerendszer helyébe szabad községi rendszert, valódi igaz municipalitást akartak ültetni; országos, közérdekü intézkedésekre nézve pedig erőteljes középponti, (de nemzeti) és felelős kormányt kivántak. E' tanok egy része az 1848-iki átalakulás alkalmával életbe is lépett, 's a' bennök fekvő életrevalóság azokat is elragadá, kik e' rendszernek a' journalistai téren 's zöld asztalnál éles ellenségei voltak. A' meginditott eszméket azonban az idők vihara más irányba sodorta. — T.

Községrendszer. Az állam magas, számtalan részekre oszló épülete csak akkor lehet tökéletes, ha erős egészséges alapokon nyugszik. Ezen alapok egyedül a' *községek* által képeztetnek. Ezek azon pontok, hol a' közélet és nemzeti tevékenységnek fonalai, bár merre ágaztak is szét, végleteikben központosulni kényszeritvék. Itt fejlődik ki a' nemzet jelleme, szabadsága, itt azon erkölcsök, mellyektől a' szellemi és anyagi jólét származik. Ezen nagyszerü fontosság, melly a' községeket a' nemzet jövője 's nagyságának bölcsőjévé alakitja, elismertetik korunkban mindenütt; de nem ismertetik el öszhangzólag az: mikép kellessék a' községi életet rendezni. Innen azon különböző községrendszerek, mellyek a' községi élet szervezetét szabályozzák. Egy részt azon irányt látjuk uralkodni, hogy a' községi egyetem hatásköre minél tágasabb, önálló tevékenysége minél nagyobb legyen. Mig más részt azon törekvés nyilvánul, mikép a' községi tevékenység szigoru 's gyanakodó felügyelet alatt létez-

zék, hogy a' községek magokra ne hagyattassanak. — Ezen eltérő irányok folytán két ellentétes községi rendszer fejlődék ki. Egyik a' községi önálló életet, másik a' községi gyámságot fejti ki. Ezt a' hierarchia, amazt a' szabad választás rendszerének is nevezni. Ez a' községi municipalis életet, és amaz a' hatósági köpontositást tüzte ki céljául. Mindkettő különböző elvekből indul ki, eltérő utakon jár, 's eltérők kifolyásaik is. A' *választási* rendszer szerint kiki legjobban ismervén szükségeit, azokat legigazabban itélheti meg, 's róluk legczélszerübben gondoskodhatik. Azért, mindazt mi a' községi élethez tartozik, magokra a' községekre bizza, nem rettegvén az állami közhatalmat megosztani a' községgel. Mig az ellenrendszer részint a' hatalom megosztásának félelme, részint az önigazgatási képesség kétségbevonása folytán, a' községi ügyek elintézésére legnagyobb befolyást a' felsőbb hatóságoknak ád. — Elsőnek az állami erő 's honszeretet szilárditására rendkivüli hatása van. Itt az emberek folytonosan községük ügyeivel foglalkozván, felébred bennük a' közügyek iránti buzgalom, melly közszellemet teremt. E' közszellem forrása minden polgári erényeknek, 's a' nemzeti tevékenység müveinek. Ezen közügy iránti részvét 's közszellem, részvétet gerjeszt az állam minden ügyei 's az egész ország sorsa iránt. A' közszellem minden községi polgárban egy allampolgárt képezend ki. Az megszokván a' közügyben saját ügyét tekinteni, az ország érdekei iránt is olly részvéttel fog viseltetni, mint saját hasznai iránt. Azért itt a' haza, ország, állam mindenütt létezik, minden tárgynál látható, minden körülménynél szem előtt függ. A' polgár olly közel látván magához minden tárgyban a' hazát, ezt mint családját tekinti és szereti. Dicsősége saját dicsőségét képezi. Jólétében, erejében, kifejlődésében önüdvét 's boldogságát keresi. Mindenben saját müvét találja fel. Ezen közszellem a' legüdvösb tevékenységet fejti ki. — Itt az emberek kifogyhatlan igyekezettel törekszenek a' társalmi jólét előmozditásán. Áldozatoktól nem rettegnek. Gondoskodnak kielégitőleg közlekedési eszközökről, jótékony intézetekről, imaházakról, tanodák 's növeldékről. Mert megvannak győződve, hogy mindezek csak saját jólétüket fejlesztik ki. Ez okból iparkodnak mindent elkövetni a' köz rend 's béke fentartására is. Legbuzgóbb részt vesznek a' rend felforgatás akadályozásában, büntettek kinyomozásában. Mert a' közállami rend 's békében saját családi békéjüket tekintik. Saját érdekeik vonják őket ezen tevékenységre, mert naponta tapasztalják 's érzik a' közügyekkel foglalkozván, hogy a' közérdekek saját érdekeik. Innen fejlődik ki a' törvény, állami hatalom, 's köz tisztviselők iránti buzgó engedelmesség is, mert mindazokban saját jogaikat látják. Ez az azután mi szabad és szilárd jellemet fejt ki, és további kifejlődésében magát a' nemzetet is erőssé 's hatalmassá varázsolja. — Egészen ellentétes eredményeket látunk a' választási rendszer hiányában, a' *hierarchiai* szerkezetnél. Egyformaság, egybevágó szervezet 's működés, igazgatási rend nem hiányzik, de hiányzik a' polgári tevékenység, közügy iránti buzgalom, közmunkásság. Az emberek az államot, hazát csak mint elvont, messze eső eszméket ismerik, de nem látják folyvást magok előtt, nem találják azt fel naponként minden tárgyban. A' közigazgatásban, tisztviselőkben egészen külön hatalom műszereit tekintik. A' közrend 's béke állapotja nem mint saját, hanem mint

felettük messze álló állam szüksége mutatkozik. Itt az emberek alattvalóknak tekintik magokat, kik csak engedelmeskedni tartoznak. Innen azután a' jellem 's lelkesület gyöngesége, de egyszersmind a' hatalom 's polgárok közti számtalan összeütközések is. Illy állapot fejlődik ki ott, hol az emberek a' közügyektől elvonatnak, hol azokban ugyszolván semmi részt sem vesznek, hol azok elintézése nem a' népé, hanem egy egészen külön hatalomé, melly azt egyedáruságkép birtokolja, hol a' polgárok folytonos gyámság alatt tartatnak, hol tehát saját érdekeiket sem ismerhetik, 's azért tevékenységük, munkásságuk sem lehet magasb 's kitartóbb. — Ezek a' főbb vonalok a' választási és hierarchiai községrendszerből. Ezt Europa legtöbb államaiban, 's különösen *Francziaországban*, amazt *Angliában* 's az *északamerikai* államokban látjuk legjobban uralkodni. — Ezen főbb elvek szinezetét hordják magukon a' rendszernek egyes alkatrészei is. — Az két lényeges elem által képeztetik, 's ezek a' községi *szervezet* 's *igazgatás*. Mindkettő akkép változik, a' mint az önállást valósító irány vagy a' gyámkodás viszi a' főszerepet. — A' községi szervezet a' községi jog 's községi ügyeket kezelő személyzetek meghatározásában áll. Angliában és Északamerikában a' szabad választás képezi az alapelvet. Francziaországban 's több más államokban az a' felsőbb hatalom befolyása és tulsulya által korlátoltatik. Nevezetesen azáltal, hogy a' községi előljárók és segédjeik kinevezését ha a' lakosság száma 3 ezerig terjed, a' megyei kormányzóra, 's ha többet számlál, magára a' legfelsőbb központi kormányra bizta. És ezen előjáró személyében központosul az egész községi igazgatás, ő az egész községi élet 's működésnek majdnem egyedüli képviselője. Mig az ellenrendszernél a' közügyek kezelése több szabadon választott egyének között osztatik fel. Ezen hivatalnokok Angliában és Északamerikában évenkint kerülnek választás alá, mi viseletük, érdemeik 's igy megtartásuk felett is legbiztosabb itélőszéket képez. Francziaországban 3, Belgiumban, Badenben 6 évig tart a' biró hivatala. Itt ezekben hierarchiai igazgatás, felügyeleti szoros rendszer 's ellenőrködésben kerestetik a' hivatalnokok viselete 's eljárása iránti biztositék; mig ellenben amott a' szabad évi választás 's kivételkép a' birói kereset alá vonatás által vélik magokat biztosithatni. — A' franczia rendszer szellemében a' községi municipalis hatóságok választása közvetett, 's a' választók a' legtöbbet adózók közül vétetnek. Évenkint bizonyos időszakokban ülést tartanak 's intézkedéseik szoros felügyelet 's ellenőrködés alá tartoznak. — Amerikában a' képviseleti testületek által csak kivételkép némelly városokban alkalmaztatik. Itt a' nép tekintetik a' hatalom forrásaul, 's azért közvetlen befolyás 's intézkedéssel bir. Önmaga kezeli ügyeit, 's választja hivatalnokait képviselők nélkül. Azért ha uj vállalat vagy a' fennálló rend változtatása terveztetik, mindig a' községgyülést magát kell összehivni. Nem kevesb 's lényegesb a' különbség a' két rendszer között a' községi ügyek igazgatására nézve is. A' szabad választási rendszert az jellemzi, mikép alapelvéül az szolgál, hogy a' községek mindazon tárgyaknál mellyek csak önmagokat illetik, független testületek maradjanak, azokról szabadon rendelkezzenek, és az államnak csak olly esetekben legyenek alárendelve, mellyekhez nemcsak községi, hanem társalmi, állami érdekek is kapcsolvák. A' franczia rendszer alap-

elve ellenben az, hogy az állam hatósága terjedt legyen, hogy befolyását a község legbensőbb ügyeibe is kiterjessze, hogy a' községnek semmi önállást se engedjen. Innen erednek mindazon az egész nemzeti életre, közszellem kifejlődésére, közügyek iránti részvétre legkárosabban ható intézkedések, mellyek a' franczia modoru községrendszert jellemzik. A' községi igazgatást mindenek felett a' községi javak kezelése, felettüki rendelkezés, kiadások 's bevételek megalapitása, ujitások 's javitások behozatala, és a' kölcsönvétel képezi. És ezek itt csak a' legcsekélyebb fokon függnek magától a' községtől, mellynek jólétét, és saját vagyonát illetik. A' fekvő vagyon elidegenitése, szerzése, sőt 18 éven tuli kibérlése is, és a' hagyományozás, ajándékozás, csak megyei kormányzó utján létesülhet, mihez 100,000 frt. jövedelem alatt 3000 frt értéken tul, vagy 100,000 frt jövedelmen tul 20,000 frt értéknél a' ministerium rendelete igényeltetik. Hitelezők kivánatára a' fekvő 's ingó javak eladatását a' kormányszék is rendelheti. A' községi budget, kölcsön törvényszék előtti panaszok, védelem 's egyezkedések a' főispán engedélyére szorittatnak. Illy utakon történik a' községi számvitel is. 30,000 frtig a' megyei hatóság, tul pedig a' párisi fő számvevőszék elé kell azt terjeszteni. A' községnek minden rendelkezhetési joga, hová különösen a' közlegelők 's hasznokkali élhetés, bérkötések feltételei, javai kezelése, 's fa használat tartozik, a' főispán felfüggeszthetése 's megsemmisithetése alá tartoznak. Az ut 's minden középitések, javitások tervei felsőbbségi átnézést 's helyeslést igénylenek. Illyen a' franczia községrendszer. Nem csuda ha a' haza és emberiség iránt ott olly kevés magasb buzgalmat találunk. A' gyámkodás a' közszellemet elgyöngitette, kifejlődését elzárta. A' jelen 10 évre választott köztársasági elnök kormánya tett ugyan némi változtatást, a' községi ügyek kezelését 's eldöntését főispáni hatóságok körébe sorolván, felsőbb gyámkodás kizártával. De kétséges, valljon lehetend-e várt üdvös kifolyása, midőn a' községi közvetlen élet még mindig összeszoritott, elnyomatott marad. — Az amerikai rendszer a' lehető legtágasbra terjeszté a' községek rendelkezési szabadságát. Ezek szabadon adnak, vesznek, cserélnek, szaporitják és fogyasztják költségeiket, indithatnak pereket, védelmezhetik magokat, egyezkedhetnek minden felsőbb beavatkozhatás 's ellenezhetés nélkül. A' status elrendeli az oktatás javitását, tanintézetek állitását, és a' községek hajtják végre, azok állitják, épitik, fizetik. Közlekedési eszközök nyitandók, és a' községek készitendik el. Adók alapittatnak meg, és a' község fogja kivetni, 's beszedni. Igy az állami életnek összes tevékenysége, mozgalma a' községi testület 's hivatalnokokban központosul. A' község kölcsönözi a' kormánynak saját tisztviselőit, hogy ezek létesitsék a' közrendeleteket, terveket; mig a' franczia rendszer szellemében minden községi 's társalmi ügyekre a' központi kormány adja oda saját hivatalnokait. Ezen viszony nem maradhat befolyás nélkül a' nemzeti élet 's közszellem kifejlődésére. Azon állam 's község közti viszony az államot teszi mindenhatóvá a' községek megsemmisitésével, és ez által kiskoruságot, közügyek iránti részvétlenséget teremt.

Magyarországban a' község-szerkezet 1848. előtt nemcsak a' felsőbb hatóságok, hanem a' földesuri hatalom befolyása által is korlátoltatott.

E' befolyás megsemmisitett minden függetlenséget, kizárta az önállást, 's lehetetlenné tette a' községi szabadságot. Községrendünk elemeit a' biró, bel és kültanács, 's a' jegyzők képezék. Mint mindenütt, ugy itt is külön szervezettel birtak a' kisebb és nagyobb községek, 's különösen az u. n. kir. városok. Azonban mindenütt alapelv 's irány volt a' gyám alárendeltség. Nem birt a' község önállással sem hivatalnokai választásában, sem ügyei feletti rendelkezésében. A' birót a' községi lakosok választhatták, de csak azon 3 közül, kiket a' földesur korlátlanul jelölhetett ki, ezen kijelölés a' közbirtokosok 3 nap alatti meg nem egyezése esetében a' szolgabiróra tartozván. Csak u. n. esküdteket és kisbirákat, kik a' falusi tanácsot képezék, választhatták kijelölés nélkül. Csakhogy a' földesur befolyása olly magassá fejlődött ki, mikép ezeknek kinevezése majdnem korlátlanul általuk történt. A' legtöbb mezővárosokban, mellyek megváltva nem voltak, a' tanácsosok egyenesen földesur által neveztettek ki, kik élethosszig vitték hivatalaikat. A' választói jog különbözött, néhol az összes lakosság gyakorlá, mi az $183^2/_6$-ki törvény által is meghagyatott, különben az csak a' házzal, vagy más fekvő vagyonnal biró 's jelenlévő lakosokat illeté. A' kültanácsot képező választott polgárok az urbéri városokban földesuri kijelölés alá tartoztak, 's igy egészen a' nemesség érdekei 's befolyásától tétettek függővé. — A' jegyzőt szabadon fogadhatá a' község, de csak ha jó erkölcséről 's ügyességéről ismeretes volt, 's a' földesur jóváhagyása mellett. Ez tehát megis tagadhatta helyeslését, 's ekkor a' megye volt hivatva a' fenforgó nehézségek elintézésére. Csak a' földesur tudtával lehete a' jegyzőt el is bocsátani. Hason szellemü volt a' községi ügyek feletti rendelkezhetés is. A' község vagy választó polgárok feljogosittattak a' kiadások jegyzékének átnézésére, elkészitésére, vagy kiegészitésére, de ezen jog is a' földesuri 's megyei önkényhez köttetett, ugy hogy csak azon vagyoni intézkedések állhattak meg, mellyeket a' földesur, vagy hanyagsága esetében a' szolgabiró megerősitett. Közjövedelmeik 's haszonvételeik rendes kezelésére, vagy nyilvános árverés utjáni bérbeadásukra földesur által kényszerittethettek. A' község budgetje csak a' földesur erősitvénye után valósittathatott. Számadásait évenkint szinte a' földesur önmaga vagy tisztjei által nézette át, midőn a' számadás vizsgálatával kapcsolatban álló dolgokról szabadon rendelkezhettek. Az árvaügy hozzá tartozott, gyámatyákat ő nevezvén ki; 's a' közadónak személyenkénti kivetésébe is befolyást gyakorolt. — A' kir. városokban a' kamara vitte a' földesuri szerepet 's gyámkodó befolyást.— 1848-b. uj ideiglenes törvény szerint szerveztettek, melly az első biróságu rendezett tanácscsal ellátott községek választási viszonyaira is kiterjesztetett. (l. *Városi ügy.*) Más községekre nézve határoztatott, hogy az előljárók miképi választása iránt a' megyék intézkedjenek ideiglenesen. Az önkényt következett, hogy a' hűbériség eltöröltével a' községek földesuri befolyás alatt nem maradhattak, sem a' választások, sem általában a' közigazgatásra nézve. Annak helyébe a' megyei hatóság lépett. A' községi ügy ideiglenes szabályozására Magyarország kir. városaiban, 's rendezett tanácsu egyéb községekben helytartósági rendelet jelent meg 1851. aug. 18-án, melly a' községekről általában, 's azután a' községi képviseletről, lakosokról, választmányról, tanács hatásköréről 's az ál-

lam iránti viszonyairól rendelkezik. — Magyarország községszervezetének kiinduló pontjául jelen körülményekben az 1851-ki dec. 31-ki bécsi kabineti leirat szolgáland. — Sz. I.

Krajner (Imre), 1827-től fogva gr. *Festetics László* jószágai törvényes és gazdasági kormányának elnöke, született 1791. máj. 28-dikán Esztergamban. Atyja, philosophia professora volt. Tanulmányait a' győri akademiában végezvén, Keszthelyre jutott, hol több hivatalt viselt. 1815-ben, mint gr. *Festetics Györgyy* akkori titoknoka, irta deák nyelvü jogtudományi értekezését „*Episkepsis juridica assertorum in Ephemeridibus Hesperus dictis circa oppositionem, repulsionem, reoccupationem etc. contentorum*, melly a' tudományos lapokban sok vitára szolgáltatott alkalmat. Az 1835-iki Tud. Gyüjteményben jelent meg tőle : „*a' Feudum elöljáró zsengéje.*“ — Egyébiránt a' magyar jog elemeit a' római 's germán jogokban keresvén, ezeket részletesen kifejteni 's előterjeszteni volt tudományos munkálkodásának fő czélja, mellynek eredménye lett kézirati munkája : „*A' hübér nyomai a' magyaroknál.*“ — A' m. Akad. tagjává választotta 1832-ben. — h.

Krakó, azelőtt köztársaság, mellynek területe 21 □ mfd 's 141,200 lakosa volt, 1846-ig a' hajdani nagy Lengyelországnak egyedüli maradványa, melly Europa önálló államai között foglalt helyet. Lételét az 1815-ki bécsi kongressnek köszönheté, melly által a' régi főváros 's vidéke egy, az Austria, Porosz 's Oroszország védhatalma alatt állandó semleges respublikává emeltetett. A' legfőbb hatóságot egy, részben a' nép által választott, 12 tagból és egy elnökből álló szenátus képezé; azonkivül voltak rendek, kik a' törvényhozó hatalmat gyakorlák 's évenkint összegyülekezének. Az évi jövedelem mintegy 300,000 porosz tallért tett, ugyanannyit a' kiadás. A' katonaság mintegy 5000 emberből állott. — Midőn K. 1815. köztársasággá emeltetett, szabad alkotmányt nyert ugyan, de a' főbb igazgatásban olly vezetőket, kik azt Oroszországtól tevék függővé. *Wodzicki* elnök és *Mierosewski* rendőr igazgató orosz érzelmüek voltak, 's orosz érdekben működtek. Ezen kormányzat 1830. megszüntetett, az oroszok hivei elfogattak 's uj kormány álittatott, melly a' lengyel forradalombani nyilt részvétet megtudá ugyan akadályozni, azonban egyeseket, különösen a' fiatalságot a' lengyel nemzeti seregbeni önkéntes részvéttől nem volt képes visszatartóztatni. Ezen részvét szolgáltatott *Rüdiger* tábornoknak okot K. katonai megszállására. Erre a' három védhatalmasság biztosokat küldött Krakóba. Az alkotmány meg lön változtatva, nyilvánosság helyébe titkosság, 's a' nép által választott hatóság helyébe orosz érzelmü állittatott. Az 1835. e' miatt támadt elégületlenség folytán a' védhatalmasság seregei megszállották Krakót, 's minden idegen 's gyanus embert a' köztársaság kebeléből kiutasitottak. Francziaország 's Anglia hiában tettek ovásokat a' szerződések megsértése ellen. De a' gyanusok kiüzetése után sem volt vége a' nyugtalanságoknak, miknek szülő oka többnyire az oroszok elleni gyülölet volt. Ezen folytonos zavarok, valamint azon körülmény is, hogy Krakó mindig a' Francziaországban élő lengyel menekvők küldötteinek gyülhelye volt, 1846. a' három védhatalmasságot a' köztársaság eltörlésére és Austriával egyesitésére határozta el. E' hatalmi tényhez legkö-

zelebbi okot szolgáltatott az 1846. februárban *Pozenben* és *Galiczián* kitört fölkelés, mellyben K. is részt vett, hol ideiglenes kormány alakult. A' fölkelés hamar ellön nyomva, miután a' benne részt vett lengyelek ekkor sem tudtak egységet eszközölni rendszabályaikba. 'S különösen a' nemesség 's parasztságnak egymástól eltérő érdekei pusztitó szakadást idéztek elő a' fölkelők táborában. Most K. Galicziának egy kerületét képezi. — k.

Krassó vármegye (Com. Krassoviensis, Kraschauer Gesp.) a' Marostól kezdve csaknem a' Dunáig nyulik el. Határai: Arad vármegye, Erdély, oláh-illyr végezred, Temes vármegye. Területe 108 □ mfd. Van benne 388,990 hold szántóföld; 341,704 h. erdőség, 78,400 h. rét és legelő; 28,843 h. szőlő; 12,893 h. kertek. A' Temes és Krassó folyók rónább mellékeit kivéve, e' megye egészen hegyes vidék. Hegyei az erdélyi Karpatok ágazatai, 's ezek déli tömegeiben gazdag ezüst, réz, vas, ón, kőszén bányái vannak. A' Duna fél mfdnyi távolságban folyik el e' megye déli csucsától. Egészségtelen tavai, mocsárai nincsenek. Földje általában véve nem olly termékeny, mint a' másik két bánáti megyének, azonban a' vidék sokkal kellemetesb 's egészségesb, mint amazokban. Fő termékei: kukoricza, gyümölcs, különösen szilva, fa és az ásványok között: arany, (Oraviczán, Dognácskán), ezüst, réz, czémentviz, vas, mágneskő, ón, kobalt, márvány, kőszén 'stb. Van benne 15 mezőváros, 221 falu, 1 népes puszta. Népessége 208,654 lélek 's igy 1 □ mértföldre 1914 lakos. Vallásukra: 187,203 n. e. óhitü, 20,905 r. kath., 181 evang., 177 reform., 179 zsidó. Nyelvre: 186,703 oláh, 12,059 német, 8804 horvát, 400 magyar, 500 óhitü rácz, 179 zsidó. A' r. katholikusok a' csanádi püspök megyébe esnek. Nagyobb tanitó intézetek e' megyében nincsenek, jó karban tartott népiskolák több helyen vannak. Tetemesb ipar csupán a' bányászat körül látható. Országutjai igen jók, ámbár a' kereskedés nem igen élénk. Fő kiviteli pontja Temesvár. A' megye nagyobb részét a' kir. kamara birja. Az 1785-ki összeiráskor itt 124 nemes találtatott. Az 1848. előtti járások ezek voltak 1) a' *lugosi*, 2) *bulcsi* 3) *kápolnási*, 4) *krassói*, 5) *oraviczai*. A' nevezett járások nevei egyszersmind a' fő mezővárosok neveit jelölik. Közgyüléseit azelőtt a' vármegye Lugoson tartotta. — k.

Kraszna vármegye egyike azon megyéknek, mellyek a' két magyar haza ujabb történetében „Részek" (Partium) név alatt hosszu vita tárgyai valának (L. IV. köt. Pótlékczikkek alatt: *Erdély*). Határai északra 's keletre Középszolnok, délre Kolos, nyugotra Biharmegye. Területe 19 □ mfd. E' megye csupa erdő 's hegység, nyilt rónái épen nincsenek, ámbár sok és ittott tágas völgyei vannak. A' megye alaphegyei, mellyekből a' többi kisebb hegysorok 's dombok származnak, a' *Meszes* és *Oszoly* a' déli részen, 's Bihar felé a' *Rész*, mellynek vidéke *Részalja* nevet visel. A' kisebb hegyeken ős bikkesek, szép szőlő 's gyümölcskertek diszlenek. Folyói: a' *Kraszna*, északfelé folyik Szolnokmegyében, az Oszoly hegyből eredvén; a' *Berettyó* melly hasonlóul északnak Biharmegyébe veszi utját, 's amazzal csaknem közös forrása van; a' *Zilaj* patak, a' megye keleti szélén. A' föld eléggé termékeny, de az oláh lakosok által nem eléggé miveltetik. A' légely általában tiszta és egészséges, a' hegyek közt

zordon, a' völgyekben szelidebb. Legtöbb, mit e' megye lakói termesztenek, a' kukoricza, a' többire az oláh kevés gondot fordit, mihez hozzájárul, hogy a' számos bérczes erdőség miatt a' szántóföldeknek csekély hely jut, ugy hogy a' megye máshonnan kénytelen gabonaszükségletét pótolni. A' Meszes vidékiek szép gyümölcsükért 's mészért gabonát szoktak más vidékekről becserélni. A' krasznai kemény borok igen jó asztali italt nyujtnak. Vannak erős szarvasmarhái, kevés, de izmos lovai 's a' nagy tölgyerdőkben temérdek sertés hizik. A' vadnak nincs hiánya. Nemes ércze nem igen van; tartós épületkövei, mesze nagy mennyiségben, sőt márványa is. Ásványos vizei vannak Toványon, Somlyón. — A' mi az ipart illeti, a' földmivelés körül nagyobb szorgalmat fejtnek ki a' magyar lakosok. Mesteremberek különösen Szilágy-Somlyó és Kraszna m. városokban vannak. Magyarokpatakán és Kalimbán hamuzsir főző intézetek; egyéb gyárai nincsenek. Fő kereskedési czikkei: szarvasmarha, sertés, bor, gyümölcs, pálinka, hamuzsir, gubacs, nyers bőr 'stb. — Fő tanintézete a' kath. gymnasium Szilágy-Somlyón. — A' megye öszes népesssége *Fényes* szerint 42,223, 's igy 1 □ mfdre 2130 lakos esik. Vallásukra nézve 2176 r. kath. (2 plebániában) 21,061 reformatus (25 ekklésiában), 18,803 g. kath. (57 templommal), 6 unitarius, 16 n. e. óhitü, 163 zsidó. — Van 3 mezővárosa: *Kraszna*, mintegy 8000 magyar lakossal; *Nagyfalu* 1400 magyar lak.; *Szilágy-Somlyó*, 3000 magyar 's oláh lak.; egy régi elpusztult várral, itt tartotta a' vármegye gyüléseit. — 1848 előtt 16 portája volt, nemessége 3000 fő. Földbirtokosok: Bánffy bárók 's grófok, gr. Andrássy, gr. Kendeffy, gr. Kemény, gr. Teleky, gr. Rhédei, gr. Toldalagi, b. Bornemisza 'stb. Azelőtt volt 4 járása u. m. *somlyói*, *perecsényi*, *kémeri*, *krasznai*. Jelenleg Erdélynek képezi egy közigazgatási megyéjét. — k.

Kremsieri országgyülés *l. Osztrák birodalom.*

Kresznerics (Ferencz) m. akad. tag, a' magyar nyelv egyik munkás hőse, szül. 1766-ban febr. 25-kén Vasmegyében, Iváncz helységben, hol atyja jegyző 's tanitó volt. Kiképeztetését Szombathelyt, Sopronban és Pozsonyban nyeré, honnét haza jövén, szombathelyi püspök Szily János által érdemeként fogadtatott, és néhány évi segédpapság után a' szombathelyi philosophiai iskolában mathematikai tudományok tanitójává neveztetett. E' percztől kezdve közhaszonnak élt. 19 évi tanitás után Ságra költözött, hol ismét 19 évig, élte fogytáig, lelkipásztorkodék. Sokat olvasott, sokat tanult, mielőtt irni kezdett. Kéziratban sok munkája maradt, ezek közt egy rendszeres magyar nyelvtudomány; „*Der geheime Schlüssel Salamonis*“ czimü munka forditása 'sat. A' folyóiratokban, nevezetesen a' Bécsi Hirmondóban, Hazai Tudósításokban több értekezése jelent meg. 1806-ban jött tőle Juliánus császárnak forditása, mit még 1788-ban Posonyban forditott. — Nagyobb önfeláldozással és szorgalommal senki sem gyüjtötte a' magyar szókat és szójárásokat. Ezen munkának, hosszu fáradozásai soká érlelt kedves gyümölcsének csak első részét láthatta nyomtatásban. 1832. január 18-ikán, épen akkor halt meg, midőn nagy munkája második részének kijöttével öröme teljes lett volna. — E' munka czime: „*Magyar szótár, gyökérrenddel és deákozattal*“ (Budán, 1831/2, 4-ed rét, 2 kötet). — Érdemei szerény jutalmát találva

azon figyelemben, mellyet iránta többek közt gr. Festetics György és Széchenyi Ferencz bizonyitának, 's miszerint 1822-ben kemenes aljai alperessé, 1827-ben szentszéki biróvá, 1831-ben, alrendü egyháziak közől egyedül maga, az Academia tiszteletbeli tagjává választaték. Kizárólag a' honi tudományosság szent ügyének élt. — h.

Kreutzer (Konradin), német dal és operaszerző, szül. 1782. Badenben, leginkább Uhland tavaszi és téli dalainak zenére alkalmazás 's egyéb férfihangokra irt énekdallamai által lett ismeretessé. Utazásokat tett mint zongoraművész, 's irt több zongoraversenyt, sonatát, „*Mózes*" czimü oratoriumot 'stb.; utoljára kizárólag az operának szentelé magát. Karmester volt Stuttgartban, Bécsben, Kölnben. Operáinak csak egy része terjedt el, igy különösen: *Libussa* 's a' *Granadai éji tábor*, *Melusina* 'stb. — a.

Krug (Vilmos Traugott) német bölcsész, szül. 1770. Szászországban. Tanult Wittenbergben, Jénában. Göttingában. Később tanári állomásokat látott el Wittenbergben (1794—1801), Frankfurtban az Oder mellett (1801—05), Königsbergben (1805—09), hol Kant tanszékét foglalá el, 1809. végre Lipcsében lett az elméleti bölcsészet tanára. 1813. mint lovas vadász vett részt a' francziák elleni háboruban, honnan mint kapitány tért vissza. Nagy számu bölcselmi munkái között megemlitjük: *Versuch einer systemta. Encyclopädie der Wissenschaften* (2 köt.); — *Neues Organon der Philosophie*; — *Fundamentalphilosophie*; — *Versuch einer systemat. Encyclopädie der schönen Künste*; — *System der theoret. Philosophie*; — *System der prakt. Philosophie* (3 köt.); — *Handbuch der Philos. und der philos. Literatur* (2 köt.); — *Dikäopolitik oder neueste Restauration des Staats mittelst des Rechtsgesetzes*; — *Geschichtl. Darstellung des Liberalismus alter und neuer Zeit*; — *Das Kirchenrecht nach Grundsätzen der Vernunft und im Lichte des Chirstenthums*; — *Pisteologie oder über Glauben und Wissen*; — *Allgemeines Handwörterbuch der philos. Wissenschaften* (5 köt.); — *Geschichte der Philosophie alter Zeit*; — *Gesammelte Schriften* 'stb. Azonkivül számos czikke 's birálata egyes encyclopädiákban 's folyóiratokban. 1834. tanszékéről lelépett 's nyugdijaztatott, mindazáltal egész haláláig folytatta a' bölcsészeti felolvasásokat. — K. bölcsészetében *syntheticus*, ki a' lételt és tudalmat, a' realismust 's idealismust egy transscendentalis synthesis felállitása által, mellyet eredetileg az öntudatban létezőnek állit, akarja közvetiteni. Mint politikus a' mérsékelt szabadelmüség, a' juste milieu pártolója. 1831. óta mindinkább háttérbe vonult, mert a' szélsőségeket kerülé. Irodalmi munkáiban sok vallásosság és népszerüség van, mi a' bölcsészeti müvekben sokszor nagyon hiányzik. Életét önmaga irta meg *Urceus* álnév alatt. 1833. mint a' lipcsei egyetem követe tagja volt a' szász országgyülésnek, hol általában kevésbé tünt fel, semmint nevének tisztelői várták volna. Meghalt 1842. — a.

Krylow (Iván Andrejowics), Oroszország legtermékenyebb 's legügyesebb meseköltője, szül. 1768. Moszkvában, 1811 óta könyvtárnok volt a' császári könyvtárban Pétervárott. Eleinte a' vigjátékban tett kisérleteket, utóbb meseköltésre adta magát, bámulatos sikerrel. Meséi valódi népkönyvvé lettek; számtalan kiadásai, a' legpompásabbtól a' legegyszerübbig a' közönség minden osztályaiban elterjedtek. Az egyik

kiadás 40,000 példányban nyomatott, 's egy pétervári kiadó 40,000 rubel tiszteletdijt fizetett érte. E' népszerüség oka a' mesék nemzeties irányában, tartalmában rejlik. Találékonyság 's nyelvre nézve K. egészen eredeti; természetesség, élcz 's az orosz szellem minden sajátságai megvannak a' mesékben, mellyek mindegyikének mély gyakorlati jelentése van. K. jelleme épen olly eredeti, mint müvei. Fiatalabb éveiben vigan élt, 's még öreg korában is szerette a' kedélyes vigalmat, a' mennyire ez veleszületett szeretetreméltó restségével megegyezett. Tulajdonképeni oskolai müveltsége nem volt, de későbbi éveiben sokat utánpótolt. 40 éves korában tanulta meg a' görög nyelvet. 1830. a' császár gyermekei születése napján babérral övezett márványszobrával lepék meg, 's 70 évi születésnapján 1838. fényes ünnep rendeztetett, mellyen több pétervári minister 's tudós vett részt, 's mellyet a' császár a' Szaniszlórend átküldésével még inkább nevelt. Meghalt 1844. — a.

Kübeck (Károly Fridrik, báró) osztrák statusférfiu, szül. 1780. Iglauban Morvaországban. Tanulmányait Znaimban kezdte 's Bécsben végezte. Államszolgálati pályáját 1800. kezdé az olmützi kerületi hivatalnál (Kreisamt). 1841. a' cs. k. udv. kamara elnökévé neveztetett. Nem sokára a' fő számoló direktorium elnökévé emelkedvén, tulajdonképeni politikai hatása akkor kezdődött. Az oszrák pénzügyben tetemes reformokat hozott be, miket azzal kezde meg, hogy azon határtalan hitelt, miben egynémelly bankár a' nemzeti banknál részesült, jótékony korlátok közé szoritá. Lobkowitz herczeg halála után K. az udv. kamara pénzverési és bányaügyi osztályának is elnökévé lett. 1848. martiusban önként visszalépett az államügyektől, mint mondatott, egészségi tekintetből. 1848. őszén mint követ jelent meg a' kremsieri országgyülésen. 1849. végével az austriai kormány az Interim idejében mint a' közepponti szövetségi bizottmány tagját Frankfurtba küldé, 's 1851. a' császár az ujonnan alakitott austriai birodalmi tanács elnökévé nevezte ki. — k.

Kubinyi (Ágoston) a' m. nemzeti muzeum őre, Horvát István szerint, (Magyarország gyökeres nemzetségeiről. Pest, 1820. 73. l.) Hunt Pázmán nemzetség ivadéka, szül. 1799. maj. 30. Videfalván (Nográdm.) Első tudományos müveltségét szülői házánál nyerte, 's tanulástól fenmaradt idejét füvészet- és madarászattal tölté. Iskolai pályáját 1808. Beszterczén az ág. vall. intézetben kezdé, hol 1811-ig tanult. A' füvészet és madarászat iránti előszeretete itt szenvedélylyé lön, 's tanulótársaival, kik közé *Ferencz* testvérével magyar szellemet vitt be, különösen *Petényi* Salamonnal, (a' később hires szaktudóssal), madártojásokat és páritott növényeket szerzett. E' fölött kedvelé a latin remekirókat. A' franczia nyelvet is Beszterczén tanulta, 's az ásványtant, és rajzban órákat vön *Zipser* tanártól. 1812-ben Nógrád, Gömör, Szepes és Tornamegyét, természet- és régiségtani czélból beutazta. Kubinyi Péter nústyai, könyv-, régiség- és érem-, 's gróf Andrássy Lipót betléri nagyszerü magyar érem- és ritkaság-gyüjteményei megszilárditák hajlamát a' régiségtanhoz, 's föltevé magában, hogy e' példák nyomain ő is gyüjtend, mit zsebpénze reaköltésével el is kezdett. — 1812-től 1814-ig a' debreczeni collegium növendéke volt, honnan szünnapokban hazajövén; atyjával a' hires bécsi congressus alatt hat hetet tölte Bécsben, hogy a' nagy világot

lássa, 's gyakorlati életnézletet szerezzen. Aztán a' pesti egyetemben tanult; 's itt az egyetemi fűvészkert 's a' nemzeti muzeum vonta magára figyelmét. Alig volt nap, midőn egyikben vagy másikban egy órát nem töltött volna. Annyira otthonos lön azokban, hogy a' külföldi utazóknak, kikkel magasb körökben megismerkedett, szenvedéllyel magyarázgatá e' két intézetünk számos tárgyait. — 1816-ban Nógrád, Hont, Zólyom, Liptó, Árva, Turóczmegyéken által Gácsország egy részét utazá be, — főleg a' hires vielicskai sóaknákat, Krakót 'stb. — 1819-ben végezvén iskoláit, táblai jegyző Szentkirályi László itélőmesternél (Móricz atyjánál) volt, 's ekkor ismerkedett meg Forgó György, Thaisz Endre, Bártfay László, Horvát István, Szemere Pál, Kazinczy Ferencz, Fáy András és más irókkal, kik megkedvelteték vele irodalmunkat. Kazinczy Ferencztől több levelet is bir. — 1821-ben Nógrádban aljegyző lett. Itt kezdé nyilvános pályáját. Az 1825-ki országgyülésen távollevők követeül volt jelen, 1832—1842-ig, mint főbiztos szolgálta a' megyét. Mint buzgó protestans, részt vön az egyházi ügyekben is. Egyházkerület vagy egyetemes gyülés alig volt nélküle. De e' részvétre alkalmat szolgáltatott neki különösen a' nógrádi ágost. vall. esperesség, 1827. iskolai, 1837-ben pedig esperességi fő ügyelővé választván őt. E' hivatalt, a' legnehezebb korszakban, a' nemzetiségi surlódások idejében, mérséklő jelleménél fogva, olly ildommal viselé, hogy a' nógrádi esperesség az érintett küzdelmek szinterévé soha sem lön, sőt, a' magyar haza közméltánylásával, a' magyarosodás ügyében zászlóvivő volt. K. pénzalapot gyüjte, mellynek kamataiból egy évben a' magyar nyelv tanitásában kitünt evang. tanitók jutalmaztattak, más évben pedig a' szláv növendékek számára magyar iskolai könyvek vásároltattak 's ingyen kiosztattak. A' rom. kath. iskolákra nem levén egyházi uton befolyása, a' megyénél ugynevezett nógrádi „*nemzeti intézetet*“ inditványozott, mellynek feladata a' magyar nyelvet terjeszteni az idegen ajkuak közt. Ez intézet (lásd 1839-ki ismertetést, Pesten Beimelnél, 61 l.) 18,943 ezüst huszassal 's 15 krral alapittatott meg; a' kamatok évenkint ingyen kiosztott könyvek és jutalmazásokra fordittatván. K. az intézet alelnöke volt. Ezen kivül, a' nógrádi esperességben a' kishontiak példájára, egyházmegyei könyvtárt alapitott, mellynek könyvei előbb Videfalván saját lakában általa őriztettek, később a' losonczi esperességi tanodában, mellynek alapitásában K. egyik főtényező volt, könyvszerzésre forditott mérsékelt fizetés mellett, közhasználatra állittattak fel. E' könyvtárral olvasó és munkáló társulatot kötött össze, mellynek az ő elnöklete alatt leginkább papok voltak tagjai. A' társulat munkáit két füzetben saját költségén nyomatta ki (Pesten, 1844 és 1845). E' két füzet Kubinyitől is hoz két értekezést: „*A' könyvnyomtatás története és haszna*,“ és „*Előbb magunkat miveljük hogy másokat tanithassunk*“ czimek alatt. E' füzetek elsejében egyszersmind jutalomkérdésül tüzte ki „az emberi kegyeletek sülyedésének okait, és gyógyszereit,“ melly kérdésre minden nógrádmegyei ág. és helv. valló világi és egyházi versenyezhetett. Jutalmul 12 darab arany 's a' pályaműj kinyomtatása volt kitűzve. Egy pályaműj sem érkezett, 's Kubinyi esperességi felügyelői hivataláról lelépvén, a' társulat is megszünt. — Időközben *Bene* Ferencz évenkinti gyülésezésre hivta fel a' magyar orvosokat és ter-

mészetvizsgálókat. Ezóta K. nevével sürübben találkozott a' magyar közönség. E' gyülésekben ugyanis olly buzgó részt vön, hogy mindjárt 1842-ben, Pesten (második nagy gyülés), mint alelnök, sőt Bene távollétében elnökképen működött. 1842-ben a' beszterczei, 1844. a' kolosvári, 1846. a' kassaeperjesi közgyülésben mint rendes tag, 's 1845. a' pécsiben és 1847 a' sopronyiban mint alelnök volt jelen. Következő czimek alatt tartott felolvasásokat: 1) *Kirándulás Pohorelláról a' Királyhegyre* jul. 28-án 1842-ben némi földismei és fűvészi tekintetben; 2) az *állattanról külföldön és Magyarhonban*; 3) a' *papirról* (régiség és természettani szempontból); 4) *Észrevételek a' társulatokról*, különösen a' magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyüléséről. (Lásd: e' gyülések munkálataiban). E' fölött K. több, jobbadán szerencsésen megfejtett pályakérdést is tűze ki. — Hasonló buzgalmu részt vön a' magy. kir. természettudományi társulat alapitásában is, mellynek előbb alelnöke, utóbb elnöke, 's aztán pártoló tagja lön; 's 300 pft. alapitványa mellett, több pályakérdéseivel mozgalmasb életet adott e' közhasznu társulatnak. Ez időszakra esik önálló munkája: „*Magyarországi mérges növények*" 30 szinezett rajzzal, Pesten 1842. Ez időtájban lett tagja a' moldva-jászvárosi, szász altenburgi, mainczi és wiesbadeni természettudományi 's regensburgi fűvésztársulatnak. 1843-ban bizaték K. kezelésére nemzetünk egyik kincse, muzeuma, annak igazgatójává neveztetvén ki. Mielőtt e' hivatalát elfoglalá, folytatólag Pest, Csongrád, Békés, Arad, Temes, Krassómegyéken át (1830-ban) tett utazásának Németország nagy részét járta be, figyelmét utazás közben főleg az uj hivatalába vágó intézetekre fordítván, és szakismeretet 21 muzeumban gyüjtvén. Utazását egyszersmind nemzetünk, 's kivált irodalmunk kedvezőbb megismertetésére használta; miért a' hesseni nagy herczeg a' Lajos-lovagrend első osztályu vitézének nevezte ki, a' würtembergi király aranyérdempénzzel, a' porosz király több arany és éremmel, sajátkezüleg irt levelek mellett, tisztelé meg. Hazaérkezte után 1845-ben, királyi tanácsossá neveztetett. Pozsonyban mulatásakor *Pyrker* érseket rábirta, hogy a' nemzetnek felajánlott képgyüjteményét, a' még egészen el sem készült muzeumba beküldé. Hogy a' hazai festészet anyagilag is serkentessék fejlődésre, 1845-ben József nádor félszázados hivataloskodása ünnepén, a' nádor képének lefestésére több mint 12,000 pftot gyüjtött; 's egy magyar képtári társulat alapitása iránt is szerencsés foganattal felszólalt. Ezóta van muzeumunkban nemzeti képtári osztály, mellybe csupán magyar festők müvei vétetnek föl, 's csak magyar művészek és jeles férfiak arczképei tétetnek. Törekvék a' muzeum egyéb hiányain is segitni. (Lásd: a' nemzetgyülésnek ajánlott munkáját: „*A' magyar nemzeti muzeum.*" Pesten, 1848.) Tudományos buzgalma miatt, a' magyar tudós társaság is tiszteleti tagjául választá. — Ujabb időkben a' szerencsétlen Losoncz feldult könyvtára helyett ujat szerzendő, sikerrel folytatja a' losonczi könyvtárra az adakozások gyüjtését. Legujabb tettét: fölhivását az országos terménykiállitás érdekében, nem kisérte ugyan jelenleg olly eredmény, mint várni lehete e' termesztő országtól; de olly kezdeményezés vala az, mellynek nagy jelentősége van a' jövőben. A' kiállitás nem képviselé e' szép, nagy ország terményzését távolról sem, de már is olly dolgokról adott felvilágositást, miket eddig

aligha valaki hitt. Csak a' magyar buza diadalát emlitjük a' mellétett angol buza fölött. Hasonló észrevételekre szolgáltatott alkalmat az 1852-ik majus első napjaiban K. által szinte a' muzeum termeiben rendezett első magyar „*Virág 's gyümölcskiállitás.*“ — Emlitők K. hajlamát gyüjtemények iránt. Illy gyüjteményei valának : 1) Érem-gyüjteménye ezernél több görög, római 's más darabbal; 2) Madártojás-gyüjteménye 102 fajból ; 3) Könyvtára 6 ezernél több kötettel. E' gyüjtemények azonban a' forradalom alatt, részben a' Videfalván átvonuló oroszok martaléka lett. (Lásd e' gyüjtemények leirását : „*Nógrád vármegye historiai, geographiai és statistikai ismertetése, Mocsárytól.* II. köt. 31 l.) — x.

Kugler (Ferencz Tivadar) német iró 's művészettörténeti tanár a' berlini akademiában. Szül. 1806. Stettinben. Számos művészi iratai között legnevezetesb a' „*Handbuch der Kunstgeschichte*“ (Stuttg. 1841—42.), mellyben első kisérletet tett, a' müvészet egyetemes történetét nagy átnézetben 's a' világtörténeti korszakokkal egybekötve állitani össze, 's annak fejlődési menetét nagyban és kicsinyben kimutatni. 1842 óta Stuttgartban a' *Kunstblatt*-ot szerkeszti. — a.

Kühne (Ferdinand Gusztáv) német regényiró, szül. 1806. Magdeburgban. Berlinben bölcsészetet tanult, 's Hegel és Schleiermacher oskolájához csatlakozott. Laube (l. ezt) visszalépése után 1842-ig szerkesztője volt a' „*Zeitung für die elegante Welt*“ czimü lapnak. Munkái : *Novellen* (1831) ; — *Die beiden Magdalenen* (1833); — *Quarantaine im Irrenhause* (1835) ; — *Weibliche und männliche Charaktere* (2 köt. 1838) ; — *Rebellen in Irland;* — *Sospiri, Blätter aus Venedig* (1841) ; — *Mein Carneval in Berlin* 1843. (1843.) 'stb. Drámai téren is tett kisérletet, csekélyebb sikerrel (*Isaure von Castilien* 'stb.) 1846 óta a' Lewald által alapitott „Európát“ szerkesztette. — K. azon ujabbkori német irók közé tartozik, kik az u. n. fiatal Németország fejeinek tartattak, illyenek voltak kivüle : Gutzkow, Wienbarg, Laube, Mundt 'stb. — a.

Kunság. Az azelőtti „szabad jász és kunkerületek“nek az ujabb rendezés szerinti felosztására nézve l. *Jászság.* A' sajátképi Kunság a' Jászsággal együtt a' Duna és Tisza között, Magyarországnak mintegy közepén fekszik, nem összefüggve egy darabban, hanem más szomszéd hatóságok vidékei által megszakasztva. A' *Kis-kunság* mellynek területe $47^4/_5$ □ mfd, két nagyobb 's két kisebb darabból áll, Csongrád, Bács, Pest és Hevesmegyéktől környezve. A' *Nagy-kunság* területe $20^1/_4$ □ mfd, Bihar, Szabolcs, Hevesmegyék között. — Földje gazdagon termő fekete agyag a' Nagy-kunságban; mig a' Kis-kunságban nagyobb részt homokföld. Erdők, hegyek nincsenek, csak a' Kis-kunságon vannak némi homokdombok, az egész kerület csupa rónaság. Nyáron rekkenő meleg, télen kemény szelek 's zivatarok, különben a' légely egészséges. A' Nagykunság folyói : *Berettyó, Hortobágy, Körös,* mellyek gyakran kiáradnak ; a' Kis-kunságnak folyói nincsenek, kivéve a' Duna egy csekély részét, melly Laczházánál mossa, 's árvizek alkalmával egy ismét visszatérő ágban Kun-szentmiklóst is érinti. — Termékeit illetőleg igen szép tiszta buza terem a' Nagy-kunságon, a' Kis-kunságon több rozs, zab, kukoricza, köles. Ezenkivül kender, len, dohány, repcze, ámbár nem nagy mennyiségben. Kerti vetemény és zöldség, különösen jóizü spárgák nagy

bőségben. Gyümölcse kevés, kivéve a' sárga és görögdinnyét. Szőlőskert sok van, de bora gyenge 's kereskedésre nem alkalmas. Erdeje nem levén, fa helyett szalma, kóró, száritott tarló 's tőzeg pótolja a' tüzelési szükséget. — A' szarvasmarhatenyésztés, kivált a' Kis-kunságban nagyban üzetik, hol ezrenként legelnek a' legszebb faju magyar ökrök és tehenek. Hasonlóul a' juhtenyésztés, 's most már számos nemesitett nyáj is van. A' lótenyésztés nem annyira számra, mint minőségre nézve sok kivánni valót hagy hátra. Sertés küleladásra is jut, ámbár igen nagy mennyiségben használtatik fel otthon. Ásványok közül csak a' kis-kunsági darázskövet, 's némely tavak kiszáradt helyein a' széksót találhatni. — Lakosainak száma a' Kis-kunságban : 61,010 lélek, u. m. 33,732 kath., 219 evang., 26,902 reform. 55 n. e. gör. 102 zsidó; Nagy-kunságban : 49,958 lélek, u. m. 7363 kath., 11 evang., 24,434 ref., 150 n. e. gör. — A' mai jászok és kunok maradékai azoknak, kik a' hajdani Cumániából (most Moldva, Bessarabia) jöttek be az országba 's itt királyainktól nyerték földjöket. Most a' magyarságnak valódi szinét képezik 's igen valószinü, hogy külön kun nyelvök soha nem is volt. A' kunok fő jellemvonásai : vallásosság, vendégszeretet, szabadságszeretet, bátorság, katonai vitézség, minek számos régi 's ujabb háboruban adák jelét. — Ipara a' földmivelésen 's baromtartáson kivül ugyszólván semmi. Kereskedésének roppant akadályai a' rosz utak, mellyek sáros időben feneketlenek. Oskoláik meglehetős számmal és jó karban vannak mind kath., mind reform. részről. — 1848 előtt 125 portája volt. Országos nemes volt 2133 férfi (az egyesült kerületben). — A' Kis-kunságban van 7 mezőváros u. m. *Halas* mintegy 12,000 l., *Félegyháza* 15,000 l. a' kerületi házzal, *Kun-szentmiklós* 5000 l., *Laczháza* 3700 l., *Szabadszállás* 5000 l., *Fülöpszállás* 5000 l., *Majsa* 5300 l. Van azonkivül 1 szabad közönsége (*Dorozsma* 8300 l.) 's 33 pusztája. A' Nagy-kunságban 7 mezőváros u. m. *Kardszag* (-Uj-Szállás) 13,016 l. *Madaras* 7200 l., *Kunhegyes* 6300 l., *Kisujszállás* 8600 l., *Turkeve* 8300 l., *Kun-szentmárton* 6200 l. Van ezenkivül 16 pusztája. — k.

Kurdistan, azaz *kurdok* hazája, Elő-Ázsiában az armeniai fensik délkeleti 's a' Zogros-hegység északnyugoti lejtőségén, e' két hegység és a' Tigris folyam közti téren, 36° 30′—39° 30′ ész. szél. és 59°—66° keleti hossz. között. A' tartomány legnagyobb része igen hegyes, a' völgyek többnyire igen termékenyek és szépek. A' kurdok rabló nomádnép, melly az indogermán törzshöz tartozik, az izlamot vallja 's ős idők óta változatlan állapotban lakik e' vidéken. Több törzsre oszolnak külön fejedelmek alatt, 's épen olly szabadságszeretők 's függetlenek, mint vadak és hajthatlanok. Rabló életök következménye, hogy hazájokon tul is távol földeken el vannak szórva, különösen Armeniában 's Mesopotamiában; nem ritkán mint pásztorok, karaván vezetők 'stb. vándorolnak ki egész Kis-Ázsiáig, sőt a' Persia és Turkestan közti határhegységben is találtatnak. Csak kevés törzs van megtelepedve, a' többiek örökös vándorlásban vannak nyájaikkal. Főfoglalkozásuk marhatenyésztés és némi földmivelés; jellemök alapvonása rablás 's bizonyos kétszinü vendégszeretet. Egyébiránt életmódjok felette hasonlit a' *beduinokéhoz*, 's ők is, mint ezek, lovagnép, 's épen olly alacsony fokán állanak a' miveltségnek. Név-

szerint alig ismernek némi állami összeköttetést. Fejedelmeik igen csekély hatalommal birnak, 's ezt is, ha birják, csupán személyes tulajdonaiknak köszönhetik. Területök névleg a' portának és perzsa birodalomnak van alája vetve, de sem egyik, sem másik hatalmasság nem volt még eddig képes a' kurdokat teljesen meghóditani. A' legnevezetesb helyek Kurdistanba *Bitlis*, a' pasa székhelye 20,000 l. és *Kirmansah* 40,000 l. — A' kurdokon kivül más népségek is laknak itt, igy törökök, perzsák, nehány beduin csapat, 's nestorianusok (szyriai keresztyének), kik ujabb időkben sokat szenvedtek a' mahommedánoktól. — k.

Kutahia (Kutahieh, Kutaieh, Kutaiah, Kiutahieh) török-ázsiai város Natoliában, Kermeian kerületben a' Pursak bal partján, a' pasa és a' fő hatóságok székhelye, regényes vidéken. Van egy régi váromladéka, 50 mecsetje, 4 örmény 1 görög temploma, 30 nyilvános fürdője, több bazarja, pamutszövőgyára, fejér agyagból készült hires pipái, nevezetes kereskedése délszaki gyümölcscsel, gyapottal, teveszőrrel, viasszal 'stb. Lakosainak száma 60,000, ezek között 5000 görög. *Fundsali* faluban meleg fürdők és *Seidi Gaziban* egy igen régi emlék, még a' phrygiai királyok korából. 1833. az egyiptomi pasa itt kötött ideiglenes békét a' portával. Tartózkodási helye 1850—51. a' magyar menekvőknek, kik a' porta által ide internáltattak, mig 1851. őszén e gyészakamerikai hajó onnan elszállitotta őket a' föld nyugoti részeibe. — a.

Kuthy (**Lajos**), m. iró, az Akademia 's Kisfaludi-társ. tagja, született 1813-ban Biharmegyében, hol atyja reform. lelkész 's magas müveltségü férfi volt, ki fiának kiképzésére sok időt és gondot forditott. Gyermekkora óta uralkodó tehetség volt nála az élénk, izgékony képzelem. Debreczenben végezte iskoláit, azután a' m. nemes ifjak szokása szerint megyei praxisra, 's onnét 1834-ben országgyülésre ment. Az akkori országgyülési szabadelmü ifjak casinójábani részvéte miatt az ügyvédi vizsgálattól, több társával együtt eltiltatott. A' megyébe visszamenvén egy ideig aljegyzősködött; 's miután jegyese, meghalt, Pestre jött uj pályát törni tehetségeinek. Folyamodott ügyvédi vizsgálatra bocsáttatásért, de siker nélkül; időközben pedig Erdélybe menvén országgyülési hirlapot szerkeszteni, annálinkább bezáratott előtte az ügyvédi életmód ajtaja. Követte tehát természeti ösztönét, megkisértette tehetségeit, irni kezdett. Dolgozatai eredetiség, 's fényes, bár még akkor fejletlen természeti adományok bélyegét viselték. Házassága, mellyben megnyugvást keresett, szerencsétlenül ütött ki; de ennyi csapás sem töré meg; sőt csüggedetlenül haladott a' pályán, mellyet magának kitüzött. Első novellái, mikkel az Athenaeumban 1838-ban fellépett, nagy tetszést nyertek, 's hivatását fényesen tanusiták. Csakhamar egyike lett a' legkedveltebb, 's egyszersmind legtermékenyebb novellairóknak, 's irói érdemeiért 1843 óta a' m. Akademia 's később a' Kisfaludi-társaság tagja. Irt szinmüveket is (*Ariadne, Fehér és Fekete*), mellyekben sok szép költői gyöngy van ugyan, de mellyek gyenge drámák, és müvészi becsre nézve távolról sem hasonlithatók novelláihoz. „*Polgári szózata*“ pedig, egyetlen müve a' politikai irodalom mezején, csak azt bizonyitja, hogy szerzője jeles költő.— Kuthy az 1843-iki országgyülésen gr. Batthyány Lajos magántitoknoka, s azt követő évben a' gyáralapitó társaság jegyzője lett. Az 1848—49-iki

években közhivatali pályán szerepelt. Azóta ismét novellákat ir, 's nevét az albumokban és a' hirlapok tárczáiban örömmel látja az olvasó közönség, — mert Kuthynak fényoldala a' beszélyirás. E' téren kevesen működtek annyi geniálitással és szerencsével, mint ő. Főkép az erős szenvedélyek, a' viharos lelkiállapotok festésében hatalmas, gyakran elragadó. Költői phantasiája 's ennek megfelelő nyelve rendkivül, egész a' bujaságig gazdag, mint Rubens vérmes alakjai. Novelláinak szerkezete egészen uj, sajátságos, eredeti modorban tünt fel, melly a' legjobb szerkezetü franczia novellákra emlékeztetett, mig dusgazdag, virágzó nyelve főleg a' lelkiállapotok festésénél, gyakran Georges Sandra.— A' bonyolitást, kifejlődést, meglepő fordulatokat mesteri kézzel tudja elrendezni; felvett tárgyainak egész a' legkisebb részletekig ható, élénk 's ragyogó leirását adja; a' nyelv alig van valamellyik m. prózai irónak annyira hatalmában, mint neki, 's azt senki sem tudja eredetibben használni. A' humoristicus mezőn adott mutatványaiban pedig életerősen zsibong a' sok talpraesett ötlet, 's körmönfont magyar szólásmód. Képzelmének 's ezzel rokon nyelvének tulgazdagsága ollykor fárasztóvá is lesz; a' halmozott virágok, képtenger, a' néha bizarr alakzatok csaknem elszéditik az olvasó fejét. Ez hibája, a' mi árt a' művészi tisztaságnak; ha mások szegénység és soványság, ő ismét tulbőség 's szellemi bujálkodás által vétkezik. Ezen képzelmi áradás, és illatával kábitó szóvirány azonban nála nem erőtetett; látszik rajta, és ez élvezhetőbbé teszi a' tulságot, hogy e' részegitő 's kábitó fény- és illatgazdagság egyéniségéből könnyen, természetesen és szükségképen áradoz. Legnagyobb müve a' XV. füzetben megjelent, két nagy kötetet tevő regény: „*Hazai Rejtelmek*" (Pesten, 1846.), hol egyesitve van a' komoly és emelkedett költészet a' legsikerültebb humoristicus előadással, 's az önteremtette költői, mint a' népies magyar nyelvbeni bámulatos jártassága egyiránt kitünő. Novelláinak gyüjteménye ekkorig 5 kötetben (1841—51.) jelent meg. Első kötet tartalma: *Cleopatra*; *Egy éj a' fővárosban*; *A' szerelemféltő*; *A' szinésznő*; *Nő és férj*; 2-ik köteté: *Cilleyi Borbála*; *Mátkaáldozat*; *Toulouse Saphója*; *Végrendelet*; *A' számüzött*; *Vetélytárs*. 3-ik köteté: *Balitéletek*; *Arthur és Jenő*; *Az eskü órája*; *Délila*. 4-iké: *A' trónkövetelő*; *János fővétele*; *Divatkép*; *Igaz itélet*. 5-iké: *Egy Alkalmi vers*; *Rágalom és gyanu*; *A' tőr és feszület*; *Az apaüldöző*; *Az álomjáró*; *Egy iskolai kaland*; *Két elitélt*; — legujabban az Enyedi Albumban kitünő beszélye: *Székely Katalin.* 'stb. — T.

Kutatási jog (a' hajókon) l. *Rabszolga-kereskedés.*

Küküllő vármegye (Kokelburger Gesp.) Erdély ezen megyéje északról Torda, keletről Maros és Udvarhelyszék, délről Segesvár és Megyesszék, nyugotról Alsófejérmegyével határos. Területe 28 □ mfd. Lakosainak száma 78,000. Csaknem az ország közepében fekszik, 's mint a' Magyarország közepét elfoglaló Jászkunságnak, ugy ennek földje is a' legtermékenyebbek közé tartozik. Csekély emelkedésü vidékén igen jeles gabona és borok teremnek. Lakosainak nagy része szász, mi *Benigni* szerint, arra látszik mutatni, hogy hajdan e' magyar megye egy része a' szász gyarmathoz tartozott, e' változás a' mongol pusztitás alatt történ-

vén. Folyói : a' *Maros* a' megye északi, a' *Nagy-küküllő* 's *Kis-küküllő* a' megye közép részén. — K. megye két részből állott, *felső* és *alsóból*. A' felsőnek 3 járása : a' *kundi*, *szászsnádasi* és *zágori*; az alsónak szinte 3 : a' *gálfalvai*, *radnóti* és *tatárlaki*. Van benne 1 kir., 1 mezőváros 's 166 falu. A' kir. város : *Ebesfalva* (Erzsébetváros, Elisabethstadt, oláhul : Ibisfalou) a' N.Küküllő mellett 2200 l. E' város hajdan az Apaffy család birtoka volt, 's kedvencz tartózkodási helye I. A. Mihály fejedelemnek. E' család kihalta után a' fiscus kezére került, 's később gróf Bethlen Gábor erdélyi udv. kanczellárnak adományoztatott, ki azt az örmény egyháznak adta el. 1790. országgyülésen kir. várossá emeltetett. A' város nem nagy, de szabályszerüen van épitve 's egy szépen készitett örmény-katholikus főegyháza van. Lakosai csaknem mind örmények, kiknek főfoglalkozása a' kereskedés, 's kik között csak kevés magyar és német kézmüves lakik. A' küküllő partján fekvő régi Apaffy vár omladék. Mezővárosa a' megyének : *Küküllővár* (Kokelburg, oláhul : Csetátye de Bálte) a' gr. Bethlen család birtoka, a' K.Küküllő partján, lakosai magyarok 's oláhok. Nem messze innen van a' nagy kiterjedésü, pompás kertekkel köritett grófi kastély. Az itteni vidék igen sódus 's a' marhatenyésztésre igen alkalmas. A' faluk között nevezetes : *Radnót* (oláhul : Jernut), nagy magyar falu a' Maros partján, erős várral, mellyet I. Rákóczy György, Serena August velenczei épitész által épittetett. Mondják hogy e' vár foglalná el Erdély középpontját. *Bethlen-szentmiklós*, nagy falu a' Küküllő partján, két szépen épitett grófi kastélylyel. *Balkátson* terem Erdélynek egyik legjobb borfaja. *Dicső-szentmárton*, hol a' megye tartotta gyüléseit. — k.

Kymäläinen, finn dalköltő jelen korunkban, fia egy szegény jobbágynak, inségben 's nyomorban növekedett. Épen ezen nehéz életgondjai közben fejlődött költői nézlete, a' költészetben keresvén lelke kárpótlást a' rideg valóságért. K. tanult olvasni, de irni nem. Gyakran olvasgatott a' bibliában, de még szorgalmasabban a' természet nagy könyvében. Szegény maradt mind végig, de lelkében örök béke és derültség lakozott, mi legközelebb környékzetére is elragadt. Dalai többnyire epico — lyrai tartalmuak, tele meleg és tiszta érzelmekkel a' természet szépségei iránt, 's gyermeteg, eredeti eszmékkel. K. jelenleg molnár, 's foglalkozása összhangzik kedélyével. A' malom egyhangu kerepelése, a' viz zuhogása 's a' zöld vidék szemlélete között költi dalait, elfelejti néha 's ismét ujakat költ. A' vidorságot 's függetlenséget mindenek felett szereti. Lakodalmas ünnepélyeken igen szivesen látott vendég. Dalai közől csak azokat bocsátja közre, mellyek bizonyos ünnepélyes alkalomra készültek. Ezek között legszebbnek tartatik az, mellyben több rosz termés után hálákat ád az istennek egy szép nyár áldásaiért. — a.

L.

Lablache (Lajos) hires olasz énekes, született 1794. Nápolyban. Atyja franczia, anyja angol eredetü volt. Már gyermekkorában nagy tetszéssel lépett fel egy nápolyi szinházban, 's 20 éves korában mint másod bassista nyert alkalmazást Palermóban. Óriási tehetségét csak öt év lefolyása után vevé egy müértő észre, ki azonnal sietett e' rejtett kincset napvilágra hozni. E' müértő maestro *Rossini* volt. Ennek ajánlása folytán jött L. Romába; 's itt nyilt meg pályája. 1814. nőül vevé *Pinati Teréz* énekesnőt, 's időszakonként Nápolyban, Parmában, Bécsben, 1830—1832. Párisban 's Londonban lépett fel, 1834. ismét Nápolyban, 1835. ismét Párisban a' nagy opera tagja volt, Victoria királynő énekmestere is levén. Ezután állandóan Párisban maradt. L. hangja két egész octavára terjed, szilárd és hangzatos, hajlékony és kedves, hatalmas és kifejezésteljes volt. Olaszországnak nem volt jelesebb bassistája, mint ő. Azonkivül játéka is kitünő volt. Taglejtése, kifejezése, állásai, méltóságos alakja, arczvonásainak szabályszerüsége, idomainak szépsége 'stb. mind párját ritkitólag emelék hangja bájait. Egyformán működött mind a' komoly, mind a' vig operákban. — a.

Laborde (Sándor Lajos József, gróf), franczia publicista és statusférfiu, szül. 1774. Párisban. Legifjabb fia volt az 1794-ben 70 éves korában nyaktiló által elvérzett gazdag kereskedő és bankár *L. János Józsefnek*. Eleinte II. József császár alatt osztrák ezredekben szolgált, a' campoformiói béke után az osztrák szolgálatból kilépett, 's az emigransok sorából kitörültetvén Franciaországba tért vissza. Iratai által tagjává lön az akademiának 's magára voná figyelmét Napoleonnak, kit el kelle kisérnie Spanyolországba 's később Austriába; ez utóbbi által neveztetett ki államtanácsosnak és a' közmunkák igazgatójának. Páris sokat köszönhet neki szépitési tekintetben. 1814. a' párisi nemzetőrség egy részét vezénylé 's az oroszokkali capitulatiót ő irta alá. Ezután 3 évig titkára volt a' kölcsönös oktatás központi társulatának, 1818. ujra az államtanács tagja; nem sokára azonban, szabadelvüsége miatt a' ministerek által kituratott. 1822. követül választatott a' kamarába, később keletre utazott, 1829. ismét a' követi kamarában tünt fel, 's 1830. azon 221 követ közt volt, kik a' X. Károly rendeletei elleni óvást aláirták. *Lajos Fülöp* kinevezé nemzetőri segédjének és státustanácsosnak. Perrier ministeriuma alatt elveszté segédségét, de csakhamar visszanyeré. Páris 1831 és 1834. követül választá a' kamarába, 1837 és 1839. Étampesben választatott meg. 1841. kilépett a' kamarából 's meghalt 1842. — Iratai

között a' kitünőbbek : „*Voyage pittoresque et historique en Espagne* (4 köt. Páris 1804—1818.) — Itinèraire descriptif de l'Espagne (5 köt. 1809—1827. 3 kiad. 6 köt. 1822—1828). — Les monumens de la France (Paris 1816—1830). — *Voyage pittoresque en Autriche* (2 kötet Paris 1821—23.) — *Versailles ancien et moderne* Par. 1840.) — 2) Fia *L. Leon Emanuel József* szül. 1807. Párisban, Göttingában tanult, 1825. atyjának keleti utazásában társa volt (*Voyage dans l'Arabie Pétrée* Paris 1830). 1824. franczia követségi titkár lett Romában. A' juliusi forradalomban Lafayette segéde volt, 1841. atyja helyébe választatott a' kamarába 's 1842. az akademiába. Egyéb iratai : *Flore de l'Arabie Petrée* (Par. 1833. 4.) — *Essai pour servir a'l'histoire de la gravure sur bois* (Paris 1833.) — *Histoire de la découverte de l'imprimerie.* (Par. 1836.) — *Voyage en Asie mineure* (1839.) — *Voyage en Syrie* (1839.) 'stb. — 3) L. *István* szül. 1779., mint önkénytes részt vett Napoleon csatáiban. Nagy bonapartista. Lajos Napoleon boulognei merényletének (1840.) részese levén, két évig ült börtönben, 1849—51. a' nemzetgyülés tagja volt.—a.

Laborfalvi Róza *l. Jókainé.*

Labourdonnaye (Ferencz Regis, gróf) franczia statusférfiu, született Angersben 1767. Születése és neveltetésénél fogva a' régi királyság elveinek hive, esküdt ellene volt a' felmerült forradalmi iránynak. Ott volt Koblenzben az emigratio között, ott Condé herczeg seregében, majd a' Chouanok 's vendéeiak között, a' királyi ügy mellett a' republikánusok ellen harczolva. Az utóbbiak győztek. A' consulság alatt az általános amnestiát ő is felhasználá 's Francziaországba térve, nem sokára, Napoleon szerencséje által elkábitva, ennek meghódolt ő is. Feltünvén Napoleon balcsillagzata, felébredtek a' franczia aristokraták régi vágyai, 's a' császárság bukása után a' régi királyság teljes fényének visszaállitása volt egyedüli tárgya minden törekvéseiknek. 1815. a' kamarába választatván, ez időtől fogva 1829-ig szakadatlanul feje volt a' legszélsőbb jobboldalnak, erős harczra kelve, hol alkalmat talált, a' szabadelmüek 's mérsékeltek ellen. 'S ámbár nyilvános beszédeiben 's müködéseiben sok ellenmondás tünt fel, világos még is, hogy törekvéseinek valódi czélja nem volt egyéb, mint a' legtisztább royalismus 's a' XVI. Lajos előtti kor visszaállitása. 1829. aug. 8. *Polignac* ministeriumában a' belügyi tárczát nyeré, nem sokára azonban kényszeritve érezte magát, erről lemondani. E' körülménynek köszönheté, hogy a' juliusi forradalom catastrophja bántatlanul hagyá, 's hogy várfogság helyett, teljes visszavonultságban élhetett jószágain, hol 1839. meghalt. — k.

Lachmann (Károly) német nyelvész, berlini egyetemi tanár 's tagja az ottani Tud. Academiának, szül. 1792. Braunschweigban. Tanult Lipcsében 's Göttingában. Mint önkénytes részt vett a' francziák elleni hadjáratban. 1825. óta állandóan a' berlini egyetemnél működik. A' régi classicus és ó-német nyelvészet, itészeti 's történelmi tekintetben, ez volt azon tudományos szak, mellynek kizárólag szentelé erejét. Kiadott müvei : „*Propercz* (1816; 1829.) — *Catull* (1829.) — *Tibull* 1829 ; — *Das griech. N. Testament* (1831 ; 1837.) — *Genesius* (1834.) — *Terentianus Maurus* (1836) ; — és Klenzétől *Philologische Abhandlungen* (1839.) — Ó német müvek közül : *Der Niebelungen Not und Klage* (1826; 1841.)—

Gedichte Walters von der Vogelweide (1827 ; 1843.) — *Wolfram von Eschenbach* (1833.) — *Gregorius, eine Erzählung von Hartmann von der Aue* (1838.) — *Iwein* (1824; 1842.) — Müller *Sagabibliothekájának* (1816.) Shakespeare *Sonettjeinek*, (1820) *Macbethjének* (1829) fordítása 's Lessing *Sämtliche Werke* (1838—39). A' berlini akademia irományai közt számos müvei vannak. — a.

Lafarge (Mária) hirhedett méregkeverőnő, szül. Párisban 1816. előkelő gazdag családból. Capelle ezredes atyja, valamint anyja halála után br. Garat nagybátyja házában neveltetett. Tüzes vérmérséklete sok roszul választott olvasmány által még inkább felizgattatván, már igen korán ereszkedett mindenféle szerelmi viszonyokba. Egy kedvese hütlenségén felindulván, 1839. minden vonzalom nélkül ment férjhez Pouch Lafargehoz, egy vidéki vasgyároshoz, ki viszont leginkább csak a' nő vagyonát vevé tekintetbe. A' fiatal nő a' vidék holt életében csakhamar roszul kezdé magát érezni, hozzájárult több balviszály és félreértés a' házastársak között. 1840. a' férj Párisban tartózkodván, a' nő gyöngéd levél kiséretében egy lepényt küldött neki, mellyet maga sütött; azt kivánván, hogy azt bizonyos órában egye meg, midőn ő is lepényt eendik 's róla gondolkozandik. A' lepény megevése után a' férj beteg lön, haza vitette magát 's ott meghalt. Erre 1840. juniusban a' megholt rokonai pört inditottak a' nő ellen, mérgezés miatt. Az érdekes pör, melly a' tullei esküttszék előtt folyt, rendkivül elfoglalá az akkori európai sajtót. Időközben tetemes gyémántlopásról is vádoltatott, mit L. maga be is vallott, mig a' méregkeverést mindvégig makacsul tagadá. A' törvényszék mindkettőre nézve vétkesnek nyilvánitá, 's 1840. septemberben az első büntény miatt 2 évi börtönre, az utóbbi miatt pedig örökös kényszeritett munkára itélé, mit a' törlesztő szék is megerősitett. Nehány év előtt jelentek meg emlékiratai. Legutóbbi időkben Lajos Napoleon megkegyelmezett neki. — k.

Lafayette (Marie Jean Paul Roch Yves Gilbert Mortier, marquis) szül. 1757. Chavagnacban, előkelő családból, mellynek több tagjai harczi érdemekkel birtak. Életének első szaka korábbi időszakba esvén (l. *Közh. Esmeretek Tára*), itt ezt csak főbb pontjaiban érintjük. — 16 éves korában vevé nőül Noailles kisasszonyt, Ayen herczeg leányát. Hajlamból választá a' katonai pályát. Ekkor tört ki az északamerikai szabadságháboru. L. önköltségén állitott ki egy hajót, 's daczára az udvar tilalmának, fiatal neje rimánkodásainak, 's családja haragjának, 1777. Amerikában kötött ki. A' congressus kinevezé tábornoknak, mit csak ugy vállalt el, hogy saját költségén és mint önkénytes szolgálhasson. Washingtonnal szoros barátságba lépett, mit csak e' nagy férfiu halála volt képes megszakasztani. Számos csatáiban igen dicséretesen tüntette ki magát, 's a' háboru végeig részt vett annak minden változataiban. Az amerikaiak a' legkitörőbb lelkesedéssel fogadták, különösen midőn a' háboru végeztével az egyes államokat beutazá. Utja diadalut volt. — Ezalatt hire, dicsősége hazájában is elterjedt, hol csaknem hasonló lelkesedésre talált. 1785. a' német fejedelmek udvarait látogatá meg, 's itt különösen II. József császár és nagy Fridrik részéről részesült kitünő fogadtatásban. — 1787. részt vett mindazon mozgalmakban, mellyek a' nagy franczia for-

radalom kitörését előmozditák. Tagja volt az országrendeknek 's Mirabeauval egy értelemben dolgozott. Az emigransok első coalitioja ellen felállott 3 sereg egyikének fővezére volt, 's csatát csatára nyert. Párisban változott a' rendszer. L. maga is két izben vád alá helyeztetett. Személyes védelme által elháritá ugyan azt magától, de a' jacobinusok maradtak urai a' térnek. Letevé a' fővezérséget, 's neutralis térre akarván vonulni a' feltarthatlan ár elől, átkelt a' határon. Itt osztrák őrsök kezébe került, 's államfogoly gyanánt 5 évig hurczoltatott egyik börtönből a' másikba; legtöbb időt az ollmützi várban töltött. Innen a' francziák győzelmes fegyvere szabaditá meg. A' leobeni békekötésben Bonaparte eszközlé ki szabadulását. Ekkor a' bataviai köztársaságba ment, Utrechtben akarván állandóan letelepedni. — Brumaire 18-a 's az ujonnan fölmerült szabadsági törekvések ismét Francziaországba csalák. Megismerkedett Bonaparteval, ki midőn Lafayettet önző czéljaira nem nyerhette volna meg, folyvást nagy hidegséget és tartózkodást tanusitott iránta. L. ekkor visszavonulva élt Lagrange nevü birtokán családjának, komoly tanulmányoknak 's a' nemzeti gazdaságnak, 1807. a' halál elragadá nejét. — Az első restauratio alatt távol maradt a' közügyektől. De midőn a' bécsi congress Napoleont törvényen kivülinek nyilatkoztatta, 's a' külhatalmak invasiója Francziaországot fenyegeté, kilépett magányából. A' Napoleon által ajánlott pairséget visszautasitá, de megválasztatá magát a' képviselői kamara tagjának. Az 1791-ki zászlót akará ujra kitüzetni, 's mindent elkövetett a' mit hazája megmentésére még egyedül üdvösnek látott. De a' waterlooi veszedelem után egymást érte a' többi; a' sereg visszavonult, Páris megadta magát. L. Napoleont Északamerikába akarta átszállitani, de ez már önként az angolok kezére bizta magát. A' képviselő kamarában elkészitvén a' szövetséges hatalmak elleni óvást, visszavonult falusi birtokába. 1818. minden ármánykodás daczára, megválasztatott a' következkamarába. Itt is, mint azelőtt mindig, az észszerü szabadság barátjaként működött; minden kivételes törvényt legnagyobb erélylyel támadott meg. 6 évig viselé ezen követséget. Elleneinek minden ármánykodásai felett mindannyiszor diadalmaskodott, mig végre Villéle ministeriumának mégis sikerült, őt megvesztegetések 's egyéb módok által a' választásoknál elejteni. — Fájdalommal látta hatáskörének megsemmisitését, 's egy régi kedvencz vágyának valósitásán igyekezett. Fiatalkori dicsőségének helyszinét, Amerikát akará ujra meglátogatni, mire az egész amerikai nép ismételt meghivásai is régóta ösztönzék. A' köztök létezett szoros kapocs soha sem szünt meg, 's a' forradalom folyama alatt 's szerencséjének változatos körülményei között több izben szóliták fel, hagyná oda hálátlan hazáját 's az ellene zuduló veszélyeket, és keressen menedéket Amerika szabad földén, hol egy egész nép hálája 's szeretete ölelendi körül. Kötelességérzete 's reményei mindannyiszor legyőzék szive sugallatát. 1824. februárban uj ünnepélyes meghivást nyert. Aug. 25. fiával együtt New-Yorkban szállott amerikai partra. Ott mulatott 1825. septemberig, 's ez idő szakadatlan ünneplés volt Amerikában. A' congressus olly tiszteletnyilvánitásokat rendelt számára, minőkben maga Washington sem részesült. Utja a' 24 államon keresztül fényes diadalut volt. A' szabadságháboruban szerzett érdemei jutalmazásaul a' congressus 200,000

dollárt 's 20,000-nyi hold földet szavazott meg neki. Visszatérve hazájába ujra lagrangei magányába vonult, honnan az 1828 's 1829. évi kamarai ülésekbe történt megválasztása szólitá ujra a' köztérre. Ez időbe esik egyik körutja Francziaország déli vidékeibe, hol a' szabadság ősz bajnoka mindenütt a' nép osztatlan lelkesedésével találkozott. — Falusi magányában érték az 1830-ki elhirhedett juliusi kir. ordonanczok. Azonnal Párisba sietett, szövetségbe lépett az akkori legnevezetesb követekkel 's a' keletkező mozgalom élére állott. Közkivánatra átvevé az összes katonai erő főparancsnokságát 's kiáltványokat bocsátott ki a' néphez és sereghez. Első lépéseinek egyike volt a' nemzetőrség uj szervezése. Az alkudozásra kész X. Károly király nála megjelent követeinek ezt adá feleletül: „Elkéstek; a' Bourbonok háza megszünt uralkodni.“ Francziaország sorsa némileg L. kezébe központosult. Állása roppant nehézségekkel volt összekötve. Legitimisták, bonapartisták, republikánusok mind érvényre akarák most emelni eltérő külön igényeiket. Végre a' kamara többségének részére hajlott 's *Lajos Fülöp* megválasztatására adá ő is szavazatát. Egy hatalmas töredék respublicát kivánt, mellynek élén mint elnök L. állandott volna, azonban benső meggyőződése folytán, minden erejével ellenállott e' követeléseknek. A' palais royalba ment Lajos Fülöphöz. „Ön tudja — igy szólott hozzá — republikánus vagyok 's az Egyesült államok alkotmányát tartom legtökéletesebbnek a' most létezők között.“ — „Teljesen osztom ön véleményét — válaszolá a' herczeg — ki, mint én, két évig Amerikában tartózkodott, annak lehetetlen hasonló nézeteknek nem hódolnia; azonban hiszi ön, hogy Francziaország jelen állásánál 's a' most uralkodó hangulatnál fogva tanácsos volna, itt amaz alkotmányt hozni be?“ — „Nem hiszem — mondá a' tábornok — a' mi a' franczia népet most egyedül boldoggá teheti, az nem más, mint egy republikánus intézményektől körülvett népszerü trón.“ — „Épen ez az én gondolatom is“ fejezé be a' herczeg. Lajos Fülöp királylyá lett, 's az idő meghazudtolá ugyan ama párbeszédben fogadott igéreteket, azonban L. mint mindig, ugy akkor is legjobb meggyőződése sugallatát követte. A' nem sokára feltünt 's a' régi királyság visszaállitása felé törekvő reactionarius törekvések ismét az ellenzék soraiba vezeték, ámbár személyes befolyásának sulyával, gyakran saját neve fényét is koczkáztatva, nem egyszer iparkodott a' királyt 's kormányt esztelen democraták tulzó követelései ellen biztositani. Hűsége 's áldozatai roszul jutalmaztattak. Kénytelennek látta tehát magát nemcsak a' nemzetőrség főparancsnokságáról lelépni, hanem minden összeköttetést megszüntetni olly ministeriummal, melly a' helyett, hogy a' juliusi forradalom elveit tovább fejlesztette volna, egy juste milieu nyomorult csonkaságát, sőt ennél még erősebb hátrálást tűzte ki czéljaul. L. utolsó éveiben is a' régi állhatatossággal 's tüzzel küzdött mindenkori, változatlan elvei mellett. Teljes öntudattal halt meg 1834. maj. 20. meghülés következtében. Minden párt bevallá, hogy Francziaország benne egyikét veszté legnemesebb 's bár nem legtovább látó, de legbecsületesebb jellemeinek. Lásd *Regnault Warin*: Mémoires pour servir à la vie du général Lafayette 'stb. (2 kötet Par. 1824); — Lafayette et la revolution de 1830 (2 kötet 2 kiad. Paris 1832); — *Mémoires, correspondance et manuscripts du général Lafayette*

(6 köt. Par. 1836—37). — Egyetlen fia L. *Georges Washington* született 1777. korán lépett a' hadi pályára, Grouchy tábornok segéde volt 's dicséretesen tüntette ki magát az olasz, osztrák, porosz- és lengyelországi hadjáratokban. 1815. először választatott meg a' kamarába 's 1827. óta folyvást tagja volt annak a' legszélsőbb baloldalon. — Unokája : L. *Oszkár*, szül. 1816. mind a' parlamenti, mind a' hadi pályán nagyatyjához méltólag viselé magát. Algirban mint tüzértiszt küzdött 's vérén nyerte a' becsületrend keresztjét. Az 1849—51 nemzetgyülés tagja volt, hol az elnökválasztás után a' mérséklett ellenzékhez tartozott. — k.

Laffitte (Jacques), gazdag franczia bankár, ki hazájának nem csak mint eszélyes statusférfiu, névszerint pénzügyér, hanem a' vész napjaiban mint hű polgára is tetemes áldozatokat tett, egyike az ujabb kor legnemesebb és legegyszerübb nyilvános jellemeinek. Fia volt egy ácsnak 's 1767. Bayonneban született. Korábbi életének főpontjai : 1788. könyvvivő lett Perregeaux bankárnál Párisban. Ennek halála után fiával alapitott egy bankárüzletet „Laffitte et comp." czimmel, melly a' körülmények szerencsés felhasználása mellett nehány év alatt tetemes vagyonra 's tekintélyre vergődött. 1809. a' franczia bank igazgatója, majd a' keresk. kamara elnöke lett; 1813. a' keresk. törvényszék birája 's 1815. mint a' keresk. választmány tagja a' képviselői kamarába került. Ö volt később, ki a' szövetséges hatalmak számára kötelezett 2 milliót a' minden pénzforrásból kifogyott kormánynak saját pénztárából előlegezé. 1817. a' pénzügyi választmány tagjaul kéré fel. Ez időtől fogva 1830-ig csaknem szakadatlanul tagja volt a' következkamarának, hol nemcsak pénzügyi tudománya, hanem általában minden egyes tárgyalásoknál tanusitott szabadelmüsége 's valóban hazafiui érzelmei miatt egyike volt a' legtekintélyesb 's legnépszerübb férfiaknak. Utoljára határozottan az ellenzék soraiba állott 's egyike volt azon 221 szabadelmü követnek, kik a' királyhoz intézett elhiresült szózatot aláirták. Házánál gyültek össze a' népképviselők, kik a' mozgalom vezérletét elvállalák 's ideiglenes kormányt alkotának. Midőn az uj államfőről volt szó, leginkább L. volt az, ki az Orleans herczeg választatását sürgeté, 's mellette legerélyesebben küzdött. Majd másodelnöke lett a' következkamarának 's Lajos Fülöp első ministeriumában az elnökséget 's pénzügyi tárczát nyeré el, mellyről azonban önként lemondott 's csak mint a' képviselői kamara tagja vett részt a' közügyek vezetésében. Parlamentaris működése mindinkább aláhagyni volt kénytelen, minél inkább gyengült az ellenzék, 's minél inkább erősbült a' juliusi forradalom utjáról eltérő kormány hatalma. L. a' legkeserübb csalódásokat volt kénytelen tapasztalni. A' király nem hallgatott többé sem L., sem mások jószándéku tanácsaira. — Legszomorubb csapása azonban, mellyet a' juliusi kormány megváltozott irányánál fogva tapasztalni volt kénytelen, roppant vagyonának elvesztése vala. Azon összeg, mit a' király áldozott fölsegéléseül, nem volt elegendő, 's annyira került a' dolog, hogy párisi nagy hotelét, mellyből nyeré Lajos Fülöp a' királyi koronát, nyilvános eladás alá bocsátani kényszerült. Az egész országban aláirások nyiltak meg azon férfiu vagyonának megmentésére, kinek önfeláldozó hazafiusága annyiszor segité ki az országot zavaráből. De ez aláirási összegek épen olly kevéssé feleltek meg a' czélnak, mint az, a' mit a' király

tett „barátja"-ért. Vagyona romjaiból 1837. társasági bank alakjában egy disconto pénztárt alapitott, melly a' kisebb tőkepénzeseknek a' nagyobbakkali versenyzését czélozá. E' vállalat által nagy érdemeket szerzett a' Páris-Rouen közti vasutvonal létesitése körül. A' kormány iránya által mindinkább elkedvetlenedvén, annál nyiltabban 's hangosabban hallatá vádszavait 's több izben ismétlé, hogy a' juliusi forradalombani részvéte miatt bocsánatot kér istentől 's emberektől. A' kormány nagy boszszuságára 1843. a' képviselő kamara megválasztá elnökének. Meghalt 1844. maj. 26. hátra hagyva egy leányt, ki boldogabb napjaiban Ney marsal fiához, Moskwa herczeghez ment férjhez. — Becsületességének számtalan eseteit mutatá fel élete, mire nézve elég legyen itt csupán azon egyet emlitenünk, miszerint 1845-ben egyszerrevolt kezébe letéve mind XVIII. Lajos, mind Napoleon magán vagyona. Mindkettő reá bizta vagyona maradványait, puszta becsületszavára, mind a' mellett hogy közösen elismert védője volt a' népérdeknek, 's azon felül a' császár uralmának határozott ellene. Lásd: „*Souvenirs de Jacques Laffitte, racontés par lui-même* 'stb. (Paris 1844.) — k.

Lafon, egyike azon nagyszámu, foglalkozás nélküli franczia ügyvédeknek, kiket a' mozgalom sárja idegen térre sodort. Régóta leghatározottabb szinü republicánus volt; a' februári forradalomban kormánybiztos lett. Azonban megválasztatását 1848. az alkotmányzó gyülésbe keresztül nem vihette, de várt 's elfogadván a' democrata socialisták programmját, 1849—51. a' törvényhozó gyülésben foglalt helyet. — a.

Lafosse, hires legitimista Francziaországban. Kir. tanácsos volt Rennesben, de 1830. Lajos Fülöptől megtagadván az esküt, magánéletbe vonult. A' köztársaság kikiáltatása után megválasztatá magát képviselőül, ámbár mindig az isteni jog 's absolut hatalom hirdetője volt azelőtt. — a.

Lagrange (Károly), régi republikánus Francziaországban, szül. 1803. Lajos Fülöp alatt börtönre itéltetett. A' februári napokban ő volt egyike az elsőknek, kik karddal kezökben indultak a' városházhoz. Az alkotmányzó gyülésben a' hegypárt legtovább menő tagja volt, 's az volt később is egész L. Napoleon államcsinjéig 1851. dec. 2. — 2) *Lagrange* (de, marquis), legitimista, a' juliusi forradalom és Lajos Fülöp egyik leghevesb ellene. Utóbb kibékült, conservativ képviselő lett, a' ministerium minden szabadságellenes inditványait hiven pártolván. 1848. képviselő lett ugyan, de még ekkor is royalista maradt. — a.

Láhner György, magyar forr. tábornok, szül. zólyommegyei Besztercebányán, 1792-ban. Fegyverrel kezében csak 1848. nyáron Szent-Tamás ellen küzdött: utóbb azonban országos főhadiszer-igazgató volt, — ő látta el fegyverrel 's táborszerrel az egész magyar hadsereget. Ezen hivatalában mindvégig az ügy buzgó szeretetét, jeles szakértést, 's fáradni nem tudó munkásságot bizonyitott. Az aradi haditanácsban, melly 1849. augustus 11-én a' fegyverletételt egyhangulag elhatározá, ő is jelen volt; 's a' határozatnak Világoson történt kiviteléhez önként csatlakozott. Különben Láhner azoknak egyike volt, kik erősen remélék, hogy az orosz czár

közbe fogja magát vetni az austriai császárnál a' fegyvert letevők sorsának enyhitése végett. — Özvegye és egy árva leánya siratják. — g.

Lahore, Előindia éjszaknyugoti szögletének egyik birodalma; határa éjszakról Tibet 's ennek apróbb nyugoti államai, keletről Afghanistan 's délnyugotról a' keletindiai angol birtok. Területe mintegy 5000 □ mfd. Három fő alkatrészei: *Pendsab* (Pendjab), *Kohistan* vagy *Kasmir* és *Pesawer* afghán tartomány. Lakossága 3 millio, kik többnyire a' hindu törzshez tartoznak. Uralkodó népségek a' *sikhek* (l. ezt). Közönséges közlekedési nyelv az uj perzsa. Iparága között kitünő a' shawl és selyemgyártás, 's a' sikhek harczi szelleménél fogva a' fegyvergyártás. Rundsit-Singh óta az alkotmány a' katonai despotiának egy neméből állott, a' fejedelem czime: maharadsa (nagykirály) volt. Hadi ereje nem egészen 80,000 emberből állott, mellynek nagy része franczia tisztek által európai lábra volt állitva. A' fejedelem jövedelmei 15 millió tallérra rugtak. Főbb városai: *Lahore* Pendsabban, volt fejedelmi székhely, 80,000 lak., bukott nagyság; *Amritsir*, a' sikhek szent városa 100,000 lak., *Kasmir* 40,000 l., *Pésawer* 70,000 lak., *Attok*, *Multán* 30,000 l. 'stb. Mindezen városok most csak romok régi virágzásukhoz képest. Legujabb időkben e' birodalom is hosszu harcz után végre az angolok birtokába került. (L. *Kasmir Keletindia, Pendsab*). — k.

Laing (Sándor, Gordon) angol utazó, ki tudvágyának áldozataként Afrika homokjában lelte sirját, szül. 1794. Edinburgban. Miután már fiatal korában számos évig az oczeánontuli expeditiókban tett volna szolgálatokat — több megbizással utazván Afrika egyes részeiben és kedvező sikerrel járván be névszerint Timmanich és Karamanka birodalmakat, — fölébredt benne a' vágy, Afrika belsejét tenni vizsgálat tárgyaul. Ez azonban ekkor meghiusult. 1825. az angol kormány pártfogása mellett a' Niger folyam kiismerésére vállalkozott, 's Tripolison keresztül nem Burnu felé, mint elődjei, hanem egyenes uton, az agably-i oázon keresztül Timbuktuba akart nyomulni. Utazása közben (1825. jul. 14.) a' tripolisi britt consul leányával összekelt, azonban már harmad napra további utjára kelt, hátrahagyván nejét szüleinél. Aug. 18-án több szerencsétlenség kiállása után Timbuktuba ért, hol igen jól fogadtatott. Két hónap mulva, csupán egy legény kiséretében elhagyá a' várost 's El-Alraun felé tartott, hol egy kereskedői karaván hoz szándékozott csatlakozni. Öt napi ut után a' fanaticus seikh, *Hamet ul d'Habid* kezébe került, ki erőszakkal az izlamra akarta téríteni. L. állhatatosan ellenszegülvén, egy felbontott turbant vetettek nyaka körül, megfojtották 's kidobták a' sivatagba, a' ragadozó állatoknak martalékul. — a.

Lajos I. (Károly Auguszt) Bajorország királya, és német költő szül. 1786. Házi neveltetése magán tanitók által bevégeztetvén, a' landshuti és göttingai egyetemeken tanult. 1810. nőül vevé Terézt, szász-hildburgshauseni herczegnőt. 1825. lépett a' trónra, atyja Miksa király halála után. A' fiatal fejedelem legszebb reményeket ébresztett maga iránt, 's nem is lehet tagadni, hogy 23 évi uralkodása alatt sok javitást hozott be országába. A' szépmüvészetek iránt már korán tanusitott vonzalmat, 's hogy e' szenvedélye nem aludt el benne, hanem mindig szebb eredményekben nyilatkozott, bizonyitják az uralkodása alatt kezdett 's befejezett számos nagy-

szerü bajor épitészeti müvek, mint : a' müncheni Odeon, a' Pinakotheka, a' Walhalla, több templom, a' Lajos-csatorna 'stb. A' tudományok hasonlag bőkezü pártolót találtak benne mindig. Jótékonyságának is minden alkalommal adá bizonyitványát, illyenek voltak az általa alapitott és segélyzett megyei pénztárak, a' magán pénztárából alapitott vakintézet Freisingben ; gyámolitá továbbá a' görögök szabadsági törekvéseit, mit ugy látszik, azáltal vélt legalkalmasabban befejezhetni, hogy Otto fiát oda adá nekik királyokul. Sőt L. király mint költő is fellépett az irodalmi téren. Költeményei (*Gedichte.* München 1829; 4 kiad. 3 köt. 1845.) szép kedélyt tanusitnak, bár a' forma ellen nagy vétkek követtetnek is el benne. (Magyar forditásban is megjelentek : „Lajos bajor király ő felsége költészetei. Magy. ford. B. K. M. A. Pest 8 r.) Ezt követte : „*Walhallas Genossen*" (München 1843.) Még uralkodásának első éveiben a' legszebb reményeket ébreszté 's magára voná egész Németország figyelmet, később mindinkább ellene fordult a' közvélemény, leginkább a' zárdák visszaállitása körüli tulbuzgalma, 's egyéb politikai 's egyházi rendszabása miatt. Elégületlenségre uj okot szolgáltatott 1847—48. Montez Lola (l. ezt) spanyol tánczosnő iránti viszonya, kit Landsfeld grófnővé emelt. A' fr. februári forradalom 's a' martiusi események megérlelék benne a' szándékot, minélfogva 1848. mart. 20. a' koronáról legidősb fia, II. Miksa részére lemondott 's azóta magánéletet él. (Lásd : *Bajorország.)* Négy fia 's ugyanannyi leánya van : 1) a' most uralkodó bajor király II. *Miksa* szül. 1811. 2) *Otto*, görög király (l. ezt) 3) *Luitpold* szül. 1821. 4) *Adelbert* szül. 1828; 5) *Mathilde* szül. 1813., neje III. Lajos hesseni n. herczegnek. 6) *Adelgunde* szül. 1823., neje Ferencz, modenai herczegnek. 7) *Hildegard* szül. 1825., 1844 óta neje Albert austriai főherczegnek, jelenlegi magyarországi helytartónak. 8) *Alexandra* szül. 1826. — k.

Lajos II., hessen-darmstadti nagyherczeg, szül. 1777. Nőül vevé 1804. Vilma Luizát, a' badeni koronaherczeg Károly Lajos leányát, kivel csendes magánéletet élt, távol a' közügyektől egész 1830-ig, midőn atyja, I. Lajos halála után az uralkodó székre ült. Szenvedélytelensége 's magán erényei sok reményre adának okot. De később itt is ellentétbe jöve az udvari és néppárt. Az iráni lelkesülés csökkent, midőn trónörökös korában tett adósságait, egy 2 milliónál nagyobb összeget, az ország terhei közé akarta soroztatni, nem tekintvén, hogy azelőtt folytonosan 207,000 ftnyi apanaget huzott. Hozzájárult több más népszerütlen rendszabály, rosz helyen megkisértett gazdálkodások 'stb. A' szenvedélyek kitörtek, zavarok támadtak, miknek elfojtására a' szövetségi uralom iránti kötelezettsége folytán igen szigoru rendszabályokhoz volt kénytelen nyulni. A' politikai foglyoknak 1839-ben kihirdetett megkegyelmeztetése nagy lelkesedéssel fogadtatott ismét. A' franczia februári forradalom következtében 1848. származott politikai mozgalmak arra kényszeriték már mártius 8-án, hogy legidősb fiát együtt uralkodóvá nevezze ki. Nem sokára, 1848. aug. 12. meghalt. Három fia 's egy leánya maradt 1) a' most uralkodó nagyherczeg III. *Lajos* szül. 1806., neje Mathild bajor herczegnő, 2) *Károly* szül. 1809., neje Erzsébet, Vilmos porosz herczeg leánya, 3) *Sándor* szül. 1823. 4) *Mária* szül. 1824., kinek férje az orosz trónörökös Sándor Nikolajewics. — k.

Lajos (József Antal), austriai főherczeg, legfiatalabb testvére Ferencz császárnak, született Florenczben 1784. a' katonai pályára adta magát 's már az 1809-ki hadjáratban egy osztrák hadtest élén állott, melly azonban apr. 20. Abensberg mellett Napoleon által megveretett. Elvesztvén a' vezényletet, a' mathematikai és természettudományok lettek kedvenczei, 's ismereteinek öregbitése végett utazásokat tett Angliában 's a' szárazföld nagy részében. 1822. a' tűzérség főigazgatójának neveztetett ki. Nagy mértékben birá Ferencz császár bizalmát, ki a' kormányügyek egy részének elintézését is reá bizta 's magát általa gyakran képviselteté. Ferdinand trónraléptével még inkább növekedett befolyása, midőn a' Ferencz Károly főherczeg, Metternich herczeg és Kolowrat grófból álló titkos államconferentia elnökévé lön. Ez állásában ugyan folyvást hive maradt a' Ferencz császár által követett 's ajánlott kormányelveknek, azonban egyszersmind egyhangulag dicsérték a' pártok szigoru igazságosságát. Az 1848. beállott változások óta a' közügyek vezetésétől félrevonultan él. — k.

Lajos Napoleon *l. Bonaparte Lajos Napoleon.*

Lajos Fülöp. A' francziák királya szül. 1773. Párisban, fia volt *Lajos Fülöp József* Orleans herczegnek (Égalité) 's Marie Adelaide Penthievre herczegnőnek. Korábbi nevei voltak: *Valois* hg., utóbb *Chartres* hg. 's végre *Orleans* hg. Nevelőnéje a' nagyhirü *Genlis* asszony volt, ki *Rousseau* nevelési rendszerét követvén, L. F. mind testi, mind lelki erejének kifejtésére nagy gondot forditott, azonkivül kézmüi ügyességet 's tudományi jártasságot is kellett elsajátitania. Erkölcsi kifejlesztésére is volt elég alkalom, erre alkalmas olvasmányok, jótékony adakozások, beteg látogatások 'stb. által. Később utazások által fejeztetett be a' nevelés. — A' forradalom évkönyvei *Chartres* hg. nevét legelőször 1790. febr. 4-kén emlitik. E' napon, az alkotmányra szavazandó, nemzetőri egyenruhában ment a' st.-rochei kerületbe, itt minden nemesi czimet, mit neve mellé tüztek, kitörölvén, helyökbe egyszerüen ezt tevé: párisi polgár. Az ő nevét viselő dragonyos ezred honszerelme legjobb hitelben állott. 1790. nov. 1-én a' jacobinus klub tagjává lett, 's nagy tetszéssel fogadott beszédet tartott. Ezen lépés leginkább atyja és nevelőnéje unszolására történt. Anyja, ki ez utóbbit általjában gyülölé, fájdalmasan vette a' klubba lépését. *Chartres* hg. ekkor — saját szavai szerint — legjobban szereté a' világon az uj alkotmányt és nevelőnéjét, barátnéját, Genlis aszszonyt. A' jakobinusok közt nagy tiszteletben részesült, sokszor választák meg bizottmányokba, választmányokba 'stb. Midőn a' parancs kiadatott, hogy minden ezredtulajdonos ezredéhez térjen, akkor a' hg. Vendómba ment ott fekvő dragonyosaihaz. Itt gyakran volt alkalma a' tervezett egyenlőség rosz oldalait kiismerni. A' jakobinus klubban, Párisba térve, ismét megjelent, tudósitva azt a' vidék hangulatáról. A' háboru kitörésekor Valenciennesben volt ezredével, melly ekkor egy dicstelen futás által lett emlékezetessé. Valmy ágyuztatásakor, hol az előbbi csorbát ki kelle köszörülnie, szinte jelen volt, de kitünő szerepet nem viselt. A' Jemmappes melleti csatában ellenben határozott befolyást vett. Embereit annyira feltüzelé, hogy ezek rövid idő alatt az osztrákok legfontosabb sánczait elfoglalák. A' fény, melly e' csatából reá háromlott,

veszélyesnek kezdett látszani az idősb Bourbon-ág szemeiben. L. F. is, mint azelőtt atyja, az Égalité nevet vette fel. Amannak helyzete iszonyu lön, midőn XVI. Lajos a' konvent sorompói előtt megjelent: ha nem szavaz a' király halálára, őt is nyaktiló alá viszik. Genlis asszony most azon valóban jó tanácsot adá, hogy önkéntes számüzés által mentsék ki magokat a' zavarokból. Ez az atya nehéz helyzete miatt nem sikerülhetett. Azonban 1793. april. 4-én a' hg. Dumouriez, Thouvenot 's másokkal az osztrákokhoz menekült, kiktől utlevelet nyert. Schweicz felé fordult, álnév alatt, de a' kivándorlottak mindenütt megismerték 's kiüzték. Montesquiou tábornok, L. F. anyjának és Genlis asszonynak egy Bremgarten melletti zárdában szerzett menhelyet, önmagáért semmit sem volt tenni képes. Vándorlásaiban minden pénze kifogyott 's külső viselete is olly szerény volt, hogy a' fogadókból több izben elutasittatott. 1793. oct. a' nevezett tábornok Reichenauban, az ottani intézetben szerzett neki egy állomást, mellyet *Chabaud* név alatt, 1400 frank évi fizetéssel kezdett meg. Franczia és angol nyelvet, történelmet, földiratot, mathematikát és mértant tanitott. Annyi hánykódás után jótéteménynek nézé itteni nyugalmát. De a' politikai mozgalmak idáig is elterjedtek, 's a' hg. kénytelen volt állomását elhagyni, 's ismét más névvel segédképen működött Moniesquiou tábornok mellett. Ezen rejtekét is fölkeresé a' pártgyülölség, 's ekkor szerencséjére a' hg. egy északamerikai barátjától 100 louisdort nyervén, módja lett, utazásait ujra megkezdeni. Észak felé fordult, meglátogatá Dániát, Svéciát, Norvégiát 's az északi fokig nyomult. Stockholmban rá ismertek, 's a' svéd udvar volt az első, melly ismét figyelemmel tetézé. Schlezvigben szándékozott állandóan megtelepedni, de a' franczia politikai események megváltoztaták szándékát. A' direktorium bele egyezett, hogy testvérei börtönükből kibocsáttassanak, de kiköté, hogy a' hg. Amerikába vándoroljon ki. — 1796. sept. 24. ült L. F., ki atyja kivégeztetése óta Orleans nevet viselt, egy északamerikai hajóra. Amerikában találkozott két testvérével, kikkel messze vidékeket utazott be. Ámbár legnagyobb szegénységben élt, mégis forralt Franciaország trónja elérése végett terveket. Ez országban egy orleanistikus párt keletkezett, mellynek élén *Sieyes* állott, a' herczeggel levelezett 's őt Európába hivá vissza. 1800. végre európai földre szállott, Falmouthban. De ekkor *Bonaparte* már olly véleményt ébresztett maga iránt, hogy a' hg. lemondott terveiről 's az idősb Bourbon-ághoz közeledett, miután az összes royalisták egyesülésétől lehetett csak némi sikert várnia. Megbánva korábbi lépéseit, egészen az idősb ág herczegeinek hódolt, azoknak igérvén hivséget, alárendeltséget. — A' legközelebbi években L. F. az emigratio között tünt fel, a' nélkül azonban, hogy azok esztelen restaurationalis terveiben részt vett volna. Egyetlen utazásának, mit ekkor tett, nem volt politikai czélja. Spanyolországban megakará anyját látogatni, de Barcelonából visszautasittatott. 1807 és 1808. meghalt két öcscse, *Montpensier* hg. Angliában, *Beaujolais* hg. Malta szigetén. Ez utóbbiról visszatértében meglátogatá a' siciliai udvart, itt megnyeré *Maria Amalia* hgnő kezét. Ez időben ismét a' spanyol trón iránt régen táplált igényeivel lépett fel, azonban a' hajó, mellyen elindult, az angol kormány parancsára Angliába kisértetett, hol megszégyenülve kellett belátnia ujabb

kudarczait. VII. Ferdinand spanyol király soha sem bocsáthatá meg neki e' lépését. De a' hg. nem szünt meg vágyakat táplálni egy szerep után Spanyolországban. Végre anyjával egyesülvén 's 1809. Amália hgnővel összekelvén, nem eléglé meg e' kettős boldogságot, henem ujra elkövetett mindent, hogy uj parancsnokságot nyerjen el Spanyolországban. A' kalandor tábornok, Dumouriez, ajánlkozott neki eszközül, 's ő szolgáltatta kezéhez a' hadjárati terveket Francziaország meghóditására Katalonia felől. Minden elégületlen párt kapott a' konczon. 1810. maj. 22. indult el Palermóból, azonban Spanyolországban igen hidegen fogadtatott, sőt csakhamar visszaadák utleveleit, 's már oct. 5-kén kénytelen volt vissza vitorlázni oda, a' honnan jött. 1811—14. a' hg. visszavonultan élt Bargaritta mezei jószágán. Az 1814-ki párisi catastroph után, apr. 24-ikén Párisba utazott. Első utja a' Palais royalba vezette. A' király a' legnagyobb szivességgel fogadá, a' még el nem adott orleansi javakat visszaadá neki, kinevezé tábornoknak 'stb., nem sokára azonban gyanuval élt ellene 's távol igyekvék őt tartani udvarától. Napoleon visszatérte után kétszinüségben tünt fel. Határozottan sem ellene, sem mellette nem akart küzdeni. Lilleben XVIII. Lajos király tuladott rajta. A' 100 nap alatt a' hg. Angliában élt családja körében, mellyből csak anyja hiányzott, kit Napoleon bántatlanul hagyott Párisban. Miután az idősb Bourbon-ág javithatlannak tartatott, Francziaországban egy párt a' herczegre veté szemeit, sőt a' bécsi congressban is eleinte tekintélyes hangok emelkedtek mellette (Fouché, Sándor orosz czár). L. F. Angliából haza térve (1815. jul. 29.) mentegeté magát, 's XVIII. Lajos hinni látszott szavainak, mindazáltal kénytelen volt egy önkénytes számüzetésbe beleegyezni (Angliába), melly csak 1817. szünt meg. Ez idő óta még kevésbé hitt neki a' király, 's megtagadá tőle a' „királyi fenség" czimet, mit L. F. ismételve kért. A' Palais royal, mellyben a' hg. lakott, nem sokára gyülhelye lett mindazon követeknek, iróknak, művészeknek, kiket az udvarnál nem láttak szivesen. Itt találkoztak *Foy, Lafitte, Dupon, Perier* Kázmér 'stb. követek; innen nyertek biztositást, *Gros, Gérard, Girodet, Vernet* Horácz művészek, 's innen évdijakat *Delavigne, Dumas* 's más irók. Volt ott egy általános segélyző hivatal, azonkivül a' hg. minden emberbaráti vállalattal összeköté nevét, aláirt nemzeti emlékekre, Lankaster-iskolákat alapitott, a' mi szokott takarékossága mellett rendkivül feltünő volt. Egészen polgárias családi élete, fiainak nyilvános iskolákbani neveltetése elragadák a' polgárságot, 's a' szabadelmü iróknak anyagot szolgáltattak összehasonlitásokra az idősb Bourbon ággal. A' restauratio legfontosb irója, *Courrier*, legmelegebb magasztalója volt L. F.-nek. Azonban neki — mint *Capefigue* mondja — nem volt szüksége az eseményeket megelőzni, ezek őt önként keresék fel. Mindamellett a' legitimista párt több esetről szeret emlitést tenni, mikben L. F. beváró állomását elhagyva, a' Bourbonok elleni activ fellépésekre hagyta volna magát elragadtatni, — azonban ezek bizonyitványaival mai napig adós maradt. XVIII. *Lajos* halálával, gyanusittatása még nagyobb fokra hágott. X. Károly megadá neki a' „királyi fenség" czimet, 's biztositá számára az egész appanaget, mellyet a' régi monarchia törvényei szerint igényelhetett. Az uj kormány alatt a' szabadelmüek még inkább közeledtek hozzá, sőt conservativek is,

mint *Molé*, *Talleyrand*, hozzájok csatlakoztak. Az udvarnál többféle terv volt iránta készülőben; majd Görögországban, majd Mexicoban akartak számára trónt biztositani. A' hg. e' tervekbe rendesen beleegyezett. Igy érkezett meg az 1830. év. Az idősb Bourbon-ág száműzetett's *Lajos Fülöp* a' francziák királyává lett. Ez eseményt 's 18 évi uralkodását bővebben előadtuk „*Franczia ország Lajos Fülöp alatt*" czimü czikkünkben. A' király kényszeritett lemondására és szökésére nézve l. *Franczia forradalom februárban* 1848. Ekkori utjában, szokása ellenére nagy nyugtalanságot tanusitott, az uj respublika hire aggasztó emlékeket, nyaktilót 'stb. költött benne; álöltözetet vett fel, buvóhelyeket keresett. Angliába érve, Claremontban telepedett le, felváltva azonban Richemontban is lakott. Családja körében legnagyobb egyszerüség 's takarékosság uralkodott. Pénzügyeire most is nagy gondot forditott. A' neki kedvező lapokban azon hirt terjesztgeté, hogy egész vagyona nem több 72,000 dollárnál amerikai, és 10,000 font sterlingnél angol alapitványokban, miből összesen 1400 font évi jövedelme van. Azonban tudva van, hogy L. F. a' külföldön igen tetemes kamatozó tőkékkel birt. Kisült, hogy franczia országi vagyona igen nevezetes, 's magán javai 250 millióra rugnak, mellyeket csak 30 millió adósság terhel, ugy, hogy ezekből csak $1\frac{1}{2}$ procenttel számitva is, 5 millió évi jövedelme származik. Egészsége a' februári forradalom által sokat szenvedett; a' családi egyenetlenségek is igen meghatották. Meghalt 1850. aug. 20-án családja körében. Tetemei *Surrey* grófságban *Weybridge* helység kath. kápolnájában nyugszanak, 4 angol mfdre Claremonttól. — L. F. halála kevés évvel előtt zavarba hozta volna egész Európát, most ez esemény minden rázkódás nélkül ment véghez. A' catastroph, mellyet halálával összekötének, két évvel azelőtt állott be; a' februári forradalom óta L. F. neve a' diplomaták 's pártok számitásaiban megszünt szerepelni. Pártja és családjára nézve azonban kimulása pótolhatlan veszteség. — k.

Lajos-csatorna (Ludwigskanal) a' Duna és Rajna összekötésére szolgál, kétségkivül egyike az ujabbkor legnagyobbszerü vállalatainak, habár gyakorlati fontossága nem olly nagy is, mint az épités kezdetekor hitték. E' régi eszme valósitása, melly már nagy Károly agyában is megfordult, Lajos bajor királynak jutott. A' tervrajzot, melly 1834. fogadtatott el, Pechmann épitészeti főtanácsos készité. A' költségek akkor 8,350,000 ftban állapittattak meg, de valószinüleg még egyszer annyiba került. A' meghatározott tőke részvények utján gyült be, miknek negyed részét az állam vállalá el. Az évenkénti fentartási költségek 556,200 ftra határoztattak, mi alkalmasint a' szükségesnél csekélyebb öszveg vala. A' csatornaépités Nürnbergnél kezdődött 1836. 's az első hét évben már annyira haladt, hogy a' Wandelstein és Nürnberg 's ez és Bamberg közti vonal hajózhatóvá lett. A' csatorna Kehlheim mellett kezdődik 's legmagasb pontját, 636 $\frac{1}{2}$ lábat a' Majna 's 270$\frac{1}{4}$ lábat a' Duna tükre fölött, Neumarkt mellett éri el. Az épitőfa-hajók szélessége, mik e' csatornához készülnek, a' felületen 14$\frac{1}{2}$, talpban 14 láb, 's megrakodtan 4 lábnyira merülnek a' vizbe. Kedvező széllel egy ló 2000 mázsát képes elhuzni. A' csatorna szélessége tetején 54, alján 34, mélye 5 láb. Átmetszi a' nürnberg-fürthi vaspályát, 's egy 150 láb hoszu hid vezeti a' Pegnitz folyón

keresztül, összesen 12 hid szolgál különböző folyók és patakokon átmenetül 's a' csatornán magán 105 részint fa, részint kőhid visz keresztül. Az egész épités 1845-ig, tehát 9 évig tartott, 's a' mint most készen áll, nyilt bizonyitványa a' vállalkozási szellemnek 's kitartásnak, melly áldozatoktól 's akadályoktól nem rettent vissza. — k.

Lakanal (József) franczia természettudós és statusférfiu, szül. 1761. Midőn a' forradalom kitört, bölcsészettanár volt Moulinsban. Az ujabb tanoknak hódolván, a' nemzeti conventbe követül választaték. Itt azonban ritkán tünt fel, egyik párthoz sem csatlakozott 's kizárólag tudósokkal, irókkal, müvészekkel társalgott, kikről tudva van, hogy ellenzéket képeztek a' republikánus párt ellen. Midőn a' girondisták számüzetési jegyzékébe az ő neve is bele került, a' vérengző *Marat* menté meg, mondván: „L. nem összeesküvő, mert felette szereti a' tudományokat.“ Majd az oktatásügyben egy törvényjavaslattal lépett fel. Legszebb müve azonban a' természettudományi muzeum alapitása. Az intézet tudósai egy, számára külön készitett 's növényházakra szolgáló kulcscsal ajándékozák meg. Ezután életének főfeladata a' természettudományok tanulmányozása lett. A' convent feloszlatása után az ötszázak tanácsában foglalt helyet 's később kétszer választatott meg a' törvényhozó gyülésbe, de mindkétszer visszautasitá. Napoleontól semminemü kegyelmet el nem fogadott, ámbár vagyontalan volt. Élelmét önfáradságának akará köszönni 's azért egy nyelvtanári széket fogadott el, mit 1809. elvesztett. Legérzékenyebben sujtá a' restauratio. Kitörülték az Institut tagjai sorából 's megfosztá minden jövedelmei forrásától. Önként számüzé magát 's Északamerikába költözött, hol Jefferson elnök nagy részvéttel volt iránta. A' congressus földeket biztositott számára, hol ő termesztett, telepitett, 's igen boldognak érezé magát. Franczia országban csaknem egészen elfelejték, csak a' növénykert tanárai emlékeztek meg róla, kik neki ajánlva adták ki a' „*term. tud. muzeum leirását.*“ A' lousianiai főiskola épen elnökeül választá, midőn a' juliusi forradalom kitört. L. visszahivatását várta, 's midőn ismét megfelejtkezének róla, megboszankodott, 's egyetlenegy tiszteletajándékát, mit életében elfogadott, a' növénykert kulcsát, viszszaküldé. Csupán később, *Saint-Hilaire* komoly előterjesztésének sikerült oda vinni a' dolgot, hogy a' muzeum alapitója visszanyeré helyét az Institutben. Midőn ennek folytán visszatért Párisba, mindenki bámulá az agg férfiu frisseségét 's erélyét. Egy pillanatra kedve jött ismét a' politikában is szerepelni, azonban csakhamar észrevevé, hogy a' viszonyok 's emberek egészen ismeretlenekké lettek előtte. Pénzügyi viszonyai is visszavonultságra késztették, miután vagyont Amerikából nem hozott 's nyugdijára volt szoritkozva. Az erkölcsi tudományok akademiájának igen buzgó tagja maradt mind végig. Ez 1844. elnökeül választá, mit azonban L. ismét el nem fogadott. Meghalt 84 éves korában 1845. — a.

Lakos János báró tábornok; szül. 1776. Ajkán, Veszprémmegyében, hol atyja Ádám evang. predikátor volt. Tanult Sopronyban és Pozsonyban, 1793-ban, mint cadet a' Jellasich nevü gyalogezredbe lépvén, csakhamar tisztté, 's 1809-ben a' főtábornoki karhoz kapitánynyá neveztetett. Ez idő óta hadi tudománya 's vitézsége méltánylatául több rendjelet 's magyar bárságot nyert, a' katonasági fokozaton pedig egész a'

tábornokságig emelkedett. — Már kora ifjuságában a' sopronyi m. társ. tagja, Kis János barátja volt, a' hadi zajtól üres óráit hazáján kivül is részint a' magyar irodalomnak szentelé, 's verseket és leveleket irt. Német nyelven irt hadi történeti 's magyar folyóiratokban elszórt munkáin kivül tőle van: *Vándor szünórái* (Pest, 1839). A' m. Akademia 1832-ben számitotta tagjai közé, 's a' társ. kebelében hű részt vett a' hadtudományi munkálatok körül. Meghalt 1843. junius 23-dikán, mint eszéki várparancsnok. — h.

Lamartine (Alphonse de) franczia statusférfiu, költő, szónok és publicista, szül. 1790. oct. 21. Maconban. Atyja *de Prat* lovassági őrnagy volt, ennek nevét viselé egész 1820-ig, midőn egy anyai nagybátyja nevét vette föl. Atyja a' forradalom alatt börtönben szenvedett. Kiszabadulván a Milly melletti falusi magányba vonultak, mellyben töltött idylli napjaira L. későbbi költői munkáiban is örömmel emlékszik, a' 1809-ig a' Belleyben létezett jezsuiták iskolájában, 1810. Lyonban növekedett. 1810—11. legelőször látogatá meg Olaszországot. Visszatérve, Párisba ment, 's a' nagy városi élet örvényei 'a' tapasztalatlan ifjut csakhamar kórágyhoz szegzék. Betegsége annyira haladt, hogy orvosai csak egy szelidebb légelytől reménylettek számára üdülést. Nápolyba utazott tehát 's itt meggyógyult ugyan, de uj fájdalmakat is érzett. Kedvesét, kit ott talált, csak hamar elragadá a' halál. (Elle avait seize ans! c'est bientôt pour mourir.) Midőn hazájába visszatért, Napoleon meg volt bukva 's XVIII. Lajos ült a' trónon. A' fiatal költő követé a' kor jellemét, 's az ujonnan felállitott nemes testőrseregbe lépett. A' 100 nap félbenszakasztá hadi pályáját; midőn Napoleon másod izben megbukott, nem köté fel többé kardját. A' szerelem ragadá ki a' seregből. Ezen második kedvesét is, kit Elvira név alatt ünnepel költeményeiben, a' halál szakasztá el tőle. Ez időben szegény tanuló volt, költeményei egész egy kötetig növekedtek, de kiadót nem talált sehol sem. Végre Nicolle könyvárus vette pártolása alá 's a' „*Meditations poetiques*“ megjelentek. E' percztől kezdődik L. befolyása Francziaországra. Ő, *Chateaubriand* és *Staël* asszony lassanként átalakiták a' francziák szellemét. Az akkori általános hangulatot igen hiven jellemzé L. egy későbbi művében: „*Les destinées de la poesie.*“ A' gyenge Bourbonok nem győzhették le a' materialismust, sőt ezt a' papi uralom visszaállitása körüli törekvésük által még inkább megszilárditották. A' költészetet csak a' költők maguk mentheték meg. L. lángesze magára voná a' jobbak figyelmét, ezek által lőn a' kormánynak ajánlva. Mint franczia követségi titkárt Florenczbe, majd rövid időre Londonba 's ismét Florenczbe küldték. A' szerencse, melly olly soká elhanyagolá, végre rögtön fölkeresé. Egy ünnepélyen egy angol nővel ismerkedett meg, kit nem sokára oltár elé vezetett. Neje által nyert vagyona egy nagybátyja által nyert örökséggel szaporodott, melly utóbbinak nevét is fölvevé. E' szerencsés fordulata után jelentek meg tőle ujabb „*Meditations poetiques; du pélérinage d'Harold.*“ Ez utóbbi költeménye, mellyben az ujabbkori olaszok férfiatlanságáról panaszkodék, bajba keveré. Egy olasz, a' nápolyi ezredes *Pepe*, sértve érezvén hazafiait, bizonyitványt akart adni az olaszok férfias karáról. A' párbajban L. nehéz sebet kapott, 's csak igen lassan gyógyult. — „*Chant du sacré*“ cz. költeménye, mellyel X. Károly

koronáztatását dicsőité, nem kevéssé sérté a' pártszenvedélyt. Kedvezőben fogadtattak „*Harmonies politiques et religieuses*“ mellyel lyricusi munkássága megszünik. Ugyanez évben (1830. tavaszán) vétetett fel az Akademia tagjai közé. Beszéde mit ez alkalommal tartott, politikai jellemü 's leginkább a' kor és sajtó védelmét tárgyazza. Ezen sajtó üzé el 3 hónap mulva X. Károlyt a' franczia trónról. A' juliusi forradalom által egy régen táplált kedvencz reménye hiusult meg. Épen ez időtájban készült franczia követ minőségében, a' költészet ős hazájába, Görögországba. Az uj kormány is megkinálá ez állomással, de ugy hivén, hogy X. Károlynak tartozik hűségével, el nem fogadá azt, 's kilépett az államszolgálatból. Kamarai képviselő akart lenni, hogy ha nem is az uj dynastiának, de hazájának szolgálhasson. De ismételve megbukott; a' választók bizalmát egy megyében sem nyerheté meg. Haragját egy keserü ódában tölté ki, 's Francziaország és a' politikai pálya annyira elkeseriték, hogy egy zarándoklásra a' szent földre határozá el magát. Készületeiből kilátszik a' költő. Saját hajót bérelt, mit könyvekkel, zenemüvekkel, kényelmekkel, de pisztolyokkal 's négy ágyuval is ellátott, 's neje és leánya társaságában tengerre szállott. Meglátogatá Görög-, Törökországot, Syriát és Judäát, 's a' Libanonban lady Stanhopeot (l. ezt). Utjában nagy szerencsétlenség érte, leánya, Julia, a' légely hatásánál fogva, Beirutban megbetegedett 's az orvosok minden gondja daczára meghalt. Utazását leirta „*Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient*“ cz. müveiben, melly egyike leggyöngébb iratainak. Sem költészet, sem igazság, sem reflexio, sem tárgyilagos leirás, hanem élvezhetlen, unalmas vegyülete mindennek és sok más egyébnek. Csak egyes helyeken ismerhetni meg a' költőt egész nagyságában. Illy csekély hatást tett ezutáni két költői müve is: „*Jocelyn, journal trouvé chez un curé de village;*“ és „*La chute d'un ange.*“ A' franczia kritika e' két műtől határozottan megtagadá elismerését. Legujabb irodalmi működésének legnevezetesb eredménye a' „*Histoire de la Restauration*“ ez történeti müve, mellyben azonban költői és képzelő tehetsége nagy mértékben háttérbe szoritja a' történetirói szigort, pártatlanságot, igazságot. Regénye „*Le tailleur de pierres de Saint Point*“ népéleti rajz igényével lépett fel, de czélját ez sem érheté el. (Histoire des Girondins-járól l. alább).

L. *politikai* pályája keleti utazásából hazatérte után kezdődik. Ekkor választatott meg a' követi kamarába. A' pártok versenyeztek őt megnyerhetni; de egyikhez sem csatlakozván, heves megtámadásoknak lett tárgyává. *Cormenin* „szónokok könyvé“-ben csupa gunynyal tetézi. A' költő maga sem érzé magát jól eleinte az ügyérkedés uj levegőjében. A' pártok összeütközéseiben a' kormánnyal, gyakran ez utóbbi részére állott. 1837. szülővárosa Macon által is megválasztatván, ez idő óta folytonosan ennek képviselője volt a' kamarában. Itteni kitünőbb állása 1843 óta kezdődik. Már korábbi fellépései tanusitották, hogy Francziaország összes politikai irányával elégületlen. Az u. n. ministerialis kérdések, miket a' napi politikusok fő dolognak tartottak, hidegen hagyák őt; ha melegséggel szólott, ez mindig u. n. nyilt kérdéseknél történt, minő volt: a' halálbüntetés eltörlése, az elvesztett 's kitett gyermekek, rabszolgák emancipatioja, irói tulajdon, a' dolgozó osztályok sorsának javitása. Mint ujabb költe-

ményeiben az u. n. Poesie humanitaire felé vonzódott, ugy politikai pályáján is feladatául ismeré az emberiség érdekei mellett küzdeni, 's a' társadalom elnyomott osztályait a' szabadság, erkölcsiség és kereszténység nevében az uralkodó materialismus ellen védelmezni. Ez értelembeni első föllépése a' kamarában ezen addig nem elég figyelemre méltatott férfiura veték valamennyi párt pillanatát. Nem szegődött egyhez sem, de a' kormánnyal is visszavonhatlanul meghasonlott. Kamarai beszédein kivül, a' sajtó utján is nagy mértékben hatott a' közvéleményre. Nyilt levelei, mikkel 1843 óta igen gyakran lépett fel, leginkább azért figyelemre méltók, mivel általok a' legmegrögzöttebb és leghizelgőbb népbalitéletek ellen kelt ki. Az illy szabadszó mindaddig hallatlan volt Francziaországban 's L. érdeme, hogy az áldicsőség nem talál többé ott annyi bálványozóra, mint hajdan, 's a' világbéke egy biztositékkal gazdagodott. 1843. őszén kidolgozá a' conservativ democraták (mint magát nevezé) programmját, 's a' juliusi forradalomtól teljesen elvált. Befolyása folyvást nevekedett; ha szólott, siri csendben halgatták végig, azonban a' többség szavazatait még sem nyerheté meg. Beszédeinek sikertelensége nem távolithatá el a' szónokszékről; mindenkor megjelent azon, valahányszor olly kérdés jött tárgyalás alá, melly az emberiség mivelődésére, erkölcsiségére 's haladására volt befolyással. Az 1845-ki ülésszakban, a' fegyverzési törvény tárgyalása által szónoki jóslatát szórá a' juliusi dynastia közel bukása iránt. Az 1846 és 1847. évi ülésszakokban hasonló fáradlansággal küzdött eszméi mellett, azonban ekkor megkezdé szavait a' kamarán kivül intézni az országhoz, 's a' maconi választók előtt tartott beszédei, a' megyei lapokban megjelent czikkei most fontosabbakká lettek, mint a' kamarábani nyilatkozatai. Ö általa nyerének legtöbb lendületet a' bankettek, mellyek a' kormány megbuktatásának eszközeivé kezdének lenni. L. ezekben mindig a' legzajosb tetszésben részesült. Ha a' francziák irlandiak volnának, ő lett volna a' franczia O'Connell. Nagy mértékben nevelé népszerüségét az ez időben megjelent „*Histoire des Girondins*" czimü müve. L. Girondistái valóban eseménynek tekinthető Francziaország évkönyveiben. A' forradalmat tárgyazó sok munkák között ez volt az első, mellyet magas szellem lengett át, melly erkölcsi rugón alapszik; megdicsőiti a' forradalom eszméjét, de megbélyegzi a' kivitelt, a' nélkül, hogy a' banális rémképeket felállitaná. Voltak, kik ezt keményen megrovák, kik a' nyaktiló megaranyozásáról beszéltek, mivel L. még a' rémuralmat sem festi teljesen feketére, 's mivel a' legdühösebben megtámadt jellemekben is szereti fölkeresni a' nemesebb gerjedelmeket. E' könyv azért volt esemény, mivel nagy mértékben járult hozzá a' köztársaság lehetővé tételéhez, mivel szétrombolá azon rémeket, miket a' respublika nevével szándékosan összekapcsolának. Az igazság, mit illy elismert nemes jellem kimondott, hivőkre talált; a' francziák átlátták, hogy nem szükség épen terroristának lenni, hogy valaki a' respublikát tisztelje. Robespierre igazoltatása talán legfigyelemreméltóbb része a' könyvnek. A' tudós critica kimutatá, hogy L. nevezett munkájában itt ott felületesen dolgozott, időtani hibákat követett el 'stb. — Irói munkássága ujra ébredvén, Olasz- és Lengyelországot illető több manifestnmokban nyilatkozott. 1847. őszén egy politikai programmot is adott ki, melly későbbi kormányra jutásának

elveit tartalmazá. Benne kimondá többi között: „Democraták vagyunk, mint a' természet 's evangelium. Reánk nézve igazság a' polgári társadalommá és állami kormánnyá szervezett népuralom. Minden egyéb fictio, sophisma, hazudság, zsarnokság 'stb." Az utóbbi kamarai ülésszakban, melly a' februári forradalmat megelőzé, L. sulyos csapásokkal illeté *Guizot* politikáját. A' reformbankettek mellett tartott beszéde mély és hosszan tartó mozgalmat idézett elő. Ekkor neve egy időre eltünt. Nem találjuk őt sem azon szónokok között, kik a' ministerekhez intézett bitang interpellatiokkal, a' közvélemény haszontalan felhivásaival kisérék a' forradalmat, sem a' februári napok ephemer ministeriumaiban, sem végre azok között, kik a' *Guizot*-ministerium vád alá helyezését kivánták. Azonban a' febr. 24-ki elhatározó kamarai ülésben L. ismét feltűnik, ő a' nap hőse, mindnyájan akarják, hogy az ideiglenes kormányban részt vegyen, az ő neve e' dictatori hatóságban a' conservativekre nézve a' rend biztositéka, a' szabadelmüek szemében a' szabadság záloga. A' köztársaság e' napon nélküle is kikiáltatott volna, neki köszönhetni, hogy ez vérontás nélkül történt. Mig a' megrémült képviselők minden ajtón futásnak eredtek, L. egyike volt az elsőknek, kik a' városházába sietének, olly működési körbe, mellyet még egy költő sem töltött be, nem töltött ugy be, mint *Lamartine*. Kormányi 's szervezési ügyködések, rendeletek, szónoklatok a' néphez, külhatalmakkali 's külkövetségekkeli tanácskozások, manifestumok, rendszabályok 's óránkénti harczok az anarchia ellen, mind ez chaosszerüleg tódult össze a' követi kamara feloszlásától a' nemzetgyülés megnyitásáig. Ezen szorongó időszakban a' rend és csend fen lön tartva 's *Lamartiné* az érdem, hogy Francziaországot a' legnehezebb körülmények között megmenté az anarchiától. Az ország bizalma lett jutalma, 's 3,600,000 szavazatképes polgár által választatott képviselővé a' nemzetgyülésbe. Lásd erről bővebben: *Franczia köztársaság*. Lajos Napoleon elnökké választatása után a' politikai térről mindinkább elvonult, 's ismét irói munkásságában tünik fel történelmi és költői munkákkal, mellyekben hajdani idealisticus irányai és fellengző költői szelleme megannyi fényes bizonyságaira akadunk. — p.

Lamb (Károly), *Elia* név alatt ismeretes angol iró, szül. 1775. Londonban, 1792. a' keletindiai társaságnál titkár lett, 1825. nyugdijaztatott, 1834. meghalt. — Irodalmi müveiben derült életphilosophiát tanusit, kedves humorral 's megható egyszerüséggel párosulva, 's azok az angol irodalom e' nemü müveinek legjobbjaihoz sorozhatók, ha nem is élcz és élesség, de mindenesetre kedély, igazság és szeretetreméltóság tekintetében. Ugyanazon tiszta emberiség szóll költeményeiben, mellyek leginkább lyrai természetüek, 's mikben a' játsziság nagyobb ugyan, mint az emelkedettség, de annál nagyobb bennök a' finomság és kellem. Drámai müvei csekélyebb hatással voltak. Legnagyobb népszerüséget nyertek: „*Tale of Rosamond Gray and old blind Margarite*;" és „*Tales from Shakespeare.*" Összegyüjtött munkái halála után jelentek meg, névszerint „*Prose works*" (1835. 3 köt.) „*Poetical works*" (1836). Nagyérdekü *Talfourdnak* őt illető munkája: „*Letters of Charles Lamb, with sketches of his life*" (2 köt. 1837). — 2) L. *Karolina*, angol irónő, ismeretes lord Byronnali szerelmi viszonyáról, egyetlen leánya volt Besborough grófnak,

szül. 1785. Miveltsége olly terjedt volt, hogy mesterileg olvasá a' görög ódákat. Jellemének fő alapvonásai : ábrándosság, érzelmi izgatottság, a' szokás nyügének megvetése, nemes érzület és jószivüség, a' mellett kitünő társalgási kellem 's ügyesség. 1805. nőül ment Lamb Vilmos, késöbbi külügyministerhez (lord Melbourne). Lord Byront akkor kezdé ismerni, midőn első utazásából visszatért; el lön ragadtatva a' költő személyisége 's szelleme által, 's nem sokára bizalmas viszony fejlett ki köztök, Byron el akará ragadni, minek azonban a' lady ellenállott. Egyébiránt Byron, mint Medwin mondja, kegyetlen tréfát üzött a' nő érzelmeivel. Három év mulva a' viszony megszakadt. A' lady buskomolysága mindinkább kifejlett. Ekkor megjelent „*Glenarvon*" cz. regényének fő jellemében a' költő képét igyekvék festeni. Egyéb regényei : „*Graham Hamilton* ; — *Ada Reis* (3 köt. 1822). Több évig elvonultan élt falusi birtokában. 1824. egy nyári napon sétalovagláson volt férjével, midőn a' park kapuja előtt egy halotti menettel találkoztak. Byron tetemei voltak, miket a' Newstead-apátságba kisértek. A' nő ájulásba 's a' megrázó esemény után nehéz betegségbe esett. Egész lénye megháborodott. Végre 1829. meghalt Londonban. — a.

Lambton (János György, *Durham* báró) egyike azon angol reformpárt fővezérnek, szül. 1792. Az alsóházban 1815. jelent meg először, mint a' leghatározottabb ellenzék tagja. Minden inditványa ennek szellemében volt tartva. 1830. kormányra kerülvén a' whigek, mint Durham báró a' felsőházba jutott 's Grey kabinetjében fő pecsétőr lett. 1832. a' ministerium megbizásával Pétervárra utazott, mint sokan gyanitják, Lengyelország ügyében. 1833. kilépett a' ministeriumból. 1833—34 Francziaországba tett ismételt utazásai tanusitják, hogy a' ministerium nagy bizalommal volt diplomaticai ügyessége iránt. Az 1834. tory ministerium alatt pártja érdekében izgató utazásokat tett Angliában és Skótziában. Később az orosz udvarhoz neveztetett ki követnek. — k.

Lamennais (François Robert, Abbé de) született 1781. St. Maloban egyike Francziaország ujabbkori legnagyobb iróinak, egyike azon férfiaknak, kik beléletök küzdelmei, szenvedéseik, gondolataik által európai hirre tettek szert. Müvei Francziaország különböző korszakait jellemzik, 's való történetét adják azon gondolatrendszernek, melly felváltva uralkodott az országban. Munkái érdekes tanuságot tesznek lelki harczairól. Ö állitotta fel a' szellem religioját, azon szellemét, „melly nem csak tűrésre és hitre van teremtve, hanem cselekvésre is 's arra, hogy a' hitet termékenyitse, hogy megérlelje a' vetést, mellyből a' jövő nemzedékek fognak táplálkozni; mert a' szellemi kenyeret is csak ugy kell arczunk verejtékében keresnünk, mint a' testit." — Az első forradalom alatt lábra kapott vallásbeli absolut szabadság, az észvallás burjánzását Napoleon egy concordatummal igyekezett teljesen megszüntetni. L. e' tényhez csatolá legigazságosb reményeit. Ekkor irta : „*Reflexions sur l'état de l'eglise en France pendant le 18-ième siécle et sur la situation actuelle*" (1808). E' könyv alapgondolata : „a' vallás és erkölcsiség törvényei alkotják az élet törvényeit; minélfogva azok, habár gyakorlati alkalmazásukban tökélyesülnek is, lényegökre nézve változhatlanok, hogy tehát egy vallást, uj morált fölfedezni annyit tesz, mint egy uj élet, uj emberi

természet fölfedezését hirdetni. Miért nem csuda, ha az egyetemes öntudat ezen fölfedezések elismerésétől vonakodik.“ De a' mi a' császári uralom alatt józanul kezdetett, az a' restauratio alatt a' legszélsőbb tulságokba csapott által, a' kath. clerus állott az előtérbe vasszigoruságu dogmáival, 's a' jezuitismus roppant hatalmával. A' nép tömegesen harczolt a' reactio ellen, 's közel volt ahhoz, hogy magát a' vallást is ujra elhagyja. L. látta e' szakadást, annak mindig tovább terjedését, növekedését. Ekkori irata: „*Essais sur l'indifférence*,“ mellyben a' hit karjaiba veti magát, 's panaszosan, intőleg, fenyegető hangon 's lángoló ékesszolással hivja vissza a' tévelygőket a' megnyugtató hithez, az egyedül idvezitő egyházhoz. Azonban a' papismus félretevé a' lelkesült látnok csodált müvét, 's folytatá elkezdett saját utját. A' juliusi forradalomban uj korszak állott be a' szabaddá lett Francziaországban. A' clerus háttérbe szorult, az uj Francziaország és a' mozdulatlan Róma közötti kapcsok tágultak, L. megakará azokat szilárditani. „*L'Avenir*“ czimü folyóiratában igyekvék a' hitet a' szabad gondolattal közvetiteni. Hatalmas lendület követé e' merész lépését, az egész fiatal Francziaország hozzá csatlakozott, 's ugy látszott, mintha a' katholicismus épülete és a' pezsgő élet közötti összekötő hid meg lett volna találva. L. nevét ismeré az egész ország; ő ugy hivé, hogy most felfogá élete feladatát. Azonban Rómával összeütközött uj iránya. A' pápának 1832. sept. 18-dikán kelt „*Mirari vos*“ bullájában L. „szemtelen vakmerősége, 's gyalázatos dölyfe és gonoszsága“ átok alá vettetett. L. lemondott a' lap szerkesztéséről 's Rómába ment, hol 1833. még belső életének is teljes alárendeltségét köté le a' pápának. De felébredt gondolatát ez által nem altathatá el, sőt inkább tágulván látköre, egyforma erélylyel karolá fel most a' dogmát és politikát, az egyházat és államot, vallást és életet. Mint a' nép azon szenvedő, hallgatag és elnyomott részének ügyvéde, mellyet ő „peuple“ név alatt értett, a' politikai térre lépett az állami hatalmak ellen küzdendő. Ezen osztály előtt a' szeretet kötelességét hirdeté, melly szerinte olly törvény, mire az állam és gazdagok kötelezetnek, 's mi joga a' szegényeknek. Végeredménye a' szabadság, mellyet az isteni szeretet, mint a' szenvedő nép jogát követeli az ember számára. Ide tartozó iratai: „*Livre du peuple ; — Politique à l'usage du peuple ; — Servitude volontaire ; — Pays et gouvernements ; — De l'absolutisme et de la liberté.* Mindig mélyebben merült a' radicalismusba 's az egyházi monarchismusból a' democrata testvériségre ragadtatott. A' történelmi vallást igyekvék a' legujabb kor elvével összeegyeztetni. Fokonként tovább haladva, a' forradalmi egyenlőség mellett állapodott meg, melly 1841. törvényszék elé hozá 's ettől egy évi fogságra 's 2000 fr. birságra itéltetett. Illy tapasztalásokat tett a' tisztán egyházi élet terén is. Mindamellett hogy békeegyezségre lépett a' pápával, 's ez a' megtért tévelygőt kegyelmével árasztá el: ő mégis „*Paroles d'un Croyant*“ cz. müvében a' legélesebb birálat alá veté a' csalhatlan egyházelmélet dogmáját 's a' monarchismus absolut államuralmát. Lángoló szavai lávafolyam gyanánt önték el egész Európát. Szerzőjét a' pápa átok alá veté. Azonban L. akadéktalanul tovább haladt 's roppant szellemi munkájának eredménye lett, hogy a' proletariatusba oltá egységének öntudatát, 's hogy a' társadalom ezen pusz-

titó elemét felébreszté ezredéves szunnyadásából. Majd azonban belátván maga is, mennyire czélhoz nem vezető 's veszedelmes térre lépett, a' bölcsészet karjaiba veté magát, hogy megtalálja a' nyugalmat 's erőt, melly az egymást keresztülvágó elvek viharának legyőzésére, kiegyenlitésére szükséges. Ide tartozó müvei : „*Esquisse d'une philosophie*“ (1841). Ebben nem találjuk többé a' jövőbe pillantó Jezsaiás lelkesült látnokságát 's elragadtatását, hanem egy az isten és világról elmélkedő férfiut, ki a' dolgok eredetét vizsgálja, 's mindent az istenre visz vissza. Már ezen iratában lényegesen tért el a' keresztyén hittől, 's még inkább a' következőkben : „*Discussions, critiques et pensées diverses sur la religion et la philosophie*“ (Paris 1841) ; — *De la religion* (1841) ; — *Du passé et de l'avenir du peuple*“ (1842), mellyekben egyenesen az ujabbkori socialismushoz csatlakozott. 'S nem lehet tagadni, hogy iratai nem csekély mértékben készité elő a' harmadik franczia forradalom kitörését 1848. februarban. A' király elüzetése után képviselőül választá a' nép a' nemzetgyülésbe. Azonban a' dolgok kezdetbeni menete nem felelt meg várakozásának, 's csakhamar azon mérsékelt republikánusok sorába állott, kik a' törvényesség és rend helyreállitására szövetkezének. — Magán életében igénytelen, önzéstelen, nemes méltósággal bir 's igen szeretetreméltó, ámbár vannak, kik e' férfiu rejtélyességének megnyitó kulcsát e' szóban vélik megtalálni : *gőg*. — k.

Lamoriciére, franczia tábornok, született 1806. A' tiszti fokozatokat egymásután nyeré 1830-tól kezdve az afrikai harcztéren, 's felvitte egész osztálytábornokságig. Neki adta meg magát *Abd-el-Kader* (l. ezt.) Az 1848. juniusi zendülés (l. ezt) elnyomásánál nagy erélyt fejtett ki, a' midőn három lovat lőttek ki alóla. *Caraignac* kormánya alatt hadügyminister volt, 's itt valódi igazgatási tehetséget tanusitott. Az alkotmányozó gyülésben nagy részt vett, hol a' többséggel szavazott egész Lajos Napoleon megválasztatásaig. Ezóta mindig az ellenzékkel tartott, 's ennek következménye volt, hogy L. Napoleon 1851. dec. 2. államcsinye után ő is a' száműzött tábornokok sorába esett. — a.

Lampadius (Vilmos Auguszt) egy a' természettan, vegytan és hutászat terén igen érdemes német iró, szül. 1772. szegény viszonyok között. Mások által segittetve végzé tanulmányait, 's 1793. mint Sternberg gróf utitársa utazá be Oroszországot. 1794. *Werner* ajánlatára vegytani tanárnak választatott a' freiburgi bányászakademiába (l. ezt). A' huta-tant, mit 1796. óta tanitott, külön technicai tudománynyá emelte. Meghalt Freibergben 1842. Fő munkája : „*Handbuch der Hüttenkunde*“ (4 köt. 2 kiad. Götting. 1817—18.) 's pótlékkötetek (1818—26). — a.

Lancaster (József) az u. n. *lancasteri tanrendszer* alapitója, született 1777. Angliában, quäker családból. 1798. *Bel* tanmódszere nyomán London egyik külvárosában alapitott egy szegények iskoláját, melly már 1805-ben 808 tanitványt számlált. 1810—12 több illy iskolát hozott létre. Elleneinek fondorkodásai, kik már csak azért is dolgozának ellene, mert quäker volt, megbuktatták vállalatát. Vagyonát elveszté 's hitelezői kezébe került. Az amerikai szabad államokban, hová 1820. költözött, épen olly kevéssé sikerültek tervei, 's 1820. az amerikaiak jótékonyságát volt kénytelen igénybe venni, 's 1833. óta Kanadában élt két keze munkája

után. Meghalt New-Yorkban 1838. Tanmódszerére vonatkozó több iratai maradtak hátra. — a.

Lánczhidak ('s a' buda-pesti lánczhid). A' hidaknak legujabb neme a' lánczhidak. Angliában 's az északamerikai egyesült államokban vannak enemü legkitünőbb müvek, mellyekkel méltán vetélkedik a' budapesti lánczhid, a' két testvér város büszkesége.—Angliában a' mult század elején már tétettek kisérletek függő hidakkal, mellyek a' chinai kötél- és bőr-hidak hasonlatosságára, egyik parttól a' másikig kifeszitett lánczokból készültek. Később a' vasrudakból álló 's padlódeszkákkal rakott hidat lánczvagy vassodronyból készült karókra függesztették, mellyek végeiknél erősen a' földbe vannak falazva. Még több szilárdságot lehet elérni, ha az egyenes hidpadló, függőleges vasrudak által, mellyek változó hosszaságuak, kifeszitett, két vagy többszörösen is egymáson fekvő lánczokon függ, mik természetes hajlásukkal lefelé boltozott ivet képeznek. A' lánczszemek szükséges vastagságu 's hosszuságu (p. o. egy hüvelnyi vastag 's 10 lábnyi hosszu) vasrudakból, vagy vassodrony-fonadékokból állanak. A' lánczok, hengereken nyugodva, kőoszlopokon mennek át, mellyek egyszersmind a' hid kapuit képezik, vagy erős faállványokon feküsznek, 's azok mögött egész a' földig érnek, mellyben nehéz vas lemezekkel 's kőfallal vannak megerősitve. — A' függő lánczhidakat, egyéb hidak felett, sok fontos tekintet ajánlja; különösen, hogy az illynemü hidak az eddig ismert hidak közt legtágabb boltokra épithetők, 's ekkép az oszlopok ritkább léte miatt viznek 's jégnek kevésbé állanak utjában, mint akár kő- akár öntött vashid; 's egyszersmind kisebb feljárási magasságot 's kevesebb és olcsóbb oszlopokat kivánván, aránylag kevesebbe kerülnek. Ha a' lánczok legjobbféle hámorvasból készülnek, 's mind anyagra, mind munkára szakértő felvigyázat van : akkor a' lánczok elszakadhatása miatt veszélytől félni nem lehet, 's ha az oszlopok a' viendő tehernek megfelelőleg vannak épitve, és az épitő mester jól kiszámitja, mekkora sulynak emelésére milly erő kell : ugy szinte nem tarthatni összeomlási veszélytől. A' hid rugóssága némi ingást okoz ugyan, de a' tapasztalás mutatja, hogy ezen ingás veszélyes fokra sohasem hág. A' vas terhét a' hid hosszasága, a' lánczok milly szegletbeni függése, 's azon suly határozza el, mellynek hordozására a' hid számitva van. A' lánczszemek, függő rudak, csavarok 'sat. legjobb vert vasból készülnek, az öntések pedig a' legjobb szürke olvadó vasból. Egy négyszeg ujnyi angol vasrud elszakitására 24 tonna teher kell (1 tonna = 18 mázsa 14 font). A' vasat biztosan meg lehet próbálni egy bizonyos erőművel, melly némi kijelelt fokok által egy perczre kimutatja annak erejét. Az oszlopok széle, hossza 's mélysége a' hidi utnak meghatározott szélességétől 's a' vonatok hosszaságától, végre a' viz fenekén levő anyagtól függ. Az oszlopok épitéséhez akármilly kő is jó, csak nagy tömegekben legyen faragva, 's képes legyen a' rajta nyugvó sulyt elbirni, és az idő viszontagságait kiállni. — A' vasrészek corrosiója ellen fagyu 's festék használtatik. Legnevezetesb függő lánczhidak Angliában : a' *Menai*-szoros feletti hid, a' hires Telford müve, mellynél az oszlopok közti távolság, miken a' hid függ, minden létező hidak közt legnagyobb, t. i. 570 láb; továbbá a' *hammersmithi*, Tierney Clark W. müve, mellynek két oszlopközti vonatja

422 láb, egész lánczon függő hossza pedig 710 láb; 480,000 pforintba került.

Egyik a' világnak legszebb lánczhidai közől a' budapesti lánczhid, melly nem csak Pestet és Budát, hanem egyetlen, télen ált is álló hid lévén a' magyar Dunán, Magyarország két nagy felét köti össze. A' régi hajóhid gyakran elszakadván, télen pedig minden esetre kivétetvén, régi ohajtás volt a' Duna két partjának állandó összekötése, 's már régebben foglalatoskodtatta az elméket. Gróf Széchenyi Istvánnak jutott a' dicsőség e' tárgyban sikeres lépéseket tenni, 's a' régi kedves ohajtást tetté érlelni. Gróf Andrássy György társaságában 1832-ben Angliába utazván e' tárgy miatt, ott a' leghiresb vizépitészekkel értekezett, 's némelly fő kérdésekre feleletet hozott, és eszméit és tapasztalatait, az országnak 's a' már akkor alakulva levő hidtársaságnak tájékozására, külön röpiratban tette közre, mellynek czime: „Gróf Andrássy György és gróf Széchenyi Istvánnak a' budapesti hidegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének. Pozsonyban 1833." Ezen buzgó 's értelmes magyar mágnások, egyenesen e' tárgy körüli tapasztalások szerzése végett tévén utazást Angliában, érintkezésbe tették magokat a' legkitünőbb hidépitőkkel, millyenek Telford, Tierney Clark, J. Walker, Jesse Hartley, 's az amerikai W. Wright és Ogden. Ezeknek véleménye nyomán meggyőződtek, hogy Budapest közt legczélszerübb lenne egy függő lánczhid épitése, és pedig két oszloppal; hogy ezen oszlopokat, ha jól épittetnek, a' legerősebb dunai jég sem ronthatja meg, 's egyszersmind, hogy az oszlopok ugy épithetők, hogy rendkivüli jégtorlatokat 's áradást ne okozzanak; hogy illy hid, hasonló czélszerüség mellett, olcsóbb, mint egy öntött vas hid 'stb. — A' megpenditett hidkérdés az országgyülésen is heves vitákra adott alkalmat, minthogy összeköttetésben állott a' nemességnek nemfizetési kiváltságával, 's az ugynevezett „szűz vállas" párt a' hidvám fizetésben ősi kiváltságának mellékes megdöntését látá. A' terv kivihetősége világosan bebizonyittatott, csak a' pénzügyi tekintetek maradtak élénk vita tárgyai. A' magas aristocratia több tagja 's több nemes megye erősen szegült a' terv ellen. A' közvélemény azonban győzött, 's létrejött az 1836 : 27. törvényczikkely „a' budapesti állóhidról," melly által számos tagból álló orsz. választmány küldetett ki a' vállalatra jelentkezők ajánlatainak megvizsgálására és szerződés-kötésre. A' teljes felhatalmazással ellátott országos választmány lelke és vezére ismét gr. Széchenyi István volt, 's befolyásával történt, hogy b. Sina ajánlata fogadtatott el, miszerint a' hid lánczhid lett, 's W. Tierney Clark hires angol épitész, a' hammersmithi, shorehami 'stb. lánczhidak épitőjének terve szerint vala épitendő, közel egy századra terjedő vámszedési joggal adatván át egy részvényes társaságnak, mellynek élén *Sina György* áll. A' szerződésileg kikötött 97 évi vámszedési jog 87-re szállittatott. — E' szerződés 1838-iki sept. 27-ikén iratott alá, 's a' következő 1839/40-iki országgyülés (39-ik czikk) által megerősittetett. Az előmunkálatok azonnal 1839-ben megkezdettek; az alapkő ünnepélyesen letétetett 1842-iki aug. 24-ikén; a' nagy mű, mellyet a' forradalom viharai szerencsésen megkiméltek, bevégeztetett, 's a' közönség használatára megnyittatott, nov. 20. 1849. — Igen érdekesek e' világra szóló gyönyörü lánczhid keletke-

zésének történetére nézve az „Állóhid tárgyában kinevezett orsz. küldöttség munkálatai“ (Pest, 1838. három közlemény.) — A' *W. Tierney Clark* terve szerint épült hid építését, a' nagy gondolat gyakorlati kivitelét *Clark Adám* angol vezette, kinek kis munkája : „Néhány szó a' budapesti lánczhid építése felől“ figyelmet érdemel (Pest, 1843). Azon nagy érdeken 's méltó dicsőségen kivül, mellyet illy remekmű létrehozása a' nemzetre áraszt, a' hiddal egyszersmind (mint a' P. H. helyesen jegyzé meg) „egy nagy elv lön szentesitve; mert institutióinknak ezen első találkozása az örök joggal, legelső követ tevé le a' polgári egyenlőségnek, legelső lépést tön a' terhek közös viseletére.“ A' pestbudai lánczhid, mint illyen, első a' világon; a' költséget, mellybe került, pontosan meghatározni maig sem lehet, mert a' kisajátitási kérdés még nincs eldöntve, hanem körülbelől 7 millió p. forintra tehetni. — A' pesti és budai hidfők közt a' folyó szélessége 1230 láb, mélysége pedig 18—50 l. közt van. Furások által azon bizonyosságra jutván az épitők, hogy a' viz medrének 1—3 ölnyi vastagságu kavics szine szilárd agyagföldön fekszik, nagyobb biztosság okáért a' hidoszlopok falazatát közvetlenül az agyag alapra tették. Óriási nagyságu vizfogó karózatokat készitettek hát 15 hüvelnyi, 's erős vasfogókkal ellátott faderékokból. Mindegyik vizfogóhoz 1200—1300, tehát a' négyhez összesen 5—8000 illyen 8—10 láb hosszaságu fenyőfaderék volt szükséges. A' budai oldalon a' viz mélyebb lévén, ott csak 10—12 láb hosszuságuakat lehetett használni. A' vizfogók által bezárt téren a' viztömeg kiszivattyuztatott, a' kavics kiszedetett, a' vizmeder kiegyengettetett, 's az oszlopok alapja lerakatott. — A' hid maga két parti, 's két vizi oszlopból áll. Ezeken nyugoszik az óriási 4 főláncz, melly a' hidutat hordozza; e' főlánczok sulya mintegy 30,000 mázsa. Állanak 12. l. hosszuságu szemekből, mellyek felváltva 10—11, tiz és $^1/_4$ hüvelyk szélességü 's mintegy 1 hüvely vastagságu vasrudakkal vannak kapcsolatban. A' hidon keresztül vetve, egy ölnyi távolságban, öntött vas gerendák feküsznek, 48 láb hosszuak (ennyi a' hid szélessége); ezeket a' lánczok tartják függő vasrudakon. E' vas váz felett a' kocsi ut és két gyalogut legjobb minőségü kemény fából van épitve. A' függő vasrudak választják el a' 25 láb széles kocsi utat a' függő rudakon kivül eső 6 l. szélességü két gyaloguttól. A' part és hidoszlopok közti hosszaság mind két félen 297 l.nyi; a' közép láncz hosz. 665 l. a' hid közepének magassága legalsóbb vizálláskor 58 l. — A' viz tükre alatt legmélyebben fekszik a' budaoldali hidoszlop alapja, t. i. 50'ra, holott a' pestoldali hidoszlopé csak 27'. Ugyan ez okból a' pest oldali oszlop magassága csak 143' midőn a' budaié 160'; a' pesti vizi oszlop köb tartalma 2930,00', ugyanannyi a' budaié; a' budai partoszlop köb tartalma 468,000', a' pestié 494,000'.' — A' lánczok, 's egyéb lényeges vasrészek Angliában készültek; az öntött vas hidrudak, egyéb apróságokkal, gr. Andrássy György dernői vasgyárában. — A' hid középoszlopai homlokfalán, két két felől, Magyarország kőből faragott czimere szemlélhető, azon honé, mellynek e' mű méltó büszkesége. — h.

Lander (Richard) angol utazó, a' Niger folyam kikutatója, született 1807. Cornwalban. Eredetileg könyvnyomó volt. A' kormány költségén több rendbeli expeditiókban vett részt, mellyek Afrika belsejének megismerését czélozák. Igy 1828. *Clapperton* kapitánynyal, 1830. *John* öcs-

csével, midőn ezzel együtt egy négercsapat által elfogatván, rabszolgákként eladattak, de egy liverpooli hajótulajdonos által kiváltattak. Vizsgálataikból ekkor kitünt, hogy a' Benin, Non és Kalebar folyók a' nagy Niger ágai 's a' Tsaaddal függnek össze. Utazásaik eredménye megjelent: „*Journal of an expedition to explore the course and termination of the Niger*“ (3 köt. Lond. 1832.) 1832. ismét nagyobb készületekkel keltek utra, 's végre ujra 1834., melly alkalommal véletlen néger támadásnak estek áldozatul, ugy hogy L. *Richard* kapott sebei következtében 1834. febr. 6-án Fernando Poban meghalt. Truroban később emlék állittatott számára. *John* visszautazott Angliába. — a.

Landon (Lätitia Erzsébet), angol költőnő, szül. 1804. Londonban. Már 1822. kezdett az irodalmi pályán föllépni, müvei mindig L. E. L. betüjegyek alatt jelentek meg a' londoni lapokban, különösen a' Literary Gazetteben, almanachokban 'stb. Költői müvei között legsikerültebbnek találják angol itészek az „*Ethel Churchill*“ czimü regényt. A' közönség nagy szeretettel 's tisztelettel volt iránta, midőn 1838. jun. 7. Maklean György, délafrikai Cape Coast Castle gyarmat kormányzójához ment nőül, a' házasságban gondolván feltalálhatni az életboldogságot. Elhagyá barátait, hazáját, 's férjével Délafrikába költözött, hol csakhamar igen szomoru véget ért. 1838. oct. 15-ének reggelén szolganője élettelenül kiteritve találta szobájában, kezében tartva egy kéksavanynyal telt üvegcsét. Férje azelőtt bizalmas viszonyban élt egy fekete nővel, ki kevéssel házasodása előtt eltávolittatott ugyan, azonban a' kormányzó 's a' szép költőnő megérkezésekor ismét megjelent a' háznál. Mindazáltal egy összehivott esküttszék a' költőnő halála okául a' kéksavannyali vigyázatlan bánást jelölé. — Barátja Blanchard adta ki halála után: „The life and Correspondence of L. E. L. (13 köt. 1839.) — a.

Landor (Walter Savage) angol költő, szül. 1775, régi tekintélyes 's gazdag családból. Prózában sokat irt, de csak egy kötet költeményt adott ki „*Geber, Count Jaclian and other poems*“ czim alatt. Költői kortársai között jeles helyet foglal el, mindazáltal kevés népszerüséggel bir, minek oka müvei sajátosságában rejlik, miknek hibája tulhalmozottság eszmékben, észleletben, érzelmekben. Másik okát L. személyes jellemében keresik. Benne az emberek dölyfös megvetésének 's egy eredetileg jóakaró kedély csodálatos harcza tünt fel, 's illyen költészete is. Miként *Burns* és *Byron*, ugy L. is lélektanilag nevezetes rejtély. — a.

Landseer (Edwin) kitünő angol festész, kinek különösen állatdarabjait egész Európa ismeri, szül. 1798. Londonban. Képzettségét leginkább önmagának, 's az ember és állatok szorgalmas tanulmányozásának köszönheti. 1831. óta tagja a' müvészetek londoni, 's 1846 óta a' szépmüvészetek brüsseli akademiájának. Fest genre-, tájképeket, virágokat, gyümölcsöt, csendéletet, holt és eleven állatokat; 's e' különböző tárgyak felfogása- 's előadásában épen olly bámulatos humora, mint eszméinek változatossága, 's azon technikai tökély, mik együttvéve az angolok kedvencz darabjaivá tevék számtalan képeit. Az angol itészek el vannak ragadtatva általa, mások szigoruabban itélnek, de az elismerést még senki sem tagadta meg tőle. Testvére 2) *Tamás*, szinte festész, torzképrajzoló 'stb. Legismertebbé lett azon rajza által, mellynek aláirása: „*Egy kitünő*

tagja az emberi társaságnak“ 's melly egy gyönyörü ujfoundlandi kutyát ábrázol, a' mint ez a' kikötő töltésén heverve, csaknem egészen viztől körözve, éles szemekkel pillant a' vizbe, hogy a' legelső szerencsétlenség készen találja. — Harmadik testvére 3.) *Károly*, hasonlóul a' festészetben tünt ki, inkább történelmi müvekkel. — a.

Langenau (Károly Fridrik Gusztáv, báró) osztrák cs. k. tábornok, szül. Dresdában 1782. A' szász seregbe 1796. lépett. 1810. már ezredes és másodfőnök volt a' vezérkarnál. Az oroszok elleni hadjáratban altábornok volt 's Reynier vezénylő tábornok mellett nagy befolyással volt a' hadügyekre. 1813. a' szász királyt Prágába kiséré, 's a' lützeni csata előtt Bécsbe küldetett, hol Szászországnak Austriával szándéklott egyesitése ügyében nagy tevékenységgel működött. Midőn Prágába ért, a' király már megigérte volt Napoleon követeinek, hogy tovább is tagja maradand a' Rajnaszövetségnek, L. ekkor elbocsáttatását kéré, 's osztrák szolgálatba lépett át. Schwarzenberg tábornagy oldalán Dresda és Lipcse mellett, 's majd minden későbbi csatában küzdött. Az 1814—15-ki hadjáratokban a' működési tervek egy részét ő készité. Az ellene dolgozó pártok működései csak a' béke helyreálltával indultak meg szabadabban. Elleneinek élén állottak b. *Dickel* táb.szernagy, *Radetzky* tábornok 's a' vezérkar legkitünőbb tisztjei. Ennek eredménye lön, hogy L. 1817. Bécsből 's a' vezérkartól Linczbe tétetett át kat. parancsnoknak. Később mint osztrák meghatalmazott Frankfurtba került. Bizalmas viszony fejlődött ki közte 's *Gentz* között (l. ezt), 's *Metternich* herczeg több izben használá katonai 's diplomaticus feladatokra, többi között Felső-Olaszországba. Meghalt mint Belső-Austria tábornok-parancsnoka Grátzban 1840. — k.

Langenbeck (Konrád János Márton) egyike a' leghiresebb boncztanászok és sebészeknek, szül. 1776. Bréma táján. Tanult Jénában 's Bécsben. 1799—1801. Würtzburgban gyakorlá a' műtészetet. Ekkor ujra Bécsbe ment, hogy *Beer* és *Frank* alatt magát tovább képezze. Ekkor irta értekezését: „*Über eine einfache und sichere Methode des Steinschnitts*“ (1802). Ezután a' göttingai kórházban nyert alkalmazást, 's 1803-ban szabad volt fölolvasásokat tarthatnia. 1804. r. kiv. tanár lett; 1807. kórodát alapitott a' sebészet és szemészet számára, mellyben később 3000 beteg fért el. 1814. a' boncztan és sebészet r. tanárává 's a' hannoveri sereg főssebészévé neveztetett ki. A' göttingai egyetemet annyira megkedvelé, hogy számos kedvező külföldi ajánlatot visszautasitott. Inditványára 's terve szerint alapitá a' kormány 1828—29. a' czélszerü és szép uj boncztani szint, hol L. száz meg száz tanitványtól környezve legtöbb idejét tölté. 1816. udv. tanácsos lett 's 1818. a' guelfrendet nyeré. Korábban dicsért szabadelmüsége későbbi napjaiban elhagyá 's egy servilismust tanusitott, melly tanártársai 's tanitványai iránti viszonyait nem egyszer nehezité meg Igy az 1831. göttingai mozgalmakban, hol neve igen rosz hangzásu lett. Tudományilag mind végig tevékeny maradt 's meghalt 1851. — Munkái közöl megemlitjük: „*Anatomisches Handbuch* (Götting. 1806); — *Nosologie und Therapie der chirurg. Krankheiten* (5 köt. 1822—40); — *Icones anatomicae* (8 köt. 1826—39); — *Handbuch der Anatomie* (2 köt. 1831—36). Ugyan ő adta ki a' „*Bibliothek für Chirurgie und Ophthalmologie*“ (4 k. 1806—13 és ismét 4 k. 1815—24). — a.

Langenschwarz (Miksa) német rögtönző, szül. 1806. Frankfurt mellett, zsidó szüléktől. Csak 1830. körül vevé észre rögtönző tehetségét. Nem sokára Párisban 's másutt hires külföldi rögtönzőkkel is dicséretesen kiállta a' versenyt. Utazott Német-, Angol-, Orosz és Franciaországban. Utolsó időben az irásra adta magát. Müvei azonban inkább feltünőek, mint hasznos 's becsesek. Legnevezetesb élczeit „*Berühmtesten Calembourgs und Witzworte*" kiadta *Dümont C. A.* (Schleusingen 1841.) — a.

Langer (Robert, von), jeles történelmi festész, született 1783. Düsseldorfban, fia a' hasonlóul jeles festésznek, *L. János Péternek*, kivel nagyobb utazásokat tett Párisban, Olaszországban 'stb. 1806. a' müncheni müv. akademiában tanárnak 's 1827. a' kézrajzok k. kabinetjének igazgatójává neveztetett ki. Tagja volt több európai akademiának. Meghalt 1846. — Legtöbb müveiben kitünő a' compositio szépsége, a' rajz tisztasága 's az alakok jellemző hűsége. Műtani tekintetben is jelesek. Vannak jeles frescoképei is és a' rézmetszetből is maradtak hátra müvei. — a.

Lanner (József) bécsi zeneszerző, ki keringői által hazánkban is igen ismeretessé lett azon időkben, midőn még a' keringők nagy divatban voltak nyilvános báljainkban. Szül. 1803. Bécsben. Saját hangszere a' hegedü volt, mellyen igen ügyesen játszott. Neki és *Strauss* társának igen jeles zenekara volt, mellynek mesteri játéka egészen megváltoztatá Bécs nyilvános életét. Hol Lanner és Strauss játszottak, oda csoportosan csődült a' bécsi népség, 's ez olly vegyületét hozá elő a' különböző osztályok 's rendeknek, melly különben talán soha sem jött volna létre. Strauss később elvált tőle és vetélytársa lett. Mindkettő valódi műutazásokat tett Német-, Franczia 's Angolországba, több izben jelentek meg Magyarországon, névszerint Pesten is. L. száznál több müvet hagyott hátra, többnyire keringőket, miknek fő jelleme leleményesség, humor 's gyakran bizonyos sentimentalitás. Nem csekély vagyon birtokában volt, midőn 1843. rögtön meghalt. — a.

Lansdowne (Henry *Petty*, marquis) angol statusférfiu, szület. 1780. Tanulmányait Cambridgeben végezvén, 1802. az alsóházba választatott, hol parlamentaris ügyességének hamar adá bizonyságát. *Fox* nem sokára olly magas véleménynyel volt iránta, hogy midőn 1806. az államügyek vezetését elvállalta, azonnal kiköté, hogy lord Petty (mint akkor neveztetett) kincstári kanczellárrá neveztessék. E' ministerium Fox halálával megszünt 's lord Petty a' magánéletbe vonult. 1809. legidősb fivérének, ki utódok nélkül halt meg, czimeit, méltóságait 's parlamenti ülését öröklé. Politikai pályáján mindenkor a' szabadelmü és humanus elvek hőseként tünt fel. Sokat fáradott névszerint a' rabszolgaság eltörlése 's a' katholikusok emancipatioja érdekében. 1827. Canning ministeriumában nyert helyet, 's e' jeles minister halála után a' belügyet tartá meg még Goderich ministeriuma alatt is. Wellingtonnak a' kormányba lépése után visszavonult 's ismét az ellenzékhez tért át. Különös erélyt fejtett ki a' katholikusok nyomatása 's az ir viszonyok kérdésében; sokat dolgozott a' büntető igazságszolgáltatás javitása körül, 's keresztül vitt egy törvényjavaslatot (Lansdowne-act), mellynek folytán minden kemény büntetésnem eltöröltetett. 1830. *Grey* reformministeriumába lépett 's a' minister-tanács elnöki hivatalát vállalá el. Ezen állomást tartá meg *Melbourne*

kormánya alatt is a' whigek kilépéseig 1841. aug. 28. 1846. az uj whig-ministeriumban a' titkostanács elnökségét fogadá el. Minden fontos kérdésnél most már mérsékeltebben nyilatkozott 's közelebbnek mutatkozott a' torykhoz, mint tiszttársainak legnagyobb része. A' toryknak legujabb felülkerekedése alkalmával ő is kilépett a' kormányból. — k.

Laplata *l. Plata.*

Lappenberg (János Márton) német történetbuvár, szül. 1794. Hamburgban. Angliában az edinburgi egyetemben tanult orvostant. Itt is és később Londonban tekintélyes tudósok és statusférfiak társaságában részesült. Londonban, az angol alkotmány és közigazgatás tanulmányozása végett, sokáig időzött. Utóbb Berlinben 's Göttingában jogtörténelmi tanulmányoknak szentelé magát 's 1816. jogtudorrá lett. Majd a' hamburgi senatus nevezé ki képviselő ministernek a' porosz udvarhoz. 1823. a' hamburgi senatus levéltárnoka lett. Itt számos nagybecsü történelmi kincset fedezett fel. Később utazást tett északi Európába, diplomatikai gyüjteményének szaporitása végett azonban ennek eredményeiből még keveset bocsátott közre. Munkái leginkább északi Németország mult viszonyait illetik. Tevékeny részt vesz a' „*Monumenta Germaniae historica*" kidolgozásában. A' Heeren-Ukertféle történelmi gyüjteménybe ő irta „*Anglia történetét*" (1834—37), melly nem sokára angol forditásban is megjelent. — a.

Lappok, *Lappföld, lapp nyelv.* Lapp nevet visel azon csekély nép, melly a' sarkkörön belül az európai szárazföld legészakibb részét lakja, 's mellynek földje, a' legszomorubbak 's legridegebbek egyike a' földön, részint Norvégia, részint Svéd-, részint Oroszországhoz tartozik, kelet felé egészen a' Fejértengerig terjedvén. Lappföldnek ezen roppant terén igen gyér a' népesség, melly a' lappokon kivül még norvégekből, svédekből, finnek és oroszokból áll, kik vagy gyarmatosok, vagy hivatalnokok és kereskedők. A' lapp ember saját hazájában is szánakozásra indit. Ezen fekete haju, sárga bőrü pygmäusok, kik mind physicai mind erkölcsi tekintetben teljesen elválnak a' többi északi népektől, igen nevezetes tagját képezik a' nagy európai népcsaládnak. Sem hóditás, sem kereskedés, sem civilisatio nem volt reájok hatással; bennök tisztán maradt meg az őslakosok eredeti vére. A' lappoknak nincs történetök, köztök nincs más társadalmi összeköttetés, mint a' házasság 's a' gyermekeknek atyjok 's anyjok körüli egyesülése. Foglalkozásuk, vadászat, halászat, marhatenyésztés. Minden család el van különözve 's kopár és kevés hegyü vidékökben irámszarvas csordáik tenyésztésére szoritkozik. Vannak, kik hasonlatosságot találnak a' lapp és magyar nyelv között (lásd alább), 's ezen nem fog lehetni többé csodálkozni, miután a' legujabbkori tudományos buvárlatok nyomán be van bizonyitva, hogy a' magyar, miként a' finn nyelv is a' *középázsiai* (ural-altáii, scytha) nyelvosztály egyik tőjét képezi (l. *Finn-magyar kérdés*), a' finn nyelv pedig a' lappal teljes hasonlatosságot mutat fel. A' Lappföld (Lappland, Lappmark) lapp nevezetek csupán helybeli svéd elnevezése e' tartomány- 's népnek, ők magokat *szuomi* vagy *számi* (száme)'s hazájokat *Szameanda, Szomallada* névvel nevezik. Igy hivják magokat a' Finnföld lakosai is. 'S ezen törzshöz tartoznak a' Fejértengertől Ázsiáig elterjedt *szamojédek* 's az északame-

rikai *eszkimók* is. — A' lappok kurta emberek, ritkán magasabbak 4 lábnál, többnyire széles válluak 's izmosak, apró finom lábakkal 's kezekkel. Merően lecsüngő fekete haj, többnyire fekete szem és sárgás barna arczbőr, melly utóbbi inkább az égalj befolyásának 's kunyhóik füstjének róható fel. Homlokuk széles, orruk többnyire finom metszetü 's szépidomu, sokaknál csaknem görög és római, azaz : a' homloktól minden mélyedés nélkül vonul le, keveseknek van mongol vagy kalmuk pittyedt orruk, a' pofacsontok kiállók 's ezektől az orczák 's az áll igen hegyesen nyulik elő, 's e' vonásban rejlik a' lapp arczoknak legjellemzőbb része. Ezen beesett orczák, a' kicsiny, élesmetszetü száj, a' gyér szakálu, hosszu görbe, csákányszerü áll csaknem minden lapp arczon feltalálható. Ez mutatja legvilágosabban a' természet szük kezét 's a' nép inséges állapotát, mert hiszen a' széles, szabadon idomult állban 's az ajkak teljében mutatkozik legfeltünőbben a' férfierő, az érzési és élvezési tellem. Ellenben a' mell mind a' férfiak, mind a' nőknél teljes kerekdedséggel és tellemmel bir. A' kar és czomb az életmód, a' sok ülés, guggolás folytán kissé elferdült. Egyébiránt, miután a' lappok többnyire szabad ég alatt 's minden nehéz munka nélkül élnek, igen ügyesek 's virgoncak, 's olly gyorsasággal, olly macskaszerü ügyességgel tudnak ugrani, szökelni 's mászni, minőnek párját más népeknél alig találhatni. Csak az erő 's kitartás hiányzik nálok ; hamar elbágyadnak, fáradt vadászebek gyanánt földhöz csapják magukat 's minden nagyobb erőfeszités után azonnal hortyognak. Resteknek egyébiránt nem lehet őket nevezni. Katonáknak már apróságuknál fogva sem használhatók; különben jó vadászok, 's nem egy medvét 's farkast puskáznak agyon. Mindazáltal a' legügyefogyottabb nép. Ha csoportban áll több lapp, a' legnagyobb emberi szomorujátékot tüntetik fel. Az erőnélküli alaktalanság és elmosódottság már magában igen tragicai hatásu, ha ember képét hordja; de ha ezen pusztaság 's tompultságban a' gyámoltalanság és korlátoltság mély érzése is rejlik, akkor az illy látvány csaknem könnyekre fakasztó. Innen van, hogy e' nép physiognomiáján bizonyos leskelődő hallgatagság 's egy magába visszavonult buskomorság képezi a' magasabb árnyalatot; innen nagy fogékonyságuk a' zavaros és sötét babona iránt, melly még szllemvilágukat sem képes könnyü képekkel 's alakokkal teleültetni. Most ugyan már általánosan a' keresztyén vallás hinti szét köztök világát (melly csak a' reformatio után kezdett itt terjesztetni); azonban a' téritészeti kisérleteknek mindeddig igen csekély eredménye volt. A' régi bálványimádás lassanként elenyészett ugyan, de valódi mivelődést még be nem következett. Legtöbb érdemmel bir e' téren a' két missionarius : *Lestadius* Péter, egy paraszt fia 's egy lappföldi lelkész utódja, ki 1836-ban adta ki téritészete első éveinek naplóját és *Stockfleth* lelkész, ki Krisztiániában a' bibliának egy lapp fordítását adta ki. A' Norvégia és Svédországhoz tartozó lappok lutheránusok, az oroszországiak görögök. A' lappok örökös vándorló életnemöknél fokva a' korábbi állandó iskolák mozgókká változtattak által, mellyek egy helyről a' másikra követik a' vándorlókat, mi igen hiányos tanrendszernek bizonyult be. Nomádéletöktől azonban csak igen nehezen válnak meg, 's ekkor is a' telepedés legnyomorultabb neméhez, a' halászélethez fordulnak. A' nomád lappok kétfélék : *hegyi* (fielde) és *erdei* lap-

pok, az elsők nyáron a' kopár hegyeken, az utóbbiak a' tartomány $^3/_4$-ét ellepő erdőkben laknak, különben irámszarvas csordáikkal egész éven át örökös körutban vannak, az évszak követelései szerint. Télen az alantabb fekvésü helyekre költöznek, hol sátorokban élnek. Kimondhatlan gyönyört éreznek lakhelyeik változásánál, 's annyira örül a' lapp az elindulásnak és megérkezésnek, hogy midőn ismeretes helyre ér, hangos dalra fakad, mellyet az erdők százszorosan visszazengnek. A' tulajdonképi lappok száma csekély, alig tesznek összesen többet 8000 léleknél. Csak ezek használják az irámszarvasokat házi szolgálatra, az eszkimók és szamojédeknél kutyák vannak szokásban. — Lappföldnek fő folyói: *Lutea*, *Pitea*, *Szkelleptea* és *Umea*. Tava igen sok van, köztök nehány nagyobb terjedelmü. A' tél zord és hosszu, a' nyár rövid; a' leghosszabb nap a' déli részekben 24 óráig 's a' legészakiabbakban 3 hónapig tart; épen illyen azután a' leghosszabb éj télen. Földje csak a' svéd Lappföld legdélibb részeiben alkalmas mivelésre. A' burgonya jól tenyészik. Az erdők fenyü, éger, nyir és fűzfákból állanak. Csak az idegen gyarmatosok birnak lovakat, marhákat 's juhokat; a' lappoknál az irámszarvas és kutya pótolja az összes háziállatokat. A' vadállatok közül van: farkas, medve, hiuz, róka, menyét, hermelin, nyul 'stb. Költöző madár 's egyéb szárnyas vad és hal nagy mennyiségben. Az ásványországból van vas, réz és ezüsttartalmu ólomércz. — A' lappok bizonyos helységek (svédül: byalag) szerint vannak felosztva, mellyeknek külön előljárójuk van, ki a' csekélyebb vitákat igazitja el. A' *svéd Lappföld* területe 2412 □ mfd 53000 lakossal, kik között 4000 lapp, katonut nem állit 's 600 tallér adót fizet. A' *norvég Lappföld* területe 1260 □ mfd, 6000 lak. Az *orosz Lappföld* 537 □ mfd 6000 lak., köztök 1100 lapp.

A' *lapp nyelv* ága a' finn nyelvtörzsnek, de zordonabb a' sajátképi finn nyelvnél és sok svéd szóval van keverve. A' magyar nyelvhezi rokonságának némi kitüntetéseül megjegyezzük róla következőket: Genusa nincs. Ragozása ez: *atye* atya, *atyen* atyának, *atyai* atyának, *atyeb* atyát, *atyeszt* atyától, *atyeszn* atyában, *atyin* atyával, *atyetak*, *atyett* atya nélkül, *atyen* atyához. A' szám kétféle egyes és többes, de néha dualis is előkerül p. o. *atyetyeh* atya és fiu, *väljetye* bátyák, *abbatye* nénék. A' diminitivumok *acs*, *ecs*, *am*-ba, végződnek, p. o. *väly* vagy *välya* bátya, *väljacs* vagy *väljecs* bátyácska. A' főnevek képezésére nézve: *em* szótag megfelel a' magyar *ás*, *és*, *vuot* pedig a' magyar *ság*, *ség*-nek felel meg, p. o. *aldan-em* közeled-és, *fabmalesz-vout* gyenge-ség. A' lejtegetést (comparatiot) illetőleg: a' comparativus ugy képződik, ha a' positivushoz *szub*, 's a' superlativus, ha ahhoz *umusz* vagy *emusz* ragasztatik. A' magánhangzóval végződő melléknevek a' comparativusban egy *b*-t a' superlativusban *emusz* vagy *imusz*-t kapnak, p. o. *kukke* hosszu, *kukkebb* hosszabb, *kukkemusz* leghosszabb. Megvannak a' személyes névragok p. o. *atyam* annyit tesz mint a' magyar: atyám. A' számnevek ezek: 1 akta, 2 kvekte, 3 kolm, 4 nelye, 5 vita, 6 kota, 7 kjetya, 8 kakcse, 9 akcse, 10 lokke 'stb. A' személyes névmásnak egyes, kettős és többes száma p. o. *mon* én, *mai* mi ketten, *mije* mi. Az igének sok formája van a' miveltető, tehető, kicsinyitő 'stb. értelem kifejezésére. A' ragozás általánosan divik még az ige-határozóknál is. Előljárók helyett utoljárók vannak, mint

nyelvünkben. — Nyelvtanokat irtak : *Fiellström*, Stockholm 1738 ; *Leem*, Kopenh. 1748 ; *Rask*, u. o. 1832 ; *Possart*, Stuttgart 1840. — Szótárakat : *Fiellström* 1738, *Lindahl* és *Oehrling* 1780. — a.

Laroche (Károly) jeles német szinművész, született 1796. Berlinben. Miután Drezda, Danzig, Lemberg és Königsberg szinpadain tett volna kisérleteket, 1822. Weimarba nyert meghivatást 's müvészeti igyekezete itt nyert igaz irányt. Innen nagy sikerrel látogatá meg Hanovert, Hamburgot, Berlint 'stb. *Goethe* halála után Bécsben nyert élethossziglanos szerződtetést, hol 1835. óta kedvencz tagja az udv. szinháznak. Olly változatos repertoirja talán egy szinésznek sincs, mint neki, egyforma jelességgel játszván a' hősöket, fondorokat, atyákat, piperkőczöket, az élvenczeket, ostobákat 'stb., mire nézve nagy segitséget talál szerencsés külsejében. — a.

Larochejacquelein (Henri de), franczia legitimista, született 1805. a' monarchia fentartása körül nagy érdemeket szerzett családból. 11 éves volt, midőn XVIII. Lajos kinevezte francziaországi pairnek. E' czimről 1830. lemondott, még mielőtt vele járó jogát gyakorolhatta volna. Visszavonult 's az ipartérre adta magát, hol több nevezetesebb intézkedései emlittetnek. 1842. követül választatott a' kamarába, hol annak bizonyult be, a' mi mindig volt, legitimistának. Azok közt volt, kik több izben látogaták meg a' számüzött *Bordeaux* herczeget. Az ifjabb Bourbonág iránti ellenszenvénél fogva könnyen hajlott a' köztársaság elfogadására 's mind az alkotmányzó, mind a' törvényhozó gyülésben sokkal nagyobb mértékben mutatkozott haladás emberének, semmint tőle várták volna. — a.

Larra (Don Mariano Jose de) spanyol költő, született 1809. Négy év mulva szüleivel Francziaországba költözött, azonban 9 éves korában ismét visszatért hazájába. 18 éves volt, midőn legelőször lépett a' költői pályára. Egy év mulva „*El duende satyrico*" czimü satyricus folyóiratot adott ki, mellyet $1\frac{1}{2}$ év mulva a' kormány betiltott. 1831. egy másikat szerkesztett „*El poblecido hablador*" (A' nyomorult fecsegő) czim alatt. Két év mulva a' „*Revista espanolá*"-t szerkeszté. Ekkor utra kelt Lissabon, London, Páris, Brüssel 's más európai városokba. Visszatérve az „*El munde*" szerkesztésében vett részt. 1837. golyó által vetett véget életének, mint mondják, szerencsétlen szerelem miatt. — Irt több eredeti szindarabot, többeket forditott és spanyol szinre alkalmazott a' franczia drámairók müvei közül, miket *Ramon Ariala* álnév alatt adott ki. A' Revista espannolában többnyire Figaro név alatt kiadott czikkei megjelentek, „*Figaro. Colleccion de articulos dramáticos, literarios, politicos y de costumbres*" (5 köt. Madrid 1847). Minden müvében kitünik ugyan a' franczia befolyás, de az igazi spanyol jellem kinyomata meg van rajtuk, azon vegyülete a' busongólag méltóságos komolyságnak, szenvedélyes tüznek, fájdalmas iróniának 's mély értelmü tárgyélcznek. — a.

Larrey (Dominique Jean, báró) kitünő franczia sebész, született 1766. Bagnéres de Bigorre mellett. Még a' forradalom előtt állott be sebésznek a' franczia hadseregbe. 1793. a' szárazföldi seregnél mint fő sebész behozta a' mozgó kórházakat (ambulances volantes). 1794—96 Toulonban 's más sebészi iskolákban tanár volt. Bonaparte Olaszországba hivta meg, kit 1798. Egyiptomba kisért. 1805. Napoleon kinevezé a' katonai orvosügy

főfelügyelőjének, 's általában igen nagyra becsülé. Az eylaui csata után a' becsületrend lovagjának, a' wagrami után bárónak nevezte ki, 's 5000 franknyi évdijt rendelt számára. Jelen volt Napoleon minden csatájában egész Waterlooig, hol fogságba esett. A' restauratio után elveszté nyugdiját, de a' kamarák külön törvényben ismét megadták neki. Napoleon végrendeletileg 100,000 frankot hagyott neki, 's ez alkalommal a' legerényesb embernek nevezé. A' többi uralkodók is nagy becsüléssel voltak iránta, 1820. a' tud. akademia tagja lett. 1836. mint az invalid ház főseb̈észe nyugalmaztatott. Meghalt 1842. — Orvosi iratai nagy becsben állanak, 's több európai nyelvre vannak leforditva. — k.

Lassen (Keresztély) egyike a' legkitünőbb orientalistáknak, egyetemi tanár Bonnban, szül. 1800. Bergenben Norvégiában. Atyja halála után Németországba költözött, megtanulá a' német nyelvet 's tanulmányait Berlinben 's Bonnban folytatá, hol *Schlegel* A. V. által vezettetett be az indiai tanulmányokba. A' kormány költségén 2 évre Angliába utazott, hogy ott tanitója számára a' „*Ramâyana*" kéziratait összehasonlitsa, 's ketten együtt adák ki később a' „*Râmyâna*"-t 's „*Hitopadesa*" mesegyüjteményt (2 köt. 1829—31.) Hason czélok vonzák Párisba, hol Burnoufot nyeré meg barátjaul. Itt tanulta meg a' pali nyelvet 's Burnouffal együtt adá ki: „*Essai sur le Pali*" (1826). Bonnban persa és arab nyelvekkel foglalkozott 's 1830. tanárságot nyert. Ezutáni müvei: *Gymnosophista sive indicae philosophiae documenta* (1832); — *Gitagowinda, Jayadevae poetae indici drama lyricum* (1837); — *Anthologia sanscritica glossario instructa* (1838.) A' szanszkrit szójárásaival foglalkozva, megvizsgálá a' különböző prakritformákat, 's kutatásai eredményét kiadta „*Institutiones linguae pracriticae*" (1837). E' mellett az Eugubini táblák, 's különösen az ékirások annyira elfoglalák figyelmét, hogy legnagyobb sikerrel világositott itt fel sok homályos ismeretet „*Die altpersichen Inschriften zu Persepolis*" (1836) cz. müvében. A' Pendsabból 's az Indusontuli tartományokból küldött sok, meg nem fejtett érmét terjedelmes vizsgálat alá vett „*Zur Geschichte der griechischen und indoskythischen Könige in Baktrien, Kabul und Indien*" (1838.) és fő müvében: „*Indische Alterthumskunde*" (Bonn. 1844—48. — a.

Lassu István, m. acad. lev. tag szül. Visken, Mármarosban, 1797. apr. 12-dikén, tanult a' szigeti reform. iskolában. Élete egyike a' legegyszerübbeknek, de diszes a' buzgó közremunkálás 's fáradhatlanság emlékezetével. A' reform. ifjak szokott iskolai pályájának bevégeztével a' m. udv. kamaránál lelt alkalmazást, mint lajstromzó hivatali irnok, 's a' forradalom is ott találta, mint alirattárnokot. A' magyar irodalomhoz vonzó szeretete már 1823-ban felléptette őt a' Tud. Gyüjteményben, hová történeti 's irodalmi dolgozatokat adott. Névtelen birálataiban az uj izlés ellenzőjeként tünt fel. Utóbb kizárólag a' történet és földirat felé fordult, 's 1827-től 1830-ig hosszas sorát adta az államismei, földirati 's egyszersmind történeti munkáknak, millyek: a' Statistikára való bevezetése, Európa statistikai, geographiai és históriai rajzolatával 's a' tudományok rövid történetével; Nagybrittania, Francziaország, Orosz birodalom, Porosz- és Lengyelországok, a' török, austriai és skandináv birodalmak, az olasz államok, 's Algir leirásával, mellyek összesen 11 kötetet

töltenek be, 's részint uj kiadást is értek. Bár e' munkák, nem lévén forrásokból dolgozva, szorgalmas compilátióknál nem egyebek, mégis érezhető hiányt pótoltak annak idejében. Sajnálni lehet, hogy irótársai élesebb nyilatkozatai által korán elkedvetlenitve, e' mezőn dolgozni megszünt. Ugyanez időben kisérlette meg Horátznak magyarázó jegyzetekkel kisért kiadását, de e' munkát, miután az oskola emberei által nem kedvezőleg fogadtatott, az ódák első köteténél abba hagyta. Ellenben Fehér lelkes alispánja *Szűcs Lajos* felszólitására Zschokke „Ahitatosság óráinak" 8 kötetes fordítását eszközlötte. Majd ismét „Világtörténetet" kezdett, 's abból 1832-ben két kötetet ki is adott, a' legrégibb időktől Augustus koráig. A' részvét elégtelensége megakasztotta a' folytatást. Élénk részt vett a' Wigandféle „Esmeretek Tárában," mellybe számos statistikai és historiai czikkeket irt. Önálló munkálkodást 1836-ban indita meg ismét „*Mercur*" czimü geneologiai, statistikai és historiai zsebkönyvvel. Ez is fennakadván ezentul már, végkép elcsüggedve, keveset dolgozott, u. m. „Uj évi gondolatok" az 1839-re, 's *James* „Utmutatásának az idvességre" fordítását, mivel iró pályáját be is fejezte. — Halála 1852. jan. 19-kén történt. Lassunál szorgalom és jó akarat pótolta az eredetiség, izlés 's a' történetirói felsőbb hivatás hiányát; azon érdeme tagadhatlan, hogy a' maga idejének eleget tenni erőködéssel is igyekezett. — T.

László József a' legkitünőbb magyar szinészek egyike azon gazdag iskolából, mellynek kihalása elé, a' felnövő nemzedék aránylagos szegénysége mellett, hazafiui aggodalommal nézünk. Megyeri elhalt, 's ki pótolja, ki közeliti csak meg mai napig Megyerit ? ki fogja pótolni egykor Szentpéterynket ? — László játékát még soká reméljük élvezhetni, mert ő, bár a' szinészet régibb bajnokai közől való, 1827 óta, tehát 25 éve lévén már szinpadon, mégis elég fiatal ember, mert igen korán lépett a' szinfalak közé, hová nem szükség, hanem szenvedély és hivatás ragadta. — Született 1808-ik évben Biharmegye Vásárhely helységében; iskoláit Kolosvárt végezte, hol nevelő is volt, 's a' legelőkelőbb erdélyi családok pártfogásának örült. De 1827-ben, még nem is 20 éves korában, már szinészi pályára lépett, 's bár 1828-ban, magas pártfogói hivására és segélyével, a' királyi táblára visszament, Szentpéteryvel levelezésben, és szive a' müvészet körében maradt. Nem sok kelle hozzá „Katót tánczra vinni" mint a' példabeszéd mondja, 's László 1829-ben ismét szinpadon állott, az akkori erdélyi részvényes társaságnál, melly a' mostani középponti társaságnak magvát, 's legkitünőbb művészeink iskoláját képezé. Azután felváltva Debreczenben, Miskolczon, Kassán, B. Füreden játszott, folytonos haladással. 1837-ben, a' nemzeti szinpad megnyitására, Pestre jött, 's neki volt szerencséje először szólalni meg a' nemzeti szinmüvészet e' szentélyében; Vörösmarty „Árpád ébredésében" mint sirszellem, ő mondá ki az első szavakat, miket azóta annyi szép, annyi zengzetes szó követett. Azóta folyvást itt van, mint a' nemzeti szinháznak egyik legszorgalmasb, legigénytelenebb, legkevesbet vendégszereplő tagja, 's a' közönségnek, saját szerepeiben, első rendü kedvencze. Fő mezeje, hol legtöbb szerencsével 's tetszéssel mozog, a' könnyü, elmés franczia vigjáték, p. o. a' Szeleburdi, Ne nyulj a' királynéhoz 'stb. 's a' Bábellovagféle szerepek. — E' nemü szerepekbeni ügyessége, für-

gesége, mozgékonysága, összekötve csinos karcsu külsejével, olly kedves szinpadi jelenetté, 's olly nélkülözhetlenné teszik a' vigjátékokban, a' mennyire nem használható a' komoly drámában. A' közönség megszokta a' mosolygást, ha őt látja, 's a' komolykodó hang László ajkain comicus hatással bir. A' tragoedia nála parodiává lesz. — h.

Latkóczyné *l. Lendvainé.*

Laube (Henrik) német szépirodalmi iró, 's 1850 óta művészi igazgatója a' bécsi udv. és várszinháznak, született 1806. Siléziában. Egyetemi pályáját Hallében 's a' theologiát Boroszlóban végzé. Ez utóbbi azonban soha sem volt komoly szándéka, 's 1830. körül egész elszántsággal lépett fel a' még akkor nem igen fényes jövőt igérő szépirodalmi pályán. Lipcsébe ment, 's itt a' juliusi forradalom után a' legélénkebb összeköttetésben élt a' lengyel és német szabadelmüekkel. Mennyire lelkesen karolta fel a' kor eszméit, a' „*Zeitung für die elegante Welt*" cz. lapban közlött belletristicus és criticai munkái tanusitják, mellyek nagy hatással voltak az akkori német itészeti modor megváltozására. Szándéka volt a' kor nagy küzdelmeit művészileg, novellai alakokban 's kalandokban személyesiteni, e' czélból irta 1832—33 regényét: „*Das neue Jahrhundert*" (Das junge Europa). Első részeiben sok fiatal vakmerőség, az anyag dicsőitése, nők emancipatiója 'stb., az utóbbiakban világfájdalom, szaggatottság. Olaszországi utjából hazatérvén, Lipcsében kiutasitó, 's Poroszországban elfogatási rendelet várta, a' nevezett regényben foglalt némi vallomások miatt 9 hónapig ült fogva Berlinben. 1834. jelentek meg „*Reisenovellen,*" Heine prózájának utánzása. Ezutáni müveiben („*Liebesbriefe,*"— *Die Schauspielerinnen — das Glück*) azon gyanut akará magától eltávolitani, mintha tagja volna a' fiatal Németországnak. Észrevehető változáson ment keresztül. Korábbi politikai és társadalmi szélsőségei helyébe tulságos aristocrata vonzalmak léptek; ugy hivé most, hogy egy irónak igényei igen természetesek, ha p. paripát óhajt, ausztrigát eszik, pezsgőt iszik, nemes szenvedélyeket ápol 's ősivadéku gavallérokkal karon fogva sétál. A' német szövetség eltiltá a' fiatal Németország nevezetü irói cotteria minden irt 's irandó müveit. Regényes müvei között említésre méltók még: „*Die Bandomire,*" *Franzősische Lustschlösser — Die Gräfin Chateaubriand, Drei Königstädte in Norden.* — Későbbi időkben különösen a' drámai térre fordítá munkásságát. Eddigi szinmüvei: *Monaldeschi, Rokoko, Bernsteinhexe, Struensee, Gottsched und Gellert, Die Karlschüler.* Mindezekben a' jambusok és trochaeusok eltaposott utját iparkodék elhagyni, 's a' franczia hatás eltanulásával uj utat törni meg a' német nemzeti dráma számára. Igazi népszerüséget azonban csak legutóbb nevezett darabja által nyert, mellyben L. igen nagy haladást tanusitott mind az egyszerü, meleg és természetes nyelvben, mind a' jellemzésben. 1848. egy csehországi vál. kerületben a' frankfurti parlamentbe választották meg, hol azonban fel nem tünt, de mint iró sok hasznát vevé ottani tartózkodásának. Ide vonatkozik érdekes munkája: „*Das deutsche Parlament*" Leipz. 1849. 1850. a' bécsi udvari és várszinház művészeti igazgatójának nevezetett ki, melly állásán nagy mértékben fejté ki eddig is irói két kitűnő tulajdonságát, az élénkséget és ügyességet. Jutalmakat tűz ki uj szinmü-

vekre, 's gondja van a' classicai müvek előadására, ezek között különösen az ott sokáig nélkülözött Shakspeare müveire. — a.

Lauenburg *l. Schlesvig-Holstein.*

Lauka Gusztáv, magyar vers- és novellairó, szül. Vitkában Szatmármegyében 1820. jul. 20-kán. Atyja gr. Károlyi Lajos urad. mérnöke volt Erdődön, 's itt az atyai háznál töltötte gyermekéveit. Tanult Kassán, Nagy-Károlyban, Szatmárban, melly utóbbi helyen a' bölcsészetet végzé. A' jogtudományt Pesten és Szigeten hallgatá. Az 1838. árviz Pesten találta, de még ugyanazon év nyarán a' gr. Károlyi uradalmában számvevői irnoknak neveztetett. E' pályához azonban semmi kedvet nem érezvén, elhanyagolta 's az eléje szabott munka helyett, verseken 's novellákon dolgozott, költői kalandokba keveredett, a' csendes Erdőd mezővárost megzavarta 's nevetséges, de lényegileg ártatlan 's akkori időben nem olly igen feltünő különczködésekkel tette magát nevezetessé. Szinpadiasan öltözve, kerek kalappal, sötét köpenynyel vállain, vadászkéssel oldalán barangolt a' nesztelen utczákon, kóbor ifjakkal viaskodva, paraszt szüzeknek udvarolva, 's általában olly serenádokat teremtve, mellyek pillanatra a' legszebb holdvilágos éjszakát is borzasztóvá változtatták. Egy év elteltével Vállajra tették át. Ismét az előbbi élet, 's nem sokára az alföldre Szénásra a' juhászathoz került, hol 100 bárányt halálra oltván, midőn e' miatt keményebb dorgálást vont magára, beadta lemondását, 's 1841. nagy reményekkel Pestre került. Itt az akkori Közlemények szerkesztője, *Kovacsóczy* karolta fel, 's némi szük anyagi fölsegélés mellett bevezette az irodalomba. 1842. a' „Kör" választotta könyvtárnokává. 1843. akademiai irnoknak neveztetett ki, 's mint illyen két évig működött. 1843—47. folytonosan Pesten volt, tehetségét kizárólag az irodalomnak szentelve. A' kaland és regényesség iránti előszeretet mind életében, mind irataiban ezután is kitünt, 's ez okból nagy hajlammal volt a' spanyol és franczia irodalom iránt. Ezen évek alatt volt a' „*Világ*" mellett tárczairó, javitnok, a' Regélőbe, Életképekbe, Divatlapba 'stb. irt novellákat, verseket, szinbirálatokat, munkái jelentősb részét azonban már ekkor is vignemüek, humoreskek tették, versben és prózában. 1845. irt „*XIX. század élvei*" cz. munkája betiltatott, 1846. kiadott egy füzetet „*Carricaturák*" czím alatt. 1847. egy „*Dongó*" czimü satyricus folyóiratot inditott meg, melly eltiltatott 's lefoglaltatott. Ugyanazon évben jelentek meg tőle „*Martialiák*"; 1851. „*Comoedia és tragoedia.*" 1848. feltünő szerepet viselt a' pozsonyi ifjuság között. Ugyanazon évi juniusban szerkeszteni kezdé az első magyar „*Charivarit*," melly azonban 3 hónap mulva megszünt. A' forradalom alatt irattári jegyző volt az alsó házban. A' catastroph után ismét Szatmárba kerülvén, 1851. megházosodott 's azóta Szaniszlón él, most még több időt 's erőt forditva az irodalomnak. 'S meg kell vallani, hogy a' forradalom óta megjelent humoristicus novellái (p. o. *Guerilla kalandjai. Meglepetés. Egy éj az erdődi kastélyban. Házasság a' kis világban. Aurora musis Amica* 'stb) forma tisztaságára nézve is folytonos haladását tanusitják, mi nagyobb studiumra mutat. Különösen sikerült jellemzései azok, mellyekben a' magyar kisvárosi élet nevetséges ferdeségeit, majmolásait rajzolja. A' tárgyak választása körül nem mindig szerencsés, előadása azonban mindig élénk, figyelmet feszitő és egyszerü, a'

gyakori sikamlós helyek daczára is az illem határait át nem hágó. L. hivatva látszik lenni, hogy idővel az alsóbb középrend olly kedvencz irójává váljék, minő Francziaországban Paul de Kock. — Versei között is különösen a' humoristicusok nyertek elismerést, mik által egy egészen uj tért kezdett meg irodalmunkban. Többet forditott Heinetől (Florenczi éjszakák) Dumas, Herwegh, Moore, Hugo, Byrontól 'stb. 's 1840 óta alig volt magyar szépirodalmi lap', és zsebkönyv, mellyben munkái ne jelentek volna meg. — p.

Laurent (P. M.) franczia iró és képviselő, szül. 1793. Ügyvéd volt, azután törvényszéki biró. Üres óráinak eredménye : *Napoleon életirása*, czimü müve, mellyhez *Vernet* Horácz készitett jeles képeket. A' restauratio alatt hivatalánál fogva nem felette buzgó democrata, 1848. februárban egész lélekkel a' republikánusokhoz csatlakozott, 's kormánybiztos lett egy megyében. Az alkotm. gyülesben a' szélső baloldalon foglalt helyet. 1849. a' socialistákkal egyesült hegypártiak választották meg. — k.

Layard, nagyhirü angol utazó, egy számos év óta Angliában letelepedett franczia protestans családból származik, született 1817. Párisban. Atyjával sokáig lakott Olaszországban, különösen Florenczben, hol sokat foglalkozott nyelvtanulással 's müvészettel. 1833. Angliába térvén vissza, az egyetemet látogatta meg 's jogtudor lett. De a' száraz jogi pályáról már 1839. lelépett, 's minden határozott czél nélkül beutazá Oroszország egy részét, Svécziát, Dániát, Németországot, Erdélyt 's a' dunai tartományokat, hol a' német nyelven kivül több szláv szójárást tanult meg. Dalmatiából Montenegróba 's innen Albaniába, Rumeliába 's 1840. elején Konstantinápolyba ért. Innen Kis-Ázsiába 's Ázsiának más érdekes részeibe utazott, részint egyedül, részint *Ainsworth* barátjával. 1841. bejárta Persiát, a' susai, mandsaniki 's a' Mel Emir völgyében levő romokat, az u. n. „Daniel sirját.“ Több ékirati feliratot lemásolt, 1842—43. Khuzisztan tartományban volt, mellyet a' londoni kir. georg. társulat számára terjedelmesen leirt. Ekkor ismét Kis-Ázsiát és Szyriát utazá be minden irányban, egészen a' nép közé vegyülve. De mindezen utazás csak előkészület volt egy régi tervéhez, melly nem volt más mint az Euphraton tuli vidékeknek, a' nyugoti miveltség ezen bölcsőinek fölkeresése. Igy érte el a' Tigris partjait, szándéka lévén az Asszyria és Babylonia felett lebegő homályt eloszlatni. Mosulba ért 's megvizsgálá a' nimrudi és kohundsiki romokat. Ekkor Konstantinápolyba tért, Angliába visszautazandó, hol kutatásainak eredményét közzé akarta tenni, 's az eddigieknél nagyobb segédeszközöket további kutatásokra kieszközleni. A' konstantinápolyi angol követ, sir *Stratford Canning* csakhamar felismeré L. jellemét, tehetségét 's ismereteit, 's arra birá, hogy a' britt követségnél alkalmaztatta magát. De nem sokára Angliába utazott, hol nehány hó alatt adta ki „*Ninive és romjai*“ cz. jeles munkáját, 100 réztáblával, 's a' britt muzeum számára egy kötet ékirati felirásokat állitott össze. 1849. őszén, tetemes segédeszközzel ellátva, ismét Asszyriába utazott, 's ásásait — miknek eredménye a' londoni assyriai muzeumban van felállitva — egész 1850 végeig folytatá. Legujabb időkben ismét Angliában volt, a' tudományra nézve olly fontos munkáinak fényes eredményeit közzé teendő. — a.

Leake (Vilmos Márton), angol czredes, valószinüleg legkitünőbb mind

azon utazók között, kik az ujabb korban Görögországot vizsgálták meg földirati, történelmi's régiségtani szempontból. Müveiben itészi élességet, ritka alapességot 's széles tudományosságot, uem különben páratlan előadásu világosságot találhatni. Ezen jeles munkái: *Travels in the Morea*" (3 köt. Lond. 1836); — *Travels in Northern Greece* (4 kötet London 1835); — *Topography of Athens* (London 1821., 2 kiad. 2 kötet London 1841). Mindezek számos jegyzetekkel 's bővitésekkel ellátva német forditásban is megjelentek. — L. tovább is kiterjeszté utazásait Kis-Ázsiára 's nehány szigetre,'s ezek eredményeit hozzák: *Tour in Asia minor* (Lond. 1824); — *Memoir on the island of Cos* (1843) 'stb. — a.

Lebeau (János Lajos József) belga statusférfiu, szül. 1794. Tanulmányait végezvén, 1819. jogtudor és ügyvéd lett, de hazájának viszonyai által kényszeritve, politikai és közigazgatási tárgyakkal foglalkozott leginkább, 's mint publicisticus iró működött részint önálló müvekkel, részint lapszerkesztéssel („*Matthieu Laenberg*"), az utóbbit Devaux és a' két Rogier testvér közremunkálásával. 1830. a' kormány által az Oráni herczeghez Brüsszelbe küldetve, ennek Belgium és Hollandra nézve a' közigazgatási különválasztás rendszerét ajánlá, de a' tervet a' közbejött septemberi forradalom meghiusitá. Ezutáni egész tevékenysége Belgium függetlenségének szilárditását czélozá, miáltal fokonként a' legmagasb hivatali állomásokra jutott, hol mindig példányképe maradt az önzéstelenségnek 's önfeláldozásnak. Leginkább az ő és többi doctrinair társai (Devaux, Rogier, Nothomb 'stb.) hatásának eredménye volt, hogy Belgiumban a' kizárólagos franczia politika és párt háttérbe szorult, 's az ország Németországgal kibékült. A' franczia párt választottja, Nemours hg. ellenében Leuchtenberg herczeget állitá fel trónjelöltnek, 's midőn mind a' kettő mellőztetett, legnagyobb erélylyel sürgeté Leopold coburgi herczeg választatását. A' király első miniszteriumában ülés és szavazattal birt, a' másodikban 1835. igazságügyminister volt. 1834. lelépett a' kabinetből épen olly csekély vagyonnal, mint minőt akkor birt, midőn a' legfőbb államhivatalokra lépett. Majd Brüsszel város követe volt a' kamarában, 's egyuttal namuri kormányzó, 1839. Belgium rendkivüli meghatalmazottja a' német szövetségnél, 's 1840—41. külügyminister. — (l. *Belgium. Belga forradalom.*) — k.

Lebreton (Tivadar) franczia népköltő, született a' jelen század elején Rouenben. Atyja napszámos, anyja mosóné volt. Ő maga is már gyermekkorában kénytelen volt kenyerét munka által keresni egy kartongyárban, hol naponként 14 órát kellett dolgoznia. Egyetlen tanitója atyja volt, kitől nagy bajjal tanulta meg némileg az olvasást. Egyetlen könyve a' biblia volt. Meg nem törhető lelkét az inség még jobban edzé. Nagy nehezen irni is megtanulván, gondolatait le kezdé irni, 's irt össze viszsza mindent, mig 1832. egy általa készitett vaudeville „*Le jardin des Artistes*" a' grand-coursi szinpadon több izben tetszéssel adatott. Ezután egy drámát irt: „*L'amour et l'échafaut*" 's két füzet dalt, telvét pajkossággal 's derültséggel. E' mellett gyármunkás maradt folytonosan. Versei egy kötetének czime: „*Heures de repos d'un ouvrier*" (Egy munkás nyugórái). Benne szabadság, boldogság, isten és emberszeretetről álmodozó nemes sziv kifejezései találhatók. A' borzadásig megható szavakban festi

a' nagy dolgozó osztály mélyen érzett nyomorát. — II. L. *Eugén-Casimir* franczia tábornok és képviselő, szül. 1813. Kitüntette magát az afrikai csatákban, 1848. az alkotm. gyülés tagja lett, 's a' juniusi lázadás elnyomásában nagy része van. Egyformán tud bánni a' karddal és szóval. Az önálló és mérsékelt emberek közé tartozott. — k.

Lebrun (Péter) franczia lyrai és drámai költő, egyike Napoleon leglelkesebb tisztelőinek, született 1785. Párisban. A' Prytaneum növendéke volt, 's itt, még tanulmányainak bevégezte előtt, a' rhetorika tanszékére emeltetett. Midőn Napoleon ez intézetet egyszer meglátogatá 's benne e' fiatal tanárt észrevevé, kérdé tőle, mellyik pályára szánta magát. „Ön dicsőségét akarom megénekelni," válaszolá L. Később a' jénai csatát dicsőité egy ódával, 's ezért 1200 franknyi évi dijt nyert, mit a' restauratio alatt is kifizettek neki. Drámái közül megemlitendő *„Evander és Pallas;"* — *Ulysses* (1818); — *Stuart Mária* (1820); Schiller drámájának forditása, melly ötvenszer adatott egymásután, minden darabjai között legnagyobb tetszést nyert, 's 1851. őszén Rachel párisi színésznő társasága által a' pesti nemzeti szinpadon is előadatott; — *„Le Cid d' Andalousie"* (1826). Napoleon az adókezelésnél adott neki egy hivatalt, mit azonban a' restauratio alatt elvesztett. Ez idő óta nevezetes utazásokat tett, 's szinmüvei által nem csekély vagyonra tett szert. Egyéb müvei: *Poème lyrique sur la mort de Napoleon* (Par. 1822); — *Le bonheur de l'étude"* (1828). Legjelesb költeménye: *„Voyage en Gréce"* (1828). 1831. a' kir. nyomda igazgatójává 's 1839. pairré neveztetett. Mint költő az u. n. classicus iskolához tartozik, 's bár később a' divatszerü eszmékhez közeledett is, a' régi iskola előitéleteit még sem tudá egészen levetköztetni. — a.

Ledru-Rollin, franczia képviselő, 's az ujabb socialista pártnak egyik feje. Ügyvéd volt és a' kamara tagja Lajos Fülöp alatt. A' köztársaság régi hive, ennek elvét egész terjedelmében akará valósitani. A' kamarákban már régen ismeretes volt szabad, komoly és erélyes szónoklatáról, és szálka volt a' kormánypárt szemében. Az 1848-ki forradalom után ő, a' nép régi kegyencze, 's az ideigl. kormány tagja nyeré el a' belügyministeri tárczát, hol rendkivüli tevékenységet fejtett ki. A' juniusi lázadás után, melly miatt legfőkép ő okoztatott, kénytelen volt menekülni 's ez óta Angliában él. A' franczia respubl. elnöki székre jelöltek között volt az ő neve is. (l. *Franczia forradalom februárban; Franczia köztársaság; Juniusi zendülés*). — a.

Leeb (János) német szobrász, szül. 1790. Miután Genfet, Párist beutazta volna, 1717. Romába, 1823. Nápolyba 's 1823. ismét Rómába ment 's itt ekkor *Thorwaldsen* megnyitá számára müteremét. Az akkori bajor korona herczeg, Lajos, és a' würtembergi király több nagyobb müvet rendeltek meg nála, miket mind Olaszországban készitett el. 1826. Münchenbe érkezett, hol igen számos szobormüveinek száma időfolytán tetemesen megszaporodott. — a.

Légágyak már a' 18. század elején ismeretesek voltak, a' midőn bőrből készültek, 's azért igen sokba kerültek. Később az angol *Clark* talált fel légzáró szövött kelméket, mik által a' légpárnák sokkal czélszerübbek 's olcsóbbak lettek. A' légágyak készülete következő. Egy párna vagy

mátrácz-alaku zsák, melly sajátságosan varratik, belülről kaucsuk-oldattal bevonatik, mi által az léghatlanná válik. Egyik szögletében egy szelep (ventil) van, min keresztül fuvó által levegő eresztetik be, mellyet azután tetszés szerint lehet kiereszteni, megujitani, szaporitani 'stb. Ezen ágyak előnyei különösen abból állanak, hogy ruganyosságot, könnyüséget 's tiszaságot egyesitenek, az egészségnek kedvezők, a' lég ki 's bebocsátása által keményebb- vagy lágyabbakká tétethetnek, mindig felfrissithetők 's lehűthetők, nedvességet magokba nem vesznek, 's kiüritve igen csekély tért foglalnak el. — k.

Légfütés. Igy neveztetik a' lakoknak mesterséges melegitése levegő által, melly elkülönitett térben, hol a' kemencze van, megmelegittetvén, külön csatornák által vezettetik a' szobába 'stb. A' közönséges kemenczefütés előtt a' légfütésnek azon előnye van, hogy a' lakokat egyenlőbben melegiti, a' kemenczének annyira alkalmatlan 's egészségtelen melegsugárzását eltávolitja, 's hogy a' melegség könnyebben igazgatható, mert a' meleg levegőt vezető csöveket csak el kell zárni, hogy a' további fülés megszünjék. Azonkivül vannak még más csövek is, mellyek ha szükség, a' meleg levegőt elvezetik, 's vannak elzárható csövek a' friss körlég bebocsátására. A' kihült levegő a' fütő kamarába vezettetik vissza. — A' légfütés rendesen csak nagyban használtatik, ott hol a' lakok egész sorát akarják folytonos magasabb hévmérsékletben tartani, mint tanintézetekben, gyárakban, üvegházakban 'stb. Nálunk is leginkább a' bécsi *Meissnernek* tulságos ajánlatai folytán jött alkalmazásba (Lásd tőle: „Die Heizung mit erwärmter Luft. 3 Aufl. Wien 1826.), ámbár már a' legrégibb időkben is (a' rómaiaknál) használatban volt, L. *Wagenmann*: Über die Heizung mit erwärmter Luft. Berlin 1827. — k.

Léghajózás. Hogy a' régi időkben is történtek kisérletek a' test légbeemelésére 's a' repülés utánzására, kétségtelen. A' későbbi időben *John Wilkins*, chesteri püspök (+ 1672) állott a' repülni tudás hirében. „*Daedalus or treatise on mechanical motions*“ cz. munkájában négy eszközről szól, mik által a' repülés elérhető, u. m. szellemek vagy angyalok, befogott madarak, szárnyak 's repülő kocsi. *Cesare Crispalti* egy Danti nevü olaszról emlékezik („*Perugia Augusta*“ cz. munk.), ki messzire tudott repülni, de egy kisérlet alkalmával egyik szárnyának eltörése miatt szerencsétlen véget ért. Sem a' közép- sem az ujabb korban nem hiányoztak javaslatok, miként lehessen a' légbe emelkedni. Már *Albert von Bollstädt* (Albertus Magnus) ajánlotta a' tűzanyagok használatát, hogy ezek által légbe emelkedve 's az aether határára érve a' gőzkörön uszhasson az ember. *Bako* egyik munkájában egy szárnyas repülőgépről beszél, melly mankó (Kurbel) által lett volna mozgásba hozandó. Komoly szándéku javaslatot tett egy bresciai jézsuita, *Franciscus Tertius de Lana* 1670. megjelent „*Prodromo, o saggio di alcune invenzioni nuove premesso all' arte maestra*“ czimü munkájában. Egy hajót szándékozott alkotni, melly ne csak légbe emelkedjék, hanem abban fel 's alá is evezhessen. Hajóját 20 láb átmérőü rézgolyók által emeli légbe, még pedig ugy, hogy azokat vizzel megtölteti, a' vizet kiereszti, 's gyorsan elzárja a' csapokat még mielőtt levegő nyomulhatna a' golyókba. *Leibnitz* („De elevatione vaporum“) birálat alá vette a' javaslatot, 's a' réz golyók helyett colossalis

üveggolyókat ajánlott, de maga is kételkedett a' sikeren. Végre megemlitendő még *Galien József*, dömés barát („L'art de naviger dans les airs. Avignon 1755.), ki a' jégeső regiójából akart magának levegőt hozni, 's ez által emelni fel olajjal beeresztett vászonból készült hajóját, mellynek nagysága egy középnagyságu hegyé, terjedelme Avignon városé, és sulya 12 millio mázsa lett volna.

A' testnek légbeemelésére nézve egészen uj eszközt ismertek meg a' természettanászok, midőn *lord Cavendish* a' légnél $14^1/_2$-szer könnyebb *könenyt* (Wasserstoffgas) fölfedezé (mit azonban ő még csak 7-szer könnyebbnek talált a' levegőnél). *Black* vegytani leczkéiben kimondá, hogy egy illyen gázzal telt vékony és könnyü edénynek föl kell emelkednie a' légben, mint p. o. a' dugasznak a' vizben. Igy egy másik angol, *Cavallo*, ki 1782. könenynyel töltött szappanbuborékokat szállitott légbe, 's már sürübb lepelről gondolkozott. Ugyanazon időben 's önállólag tett a' hires német gunyiró *Lichtenberg* hasonló szerencsés kisérleteket a' szuppanhólyagokkal. 'S ezek már küszöbén állottak az uj találmánynak, midőn Francziaországban 1783. rögtön a' rejtély fölleplezésének hire terjedt el. *Montgolfier István és József* testvéreknek, két papirgyárosnak Annonyban jutott a' szerencse, a' léghajózási gépek feltalálóinak neveztetni. E' két testvér hosszabb idő óta tett kisérleteket, miként lehessen a' köneny, villany 's más eszközök segitségével egyes tárgyakat légbe szállitani. Montgonfier István 1781. véletlenül bukkant egy fölfedezésre, melly későbbi találmányának alapjául szolgált. Egyszer egy rakás használhatlan papirost égetvén el, ugy vevé észre, mikép egy, nyilásával a' lángok felé irányzott papiros-zacskó fölfelé emelkedett 's midőn lehullott, egy ismét alája tartott papiros által ujra fölemelkedett. A' testvérek most egy nagy vászonzsákot tömtek meg papirossal 's egy faráma által lent megerősitett, lefelé álló nyilása alatt szalmát 's felvagdalt gyapjut égettek, 's ezáltal elérék, hogy a' zsák, mihelyt az őt tartó kötelékeket elvagdalták, azonnal 6000 lábnyi magasságba emelkedett. E' kisérlet hire gyorsan elterjedt. Párisban *Charles* tanár egy nagy golyót készittetett angol vászonból, mit kaucsuk-oldvánnyal huzott be, megtölté *könenynyel*'s 1783. aug. 27-én e' csaknem 1000 köblábnyi térfogatu ballont három percz alatt 2800 lábnyi magasságra emelé. E' szerencsés kisérlet igen népszerüvé tette a' léghajózást; mindenki légbe akará ereszteni kis ballonját. Montgolfier 1783. őszén uj kisérletet tett egy nagy ballonnal, mellyel együtt több darab, kalitba zárt állatot küldött fel. A' Montgolfier testvérek, mint minden akkori természettanász, azon hibás véleményben voltak, mintha szalma és gyapjuégetés által a' gázoknak egy külön neme támadna, mit Mongolfier-gáznak neveztek. Mi azonban nem egyéb, mint a' meleg által kiterjesztett 's azért megkönnyebbült 's fölfelé emelkedő levegő. A' szerint, a' mint a' ballonokat ezen könnyitett levegővel vagy könenynyel töltötték meg, vagy *montgolfiérek*- vagy *charliereknek* neveztettek. Az első nemü ballonok egyike volt, mellyben az első léghajósok, *Pilatre de Rozier* és *d'Arlandes* marquis légbe emelkedtek. Ez 1783. nov. 21-én történt, midőn egy 6000 köblábnyi térfogatu ballonban La Muette várában utra szállottak; de csakhamar nagy veszély környékezé őket, miután a' lég ritkitására szolgáló tűz a' ballonba harapózott, a' karzatot megrongálá 's a'

boritékba lyukakat égetett. A' rettenthetlen Rozier-nak sikerült a' tüzet eloltani, de midőn a' földre értek és d'Arlandes már kiszállott, a' ballon Rozier-ra esett 's meggyult, ugy hogy ez csak nagy nehezen menekülhetett meg. E' két hajós 25 perczig tartózkodott a' légben, nagyobb magasságot nem értek el, de hárántékosan egy német mérföldnél hosszabb utat tettek. Tiz nap mulva *Charles* egy könenynyel töltött ballonban bocsátkozott fel. 10,000 lábnyi magasságot ért el, 's fél óra mulva ért a' földre egy órányi távolban a' fölereszkedés helyétől. A' veszedelmes montgolfiérek, miknek előnye csak az volt, hogy kevésbe kerültek, lassankint elhagyattak. Különösen okot szolgáltatott erre Rozier balsorsa, ki 1785. jun. 14. Romains-sal a' csatornán át akart léghajózni. Fenn a' levegőben meggyult a' gömb, a' léghajósok lezuhantak 's agyonzuzatva értek a' földre. A' két Montgolfier, kik közül csak István tett egyetlenegy légutat, természetes halállal mult ki, István 1799, József 1810. A' bátor léghajósok között már akkor nők is voltak, az első volt *Turmermanns* asszony, ki 1786. Metzben emelkedett fel. Bizonyos *Tity-Brissy*, ki egyszer egy egész viharos éjet töltött a' levegőben, kétszer ereszkedett fel lóháton; a' francziák között legujabban divatozó „ascension á cheval" e' szerint már régi dolog. A' régibb léghajósok között leghiresebb *Blanchard* és *Garnerin*. Blanchard szerencsésen léghajózott át legelső izben a' csatornán, minek folytán XVI. Lajostól 12000 livre ajándékot 's 1200 livre évdijt kapott, később mint politikai fogoly töltött nehány évet a' kufsteini várban, 's miután 100 légutnál többet tett volna, 1809. csendesen halt meg az ágyban. Neje azonban 1819. Párisban, a' ballon meggyulása folytán, agyon zuzta magát. — Az uj találmány a' legtulságosb magasztalásokra talált. *Bertholon* („Sur les avantages que la physique et les arts peuvent rétirer des globes aërostatiques) kimutatta annak hasznát a' tudományokra nézve. *Roberston* („La Minerve, vaisseau aërien" etc.) több javaslattal állott elő e' tárgyban. A' tengerészet körüli használhatóságát *Le Roy* mutogatá („Les navires des anciens" etc). Léghajózásokat akart használni éjjel és nappal, a' tenger torlásainak kiismerésére, továbbá vitorlák gyanánt a' sülyedő hajók fentartására gépül 'stb. A' Le Roy által ajánlott eszköz közül most többet vettek használatba az eltünt sir John Franklin (l. ezt) és társai hajójának fölkeresése körül. — Legtöbbet vártak a' léghajózástól a' hadviselésre nézve. Az első franczia forradalom alatt Meudonban egy aerostaticus iskola alapittatott, mellynek léggömbök készitése 's mérnökök begyakorlása volt czélja. Ez intézetből küldöttek minden hadsereghez ballonokat 's mérnököket, valódi hasznát a' léghajózásnak azonban csak a' Fleurus melletti csatában vették, hol több mérnök, kik között volt *Moreau* is, felülről nézték az osztrákok mozdulatait, 's tudósitásaik által győzelemre segiték Jourdan tábornokot. Később a' léghajók ismét kikoptak a' divatból a' hadseregeknél, 's azon montgolfiièrek miket Napoleon Egyiptomban eresztetett fel, csak azt czélozák, hogy a' bennszülötteknek a' francziák felsőbbségéről nyujtsanak fogalmat. A' léghajók legujabb alkalmazása, minél fogva belőlök bombák szórattak le, 1849. Velencze ostrománál jött elő az osztrák hadsereg részéről. Eleinte e' kisérletek kedvező eredményt igértek, azonban a' légbeni szelek hatásánál fogva a' városra eresztetni szándéklott bombák többnyire hatástalanul

hullottak alá a' tengerbe. — A' mathematicusokat 's természettudósokat soká foglalkodtatá azon kérdés : miként lehessen a' léggömböket a' hajós kénye szerint kormányozni ? A' lyoni tud. és müv. akademia már 1783. tüzött ki egy e' tárgyu jutalomkérdést. 96 felelet érkezett be, de egyiknek sem lehetett hasznát venni *Euler Leonhard*, *Lalande*, *Monge*, *Prechtl* 's mások felváltva iparkodának e' kérdést megoldani, de siker nélkül. Blanchard, ki áthajózta a' csatornát, állitá, mikép ő képes kormányozni ballonját 's ehhez szárnyszerü karokat használt, de czélját távolról sem érheté el. De az ő érdeme, az esési ernyő (Fallschirm) feltalálása, ámbár vannak, kik ez érdemet a' Montgolfier testvérpárnak tulajdonitják. Ezen ernyő czélja a' léghajós biztositása, 's tetszés szerinti leereszkedésének lehetővé tétele. Az első kisérlet 1786. aug. 33. Hamburgban történt, midőn Blanchard próbaul egy ürüt vitt fel magával, 's ezt 5400 lábnyi magasból az ernyőn leeresztette. Az esés 7 perczig tartott, 's az állat olly csendesen ereszkedett alá, hogy sok néző annak helyére kivánkozott. A' nevezett léghajós az ernyőt, mentő csónak gyanánt külön ballonban hordta magával, szükség esetében kiugrott vele a' hajóból 's leereszkedett. 1819. dec. 12. Robertson fia Lissabonban 15,000 lábnyi magasból ereszkedett alá az ernyőn. A' leérkezés egy óránál tovább tartott, mialatt a' fiatal ember a' vadászkürtöt futta. 'S igy azóta mások.

A' természettanra nézve a' léghajózásokból mindeddig aránylag csekély haszon háramlott. Mindazon légutazások között, mellyekre természettudósok, mint *Guyton de Morveau*, *Sacharow* 's mások vállalkoztak, csupán az mutatott fel nagyobb eredményt, mellyet *Biot* és *Gay-Lussac* tettek 1804. Az utóbbi ekkor a' legnagyobb magasságig emelkedett, mellyet valaha ember elért, azaz : 22,400 lábnyira, tehát 2000 lábnál magasabbra, mint a' Chimborasso csúcsa. Egy olasz léghajós, *Comaschi*, ki 1842. emelkedett légbe Turinban, azt akarja ugyan állitani, hogy 30,000 lábnyi magasságot ért el, azonban állitását be nem tudá bizonyitani. Gay-Lussac a' légmérőt 28 foktól 12 $^1/_2$ fokra 's a' hévmérőt 10° C.-re a' fagyponton alól látta alászállani. Észleléseket tett a' névfok változása felett a' magasság arányában, a' lég nedvességéről, a' föld delejes erejének intensitásáról, mellyet egy mértföldnyi magasban épen ollyannak tapasztalt, mint a' földszinen, 's végre a' légnek alkatrészeiről, mire nézve az eddigi nézetekkel ellenkezőleg azon eredményhez jutott, miképen a' levegő oda fent épen olly vegyes, mint a' föld szinén. E' léghajózás egyedül birt sokáig tudományos fontossággal, de 1841 óta számos angol 's más természettudós egyesült, a' léghajózásokkal tudományos expeditiókat összekötendők.

Ezen fölemelkedési eszköz föltalálása, a' mozgás önkényszerüségének, az emelkedés és ereszkedés tetszés szerinti előállitására vezették a' gondolatokat, mi mellett a' madarak repülését igyekvének utánozni. E' tárgyu tervek 's javaslatok, köztök sok elmés, egymást érték. Ide tartozó nevek : *Meerwein* (L'art de voler á maniére des oiseaux. Basel 1735.) *Coulomb* Párisban, *Degen* Jakab, bécsi órás, *Zachariae*, *Leinberger*, *Henson*, *Van Hecke* és *Van Eszchen*, *Plazaret*, *Lürtzing* 'stb., kiknek javaslatai azonban mindeddig sikeres eredményekre nem vezettek. Ha e' feladat sikerül, akkor egy fontos lépéssel ismét több történt. Bizonyos,

hogy fent a' levegőben különszerü légtorlások vannak, mit már az egymás felett lebegő felhők menetéből is következtethetni. A' léghajós a' szerint, a' mint emelkedik vagy ereszkedik, különböző légfolyamokba teheti át magát 's ez által repülése irányát legalább némileg lesz képes meghatározni. Ennélfogva igen távol utakat is reménylenek megtehetni, 's a' költöző madarak példájára történik hivatkozás, mellyek csak kedvező légfolyamok felhasználása mellett képesek olly hosszu vándorlásokat tenni. Több léghajós fel is tudá már használni e' légfolyamokat. *Green* 1836. Londonból tett egy légutat 's kihirdeté, hogy Párisba szándékozik, azonban e' helyett Nassauba Weilburgba ért, 90 mértföldnyi távolba, mellyet 19 óra alatt repült át. Sokkal gyorsabban 's biztosabban repült 1850. egy franczia léghajós, ki Marseilleből indult ki, 's Turint vette czélpontul, mit valóban el is ért, még pedig 8 órai rövid idő alatt. Mielőtt e' részben biztos eredményeket lehetne elérni, szükség hogy a' lég és szelek felőli eddigi ismeretek még tetemesen bővüljenek. — Minden arra mutat, hogy a' kor, mellyben élünk, uj fokra emelendi e' találmányt, mellynek jövőjéről többé kétkedni nem lehet. A' léghajózás iránt megujult ismét a' buzgalom, minden országból uj tervek és vállalatokról vannak tudósításaink, miknek nagy része rendszeresen 's tudományos szempontból vétetik czélba. Ujabb áldozatoknak sincs hija. A' pórul járt ujabb léghajósok között megemlitendő a' franczia *Arban*, ki 1849. decemberben Barcelonában emelkedett fel, 's kevés nap mulva Rosas mellett a' tengerparton találtatott összezuzatva. — p.

Legitimisták. Azon politikai párt Francziaországban, melly a' Bourbonok felségi jogát most is szentnek, 's V. Henriket, az öregebb Bourbonág ivadékát, Francziaország törvényes királyának tartja. — A' szónak általános értelmében Legitimitas, azaz: törvényszerüség, nem jelent egyebet, mint valamelly birtoknak, igénynek, állapotnak vagy viszonynak törvény által megállapitott vagy elismért jogosságát. Szorosb értelemben, melly a' politikai viszonyokra vonatkozik, *legitim*nek hivatik a' törvényes örökösödési rend vagy választás által trónra jutott uralkodó; de szinte a' törvényes uton keletkezett alkotmány is, ellentétben a' bitorlóval, vagy az erőszakos felforgatásból eredt állapottal. — Legszorosb értelemben azonban, melly főleg korunkban divatozik, legitimitas név alatt csak a' születési, a' családhoz kötött uralkodói jog értetik, — mint mondatni szokott — az Istentől magától eredt felségi jog, ellentétben a' népakaraton alapuló hatalommal. — A' franczia „legitimitas" akkor jött létre, midőn a' senatus, a' ravasz Talleyrand tanácsára, Napoleont letette, 's a' Bourbonokat Francziaország trónjára visszahivta. Ezen eljárás elvét nevezte el Talleyrand legitimitásnak. — Az „isteni jog" iskolája előtt, melly a' királyi hatalmat az istenségre magára viszi viszsza, 's ugy tekinti, mint annak egyenes kifolyását, a' legitimitás elve vallásos jellemet vesz föl, melly előtt meghajlik az ész, 's a' lelkiismeret. E' szerint a' népek elválaszthatlanul vannak egy családhoz kötve, és *jogosan* sohasem szabadulhatnak bármelly kemény igától, mig azon családnak egyetlenegy tagja él, kinek homlokát fel lehet kenni a' szent olajjal, vagy ékesitni koronával, mint az isteni küldetés külső jelével. Ezen tan mindig megvolt, mióta királyok vannak, 's midőn az emberi események ezen elvnek sérelmét

hozták elő, a' tannak buzgó követői mindenkor előállottak protestálni a' „fait accompli" ellen, 's lovagiasan küzdeni elvük épsége mellett. De sehol és sohasem formuláztatott ezen elv olly nagy szigorusággal, mint Francziaországban az 1814-iki restauratiokor, midőn az 1789 óta hatalomra kapott népfelség elve megdöntetett. Egyik tulság a' másikat szokta következtetni; számos iró, kiknek élén *Bonald* állott, egész uj elméletet teremtett az isteni jog legitimitásáról, melly oda vezetett volna, hogy minden az alkotmányból folyó politikai jogok megsemmisüljenek. A' *legitimista* név, mint politikai párt neve, sajátkép csak az 1830-iki franczia forradalom óta létez. Akkorig az isteni jog tanát Francziaországban a' *royalista* és *ultra-royalista* névvel nevezett pártok tartották fel; uj nevezet csak akkor lett szükségessé, midőn a' korona, nemzeti akarat folytán, a' Bourbonok öregebb ágának fejéről az Orleansok fejére szállott. A' régi Bourbonok baráti 's pártja a' népfelség által teremtett uj hatalom letételében nem láttak mást, mint jogtalan bitorlót, 's a' juliusi monarchiában nem mást, mint tettleges visszaélést, melly ellen titkon vagy nyilván protestáltak, önkéntes számkivetésben, vagy a' közügyek 's hivataloktóli visszavonultságban, kastélyaik magányában, folytonosan a' letett koronaherczegeket tekintvén törvényes fejedelmeknek. Eleinte e' párt nem tudott megegyezni az isteni joggal felruházott személyben; voltak *carlisták* és *henriquinquisták*. — Napoleon Lajos hatalomra jutása után a' legitimisták egy töredéke minden közhivataltól visszavonult, és szigoru elzárkozottság által demonstrált; másik töredéke pedig (Larochejaquelein) ellenkező véleményben volt; 's innét éles szakadás fejlett ki a' pártban. — Legkitünőbb tagjai a' legimista pártnak Francziaországban: *Berryer* a' nagy szónok 's hires ügyvéd, *Larochejaquelein*, *Montalembert*, *Fitz James*, *Valmy* 'stb. (lásd ezeket) fő organumaik: a' *Gazette de France*, — mellyet *Abbé Genoud* szerkesztett, továbbá az *Univers*. — A' spanyolországi legitimisták *Carlista*, *Carlosita* nevet viselnek, 's Don Carlost tartják törvényes királynak, a' királyné nagybátyját. Portugálban egypárt, melly magát szinte legitimistának nevezi, most is protestál *Donna Mária* királyné joga ellen, 's *Don Miguelt* tartja a' korona jogos örökösének. — Végre északon most is vannak a' *Bernadotte* család ellenében a' *Wasa* családnak legitimista pártolói, melly a' *Holstein-Gottorp* nemzetségből származik, 's IV. Gusztáv személyében vesztette el a' trónt. — A' legitimista-párt egyszersmind többnyire, 's tagjainak csekély kivételével, conservativ, aristocrata 's vallásos tekintetben tulbuzgó. — h.

Légszeszvilágitás (gázvilágitás). Igy neveztetik a' házak, utczák 'stb. világitási módja, a' külön készületek által nyert olajképző könszéneg-gáz (Kohlenwasserstoffgas) égetése által. *Becher* volt az első 1682. ki észrevette, hogy a' destillált kőszén, olajat (Theer), coaks-ot 's egy világos, nagy lángot nyujt; de *Murdoch* volt az első, ki a' kőszén, turfa és fából nyert éghető gázt tisztitani 's világitásra tovább vezetni kezdé, 1797. e' világitási módot számos néző előtt mutogatá, 's egy év mulva Birminghamban a' Watt- és Boultonféle nagy gyárban hozatott be efféle világitás. Nem sokára Angliában társulatok alakultak az utczák kivilágitása átvételére mind az ország, mind a' szárazföld nagyobb városai számára. 1819. az akkor fennálló lon-

doni Westminister-társulat egymaga annyi gázt készitett, hogy estenkint 51,000 gázlángot látott el vele. Jelenleg a' fénygáz előállitására a' kőszenen kivül fát is használnak, mi által nagy mennyiségü faeczet is nyeretik, mellynek számos műtani alkalmazása van. Ezen világitási mód, melly igen szép, rendkivül fényes világot terjeszt, Anglia, Franczia és Németország csaknem minden nagyobb városában általában be van hozva, igy Bécsben is. Pesten, hol évek óta folynak erre a' készületek 's alkudozások, még eddig csak a' nemzeti szinházban birunk gázvilágitást. — A' gázgyártás egyes részei: a' gáz készitése, tisztitása és az égőkhözi (Brenner) vezetése. Az első kettőt itt mellőzvén, csupán az utóbbi módját emlitjük röviden. Mihelyt a' gáz kész és tisztult, a' különböző világitó helyekre kell elosztatnia. Hogy ez megtörténhessék, össze kell előbb gyüjtetnie. E' czélra vannak a' *gazometerek* (l. *ezt*). A' gazometernek vagyis 20—30,000 köblábot tartalmazó vas légtartónak, van egy kifolyási csöve, melly ha megnyittatik, akkor a' gáz nagy erővel ömlik kifelé. A' fő kiömlési cső ismét, a' szükség szerint, több elágazó csövekkel van összekötve. Ezen csövek a' föld alatt alkalmaztatnak, 's ezekhez csatlakoznak az égőkhöz vezető szükebb csövek. A' főcsövek többnyire vasból, a' mellékcsövek, a' hajthatóság tekintetéből, rézből vagy ónból készülnek. Olly mélyen rakatnak, hogy a' fagy ne érhesse, 's a' viz összegyülésének elháritása végett, mindenütt viziránvosan. Az *égők* a' csövek azon szük végei, mellyeken a' meggyujtandó gáz kiömlik, ha a' vele összekötött csavar megnyittatik; ezek különbözők a' szerint, a' mint az égő gyertya példájára csak egy lángot vagy pedig kerek vagy legyezőalaku lángot akarnak előállitani. A' gáznak házak, boltok, szobákbani használását illetőleg, hogy a' felhasználás és az ár kellő arányban álljon, szokásba jött, az árat nem a' lángok számától, hanem a' felhasznált gáz köblába szerint számitani. 'S ezen gáz-emésztést az által szokás ellenőrizni, hogy a' gázt a' főcsőből gázmérőn vezetik keresztül. Egy illyen *gázmérő* olly készület, mellynek egy része bizonyos mennyiségü gáz kiömlése után egy másik rész körül megfordul. A' fordulatok száma egy óramutató lapon jeleltetik, 's az egész készület elzárható boritékkal van körülvéve. — k.

Lehmann (Henrik), korunk egyik hires történelmi festésze, született Altona mellett 1814. Legelőször 1835-ben lépett fel. 1837. Lajos Fülöp, a' francziák királya által bizatott meg erős Robert halálának festésére. Ugyanakkor Münchenbe költözött's 1838. Olaszországba. Most Párisban lakott. L. napjaink gondolkodó müvészei közé tartozik. Müveinek hibája, miszerint nagyon meglátszik rajtok, hogy tisztán az ész termékei, 's minden correctségök mellett is hidegen hagyják a' nézőt, a' természetességnek hiányát tüntetvén fel. — a.

Lehon (Károly, gróf) belga államférfiu, született 1790. Lüttichben. Eleinte ügyvéd volt Tournayban. 1825. követ lett a' köztartományok másod kamarájában. Mindig nyiltabban lépett fel a' kormány ellen, de az 1830-ki forradalomban közvetlen részt nem vett. Később a' mérsékelt doctrinairek pártjához tartozott, kiknek müve Belgium jelenlegi alkotmányos élete. Azután a' franczia udvarhoz belga követül neveztetett ki, melly állomását 1843. hagyta el. 1846. királya grófi méltóságra emelé. Szemére vetik, hogy tulságosan hajlott Franciaország szavára. — k.

Lelenczházak olly intézetek, mellyekben azon gyermekek, kik szüleik által kitétetve 's mások által találtatva (*lelenczek*) köz költségen vétetnek fel; ápoltatnak 's neveltetnek. A' szüléik által kitett vagy elhagyott gyermekek iránti gondoskodás Francziaországban kezdődött először, 's innen terjedt el később Belgium, Olasz-, Spanyolországba, Austriába 's még Oroszországba is. Az első lelenczház 1636. alapittatott Párisban, 's czélja az utczán talált gyermekek befogadása volt. 1638. *Paulai Vincze* lelkész egy ujat hozott létre, melly az akkori királyok pártolását is megnyervén, később a' Notre-Dame utczába tétetett által, 's eredeti szervezetében száz évnél tovább állott fenn. Itt a' gyermekeket 10—12 éves korukig magában a' házban nevelték, azután mesterségre adták 's 16 éves korukban bizonyos summa pénzzel megajándékozták. A' XVIII. század philosophiai mozgalmai a' lelenczházak kérdését is szőnyegre hozák. A' nemzetgazdák tisztán anyagi szempontokból indultak ki; a' tulajdonképeni bölcsészek ollykor erős tulzásokban gyönyörködtek. Mint Egyiptomban a' tyukoknak, szintugy kellett volna itt a' fiatal embereknek mesterségesen nagyokká neveltetniök. *Rousseau* példával ment elő és saját két gyermekét lelenczházba küldé. A' forradalom után változó sors érte a' lelenczeket. A' convent nem csak polgári állásukat biztositá, hanem az állam gyermekeinek is nyilatkoztatá. A' császárság véget vetett az egyenlőségnek 's a' lelenczeknek kivétel nélkül katonákká kellett lenniök. A' restauratio eltörlé a' rabszolgaság e' nemét, 's a' lelenczeket minden önkénytes életnemre feljogositá. Az akkori rendszabályok, némelly módositásokkal mai napig fenmaradtak. Ennek nyomán alakittatván a' többi országok lelenczházai is, itt csupán a' párisi lelenczház leirására szoritkozunk. — Van ez a' hajdani *de l'Oratoire* czimü nevelőintézetben a' St. Honoré utczában. Egyszerü és izlésteljes homlokzata közepén egy kőből faragott gyermek Jézus áll, angyalfejektől környezve, alant az evangyeliom e' szavaival: „*Invenietis infantem pannis involutum*“ fent pedig e' felirással: „*Sanctissimae trinitati et infantiae Jesu sacrum.*“ Az épület czélját még közelebb jelöli egy fa henger, melly saját tengelye körül forogva, a' kőfal egy nyilásában van. Nyitott oldala éjnek idején az utcza felé van forditva, az ujszülöttek befogadására; egy csengettyü hangja jelenti, hogy gyermek tétetett bele, 's most egy gyönge nyomás elegendő, hogy a' henger megforduljon 's nyilt oldala a' szobára szolgáljon. A' szobában irgalmas nők őrködnek, éjjelenként egymást felváltva. A' felvett gyermekek nem csak tulajdonképi lelenczek, hanem vannak ollyanok is, kiket szüleik elhagytak, továbbá, kiknek anyjai betegen feküsznek a' kórházakban, vagy szegény árvák, végre rabok, fegyenczek gyermekei, kik elkülönözve neveltetnek. A' hatóságok számitásai szerint 1816—1835-ig csak 6774 törvényes és 96,415 törvénytelen gyermek vétetett fel. Ezen nagy szám nem csak Párisból, hanem a' vidékről is kerül ki, a' vasutak bevégezte óta gyakran igen messze távolságból. A' lelenczház minden intézményei szoros titokban tartatnak, látogató idegenek, ha szülék is, elutasittatnak. Attól félnek, hogy a' lelenczház az ingyen nevelőintézetek egy nemévé válnék, ha az anyákat összeköttetésben hagynák gyermekeikkel. Ha a' gyermeket visszakövetelik, ezen esetben a' ház minden költségeit meg kell tériteni. Az illy visszakövetelések ritkák, száz esetben egy,

's általában több fiu, mint leány vétetik vissza. — A' kitétel rendes indokai: lelki furdalások, jó hir megőrzése, anyagi szükség (leggyakoribb indok), a' gyermekek betegsége 's bénasága. A' legtöbb lelencz gyermek beteges, kicsiny, gyenge, görvélyes, bujakóros, mit az anyák inségéből, könnyelmü életmódjából, 's a' terhesség titkolásából magyarázhatni. A' gyermekek betegségei igen gyakran átszálnak a' szoptató dajkákra, sőt a' gondviselő irgalmas apáczákra is. — Különben a' lelenczek anyagi jólétére a' párisi intézetben valódi anyai gond fordittatik, különösen a' betegekre, kiket az orvos naponkint látogat. Ezek az u. n. *bölcsödében* (crèche), egy hosszu, jól szellőzött és fütött teremben ápoltatnak, mellyben 2—4 hosszu sorban állanak a' tiszta függönyökkel ellátott vas gyermekágyak. Ezen intézkedés folytán a' jelen század elején a' halálozás $^3/_4$ résszel kisebbedett ugyan, de még mindig igen nagy és kevés remény is van, hogy a' baj meggátoltathassék. A' gyermekeknek mintegy negyedrésze elhal. 'S miután legnagyobb része mindjárt az első napokban hal meg, a' hiba nem az intézetben, mint inkább a' gyermekek eredeti egészségi állapotukban rejlik. Minden gyermek egy külön dajkát kap, miután az állati tejjel étetés körül tett kisérletek mind szerencsétlenül ütöttek ki. Rendesen csak nehány napig maradnak a' gyermekek a' párisi lelenczházban, 's a' dajkákkal együtt ezek hazájába, falura küldetnek. Csak a' gyengébbek maradnak ott hosszabb ideig. Ez okból tulajdonképeni nevelésről Párisban szó sem lehet. Az igazgatóság felügyel ezen az országban elszórt gyermekekre. A' falusi nevekedés hatása igen jótékonynak bizonyult be, különösen erkölcsi tekintetben, 's a' családi érzelem beoltására nézve. — A' dajka minden első hónapra 9 frankot kap az igazgatóságtól, mennél idősb lesz a' gyermek, annál csekélyebb lesz a' fizetés; hetedik évétől fogva már csak 48 frank adatik évenként. 12 éves korukban a' gyermekek mesterségre adatnak. Sokan azon házban maradnak, mellyben nevelkedtek. A' fiuk mesterséget tanulnak, vagy mint napszámosok a' parasztok szolgálatába állnak, a' leányok vagy szolgálatba lépnek vagy varronők lesznek. Az intézet jó szándékai egyébiránt gyakran hiusulnak meg az ellenőrködés lehetlensége, a' lelenczeket felfogadó családok lelkiismeretlensége, 's az elemi tanitásnak Franciaországban általános hiányossága miatt. — A' juliusi forradalmat követett években több változás történt a' lelenczházak körül, több visszaélés megszüntetett. Kitünt ekkor, hogy a' lelenczek bevitele a' lelenczházakba igen kiterjedt és haszonhajtó üzletté vált, mellyet sokan nagyban, szinte gyárilag üztek. Evvel foglalkozott egy része a' sebészeknek is, de különösen az általában roszul rendszerezett bábák. Párisban legalább 50 bába hetenkint 7 gyermeket vitt — sokszor a' legnagyobb gondatlansággal — a' lelenczházba, 's volt köztök több ollyan, kik üzletökből 14—20,000 franknyi évi jövedelmet huztak. Azon 5000 gyermeknek, kik évenkint vitettek be a' lelenczházba, több mint fele ment a' bábák kezein keresztül. — Ujabb időkben különböző okok együttműködése azon eredményre vezettek, miszerint a' lelenczházakat be kellene zárni, vagy legalább sokkal szükebb korlátok közé szoritani. Ugy hivék, hogy az erkölcsiség javulni 's a' ballépések kevesedni fognak, ha a' megesett leányokra rovatik gyermekeik eltartásának terhe. Azonkivül kivatalos kimutatásokból kisült, hogy a' hajdan

lelenczek legnagyobb részének utódai ismét a' lelenczházba kerülnek. Igy 129,659 korábbi lelenczek évenként 36,000 gyermeket tettek ki, min nem lehet bámulni, miután e' szerencsétlenek nem ismervén fiatal korukban szülei szeretetet, ez érzelem iránt kevés fogékonysággal birnak. Hozzá járult a' hamisnak bebizonyult takarékossági rendszer, 's az angol nemzetgazdászok tanainak hatása, kik szerint a' nyilvános segélyzések olly természetellenes dolog, melly a' restségnek és mindenféle véteknek támogatója. (Londonban a' lelenczek vagy a' magánosak jótékonyságára bizatnak, vagy a' község költségén neveltetnek. Számuk a' rendes számitás szerint csekélyebb mint Francziaországban, évenként mintegy 1000 gyermek. *Lamartine* szerint azonban Angliának háromszor annyi lelencze volna, mint Francziaországnak, csakhogy tisztességesebb név alatt.) A' visszaélések nem csak hogy meg nem szünvén, hanem az ujabb szoritó rendszabályok folytán más alakban ismét szaporodván, 14 departamentben a' lelenczházak bezáratása határoztatott el. Francziaország lelenczházi ügye ennélfogva teljes felbomlásának nézett elé. A' hatóságok, az akademia, a' sajtó tüzetesen foglalkozott ez ügygyel, a' vélemények szerte ágazának. A' régi intézet mellett leginkább *Lamartine* küzdött. Legczélszerübbnek bizonyult azon némelly megyékben behozott uj rendszabály, minélfogva a' gyermekek anyjaiknál hagyatnak, de ez utóbbiaknak segélyzés nyujtatik. Ez által a' gyermekeknek mind erkölcsisége jobban van biztositva, mind a' halandóság jobban gátolva. Végre a' lelenczházakat egy uj intézettel pótolták, az u. n. *bölcsődékkel* (crèche), mellyekben a' csecsemők mindennemü ápolásban részesülnek. Az első illynemü intézet 1845. nov. 14. nyilt meg Párisban, 's különösen Orleans hgnő magas pártolásában részesült. 1852. *Pesten* is, hol mindaddig lelenczháznak hijával voltunk, egy bölcsődének vettetett meg alapja. — *Németországban* 's általában a' german népeknél a' lelenczházi rendszer lassanként el lőn vetve. Itt legközelebb a' szüléket illeti a' gyermek tartása 's neveltetése, ha ezek nem képesek, a' legközelebb rokonokat, ezután a' községet 's végre az államot. A' tapasztalás bebizonyitá, hogy lelenczházak nem léte miatt a' gyermekgyilkolások és kitételek száma egyáltalában nem nevekedett, sőt inkább kevesbedett. Államokban, hol a' hosszu katonáskodás törvényes, mint Oroszországban, minden a' lelenczházakban nevelt fiu katonává lesz. Különben majd mindenütt visszakapják a' szülék gyermekeiket, ha követelik 's az illető megismertető jeleket megtudják mondani, miért is a' gyermekek ruhái 's egyéb dolgok, mellyekben találtatnak, az intézetben gondosan eltétetnek. — Nevezetes a' *spanyol* törvény, mellynélfogva a' lelenczek mindig nemeseknek tekintetnek, miután „nem csekélyebb szerencsétlenség, ha 100 polgári egyén tartatik nemesnek, mintha egy nemes fosztatik meg jogától.“ — A' lelenczházak irodalmára nézve kitünőbb nevek: *Lamartine, Remacle, Marbeau, Esquiros; Kröger, Mohl*'stb. stb. — p.

Lelewel (Joachim) L. Károly, ministerialis tisztviselő fia, Preusen tartományi eredetü családból; Lengyelországnak egyik leghiresb 's legbefolyásosb ujabbkori irója, képviselő, 's 1830. után az ideigl. nemzeti kormány tagja 's cultusminister, az utolsó nagy lengyel zendülés egyik fő fő tényezője, szül. 1786. mart. 20-ikán Varsóban. Első müvelődését

szülővárosának piarista-collegiumában nyeré, később a' vilnai egyetemben tanult, 's főleg a' történeteket olly sikerrel, hogy 1809-ben történetoktatói tanszékkel kináltatott meg a' krzemienieci lyceumban. 1814-ben a' vilnai egyetemben lett a' történettan oktatója. 1816-ban uj egyetem állittatván fel Varsóban, L. oda hivatott a' középkor történetének 's bibliographiának tanszékére, 's őrül a' nemzeti könyvtárhoz. A' vilnai egyetem történettani jutalomkérdést tüzvén ki megürült helyének betöltésére, a' jutalmat L. müve nyeré. — Csakhamar a' nap hőse lett, tanitványai imádták, 's mohón nyelték szózatait. A' „litvániai népvarázsló" mint honfitársai nevezék, vilámokként szórta lángoló eszméit egy jövő kor láthatára felé. Gyujtott jobbra és balra, de a' lángot hihetlen ügyességgel tudta rejtegetni. Előadásának sajátságos melege olly roppant számu hallgatókat gyüjte hozzá, hogy a' teremek kicsinyek lettek azok befogadására. Beköszöntésekor 1200 tanuló, igen számos főnemes és urhölgy volt jelen. Az ország fiatal költői, ezek közt a' hires Mickiewitz Ádám, versenyeztek L. dicsőségének kürtölésében. Az egyetem ifjai, mellynek főgondnoka Czartorisky hg. volt, titkos egyleteket állitottak, 's e' miatt sokan Siberiába küldettek. Épen ezért a' hatalom veszélyes embernek tartotta őt, 's 1824-ben elmozdittatott tanszékéről. Visszavonulván családja körébe, a' tudománynak élt, mig 1828-ban zelechowi követté választatott, 's ismét nyilvános pályára ragadtatott. Nagyobbszerü politikai hatása ezentul kezdődött. Már azelőtt nagyszámu biztos ifjakat gyüjtvén maga körül, egyszerre a' „hazafiui egyesület" élére lépett. De a' fáradhatlan iró 's titkos izgató nem volt olly erélyes a' közpályán. Mig ő aggódott 's tépelődött: az egyetem 's a' katonai tanoda meggondolatlan ifjusága cselekvésbe tört ki. Egy ideig ő maradt a' középpont, mellyből a' sugarak kiáradoztak. Ezt tudta Lubecki, 's mindjárt a' forradalom kezdetén igyekezett megnyerni Lelewelt, hogy általa a' forradalmat fékezze. Midőn a' varsói sorompók mögött álló nagyherczeg a' nemzet kivánatait tudni 's egyességet akart: L. is a' követek közt volt, kik neki a' nép ohajtásait tudtára adják, hogy t. i. az ország alkatmánya teljes épségében fentartassék, 's Lengyelországnak régi tartományai ezzel egyesittessenek. Midőn a' kormánytanács az ügyek pillanatnyi vezetésére „végrehajtó hatóságot" látott jónak felállitani: L. ismét az elsők közt volt, kit a' nép kegye e' hivatalra kitüzött. A' munkával terhelt férfi kénytelen volt a' hazafiui egylet elnökségét Bronikowsky Xavérnak engedni át; azonban inditványára történt, hogy azon egylet négy tagja meghivatott a' végrehajtó hatóság tanácskozásaiban részt venni. — A' kormánytanács csakhamar átlátta, hogy népszerütlensége mellett nem kormányozhatja az országot; a' legfőbb katonai hatalmat tehát egy dictátor kezébe tette le, 's „ideiglenes kormányt" állitott, mellyben Czartorisky, Kochanowsky, Pac, Dembowsky, Ostrowsky és Niemcevitz vettek részt. Az országgyülés összehivását 1830. dec. 18-dikára, 's a' lengyel hadsereghez intézett buzditó szózatok Lelewel tollából folytak. Lubecky és Chlopicky dictátor által a' „hazafiui egylet" csaknem egészen megsemmisittetvén: L. ismét elemében volt, midőn uj egyletet alkotott a' dictátor megdöntésére, népies kormányt akarván annak helyébe állitani. Az országgyülés összejött, Chlopicky letette a' dictaturát, 's öt tagból álló nemzeti kormány állittatott fel, mellyben

minden politikai elvnek képviseltetni kellett volna. E' kormányformában egyenetlenség 's erőtlenség magva feküdt. L. választatott (1831. jan. 30) a' democratai elv képviselésére, miben őt az öt tag közől Morawsky támogatá, de mivel a' kormányelnök Czartorisky, 's Barzikowsky és Niemojovsky tagok együtt tartottak: a' democrata kevesebbség nem igen vihette keresztül véleményeit. L. ismét titkos működésre adta magát, melly jellemével és szokásaival egyezőbb volt. De köztisztviselői kötelességei összeütközésbe jöttek a' hazafinak, hite szerinti kötelességeivel; elnöke lévén a' hazafiui egyletnek, 's tagja a' kormánynak, mellynek többsége ezen clubot keserün gyülölé, mind itt, mind amott megkötötte szabad kezét, 's kétszinüség vádjával illettetett. Egész tekintélyét 's hatályosságát eljátszotta e' kettős szereplés által, mert mint kormánytag, nemzeti convent ideáljai után kapkodva, mellynek elemei Lengyelországban aligha nem hiányoztak, utczai hősökkel, fiatal legényekkel, elcsapott tisztekkel conjurált folytonosan. Pedig L. őszinte hazafi 's önzéstelen democrata volt, 's minden hibája: az eszélytelenség és tapintatlanság. Midőn a' forradalom legyőzetett, 's a' kormány és országgyülés tagjai Rypinnél sept. 26-kán porosz határra léptek át: L. gyalog, álruhában 's álnév alatt bujdosott Németországon át Párisba. Itt csakhamar ismét lengyel egyletet állitott, 's Lengyelország ujjá születésén erélyesen dolgozott, de iratai 's proclamatiói elfogatván, az orosz követ kivánatára 1832-ben Párisból elmozdittatott, 's a' ministerium engedelmével Lafayettenek la-grangei jószágára vonult. 1833. márt. 8-áig Lafayette vendégszeretetével élt, ekkor azonban D'Argout gr. belügyminister parancsára elfogatott, és zsandárok által Tourba vitetett, állitólag azon okból, mert Oroszország elleni működéseit titkon folytatá. Lafayette a' következamarában keserü panaszt emelt házi békéjének illy megzavarása miatt; mit a' minister a' végrehajtással megbizott tisztek tulbuzgalmával mentegetett, 's ezen rendszabályt az épen megérkezett orosz követ Pozzo di Borgo grófnak készitett „Fogadj istennek" nevezé. — 1833. aug. 3-dikán parancsot kapott, hogy Francziaországot elhagyja, 's Belgiumba ment, és sok évig Brüsselben lakott. A' senátus megkinálta őt a' történettan oktatószékével, de L. nem fogadta el, nem érezvén magát elég erősnek olly nagyszerü tárgyat, mint a' történettan, idegen nyelven adni elő.

Lelewel majdnem annyi jeles, és mély történeti buvárkodással irt munkát adott ki, többnyire sajátkezüleg rajzolt 's metszett képekkel 's földabroszokkal, a' hány esztendőt számlált munkás élete. Nevezetesebbek: „A' litvániai törzsnépek koráról 's azoknak a' herulusokkali viszonyairól" (Vilna 1808); Mátyás, 12-dik századi lengyel iróról (Vilna 1811); a' földleirás története; a' régi nemzetek mértékeiről; az Európát a' 10-dik századig lakott nemzetek története; a' phoeniciaiak, carthagóiak 's rómaiak kereskedelmi viszonyai; a' tudományok 's művészetek állapotja Lengyelországban a' könyvnyomtatás feltalálása előtt; Nagy Boleslávról 's annak poseni siriratáról; Nagy Boleslav foglalkozásairól; — Vizsgálatok a' régiek földirata felett (mi által a' legkitünőbb földirati történetirók közt vivott ki magának helyet); a' lengyel királyok koronázásáról (Varsó, 1819.) Ó India története 's befolyása a' nyugoti országokra (Varsó, 1820.); a' Carthagóiak 's görögök felfedezéséi az atlanti oceánon (Varsó,

1821 ; németül Berlin 1831); Zsigmond utolsó évei és Zsigmond August trónra lépése (Varsó, 1821) ; Lengyelország és Masovia nyelv- 's alkotmányemlékei a' 13, 14, 12-ik századból (Varsó, 1824; 4-edr. ezen munkát Danilovetz professorral együtt adta ki, a' ki vele együtt hivatalából letétetett ; magában foglalja ez a' legrégibb, akkorig nyomtatatlan törvényeket, 's Lengyelország történetére végtelen fontosságu) ; — Waga Tivadar lengyel történetének átdolgozása, Poniatovsky korával gazdagitva (Varsó, 1824) ; — Kritikai könyvszemle a' lengyel történetet érdeklő régibb 's ujabb munkák felett ; — régibb lengyel bibliographia (Varsó, 2 köt. 1823—6). A' történet mint az emberiség nevelője (1826. Vilnában koszoruzott pályairat) ; Lengyelország megtartása törpe Vladisláv alatt (1826); a' lengyelországi 's lithvániai törvényhozásról (1827); Edda, vagy az ó skandinaviai vallás (Varsó, 1827) ; Az orosz-lengyel diplomatia a' 13-ik századtól a' 17-ikig, (1827) 'stb. Mindezen munkák, a' buvárlat mélysége , 's részint az előadás szépsége és erélye által kitünők, nem csak Lengyelországban, melly Lelewelt mint irót 's oktatót, imádásig tisztelte, hanem azonkivül is időszakot képeztek a' történettan haladásában, 's a' szlávnyelvü országokon tul, Német- Franczia- Angolországokban is méltányos elismerésre találtak. Lelewel, Shaffarikkal együtt, legméltóbb 's legkitünőbb képviselője a' szláv népek történetének. Olly müvekben, hol buvárlattal foglalatoskodik, nem könnyen érthető; de fejéből és szivéből irt müveiben világos, hatályos, sokszor elragadó. Nagy nyelvismerettel is bir. — Mint politikai egyéniség, sok baráttal bir a' lengyel emigratióban, de még több ellenséggel, mert érzelmei 's elvei republicánusok. Személyes jellemét minden párt tiszteli. Sem otthon, sem vándoréletében a' külföldön, sohasem fogadott el fizetést és segédpénzeket, a' mire képessé teszi őt szigoru takarékossága. — T.

Lenau Miklós (családi nevén *Niembsch*, Edler von *Strehlenau*) magyar születésü német költő, szül. 1802. Csatádon Temesmegyében. Fiatalkorát hazája gyönyörü vidékén töltötte, a' magyar nép között, 's innen származik későbbi költészetének keleti szinezetü varázsa, melly uj elemként merülvén fel a' német irodalomban, olly nagy hatást 's elragadtatást okozott. A' széles puszta, a' sürü erdő, a' vadul száguldozó csikós, a' czigány hegedüje 's czimbalma, mindezen hazai képeket ő hozta legelőször a' német költészetbe, még pedig annyi kedélylyel 's bensőséggel, mint utána is senki. Magyar eredetü költészeteiben fájdalomteljes ábrándosság, melly később egész a' buskomorságig fejlett ki. — L. itthon végezvén az alsóbb iskolákat, Bécsben hallgatta a' bölcsészet és jogtudományokat. A' természet iránti hajlama a' jogtani pályáról nem sokára az orvosi tudományokra vezeté. Közbejött az 1830. év, a' franczia 's lengyel forradalom 's ezek nycmán annyi bukott remény 's kilátás. Innen azon világfájdalom, melly 10 évvel *Byron* halála után olly nagyon divattá kezdett válni. L. olly mélyen érzé a' fájdalmat, hogy lehetetlen volt többé a' birodalomban 's Európában maradnia. Miután egy ideig *Kerner* Jusztin (l. ezt) barátjánál mulatott volna Würtembergben, 1832. Északamerikába vitorlázott. Búja oda is elkisérte 's nem volt sehol maradása. Ábrándos lélekkel sietett keresztül Amerika óriás városain, vasutain, gőzhajóin, 's annak miveletlen vad részébe, az őserdők magányába vonult. Itt nehány

tehetségei, 1833-ban gr. *Csáky* a' kassai társasághoz szerződteté ; 1834. őszétől pedig, azon időtől kezdve, midőn a' magyar színészet Magyarország fővárosában meghonosult 's állandó lakot talált, folytonosan Budán volt egészen azon időpontig, hogy Pesten 1837-ban a' nemzeti színház megnyittatott, mellynek mai napig folyvást egyik legkedveltebb tagja a' hősök és szerelmesek szerepében. Kassán 's még Budán is, kimüvelt dalművészek hiányában, tenorista is volt, 's a' közönség megbocsátá az énekes gyarlóságát a' színésznek érdemiért. L. azon színészek közé tartozik, kik szünet nélkül tanulva, 's művészetöknek egész örömmel és szeretettel szentelve minden idejüket, nem csak visszafelé nem mennek a' kedvelt pályán, — mint ezt olly sokan teszik a' 40-ik éven tul — hanem folytonosan haladnak a' tökély felé. A' természet szép, karcsu külsővel, kifejezéses arczczal 's szemekkel, férfias termettel 's erővel áldá meg ; mozdulatai nemességét bevégzettnek mondhatni ; a' természet annyi ajándékaival már több év óta mélyen átgondolt, egyöntetü játékot, jellemző felfogást, valódi müvészi tapintatot köt össze, 's kit Fiescoban, Ferdinandban (Ármány és Szerelem), Don Caesarban, Robinban, az Ördög naplójában, Lavaterben 'stb. annyira szerettünk, ujabban már Shakespeare nagyszerü alakjait is méltólag képviseli, 's Hamletje, Othellója, sőt III-ik Richardja is a' pesti magyar szinpadnak méltó büszkeségei. Sok oldalusága fényesen tűnik ki Garrickben. Müvészi fejlődésére sokat tett műutazása is 1840-ben, midőn Bécsben hosszasabban mulatott, 's Németország nagy szinpadait figyelemmel tanulmányozta, különösen *Seidlmannt*, a' legnagyobb német színészt. Könnyed játéka kivált társalgási darabokban, 's szinpadi fesztelen otthonisága már régebben dicséretet érdemeltek, 's komoly müvekben igen hathatósan tudta kifejezni az erősebb indulatokat p. o. haragot, boszut; de a' szelidebb érzelmek valódi bensősége 's tragikai mélység előbb még nélkülöztettek előadásaiban, mint az akkori tudományos itészet észrevevé. Most e' tekintetben sokkal magasb fokon áll, 's a' kedvelő közönség aggodalommal látja L. ollykori gyengélkedését, 's nehezen viseli gyakori vendégszerepléseit, bár ezeken koszorukkal halmoztatik el. — L. már igen fiatal korában, 1833-ban megházasodott. Neje, kitől később elvált, *Lendvay-Latkócziné*, született *Hivatal Anikó*, a' nemzeti szinpad egyik kedvencz müvésznője. — h.

Lendvayné, most *Latkóczyné*, családi nevén *Hivatal Anikó*, született Pesten, szegény szülőktől 1815-ben. Korán mutatkozván nála szinészi tehetség, igen korán lépett a' szinpadra. Pályáját nagybátyjának, *Balogh* színésznek vezetése alatt kezdé, azután hosszasabb ideig *Komlóssy* vándor társaságánál volt, hol megismerkedett első férjével, Lendvay Mártonnal, a' jeles színészszel. Vele volt Kassán, 's később 1834. óta Budán, és 1838 óta a' pesti nemzeti szinpadon, hol a' közönség első rendü kedvencze, 's mély érzésü (de nem hősi), és naiv 's játszi szerepekben mindeddig páratlan. — A' *Bragadini Katalin*, *Lignerolles Luiz*, *Julia*, és ismét *Veszedelmes nagyné*, *Fiatal keresztanya* félék, 'stb. legkitünőbb szerepei. Lendvayné igen sok bájjal van megáldva a' természettől, hangja zengése kellemes és szivhez szóló, mozgása könnyed 's nemes; ügyessége 's emlékezete kitünő. Majdnem mindent a' természetnek köszön, mert tanulmányra nem sok időt forditott; valódi tehetség,

's legművésziebb magyar színésznő. Előbb nagyon nélközletett nála a' szavak tisztább kiejtése, 's érthetőbb játék; ujabban e' részben is nagyon haladott. — Első férjétől elválván *Latkóczi Lajos*hoz, az ifju festészhez ment nőül. — h.

Lengyelország. Lengyelország, melly III. Zsigmond király idejében 18,534 négysz. mérföldön, 's még első felosztása előtt is 13,628 négyszeg mfdön, 12—13 millió lakossal terült el, ma csak puszta név. — Ha van nép, melly a' történetirásnak tanuságos anyagot nyujt, mikép a' belső 's külső jogállapotok megsértése 's megsemmisitése nemzedékeken élő átkul fekszik, 's az aristokratai hatalom visszaélései, a' szabadságnak féktelenséggel felcserélése, egyeseknek a' többség fölé emelkedése (lengyel veto) az országok elkerülhetetlen halálát okozák : a' lengyel nép az. Lengyelország „mond Raynal" mellyet némellyek respublica névvel akartak megtisztelni, nem egyéb volt, mint sok apró zsarnok szövetkezése a' nép ellen, mindenkinek volt ereje 's joga akadályozni, senkinek a' haladásra 's előmozditásra; roszul értett szabadság tulságos szeretete mellett a' rabszolgaság minden nyomora 's alacsonysága 'stb. Az alkotmány ezen halálmagvai 's az ezeket felhasználó külföldi diplomatia ellenében nem segithettek a' lengyelek fényes tulajdonai, a' függetlenség szeretetével kezetfogó vitézség, 's ernyedhetlen hazaszeretet.

Az egykor nagy és hatalmas, de belviszályai's hibás alkotmánya következtében elöregedett, 's elgyengült Lengyelország egy része 1773-ban osztatott fel a' három kelet-északi nagy hatalom közt. Poroszország nyerte lengyel Preussent 's a' Netze folyam kerületét, (Danzig és Thorn kivételével) összesen 630 négysz. mérföldet 416,000 lakossal; Austria a' szepesi (egykor elzálogolt) kerületet, 's Krakó, Sandomir, Veresoroszország, Pocutia és Podolia részeit, 1280 □ mfdet 2,700,000 lakossal; végre Oroszország a' Dünán és Dnjepren tuli részeket, 1975 □ mfdet 1,800,000 lakossal. — 1795-ben történt a' második, egész felosztás, melly által egész Lithvánia forma szerint az orosz államtestbe kebeleztetett, Semogallia és Kurland már előbb önkint Katalin sceptruma alá vetvén magokat, összesen 2510 □ mfdet, egy millionál több lakossal; Poroszország Masoviát és Podlachiát kapta a' Bug jobb partjáig, összesen 997 □ mfdet 1 millio lakossal; Austria 845 □ mfdet szinte egy millió lakossal. — Az 1806-diki porosz-franczia háboruig semmi lényeges változás nem történt Lengyelországgal. Napoleon felállitván a' varsói herczegséget, 1807-ben a' szász királyt tette annak fejévé. 1814-ben ismét változtak a' dolgok. A' bécsi congressus 1814-ben, Poroszországot európai nagyhatalommá tévén, Lengyelországot felosztotta. Poroszország azonban előbbi lengyel birtokainak csak kis részét nyerte vissza, a' többit Oroszország tartotta meg. — Krakó birtoka felett a' szomszéd államok meg nem egyezhetvén, e' városból 20 négyszeg mérföldnyi kerülettel szabad státus alkottaték, mintegy emlékül a' régi szabad Lengyelországra. — I. Sándor orosz czár a' lengyel birtokokból, mellyeket neki a' bécsi congressus diplomatiája általadott „Lengyel királyságot" csinált, mellynek területe 2293 □ mérföld, 4 millió lakossal, 's ezt 8 vajdaságra osztván, u. m. Krakó, Sandomir, Kalisch, Lublin, Plock, Masovia, Podlachia és Augustowo. — 1815. nov. 27-ikén ez országnak uj alaptörvény adatott,

miszerint a' lengyeleknek, osztálykülönbség nélkül, tehát a' pórosztálynak is beleértésével, teljes személyes szabadság, szabad tulajdonjog, önkényes bebörtönzés 's büntetések elleni biztosság, törvényelőtti egyenlőség, birói függetlenség, vallásszabadság 's egyenlőség biztosittatott; az elkobzások megszüntetése, és sajtószabadság igértetett. Nemesi és községi gyüléseknek kelle behozatni. Mindegyik vajdaságban ugynevezett palatinális tanács állitatott fel, mellynek tagjait a' nemesi és községi gyülések választják, elnökségét pedig a' legkorosabb tag vigye. E' tanács választotta ismét az első és második folyamodásu birákat; ennek kötelessége 's joga volt a' közhivatalokra jelöltek jegyzékét mutatni be, a' vajdaság jólétéről gondoskodni, 's kérelmeit és előterjesztéseit a' kormánynak felküldeni. Végre a' lengyel financziák 's hadügy elkülönözve maradtak az orosztól. Ezen reménydus alkotmány mellett Konstantin nagyherczeg, a' czár testvére, küldetett Lengyelországba, mint fővezére az orosz-lengyel haderőnek.

Az 1830-iki *zendülés 's annak következményei.* 1830-dik év november 29-ikén este ütött ki azon nagy összeesküvés, mellyet Raumer „Polens Untergang" czimü ismeretes munkájában ugy jellemez, mint „kezdetében bünöst, haladásaiban hősiest, végén szomorut és nyomorultat."— A' forradalmat 20 varsói katonanövendék kezdte azzal, hogy mondott nap estvéjén felfegyverkezve a' belvederei kastélyba nyomult Konstantin nagyherczeg elnyomására. Konstantin megmenekült, mig hivei életüket feláldozták. — Nov. 30-ikának reggelén elhagyták az oroszok Varsót, hol a' lengyelekkel szerencsétlenül harczoltak. Nemzeti közigazgatási tanács vette át a' lázadás vezetését, melly Konstantin nagyherczeggel alkudozásba bocsátkozott, ennek hazamenetelét kivánta, 's *Chlopicky* tábornokot tette a' sereg fővezérévé. Ez nem fogadta el a' nemzeti párt tanácsát, hogy Oroszországot azonnal egész erővel megtámadja. Dec. 4-ikén ideiglenes kormány állittatott fel, mellyben *Lelewel* nagy befolyással birt. Még merészebbek voltak *Soltyk Román* tervei, ki azt tanácsolta, hogy egész porosz és osztrák-Lengyelország fellázittassék. *Chlopicky* békés kiegyenlités utján akarta 's reménylette a' politikai sérelmeket orvosolni. 'S minthogy a' katonák hajlamával birt, 's az aristocraticus és mérsékelt pártokra támaszkodhatott, mellyek általános véleménye volt, hogy az európai diplomatia az alkotmány fentartását fogja kivánni, — a' kormány democraticus pártjának ellenére dec. 5-ikén dictátorrá tette magát addig, mig az országgyülés dec. 18-ikára összejön. *Lubecki* 's *Jezdzierski*, kiket Pétervárra küldött a' czárhoz alkudozás végett, semmit sem eszközölhettek, 's tudtokra adatott, hogyha a' lengyelek a' dolgok régi rendére visszatérnek 's az előbbi kormánytanácsnak engedelmeskednek, a' forradalomban részt vettek kegyelmet várhatnak. Csak a' nov. 29-dike előtti állapot, a' Konstantin nagyherczeg rendszerének visszaállitásáról volt szó. E' közben az országgyülés összegyült, melly Chlopickit meghagyta ugyan dictátornak, de oldalához választmányt nevezett, melly őt letehesse. Chlopicki folyvást a' béke rendszabályai mellett volt, sőt *Lelewelt* be is fogatta, de 1831. jan. 16-kán kénytelen volt a' hatalomról lemondani. Ezalatt a' forradalomban részes lengyeleknek orosz-Lengyelországban birt javai elkoboztattak, a' lithvániai tartományok még fenlevő előjogai eltöröltettek, 's *Diebitsch*

tábornagy vezérlete alatt 200,000 főnyi orosz hadsereg készült Lengyelország ellen. Minden események a' forradalmi, és harczias párt kezébe adták a' befolyást és hatalmat. Az elhatározott rendszabályok győztek, 's noha a' támadó háboru kedvező pillanatja már elmult, annálinkább készült Lengyelország a' védő háborura. *Czartoryski Adám* herczeg januar 18-ikán felszólitást bocsátott ki, mellyben a' dictátor lemondását tudatá, 's a' nemzetet áldozatokra hivta fel. Január 19-dikén összeült az országgyülés. *Ostrowski* elnök nyitá azt meg, beszédében kimondván, hogy „inkább halni akar, mint hódolni, 's hogy a' Seine és Themse partjairól majd megérkeznek a' segédseregek.“ Illy szellemben szólt *Czartoryski* is, a' senatus elnöke. A' hadseregnek uj fővezér adatott *Radziwil Mihály* herczegben, ki katonai tapasztalás nélkül csak köztiszteletü nevét adta oda az ügynek, mig alatta értelmes és tapasztalt tábornokok szolgáltak. A' dolgok lefolyása gyorsan ment. Január 22-ikén *Soltyk Román* sandomiri követ a' Romanow-ház kizáratását inditványozá Lengyelország trónjáról; 's ez január 25-ikén, a' hallgatók ingerült zaja közt, egy értelemmel elfogadtatott. Lithvániai 's volhyniai nemesek egész régi Lengyelország helyreállitását kivánák, 's Krakó is a' mozgalomhoz csatlakozott. Január 30-ikán Varsóban uj kormány választatott, négy tagból álló, *Czartoryski Ádám* herczeg elnöksége alatt. Február 3-ikán az alkotmányos monarchiai kormányforma megtartását mondá ki az országgyülés, de a' királyválasztást a' háboru bevégzéseig halasztá. — A' külföld segitsége, mellyre Lengyelország számolt, egészen kimaradt; a' franczia ministerek sokat beszéltek ugyan interventióról, de szavukat nem tartották; egy porosz kormányrendelet pedig febr. 6-áról, jószágvesztés és várfogság büntetése alatt tiltott el minden porosz-lengyelt a' harczbani részvéttől.

Február 5-dikén a' nagy orosz hadsereg benyomult Lengyelországba *Diebitsch* alatt. 170,000 emberből állott, 400 ágyuval, mellynek ellenében a' lengyel sereg csak 30,000 valódi, gyakorlott katonát állithatott. A' czári hadizenetre febr. 7-ikén egy a' nemzethez 's hadsereghez intézett felszólitással felelt az országgyülés. Az oroszok véres és sok veszteséggel járó csaták után febr. 29-kén Prágaig nyomultak elő. Itt azonban *Diebitsch* tábornok a' grochowi, wawrei és bialolenkai gyilkos csaták által, februar 25-eig, visszavonulásra kényszerittetett. A' győzelmes lengyel seregek neve 's dicsősége hangzott Európaszerte. *Chlopicki*, ki a' legveszélyesebb pillanatokban a' csatamezőt tartá azon helynek, hová állania kell, *Skrzynecki*, *Uminski*, *Dwernicki* hallhatatlan nevet szereztek itt magoknak. *Radziwil* főparancsnok Prágában maradt 's letette a' fővezérséget; a' megsebesült *Chlopicki* Krakóba vitetett; most már *Skrzynecki* választatott fővezérré, ki igen vitéz férfi volt ugyan, de inkább birt politikai mint katonai hajlamokkal. Hiában való alkudozásokat kezdett az orosz fővezérrel, mellyekről számot adott ugyan a' hadseregnek, de a' mellyek által sok időt elvesztegetett. Mártius vége felé ismét támadólag lépett fel, mielőtt a' Mihály nagyherczeg által vezetett orosz gárdák megérkeztek volna. Az orosz hadtest Geismar tábornok alatt Wawrenél körülvétetett 's megsemmisittetett. Rosen tábornok hadtestét hasonló sors érte Dembe-Wielkie mellett. Harmadik nagy győzelmüket Pahlen tábornok hadteste felett nyerék a' lengyelek april. 10-ikén Iganie mellett. *Skrzynecki* azon-

ban elkerülé a' fő csatát, mellyhez a' lángeszü *Prondzynski* tábornok hiába készitett terveket, 's az oroszok az ő késedelmezésének köszönhetik dolgaik jobbra fordultát. — Az országgyülés ezalatt a' parasztok emancipatiojával foglalkozott, mellyet a' democrata párt nagy buzgalommal sürgetett, 's a' nemességnek csak igen kis része ellenzett. A' tanácskozások mart. 29-étól aprilis 18-áig tartottak. A' lázadás elterjedt egész Podolia-Volhynia 's Ukraniában; 's a' lengyel tábornokok vakmerő kalandozásai 's áttörései gyámolitották az ottani mozgalmakat. Igy Dwernicki átkelt egész Volhynián, bár három orosz hadtest üldözte Kreutz, Rüdiger és Róth tábornokok alatt; mig nem az austriai határ megsértésével, hátulról támadtatott meg, 's kénytelen volt austriai földre lépni és magát hadi foglyul adni. Lithvánia és Samogitia is fölzendültek, 's ezért april. 3-áról a' legszigorubb ukázzal sujtattak, melly foganatba is vétetett, noha a' lengyelek fenyegettek, hogy a' 16,000 orosz hadi foglyon visszatorlást gyakorolnak. Ellenben a' lengyel országgyülés majus 5-ikén ünnepélyes törvény által kebelezte vizsza a' régi lengyel tartományokat, a' mennyiben ezek porosz vagy osztrák felsőbbség alatt nem állottak. — *Skrzynecki* végre elhatározá magát, hogy a' lithvániaknak segitséget hoz; a' lengyel hadseregnek nagyszerü uj müködése folytán keletkezett majus 26-ikán az ostrolenkai csata, mellyet fővezérük hibája miatt a' lengyelek elvesztettek. Ezen vesztett csata következtében Varsóban is kitört a' már régóta lappangó pártviszály : *Skrzynecki* és az aristocraticus párt bukása vétetett czélba, melly annyira ment, hogy saját lapot állitott fel a' nemesi kiváltságok védelmére.— Diebitsch tábornok, az ostrolenkai csata után, nyugton elvezette seregeit, 's csak azon dolgozott, hogy Lithvániában egy ellenséges hadtestet elvágjon. *Orlow* gróf már megérkezett az orosz táborba, Diebitschnek szóló kemény izenetekkel, midőn ez, junius 9-ikén, cholerában meghalt; ugyanezen betegség ragadta el Konstantin nagy herczeget is jun. 28-ikán. — Diebitsch követője a' fővezérségben *Paskewitsch* gróf lett. A' lithvániai lengyel seregek *Chlaposki* és *Gielgud* alatt semmit sem eszközöltek, 's átléptek Poroszországba, mert vezéreik vagy tehetetlenek, vagy árulók voltak; csak Dembinskinek sikerült magát átvágni és seregét Varsóba visszavezetni. Illy szomoru volt a' podoliai és volhyniai lengyel felkelés vége. — *Paskevitsch* gróf fővezér jun. 25-ikén érkezett a' pultuski főhadi szállásra, Plockba tette azt át, 's Thorn közelében akart, porosz segitséggel a' Vistulán átkelni, hogy Varsót védetlenebb oldaláról támadja meg. — Julius 1-jén általános népfölkelés rendeltetett, 's Varsó minden oldalról erősittetett. A' lengyel fővezér azonban munkátlanul nézte, hogy a' kozákok jul. 17-ikén átléptek a' Vistulán. Most már az országgyülés kivánságára haditörvényszék elé állittatott; azzal védte magát; hogy a' haza sorsát nem lehet egy koczkára tenni, 's az elhatározó ütközetet halogatni kell, mert franczia segitséget méltán reménylhetni. Skrzynecki aug. 3-ikán érkezett a' hadsereghez, mig Paskevitsch erős helyzetet foglalt Lowitznál. — Aug. 10-ikén Skrzynecki letétetett a' fővezérségből 's helyébe Dembinski neveztetett, miután *Prondzynski*, ki a' fővezérséggel megkináltatott, kijelenté, hogy ő ugyan mindenkit megtanit reá, mint kelljen 300 ezer embert vezényleni, de ő maga ezeret sem képes vezetni. Dembinski aug. 14-ikén Varsó sánczai közé vezeté vissza

a' sereget. E' miatt a' fővárosban fölkelés ütött ki, hol már régóta létezett democrata-irányu összeesküvés, mellynek élén *Lelewel*, a' reményeiben csalódott tudós, 's *Krukowiecki*, az áruló állottak. Aug. 15-ikén fellázadt néptömegek törtek a' várba, hol egy idő óta az oroszokkali egyetértés gyanujában álló egyének ültek fogva. Előrántották őket, 's mintegy harminczat megöltek. *Czartoryski*, kormányelnök, a' táborba futott. 16-ikán reggel *Krukowiecki* kiáltatott ki varsói kormányzóvá, másnap pedig az országgyülés ugyanőt kormányelnökké nevezte dictátori hatalommal. Igy jött Lengyelország sorsa áruló kezébe, ki azt kész pénzért eladta. — A' lengyel sereg akkor 77,000 emberből állott 140 álgyuval; ehez járult 20,000 varsói nemzetőr. Ezeket 150,000 orosz vette körül több mint 400 álgyuval. A' lengyelek katonai helyzete kedvezőbb volt; de pártoskodás, zavar és árulás uralkodott az ügyek vezetésében. Krukrowiecki az ősz Malachowskit nevezte fővezérré Dembinski helyébe. Aug. 20-ikán Romarino 20,000 emberrel tört ki Prágából, hogy élelmi szereket hozzon 's a' Rosen alatti oroszokat visszaüzze, de olly lassan működött, hogy még sept. 3-ikán is néhány napnyi távolságra volt Varsótól. — Paskewitsch e' közben egész erejét központositotta 's sept. 5-én csatarendben indult Varsónak. A' wolai főszánczot Wysocki 2000 emberrel 's 8 álgyuval utolsó főig oltalmazta, 's megsebesülve, de meg nem halva rogyott le. A' lengyelek roszul védték ugyan magokat, mert a' vezénylet egysége hiányzott, de azért az oroszok roppant veszteségeket szenvedtek. Krukowiecki most kinyilatkoztatá, hogy a' város nem tarthatja magát, 's alkudozásba ereszkedett. Prondzynskit az ellenséges táborba küldé 's maga is csakhamar oda ment. Az egyezkedés alapja Lengyelország visszatérése volt orosz uraság alá. Az országgyülés véleménye megoszlott e' tárgyban. A' fegyvernyugvás alatt közeledvén az orosz álgyutelepek Varsó alá, elkezdődött a' bombázás. Krukowiecki ismét az orosz táborba küldé Prondzynskit azon hamis tudósitással, hogy az országgyülés alkudozni akar; ez visszatérvén Varsóba olly leirást adott a' csatamezőről, hogy a' megriadt országgyülés felhatalmazta Krukowieckit az alkudozásra; és ez még az nap este formaszerinti hódolatot küldött az orosz táborba, megparancsolván egyszersmind a' csatázó hadtesteknek, hogy a' város belsejébe vonuljanak. E' felett felbőszülve Malachowsky még azon éj közepén az országgyülésbe ment, 's letétette Krukowieckit. Helyébe *Niemojewski* lett a' kormányelnök. De az országgyülés már igen elvesztette bátorságát, 's a' közben megérkezett orosz parlamentair kivánságát elfogadta, hogy Krukowiecki hivatalában hagyassék. Most már aláiratott Varsó hódolatának oklevele, miszerint a' város sept. 8-ikán az oroszoknak átadatott, fegyveres szabad elvonulás feltétele alatt Modlin felé, hová Romarinonak is mennie kellett. Ez alkalommal a' kormány, az országgyülés tagjai, 's mások is igen sokan elhagyták Varsót. Krukowieckl és Prondzynski önként megadták magokat. — Romarino még saját rovására kalandozott egy ideig, mig sept. 18-ikán austriai földre szorult. Viselete maig sincs egészen felvilágositva, valjon árulás volt-e, a' mit elkövetett, vagy tehetlenség. — September 28-ikán Krakóba vonultak az oroszok Rüdiger alatt. A' főhadseregnek 's modlini országgyülésnek sem volt jobb sorsa. Malachowski leköszönése után *Rybinski* választatott

fővezérré, ki az oroszokkal alkudozni kezdett, de Ramorino veszte után, sikeretlenül. Sept. 27-dikén nyilt lázadás tört ki a' lengyel hadseregben; sokan, a' kik leginkább féltették nyakukat, a' határ felé tódultak. Rybinski még mindig reménylett valamelly eredményt legalább a' hadsereg javára, de az orosz fővezér kimondta: hogy feltétlenül kell hódolni, 's esküt esküdni a' czárnak, mellyből az alkotmány szó kimaradjon. A' hadseregben még sok bátorság volt 's harczolni kivánt, de oct. 5-dikén Rybinski által a' porosz határra vezettetett. Itt volt az utolsó tiz is a' negyedik ezredből. — Oct. 16-ikán tarták Mihály nagyherczeg 's Paskewitsch fővezér, ki varsói herczeggé neveztetett, a' győzelem ünnepét Varsóban. Azután következett a' lázadók büntetése, 's a' tévedtek és csábitottak kegyelmeztetése. — Krukowieckinek a' birodalom beljébe kellett menni. Oct. 24-ikén *Engel* titkos tanácsos vette át Lengyelország ideiglenes kormányát. A' lithvániai, podoliai, wolhyniai felkelők, kik született oroszokul tekintettek, még keményebb bánást tapasztaltak mint a' többi lengyelek. Számüzés Sibériába 's javaik elvesztése volt általános sorsuk. Az év végén az eltávozott, elhalt, 's elfogott lengyel nemesek gyermekei a' birodalom belsejébe vitettek, hogy orosz katonai szolgálatra neveltessenek.

A' szervező rendelet, melly 1832. febr. 26-ikán jelent meg, 5 szakaszban 's 69 §-ban, bevégezte Lengyelország felosztását. Orosz tartománynyá lett, bár a' sajátszerüségnek némi szinezete fenhagyatott. A' javak elkobzása, melly tettleg már ugyis be volt hozva, legnagyobb mértékben sanctionáltatott; a' könyvvizsgálat szigoruan parancsoltaték; a' lengyelországi jövedelmek a' császárságéiba olvasztattak; azon jog, hogy polgári 's katonai hivatalokat csak lengyelek viselhessenek, eltöröltetett. Mint őszinteségénél fogva nevezetes történeti okirat, emlitendő azon beszéd, mellyet Miklós czár Varsóban, annak első meglátogatása alkalmával, a' tisztelgő küldöttséghez intézett. „Tudom, azért jöttök" ugymond „hogy nekem beszédet tartsatok, sőt tudom annak tartalmát is. De hogy egy hazugságtól megkiméljelek, nem akarom azt hallani; mert ismerem érzelmeiteket 's tudom, hogy nem ollyanok vagytok, mint el akarnátok velem hitetni. Hogyan, én higyjek-e tinektek, kik közvetlenül a' lázadás előtt ugyanazon nyelven beszéltetek hozzám? nem ti vagytok-e, kik öt, kik nyolcz év előtt hűségről, ragaszkodásról beszéltetek, 's kevéssel azután esküiteket megszegtétek, és iszonyu bünöket követtetek el? Sándor czár, ki Lengyelországért többet tett, mint orosz czárnak tennie kellett volna, ki e' földet jótéteivel halmozá, 's jobban kegyelé, mint saját jobbágyait, ki azt a' legboldogabb 's virágzóbb nemzetté tevé, Sándor czár a' legfeketébb hálátlanságot aratta. Ti nem voltatok megelégedve a' legboldogabb helyzettel, ti feldultátok saját jólléteteket. Igazat mondok nektek, kogy kölcsönös viszonyunkat felvilágositsam, 's hogy tudjátok, mihez tartsátok magatokat. Tetteitek tegyenek bizonyságot mellettetek, a' bünbánatnak szivből kell jőni. En nem haragszom reátok, 's javaitokat eszközölni fogom, saját akaratotok ellen is. A' tábornagy itt mellettem ismeri szándékomat, és segélyemre lesz jóllétetek előmozditasában. (E' szavaknál a' követek meghajtották magokat a' tábornagy felé). — Hogyan? mire valók e' complimentek? — mindenekelőtt kötelességteket kell telje-

siteni, 's magatokat becsületes embereknek bizonyitani. Két ut közt választhattok: vagy megmaradtok Lengyelország függetlenségéről csalódástokban, vagy pedig ugy fogtok élni, mint országomnak nyugodt és hű alattvalói. Ha nyakasan ragaszkodtok Lengyelország függetlensége, külön nemzetiség felöli álmaitokhoz, 's egyébilly chimaerákhoz: csak szerencsétlenséget kovácsoltok magatoknak. Ime, ezen fellegvárat épittettem, 's kijelentem, hogy a' várost a' legkisebb nyugtalanság esetében földdel egyenlővé teszem; szét fogom rombolni Varsót, de felépiteni bizonyosan nem. Fáj, hogy igy kell hozzátok szólanom, alattvalóimmal igy bánnom; de saját javatokra mondom mindezt. A' ti dolgotok a' multak feledését megérdemelni, csak jó magaviselet 's kormányom iránti hódoló hűség által érhetitek azt el. — Tudom, hogy a' külfölddel leveleztek, hogy rosz iratokat küldöznek onnét, 's a' kedélyeket ingerlik. Illy összeköttetéseket olly határok mellett, mint Lengyelországéi, nem lehet gátolnom. A' ti dolgotok tehát a' rendőrséget fenntartani, a' roszat eltávoztatni. Neveljétek jól gyermekeiteket, oltsatok beléjök vallásos elveket 's hűséget uralkodójok iránt, akkor lesztek a' jó uton. Az Európát aláásó zűrzavarok, a' társaságot megrengető tanok közepett egyedül Oroszország marad erős és rendületlen. Higyjétek nekem, valódi szerencse Oroszországhoz tartozni, 's annak védelmét élvezni. Ha jól viselitek magatokat, ha minden kötelességeiteket teljesititek: atyai gondom ki fog reátok terjedni, 's kormányom, felejtve a' történteket, gonddal lesz javatokra. — Ne felejtsétek, a' mit most hallottatok."

Semmire sem fordult az orosz kormány gondoskodása nagyobb mértékben, mint az ifjuság nevelésére. Azon magvak után, mellyek elhintettek, bizton lehete a' későbbi évek eredményére számot tartani. Fő irány volt, hogy a' lengyelek oroszokká változtassanak át, *Novisiltzoff* czári biztos Varsóban volt ezen törekvések fő eszköze. A' lancaster-iskolák eltörültettek, a' nyilvános tanitás az uj iskolaterv elkészüléseig felfüggesztetett, 's Varsóban uj egyetem állittatott. Ezen irány jelensége az 1832-ki hires vilnai káté. — 1836-ban, Varsóban, orosz és franczia nyelven megjelent a' nevelés átalakitásnak indokolása, a' tanitók számára készült utasitással, 's a' tanulókat illető szabályzattal együtt. Az orosz nyelv Lengyelországban egyik fő tanitási tárgy lett. — Az emlitett szervező statutum szerint még fenmaradt némi önállóság szine is megsemmisült az 1841. sept. 18-iki ukáz által. A' lengyel státustanács és főtörvényszék, mellyek Varsóban székeltek, felfüggesztettek, 's helyökbe két uj osztály állittatott a' birodalmi kormánytanácsban azon ügyek számára, mellyek akkorig az emlitett hatóságok elé tartoztak. — Azon eljárás után, mellyet a' győzedelem után következő első hónapokban a' haditörvényszékek gyakoroltak, az emlitett szervező statutum nagy jótéteménynek tartatott, 's Lengyelország előkelő embereinek küldöttsége ment Pétervárra, Radzivil Bálint herczeg vezetése alatt, hogy köszönetét mondja, és szerencsétlen honfitársai számára a' czártól kegyelmet kérjen. Más benyomást tett az a' Franciaországban tartózkodó lengyel emigránsokra. A' nemzeti választmány, mellynek élén a' democrata Lelewel állott, protestátiót bocsátott ki, azon alapon, hogy a' Statutum megsérti azon jogokat, mellyeket a' lengyel népnek a' bécsi congressus biztositott. A' kivándorlottak közől

sokan, a' szigoru rendőrség által észre nem vétetve, az országba visszalopóztak, 's 1833-ban azon őrültségig vakmerő tervet koholták, hogy az orosz uralom ellen uj lázadást kezdjenek. Aprilisben a' krakói vajdaságban fegyveres csoport alakult *Dzierwicki* egykori hadnagy vezérlete alatt, ki, midőn látta hogy nem menekülhet, megmérgezé magát; három társa, elfogatván, Varsóban agyonlövetett. Egy másik banda, mellyet *Zawisza Arthur* parancsnokolt, Varsó és Kalisch közt, egy erdőben, kemény csata után győzetett le. *Zawisza* és társai nov. 14-ikén végeztettek ki. Hasonló sors ért több lengyel nemest, kik a' merénybe voltak bonyolodva. Ezen őrült, kisérletekre csak a' legfeketébb kétségbeesés vezethette az illetőket, mert az egész ország ellévén lepve orosz seregekkel, siker reményére józan ésszel csak gondolni sem lehetett. Illy sikeretlen és esztelen próbatételek csak roszabbitották a' nemzet sorsát, mert egyéb következésük nem lett, nem is lehetett, mint az összeesküdtek halála, 's az orosz hatóságok kettőztetett ébersége. A' czár érczkövetkezetességgel vitte keresztül rendszerét, bár egyes lengyelek irányában nemeslelküséget bizonyitott, igy p. o. a' forradalomban részt vett tábornokok fiait császári költségen neveltetté, és *Slewicki* ezredes holttestét, ki 1835-ben Párisban meghalván, vég pillanatában azon kivánságát fejezé ki, hogy hazai földben nyugodhassék, kormányköltségen haza viteté, a' prágai hidfőnél egész katonai disszel eltemetteté, 's családját nyugpénzzel látá el. Azonban ezen kegy, mellyet a' czár egyes alkalmakkal mutatott, nem másitott a' rendszeren. A' forradalom legkitünőbb kezdői 's vezetői kivétettek az amnestia alul, melly a' részvevők nagy tömegének adatott. Kevés kivétellel mind elillantak ugyan; a' halálbüntetés, mellyet a' törvényszék 256 nehéz vétkesre kimondatott, örökös számüzetéssé változott, de javaik a' koronáéi lettek, 's az 1835-iki látogatás után sok millió értékü jószágok orosz tábornokok- 's egyéb főtiszteknek adományoztattak, mint majorátusok, olly feltétellel, hogy csak óhitü utódok birtokába jöhessenek. Igy, Lengyelország közepén, telivér orosz aristocratia alapittatott, 's egyszersmind alapja rakatott le, hogy az orosz államélettel bensőleg egyesült görög hitnek ut nyittassék. Szinte az óhitü vallás érdekében hozattak be a' vegyes házasságokat illető orosz törvények, mik szerint minden vegyes házasságból származó gyermekek a' görög vallásban neveltetnek. Az augustowoi, 's podlachiai püspökök, kik e' rendszabálynak, a' cath. hit szempontjából, ellene szegültek, elfogattak és letétettek; a' megürült püspöki székek pedig üresen hagyattak. — Ellenben az ország anyagi jóllétét emelni igyekezett az orosz kormány; igy p. o. az 1834-iki rosz aratás után könnyitést engedett az adófizetésben. De minden enemü segitség jelentéstelen lett, hasonlitva a' határok elzárásának káros következményeivel, melly rendkivüli szigorusággal hajtatott végre. A' kereskedés nemcsak külfölddel, hanem Oroszország belső részeivel is teljesen megsemmisült; a' buzakivitel, melly Lengyelország jóllétének fő forrása volt, tetemesen csökkent; a' porosz határi virágzó városok elszegényedtek; a' gyárnokok Oroszországba költöztek át, 'stb. Ezek voltak eredményei a' szerencsétlen lengyel felkelésnek; a' külföldön egymást érte a' sok lengyel-egylet, 's a' részvétnek élénk jelei nyilvánultak mindenfelé a' bujdosók iránt, kik főképen Parist, Londont, és Schweiczot lepték el, de a' diplomatia elfogadta

a' tényeket, 's meghagyta szilárdulni az állapotokat, mikint azokat a' tulerő kivivá, 's formulázá. — Minő részt vettek a' lengyelek Európa legujabb mozgalmaiban: l. az illető helyeken. — h.

Lengyel irodalom. A' legujabb kor lengyel irodalma igen érdekes tüneményeket mutat; miután ugyanis a' lengyel haza elveszett, annálinkább átlátták annak hű fiai, hogy csak önmagából, ön szellemi ereje által nyerhet uj életet; a' nemzeti öntudat felrázatott, 's az irótól megkivánta a' nemzet, hogy ne csak jeles iró, hanem a' hazának hű polgára is legyen. A' népies és nemzeti szellem felelevenitése, 's népies és nemzeti nevelés előmozditása a' kornak főfeladásai lettek. Az összes népet megragadó törekvés nem maradhatott befolyás nélkül az irodalomra, 's a' nemzeti elem több több tért foglalt abban magának. — Már 1815-ben megkezdődött a' romanticus és classicus költőiskola versengése, mellyet *Mickiewicz* és ennek wilnai tanitványai nyitottak meg, és a' melly a' római és franczia ruhában begyeskedő classicismus teljes legyőzésével végződött és a' nemzeti elemet győzelemre vezette. Az először csak a' költészetben mutatkozó uj irány csakhamar az irodalom egyéb ágaiban is hatni kezdett. *Lelewel* lett az első sajátkép lengyel történetiró; ő a' nép történetét kezdte fejtegetni, 's csodás hatásu csaknem mysteriosus müvei által egész nemzetre roppant befolyást gyakorolt. — 1830-ig azonban nem engedték a' körülmények ezen nemzeti irodalom szabad röptü kifejlését. — Az 1830-iki forradalom legyőzetése után az egykori lengyel állam egyes részei jobban elváltak egymástól, mint valaha, 's jelenleg is az orosz Lengyelországbani lengyel irodalom állapota lényegesen különböző a' galicziai és poseni irodalmétól, 's még inkább attól, melly az emigratio által képviseltetik. Bár ezen irodalom-töredékekben kivétel nélkül mutatkozik a' nemzeti irodalom megalapitásának igyekezete: ha mégis a' lengyel irodalom egészét helyesen felfogni 's méltányolni akarjuk, tekintettel kell lennünk az irodalom emlitett felosztására.

Oroszország a' lengyel lázadás után azonnal erélyesen nyult az eszközökhez, mellyeket szükségesnek vélt Lengyelország teljes átváltoztatására. Nyiltan kimondván a' világ előtt, hogy a' lengyel nemzetiséget orosszá akarja tenni, e' czéljára elhatározottan 's hajthatlan szigorusággal sietett. Az ország oktató 's tudományos intézeteit, a' varsói egyetemet, a' tudós társaságot egyszerre felfüggeszté, a' könyvtárakat 's gyüjteményeket Pétervárra vivé, 's az irodalmi törekvéseket eleinte csaknem egészen elnyomá. Csak két évi szünet 's mély hallgatás után, 1833. augustusán nyittattak meg ujra ünnepélyesen az iskolák; a' varsói egyetem azonban nem állittatott helyre; Varsó két gymnasiumot 's négy kerületi iskolát nyert; amazok egyikét, melly kormányi gymnasiumnak neveztetett, a' hires nyelvbuvár Linde, ezután pedig 1838-tól kezdve Filipow igazgatta. Ezen kivül két kormányiskola állittatott az országban, 's 18 kerületi iskola; mellyek orosz szervezettel 's többnyire orosz tanitókkal láttattak el; a' külföldieknek, különösen németeknek, szigoru kizárásával. A' régi iskolakönyvek uj átvizsgálás alá vettettek, 's uj átdolgozásban bocsáttattak közre, mire a' kormány 50 ezer forintot adott. A' magánoktató intézetek is megszüntettek, 's a' megmaradt néhány intézet a' legszigorubb ellenőrség alá vettetett. Ezen uj nevelési rendszerben fő irány

volt az ifjuságot az orosz nyelvben 's történetben kimüvelni, az orosz viszonyokba szoktatni; 's ez irány gyámolitására 1833-ban egy ukáz jelent meg, miszerint jövőben senkisem nyerhetendett közhivatalt, a' ki oroszul jól nem beszélt 's irt. Ezen ukáz 1837 óta teljes erőbe is lépett. Előmozditotta ezen irányt a' szoros határzár, hogy mindenkinek szemei nyugottól el, 's kelet-éjszak felé forduljanak, innét várva üdvöt, szabályszerü müveltséget 's tudományt. A' külföldi, főleg lengyel emigransok által irt könyvek olvasása keményen tiltatott 's büntettetett. — Később, főleg *Uwarow* orosz cultusministernek 1839-ki körutazása óta, az oktatásügyben némi tágitások jöttek létre. — Ha illy sulyos körülmények közt jelentékeny irodalmi müvek még sem egészen hiányoztak, 's a' lengyel nemzeti irodalom utáni törekvés egészen ki nem halt: ez csak a' szellem erejének nagyvoltát bizonyitja. A' lengyel irodalom régi kincsei mindemellett is több hű ápolóra találtak, ki azokat az enyészettől megmentette; 's elismeréssel kell emliteni azon buzgalmat és önátadást, mellyel *Maciejowski, Woycicki, Bandtkie, Kucharski* 'stb. Lengyelország előkorában buvárkodtak. — 1833. folytán csak 60 irat került ki a' varsói nyomdákból, ezek is többnyire apróságok; 1837-ben 118 könyv jelent meg orosz-Lengyelországban, ebből 75 lengyel nyelven. A' Varsóban megjelenő lapok száma 12—15 közt változott. Könyvkereskedés van Varsóban 12, mellyek azonban igen sok akadálylyal küzdenek.

Az emlitett szigoru rendszabályok még nagyobb kiterjedésben alkalmaztattak Lithvánia- Podólia és Volhyniában, hol a' lengyel nyelv 's nemzetiség elnyomása és az oroszba olvasztása nagyobb mértékben is sikerült. Ezen tartományokban a' kiewi Wladimir-egyetem's a' vilnai rom. cath. academia a' fő tudományos intézetek, melly utóbbi 1833-ban az ottani hires egyetemnek, honnét *Mickiewicz* és *Lelewel* szórták sugaraikat, feloszlatása után alapittatott. Az ifjuság, ha a' közléseknek hinni lehet, annyira eloroszosodott, hogy ez magát Uwarow ministert is meglepé. A' mi azonban e' vidékeken a' lengyel irodalomból megjelent, névszerint *Kraszewiski, Grabowski, Czeczor* 's egyebek iratai, — mindez lengyel typust visel, 's a' nevezettek a' lengyel nemzeti irodalom buzgó épitészeihez tartoznak. Lengyel lap itt nem jelent meg; — de az orosz irodalom körében sem történt valami feltünőbb.

Krakó az utóbbi időkben anynyira összeesküvések 's politikai zavarok szinhelye volt, hogy az irodalom szelid működésének csak szük tér maradt fen. Csupán *Wisniewski* 's *Trojanski* oktatók és *Muczkowski* könyvtárnok ápolták a' lengyel nyelvet 's irodalmat. A' hires jagellói egyetem, melly itt székel, 's az ezzel egybekötött tud. academia a' három védhatalom által uj szervezetet nyert. — Gallicziában és Posenben, Lengyelországnak austriai és porosz részeiben, a' német kormányok szabadabb fejlést engedtek a' nyelv- 's irodalomnak, csupán az emigransok forradalmi szellemü irataira nézve gyakorolván nagy szigoruságot. Ezen kedvezés következtében Posen, melly ekkorig az irodalom történetében alig neveztetett, a' nemzeti irodalom kifejtésében igen nagy buzgalmat mutatott. Főleg *Raczynski Ede* gróf neve itt tisztelettel emlitendő. — Legtöbbet tettek azonban a' lengyel nyelv 's irodalom érdekében az emigransok. Eleinte mindazon szenvedély 's pártoskodás, melly egykor Lengyelországban ural-

kodott azt széttépte's az önálló népek sorából kitörülni segitette, féktelen haraggal tört ki az emigrationál, 's a' fellengő politikai remények, mellyek a' bujdosókat lelkesitették 's lázas ingerültségben tartották, számos irodalmi termékben törtek magoknak utat; midőn azonban látták az emigransok, hogy vérmes reményeik nem létesülhetnek, 's több nyugalommal nézték át helyzetüket, megismerék feladásukat is, melly abban állott, hogy a' lengyel nemzetiséget fentartsák. Ide öszpontositották tehát egész erejüket, 's igy az emigransok irodalma a' nemzetiség legfontosabb gyámola 's azon gazdag forrás lett, mellyből vigaszt és erőt meritenek. 1835-ben *Jelowicki* és *Januszkiewitz* Parisban lengyel nyomdát 's könyvkereskedést állitottak, melly e' czélnak fontos tényezője. *Czartorisky* herczeg és az ősz *Niemcewicz* fáradozásai által, különféle egyletek 's magánosok adakozásaiból nyilvános könyvtár állittatott szinte Párisban az emigransok javára, melly 1839-ben nyilt meg, 's gazdag eszközöket nyujtott irodalmi tanulmányokra. Londonban hasonló czélu egyesület létezik, fiatal jobb reményü lengyel tanulók gyámolitására.

Most már átmenvén a' legujabb kori lengyel irodalmi törekvések rövid szakszerinti tárgyalására, lássuk először is a' költészetet. E' mezőn régóta *Mickiewicz* vivta ki az elsőséget lángesze, előadási kelleme, nyelvi tisztasága, természetessége által. Hosszabb ideig hallgatván, 1833-ban kezdte el ismét költői pályáját, kiadván Párisban „*Dziady*" (halottünnep) drámai költeményének harmadik részét; következő évben jelent meg „*Pan Tadeusz*" éposa (2 kötet, Paris, 1834; nehézkes német forditásban *Spaziertől*, Lipcse 1836), melly, bár versekben irva, a' legszebb lengyel regény, 's felséges rajzát adja a' lengyel nemesség és lithvániai oroszok házi 's polgári életének. Ezt követék Byron „*Giaour*"jának forditása, 's kisebb költemények, ezek közt „*Reduta Ordona*" szép episód Lengyelország utolsó küzdelméből. 1839-ben Lausanneiban diák irodalom professora lett, de már 1840-ben Párisba hivatott a' szláv irodalom oktató székére, hol a' panslavismus terjesztésén működött, 's muzájához hűtelen lett. — *Odyniec Antal Ede*, 's *Korsak* Gyula csak forditásokat adtak. Ezeken kivül Ukraniában 's Gallicziában több költő lépett fel, kik népük sajátságait 's mondáit énekelték meg; p. o. *Zaleski*, ki „*Dumy*" költeményében népének lovagi tetteit népies balladákban adja elő; *Malczeski* és *Goszczynski*, kik a' kozák életet festik; *Padura Tamás*, kinek rusnyák nyelven irt szép költeményei csak kevéssé ismeretesek; *Grabowski Mihály*, kitől a' „*Melodie ukrainskie*" 's *Tarska Ede* neve alatt kiadott regénye: „*Koliszczyznai Stepy*" (kozák lázadás és a' puszták, Wilna, 1838.) ismeretesek; *Czaykowski*, Párisban először 1837-ben lépett fel „*Powiesei kozackie*" (kozák mondák; németül 1838-ban) munkájával, azután *Wernyhora*, *Kirdzali*, *Stefan Czarniecki* regényeivel, (1838—40) mikben gazdag költői lelket bizonyit; — *Slowacki Gyula*, kitől: *Poezye* (Paris, 1832; 3 köt.) *Kordjan* (Paris, 1838.) 's „*Balladyna*" szomorujáték (Paris 1839); — *Kraszinski* gróf „*Irydion*" (Paris, 1836) és „*Niebotka komedja*" istentelen komédia, Paris 1837. két drámai költemény) 's *Agay-Han* (Breslau, 1835; derék regény); — *Garczinski István* „*Poezye*" (2 k. Paris 1833); *Gorecki Antal* „*Bajki i poezje nowe* (Paris, 1839). Ezen eddig emlitettek többnyire emigransok; de maga Lengyelországban is jelentékeny költők léptek fel.

Mint regényirók nevezetesbek: *Siemienski Lucián*, *Skarbek Fridrik* gróf; *Kraszewski József* sokatiró; *Massalski*; — drámaköltők: *Korzeniowski* kiewi professor; *Fredro Sándor* gr., a' legjobb lengyel vigjátékiró; — lengyel népdalokat és mondákat gyüjtött *Wacław* (Lemberg, 1833); *Wojcicki* Varsóban (2 k. 1836); *Zegota Pauli* (Lemberg, 1838) *Czeczor* (Wilna, 1836) *Berwinski* (Breslau, 1840) 'stb.

Lengyelország, főleg korábbi történetének buvárlatában fáradhatlanok a' lengyelek. *Maciejowski* professor Varsóban főleg elmélyedt a' szlávok régiségeibe; továbbá *Kachorski* professor ugyanott, a' legrégibb szláv jogemlékek kiadója (Varsó, 1838), mik által annak jogtörténetét kiegészité; *Raczinski Ede* gróf emlékiratok 's egyéb érdekes oklevelek kiadása által világositja Lengyelország régibb történetét; *Wiszniewski* és *Grabowski Ambrus* is öreg krónikák és történeti nevezetességek kiadása által szereztek érdemet; főleg ez utóbbinak „Lengyelország történeti régiségei" (2 k. 1830). *Lelewel* mély történeti buvárlatait lásd: *Lelewel*. — Az emigransok közől többen irták az utolsó nagy felkelés történetét, nevezetesen: *Mochnacki*, *Wrotnowski* 'stb., mellyek nincsenek ugyan részrehajlás és szenvedély nélkül irva, de azért az utóbbi lengyel történetiráshoz igen fontos adalékok. Főleg *Mochnacki* forrad. története (Paris, 1834) igen fényes és élénk nyelven van irva.

Lengyelország irodalom történetére nézve kitünő szorgalommal működnek *Wiszniewski Mihály* krakói professor (Krakó, 1840); ugyanott *Muczkowski* könyvtárnok; főleg pedig *Jocher Ádám* Wilnában, ki a' lengyel irók lengyel és nem lengyel nyelven irott munkáinak teljes catalogusát adá ki 1830-ig, mellyből már több kötet jelent meg. — A' lengyel nyelvtudomány történetét *Mecherzynski* adá a' „deák nyelv lengyelországi történeteiről" irt 's Krakóban 1833-ban megjelent munkájában. — A' philosophiában, theologiában, 's természeti tudományokban Lengyelország jelenleg semmi kitünőt sem adhat, mert nincs önálló élete; a' mi ezen tudományokban tőlük kitelik, nem övék, hanem a' külföldé. A' philosophiában Lengyelország mindig alárendelt szerepet vitt. Legujabb e' nembeli irói, *Czieszkowski*, *Trentowski* a' Hegel féle iskolához tartoznak. — A' philologiai mezőn *Wannowski* törekvései a' német philologok elismeréseit is kivivták. A' lengyel nyelv grammatikai megalapitása- 's kimüvelésében *Trojanski*, a' legjobb német-lengyel szókönyv kiadója (Posen, 1835.) továbbá *Muczkowski*, *Poplinski*, 's egyebek munkálkodnak. Mint nevelési irónő *Hoffmann Clementina* emlitendő. — A' theologiai tudományok haladását gátolja Lengyelországban a' szigoru catholicus szempont. Mint egyházi szónokok: *Trynkowski* és *Gawinski* dicsértettek. A' természetbuvárok közt *Jarocki* professor Varsóban kapott legnagyobb hirre, kinek nagy (6 kötetes) zoologiája jelent meg. — A' folyóirati literatura egy idő óta, főleg Posenben és Gallicziában, tetemesen öregbedett, de kitünőt nem igen mutathat. A' politikában kénytelenek e' lapok hallgatni, vagy orosz lapok viszhangjai lenni; a' szépirodalmi lapok pedig leginkább külföldi szellemi terények fordításait adják. — A' politikai lapok élete többnyire rövid; a' gazdasági, iparügyi 'stb. lapok tovább tartanak. A' tudományos lapok közt előkelők a' krakói *Pamietnik* és *Kwartalnik*. A' poseni „*Tygodnik literacki*, 's a' Lissában megjelenő „*Przyjaciel ludu*,"

a' Fillértár egy neme, legolvasottabbak. Pétervárott lengyel nyelven jelen meg a' „*Tygodnik petersburgski*“ melly a' szláv és lengyel irodalomról érdekes adatokat közöl. Az emigránsok kezei alatt több mint 50 időszaki lap merült fel, mellyek legnagyobb részint párteczéloknak 's polemiának szolgáltak. — h.

Lenhossék Mihály orvostudor, a' svéd Vasa rend lovagja, m. k. helyt. tanácsos, Magyarország fő orvosa, 's az orvosi kar elnöke és igazgatója a' pesti kir. egyetemnél. Szül. Pozsonyban 1773., tanulmányait végezte ugyanott, Bécsben és Pesten, hol 1799-ben orvostudor, 's még ugyanazon évben Esztergammegye r. physicusa lett. 1809-ben a' physiologia és felsőbb boncztan közoktatójává neveztetett a' pesti egyetemnél, hol 1709—11 's 1815—17. dékánságot viselt, 1817—18-ban pedig az egyetem rectora volt. — 1819-ben a' már említett tudományok tanszékét a' bécsi egyetemnél foglalá el, hol egyszersmind a' m. nemzet procurátorságát viselé. 1825-ben m. helyettes tanácsossá 's Magyarország főorvosává lett. Közzétett iskolai és tudományos physiologiai munkái miatt több fejedelemtől nyert kitüntetést, 's számos külföldi tud. akademia (ezek közt a' pétervári, nápolyi, berlini, göttingai 'stb. orvosi akademiák) tagja lett.— Deák, német és magyar nyelven irott nagyobb munkái 's rövidebb értekezéseinek száma tetemes. Ezek közöl: 1) *Untersuchungen über Leidenschaften und Gemüthsaffekten* 'stb. (Pest 1804.) 2) *Introductio in Methodologiam Physiologiae Corporis humani* (Pest, 1808.) 3) *Physiologia medicinalis* (Pest, V. kötet 1816—18). 4) *Institutiones Physiologiae organismi humani* (Bécs, 2 köt. 1822) 5) *Darstellung des menschlichen Gemüths* 'stb. (Wien, 2 köt. 1824.) Németre forditotta *Scottinak* olasz munkáját: *Die Religion und Arzneikunde in ihren wechselseitigen Beziehungen.* — Számos jeles orvosi értekezése jelent meg *Schedius* folyóiratában. (Zeitschrift von und für Ungarn) a' salzburgi „*Med. Chir. Zeitung*“ban, a' bécsi „*Medic. Jahrbücher*“-ben, a' Tudományos Gyüjteményben 's egyéb orvosi folyóiratokban, nevezetesen a' Tudományos Gyüjt. 1817-iki folyamában „*az állati magnetismus rövid rajzolata.*“ Ezen értekezések legnagyobb részint közhasznu, gyakorlati irányuak, 's szólanak a' himlőoltásról, annak magyarországbani haladásairól, az esztergami keserü vizről, egyes csodajelenetekről az emberi test alakulásában, a' mérges máz által okozott halálesetekről, viziszonyról, daemonomaniáról, egyes gyógyszerek hatásáról 'stb. Mint a' magyar orvosi ügy főnöke 's igazgatója, különféle utasitásokat nyomatott a' holttestek törvényes orvosi vizsgálatáról deák, magyar 's német nyelven, a' himlőoltásról 's a' skarlat-hideglelésről, choleráról 'stb. Érdekes munkája, melly magyar 's deák nyelven jelent meg, a' „*Diatribe de recta morum ratione, ut summo tuendae valetudinis praesidio.*“ (1830). — Ezen, a' himlőoltás buzgó terjesztése's nagyszámu jeles szakbeli munka kiadása által nagy érdemeket szerzett férfiu meghalt 1840. febr. 12-kén Budán, tüdő-szélhüdésben, munkás élete 67-dik évében.—h.

Lennep (Jakob van) a' legkedvesebb 's legjelesebb mostani hollandi költők egyike, fia L. *János* nevezetes hollandi bölcsész és tanárnak, szül. 1802. Kedvencz költője *Byron* levén, ennek hatása igen meglátszik müvein, de költészetének sajátosságát el nem törölheté. Legnagyobb elismerésre találtak a' hollandi nép között L. hazai regéi, 's különösen nagy

népszerüségre emelék hazafiui dalai. Ujabb időkben a' drámai téren is fellépett, ennél azonban nagyobb sikert aratott történeti regényei által, minők : „*De Roos van Dekama*“ (Amst. 1837.) „*Haarlems Verlossing*“ 'stb. — a.

Lenormand (Mária Anna) franczia jósnő 's irónő, szül. Alençonban 1772., hol kitünő nevelést nyert a' Benedek-apáczák kir. zárdájában. Már hét éves korában kezdett jósolgatni. Midőn a' zárda apátnője hivatalából letétetett, előre megmondá, hogy helyébe Livardiából jövend egy nő, 's 18 hónap mulva a' király választása igazolá e' jövendölést. Ez idő óta hivatottnak érzé magát, a' mult fátyolát fellebbenteni, 's minden fontos alkalomnál oraculumi szózatokat hangoztatott, mellyeknek hire terjedt egész Európában. Murat, St. Just, Robespierre, nemesek, papok, katonák, a' hatalom magas állásu férfiai nem egyszer siettek a' pythiai papnőhöz vinni áldozataikat, tőle a' jövő titkát kitudandók. 'S meg kell vallani, hogy kitünő ügyességgel 's éles szemmel birt a' kiváncsiak gyengeségének felhasználása körül. Josephine császárné is védője volt 's vele igen bizalmas lábon állott. Azonban politikai mozgalmakba keveredvén, elfogatott 's számüzetett. Ez által felingeredve, egy könyvet irt : „*Souvenirs prophetique d'une Sibylle sur les causes de son arrestation, le 11 Decembre* 1809,“ mellyben a' császár bukását, 's a' Bourbonok visszahelyeztetését jóslá ; azonban e' jóslatot csak a' restauratio után, 1814. adá ki. Ez irat az éles birálatot ugyan ki nem kerülé, azonban a' legitimisták között tetemesen nevelé tekintélyét, 's az aacheni congressus alatt e' városban egy nagy fejedelem pártolásának örvendett. Erről tudósit „*De la Sibylle au congrés d'Aix la Chapelle, suivi d'un coup d'oeil sur celui de Carlsbad* (Par. 1819.) czimü iratában, melly miatt 1821. Brüsszelben elfogatott 's perbe keveredett, melly alul azonban a' főtörvényszék fölmenté. Későbbi időben közzé tette müvészete titkát; megjóslá az emberek sorsát születésök hónapja vagy napja, életkoruk, vezetéknevök vagy születéshelyök kezdőbetüje, kedvencz vagy utált szinök, viráguk, állatuk 'stb. szerint. Látogatóinak száma igen nagy volt. Számos iratai közől megemlitendő még : „*Mémoires historiques et secrétes de l'impératrice Josephine.* (Par. 1820. 2 köt). Meghalt 1843. — a.

Leo (Henrik) német történetiró és nyelvbuvár, de még ismeretesebb a' felvilágosodás, szabadság 's az egész jelenkori öntudat ellen dolgozó buzgalma által, szül. 1799. Rudolstadtban. Tanult Boroszlóban 's eleinte orvosi pályára készült. Fiatalabb korában az akkori mozgalmas idők vezetőivel szoros barátságban, részt vett a' német egyetemi diákok minden a' szabadság ügyében tenni vélt demonstratiókban. Későbbi időkben egészen az ellenkező táborba tért át, épen ugy, mint vele együtt *Hengstenberg, Hassenpflug, (l. ezeket)* 'stb. 1822. óta Berlinben telepedett meg. 1823—24. Olaszországban volt 's számos munkái között legjelesebbek az ezen befolyás alatt készültek : „*Handbuch der Geschichte des Mittelalters*“ 's különösen „*Geschichte der italienischen Staaten.*“ Annál kevesebb elismerést nyert ujabb szellemében irt : „*Lehrbuch der Universal Geschichte.*“ A' juliusi forradalom után szerkesztője lett a' kihivó, türelmetlen 's epés „*Berliner politisches Wochenblatt*“-nak. Minden hitelét megrontották : „*Die Hegelingen;*“ — *Sendschreiben an Görres;* — *Si-*

gnatura temporis (1848.) cz. iratai, mikben reactionarius, ultramontán 's korlátolt felfogását egész terjedelmében kitüntette. Berlinben nagy befolyásu férfiu. — k.

Leonhard (Károly Caesar, von) német természettudós, titk. tanácsos 's az ásvány és földtan tanára Heidelbergben, szül. 1779. Ásványtani czélokból beutazá 1803. Szász-, 1805. Bajorországot, Austriát 's Németország egyéb részeit. Több évig államhivatalokat viselt Hessenben, mikből 1814. kilépett 's Münchenbe ment, hol a' tudományok kir. akademiájában nyert alkalmazást. Itt kizárólag a' tudományoknak élt, 's a' király különös kegyében részesült. 1818. az ujonnan felállitott minerologiai tanszékre hivatott meg Heidelbergbe. — L. legtermékenyebb német iró a' természettudományok nevezett ágaiban. Munkái közül megemlitjük : *„Charakteristik der Felsarten* (3 kötet Heidelberg 1824.) ; — *Die Basaltgebirge* (Stuttg. 1832.), 's különösen rendszeres és népszerü müvei : *„Topographische Mineralogie"* (3 köt. Frankf. 1805—9); — *Grundzüge der Oryktognosie* (2 kiad. Heidelb. 1833.); — *Handbuch der Oriktognosie* (2 kiad. 1826.) ; — *Grundzüge der Geologie und Geognosie* (3 kiad. 1839.) ; — *Lehrbuch der Geognosie und Geologie* (Stuttg. 1833) ; — *Geologie oder Naturgeschichte der Erde* (4 köt. 1836—45.), melly franczia nyelven is megjelent. 1830 óta *Bronn*al együtt a' *„Lehrbuch der Minerologie*-t adta ki. Mint földtanász az ujabb iskolához tartozik, 's ásványtani rendszere a' vegytanihoz csatlakozik. Előadási tehetségben egy ujabb e' szakbeli iró sem mulja felül. — a.

Leopardi (Giacomo, gróf) olasz költő és nyelvész, szül. Anconában 1798. Nagy szorgalommal tanulmányozá a' görög és római classicusokat, 's látván Olaszország elmult nagyságának 's mai dicstelenségének képét, mindig borongósabb hangulatba 's sentimentalismusba esett, mi alapfonálként vonul keresztül minden költeményén. Mindig beteges volt ; egy ideig Rómában tartózkodott, azután Mailandban, hol czikkeinek egy gyüjteménye : *„Operette morali"* (1827). jelent meg. Elszórt költeményei 1831. jelentek meg *„Canti"* czimmel. Egészségi tekintetből Nápolyba utazott 's itt kezdé összes müveit kiadni, de csak az első kötettel készülhetett el. Meghalt 1837. Lyrai költeményei Kannegieszertől német forditásban is megjelentek (1837). — a.

Leopold (György Keresztély Fridrik) a' belgák királya, máskép Szász-Koburg-Saalfedi herczeg, szül. 1790., fia Ferencz, koburgi herczegnek, 's legfiatalabb testvére III. Erneszt szász-koburg-gothiai herczegnek (l. *ezt*). Julia nővérének (Anna Feodorowna) nőszülése Konstantin orosz nagyherczeggel, orosz tábornoki állomásra juttatta, de Napoleon fenyegetései 1810. arra birák, hogy e' viszonyokat megszüntesse. Koburgba tért tehát vissza, hol leginkább tudományos vágyainak élt. Napoleon hatalma 1813. megtöretvén, ismét orosz szolgálatba állott, részt vett a' hadjáratokban egész Páris bevételéig, 's ezután a' szövetségeseket Angliába kiséré. Itt megismeré 's megszereté őt Anglia trónörököse, a' walesi herczeg egyetlen leánya Sarolta herczegnő. 1815. a' bécsi congressusra, 's midőn Napoleon Elbából visszatért, a' rajnai sereghez ment, Páris második bevétele után egy ideig itt mulatott 's azután Berlinbe utazott. Nem sokára meghivást kapott Londonba, hol 1816. maj. 2-án az angol trón-

örökösnő kezét nyeré meg. A' parlament helybenhagyá a' választást, 's honositá a' herczeget, ki Kendal herczeg 'stb. czimet 's 60,000 font sterl. évdijt nyert. De a' kir. herczegnő halála nem sokára feloszlatá e' házasságot, 's L. a' tudományokban 's utazásban talált szórakozást, folytonosan 50,000 fontnyi évdijt huzván. A' görög királyságot, mellyel 1820. ismételve megkináltatott, febr. 11-én elfogadá ugyan, de maj. 21-én arról ismét lemondott (l. *Görögország*). Ez idő óta ismét visszavonulva élt a' nyilvánosságtól, mig 1831. jun. 4-én a' belga nemzetgyülés a' belgák királyaul választaná meg. Elfogadván e' méltóságot 1831. jul. 21. megesküdt az alkotmányra, 's királyi székét elfoglalá (l. *Belgium*). Ez alkalommal mindaddig, mig belga király leend, lemondott angol évdijáról azon kikötéssel, hogy a' britt kormány az általa rendelt 's neje által alapitott nyugdijak kifizetését, ugy szinte claremonti háza és parkja fentartását átvegye. (Ez utóbbiban tartózkodott az utolsó években Lajos Fülöp fr. király és családja). 1832, nőül vevé Luiza herczegnőt, Lajos Fülöp leányát, kitől 3 gyermeke van életben : 1) *Leopold* koronaherczeg, Brabanti herczeg, szül. 1834; 2) *Fülöp* herczeg, Flandriai gróf, szül. 1837 ; 3) *Mária Sarolta* herczegnő, szül. 1840. — k.

Leopold (Károly Fridrik), bádeni nagyherczeg, szül. 1790. Fia Károly Fridrik nagyherczegnek, ennek Geiersberg kisasszonnyal kötött második házasságából. Nem levén kilátása a' koronára, mellyre az idősb ág akkor még élő herczegei tartottak igényt, eleinte Hochberg gróf czimet viselt, 's mint ollyan a' heidelbergi egyetemben tanult, hol alkalma volt életnézeteket szerezni, minők a' biborban szülötteknek csak ritkán jutnak osztályrészül. Csak 1818. nyerte meg az örökösödési jogot, mit a' nagyhatalmasságok is elismertek, 's ennek folytán a' „fenség" czimet 'stb. 1819. nőül vevé Zsófia Vilmát, IV. Gusztáv egykori svéd király leányát. Lajos nagyherczeg által szándékosan távol tartatva az államügyektől, családja körében a' tudományoknak élt, mig ennek halálával a' nagyherczegi trónra lépett. Azonnal uj jótékony szellem kezdé az államélet egész szervezetét átlengeni. Polgár és paraszt mindennemü könnyebbülésekben részesültek, 's a' korona régi tanácsosai helyébe férfiak léptek, kik a' nép bizalmát birták. A' nagyherczeg nemes lelkülete a' bizalmi kapcsot még inkább szilárditá 's fentartá még akkor is, midőn egy békételen mozgalom 's a' viszonyok torlódása majdnem ellenállhatlanul zudult a' fennálló intézmények ellen. Baden az ő alkotmányos érzelmeinek és politikai belátásának köszönhette, hogy az alkotmányos élet fejlődésében valamennyi német állam között legmesszebbre haladott. (l. *Baden*). Családi élete példás és jótékonysága el van ismerve. Van 4 fia, kik között a' trónörökös *Lajos* szül. 1824. 's 3 leánya. — k.

Leopold II. (János József Ferencz Ferdinand Károly) toscanai nagyherczeg, fia III. Ferdinand nagyherczegnek, szül. 1797. Florenczben. Fiatalkorát részint Bécsben töltè, hova atyja a' francziák elől menekült, részint Salzburgban 's Würtzburgban, mit kárpótlásul nyert a' lunevillei békében Toscanaért. Csak 1814. láthatá ujra szép hazáját, midőn atyja ujra elfoglalá trónját. 1817. nőül vevé Mária Anna Jozefát, Miksa szász herczeg leányát. 1824. atyja halálával, II. Leopold, austriai főherczeg és toscanai nagyherczeg czimmel lépett uralkodásra. Atyja boldog országot

's a' nép bizalmát 's szeretetét hagyá neki örökségül. L. ugyanezen nyomokon járt. 'S nem sokára valamennyi olasz állam között Toscana volt azon kitünő tartomány, hol gondolatszabadság 's igazi tudományos felvilágosodás utáni vágyak voltak találhatók. Maga a' nagyherczeg, ki nem mindennapi irodalmi képzettséggel birt, jó példával ment elő, Florenczben a' könyvkereskedés, a' külföldi irodalmi termékek nem ismertek tiltó rendeleteket. Azért ott olly olvasó terem volt található, mellyet elsőnek lehete nevezni, nem csak Olaszországban, hanem egész Európában. Az olasz irodalomnak ott uj korszaka kezdődött. A' népnevelés körül alapos javitások jöttek létre. Az ottani protestansok szabad vallásgyakorlata ritka tünemény volt Olaszországban. Utak, csatornák 'stb. készültek, a' népség alsó része foglalkozást nyert, a' vidékek termékenyültek, 's az ország nyugalma háboritlan maradt. Mig 1830—31. 's a' legujabb időkben is forradalmi viharok dultak Olaszországban, Toscana csaknem egymaga maradt azok által érintetlenül. — Első neje halála után 1838. nőül vevé Antoinette nápolyi herczegnőt. Ezzel nemzé a' trónörököst *Ferdinandot*, szül. 1835. 's ezen kivül még több gyermeket. — k.

Leopold Fridrik, anhalt-dessaui uralkodó herczeg, szül. 1794. Atyja, a' koronaherczeg, már 1814. halván meg, nagyatyját, Leopold Fridrik Ferencz herczeget (+ 1817.) ő követé az uralkodásban. Ujabb éveiben a' tudományoknak élt, a' lipcsei csata után Napoleon szétszórt seregének üzésében 's a' déli-francziaországi hadakozásban vett részt. Neje: *Friderika*, Lajos porosz kir. herczeg leánya. Uralkodásának nevezetesb jellemvonásai: a' törvénykezési intézmények javitása, tudományok és müvészetek pártolása, 's azon buzgalma, melly által a' reformált és evang. keresztyéneket egy egyházba iparkodék egyesiteni. Minden szükségtelen kiadást kerülve 's tetemes magánvagyonának egy részét közczélokra szentelvén, a' herczeg egyszerü polgárias életet él. Örököse *Fridrik* Leopold Ferencz Miklós, szül. 1831. Ezen kivül van még két leánya. — k.

Lepsius (Károly Richard), német orientalista, szül. 1811. Naumburgban. Lipcsében és Göttingában philologiát tanulmányozott. 1833. Berlinben bölcsészeti tudor lett, 's miután „*Paläographie als Mittel der Sprachforschung*" kiadta volna, 1834. nyelvészeti és régiségtani munkáinak folytatása végett Párisba ment, hol Humboldt Sándor ajánlása folytán legjobb fogadtatást nyert. 1835—36. Turinban, Pisában 's Rómában tartózkodott. Itt lépett közelebbi viszonyba az ottani porosz követtel, *Bunsennel*, kivel együtt leginkább Egyiptom régiségeinek tanulmányozására fordità idejét. Nagy figyelmet gerjesztett már „*Lettre à Mr. Rosellini sur l'alphabet hieroglyphique* (Roma 1837.) 's több más a' régiségtani intézet irományai közt megjelent értekezése. Nagyobb terjedelmü volt: *Das Todtenbuch der Aegyptier* (Leipz. 1842.) Ezen munkái közben két értekezést adott be a' franczia Institutnek, az egyiket a' semit., ind., aethiop. és más nyelvek rokonságáról, a' másikat a' számnevek eredetéről az indogermán nyelvekben, 's ezekért jutalomdijt (1200 fr.) nyert. Olaszországi utazásának eredménye még: „*Inscriptiones umbricae et oscae* (Leipz. 1841.); — *Ueber die tyrrhenischen Pelasger in Etrurien* 'stb. (Leipz. 1842). 1838. Rómából az Institut ügyeiben Londonba utazott, hol ismét találkozott Bunsennel. Ezzel együtt elkészité tervét egy Egyip-

tomot illető nagy történelmi 's régiségtani munkának. A' kivitelt egy e' czélnak igen kedvező esemény szakasztá meg. IV. Fridrik Vilmos porosz király ugyanis, Humboldt, Bunsen, Eichhorn 's a' tudományos akademia közbenjárására egy nagy egyiptomi expeditiót határozott, 's ennek vezetését Lepsiusra bizá. E' czélból Londonból 1842. juliusban hajózott Alexandriába. Itt találkozott az expeditió többi részeseivel, kik ezek voltak : a' két hieroglyphrajzoló *Weidenbach, Erbkam* és *Wild* épitészek, az angol *Bonomi, Abeken* lelkész, *Georgi* festész, összesen 10 személy, mintegy ugyanannyi szolga 's egy dragoman. Az expeditio általában szerencsésen oldá meg küldetését, miután az egyiptomi kormány által mindenütt oltalmat 's pártolást nyert. Az 1846. év folytán tértek vissza, 's azóta folyvást az eredmények összeállitásán dolgoznak. — L. még elutazása előtt neveztetett ki a' régiségtani intézet igazgató tagjává 's berlini rendkivüli tanárrá. — a.

Lerminier (János Lajos Jenő) franczia iró 's nagy tehetségü publicista, szül. 1803. Tanult Straszburgban, Párisban, Heidelberg- 's Berlinben. Sokáig időzött Németországban, hogy az itteni jogtani, vallási, bölcsészeti és irodalmi viszonyokat kiismerhesse. 1827. Párisba térvén vissza, a' „Themis," „Globe" 's 1828. a' „Revue française" számára irt czikkeket, mellyek nagy tetszéssel fogadtattak. A' doctrinairek közbenjárására engedélyt nyert, nyilv. felolvasásokat tarthatni, mellyek „*Introduction générale à l'histoire du droit*" czimmel 1829. nyomtatásban is megjelentek. Ekkor egymásután lett pártolója a' St. Simonismusnak, Fourierismusnak, de egyik zászlót a' másik után gyorsan elhagyá. A' doctrinairek feje, *Broglie* herczeg kieszközlé, hogy 1831. számára a' Collége de Franceban jogtörténelmi tanszék alapittatott. Itt a' jogtörténet, összehasonlitó jogtan, törvényhozó hatalom, népjog 's hasonló tárgyak felett tartott előadásokot, még pedig olly közkedvességgel, hogy tantereme mindig tömve volt hallgatókkal. Lángoló szónoklattal mutatá meg a' demokratia legitimitását, mellynek irataiban is a' legszebb emlékeket állitotta. Ez által azonban maga ellen ingerlé a' doctrinaireket, pártfogóit, kiket a' „Revue des deux mondes" — *Carrel* Nationaljában 's *Lamenais* „Le monde"-jában sem kimélt. A' folyóiratokban megjelent czikkein kivül számos, sok tekintetben nagy érdekü munkákat irt, illyenek : „*Philosophie du droit* (2 köt. 1831.); — *Lettres philosophiques à un Berlinois* (1833); — *De l'influence de la philosophie du 18-me siécle sur la legislation et la sociabilité du 18-me siécle* (1833) ; — *Audelà du Rhin* (2 köt. 1835) ; — *Etudes d'histoire et de philosophie* (2 köt. 1836) ; — *Cours d'histoire des legislations* (1838.) 'stb. Molé ministeriuma alatt 1837. államhivatalt nyert a' statustanácsban, hogy annál inkább a' kormány érdekeihez csatoltassék, leginkább pedig, hogy az erősen szoritott ministerium irodalmi támaszt nyerjen benne. Nem is sokáig késett szabadelvei megváltozásának bizonyitványaival, de általános elégületlenséggel fogadtatott apostasiája, 's magában tantermében is olly fogadtatásra talált, hogy azt elhagyni 's bezárni volt kénytelen. Mindamellett nagy szellemi tehetségéről, szónoklatáról 's előadási ügyességéről egyhangu az itélet ; csak az volt a' baj, hogy tettei nem feleltek meg tanainak. — a.

Leroux (Péter) franczia bölcsész és socialista, szül. 1805. Rennesben.

Nyomdászatot tanult, 's egy párisi nyomdában dolgozott, midőn egy nagyobb folyóirat terve szülemlett meg agyában, egy neme az angol „Magazin"-eknek. Barátja *Dubois*, e' tervet Guizot és Cousin több tanitványaival közlé, 's igy szülemlett nem sokára a' „*Globe*," hol L. a' szerkesztés anyagi részét kezelé. Ez alatt igen fontos hive lett a' St. Simonismusnak (l. ezt) 's kényszerülve érzé magát, különösen 1830 óta, nézeteit 's meggyőződéseit függetlenül kimondani. Fiatal bátorsággal küzdött az uj tan mellett, mindaddig mig *Enfantin* (l. ezt) minden józan emberre nézve lehetlenné tette, továbbá is ezen tévutakon járó iskolához szegődni. Mindamellett L. a' st. simonismus alapelvéről 's az uj társadalmi elméletről épen nem mondott le, sőt inkább az élet végalapjait 's annak jelenkori alakulását illetőleg valódi bölcsészeti speculatióba mélyedett. Szorgalmas dolgozótársa volt a' „*Revue encyclopédique* (1832—35); — *Revue de progrés*; — *Encyclopédie moderne*; — *Revue independante*" cz. folyóiratoknak, hol bölcsészeti eredményeinek egy részét közzé tevé. A' bölcsészetről i nézeteit pedig „*Refutation de l'Eclecticisme*" (1839.) cz. művében fogá össze, mellyben a' Francziaországban szokásos ecclecticismus ellen lép föl, mivel ez mint philosophia semmi igaz kiinduló ponttal nem bir 's nem is birhat. Más két munkája: „*Essai sur l'égalité*" (2837); és „*De l'humanité, de son principe et de son avenir, où se trouve exposée la vraie définition de la religion et où l'on explique le sens, la suite et l' enchainement du Mosaisme et Christianisme* (3 kötet 1840)." Ezeknek mindenik lapján a' st. simonisticus szellem ömlik át 's azt igyekszik bebizonyitani, hogy „az emberi öntudatban egy uj elv, az egyenlőség dogmája található fel." Az egyenlőségi elv az ő zászlója. A' mit Bazard és Enfantin homályosan sejtettek, az világos öntudatra vergődött nála; egyenlőség képezi az alapot, mellyre Francziaországban minden társadalmi tudomány visszatér. „*De l'humanité*" czimü bölcsészeti vizsgálódása folytán kifejté a' jövő emberi fejlődés elvét. Szerinte az ember önmagában hordja az emberiséget, 's az emberiség legfőbb rendeltetése az, hogy az állam, család és vagyon körüli minden egyéni életet teljesen a' fogalom amaz egységébe gyakorlatilag feloszlattasson. Az emberiség eszméje nem ismer különös államot, egyes családot, személyes tulajdont. Az, a' mi az államot, családot, tulajdont legszorosb lényegében szükségképen meghatározza 's átalakitja, annak tulajdonképeni joga 's véges igazsága, az a' tökéletes *személytelenség* a' társadalom mindez alapjaiban, az *egy* állam, *egy* család, *egy* tulajdon tényleges valósitása. De hogy ezen állami, családi és tulajdoni személytelenség mint legyen képzelhető 's valósitható? — annak kifejtésével L. mai napig adós maradt. — 1848—49. a' nemzetgyülésben szerepelt, nem épen a' legszerencsésb szónoki tehetséggel. — a.

Leuchtenberg herczegi ház. Azon kevés családok közé tartozik, mellyek Napoleon által méltóságra 's fényre emeltetve, ebben, a' törvényes dynastiák által elismertetve, maig is fenmaradtak. A' ház alapitója volt *Beauharnais* Jenő (Eugen) vicomte, fia Jozefine császárnőnek, 's igy mostoha fia Napoleonnak, ki fogadott fiává, francziaországi herczeggé 's olaszországi alkirálylyá, 1810. pedig a' frankfurti nagyherczegségben utódjaul nevezé ki. 1806. jan. 14. nőül vevé *Auguszta Amália* kir. her-

czegnőt, Miksa József bajor király leányát (szül. 1788). Ő a' törzsanyja ez uj háznak. Napoleon bukása után, 1817. Miksa József király a' leuchtenbergi bajor tartományi grófságot 's az eichstedti fejedelemség egy részét (összesen 10 ½ □ mfd 's 24,000 lakos) vejének engedte át, ki ekkor Leuchtenbergi herczeg 's Eichstedti fejedelem czimet vett fel, 's ezért a' bajor koronának azon 5 mill. frankot hagyá, mellyet a' két Sziczilia királysága fizet neki kárpótlásul nápolyi dotatiojáért. A' herczegnek 's utódjainak az elsőszülöttség rende szerint, királyi fenség, a' család többi tagjainak herczegi 's herczegnői (Durchlaucht) czim biztosittatot'. Azon felül a' L. ház rangra nézve közvetlenül a' kir. család tagjai után következett, 's a' bajor fiág kihaltának esetére örökösödési jogot nyert. E' mellett a' családnak dus birtokai vannak Olaszországban, névszerint Ancona táján. A' törzsatya, *Jenő* herczeg meghalt 1824., neje *Auguszta Amália* herczegnő 1851. E' házasságból 2 fiu 's 4 leány származott. A' fiuk : 1) *Auguszt Károly Jenő Napoleon*, atyja czimeinek, de erényeinek is örököse volt. Szül. 1810. Mailandban. Tanult Münchenben 1826. Amalia nővérét, ki Dom Pedro braziliai császárhoz ment férjhez, Braziliába kisérte 's e' császártól Santa-Cruz herczegi czimet nyert; visszatérte után Bajorországban a' 6 sz. könnyü lovasezred tulajdonosa lett, mellyet atyja is birt. Mig itt katonai tanulmányokkal töltené idejét, azalatt a' belgák királyokul jelölék ki a' franczia *Nemours* herczeg ellenében. Azonban az akkori európai politika ugy hozta magával, hogy e' trónra egy harmadik, Leopold koburgi herczeg lön ültetve (l. *Belga forradalom ; Leopold.*) Nem sokára Dom Pedro császár kinyilatkoztatá tervét, minélfogva a' herczegnek Portugal örökösét, Donna Máriát kelle nőül vennie. A' herczeg soká szabadkozott, mig végre a' haldokló császár ismételt rendelkezésének engedett. 1835. jan. 27. ment véghez Lisszabonban az egybekelés 's a' herczeg mint portugali kir. herczeg a' királynő tanácsában foglalt helyet. Nemes lelkülete, nyájassága 's alapos ismeretei mindenkit meghóditának számára. Azonban két hónap mulva (martius 28.) rögtön meghalt. — A' Leuchtenberg herczegi méltóságban örököse lett 2) *Miksa József Jenő Auguszt Napoleon*, szül. 1817. Nővéreivel 's anyjával számos utazást tett, különösen éjszak felé, a' stokholmi, kopenhágai, drezdai 's berlini udvarokhoz. Tulajdonosa lett azon bajor lovasezrednek, mit atyja 's bátyja is birtak, 's mint ollyan 1837. azon táborba küldetett, mellyet akkor az orosz császár Wosnosensk körül tartott. Itt kitüntetéssel fogadtatottt, atyja dicsőségét azok szájából hallá, kik azelőtt a' csatatéren állának szemközt vele, 's a' császári család körébe is bevezettetett. A' hadgyakorlatok végeztével a' fiatal herczeg Odessán keresztül Konstantinápolyba utazott, 's visszatérte után Bajorországban a' hadtudományokban képezé magát. Midőn az orosz császárné Tegernseeben tartózkodott, ismét közelebb érintkezésbe jött a' császári családdal, 's midőn 1838. oct. 2-án nagy koruvá lön, a' czár meghivása folytán Pétervárra ment, hol a' czár legidősb leányával, Maria Nikolajewna nagyherczegnővel, (szül. 1819.) nem sokára házasságra lépett. Moszkvában diadallal fogadtatott a' fiatal herczeg, 's ott hol atyja karddal volt kénytelen magának utat törni, most örömzajjal fogadá a' népség. A' herczeg „császári fenség" czimet nyert, Oroszországban telepedett le, 's utódjai született orosz nagyherczegek 's

Leuchtenberg herczegek. A' hirlapok számtalanszor ismétlék a' hirt, hogy ő volna Lengyelország királyának szánva. E' szerint a' Leuchtenberg-ház fénye ujonnan feleleveníttetnek látszik, még pedig olly oldalról, honnan a' forradalom bukása után 1814. senki sem várta volna, 's Oroszország egy darab német földet, mintegy hóditás utján, ejtett birtokába. — A' herczeg nővérei: 3) *Jozefine* Maximiliane Auguste Eugenie, szül. 1807. 's 1823 óta Oszkár, mostani svéd király neje; 4) *Eugenie*, szül. 1808., neje Hohenzollern-Hechingen trónörökösének; 5) *Amalia* Augusta Eugenie Napoleone, szül. 1812., neje 1829 óta Dom Pedro braziliai császárnak, 1834 óta özvegy; 6) *Theodolinde* Luiz Eugenie Napoleone, szül. 1814. 's 1841 óta neje Vilmos, würtembergi grófnak. — k.

Lévai József, magyar költő, szül. Borsodmegyében Sajó-Szentpéteren 1825. nov. 18., becsületes földmivelő szüléktől. Az elemi iskolákat szülőhelyén végezvén, a' miskolczi ref. lyceumba ment át, mellynek mindvégig kitünő diákja volt. A' jogtudományokat Kézsmárkon hallgatta Hunfalvy Pál alatt. Joggyakorlaton Szemere Bertalannál volt Miskolczon; kivel 1847. mint juratusa Pozsonyba ment az országgyülésre. A' későbbi magyar belügyministeriumnál fogalmazói minőségben a' „Közlöny" szerkesztése mellett nyert alkalmazást. 1850. a' Császár Ferencz által alapitott „*Pesti Napló*" cz. politikai lapban szerkeszté a' „fővárosi hireket," 's e' lapnál dolgozott a' későbbi szerkesztői változások alatt is egész 1852. juniusig, midőn a' miskolczi ref. lyceum vagyis felgymnasiumba magyar irodalom tanáraul választatott meg, 's ezt el is fogadá. Mintegy 10 év óta jelentek meg egyes költeményei a' szépirod. lapokban elszórva. Végre összegyüjté azokat, 's egy részök már a' közönség kezében van (*Költemények, irta Lévai József* I. köt. Pest 1852. 8-adr.) Az ujabb időkben, különösen a' forradalom óta, nagy haladás látszik költészetében, mellyben határozottan az ujabb Petőfi-Arany iskolához csatlakozott, annélkül, hogy beleesnék ama szolgai utánzásba, melly az ujabb költő nemzedék müveinek nagy részében feltünik. Lévai muzája nem széles körben mozog, nem öleli át a' széles világot, de vannak meleg érzelmei, megható képei, szivhez szóló hangulatai, 's a' kifejezésben nagy könnyüsége 's eredetisége. A' nyelv teljesen hatalmában van, 's külföldi példányok tanulmányozása sem volt reá hatás nélkül. Különösen szeretni látszik Heinét, Berangert, Mooret, Byront 'stb. Illy előzmények után a' fiatal költő méltán még sok szép reményre jogosit. — a.

Levitschnigg (Heinrich, Ritter von) német költő, szül. 1810 körül Bécs táján, több év óta állandóan Pesten tartózkodik, 's az időközben fölmerült itteni német lapok dolgozótársa volt. Munkái: „*Rustan.*" Romant. Gedicht. in 4 Gesängen (Stuttg. 1841.); — *Gedichte* (Wien 1842). Legujabban egy nagyobbszerü regényes drámája: „*Tannhäuser*" nagy figyelmet gerjesztett egy bécsi szinpadon. Müveiben képzelet, érzelem 's élénk szinezet a' dicséretes tulajdonok; hibájaul róják fel a' rhetorikai fokozat, a' képek, hasonlatok és szóvirágok tulságos keresését. Nagy mértékben szenved ez utóbbi bajban a' forradalom után kiadott 's minket közelebbről érdeklő munkája: „*Kossuth und seine Bannerschaft*" (2 kötet Pesth, 1850.) — a.

Lewald (János Auguszt) német iró, szül. 1793. Poroszországban Kö-

nigsbergben, fia egy kereskedőnek. A' franczia hadjáratban némi hadi szolgálatokat tett. Később Boroszlóba ment, megkisérté a' drámaköltést 's színészszé lett; mint ollyan Brünnben, Bécsben 's Münchenben működött. Ez utóbbi helyen az udv. színháznál titkár 's színházi költő volt. Két év mulva a' nürnbergi színház igazgatója 's a' „*Nürnberger Correspondent*" szerkesztője lett; 1826—27. a' bambergi, 1827—31. a' hamburgi színházat igazgatá. Itt Heine és más irók ösztönzésére, 's miután 3 kötet „*Novellái*" kedvezőn fogadtattak, az irói munkásságra szánta el magát. A' cholera elől Hamburgból Párisba, 's innen 1832. Münchenbe; 's 1834. Stuttgartba költözött, hol az „*Europa*" czimü folyóirat kiadásával foglalkozva 1842-ig lakott; ekkor lapját áttette Karlsruhéba, 's azt 1846. Kühne Gusztávnak adta el Lipcsébe, maga pedig ismét Münchenbe költözött. Nagy számu szépirodalmi munkáit, mik időszakonként megjelentek később összegyüjtve adta ki. „*Gesammelte Werke*" (12 köt. Leipzig 1844—45). — a.

Lichnowsky herczegi család, Poroszországban mintegy tizennyolcz, Ausztriában 4 □ mfdet, 's azon felül Oroszországban nevezetes majoratusokat bir. Székhelye Grätz vára Troppau mellett austriai Siléziában. Nevezetesb tagjai: 1) L. *Eduard Mária* herczeg, szül. 1789., nőül vevé 1813. *Zichy* Eleonóra magyar grófnőt, leginkább a' franczia forradalom elleni engesztelhetlen gyülöletéről 's a' „*Geschichte des Hauses Habsburg*" czimü történelmi müvéről ismeretes, mellyből Bécsben 1836—44. az első 8 kötet jelenhetett meg csak. Meghalt 1845. — 2) Legidősb fia L. *Felix Mária* herczeg, szül. 1814., korán lépett porosz katonai szolgálatba, de 1838. elhagyá, 's a' spanyol trónkövetelő Don Carloshoz szegődött, ki dandárnoknak 's fősegédének nevezé ki. A' spanyol legitimitás érdekében tett küzdelmeiről szól: „*Erinnerungen aus den Jahren* 1837—39." (2 kötet Frankfurt 1841—42), melly miatt Brüsszelben 1841. párbaja keletkezett Montenegro tábornokkal, 's itt nehéz sebet kapott. 1842. Portugalba utazott; ezt tárgyazó munkája: „*Portugal, Erinnerungen aus dem Jahre* 1842." (Mainz 1843). Barcelonában, midőn visszatérne, a' nép dühe elől csak elfogatása mentette. A' spanyol kormánytól visszanyervén szabadságát, Siléziába tért vissza, hol a' népérdekek emelésére sokat tett. Majd a' porosz urak curiájában tünt fel, mint nagy olvasottságu 's parlamentaris ügyességü szónok, hol nem csekély politikai tapintatának adá jelét. Kitünőleg szép férfiu volt, kifejezésteljes tagjártatásokkal 's érzésteljes hanggal. 1848. a' német nemzetgyülésre követül választatott, 's itt a' sept. 18-iki lázadás alkalmával Auerswald tábornokkal együtt egy dühös népcsoport által megöletett. (l. *Frankfurt*). — A' család feje most 3) L. *Károly herczeg*, szül. 1820. — k.

Lichtenstein György, legelső magyar emlékezettanász (mnemotechnikus), szül. 1820 körül Keszthelyen zsidó szüléktől. 14 éves korában Zágrábba került, a' bölcsészeti tudományokat ott hallgatván. Ezek végeztével az akkori magyar zsidó ifjak szokása ellenére, kiknek számára az orvosi pályán kivül egyéb nyitva nem állott, a' jogászi pályára adta magát. A' tanévek alatt akadályra nem talált, mert tudta mindenki, hogy később az ügyvédi oklevelet elnyernie ugy sem fog lehetni. Sőt 1842. Tolnamegye közgyülésén, hol akkor a' szabadelmü párt (Bezerédy, Per-

czel 'stb.) volt uralkodó, az akkori szokásos eskütti esküt is leteheté, 's igy L volt az első zsidó juratus Magyarországban. 1843. a' tolnai követekkel Pozsonyba az országgyülésre ment, hol az ügyvédi vizsgálatra készült, de sem itt, sem Bécsben a' m. kanczelláriánál tett lépései a' fennálló szokást meg nem változtathatták. — Pozsonyban tartózkodása alatt fordult figyelme az emlékezettanra. Ismeretséget kötött az ismeretes történetiró és emlékezettanászszal, gr. *Majláth Jánossal*, később *Rewentlow* és *Pick* még inkább megerősiték tanulmányaiban. 1845. őszén már több magyar és erdélyi városban tartott nyilv. leczkéket, 's adta jelét éles emlékezőtehetségének *magyar nyelven.* Ő az első magyar emlékezettanász. 1846—47. beutazta Horvátországot, Illyriát, Triestet, Velenczét, Klagenfurtot, Gratzot, Schweiczot és Tyrolt, hol mindenütt nagy sikerrel tartott nyilv. leczkéket. A' külföldi lapok különösen dicséretesen emlékeztek latin nyelvü előadásairól, miket Velenczében St. Lazaro szigeten a' mechitaristáknál tartott, 's hol Ázsia minden részeiből, Mesopotamia, Syria, Armenia, Török- 's Görögországból voltak tanitványai, kik e' müvészetet innen hazájokba terjeszték el. 1848. Pestre tért vissza, 's itt az akkori Nemzeti Kör teremeiben zajos tapsokkal üdvözölték magyar leczkéit. De munkásságát megakasztá a' háborus idők. 1850. ismét Berlinben tünt fel általános tetszést aratva müvészetével, 's Berlin müvelt közönségének figyelmét teljesen magára vonta. Hire volt, hogy ott egy nagyobb emlékezettani munkán dolgozik német és magyar nyelven. — a.

Liebig (Justus) egyike a' legnagyobb most élő vegykéméknek, a' vegytan rendes tanára a' giesseni egyetemnél, szül. Darmstadtban 1803. Atyja 1818. gyógyszerésznek adta, de itt nem soká maradt. 1819—22. Bonnban 's Erlangenben, 1822—24. Párisban tanult, 's itt a' franczia akademia elé terjesztett munkája által (a' durrsavanyról, Knallsäure) *Humboldt* Sándor (l. ezt) figyelmét voná magára, ki által azután *Gay-Lussac*-cal (l. ezt) lépett viszonyba. Humboldt befolyása a' tanpályára vezeté, ugy hogy már 1824. rendkivüli, 1826. rendes tanára lett a' vegytannak Giessenben. Ezóta állandóan itt müködik, 's a' kormány gyámolitása folytán felállitá az első példány-laboratoriumot Németországon. Fáradozásának eredménye, hogy e' kis egyetem fő középpontjává lett a' vegytani tanulmányoknak, hol nem csak Németország, hanem a' külföld, különösen Anglia fiatal vegyészei seregesen gyülnek össze, hogy L. vezérlete alatt e' tudomány gyakorlati részeibe avattassanak. L. hatása, hogy most Németországon olly nagy buzgalommal ápoltatik a' vegytan, 's a' göttingai 's lipcsei uj laboratoriumok is közvetlenül neki köszönhetik lételöket. Érdemei számos nyilvános elismerést 's megtisztelést vontak magok után eddig is. — Az „*Annalen der Pharmacie*"-ban 's a' franczia „*Annales de chemie et de physique*"-ban benfoglaltatik gyakorlati muukáinak egész elsorolása. 1836. kezdé *Poggendorffal* „a' chemia szótárát" kidolgozni. Ezeken kivül megemlitjük e' helyen Geiger „*Handbuch der Pharmacie*" cz. munkája életmüszeres vegytani részének általa történt kidolgozását, (Heidelb. 1839.), melly franczia 's angol nyelvekre is fordittatott; továbbá „*Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur*" (Braunschw. 1840. 7-ik kiad. 1845); — „*Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Physiologie und Pathologie*" (Braunschw. 1842. 2 kiad. 1845). — L. a'

vegytan minden részében kitüntette magát, legtöbb érdeme azonban az életműszeres vegytanban (organ. Chemie) van; megjavitá az életműszeres elemzés módszerét, megvizsgálá a' durrsavanyt, 's majd minden fontosabb létszeres savanyt 'stb. E' munkák által sok elméleti nézetet alapitott meg, az organicus radicálok 's a' savanyok természete, a' forrás és önkénytes feloszlás processusáról, 's általában az életműszeres természet változatairól. Ujabb időkben L. leginkább ezen nyert eredményeknek a' növény- és állatphysiologiára alkalmazása, ezeknek, valamint a' velek összefüggő földmivelés és kórtan teljes reformja által szerzett halhatatlan érdemeket. — q.

Liechtenstein fejedelemség, Németország legkisebb souverain állama 1806 óta, alpesi vidék magas hegyekkel, a' Rajna, Schweicz és Tyrol között 2 ½ □ mfdön, 6400 kath. lak.; szőlőmivelés, marhatenyésztés, pamut fonás. Uralkodó fejedelem 1836 óta *Alajos* herczeg. Az atyja által 1818. behozott rendi alkotmánynál fogva a' tartomány rendei papok-, 's birákból vagy a' községek esküttéiből állanak. Az országgyülés határozatát a' fejedelem elvetheti vagy megerősitheti. A' fejedelemség ügyeit a' Bécsben székelő fejedelmi udv. kanczellária parancsai szerint a' Vaduzban levő főhivatal kezeli. A' legfőbb törvényszék Innsbruckban van. Fővárosa *Vaduz* mezőváros, máskép Liechtenstein vára. Mint a' német szövetség tagja 55 katonát állit. A' fejedelem czime: „Isten kegyelméből Liechtenstein uralkodó fejedelme, Nikolsburg ura, Troppau és Jägerndorf herczege, Rittbergi gróf.“ Ezen souverain fejedelemségen kivül L. herczeg egyéb birtokai Siléziában és Morvaországban összesen 104 □ mfdet tesznek, 600,000 lak., 's 1,480,000 ft. jövedelemmel. — k.

Lind (Jenny), napjainkban a' legnevezetesb tünemény az opera és szinpad világában, olly általános elragadtatást szült Europa's Amerikaszerte, melly a' Catalani és Sonntag Henriette iránti lelkesedés napjaira emlékeztetett. L. Jenny svéd leány, született 1821. Stockholmban. Atyja nyelvtanitó, anyja nevelőnő volt. A' zene iránti előszeretete már igen korán nyilatkozott. Már *három* éves korában élt halt az énekért, 's minden dallamot, mit hallott, hiven utánzott. Hangja által ébresztett maga iránt részvétet a' nem szép és testi kifejlődésében hátramaradott gyermek. Kilencz éves volt, midőn egy színésznő, Lundbergné assz. figyelmessé lön hangjára 's mi még meglepőbb vala, szellem- és érzelemdus előadására. Jenny anyja, a' polgáriasan egyszerü asszony, soká vonakodék, leányát szinpadra szánni. Jennyt magát kérdezték. Ez azonnal egész szenvedélylyel a' szinpadra határozá magát, 's annyja engedett. Egy vén zenész, Orcelius, vette pártfogása alá. De gróf Jőcke, az udvari szinház akkori igazgatója, ki a' leány nem kedvező külsejét 's zavarodottságát látta, csaknem sértett hangon azt kérdezé: vajjon mire alkalmazza e' gyermeket. Orcelius azt kivánd, hogy az igazgató legalább hallgatná meg a' leányt. Ez megtörténvén, a' gróf meglepetve látá a' ritka tehetséget, és Jennyt mindazon előnyökben részesité, mikre a' stockholmi szinészeti iskola növendékei számolhatnak. Orcelius vezetése alatt nem sokára annyira ment, hogy, természetesen gyermekszerepekben, nyilvánosan fölléphetett. Minden ember a' kis Jennyről beszélt Stockholmban. Pályáján olly szorgalommal haladt, hogy már 12 éves korában birtokában volt

annak, a' mit a' legtöbb énekesnők egész életökben sem érnek el, mély és alapos miveltségnek. De csakhamar nehéz fájdalmakra ébredett. 12 éves korának elteltével egyszerre eltüntek bájoló magas hangjai, 's a' mi megmaradt, abban nem volt csengés, nem semmi varázs. Ugy látszott, mintha ez utóbbi örökre bucsut vett volna tőle. Nyilvános föllépése kevés alárendelt szerepekre szoritkozott, a' közönség mindinkább elfordult egykori kedvenczétől. 'S ha szó volt róla, ugy emlitették csak mint ama korán érő lángeszeket, kik mint a' melegágyi növények ugyan hamar érnek, de teljes fejlettséget 's szépséget soha sem érnek el. — Életének második szaka elég szomoruan kezdődött. Kitől a' közönség már elébb elpártolt, most saját tanitója is elhagyá, 's a' szerencsétlen leány egészen magára hagyatva állott a' világon. Igy telt el négy év. A' véletlen ismét szinre hozá. Egy hangversenyben Meyerbeer „Ördög Róbert"-jének 4-ik felvonását akarák adni. Alice szakmájára senki sem akart vállalkozni. Megemlékezének a' szegény Jennyről, 's ismét egy kisérletet akartak vele tétetni. Énekelt 's a' közönség el volt ragadtatva. Hangja ismét megjött, 's viharos tetszés kiséré a' zenerészt, mit senki sem mert énekelni. Lángesze utat tört magának egyéb reá következett föllépéseknél is. A' világ itélete szerint szerencséje meg volt alapitva, szerződést kötött komoly szerepekre 's kedvencze lett a' svéd fővárosnak. Jenny mind ezt csak kezdetnek tekinté, 's még igen sok mivelni valót látott tiszta és csengő ugyan, de még nagyon nyers hangján. Hirét hallotta *Garciának*, Európa legelső énekmesterének, 's elhatározá, hogy Párisba utazik, magát ennek vezetése alá bizandó. Felhasználá szabadságidejét, 's atyjával együtt beutazá hazája minden nagyobb városát, hol hangversenyeket adott, mellyek hiren kivül olly összeg pénz nyujtottak neki, hogy azzal bizton utra kelhetett Párisba. Szülei nyugottan bocsáták utra a' tizennyolcz éves leányt, kinek erkölcstisztaságát 's szilárdságát jól ismerék. Első utja Garciához vezette. Énekelt. A' mester nyugottan hallgatja 's az ének végével ez iszonyu szavakkal sujtá le: „Gyermekem, önnek nincs hangja." Majd látván szavai hatását, igy igazitja meg magát: „Vagy is önnek volt hangja, de ez épen veszendőben van. Alkalmasint nagyon sokat, vagy nagyon korán énekelt ön, ön orgánja egészen ki van fárasztva. Nem oktathatom önt. Ne énekeljen ön 3 hónapig egy hangot sem, 's akkor nézzen be ismét hozzám." Ezen kétséges válasszal volt kénytelen Jenny hazatérni, 's 3 hónapot puszta magányban tölteni a' nagy Párisban. Végre ez idő elteltével ismét megjelent Garciánál. A' mester itélete szerint, hangja megjavult, 's az oktatás elkezdethetett. Jenny nagy buzgalommal tanult, de mestere teljes tetszését soha sem nyerheté meg, ámbár zenetehetségének különben nagy elismeréssel adózott. Máskép itélt Jenny hangjáról Meyerbeer, 's csak az iránt volt kétsége, vajjon e' gyöngéd hang képes leend-e nagyobb termekben is megtartani tisztaságát. De egy általa a' nagy opera teremében teljes karkisérettel rendezett magánpróba alkalmával e' kétsége is elmult, és Jennyt tüstént Berlinbe akará szerződtetni. De ő először hazáját latogatá meg. Stockholmban a' legragyogóbb sikerrel lépett fel. Előadása mesteri volt, 's hangja a' sok gyakorlat által mindinkább erősödött. A' svédek ez idő óta valódi hazafiui büszkeséggel tekinték. 1844 óta megjelent Németország minden nagyobb városában, később

Francziaországba, Angliába, 's végre Amerikába utazott, hol, különösen az utóbbi helyen, olly diadalokat aratott, minőkre a' művészet évkönyvei alig emlékeznek. — Előadásában mind a' drámai, mind a' zenei tulajdonok teljes öszhangzása található. Legkitünőbbnek tartatik Norma szerepében. Nagy elismeréssel emlittetett mindig erkölcsi tisztasága. — a.

Lindpaintner (Péter József) német zeneköltő, született 1791. Koblenczben, ujabb időkben würtembergi kir. udvari karmester. A' különszerübb zenenemekben birunk tőle müveket, irt dalokat, daljátékokat, operákat, balleteket, hangversenydarabokat, oratoriumokat. Különösen megemlitendők *operái* közül: „A' rózsaleányok"— A' vampyr;— Az amazonok ; — A' genuai nő ; — A' siciliai vesper ; — *balletjei* közül : „Aglája ; — Zephyr és rózsa ; — Jocko ;" *oratoriumai* közül : „A' naini ifju." L.-re nézve jellemző saját kimondása, miszerint „müveit csak azért irta, hogy a' korszellemmel lépést tartson, nem pedig, hogy azok által a' müvészet szorosb sorompói közé lépjen." Egyike a' legnagyobb zenei gyorsiróknak. Operái Stuttgarton kivül kevéssé lettek ismeretesekké. Sok technikai ügyesség, kevés szellem. Egyike a' legjobb zenekar-igazgatóknak. — a.

Lippe vagy *Lippe-Detmold*, souverain német fejedelemség, 22 □ mérföldön, nagyobb részt Poroszország által határozva. E' kis tartomány többnyire hegyes és erdős, benne van a' hires teutoburgi erdő. Légelye inkább zord mint szelid, 1846-ban 190,000 lakosa volt, kiknek legnagyobb része, a' fejedelmi házzal együtt a' ref. vallást követi. Fő foglalkozás : a' földmivelés. Földje nem felette termékeny, de a' szorgalmat mégis eléggé bőven jutalmazza ; len és repcze nagyban termesztetik. Nem csekély ezen kivül a' marha-, különösen a' ló-, juh és disznótenyésztés. Szép erdeiben sok vad van. Az iparágak közt fő a' vászonszövés és lenfonás. Egyébiránt gyáripara és kereskedése csekély, ámbár 1842 óta, midőn L. a' német vámegylethez állott, e' részben is haladás mutatkozik. Jótékony- és tanintézetek nem hiányzanak. Az alkotmány egy 1836 évi rendeleten alapszik, melly a' régi országrendi rendszert csak kevéssé módositotta. Ezért 1848. itt is hangos követelésekben tört ki a' mozgalom, 's történtek is engedmények, de később itt is a' régi állapot került vissza. — k.

Liptómegye ; a' dunáninneni, jelenleg pozsonyi közigazgatási 's törvénykezési kerületben, Galliczia 's Árva, Szepes, Gömör, Zólyom és Turóczmegyék közt, mellyektől a' Karpátbérczek különféle ágai választják. Keleti része magasabban fekszik a' nyugotinál; amott 2700, itt csak 1300 láb középmagassága a' tenger szine fölött. Kiterjedése $42^{4}/_{10}$ mérföldnyi, hossza 15, szélessége 3—4 mérföld. 297,790 hold haszonvehető földe van, de ebből 286,152 h. erdő. Lakosai száma, 13 mezővárosban, 127 faluban 's 32 egyéb lakhelyben 75,000 lélek, ennek körülbelől fele római kath. fele pedig lutheránus, 1100 zsidó. — A' nemesség száma Liptóban 3326-ra ment. Két roppant (lykavai és hradeki) uradalmat a' kamara bir ; ezen kivül főbirtokosok a' beszterczebányai káptalan, a' tud. kincstár, 's Abaffy, Andaházi, Aleman, Andreanszky, Bán, Bajcsy, Belánszky, Beniczky, Csemniczky, Dettrich, Dluholoczky, Dobák, Dwornikovics, Fejérpataky, Ghilányi, Gnóthy, Horánszky, Jób, Kaszaniczky, Kiszeli, Kmoskó, Kubinyi, Lehoczky, Luby, Lusinszky, Madocsányi, Maletinszky, Matya-

sovszky, Okolicsányi, Omazta, Palugyay, Plathy. Pongrácz, Potturnyay, Rády, Radvánszky, Rakovszky, Reviczky, Szentiványi, Szmrcsányi, Thuránszky, Vitalis, Zmeskál 'stb. családok. Legnevezetesb városai: Rozenberg, Szent-Miklós (hol a' megyei hivatalok székeinek) Német-Lipcse, Hradek. — A' megyét a' sebes Vág vize hasitja, melly széles völgyet képez; többi része magas, részint örök hóval fedett hegyekkel van boritva, mellyeknek szük völgyeiből rohanó bérczi patakok sietnek a' Vág ölébe. Természeti ritkaságai közt nevezetesek: a' holttesteket rothadásba menni nem engedő szentiványi kripta, ugyanott a' mérges forrás, savanyuviz, 's viszhang; a' deményfalvai 's benikovai barlangok; a' hegyi tavak, vagy tengerszemek, nevezetesen a' Kis-Kriván alatti zöld tó; a' sok ásványos, különösen savanyuviz, mint a' szlécsi, szelmeczi, besenyőfalvi, magyarfalvi, teplai, 'stb. Fő fürdeje 's egyetlen meleg forrása pedig Liptónak a' *lucski* fürdő, közel Rozenberghez, a' kamara birtokában, ujabb korban már elég kényelmes épületekkel ellátva, különösen hasznos a' köszvényes és aranyeres bajokban, 's az inak és más tagok gyengeségében. — Legmagasb hegye a' 7538 lábnyi magas *Kriván* 's a' Tátra egyéb fokai, mellyek közt ered a' Poprád 's a' fehér Vág. Ennek ágazata keletfelé a' *Hochwald*, mellyen a' szepesi országut megy keresztül; Szepes, Liptó 's Gömör közt van az 5000 l. magas *Királyhegy*, honnét a' fekete Vág, Garan, Hernád erednek. Déli részén van a' *Sturetz*, mellyen keresztül visz a' Beszterczebányára, Zólyomba vezető országut; a' 3696 lábnyi magas *Ördög lakodalma* (Csertova szvadba) 'stb. Turócz és Liptó közt: a' 4300 l. magas *Cserni Kamen*, a' 4168 l. *Klak*, a' 3721 l. *Kátra*, mellyen keresztül vezet a' pozsonyi országut. — A' Vág vize két u. m. a' fekete és fehér Vág folyamaiból ered, mellyek Királylehotánál egyesülnek. A' megye többi patakjai p. o. a' *Bela* 'stb. ebbe ömlenek. — A' Vág völgyének Hradektől Rozenbergig terjedő része türhetően termékeny, 's aprószemü buzát, lisztes rozst, nagyszemü árpát is terem; egyebütt csak zab és kolompér divatoz. Főzelék és hüvelyes vetemény sok és jó terem, valamint len és kender. — Köles, dohány, kukoricza, szőlő, déli gyümölcsök p. o. dinnye, baraczk e' hideg éghajlat alatt nem tenyésznek már. Nevezetes terméke a' kitünő jóságu tarnóczi 's verbói borsó. — Ellenben legelői 's rétei fűszeres növényekkel gazdagok; ezért fő iparága a' juhtenyésztés, 's ennek eredménye a' hires liptai sajt, vaj, turó, mellyek egész országba elhordatnak. Legnagyobb kincse a' megyének: roppant fenyő erdőségei, 's kiterjedt fakereskedése. A' Vág vizén több százezer forintot érő épületfát, talpat, deszkát, sindelyt szállit az alsó vidékekre. A' hradeki és lykavai kincstári uradalmakban különösen nagy gond fordittatik az erdőszetre, 's Hradeken erdőszískola is volt, melly azonban elenyészett. — Az állatok országából, a' durva szőrü juhokon kivül, mellyek nem annyira gyapjokért, mint tejükért tartatnak; figyelmet érdemelnek a' *méhek*, mellyek a' kitünő liptai mézet adják; a' havasi sas és fajd tyukok több neme; az erdei vadak, medvék, farkasok, őzek, vadkecskék; a' patakokban bőven lakozó pisztrángok. — Az érczek országából: arany találtatik a' bóczai és magurkai bányákban; vas főleg Maluzsinánál; réz Rozenberg és Bócza körül; piskolcz sok és jó Német-Lipcsénél 'stb. A' már emlitett fő iparágakon t. i. a' fakereskedésen, a' faeszközök készitésén, és a' sajt-

's turócsináláson kivül említést érdemlő iparág még a' vászon- és gyolcsszövés; a' rózenbergi cserépedények 's papirmalom; bóczai, 's még néhány üveghuta; a' maluzsinai vashámor 's érczolvasztás. Kereskedése a' megyének elég élénk. Fő országutai a' Pozsonyból jövő és Szepesnek tartó, a' Vág mentében; 's a' Beszterczebányáról jövő 's Rozenbergen át Árva felé haladó. A' Breznóbányáról az Ördög lakodalma nevü hegyen vezető, 's a' mély völgyben fekvő Bócza városába ereszkedő ut veszedelmesebb. — Liptómegye az uj politikai felosztás szerint a' szent-miklósi, rózsahegyi (rosenbergi) és hibbei közigazgatási járásokra oszlik. Járásbiróságok Rosenbergen, Sz.-Miklóson és Szelniczen vannak. — h.

List (Fridrik) nagyhirü német nemzetgazda, született 1781. Reutlingenben. 1818-ig államtudományok tanára volt Tübingenben, ekkor önként lemondott, hogy nemzetgazdászati tanulmányoknak szentelhesse idejét, 's Németország jövő nagysága 's politikai becsülete föltételeit kiismerhesse. Az akkori német viszonyok meggyökerezteték benne az eszmét, miképen Németországnak meg kell szüntetnie tartományi vámjait, 's közös kereskedelmi rendszer elfogadása által azon commercialis tökélyt elérnie, mit más nemzetek kereskedelmi politikájok által értek el. Izgatni kezdett ez értelemben a' német gyárosok és kereskedők között, minek eredménye 1819. egy német kereskedelmi egylet lett, mellynek consulense L. volt. Állása sok nehézséggel volt egybekötve. A' tudományosan képezett államhivatalnokok, hirlapszerkesztők 's nemzetgazdászati irók, kik a' cosmopoliticus iskolákban nőttek fel, irtóztak minden nemzeti alapon nyugvó vámvédelemtől. Hozzájárult Anglia ellenkező érdeke. L. különböző udvarokhoz utazott, hogy terveinek utat egyengessen, de mindenütt guny és nevetség tárgyává lett, különösen a' szobatudósok, 's a' Smith Ádám kereskedelmi szabadságot hirdető, csábitó zászlója alatt küzdők részéről, kik szemére veték, hogy a' politikai gazdászat elemeit, abczéjét sem ismeri. Az élet igazolá L. nézeteit. A' tanakodások megindultak, 's legközelebbi eredménye egy Bajorország és Würtemberg közötti egyesülés, továbbá a' porosz vámrendszer porosz-német vámegyletté (Zollveren) terjedése lett. — L. életében és szellemi fejlődésében uj fordulópont gyanánt tűnik fel politikai szereplése. Szülővárosa 1820. országgyülési követül valasztá meg. Itt egy petitiot irt a' rendekhez, mellyben az ország állapotját rajzolja, 's uj reformtervet állitott fel. Ezt lithographiroztatta, de a' rendőrség elkoboztatta 's a' szerzőt perbe fogta. 1821. a' törvényszék 10 hónapi várfogságra itélte. Mielőtt azonban büntetését kiállotta volna, hajóra ült, 's családjával együtt Amerikába költözött. Itt magas állásu férfiakra talált, kik eszméinek további fejlesztésére ösztönzék. Lafayette a' legtekintélyesebb emberekhez vezette be. Megtelepedett Pennsylvaniában, 's itt az ipar és kereskedelmi téren csakhamar befolyást és tekintélyt nyert. Az ottani iparvédő társulat felszólitására irta „*Outlines of a new system of political economy*," melly a' philadelphiai nemzeti hirlapban 's mint röpirat sok ezer példányban terjesztetett el. Ugyanekkor Pennsylvania hegyeiben egy gazdag kőszénréteget fedezvén fel, ennek mivelésére 's a' vidék megtelepitésére szánta minden tevékenységét, Biddle et comp. bankárral egyesülve, legszebb sikerrel. Azonkivül, megismervén Angliában 1823. az első tökéletlen vasutat, 's felfogván ennek

roppant fontosságát a' nemzetek egész szellemi és politikai életére ; lelkének egész erejével ragadta meg e' tárgyat, 's a' legkedvezőbb sikerrel dolgozott ez érdekben az Egyesült államokban. Befolyása annyira növekedett, hogy európai és kereskedelmi ügyekben a' legmagasb államhivatalnokok is kikérék tanácsát. *Van Buren* államtitkár *Jackson* elnök parancsára Washingtonba hivá meg 's innen Párisba küldetett. Itt egy egész vasutrendszer kidolgozását szorgalmazta a' nyilv. lapokban, de Franczia-ország akkor, 1831—32, nem ért rá, szavára hallgatni. Visszatérve Philadelphiába, elhatározta, hogy Németországba visszautazandik, 's ott vasutak érdekében izgatand. A' würtembergi királytól szabadságot nyert hazájába térhetni vissza. Eleinte Hamburgba 's később Lipcsébe ment, hol az Egyesült államok consulává neveztetett ki. Itt irta : „*Ueber ein sächsisches Eisenbahnsystem* etc." (1833) ; és „*Aufruf an unsre Mitbürger*," valamint kiadta az : „*Eisenbahn Journal*"-t (1835—36). Évekig a' vasutügynek szentelé erejét, nyugalmát, 's jutalma minden oldalróli gyanusitás vala. Egészsége megbomlott, 's nyugalom után vágyván, consuli állomásáról lemondott, 's miután még kiadta volna „*Ueber ein deutsches National-Transportsystem*" (1838.), 's számos czikket irt Rotteck „Staatslexicon"-ába, Párisba utazott. Kevéssel azelőtt tetemes vesztességek érték, mert amerikai birtokából várt jövedelmei csaknem egészen meghiusultak. — Párisban 14 nap alatt irt egy értekezést a' polit. tudományok akademiája által kitüzött jutalomkérdésre, a' keresk. szabadság és megszoritásról, melly a' 27 bejött pályamüvek között legjobbnak talált három közé esett. Ezután Stuttgartba ment, 's végre elkészité nagyobb munkáját is : „*Das nationale System der politischen Oekonomie. I. Bd. Der internationale Handel, die Handelspolitik und der deutsche Zollverein*" (Stuttg. 1841.) E' munka 23 évi tanulmány és gondolkodás gyümölcse. A' világviszonyok magasabb, terjedtebb felfogása tanusitja, miszerint olly ember irta, ki nem csak közelebb hazájában, hanem az Oczeánon innen és tul is komolyan körültekintett. E' mű nem iskolai könyv, nem egy ábrándozó munkája, hanem közvetlen az életből van meritve, melly a' tapasztalás és eszme hatalmával a' physiokraták és mercantilismus kosmopolitikus rendszereit győzelmesen küzdi le. Rendszere az egyéniség és emberiség közti összekötő kapocsra, a' *nemzetiségre* van alapitva, 's minden ez alaptétel körül forog : „Valódi gazdagság hatalom, hatalom pedig szellem." Mint várni lehett, a' munkát heves megtámadások követték Smith Ádám tanitványai 's az angolok 's ezek érdekében dolgozók részéről. Ez alatt L. 1843. egy lapot alapitott „*Das Zollvereinsblatt*," mellyben folytonosan küzdött elleneivel. 1844. meglátogatá Bécset 's onnan lejött Magyarországra is, hol Pesten egy megyei közgyülésen az akkori szónokok legfőbbjétől a' közönségnek bemutattatván, ez hangos éljenzéssel fogadá. Azonban az ellenségeskedések nem szüntek meg irányában, 's az anyagi felsegélések mindenütt elmaradtak tervei mellől. Mindez fokonként mély buskomorságot érlelt meg lelkében, 's ugy történt, hogy 1846. nov. 30. midőn Olaszországba utazott, Tyrolban, nem messze Kufsteinhoz, életének önként vetett véget. — p.

Lisznyai Kálmán, tulajdonképen Lisznyai *Damó* Kálmán, magyar költő, eredetileg Háromszékből Lisznyóból Magyarországra szakadt szé-

kely család ivadéka, szül. Nógrádmegyében Herencsényben 1823. october 13. Anyját már egy éves korában elvesztvén, atyai felügyelet alatt nevekedett. A' legelső költői lendületet is atyjától nyerte, ki üres óráiban maga is penditett lantot. Az elemi 's középiskolákat Losonczon végezte, hol költészettanitója Homokay Pál volt költői ere kifejtésére nagy befolyással. A' felsőbb tudományokat később Pozsonyban 's 1839—40. Eperjesen hallgatta, melly utóbbi helyen Sárosy és Kerényi barátsága volt reá biztató hatással. Ekkor jelent meg első csinos költeménye („Szivemhez") az Athenaeumban, 's azóta szakadatlanul találkozott nevével a' közönség minden szépirodalmi lapban 's gyüjteményben, a' költészet több nemében ; munkái többnyire lyrai dalok , balladák 's hazafiui ömlengések. — Időközben Nógrádmegyében aljegyző , táblabiró , törvényszéki biró volt , sőt a' közgyülésekben mint szónok is feltünt. Pesten 's az országgyülés szinhelyén gyakran volt a' fiatalság által választott szónok, fáklyás zenéknél 's egyéb ünnepélyes alkalmaknál, mit leginkább eleven és sok tekintetben kedves egyéniségének köszönhetett. A' világosi fegyverletétel után Aradon ő is besoroztatott, 's mint császári királyi közlegény szolgált huszonkét hónapig Olaszországban , Tyrolban, Schleswigben , gr. Nugent nevét viselő gallicziai gyalogezrednél. Midőn 1851. elbocsáttatván , haza került, itthon nehány nap alatt készité el a' „*Palóczdalok*"-at, melly eredeti kis dalfüzér hallatlan keletnek örvendett, 's eddig 2 kiadásban 6 ezernél több példányban kering a' közönség kezeiben. Mint ebben, ugy egyéb müveiben is sok sajátosság, leleményesség, sokszor tulságosan merész képek, játszi képzelet és meleg kedély nyomaira akadunk, a' felső vidéki vidorabb népies és gyermeteg hangot ő találja el legjobban. 1846. jelent meg tőle egy füzet „*Tavaszi dalok.*" Elszórt költeményeinek válogatott összeszedésével most foglalkozik, valamint egy „*Sz. István*" czimü epossal is. — a.

Liszt Ferencz. Zongora-virtuóz, egyik első rendü csillag a' művészeti világban, kinek remek játéka Európát Tibertől Néváig átvillanyozá, született hazánkban 1811. oct. 22-ikén Reiding nevü faluban, Sopron közelében. Azon évben üstökös mutatkozott az égen , 's ez nem maradt benyomás nélkül Liszt Ferencz atyjának lelkére, és a' gyermek jövendőjére. Az atyának e' gyöngéd ábrándozását nem lehet részvét nélkül tekinteni. *Liszt Adám*, Ferencz atyja, Eszterházy herczeg szolgálatában volt , 's maga is olly jelesen játszott a' zongorán, hogyha nyilvánosan fellépett volna, kétségkivül szinte hirre juthatott, de ő visszavonulva élt 's minden ohajtását, örömét, reményét 's büszkeségét kis Feri fiába központositá. Sokszor, midőn órákig játszott, 's a' gyermek csöndes és méla áhitattal hallgatta bájos hangjait, ölébe ragadta ezt, 's felkiáltott: „Fiam, te vagy arra hivatva, hogy azon müvészi ideált létesitsed, melly ifjuságom előtt hiában világitott ; te benned fog teljesedni, a' mit én csak homályosan sejtettem, szellemem benned fog feltámadni, 's megtermékenyülni, én pedig általad megifjodni 's tovább élni." — Hasonló jóslatokban merengett Genuában nehány évtizeddel előbb egy szegény özvegy, *Paganini* anyja, 's a' jövendölés mind két esetben teljesült, *Liszt Ádám* atyai elragadtatással szemlélte a' tehetség első jelenségeit gyermekén. Hat éves korában kezdé azt tanitani, a' haladás rendkivüli volt, 's a' gyermek 9 éves korá-

ban először lépett fel nyilvánosan Sopronban *Ries* E-dur concertjével 's egy szabad ábránddal. A' legnagyobb könnyüséggel rögtönzé a' legmeglepőbb rhythmusokat 's modulatiokat, ugy hogy a' hallgatók el voltak bájolva, 's a' boldog atyának örömkönyük folytak arczain. A' közönség öleléseiből kifejlett gyermeknek *Eszterházy* hg 50 aranyat nyomott kis kezébe, 's valódi maecenás hevével ajánlá ezt a' magyar főrendeknek. E' kitüntetés nem tette hiuvá a' gyermeket, sőt további megfeszitett munkára 's buzgalomra hevité a' lelket. E' törekvés elsanyaritá kora ifjuságát, A' szellem küzdése elerőtlenité a' testet; gyakran volt beteg. Ezáltal azon beteges érzékenységbe 's ideges, lázas ingerlékenységbe esett, melly a' müvészt mindennemü benyomások irányában olly fogékonnyá teszi, 's szellemét, pillanatokra, annál könnyebben emeli ki a' testből, az ábrándok 's eszmények világába. Határozatlan vallásos érzelmek ragadák meg, 's szelleme zenetanulmány és imádság közt oszlott fel; képzelődése apocalypticus jelenetekkel táplálkozott. 'S a' 10—12 éves gyermek ezen álmai 's elragadtatásai nem maradtak hatás nélkül a' későbbi nagy müvészre, 's fontos tényezők a' zeneszerzőnek megitélésében. — Sopronból Pozsonyba ment Liszt, 's még fényesebb sikerrel találkozott. *Amadé* és *Szapáry* grófok hat évre 600 forintnyi évpénzt alapitottak a' gyermek kimüvelésére. Ez által lehetséges lett Bécsbe utaznia. Ott *Czerni Károly* vezette a' kis müvész további képzését. Technikájára senki sem lehetett volna jobb befolyással, 's a' ki tudja, mennyi jeles játszó került ki azon iskolából, 's hogy ezuttal *Liszt* volt a' tanitvány, képzelheti a' tanitó 's növendék közti viszonyt, 's ennek gyors előmenetelét. Ehez járult *Salieri* alatt a' magasabb kiképzés, szorgalmas gyakorlás által a' contrapunctban, az egyházi zenében, a' partiturában. 18 hónap folyt le e' fáradatlan munkásság közepett, 's az eredmény felmutatására concert adatott, hol a' birodalom egész főnemessége 's *Beethoven* is jelen volt. *Liszt*, kit akkor *Beethoven* megölelt, legbensőbb tisztelője lett e' nagy géniusnak, 's bámulandó tolmácsa eszméinek. Azon müvészi vallásosság, mellyel *Beethoven* 's ennek müvei iránt viseltetik, legbiztosb jelensége saját szellemi mélységének. — Ezután *Liszt* atyjával együtt, Párisba ment. A' conservatorium nem nyitá meg előtte ajtait; annál nagyobb kitüntetéssel fogadák Páris salonjai a' kék szemü szőke gyermeket, kinek homlokán már akkor lelkesedés nimbusa ült. A' palais-royalban, az orleansi herczeg előtt játszott, 's divattá lőn. Ezáltal a' fiatal müvész veszélyes utra jutott. Müvészek, tudósok, szép nők, a' gazdag előkelő világ — minden hódolni kezdett neki; a' büszke, szellemdus fiu a' nap bálványa lett; estély nem lehete nála nélkül. Egy részről a' nagy világ csábitá, más részről atyja inté, 's ő ez utóbbinak engedett. A' pálya, saját ereje által, a' conservatorium nélkül is törve volt, 's *Liszt* fáradatlan buzgalommal haladott azon. Meglátogatá Londont, hol szinte enthusiasmussal fogadák. Visszatérte után Párisban (1825.) daljátékot irt (Don Sancho), melly az Academie royale de musiqueben tetszéssel adatott. *Kreutzer*, az orchestrum akkori igazgatója, lelkesülten ölelé meg. — E' kora erőfeszitések megronták egészségét, 's a' boulognei tengerfürdőbe kellett mennie, hol atyja meghalt. Most már önmagára 's nemtőjére volt hagyatva a' fiatal művész; egészen átadta magát ábrándjainak, 's elmerült a' vallásosság és roman-

tika képeibe. A' folytonos küzdelem által megtisztultak ugy müvészeti, mint életnézetei; az ellene feltámadó irigység, rágalom, üldözés csak fejtették erejét. A' juliusi napok nagy jelentőséggel 's befolyással voltak izgékony kedélyére. Átélte az izgatott, szenvedélyes ifjuság minden viharát, minden örömét 's szenvedését. Szeretett hevesen, őrjöngve, szerencsétlenül; 's egy ideig világ- és embergyülölő lett. Éjjel 's nappal zárkózva élt, és csalatott szerelmét, romantikus kinjait zongorája panaszos hurjaival közlé csak. Ez időben csupa miséket, egyházi zenét irt. Azonban a' lángész erejével egyszerre az ellenkező oldalra pattant át, hol az érzékiség részegsége ragadta meg. A' st. simonismus álmai fészkeltek agyvelejében, 's hogy a' mérték egészen beteljék, megjelent a' forradalom. Lisztet magával ragadá a' nép fölemelkedése, a' szabadság visiója. Forradalmi symphoniák forrongtak lelkében, 's e' szellemben játszott. Azután ismét *George Sand* iratai vevék igénybe egész valóját, 's *Paganini* játéka. Dudevant asszony szelleme izgatva, 's rokon lángokkal csapott át az övére, 's személyessége és jelleme által a' legélénkebb részvétre birta a' rendkivüliben gyönyörködő művészt. — *Thalberg* föllépése erős vetélytársat szerzett neki; a' párisi nagyvilág két pártra oszlott; 's *Liszt*, mintegy három évre, magányba vonulva, csak keveset hallatott magáról. Ez idő alatt nagy átalakulás történt teremtő tehetségével. A' legtökéletesb játszó jeles componistává is fejlődött. — 1837-ben ismét fölébredt benne az elszóródási vágy. Olaszországot látogatá meg, 's Majland, Velencze, Florencz, Róma, Nápolyban felkölté a' lelkesedés lángját. Olaszország tiszta lege jól hatott egészségére is, 's ez időbeli compositioja, mint kedélyállapota, az ottani légkör tisztaságát 's átlátszóságát viselik magukon. Most jöttek létre *Beethoven* symphoniáinak, a' *Schubert*féle daloknak nagyszerü átdolgozásai, mellyek valódi teremtő szellemet tanusitanak; itt irta „*Nuits de Pausilippe*"jeit. A' tulságoskodó, viharzó nyugtalanság, a' mysticus képzelgés korát, saját vallomása szerint is, tulélte már, 's férfias nyugalomra emelkedett, mellyet főleg az eszményi szép vidéknek 's jó környezetének köszönt. Ezen nyugalommal keblében ment Németországba, 's déli Németország fővárosai, Karlsruhe, Stuttgart, München bámulva hallgattak bájos játékára. De a' tömjénfüst közt, melly itt körülfogá, egyszerre fölébredt benne a' honvágy édes és szent fájdalma. Egy percz alatt kocsin ült, és sietett Magyarországra, melly „látta bölcsője ringását." — Nem csalatkozott, ha azt hitte, hogy benső szivességgel fogadtatik. Leirhatlan volt a' részvét, mellyel hazafitársainál találkozott, fel egész a' legmagasb nemességig. Előbb Bécsben, azután Pesten adott concerteket, 's öreg és fiatal csak róla beszélt. Hazájában félre tett minden önzést, concertjei jövedelmét csak emberbaráti 's hazafias czélokra fordità. E' nemeslelküsége nem téveszté el hatását a' szinte nemeslelkü nemzetnél. Pest és Sopron városok tiszteletbeli polgárukká nevezék, Sopronmegye nemesi oklevelet kért számára, 's Pesten, kitünő ünnepélyességgel adatott át neki ajándékul egy diszkard, emlék a' harczias fajtól, nemeskeblü 's világhirü fiának, ki, magyar érzelmétől indittatva, a' nemzeti szinház, conservatorium, zeneegylet, szegények számára, közel 100,000 vltó forintnyi jövedelmet ajándékozott. — 1840 őszén ismét elment *Liszt* Párisból, hol egy ideig tartózkodott; ezután éjszaki

Németországba, Hamburgba 's onnét Londonba, hol a' hideg britt fajt hasonló lelkesülésre rázta fel, mint a' déli hővérü népeket. Mindennapos volt az udvarnál, 's kilencz concertet adott tizennégy nap alatt. Itt azon szerencsétlenség érte, hogy háromszáz concert eredményét, százezrekre menő vagyonát, a' letéteményes ház könnyelmüsége által elveszté. E' hir leverte, de tudván, hogy igazi értéke 's gazdagsága művészetében fekszik, mellynek minden hangja egyegy aranyszem 's drágakő, csakhamar felvidult. Párisban *Beethoven* emlékére játszott, 's Robert-phantasiája által közelragadtatást okozott. Azután Hamburgba ment, 's a' harmadik német zeneünnepen első ragyogásu csillag volt. Innét Koppenhágba ment, hol hétszer játszott az udvarnál; visszajövet pedig a' Rajnánál részesült a' legkedélyesebb fogadtatásban. Kölnben concertet adott a' dom javára, 's a' rajnai Liedertafel által érdekes ünnepélylyel tiszteltetett meg Nonnenwerth szigetén. — A' mi *Liszt* személyességét illeti : arcza igen szabályos, emlékeztet Napoleonéra; erős, szőke hajazata elönti meztelen nyakát; vonásai kemény kifejezésüek, szemei égők, erős szemöldöküek, tekintetében van valami átszegő 's kisértetes, de egyszersmind szelid, azért sohasem ijesztő. Sovány, karcsu ; vállai a' folytonos zongorajátéktól erősen felvonvák, kezei gyöngék 's nem nagyok, ugyhogy nehéz megfogni, mint játszhatja azokkal p. o. a' Robert-phantasiát. Megjelenése rendesen azon önkéntelen felkiáltást csalja a' hallgatók, főleg a' hölgyek ajkaira : mi érdekes férfi ! — *Liszt* müvei : 1) 24 nagy etude. 2) Grande fantaisie de bravour sur les clochetes de Paganini. 3) Impromptu in E. 4) Allegri di bravura. 5) Divertissement sur une Cavatine de Pacini ; — Fantaisie sur deux melodies suisses ; — Rondeau fantastique. 6) Grande valse di Braaura. 7) Phantasia a' Puritánokból. 8) La Serenata e' l'Orgia. — La Pastorella dell'Alpi. 9) Trois airs suisses. — Nocturne, et Rondeau. 10) Phantasia a' zsidónőből. 11) Gr. fantaisie sur des themes des Hugenots. 12) Galopp chromatique. 13) Phant. Lucia di Lammermoorból. 14) Phant. Lucr. Borgiából. 15) Schuberts ältere Lieder für Pianoforte übertragen nro 1—12. — 16) Schuberts Schwanengesang nro 1—14. 17) Schuberts Winterreise nro 15—26. 18) Beethoven L. 6 geistliche Lieder. 19) Schubert 4 geistliche Lieder 'stb. — *Lisz F.* életét 's jellemzését kiadta külön röpiratban *Christern* Hamburg és Leipzig. 1841 ; *Schilling* (Stuttgart 1844.) — Jelenleg Németországban, Weimarban él, mint az ottani uralkodó herczeg udv. karmestere. Legujabb időkben a' zene-itészeti téren is fellépett. — h.

Literary fund society, neve azon londoni egyesületnek, mellynek czélja, betegség vagy a' sors csapása által inségbe jutott irók, azok családja 's maradékaik fölsegélése. Ezen egylet alapitását egy irodalmi társulatban már 1773. inditványozta *Williams* Dávid, de a' társulat elnöke *Franklin* Benjamin maga is ugy vélekedék, hogy a' vállalatnak még igen sok nehézségei állanak utjában. Azonban 1788. több szomoru tapasztalás az eszmét ujra szőnyegre hozá, 's az egylet 1790. megalakult, 's igen hamar nagy pártolásra 's részvétre talált. III. György egy rendelete 1818. jóváhagyá az egylet alapszabályait. A' kir. herczegek pártfogóivá, 's a' legtekintélyesb államhivatalnokok és leggazdagabb magánosok tagjaivá lettek. Egy folyvást szaporodó alaptőke birtokában, az egylet évenkint

2000 font sterlinget képes kiosztani, 's ez által gyakran kitünő irók és családjaik szükségét enyhiteni. Neveli ez adományok értékét az, miszerint a' segélyt nyert iró nevét csupán az egylet előljárói tudják. — a.

Lithographia vagy *könyomás*, az irás- és képnyomás müvészetei között a' legujabb. Jóllehet még a' mult század vége felé találtatott fel, mégis a' jelen gyermekeül kell tekinteni, mert csak ez nevelte nagygyá, ebben mutatá meg, mennyire képes, a' régibb rokonművészetek között olly helyet foglalva el, melly jövőjét örök időkre biztositja. Általa a' nyomtatási művészet köre tetemesen tágult. Mielőtt fel lett volna találva, a' nyomtatás által sokszorzandó tárgy, lett legyen az irás vagy kép, kiálló vagy bevésett alakban hozatott a' nyomtatási formába; amugy a' *könyvnyomtatás* és *fametszésnél*, emigy a' *rézmetszésnél*. Sokáig lehetlennek látszott ezen tisztán műtani eljáráson kivül egy másikat is találni, mig rájöttek a' *kőnyomásra*, melly szerint bizonyos tárgy, köröli lenyomás által sokszorittatik, annélkül hogy annak a' kő felületén akár látható-, akár tapinthatónak kellene lennie. A' nyomás ezen neme lényegére nézve vegytani. A' lithographia elmélete a' viz és zsir kölcsönös ellenhatásán alapszik, mellynél fogva egy viz és zsir beszivására alkalmas kő, zsirt vagy olajat felszinének azon részén ugyan befogad, mellyen már azelőtt zsirt szivott be, de nem ott, hol vizzel jött érintkezésbe. Ha tehát szappanszerü anyaggal irunk vagy rajzolunk lithographiai kőre, akkor azon helyek, mellyekbe az benyomult, magukba fogadják a' nyomtatási festéket, melly olajjal van vegyitve, mig ellenben a' vizzel nedvesitett részekre az hatni nem képes. Egyébiránt a' kőnyomásnak e' vegytani eljáráson kivül még egyéb részei és segédeszközei vannak, mik inkább gyakorlati, mint elméleti uton találtattak fel, 's mikre nézve az elmélet még nem oldotta meg feladatát. — A' kőnyomási eljárás körül fő kellékek: 1) Egy sürü mészkő, mellynek egyenlő világos szine, finom szemcséje és egyarányos összefüggése van, mellynek nincsenek idegen alkatrészei, 's e' szerint salétrom 's egyéb savanyokban könnyen feloszlik. 2) Zsiros ténta vagy kréta, az irás vagy rajz kőre vitelére, hogy ez a' megjegyzett helyeken a' nyomtatási föstéket magába fogadni képes legyen. 3) Bizonyos eljárás, mi által a' kő képessé tétetik, hogy minden lenyomásnál csak a' meghatározott helyeken fogadja magába a' nyomási festéket, a' többieken pedig nem (Aetzen und Gummiren). 4) Egy sajtó, melly sem függőlegesen ne nyomjon egész lapra, mint a' könyvnyomtatási sajtó, sem hengernyomást ne eszközöljön, mint a' rézmetszési sajtó. Amannak nyomása igen gyönge, miután a' kövöni rajznak nincs domborusága, ezé igen erős, mert a' kőnek nincs ruganyossága, hogy engedjen. — A' lith. kő csaknem kizárólag a' bajorországi *Solenhofen* melletti mészpala fejtésekből szállittatik, 's ámbár másutt, p. o. Franczia- 's Angolországban is találtatik, amazzal használhatóságra nézve egyik sem versenyezhet. E' körülmény ugyan már magában kellemetlen és megszoritó függést okoz, de a' szállitáson kivül a' kőnek még egyéb rosz oldalai is vannak, illyen p. o. annak sulyossága, mert a' kőlapoknak bizonyos vastagsággal (egész 3 hüvelyig) kell birniok, továbbá, hogy nagy helyet foglal el, könnyen törik, 's vele együtt a' költséges rajz is elvesz, 's hogy mindezek mellett belértéke igen csekély. Innen magyarázható azon több rendbeli kisérlet a' külföldön, miszerint hi-

zonyos kőpapirost gondoltak készithetni, vagy pedig horgany (czink)-lemezeket mesterséges kővegyülettel bevonni. De ennek mindeddig kivánt eredménye még nem lön. — A' kőnyomás különböző nemei ekkorig leginkább következők 1) a' *kőrajzolás* még pedig a) lithographiai téntával; ez ecsettel vagy még jobban aczéltollal történik, 's leginkább irás alkalmazása körül használtatik. b) lithogr. krétával, a' rajzoló művészet festményei 's műveinek utánzására, kréta modorban, 2) a' *kőmetszés*, vésőtükkel, miknek hegyei nem mélyednek le nagyon a'kőbe, hanem csak annyiban érintik, hogy a' gummi-boritéktól megszabaduljon, 's a' nyomási festék a' felkarczolt helyekbe benyomulhasson. Leginkább alkalmazzák föld- és térképek, épület- és géprajzoknál 'stb. 3) lithog. *vakarás*, *aquatinta* és *pontozott modor*. 4) az *autographia* vagy *átnyomat* (transport, transfer) melly a' betük és irás lenyomására használtatik. 5) a' lithog. *szines nyomás* vagy *chromolithographia*, melly által a' tárgyak szinezve adatnak vissza. Ide tartozik az arany- és ezüstnyomás is.

A' kőnyomás alkalmazása irás és könyvnyomtatás körül már eddig is nagy tért foglal el, 's a' könyvnyomtatás abból, mi eddig kizárólag őt illette, nagy részt kénytelen volt a' lithographiának engedni által. Igy azon nyelveknél, miknek még nincsenek öntött betüi, 's a' kelet tartományaiban, hol az irodalmi szükséglet csekélyebb, 's az irodalmi vállalatoknál kevés közönségre számithatni. Igy a' perzsa hirlap Teheranban csak egy oldalulag nyomott nagy folio-ivekre kőnyomattal készül. Igy a' régi irási vagy nyomtatási példányok hű utánzására. Igy a' most annyira divatos kéziratgyüjteményekre (autograph, facsimile), mellyek egész Európát elözönölték 'stb. Azonban legnagyobb hóditásokat a' lithographia a' *képnyomás* mezején tett, roppant tért foglalván el a' régiebb rézmetszészettől. Az eddig csekélybe vett krétarajzot olly bámulatos fokra emelé, mellynél többre már alig vihetni, még pedig nem csak a' historiai előadásban 's az u. n. genreben, hanem az épitészeti és tájkép rajzokban is. 'S mindamellett, hogy a' lith. krétarajz, még legnagyobb tökélyében is, a' vonalmodorban készült rézmetszést távolról sem éri el, sem fényre és gyöngédségre, sem erőre és határozottságra nézve: mégis, miután a' krétával általában könnyebb dolog festői hatást idézni elő, mint tollal vagy vésővel, 's miután a' lithographia gyorsabban készül 's kevesebbe kerül, nem csuda, hogy a' festő művészet müveinek terjesztése körül a' rézmetszettől annyit elvont. Különösen látjuk ezt ott, hol egész képtárak 's gyüjtemények müvei közöltetnek nyomtatott rajzokban, mellyek Angliát 's Olaszországot kivéve, most mindenütt kőnyomatokban jelennek meg. Illyen nagyobb gyüjtemények: „*Kunstblüten am Rhein;*“ — *Neue Malerwerke aus München*“ (Hoche-tól); — „*Künstleralbum neuerer Zeit*“ (Hanfstängl-től); — „*Album lebender niederländischer Maler*“ (Krusemann-tól); — „*Musée moderne des artistes belges*“ 'stb. — Arczképekre nézve a'lithographia tömérdeket nyujt. A' hallhatatlanságot, mit a' nyomtatott arczkép osztogatni képes, most olcsó áron szerezhetik meg azok is, kik a' „minorum gentium“ osztályához tartoznak; sőt most vándorló kőnyomók is vannak, kik mindjárt kőre rajzolják az arczképeket 's olcsó dijért számos lenyomatokat készitnek. Különösen a' művészek, irók 'stb. arczképeiből egész gyüjteményeket birnak külföldön. A' nő

arczképek Párisban kimerithetlen iparczikké váltak („*Gallerie historiques des femmes*;“ — *Recueil des actrices*;“ — *Vocabulaire des dames*“ és a' számos „*Souvenirs* ; *Fantaisies*“ 'stb.) Még nagyobb az épitészeti és tájképi kőnyomatok száma. A' festői utleirások a' föld minden vidékére kiterjedtek. Különösen jelesek az angolok számtalan „*Views*“ és „*Sketches*“ czimü füzetei. Végre nagy érdemmel bir a' lithographia a' régiségek, a' középkori művészet és épitészet hű visszaadása körül, miben szinte különösen az angolok tünnek ki. — 'S ámbár jelenleg alig van nevezetesebb város Európában, Északamerikában 's Indiában, hol lithogr. intézet ne létezne, mindazáltal Német- Franczia 's Angolországban van azoknak fő székhelye, ugy hogy az itt készülő kőnyomati müvekhez képest a' többi összesen alig jöhet tekintetbe. Németország annak születési 's fejlődési hazája, *Senefelder* Alajos által Münchenben (+ 1834). Innen a' többi német városokba terjedt el, 's most Berlin, Drezda, München, Stuttgart, Karlsruhe, Bécs 'stb. városokban nagy disznek örvend. Angliában leginkább 1817 óta nyert uj életet. Francziaországban *Engelmann* G. alapitotta az első kőnyomdát 1815. Körülbelől ugyanezen időben került Olaszországba, 1820. Spanyolországba, 1828. Északamerika- New-Yorkba. Magyarországban a' mult évtized óta e' részben is nagy haladás volt észrevehető Pesten különösen *Walzel* A. F. jeles kőnyomdája által, mellynek évekóta számos müvei, névszerint sok igen jól sikerült arczképei vannak ezer meg ezer példányban az országban elterjedve. *Szerelmei Miklós* kőnyomdája is szép buzgalommal indult meg, 's nagyobb müvek közül megemlitendő „*Visegrád albuma*;“ *Magyar hajdan és jelen* 's mások ; azonban kevés év mulva ez intézet közhasznu működése megszünt. — p.

Littrow (József János, Edler von) korunk egyik jeles csillagásza, a' bécsi csillagvizsgáló igazgatója, 's az ottani egyetemben csillagászat tanára, szül. 1781. Csehországban. Miután a' prágai egyetemben elvégezte tanulmányait, a' mathematikát választá kedvencz tanulmányaul. 1807. csillagászat tanára volt Krakóban 1809. az itteni egyetem feloszolván, a' kazani egyetembe nyert meghivást Oroszországba. Innen 1816. Budára a' sz. Gellért hegyi csillagdába jött, hol azonban nem lévén megelégedve, 3 év mulva örömmel vette a' bécsi egyetemhez meghivatását. L. érdemei az ottani csillagda fölállitása 's fölszerelése körül igen nagyok, 's neki köszönhetni, hogy az európai csillagdák között olly kitünő helyet foglal el. Egyszersmind igen népszerü csillagász volt. Kellemes előadásu leczkéire seregesen tódult Bécs ifja, véne, 's számos külföldiek. Ugyan illy népszerüsége volt a' német természetvizsgálóknak Hamburg, Jena, Boroszló, Bonnban 'stb. tartott gyüléseiben. Több külföldi meghivást visszautasitott. 1837. osztrák nemessé 's a' Ferdinand császári északi vasut-igazgatójává neveztetett. Meghalt 1840. — Iratai igen nagy számmal vannak ; igy a' többek között : „*Populäre Astronomie* (2 rész 1825.) ; *Gesammte Mathematik*“ (1838) ; *Geschichte der inductiven Wissenschaften* (3 köt. Stuttgart 1840—42) ; *Kalender für alle Stände* (Wien 1831—42) ; *Die Wunder des Himmels* (Stuttg. 1842) ; *Annalen der Sternwarte zu Wien* (20 köt. 1821—41., fol.) — Legidősb fia *Károly Lajos* 1831 óta segéde volt 's halála után a' bécsi csillagda igazgatója lett. — a.

Lloyd. Ezen nagyhirü angol tengeri kereskedési intézet, mellynek

széke a' londoni bőrzében van, nevét bizonyos *Lloydtól* nyeré, ki régibb időben egy kis kávéház birtokosa volt a' Lombardutczában, hol hajótulajdonosok, hajóügynökök 's biztositók szoktak, a' börze közel szomszédsága által vonzatva, összegyülekezni. 1827. körül a' külön társulatot alakitott biztositók más kávéházba 's 1771. a' börzébe költöztek át, hol az angol heringtársaság átengedé nekik szállását. Ott van a' társulat szállása még jelenleg is, ott tartja gyüléseit. Czélja : tengeri vészek elleni biztositás 's hajóhirek megszerzése, a' világ minden részéből. Mindkét czélra nézve minden fontosabb kikötőben ügynököket tart. A' tagok száma 1000—1100. Midegyik 4 font sterlinget, 's azonkivül 25 font belépti dijt fizet. A' társulat kiadásai között nagy szerepet játszanak a' jótékony adakozások. Igy p. o. az angol partokat Napoleon ellen védett sebesülteknek 35,000, a' Waterloo-aláirásnál 10,000, a' mentősajkák épitésére 2000 fontot fizetett a' Lloyd. Az ügyeket egy 25 személyből álló bizottmány végzi, mellyben régi idők óta azon szabály divatozik, hogy a' mi egy napon beérkezik, még ugyanazon nap folytán el is intéztessék. A' kormányzat intézkedései arra nézve, hogy minden hir lehető gyorsan és rendesen nyerethessék meg, bámulatos. A' Lloyd minden kikötővel közvetlen vagy közvetett összeköttetésben áll, 's minden eseményről azonnal tudósittatik. Ezen irományok a' bizottmányhoz intéztetnek, 's a' posta által egy órával elébb adatnak ki, mint a' többi levelek. Az illető titkárok azután a' hireket a' Lloyd könyveibe iktatják, miket a' társulat egy teremében minden részvényes megtekinthet. Itt minden feljegyezve található, vajjon e' vagy ama hajó bizonyos kikötőben megjelent-e vagy csak elvitorlázott mellette, vajjon egy másik hajóval váltott-e szavakat 'stb. 'stb. Ha szerencsétlenség történt, egy hajó elégett vagy elsülyedt, ez a' könyvben nagy betükkel jegyeztetik fel. De a' társulat pontossága ezzel meg nem elégszik. Akarja, hogy a' hajóbiztositó kitudja számitani azon hajók valószinü sorsát is, mellyekre nézve semmi hirek nem érkeztek. E' czélból egy szélmérő van felállitva, melly minden időváltozást kimutat. — A' Lloyd kávéház gyülhelye mindazoknak, kik hajózással 's biztositási ügyekkel foglalkoznak. Itt nagyszámu hirdetések, lajstromok, tengeri abroszok, a' föld minden fontosabb hirlapjai 'stb. találhatók. Az 1838-iki tüzvész alkalmával a' bőrzével együtt a' Lloydtársulat is sok veszteséget szenvedett. Hogy ez 1700 óta rendületlenül fennállhatott, az azon pontosság 's becsületesség gyümölcse, melly által a' Lloyd tagjai folyvást kitüntek. Hitele napjainkban is a' legszilárdabb lábon áll. — Utánzásai más országokban is vannak. Illyen a' triesti Lloyd, sőt legujabban *Pesten* is keletkezett illy nemü társulat, mellynek czélja, Magyarországban központot állitani fel a' kereskedelmi forgalom számára. Feladata : a' kereskedés és iparforgalom emelése, élénkitése 's terjesztésére, 's azoknak a' termesztéshezi viszonylataira lehetőség szerint hatni, 's emelkedésüket közvetve vagy közvetlenül előmozditani. — k.

Lola Montez *l. Montez.*

Lombard-Velenczei királyság, 1815 óta e' név alatt az osztrák birodalom része, összesen 851 □ mfd. A' királyság két részből áll : „Lombardiából és Velenczéből. Itt csupán az elsőről szólunk, az utóbbira nézve l. *Velencze.* — A' mai Lombardia vagy *majlandi kormányzóság* kisebb

részét teszi a' lombard-velenczei királyságnak, területe 392 □ mfd. 's 9 tartományra oszlik. Északon hegyes, több alpesi vonallal, mellyek délfelé ellapulnak 's végre a' szép lombardiai sikba végződnek, melly Olaszország valódi kertje gyanánt, az ország egész déli részét a' Ticinótól kezdve a' határig foglalja el. Északi határát a' rhäti alpesek egy része képezi. A' hegysorok között gyönyörü völgyek terülnek el, köztök az Adda hosszában a' husz órányi hosszu Veltelin (Valus Telina), szépség 's termékenységre nézve valódi paradicsom. Olaszország fő folyama, a' Po felé egészen sikká lesz az ország és Stellata környékén 32 mfdnyi hosszu 's 8—9 mfd széles völgyet képez. Nagyobb hajózható folyói: a' *Pó*, néhol 960 lépésnyi széles, a' *Tessino*, a' haldus *Adda*, *Oglio*, *Mincio* 'stb. — Tavakban bővelkedik. Sardinia és Schweicz határán, a' hatalmas, 9 mfd. hosszu 's 1—1½ mfd. széles *Lago Maggiore*; kisebb a' *Comoi tó* vagy *Lario*; legnagyobb a' *Garda-tó*. — Légelye kellemes és egészséges, nehány posványos hely kivételével, hol betegségek támadnak, különösen a' *Chiavennei* tó vagy *Laghetto*, 's az Adda torkolata tájékán. Hova a' szem néz, mindenütt áldott szép tájképeket lát, 's csak Velencze felé kisebbül némileg a' termékenység, de a' Po völgyében, a' Lonegi, Lugani és Comoi tó környékein bőség és kellem olly mértékben vannak egyesülve, mint talán semmi más európai tartományban. — Terményekben a' Lombardia igen gazdag. Kő és földnemek nagy bőségben 's változatosságban, mind az ősszikla- mind a' mészrétegekben, sok vas, de kevés ezüst. A' növényország kitünő. A' hegyek lejtőségein a' leggyönyörübb fűnemek, orvosi növények 's hüvelyes vetemények, len és kender. Tulajdonképi erdők (fenyü, tölgy, bükk, gesztenye, nyir, juhar 'stb.) csak az északi részben találhatók. Szép szarvasmarhája nagy számban van, parmezán sajtja (Lodigano), Lodi tájékáról, nagy hirü; vannak jó igás lovai 's paripái, öszvérei, szamarai, kecskéi 's még kevéssé nemesitett juhnyájai. Költöző madarak nagy számmal, tavaiban sok a' hal. — Lakosainak száma folytonos növekedésben. 1816-ban volt 2,191,700, 's 1848-ban 2,666,339 lakosa, kevés kivétellel csupa olasz. Szép és kifejlett nyelvök az olasz mivelt irási nyelv, különben Lombardiában az északi olasz szójárás, az u. n. lombardiai vagyis a' majlandi, bergamoi, cremonai, mantuai, toscanai 's paduai dialectusok uralkodnak. A' lombardok általában jól képzett szép emberfaj, ama kifejezésteljes, előkelő arczokkal, mellyek a' közönséges szépségeken annyira felülállanak, 's általában Olaszország nyujta legszebb tárgyakat a' tanulmányozó rajzművésznek. — A' lakosok keresetmódjai: őstermelés, ipar 's kereskedés. Nem utolsó helyet foglal el a' gyümölcstenyésztés, melly narancs, czitrom, fige, gránát, baraczk, mandula, gesztenye, alma, körtve 'stb. nagy mennyiségét állitja elő. A' bortermesztés leginkább a' Comoi tó és az Adda keleti részén 's Belluno mellett divatozik, azonban a' lombardiai borok legnagyobb része rosz, savanyu 's el nem tartható. A' chiavennai szőlőfürt (muscatellon d'Espagne) rőfnyi hosszuságuvá nő, a' szemek szilványi nagyok, sárgás zöldek, édesek 's pezsgők. Ez a' paradicsom szőlője; csak Magyarországnak vannak szőlőnemei, mellyek megközelitik. — Az iparszorgalmat eltagadni nem lehet. Fonás és szövés általánosan el van terjedve. Fémárukra nézve sok jelest állit elő. Hiresek a' majlandi bronczmüvek. Brescia várost, a' benne ké-

szülő sok vas iparmű folytán, az olaszok *l'armata* (fegyverzett) névvel illetik. Hiresek a' fegyvergyárak Gardoneban. A' lombardiai papiros kitünő mind fejérségre, mind jóságra nézve. Lombardia kereskedése, különösen sajttal, selyemmel, lennel, gyapotszövetekkel 's gabonával, teszi a' jövedelem főforrását; a' legfőbb kereskedési telepek Majland, Brescia és Bergamo. Tudományos tekintetben első helyen áll Majland, utána Pavia. Népoktatási és mivelődésre nézve sokat köszönhet Austriának. Zene, festészet, szobrászat 's épitészet csaknem minden városban buzgalommal üzetnek. Nehány protestans család 's mintegy 3000 zsidó kivételével Lombardia összes lakossága r. katholikus. Szervezete 's közigazgatása nagyobbára hasonlit a' többi koronaországokéihoz. Fővárosa *Majland* (Milano), még mindig egyike Olaszország legnagyobb, legszebb leggazdagabb 's legnépesebb városainak; ezután jön *Pavia*, a' hajdani lombard királyok székhelye, *Lodi*, *Cremona*, *Mantua*, *Brescia*, *Bergamo*, *Como* és *Sondrio*. Legujabb történetéről lásd: *Olasz hadjárat*. — k.

London, egyike a' legnagyobb városoknak a' földön, fővárosa a' britt birodalomnak, a' Temze mindkét partján, mintegy 13 mfdnyire annak az északi tengerbe szakadásától, északi részét kivéve kissé dombos, sikságon. A' város nagyobb része, melly a' magasabb északi Temzeparton fekszik, Middlesex grófsághoz (megyéhez) tartozik, többi része, az alacsonyabb déli parton, Surrey grófsághoz. Csak időszakonként érte el mostani roppant nagyságát, a' közel helységek lassankénti bekeblezése által. Leginkább kitünik ez a' város törvényhatósági felosztásából. A' város magva, a' tulajdonképi London 's legrégibb rész, a' *City* (civitas), a' Temze balpartján, melly sok régi szabadalommal birván, a' községtanács által igazgattatik, mellynek tagjai: a' lordmayor, 2 sheriff, 56 alderman 's 268 tanácsnok. A' községéletben nagy szerepet játszik a' 91 czéh. Erősitvényei ugyan a' citynek nincsenek többé, de ezekre emlékeztet még egy kapu (Temple Bar) a' westminsteri uton, hol ünnepélyes alkalmakkor a' király bizonyos szertartások között bebocsáttatást szokott kérni és fogadtatni. Katonaságnak nem szabad egyenruhában jelenni meg a' cityben. Szük, gyakran piszkos utczáiban többnyire iparüzők laknak, a' minthogy kereskedés és iparra nézve az egész város középpontját képezi. *Westminster*, a' Temple Bar nyugoti részén, szép széles utczákkal, a' királyi lakokkal 's parlamenti házakkal, széke az államhatóságoknak, a' politikai és hivatalos világnak, saját törvényhatósággal és különös szervezettel bir, igazgatása élén áll egy *high steward*, egy *high bailiff* 's 16 *burgesse*. Kevesebb szabadalma van, mint a' citynek, polgárjogot nem oszthat, 's kereskedelmi társulatokat nem alakithat. A' City és Westminster körül nyugot, észak 's keletre feküsznek a' többi városrészek, mellyek egyes helységek bekebelezése által támadtak, ugy hogy ezek nevei egyenként még ma is fennállanak. Három osztályra oszolnak, mellyek mindegyike külön polgári és egyházi hatóságokkal bir. E' három osztály (division): *Holborn* (részei: St. Giles in the Fieelds, Marylebone, Paddington és Pancras) nyugotra Westminstertől 's azért rendesen *West-End* néven neveztetik, az elegans világ és magas aristocratia székhelye; *Flinsbury* (Clerkenwell, Finchley, Hornsey, Islington és Stoke Newington) északra a' Citytől, többnyire iparosok lakják; *Tower-Hamlets* (Bethnal Green,

Spitalfields, Hackney, Limehouse, Shadwell, Shoreditch, Stepney, Stratford, Wapping, Whitechapel), keletre a' Citytől, 's azért *East-End*nek hivatik, lakói hajósok, kikötői munkások, mesteremberek, 's Spitalfieldsben sok selyemtakács; alsóbbrendü városrész. A' Temze déli partján van *Southwark*, a' City hatósága alatt, és *Lambeth*, melly több más helységgel egyesülten Southwarkkal a' *Brixton-osztályt* képezi. Ebben a' legalsóbb néposztály lakik, 's többnyire nagy udvarok 's gyárakból áll. Ezen kivül még a' városhoz soroztatnak Chelsea és Kensington nyugotra, Deptford és Greenwich 'stb. délkeleten, melly ennélfogva mintegy 1 ½ mfd. hosszu, 's 1 mfdnyi széles. Épen ezen bizonytalan sorozás következtében különbözőképen adatik elő a' házak 's lakosok száma, azt 200—250,000, ezt 2—2 ½ millióra teszik. A' házak téglából vannak épitve, csaknem mind egyforma kinézéssel, többnyire nem igen magasak 's szélesek. Az utczák, mellyek száma 10—44,000, jól kikövezvék 's járdákkal vannak ellátva. — A' város nyilvános épületei között megemlitendők : a' *St. James palota*, északra a' hasonnevü parktól, 1695 óta a' királyok székhelye, nagy kiterjedésü, 's belsejében lakainak nagy száma 's pompája által kitünő, külseje azonban nem mutat semmit, szabálytalan 's csak téglából van épitve; a' pompás, de izléstelen, és sok költséggel az ujabb időkben épitett *Buckingham palota* a' St. Jamesparkban, jelenleg a' királyné rendes székhelye, ha a' városban tartózkodik; *Whitehall*, nagy négyszögletü épület, a' királyok régi székhelye, hol I. Károly lefejeztetett; a' *Tower*, a' Temze partján, 400 évvel ezelőtt a' királyok laka; a' *Westminster* palota, mellynek közelében a' roppant nagy, uj parlamenti épület van, góth stylben; az *angol bank* épülete; a' keletindiai társulat háza, (East-India-House) az ázsiai muzeummal 's gazdag könyvtárral; az 1838-iki égés után ujonnan épült pompás börze, (Royal-Exchange), a' Lloyd kávéházzal (l. *Lloyd)*; a' pénzverde; az uj posta, vámház, (Custom-House), a' Temzeparton; a' kincstár pompás épülete, (Treasury); Mansion-house, a' lordmayor palotája, 's Guild-hall, London városháza, roppant nagy teremmel; Lambeth-house, a' canterburyi érsek régi laka 's Somerset-house, számos tudom. társulat üléstermeivel. Ezeken kivül sok más épület az oktatás, nevelés, 's jótékony czélokra. London 13 szinháza közül megemlitendő a' *Queens theater*, mellybe 2400 néző fér, 's olasz operák adatnak; *Drury-Lane* 3600 nézőre, és *Coventgarden*, a' város két fő szinháza. Mintegy 500, minden vallásu, temploma 's imaháza között csak kevés bir épitészeti jelességgel. Legnevezetesbek : *Sz. Pál egyháza*, a' legnagyobb protestans templom, 1,500,000 sterl. költséggel Wren tervrajza után épittetett, hossza 500, széle 250 láb, 240 lábnyi magas 's 145 lábnyi átmérőü kuppal; a' *Westminster* apátság; a' sz. István, sz. Márton, sz. János 'stb. templomai. — A' város diszei a' St. James-, Green-, Hyde- 's Regentspark London nyugoti részében, épen olly hasznos, mint szép sétahelyek, valamint a' számos u. n. *squares*, azaz : szabad helyen álló, körülkeritett kertek, mellyekbe a' közel házak lakói bemenetellel birnak; legszebbnek tartatik a' Grosvernorsquare, II. György lovagszobrával. — 100-nál több nyilv. piaczai között nevezetes a' kis piacz azon 202 lábnyi magas szoborral, melly London emlékének neveztetik 's az 1666-ki nagy tüzvészre emlékeztet; a' Smithfieldpiacz, London nagy baromvására, hol

évenkint mintegy 1½ millio ürü és bárány, 200,000 ökör és borju, 200,000 disznó 's 60,000 malacz fordul meg, a' föld legnagyobb baromvására, 'stb. — A' Temze által elválasztott két városrészt 6 pompás hid köti össze t. i. a' Waterloo-, Westminster-, Black Friars-, Uj Londoni-, Southwark-, 's Vauxhall-hidak. A' kikötőnél, hol a' hajózás nem engede hidat épittetni, *alagut* (tunnel) tartja fenn az összeköttetést. — Aránylag nem nagy számu nevezetes magán épületei: az Apsley-house, Wellington herczeg palotája, melly 200,000 font sterlingbe került, továbbá a' Northumberland, Marlborough, Bedford herczegek, Stafford marquis, Spencer és Grosvenor lordok palotái. Ide tartozik a' *Pantheon* is, műtárgyak, panorámák 'stb. használataul. — 11 gáztársulat tartja fenn az utczavilágitást, 's éjjenként mintegy 100,000 gázlángot nyujt, 8 vizgépi társulat látja el 22 's több nagy géppel a' várost, utczánként, házanként fel egész a' legfelsőbb emeletekig vizzel, 's naponként mintegy 5 millio köbláb vizet oszt szét.

A' tudományos és irodalmi intézetek nagy számmal vannak. Illyenek: a' *London-egyetem*, melly 1828. nyilott meg, a' theologiai tudományok kizárásával, vallászkülönbség nélkül mindenki számára; a' *Kings-College* az anglikanismus szigoru értelmében; a' *Sion-College* az anglikánus clerus számára; *Gresham-College*. Ezeken kivül számos gymnasium, latin és szak-iskola, a' jog-, orvosi-, természet és haditudományok számára. Számtalan magán és elemi iskola. — A' föld minden városánál gazdagabb, tudományos társulatokban. Legfőbbek: a' *Királyi társulat*, leginkább az u. n. exact tudományokkal foglalkozik, 's a' legrégibb illynemü intézet Európában; a' *kir. festész akademia*; a' *Linné-társulat* a' leggazdagabb herbarium- 's ritka könyvtárral; a' *Royal-Institution of Great-Britain*, 1799 óta az exact tudományoknak a' gyakorlati életbe átültetése végett, nagyszerü vegytani laboratoriummal, természettud. kabinettel 's mintatárral; állattani társulat nagy állatsereglettel; a' müvészeteket, kézmüvészetet 's kereskedelmet előmozditó társulat, melly 5000 tagnál többet számlál, szép gyüjteményekkel 's évenkint jutalmakat tűz ki; Afrikának belsejét ismertető 's fölfedező társ.; földirati társ.; melly a' Szentirást 140 nyelvre fordittatta le; kertmivelő társulat (l. *Kertészet*); földtani társulat, válogatott könyvtárral 's ásványgyüjteménynyel; a' hires csillagászi kir. társulat; az ázsiai társulat, Ázsia ismertetésére; közhasznu ismereteket terjesztő társulat, lord Brougham elnöklete alatt; az Athenäum, tudósok társulata. Továbbá számos kitünő tudományos gyüjtemények, mint: a' *britt muzeum*, a' legkülönbözőbb 's legjelesebb könyvek, kéziratok, festvények, rézmetszetek, érmék, egyiptomi, görög és római képek, ethnologiai 's természettörténeti tárgyak csoportozata; a' *nemzeti képcsarnok*, tudományos és müvészeti gyüjtemények, többnyire magánosok birtoka. — A' jótékony alapitványok, számra mintegy 2000, egy millio font sterling évi jövedelemmel, több mint 100,000 embert gyámolitnak. A' különféle kórházak száma 216. A' jámbor társulatok között megemlitendő a' keresztény vallást terjesztő társulat (1795 óta), melly téritőket küld a' föld minden részébe. Számos fürdő 's mosóintézet. — London iparszorgalma csaknem mindennemü árukra kiterjed, de különösen seyem, pamut, bőr, fényüzési müvek 's tisztitott czukor készül; igen nagy

fontosságuak a' serfőzők, mellyek közt 106 nagyobb van, 's ezek nehánya ½ millio hordó sert főz évenkint. Kereskedés és hajózásra nézve London első rangu város a' földön. Az évenkénti kivitel 60 millio font sterling, a' bevitel körülbelől ugyanannyi, a' londoni kereskedők tőkéje 260 millió font sterling. A' kikötőben évenként 10,000 hajó érkezik meg 2 millio tonna teherrel, 6000 partnaszád, 's 10,000 csónak és dereglye. A' londoni kikötőt (Pool) a' Temze képezi a' Londonhidtól kezdve a' város legkeletibb pontjáig. Az évenkint szaporodó gőzhajózási és vasuti vonalok mindenfelé terjesztik a' közlekedést. — Könyvkereskedés 900, 's könyvnyomda 300 van. — London székhelye a' britt birodalom legfőbb hatóságainak 's főtörvényszékeinek. A' belbiztosságot az 1829. szervezett jeles rendőrség, lovas rendőrök 's éjiőrök kezelik. A' katonai helyőrség aránylag felette csekély. A' börtönök között főbbek: a' *Newgate* fegyenczek 's a' *Kingsbench* adósok számára. A' társas közlekedést előmozditják a' vendéglők, kávéházak, 's mindennemü mulatóhelyek, még pedig a' legalsóbb foktól a' legmagasb izlésig. Különös sajátsága az angol, névszerint a' londoni életnek a' *clubok*, mellyekben az idegen az angolok sok társaséleti hiányaiért találhat kárpótlást. — London jólléte naprul napra növekedőben van, 's a' fénnyel és pompával együtt nyomora és szegénysége is, olly mértékben, hogy nem lehet előre látni, vajjon ez elvégre mire vezetend. Lásd: *Allen*: History of London (4 köt. Lond. 1829. 4); *Jäger*: „Neuestes Gemälde von London. (2 kötet Hamburg 1839); *Neugebaur* és *Moriarty*: „London, ein Handbuch für Reisende" (Leipzig 1843.) — k.

Londoni értekezlet (conferentia). Igy neveztetnek az 1826 óta Görögország (l. *ezt*) ügye fölött Londonban tartott tanácskozások, különösen pedig azon congressus, melly Németalföld királyának meghivására 1830. nov. 1-én ugyanott összegyült, déli és északi Németalföld elválása felett tanácskozandó. Austria részéről *Eszterházy* herczeg volt a' meghatalmazott, kihez b. Wessenberg 's később b. Neumann csatlakozott; Franczia országból *Talleyrand*; Angliából, miután Aberdeen visszalépett, *Palmerston*; Poroszországból b. *Bülow*, Oroszországból *Lieven* herczeg, 's később mint rk. meghatalmazott gróf Matuszewitz is. A' hollandi követ szinte részt vett a' tanácskozásokban. Legfontosabb 's változatlan eredménye az értekezletnek, a' belga királyság elismerése volt. (L. *Belgium*; *Holland*; *Luxemburg*). — k.

Lónyay Menyhért, jeles nemzetgazdáink egyike, született 1822-ben januar 6-án. 1839-ben tudor lett a' pesti egyetemnél. 1841-ben kezdett részt venni Bereg és Szabolcsmegye közgyülési tanácskozásaiban, 's a' jeles készületü, 's e' mellett mérsékelt szellemü ifju 1843-ban Beregmegye részéről, egyhangulag országgyülési követté választatott. Az ellenzék egyik leghasznosabb tagja lön. Csillogást nem keresett, de mindenben munkás részt vett, a' hol dolgozni kellett. Tudva van, mikép az érintett 1843-iki országgyülés fordità először rendszeresebben figyelmét anyagi érdekeinkre. Egy bizottmányt neveztek ki, „kereskedelmi választmány" név alatt. A' munkálat, mellyet e' bizottmány készite, minden anyagi érdekeinket felölelte; 's e' munkálat egy részét Lónyay Menyhért szerkeszté. Részt vön az ugynevezett „pénzügyi országos választmányban"

is, melly következő évben (1844) ugyanez országgyülésen, gróf Széchenyi István inditványára neveztetett ki. Ez országos választmány egyik osztálya szintén az ifju Lónyayra bizta a' tollvitelt, mi a' többi országgyülési tagok hanyagsága mellett csaknem annyi volt, mint a' munkálat azon részének vezetése. 'S valahányszor az országgyülési tanácskozások közben is anyagi érdekek jöttek szóba : a' vitatkozások leirásában rendesen emlitve volt, mint egyik szóvivő, az „alsóház legifjabb tagja." (A' hirlapi közlésekben ekkor még nem lehete a' szólókat megnevezni). Országgyülés után ismeretei szaporitása végett, külföldön tett Lónyay M. utazást, Európa miveltebb országaiban. 'S visszatértekor jelent meg tőle (1847) illy czimü nagy nemzetgazdasági munkája : „*Hazánk anyagi érdekeiről,*" melly irodalmunk ez ágában olly igen nagy hézagot pótolt. Főleg a' közlekedési eszközök (kő- és vasutak, csatornák 'stb.) olly terjedelemben tájékoztattak szerző által, 's az érintett kérdések körül annyi tanulság lön előadva : hogy méltán mondhatjuk, mikép az érintett munka egy kis könyvtárral ért föl a' megyei „államférfiak" kezében. A' munkából két füzet jelent meg. 1848-ban volt sajtó alatt utósó része, midőn az események más fordulatot adván a' közdolgoknak, kiadását szerző feleslegesnek találta. Irói munkássága azonban valamint azelőtt, ugy most is tért talált hirlapokban is. Különösen a' Pesti Hirlapnak Szalay és Csengery szerkesztése alatt, folyvást egyik szakértő munkatársa volt. Beregmegye 1847-ben ismét egyhangulag követévé választá. Ez országgyülésen is sokat irt, sokat dolgozott, mig a' csillogóbb állomásokat mások foglalák el. Emlitenünk kell különösen, mikép az urbéri kárpótlásról szóló törvény utósó §-a is az ő müve, melly azt rendeli, hogy mig a' közállomány az eltörölt urbériségekért kárpótlást nem ad, a' tőkék fölmondhatók ne legyenek. Hány magyar család köszöni e' törvénynek fenmaradását; e' törvénynek, mellyet Lónyay Menyhért a' törvényhozás azon rohama közepett, a' mint a' legfontosabb intézkedések, ugy szólva dictáltattak, hamar inditványozott, fölvett és elfogadtatott. Ki nem látja, hogy a' „nemzeti becsület védpajzsa" mellett, melly alá helyeztettek a' kárpótlást igénylő földesurak, főleg e' §-ban volt a' kárpótlás biztositéka. Midőn a' második magyar felelős ministerium megalakult, Lónyay ismert szaktani jártassága miatt, a' pénzügyi osztályban államtitkárrá neveztetett. Tagja volt a' pesti képviselőháznak is kezdetétől végiglen. 'S e' minőségben irta nyomtatásban is megjelent „*Pénzügyi leveleit,*" mikben Kossuth pénzügyi terveit birálgatá, 's több pontra nézve ellenkező véleményét mondá el. E' levelek azonban leginkább képviselőtársai és nem a' nagy közönség számára valának irva ; 's azért könyvkereskedésbe nem is mentek. A' világosi fegyverletétel után Lónyay is azok között volt, kik menekültek. Egy ideig Párisban időzött. 1850-ben azonban visszatért, 's azon fejedelmi kegyelem, mellyben több követtársai részesültek, reá is kiterjesztetett. Azóta jószágán elvonulva egészen a' gazdaságnak él; 's a' milly jelesnek mutatkozott a' nemzetgazdasági téren, mint iró, mint államférfiu, szintolly értelmesnek, tanultnak és szakembernek mutatja magát a' magángazdaság gyakorlati terén. — x.

Lónyay Gábor, a' Lónyay fajnak egyik legérdemesb sarjadéka, a' hivatalos körön ugyan kivül, (kivévén a' magyar cultusministerium

rövid idejét, hol osztályfőnökséget viselt), folytonosan és mindenkor a' közjónak élő, derék hazafi, született Deregnyőn Zemplénben 1805. oct. 4-ikén. Iskoláit végezte Pozsonyban, törvényes gyakorlatát Zemplénmegyében és Pesten. A' mondott megyében, hol kiterjedt jószágokat bir, az ellenzék egyik lelkesebb tagja 's vezére lévén, már az 1836-iki országgyülésre követté választatott, 's e' kitüntetés ismételve érte 1844, 1847 's 1848-ban is. Az országgyüléseken, magas müveltséget és sok olvasmányt tanasitó szabedelmü, de minden tulságtól tartozkodó nyilatkozatai által az ellenzéki pártnak egyik fontosabb 's jelentékenyebb vezér tagja lett, 's a' meggyőződése szerint szent és igaz ügynek szóval, tettel, pénzzel bőkezüen áldozott. A' Pesti Hirlapban, különösen annak 1842-iki folyamában jeles értekezéseket irt a' legfontosabb közjogi 's politikai kérdések felett p. o. a' képviselet, örökváltság tárgyában. A' szabadelmü pártnak doctrinái egy részében történt meghasonlása alkalmával L. G. az uj szerkesztés alatti Pesti Hirlap tanai felé hajlott. Legujabban a' mezőgazdasági irodalomra adta magát 's *Pabst* derék munkáját forditotta magyarra.—h.

Lopez, (Don Joaquin Maria), 1836—37. spanyol belügyminister, szül. 1798. Szülei vagyonos földmivelők valának. Egyetemi pályája végeztével ügyvéd lett; 1820. az alkotmányos mozgalmakbani részvéte miatt menekülni volt kénytelen, 's szegényes viszonyok között Francziaországban tartózkodott 1825-ig, midőn engedélyt nyert a' visszatérésre. Ujra ügyvéd lett, ismeretei és tüzes szónoklata által némi hirre vergődött, 's 1834. Alicantéban a' procuradori kamarába választatott követül. Itt a' demokrata ellenzékhez 's a' szélső radikálok élére állott. Az 1836-ki forradalom után *Calatrava* ministerelnök jónak látta, több ellenzéki férfiuval együtt, Lopezt is a' kabinet tagjává nevezni. Helyét azonban betölteni nem vala képes, 's már 1837 elején beadta lemondását. Ismét néptribuni szerepét vette fel, 's a' vitázás hevében számon kérte a' ministereket még azért is, a' mit minister korában ő maga tett vagy rendelt. 1838 's 1842. Madridot képviselte a' cortezben. 1842. ő alakitá a' ministeriumot, mellyet azonban *Espartero* regens csakhamar feloszlatott. 1843. igen tevékeny volt az Espartero elleni fölkelésben, 's ennek bukása után a' ministerium élére került, de ezen helyét is kénytelen volt nem sokára Olozagá-nak adni által. — k.

Lornsen (Uwe Jens) első kezdője 's alapitója a' slezvig-holsteini mozgalomnak, született 1793. Sylt szigeten, hol később közhivatalt viselt. A' kor mozgalmai és honfitársainak élénk vágyai ösztönzék nehány röpirat közrebocsátására 1830, mellyekben a' slezvig-holsteini herczegségek alkotmányi kérdését, 's azoknak közigazgatási tekintetben a' dán királyságtóli különválasztását czélozá. Nehány nap alatt 10,000 példányban voltak ez iratok elterjedve. A' dán kormány, vétkes eljárást látván a' dologban, Lornsent perbe fogatá, minek folytán 1831. hivatala elvesztésére 's egy évi fogságra itéltetett. Ezzel be lön fejezve e' szónoki tehetséggel biró férfiu politikai pályája. Fogságából kiszabadulván, egészsége meg volt romolva, miért 1833. Dél-Amerikába költözött. 1837. Schweiczba utazott, 's egy év mulva, egészen elhagyatva halt meg a' Genfi tó környékén. — k.

Lortzing (Albert Gusztáv) német zeneköltő, szül. 1803. Berlinben.

Már gyermekkorában alkalmazást nyert a' szinpadon 's oktatást a' zenében. Később énekes és színész volt több német szinpadon, többi között 7 évig Detmoldban mint tenorbuffo és bariton. Irt több daljátékot 's egy oratoriumot ez időben. 1833. a' lipcsei szinpadhoz került, 's az itteni élénk zeneélet termékenyitőn hatott tehetségére. Első operája „*Die beiden Schützen*," (1835), melly igen kedvezőleg fogadtatott, azután irta „*Czar und Zimmermann*," (1837), melly leginkább elterjedt 's legnagyobb népszerüséget nyert. Egyéb dalmüvei: *Caramo ; Hans Sachs ; Casanova ; der Wildschütz ; Undine ; der Waffenschmied.* 1844. a' lipcsei opera karmestere volt, 1848. a' bécsi Leopold külvárosi szinház karmestere, innen ismét Lipcsébe 's végre Berlinbe költözött. Itt halt meg 1851. — L. zenéje sem nagyszerüen megható, sem különös sajátsággal vagy művészettel nem bir; ellenben tiszta, könnyü, tetszetős és mulatságos. Fő érdeme, hogy a' német népdalt felkapta, 's több változatban 's utánképzéssel beleszövé dalmüveibe. E' szerencsés ötlete tevé hires zeneszerzővé, 's a' nélkül, hogy maga is sejtette volna, a' zene-reformatorok sorába lépett. — a.

Losoncz földulása. (*M. Hirlap* után) 1849-ik évi aug. 1-jén reggeli 9 órakor, körülbelül 90 orosz vonult be Losonczra szekereken, a' beszterczei utvonalon. Beérkezvén, a' piaczon telepedtek le. A' velök volt 10 tiszt a' fogadóban, a' legénység pedig a' kenyérárus sátorokban kezdett reggelizni. Ezek után egy negyedóra mulva, a' közel fürdőben tanyázó, 's mintegy 150-re menő guerilla csapat a' várost hirtelenül körülfogta, 's az oroszokat rögtön megtámadta. Egy része, a' tiszteket vevén ostromlás alá, hármat, kik menekülni akartak, lelőttek, — a' többit elfogták. Az orosz legénység szinte tüzelni kezdett; de 3 társuk a' guerillák által elejtetvén, a' többiek Rimaszombatnak csakhamar kivonultak, — málháikat nagy részint odahagyva. A' holtak közösen egy sirba temettettek el. Ez azon esemény és indok, melly az oroszokat a' később véghezvitt boszura fölhivta, 's Losoncznak fátumszerü elpusztitását előidézte.— Losoncz ellenségei azon hirt terjesztek el, miként az utczai 's véletlen megrohanásban a' polgárok is résztvettek. Ennek megczáfolására elég legyen fölhozni, azon kétségtelen 's bebizonyitott tényt, miként a' véletlen megjelent guerillákat a' lakosok közől többen igyekeztek föltartóztatni 's kérni, miként a' támadást ne vegyék sikerbe, mert a' különben is fenyegetett városnak végromlását fogják előidézni ; — de hasztalan. A' következő napokban már lehete hallani, hogy Grabbe orosz tábornoknak körülbelől 30 ezerből álló hadteste megtorlani jövend az oroszok elestét, 's bár a' hir a' végbeviendő boszuról szörnyüket beszélt, ártatlansága érzetében azt mindenki hinni kétkedett. Hire volt, hogy Gömörmegyében Serkén 's R.-Szombatban nyiltan beszélték az orosz tisztek, miként a' város porig fog dulatni, 's a' lakosok fölkonczoltatni, mert — ugymond — Losonczon minden ember guerilla. Aggodalom közt töltek a' napok, végre aug. 7-kén délelőtt 11 órakor hire jött, miként az orosz előcsapatok már Pinczen, Losoncztól mintegy órányira vannak, és sebesen nyomulnak előre. Erre a' lakosság egy része, melly kocsikat készen tarthatott, eltávozott; de sokan a' közrémülés által elzsibbasztva, sokan pedig ártatlanságuk érzetében bizakodva, még a' gyalog menekvésre sem tudták magukat hirtelen

elhatározni. Leirhatlan zavar támadt. A' cholera ez időszakban iszonyuan dühöngött a' városban, 's számtalan holtak és betegek valának, 's a' hozzájok tartozandók kétségbeesése, kiket övéik sorsa menekülni sem engedett, leirhatlan volt. Illy szorongató körülmények között lepte meg a' várost az oroszoknak kozákokból álló előcsapata, melly azt mindenekelőtt villámsebességgel körülkerité, a' menekvést lehetlenné tette, — sőt számtalanokat visszakancsukázott a' városba, — „Psja krew Wengerská" kiáltások között hirdetvén a' rettentő büntetést.

Nem sokára egy orosz őrnagy jelent meg a' városházánál, nem nagy számu csapattal, 's a' tisztviselőség után tudakozódék; de az eltávozván, polgármestert 's főbirót nevezett ki a' jelenlevő polgárok közől, 's e' következő sarczot vetette a' városra: 27,000 részlet kenyér, 100 darab ökör, 100 mázsa szalonna, 200 kila eleség, 100 öl fa, 100 akó pálinka, 25 akó spiritus, 100 akó bor, 100 akó szilvorium, 50,000 részlet széna, 500 kila zab, 20 mázsa dohány. Ezen megbirhatlan sarcz — miután azelőtt néhány napokkal a' Görgey vezérlete alatti magyar sereg, 's Sass orosz tábora vonult keresztül Losonczon, 's azt mindenből kifogyasztotta — azon kikötéssel követeltetett, hogy ha más nap reggeli 8 óráig kiállitva nem leend, a' város kegyelem nélkül fel fog dulatni. Ezen sarcz egy részben csakugyan ki is szolgáltatott. Néhány polgárból küldöttség alakulván, — békejelül fehér kendőt lobogtatva, Grabbe tábornokhoz indult, hogy a' polgárság ártatlanságát bebizonyitsa, 's kegyelmet kérjen. A' főhadiszállás Apátfalván volt, az oroszok a' Losoncz 's Apátfalva közti réteken táboroztak. Ezek között kellett átvonulniok a' losonczioknak. Az oroszok először nem akarták őket átbocsátani, dühösen támadták meg, szemeikbe pökdöstek, 's rögtöni legyilkolással fenyegették. Sok szorongattatás után végre sikerült nekik Nadde ezredeshez jutni, — ki haragosan fogadta őket, de szavai végre kegyelmet igértek. — Hanem a' kegyelem csak szó maradt, mert még azon nap délután rabolni kezdtek az oroszok a' végutczákban. A' tisztek biztaták a' lakosságot, mikint csak rablás leend, de gyujtás nem. A' közlegénység ezt is nyiltan bevallotta.

Illy körülmények közt beestveledvén az idő, az aggodalom és szorongattatás senkit sem hagyott aludni. Éjjel 10 óra után hirtelen egy kozák csapat vágtatott be a' városba, 's az utczákon bolyongó lakosságot körbe fogván, dühhel kezdék kancsukázni, követelvén, hogy vezessék el a' lelőtt oroszok sirjához. A' kozákok, kikkel több tisztek is voltak, vágtattak, 's a' lakosokat kergeték maguk előtt. A' temetőre kiérvén, azt parancsolák, hogy a' sirt ássák föl. A' losonczi azt ásó és kapával akarván eszközölni, egy tiszt vadul riadt rájok, mondván: „ti kutyák, hiszen azok méltók, hogy gyilkos kezeitekkel ássátok ki; ti öltétek meg, mert minden losonczi gyilkos guerilla." És puszta körmeikkel kellett a' sirt földulni. Sötét éj volt. Az oroszok vad szidalma, kancsukáik csapása, a' sirbontók nyögése, 's a' csapásokra fölfölemelkedő jajkiáltásaik még rémesebbé tevék az éjet; 's ez iszonyu munka az éjfél óráiban rémesebb éjt idézett elő, mint milyet a' barbar századok mutathatnak fel. Végre a' sirfenékről feltüntek a' büzhödt testek, mellyek egy szövétnek világánál megvizsgáltatván az oroszok által, miután arczaikat megláttak, iszonyuan kezdtek orditani, 's a' sirbontókra ujra rárohanván, 's őket kegyetlenül

vervén, azzal fenyegeték, hogy e' sirba most ők fognak elevenen eltemettetni. Végre a' holttestek megmosatván, a' 3|közlegény a' sirba tétetek, a' tisztek pedig a' kath. templomba vitettek, 's másnap egész katonai szertartással temettettek el.

Aug. 8-án éjfél után nem sokára kezdék meg a' rablást, mellyre jelt trombiták harsogása adott. Az oroszok ezredenkint jöttek be, 's bizonyos időszakokban uj ezredek válták fel a' rablott tárgyakkal megrakodtakat. A' városnak minden szögletében hangyaként hemzsegő oroszok nemcsak a' házakat rabolták, hanem a' lakosokat kegyetlenül és minden irgalom nélkül verték, — mindenek fölött csizmáikat hizták le, 's ha azt erővel kellett tenniök, kék foltokat osztogattak kárpótlásul. Kis idő mulva minden lakos mezitláb volt, 's azonfelül felső öltönyétől is megfosztva, többen pedig meztelenségig vetköztetve. Pénzt különösen követeltek, 's minthogy mindig más, 's rablás-szomjtól égő ezredek jöttek be, a' kirablottaktól is kértek pénzt, 's ha nem adhattak nekik, kegyelem nélkül ütötték. Az utólsó csapatok legdühösebbek voltak, mert ezek már vagy semmit, vagy értéktelen dolgokat találván, vadságukat kegyetlenkedésben hűtötték ki. A' tisztek is, kivált a' született orosz tisztek, a' közlegénységgel vetekedve raboltak. — Ezen rablás rendszeres volt, mert midőn a' város már mindenből kizsákmányoltatott, akkor csákányokkal és furkókkal 's dorongokkal jöttek be, 's a' mi elvihető nem volt, azt porrá zuzták. Épen egy tükröt, egy széket, egy butor-darabot sem hagytak. — Az ágybelieket fölmetszték, 's belőlük a' pelyhet kieresztvén, az utczák mintha hóval lennének boritva — pehellyel voltak macadamizálva. Az elásott 's elrejtett pénzek és kincsek feltalálásában különös ügyességet és gyakorlatot fejtettek ki. A' boltok tartalmát szekerekre rakták, 's azokból minden legkisebbet elvittek. Ezen rablásban, sőt a' kegyetlenkedésben is nagy részt vettek az orosz tábornak előfogatokkal szolgáló fuvarosok is, kik többnyire a' szomszéd vidékek parasztjai voltak. A' pinczéket mindenütt feltörték, 's a' bort, mellyet kiinni nem birtak, kieresztették. Azon vadság 's kegyetlenség, mellyet különösen részegségükben gyakoroltak, leirhatatlan, — elannyira, hogy semmi fegyelmet sem ismertek, 's tisztjeik sem birtak velük. Több eset volt, hogy a' legénység által gyakorlott ádázság fölött az őket fékezni nem biró tisztek is könyeztek. A' salva guardiázott gyógyszertárakat is kirabolták, sőt a' holtak szemfedőihez is mertek nyulni, 's a' templomokat kirabolni. A' rablás, a' mi a' történetben is csaknem hallatlan, másfél napig tartott. A' várost folyvást bekeritve tarták; senki sem menekülhetett. A' lakosság a' kancsukákkal folyvást üldöztetett, sokan halálig gyötörtettek. A' vadság, mellyel a' nők irányában viseltettek, legyen elhallgatva; ha gyakorolva volt, emlitve ne legyen az erkölcstelenség.

És még ez mind nem volt elég. Aug. 9-én délután gyujtották föl a' várost. Csaknem minden házat külön gyujtának meg. A' szobákban maradt összetört butorokat középre egy rakásra hordván, erre készitett szurkos kanóczaikkal eszközlék a' gyujtást, melly hogy olthatatlan legyen, a' butorokat sznrokkal is behintették. — Ezen fölül égő röppentyüket is bocsátottak. Midőn a' gyujtás kezdődött, tábori zene zendült meg, 's a' lángok pattogásai közé az oroszok hahotája vegyülvén, midőn a' tábori

zene is megszólalt, iszonyu jelenetet engedett látni az elgyötört 's azon fölül koldusbotra jutott lakosságnak. A' városban őrcsapatok jártak, 's ha valakit oltással foglalkozva találtak, azt ostorozták; sőt több helyen a' lakosság a' tüznek is kergettetett. Rövid idő alatt egy lángtengerré lett a' város. Fekete füstfellegek emelkedtek fölötte, 's rémes volt látni, midőn a' házak ablakai okádták a' füstöt, 's a' felköltött szél izzó hullámokat vetett a' levegőbe. 'S a' vad hahota és szitok az oroszok ajkairól, a' rémült marhák bőgése, 's a' futosó ebek éles vonitása, lélekrázó hanggal tölték be a' levegőt. Este felé a' hőség türhetetlen lőn, 's a' lakosok Apátfalvára hajtattak. Képzelhetni a' férfiakból, nőkből, gyermekekből és vénekből álló csoport milly kinos érzelmek közt nézte a' lángtömeget. Mindennél jobban fájt hallani az oroszok kárörvendő hahotáját, 's még ki nem hütött boszufenyegetésüket, 's egész dühhel hirdetett azon toldalékjokat, hogy most már mindnyájan fel fognak konczoltatni, — mi azonban nem teljesedett be. Igy dulatván föl Losoncz, másnap az orosz tábor indulásra készült, 's a' jelen volt lakosok kárpótlásul, minden személyre esendő 2 pfttal jutalmaztattak. Végre egybehivatván egy orosz tiszt által, ez következő szavakat intézte hozzájok: „Én szoros vizsgálatot tartottam, 's sikerült kitudnom, hogy várostokat nem az oroszok gyujtották fel, hanem paraszt ruhába öltözött guerillák és losonczíak." Ezen hallatlan elvetemedettséget és oktalanságot tanusitó bucsuszavak után, fölszedték táborukat, 's számtalan zsákmánnyal terhelt szekerekkel Zólyom felé indultak.

Midőn a' losonczíak visszajöttek, éktelen düledéket 's omladozó romokat találtak. Minden elpusztitva, megsemmisitve volt. Egy harapás kenyér, egy rongy nem maradt, 's ha a' közel vidékek nem siettek volna élelmet behozni, sokan az éhhalálnak lettek volna kitéve. Szivrepesztő volt, midőn láthattál azelőtt jómódu 's jólétet élvező polgárokat egészen lemeztelenitve; 's csak kölcsön kapott alsó ruhákba öltözködve, vánszorogva járni a' düledékek között, 's köszönve elfogadni egy darab kenyeret, mellyre könyeik hullottak. Ezen esemény után nehány napra a' világosi fegyverletétel megtörténvén, a' magyar pénz is, a' losonczíak egyedüli segélyeszköze, elveszett, 's igy minden vagyouuktól megfosztva, a' szó szoros értelmében átalános koldusbotra jutottak. Az inség, a' nyomor leirhatlan. Télen által alig levén födeles ház a' városban, többnyire csak pinczékben, félig meddig kiigazitott nyomorult szobákban, sokan kunyhókban is voltak kénytelenek lakni. (*Magyar Hirlap* 1850. sept. 1.)

Lowe (sir Hudson) angol tábornok, Sz. Ilona sziget kormányzója, született 1770. Irlandban. Szomoru elhirhedése azon időponttól kezdődik, midőn Anglia Napoleon császárt ama gyalázatos sz. ilonai fogságra küldé. E' sziget gyilkos égaljába oda illett tömlöcztartónak. Ő volt parancsnoka ama sziklának, melly e' század legnagyobb férfiának végső szenvedései által világtörténeti hirre jutott. A' történelem eddig pálczát tört felette; a' közel mult idők egykoruinak jobb része Hudson Lowet Napoleon hóhérának, sőt közvetve gyilkosának tartotta folytonosan. Saját honfitársai is megátkozták eljárását, mi által Britania jellemét a' jelen és utókorra nézve rutul meggyalázta. 1821. hazatérvén állomásáról, 1823. a' Bermuda szigetek kormányzójává neveztetett, 's meghalt 1842. — k.

Löwe, német művészcsalád, mellynek kitünőbb tagjai : 1) *Lajos*, cs. k. udv. színész Bécsben, született Rintelnben 1795. Atyja hasonlóul színész és szinigazgató volt Németország több városaiban. A' fiu már gyermekszerepekben lépett fel a' szinpadon. 1810. jelent meg először Bécsben. 1811. Prágában szerződött alsóbb comicai szerepekre, 's itt maradt 1821-ig. 1823 és 1825. Bécsben vendégszerepelt, 's 1825 óta állandóan az ottani udv. szinház egyik első rendü tagja. 1838 óta rendező is. Idő folytán vendégszerepeket adott Németország minden nevezetesb szinpadán ; sőt pesti szereplése alkalmával 1842. a' magyar nemzeti szinpadon is fellépett egy nagyobb néma szerepben. Főbb szerepei : *Hamlet*, *Fiesco*, *Romeo*, Lear királyban a' *bohócz*, *Parcival*, *Rustan*, *Hans Sachs*, *Garrik* 'stb. Előadásai szigoruan lélektaniak, 's benne az igazság varázsát szerencsésen tudja az eszményiség ingerével egyesiteni. Egyébiránt mint lyrai költő is ismeretes, sőt tagja több tudom. egyletnek 's irodalom-művészeti társulatnak. Leánya 2) *L. Anna*, szinte kitünő színésznő Bécsben. — Idősb fivére 3) *Ferdinand* mint színész halt meg 1832. Bécsben. — Nővére 4) *Julia*, kitünő udv. színésznő Bécsben.— 5) *Johanna Zsófia*, L. Ferdinand leánya szül. 1815.. mint jeles énekesnő sokáig ébren tartá a' közfigyelmet a' németországi szinházi közönségben. — a.

Lübek, szabad város Németországban, melly Mecklenburg herczegségben, a' Trave folyónak a' keleti tengerbe ömlésénél fekszik. Területe 5 $^1/_2$ □ mfd. 26,000 lak. Hamburg és Bréma városokkal együtt (Hanzavárosok) 1810. Franciaországhoz csatoltattak 1815. ismét egyike lett a' 4 szabad német városoknak (Frankfurt hozzájárultával.) Fő kereseték : marhatenyésztés, halászat, kereskedés, hajózás. A' város és környék alkotmánya köztársasági, egyenlően vevén a' közügyekben részt a' senatus és a' polgárság. A' városban több nevezetes egyház és középület, nagyszámu jótékony és tanintézet. A' város maga 72 hajót tart fenn, mellyek többnyire orosz kikötők felé tartnak. Fő üzleti czikkek : bor, gabona, orosz termények, gyarmati áruk, német, angol 's franczia kézmüvek 'stb. Gyárai : dohány, kalap, posztó, selyem, borostyánkő, kártya, ezüst, arany, gyapju, lengyárak, timárság, enyvfőzés, eczetgyártás 'stb. (L. *(Hanza-szövetség)*. — k.

Lucca, ezelőtt önálló herczegség Olaszországban, nyugotról a' Középtenger, északról Modena, különben Toscana képezi határát. Ezen volt kis állam igen sürü népességgel bir, mintegy 20 □ mfdön 168,000 lakossal. Nagyon gazdag olaj- és gesztenyefa-erdőkben, van sok szőlőhegye, 's több hires fürdőhelye, hol évenkint 6000-nél több vendég jelenik meg. A' gabonatermés nem elégiti ki a' szükségeltet, hajózható folyói nincsenek, főfolyója, a' Serchio, csak fausztatásra alkalmas. Volt alkotmánya szerint a' herczeg minden törvényjavaslatot egy senatusnak terjesztett elé megvitatás végett. A' senatus 36 tagja a' kereskedők, tudósok, művészek és földbirtokosok osztályából választatott. Katonai összeirás ismeretlen volt ; háboru esetében minden luccai férfi köteles volt a' haza védelmére fegyvert ragadni, 1831 óta polgárőrség állott fenn. — L. ujabb történetének fő pontjai : 1805. e' herczegséget Napoleon a' Piombino fejedelemséggel egyesité, hol nővére Bacciochi herczegnő uralkodott. 1815. az osztrákok szállották meg, 's a' bécsi congress Mária Luiza spanyol infansnőnek,

IV. Károly király leányának 's az etruriai király özvegyének, 's gyermekeinek engedte által herczegség czime alatt, teljes souverainitással, mindaddig, mig, Maria Luiza osztrák főherczegnő vagy maradékainak kihaltával, Parma birtokához juthatna, melly esetben, valamint akkor is, ha az infansnő utódjai kihalnának, Lucca Toscanával egyesül, 's ez akkor nehány toscanai 's luccai kerületet Modenának enged által. Az infansnő csak 1818. lépett uralkodásra. Halála után, 1824. *Károly* infans követte. Ez 1847. őszén, az olasz forradalmi mozgalmak következtében, a' herczegségről önként mondott le Toscana részére. A' herczegség három kerületből állott: *Lucca*, *Viareggio* 's *Borgo e Mazzano*. Fővárosa *Lucca* 3000 házzal 's 23,000 lakossal bir. Nagyhirüek a' luccai meleg fürdők. — Jelenleg tehát a' herczegség Toscana egy részét képezi. (L. *Toscana*.)—k.

Luccana, gróf, l. *Espartero*.

Luden (Henrik) német történetiró, született 1780. Lobstedtben. 1808 óta történeti munkái 's eleven, virágzó előadása által tüntette ki magát Jénában; 1813—14-ben a' kor nagy mozgalmai a' publicisták sorába vezették, hol „Nemesisében" tért nyitott az ujonnan felébredt és sajtóbilincstől szabadult gondolatoknak nemzeti nagyságról, egységről, 's alkotmányos tárgyakról. E' folyóirat akkor még hatást gyakorolt a' közvéleményre; ő nyomatta le többek közt 1818-ban *Kotzebuenak* egy tudósitását az orosz udvarhoz a' weimári viszonyokról, melly roppant zajt gerjesztett. De az idegen hatalmak közbeszólása, 's a' gyenge weimári kormányra erőltetett rendszabályok megkeseritették politikai működését, 's 1819-ben felhagyott a' Nemesissel. Politikai munkássága még csak egy műre szoritkozott Hanover alkotmányáról; azontul a' történetiráshoz fordult vissza, 's 1826-ban megkezdé a' nagy „*Geschichte des deutschen Volkes*"-t, melly 1837-ig 12 kötetre nevekedett, bár még habsburgi Rudolf korát sem érte el. Joggal dicsértetik e' műben az előadás, de roszaltatik némelly pontban a' történetvizsgálati rész, 's a' tulságos terjedelmesség. Élete végső éveiben figyelmet gerjesztett egy kötet „*Denkwürdigkeiten aus Ludens Leben*," mellynek folytatása azonban elmaradt. — h.

Ludoviceum. E' nevet viseli egy, Pest város területén, az u. n. Orczykertben fennálló roppant épület, mellynek eredeti rendeltetése mindekkorig teljesedésbe nem mehetett. Első eredete a' jelen század elejéről származik, midőn a' háborus idők a' harczias szellem és katonai képzettség terjedését országos szükségnek bizonyitván be, az 1808. évi magyar törvényhozás e' czélból önkénytes adakozások utján egy nemzeti katonai intézet alakitását határozá el („Ut filii et posteri eorum non solum viribus sed arte quoque et ideo efficacius pro avita patria, constitutione et augusta regnante domo depugnare possint" 'stb. L. 1808 : 7. t. cz.) Ugyanezen törvényczikkben található azon hazafiak névsora, kik ezen intézet pénzalapjának neveléséhez járultak. Van köztök 69 *alapitó*, vagyis olly nagyobb birtoku honfiak és testületek, kik egyegy ifjura 6666 pft 40 krral megajánlott tőke lefizetése vagy kötelezése után, az intézetben növendék bemutatási joggal birnak. Összes pénzalapja az intézetnek jelenleg 791,744 pft. 22 kr., kezeli az országos pénztári hivatal Budán. — A' kitüzött terv szerint ez intézetben oktatás tárgyai leendettek: a' hadtan elméletileg 's gyakorlatilag, bölcselmi 's jogi tanulmányok, nyelvek; a'

tanfolyam 6 évre terjed, ekkor mindenkinek szabadságában állván akár hadi, akár polgári pályára lépnie. Az intézet személyzetét a' nádor előterjesztésére a' király nevezendette ki. Beléphetett volna minden 13—15 éves ifju, ki legalább 3 középtanodai folyamot végzett, vallás és rang különbség nélkül. A' növendékek száma 200, kikből 120 az intézet, 80 pedig saját költségén nyert volna oktatást, az előadásokat mások is hallgathatván. — A' L. alapköve 1830. jun. 28. tétetett le *József* nádor által, ezen emlékirással: „Magyar ifjaknak. A' hadi tudományban való oktatására. Dicső I. Ferencz császár 's kir. kedvezéseivel. Az 1808. országgyülésben Mária Ludovika ugyanakkor megkoronáztatott királynénktól neveztetett. Annak bőkezüségével és minden korbeli hazánkfiainak adakozásával gyarapittatott Ludoviceának alapkövét letette József, a' csász. és kir. öccse, Magy. orsz. n. ispánja. Ezen intézet törvényes főigazgatója. 1830-ik esztendei szent ivánhava 28-dik napján. Midőn bölcs előülése alatt hazánk közjaván, a' törvényesen arra választott férfiak ezen városban tanácskozának. — Épitőmester Pollack Mikály; épités gondviselője Gömöry Károly lévén." — k.

Lukács Móricz, m. acad. lev. tag és segédjegyző, született Pesten 1812. sept. 5-ikén, 's nevekedett felváltva itt és szülőinek temesmegyei jószágán, Bresztováczon. Iskolai tanulmányait házi nevelők vezérlése alatt végezte, 's e' közben apróbb utazásokat is tett nevelőivel az austriai örökös tartományokba, 's Porosz- és Szászországba. 1831-ben Krassómegyében tiszt. aljegyzővé 's Temes, Csanád, Csongrádmegyék táblabirájává neveztetett. Az erre következett évben Pestre költözvén, azóta ott lakik, 's idejét kedvencz tanulmányainak szenteli. 1836-ban pestmegyei tisz. aljegyzővé neveztetett ki, 's egy év folytán a' zöld asztalnál működött, azután ismét visszatért szokott független életmódjához. Byron némelly költeményeinek szerencsés forditása által figyelmet gerjesztvén, 1839-ben a' m. Academia lev. tagjává választatott, 's az academiai ülésekben több éven át a' segédjegyzői tollat is vitte Szalay László barátja helyett. A' Kisfaludy-társaságnak is, ennek szélesb alapokra állitása, u. m. 1842 óta, munkás tagja. — Ifjuságának kedvencz tanulmányai a' szépirodalmon kivül (már 8 éves korában Shakspeare drámáit olvasá) történettudomány, státus-gazdaság és philosophia valának. Nem csekély időt forditott élő nyelvek tanulására is, mellyek közől a' francziát, angolt, olaszt, spanyolt magáévá tette. Első irodalmi dolgozatait német nyelven irta, 's némelly illy nyelvü versei már 1829 előtt jelentek meg német folyóiratokban. De Toldy „Handbuch"ja által figyelmessé tétetvén a' magyar irodalom jelesb termékeire, azontul ennek szentelte erejét, 's legelőbb is a' formának kivánván mesterévé lenni, idegennyelvü remekek forditását tűzte ki magának feladásul. A' Tud. Gyüjtemény melléklapjában, a' Koszoruban, forditásokat közlött a' görög Anthologiából (1829); utóbb pedig megkedvelvén 's különösebb tanulmányul választván az angol irodalmat, jelesen Byron költeményeit, ezek közől többeket magyarra forditott. Megjelentek az 1834-iki Társalkodóban: *A' sötétség; Tasso keserve;* és *„az Álom;"* az 1835-iki Aurórában töredék a' *Corsair*ből; az 1835-iki Társalkodóban Byron *„Farewell"*je, 's töredék *Bulwer „Rajnai vándorai"*ból, továbbá Bulwernek, mint irónak, jellemzése; az 1836-iki

Társalkodóban töredékek Byron *Child Haroldjából* ; az 1837-iki Aurórában szinte sikerült fordítások Byronból (Egy eb sirverse 'stb.) 1837-ben édes atyját elvesztvén, komolyabb életviszonyok vették igénybe idejét ; 1839-ben azonban a' m. Academia tagjává választatván, 's b. *Eötvös, Szalay L.* és *Trefort* barátjai által, az általuk kiadandó „*Budapesti Szemle*" szerkesztésébeni részvétre hivatván fel, az irói tollat ujra felvette, 's ujabb Byroni fordításokon kivül, mik az Atheneumban (Cain) 's az Árvizkönyvben (Deformed transformed) jelentek meg, több tud. értekezés kidolgozásához fogott, mikben eddigi tanulmányainak eredményeit rakta le. Ezek közől egy „az állati magnetismusról" a' Budapesti Szemle I. kötetében (22—88 lap) látott világot ; egy másik „büntető jogi theoriák" ugyanazon gyüjtemény 2-ik kötetében. — A' büntető jog körüli folytonos mélyebb tanulmányainak gyümölcse azon jeles munka, mellyet 1842-ben b. Eötvös Józseffel társaságban adott ki, a' „*Fogház javitás.*"— Igy képezte magát Lukács Móricz a' haladási eszmék egyik legkitünőbb iró-bajnokává, 's a' józan, mérsékelt m. ellenzéknek hatályos ügyvédévé, főleg az Augsburgi Allg. Ztg. rágalmai 's alaptalan megtámadásai ellenében. Ezen érdemét Lukácsnak sohasem felejtheti el a' magyar nemzet. — A' szomoru forradalmat megelőzött ujabb időkben, midőn a' magyarországi politikai pártok élesebben elkülönözve fejlettek ki, 's az ellenzéki bizottmány, a' conservativ clubbal szemközt megalakult : Lukács M. egyike volt az ellenzéki költségen megjelenő politikai iratok birálóinak, 's az „Ellenőr" czimü zsebkönyvbe dolgozott is („Néhány eszme az egyesületi jog körül"). Dolgozott a' Tudománytárban is, (Az ujabb polgárosodás elemei Európában) az Athenaeumban (Néhány szó a' socialismusról 'stb.) Regélőben ; „a' Vierteljahrschrift aus u. f. Ungarn" német folyóiratban. Mint a' Kisfaludy-társaság tagja, ezen társaság Évlapjaiban Pope tanköltemenyét adta hű fordításban „a' műbirálatról" és spanyolból forditotta Cervantesnek „*a' bőkezü szerető*" czimü novelláját, kisérve a' költő életével, a' Külföldi Regénytárban. Iratait általában komoly készültség 's tanulmány zamata, nemes izlés, tartalmasság, és józan haladási szellem 's ember- és szabadságszeretet jellemzik. Jelenleg nagyobb külföldi utazást tesz. — Ismeretesek még a' magyar irodalomban : *Lukács Lajos*, biharmegyei, mint ügyes beszélyiró, a' Munkácsy-féle Rajzolatok segédszerkesztője, kinek kora halála veszteség volt az irodalomnak ; 's *Lukács Pál* a' „*Kis kert*" 's egyéb gyermekiratok szerzője, ki igen kedélyes modorban tud irni a' növendékek számára, a' politikai világban pedig *Lukács Sándor*, biharmegyei, gróf Zichy Otto titoknoka, 's a' győri ellenzék munkás tagja, utóbb győri követ az 1848-iki pesti nemzetgyülésen, 's nagy buzgalmu felruházási biztos a' forradalmi seregnél, jelenleg Amerikában. — h.

Luxemburg régi német tartomány, melly századok óta a' német birodalomnak volt alkatrésze, 1815 óta mint nagyherczegség a' német szövetséghez tartozott, mig a' Belgium és Németalföld között a' nagyhatalmasságok előtt folyt nyolcz évi válópör folytán, 1839. apr. 19. megosztatott. — Azelőtt a' nagyherczegség területe 125 □ mfd. volt 315,000 lak. Németország legnyugotibb határán, északnyugot 's nyugotra Németalföld, délre Franciaország, keletre és északkeletre a' porosz Rajna-tar-

tomány keritette be. E' fekvésből kitűnik Luxemburg volt német szövetségi erősség strategiai és politikai fontossága. Földjét nagyobbára az Ardenni hegyek erdei boritják, 's azért földmivelésre kevéssé alkalmas, többnyire len és kender termesztetik. A' baromtenyésztés nagyban űzetik. Van sok vada 's a' hegyi patakokban hala. Ásványok közül legtöbb vasat találni. Lakosai katholikusok, részint németek, de többnyire vallónok, kik romlott franczia nyelvet beszélnek. Ipara közt legnevezetesb a' vászonszövés, vasmüvek, bőr-, papirgyárak. Kereskedése csekély. Jó oskolája kevés. A' nagyherczegség évi jövedelme 1,800,000 forint volt. — Midőn 1830. Déli-Németalföld (Belgium) Északi-Németalföldtől (Holland) elvált; akkor L. n.hgség is, az erősség és környéke kivételével, a' Brüsselből származott forradalomhoz szitott. A' londoni értekezletben a' nagyhatalmasságok ugyan Holland és Belgium elválását kimondák, azonban a' luxemburgi kérdést tisztán német ügynek tekinték, mellyhez a' szövetségi gyülésen kivül a' Nassaui törzsháznak van eldöntő joga. Hosszas értekezések után végre 1839. a' következőben lön megállapodás: A' korábbi burgundi, továbbá az Austria és Holland között megosztva birt herczegség, a' későbbi Limburg tartomány, melly korábbi kiterjedésében 86 □ mfdön 350,000 lakost számlált, a' mint azt 1830 óta Belgium birta, felosztatik, 's belőle mintegy 46 □ mfd 200,000 lakossal Németalföld királyára ruháztatik. Ez utóbbi, mint luxemburgi nagyherczeg, ekkor ezen limburgi territorium legnagyobb részét, a' wallon Luxemburgérti kárpótlás fejében a' német szövetségbe keblezte, többi részét pedig a' régi hollandi Limburggal, tehát a' németalföldi királysággal egyesitette. Ennélfogva jelenleg a' korábbi Limburg herczegség 3 részre oszlik. Az egyik a' németszövetséghez, a' másik Belgiumhoz, a' harmadik Hollandhoz tartozik. Ezen Hollandnak átengedett limburgi részek, névszerint az ujonnan alkotott német Limburg herczegség, szolgálnak az addigi Luxemburg nagyherczegség részének Belgium számára történt átadásaért kárpótlásul. Luxemburg nagyherczegség tehát jelenleg még mintegy 50 □ mfdnyi területtel 's 154,000 lakossal, 's Limburg herczegség mintegy 40 □ mfddel 's 147,527 lakossal bir. Belgiumhoz Limburgból még mintegy 38 □ mfd 's 140,000 lakos, 's Luxemburgból mintegy 58 □ mérföld 's 149,571 lakos tartozik. Az ujabb szervezés életbeléptetésére Luxemburgba a' király-nagyherczeg *Hassenpflug* (lásd ezt) hesseni ministert hivta meg polgári kormányzó minőségben, ki azonban nem sokára oda hagyá ez állomást. (L. *Belgium*; — *Holland.*) — k.

Luzern, a' helv. szövetség harmadik cantona, 's egyike a' kath. őscantonoknak, 28 négysz. mérföldön 125,000 lakossal. A' Rens folyó hasitja; benne emelkednek a' hires Pilátus és Rigi hegyek részei. Gazdag rétekkel bir; mérsékelt jólléttel csaknem általában dicsekedhetik. Az iskolaügy 's tudományosság azonban, bár egy idő óta némileg előre ment, még mindig elég alacsony fokon áll. — Ezen őscanton a' helv. szövetség történetében mindig, 's legujabb időkben is előkelő szerepet játszott. — 1830-dik év juliusi napjai után, midőn a' schweiczi népek átalánosan fölkeltek, 's az 1814-iki reájok erőszakolt állapotok megszüntetését kivánták, Luzern is uj alkotmányt nyert. A' nép által szabadon választott alkotmányzó tanács hivatott össze, melly alkotmánytervet dolgozott ki. 1831. jan. 30-ikán ez

uj alkotmány a' nép nagy többsége által elfogadtatott. Az államforma képviseleti-democrata. Alapelvek, benne a' népfelség, a' kiváltságok eltörlése, vélemény- és sajtószabadság, a' birói és végrehajtó hatalom elkülönzése 's az előbbinek az utóbbitól függetlensége. Szerinte a' nép választá részint közvetve, részint közvetlenül képviselőit. A' nagytanács 100, a' kis tanács 15, a' főtörvényszék 13 tagból állt. A' hivatalok 6 évig tartottak. — Ezen alkotmánynak tiz éves fenállása alatt főleg az igazságszolgáltatási ügy javittatott tetemesen, melly előbb igen rosz állapotban volt. A' nagytanács szilárd következetességet bizonyitott. Az aristocraták és egyháziak ellenzéki pártja sok bajt okozott a' kormánynak. Luzern népe ugyanis igen hajlandó a' vallásos tulbuzgóságra. Mindazon nyugtalanságoknál, mellyek századokon át mozgaták, a' vallás vétetett ürügyül, 's a' nép azzal lett elhitetve, hogy vallása forog veszélyben. — 1841-ben, az ezen időre kitüzött alkotmányrevisio alkalmával egyszerre a' dolognak egészen uj, az előbbivel ellenkező rendje lépett életbe, de minden erőszakos forradalom nélkül. Január 30-ikán lefolyván az 1831-iki szabadelmü alkotmány ideje, a' nép megkérdeztetett: óhajt-e revisiót, vagy nem? — A' nép igent mondott. A' vakbuzgó, és ujolag a' vallás ürügye alatt fanatizált néppárt élén ebersoli *Leu József*, csekély müveltségü, de természetes ékesszólással 's nagy bátorsággal biró vagyonos földmivelő állott, kihez a' tanulatlan, 's a' papság által vezetett nagy néptömeg ábrándos hévvel csatlakozott. 100 tagból álló alkotmányzó tanács választatott, mellyben összesen csak 9 szabadelmü volt, ezeknek élén *Pfyffer Kázmér*, az 1831-iki rendszer bajnoka. Ellenében *Leu József* állott, ki az alkotmányzó tanács lelke volt, 's kihez annak nagy többsége buzgón ragaszkodott. A' szavazás előtt kevés nappal történt az aargaui zárdák eltörlése, a' mi a' canton vallásos hevét még magasb fokra emelte. A' szabadelmü ellenzék erősen küzdött, de természetesen sikeretlenül. Olly alkotmány jött létre, melly az államhatalmat teljesen az egyház alá rendelte. Az államnak régi gyakorlatban levő placetum-joga egyházi ügyekben forma szerint eltöröltetett. A' nevelésügy, 's az egyház és állam közti összes viszonyok vezetésére az uj alkotmány szerint kilencz tagból álló hatóság állittatott fel, mellyben a' papság által szabadon választott négy tagnak kelle szükségkép ülni. A' nagytanács jövendő tagjai egyházi eskü alá vettettek. A' sajtószabadságról szólló czikk megszorittatott, 's az államhivataloknak ujra megengedtetett — a'mi az 1831-iki alkotmányban tiltva volt — hogy külföldi hatalmaktól czimeket 's rendeket fogadhassanak el. Ugy szinte a' katonai capitulatio tilalma idegen hatalmak szolgálatában, melly az előbbi alkotmány egyik pontját képezé, az ujból kihagyatott. Az elkészült uj alkotmány elküldetett Rómába is, mintegy helybenhagyás végett. A' revideált alkotmány következtében választatott uj nagytanács egészen az alkotmányzó gyülés szellemében egészittetett ki. Szabadelmü tagjainak száma csak hatra ment, ezek közt *Pfyffer Kázmér* és *Kopp Jakab*, kik az ellenzéket vezeték. A' nagytanács az uj rend legtulzóbb párthiveiből nevezé ki a' kormánytanácsot és a' főtörvényszéket; a' szabadelmüek teljesen kizárattak az államhivatalokból egészen a' legalsó rétegekig. Hasonló szellemben semmisittettek meg a' lelépett kormány mindennemü intézkedései 's teremtményei, 's helyükbe

zárdák és egyházi testületek állottak. Leu József maga sem hagyta magát a' kormánytanácsba megválasztatni. Helyét ott *Siegwart Constantin* foglalta el, egy beköltözött, 's az előbbi kormány alatt hivatalt nyert, tessini születésü férfiu. — A' sajtószabadság csaknem egészen megsemmisittetett, 's uj büntetőtörvény hozatott be, igen szigoru büntetésekkel, mellynek határozatlan kifejezései legnagyobb mértékben veszélyezteték a' szabadságot. Mindez nem történt a' nép szabadelmüebb részének erős ellenszegülése nélkül, sok ezer polgár vetóval élt, de hiában, mert a' nem szavazók ugy tekintettek, mint a' törvény mellett szavazók. Még sokkal erősebb és vészesebb mozgalmat idézett elő nem csak Luzern cantonban, hanem egész Schweiczban a' jezsuiták behivása, 's a' nevelésnek az ő vezetésük alá adása, mellyet Leu a' nagytanács legelső üléseiben inditványozott. Ezen javaslat nagy ellenzésre talált az uj rend barátai, sőt a' papság egy részének oldaláról is. A' kormánytanács maga is azt nyilatkoztatta, hogy ezen inditvány ellenkezik az alkotmánnyal, melly szerint a' nevelő-intézeteknek közvetlenül az állam vezetése 's felügyelése alatt kelle állaniok. Több éven át tartott a' küzdelem, melly az egész szövetséget melegen érdeklé 's mindinkább felizgatá (l. Helvét szövetség). Végre a' kormánytanács megváltoztatta előbbi véleményét, 's 1844 octoberén megrendelé, hogy a' jezsuiták a' cantonban meghivassanak. A' szabadelmü párt, egyesülve nagyszámu conservativvel, vetót tett közbe ; de a' rendelet mégis, nagy izgatások folytán, csekély többséggel elfogadtatott. A' kevesebbség ekkor azon véleményben volt, hogy az alkotmányt megsérteni a' többségnek sincs joga, 's illy sérelemnek fegyverrel kell ellenszegülni. Ennek folytán 1844. dec. 8-ikán fölkelés ütött ki a' fővárosban, mellyet azonban, hosszasabb harcz és többek elesése után, a' kormány hadserege elnyomott. Ugyanez időben fegyveres csapatok nyomultak a' város felé, mellyekhez sok aargaui is csatlakozott. Solothurn és Bazelből szinte fegyveres erő közelgetett. Az Emmenfelden, Luzerntől fél óránnyira, ütközetre került a' dolog, mellyben a' kormány katonái megverettek; a' szabadcsapatok azonban, hallván a' kormánynak a' városbani győzedelmét, visszavonultak 's a' vállalat igy meghiusult. Most elkezdődtek a' bebörtönzések; sok száz felkelő elfogatott, még több pedig elszaladt a' cantonból. Ez utóbbiak száma tulhaladta az 1200-at. A' szomszéd cantonok nyilt karokkal fogadák elvtársaikat, az ingerültség napról napra növekedett, 's mivel a' luzerni tanács amnestiát adni nem akart, sőt szigoru rendszabályait még élesité, nagyszámu szabadcsapatok szerveztettek Aargau, Bern, Solothurn, Bazel cantonokban, Luzern legyőzésére. A' szövetséges gyülés erőtlenségében, nem tudott segiteni. Ezen szomoru hadjárat lefolyását 's kimenetelét l. *Helv. szabadcsapatok* alatt. — A' foglyok közt volt *Steiger Robert*, ki halálra itéltetett, de a' börtönből megszökött. A' szigoru vizsgálatok folytonosan tartottak. Steiger szökése után *Leu József*, ebersolli lakásán, ágyában alva agyonlövetett, 's ezen orgyilkosság uj nyomort árasztott a' szerencsétlen Luzern cantonra. Az uralkodó felekezet, minden előleges vizsgálat nélkül, politikai ellenеinek tulajdonitotta a' gyilkosságot. *Amman Vilmos* thurgaui vizsgáló biró vezette a' hosszas és kegyetlen inquisitiót, melly közben sokan puszta gyanuból elfogattak, 's évekig börtönöztettek. Leu gyilkosául *Müller Jakab*

nevü közönséges ember találtatott, 's végeztetett ki bakó kezе által, ki a' szörnyü tettet boszuállásból vitte véghez, miután a' fölkelés folytán fogva tartatott, 's pénzügyi tekintetben tönkre jutott. Luzern canton pedig nehéz betegségéből maig sem tud kiépülni. — k.

Luzzatto (Fülöp), fiatal olasz nyelvtudós, fia az uj-héber irodalom körül sok érdemet szerzett Luzzatto S. D.-nek, szül. 1830. Paduában. Már 1847. magára voná a' tudósok figyelmét egy a' „Rivista Europea"-ban megjelent czikke „*Az Elymacokról.*" Ebben kimutatá, hogy e' nép az indo-európai osztályhoz tartozik. 1848. a' Majlandban megjelenő „Journal de l'Inst. Lombarde de sciences" számára irta : „*Mémoires sur l'inscription conéiforme persane de Behistan.*" 1849. végre egy önálló munkával lépett fel, mellynek czime : „*Le Sanscritisme de la langue Assyrienne ou les restes de la langue Assyrienne recueillis et expliqués par le Sanscrit.* Etudes preliminaires au dechiffrement des inscriptionis Assyriennes" (Padoue, 1849. 8). Bevezetésében el vannak sorolva a' legujabb fölfedezések, kutatások 's megfejtések az előázsiai történelem és régiségtan terén. Továbbá *Botta* és *Layard* (l. *ezeket*) fölfedezései nyomán bebizonyitja, hogy az assyriai nyelv, mellynek szemita alapjáról addig sok tudós értekezés iratott, határozottan az indo-európai családhoz tartozik, 's csupán a' szanszkritból magyarázható. — a.

Lyell (Károly) egyike az első geologusoknak századunkban, született Skócziában 1797. A' természettudományok iránti szenvedélyes hajlamát tudós atyjától öröklé. Oxfordban jogtudományokat tanult. 1820. Londonban telepedett le, 's az ottani földtani társulatba lépett, mellynek 1824. titkára lett. Ez időtől kezdve adta ki „*Transaction of the geological society*" és „*Annales des sciences naturelles.*" 1828. alelnök, 1829. a' külföldi levelezés titkára, 1832. földtan tanára a' kir. collegiumban. Nagy földtani munkája : „*Principles of geology*" (London 1830-33. 3 köt. németre ford. *Hartmann*, Weim. 1824) által e' tudomány egészen uj, rendszeres alakot nyert. Ezen kivül kiadá : „*Elements of geology*" (London 1838. németül *Hartmann*, Weim. 1839.) — a.

Lynchtörvény (Lynch law). Igy neveztetik némelly északamerikai államban azon megvetendő szokás, miszerint a' nép saját önkénye szerint büntet olly egyéneket, kik gyülöletesekké lettek előtte 's ott, hol bizonyos erkölcstelen cselekvények, mint p. o. hazardjátékok, banktartás 'stb. büntetlenül maradnak. A' büntetés abból áll, hogy egy néptömeg összecsődül, a' szerencsétlen áldozatok házait megtámadja, az ingó vagyont szétrombolja, a' házakat felgyujtja, a' lakókat bántalmakkal illeti, 's nem ritkán hidegvérü kegyetlenséggel 's borzasztó kinok közt meggyilkolja. Illy példák többnyire a' déli és ujabb államokban fordulnak elő, hol a' szenvedélyek hevesebbek, 's az erkölcsi rend kötelékei tágabbak. Legszomoritóbb az, hogy a' közhivatalnokok ez iszonyuságokat békén elnézik, a' törvényszékek a' tetteseket fölmentik, 's a' törvényhozás az illetőktől minden elégtételt és támaszt megtagad. Egyike a' legszokottabb bántalmaknak, hogy a' kiszemelt áldozatokat bekenik szurokolajjal 's aztán tollakban hengergetik. Névszerint a' déli államokban mindenki ki van téve illy bántalomnak, a' kit csak távulról is azon gyanu terhel, hogy a' rabszolgaság ellensége. — A' Lynchtörvény elnevezése állitólag egy

John *Lynch* nevü embertől veszi eredetét, ki a' 16 század vége felé a' gyarmatokba tóduló rabszolgák 's fegyenczek dulásai ellen, a' lakosoktól korlátlan hatalmu törvényhozónak, birónak 's végrehajtónak választatott meg mind polgári, mind büntetőügyekre nézve. — Átvitt értelemben az elnevezés gyakran használtatik, a' nép által véghezvitt egyes hatalmaskodási esetekre. — k.

Lyndhurst (John Singleton *Copley*, baronet) angol statusférfiu, szül. 1772. Bostonban Északamerikában. 1775. Angliában telepedett le családja. Atyja, ki mint arczkép- és történelmi festész szerzett nevet, 1815. halt meg. A' fiatal *Copley* Cambridgeben 's Londonban tanulván, ügyvéd lett. 1816. Yarmouth várost képviselé az alsóházban. Nem sokára érdekébe kezdé őt vonni a' reá figyelmessé lett kormány. 1819. solicitor general (koronaügyvéd), 1824. attorney general 's 1826. a' cambridgei egyetem parlamenti képviselője lett. Eleinte, daczára annak, hogy Canning barátja volt, ellenezte a' katholikus emancipatiót, utóbb belátta ez engedély szükségességét. Ezután lordkanczellár 's egyuttal *Lyndhurst* báró lett. Mint a' torypárt hive, Wellington alatt is megtartá állomását. A' birodalmi kanczellária (court of chancery) végtelen visszaéléseinek megszüntetésére azonban igen keveset tett. A' reformbill ellen mindvégig küzdött. 's midőn az mégis keresztülment, egyidőre visszavonult. Később a' hűbéri törvényszék főbirája lett (chief baron of the court of exchequer); Peel és Wellington rövid kormánya alatt 1834. ismét kanczellár volt, 's visszalépése után sok bajuk volt vele a' whigeknek a' parlamentben. Nagy szenvedélyessége, mellyet az Irland feletti vitákban tanusitott, nagyon felingerlé az irlandiak haragját. 1845—1846-ig kanczellár volt Peel kormányában. — k.

Lytton (Edward) l. *Bulwer*.

M.

Maanen (Cornelis Felix), hollandi államférfiu, szül. 1769. Haagban. Tanult Leydenben, később ügyvéd 's a' közügyész segédje lett. Ismerete, tehetsége nagy volt, de politikai véleményét mindenkor a' hatalmasok érdekével kötötte össze. A' köztársaság idejében nagy pártolója volt a' népsouverainitásnak; a' hollandi királyság megalapitása után monarchiai nézetei felébreszték Lajos király bizalmát, 's ez igazságügyministernek nevezte ki. Midőn Holland 1810. Franciaországgal egyesült, a' császár államtanácsosnak, 's majd a' haagi feljebbviteli törvényszék főelnökének nevezte ki. Itt igen kedvező fényben tüntette ki magát. Midőn Holland alkotmányos monarchiává lett, akkor ismét alkotmányos nézeteknek hódolt. 1815. az uj királyságban igazságügyminister lett. Ámbár az uj törvények alkotása körül nagy érdemei voltak, neve mégis egészen népszerütlenné lett, számos reactionarius és zsarnoki rendszabályai 's tanácsai miatt. Nyilvános és magánviselete mindig kihivóbb alakot öltött. Rendszabályai szolgáltatták az első okot Holland és Belgium elválására.

A' belga forradalom kitörésekor a' nép porrá égette brüsseli palotáját. I. Vilmos király lemondása után neki is lejárt napja. 1842. kilépett a' ministeriumból 's meghalt 1846. — k.

Mac Adam (John) amerikai (mások szerint skóczíai) születés, 1783-ban jött vissza ősei hazájába, Angliába, midőn Skóczíában műutakat kezdtek épiteni. Utfelügyelővé neveztetvén, az utépités körül gazdag tapasztalásokat szerzett. — 1800 óta az ország több pontjain hivataloskodván, egész N.Brittaniát beutazta, 's olly nagy hirnévre tett szert, hogy nála és tanácsa nélkül már sehol sem akartak utakat épiteni, 's az ország minden részeibe neki kellett általa utasitott helyettes felügyelőket küldeni. Elveit az országutak épitése 's javitása körül két kis munkában fejtette ki, mellyek Londonban jelentek meg 1819 's 1820-ban. Az utépitésben általa behozott javitások adtak alkalmat, hogy e' tárgy a' parliamentben is szőnyegre kerüljön. Választmány küldetett ki, melly e' fontos tárgyban vizsgálatot eszközöljön, 's ezen orsz. választmány, a' megkérdezett műértők során, főképpen Mac Adam tanácsával 's terveivel élt. Az 1818-iki parl. ülésben M. Adam érdemei nyilvánosan megdicsértettek, 's rendszere egész Britanniában elfogadtatott. — 1836-ban halt meg Moffatban, Skóczíában. — Eljárásának, mellyet neve után „*Mac adamizálás*"-nak (to macaadamize) neveznek, fő vonásai következők: azon elvből indult ki, hogy az utaknak nem szabad igen nagy hajlással (Wölbung) birni, 's 3 hüvelynyi esés az ut közepétől annak két széleig 30 lábnyi széles uton untig elég. Rendszere összeköti a' kövezést a' kavicsolással. Csak kemény köveket, gránitot és kavicsot használ, mellyek körülbelől 12 lat nehézségü, 's egy négyszeg hüvelynyi nagyságu darabokra töretnek. Ezen darabocskák 6—10 hüvelynyi magasságra hintetnek az utra. Először nehéz illy utakon járni, de lassankint megülepednek a' kőmorzsák, 's egyenes és tartós ut képződik. Mac Adam, a' maga rendszere mellett, nem tartotta fontosnak, valjon az ut alapja kemény, vagy lágy, vagy épen mocsáros és ingoványos föld-e? — sohasem használt alapul nagy köveket, hanem mindenütt 's mindenkor csak 12 latos darabokat, mellyek szerinte egyetlenegy szilárd tömeggé egyesülnek a' kocsikerekek aránylagos nyomása által, holott a' mondott mértéknél nagyobb kövek a' kerekek által, mikkel arányban nem állanak, széljel nyomatnak és soha meg nem szilárdulnak. — h.

Macao, csak mintegy 5 □ mérföldnyi 's 40,000 lakossal biró, de igen fontos sziget Chinában a' Tiger és Peri folyók torkolatánál. 1844 óta külön portugal kormányzóság, melly felett azonban egy chinai mandarin viszi a' főfelügyeletet, ki a' chinai császár által fentartott politikai 's rendőri jogokat gyakorolja. Fővárosa *Macao* 30,000 chinai, angol 's portugal lakossal. Az utolsó angol-chinai háboru alkalmával nagy kereskedelmi fontossággal birt, közvetitő pontul szolgálván az európai és kantoni kereskedés között. Az 1842. aug. 26-iki béke óta azonban, 's a' honkongi angol telepitvény megalakulása, általában pedig a' chinaiaktól kiküzdött nagyobb szabadság óta, M. sokat vesztett régi fontosságából, ámbár az ottani közbenső közlekedés, különösen az opium-csempészetet illetőleg, még mindig tetemes. Az angolok ott egy factorsággal, könyvtárral, 's Chinára vonatkozó természettörténeti 's ethnologiai muzeummal birnak.

Székhelye azonkivül az angol-chinai prot. téritészetnek, egy chinai nyomdának, 's ez által középpontja a' China és nyugot közötti irodalmi közlekedésnek. A' város mellett egy hegyen található Camoens barlangja, hol ez állitólag „Lusiad"ját költötte. — a.

Macaulay (Thomas Babington) kitünő angol költő, itész és történetiró, szül. 1800. A' parlamentben 1830 óta több izben foglalt helyet. Melbourne kormánya alatt tagja lett az indiai főtörvényszéknek, honnan 1838 tért vissza. Legujabb időkben ismét parlamenti taggá választatásáról van szó, mit eddig csak hosszas betegeskedése gátolt meg. Egyes dalai 's balladái által már korábban tünvén fel, 1842. egy kötet költeményt adott ki, 's 1843. Niebuhrnak a' római történet feletti nézetei alapján „*Lays of ancient Rome*," 's már ezen munkájában feltünt nemes és erőteljes nyelve 's jeles rajzai. Mint itész az Edinburgh Review-ban épen olly szellemdus, mint alapos birálatai által tüntette ki magát, az irodalom legkülönnemübb termékeit ismertetvén. Összegyüjtve megjelentek ezek: „*Critical and historical essays contributed to the Edinburgh review*" (3 kötet, Lond. 1843). Irodalmi működésének azonban koronáját tevé fel az utóbbi években megkezdett 's folytatva megjelenő nagy történeti munkája által: „*The history of England from the accession of James II.*," melly a' minő lelkesedéssel fogadtatott Angliában, épen olly gyorsan körutat tett egész Európában, 's a' történetirás mezején valóban egészen uj és sajátságos utat tör meg. E' jeles műnek egy részét eddig magyar nyelven is birjuk, az eredeti nyelvnek megfelelő hű és erőteljes forditásban *Csengery Antaltól* (*Anglia története II. Jakab trónralépte után.* Pest 1852). A' mint a' magyar kiadó helyesen megjegyzi, e' munka épen olly tanulságos, mint kellemes olvasmány. Történetirói szigor, részrehajlatlanság mellett, művészi alak 's egészen emlékirati könnyüség és hűség jellemzi. M. irásmódja a' nagy dolgok szinvonalára emelkedik, a' hol kell; minden egyéb helyen egyszerü, tartalmas, 's olly szerény, mint diszes és folyékony. Komoly szépségei vannak, mellyek megkülönböztetik a' költészettől. Jellemrajzai hivek, teljesek 's nehány vonalban is bevégzettek. Tacitus nyelve és Scott Walter óriás alakjai. — a.

Mac Culloch (M'Culloch) *János*, kitünő angol orvos és természetvizsgáló, szül. 1773. oct. 6. Guernsey szigetén; az edinburghi egyetemen olly gyorsan képezte magát, hogy 18 éves korában már orvostanár lett. 1804-ban a' tüzérségi collegium vegytanárává neveztetett 's London közelében practizált. 1811-től fogva részt vett Skócziának a' kormány által megrendelt geographiai és természettani megvizsgálása munkáiban. 1820-ban szász coburgi Leopold herczeg udvari orvosa lön, élte utolsó éveiben pedig a' keletindiai társaság addiscombei katona növeldéjében vegytan és geologia oktatója volt. Meghalt 1835 aug. 21-ikén, ugyanazon évben, mellyben megházasodott, szerencsétlen feldülés 's ezt követett seborvosi hiba következtében. Skócziai geologiai 's természettani vizsgálódásai több érdekes munkára nyujtottak neki anyagot, u. m. *A Description of the western islands of Scotland* (3 köt. 1819); *A geological classification of weks with desriptive synopses* (1821); „*The Highlands and western island of Scotland*" (1824); *A system of geology with a theory of the earth* (1831). Ezeken tul sok érdekes kisebb czikket irt

főleg az „Edinburgh Encyclopediába." Az orvosi irodalmat két nevezetes művel gazdagitotta: „*Malaria, an essay on the production and propagation of this poison,*" (London. 1827), melly mű, szerzőjének *Malaria* melléknevet érdemlett ki: és: *An essay on the remittent and intermittent discases*" (2 köt. Lond. 1828). Hat éven át gyüjtött becses anyagokat Skócziának geologiai és minerologiai földabroszához. II. *M' Culloch* J. R. nemzeti gazdaság professora a' londoni egyetemnél, melly tudomány kifejtésére 's gazdagitására igen sokat tett. Hirnevét felolvasások által alapitotta meg, mellyeket Londonban tartott, 's mellyek neki alkalmat adtak a' főváros nagykereskedőit megismerni, 's azokkali társalkodás által saját tapasztalatait öregbitni, 's elméleti tanainak gyakorlatisága felől meggyőződni. Felolvasásainak alapvonalait adá e' műben: „*A discourse on the rise, progress, primitive objects and importance of political economy.*" — Smith Ádám hires munkájának általa eszközlött kiadását (4 köt. London, 1828.) a' szerzőnek életirásával, és saját igen tanulságos jegyzeteivel érdekesité. Oktatóvá neveztetvén a' londoni egyetemnél, alkalma lőn a' nemzeti gazdaság elméletét kimeritő nagy munkában dolgozni fel, 's megjelent tőle „*the principles of political economy*" (2-dik kiadás London 1830; németül Webertől, Stuttgart, 1831.), melly e' tudomány legjelesb előadásainak egyike. M' Culloch igen széles történeti és statistikai ismeretekkel bir, mellyek eszközöket nyujtanak neki az elmélet gyümölcsöző magyarázatára. Ujabb munkái: *A dictionary practical, theoretical and historical of commerce and commercial navigation* (Lond. 1832.) igen gazdag statistikai adatokkal. — h.

Macdonald (Etienne Jacq. Jos. Alex.), *Tarenti* herczeg, franczia marsal 's pair, szül. 1765. Cher megyében, hova egy skót clancsaládból származó atyja, mint az angol jakobita párt hive 1745. huszadmagával kiköltözött. 1787. mint hadnagy részt vett a' hollandi hadjáratban. Hozzáállott a' forradalomhoz, jelen volt a' Jemappes melletti csatában, 's mint dandárnok az 1793—94. hadjáratokban főképpen tüntette ki magát. 1795. osztálynok 's 1796. a' Rajna mellett majd Olaszországban alapitotta meg hirét. 1798. a' római államok kormányzósága bizatott reá. 1799. a' nápolyi főparancsnokságot nyeré el, ez országot azonban csakhamar fel kelle adnia. 35,000 ember élén megkezdé a' visszavonulást, Modena mellett jun. 12. megveré az osztrákokat, de jun. 17. a' Suwarow és Melas alatti tulnyomó osztrák-orosz sereg által, nem messze Piacenzától, teljesen megveretett. Csak Moreaunak köszönheté, hogy serége romjait nagy bajjal összeszedhette. Megsebesülvén, ott hagyá a' sereget 's versaillesi parancsnok lett, 's mint illyen, erélyesen támogatá Bonapartét a' brumaire 18-iki forradalomban. Ettől 1800. a' tartaléksereg parancsnokságát nyeré el. A' lunevillei béke után M. mint franczia követ Dániába ment; midőn visszatért, Bonaparte kegyét vesztette, mivel Moreau pörében bátran védé ennek ügyét. Cak 1809. küldetett ismét Olaszországba, hol Eugén herczeg jobb szárnyát vezette. 1809. julius 6-án a' wagrami csatában dicséretesen tüntetvén ki magát, marsallá 's tarenti herczeggé neveztetett ki. 1810. majusban Augereau helyébe a' hetedik hadtest vezényletét vette át Spanyolországban. Az 1821-iki orosz hadjáratban a' tizedik hadtestet vezénylé. Miután a' poroszok Yorck alatt

elváltak tőle, kénytelen volt visszavonulni, 's 1813. januárban Königsbergbe ért. Majusban bevette Merseburgot; részt vett a' lutzeni és bautzeni csatákban; Katzbach mellett Blüchertől megveretett. A' lipcsei csatában a' 11-dik hadtest vezére volt. Ő fedezé a' sereg visszavonulását és személyesen is csak ugy menekülhetett, hogy a' Pleisse folyót átuszta. A' franczia földre érve, kétségbeesetten erőködött megmenteni, a' mit még lehete, de sikeretlennek látván minden ellentállást, lemondást tanácsolt a' császárnak, mire nézve több előleges értekezlete volt Sándor czárral. A' Bourbonok ezért pairré, 's a' 11-dik hadtest parancsnokává nevezték ki. Napoleon visszatértekor azon hadsereg élén állott, mellynek feladata volt, Angouléme herczeg alatt, a' császár Párisba vonulását meggátolni. Egész serege Napoleonhoz menvén által, M. XVIII. Lajos kisérője lett ennek menekülésében. Majd visszatért; de a' 100 nap alatt minden szolgálattételtől vonakodott. A' második restauratio után a' király a' Loire melletti franczia sereg feloszlatásával bizta meg. 1816. a' becsületrend kanczellárja, 1819. a' testőrök tábornoka lett. Elhalmoztatott kitüntetésekkel, mindamellett a' pairkamarában az alkotmányos szabadság elveit pártolá. A' juliusi forradalom után aggkora visszavonulásra kényszerité, 's Guise melletti Courcelles várában élt, hol 1840. meghalt. Fia *M. Sándor, tarenti herczeg* 1824. született. — k.

Maciejowsky (Waclaw Sándor), lengyel iró, szül. 1792. Lengyelországban. Felsőbb tanulmányait Krakó-, Boroszló-, Berlin- 's Göttingában végezte. 1818. a' varsói lyceumnál a' régi irodalom, 1819. az ottani egyetemnél a' római jog tanára lett, 1822. a' lengyel királyság számára készitendő törvénykönyv alkotásával megbizott küldöttség tagjává, 1831., a' varsói egyetem feloszlatása után az ottani polg. törvényszék birájává neveztetett. A' szláv jog körüli kutatásainak eredményeit számos lengyel folyóiratban bocsátotta közre; ezenkivül irt: „*Szláv jogtörténelem*“ (Historya prawodawstwie Slowian, 4 kötet Varsó 1832—35; németül: Stuttg. 1836.); továbbá: „*Adalékok a' szlávok történetéhez, irásmódjához 's jogához*“ (Pamietniki o dziejach, pismiennictwie i prawodawstwie Slowian, 2 köt. Varsó 1838.); 1841. a' szlávok eredeti keresztyén egyházáról, 's 1842. a' lengyelek szellemi 's politikai életéről, a' Pjastok és Jagellók uralkodása alatt, adott ki munkát. Ámbár alaposság hiányával vádoltatik, irataiban mégis sok uj és érdekes adatot találhatni a' lengyelek korábbi polgári és házi életéről. — a.

Mackintosh (sir James), angol jogtudós, államférfiu és iró, egyaránt kitünő, mind terjedt tudományossága, mind nagyszerü nézetei 's szabadelmü elvei által a' törvényhozás, politika és philosophia terén. Született Skócziában 1765. Edinburgban orvostant hallgatott, de e' pályáról hamar lelépett. 1789. Londonban egy röpiratot adott ki a' regensség kérdését illetőleg. Későbbi hirének alapját azon munkája veté meg, mellyet a' continens beutazása után, viszonzásul Burke hires franczia-ellenes munkájára irt: „*Vindiciae Gallicae*“ vagy: a' franczia forradalom védelme (1792). Ez időben a' törvénytudományt tanulta 's ügyvéddé lön, majd a' Lincolns-Inn termeiben a' népjog felett tartott felolvasásokat, mik igen látogatottak voltak. Kevés idő mulva nemességet nyert, 's több évig államhivatalban élt, névszerint Keletindiában, hol különösen a' büntető-

törvények rendezése körül nagy érdemei vannak. Alig tért vissza Angliába, egy skót megye azonnal követeül választá az alsó-házba, 1813 óta azonban folytonosan egy angol várost képviselt. Nem sokára az első parlamenti szónokok között foglalt helyet. Széles és mély ismeretének, tudományosságának, 's a' mellett ritka nemesszivüségének számos bizonyitványát adá. Fő törekvései a' büntetőügy javitására voltak irányozva. A' legfontosabb események, miknél szónoklati erejét kitüntette, voltak: Napoleon visszatérése Elbából, a' laibachi congress, az irföldi katholikusok, a' görögök elnyomatása, a' skót esküttszékek, a' királyné pöre 'stb. Egy ideig a' skót egyetem lord-rectora is volt. Mint itésznek igen nagy becsü munkái vannak. Az ő „*Anglia története*" nem annyira kimeritő elsorolása az eseményeknek, mint inkább Anglia haladásának 's fejlődésének tiszta, mély és philosophiai átnézete. 1831. fényes szerepet játszott a' reform érdekében. Meghalt 1832. — a.

Macready (Vilmos) Angolhon első rendü szinésze, született 1795-ben Londonban. Atyja is becsült szinész volt a' Covent gardenben, 's több vidéki szinésztársaság igazgatója. Ifjuságuk óta a' szinpadon nevelé gyermekeit. Ez 12 éves korában már római hősöket játszott. Az iskolából egyenesen atyja társaságába lépett, 's évről évre haladt pályáján. Önálló férfivá levén Bathban, Dublinban, 's majd a' Covent gardeni nagy szinpadon lépett fel, melly akkor Kemble Jánost, Keant és Yorkot számlálta tagjai közé. E' nehéz verseny nem ijesztette el Macreadyt, azonban a' főszerepek amazok által lévén elfoglalva, csak alárendelt hatáskört nyerhetett. Ekkor jelent meg Knowles' Virginiusa, 's e' szerepben Macready erőteljes, hü és szenvedélydus játéka a' szinésznek jövendőjére nézve elhatározó volt. Ez idő óta első rendü szerepekre alkalmaztatott, 's midőn versenytársait a' halál vagy önkénytes lemondás eltávoztatá, ő maradt Angliának elismert első tragicusa. Évenkinti utazásai mindinkább elterjesztek művészi hirnevét; Párisban Talmára emlékeztetett, Északamerikában ünnepelt szinhős volt. 1835-ben kibérlé a' bathi szinházat, de megbukván, letevé az igazgatást. 1837-ben a' Covent garden igazgatását vállalta fel, mellyet 1839-ig vezetett a' legnemesebb szellemben, de épen azért erszényére nézve nem annyira hasznosan. Érdemei, mint igazgatónak, nem kevesbek szinészi érdemeinél; ő volt, ki az angol nemzeti drámának ismét elismerést vivott ki, mig minden egyéb szinpad a' divat tarkaságainak hódolt. Macready játéka tüzes volt és elragadó; szellemdus felfogás, a' költőnek (nevezetesen Shakspearenek) legbensőbb áthatása 's megértése, éles jellemzés, 's magas lelkesültség egyesültek játékában a' tiszta, correct előadással; e' mellett a' természet physikai segédeszközök gazdagságával látta el. Tisztelői „az angol szinpad királyának" fényes nevével ruházták fel. — Gyengeségei azonban neki is voltak, mint majdnem minden nagy művésznek; hiu, dicsvágyó, 's alárendelt társaival egész a' zsarnokságig 's tettleges bántalmakig, keményen bánt, ugyhogy több izben az angol törvényszéknek kellett vele megértetni, miként vele a' többi szinészek is, legalább a' törvényszék előtt, egyenlők. — h.

Madagaskar, 10,500 □ mfdnyi nagyságu sziget, Afrikától délkeletre, a' déli széles. 12—25 $\frac{1}{2}^0$ között, egyenközileg az afrikai parttal, mellytől csak a' 75 mfdnyi széles mosambiquei csatorna választja. Termé-

keinek gazdagsága által kitünő, de mindeddig egyike a' legismeretlenebb földrészeknek. Közepén elnyuló hegyei 18,000 lábnál magasabbaknak mondatnak. Vannak igen termékeny vidékei, de nagy része mocsárokból 's használatlan pusztákból áll. Rizs, ananász, czukornád, kukoricza, déli gyümölcs, bor, selyem, gyapot, kender, kókuszdió, méz, gumminemek, szarvasmarha, vaddisznók, 's ittott vad marhák képezik a' sziget fő gazdagságát; vannak benne krokodilok, kigyók, skorpiók, sáskák 'stb. A' kávé ujabb termesztmény 's jól diszlik. Van sok vasa, reze, ezüstje. Légelye általában véve egészséges. — Lakosainak száma 4—5 millio, kik különböző törzsökhöz tartoznak ugyan, de már igen összevegyültek; mindazáltal négerfaj egy sincs közöttök. A' belső részekben lakó *hovák* olajszinüek, európai vonásokkal, 's hosszu hajjal birnak. Az egész szigetben csak *egy* nyelv van, melly rokonnak látszik a' maláji nyelvvel. Az őslakosok talán négerek voltak, 's arabok's malájokkal vegyültek. A' madagasszok nem egészen nyers nép, banem földmivelést, marhatenyésztést, bányászatot űznek, házakat épitnek, 's ismerik az irást. Több istent hisznek 's bálványaik vannak; halottaikat elégetik. A' *hovák* birodalma, a' sziget közepén, leghatalmasabb 's legpolgárisultabb. Fővárosa: *Tenonarive* vagy *Emirm* 80,000 lakossal. A' sziget legfontosabb keresk. városa a' nyugoti parton lévő *Nunzengaye*. Egyéb néptörzsök a' hovákon kivül, a' *seklávok, antavérek, betimsevák, betaminének, antecimek*. Az egész délnyugoti part ismeretlen; lakosai barátságtalan 's az európaiak iránt ellenséges népeknek tartatnak. — Most 22 király uralkodik itt ugyanannyi államban, miknek nagy része 1828 előtt *Radama* királynak volt alávetve, ki európai rokonszenve által tünt ki, önként fölkeresé az angolok barátságát, sőt a' rabszolgakereskedést is megszünteté. Az ő védelme alatt a' keresztyén téritészek 100 oskolát állitottak itt. 1828. Radamát neje, Renavento-Mayoke, megmérgezé, rokonait leöleté 's önmaga ült trónra. Azóta véres zsarnoksággal ő uralkodott, a' polgárisultság minden magvát kiirtá, 1835. a' keresztyénséget megtiltá, a' téritészeket elkergeté, 's az európaiakkal minden közlekedést megtiltott. Az angolok 's francziák hiában iparkodtak ennek ellene dolgozni; 1845. egy véres csatában az európaiak voltak a' vesztesek. — k.

Mädler (János Henrik) 1840 óta a' dorpati csillagda igazgatója, szül. 1794. Berlinben. 1829 óta *Beer* Vilmossal együtt szorgalmasan buvárkodott a' csillagászat terén Berlinben. Nagyobb méltánylással fogadtatott az általa kiadott holdkép (*Mappa selenographica*, 4 sectio, Berlin 1834—36. 4 r.) 's az ahhoz szolgáló *Allgemeine vergleichende Selenographie* (Berl. 1837. 2 köt. 4.). 1836 óta az uj kir. csillagdában is alkalmaztatott *Enke* igazgatása alatt. 1837. a' holdnak egy általános térképe jelent meg tőle 12 hüvelynyi átmérővel. Azonkivül több kettőscsillag és Saturnus holdjai pályájának kiszámitásával foglalkozott. Főbb iratai még: „*Populäre Astronomie*" (Berl. 1841.); *Leitfaden zur allg. phys. und mathem. Geographie* (Stuttg. 1844.); *Astronomische Briefe* (Riga 1845). — a.

Magelhaes (Rodrigo Fonseca), egyike Portugal első államférfiai 's szónokainak, szül. 1787. Coimbra mellett. Az 1808-iki háboruban a' félszigeten folyvást részt vett 's az angol seregben kapitányi rangot nyert. Beresford marsal iránti gyülölete sok kellemetlenségbe keveré. 1819. Bra-

siliába menekült, hol kitünő szerepet viselt, 's honnan csak az országnak Portugaltóli elszakadása után, 1822. tért visza, Portugalban eleinte az igazságügy és cultusministeriumban alkalmazták, de 1823. az alkotmányos sereghez adták hadititkárul, állomását elveszté, 1825. ismét megnyeré, 's megtartá dom Miguel bitorlásának kezdetéig, ki mindenkép iparkodék őt megnyerni. M. visszautasitá a' fényes ajánlatokat, 's 1828. Angliába szökött, hol „*Paquete*" és „*Aurora*" cz. lapjaiban erélyesen 's ügyesen küzdött az alkotmány viszszanyerése mellett. 1832. Dom Pedroval visszatért Portugalba, 's az igazságügyministerium főigazgatója lett. A' következő évben ismét Angliába küldetett, hogy Dom Pedro érdekében működjék. Donna Maria da Gloria királyné alatt több fontos hivatal bizatott reá. Ekkor adá ki a' „*Revista*" cz. lapot is. 1834. cortez-követ volt, 1835. Saldanha ministeriumában belügyminister, hol az ország felvirágzására hihetlenül sokat tett. Ellenei azonban meggátolák, valamennyi üdvös tervei sikeresitésében. 1836. a' ministeriumból kilépvén, ismét a' kamarába választatott. 1839. Bomfim gróf ministeriumában ujra belügyminister volt, de soká nem tarthatta magát, ugy hogy ismét a' kamarába szorult munkássága. — k.

Magendie (Ferencz), korunk egyik leghiresebb physiológja, szül. 1783. Bordeauxban. 1831 óta tanár a' párisi Collége de Franceban. Érdemei különösen a' tapasztalati physiologia terén nagyok, névszerint számtalan kisérletet tett eleven állatokkal. Számos iratai közül a' főbbek: „*Précis élémentaire de physiologie*" (2 köt. Par. 1816. 4 kiad. 1836; németül *Heusinger* 2 köt. Eisen. 1834—36, 's *Elsasser* 3 kiad. Tüb. 1834—36); — *Formulaire pour l'emploi et la préparation de plusieurs nouveaux médicamens*" (Par. 1821; 9. kiadás 1836. németül *Kunze*, 6. kiadás Leipzig 1831; — *Leçons sur les phènomènes de la vie* (4 köt. Par. 1836—38; német. *Baswitz*, 2 köt. Elberf. és Köln 1837); — *Leçons sur les fonctions et les maladies du systéme nerveux* (2 kötet Paris 1839; németül *Krupp*, Leipz. 1841). — a.

Magnäán intézet. (Magnäanisches Institut). Igy neveztetik az islandi kéziratok kiadására *Magnäus* Arnas tudós islandi tanár által (szül. 1663) Kopenhágában rendelt alapitvány, melly 1766. k. megerősitést nyert, 's 1772 óta saját bizottmány igazgatja ügyeit. Ennek fáradozásai folytán koronként az idősb Edda nagy kiadása, számos rege, egyházi 's világi törvénykönyvek, glossariumok, facsimilék 'stb. adattak ki, 's mások kiadásai pártolást nyertek. Legujabb időkben a' középkori islandi évkönyvek kivonata 's egy 13 századi islandi törvénykönyv (Suinsida), továbbá Snorro Sturleson „Eddája" (az ifjabb) 's ennek folytatása, a' „Skalda" jelentek meg. — a.

Mágnások l. *Felsőház.*

Magneticus egylet. (Magnetischer Verein). A' tudomány összes történetében az egyesült 's kitartó szellemi erő hatalmának egyik legnagyobb tanubizonysága azon egylet, mellynek czélja a' földmagnetismus törvényeinek 's lényegének kiismerése. A' delejesség titokszerüségének föllepiezési vágya hihetetlen erőfeszitéseket hivott létre, különösen az ujabb időkben. 'S miután a' delejes tüneményeknél a' hely és idő kiválólag fontos szerepet játszanak, szükség volt, hogy az emberi szellem különböző

és számos helyeken 's időben tegye meg észleléseit. Illy messze kiterjedő magneticus egylet eszméjének első lenditője *Humboldt* Sándor (l. ezt) volt. Miután már 1806 's 1807. önmaga tett észleléseket Berlinben, később alkalma volt ezeket *Arago, Oersted, Ampire* és *Seebeck* természettudósok fölfedezéseivel, valamint az akkori angol északi sark-expeditio eredményeivel, 's végre az egykoru párisi 's kazáni tapasztalatokkal egybehasonlitani. Ezen alkalommal belátta az egyesült erő és egykoru észlelések előnyét, 's eszméje valósitását elhatározá. A' föld különböző pontjain egy tudományos hadtestté toborzá össze a' természettudósokat, kiknek feladata volt, szoros csatarendben nyomulni be a' természet még elzárt terére, hogy azt a' szellem számára meghóditsák. 'S igy támadtak az ő izgatására több helyen delejes observatoriumok, hol az év bizonyos napjain 's óráiban, egyforma eszközökkel (Gambey-féle declinatoriumok észlelések tétettek, miket azután összehasonlitának, 's legelőször *Poggendorf* „Annalen der Physik" (19 köt. 130; 's 31, 34, 35 köt.) cz. folyóiratában tevén közzé. Azonban a' tudományos vizsgálatok folyama fennakadott, 's a' megkezdett mű 1834-ig csak kevés helyen folyt a' mulhatatlanul szükséges pontossággal. A' nevezett évben göttingai udv. tanácsos *Gausz* irata által („Über die Intensität des Erdmagnetismus") uj lendületet nyert. Uj mértékek, uj kifejezések, uj méreszközök találtattak, a' delejtűnek uj tulajdonságai, uj haszonvehetősége fedeztetett fel. A' nyert eredmények természetesen felfrissiték a' magnetismus iránti általános érdeket, 's a' kiterjedt, pontos és egykoru észlelések szükségét nagyobb mértékben kezdék érezni, mint valaha. 'S igy alakult, egy részben a' régiek maradványaiból, az ujabb, második magneticus egylet, mellynek középpontja Göttinga lett, lakhelye a' két fő lenditőnek, *Gausz* és *Webernek*. Ez nem sokára olly terjedtséget nyert, 's a' begyült anyag ugy felhalmozódott, mikép az eredmények közzététele végett egy külön közlönyre lett szükség. Gausz és Weber ennélfogva egy évi iratot adtak ki: „*Resultate aus den Beobachtungen des magnetischen Vereins*" (3 évfoly. Götting. 1837 's 38; Leipz. 1839). Minden évnek hat bizonyos napján 24 órán keresztül minden 5 percz elteltével pontosan feljegyeztettek a' delejtű eltérései, 's *Gausz* módszere szerint az intensitási mérések eredményei Altona, Augsburg, Berlin, Bonn, Braunschweig, Breda, Breslau, Dublin, Freiburg, Göttinga, Greenwich, Kazan, Kasszel, Königsberg, Kopenhága, Krakó, Lipcse, Majland, Marburg, München, Nápoly, Pétervár és Upsala városokban. A' nevezett folyóirat harmadik folyamában *Gausz* már: „*a' földmagnetismus általános elméletét*" közli. Ezen 's más eredmények rendkivüli fontossága fölébreszték a' reményt, miszerint végre nagy és elhatározó lépés fog tétethetni a' földmagnetismus teljes megismeréséhez, 's ennélfogva az egylet igen hatalmas pártolásra talált számos helyeken, igy p. o. a' keletindiai társulatnál, Sz.-Ilona szigetén, Montrealban, Jóreményfokon, Madras-, Bombay-, Vandiemenföldön 's a' Himmalaján vizsgáldák állittattak. Az orosz kormány Barnaul, Jekaterinoslaw, Nercsinszkben, a' franczia kormány Párisban 's Algirban, az angol kormány északi 's déli Amerikában tett intézkedéseket. Szép sikerüek voltak a' magneticus sarkok fölfedezésére nézve *Ross* tengerészkapitány expeditiói az északi és déli sarkok vidékein. — p.

Magnetismus l. *Delejesség ; Somnambulismus ; Villanyosság.*

Magnin (Károly), a' párisi királyi könyvtár őre, 's *Fauriel* (l. ezt) és *Ampére* barátaival együtt egyike az ujabb franczia itészet alapitóinak, kik a' költészet lényegének mélyebb felfogása 's bő történelmi ismeretek által uj korszakot teremtettek a' franczia irodalomban. Szül. 1793. Párisban, 's az itteni egyetemben nevekedett Guizot, Villemain és Cousin befolyása alatt. Már 1815. tünt fel költeményei 's „*Racine, ou la troisième représentation des plaideurs*“ (Par. 1826.) cz. vigjátéka által. Alapos gyakorlati műismeretét tanusiták a' Revue des deux Mondes-ban 1832 óta megjelent számos széptani és itészeti dolgozatai. 1834. felolvasásokat tartott az egyetemnél, miket később tudományos munkává dolgozott át, e' czim alatt : „*Les orgines du théâtre moderne*“ melly 1838. jelent meg, 's az antik szinészettel foglalkozik. — a.

Magyar akademia. Azon régi vágy, mellyet a' nemzeti müveltség és tudományosság barátai már régóta tápláltak keblükben, végre megtestesült. Gróf Széchenyi István, a' tettek embere, az 1827-iki országgyülésen egész évi jövedelmét, (160,000 p. forintot) e' czélra ajánlván, példáját több hazafi követé, 's az 1827 : 11-ik törvényczikkely elrendelé, hogy e' nemeslelkü honfiak önkéntes adakozásaiból, Pesten, tudományos akademia állittassék, mellynek pártfogóságát a' nádor, József főherczeg, vállalá el, 's hogy terv és szabályzat dolgoztassék ki, mellyet a' nádor, országgyülési időn kivül is, királyi jóváhagyás alá terjesszen. Az 1827 : 12-ik törvényczikkely elszámlálja az akademiára tett pénzbeli ajánlatokat, mellyek során gr. Széchenyi Istvánon kivül, ott áll többek közt hg. Batthány Fülöp 50 ezerrel, gr. Károlyi György 40 ezerrel 'stb. Gr. Teleki József az akademia későbbi, 's mostani elnöke, a' jeles Teleki-könyvtárt ajándékozta az akademiának, 's e' fölött 5000 forintot. 1830-ban, az alaprajz legfelsőbb helyen is jóvá hagyatván, életbelépett a' tudományos anyaintézet, mellynek czélja : a' tudományok és művészetek minden nemében a' nemzeti nyelv kimüveltetésén igyekezni, a' hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá 's gazdagabbá tenni, azt mind eredeti munkák dolgozása mind régi és uj remekirók magyarra forditása által gyarapitani, e' végre okleveleket, 's egyéb emlékeket, 's még rejtve lévő kéziratokat felkeresni és közzétenni ; gondoskodni, hogy a' nemzeti játékszin jó darabokban szükséget ne szenvedjen ; megfejtés végett feladandó kérdések 's beküldött feleletek megjutalmazása által a' nemzeti irodalmat elősegiteni ; a' nyomtatásban megjelent munkákat vizsgálat alá venni, a' legjelesebbeket megjutalmazni, 's birálatait és tudományos hirdetményeit közrebocsátani ; a' beadandó kéziratokat megvizsgálni, 's ha helybenhagyást nyernek, tulajdon költségén közrebocsátani 's a' szerzőket jutalmazni ; évkönyveit 's értekezéseit sajtó alá adni, pénzerejéhez képest tudományos utazásokat is tétetni. — Az alapszabályokban kimondatott, hogy a' tagok óvni fogják magokat a' vallási 's politikai tárgyak vitatásától, 's a' nyomtatványok censura alá terjesztetnek. — Áll az akademia 25 tagu igazgató tanácsból, melly a' társaság tőkepénzeire 's jövedelmeire ügyel, 24 tiszteletbeli tagból, kik fizetést nem huznak, de a' gyülésekben székkel és szavazattal birnak ; 24 rendes tagból, kik a' társaság pénzerejéhez képest fizetéssel vannak ellátva, 's határozatlan számu levelező tagokból, kik

közől választatnak a' rendes tagok. — Van az akademiának egy elnöke (kezdettől fogva gróf *Teleki József*), egy alelnöke (előbb gróf *Széchenyi István*, most gróf *Andrássy György*); titoknoka, segédjegyzője, pénztárnoka, ellenőre, ügyvéde 's irnokai. — Ki van mondva, hogy a' taggá választatást még a' legérdemesbnek is tehetségei megismertetésétől 's a' társaság megbirálásától kell várni, 's azután esengeni tiltatik. — A' tudományok osztálya eredetileg hat volt, u. m. 1) nyelvtudomány; 2) philosophia, 3) történetirás, 4) mathesis, 5) törvénytudomány, 6) természettudomány, mellynek gyarapitására külön külön hét rendes tag (három budapesti, négy vidéki) neveztetett ki. — E' hat osztály ujabb időben igen helyesen négygyé vonatott össze, u. m. 1) nyelv- és széptudományi, 2) történeti, 3) philosophiai és társadalmi tudományi, 4) mathematikai és természettudományi. — Az igazgató tagok, üresség támadván, szabad szavazattal választanak magok közé uj tagot, 's ők nevezik ki az elnököt és másodelnököt, kik évenkint ujra választatnak, 's megerősités végett legfelsőbb helyre terjesztetnek. A' tiszteletbeli tagokat azok számából, kik a' magyar irodalomra 's akademiára nézve érdemeket szereztek, a' tiszteletbeli 's rendes tagok választják szavazatok többségével. A' rendes tagokat szinte a' tiszteletbeli 's rendes tagok, szótöbbséggel választják olly férfiak közől, kik magyar nyelven irt munkáik által nevet 's tekintélyt szereztek. Ezek közül 18 Budapesten lakik; a' többi 24 az ország más részeiből választatik. A' tagoknak szükséges magyarul tudni, kivévén a' külföldi levelező tagokat. Titoknok a' rendes tagok sorából választatik az igazgató, tiszteletbeli 's rendes tagok szavazatai által, 's egyéb hivatalt nem viselhet. Rendes tagok fizetése, ha helybeliek, 500 ft. ha vidékiek, 300 ft; a' tisztviselők szinte fizettetnek; a' többi tagok becsületből vesznek részt, 's jutalmuk: a' nemzeti ügynek szolgálhatás. — A' gyülések Pesten tartatnak. Az igazgató tanács évenkint egyszer jön össze; végzéshozásra 9 tagnak kell együtt lenni. E' gyülés elnököket választ, jutalmakat szab az elfogadott 's koronázott munkáknak; a' pénztár felől tanácskozik, számot vesz, 's a' társaság munkálatairól az országgyülést és megyéket tudósitotta. A' heti kis gyülésekben a' rendes tiszteletbeli és levelező tagok vesznek részt. Ujabban hetenkint, meghatározott napokon, osztályülések tartatnak, tudományos értekezések felolvasásaival, 's havonkint egyszer az osztályok összes ülései, mellyekben a' társaság jegyzőkönyvei hitelesittetnek, levelezései elintéztetnek, 's a' közös ügyek tárgyaltatnak. Évenkint nagy gyülés szokott tartatni, mellyre a' vidéki tagok is, napdij mellett megjelennek, hol a' tagok választatnak. A' kiadott munkák, kéziratok, 's megfejtett tudományos kérdéseknek jutalom rendeltetik, 's ujabb pályakérdések tűzetnek ki. A' nagygyüléseket a' közönségnek is nyilt *közgyülés* fejezi ki, hol a' nevezetesebb értekezések 's szépmüvek felolvastatnak, 's az akademia működéseiről számot ad a' hazának 's közönségnek. A' társaság pénztára, valamint nagylelkü hazafiak áldozataiból eredt, ugy folyvást illy adakozásoktól várja gyarapodását. A' jövedelem hatod része esztendőnkint a' tőkepénz nevelésére fordittatik. — 1845. végével az akademiai egész pénzalap tett, a' tőkésitendő kamathatodokkal 392,955 ftot; miből gyümölcsöző tőke volt: 376,360 ft; ezenkivül 600 pft holtig ajánlat évenkint; a' készpénzi összes bevétel tett

54,716 ftot, a' kiadás 44,992 ftot. Az academiai személyzet száma 1847-ben követk. volt : elnökség és igazgató tanács (köztök 7 tiszt. tag) 23 ; titoknok és tisztviselőség 8 ; tiszteleti tag : 19 ; rendes tag : 38 ; helybeli levelező tag : 40, vidéki : 64, külföldi 21 ; összesen : 182. — Minden tagok, kineveztetésük vagy elválasztatásuk alkalmával, okleveleket nyertek. Első izben minden hely kinevezés által töltetett be; de a' megüresedett helyek már választás által egészitettek ki. A' pályakérdések jutalma, mellyek sorban az osztályok által tűzetnek ki, 100 arany; e' mellett másodjutalmak is adatnak. Ugyanilly jutalom járt évenkint a' legjobb drámának; mióta azonban a' nemzeti szinház 's drámai irodalom jobban megerősödött, az akademiai drámai jutalom, ugy a' szindarabok fordittatása, 's e' forditások dijazása megszünt. Ezenkivül a' társaság 200 aranyból álló nagyjutalmat szokott adni évenkint a' nyomtatásban megjelent legjelesebb magyar műnek. — Rendes kiadásai a' társaságnak : Az Évkönyvek, mellyekből már 7 kötet jelent meg; a' már megszünt Tudománytár (tudom. folyóirat); a' Régi magyar Nyelvemlékek; az eredeti 's külföldi Játékszin (ezek is már abba hagyattak) ; a' római és hellén classicusok gyüjteménye. — Könyvtára, a' Teleki grófi nemzetség, 's gr. Batthyányi Gusztáv és Kázmér által ajándékozott könyvtárakkal együtt közel 60 ezer kötetre megy, 's már fel van állitva és folytonosan rendeztetik *Hunfalvy* és *Repiczky* tagtársak felügyelése alatt; a' magyar irodalom ujabb müvei által, mellyeket a' nyomdák tartoznak beküldeni, 's ajándékozások utján folyvást szaporodik. Pénzgyüjteménye figyelmet érdemel ; de physikai 's chemiai gyüjteményei még nincsenek.

A' ki elfogulatlanul itél, nem tagadhatja, hogy a' m. akademia, fennállásának rövid ideje alatt, azon erőkkel, mellyek rendelkezésére állottak, a' lehetségig eleget tett szép feladatának, és pedig minden irányban, hová hatása terjedhetett. Hogy többet nem tehetett, pénzerejének csekélysége 's alapszabályainak egy részbeni hiányossága okozta. — Ki fogná tagadni, hogy a' nemzeti nyelv müvelésére elhatározó jótékony befolyást gyakorolt, hogy a' nyelvet uj szavakkal gazdagitotta, hogy a' nyelvtani szabályokba állandóságot 's egyenlőséget hozott, hogy szunnyadó erőket felébresztett és serkentett, hogy, ha nem mindig is, de többnyire való érdemet jutalmazott 'stb Mióta az akademia működik, 's szótárát, grammatikáját, helyesirási szabályait kiadá : a' helyesirás elterjedt, az irók közeledni kezdtek egymáshoz, nagyobb grammatikai egyformaság lett az irodalomban észrevehető; a' hivatalos iratok is tökéletesedtek ; a' Révay- és Verseghyféle és debreczeni grammatikák eltüntek, 's az akademiai irásmód nehány különcznek kivételével, minden müvelt ember közös tulajdona lett. — Ha vannak feltünő hiányai a' magyar akademiának, ezek körülbelől hiányai minden akademiának, mellyek, a' szerkezetükkel együtt járó választó falak, előjogok, kitüntetések 's hátratételekkel, nem igen férnek össze a' század egyenlőségi szellemével. A' tiszteletbeli, rendes, levelező tagok osztályozása 's megkülönböztetése helyébe kétségkivül hasznosabb 's népszerübb lenne azon vezérelv, hogy rendes fizetések helyett, mellyek öregebbség (anciennitas) után járnak, a' valódi munkásság jutalmai szaporittatnának, 's e' jutalmak olly természetüek lennének, mellyek további munkásságra nyujtanának ösztönt, 's csak olly régi munká-

sokat látnának el nyugpénzzel, kik az irodalmat már sok éven át gazdagitották jeles elmeszüleményeikkel. — A' magy. akademia szerkezetében fekvő hibák közől többön már ekkorig is segitve van. Igy p. o. a' törvénytudományi külön osztály beolvasztatott a' philosophiaiba, mellynek köréhez tartozik a' természeti 's közjog, valamint a' polgári 's fenyitő törvény alapelveinek fejtegetése, — valamint a' positiv törvények fejlődésének története ismét a' történeti osztályba való. — Az osztálygyülések s ezekben olvastatni szokott tudományos értekezések és szóbeli viták rendszere által a' gyülések sokat nyertek tudományos becsben 's érdekben. Ezen üléseket 's azokban felolvasott értekezéseket közli az „Akademiai Értesitő" melly egyszersmind az „Uj magyar muzeum" cz. tud. folyóirat függeléke. A' levelező tagok ezen tudományos müködésekben élénk részt vévén, 's egyes osztályokba sorozva lévén, a' társasági érdekbe jobban bevonattak, 's a' válaszfal, melly őket a' rendes tagoktól elválasztá, keskenyedett. — Fennlevő hiány még, hogy a' különböző tudományosztályokban egyenlő számmal lévén a' tagok, holott egyik osztály sokkal terjedelmesb mint a' másik, nem fordittathatik minden tudományágra arányos figyelem ; 's hogy a' tagok anciennitás szerint fizettetvén, egyes esetekben a' legkitünőbb szorgalom jutalom 's buzditás nélkül maradt, mig a' tespedő öregebbség nem érdemlett dijt huz. A' tiszteletbeli 's rendes tagok száma meghatározott és e' felett még bizonyos helyhez kötött lévén, ebből azon fonákság következik, hogy a' legkitünőbb tehetséget sem lehet rendes tagul bevenni, ha az p. o. Pesten lakik, 's a' helybeli tagok számában üresség nincs, 'stb. — Az akademia pénzerejének növekedtével szünhetik meg csak azon baj, hogy a' rendes tagok az őket illető különben 's csekély fizetést nem huzhatják, (mert az ekkorig csak a' helybeli 's vidéki tagok elsejének jut), 's hogy ekkint a' rendes tagok közt ismét kétféle faj létezik, t. i. a' fizetéses és fizetéstelen tagoké, kik e' miatt aligha fognak egymásra felette barátságos szemmel tekinteni; hogy továbbá elfogadott jeles munkák nyomtatatlanul hevernek; hogy az alaptervben levő két nagy jutalom helyett ekkorig csak egy adathatott ki, 's igy a' szorosan tudományos és költő-müvek közt mindig keserü összeütközés volt. — A' társasági rendes jutalmakon kivül vannak még némelly, az akademia elitélésére bizott rendkivüli jutalmak p. o. a' *Gorove-alapitvány*, mellyből 1839-től kezdve minden negyedik évben 200 p. forint adatik ki erkölcsjavitó vagy történettudományi, vagy physikai munkáknak, a' *Marczibányi nagyjutalom*. melly 50 aranyból áll, 's 1846 óta mindenkor azon munkának adandó, melly az akademiai nagyjutalmat nyert munkához becsben legközelebb áll; a' *Marczibányi-jutalomkérdések*, t. i. 1846 óta második évben 30 arany adatik egy, a'm. nyelvtudomány köréből választandó kérdés legjobb megfejtőjének ; a' *Vitéz-jutalom*, melly 1845 óta minden második évben 30 aranyat ad dijul egy történeti vagy természettani kérdés legkitünőbb megfejtője számára. Minden, a' társaság által tiszteletdij mellett kiadott munka tiz évig a' társaságé marad, ugy hogy addig a' kijárt tiszteletdij 's minden egyéb kiadási költségek lehuzása után fennmaradó tiszta haszon egy része a' szerzőké, azontul pedig a' kéziratsajátsági jog ismét a' szerzőkre megy vissza.

Az akademia közhasznu működését egy zivatarteljes boldogtalan időszak

egy időre megszakasztotta; 1850. jun. 10-ikén tartatott ismét akademiai gyülés gr. Andrássy György legfels. helyről megerősittetett másodelnök elölülése alatt. Azóta folytonosan tartja osztály- és kisüléseit; nagygyülést 's közgyülést azonban nem tartott. A' tagok számában már sok üresség van. Tudományos munkálódásait buzgón folytatja, mennyire csökkent pénzereje, 's némelly, az akademiai sorokra fényt árasztó szellemvilági csillagok letünte engedi; az ohajtva várt „Nagy szótár" Czuczor Gergely és Fogarasi János r. tagok közremunkálásával mindinkább közelget elkészüléséhez. — A' gróf alelnök által tartott megnyitó beszéd szavaival, méltán 's igazságosan elmondhatjuk, hogy „nemzeti nyelvünk az akademia közvetlen és közvetett buzgó működései által kétségtelenül sokat nyert, sokat, sőt annyit, hogy fő czél helyett, most már eszközül is szolgálhat a' valódi müveltség, alapos tudományosság terjesztésében." — A' ki az akademiáról többet akar tudni, olvassa az akademiai Evkönyveket, Értesitőket; Gr. Széchenyit „*az academia körül*"'s *Vállas*, *Tóth Lőrincz*, e' tárgyu munkáit. — h.

Magyarország (statistikája, 1848 előtt). Hazánk uj szervezete uj viszonyokat teremtvén, változást szenvedtek statistikai adataink is. Mig azonban ezeknek pontos részletes összeállitása a' közönség kezébe érkezhetnék, hazánk viszonyainak ismertetése körül még mindig *Fényes Elek* nagybecsü statist. munkájára vagyunk kénytelenek szoritkozni, alább a' legujabb változásokat is megemlitvén. — Magyarország a' hozzákapcsolt tartományokkal együtt feküdt az északi szélesség 44 és 50°, 's a' keleti hosszuság 32 és 42° közt. — A' szoros értelemben vett Magyarország szélessége 44° 43'—49° 34', hosszasága 33° 45'—42° 41'. Határai voltak északra Galliczia; keletre Bukovina és Erdély; délre egészen Törökországgal volt határos; miként ott a' Karpátbérczek, ugy ez irányban is erős természeti határai voltak, t. i. a' Duna, Száva, Unna, Korona folyók 's szakonkint erdős hegyek, (121 mfd), délnyugotra Dalmatia felé a' Vellebit bérczein ment a' határ, 's Olaszországtól az Adria szakitá el, nyugotra szomszédok Illyria, Stajer, Austria, Morva 's austriai Szilezia (113 mfd). Magyarország területe a' magyar tengerparttal 's az Erdélytől visszakapcsolt részekkel együtt tett: 4112²/₇ Horvátország 172⁴/₇ a' katonai végvidék 609⁸/₇ összesen pedig 4864⁴/₇ négyszög mérföldet. Ebből a' magyar tartományok tettek 4434, a' horvát földek 460 □ mfdet. És igy a' magyar birodalom kiterjedésére nézve az első rangu porosz birodalmat 1000 négyszög mfddel, Nagybritanniát 500 négyszög mfddel haladta felül, 's az összes austriai birodalomnak felénél kevéssel nagyobb volt. — E' területből a' használat alatt lévő földek Fényes szerint ekként állottak: 16,825,013 hold szántóföld, 4,498, 507 rét, 7,7,733,393 legelő, 1,413,693 h. szőllő, 566,698 h. kert, 15,218,395 h. erdő 1200 négyszög ölével, és e' tenne 1600 négyszög ölre huzva 34,691,772 austriai holdat. A' katonai végvidék különösen birt 5,057,560 hold (1600 □ ölével) használható földet, igy Magyarország a' hozzákapcsolt tartományokkal 's a' katonai végvidékkel birt 39,749,332 austriai hold használható földet, melly az egész területnek $^5/_6$ részét teszi.

Magyarország hegyei, Európának két fő hegytömegéből veszik eredetöket, u. m. a' Karpátból és Alpesekből. A' Karpát Magyarország ha-

tárát északnyugottól egész délkeletig fél gyürüként övedzi, 's különféle lánczolatokban lehat délre a' Duna 's Tiszaág (l. *Karpátok*). Az Alpesek egy ága a' schweiczi Sz. Gothardból szakadván ki, graubündeni havasok neve alatt Horvát, Dalmátországokat boritja, 's a' dunántuli kerületbe hatol. Némelly hegycsoportok e' határhegyektől távol az ország közepén fogtak helyet. Mindemellett Magyarországot inkább róna, mint hegyes tartománynak nevezhetni. Hegyei könnyebb áttekintés végett 8 hegytömegre osztatnak; u. m. a' délkeleti hegyek a' Maros és Duna közt feküsznek, egy ág Uj-Palánkától Orsovának 's innen északra huzódik, másik szinte Uj-Palánkától fel Krassónak; igy formáltatik a' kis-almási völgy, mellyet Schwartner tündér szépségünek nevez; ismét egy másik hegyláncz Erdély és Oláhország szélein vonul el. — A' keleti hegytömeg, Arad, Bihar 's Erdély közt, mellyből a' Sebes és Fekete-Körös ered, az erdélyi határon 's Rézbánya körül havasi magasságra emelkedik. — Az észak-keleti Latorczától keletre huzódik, Mármaros, Galliczia, Bukovina között havasi magasságra emelkedik, majd nyugotra fordulván, behatol Ugocsa, Szatmár, Kővárvidék, 's Középszolnok megyékbe. Magasabb csucsai Pap-Ivan, Fatky, Csema, Hora a' Tátránál nem sokkal kisebbek. — Az északi hegytömeg egy szakadatlan keletre huzódó hegylánczot képez, 's délre a' Dunáig lehatván a' tulajdonképi Magyarország harmadát boritja. Elosztatik határhavasokra, mellyek az ország egész északi határát védbástyaként oltalmazzák, csak igen kevés hegyszorosok engedvén átkelést Gallicziába. Itt a' Tátra a' *lomniczi* 8200', *jégvölgyi* 8000' 's *Kriván* 7538' magasságu csucsokkal. Középhegyekre vagy ásványhegyekre, mellyek gazdag érczbányákkal hasznot hajtó erdőséggel, 's helyel helyel jó termő földdel birnak, 's Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Gömör 's Abaujmegyékben ágaznak el. És hegyfokokra, millyen a' hevesi, melly *Mátra*, 's borsodi, melly Eger 's Miskolcz közt ágazik el, 's *Bükhegy* név alatt ismeretes, 's végre a' keleti fok, melly *Hegyaljának* mondatik. — Az észak-nyugoti hegytömeget a' galgóczi várhegyről egészen beláthatni, Pozsony, Nyitra 's Trencsénmegyékben terjed el, és sokkal szelidebb arczczal bir mint a' többi Karpát hegyek. — A' nyugoti hegyek Stajer és Austria határairól nyulnak be Sopron, Vas 's Szalamegyékben, 's Sz.-Eleknél 's Frakuónál legmagasabbak. — A' nyugotról jövő hegyláncz, melly az Alpesek egyik karját képezi a' magyar tengerparton 's Zágrábmegye déli részén, 's horvát végvidéken át Dalmátiába nyul be. Ezek igen sziklás és terméketlenek, különösen az északra lejtő oldalokon, legmagasabb csucsa *Kapella* 6,500'. — Végre a' földközi hegyek azok, mellyek a' határhegyektől távol részint összefüggő lánczszemeket képeznek, részint elszakadozva állanak. Némellyek a' Kárpát déli fokaitól a' Duna által elválasztatván Komárom, Esztergomon le Fehérbe, itt mind szélességben, mind magasságban gyarapodván Veszprémbe lépnek át, hol a' Bakonyság név alatt ismeretesek, majd Szala és Somogy felé csapnak át. A' magánálló hegyek között említést érdemelnek: Badacson Sz.-György, Csobáncz Szalában, és Somlyó Veszprémben.

Magyarország rónaságát a' földközi hegyek kétfelé osztják, a' kisebb rész nyugotra érvén Csalóköz, Pozsony, Komárom, Győr, Mosonvármegyének nagyobb részét teszi. A' keletre eső nagy rónaság a' Mátra he-

gyétől Zimonyig 46 mfd., Vácztól Uj-Palánkáig 52 mfd., az ugocsai nagyszőlősi hegytől Sziszekig 80 mfdnyire terjed.

A' magyar birodalomnak csak délnyugoti részét mosta az adriai tenger, mintegy 26 mfdnyi hosszuságban. E' parthoz közellévő szigetek egy csatornát képeznek, a' morlákok csatornáját, nevezetesebb kikötői: Fiume, Bukkari, Portoré, Zeng, Carlopago. A' hajózást a' csatornába lévő sziklák, 's gyakori szélvészek tetemesen veszélyeztetik. Tavai között legjelentékenyebbek a' *Balaton* Zala, Somogy, Veszprém vármegyék között, hossza 10, szélessége 1—2 mfd., mélysége 6—8, sőt Tihanynál 24 öl. — *Fertő* Sopron és Mosonvármegyék között; hossza 4, szélessége 1—1½ mfd; csekély mélysége (6—13 láb) miatt nem hajókázható. — Palics Szabadka határában, vize sós és tengeri fürdőként használtatik, 's a' Velenczei tó Fehérmegyében. — A' mocsárok közt mellyekkel a' Tisza 's Körös vidéke igen bővelkedik, nevezetesebbek a' *Hanság* Sopron és Mosonvármegyékben, kiterjedése 6 □ mfd. Az *Ecsedi láp* Szatmárvármegyében 4 mfd. hosszu és 1½ széles. *Sárrét* Bihar, Békés és Szabolcs között. *Fekete* tó Torontálban, és *Hosszurét* a' Bodrogközben.

Magyarország hajókázható 's hallal bővelkedő folyóira nézve egyike a' természettől atyailag megáldott tartományoknak, kisebb 's nagyobb folyóinak száma mintegy 160-ra megyen, 's mindezek az egy Poprádot kivéve, a' pompás Dunába ömlenek, melly a' badeni nagyherczegségben eredvén, Németországon keresztül Pozsonyon felül érinti a' magyar határt, keresztül folytában 114 mfdet tevén, Orsovánál átlép a' Törökbirodalomba, onnan a' Feketetengerbe ömlendő. Medre Lincztől lefelé, de különösen már Magyarországban hajókázható, egészen le Vaskapuig, hol a' különben már Orsovánál 330 ölnyi széles viztükör magas szirtek közé szorul, mellyek a' meder fenekén is itt ott elszórvák, 's az átmenetelt nagyobb hajóknak lehetlenné teszik. A' Dunán kivül még számos hajókázható vagy azzá tehető folyókkal bir Magyarország, illyenek a' *Tisza*, melly Marmarosban két kutfőből veszi eredetét, folyása közben magába veszi a' Szamost, Bodrogot, Sajót, a' három Körösöt 's Marost. Tokajtól nagy hajókkal is hajókázható, és 100 mfdnyi utja után Titelnél a' Dunával egyesül. — A' *Dráva* Varasdon felül jön be Illyrországból 32 mfdnyi utja után Eszéken alól a' Dunába szakad, folyása sebes, medrét gyakran változtatja, visszafelé Barcsig hajókázható. — A' *Száva* szinte Illyrországból jön be Horvátországon keresztül, a' tótországi végvidék és Törökország közt folydogálván, Zimonynál a' Dunába ömlik, fölfelé Brodig hajókázható. A' *Maros* Erdélyben ered 's Szegednél a' Tiszával egyesül, fölfelé kisebb hajókkal Aradig hajókázható. Továbbá *Kulpa*, *Vág*, Morva, Garan, Mura, Fehér-Fekete-Sebes Körös, mellyek mind hajókázhatókká tétethetnének, de jelenleg csak faszállitásra használtatnak. — A' folyók szabályozására már eddig is igen jelentékeny munkálatok tétettek; a' jelenleg működésben lévő Tiszaszabályozó társulat eddigi munkálatai is szép reményekre jogosit, mellynek befejeztével sok ezer hold termőföld mentetik meg az áradásoktól. — A' csatornák között legjelentékenyebb a' *Ferencz* csatorna, melly kezdetét a' Dunafelől Monostorszegnél veszi, és Földvárnál 14½ mfdnyi utja után a' Tiszát érinti, 's igy a' Dunát a' Tiszával összekötvén, a' közlekedést 47 mfddel, azaz 3 héti uttal megrö-

viditi, szélessége 10 öl. — *Béga* csatorna eredetét a' Béga vizétől veszi, melly mesterséges csatornává alakittatott. Krassóból Temesvárra faszállitásra, innen a' Tiszára fölfelé gyármüvek, lefelé kisebb hajók általi gabonaszállitásra használtatik. — *Sárviz* Veszprém, Fejér és Tolnavármegyékben és *Kaposi* Somogy, Baranya, Tolnamegyékben mocsárszáritás tekintetéből ásattak.

Magyarország földjének minősége olly sokféle mint a' millyen különbözők a' sziklák, mellyeknek évezredes elmorzsolódása által a' föld felső burka képeztetett. Mig az áldott Bánát mintegy második Kanahan fekete televény rónáján dusgazdagon diszlik Europa majd minden terménye, addig a' vele egy szélességfokon álló Zágrábmegye kopár bérczeire háton hordott földbe veti el a' szegény földmives sovány aratást igérő árpáját, 's az árvai tót ha rozskenyeret akar enni, egyedüli zabját cserébe hozza az alsóbb megyékbe. Az ugynevezett alföld legnagyobb része azonban igen termékeny fekete televény, illyen különösen csaknem az egész tiszántuli kerület, Bács, Pest, Fejér, Győr, Komárom, Sopron, Moson, 's Tolna csaknem egészen; Zemplén, Abauj, Borsod, Gömör, Pozson, Esztergom, Vas, Zala, és Tótország nagy része. Az alföld dus rónái mellett igen sok a' vizjárta föld a' folyamok mentében, és a' futó homok puszták, mellyek azonban részint lecsapolás, részint folytonos müvelés által a' legjobb termő 's hasznothajtó földdé tétethetők. Igy valódi homoktengernek mondhatni azon nagy tért, melly Vácztól Alpárig; itt a' Tisza, Duna közt Pest, Bács, Csongrádvármegyéken, 's a' Kis-Kunságon által a' Ferencz-csatornáig terjed. Szint illy mérföldekre terjedő homokterület az ugynevezett Nyirség, vagyis azon köz, melly Debreczentől északnak a' Tisza, ecsedi láp és Érmelléke közt fekszik. Végre még Bánátban is a' Németbánsági és Illyr-bánsági zászlóalj vidékein 71,028 holdra terjedő homokdombok huzódnak el. Általában véve a' termékeny rónaság 's dombok Magyarországban 2600, a' homok 700, a' hegyes tájak 1594 □ mérföldet foglalnak el.

Magyarország mathematicai éghajlata a' physicaitól igen sokszor különbözik, mit leginkább egyes vidékek alantabb vagy magasabb fekvésének, a' hegyvonalok irányának, az erdősség, vizek 's mocsárok befolyásának lehet tulajdonitani. E' szerint Magyarország éghajlatát egészben meghatározni vagy szakaszokra osztani nem lehet, mert gyakran csekély távolságra is tetemesen különbözik. Igy a' Karpátok alján a' Királyhegy körül a' szilva sem érik meg tökéletesen, 's september végén nem ritkán az aratatlan zabot a' hó lepi, 's alább 7—8 mfddel Varbóczon Tornavármegyében a' legnemesebb bort szűrik; a' dunántuli kerület, a' hires Pannonia, egy szakadatlan szőllő és gyümölcsös kert, 's mégis közepén a' zordon Bakonyságban a' szőllő meg sem érik; sőt az egyenlitőhöz közelebb fekvő Likkában 's a' magyar tengerparton a' hegyvonal északi lejtőjén a' zord Karpát vidékét találjuk, 's áthágván a' tetőt a' tengerparton 's a' zemagnai völgyben már szelid olasz éghajlat uralkodik. Általában a' magyar éghajlatról azt jegyezhetjük meg, hogy nemcsak a' hegyek közt, hanem a' rónaságon is hirtelen változó; a' keleti rónaság gyakran szárazságtól szenved, mit a' szelek szabad járásának 's erdők hiányának tulajdonithatni, 's ugyanitt a' tél igen kemény, mindazonáltal Schwartner 's Beu-

dantnak igazok van, midőn a' magyar levegőt a' németnél és franciánál roszabbnak nem tartják, mert ezt a' nép egészséges testalkata, piros arcza, 's gyakran nesteri életideje 's a' népesség sebes növekedése nyiltan igazolja.

Magyarország népessége (1848 előtt Fényes Elek szerint) a' hozzákapcsolt tartományokkal együtt, a' rendes katonaságot, 's a' felsőbb iskolák növendékeit ide nem számitva tett: 11,363,091 lelket, polgári Erdély 1,513,315-nyi népességét; a' 75,000-re menő rendes katonaságot, 's 34,545-nyi tanuló ifjuságot is hozzáadván a' széles értelemben vett Magyarország népessége 12,990,508 lélekre rugott. — Vallásukra nézve rom. katholikus 6,130,188, görög-katholikus 1,322,344, ágostai vallástételt tartó 1,006,210, helvetiai vallástételt tartó 1,846,844, unitarius 47,280, görög nemegyesült 2,283,505, zsidó 244,035. Nyelvökre nézve volt magyar 4,812,759, tót 1,687,256, német 1,273,677, oláh 2,202,542, horvát 886,079, rácz 828,363, shokácz 429,868, vindus 40,864, orosz 442,903, bolgár 12,000, franczia 6,150, görög és czinczár 5,680, örmény 3,798, montenegrinus 2,830, clementinus 1,800, zsidó 244,035. A' czigányokat különösen fölszámitni nem lehet, ezek a' vidéknek, hol laknak nyelvét beszélvén, azok közé számittattak be.

Egyenkint vévén a' magyar birodalom országait, a' legszorosabb értelemben vett Magyarország népessége tett: 9,693,744 lelket. Ebből vallásra nézve rom. katholikus 5,030,558, görög kath. 856,768, ágostai v. t. t. 782,844, helvetiai v. t. t. 1,614,032, görög n. e. óhitü 1,169,281, unitarius 9, zsidó 240,252. Nyelvökre nézve magyar 4,335,808, tót 1,679,062, német 1,020,237, oláh 1,070,163, horvát 148,589, rácz 391,889, shokácz 298,207, orosz 442,903, vindus 40,864, bolgár 12,000, montenegrinus 2,830, görög 4700, franczia 6,150, zsidó 240,252. — Horvátország népessége 483,868, ebből rom. katholikus 479,701, óhitü 1,900, zsidó 932, egyéb vallásuak igen kevesen vannak. Nyelvökre nézve horvát 479,036, rácz 2,900, német 1,000, zsidó 932. Az egész végvidék az erdélyin kivül 1,008,585, ebből romai kath. 412,453, görög kath. 5,852, ágostai v. t. t. 12,974, helvetiai v. t. t. 2813, görög n. e. óhitü 574,065, zsidó 448. Nyelvökre nézve magyar 3,251, tót 8,044, német 30,281, oláh 141,363, horvát 258,454, rácz 433,576, shokácz 141,051, clementinus 1,600, zsidó 448. Erdély és végvidékéről részletesen lásd: *Erdély* (statistikája).

Igy a' magyar birodalom népessége a' többi európai birodalmakkal összehasonlitva ekként állott: a' roppant orosz birodalom népességének $^1/_4$ részénél több, a' franczia 's osztrák birodalom népességének $^2/_5$-dét felérte. Nagybrittania népességének felével egyenlő, Porosz és Spanyolországok csak egy millióval népesebbek, a' többi európai országoknál pedig népesebb. Ezen népesség tehát magában véve elég nagy, de a' kiterjedéshez mérve igen középszerü. Ugyanis Magyar és Erdélyországnak 12,990,058 lélekből álló népe kiterjedésére, vagyis 5,901 □ mfdre ha egyenlően fölosztatik, ugy egy □ mfdre csak 2,200, és Erdély nélkül (11,186,197 lakost 4,894 számmal) 2,285 lakos esik. E' népesség ugyan nagyobb az orosz birodalomnál, hol egy □ csak 145, Svédországénál, hol 366, Spanyolországénál, hol 1,653; de ellenben mennyivel sürübb a' népesség Belgiumban, hol egy □ mfdre 7,518, Nagybritanniában, hol 4,724, a' porosz

rajnai tartományok, hol 6,400 lakos esik. Magyarország népessége megyék és vidékenkint magasabbra felrug, mint például a' magyar tengerpart, hol egy □ mfdön 6,578 lélek él, Mármarosban 930. — A' vármegyék között legsürübb népességgel birnak Varasd, Győr, Sopron, Pozsony, Esztergom, Abauj, Trencsén 3,000 lakoson felül, ehhez mérve Magyarország még két annyi népet bizvást kényelemmel eltarthatand, ha a' földmüvelést 's ipargátló körülmények megszünendnek, 's az értelmiség emelkedik. Mindemellett Magyarország népessége folytonos szaporodásban van, ennek megmutatására elég lesz felhoznunk, hogy 1787-ben a' nemesekkel a' kat. végvidéken kivül, 7,116,789 lélek iratott össze, 1805-ben már a' nemeseken kivül 7,555,920 találtatott. A' katonai végvidék 1803-ban számlált 871,237, 1838-ban 1,189,479 lakost, a' fentebbi kiszámitás szerint pedig Magyarország népessége a' kat. végvidékekkel, de Erdélyen kivül tesz 11,367,091 lakost, ekként 40 év alatt mintegy 3 millioval szaporodott.

A' magyarországi különböző ajku népek elosztatnak első rendü és másod rendü népekre. Az elsők közé tartoznak 1-ör a' *magyarok*, 2-or a' *szláv törzsök több ágazatai* u. m. tótok, horvátok, shokáczok, ráczok, vindusok, bolgárok, oroszok, montenegrinusok, 3-or a' *németek*, 4-er az *oláhok*. A' másod rendüekhez a' *francziák, görögök, czinczárok*, örmények, clementinusok, czigányok, zsidók. A' *magyarok* Ázsiából a' 9-dik század végén jövén ki, miután az akkor Magyarországban lakó nemzeteket 's fejedelmeket meggyőzték volna, maguknak itt országot alapitottak. Melly nagy számmal voltak a' magyarok kiköltözésükkor, tudni nem lehet, de a' mostan itt élő törzsökös magyarok száma minden más nyelvü Magyarországban lakó néptörzsököt felül halad, mert Magyar és Erdélyországban van 4,822,759 magyar, szláv pedig 4,130,165, Erdélyen kivül Magyarországban 4,339,058 magyar lakik, a' többi idegen néptörzsök pedig aránytalanul kisebbek. A' magyar egymástól nagyon különböző népszakaszokra nem oszlik, mellynél fogva a' kunok, jászok, hajduk, palóczok, székelyek a' többi magyaroktól csak nehány tájszavakban és szókiejtésben különböznek.

Magyarország egész népessége Erdélyen kivül 52 sz. kir., 12 sz. katonai, 8 püspöki, 16 szepesi, 38 nagyobb kiváltságos helyekre, azaz összesen 126 városra, 783 mezővárosra, 13,765 falura, 1204 pusztára volt felosztva, abból a' tulajdonképi Magyarországra esett 47 sz. kir., 8 püspöki 54 kiváltságos, 752 mezőváros és 10,079 falu. Horvátországra 2 sz. kir., 14 mezőváros és 1,963 falu, a' kat. végvidékre (Erdélyt kivéve) 12 katonai, 17 mezőváros és 1723 falu. Az ország kiterjedéséhez képest 38 □ mfdre esik 1 város, 's 6 □ mfdre 1 mezőváros, 's minden □ mfdre nem jön egészen 3 falu. Legnépesebb városa hazánknak Budapest, mellynek 1839-ben összes népessége 103,158 lelket tett, e' népesség ugyan a' roppant Bécsnek mintegy harmadát teszi csak, de egyenlően áll Prágával, 's az összes austriai birodalomban, Milanot kivéve (145,378) minden tartományi várost felülhalad, 's naprulnapra jelentékenyen növekedik. Ezután Debreczen 50,520 lakossal, Szeged, Szabadka, Pozsony, Kecskemét 30—40 ezer lakosig. Miskolcz, Zombor, Fejérvár 20—30 ezer lakossal, 's ezeken kivül még 30 várost számlál Magyarország, mellyeknek

lakosai egyenkint 10 ezren felül vannak. Hazánkban a' városok hiányát némileg a' mezővárosok pótolják, ezek száma az országhoz képest elég kedvező, miután nálunk minden 6 négyszög mérföldre esik egy, mint Francziaországban, még kedvezőbb lesz az arány, ha meggondoljuk, hogy mezővárosaink Európában szokatlan népesek.

A' lakosok különböző életmódjok 's foglalkozásukra nézve ekként osztatnak fel. A' *rom. kath.* egyházirend főnöke az *esztergomi* érsek, azután következnek a' *kalocsai* és *egri érsekek* 17 valóságos megyés (az erdélyin kivül) és 20 czimzetes *püspökkel.* Jószágokkal biró *apát* van 21, czimzetes 135; birtokos *nagy prépost* és *prépost* 46, czimzetes 69 ; káptalan 26, 222 *kanonokkal*, czimzetes kanonok 117, — lelki foglalatosságban voltak 1840 ben 3,300 *plébános*, 15 helybeli gondviselő, 1507 káplán, összesen 4826 lelki atya, tanitói és nevelői tisztséget vitt 455; elaggott 's nyugalmazott 141. — A' jószágot birható szerzetesek között, kikhez nálunk a' *szentbenedekiek*, cisterciták, és praemonstratensiek tartoznak, 1840-ben 7 apát és 2 praelatus vezetése alatt 374 szerzetes. A' birtoktalan szerzetes atyáktól lakott 180 monostorban összesen 2285 papi személy. A' pap növendékházakban 1021 pap növendék. E' számitás szerint az egész férfinemből levő római katholikus egyházirend áll 9422 személyből. A' világtól elzárkozott apáczák 323-an 10 monostorban laknak. — A' görög-katholikus egyházirend áll 4 püspökből, 3 prépost 18 kanonokból és 1,100 lelkiatyából, ide nem számitva az erdélyi fogarasi püspökmegyéhez tartozó egyházi személyeket. Az *ágostai* vallástételt tartók 4 egyházkerületre (superintendentia) osztatván fel, ezekben van anyagyülekezet 517, lelkipásztor 545, káplán 41. A' *helvetiai* vallástételt tartók szinte 4 egyházkerületre osztatnak, 's anyagyülekezetök száma 1421, a' lelkipásztoroké 1471, a' káplánoké 116. Az Erdélytől visszakapcsolt részekben van 78 anyagyülekezet és 79 lelkipásztor. E' számitás szerint tehát az egész magyarországi reformatus egyházi rend 1666 főből áll. — Magyar, és Horvátországban az egész katonai végvidéket is ide számitván, birtak a' nemegyesült óhitüek 1839-ben egy érseki, és 7 püspöki megyében 988 oláh, 583 rácz, 17 görög, 2 montenegrinus, összesen 1590 plébániát, 2091 lelkipásztorral. Az óhitüek kalugyerei 24 eredeti monostorban 212 főre számláltattak. A' zsidók bizonyos egyházi főnöket nem ismernek, az egyes zsinagógákban az isteni tisztelet rabbik vagy éneklők által végeztetik, kiket a' község választ; hazánkban 1840-ben 410 zsinagóga találtatott ugyanannyi rabbival. — Magyarországon a' papok száma, ha más országokéval összevetjük, sem sok sem kevés, ugyanis minden vallásbeli egyházi személyek száma 15,740-re megy föl, 's igy 710 lélekre esik 1 pap, a' külön felekezeteket összehasonlitva, a' rom. katholikusoknál 628 lélekre, a' görög-katholikusoknál 632-re, a' lutheranusoknál 2377, a' reformatusoknál 975, a' n. e. óhitüeknél 758, a' zsidóknál 589 lélekre esik egy papi személy.

Az iskolák 's tanitók számát 1839-ről birjuk, volt t. i. akkor 1 pesti kir. egyetem, 5 kerületi academia, 7 philosophiai, és 66 deák iskola, 10 példány és 125 fő nemzeti iskola, továbbá a' végvidéken 20 fő és 78 alsó iskola, 's végre 3317 népiskola, mindezen római katholikus tanitó intézetekben az ifjuság oktatásával 457 egyén foglalkozott. — A' görög-katho-

likusoknál a' tanitói személyzet tesz 476. — Az ágostai 1 collegium, 4 lyceum, 8 senioralis deák és minden elemi 's népiskolákban mintegy 1000 tanitó találtatik.— A' reformatus oktatók száma 2,301, ezek 4 kollegium, 2 lyceum, 12 gymnasium és mintegy 2010 elemi és népiskolákban vezetik az ifjuság nevelését. — A' g. n. egyesült óhitüeknél 1 lyceum, 2 gymnasium, és 2 tanitóképző intézetben és 890 népiskolában a' tanitói személyzet 909 tagból áll. Végre minden zsidó zsinagogára egy iskolát 's tanitót számitván lesz 410, 's e' szerint a' magyarországi nyilvános tanitó intézetekben foglalkozó oktatók összes száma 9,717, melly szám a' selmeczi bányászacademia, 2 gazdaképző, siketnéma, vakintézetek 's kisdedóvóintézetek, 's katonai növeldék tanitóival, 's a' magánnevelőkkel együtt a' 10,000-ret könnyen meghaladja.

A' köztisztviselők 's szolgák száma hazánkban más országokéhoz képest igen kicsiny volt, minek oka akkori helyhatósági (municipalis) rendszerünknek köszönhető. 1840-ben volt királyi tisztviselő és alsóbb szolga 4304. Összes megyék 's kerületek tisztviselői és szolgái 6075. A' királyi városokban 4423. Püspöki 's szabadalmas városokban 4423. A' végvidéken 2855 köz tisztviselő és szolga, kik között 249 katonai ranggal. — Gazdatiszt mintegy 14,000, községjegyző 10,000, foglalkozó ügyvéd 5,000, orvosok, sebészek, gyógyszerárusok 2500. Igy összesen a' nagyobb 's kisebb tisztviselők száma Magyarországban 56,562 személyre ment. A' nemesi cselédek száma is föl rugott 137,000 főre.

A' kereskedők számát meghatározni lehetetlen, a' kézmüvesek közül is csak a' czéhbeli mesterek számát birjuk, melly 125,569 főre megy, 's igy 89 lélekre jön egy kézmüves. — Egész jobbágyállomány volt mintegy 250,000, földdel biró jobbágy 450,000, házas és házatlan zsellér 784,364.— Magyarország állitott (Erdélyen kivül) béke idején 101,513 főből álló rendes katonaságot, igy egy fegyverviselő esett 113 lélekre, az egész austriai birodalmat véve 97 lélekre jön egy katona, ebből látszik, hogy Magyarország sokkal kevesebb katonát állitott mint a' többi austriai tartományok. — A' lakosok polgári állapotjokra nézve az 1848-dik előtti magyar alkotmány következtében elosztattak nemesekre és nem nemesekre. Amazokhoz tartozott a' katholikus egyházirend, 's a' világiakból a' herczegek, grófok, bárók 's köznemesek; emezekhez a' szabadosok (honoratiorok) polgárok, kiváltságosok és parasztok. A' magyarországi nemesség száma 544,372 személyre tétetett, (ebből 1840-ben volt 4 herczegi, 79 grófi, 84 bárói nemzetség), a' királyi városok lakosaié 575,519, kik azonban nem mind polgárok, azután a' szabad jászok és kunoké 179,123 hajduké 61,032.

A' földmivelés az ujabb időkben örvendetes haladást tett Magyarországon, minek okát a' növekedő népességben, értelmesebb gazdálkodásban, legelők elkülönzésében, a' földesuri és jobbágyi viszonyok szorosabb meghatározásában kereshetjük. Magyarország általában olly gazdag gabonatermő tartomány, hogy nemcsak mostohább vidékeit saját terméseivel kielégitheti, hanem külországoknak is nagy mennyiséget ád-el. 1834-ben vitt ki gabonát 6,457,680 ft. árát, hozott be 604,580 ft értéküt, e' szerint a' mezei gazdálkodásban kevéssé előrehaladott hazánk csaknem annyit vihet ki mint a' mennyit a' virágzó földmivelést folytató 's valamivel na-

gyobb Poroszbirodalom. Az esztendei középtermést 90 millio pozsonyi mérőre bátran tehetjük. A' különféle gabonanemekből termesztenek buzát, kétszerest, rozsot, árpát, zabot, tengerit (kukoricza), kölest, pohánkát, rizset, ez utóbbi gabonanemet a' török uralom alatt kezdették hazánkban termeszteni, 's a' mult tizedig folytatták is a' Bánságban, de jelenleg egészen fölhagynak vele. Buza legjobb terem a' Bánságban, Szerémben, Csongrád, Csanád, Békés, Heves, Szabolcs, Borsodmegyékben, tul a' Dunán Fejér, Tolna, Győr, Mosonmegyékben 's a' Csalóközben. A' kétszeres (buza és rozs) mindenütt termesztetik, hol a' buza megterem, kivévén némelly északi és nyugoti megyéket. Rozsot szinte az alföldön is termesztnek, de kiválólag a' tótnak legkedvesebb őszi gabonája. Árpát különösen olly vidéken, hol serházak 's pálinkagyárak vannak, de különben is szalmája jó takarmányul szolgálván, minden magyar gazda termeszt. Zabot az egész ország, de különösen a' Kárpátalja sokat termeszt, ugy hogy azon 3,000,000 pozsonyi mérő gabonának, mit hazánkból évenkint kivisznek a' zab $^1/_3$-dát teszi, a' Karpátbérczek sovány vidékein kenyérnek is sütik. A' tengeri az idegen földről hozzánk származott növények legkedveltebbike a' magyar népnél, szemét, disznó 's marhahizlalásra, 's kóróját marhatakarmányul használja, az oláh nép pedig kenyérként igen szereti, 's ezért hazánkban igen termesztetik. — A' köles zsiros kásaként mind a' magyarnak, mind a' tótnak kedves eledele, 's azért termesztése általános. — Pohánka (tatárka, hajdina) a' természettől mostohább vidékekre nézve megbecsülhetetlen, északi Ázsiából hozták be a' 15-dik században, a' törzsökös magyar azonban nevéről alig ismeri.

A' természetes kaszálló rétek és legelők még mindig igen nagy tért foglalnak el, többet a' róna vidéken 's némelly folyó mellékein, kevesebbet a' hegyes tájakon, amott csekélyebb, itt jobb minémüségü, általán véve igen sok természetes takarmány terem Magyarországban, mindemellett is ujabb időkben igen tenyésztik a' mesterséges takarmány minden nemeit. Az évenkinti szénatermést lehet 41 millió mázsára tenni. A' kertmivelés, mi a' konyhakertészetet illeti, némelly vidékeken vagy városok közelében szorgalommal üzetik, 's hagyma, paprika 's több illyessel országos kereskedést üznek. — Gyümölcsben, melly Angolországban ritka csemegéül, Franczia, Olasz és Spanyolországban pedig a' nép fő eledeleül szolgál, Magyarország némelly vidékei igen bővelkednek, másutt különösen az alföldön, nagyobb városok kivételével, igen nagy szükséget látnak, az egészet véve sem mennyiségre, sem minémüségre nem elegendő. Legszebb gyümölcs terem Sopron, Somogy, Baranya, Temes, Krassó, Arad, Biharmegyékben, északnak Gömör, Borsod, Abauj, Pozsonymegyékben, tul a' Dunán általában. Szilva különösen Szerémben, hol igen jó szilvapálinkát készitnek belőle. A' gesztenye figyelemreméltó kiviteli czikk, évenkint 2,500 mázsa.

A' magyar *bor* az egész világon ismeretes, 's mind iz, zamat 's tartósságra, mind mennyiségre nézve Franczianországon kivül más vetélytársat nem tűr, a' felséges *tokaji* méltán neveztetik borok királyának, mint a' melly tiszta sárgás zöld szine, kövérsége, tüze, ereje, édessége, tartóssága, zamatja, 's főkép csuda balzsami ereje által nemcsak legistenibb ital, de

hathatós gyógyszer is a' gyengélkedőknek, terem Zemplén déli részén a' Tiszára békönyeklő Karpátfokon, az ugynevezett *Hegyalján*, jó esztendőben 12,000 akó aszut és 6000 akó máslást szürnek. Különben a' zempléni bortermés évenkint fölmegy 900,000 akóra. Az ős tokajinak fiatal vágytársa a' *ménesi* aszu, szine sötét vörös, Aradban terem; szinte hires Sopronban a' *ruszti* aszu; hires 's jó vörös borok teremnek Eger, Buda, Visonta, Karlovitz, Szegszárd, Villány, fejérek Magyarát, Neszmély, Gyorok, Somlyó, Diósgyőr, Pest, Villány vidékén és Szerémségben. A' horvátországi borok felette erősek és sokat hasonlitanak az olaszországi szeszes borokhoz, a' vörös *moszlaviczai* 's fejér bukaveczi leginkább dicsértetik. Temérdek mennyiség, 's különös jó minőségénél fogva a' magyar bor egyik legjelentékenyebb kereskedelmi czikke lenne hazánknak, de fájdalom, a' kiviteli forgalom az utolsó évtizedekben igen észrevehetőleg csökkent, minek okát részint a' felcsigázott harminczad, részint a' kereskedésbe beférközött hamisitásban találjuk, innen van, hogy 30,000,000 akóra felmenő évi termésünkből évenkint csak mintegy 430,000 akó vitetik ki, a' többi benn fogyasztatik el. A' kereskedelmi növények közül a' kender nagy szorgalommal tenyésztetik Bácsmegyében, melly minőségére nézve bármilly külföldivel versenyez, ugy hogy, egy időben az angolok figyelmét is magára vonta, 's az Apatin környéki kendert igen szivesen vásárlák, de a' közbejött akadályok miatt elmaradtak. Sokkal nagyobb figyelmet érdemel a' lentenyésztés és fonás, mert ennek hiánya miatt hazánkból külföldi gyolcsért évenkint 3,111,223 ezüst forint vándorol ki a' külföldre, 's bár Szepes, Árva, Liptó, Turócz 's más északi megyékben a' lentermesztés és szövés meglehetős iparral üzetik, de ez a' belfogyasztásra igen is csekély. A' festő növények tekintetében az indigó pótlására több helyen megkisértett festő *csülleng* termelése egykor nagy fontosságu kereskedelmi czikké válhatik. A' sáfránytermelés, bár földünk megtermi, mindeddig kevés sükerrel üzetett. Annál nagyobb szorgalmat fejtenek ki a' legujabb időkben gazdáink a' *repczetermesztésben*, mellyre már a' földnépe is kedvet kapott, kiviteli mennyisége évről évre roppantul emelkedik. A' komló vadon nő, de elegendő mennyiségben, a' gyapottermelésre is tétettek kisérletek a' Bánságban e' század elején, de nem sok nyereséget igérvén beléfáradtak, mit eléggé sajnálni nem lehet, mert gyapotkelmékből évenkint 593,713 fontot hozatunk be. De minden kereskedelmi növényeink legfontosabbika volt a' *dohány*, mellynek termesztése legátalánosabb, 's mind sokaságára mind minőségére nézve igen kitünő; a' magyar tengerparton egy honi czikkely sem hozott annyi pénzt forgásba mint a' dohány, évenkint kivitetett 65,000 mázsa, de a' legnagyobb mennyiség a' szomszéd Austriai tartományokban fogyasztatott el, az összes évi termést lehetett 400,000 mázsára tenni.

Magyarország mint minden természet adományaival, ugy mindennemü fában bővelkedő roppant *erdőségekkel* is gazdagon megáldott tartomány, mindazonáltal mig hegyes vidéke olly bőségiben van, hogy a' fának semmi becse nincs, mit az évenkint kivitetni szokott 40,000 mázsa hamuzsir nyilván tanusit, addig az alföld legnagyobb szükséget szenved, mit a' közlekedési eszközök elhanyagoltságának, 's a' magyar nép faültetés körüli restségének kell tulajdonitanunk. Magyarországon a' végvidéken

kivül 15,218,395 holdat (1200 négyszög öl) foglal el az erdőség. Köszén is nagy bőségben található, különös jó a' bánsági-illyr végvidéken és Baranyában, de még kevéssé használják (l. *Köszéntelepek).*

A' magyarországi *lótenyésztés* másfél század óta igen sok változásokon ment keresztül, hajdan a' vitéz magyarnak erény, győzős, 's minden viszontagságot eltürő ló kellett, 's ezt a' keletről magával hozott magyar fajban feltalálta, melly a' török uralom alatt más nemes faju keleti lovak vegyitése által még inkább nemesedett, de a' háboruk megszüntével a' ferde izlés spanyol, olasz és német lovakat plántált a' magyar ménesekbe, 's ezen sok keverék következtében a' régi jó magyar faj egészen eltünt az uri istállókból, 's még csak a' jó birtoku köznépnél 's Erdély hegyesebb vidékein Hátszeg és Csik bérczei közt található; az utolsó évtizedekben nagyjaink a' nemes angol és arabs faj átplántálására nagy figyelmet 's költséget forditának, és szép eredménnyel. Legszebb lovakat tenyésztenek Bács, Torontál, Tolna, Somogy, Baranya, Zala, Vas, Szerém, Csongrád, Békés, Heves, Pest 's Gömörmegyékben, a' lókereskedés körül hazánk a' külföld irányában activ áll.— A' szarvasmarhatartás hazánk némelly vidékein, hol a' juhtenyésztés mérsékeltebben vitetik, igen virágzó karban van, az egész országra nézve azonban, a' melly arányban a' juhtenyésztés lábrakapott, ugy a' szarvasmarha nevelés csökkent. A' szép magyar faj hazája az alföldi két nagyobb rónaság, a' felső vidéken lévők már más termetüek. A' magyarországi szarvasmarhák száma fölmegy 4,800,000 darabra, mindemellett is igen sok hozatik be a' szomszéd Oláhországból és Bukovinából, mellyek itt meghizlaltatván a' bécsi piaczra hajtatnak.— II. József császár az idegen posztónak az austriai birodalombai behozatalát megtiltván, a' morva és csehországi gyárak virágzásba hozatala által megvetette a' magyar juhtenyésztés alapját is, és azóta hazánkban minden iparág között ez tett legszebb haladást, ugy hogy, Elsner, Európa juhtenyésztéséről irt könyvében a' Spanyolországot még meghaladt Németország legveszedelmesebb vetélytársául Magyarországot tűzte ki. 1834-ben a' juhok száma 17,000,000 darabra számittatván, ennek megfelelő gyapjumennyiség 340,000 mázsa, 's ha felvesszük, hogy a' haladás nemcsak a' juhok számában, hanem a' gyapju belső jósága és finomságára nézve is szembeszökőleg észrevehető, ugy ez ipar ágának szép jövendőt igérhetünk. A' *kecskéket*, mint erdőpusztitó állatot, nem hogy gonddal nem szaporitják, de inkább fölhagynak tartásával. — A' magyarnak igen kedves eledele a' sertéshus es szalonna, azért bár a' sertés igen nagy mennyiségben tenyésztetik, de a' consumtio is igen jelentékeny, mindazonáltal évenkint 230,000 darabot adhatunk el idegeneknek, e' nagy mennyiség azonban nem mind itthon növekedik, hanem Szerb- és Oláhországból mintegy 200,000 darab hajtatik be sováyan, 's itt meghizlaltatván hajtatik fel Bécs felé; nevezetesebb fajok a' mangalicza és szalontai. A' hizlalás legnagyobb szerencsével üzetik Szeged és Debreczen vidékén, hol 10—12 mázsás sertés torján lenni többször van alkalom. — Vadak minden nemében hazánk bővelkedik, vizi szárnyas a' Tisza, Duna 's más folyók kiöntéseiben temérdek, erdei vadak szinte nagyszámmal a' hegyes vidékeken, kivévén a' Belényt, mellynek csak még a' hire maradt fön. A' méh- és selyembogár-tenyésztés helyel helyel szorgalommal üzetik,

amaz több, ez kevesebb sükerrel. A' magyarhaza haldus folyamairól Európaszerte hires, 's valóban egyik fő táplálékát is teszi a' folyamvidéki népnek kárpótlásul a' szép földért, mellyet kiöntéseivel eltakar, de nem kis fontosságu még a' *nadály* kereskedés, melly évenkit 6 millió ft tiszta hasznot hoz be.

Mi az *érczek*, *kövek*, *savak* mennyiségét 's egyszersmind különféleségét illeti: e' tekintetben az európai statusok között az austriai birodalomé az elsőség, 's itt is Magyar és Erdélyország a' többi austriai tartományokat, különösen a' nemes érczekre nézve, olly annyira felülhaladja, hogy az ezekben ásott arany a' Magyarországban nyerettekhez ugy áll, mint 3 : 100, és az ezüst, mint 35 : 100. Innen világosan látszik, hogy honunkban a' bányászat virágzóan diszlik, 's különösen aranyat 's rezet legbővebben ad. 1833—1837. középszámitás szerint a' kiásott érczek, ásványok 's savak mennyisége ekként állt: arany 2,231 márka, ezüst 63,390 márka, réz 34,552 mázsa, nyers vas 269,997 m., öntött vas 36,312 m., eladható ólom 4,178 m., büveny (kobalt) 798 mázsa, dárdany (piskolcz, antimonium) 5,350 m., kősó 613,850 m., főttsó 112,900 m., timsó 10,540 m., kőszén 282,800 mázsa. Leggazdagabb aranybányák, a' körmöczi, selmeczi, boczai, körösbányai, 's legtisztább aranyat ad a' budfálusi, ezenkivül aranyat mosnak a' Duna, Tisza, Maros, Dráva, Mura 's más folyókban. Ezüstöt legbővebben ad a' selmeczi, körmöczi, boczai, szomolnoki és felsőbányai. Rezet a' szomolnoki és krassói bányakerület legtöbbet ad. A' drága kövek közül az annyira becses és pompás európai *opál* csak Magyarországban találtatik olly tökéletességben, hogy keleti helyett adatik; ásatik Cserveniczánál Sárosban, vannak még honunkban chalcedon, jaspis, achát, carniol, rubin, granát, amethyst, hegykristály 'stb.

A' *műipar* valamelly országban épen olly szükséges, mint a' földmivelés vagy bányászat, mert ezek termékei is amaz nélkül haszonvehetetlen hevernek, vagy más iparos országtól függővé teszik a' hazát. Csupán földmivelő ország ipar nélkül mindég szegény, gyenge és függő maradand, 's fájdalommal kell megvallanunk, hogy hazánk műipara saját életszükségeinket sem elégiti ki sok ágban. Láttuk hogy Magyarországban található 125,569 kézmüvesből 89 lélekre esik egy mesterember, Austriában minden 13-ra, Lombardiában minden 9-re; mi gyárainkat és nagyobb ipar intézeteinket illeti: ezek számát a' papirosmalmokkal, üveghutákkal 's hámorokkal együtt alig vihetjük 451-re, pedig magában a' kis Lombardiában 6,940, Austriában 531 van, 's milly nagy a' különbség, a' mi papirosmalmaink vagy kőedénygyárunk 30—40 munkással, 's például a' linczi gyapjuszövet gyár között, melly 6,000 embert foglalkodtat. — Gyolcsot és vásznat legtöbbet készitenek Vas, Szepes, Trencsén, Liptó, Turocz, Sáros, Bács és a' bánsági végvidéken, az évenkénti készitményt számszerint megtudni nem lehet, annyi bizonyos, hogy a' szükséglethez képest olly kevés, miként évenkint 31,893 mázsa gyolcs és 3514 m. fonál hozatik be külföldről. A' papiroskészités az ujabb időkben nevezetes gyarapodást nyert, 1809 óta a' papirosmalmok száma 40-ről 75-re szaporodott, legnevezetesebbek a' szlabosi Gömörben, a' fiumei és pécsi. A' magyar a' sernél a' bort sokkal többre becsülvén, serházaink számszerint 300, sem nagy mennyiséget, sem nevezetes jó sert nem készitenek, annál nagyobb ipar-

ral üzetik a' pálinka 's egyéb szeszfőzés, különösen az utolsó évtizedben behozott nagyobbszerü gőzgépek által, illy gyárak léteznek Szabolcsban, Bezdéden, Szegeden, Kisbácson, N. Létán 'stb., mellyet rozs, burgonya 's árpából főznek, szilva, törköly 's más gyümölcsből majd minden szőlősgazda készit pálinkát. Czukorfinomitó gyárunk van mintegy 30—40, mellyek azonban nagyobbrészt külföldről hozott czukorlisztet finomitanak. A' lisztgyártás nagyobbrészt kisszerü száraz, vizi 's szélmalmok által történik, vannak azonban az alföldön nagyszerü hollandi szélmalmok is, mintegy 10, 's szint ugyanannyi nagyszerü gőzmalom nagyobb városainkban. Hires hajógyárak vannak Szegeden, Sziszeken 's Fiuméban. Gyapotgyárat csak kettőt emlithetünk a' sasvárit, 's egyet Mosonban a' Lajta mellett. Posztógyáraink között nevezetesebbek, a' gácsi, pápai, pozsonyi, kassai, zayugróczi, illavai és puchovai, 's e' mellett a' végső megyék városaiban igen sok posztós mester dolgozik 2—3 szövőszékkel, de mindezek készitménye a' fogyasztáshoz képest igen csekély, és alig dolgoznak föl 2,000 mázsa gyapjut, holott Csehországban maga Reichenbeg két posztógyára 25,000 m. gyapjut használ föl. Selyemszövő gyárat is csak hatot számlálhatunk, selyemgombolitóházat 36-ot. Nagyobb bőrgyárat 4-et ismerünk, 's e' mellett számos timármester foglalkozik bőrkészitéssel. Sokkal örvendetesebb eredményt látunk a' vashámorok és üveghuták körül, hol mind készülő mennyiség közel áll hogy a' szükségletnek megfeleljen, mind a' gyártmányok tökéletessége megfelel a' várakozásnak. Cserépedény, kőedény 's porczellángyártásban is meglepő haladást találunk.

Magyarország physicai fekvése az iparűző müvelt nyugot, és a' nyers termékekben gazdag kelet között számos hajókázható vizektől áthasitva, dél-nyugoti részén az adriai tengertől övedzve, a' *kereskedésre* elég kedvező. Anyagot a' természet mind a' három országtól bőven, és kitünő minémüségben szolgáltat; lakosai közül egész néposztályok szorgalom, mások, mint a' zsidók, görögök, örmények kereskedési hajlam által különböztetik meg magokat. És mind e' mellett kereskedésünk, bölcsőjében van; virágzását számtalan akadályok gátolják, mellyeknek egy némelyikén segiteni a' nemzetnek hatalmában nem áll ugyan, de nagyobb részét férfias szilárdság, egyesületiszellem, értelmiség-terjesztés által legyőzheti. A' belkereskedés virágzóvá tételére a' vasutak 's gőzhajózás által már sok történt ugyan, de mig jó műutak nem futják keresztül kasul hazánkat, addig általános élénk forgalomról nem szólhatunk. Külkereskedésünk az 1827. országgyülési kiküldött országos választmány kidolgozása után, 1816—1827-ig, azaz 11 évi időszakot vévén föl, az austriai nemmagyar tartományokkal való kereskedésben 13 milliomot vesztett, 48 milliomot pedig nyert, mig nyeresége azaz tettleges kereskedési mérlege 55,000,000, azaz évenkint középszámmal 3,192,052 ezüst forintra ment. Ellenben a' külfölddel való kereskedésében évenkint 4,920,800 forinttal többet hozván be a' kivitelnél, 11 év alatt 85,000,000 ftot vesztett. Ezt összevetvén a' többi nyereséggel, marad veszteség összesen 19 millio, azaz évenkint 1,728,406 ft. pp. A' közlött hazminczadi táblázatokra nézve azonban sok észrevételt lehetne tenni. Mi a' magyar külkereskedés ujabb állapotát illeti, maga Springer bécsi egyetemi oktató 1840-ben ki-

adott statistikájában az austriai birodalom kereskedését jelesül 's hitelesen adván elő, Magyarországnak az austriai tartományokkali kereskedéséről csak annyit emlit, hogy Magyarország behozatala az austriai tartományokból 1834-ben 77,933,000, 's az austriai nemmagyar tartományokba való kivitele 43,984,000 ezüst forint. 1839-ben pedig Becker a' magyar korona tartományai 's az austriai birodalom közti kereskedés kimutatását ekképen adja, hogy behozatal összesen 101,396,470 ft., kivitel 61,784,121 ft. ezüst pénzben. Külfölddel való kereskedés behozatal 13,511,160, kivitel 7,598,510 ft. e. p. Becker szerint tehát Magyarország mind az austriai tartományokkal, mind külfölddeli kereskedésében vesztett, sőt az austriai tartományi kereskedésében vesztesége 1834-ben 33,940,140, — 1838-ban 39,712,358 ft. pengőre ment volna. Hogy külkereskedésünkben mindeddig szüntelen veszteségben vagyunk, az tagadhatatlan, de hogy veszteségünk illy magasra hágjon, az hihetetlen (lásd *Forgalom.* IV kötet Pótlékczikk.) — *Átmeneti* kereskedésünk a' keletindiai ut föltalálása óta csak pangó állapotban van, ámbár a' kormány az átmeneti vámokat leszállitotta, a' duna-feketetengeri hajózás megerősödésével ugyan még virágzásnak indulhat, kivált ha vaspálya vonalok is épittetnek ez irányban.

Az adriai tenger segedelmével a' magyar *tengeri* kereskedésnek tágas vizut van nyitva, melly által részt vehet a' világkereskedésben. A' kikötők a' tengeröből partján elég számosak, kényelmesek, bátorságosak, jeles épületi fákat 's ügyes matrózokat szolgáltat a' partvidék, 's mégis mind ezen kedvező körülmények mellett tengeri kereskedésünk csecsemő korban sinylett. E' tüneménynek okait történetkönyveinkből, politicai, 's közgazdászati helyzetünkből könnyen kivehetjük, de még azon nehezitő körülményben is fekszenek, hogy az anyaországot kopár 's nehezen hatolható bérczek választák el a' tengerparttól. — A' magyar tengerparti kereskedési hajósereg 1837-ben számlált nagy tengeri hajót 72; 17,240 tonna teherrel, és kis partihajózásra használt hajót 905; 5480 tonna teherrel, nevezetesebb kikötők Fiume, Portoré, Buccari, Carlopago és Zeng. A' mi nagyobb hajóink még ritkán ritkán látogatják a' keleti és északi tengert, Norvég, Holland, Porosz, Svéd, Dán, Oroszországokat.

(*Közjogi viszonyok* 1848-ig.) Magyarország a' mostani fölséges uralkodó házban örökös monarchia, mellynek feje a' király, a' végrehajtó hatalmat kizárólag, 's egész terjedelmében gyakorolja; a' törvényhozó hatalmat és adóztatási jogot pedig a' magyar néppel, melly név alatt Magyarországban csak a' nemesség értetett (Verbőczy Tripart. II. Tit. 4.) olly formán osztja meg, hogy ennek megegyezése nélkül törvény sem nem hozathatott, sem el nem törültethetett, sem nem magyaráztathatott, és semminemü adó vagy segedelem, legyen az pénzben, terményekben, vagy katonában, a' magyar nemzetre ki nem vettethetett. Mind a' király, mind a' nép jogait alaptörvények határozták meg, mellyek vagy *irottak* vagy *szokásbeliek.* Az irottak közül következők tették a' magyar alkotmány alapját. 1-ször Azon *eredeti szerződés*, mellyet a' magyarok fővezérei, számszerint heten, Almos herczeggel kötöttek. 2-or A' II. András által 1222-ki évben kiadott *arany bulla.* 3-or A' hármas könyv I. részének 9-dik czikkje, melly a' magyar nép 4 sarkalatos kiváltságáról szól. 4-er

A' *bécsi* és *linczi* békekötések. 5-ör Az uralkodási rendet 's örökösödést megállapitó törvények névszerint 1687 : 2. czikk, és 1723 : 2-dik czikk. 6-or Minden alaptörvény összegét a' *koronázási hitlevél*, 's a' koronázás alkalmával letenni szokott *királyeskü* magában foglalja. A' király személye szent és sérthetetlen, az ország pedig mind pápai vagy császári fenhatóság ellenében független. A' magyar király czimje háromféle, kis, közép és nagy. Az austriai uralkodó ház a' római katholikus vallást követi. A' magyar király udvarát mint főtisztek képezik az *ország zászlósai*, a' *sz. István rend lovagjai*, a' királyi udvarnokok, és a' királyi nemes testőrök. A' zászlós urak névszerint a' *nádor*, *országbiró*, *horvátországi bán*, tárnok, *királyi fő lovász*, *fő pohárnok*, *fő kamarás*, *fő asztalnok*, *fő ajtónálló*, *fő udvarnok*, és a' *királyi nemes testőrség kapitánya*. — Magyarország első és legfőbb tisztviselője a' *nádor* vala, ő közbenjáró volt a' király és nemzet közt, gyámnoka a' kiskoru királynak, 's nagykoruságáig az ország kormányzója, ő volt az országban nem lakó király helytartója, 's mint illyen a' királyi helytartótanács rendes elnöke. Joga volt 32 jobbágyállományig adományozni, végre Pest, Pilis és Soltvármegye főispánja és a' magyar haderő főkapitánya volt. — Az *országbiró* 1) közbiró vala a' nagyméltóságu hétszemélyes főtörvényszéknél és m. k. helytartótanácsnál, 's a' nádor jelen nem létében elnök. 2) Országgyülésen a' második helyet foglalta el, és a' nádor jelen nem létében az elnökséget viselé. 3) A' királyi táblához egy alországbirót és itélőmestert neveze ki, és mint egyik az ország rendes birái közül törvényes parancsokat adhata ki, és az előtte történt bevallások 's más törvényes cselekedetek országos hitelességgel birtak. A' horvátországi *bán* 1) elnöke vala a' báni itélőszéknek, 2) a' hármas ország haderejét kormányozá, 3) tagja volt a' magyar királyi helytartótanácsnak. A' *tárnok* 1) az országgyülésen a' nádor és országbiró távollétében az elnökséget vitte, 2) közbirája a' kir. helytartó tanácsnak és a' hétszemélyes főtörvényszéknek, 3) elnöke volt a' tárnokszéknek, hova a' kir. városok ügyei fellebbeztettek. A' többi zászlós urak részint a' koronázási szertartásnál szerepeltek, részint az országgyülés alatt hivataloskodtak, a' *koronaőrök* pedig az ország koronáját 's ékeit őrzék. Vitézi rend három volt: *szent István* vitéz rendje, arany sarkantyus vitéz rend, és a' királyi udvarnokok. A' magyar király jogai, mellyekkel kirekesztőleg a' nemzet hozzájárulása nélkül élhetett, ezek valának: a' felsőségi jog (jus majestaticum), a' végrehajtás joga, 's a' kath. anyaszentegyházban a' fő pártfogási jog (jus patronatus). Ez utóbbi jognál fogva a' király nevezett ki minden érseket, püspököt, prépostot, kanonokot, akár jószágosok akár czimzetesek voltak légyen, és pedig mind a' római, mind a' görög egyesült egyházban. — Uj püspökségeket állithatott; a' megürült papi javak jövedelmét huzta, 's mind az egyház mind az iskolák fölött fő pártfogási jogánál fogva felügyelettel volt, és végre birt jus placeti-vel, melly szerint jóváhagyása nélkül semmi pápai rendelet az országban ki nem hirdettetett. A' protestans egyházakban fő felügyeleti joga a' törvények korlátáig terjedt, és felügyelt hogy a' hivek azon tul ne terjeszkedjenek. A' király jogai politikai tárgyakban. 1) Ő nemesithetett; kiváltságokat, 's megtisztelèseket egyedül ő adhatott. 2) Ő lévén az országban a' legfőbb biró, minden itéletek nevében hozattak, ő nevezé ki

a' feltörvényszéki birákat is. 3) Végrehajtói hatalmánál fogva a' király osztogatott minden egyházi, polgári és katonai hivatalokat, a' nádor, koronaőrök és a' megye hivatalnokait ide nem értve. 4) A' törvényes örökösök nélkül elhalt nemes családok törzsökjavai a' magyar koronára és igy némikép a' királyra estek vissza. 5) Pénzt veretett, háborut izent 's békét kötött, ez utóbbiakat azonban nem egészen a' nemzet befolyása nélkül. 6) Végre országgyülést összehivni szinte a' király jogaihoz tartozott, az eloszlatási jog azonban törvényeinkben nem vala nyiltan kitéve, ha azonban a' király kiskoru vagy az országon kivül volt, a' nádor vagy ennek nem létében az országbiró kötelessége volt. — A' magyar országgyülés két táblából állott, a' felső vagy *Mágnások* és az alsó vagy *Rendek* táblájából. A' mágnások táblájánál üléssel birtak a' kath. és görög egyesült érsekek, püspökök, a' szentmártoni fő apát, jászói prépost, az ország zászlósai, a' főispánok, herczegek, grófok 's bárók a' nádor elnöklete alatt; a' rendek táblájánál a' megyék követei, horvátország, jászkun, fiumei követ, és turopolyai gróf egyegy szavazattal, a' káptalanok követei, 5 apát és prépost, 's a' szabad királyi városok collective egy szavazattal, 's a' jelen nem lévő mágnások és praelatusok küldöttei. Az inditványozási jog egy részből a' király, más részből a' rendek tábláját illeté, a' felső tábla vagy hozzájárulását adá, vagy azt egészen elveté.

Az országgyülés tárgyai valának: 1) a' király megkoronázása, 2) a' nádor és koronaőrök választása, 3) a' külföldi főrendüeknek és nemeseknek magyarokká (indigenatus) való fölvétele, 4) a' királyi várossá emeltetés, a' beczikkelyezés az országgyülést illetvén, 5) a' rendes hadiadónak, 's a' nemesek által fizetendő segedelmek szabad megajánlata, 6) a' só árának, 's harminczadok meghatározása, 7) a' nemes fölkelő sereg elrendezése, az országsérelmek orvoslása, 8) végre a' törvényhozás egész terjedelmében, egyedül az országosan egybegyült rendeket, és a' törvényesen megkoronázott királyt illeté. A' nemesek sarkalatos és közönséges jogai. 1) Minden nemes személye szabad és sérthetetlen, azért gyanura el nem fogathatik, hanem szabad lábon törvény eleibe idézendő, 's ha rendes pör utján bűnösnek találtatik büntethető. 2) Vagyonbeli bátorsága biztositott, melly szerint nemesi javakat csak nemes szerezhetett. 3) A' magyar nemes csak törvényesen megkoronáztatott királyát nevezte fejének, azért a' magyar koronaörökös hat hónap alatt köteles vala magát megkoronáztatni. A' fő papság jogai. 1) Minden érsek, püspök, káptalan, lelkész, az országnak valódi nemesi közé számittatván, mindazon jogokkal birtak, mellyekkel a' nemesek, 's igy szintugy mentek voltak minden adótól. 3) Egyházi jogaikat az amortisatio törvényénél fogva nem szaporithatták, 's szerzett vagyonaiknak csak egy harmadrészéről tehettek végrendeletet. 3) Régi gyakorlat szerint minden nemesi javaktól tizeddézmát kaptak. 4) Az egyházi rend minden oklevelekben első helyen emlittetett. A' mágnások lehettek hivatalbeliek, mint az ország zászlósai, 's koronaőr és főispánok vagy születésiek, mint herczeg, grófok, bárók; országgyülésre személyesen hivattak meg, 's gyakorlat szerint ügyvédet saját pecsétjök alatt vallhattak, különben a' mágnás és nemes között jogra nézve semmi különbség nem vala. A' királyi városok és kerületek saját privilegiumok értelmében

többé kevésbé egymástól eltérő jogokkal birtanak. — A' parasztok, közállományi viszonyaikat illetőleg, ekként állottak. 1) A' jobbágy szabadon költözhetett, ha minden uri tartozásainak eleget tett. 2) Akár személyes, akár vagyonbeli sérelmök esetén jogaik helyreállitását személyes felperességök alatt kereshették. 3) Mindennemü hivatalokat, mellyeket specialis törvények a' nemességnek kirekesztőleg fönn nem tartottak, nem nemesek is viselhettek. 4) Nemesi joszágokat zálogban, polgári földeket, és jobbágyi haszonvételeket örökösen szerezhettek. 5) Örök váltság szabad egyesség utján. 6) A' jobbágyok minden ingó és ingatlan vagyonaikról szabadon rendelkezhettek. — Kötelességeik : a' status egész terhét a' kir. városi és szabad kerületi polgárokkal a' paraszt vitte. Ő fizetett minden adót, tett minden közmunkát, adott és tartott katonát, tartott papot, iskolamestert 's jegyzőt ; valláskülönbség nélkül a' kath. papnak tizedet fizetett.

Hogy Magyarország korábbi kormányzását megérthessük, szükség ennek különböző felosztását szem előtt tartanunk. Magyarország négy értelemben vétetett, *legszorosabban*, csak az anyaország, *szoros* értelemben Horvát és Tótországokkal, *tágas* értelemben Erdélylyel, és *legtágasb* értelemben mindazon tartományokkal, mellyek valaha a' magyar korona alá tartoztak. E' czikkben mindenütt csak a' szoros értelemben vett Magyarországról van szó. Ez felosztatott *politikai* tekintetben 1) polgári Magyarországra, 2) polgári Horvát és Tótországra, 2) katonai végvidékre. A' polgári magyar ismét 52 vármegyét számlált, ide értve Szerém, Pozsega és Verőczét, és négy kerületet, a' polgári Horvátország három vármegyét. A' katonai végvidéken 13 ezredi és 2 zászlóalji végvidék számláltatott. Királyi város Magyarországban volt 42, Horvátországban 7. Végvidéken egy. Összesen 53. A' vármegyét kormányzá a' főispán két alispánnal, járásbirákkal 's egyéb tisztviselőkkel, kik a' főispánon kivül, a' megye nemessége által 3 évenkint választattak, kiknek eljárásukban a' megye közgyülése adott irányt statutumai által. — Törvénykezési tekintetben eloszlott Magyarország 4 kerületre, dunáninnenire, dunántulira, tiszáninnenire és tiszántulira, továbbá Horvátországra, Szerém, Pozsega, Verőczemegyékkel együtt. Mindezen kerületeknek volt egy bizonyos kerületi törvényszéke, melly a' hozzátartozó vármegyékből bizonyos perekben itélt. — Egyházi tekintetben minden vallásfelekezet máskép osztja el az országot, igy a' római katholikusoknak 3 érseki, 17 püspöki, 1 főpapi, az egyesült görögöknek 1 érseki, 7 püspöki megyéjök van. Az ágostaiak 4, 's a' reformatusok szinte 4 kerületre vagy superintendentiára osztják az országot, de az egyházi kerületek nem egyeznek meg a' fentebbi kerületekkel.

Katonai tekintetben az ország négy hadi parancsnokságra osztatott. A' *magyarországi* vagy budaihoz tartozott az anyaország, a' bánságon kivül. A' *bánsági* vagy temesvárihoz Temes, Krassó, Torontálvármegyék német-bánsági, oláh-bánsági és bánsági-illyr végzászlóalj vidékei, a' *szerémihez* vagy pétervárádihoz, Szerém, Verőcze, Pozsegavármegyék, bródi, pétervárádi, gradiskai végezredek 's a' csajkások vidékei ; a' *horvátországihoz* vagy zágrábihoz, Varasd, Körös, Zágrábvármegyék, fiumei tengerpart, körösi, szentgyörgyi, 1-ső báni, 2-dik báni, szluini, ogulini,

ottochani, likkai végezredek vidékei. — Biztossági tekintetben, a' katonai élelmezés és elhelyezés iránt 10 kerületre. Litterariai tekintetben öt kir. akademia szerint *pozsonyi, győri, kassai, nagyváradi* és *zágrábi* 5 kerületre. — Bányászati tekintetben 4 bányász kerületre, 1) alsó-magyarországi vagy selmeczi, 2) felső-magyarországi vagy szomolnokira, 3) nagybányaira, 4) oroviczaira. Végre a' postaügyet tekintve 6 fő postakerületre osztatott Magyarország, 1) budaira, 2) pozsonyira, 3) kassaira, 4) temesvárira, 5) varasdira, 6) eszékire.

A' magyar király minden jogait, mellyek egyházpártfogási, felsőségi végrehajtó és felvigyázási hatalmából erednek, a' külfinancz és katonai ügyet kivéve, egyenesen a' Bécsben székelt m. udv. cancellaria által és segedelmével gyakorolta. Személyzete az udvari fő cancellár, egy alcancellár, több udvari tanácsnok és referendariusok, titoknokok 's fogalmazók. A' magyar udvari cancellária minden más udvari cancellariától független, 's fő kötelessége volt, hogy a' törvények végrehajtassanak, mire nézve a' politikai hatóságokkal folytonos levelezésben volt, felügyelt a' király és korona jogainak sérthetetlenségére, de egyszersmind arra is, hogy az ország alkotmánya ellen semmi nemü rendeletek ki ne bocsáttassanak. Az országgyülési javaslatok a' rendek által választott, 's a' királytól neveztetett cancellariai küldöttség által együtt tárgyaltattak, 's az ő felségétől elfogadott törvények országgyülés után a' cancellarián több hiteles párokban lemásoltatván, innen küldettek el a' törvényhatóságokhoz. Az austriai házból való magyar királyok rendesen Bécsben lakván, mivel az udvari cancellariának a' király oldala mellett kelletett lennie, ennélfogva, az országban a' nádoron, mint törvényes királyi helytartón kivül az ügyek gyorsabb elintézése végett, egy királyi *helytartó tanács* alapittatott, melly minden más kormányszéktől független, előterjesztéseit egyenesen a' királyhoz a' magyar cancellaria utján intézé. Fő kötelességei voltak: a' törvények teljesitésére felügyelni, 's a' király rendeleteit a' törvényhatóságoknál közzétenni és elintézni, melly leiratai intézvényeknek (intimata) neveztettek. Hatásköre 3 osztályra oszlott, u. m. 1) közpoliticai, 2) statusgazdászati és rendőrségi, 3) biztossági ügyekre. Az első osztályhoz tartoztak. 1) A' vallás és tanitási ügyrei felvigyázat, sajtó és könyvvizsgálat. 2) Felvigyázás, hogy az adó az illető törvényhatóságokban aránylag és igazságosan osztassék föl, 's az adózástóli számadások megvizsgálása. 2) A' rabok 's büntetőpörök állapotára felügyelettel volt, végre 5) a' nemességet mutató perekben biráskodott. A' második osztályhoz soroztattak a' statusgazdászati és rendőrségi tárgyak, u. m. 1) Egy közgazdászati alaprendszer kidolgozása. 2) A' népesség előmozditása, a' vámok szabályozása, a' külföldre szóló utlevelek, országutak, folyamok jó karban tartása feletti felügyelet. 3) A' folyó mértékekre, a' posta intézetekre financzialis tekintetből, az erdők kimélésére, a' kereskedés, műipar 's gazdaság virágzására, pesti 's pozsonyi zálogházakra, szóval mindenrei fő felügyelet, mi különben a' politia köréhez tartozik, a' helytartó tanácsot illette. Harmadszor pedig biztossági szempontból az országban fekvő rendes katonaságnak vármegyékre 's városokra igazságos felosztása, beszállásolása, és eltartása, 's a' kiszolgáltatandó termények, fuvarok 's előfogatok iránti fő felvigyázat.

A' megyei kormányzó személyzetnek fejei a' király által kinevezett fő

ispánok valának, a' kezelő főhivatalnok pedig az *alispán*, ki a' főispán távollétében a' megyei közgyüléseken elnökölt, felügyelt, hogy a' tisztikar kötelességeit teljesitse, ezenkivül némelly perekben egy szolgabiróval vagy esküdtel biráskodott, a' megyei törvényszéken pedig elnökölt; a' *második alispán* minden tárgyakban az elsőnek helyettese vala. Minden megye 4—5 járásra lévén felosztva, mindeniket egy *főszolgabiró* és egy vagy több *alszolgabiró* kezelé, kik nemcsak közigazgatási hivatalnokok valának, hanem esküdteikkel egyetemben, legtöbb perekben mint első folyamodási bíróság itéletet mondának. Továbbá a' hivatalos személyzetet képezék a' megyei hites táblabirák, fő és aljegyzők, fő és alpénztárnokok 's adószedők, élelmezési és csendbiztosok 'stb. Tiszti személyzete, mind ezen vármegyéknek, mellyek közül, terjedelemre nézve, többen nagyherczegségekkel vetekedtek, parányi 's fizetésük igen csekély, nyugpénzök pedig semmi sem lévén, mint *Fényes* megjegyzi, valóban nem volt olly ország Európában, mellyben a' közigazgatás illy olcsón, 's mégis elég czélszerüen eszközöltetett. Egyébiránt az egész vármegye kormányzata a' megyei *közgyülés* és *kisgyülés* által tétetett mozgásba. Közgyülés évenkint rendesen 4, de szükséghez képest több is szokott tartatni, még pedig teljes nyilvánossággal, benne mindenki megjelenhetvén, 's a' nemesség szavazati szabadsággal is birván. Tárgyai következők valának: itt választattak az országgyülési követek, minden kijelölés nélkül, 's adattak nekik utasitások, 's a' közbizodalmat elvesztett követek visszahivattak, az udv. cancellaria és helytartótanács intézvényeit elfogadta, 's végrehajtásul az illető tisztviselőknek kiadatta, vagy ha a' törvényekkel ellenkezett, ellene illedelmes hangon fölirt, végrehajtását fölfüggesztetvén, a' házi adót évenkint megszabta, felügyelt adókezelésre, meghatározta a' hus árát, egyszóval határai között saját dolgában függetlenül rendelkezett. Kisgyülések csak akkor tartattak, ha valamelly dolog a' jövő közgyülésig halasztást nem szenvedett, ekkor a' jegyzőkönyv a' közgyülés eleibe terjesztetett. — Mindenik *kir. város* vagyis a' benne lakó polgárok öszvege együtt véve egy nemes embert képezvén, mint illyen a' többi nemesekhez hasonló jogokkal birt, de egyes polgárok a' közadónak, katonaállitás, szállásadás és egyéb közterheknek alája voltak vetve. Vagyonilletőleg a' kir. város koronai jószág, 's mint illyen egyenesen a' kir. kamarától függött, és 50 pftnál többről nem rendelkezhetett. Minden kir. város közügyei *belső tanács* és külső tanács által igazgattattak. A' belső tanács 4—12 egyén, a' kir. biztos kijelölésére, a' külső tanács által választatott örökre, a' külső pedig előkelő polgárokból maga magát egészité ki, igy a' közpolgárságnak a' város ügyei kezelésére semmi egyenes befolyása nem volt. — A' *szabad kerületek* két osztályra oszthatók, az elsőhöz tartoztak azok, mellyek publico-politicumokban egyenesen a' kir. helytartó tanácstól függtek, mint például a' *Jász* és *Kun* kerületek, *Hajdu városok* kerülete, a' második osztályhoz tartoztak, mellyek a' vármegye által kapták a' parancsolatokat, mint a' turopolyai nemes kerület, a' különböző egyház *nemesi székek*, a' tiszai *koronai* és nagykikindai szabad kerületek. A' jászkunokra nézve megjegyzendő, hogy azok főkapitánya maga a' nádor vala, 's belkormányzását saját privilegiumai szerint intézé.

A' magyar *haderő* három fő részből állott, u. m. a' *nemes fölkelő sereg-*

ből, állandó katonaságból, és végőrségből. A' nemes fölkelő sereg állott a' magyar nemességből, kik a' király felszóllitására személyesen tartoztak felülni, 's az ország határain belől saját költségeiken katonáskodni, fő vezérük vala a' nádor, e' védelmi had melly régi időben igen czélszerü vala, szervezésére a' korigényelte javitások nem hozatván be, értékében egészen alászállott, ámbár számra nézve például 1809-ben a' felkelő nemesség 50,000-re ment. A' magyar állandó had csupán gyalogságból és könnyü lovasságból állott; a' pattantyusság, nehéz lovasság, mérnök test, tábori szekeresség, és tengerészet egészen hiányzott. Nevezetesen Magyarországnak volt 13 gyalog sorezrede; 10 huszár ezrede, ezenkivül Erdélynek két sorezrede és 1 huszár ezrede, a' 12-dik huszár ezred a' végőrséghez tartozván. Mi az ezredbeli legénység számát illeti, mind béke, mind háboru idején igen változó, azonban 1816 óta egy királyi leirat az ezredek békelábi erejét állandóan meghatározván, e' szerint volt a' magyar rendes had béke idején 13 sorezred gyalogság = 48,000 fő, 13 végezred és két zászlóalj = 35,984 fő. 10 huszár ezred = 17,920 fő, összesen 101,913 fő. Erdélyt hozzávéve 120,939 fő.

Magyarország *rendes közjövedelmei* 3 fő forrásból folytak, 1) a' status egyenes javaiból, 2) a' királyi haszonvételekből vagy regalékból és országos egyedárusságokból, 3) egyenes adózásból. Mennyi jövedelmet hozzanak évenkint a' status uradalmai azt meghatározni bajos, 1827. 1,241,098 ezüst forintra tétetett, Springer 1840-ben 1,6000,000 ezüst forintra számitá, ezen öszveg Magyarország összes statusjövedelmének $^1/_{15}$ részét teszi, ezen statusjavakból 1819 óta számos kamarai jószágok adattak el. A' koronai és kamarai uradalmakon kivül vannak még Magyarországon igen terjedelmes egyházi és iskolai alapitványi jószágok, mellyek tulajdonképen szinte a' status uradalmához lennének sorozandók, mert ha ezek nem volnának, az egyházra és iskolákra teendő költségek az ország közjövedelmeiből lennének pótlandók. Magyarország közjövedelmeinek legnagyobb részét azonban a' királyi haszonvételek (Jura regalia) vagy inkább az országos egyedárusságok tették, ezek között első helyet foglal, 1) a' *só haszonvétel*, Magyarországon sóbányát nyitni, azt müvelni és termékeit eladni, kirekesztőleg e' statushatalom jogaihoz tartozott; a' só árát azonban fölemelni, törvényesen csak az országgyülésen lehetett, 12 évi középszámitás szerint Magyarországban évenkint 1,4000,000 mázsa só ásatik, mellynek árát 5,000,000 pftra tehetjük. 2) Bányászati és pénzveretési haszonvétel. Magyarországban a' bányászat már régóta valóságos királyi haszonvétel, 's kiterjedt minden nemes és félérczre, konyhasóra és salétromra, de uem minden savakra, valamint a' kőszénre 's opálra sem, holott ezek más országokban szinte a' királyi haszonvételekhez számittatnak, 's ámbár Magyarország az ásványokra nézve igen gazdag, 's a' bányászatra forditott költségek roppant summa pénzt hoznak forgásba, mindazonáltal valamint külföldön ugy nálunk is a' kincstári bányák nyers jövedelmeiből alig lehete 5—10 % számitani, és igy a' kincstári bányák mindenütt nem annyira financzi, mint nemzetgazdászati és bányarendőrségi tekintetből fontosak. A' privát személyek által folytatott bányászatra vetett adózások már több tiszta jövedelmet hajtanak a' kincstárnak. Még 1738-ban az összes magyarországi

bányászat és pénzveretési kir. haszonvételnek tiszta jövedelme 1,096,000 ft. volt p. pénzben, és e' jövedelmet most sem lehet többre tenni, sőt Springer a' salétromi regalét is beszámitva 960,000 ezüst forintra teszi, holott csupán a' kamarai bányaintézeteknél tett kiadások és bevételek 15—30 millió ezüst forintra rugnak. — Az austriai birodalom minden országai a' külföldre nézve egyenlő *vámrendszer* alatt állottak. A' vámok általjában véve a' belföldi gyártott kelmék kivitelénél csekélyebb, a' külföldi gyármüvek behozatalánál magasabbak voltak. A' nyers be és kivitelénél épen megforditva állott. Az átmeneti kereskedésnél szinte vétettek vámok, de ezek igen mérsékeltek valának. Sőt az austriai birodalombeli tengerparton bejövő portékák tökéletesen vámmentesek voltak, akármelly irányban vitettek ki külföldre. Mindezen ki és behozatali, és átmeneti vámok évenkint 13,000,000 ezüst forintot jövedelmeztek; ezenkivül a' magyar és nem magyar tartományokat ismét egy vámvonal választá el, e' közbenső vámvonal harminczadi jövedelmét 2000,000 p. forintra tették. Már az egész austriai birodalomnak fönemlitett 15,000,000 forintnyi vámjövedelméből mennyi illette különösen Magyarországot, azt meghatározni nem lehetett (l. *Forgalom* IV. kötet Pótlékczikk).

A' magyar *postai* királyi haszonvétel magának tartá fel a' levelek és folyóiratok szétküldését, és az utazók tovább szállitását, ámbár nem olly szigoru kirekesztő egyedárussággal, mint ez a' nem magyar austriai tartományokban divatozott. Mind e' két nemü postaintézetek tiszta jövedelme az egész austriai birodalomban 2,400,000, 's Magyarországban különösen 80,000 ezüst forintra tétetett. — A' *lotteria* 1751-ben hozatott be Magyarországba, jövedelme a' magyarországi lotteriának évenkint 158,610 ft., az egész austriai birodalomban 4 millio pengő forint. A' zálogházak 's egyéb rendkivüli jövedelmek kissebb jelentékenységgel birók.

Az egyenes adó nemeihez tartoztak, 1) a' hadiadó, 2) háziadó, 3) a' türelmi zsidó adó, 4) a' szabad királyi és szepesi 16 városok által fizetett *királyi bér*, 5) a' birtokos egyházi főpapság által fizetni szokott *várépitési-segedelem*. Az utolsó évtizedben az évenkinti hadiadó mennyisége a' hadfogadási 75,000 pfton kivül 4,385,000 ftra felment, és ezen terhet a' királyi városokkal együtt a' jobbágyok vitték, a' *háziadó* mennyiségét a' szükséghez képest magok a' vármegyék határozták meg, 's mindig a' jobbágyság rovására. *Türelmi adó* fejében a' magyarországi zsidók évenkint 158,700 ezüst forintot fizettek. A' szepesi 16 városok censusa a' rendes adón kivül 18,231 ft., a' királyi városoké 18,041 ft. A' kath. püspökök és apátok által a' várak épitésére fizettetni szokott *papi segedelem* 50,136 ezüst forint. A' katonai összes végvidék jövedelme 1821-ben volt 1,623,887 e. ft., e' csekély jövedelem a' végvidékekre kiadásképen ismét fölment, ámbár a' végőrség tartása példátlan olcsóság volt, ugyanis tiszti fizetésre, zsoldra, érdempénz dijra, szolgálati dijra, szóval egész fegyverben álló végőrségre 1,398,717, ez a' közigazgatási költségekkel együtt tett 6 évi középszámitás szerint 2,557,674 pftot, a' végvidéki jövedelem pedig szinte 6 évi középszámitás szerint 1,509,230 pft., az évenkinti *deficit* tett 1,048,444 pftot, és ezt a' királyi kincstár pótolta.

Ámbár Magyarország nemzetgazdászati tekintetben igen szegény volt, mindazonáltal statusgazdasága vagyis ugyanevezett financziája nem épen

rosz lábon állott, ugyanis Magy.országnak semmi statusadóssága nem lévén, állandó katonaságot aránylag keveset állitott, a' végőr katonaságot pedig példátlan kevés költséggel tartotta 'stb. Nem kis könnyüségére szolgált az országnak az is, hogy itt nagy kiterjedésü tartományokat azaz vármegyéket felette kevés tisztviselő kormányzott, 's mind a' megyei, mint a' királyi tisztviselőknek, továbbá az országos hivatalbelieknek, törvényszékek tagjainak fizetésök csekély, nyugdijok épen nem volt, ugy, hogy Magyarországon csupán szoros értelemben vett királyi tisztviselő és katona huzott nyugpénzt. A' katholikus egyház jószág alapitványaiból az egyéb egyházak is részint alapitványok, részint a' nép fizetéséből tartattak fön. Mennyire ment évenkint a' magyar status költsége és jövedelme, ez nyilvánosságra soha nem hozatván, magán irónak csak megkapható adatokból megközelitő számitást lehet tenni, melly körülbelől igy állt. *Jövedelem :* koronai és kamarai uradalmak 1600,000. Só (tiszta jövedelem) 4,985,440, bányászat és pénzveretési jog 1,096,400, posta 80,000, harminczad és vám 4,000,000, lotteria 155,750, fiscálatusok 41,982, hadiadó 4,395,244, hadfogadási adó 75,000, háziadó a' deperditán kivül 3,485,203, deperdita 910,040. Türelmi zsidó adó 158,700, szepesi 16 városok censusa 18,221, királyi városok censusa 18.031, a' kath. főpapság várépitési segedelme 80,000, a' katonai végvidékből 1,509,230, rendkivüli jövedelmekből 500,000, összesen évenkinti jövedelem 23,079,397 ft.

Kiadás : királyi udvartartás 1,500,000, állandó katonaság 6,828,000, végőr katonaság 1,398,617, adó restantia 440,568, vármegyék 's városok belső igazgatása 3,485,203, végvidék közigazgatása 1,157,390, kir. udv. cancellaria, helytartótanács, kamara, fő kerületi és váltótörvényszékek 1,098,000, összesen a' kiadás 15,912,779. És igy a' költséget a' jövedelemből lehuzván marad felesleg 7,166,619. A' magyar király jövedelmeit kezelte e' *magyar kir. udv. kamara* Budán, állván egy elnök, egy alelnök, királyi ügyek igazgatója, és a' fő levéltárnokból, 14 királyi tanácsossal együtt, és még egyéb alsóbb rendü hivatalnokból, e' fő kormányszék ügyelt fel a' magyar koronának minden jogaira és követeléseire, minden rendes és rendkivüli jövedelmeire, kivéve nagyobb részben a' bányászatot, melly a' közönséges bányászkamra, és az adót, melly a' kir. helytartótanács által kezeltetett. — n.

(1848-i *változások*). Az 1847/8. évi orsz.gyülésen alkotott törv.czikkelyek alapjaikban megváltoztatták Magyarország köz's magánviszonyait. A' nélkül, hogy e' változások eredetének 's alakulásának történetirásába bocsátkoznánk, legyen elég itt a' nevezett nagyfontosságu törv.czikkek pontjainak lényegét elősorolnunk. Az 1848 : 3 szerint *független felelős magyar ministerium* alakittatott, 's rendeltetett, hogy a' király 's annak távollétében a' nádor 's királyi helytartó a' végrehajtó hatalmat a' nevezett ministerium utján gyakorolják, a' ministerium tagjai minden hivatalos eljárásaikért felelősek levén, 's Budapesten székelni tartozván. A' ministerium hatáskörébe soroztattak mindazon tárgyak, mellyek addig a' m. kir. udv. kanczellária, a' kir. helytartótanács, 's a' kir. kincstár köréhez tartoztak, vagy ahhoz tartozniok kellett volna, 's általában minden polgári, egyházi, kincstári, katonai és minden honvédelmi tárgyak. A' ministerium tagjai : 1 elnök, 's ha az maga tárczát nem vállal, kivüle még nyolcz mi-

nister volt. A' ministerelnököt a' királynak az országbóli távollétében a' nádor 's kir. helytartó, ő felsége jóváhagyásával nevezte; ministertársait legfelsőbb jóváhagyás végett az elnök tette javaslatba. A' ministerek egyike folyvást a' király személye körül volt, 's mindazon viszonyokba, mellyek a' hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, felelősség mellett, befolyt. A' ministeriumnak ezen tagján kivül következő osztályai voltak: a) belügyek, b) országos pénzügy, c) közmunka és közlekedési eszközök és hajózás, d) földmivelés, ipar és kereskedés, e) vallás és közoktatás, f) igazságszolgáltatás és kegyelem, g) honvédelem. A' ministerek felelősségére nézve rendeltetett, miszerint azok feleletre vonathatnak a) minden olly tettért, melly az ország függetlenségét, az alkotmány biztositékait, a' fennálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot vagy a' tulajdon szentségét sérti, 's általok hivatalos minőségben követtetik el; b) a' kezeikre bizott pénz 's egyéb értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes alkalmazásaért; c) a' törvények végrehajtásában vagy a' közcsend és bátorság fentartásában elkövetett mulasztásokért, a' mennyiben ezek törvényes eszközökkel elháríthatók valának. Az ország jövedelmeiről 's szükségeiről kimutatás és számadás a' ministerium által, megvizsgálás végett, az évenkint Pesten tartandó orsz.gyülésnek volt beadandó. Az 5. t. cz. szerint az országgyülési követek népképviselet alapján rendeltettek választatni, még pedig három évre, mik együtt egy országgyülést képzendettek. Választói képességgel birtak azokon kivül, kik e' jogot hazánkban 1848 előtt is gyakorlák, mindazon benszületett vagy honositott, legalább 20 éves, önálló és szabad lakosok, a) kik sz. kir. városokban vagy rendezett községekben 300 e. ftnyi értékü házat vagy földet, egyéb községekben pedig $^1/_4$ telket vagy hasonló birtokot birnak; b) kik mint kézmüvesek, kereskedők, gyárosok telepedve vannak; c) kik 100 pft. évenkénti állandó 's biztos jövedelmet kimutatni képesek; d) a' tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akademiai müvészek, tanárok, a' M. Tudós Társaság tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanitók; e) kik addig városi polgárok voltak. Választható volt mindaz, ki választó volt, ha legalább 24 éves volt. Magyarország felosztatott 109 választó kerületre, mellyek összesen 377 képviselőt választottak; 's a' két testvérország egyesülése is kimondatván, Erdélyre azonkivül 69 képviselő esett. A' választás módja szabályoztatott. (5.tcz.) Kimondatott a' közös teherviselés, mellynél fogva Magyarország minden lakosa 1848 óta minden közterhet különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselé. (8. tcz.) Az urbér és azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézma és pénzbeli fizetések örökösen megszüntettek. (9. tcz). Az urbéri megszüntetett magán uri javadalmak statusadóssággá változtattak át (12. tcz.) Hitelintézet alapitása rendeltetett (14. tcz). Az ősiség eltörlése elvileg kimondatott (15. tcz). A' megyei szerkezet népképviselet alapján rendeztetni határoztatott (16. tcz). Az előző vizsgálat (censura) eltöröltetvén örökre, 's a' sajtószabadság visszaállittatván, ennek biztositékaul sajtótörvény hozatott (18. tcz). A' törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, mellyekhez az unitária vallás is soroltatott, különbség nélkül tökéletes egyenlőség 's viszonosság alapittatott meg (20. tcz). A' nemzeti szin és ország czimere ősi

jogaiba visszaállittatott (21. tcz). A' személyes és vagyonbátorság, a' közcsend és belbéke biztositása tekintetéből nemzeti őrsereg alakitása határoztatott el (22. tcz.) A' sz. k. városok, mint önálló köztörvényhatóságok, ideiglenesen rendeztettek (23. tcz.) A' közlekedési eszközök, névszerint vasutak 's vizszabályozások eszközlésére a' ministerium 10 millio forintnyi alap alkotására hatalmaztatott fel. — Ezek voltak az utolsó 1847/8-ki pozsonyi országgyülés főpontjai. Az ezek szerint alnkult uj viszonyok nem soká tarthaták magokat. A' bekövetkezett forradalom árja kiméletlenül elsodrá azokat.

Magyarország legujabb viszonyai. Magyarország, a' mint az 1849. mart. 4-iki alkotmány, 's a' későbbi legf. rendeletek által ujra szerveztetett, az austriai birodalomnak teszi egy a' többi koronaországokkal lényegben egyenlő törvények által igazgatott, elválhatlan alkotórészét 's fekszik az osztrák főhgség, Morva, Silézia, Galliczia, Bukovina, Erdély, a' Vajdaság, Tót-, Horvátország és Stájer között, 's 3280 □ mfdön 8 millio lakosnál többet számlál. Eddig az ország végső uj belrendezése még elhatározva nincs, 's az uj rendszernek csak fővonalai léteznek, minő az *adórendszer*, *vámszabályzat*, *igazság kiszolgáltatás*, *rendőrség* 's az *iskolai szervezet*, még hátra van a' *politikai* organisatió. Általában az országnak csaknem minden viszonyai alakulófélben lévén, 's ideiglenes állapotukból határozott végső szervezetre bontakozván, legujabb részletes statistikai ismertetését későbbi időkre vagyunk kénytelenek halasztani, 's csupán a' következő emlitésére szoritkozhatunk. Az 1850. sept. 8-iki legf. rendelet következtében Magyarország, a' többi koronaország példájára, egy a' császár által kinevezett 's Budán székelő *helytartó* által kormányoztatik. Ő a' végrehajtási hatalom közlönye az országban. Ő ügyel fel a' birodalmi 's országtörvények megtartása felett, ő intézi a' belügyeket a' középponti hatóságot képző helytartóság utján, mellynek alatta van az öt kerületi igazgatóság ugyanannyi *főispánnal*, kik a' *megyei elnökökkel*, 's ezek ismét a' *járásbiztosokkal* közlik rendeleteiket, 's a' községek és magánosok ügyeit ismét ugyanazon uton intézik fölfelé, a' mellyiken lefelé érkeztek. Az 1850. sept. 8-iki legf. rendelet következtében tehát a' magyarországi politikai igazgatást a' következő hatóságok kezelik. I. A' *cs. k. helytartóság* Budán. II. 5 *kerületi igazgatóság* (főispánság) a) Budapesten, b) Pozzonyban, c) Sopronban, d) Kassán, e) Nagyváradon. III. 45 *megyei hatóság*, még pedig

a) A' *budapesti kerületben* : 1. *Pest-Pilis*, 94 □ mföld 's 342,990 lak. Alkatrészei : Pilismegye és Pestmegyének északnyugati része, 's ebben Buda és Pest sz. k. városok. Székhelye Pest. 2. *Pest-Solt*, 95 □ mfd 's 215,057 lak. Részei : Soltmegye, Pestmegye kerületi része, kivéve a' Szolnokmegyéhez sorolt Tószeg helységet 's Pallatics pusztát, továbbá a' Kis-Kunsághoz adott péteri és kömpötzi pusztákat, mellyekért a' kiskunsági beszögelések, Póstér és Kara puszták Pest-Soltmegyéhez soroltatnak. Székh. Kecskemét. 3. *Esztergom*, 29 ½ □ mfd 's 98,897 lakos. Részei : Esztergom 's Komárommegyéknek a' Duna jobb partján fekvő részei, 's Esztergom város. Székhely Esztergom. 4. *Fejér*, 75 □ mfd 's 171,273 lak. Részei : Fejérmegye 's Székesfejérvár város. Székh. Székesfejérvár. 5. *Borsod*, 64 □ mfd 's 175,087 lakos. Részei : Borsodmegye.

Szék. Miskolcz. 6. *Heves* 52 ½ mfd 's 179,499 lak. Részei: Hevesmegye kivéve a' Jászságban 's Békésmegyében levő beszögelléseket, mellyek ezen részekhez soroztatnak. Székh. Eger. 7. *Szolnok* 63 ¾ □ mérföld 's 82,814 lak. Részei: (Külső) Szolnokmegye, a' Pestmegyéből átjövő Tószeggel 's Pallatics pusztával. Székh. Szolnok. 8. *Csongrád*, 62 □ mérföld 168,062 lak. Részei: Csongrádmegye 's Szeged városa. Székh. Szeged. 9. *Jászkunság*, 85 □ mfd 209,355 lak. Részei: Jászkun kerületek, csakhogy Kis-Kunságból Kosztár és Kara puszták Pest-Soltmegyéhez, ellenben a' heves és pestmegyei beszögellések, 's a' hevesmegyei Tarna-Örs helysége a' Jászsághoz adattak. Szék. Jászberény.

b) A' *soproni* kerületben: 1. *Sopron*, 58 □ mfd 's 197,087 lak. Részei: Sopronmegye és Sopron, Ruszt 's Kismarton városok. Székh. Sopron. 2. *Moson* 36 □ mfd 's 70,019 lakos. Részei: Mosonmegye 's a' Duna jobb partján fekvő, Pozsonymegyétől áttett 6 helység. Székh. Óvár. 3. *Győr*, 28 ¾ □ mfd 's 100,252 lak. Részei: Győrmegye, kivévén a' Duna bal partján fekvő 's 7 helységével Komárommegyéhez sorozott Csilizközt, továbbá Győr város. Székh. Győr. 4. *Vas*, 96 □ mfd 's 289,654 lak. Részei: Vasmegye 's Kőszeg város. Székh. Szombathely. 5. *Veszprém*, 79 □ mfd 201,023 lak. Részei: Veszprémmegye 's Zalamegyétől áttett 12 helység a' Balaton partján. Székhelye Veszprém. 6. *Zala*, 82 □ mföld 's 203,349 lak. Részei: Zalamegye, kivévén a' Veszprémmegyéhez sorozott balatonparti helységeket, 's a' Horvátországban kebelezett Muraközt. Székh. Egerszeg. 7. *Tolna*, 65 □ mfd 's 198,682 lak. Részei: Tolnamegye. Székh. Szegszárd. 8. *Somogy*, 113 ½ □ mfd 's 241,749 lak. Részei: Somogymegye. Székh. Kaposvár. 9. *Baranya*, 83 ½ □ mfd 's 222,545 lak. Részei: Baranyamegye 's Pécs város. Székh. Pécs.

c) A' *kassai* kerületben: 1. *Szepes*, 66 ½ □ mfd 's 175,195 lak. Részei: Szepesmegye, Lőcse és Késmárk városok, 's a' XVI szepesi koronaváros. Székh. Lőcse. 2. *Gömör*, 76 ½ □ mfd 's 165,265 lak. Részei: Gömörmegye, ennek déli részén a' hegyek vonulása szerint rendezett felosztásával. Székh. Rimaszombat. 3. *Abauj-Torna*, 62 □ mfd 's 180,575 lak. Részei: Abauj és Tornamegye's Kassa városa. Székh. Kassa. 4. *Sáros*, 66 □ mfd 's 203,932 lak. Részei: Sárosmegye, Eperjes, Bártfa és Szeben városok. Szék. Eperjes. 5. *Ung*, 60 □ mfd 's 106,313 lak. Részei: Ungmegye, kivévén a' Tiszántul fekvő és Szabolcsmegyéhez sorolt Zsur és Záhony helységeket. Székh. Ungvár. 6. *Zemplén*, 112 □ mfd 's 235,814 lak. Része: Zemplénmegye, Szabolcsmegyének a' Tisza jobb partján fekvő részleteivel. Székh. Újhely. 7. *Bereg-Ugocsa*, 87 □ mfd 's 168,898 lak. Részei: Bereg és Ugocsamegyék, kivévén a' Tisza balpartján fekvő 's Szatmár és Szabolcsmegyékhez sorolt helységeket 's beszögelléseket, mellyekért kárpótlásul nyeré a' Tisza jobb partján fekvő Agtelek, Ásvány, Eszény és Szaloka szabolcsi és Tarpa szatmári helységeket. Székh. Munkács-Halmi. 8. *Marmaros*, 187 ¼ □ mfd 176,793 lak. Részei: Marmarosmegye. Székh. Sziget.

d) A' *pozsonyi* kerületben. 1. *Pozsony*, 69 □ mfd 's 228,463 lak. Részei: Pozsonymegye, kivévén a' Mosony 's Felső-Nyitramegyékhez tartozó járásokat; továbbá Pozsony, Sz. György, Bazin és Modor városokkal, végre a' Vág jobb partján fekvő Sellye, Hetmény, Farkasd, Negyed,

nyitrai helységeket. Székh. Pozsony. 2. *Felső-Nyitra*, 62 □ mfd 239,166 lak. Részei : Pozsonmegyéből a' n.szombati járás's a' szeredi járas északi fele, továbbá Nyitramegyének a' Vág jobb partján fekvő része Szakolcza várossal. Székh. N. Szombat. 3. *Alsó-Nyitra*, 92 ½ □ mfd, 233,208 lak. Részei : Nyitramegyének a' Vág balpartján fekvő járásai, továbbá Trencsinmegyének báni, 's Barsmegyének oszlani járása. Székh. Nyitra. 4. *Trencsin*, 77 ¾ □ mfd 241,736 lak. Részei : Trencsinmegye, a' báni járás kivételével, 's Trencsin város. Székh. Trencsin. 5. *Árva* 37 □ mfd 89182 lak. Székh. Kubin. 6. *Turócz*, 20 ½ □ mfd 40,002 lak. Székh. Sz. Márton. 7. *Liptó*, 42 □ mfd 129,038 lak. Székh. Sz. Miklós. 8. *Bars* 42 ½ □ mfd 129038 lak. Részei : Barsmegye, kivévén az oszlani járást 's a' Sarón alól fekvő részeket, mellyek Hontmegyéhez tartoznak, 's Körmöcz és Ujbánya városok. Székhelye Aranyos-Marót. 9. *Hont*, 46 ¼ □ mföld 110639 lak. Részei : Hontmegye, a' Garan balpartján fekvő barsi részekkel, Selmecz és Bakabánya városok. Székh. Ipolyság. 10. *Nógrád*, 78 □ mfd 191,157 lak. Részei : Nógrádmegye, a' Gömör és Barsmegyék határaiban a' hegyvonal irányában történt rendezésekkel. Székh. Balassa-Gyarmat. 11. *Zólyom*, 50 ½ □ mfd 97,962 lak. Részei : Zólyommegye, Besztercze-, Breznó-, Libetbánya, Ó-Zólyom 's Karpona városokkal. Székh. Besztercze. 12. *Komárom*, 35 ¾ □ mfd 78,454 lak. Részei : a' Duna balpartján fekvő győr-, kormárom- 's esztergommegyei részek 's Komárom városa. Székh. Komárom.

e) A' *nagyváradi* kerületben : 1. *Szatmár*, 109 □ mfd 's 252,559 lak. Részei : Szatmármegye, kivévén a' Szabolcsmegyébe zárt részleteket 's a' Bereg-Ugocsához sorolt Tarpa helységet a' Tisza jobb partján, továbbá a' bereg- és szabolcsmegyei beszögelléseket, végre a' Tisza balpartján fekvő beregmegyei Namény helységet, Szatmár-Németi k. város, Nagybánya 's Felsőbánya bányavárosok. Székh. Szatmár. 2) *Szabolcs* 129 □ mfd 's 343,232 lak. Részei : Szabolcsmegye, kivéve a' szatmármegyei beszögelléseket, továbbá a' Tiszántul a' Bodrog torkolatánál fekvő részeket, valamint a' Bereg-Ugocsához sorolt Agtelek, Ásvány, Eszény és Szalóka helységeket a' Tisza jobb partján ; Debreczen 's a' Hajdu városok, továbbá a' Tisza balpartjan fekvő Zsár és Záhony helységet, végre a' szatmári 's bihari beszögelléseket, 's a' Berettyó északi részén fekvő biharmegyei helységek : Kaba, Báránd, Udvari, Szerep és Dancsháza. Székh. Debreczen. 3. *Alsó-Bihar*, 69 ½ □ mfd 177219 lak. Részei : Biharmegyének a' Köröstől 's Rézhegységtől északra fekvő része, kivéve a' szabolcsmegyei beszögelléseket, (Acsád, Sámson) 's a' Szabolcsmegyéhez adott Kaba, Báránd, Udvari, Szerep és Dancsháza helységeket. Székh. Debreczen. 4. *Felső-Bihar*, 99 □ mfd 211,698 lak. Részei : Biharmegye déli része. Székh. N.Várad. 5. *Arad*, 108 □ mfd 232,185 lakos. Részei : Aradmegye, kivéve a' Csanádmegyéhez sorolt Bodzás, Bánkuta, Botos, N.Kamarás és Megyes pusztákat. Székhelye Arad. 6. *Békes*, 67 □ mföld 152,220 lak. Részei : Békesmegye, kivéve a' Csanádmegyéhez sorolt Tótkomlós helységet, továbbá a' hevesmegyei dévaványai járás 's Kéksziget, Ecseg és Cséfán puszták. Székhelye Gyula. 7. *Csanád*, 32 ½ □ mföld 86,767 lak. Részei : Csanádmegye a' békesmegyei Tótkomlós helységgel 's aradmegyei Bodzás, Megyes, Botos és Bánkuta pusztákkal. Székhelye

Makó. — Ezen 45 megye összesen 265 járásra oszlik, mellyeknek élén állanak a' járásbirók. — p.

Magyar irodalom l. *Pótlékczikkek.*

Mahmud, II., török szultán 1808—1839, második fia volt Abdul Hamid szultánnak, szül. 1785. Már fiatal korában hajthatlan, indulatos és kegyetlen volt. Midőn bátyja, IV. Mustafa trónra lépett, Mahmudot megakarák ölni, nehogy annak versenytárstól kelljen tartania. Azonban egy albaniai hadtest megmenté, 's ekkor azonnal hozzáfogott azon lázadáshoz, melly 1808. aug. 1-én azt megbuktatá 's őt trónra emelé. Hogy nagyobb biztosságban lehessen, IV. Mustafa fiát, egy 3 hónapos gyermeket megfojtatá, 's egy viselős szultánnőt, zsákba varratva, a' Bosporusba vettetett, ugy hogy már most ő volt egyetlen és utolsó az Ozman nemzetségéből. A' török katonaságot már ekkor akará európai lábra állitani, de kisérletét a' janicsárok ellenzése meghiusitá. 18 év mult el; mig végre sikerült, környezetétől független állást kivivnia 's behoznia azon ujitásokat, mellyekre elbámult a' világ. A' sereg és hadügynek egészen uj alakot adott az 1826. maj. 29-ki rendelete által. A' janicsárok ugyan ujra feltámadtak, junius 15. Konstantinápolyban, azonban *Husszein* pasa, saját agájok, kit M. megnyert, a' topcsik (tüzérek) által féken tartotta őket, 's egy jun. 1-iki nagyuri rendelet a' janicsárokat örökre feloszlatta. A' legnagyobb akadálytól megmenekedvén, M. szultán, közepette azon háboruknak, miket részint a' görögök, részint az oroszok, részint a' lázongó pasák ellen folytatott, a' reform utján tovább haladott. A' tengerészet körül már 1822 körül tett fontos javitásokat, most a' szárazföldi erőt is átalakitá. 1826—28. uj seregeket állitott, európai módon ruházta 's gyakorolta őket. Az érczpénzt megroszabbitotta, nehéz pénznemek helyett könnyüket veretvén, az ulemák (papok) jövedelmeit az országos pénztár pótlására használta, az adókat a' földbirtok szerint szabályozta, a' gabonakereskedést felszabaditotta, Északamerikával keresk. szerződést kötött, 's minden nemzetnek megengedé a' Dardanellákon keresztüli szabad hajózást. Fővárosába tisztaságot, rendet, biztosságot igyekezett behozni. 1839. a' rajáki iránti türelmet rendelé meg, megparancsolá népének, hogy a' keresztyénekkel kimélve bánjanak, 's a' mozlem hit kikerülhetlen fatum felőli tanának ellenszegült az által, hogy a' pestis és cholera ellen védintézeteket alapitott. 1831 óta Konstantinápolyban egy török-franczia hirlapot (Moniteur Ottoman) adatott ki. Ő maga jó példával ment elő; szakálát megnyirta, a' turbánt letette, ruháit megváltoztatá, az udvari élet több szertartásait megszünteté, a' serailt elhagyá, egy Pera melletti kastélyba költözött és sokat társalgott idegenekkel; gyakran ment ki udvari kiséret nélkül, 's 1830—31. birodalmának legtöbb európai tartományát beutazá. A' népben a' legellenségesb hangulat nyilatkozott ellene utazása közben, mi arra birá, hogy reformjai kivitelében ugyan kissé alábbhagyott, azonban terveiben még annál makacsabb lett. De az aegyptusi háboru kitörése (l. *Mehemed Ali*) minden addigi rendeleteit rögtön kétségesekké tette, 's csak Oroszország segitségének köszönheté, hogy felette szorult helyzetéből kimenekülhetett (l. *Törökbirodalom*). Alig mult el a' veszély, máris uj zavarok támadtak Albánia-, Bosnia-, Kisázsiában, mellyek a' szultánt tervei kivitelében gátolták. 1834. halálos ellenségén, Mehemed

Alin, magát megboszulandó, 80,000-nyi sereget küldött ellene Szyriába, de az európai hatalmasságok unszolására kénytelen volt háborus szándékaival felhagyni. Mindezen zavarok daczára folyvást reformok behozatalán dolgozott. Utakat építtetett, posta és vesztegintézetek hozattak be, az európai nagyhatalmak udvaraihoz állandó követek küldettek. A' tartományokban lassanként helyreállott a' béke; Kurdistan meghódíttatott, a' bosniai 's albaniai zavarok lecsillapodtak, 's 1837. tavaszán a' szultán ujabb utazásra kelt a' tartományokban, különösen Rumelia és Bulgáriába. Azonban egy ezalatt a' fővárosban kitört összeesküvés rögtöni visszatérésre kényszerité, minek folytán az ottani zavaroknak véres elnyomatása következett. Mehemed Alit megboszulhatni ismét alkalma nyilt. 1839. tavaszán *Hafiz* pasa vezérlete alatt tetemes sereg gyült össze a' Taurus mellett. De a' szerencse ekkor sem kedvezett a' szultánnak. Seregei 1839. jun. 24. Nisib mellett *Ibrahim* pasa (l. ezt) által megverettek, 's a' birodalom létele ujra koczkán állott. M. e' gyászhirt többé nem hallhatá. Mindennemü kicsapongás már régen aláásta egészségét, 's meghalt 1839. julius 1-én. — k.

Mailand *t. Lombardia.*

Mainottok. Igy neveztetnek Görögország Lakónia tartományában a' Maina nevü hegyvidék lakosai. A' régi spartaiak hazájában lakván, gyakran tartattak ezek utódjainak; a' legujabb kutatások folytán azonban valószinübb, hogy legnagyobb részt maradékai azon szlávoknak, kik a' nagy szláv vándorlás alkalmával a' török félszigeten a' görög őslakosokkal összekeveredtek. Számuk mintegy 60,000. Fő jellemvonásaik: vadság; bátorság, babonaság, szabadságszeretés, vérszomj és rablás; foglalkozásuk: földmivelés, marhatenyésztés, olajtermesztés, fonás és szövés; a' vendégszeretetet tisztelik, egyszerüek, mérsékeltek, szokásaikban szigoruak, 's a' görög egyházhoz tartoznak. Valamint a' törökökkel, ugy egymás között is, külön *kapitányaik* alatt, szüntelen csatázásban éltek. Utolsó vezérök, *Mauromichali* (l. ezt) bukása után, hanyatlásnak indult önállóságuk. Hiában támadtak fel 1834. a' regensség ellen, Otto király bajor seregei által legyőzettek, fegyvereiket nagy részben le kelle tenniök, 's erős váraik letörettek. Ezóta ugyan Görögország csaknem minden politikai viharában feltüntek, de sohasem sikerült régi függetlenségöket visszanyerni, 's még az annyira gyülölt összeirásnak is alája kellett magokat vetniök. — k.

Maison, (Miklós József), franczia marsal és pair, született Epinayban 1770, fia volt egy szegény napszámosnak. A' forradalmi háborukban mint kapitány csatázott az északi seregben, 1796. zászlóalji parancsnok lett. Bernadotte osztályához adatván, a' campo-formioi békéig az olasz hadsereg minden működéseiben részt vett, 1799. Bernadotte tábornok őt választá első segédeül. 1800. Hollandban csaknem halálos sebet kapván, egy ideig távol maradt a' csatatértől. Még föl sem gyógyult, midőn már Bernadottehoz, a' nyugoti hadseregheż sietett; az amiensi béke után Tanaromegye parancsnoka lett. Az 1805-iki hadjáratban Iglau mellett 75 emberrel 350 dragonyost fogott el, 's az auszterlitzi csatában az oroszok ellen hősileg védte magát. Dandárnokká neveztetvén, 1806. két ezred élén Poroszország ellen csatázott, kitünő sikerrel. A' jenai csata után, hol a' würtembergi herczeg és Blücher tábornok hadtestei ellenében volt

győztes, Lübeckbe vonult, 's itt parancsnok lett. Az 1807-i hadjáratban, mint az első hadtest táborkari főnöke, a' tilsiti békeig folyvást részt vett. 1808. Victor marsal alatt Spanyolországban nyerte a' császár dicséretét, ki M. tábornokot bizta meg Madrid bevételénél is egyik legfontosb feladattal, melly sikerült ugyan, de M. ez alkalommal veszedelmes sebet kapott lábán, ugy, hogy kénytelen volt Francziaországba visszatérni. 1809. a' 8-ik hadtestnél szolgált, 's midőn az angolok Hollandot fenyegették, M. müködésének volt leginkább eredménye, hogy a' franczia hadsereg Hollandot megszállhatta. Oroszországban is jelen volt a' potolski csatában, minek folytán a' császár osztálynokká nevezé ki, majd nem sokára bárónvá. A' berezináni átvonulást az ő intézkedései könnyitették meg. Oudinot marsal megsebesülvén, a' császár neki adta által a' második hadtestet. Szerencsésen fedezé a' visszavonulást a' Visztuláig, azután Francziaországba tért, sebeit gyógyitandó. Az 1813-iki hadjáratban ismét dicséretes részt vett. A' lipcsei csatanapok alkalmával megsebesült, lova alá bukott, 's ha segéde meg nem menti, elfogatott volna. A' császár a' becsületrend nagy keresztesévé, majd birodalmi gróffá, 's decemb. 22. az északi hadsereg parancsnokává nevezé ki. Belgiumban több izben hősileg csatázott, 's Antverpen birásaért oroszlánilag küzdött, 's ez egész hadjárat alatt nagy katonai tehetségének számos bizonyitványait adá, miután eleinte csak 6000, később 13—14000 emberrel 24—80,000-nyi sereg ellenében csatázott. Az időközben a' szövetségesek kezére került Páris felszabaditására akart sietni, midőn a' császár lemondásának hirét megtudá. Lillebe ment, 's az uj kormányhoz adta megegyezését. XVIII. Lajos 1814. jun. 4. francziaországi pairré nevezte ki, 's Sz. Lajos rendével 's a' becsületrend nagyszalagjával diszité. Midőn Napoleon Elbáról visszatért, M. XVIII. Lajost Gentbe kiséré, 's vele később ismét Párisba tért. Kormányzója lett az első hadosztálynak. A' pairkamarában mindig a' nemzet jogainak volt védője. 1838. fő tábornoka volt a' Görögországba küldött franczia expeditiónak, 's mint ollyan, bevette Morea félsziget összes erősségeit. Visszatérvén, marsallá neveztetett ki. 1833. végén mint franczia követ Pétervárra utazott, 1835. apr. 30-tól 1836. sept. 19-ig hadügyminister volt, de azután a' közügyektől egészen elvonult, 's meghalt Párisban 1840. — k.

Majer István, esztergomi áldozó pap, a' m. kir. természet tudom. társul. rend. tagja, Pest városa összes real és elemi iskoláinak igazgatója, szül. 1813-ban aug. 15-én *Mocsonakon* Nyitramegyében. Atyja *Mihály Fluch József* akkori nyitrai püspök udvari tisztje, és igen példás ember vala. Az első latin osztályokat Esztergomban tanulta, mire esztergommegyei növendék papjai közé soroztatván, a' nagyszombati papnöveldébe került, hol már 1833-ban nehány növendék társával az előljáróság beleegyeztével, magyar-nyelvgyakorló iskolát alapitott, nem középszerü sikerrel. Ugyanekkor szünidőben kispap társait rajzolásra tanitotta. Megjegyzendő, mikép a' szépen fejlődő ifjuban a' rajzolás nemes művészete egy más művészet iránt is vágyat 's hajlamot gerjesztett, t. i. a' rézmetszészet iránt. 1834. kezdett az akkori szépirodalmi lapokba irogatni, 's nevét csak hamar ismeretessé tevé a' magyar közönség előtt. 1835-ben Pesten a' magyar törvényt tanulta, 1836-ban pedig pappá szenteltetvén,

ugyancsak Pesten az egyetemi templomban, sept. 8-kán tartá első mise áldozatját, a' mikor báró Sennyeyék nevelője vala, de csakhamar Esztergommegye egyik falvára Muzslára segédpapul rendeltetett, hol az iskolák és népnevelés iránti jeles vonzalma különösen kitünt, 's már is éber figyelmet gerjesztett a' leendő derék paedagóg iránt. 1848-ban Esztergom kir. városi káplán lett, hol nagyobb köre nyilt tehetségeit kifejteni és megismertetni. Ugyanis már 1842-ben az Esztergomban felállitott mesterképző-intézet egyik tanárává neveztetett. 1849-ben a' már számos közhasznu, alább elősorolandó, leginkább nevelésre vonatkozó és azt tárgyazó munkái által közbecsülésben álló férfiu, a' pesti egyetem bölcsészeti karához a' „*felsőbb nevelés-tan*" helyettes tanárává választatott. Csakhamar erre 1850-ki decemberben az ismeretes szakférfiu Pest városa által a' kebelében létező real és elemi iskoláinak igazgatására kijelöltetett, 's a' magas kormány által azzá kineveztetett, melly terhes de szép hivatalát maig is közmegelégedésre viseli.

Irodalmi működését már kora ifjuságában kezdé. Vegyes téren ugyan eleinte, de a' melly utóbb tudományos és szorosan nevelésszaki irányt vett. Igy 1835-től több értekezés, beszély és tudósitással lépett fel a' „Regélő-Honmüvész" folyóiratában „Tudományos Gyüjtemény"ben, hol többek közt a' magyar betük egyszeritéséről értekezett, és az Academia Évkönyveiben a' Vörösmarty ajánlotta kettős betük egyszeritését megbirálta. Miközben a' „Jelenkor és Társalkodó"-nak több mint tizenkét éven által szorgalmas levelezője volt. Saját terén érezte magát a' Religio és Nevelés folyóirat hasábjain, mellynek kezdete óta munkás levelezője volt, benne sok értekezést és könyvbirálatot közlött; egyszersmind a' Katholikus Néplapnak is szivesen olvasott dolgozótársa levén, valamint a' Guzmics Izidor szerkesztése alatti Egyházi-tárnak is. E' szaktudományi (mert dolgozatai többnyire egyházat és nevelést tárgyalnak) dolgozatai mellett reá ért a' Pesti-Divatlap, Honderü, Életképek, Magyar föld és népei, folyóiratokban működni. Rajzai és rézmetszvényei többnyire a' Tudományos Gyüjt., Regélő, Honművész, pesti növendék papok munkálatai, Rajzolatok, Magyar föld és népe, Életképek, kassai Képes Ujság, és a' lipcsei Illustrirte Zeitungban, (p. o. Harkányi-fürdő, Siklós, Mohács, Eperjes, Szeged, Eger, Tata 'stb.) jelentek meg.

De legmaradandóbb érdemeket szerze magának, a' saját kezével rézbe metszett és nyomtatásban kiadott „*Magyar szent képek*" czimü vállalat kiadásával, melly e' nemben első vala hazánkban, és mellyből 1838-ban 12,000-t, 1840-ben 22,000-t, 1845-ben pedig *százezeret* bocsátott ki, a' jövedelem nagyobb részét a' szorgalmas tanuló ifjuságnak szentelve. — *Nyomtatásban önállólag megjelent munkái*: 1838-ban *Egyházi beszéd*, mellyet N. T. Bartoss Lajos ur az esztergomi főmegye ujszentelt papjának első sz. miséje közben mondott. (A' jövedelem Dunánk által kárositott esztergomiaknak szenteltetik.) 1842-ben *Szózat*, mellyet F. M. herczeg Kopácsy József urhoz 'stb. az esztergomi mesterképző-intézetnek 1842. nov. 3-ikán ünnepélyes megnyitásakor emelt. (Pesten, 1842.) 1844-ben *Népnevelés-tan*, Budán, 8-adr. Ezen munka a' magyar irodalomban a' maga nemében *első*, és azért Esztergomvármegye által, köz-

gyülési határozatnál fogva, körlevéllel az ország minden hatóságának figyelmébe ajánltatott. — Ugyan e' munka egy tót literátor által *tót* nyelvre fordittatott, 's illy czim alatt: Prostonárodno vichovoslovi cili Paedagogia Populárna w Budine 1847. — *Szindarabok ifjuság számára* (Pesten 1846). 1847-ben *Egészség-tan nép számára*, a' jövedelem t. n. Esztergomvármegye inséggel küzdő adozóinak szenteltetik. Esztergomban 1847. *Ugyanez.* Második kiadás 4000 példányban. Budán 1847. *A' rézmetszészetnek műtana.* Budán 1847. egy rajztáblával. (A' természetvizsgálók munkálataiban is ki fog nyomatni a' műtani szakosztály ajánlatára; mint irodalmunkban hiánypótló dolgozat. — 18) *Liturgika.* Pálya koszoruzott 's 1000 forinttal jutalmazott munka. Budán 1847. — *Népszerü egyházi beszédek*, az év minden vasár- és ünnepnapjaira. I-ső kötet. Budán, 1849. II-ik kötet, Pesten, 1851. — *A' jó magyar házigazda*, népkönyv, kijött 1848-ban. *A' nyilvános növelésünk rendszerének korszerü vizsgálata*, (megjelent a' Honderüben 1847). — *A' magyar képezdék reformja.* Irta, 's az oktatási minister urnak benyujtotta Majer István. (Esztergomban. 1848). 1850. Első felső felében a' *Kath. Néplap* szerkesztője volt. Életelve: „Hiányokat pótolni, környékére boldogitólag hatni." Mint ember nyájas és minden sorsuakhoz egyiránt szives indulatu, nemes és emberszerető szivet visel kebelében, mit nem csak nevelésszaki iratai tanusitanak, de maga az élet elégnyit bizonyit. Minek bizonyságául felemlitjük azon szép és nagy eredményekkel biztató emberszerető vállalatot, mellyet már mint igazgató Pest városa kebelében, a' szegényebb sorsu emberek javát tartván szeme előtt, több nemeslelkü emberbarátokkal tervezett és alapitott. Ki nem ösmer a' „Bölcsőde" nevü szegény gyermek-ápoló intézetre? — aa.

Mailáth János, gróf, németmagyar költő, történetiró és publicista, ős magyar nemzetség ivadéka, fia gr. *M. József* osztrák államministernek. Gondos házi nevelésben részesülvén, Egerben bölcsészetet, Győrött jogot tanult, ezután állami szolgálatba lépett, de ezt 10 év mulva szemeinek gyöngesége miatt odahagyá. Beer bécsi szemorvos kétévi gyógyitásának köszönheté szemevilágát. Ez idő alatt, midőn sem irnia, sem olvasnia nem volt szabad, elhatározá, hogy az irodalomnak szentelendi magát. Egyes költői kisérletek már korábban jelentek meg tőle. A' költészeten kivül különösen a' történelemmel foglalkozott, névszerint Magyarország történetével, mi mellett kitünő emlékező tehetségének felette nagy hasznát vette. Költői munkái közül megemlitendők: a' *Köffinger*-rel együtt kiadott: „*Kalocsaer Codex altdeutscher Gedichte*" (Pest 1818); „*Altdeutsche Gedichte*" (Stuttg. 1819.) vagyis a' nevezett codexből kiválasztott jelesebb költemények uj német forditásban; „*Gedichte*" (Wien 1824), lyrai költeményei; „*Magyarische Sagen und Mährchen und Erzählungen*" (Brünn 1825; 2 kiad. Stuttg. u. Tüb. 1837); „*Magyarische Gedichte*" (Stuttg. 1825), forditások; „*Himfy's auserlesene Liebeslieder*" (magyar eredeti szöveggel, Pest 1829; 2 kiad. az ered. szöveg nélkül, Pest 1831). Történelmi müvei közül: „*Geschichte der Magyaren*" (5 köt. Bécs 1828—31); „*Geschichte des österr. Kaiserstatt.*" (1—3 köt. Hamb. 1834—42); „*Der ungarische Reichstag* von 1830" (Pest 1831); „*Geschichte der Stadt Wien*" (Bécs 1832); „*Das ungarische Urbarialsystem*" (Pest 1838); „*Die Religionswirren in Ungarn*" (2 köt. Regensb. 1845). — Ezeken ki-

vül irt még : „*Ungarische Sprachlehre*“ (Pest 1830 ; 2 kiad. 1738) ; *Mnemonik* (Bécs 1842.), 's kiadá a' pesti „*Iris*“ czimü német almanachot (1839—47). Időszakonként több izben vett részt a' magyar országgyülés tanácskozásaiban is, hol leginkább jeles emlékezőtehetsége, történeti jártassága 's adatismerete által tünt ki. Egy ideig a' Pesten megjelent, 's a' conservativ 's papi iránynak hódolt „Nemzeti Ujság“nak szerkesztője is volt. — a.

Malachowski (Kázmér) lengyel tábornok, szül. 1765. Litvániában. Miután a' varsói kadéttestben jeles tüzérré képződött, 1786. mint köztüzér állott a' seregbe, 's 1794. már őrnagy volt. Lengyelország harmadik felosztása után előbb Bécsbe, utóbb Oláhországba, végre Olaszországba menekült, 's az utóbbi helyen mint őrnagy a' lengyel legióba állott ; később a' sz. domingói expeditióban vett részt, 's ott az angoloktól elfogatván, több hónapig ezek hadifoglya volt. 1805. az első lengyel-olasz féldandár egy zászlóalját vezénylé, 1807. alezredes, 1808. ezredes lett, 's az 1812. hadjáratban működvén, több izben, névszerint a' Berezinái átkelésnél kitüntette magát. A' lipcsei csatában elfogatott, de becsületszóra szabadon eresztetett. Ezóta nem vett részt a' franczia hadjáratban. 1830. ismét a' seregbe lépett, 's egy dandár élén 1831. febr. 24—25. a' lengyel sereg balszárnyán a' bialolenkai fényes csatában küzdött, nem különben később *Skrzynecki* fővezér alatt egy gyalogosztály élén Dembe-Wielkie és Ostrolenka mellett. Skrzynecki elbocsáttatása után a' neki ajánlott fővezérséget visszautasitá, de közbámulatra Krukowiecky fővezéri helyettes állomását elfogadá. Rendszabályai csak siették a' dolgok szerencsétlen kimenetét. Haditanácsot hivott össze, mellynek félszeg rendeletei nem valának képesek a' közelgő vészt elháritani. M. a' becsületesnek látszó semmiség szerepét játszá. Varsó bevétele után a' sereg romjaival Modlin felé vette utját, 's már sept. 9-én a' kormány és összesereglett vezérek kezeibe tevé le a' fegyvert. Ez utolsó gyöngeségeit önmaga is szigoruan itélé meg, 's ez által a' történelem kiméletét igyekvék megnyerni. Magán jelleme igen tiszteletreméltó. Franciaországban először Fontainebleauban, utóbb Chantillyben tartózkodott, 's itt halt meg 1845. — *M. Gusztáv*, az utolsó lengyel forradalomban belügyminister, Párisban halt meg 38 éves korában 1835. — a.

Malchus (Károly Auguszt, báró), német államgazdászati iró, született 1770. Mannheimban. Egyetemi pályája végeztével a' diplomaticaira lépett. Felváltva porosz és vesztfáliai államhivatalokban működött, utoljára mint vesztfáliai belügyminister. A' Bonaparte Jeromos számára alkotott vesztfáliai királyság feloszlása után Heidelbergben élt tudományos buvárlatoknak, mig végre ismét Würtembergben halt meg 1840. — Iratai között a' főbbek : „*Politik der inneren Staatsverwaltung*“ (Heidelberg 1823) ; — különösen : „*Statistik und Staatenkunde*“ (Tübing 1826) ; — „*Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung*“ (Stuttgart 1830); — utolsó irata volt „*Die Sparcassen in Europa*“ (Stuttg. 1834); M. iránya kiválólag gyakorlati 's inkább mathematikai, mint philosophiai. Ereje nem eszmékben rejlik, hanem tapasztalati tényekben, mellyeknek

czél- és formaszerü elrendezésében 's bonyolodott kiszámitásában mesteri ügyességgel bir. — k.

Malibran (Mária), szül. 1809. Párisban, a' spanyol *Garcia*, kitünő tenoristának leánya. Atyja képezé a' művészetben, mellyre gyermekkorában kevés kedvet mutatott, 's csak 13 éves korában kezde nagyobb hajlamot kifejteni. 15 éves korában, Rosina szerepében (a' Sevillai borbélyban) fellépvén, éneke 's játéka által bámulatot gerjesztett, 's nem sokára a' párisi daljátéknál lön alkalmazva. De kevéssel azután, egész családjával New-Yorkba ment, hol a' legfényesb sikerrel adta vendégszerepeit, 's főleg, mint Desdemona, az egész világot elbájolá. A' gazdag *Malibran*, ottani előkelő, bár Garcia Máriához képest éltes kereskedő kinálta meg kezével; ő elfogadta az ajánlatot, 's elhagyta a' szinpadot. De kevéssel ezután férje elvesztette egész vagyonát, 's azzal vádoltatott, hogy bukását már előre látta, és csak azért vette nőül Garciát, hogy általa magát eltartassa. A' művésznő ismét szinpadra lépett; de jövedelmei férjének hitelezői által igénybe vétetvén, házi viszály, 's erre később 1835-ben elválás következett. 1827-ben ismét Párisban találjuk a' hasonlithatlan művésznőt, hol 1829-ben Semiramis szerepében imádtatik az olasz operában. A' siker, mellyet ez alkalommal kivivott, messze tulhaladta az előbbenit; 50 ezer frank évpénzzel szegődtetett azon intézet rendes tagjává a' rövid operasaisonra. Az énekben *Sonntag*, *Fodor* még némileg csak versenyezhettek vele, bár hangja teljesebb, mélységében terjedelmesb, 's előadása lelkesültebb volt, mint azoké, de játéka minden tekintetben felülmulhatatlannak itéltetett, 's e' részben csak *Pasta* lehetett vetélytársa a' hősi daljátékban. Az operaszak lefolyta után Londonba ment, 's ott a' daljátékban és concertekben énekelt, megfelelve nagy hirének. Ezentul Párisban 's Londonban felváltva tartózkodott, ujra férjhez ment a' művész *Beriothoz*, de már 1836-ban meghalt, Manchesterben, hol lóról leesése következtében elgyengült, 's mégis énekelt egy dalünnep alkalmával. — A' zene volt legkedvesebb foglalatossága; alapos elméleti ismeretekkel is birván, több apró énekdarabot szerzett, mellyek nagy tetszésre találtak. A' milly magasan állott a' művészetben, olly feddhetetlennek ismertetett magán életében; nemes, nagyszerü és szeretetreméltó asszony volt; a' szerencsétlenség mindenkor bőkezü segitőre talált benne; első férjét nem szerette ugyan, mégis kiváltotta az adósbörtönből és táplálta azután is; családját 's barátait pazarul árasztotta el szeretete jeleivel. Fényes és kábitó diadalai mellett, (mert szobrokkal, költeményekkel, emlékpénzekkel, babérral 's mindazzal legnagyobb mértékben idvezelteték, a' mit a' hódoló lelkesültség kigondolhat, sőt lovait is kifogta a' közönség kocsijából), egyszerü és szerény volt, 's boldogságát a' csöndes háziságban kereste. Második férje Brüssel mellett szép emléket állittatott neki, 's Velenczében a' „Teatro fenice" uj felépülése után „Teatro Malibran" nevet vett fel tiszteletére. — Mint művésznő, egyformán nagy volt a' tragikai és vidám szerepekben, mint Desdemona, és mint Rosina. Az összes benyomás, mellyet éneke 's játéka egyesülve közönségére tett, olly rendkivüli volt, hogy Malibrannak a' „hasonlithatlan" melléknevet vivá ki. Tisztelői olvashatják a' geniális Börne párisi leveleiben előadásának 's magas és mély hatásának lelkesült leirását. — Kimeritette teljesen azt, a' mi az

éneknek lelke, de korán ki is lehellte lelkét az énekben. Élete 's hatása rövid, meteorszerü, de felejthetlen volt a' művészi világban. — h.

Malmaison, kéjkastély, 2 ½ órányira nyugotra Páristól, a' középkorban „mala domus" nevü major, régibb időben Richelieu bibornok birtoka. A' neuillyi és nanterei szép országut vezet M. árnyas fasoraiba, hol Josephine császárné meghalt, 's a' kitől a' kastélyt fia Leuchtenberg Jenő herczeg örökle. Ámbár Páris második bevételekor, 1818. az egyszerüen izlésteljes lak idegen katonák által feldulatott, mégis számos emlék maradt még itt fenn azon fényes korból, midőn Napoleon e' szép liget lugosaiban szokott enyhet keresni az államügyekbeni fáradozásai után. Csak a' császárné háló és meghalási szobája kiméltetett. Az itteni nagybecsü képgyüjtemény Pétervárra adatott el; a' butorok 1829. árverezteték el, 's angolok és Napoleon barátai vették meg azokat drága pénzen. A' természeti ritkaságok nagy részét Jenő herczeg Münchenbe vitette. 1842. Mária Krisztina spanyol királyné számára vették meg Malmaisont. — a.

Malmö, egy hasonnevü svéd kerület fővárosa, régibb időben erősség, a' Sund partján, 8000 lakossal. Sok keztyü, posztó, szappan, és szőnyeg készül benne, a' gabonakereskedés is virágzik. Legujabb időkben azon 7 hónapi fegyvernyugvás által lett emlékezetes, melly 1848. augustusban Németország és Dánia között a' Schlezvig-Holstein ürügye miatt fennforgott ellenségeskedéseket megszünteté (l. *Schlezvig-Holstein*). — k.

Malom Luiza, magyar költőnő, Erdély egyetlen irónője 1840—50 között, szül. 1824., leánya volt M. Zsigmond erdélyi kormányszéki tanácsosnak. A' magyar, angol, franczia, német, olasz nyelvek birtokában lévén, bő alkalma volt szellemi kincseket gyüjteni. Költeményei 's beszélyei időszakonként az erdélyi „Nemzeti Társalkodó"ban, a' Jelenkor „Társalkodójában," a' „Remény"ben jelentek meg. A' Honderüben érdekes leveleket közölt 's több beszélyt forditott; utolsó lyrai dolgozatai Urházy „Unio" czimü zsebkönyvében jelentek meg, mellyekben már előre érzé élete végperczének közeledését. Meghalt 1847. Kolosvárt. Temetteit a' dési nagytemetőben szép siremlék jelöli. Halála után még sok szép költeményt 's több művészien forditott külföldi regényt találtak szekrényében. M. L. mély érzelmü, kedélyes de szerencsétlen nő volt; szelidség, igénytelenség, gyöngédség 's meleg honszeretet voltak fő jellemvonásai; napjait folytonosan az irodalom és művészet körüli buvárkodásban tölté. Mint ügyes zongorász és énekesnő, több izben vett részt jótékony czélu hangversenyek és akademiákban; e' mellett szorosabb női hivatását is felfogni tudó házias leány volt, értett a' gazdasszonysághoz 's remek női munkákat dolgozott. Kora halála az irónőkben olly szegény magyar irodalomban annálinkább érezhető veszteség volt. Összes müveinek kiadását atyai barátja 's buzditója, *Döbrentey Gábor* vállalá magára, de ennek 1850-ben történt halála megakadályozá e' szándékot, 's most elhunyt irónőnk rokonaira háramlott e' szép kötelesség. — a.

Malta, 6 □ mfdnyi sziget a' Középtengerben, Sziciliától délre, *Gozzo* és *Comino* szigetekkel egy csoportot képez, 's ezekkel összesen 8 □ mfd, mintegy 130,000 lakossal, felette sziklás földön. M. a' legrégibb időktől fogva igen fontos pont volt a' hajózásra nézve. Miután 250 évig a' szent

Jánosrend (máltai lovagok) birtoklották volna, 1798. Napoleon kezére került; 1800. az angolok éheztetés által feladásra késztették a' franczia helyőrséget, 's ezóta, valamint az 1814-iki párisi béke 7. §-sa folytán is M. sziget az angol birodalomhoz tartozik. Anglia meghagyá a' sziget lakosainak minden jogait, szabadságait 's vallását, 's a' belső kormányzatban is keveset változtatott. Podestáikat 's jogi hatóságaikat a' máltaiak önmagok választják, 's használatba veszik régi szokásos, római és pápai jogaikat. A' polgári 's katonai kormány élén áll egy kormányzó 's parancsnok. A' kormány székhelye Malta fővárosa *Lavalette*, a' tenger partján, csaknem megvihatatlan erősségekkel, mellyek többnyire sziklába vannak épitve; két téres és biztos kikötővel, mellyek egyike szabad. Mint igen fontos strategiai pont, a' középtengeri angol hajóhad fő szállóhelyét képezi, 45,000 lak. A' gőzhajó-közlekedés terjedésével napról napra növekedik, különösen a' Suezen keresztül Keletindiába vezető ut által. A' régi főváros *Malta*, 5000 lak., a' sziget belsejében fekszik. Azonkivül van a' szigeten még 3 más város, 6 mezőváros, 33 falu, 's összesen 10,096 ház. M. államjövedelme mintegy 100,000 ft. sterl., mit azonban a' kiadás tetemesen felülhalad. — k.

Manin l. *Olaszország.*

Manzoni (Alessandro) olasz költő, szül. Mailandban 1784. Atyja grófvolt, anyja a' hires *Beccariának* szellemdus leánya. Legelőször a' „*Versi sciolti*" (Paris 1706.) által tünt fel, miket Carlo Imbonati gyámatyja halálára költött. Erre következett: „*Inni sacri*", mikben a' lyrikának egy uj nemét teremté. „*Il conte di Carmagnola*" (Mailand. 1820.) czimü tragoediája, mellyben a' franczia iskola bilincseit elveté, nem csak Olaszországban aratott nagy tetszést, hanem angol itészek, 's a' német Goethe is kitüntetéssel szóltak róla. 1823. megjelent „*Adelgis*" tragoediája. Mindkét darabban a' chorust használja. Hirét nevelték kisebb költeményei is, ezek között egy ódája Napoleon halálára „*Cinq Mai*" (1823). Legnagyobb figyelmet ébresztett történeti regénye: „*I promessi sposi, storia milanese del sec. XVII*" (3 köt. Mail. 1827), mellyben a' lombardiai parasztéletet szép nyelven rajzolja. E' munkája ujabban több változtatással jelent meg (3 köt. Mail. 1842.), egy függelékkel „*Storia della Colonna infame*," mellyben M. regényének azon részére vonatkozólag, melly az 1630. évi mailandi pestisről szól, mint Beccaria méltó unokája, az Olaszországban még nem egészen megszüntetett tortura ellen küzd. Sok év óta teljes elvonultságban csupán családjának és buzgó 's szigoru katholikus nézleteknek élt. Ez utóbbi irányát tanusitja „*Osservazioni sulla morale catolica*" (Flor. 1835). Összes müvei: „*Opere*" kritikai jegyzetekkel, Tommaseo által adattak ki (5 köt. Flor. 1828—29). — a.

Marattok l. *Keletindia.*

Marchesi (Pompeo) szület. 1789. Saltrio nevü faluban Como mellett; szobrászi tanulmányait Milanóban 's Rómában végezte, hová kormányköltségen küldetett. 1811-től 1825-ig a' mailandi dom számára faragott szobrokat. 1825-től 30-ig roppant termékenységet fejtett ki, nem kevesebb mint 120 szobrot hozván létre. A' Brera-academiánál Mailandban rendes tanitóvá neveztetvén, azóta is igen sokat dolgozik, 's elterjedt hire azon megbizást szerzé neki, hogy I. Ferencz császár emlékét ő készitse

el. A' 47 lábnyi magas, 88,836 font nehézségü emlék 1846. jun. 16-ikán lepleztetett le a' bécsi Burg udvarán, Ferencz császár végrendeletét viselve magán: „Amorem meum populis meis.“ — h.

Maret (Hugues Bernard), *Bassanoi herczeg*, szül. 1768. Dijonban. Az első alkotmányzó gyülés alatt két lapot adott ki Párisban (Bulletin de l' Assemblée és Moniteur). A' St. Thomas du Louvre utczának egy kis házában, hol irodája volt, azt ott lakó Bonaparte hadnagygyal ismerkedett meg, 's ezt többször hivta meg ebédre. Előbb buzgó jacobinus, utóbb a' feuillantok clubjába lépett. Midőn a' monarchia megbukott, a' külügyministeriumban alkalmaztatott, 's 1792. az angol majd a' nápolyi udvarhoz küldetett. 1793. az osztrákok Graubündtenben elfogták, 's Kufstein várába zárták. Nehány hónap mulva többed magával XVI. Lajos leányáért cseréltetett ki. 1799. a' consulok fő titkára lett. Napoleon ministeri statustitkárrá 's 1811. külügyministerré tette, egyuttal Bassanoi herczeggé is nevezvén ki őt. A' császárt minden hadjáratában 's utjában, 's igy Oroszországba is elkisérte. 1814. a' ministeriumból kénytelen volt kilépni, azonban Napoleon kegyét egészen el nem veszté, 's ez még több magánügyekben használá. Midőn Napoleon Elbából visszatért, ujra a' ministeriumba került, 's francziaországi pair lett. A' juliusi forradalom után Lajos Fülöp pairré, 's 1834. belügyministernek 's ministerelnöknek nevezte ki; de erről már 3 nap mulva lemondott, mivel az udvar a' köz amnestiába beleegyezni nem akart. Meghalt Párisban 1839. Napoleon barátai az állitják róla, hogy a' császárnak rendületlen hive volt ugyan, de szerencsétlensége volt, hogy annak többnyire vészthozó tanácsokat adott; Talleyranddal csaknem egészen ellenkezőleg. Inkább haszonvehető volt, mint hasznos, 's az illyen embereket Napoleon leginkább szerette. — h.

Marheineke (Fülöp Konrád), kitünő német theologus, született 1780. Hildesheimban. Különböző helyeken volt hitszónok és tanár, igy 1804. Erlangenben, 1807. Heidelbergben, 1811 óta Berlinben, hol fő consistorialis tanácsos is volt. Fő érdeme abban áll, hogy mind a' tudós és gyakorlati, mind a' történelmi és philosophiai müveltséget egyesiteni tudá magában, 's theologiai nézleteiben korának philosophiai müveltségével mindig előre haladt. Korábbi irataiban *Schelling* iskolájához csatlakozott („*Universal Kirchenhistorie des Christenthums*“ (1 köt. Erlang. 1806. 'stb.) Később a' Hegel iskolájától függés volt rajta észrevehető, 's az ujabb időkben, midőn az u. n. Jung-Hegeliánok Hegel korábbi tanitványaitól elváltak, 's a' kereszténység minden positiv tételét megsemmisiteni iparkodának, a' két szélsőség között helyes középet igyekezett fentartani, és saját utján önállólag tovább haladni. Nagyszámu theol. iratai részint dogmatikai, részint egyháztörténelmi tárgyuak, mások az egyházi polemia körébe tartoznak, végre a' gyakorlati theologia részét tevő tudományos munkák, egyházi beszédek 'stb. Mindegyikben komolyság, erő és gondolatbőség. Meghalt 1846. — a.

Maria da Gloria (Johanna Sarolta Leopoldina), Portugal királynéja, szül. 1819. Rio Janeiroban. Atyja, Don Pedro, braziliai császár, anyja ez utóbbinak első hitvese, Leopoldina osztrák főherczegnő volt. Don Pedro, elsőszülöttségi jogánál fogva lépett VI. János halála után a' portugal trónra, 's miután 1826. aprilban a' portugal királyságnak uj alkot-

mányt adott volna, leánya részére lemondott a' koronáról, kinek az ő fivérével, Don Miguellel kellett volna összekelnie. Don Miguel, ki ekkor Bécsben tartózkodott, 1826. oct. 4-én megesküdött az uj portugal alkotmányra, 's 26-ikán eljegyeztetett a' távollevő Donna Mariával; de alig érvén Portugalba, hol Don Pedro rendelete folytán a' regensséget kellett vala átvennie, 1828. juniusban felforgatá az alkotmányt, 's korlátlan királlyá kiáltatta ki magát. Ekkor Don Pedro Európába küldé a' fiatal királynét, hogy jogait érvényre emelhesse. Anglia segélyét kieszközlen dő, 1828. sept. 14. Falmouthban kiszállott, 's IV. György által dec. 28-ikán Windsorban ünnepélyesen királyné gyanánt fogadtatott. Azonban a' britt ministerium nem volt olly kész, őt elismerni, mint az udvar, 's a' parlamentben Don Miguel igényeit vétette tárgyalás alá. Egyéb kisérletei sem sikerülvén, a' fiatal királyné Európát ismét elhagyá, 's 1829. oct. 17. Rio Janeiróban ujra megérkezett. Don Pedro, ki 1831. egy lázadás következtében, kénytelen volt a' trónt fiának engedni által, nejével és Donna Mariával Párisba utazott, 's 1822. Portugalba hajózott, hogy ez országot leánya számára meghóditsa. Eleinte változó, utóbb kedvező szerencsével folytatta a' háborut Don Miguel ellen. Az alkotmányiak több szerencsés csatái által szorittatva, ez utóbbi 1834. lemondott az uralkodásról, 's Donna Maria, atyja regenssége mellett, elismertetett. Don Pedronak 1834. történt halála után, 1835. *Leuchtenberg* herczeggel (l. ezt) kelt össze, de ez nem sokára rögtön meghalt. 1836. apr. 9-én *Ferdinand*, szász-koburg-kohári herczeggel (l. ezt) kelt össze, ki a' koronaherczeg születése alkalmával király czimet nyert. Ettől több gyermekei vannak. 1) *Dom Pedro de Alcantara*, koronaherczeg, szület. 1837., 2) *Dom Luis Felipe*, oportoi herczeg, szül. 1837., 3) *Dom Joao*, bejai herczeg, szül. 1842., 4) *Dom Fernando*, szül. 1846., 5) *Dom Augusto*, szül. 1847. 's több herczegnők. — k.

Maria Krisztina (bourboni), Spanyolország regenskirálynője, szület. 1806. Szülei I. Ferencz, Sziczilia királya, 's ennek második hitvese Maria Izabella, IV. Károly spanyol király leánya, voltak. 1829. nőül ment VII. Ferdinand spanyol királyhoz. Madridban kellemei által hamar megnyeré férje vonzalmát, de annál ingerültebbek voltak ellene Don Carlos infans neje, 's ennek cselszövő nővére Teréz, Beirai herczegnő. E' gyülölet még inkább növekedett, midőn VII. Ferdinand 1830. ujra megerősité ama régi törvényt, mellynek erejénél fogva, fiak nem létében, a' király nőutódjai nyertek igényt a' trónra. 1830. a' királyné leányt szült, a' jelenlegi spanyol királynét, Izabellát (lásd ezt), 's 1832. ismét egy másik leányt, Mária Luiz infansnőt, mi által a' spanyol szabadelmüek reményei a' királyné irányában mindig növekedtek. A' királyné teljesen bírá a' király hajlamát, mindazáltal Don Carlos pártja módot talált, hogy a' halállal küzdő királyt az emlitett 1830-iki rendelet visszavonására birja. Minden támasz nélkül, sőt a' király gyóntatóatyja által is kisztve, a' királyné önmaga is a' rendelet visszahuzását ajánlá a' királynak. Azonban a' királynő nővérének, Luiza Sarolta infansnőnek megérkezése szétoszlatá az ármányt, a' ministerek elbocsáttattak, 's a' király, betegsége idejére, a' királynéra bizta a' kormányügyek vitelét. Lelki nemessége és helyzetének kényszerüsége, több, a' spanyol nép előtt kedves rendszabályok hozatalára bir-

ták; a' politikai okokból számüzöttek legnagyobb részét amnestiálta, a' visszatérteknek visszaadá jószágaikat, czimeiket, 's minden politikai pert megszüntetett; az állam belkormányzata uj, czélszerübb rendezést nyert. Nem sokára a' király ünnepélyesen semmisnek nyilvánitá a' betegsége alatt tőle kicsikart rendeletet, 1833. jan. 4-én ismét kezébe vevé a' kormánypálczát, 's a' neje által időközben kiadott összes rendszabályokat megerősité. Sept. 29. meghalt a' király, végrendeletében özvegyét nevezvén ki gyermekei gyámjának, 's kiskoruságuk idejére az ország regensnőjének. Oct. 2-án átvevé a' királyné, leánya II. Izabella nevében a' regensséget. (l. *Spanyolország*). Azon növekedő bizalmasság, mellyel *Munoz* kamarás iránt viseltetett, mindenféle hirekre szolgáltatott okot, 's magánélete felkölté a' nép gyülöletét, melly azelőtt olly nagy vonzalommal volt iránta. A' moderadók és Francziaország rendszeréhez szitása, még inkább nevelék e' rosz hangulatot. Az ellenzék mindig több tért nyert, a' megyék nyilván a' kormány ellen szegültek, 's 1836. aug. 13-án a' királyné erőszakkal az 1842-iki alkotmányra kényszerült letenni az esküt. Alkalmatlan ministerei ezután is több ballépésre ösztönzék, 's az ország mindig mélyebben sülyedt a' pártharczba. Legnagyobb balfogása volt, hogy franczia befolyás alatt, a' hatósági, sajtó 's nemzetőrségi törvényeket, az alkotmány világos rendelete ellenére, megakará szoritani. *Espartero* hiában óvta a' királynét. Az országban tett körutjában mindenütt hidegen fogadta a' nép. Mindazáltal 1840. jun. 15. szentesitette a' kérdéses törvényjavaslatot. Ekkor Espartero beadta lemondását. A' nép fegyvert ragadott. Csak ekkor látta jónak a' királyné, engedni. A' moderadóknak a' regensnő javára tett egy demonstratiója az ellenpárt hatását hivta ki, az egész nemzet ellene támadt, 's a' regensnő kénytelennek látta magát, octob. 15. Francziaországba menekülni. Párisból nem szünt meg időről időre kisérleteket tenni, a' spanyol ügyeknek saját érdekébeni megváltoztatására. Legfontosabb az 1841-diki kisérlet, mit Spanyolország északi részében több tábornok kezdett Espartero ellen, de ez is meghiusult, 's több derék férfiu, köztök *Don Diego Leon*, életökkel voltak kénytelenek lakolni. Azon mozgalom is, minek folytán Espartero Spanyolországból kiüzetett, 's 13 éves leánya, Izabella, nagykorunak nyilvánittatott, nagy részben az ő pénzének eredménye. Erpartero bukásután 1843. Madridba tért vissza, 's 1844. oct. 17. a' *Rianzares* herczeggé emelt *Munoz*-zal ünnepélyesen egybekelt. Személyes tulajdonai általában dicsértetnek, 's a' spanyolok leginkább nagy pénzvágyát vették rosz neven. Szerencsés bank és börze-üzletek által vagyona 's tőkéi annyira növekedtek, miszerint jelenleg a' leggazdagabb magánszemélyek közé tartozik. — k.

Maria Luiza austr. főherczegnő, parmai uralkodó herczegnő, a' világ leghatalmasabb emberének, Napoleon császárnak özvegye, szület. 1791. 1847. dec. 17-ikén követte fiát, a' reichstadti herczeget a' sirba. Halála előtt lemondván a' parmai herczegségről, helyét, fennálló szerződés szerint, a' luccai herczeg foglalta el, ki saját előbbi herczegségében a' trónról leszállván, azt Leopold toscanai herczegnek adta el. A' herczegnő pedig Bécsbe jött meghalni, 's atyja és fia mellé temettetett a' capucinusok egyházába. Kevés herczegnőnek volt viszontagságosb élete 's több fáj-

dalma, mint a' parmai herczegnőnek. Azon csöndes, vallásos légben nevelkedve, melly az austriai császári udvart jellemzé, keze egy drágán vásárlott béke ára lett, 's azon férfi oldalán, ki akkor általános bámulat tárgya volt, a' világ legelső, leghatalmasb trónjára lépett, olly fénytől köritve, minél nagyobbat nem mutatott még a' világ. Kora ifjusága óta nemesség és élénkség jellemezték ; kitünő szép nem volt ugyan, de kellemes, jó növésü, finom nevelésü, vidám kedélyü. Napoleon valóban szerette őt, 's boldog házasságot élt vele. Tiltva lévén bukott férjét követni, 1814-ben, fiával együtt Schönbrunnba hozatott, 's 1816-ban parmai herczegnő lett. Szép fia, a' reichstadti herczeg, 1832-ben mult ki karjai közt, but és gyászt hagyva szerető anyjának. — 32 éves uralkodása alatt, bár absolut formák közt, igazságszeretet és szelidség, 's vallásos jótékonyság által tüntette ki lelke nemességét. — h.

Maria, würtembergi herczegnő, született orleansi herczegnő, szület. 1813. Palermoban. Itt leginkább mint müvésznőt említjük meg. A' zenében is nem köznapi képzettséget szerzett ugyan, de hajlamát leginkább a' rajzoló müvészetek, névszerint a' szobrászat birák. Élénk képzelete nem elégedett meg a' másolással, 's önmaga kezdett teremteni ; már első kisérleteiben is feltünt a' compositio eredetisége. Szobrászati müvei : jelenetek *Quinet* Edgar „Ahasverus"ából ; az orleansi szűz lóháton, Schiller drámája után ; egy peri, ki egy megtért bünös könnyeit az istennek lábai elé teszi ; egy angyal ki a' mennyország kapuját őrzi 'stb. 1837. nőül ment Fridrik Vilmos Sándor würtembergi herczeghez, 's Németországba követé. Meghalt 1839. — k.

Markó Károly, egyike a' legkitünőbb most élő tájképfestészeknek Európában, szül. a' mult század vége felé Lőcsén, Szepesmegyében, hol atyja, *György*, városi mérnök volt, 's maga is kedvelé a' festészetet. Ez fiát szintén a' mérnökségre szánta, 's már gyöngéd korában a' rajzolás- és festészetben oktatta ; később a' mathematikai tudományok tanulása végett Pestre küldte. A' mérnöki oklevél birtokában, M. K. először a' lublói kamarai uradalomban nyert mérnöki állomást, mint napi dijnok, utóbb gr. Eszterházy László, akkori rozsnyói püspök uradalmaiban neveztetett ki valóságos mérnöknek. Itt, a' szép természet regényes tájaiban mindinkább fölébredt a' festészet iránti vonzalma. Üres óráit aquarel tájképek festésére használta, 's kitünő művészek által készült példánymüvek hiányában, tárgyait a' természet eredeti müvei, a' szepesi és gömöri gyönyörü tájak közől kölcsönzé. A' természet maga volt tehát dajkája, mellynek emlőin az ifju tehetsége mindinkább kifejlett ; ő volt önmagának képző mestere. Innen van, hogy minden müveiben, mellyeket Olaszországba utazása előtt készitett, Magyarország nevezett vidékeinek ege és napja tükröződik vissza. Rozsnyón hamar feltüntek müvei, 's a' főbb magyar aristocratia több tagjai, nem csak serkenték a' megkezdett pályáni tovább haladásra, hanem segélyzésökről is biztositák. Odahagyá tehát hivatalát, 's 1818. végén Pestre ment, azon reménynyel, hogy a' festészet iránti szenvedelmének itt tágabb hatáskör nyilandik. Nagybátyja, id. Schedel Ferencz házában szives fogadtatásra talált. Tanulmányait szorgalmasan folytatá, műárusok számára aquarellképeket festett, 's a' nagyhirü mű- és régiségbuvár *Fejérváry Gábor* által b. *Brudern* Józsefnek mutattatott be,

ki számos megrendelést tett nála. 1821. tanító 's kalauz nélkül olajba kezdett festeni, 's pártolója számára a' magyar főváros szép vidékének több részletét festé. Meglátogatá az aggteleki barlangot is, 's midőn ennek érdekesb helyeit festené, első kisérletet tett a' fáklyavilágitás hatásával. Fejérváry ájánlatára a' nevezett báró végre Bécsbe utaztatá, hogy a' szépművészetek ottani kincstáraiban müvészi érzete annál inkább kifejleljék. A' báró maga mutatá be mint tehetséges kezdő festészt a' képzőművészek cs. k. akademiája igazgatójának. Ez nem sejté, hogy a' fiatal művész tehetsége már magasabb kifejlődési fokot ért, 's a' minták és antikképek szorgalmas másolatát ajánlá neki, ugy hivén, hogy M. épen olly oskolaszerü uton vezetendő, mint a' többi tehetségtelen tömeg. — Azonban M., mialatt az igazgató a' báróval fel 's alá sétált, maga elé állitá a' báró komornyikját, krétát 's hamuszürke rajzpapirt ragadott, 's kevés percz alatt készen volt a' leghivebb arczkép, 's egyuttal legszebb antikfej. — „Ezen fiatal embernek — mondá a' meglepett igazgató — semmi tanulni valója sincs többé az akademiában; csak látnia és saját geniusát kell követnie.“ — M. ezután, pártfogójával heves összezörrenésének daczára is, Bécsben maradt, több magyar társaival együtt egy évig látogatá még a' festész-akademiát, 's azonkivül, a' szerencse változandósága mellett, még 11 évet töltött Bécsben, többnyire szegényes viszonyokban; müveit nyerészkedő müárusoknak adván oda áldozatul. Büszkesége 's hajthatatlan jelleme visszatartóztaták olly lépésektől, minőket a' minden áron előtérre nyomulni akaró nagy sereg tenni nem átall. Egyenességén 's szilárdságán megtörtek elleneinek minden ármányai, 's Bécsbe mulatásának utolsó évei alatt mind hire nevekedett, mind pedig pénzügyi viszonyai is megjavultak, ámbár sem ekkor, sem később különösen üzérkedő jó gazda nem volt, 's müvein mindig többet nyertek mások, mint ő maga. Senkivel nem levelezett, házában alig volt tintatartó, 's egész könyvtárában egyetlenegy könyv, Homér. Bécsben tartózkodása alatt nőül vette dobsiniai születésü Springer Katalint, kivel még Rozsnyón ismerkedett meg. Bécsből két éven keresztül folyvást kirándulásokat tett gömörmegyei rozsnyói festész barátjával, *Vandrák* Károlylyal, Kis-Martonba, 's az ottani regényes tájakat lefesté. Itt volt 1831. is a' cholera idejében. Ott készitett festményeit Geymüller bécsi nagykereskedő vette meg, ki pénzzel is segité, hogy 1833. Olaszországba utazhasson. Családját ideiglenesen Bécsben hagyá. 1839. még Rómában volt, azután Pisában telepedett meg, 's a' közelmult években a' toscanai nagyherczeg a' florenczi festészakademia tanárává, a' képző-művészetek bécsi akademiája rendes, 's 1840. a' m. tudós társ. lev. tagjává nevezte ki. Mig gr. *Reviczky Ádám*, csász. k. osztrák követ, Florenczben volt, több Olaszországban tartozkodó magyarral együtt, nagylelküen segélyzé a' mindig beteges és pénzben szükölködő Markót is. Általánosan dicsérik becsületes, szelid jellemét. Viszonyai még most is szegényesek, ámbár senki müvei jobban nem dijaztatnak. Szemeit folyvást fájlalja, 's ezen baj sokszor gátolja munkáiban. Van 3 fia 's 4 szép leánya. — M. művészete leginkább a' tájképfestészetben áll. Tájképeiben, mellyek az európai műkiállitásokban mindig dijnyerők, a' rendezés szépsége, erőteljes 's mégis gyöngéd tartás, a' szinek és hangok tisztasága 's frissesége, a' staffage és

tájképi forma correctsége szép öszhanggá egyesülnek. Tájképeinek alapja mindenkor egyegy költői eszme, melly még inkább kitünik azáltal, hogy mindig finomul és nemesen rajzolt mythologiai személyekkel, vagy antik görög viseletbe öltözött alakokkal disziti. Egyébiránt e' felette szorgalmas és még mindig productiv müvésznél két időszakor lehet megkülönböztetni; a' *korábbit*, mellyben képeit a' tökély rendkivüli fokán állitá elő, páratlan szorgalommal, 's a' *későbbit*, mellyben, hogy többet és gyorsabban dolgozhasson, szélesebb, 's még mindig erő és kifejezésteljes ugyan, de egészben véve könnyebb modort vett fel; ez utóbbiban a' korábbi ideal alakok helyébe a' valódi élet alakjait, azaz: németül vagy olaszul öltözött falusi embereket állitott, mi által azonban az előadás jelessége egyáltalában nem vesztett. Műtermét Florenczben igen sürüen látogatják a' fiatal művészek, kik Markót mesterökül 's atyjokul tisztelik. A' nagyherczegi udvar is megszokta látogatni. Az 1851. évi pesti műkiállitásban mind tőle, mind *Károly* és *Endre* fiaitól több gyönyörü tájkép volt látható (mind Horváth Edmund ur tulajdona). A' fiuk müvei egészen atyjok styljében voltak készitve. — a.

Marmarosvármegye; területe 187 □ mfd, 's e' tekintetben harmadik a' magyar vármegyék közt; legnagyobb hossza Galliczia szélétől kezdve 26 mérföld, legnagyobb szélessége pedig 12 mérföld; azonban e' nagy földterületen, mellyet nagy hegylánczok hasitanak, 's mellyen a' Tiszavölgyet kivéve, alig van térség, aránylag csak igen kevés, u. m. 176,793, és igy egy □ mfdre mintegy 900 ember jut. Fényes a' népességet még csak 154,461 lélekre teszi. — E' számból legtöbb a' görög katholikus (orosz), azután következnek számra nézve a' rom. katholikusok, zsidók, reformátusok; az evangelicusok száma igen csekély; nyelvre nézve legszámosabb az orosz, ezután jő az oláh, a' magyar, végre a' német. A' magyarok csaknem mindnyájan nemesek, tisztviselők 's mesteremberek; a' németek tisztviselők, kézmüvesek, bányászok 's favágók, kik különös engedményekkel telepittettek itt meg; az oláhok leginkább az erdélyi 's bukovinai szélekkel határos járásokat lakják, 's itt ott roppant községeket képeznek; köztük is sok nemes van. Ezen mármarosi oláhok az erdélyi 's moldvai és a' Magyarország egyéb részeiben lakó oláhoktól sokban különböznek. Az oroszok a' Gallicziával 's Beregmegyével határos járásokban ülnek. A' zsidók, kik azelőtt igen gyéren találkoztak ez elhagyatott megyében, ujabb időkben a' szomszéd Lengyelországból nagy számmal tódultak át, és pedig a' babonás, iszákos szegény köznépnek igen nagy veszedelmére, mert nagy részint pálinkamérésből élődvén 's uzsorát üzvén, a' népnek valódi ostorai. — Közigazgatási 's törvénykezési tekintetben Marmarosmegye a' kassai kerülethez tartozik; székhelye: Szigeth; eloszlik 7, u. m. a' bocskói, visói, rahói, szigethi, volabósei, huszti és dombói járásra.

Marmarosmegyét a' Karpát egy része lepi el számos lánczolataival. Fő részei e' nagyterjedelmü hegylánczoknak azok, mellyek a' megyét Gallicziától, 's azok, mellyek Erdélytől választják el. Az előbbi hegyláncznak épen gerinczén fut a' gallicziai határ; 's e' hegylánez havasi magasságig emelkedik. Nevezetes csucsai: a' Kobola, Hoverla, Petrósza, Csornahora, Pap-Iván, Trojaga, Csárkanó, Sessul, Stoll, Mamaja, 'stb. Az óriási

Petrósza vagy Pietros a' földközi tenger szinén felül 6882 lábnyi magasságra emelkedik, a' Trojaga 4632 l. magas; Körösmező 2300, Borsa 2100 's még Huszt is 1200 láb magasságban fekszik. Huszt körül nagyszámu kupalaku hegyek láthatók. Marmaros azonban ennyi hegye mellett sem olly regényes, mint Schweicz, vagy Tyrol, vagy hazánkban p. o. a' szepesi karpátok, mert a' völgyek 's hegyek nagy részint egyalakuak, 's merész alkatu sziklacsoportozatok, vizzuhatagok 'stb. nem igen találtatnak. Rakó és Visó azonban gyönyörü körvidékekkel birnak. — A' föld csaknem mindenütt türhető jó, 's a' nagy hegyek közt is nem felette köves; a' Tisza völgyben épen kitünő termékeny; — a' növények kellő diszlését nem a' földminőség, hanem az éghajlat zordonsága gátolja. Legkedvezőbb éghajlattal a' nyugoti részek birnak. E' zord lég azonban az emberi életnek igen egészséges, 's Marmarosban sok nagykoru ember találtatik. — Marmarosban ered a' Tisza, e' legnagyobb tiszta magyar folyó, több apró folyóból egyesülvén, melly még e' megyében gyors, élénk, ifju folyam, 's csak később válik lomha és iszapos vizzé. A' Körösmező feletti havasokból eredő fekete Tisza Bocskó-Rahónál egyesül a' fehér Tiszával, magába veszi a' megye többi folyamait, a' Vissót, Izát, Taraczkot, Talabort, Nagyágot, 's Husztnál lép át Ugocsába. — Marmarosmegye igen gazdag ásványos vizekben; a' Vissó 's Nagyág völgyeiben minden lépten nyomon uj gyógyforrásra akad az ember; legerősbek 's keresettebbek a' *suliguli* 's *borsai* savanyu vizek. A' suliguli viz, Vissótól 12 órányira, egy havason ered. — A' földmüvelés Marmarosban, a' köznép lomhasága 's tudatlansága miatt, igen silány állapotban hever. Gabona sem terem annyi, melly a' lakosok szükségét fedezze, tiszta buza a' Tisza melegebb völgyében diszlik, egyebütt csak árpa, 's kevés rozs és zab. Legtöbb kukoricza 's burgonya termesztetik. A' viskiek lent termesztenek, az Ugocsával határos helységek dohányt; gyümölcs igen kevés van, bor épen nincs. Legnagyobb kincse fekszik e' megyének rengeteg erdeiben, hol 127 féle fanem találtatik. A' kövér havasi legelőkön sok szép szarvasmarha 's juh tenyészik; lovat is sokat tartanak, mert a' csinált utakban szükölködő hegyeken keresztül csak lóháton történhetik az utazás és szállitás; kecskét az oláhok tenyésztnek, sertés minden háznál van. A' hegyi erdőségekben sok vadállat, medve, vadkan, szarvas, őz, farkas, róka, dámvad, 's a' Petrósza és Pap-Iván havas csucsain zerge is bolyong még; a' bérczi patakokban pedig bőséges pisztráng, galócza 's rák lakik. Legfontosabb ásványa e' megyének a' só, melly kimerithetlen mennyiségben pihen a' marmarosi hegyek gyomrában, a' rónaszéki, sugatagi, szlatinai, királyvölgyi, sándorfalvi aknákban. A' són kivül említést érdemel a' kabola-polyánai vasércz, budfalvai (zsaraponyi) arany, 's a' „marmarosi gyémántok," azaz hegyi kristálycalcedonok vagy dragonitok. A' nép inkább a' bányamüvelésre, 's ezzel összekötött foglalatosságokra forditja szorgalmát. A' verhovinai járásban sok faeszközt készitenek; a' nőnem sok vásznat és gyolcsot sző, sőt Borsán az oláhnők igen csinos szőnyegeket is készitnek. Üveghuta Tecsőn van. — A' kereskedés, közlekedési eszközök hiányában, igen csekély; leginkább üzetik még szarvasmarhával 's gabonával, és csaknem kizárólag zsidók által. — A' népnevelés igen elhagyatott állapotban van. Gym-

nasium 's reformált főbb iskola Szigethen találtatik. — A' kamrai kormányszék rendes székhelye : Szigeth; e' kormányszék hatásköre kiterjed az összes sóügyre, az 5 koronai városra, 's a' huszti és bocskói k. uradalmakra. — Nemessége Marmarosnak felette számos volt, 's erre nézve ezen megyével csupán Pozsony, Borsod, Szatmár, Veszprém vetélkedhettek. Fő birtokosok a' megyében, a' koronán 's kamarán kivül : gr. Károlyi, gr. Kornis, gr. Teleki, gr. Vay, b. Perényi, b. Fischer, b. Sztojka, b. Vécsey, b. Wesselényi, — 's az Asztalos, Bay, Bud, Buday, Butykay, Darvay, Dobay, Dobsa, Dunka, Ferenczy, Fogarassy, Frater, Fuló, Gerzon, Godzsa, Gulácsy, Hatfaludy, Horváth, Ilosvay, Jármy, Joó, Kállay, Komáromy, Kovásy, Kornis, Kölcsey, Mánn, Mihályi, Móricz, Nagy, Nagyiday, Námágy, Pap, Petrovay, Pogány, Román, Rednik, Rád, Reviczky, Selevér, Suska, Szalay, Szaplonczay, Szalkay, Szathmáry, Szentpály, Szőlősy, Szunyogh, Ujhelyi, Uray, Várady, Vlád 'stb. nemes családok. — Szigeten kivül nevezetesb helyei a' megyének : Huszt, Técső, Visk, Hosszumező koronavárosok ; Dolha mezőváros, 's Ökörmező, Hidegpatak, Kalocsa, Szinevér, Iza, Sándorfalva, Bocskó, Körösmező, Kabola-polyána, Rónaszék, Szlatina, Budfalu, Sugatag, Borsa, Dragomérfalva, A. és F.Vissó nagyobb faluk. — h.

Marokko, egyike az északi afrikai ugynevezett „barbareszk" államoknak. A' föld egy része sem tesz olly látható bizonyságot a' polgárosulás befolyásáról, nem csak az emberek történetére, hanem az ezeket környező physikai természetre is, mint Afrika északi partja. A' legrégibb történet a' földön élő legboldogabb 's legmüveltebb népeket mutatja e' partokon, a' görögök gazdag 's életerős gyarmatait, a' kereskedés, művészetek 's tudományok fészkeit, később pedig a' szinte nemes és dicső aráb müveltség virágait. A' középszázadi harczok közt az előbbi müveltség minden maradványa kiveszett, 's hihetőleg magok a' vad afrikai benlakók által szándékosan kiirtatott, hogy idegenek birvágyát ne ingerelje. A' müveltség régi lakhelyei „*barbareszk*" nevet nyertek, minthogy bennök barbár hatalom uralkodott, melly a' keresztyén világgal folytonos rablásai, 's a' nemzetjog szemtelen tapodása által nagyon is érezteté, hogy minden müvelt államnak, rendnek 's tulajdonnak ellenségei. — A' három rabló barbareszk állam, Algir, Tunis, Tripolis, már elgyengült, 's a' polgárultabb szomszédok magasb ereje alatt egészen megtörött, mihelyt ezek időt vettek magoknak a' barbár csőcselék meghóditására 's leverésére gondolni. — Még csak a' marokkói 's fezi barbareszk ország tartja fel magát, nem ugyan előbbi, de mégis némi erőben. Ez ország 13,700 □ mérföldön 10, 15 millio lakossal bir, kik részint nomád népek 's rendezett államot nem képeznek. Legnagyobb számmal vannak a' berber lakosok, (*kabylok*, kiknek itteni neve : *Amazirghek*, és *Sellőek*), 's ezek legfüggetlenebbek is; azután arábok, maurok, beduinok, zsidók, rabszolganégerek 's kevés európaiak. — Fez és Marokko királyságokban most is a' *Sheriff Mehemed*, a' próféta egyik sarjadéka által 1557-ben alapitott dynastia uralkodik. A' kormány jelleme a' legdurvább alaku keleti kényuraság; de a' trón miatti versengések lehetségessé teszik számos törzsnek 's egyes hatalmasb alattvalónak, hogy magát az azok által meggyengült kormányhatalom alul kivonja. — Marokko nem keresi ugyan

ujabb időben fennállása's élelme fő feltételét a' tengeri rablásban, de azért ezen ország is küld ki a' vizekre kalózokat, 's bolygatja főleg a' kisebb európai államok hajóit; 's Európa ekkorig nem volt még képes e' vad államot teljesen zabolázni; — épen, mivel ez hatalmának támaszát nem egyes megerősitett rablófészekben keresi, mint p. o. Algir 's Tunis kereste, hanem kiterjedt birodalma nagy népességében, ekkorig képes volt sikeresen daczolni az európai államokkal. Legtöbb viszonyban áll ez állam Spanyolországgal, melly némi telepitvényekkel bir a' marokkoi földön, a' centai vár ágyuinak oltalma alatt. Spanyol és portugál szökevények gyakran találtak Marokkoban menhelyet. — Algir kifejlése, mint az európai polgárosultság átmeneti pontja, kétségkivül Marokkoban is uj viszonyokat 's állapotokat fog lassanként teremteni. Most azonban még a' vadság 's müveletlenség legmagasb fokon áll; legmüveltebb lakosok még a' maurok, vagy arabok; ellenben a' benszülött berber faj, az amazirghek, sellőchek egészen vad, nomád nép. A' földmüvelés és kézműipar igen alacsony fokon van; legnevezetesb készitmények: a' maroquin név alatt ismeretes finom bőrök, selyemszövetek és sapkák. A' kereskedés belső Afrikával karaván ok utján, Európával, főleg Spanyolországgal a' tengeren történik.

Marokko igaz neve *Moghrib ul Aksa*, azaz: legvégső nyugat. Az Atlas hegyek itt érik el legnagyobb magosságukat, 's a' tengerparton több fokot alkotnak, mellyek közől *Cap Spartel* emlitendő, mint Afrika leg észak-nyugotibb csucsa. A' nagy partterjedelem daczára is csak kevés és rosz kikötővel bir. A' föld, melly az Atlas bérczek két oldalát képezi, igen sok változatot mutat, a' legmagasb hegységtől kezdve a' partokig's pusztáig, és legnagyobb részint, főleg az észak-nyugoti oldalon, termékeny és müvelhető. Az Atlas két oldaláról lefutó folyamok többnyire hajózhatlanok 's csekélyek; legnagyobbak a' *Muluiah* vagy *Mulvia*, melly a' földközi, a' *Sebu*, *Morbeia*, *Tensift* és *Sus*, mellyek az átlánti tengerbe ömlenek, 's a' *Ghir*, *Ziz*, *Tafilet* és *Drah*, mellyek a' puszta homokjában vesznek el. — Az egész ország két természetes, az Atlas által elválasztott félre oszlik, az észak-nyugati (a' régiek Mauritania Tirgitanája) a' szorosabban vett Fez, Marokko és Sus tartományokat, — a' dél-keleti pedig (a' régiek Getuliája) Tafilet, Sedseinensa, és Darah tartományokat foglalja magában. Politikai tekintetben Marokko és Fez országok 28 kerületre oszlanak, mellyeket pasák (kaid) kormányoznak; a' berber, amazirgh és sellőch fajok csaknem egészen független főnökök alatt élnek, a' szultánnak csekély adót fizetnek, és folytonos lázongásaik által minden rendezett kormányt lehetetlenné tesznek. Az egyes tartományok pasai kormánya is, mint a' középponti hatalom, egészen kényuri. A' status jövedelme 2 ½ millió spanyol piasterre számittatik; a' kiadás kevés lévén, a' felesleg a' szultán kincstárába megy, melly egy sajátkép erre épitett kincstárban, Mecknasban, 2000 fekete által őriztetik, 's végtelen kincseket tartalmaz. Kulcsa mindig a' szultánnál 's ennek kegyencznéjénél van. A' rendes hadsereg 15—20 ezer főre megy, 's többnyire fekete rabszolgákból áll; háboru idejében népfelkelés rendeztetik, melly azután 80—100 ezer főre is szaporodik. A' tengeri erő előbb, mig a' tengeri rablás szabadabban üzethetett, tetemes volt; a' franczia k győzelmei óta nehány

hajóra szállott. Legnagyobb városai Fez országnak : *Fez*, *Mecknas*, *Tetuan*, *Tanger*, — a' szorosb értelemben vett Marokko országnak pedig : *Marokko*, (sajátkép *Maraksch*) a' szultán lakhelye, egykor 700,000, most csak mintegy 50 ezer lakossal. A' széles, erős, 30 lábnyi magas kőfalak ugyan két mérföldnyi kerületet képeznek, de azokon belül igen sok a' rom és pusztaság. A' mecsetek, mellyek közt nevezetes a' 12-dik században épült *El kolubia*, számosak 's részint szépek. A' szultán palotája sok épületből áll, 's a' városon kivül 1 $^1/_2$ mérföldnyi kerületü kőfallal vétetik körül. Továbbá még nevezetes városok : *Tarudant*, *Mogador*, *Tafilet*.

Marokko legujabb története össze van szőve az algiri eseményekkel. 1829 's 1830-ban austriai haderő jött a' marokkoi partokra, megboszulni az austriai zászló ellenében elkövetett tengeri rablásokat. 1830—32-ben csaknem háboru támadt Francziaországgal Oran tartomány miatt, mellyet Marokko magához akart ragadni, de Francziaország elhatározott fellépése meggátolta azt. Ez idő óta folyvást tartott a' feszültség Marokko és Francziaország közt, 's Marokko támaszpontul szolgált Abdelkadernek. E' feszültség nyilt ellenségeskedésbe tört ki, midőn Abdelkader, Bugeaud győzelmei által szorittatva, marokkoi földre menekült, 's ott sereget gyüjtött. 1844. majusán kitört a' háboru, 's franczia hajósereg szállt a' marokkoi partra Joinville hg. alatt, melly Tangert 's Mogadort ostromolta; Bugeaud pedig szárazi erővel lépett a' marokkoi határra, 's Isly folyónál tönkre verte a' szultán fia által vezetett gyülevész marokkoi sereget. 1844. sept. 10-ikén Tangerben béke köttetett, melly által a' Marokko és Algir közti régi határok kitüzettek, 's Marokko megfogadta, hogy Abdelkadert nem segiti, 's ha lehet, kézbeszolgáltatja. Azonban e' békekötés nem oszlathatta el a' nehézségeket, mert most meg a' szultánnak Abdelkadertől 's az ezáltal fanatizált népességtől kelle félni. Abdelkader megakarta a' gyáva szultánt buktatni, 's Marokkoban sereget gyüjtvén 1845. octoberén rögtön ujra fellépett, mignem azután elfogatott. 1844-ben Spanyolországgal is baja volt Marokkonak, mellynek consula Marokkoban megöletett; baja volt továbbá Svétziával, melly megtagadta azon régibb időből származott gyalázatos adófizetést, mellyen a' svéd hajók biztosságát vásárlotta meg. Anglia és Francziaország közbenjárására mindkét ügy békésen intéztetett el, 's Marokko a' svéd adóról lemondott, Spanyolországot megkövette. 1848-ban Angliával tört elő ellenségeskedés az angol consul megöletése miatt. A' polgárosulás törvényei lassankint meg fogják alázni e' vad és rendetlen államot, melly Európa közel szomszédságában a' szelidítő, vagy megsemmisitő érintkezéseket ki nem kerülheti. — h.

Marquesas szigetek Australia keleti részén, a' Mendana-archipelagus déli szigetcsoportja. Feltaláltattak 1596-ban Mendana spanyol által, 's a' perui vicze király Marquesas után neveztettek igy. Az egész archipelagus 13 szigetből áll, mellyek összesen mintegy 40 □ mfdet tesznek, vulkáni természetüek 's bérczesek. A' lakosok, mintegy 25 ezer, a' malayi fajhoz tartozók, szép növésüek, de vadak, 's legutóbbi időkig emberevők, kikhez a' buzgó angol missionárok sem tudtak férni. 1841-ben a' szigeteket *Dupetit-Thouars* franczia contre admirál foglalta el Francziaország számára. A' lakosok küzködtek, de legyőzettek. E' szigetek igen fontosok, a' mennyiben a' Panama és China közti vonalon pihenő pontot képeznek.

Anglia ellentmondott ezen foglalásnak, 's Francziaország legalább látszólag lemondott igényeiről. Ezen összeütközés tette a' szigeteket a' hirlapokban gyakori említés 's közfigyelem tárgyává. — h.

Marrast (Armand), nagy befolyásu franczia publicista, 's 1848. nemzetgyülés elnöke, szül. 1806. Toulouseban. Mint az emberjogok egyletének egyik feje, a' juliusi forradalom napjaiban egész hévvel a' mozgalom árjai közé vetette magát. Irataiban 's az akkori clubokban határozott republicánusnak mutatkozott, 's a' „*Tribune*" cz. lap vezetése reá bizatott. Ebben nagy hévvel támadá meg naponként a' királyt, a' kormányt 's az egész fennálló rendet, mi miatt számos pert vont magára. Ezek között legnevezetesebb volt az, mellynél fogva 1833. a' következkamara elé idéztetett, mivel lapjában a' kamara tagjait megvesztegethetéssel vádolá. M. és az ismeretes republikánus *Cavaignac (lásd ezt)*, a' sorompók előtt olly beszédeket tartottak a' felelős szerkesztő *Lionnet* védelmére, mellyek vakmerőség tekintetében a' per alatt levő czikket még felülmulták. Lionnet 3 évi börtönre 's 10,000 franknyi pénzbirságra lön büntetve. A' pénz nem sokára nyilvános aláirások utján gyült be. M. kinyilatkoztatá védbeszédében, hogy az államhatalommal folytonos háborut szándéka folytatni; szavát megtartá, de a' kormány is felhasznált minden eszközt, ellene megsemmisitésére. Letiltások, vádak 's elitélések egymást érték, 's a' Tribune ellen fennállásának negyedfél éve alatt, 95 vád emeltetett. Midőn az 1834. aprilisi zavarok kitörtek, a' Tribune irodája 's pénztára lepecsételtetett, 's M. kénytelennek látta magát nem sokára a' „National"-ban kinyilatkoztatni, hogy Páris 80 nyomdatulajdonosai között egynek sem volt bátorsága, sajtóit lapja nyomtatására átengedni. Kevésre azután összes dolgozótársaival együtt elfogatott, 15 hónapot fogságban töltött, 1835. jul. 15-én megszökött 's Angliába ment, hol irodalmi dolgokkal foglalkozott. 1839. Barcelonába utazott, itt mint a' közcsendre nézve veszedelmes embert elfogták, 's olly roszul bántak vele, hogy a' franczia consul védelme alá menekült, ámbár távolléte alatt Francziaországban halálra itéltetett. Egy hadihajón Francziaországba vitetett, de becsületszavának lekötése mellett megengedték neki, hogy szabadon Párisba mehessen, hol perét ujonnan felvették. Francziaországból számüzték, ekkor egy ideig ismét Angliában élt, de 1842 körül ismét hazájába tért, 's mint a' „National" főszerkesztője ismét korábbi tevékenységét fejté ki. Az 1848-iki forradalom után Páris maireje, 's a' juniusi napok után első elnöke volt a' nemzetgyülésnek, de lapjára folyvást megtartá előbbi befolyását, 's abban a' mérsékelt respublicának Cavaignac által képviselt pártját védé 's pártolá. (l. *Franczia forradalom; fr. köztársaság*). Meghalt 1851. — k.

Marryat (Ferencz), kapitány az angol tengerészetnél, 's egyike a' legkedveltebb angol regényiróknak, előkelő köznemes családból Suffolk grófságban, Marryat József bankárnak fia. Regényei közől legismeretesbek: *Peter Simple, Midshipman Easy, Jacob Ehrlich, Newton Forster, Frank Mildmay; Japhet ki atyát keres; egy pasa elbeszélései; Willy Königseigen; Snat leyyow; Jac Faithfull az öreg Commodore; Percival Keane; Robinson Read; Ralph Rattlin* 'stb. — Ifju korában a' legvitézebb angol tengerész tisztek közé tartozott, 's vakmerőségig bátor volt, és e'

miatt Cochrane lord kedvencze, kit a' franczia hajóssereg elleni kalandos gverillaharczában követett. Ugy szinte a' Birmanok elleni háboruban is kitüntette magát. IV-dik Vilmos, az ugynevezett „Matróz király" nem szerette őt, mert egy szakiratában az angol tengerészet hiányait élesen kiemelte, 's megrótta. 1839-ben a' brasiliai hajóssereg fő parancsnokságával kináltatott meg, de azt nem fogadta el. Marryat megh. 1848. Egy nyomtatatlan regénye maradt: „*the little Savage*" mi igen dicsértetik, 's Robinson Chrusoéra emlékeztet. Marryat könnyü, világos, szemlélhető előadási modora, 's velős, valódi angol irásmódra nézve sokak által Fielding és Swift mellé soroztatik; azonban munkái nem nagy művészi érdekkel birnak. Az angol tengerészélet felől adott hű és élénk kép tett legtöbbet nagy elterjedésükre. Ujabb regényei nagyon hasonlitnak a' korábbiakhoz, 's ezáltal vesztenek érdekükből. Németül megjelentek *Rickard* és *Bährman* fordításában 1833 's köv. években. Tőle van még, számos regényén kivül, *Diary in Amerika* (London, 1839. 2 köt.) — „*Bentlei's Miscellany*"-ben kimeritő emlékiratot találni Marryat felől, mellyet tisztelői felkereshetnek. — h.

Mars (Hypolite Boudet), szül. 1778. Versaillesban, a' hires Monvel szinész leánya, a' szinpadra neveltetett, 's először 1791-ben lépett fel. 1794-ben a' Feydeau szinház tagja lett, 's csakhamar első szinésznő naiv és kaczér szerepekben. 1800-tól 1840-ig a' Theatre français első szinésznője volt. Már Kotzebue 1804-ből párisi levelében ugy emliti őt, mint a' grácziák legifjabbikát. Kellemes külseje 's müvészete egyesültek, hogy a' legbájosb tünemény legyen, melly a' párisiakat 's idegeneket egyiránt elbájolá. Játékában egyetlenegy tágabb összefüggés, egyetlenegy bár legcsekélyebb disharmonia nyomát sem lehete feltalálni, sőt az olly igen egyöntetü, olly tökéletes művészi egész volt egység- 's kerekdedségben, hogy a' legszigorubb 's élesebb itészet sem képzelhete valami teljesebbet 's remekebbet. A' „grandes coquettes"ek volt fő szakmája; a' naiv- és szeszélyesben felülmulhatlan, p. o. mint Susánna Figaro lakodalmában. Hires szerepei voltak *Celimene* Moliere' Misanthropjában, *Elmire* ugyanannak Tartuffejében; a' szerelmesek és grisettek Marivaux vigjátékaiban. Rendkivül szép, karcsu 's mégis teljes termettel és kellemes arczczal, kedvesen zengő, 's hajlékony hanggal kifejezésdus arczjátékot, a' leggyöngédebb 's több nemü árnyéklatokban gazdag játékot 's szavalást, a' legkecsesebb testmozgást, a' legfinomabb illemet 's társalgást, és a' leguriasb 's izletesb öltözködést kötötte össze, 's ez utóbbiban a' párisi szépvilág is előképül vevé. E' mellett játéka legkisebbé sem volt tulzott 's modoros, hanem egy általában a' természethez 's igazsághoz hű jellemrajz, melly mély psychologiát 's emberismeretet tanusitott. Hebei szépségének keveset ártott a' haladó kor, 's már éltesb korában is bámulatosan játszotta ifjukori szerepeit, 's az ujabb müvekben is, p. o. Scribe Valeriáját, Demoiselle de Belle Islet 'stb., melly előadások, felülmulhatlan jelessége által, a' legkedveltebbek lőnek Párisban; végső éveiben még tragikai szerepeket játszott Cidben 's Hernaniban. Soha egy szinésznő sem birta olly magas fokon 's tartósan a' közönség szeretetét, melly őt „gyémántnak" nevezé udvariasságában; még utóbbi időkben is folyvást ő volt a' párisi vigjáték legnemesebb 's legszellemdusabb képviselője;

arcza már redős volt, de szemei kifejezése fiatal, csalfa és benső; mozgásai kerekdedsége csodálatos, hangja lágy, kedves's mégis teljes és erős; egész Párisban legszebben beszélt francziául. 1841. april. 1-jén vett bucsut a' közönségtől, mint *Elmire* a' Tartuffeben; majd megfojtották a' virágeső 's koszoruk; a' Theatre français összes tagjai hódolva csoportoztak körüle, 's egész Franczia ország sajnálta lelépését. Mint első színésznő 40 ezer franc évi jövedelemmel rendelkezett, 's ezentul Napoleontól 's más fejedelmektől gazdag ajándékokat kapott, de szerencsétlen börzejáték által vagyona nagy részét elveszté. Lelépése óta visszavonult magánéletet élt Párisban. — h.

Marschner (Henrik), egyik legkitünőbb ujabb német daljátékszerző, szület. 1795. Zittauban; 1813-ban a' lipcsei egyetemben menvén, ezolta egészen a' zenének élt. 1816-ban zeneoktató lett Pozsonyban. Itt irta első daljátékát: VI-ik Henriket, melly Dresdában tetszés nélkül adatott. — 1822 óta Dresdában volt zeneigazgató, 's itt költötte *Holzdieb* és *Lucretia* kis operáit, mellyek csakhamar letüntek. 1826-ban nőül vette *Wohlbrück* énekesnőt, 's Lipcsében élt. Itt irta első nagy operáját, melly hirnevét megalapitá, a' *Vampyrt*, melly már Londonban is tetszett. Következtek: a' „*Templer und Jüdien*" és a' „*Falkners Braut*".— 1830-ban Hannoverbe ment karmesternek, hol azóta élt. Itt irta többi operáit: *Hans Heiling*, *Die Feuerbraut*, az *Aetnai kestély* és *Bäbu* czimüeket, mellyek már kevésbé terjedtek el. Marschner sajátságos erővel bir az ördöginek 's kisértetesnek kifejezésére, 's örömest választ eféle tárgyakat; igen jól sikerül neki a' vad 's őrült kedv zenei kifejezése is. Illy nemü zenedarabok legsikerültebbek müveiben; különben igen széles és terjedelmes; tulságos törekvése világos lenni, árt sokszor legszebb eszméinek, gyöngéd és szelid érzelmek kifejezésére nem igen alkalmas. Sötét és vétkes indulatok számára mindenkor megtalálja az igazi hangot, de a' nyilt férfiasság, bátorság, büszkeség kifejezése igen merevény nála. A' zenei anyag tárgyalása tisztult izlésre, a' technika mély ismeretére, a' tömegek ügyes kezelésére mutatott müveiben. Az emberi hangot tulságosan veszi igénybe. Hatás után igenis kapkod, 's ezért gyakran megöli azt. Dicső dalai többet érnek, mint operái. — h.

Martens (Károly, von) unokaöcscse a' hires göttingai tanár és jogtanásznak, *M. György Frigyesnek*, kinek megkezdett utján haladt ő is. Müvei többnyire az attól megkezdett munkák folytatasa. Igy *Saalfeld* és *Murhard*-dal együtt folytatta a' „*Nouveau recueil de principaux traités d' alliance, de paix*" etc. (24 köt. Halle 1824—47); külön kiadásai: „*Manuel diplomatique*" (Leipz. 1823), uj kidolgozásban „*Guide diplomatique*" (2 köt. Leipz. 1832); — „*Causes célèbres du droit des gens*" (2 kötet 1827); — *Nouvelles causes célèbres etc.*" (2 köt. Leipz. 1834); — *Recueil manuel et pratique des traités, conventions et autres actes diplomatiques entre les divers états souverains*" (4 köt. Leipz. 1845—46.) — k.

Martignac (Gaye, Vicomte de) franczia minister X. Károly alatt, szül. 1776. Bordeauxban. Eleinte ügyvéd volt szülővárosában, azután a' limogesi törvényszéknél közvádló, 1821. követül választatott a' parlamentbe. Itt alkalma volt államjogi és közigazgatási elveit kitüntetni, 's ugy történt, hogy Spanyolországból visszatérte után, hová Angouléme

herczeget VII. Ferdinand király jogának helyreállitása végett kisérte, a' király államministernek nevezé ki. Itt igen mérsékeltnek mutakozott, 's midőn kilépett, a' közjavak igazgatójává 's 1824. vicomteá neveztetett. 1829. *Villéle* ministeriumának feloszlásakor, ő bizatott meg egy uj ministerium alkotásával 's az elnökséggel. A' szélső pártokat öszeegyeztetni volt szándéka, 's e' miatt heves harczai voltak az ellenzéki párttal, azonban nem sokára kamarai többséget 's népszerüséget nyert. A' tengerészet, kereskedelem, ipar és hajózás, 's a' gyarmatok viszonyainak emelésére igen sokat tett, ugy szinte az iskola és börtönügy körül 'stb. Népszerüségét 's az udvar előtti tekintélyét részint az udvari párt elleni ellenzése, részint a' kamara kivánatainak visszautasitása miatt veszté el. A' kamarának 1829. jul. 31-én történt feloszlatása után egyformán gyülölé a' ministeriumot mind a' nép, mind az udvar. Igy történt, hogy aug. 8-án X. Károly Martignacot és többi ministertársait elbocsátá, 's a' londoni követ, *Polignac* herczeg hivatott meg. A' király Martignacot a' becsületrend nagykeresztjével diszité. M. az ellenzékhez tért által, a' nemzet és udvar között teljes törésre került a' dolog. A' juliusi forradalom után azonban egy beszédben olly melegséggel pártolá a' királyt 's Polignacot, hogy ez utóbbi 100,000 frankot küldött neki ajándékul, M., ámbár vagyoni állapota nem volt kedvező, nem fogadta el. Betegessége miatt kénytelen volt nem sokára a' következkamarából kilépni, 's meghalt 1832. — Korábbi időkben jó vaudevilleket 's történeti müveket is irt. — a.

Martin (Robert Montgomery), angol statistikus, szül. 1803. Irlandban. Számos küleurópai országot utazott be, 's több évig tartózkodott Keletindiában, hol 4 nyelven adott ki egy folyóiratot. 1830. Angliába tért vissza. Itt az irodalomnak szentelvén magát, a' gyarmat, pénz és kereskedelmi ügy egyik fontosb kérdése sem kerülte ki figyelmét. Az ő eszméje az életbelépett levélposta-reform. Legfőbb érdeme a' britt gyarmatok felett irt történelmi és statistikai számos müveiben fekszik. Illy müvek: „*History of the british colonies*“ (5 kötet London 1834—35); *Statistics of the colonies of the british empire*; — *Statistic of the Eastern-India* (3 köt.) 's több más illy tárgyu munkák. — 1843. pénztári hivatalnok lett Honkongban. — a.

Martineau (Harriet, miss) angol irónő, szül. 1802. Norwichben. Iratainak érdeme nem annyira azok költői vagy művészi becsében fekszik, mint inkább azok nemes irányában, melly nem más, mint az alsóbb osztályok helyzetének minden tekintetbeni emelése. Főbb iratai: „*Traditions of Palestine*; — *Illustrations of political economy* (9 köt. 1832—34); — *Poor laws and paupers*; — *Society in America* (3 kötet 1837); — *Retrospect of western travel* (3 köt.), ez utóbbi két mű két évi Amerikában tartozkodására vonatkozik; — *Deerbrook* (1840); *The deep water*“ regények 'stb. Mindenütt czélja teljes öntudatával bir. Nem merül el üres panaszokba, hanem kimutatja, miként volna a' társadalomnak egy ujabb osztályzása lehető. A' népszerü formát teljesen birja, irásmódja erőteljes, élénk, sőt gyakran költői is. — a.

Martinez de la Rosa (Don Francisco), spanyol államférfiu és költő, szül. 1780. körül Granadában. Az 1808. spanyol forradalomban a' szabadelvüek sorában küzdött, 's munkás tagja volt azon cortesnek, melly az

1812-iki alkotmányt hozá. VII. Ferdinand visszatértekor e' miatt az afrikai fegyenczgyarmatokba deportáltatván, szabadságát csak az 1820-iki forradalom adta vissza. Megérkezése diadalmenet volt. 1820 cortesi követ, 1822 a' ministerium élén volt. Az absolutisták az évi támadása folytán elfogatott, 's egyéb bántalom ugyan nem érte, de politikai hatását, eszélytelen magatartása miatt, egészen elveszté. Midőn 1823. a' spanyol korlátlan uralom helyreállittatott, M. Párisba vándorlott ki, hol irodalmi foglalkozásoknak élt. 1830 szabadságot nyert a' visszatérésre, de ezt csak 1833 vette igénybe. Szelleme, költői hire 's élénksége által hamar megnyeré a' regens királynő bizalmát, 's 1834. külügyminister 's ministerelnök lett. 1834. behozta a' kettős kamarai rendszert, 's létrehozta a' négyes szövetséget Spanyolország, Portugal, Anglia 's Francziaország között. Egy ideig a' hadügyi tárczát is kezelé, de a' zavarok annyira fejére nőttek, hogy 1835. kénytelennek látta magát, a' ministeriumból kilépni. Általánosan erély és határozottság hiányával vádolták. Ezután ismét a' cortesben foglalt helyet; nem sokára a' franczia, 's 1847. a' pápai udvarhoz küldetett követül. — Mint költő leginkább szinmüveiről ismeretes. „*Mariana*" szomorujátéka és „*Az anya álarczos bálban 's a' leány otthon*" cz. vigjátéka Párisban is, a' Theatre francais-n adatott. Összes müvei „*Obras literarias*" czimmel jelentek meg Párisban 4 kötetben. — a.

Márton József, ismeretes nagyérdemü nyelvtani és szótáriró 's magy. acad. lev. tag, szület. 1771-ben Iszka sz. Györgyön Fehérmegyében, hol atyja *István,* reform. pap volt. Eleinte nevelő, utóbb Lőcsén az evang. gymnasiumban erkölcstan és természetrajz oktatója lett. 1800 óta *Görög* Demeter által Bécsbe hivatván, hogy vele a' m. irodalom körüli munkásságát megossza, folytonosan Bécsben maradt, 's ott mint magános magyar nyelvmester, 1806-tól fogva pedig mint a' bécsi egyetemnél a' m. nyelvnek rendkivüli fizetéstelen tanitója, végre a' m. kir. testőr seregnél rendes magy. nyelvtanitó működött. Fáradhatlan szorgalmának eredményei a' több (1799 óta 1840-ig 13) kiadásban megjelent német *grammatika,* olvasó- és szókönyvvel, a' német-magyar és magyar-német *szótár,* melly 1800 's 1803—4-ben két kiadást; a' „*praktische Ungarische Sprachlehre für Deutsche*" melly 1810—1840-ig 9 kiadásban jött ki; a' „*Lexicon trilingve scholasticum*" 2 kötetben 1815-ről, 's a' másik „*Lexicon trilingve latino hung. germanicum*" 1818-ról; a' „*Deutsch-ungarisch-lateinisches Wörterbuch*" 2 kötetben 1821—23-ról; *Bertuch* természethistoriai képes könyve, 10 darab, 1810—16-ról; a' Görög és Kerekes által kezdett *magyar Atlás* folytatása, 62 tábla 1811-ről; 's ehez repertorium 1812-ről; *Csokonai Vitéz Mihály* poétai munkái 4 kötetben 1813-ról, és ismét „*Válogatott munkái*" 2 kötetben 1816-ról. A' *Magyar Kurirt* 1828-tól 1834 végeig szerkesztette. Végső munkája, mellyet halála félbeszakasztott, a' „*Gyönyörködtetve tanitó magyar olvasó könyv*" 1840-ről. Ez évben, jul. 26-ikán, tüdő szélhüdésben, rögtön elhunyt. — Az Akademia, tisztelvén fáradhatlan munkásságát, mindjárt legelső nagygyülésében l. tagjává választotta. — h.

Marx (Adolf Bernhard), a' zene tudora 's tanára és a' berlini egyetem zeneigazgatója, szül. 1799. Halléban. A' zene elméletének kifejtése körül nagy érdemekkel bir. Ő szerkesztette a' „*Berliner allgem. musikalische*

Zeitung"-ot. 1827. a' marburgi egyetem zenetudornak (Doctor der Musik) nevezte ki. Előadásai kiterjedtek a' hangszerzéstan minden részeire, a' zene történetére, philosophiájára 'stb. Számos müvei között a' főbbek: „*Die Lehre von der musikalischen Composition*" (2 kötet Leipzig 1837. 1838; 2 kiad. 1841.); — *Allgemeine Musiklehre* (Lipz. 1839). Vannak számos compositioi is, 's kiadott több idegen zeneszerzeményt. — a.

Maryland l. *Egyesült államok Északamerik.*

Massachusetts l. *Egyesült államok Északamerik.*

Massman (Hans Ferdinand), a' régi német irodalom és nyelv tanára Münchenben, belügyministeri titkár 's igazgatója az ottani torna-intézetnek (Turnanstalt), szül. 1797. Berlinben. A' góth nyelvet olly szorgalommal tanulmányozá, hogy azon saját költeményeket is irt, 's e' körüli érdemei általánosan elismervék, valamint az ifjuság testi és lelki fejlődésére olly fontos tornászat körüli fáradozásai is. Számos dolgozatai nyelvészeti, irodalmi és műtörténeti, történelmi és neveléstani munkálatokból állanak, mellyek részint folyóiratokban, részint önállólag jelentek meg. Ezenkivül fa- és kőrajzokat is készitett, 's a' rézmetszészetben is tett kisérleteket. — a.

Mastai, *Ferretti* l. *Pius IX.*

Mathew pater, (Máté atya) Irland nagyhirü mértékletességi apostola, szül. 1789. Corkban. Élete korábbi szakáról nem tudni egyebet, mint hogy 1838-ig egyszerü ferenczi szerzetes volt, zárdájában tisztelték, a' nép mint kitünő egyházi szónokot szerette, a' szegények mint fáradatlan segitőjöket a' szükségben, imádták, de Cork városon kivül egészen ismeretlen volt. Történt, hogy 1838. néhány quäker, az irföldi alsóbb néposztályok között elterjedt iszákosság nyomorai által indittatva, Corkban mértékletességi egyletet akartak alapitani. A' quäkerek magok nem igen boldogultak, 's azért M. patert 's szónoklati erejét iparkodának az ügy számára megnyerni. Ez beleegyezett, 's 1838. apr. 10-én Corkban az első mértékletességi egyletet alapitá. Három hónap mulva még csak 500, 1840-ben már 1 millio, 1842-ben 5 millio tagja volt. Az irek jellemében fekszik egy uj eszmének ezen villámsebes felfogása. Különben is annak utja már meg volt egyengetve. *O'Connell* már tiz évvel azelőtt figyelmezteté az ireket az iszákosság veszélyeire, 's a' clare-i választásnál rábirta e' részeges népet, hogy három napig józan maradt. M. pater e' fényes példára hivatkozott. Csupán azt kellett megmutatnia, miképjó, ha nem csupán a' választási, hanem egyéb napokon is megtartják józanságukat. M. pater kimondá e' két jelszót: Mértékletesség, házi jólét! O'Connell hozzá tevé: Nemzeti függetlenség! Az iszákosság feldulja a' házi boldogságot, megörökiti a' szolgaságot 's szegénységet, — e' két igazság emelé annyira a' mértékletesség ügyét, hogy négy év lefolyása után egész Irföld nemzeti ügyévé vált. M. ismeré az ir népjellemet. A' korábbi mértékletességi egyletek csupán a' pálinkátóli tartózkodást kivánták, 's a' bort, sert 'stb. megengedték. M. minden szeszes ital kizárását követelte (Teetotalismus). Az elvnek ezen legvégső fokra felcsigázása teljesen megfelelt az ir népjellemnek. Az emberek valódi szenvedélylyel 's ezrenként tódultak az egyletekbe. 4-, 5-, 8000 ember járult hozzá gyakran egy napon, sőt egyszer 13,000. Semmi magánérdek tekintetbe nem vétetett. Mathew-

nek magának volt egy fivére, ki egy nagy pálinkagyárnak volt birtokosa, 's mellyben két más fivérének is tetemes része vala; nővére egy pálinkafőzőnek volt neje. 'S illynemü rokonai voltak Irföldön majd minden embernek, de mindezt figyelembe nem vették. A' nép valódi lelkesedéssel csüggött M. fáradozásain. Ez O'Connell eljárását vette példányképül, 's ő is folytonosan fel 's alá utazott az országban; mint annak, ugy neki is voltak óriásgyülései, 's p. o. Glasgowban 80,000 embernek tartott beszédet. Meglátogatta Angliát és Skóciát is, de itt ellenséges indulatok mutatkoztak irányában. — Az egyletbei felvétel általa történt, 's egy érme (medaille) átadásából 's megáldásból állott. Az érme a' szegényebbeknél egy tallérnagyságu ólom, az előkelőbbeknél ezüst. Rajta rövid szavakban azon fogadás van kivésve, miképen annak tulajdonosa minden részegitő italtól tartózkodni fog. Ki megszegi fogadását, könnyü egyházi büntetés alá esik, 's a' medaillet vissza kell adnia; ha őszinte javulást igér, visszanyeri. M. megfizetteti magának a' medailleokat, darabja egy shilling és egy penny. Ez sokkal több, mint mennyibe kerülnek. 'S miután a' pater több millio medaillet adott el, tetemes összeg pénzt kellett szereznie, mit azonban nem maga rakott zsebre. Folytonos utazásai sok pénzbe kerültek; az egyes helységek szegényintézeteit gyakran megajándékozá, Corkban szép templomot épittetett 'stb. A' gazdagodási gyanusitásokat azonban ki nem kerülte, de ezeket megczáfolta azon körülmény, miszerint nem sokára adósságokba keveredett, miket közaláirás utján kellett fedezni. — M. pater mért. egyleteinek szervezete ollyan, minő általában az angol hazafiui egyleteké. Mindegyikben valódi toborzói rendszer uralkodik. A' mértékletességi férfiak gyakran tartottak zászlós és zenebandás meneteket, 's kisétáltak a' szomszéd helységekbe, különösen hol még a' pálinka ördöge üzte játékát. Voltak gyüléseik 's lakomáik, mellyekben roppant mennyiségü theát és vajas kenyeret költöttek el, szónokoltak, énekeltek, zenéltek, tánczoltak 'stb. E' szenvedély, e' zajongás hiven tükrözi vissza az ir népjellemet. Ezenkivül koronként a' tárgyra vonatkozó iratok tétettek közzé, ezer meg ezer példányokban. Voltak mértékletességi szindarabok is, p. o. „Egy részeges ember élete.“ A' legfontosb irodalmi mű volt: „Mathew pater életirása.“ — E' nevezetes férfi személyességét illetőleg ezeket irja egy német utazó: „M. pater a' szép emberek közé tartozik. Nem igen magas, de arányos, jó termetü; nem testes, de teljes és gömbölyded. Arczszine egészséges és eleven; mozdulatai 's modora egyszerüek, szenvelgés nélküliek; egész lényében hóditó jószivüség. Arczulata szabályos, nemes; szelidséget de szilárdságot is tanusitó; szemei nagyok, pillantása nyugodt; homloka egyenes, magas, parancsoló; orra különösen szép, erős sasorr; szája kicsiny, álla gömbölyü, kiálló, erős és nagy, mint Napoleoné. Szónoklata különösen bámulatos, orgánja kellemesen hangzó. Öltözete választékos, csaknem elegans; rendesen finom fekete felkabátot 's vakitóan fejér inget visel. Általában van lényében valami aristokratai, 's mégis mindig a' nép embere volt, mindig csak a' szegények 's alsóbb rendüek érdekében dolgozott 's beszélt, kik végtelenül szerették.“ — k.

Mátray Gábor, ügyvéd, a' m. nemz. Muzeumban a' Széchényi féle országos könyvtár őre, a' m. t. Társaság levelező, a' kőszegi zeneegylet

tagja, a' pestbudai hangászegyesületi zenede igazgatója, a' nemzeti képcsarnokot alakitó egyesület titoknoka, 1797-ki nov. 23-án született Pestmegye Nagykáta mezővárosában; hol atyja helybeli tanitó's egyházi dalnok volt, ki 1804-ben hasonló hivatalt nyervén Pesten, cssládjával itt telepedék meg. — M. G. a' pesti egyetemben a' jogtani előadások hallgatásával végezvén 1817-ben iskolai pályáját, még ez évben kir. táblai jegyzővé esketteték fel. Már korábbi éveiben mint magántanitó a' nevelési pályához is képezvén magát, 1816-ban báró *Próny Simon* fia *Lászlónak* Pesten, 1817-iki őszkor pedig gróf *Széchényi Lajos* kisebb fia, *Károlynak* nevelését Bécsben fogadta el, mellyet 1830-iki őszkor bevégezvén, Pestre jött vissza, hol jogtani pályáját folytatva 1832-ben ügyvéddé lön. — Ugyanez év végén nyert legfelsőbb engedelmet a' „*Regélő és Honművész*" első magyar szépművészeti ikerfolyóirat kiadására, mellyet 1833. april elején indita meg, 's folytatott minden reá háramlott anyagi haszon nélkül, sőt korábbi saját szerzeményének némi feláldoztával is 1840. junius végeig. A' magyar tud. társ. részéről 1833-ban annak levelező, későbben ugyanannak játékszini küldöttségi tagjává is választatott, melly utóbbi küldöttségnek egy ideig jegyzője is volt. 1837. a' magyar nemzeti szinház megnyitása előtt, Pestvármegye szinházi bizottmánya által ugyanazon szinház zeneigazgátójává választatott, melly hivatalt az ügy tekintetéből elvállalta ugyan, de a' kifejlett körülményeknél fogva fél év mulva arról leköszönt, miután ez ügyben fáradozásának sikerét nem remélheté. Ugyanazon évben nyeré meg a' legfelsőbb engedelmet régibb „*Róthkrepf*" nevének *Mátray*-ra, (atyja származata emlékére, ki gyöngyösi, 's igy mátramelléki születésü volt) változtathatására. Ugyanez évi junius 14-én nevezte ki őt főherceg József nádorispán azon küldöttség tollnokául, melly a' m. n. Muzeum részére vásárlott Jankowich féle nagy gyüjtemény összeirásával 's átvételével volt megbizva. E' hivatal mellett mint a' m. n. muzeumi igazgatóság ideiglenes titoknoka 's egyszersmind könyvtári segéd folytonosan működött, mig 1846-iki junius 26-án a' muzeumi könyvtárnokságra gróf *Széchényi Lajos* kijelölése folytán *József* cs. k. főherceg által lön kinevezve. A' magyar literaturához, zene és szinművészethez gyermekkorától fogva vonzatván, ennek több bizonyitványait adá még iskolai pályáján. A' pesti magyar szinésztársaság részére már 1813-ban „*Kinzó torony*; — *Hárfás leány*; — *'s uj esztendei ajándék*" czimü szinmüveket forditá, 's több rendbeli zenemüveket készite. — Nevelő korában több czikket irt a' Hasznos mulatságok 's Tudományos Gyüjtemény számára. Részt vett a' Közhasznu Ismeretek Tárában is. A' Regélő kiadása által (mellyben számos saját munkája is volt) kedvezőleg mozditá elő a' szépnem olvasásvágyát, a' magyar nyelv 's müvészet terjesztését. — 1846-ban a' nádor megbiztából kiadá magyar nyelven a' m. n. Muzeumban létező Pyrker-képtár leiratát. Ez volt az első nyomtatott rendszeres munka, melly a' Muzeum gyüjteményi ügyében magyar nyelven jelent meg. Ennek második bővitett magyar, 's első német kiadását 1851-ben tevé közzé. Zenetehetségét 6-dik évében kezdé gyakorlatilag is mutatni; 7-dik évében pedig már a' magyar népdalok szövegeit is irásban jegyezgetni. — A' pesti kegyes rendiek tanodájában volt zenetanitást élvezvén, 11 éves korában már magyar nótát

irt négyes vonó hangszerre, 's később ben több kisebb nagyobb egyházi 's világi zenemüvet szerze. — 1827—30 között Bécsben „*Pannonia, Hunnia* és *Flóra*" czimü 10 füzetben adott ki „magyar nóták gyüjteményét" zongorára, 's egy füzet magyar dalt „*Magyar Dallos*" czim alatt. — Hasonnemü müveket bocsáta közre, mig a' Regélő szerkesztője volt. Több eredeti magyar dalszerzeménye egyes 's négy énekszóra kéziratban hever. — 1852-ben adá ki a' „*Magyar népdalok egyetemes gyüjteménye*" első füzetét zongora-kisérettel. Illy népdalok nagyszámu gyüjteménye van készen kéziratai közt, 's azt részint népdal-repertoriummá alakitni, részint általa a' nemzeti dallamokat enyészettől kivánja megmenteni. Mig a' Regélőt szerkeszté, felszólitásai folytán, tetemes pénzösszegeket gyüjte több közhasznu 's jótékony czélokra, mint például a' nemzeti szinház épitésére, Mátyás király szobrára, a' váradi leégettek számára 'stb. Sükerrel hatott a' magyar szinészetnek honunk fővárosában pártolása, sőt a' nemzeti szinház létesülésére is. — 1836. végén a' pestbudai hangászegylet titoknokává választatván, addig sürgeté az énektanoda felállitását, mig az a' hangászegylet kormánya mellett 1840. elején meg is nyittatott, 's most már évenként 200 növendéknél többet képező zenedévé alakult, mellynek ő 1840-től kezdve folytonosan igazgatója. Az emlitett titoknokságot öt évig viselé. Az 1845-ben keletkezett nemzeti képcsarnok-alakitó egyesület szintén titoknokká választá őt. Ez egylet szabályai, valamint annak, 's a' zenede folytonosan megjelenő évkönyvei, tollából folytak. Mint m. n. muzeumi könyvtár-őr, a' Ludoviceumba 1838-ban vitetett Széchényi országos könyvtárat felsőbb parancs folytán 1846. vége felé hozá be a' Muzeum uj epületébe, 's egyedül maga egy szolga segitségével ideiglenes rendszerben felállitá ekkorig, az egyes tudósok által már is használtatni szokott kéziratgyüjteményt, az eredeti Széchényi-könyvtárt, Kéler, Vuchetich, Gallovich, Bacsányi, Bory 's egyéb uj szerzemények könyvtárait ideiglenes szekrényekbe helyezé; a' Jankovich, Illésházy 's Horvát-féle könyvtárakat, mellyeknek végképi rendszeres felállitását, ujabb összeirását 's nyilvános közhasználatra megnyitását, csak a' magas kormány által ujabb butorok és segédmunkás kezek megszerzésére engedélyzendő költség folytán lehet majd tökélyesen eszközölni. — h.

Matter (Jacqes), a' párisi egyetem felügyelője, szül. Elzaszban 1791. Tanult Straszburgban, Göttingában, honnan Párisba tért. Itt 1817. az akademiai jutalmat nyervén, a' franczia tudósok figyelmét magára vonta. Royer-Collard 1829 Guizot által történelmi tanszéket szerzett neki Straszburgban. 1832. az utóbbi nevezte ki a' párisi egyetem azaz: az egész francziaországi magasabb oktatásügy fő inspectorává. Hivatalos elfoglaltságán kivül is maradt ideje irodalmi müvek készitésére. Illyenek: „*Histoire générale du christianisme et de la société chrétienne* (4 kötet 2 kiad. Páris 1838); — *Histoire critique du gnosticisme et de son influence sur les sectes religieuses et philosophiques des six premieres siécles* (3 köt. Pár. 1828); — *De l'influence des moeurs sur les lois et de l'influence des lois sur les moeurs* (Par. 1832); melly munka a' 10,000 franknyi rendkivüli jutalmat nyeré; — *Histoire des doctrines morales et politiques des trois derniers siécles* (3 kötet Paris 1837); — *Ma-*

nuel des écoles primaires, moyennes et morales" (Páris 1833) 's a' többi. — a.

Mauguin (François), Franczia ország egyik nagyhirü parlamenti szónoka, szület. 1785. Dijonban. Már 1815. egyike volt a' legtekintélyesb ügyvédeknek Párisban. 1827. a' kamarába választatott meg. Itt a' népszabadság előharczosai közé tartozott, 's minden szabadelmü inditványnak szenvedélyes pártolója volt. A' juliusi forradalmat megelőzött titkos társulatokban buzgó részt vett, 's utóbb kereszthadat papolt az absolutisticus hatalmak ellen. De ez csak *Lamarque* tábornok (l. ezt) haláláig tartott, kinek mintegy táborához tartozott. Ekkor más hurokat kezdett penditeni. Elfogadá a' franczia gyarmatok igazgatójának jövedelmező állását, s ki két évvel azelőtt valamennyi népet felakart szabaditani, most a' rabszolgaság védőjeként lépett fel. Azóta elszigetelten állott a' kamarában. Később fő tulajdonosa volt a' „*Journal du commerce*"-nek. — a.

Maurer (Georg Ludvig, Ritter von) volt regensségi tag Görögországban, bajor államtanácsos, 's rendes tagja a' tudományok müncheni akademiájának, született 1790. Dürkheim mellett. 1824. jutalmat nyert a' nevezett akademiánál illy czimü munkája: „*Geschichte des altgermanischen und namentlich altbayerischen mündlichen Gerichtsverfahrens*" (Heidelb. 1824. 4), 's nem sokára a' müncheni egyetemnél a' német jogtudomány tanára lett. 1829. jött az államtanácsba. 1832. *Armansperg* minister és *Heidegger* tábornokkal a' görögországi regensség tagjává neveztetett. — Itt a' törvénykezés, iskola és nevelésügy, tudomány, müvészet és közigatás körül nagy érdemeket szerzett. A' regensségben kitört viszály folytán 1834. Bajorországba visszahivatott (lásd *Görögország*). Igazolásaul irta e' munkát: „*Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung*" 'stb. (3 kötet Heidelberg 1836), heves pártszenvedélylyel irt munka. Irt még ezenkivül több német köz és magánjogi munkákat, 's közremunkált több jogtudományi folyóiratban. — k.

Maurokordatos (Sándor, herczeg) Görögország legszellemdusabb 's legügyesebb politikusa, 's a' görög szabadságháboru egyik bátor vezére, szül. 1787. Midőn nagybátyja, *Karadja* oláh fejedelem az ottani zavarok folytán szökni volt kénytelen, M. ezt Olaszországba és Schweiczba követé. Itt szorgalommal tanulmányozta az államtudományokat, 's épen Pisában volt, midőn a' görög fölkelés hirét hallotta. Nehány franczia tiszt társaságában 1821. azonnal Epirusban jelent meg, hol, az akkori tehetséges, értelmes férfiak nagy hiányában, igen kedvezőleg fogadtatott. M. rendet hozott be a' közügyekbe egy ideiglenes kormány alkotása által Korinthban 1822; mellynek ő volt feje. Rendezés alá vétettek mind a' hadi, mind a' polgári ügyek. Ugyanazon évben Epirusban a' hadsereget vezényelvén, 4000 ember élén állott, de Gogo kapitány árulása folytán Peto mellett megveretett. Maurokordatos Missolunghiba menekült, 's e' várat a' legnehezebb viszonyok között 1822. novembertől 1823. januarig védte, igy a' Peloponnesust megmenté. Később az angolok közbenjárása által több izben ajánltatott neki a' szultán kegyelme, ha a' fegyvert leteszi, de ő mindannyiszor határozottan visszautasitá. 1825. ő volt az első, ki az angol segitség felhivását inditványozá, mi azonnal párto-

lásra talált, ámbár *Kolokotronis* (l. ezt) mindenképen ellenzette. Ez utóbbi pártja felülkerekedvén, M. mindinkább visszavonult, különösen miután Kolokotronis a' fővezérséget vette át. Midőn *Kapodistrias* (l. ezt) behozta az orosz rendszert 's ezzel együtt egyenetlenséget 's zavart, M. 1829. beadta lemondását 's Hydrába költözött, amannak megöletése után azonban ismét visszatért. 1832. a' kormánybizottmány szervezése alkalmával pénzügyi titkár lett, 's 1833. ministerelnök, 1834—35. követ volt a' müncheni, berlini 's londoni udvaroknál. 1841. rövid időre ismét a' görög kormány élére állott. Ezután konstantinápolyi követ lett, honnan 1843. a' septemberi forradalom folytán tért vissza, 's eleinte mint tárcza nélküli minister lépett *Metaxas* ministeriumába, de ennek és az orosz pártnak bukása ntán 1844. aprilben ministerelnök lett. Régi időtől fogva az angol pártnak volt feje, de az még nem lévén a' népben eléggé meggyökerezve, kabinetje nem soká tarthatta magát, minélfogva már 1844. augustusban le kelle mondania hivataláról, 's azóta a' *Kolettis* ministeriuma elleni szenvedélyes pártcsatái által tette magát leginkább ismeretessé. — k.

Mauromichalis (Pietro), a' görög szabadságháboru egyik hőse, a' török uralom elleni harczokban hiressé lett család ivadéka, M. *Janaki* fia, ki Napoleonnal egyezkedett. Szül. 1865. Tudományos müveltsége csekély volt. Az 1821. kitört forradalmat mindenképen pártolá. Moreát és Hellast fegyverre szóllitá; majd fővezére lett a' Napoli di Malvasia körüli ostromseregnek, 's *Ypsilanti* megérkezése után bevette a' várost. Arkadiában Tripolizza ostrománál ismét kitünt, 's Kolokotronival együtt a' város parancsnokává neveztetett ki. 1822. egy Napoli di Romaniában felállitott nemzeti gyülés és kormány tanácsnak elnöke (proedros) lett, mi miatt veszélyes harcz támadt M. és a' vele vetélyző Kolokotroni között. A' senatus feloszlatá a' kormánytanácsot, 's M. jogtalanul letett társaival Tripolizzába költözött; a' polgárháboru vége az lett, hogy Kolokotroni elfogatott. M. 1824. szinte fogságba tétetett, de Ibrahim pasa betörésekor ismét szabad lábra állittatott. 1825. főparancsnok volt Moreában, 's Ibrahimot ügyesen tartóztatá vissza. 1826. a' Missolunghi eleste után Napoli di Romaniában felállitott ideiglenes végrehajtó bizottmánynak lett tagja, 's ez állásban volt, mig Kapodistrias Görögország elnökévé neveztetett, 's helyettes kormány alakult. Ebben ő mellőztetett, de fia *M. György* megválasztatott. Végre tehát, mondhatlan baj és vérontás után, megéré M. Pietro, fiai és unokái azon rég várt napot, mellyben Görögországot szabadnak láthatták. De e' család drágán fizette meg e' nagy eseményt. Mondják, a' Mauromichalis családnak több mint 40 tagja esett el a' szabadságháboruban; vagyonuk is tetemesen megcsökkent. Az uj kormánynál végre M. Pietro a' hadügyministeriumban lett probulos. Nem sokára bizalmatlanság mutatkozott közte és Kapodistrias között. Pietro és társai az uj renddel járó korlátozásokat nem türték szivesen. Anastasios, Johannes és Konstantin testvéreiről mondják, hogy a' kormány rendeleteinek ellenére, tizedet, vámokat 's más nyilvános adókat erőszakkal szedtek be. Több más okok hozzájárultával az elnök és a' M. család közti ellenszenv valódi gyülöletté fejlődött ki, különösen midőn az elnök, nem eléggé világos okokból M. Georgiost harmadmagával elfogatá. Georgios szerencsé-

sen megszökött Mainába, 's onnan dolgozott az elnök ellen. Egész háboru kezdődött meg a' család és az elnök hivei között, minek folytán egyik befogatás a' másikat érte, 's ittott az erős jellemnek egyes nyilatkozatai nem hiányzottak. 1831 oct. 9-n végre Kapodistriast Pietro második öcscse Konstantin megölte, 's ez alkalommal maga is pörbefogatott; a' meg nem menekülhetett Georgios, csupa bünrészesi gyanu miatt oct. 22-én Nauplia mellett főbelövetett. Pietro 1832. kiszabadulván a' börtönből, Otto királytól több kitüntetésben részesült, 's mint rendithetlen hive, meghalt 1848. — k.

Maury (Juan Maria), jeles spanyol költő és itész, szület. Malagában, korán Francziaországba jött, 's itt kezdett tanulmányait Angliában végezte. Meglátogatván Olaszországot is, Párisban telepedett le. Kitünőbb müvei: „*La agresion britanica*" (Madrid 1806.) hősköltemény; „*Espagne poetique*" (3 kötet Paris 1826—27), spanyol lyrikusok gyüjteménye a' legrégibb időktől a' legujabbakig, franczia hangmértékes forditásban, 's életirási 's itészeti jegyzetekkel. Sok idő mulva lépett fel ismét egy nagyobb regényes hősköltéménnyel: „*Esvero y Almedora*" (Paris 1840), mellyben Tassot és Ariostot igen dicséretesen utánozá. Kisebb költeményei 's vegyes iratai megjelentek „*Poesias castellanas*" czimmel (3 kötet Valencia 1835.) Meghalt Párisban 1845. — a.

Maximilián (József), bajor herczeg, szül. 1808. Atyja Pius Auguszt herczeg, I. Maximilián bajor király öcscse volt. Gondos nevelés után, 1827—28. az akkori rendi országgyülésben részt vett. 1828. nőül vette I. Maximilián király legifjabb leányát, Luiza Vilma herczegnőt. 1831. a' felső bajor honőrség parancsnoka, 's 1837. tábornok lett. De legnevezetesebbé tette őt irodalmi szereplése. Igy hosszabb utazási tapasztalatait kiadta e' czim alatt: „*Wanderungen nach dem Orient im J.* 1838., unternommen und skizzirt von dem Herzog Maximilian in Bayern" (Münch. 1839. 2 kiad. 1840). Korábban *Phantasus* álnév alatt jelentek meg tőle: „*Novellen*" (2 köt. Münch. 1831); *Lucrezia Borgia*, Hugo V. után szabadon (Münch. 1833.); *Skizzenbuch* für 1834; *Jakobina* (1835); *Der Stiefbruder* (1838). 'stb. — a.

Maynooth és Maynooth bill. Maynooth egy kis város Leinster irlandi tartományban, Dublin közelében, hol 1795 óta seminarium van római kath. papok részére. A' seminarium szegénysége, mellyben szűken fizetett 11 professor oktatott, 's 250 tanulóra kiket az állam táplált, fejenkint csak 23 font segédpénz adatott, hol a' tanulók kénytelenek voltak többen egy szobában lakni 'stb. arra inditotta Peel Robert ministert, hogy 1845. billt (törvényjavaslatot) hozzon inditványba, miszerint a' maynoothi iskola számára 26,5000 font fizettetik évenkint az állampénztárból, az oktatók fizetése javittatik, a' tanulók száma 520-ra emeltetik, 's az épületek nagyobbitása- és szépitésére 30,000 font ajánltatik. Peel ezen inditványt hatályos beszéddel kisérte, kiemelvén, hogy e' javitásokat az igazság és méltányosság parancsolja, miután a' katholikusok, politikai jogaikra nézve, egyenlő lábon állanak a' protestansokkal. Russel lord, Peelnek politikai ellene, melegen pártolta az inditványt, főleg államférfiui szempontból. A' többség velök szavazott, de a' toryk egy része, a' radicálok, az ifju Angolország 's néhány dissenter felbőszült az inditvány ellen, 's ezen

heves tusa tette a' Maynooth nevet világhirüvé. Sir Robert Inglis panaszt emelt, hogy a' protestans egyház, a' katholikusnak rovására mellőztetik, 's tagadta, hogy a' parlament kizárólag a' maynoothi iskola javára valaha valamit ajánlott volna, hanem tette ezt a' protestans és katholik. Irland összesitett nevelési ügye érdekében. Inglissel, e' középkori fanatikussal együtt szavaztak a' radicálok, divatos uj indokokból, hogy t. i. mindegyik hitvallás önmaga tartozik magáról gondoskodni, 's ha az állam segélye csakugyan szükségesnek találtatik, ne az ország szegény népe fizesse ezt, hanem a' tulgazdag anglicán egyház, irlandi javaiból. És valóban ezen utóbbi tétel nem alaptalan, mert az irlandi protestans és kath. egyház ellátása közt kiáltó aránytalanság van. Az anglicán egyház, 850,064 követőjével, 5,200,000 fontnál többet nyer az államtól, a' kath. pedig, mellyhez Irland egész többi népessége tartozik, csak 1,365,000 fontot. — A' bill mellett 317, ellene 184 szavat volt; a' felsőházban 130—160 közt ingott a' ministeri többség. Azonban, mig a' parlament nagy többsége lépett fel a' lelkiismeret-szabadság szent elve mellett: az ország ellenkező arányt mutatott, 's a' kérvényezési jog alig gyakoroltatott valaha nagyobb kiterjedésben, mint e' kérdésnél. 160 parlamenti tag tett le a' bill ellen petitiókat a' ház asztalára, 's a' harmadik felolvasásnál már 8700 petitio adatott be 1,106,000 aláiróval; a' felsőházi viták alatt pedig az aláirók száma 3 millióra növekedett. A' dissenterek, kiket szinte nyom az uralkodó anglicán egyház, tolongva jöttek az aláiráshoz; a' „protestans testvériség" nevü egylet Exeterhallban ütötte fel az izgatás központját. Sokan perbe akarták fogatni Peelt, 's általános lett a' „no popery" (semmi pápistaság!) kiáltás. Ezen szenvedélyességet főleg azon elhatározó fordulat szülte, mellyet a' „Maynooth bill" képvisel a' kormány politikájában. Az emancipatio által elismertettek a' katholikusok *politikai* jogai; a' Maynooth bill pedig olly rendszernek képezi kezdetét, melly őket teljes *egyházi* jogegyenlőségbe helyezi a' protestansokkal. A' toryk csak a' Maynooth billel léptek a' lelkiismeret-szabadság védelmének mezejére, hová a' whigek már az emancipatio-bill által jutottak el. Az anglicán egyház türelmetlenségének nincsenek már egyéb bajnokai, mint a' hightory felekezet, mellynek ideje lejárt. — Mig azonban az angolok dühös gyülöletet mutatnak a' kath. Irland ezen gyámolitása ellen: Irland közönyösen sőt megvetéssel fogadja az ajándékot, mellyet izgatói „koszos és szinmutató ajándéknak" gunyolnak. A' keserüség és izgatottság folyvást tart, 's szomoru jele azon mély szakadásnak, melly a' zöld szigetet a' büszke Angliától elválasztja. — h.

Mecklenburg. A' két német nagyherczegség: *M.-Schwerin* és *M.-Strelitz* a' germán mélyföldhöz tartoznak, 's csak kevéssé megszakasztott sikot képeznek, csekély hajlással a' keleti tenger és Elba folyó felé. Mindkettőben igen sok a' tó, mellyek között a' főbbek: a' Müritz, Schwerini, Schaal, Stummerower 'stb. A' vizbőséget még nevelik számos folyói. Földje igen termékeny; fő termények: gabona, különösen buza, kétszeres, árpa, hüvelyes vetemények, len, burgonya, takarmány. Ásványai: fövénykő, mészkő, agyag, barna kőszén, gypsz, sőt 'stb. Fő foglalkozás: földmivelés és marhatartás, különösen lótenyésztés, itt vannak az évenkénti lófuttatások Dobberauban, Güstrowban, Neubrandenburgban, Base-

dowban. Kereskedés és gyárüzlet csekély. — *M.-Schwerin* nagyherczegség terjedelme 228 □ mfd 524,042 lak., kik között 3284 zsidó, a' többi evangelikus. Egyeteme van Rostockban. Az uralkodó nagyherczeg *Fridrih Ferencz* született 1823., uralkodik 1842 óta. Czime : királyi fenség. A' törvényhozási jogot megosztja az országrendekkel, azaz a' nemességgel, 's a' 46 város követeivel, kik évenkint gyültek egybe Sternbergben és Malchinban. A' közigazgatás élén a' schwerini titkos ministerium áll. Legfőbb jogihatóság a' felebbviteli fő törvényszék Parchimban 1818 óta. Államjövedelem 1,600,000 tallér, adósság 8 millio, katonai ereje 4778 ember. Mind a' két herczegség a' német szövetségben 14-ik helyen állott, a' plenumban 2 szavazattal birt, 3580 katonát állitott, 's a' közpénztárba 1333 ftot fizetett. — *M.-Strelitz* nagyherczegség 52 □ mfd, 95,000 evang. lak. Az uralkodó *György Fridrik Károly József* nagyherczeg szül. 1799., uralkodik 1816 óta. Örököse : *Fridrik Vilmos* szület. 1819. A' kormány ugy van rendezve mint M.-Schwerinben. A' közjövedelem 400,000 tallér. Katonája 742, a' szövetségi seregbe 500 embert állit, 's 666 ftot fizet. Az 1848. év e' két nagyherczegségben is nagy változásokat idézett elő. Már 1845. gyültek össze a' polgári földbirtokosok alkotmányos jogaik védelmére. 1848. végre kivivták azokat, 's az egyesült országgyülés általános szavazatjog alapján hivatott össze. Később ismét régi medrökbe tértek vissza a' dolgok. — k.

Mediatizálás. Azon német birodalmi rendeket, mellyek valaha közvetlenül a' birodalomhoz tartoztak, de később, annak valamelly nagyobb országához csatoltatva, birodalmi rendekből országos rendekké váltak, 's igy magával a' birodalommal csak közvetett viszonyban voltak, mediatizált rendeknek nevezik. Maga a' dolog azonban régibb mint a' név, miután a' vesztfáli békekötés secularisatioja sem más mint mediatizálás. Az ezután következő időben elkezdődött e' mediatizálás a' nagyobb államokban, különösen Austriában, mig végre Napoleon pártfogói hatalma alatt tetőpontját érte. Ugyanis a' campo-formioi és luneville-i szerződések által a' Rajna balpartja, Baseltől a' hollandi határszélekig Franczia-ország birtokába jutott, 's ezáltal több német fejedelem nagy veszteséget szenvedett, annyira, hogy a' másod- és harmadrangu fejedelmek közől többen egész herczegségüket és egyházi hűbéreiket is elvesztették. A' rastatt-i congressus, 's a' luneville-i értekezések által igen kevés történt a' kárpótlásra nézve, 's csak Napoleon erélye következtében vették fel ujra komolyabban az ügyet. Bizonyos kárpótlási-tömeget képeztek, 's erre utasitattak a' mediatizálandó államok. Az többnyire papi javadalmakból állott, 's igy a' mediatizálás a' secularizatiohoz hasonlitott. A' kárpótlást nem csupán német fejedelmek, sőt Olaszországban megkárositott osztrák főherczegek, 's a' hollandi helytartó is követelték. Napoleonnak e' szabályzást illető terve az volt, hogy Németország semleges térré alakittassék, 's Franczia-Osztrák- és Poroszországot földiratilag elválassza egymástól. Ebből később a' *rajnai szövetség* eszméje fejlett ki. Azonban Napoleon több állammal külön egyezkedésre is lépett, mellyek folytán Austria, Porosz- Bajorország, Würtemberg, Baden, a' hesseni és nassaui herczegségek, 's a' hollandi helytartó kisebb, nagyobb mértékben, leginkább papi hűbériségekkel, kárpótoltattak. A' birodalom egyházi főurai

közől csupan a' birodalmi korlátnok maradt meg, kinek székhelyül Mainz helyett Regensburgot adták 650,000 forintot jövedelmező javadalmakkal. Birodalmi város csupán hat maradt, u. m. Augsburg, Nürnberg, Frankfurt, Lübeck, Hamburg, Brema. E' szabályzás végrehajtása igen szigoruan, 's imitt amott erőszakos módon történt meg, azonban ezzel még nem végződött be, mert a' pozsonyi békekötés után ismét folytattatott. Austria a' *német rend* javadalmai secularizatioja által kárpótolta magát annyi áldozataiért, mig Baden, Würtemberg és Bajororszag, birodalmilag közvetlen nemességök fölött nyertek külön jogokat, a' minthogy is minden birodalmilag közvetlen nemesség határozottan beolvasztatott, 's a' mediatizált herczegek- és grófoknak csupán hűbéri jogaik maradtak meg. A' birodalmi városok közül kettő, u. m. Regensburg és Nürnberg ujra eltünt. 1815-ben mozogni kezdettek a' mediatizáltak mindnyájan, régi jogaik- és birtokaikbani visszahelyeztetésöket követelvén, — azonban a' várt eredmény helyett, csak számok szaporodott meg, egynehány ujra mediatizált kisebb herczegséggel. E' miatt, a' folytonos mediatizálástóli féltökben védelemről gondoskodtak a' kisebb államok, annyira hogy az 1840-iki háborutóli félemök alatt a' királyságok és kisebb államok közt, a' kölcsönös birtokuk felőli tanácskozás tartatott, azon hitben, hogy akármilly eredménye is lesz a' háborunak, azért mediatizálásra fog kerülni a' dolog. Az 1848. év mozgalmai az előtérbe tolták e' kérdést. Nehány nagyobb állam kormányának lett volna hajlama ujabb bekeblezésekre, azonban csak a' vürtembergi minister, Römer mondta ki nyilván a' mediatizálásnak, bizonyos általános terv szerinti szükségességét. 1848 óta csupán egy bekeblezés történt, 's ez a' Hohenzollern herczegségeké Poroszország által. Szászországnak volt reménye egy ideig a' thüringi herczegségeket, a' reussi tartományokkal együtt bekeblezni. Ugyanezt tervezték Badennel Würtemberg és Bajorország. Poroszországnak több apró állammali katonasági-egyezményét, a' mediatizálás kezdetének tartja a' nagy német párt. Az ollmüczi értekezletek is gyanut gerjesztettek e' részben több apró államban. — s.

Mednyánszky Alajos (medgyesi) báró, szület. Prikopán, Turóczmegyében 1784. april. 20-dikán, nevekedett a' trencsényi középtanodában, a' bécsi theresianumban, 's végre a' pozsonyi akademiában. Iskolai pályája után a' m. kir. udv. tanácsnál kezdett szolgálni, de csakhamar haza ment jószágára, 's az 1825—7-iki országgyülésen, mint a' főrendi tábla egyik alkotmányos szellemü tagja, tüntette ki magát. A' politikai állapotok változtával 1830-ban ismét közhivatalba lépett 's helyt. tanácsos, 1834-ben udv. tanácsos, majd Trencsénmegye főispáni helytartója, 1837. nyitrai főispán, b. t. tanácsos és a' m. k. kamara alelnöke, 1839. az ujdon alakitott tanulmányi biztosság, 's azzal kapcsolatban levő könyvvizsgáló szék elnöke, végre 1842-ben magy. kir. főkincstárnok lett. Az irodalmi pályára német nyelvü, de magyar tárgyu 's érdekü dolgozatokkal lépett fel, mint több tud. folyóirat dolgozótársa. *Hormayr*ral egyesülve adta ki 1820-tól ismeretes történeti zsebkönyvét (*Taschenbuch für vaterl. Geschcihte*, *Wien* 1820—29), 's ez időben irta „Vági utját" (Pest, 1816 és 1843); „beszélyeit a' magyar előidőből" (*Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*, Pest 1829), mellyek magyar forditásban is

megjelentek 1832-ben. A' Tudományos Gyüjteményben több érdekes történeti czikket adott. 1831-ben lett a' m. akad. tiszteleti tagjává, 's már 1830-ban lépett annak igazgató tanácsába. Megh. 1844. junius 17-dikén, mint minden pártok által tisztelt férfiu. — T.

Megyeri Károly, első rendü magyar szinész, 26 éven keresztül a' nemzeti szinpad egyik büszkesége, 's a' közönség fő kedveneze. Családi neve: *Stand*; atyja a' gr. Károlyi nemzetségnél gazdatiszt, T. Megyeren lakván, innét kölcsönzé Megyeri nevét, mellyet mindenki ismert a' hazában. Született 1797-ben; gazdasági irnok lett gr. Károlyiak uradalmában, de már igen kora ifjuságában a' szinészet akkor még igen szegény és sanyaru pályájára lépett, 's Szentpéteryvel és a' többi régiebb jelessel osztá a' vándorélet örömeit 's bajait, melly utóbbiakat vidor lelkülete könnyen szenvede. Legelőször *Kilényihez* szerződött, azután *Sándorfihoz*, később maga vezetett vándortársaságokat. A' nemzeti szinháznak a' középponton lett megalapitása óta folytonosan itt működött haláláig. — Ő irta annak idejében a' „*Nyelvprity*"-et, mit sokszorosan megbánt. — E' sok adományu, nagy erejü, főleg a' comicumban ekkorig felülmulatlan szinész kora halála, melly 1842-dik év 12-ikén történt, olly érzékeny és sulyos veszteség volt a' nemz. szinházra nézve, mellyet pótolni maig sem lehet. Még most is él, 's még hosszas ideig élni fog Megyeri a' közönség és szinész társai emlékezetében; alakjai, mellyekkel olly jellemző 's élethü másolatban népesité meg a' szinpadi világot, most is előttünk lebegnek. Mert Megyeri Károly a' vidor muzának valódi avatottja volt; 's eredetisége e' részben utánozhatlan. A' komikai erőt átvitte a' művészet teréméből, hol annyi szerencsével, 's a' magyar nép annyi tapsai közt járdalt, a' magánkörökbe is, hol a' társaság felviditására száz meg száz apró történetet 's anecdotát tudott, annyi élénkséggel, 's olly plastikai kifejezésekben előadni, hogy reá 's anecdotáira hosszas idő multa után sem lehetett felkaczagás nélkül emlékezni. — Megyeri kisded zömök alak volt, ezer változatu, kifejezésdus proteusi arczczal 's mozgással, mellyek jól választott öltözetével együtt, megannyi jellemfestő, szerepmagyarázó jelek valának e' született nagy szinész játékában. Hangja nem volt kellemes, sőt recsegő; fellépésében nem elég méltóság; ezért hősi 's érzékeny, Belizár féle szerepekre nem alkalmas; de különben legtöbb oldalu szinészünk, egyaránt jeles, 's többnyire mesteri, p. o. *Ügyvédekben*, *Forster Tamásban*, a' *Molnár és gyermekében*, a' comicus polgármesterek, az *Agg szinész*, a' *Peleskei notárius*, *Kardos* és *Lombai* szerepekben, a' legutolsó részeges inasig 's tót mesterlegényig. Volt egy kalapja; csak ezt kelle fejére csapni, és a' közönség, még mielőtt a' szinész ajka szólt volna, szünni nem tudó nevetésben tört ki; voltak frakkjai 's nadrágai, mellyekben valódi komikai erő lakott. Ezekre emlékezett untalan a' hálás, és őt látva csak nevetni akaró közönség, 's ezért nem lehete Megyerinek komoly szerepeket (kivéve a' cselszövőket, mi fő ereje volt) hatással játszani. Vele a' jó kedv járt. Ezért irta *Vörösmarty* azon görög zamatu szép epigrammot Megyeri halálára:

„Milly nevetés ez alant? mi öröm van a' síri világban?
A' komor árnyak közt Megyeri szelleme jár."

Emlékére aláirás gyüjtetettt szerető és tisztelő társai által. — h.

Mehemed Ali (v. Mohammeg Ali) egyptusi király, l. Közh. Ism. Tára VIII. köt. — 1832-ben dec. 20-dikán történt a' Koniech melletti nagy csata, mellyben Ibrahim pasa, Mehemed Ali fia, megverte a' fényes porta seregeit, 's ez kénytelen volt neki egész Syriát átadni. Mehemed Ali ezentul még inkább törekedett a' maga függetlenségét megállapitani, 's 1835-ben egyenesen kivánta a' portától, hogy az ő dynastiáját Egyptusban és Syriában ismerje el, 's ez országokra nézve a' töröktől független vámrendszert állitott fel. Az elkeseredés mindinkább növekedett, 's végre 1839-ben uj háboru tört ki. Mahmud szultán a' nisibi csatában megveretett, 's julius 1-jen meghalt; a' kapudán pasa pedig egész török flottával átszökött M. Alihoz, miáltal a' török birodalom haldokló állapotba jött. Az ifju szultán Abdul Medsid bocsánatot igért a' hatalmas jobbágynak, 's örökösödést gyermekeinek Egyptusban, ha Syriából kivonul 's a' hajósereget visszaszolgáltatja; de ez még e' fölött ellenségének, Chosrev pasa nagyvezérnek letételét is követelte. Most az európai nagyhatalmasságok avatkoztak az ügybe, 's elfoglalván Jean d-Acret is, hódolni kényszeriték M. Alit; azonban mérséklet szükségét látván, a' szultánnal megadaták neki az egyptusi pasaságot örökösödési joggal. Igy tehát M. Ali mégis elérte élete legfőbb czélját, 's Egyptusban uj dynastiát alkotott. — Legujabb időkben közeledni kezdett a' portához. — Meghalt 1849-ben (Lásd: Aegyptus). — h.

Méhes Sámuel, erdélyi politicus tanár Kolosvárt, született 1785-ben, jan. 30-dikán. Atyja *M. György* az ottani helv. hitvallásuak főiskolájában mathesis, physica és philosophia tanára volt. Ezen halmozás az akkori humanistico-classicus időkben nem vala szokatlan, 's M. György megis birt felelni neki, mint egészen az ujabb időkig használt némi kézikönyveiből kitetszik. Sámuel anyja, Incze Sára, eszes, ügyes nő volt, mint talán minden olly ember anyja, ki a' világban némi névhez jutott. Iskolai pályáját az érintett collegiumban, igazi egyetemben, mint a' melly a' legalsó elemi osztálytól a' theologiai és jogtani szaktudományokig minden fokozatot magában foglalt, kezdette és végezte. Deáksága végeztével, 1806. magát orvosi pályára szánd, 's e' végre a' bécsi egyetembe ment tanulni; de ugy látszik, hogy a' hosszas tanfolyam a' tevékeny életbe mihamarább lépni vágyó ifjut elrettenté, 's ő atyja megegyeztével czélját megváltoztatta, 's mint jövendő tanár Bécset Heidelberggel cserélé fel. Itt a' tanulók jobb pártjához csatlakozván, egyfelől a' tudományok hallgatásával foglalkodott szorgalmatosan, másfelől az akademiai kedélyes kisvárosi társadalmi örömöket élvezé. Jellemző korábbi akademizánsaink külföldi mulatására nézt azon tarka leczkevegyület, mellyeknek hallgatása inkább egy ecclecticus dilettansra, mint valamelly tudományos szakban magát komolyan és kizárólag tökélyesitő tanári candidatusra mutat. Három évi tanfolyam alatt, mathesist, chemiát, természethistoriát, „architecturát" philosophia historiáját, anthropologiát, statisticát, physicát, physiologiát 'stb. hallgatott. És ezen modorban M. nem a' kivételt, hanem a' szabályt képezte; neki további ottléte, csak több módot nyujtott, mint sok másnak, polyhistoriai iránya követésére. Hazánkfiai közül tanulótársa vala *Szabó* János (a' debreczeni salétromgyár felügyelője), és szerzője egy népnevelést tárgyazó jeles röpiratnak. M. encyclopaedicus tanulása lelkierejét az egyesek fel-

fogására nézve sem csökkenté; mi kitünik abból, hogy a' badeni nagyherczeg *Károly Tódor* az akademiai négy facultásnak, négy pályakérdést adván fel, az orvostanit: „*a' lélekzetvételnek a' vérre 's emberi szervezetre való befolyását*" tárgyazót, M. a' magyar ifju fejté meg, 's ő kapta az arany érdempénzt mint kitüzött jutalmat. Még Heidelbergben vala M., midőn az erd. ev. ref. consistorium őt 1809. év elején mathesis és physica tanárának kinevezé. Atyja is azon év folytában meghalván, neki, széke elfoglalására haza kelle sietnie. Apr. elején indula Heidelbergből; utját az akkor dühöngő franczia háboru veszélyei környezték. Regensburgban egy nehány napig a' francziák közé rekedt; innen kimenekedvén a' „dismoi, qui tu hantes, et je te dirai qui tu es" nyomán az osztrákok franczia kémnek tarták, 's a' halálfélelmei 's fenyegetései kiállása után nagy nehezen birt megszabadulni a' kötéltől. Ezen történetet hosszasan beszéli M. „*Uti jegyzetek*" czime alatt 1847-ben kiadott munkácskájában. A' hazaérkezett ifjat Kolosvárt nemcsak tanszéke, hanem egy rakás más foglalkodás is várta. Általában világi egész élete is ollyan volt mint akademiai pályája, encyclopaediai. Méhes tanár, közben közben rector, tanárszéki ülnök, kebli és egyházi fő consistoriumok tagja; azonkivül centumpater a' városon; magánéletében mezei gazda, speculans (nevezetesen borral), sok uriembernek ügynöke, bizományosa volt. Ezekhez járult későbbre politikai fellépte, miszerint az „*Erdélyi Hiradó*" politikai lapnak 1831-től 47-ig szerkesztője 's kiadó tulajdonosa volt; megyei 's más politikai küldöttségekben és bizottságokban részt vett; Kolosvár városát az 1834 óta tartott országgyüléseken képviselte. De mindez nem volt elég, az ő mindenre képes tevékenységének, hanem igen sikeres munkásságot fejtett ki az épülőfélben volt ref. collegium bevégzésében, a' kolosvári külvárosi igen diszes templom felépitésében; saját háza épitésében, mellyre épitőmestert is maga neveltetett. Továbbá az egyházi főjegyzőségre is jelentkezett mint candidatus; de a' választásban kibukott. Az irodalmi pályán az E. Hiradó kiadásán kivül, fáradozása gyümölcsei egy „*Elemi Algebra*" alsóbb osztályok számára, 's 1846. Némethonban, Hollandban, Belgiumban, Schweiczban és Tyrolban tett utjáról szóló *Utijegyzetei* valának. Kiadója volt az Abbé *Barthelémy* egykor hires Anacharsisának is, magyar nyelven, mellyet M. rokona *Deáky Fülöp Sámuel* forditott vala. Négyszer házasodék meg; de csupán első házassága volt termékeny, 's abból nyert magzatait is maga temeté el serdült korukban. — M. tanitványainak nemcsak oktatója, hanem jóltevője 's apja is volt, 's emlékét igen sokak hálás indulatja tartja fenn. Korának minden társadalmi, politikai 's egyházi viszonyaiba mélyen be vala nemcsak avatva, hanem fonva is, és azon egyének közül való volt, kiknek életfolyamát, működését és hatását csupán az egésznek történeteiben lehetne eléadni, 's méltókép festeni. Az érintett viszonyokra nézve, mintegy közvetitő kapocsnak lehetne jellemezni a' polgári és uri elkülönzött rendek között, és talán ez legfőbb vonás, mellyet egyénisége festője kiemelhetne. Maradandó emlékül szolgál azon alapitványa, mellynél fogva 1841-ben a' kolosv. ref. collegiumban a' vegytan és természetrajz tanitására egy addigelé nélkülözött tanszéket állita 10,000 pfrt tőkével. — Meghalt 1852. mart. 30-dikán. Mint gyermektelen ember tetemes vagyonának igen nagy részét kegyes czélokra hagyá. Nevezetesen 800 pftot mathesisben és phy-

sicában magukat kitüntetendő tanulók számára jutalomdijak alapjául, 1000 ftot a' hidelvei népiskolának a' tanitói fizetés gyarapitására ; 3000 pftot a' polgári biztositéki intézetnek, olly rendeléssel, hogy kamatjából szegény sorsuaknak télire tűzifabeli segedelmet adjanak. Éltében tett alapitványai közül megemlitjük végre még katona fia emlékére a' Károly Ferdinand czimü gyalog sorezred pénztárába letett öszveget ; mellynek kamatja minden évenkint a' magokat erkölcsi viseletök által leginkább kitüntető nehány közvitéz közt kiosztandó. — B.

Meinhold (Johann Wilhelm) német költő, szül. 1797. Usedom szigeten. Fiatalkora, minden tekintetben különcz atyjának, egy ottani protestans lelkésznek vezetése alatt , egyetemi pályája Greifswaldban mindennemü nélkülözések között folyt le. Később ő is lelkész lett Poroszország több helyein. Korábbi költészeti kisérleteit érintetlenül hagyván, csupán azon müvét emlitjük meg , mellynek főleg köszönheti hirét. Ez a' „*Bernsteinhexe*“ czimü regény , mellyet 1838—39. készitett. Fő czélja volt ezáltal a' bibliai itészet körül divatozó azon elvet lerontani , minélfogva egy irásbeli emlék nyelvéből annak szerzőjére 's korára szeretnek következtetni. Ezen elv hamisságának kitüntetése végett a' 17. század nyelvén irta müvét, 's czélját el is éré, mert csaknem általános lön a' hit, miszerint, nehány hézag önkéntes kitöltésén kivül, az egész munkát régi egyházi könyvekből vevé át. *Laube* is régi krónikák maradványainak hivé azt, 's ez állhitében a' „Bernsteinhexe“t a' szinpad számára is feldolgozá, igen kellemetlenül lepetvén meg , midőn M. később a' titkot föllepleié. Különben a' mivet nagy nyereségnek tekinték a' német irodalomban. Ebben, mint egyéb müveiben is, a' természet és emberi élet azon homályos oldalainak kiismerésére, mire a' magnetismus és vele rokon tünemények még nem adtak kezünkbe kulcsot, ritka tehetséggel párosult szorgalmat 's kedvet fordit. Későbbi nagy müve : „*Sidonia von Bork*“ ugyan e' tárgygyal foglalkozik. Megh. a' közelebbi években Berlinben.—a.

Meiningen l. *Szász-Meiningen.*

Mejiko (vagy *Mexico*, chinai néven *Fusang)*, Északamerikának egy köztársasága, fekszik az Oregon vidék , az Egyesült államok , a' Mejikói tengeröböl, a' Középamerikai államok és a' Csendes oczeán között, azelőtt 44,000, most most 30,000 □ mfdön. M. földalakulatát a' keresztülvonuló Cordillerák határozzák meg , mellyek itt sajátságos jellemmel birnak, 's általában fensikok (plateau) alakjában jelennek meg ; csak északi részében találhatók valódi hegyláncolatok. A' tulajdonképi M. (Anahuac fennsik) a' téritőkörökön belől fekszik ugyan, azonban rendkivüli magassága (7000 l.) folytán csak a' két oldalróli tengerparti vidékek birnak tropicus égaljjal, melly a' legrettentőbb forróságtól kezdve az óriás vulkánok csucsain található örök hóig az égalj minden fokozatait feltünteti. Különösen három illyen fokozatot szokás megkülönböztetni ez országban : a' forró, mérséklett és hideg vidékeket (tierras frias, templadas és calicutes). Az országos csapások közé tartoznak a' földrengések 's az orkánok a' tengerpartokon. Valamennyi fensik nagy szárazságban szenved ; a' tropicus esőzések csak a' déli részekben uralkodnak juniustól septemberig. Innen van, hogy folyója kevés és csekély, főbbek : a' *Rio del Norte* és a' *Colorado do Ocidente.* A' termékenység az égalj szerint különböző. Legter-

mékenyebb a' tulajdonképi M., melly a' föld legáldottabb vidékei közé tartozik, de helyenként itt is, 's az északi vidékekben általában, aránylag kevés mivelhető földet találhatni, 's a' nagyobb rész szavannákból áll, mellyek a' forró évszakban egészen kiégnek, 's csak a' nedves szakban vannak buja füvel fedve. Égalja fokozatainál fogva itt mind a' tropicus, mind az északi világ növényei feltalálhatók. Van itt banane, kenyérfa, kókuszpálma és kakaofa; de szintugy kávé, czukor, gyapot, indigo, kukoricza, buza, árpa, burgonya. A' földmivelés tette ez ország egyik fő jövedelmi forrását, azonban az ujabbkori szakadatlan belviszályok csupán a' legszükségesebb termények termelésére szoritották azt. Hasonlót kell mondani a' baromtenyésztésről is, melly egyébiránt valamennyi európai háziállatra kiterjed. Ásványgazdagságra nézve M. még mindig első helyen áll, 's bár az ujabbkori zavarok folytán, nem hoz is elő olly roppant arany és czüst mennyiségeket, mint a' mejikói bányászatból gazdagodott spanyol uralom alatt; mindazáltal az évi termés még ma is 4000 márka aranyra és 1,056,000 márka ezüstre becsültetik. Ujabb időkben külföldi, különösen angol, bányásztársulatok fáradozásai és tőkéi által a' bányászat ujra emelkedett, de ezek figyelme is még mindig csak jobbára a' nemes érczekre terjed ki. A' politikai viszályok káros hatással voltak az ipar egyéb nemeire is, mellyek különben sem voltak soha virágzó állapotban; szintugy a' kereskedésre, mellyet azonkivül utak, hitel, biztosság, kikötők hiánya, 's a' mejikói öbölben uralkodó viharok annyira megakadályoznak, hogy az ország gazdag terményei, nagybecsü mahagony, campéche's egyéb fanemei, 's pamutja alig találtak kelendőségre. Innen van, hogy a' mejikói kivitel 21 millió tallérjából, 12 millio a' nemes érczekből jött be; a' bevitel csupán iparczikkekből áll, 's 22 millióra rug.

M. *lakosainak* száma mintegy 7 millio. Mióta 1829. valamennyi született spanyol (chapetones) a' respublica határából számüzetett, a' népesség 4 főosztályra oszlik: 1) *creolok* vagy fejérek, spanyol eredetüek, 1 millio, spanyol nyelvet beszélnek; 2) *indiánok* vagy őslakosok, 4 millio; 4) *négerek*, 60,000, a' rabszolgaság megszüntetése óta napról napra fogynak; 4) a' három nevezett faj vegyületéből származott korcs népesség, mestizek, mulattok, zambos, chinos 'stb., különböző fokozataik- 's átmeneteikben (tercerones, quarterones), 2 millio, kik M. nép- és államéletében napról napra fontosabb elemet képviselnek. Megjegyzendő, hogy a' szines fajok számra nézve nevekednek, mig a' creolok, részint a' szünetlen polgárháboruk, részint gyakori elvegyülésök, részint az európai bevándorlás hiánya folytán mindinkább kevesednek. Mintegy 200,000 vad indián kivételével (indios bravos, ellentétben a' keresztyén indios fideles-ekkel), az egész népség a' rom. kath. egyházhoz tartozik; az elszórva élő protestansok inkább tekinthetők külföldieknek, mint állampolgároknak. Van benne 1 érsek és 8 püspök. Ezen egyház, a' spanyolországtóli elválás után is megtudá menteni nagy részét régi tekintélyének, fényét és jövedelmeit, zárdáit és nagyszámu clerusát, melly utóbbi azonban épen nem áll az erkölcsiség és értelmiség kivánatos fokán. Innen az, hogy Mejikóban az istenitisztelet csupán külső szertartásokban, képimádásban, processiókban 's látványokban áll, 's ezek által igen csekély mértékben vala

képes mindekkoráig az őslakosok pogány traditióit 's bálványimádásait legyőzni, más részről a' mindinkább terjedő vallásbeli közönyösséget megszüntetni.

A' mai M. magában foglalja a' hajdani Uj-Spanyolország nevü alkirályságot, mellynek részei voltak : tulajdonképi vagy Ó-Mejiko, (közép és déli), 's Uj-Mejiko (északkeleti részek) 's 1847-ig California. Jelenleg M., egyesült mejikói államok (Estados unitos mexicanos) név alatt köztársaságot képez, melly az 1824. octob. 4-diki alkotmányon alapul, 's az Északamer. Egyes. államokénak mintájára, föderativ, demokrata és képviseleti. A' souverainitás a' népet illeti, a' törvényhozó hatalmat a' képviselő kamara és senatusból álló congressus gyakorolja. Mindenik tartomány két senatort választ, 's minden 40,000 lakosra egy képviselő esik. A' végrehajtó hatalom élén egy elnök és másodelnök áll, 4 évre választva. A' sajtószabadság biztositva van, ellenben a' kath. vallás államvallásnak van kinyilatkoztatva, 's kivüle másnak fennállani nem szabad. A' mejikóiak mind egyenlő jogokban részesülnek, 's 18 éves korukban teljesen önállóak. A' tartományi igazgatás végett vannak a' tartományi gyülések. — A' gyakorlatban azonban sok eltérés van az alkotmány rendeleteitől. A' közigazgatás minden ága pang, az igazságszolgáltatás nem érdemli meg nevét, a' pénzügy legnagyobb rendetlenségben, a' kiadás sokkal több a' jövedelemnél, az államadósság tetemes (40, mások szerint 80 millio tallér), a' katonaság épen olly gyáva, mint fegyetlen soldateska, melly minden kalandornak eladja magát, 's 20 év óta a' praetoriánok példájára katonai forradalmak által uralkodik az országon; a' tengeri erő nehány csekély hajóból áll, mellyek ellenség elé lépni nem mernek, 's a' vera-cruzi kikötőben rothadnak el ; rendőrségnek alig van nyoma, 's az oktatásügy egészen el van hanyagolva. A' folytonos forradalmak sokban megváltoztatták az alkotmányt, majd a' szövetségi (föderalisticus) vagy democrata, majd a' központositó (centralisticus) vagy aristocratico-hierarchicus elv értelmében, a' mint hol az egyik, hol a' másik kerekedett fölül. Egészben véve az ujabb időkben a' központositó elv volt tulnyomó, 's ennek folytán a' souverain államok szövetséges köztársasága, egyetlen osztatlan köztársasággá változott át, melly egymaga bir souverainitással. Az egész megye, ha a' tényleg ugyan független *Yucatant* is hozzászámitjuk, 20 megyére 's 3 vidékre oszlik, melly utóbbiak között van *Ó-* vagy *Felső-California*. Főbb városai : Mejiko, Guadalaxara, Guanaxuato, Valladolid, San Luis Potosi, Puebla de los Angelos, Vera-Cruz, Tampico 'stb.

M. ujabb *története* szakadatlan zavarok lánczolatát tünteti előnkbe. Meddő dolog volna, ezen egymást felváltó csatázási 's lázadási jeleneteket lépésről lépésre követni. Czélunkra nézve elegendő, a' különböző pártok állását 's harczaik fő eredményeit megnevezni. Tudva van, miként évekig tartó küzdelmek után, 1824. végre kivivta M. teljes függetlenségét, a' köztársaság ki lőn kiáltva, 's idő folytán az európai hatalmasságok is elismerék. A' forradalom utáni első korszakban északamerikai szabadságeszmék uralkodtak. Az 1824. oct. 4-ki szövetségi alkotmány az északamerikai alkotmány mintájára volt készitve, de volt benne több lényegben eltérő pont, illyen : az államvallás elismerése, az igazságszolgálta-

tásnak jogtudós és titkos törvényszékekhez való áttétele 'stb. Ezen alkotmánynak eleitől fogva sok ellene volt. Ezt okozák, midőn láták, hogy a' lakosok nagy részénél a' szabadság egyértelmü volt a' szabadossággal, 's anarchia folytonos kisérője lett a' respublikának. Ez nem tanusit ugyan egyebet, mint a' népség miveltségi hiányát, azonban egy nagy rész mégis ugy hivé, hogy e' bajnak ugy fog lehetni elejét venni, ha az egyes államok souverainitása egy központi kormányra ruháztatik. Az államok gyakran állottak fegyveres kézzel a' központi congress határozatainak ellenébe, 's a' folytonos polgárháboruktól félni lehete, hogy az uniót egészen fel fogják oszlatni. Azonközben mindkét részről, a' föderalisták és centralistáknál, önző okok vegyültek a' játékba. A' föderalisták a' helybeli érdekeknek hódoló vidéki földbirtokosok és kereskedők tömegében találták fő támaszaikat; a' centralistákhoz tartoztak, mindazon tábornokok és fő tisztek, kik az egyes államokban fel nem található nagyobb hatáskör, tekintély, rang 's ha lehet, az elnöki méltóság után vágytak. A' centralistákhoz tartoztak még az aristokratia 's papság legtöbb hivei; mig a' szabadelmü 's demokrata pártok a' föderalistákhoz csatlakoztak. Volt egy royalisticus párt is, előkelő creolok, 's az országban maradt spanyolok, kiknek azonban hatásuk csekély volt, 's csupán egyes, az ügyeket még inkább zavaró, de egészben eredménytelen cselszövényekre szoritkoztak. A' föderalisták tulnyomóságban voltak mindaddig, mig a' függetlenségi háboru szabadsági eszméi a' felizgatott néptömegeknél még fris emlékezetben voltak. Hatalmuk azonnal sülyedni kezdett, mihelyt a' katonaság és papság ügyeire nézve reformtervekkel állottak elő. A' két rend tüstént kezet fogott egymással, 's a' papság befolyásánál fogva megnyerték a' népség nagy többségét is. *Santana* (Santa Ana) tábornok szemeltetett ki eszközül, egy férfiu, kinek neve a' függetlenségi háboruban alig lön emlitve, 's csak 1829. egy Havanahból jött spanyol sereg legyőzése által lett ismeretessé, ki eredetileg demokrata volt, utóbb rögtön, mintegy varázsütésre, aristocrata és centralista. Az alkotmányt 1835. egy központi kormány váltá fel, melly mindenféle rángatódzások közt mai napig fentartá magát. Ez esemény sietteté *Texas* (l. *ezt*) fölkelését 's elszakadását, melly 1836. mart. 2. függetlennek nyilvánitá magát, miután a' texasiak egy csatában Santanát megverték 's elfogták volna. Az elnökséget *Bustamente* vette által, ki elődje politikáját folytatá. — Ez időben, több franczia polgár jogsérelme következtében, kezdődtek el a' Francziaországgali viszályok, mellyek a' két állam között háborut idéztek elő. A' francziák 1838. nov. 27. meghóditák San Juan de Ulloa erősséget, 's dec. 5-dikén bevették Vera-Cruz-ot. 1839. mart. 9-én béke köttetett, mellynél fogva M. Francziaországnak elégtételt adni, 's 600,000 dollárnyi kárpótlást fizetni volt kénytelen. Santana ezalatt visszakerült fogságából, 's a' centralisták és föderalisták közti belharczok ujra megindultak. 1841. Santana pártja ismét felülkerekedett, ő maga teljhatalmu director volt, 's Bustamente lelépte után az elnöki székre ült. E' pártharcz következménye volt Yucatan elszakadása, hol a' föderalisták voltak többségben. 1845-ig Santana uralkodott csaknem korlátlanul, 's olly követelésekkel, mellyek számos viszályba keverék Mejikót az Egyesült államokkal, Angliával 's Francziaországgal. E' mellett a' belső bomladozás mindinkább növekedett,

's egészen a' dolgok természetében feküdt, hogy Santana önkényes rendszabályai ellenében az ellenzék annyira megszilárdult, hogy azt 1845 elején teljesen megbuktathatá, sőt az országból is számüzé. Santana Havanahba menekült, 's az elnöki széket *Herrera* foglalá el. — Texas veszteségét 's az Egyesült államokhozi csatlakozását nem birták a' mejikoiak elfelejteni. 1848. tavaszán ujra megindult a' háboru, de a' mejikoiak részérül olly erélytelenül, hogy az amerikaiak sept. 15-én Mejiko fővárost elfoglalák, 's az országot, Mejikora nézve igen káros feltételek alatt békére kényszeritették 1849. febr. 2-án Guadelupe-Hidalgo városban. Ez egyességnél fogva M. az Egyesült államoknak engedte által Texast, egész Rio Grande del Norte folyóig, 's Uj-Californiáig. — Az, miről csupán lapok beszéltek, t.i. egész M. elfoglalása az Egyesült államok által, képtelenség. E' roppant terület 's annak tulnyomó szines népessége, az Egy. államokra nézve nem volna egyéb, veszélyes tehernél. Kétségtelen, hogy Északamerika germán eleme magába fogja olvasztani a' román Mejikot, de csak fokonkint. Florida és Texas példái mutatják, miként az amerikaiak be fognak oda is költözni, meg fognak szaporodni, tulsulyra emelkednek a' bennszülött népség felett, 's elvégre egyezség vagy háboru fejezi be a' megkezdett munkát. — M. viszonyainak ismertetését tárgyazzák : *Dupaix* és *Aglio :* Antiquities of M. (4 köt. Lond. 1829. 'stb. fol.) ; *Humboldt* több müvei, különösen : „Essai politique sur le royaume de la Nouvelle Espagne (2 kiad. Páris 1827. 4 köt.) Ujabb irók e' tárgyról : Mühlenpfordt, Stephens, Löwenstern, Koppe, Latrobe, Ward, Mora, Montgomery, Chevalier, Thompson, Beltrami 'stb. — p.

Melbourne (William Lamb, viscount) angol belügyminister, szület. 1779. mart. 15-ikén, 's legöregebb fia volt Sir Peniston Lambnak, ki 1815 óta angol peerségre emeltetett. Etonból Oxfordba ment magát kiképezni, 's kitünő tehetségeket mutatott. A' parlamentben korán fellépvén, a' whig párt sorain gyakran 's figyelmet gerjesztő dialectikai ügyességgel szónokolt. Két évig első titkár volt Irland részére, 's e' közben sok hivatalos tapasztalást gyüjtött. Grey lord lépvén a' kormány élére, M. 1830 év novemberén belügyi tárczát nyert. Kitünő tehetséget senki sem tagadt meg tőle, azt azonban nem eléggé ragyogtatá ; a' radicálok azt mondák felőle, hogy kinyilatkozott whig létére gyakran hallatott tory nézeteket. A' parlamentreform feletti viták kezdetén aristocraticusabbnak mutatkozott, mint népbaráthoz illik, 's Palmerston és Landsdowneal körülbelől egy vonalon állott. Ekkor tartott beszéde után, melly Grey szellemdus kiefejezése, Brougham 's Plunkett erőteljes nyilatkozatai mögött messze háttérben maradt „téj és viz-reformernek" gunyoltatott. Később mégis ugy nyilatkozott, hogy a' választó törvény világos népakarat, mellyet megtagadni nem lehet, 's hogy a' ki az idő jeleit érti, nem fogja hihetni az alsóház régi alkotmányának fentarthatását; 's nyilatkozataiból kitetszék, hogy e' nagy kérdés megfontolásánál előbbi nézeteit feláldozta a' megismert korszükségnek. Belügyministeriségében nem vitt ugyan keresztül valamelly nagyjelentőségü fontos rendszabályokat, de a' hivatalba léptekor zürzavarban 's heves ingerültségben volt ország megnyugtatására sokat tett, 's e' részbeni érdemét tagadni nem lehet. Midőn Grey 1834. junius 9-ikén a' kormányról lelépett, Melbourne lett első ministerré.

Első lépése volt Irland javára szelidebb rendszabályokat terjeszteni elő, miket a' parlament is helybenhagyott. Ez a' vakbuzgó episcopálisok heves ellenszegülését idézte elő, 's ugyanazon 1834-ik év nov. 14-dikén Melbourne ministeriumát hirtelen feloszlatta Vilmos király. Helyébe akkor Peel lépett, de a' whigek következetes, erős megtámadásai által már 1835. martiusán visszavonulásra kényszerittett. A' király kénytelen volt ismét whig ministeriumot alkotni, mellynek élére ismét Melbourne lépett. Ez uttal ékesszóló ajakkal védte az angol uj városrendet, 's azt a' lordok ellenzése daczára, keresztül is vitte. Victória királyné trónraléptével, ki Melbournet mint atyját szereté, 's tőle vette Anglia alkotmánya- 's jogviszonyai felőli alapos ismereteit, nevekedni látszott ugyan a' whigek hatalma, de 1841-ben a' tory többség bizalmatlansági nyilatkozatot szavazván meg Melbourne ministeriuma ellen, ez a' királyné nagy sajnálatára, alkotmányszerüleg lelépett. Maga Melbourne, nagyravágyás nélküli, szerény jellemü ember, egykedvüleg tevé le a' kezéből már többször ki- 's oda ismét visszatért kormányhatalmat. Meghalt 1847-ben. — h.

Menai-hid l. *Lánczhidak.*

Mendelssohn-Bartholdi (Felix), német zeneköltő, udvari karnagy Berlinben, 's a' lipcsei conservatorium igazgatója, szül. 1809. Berlinben, fia egy tekintélyes bankárnak, 's unokája az 1786. meghalt nagyhirü német bölcsésznek, *Mendelssohn Mózesnek.* Szülei gazdagságának oltalma alatt zenetehetsége korán mutatkozott. 8 éves korában mesterileg játszott a' zongorán; 9 éves korában először lépett fel nyilvánosan Berlinben 's egy év mulva Párisban, hova szüleivel utazott. Már akkor irt legkülönnemübb, gyakran igen nehéz formáju szerzeményeket, de csak 1824. jöttek ki az elsők nyomtatásban. 1825. ujra Párisba utazott, mivel atyja az ottani maestrok, névszerint *Cherubini* véleményét akará előbb kihallgatni, mielőbb fiának megengedné, hogy magát a' zenére szentelje. 1827. hozta Berlinben első nagyobb operáját (*Die Hochzeit des Gamacho*") szinpadra, melly mind a' közönség, mind a' műértők tetszését kivivá. Nehány év mulva Düsseldorfba ment, hol *Immermann*nal (l. ezt) együtt egy műelveken alapuló szinházat akart létesiteni. A' vállalat csakhamar megbukott, de M. végre művészi hirre jutott. Megjárta Angliát 's ott ünneplésekben részesült, 's ez hatással volt hazájában. Düsseldorfban irta „*Paulus*" cz. oratoriumát. A' mű mindenütt megtette hatását, ámbár M. bebizonyitá vele, hogy a' lélek legbensejéből teremtő művész soha sem lesz. Mondatott, hogy M. volna a' világ legnagyobb zenésze, ha a' zene tudomány volna 's nem művészet. A' meleg lehellet, melly csak a' lángész belsejéből fakad, hiányzik nála. „*Paulus*" a' komolyság, a' mivelt gyakorlati tudomány, a' nemes, szabad itélet, 's a' tárgy értelmes méltánylatának müve, de nem müve a' vallásos lelkesedésnek, a' genialis inventiónak. Hasonló észrevételekre adott okot ujabb oratoriuma: „*Elias*," sőt egyes részletei még gyöngébbek. — 1835. zeneigazgatónak hivatott meg Lipcsébe, hol 1836. a' bölcsészeti kar által tudori oklevéllel tiszteltetett meg. Hire mint zeneköltőnek ezóta mindinkább növekedett. 1841. a' porosz király Berlinbe hivta meg, kitől udvari karnagy czimet nyert. Itt irta Sophokles „*Antigone*"jéhez a' zenét, mellz azóta *Tieck* rendezése szerint, Berlinben 's Németország több szinpadán adatott; valamint Shakespeare „*Nyáréji*

álmá"hoz. Egyéb szerzeményei között, miket nagy számmal irt, különös tetszésben részesültek a' „*Lieder ohne Worte.*" A' regényes hangrajzolat, minőt a' Nyáréji álomban 's más müveiben feltüntetett, leginkább látszott megfelelni természetének Meghalt Lipcsében 1847. — a.

Mendizabal (Don Juan Alvarez y) volt spanyol pénzügyminister és ministerelnök, szül. 1790. körül Cadizban, hol atyja, Mendez, még kevés évvel ezelőtt, zsidó kereskedő volt. Bizonytalan, vajjon fia áttért-e a' keresztyén vallásra. Annyi bizonyos, hogy a' zsidóságnál sajátos üzleti szellem már korán nyilatkozott benne, 's ő is kereskedő lett. A' franczia-knak 1808. évi invasiója után az élelmezési igazgatóságnál nyert alkalmazást, hol sok ügyességet 's bátorságot tanusitott. Kétszer esett fogságba, első izben kicseréltetett, utóbb szökés által menekült. A' béke helyreállt-ával Don Vincente Beltran de Lis gazdag madridi bankár ügyszobájába került, kivel csakhamar összezörrent. Miután szülővárosában *Galiano* és *Isturiz* (l. *ezt*) által a' 1812-diki alkotmány visszavivását czélzó összees-küvésbe belevonatott, a' forradalmi seregnél nyert (1820) alkalmazást, 's a' szükséges pénzöszvegek előteremtése által nagy érdemeket szerzett. Az alkotmányos párt isméti bukása után kénytelen volt ő is elhagyni ha-záját 's Angliába menekült. Itt angol tőkepénzesek, kik az ő közbenjárá-sára a' bukott alkotmányos spanyol pártnak pénzeket kölcsönöztek volt, most adósbörtönbe záratták, de nem sokára visszanyeré szabadságát, 's kevés idő mulva detail kereskedést kezdett, melly mindig terjedtebb lett, 's őt vagyonra és tekintélyre segité. Az akkori spanyol követ Lon-donban, *Alava* tábornok, figyelmessé lön reá, 's 1833. több szerződést kötött vele, miszerint ez több szállitmányt vállalt el a' spanyol királynő seregei számára. Igy történt, hogy mint ügyes üzér hazájában ismét ke-letre kapott, 's a' criticus időknél fogva nem sokára (1835.) pénzügymi-nisternek neveztetett ki. Elébb saját ügyeit rendezé Londonban, 's a' Ricardo (Ardoin) házzal egy 1,150,000 font sterlingnyi kölcsön iránt szerződött. Ekkor Párison keresztül Bordeauxba 's innen Spanyolor-szágba utazott. Mindenütt örömzajjal fogadták ; csakhamar a' nép embe-révé lett, mert a' juntáknak feloszlatását 's a' polgárháboru megszünését igéré. Számtalan reformot hozott be. Soha Spanyolországban egy király sem birt olly hatalommal mint M.; a' nemzet olly levert állapotban volt, mikép azt hivé, hogy csak csodatévő férfi által mentethetik meg. M. csal-hatatlanságán senki nem mert kétkedni. 1836. elfogadott pénzügytör-vénye valóságos forradalmi rendszabály volt, melly a' polgárok pénzét erőszakosan csikará ki. Azonkivül a' mozgalmakat vérontások által ipar-kodék lecsillapitani ; Barcelonában egy zsoldos pórsereg által több száz carlista fogłyot, köztök O'Donnellt, kegyetlenül meggyilkoltata. Nép-szerüsége a' szaporodó mérsékelt pártnál mindig alább szállott, különösen midőn *Isturiz* (l. *ezt*) is ellene fordult, 's általában látták, hogy igéreteit teljesiteni nem képes. Pártja napról napra fogyott, 's 1836. maj. 14-ikén végre a' királyné is elfogadta lemondását. Egy ideig egészen elfeledve élt, de *Calatrava* ministeriumában sept. 11. ismét a' pénzügy élére ke-rült. Eljárásai által még inkább megutáltatta magát a' népnél. 1837. aug. 18-án visszalépett, 's a' következő években Madrid képviselője volt a' ka-marában, mindig a' legszélsőbb ellenzék soraiban, *Espartero* regenssége

alatt (1841.) még egyszer lett pénzügyminister, 's annak bukásával az ő napja is lejárt (1843); előbb Portugalba, utóbb Angliába, végre Franciaországba menekült, hol tetemes vagyona birtokában élt a' legujabb időkig. — k.

Menzel (Wolfgang) szül. 1798., jun. 29-ikén Waldenburgban, Sléziában; 1814-ben jött Boroszlóba, 1818—20. Jénába 's Bonnba tanulni; 1820-ban Schweiczba menvén, Aarauban viselt tanitói hivatalt. Első munkája a': *Streckwerse* (Heidelberg, 1823), mellyek a' bennök mutatkozó eredetiség, költőiség's elmeél által általános figyelmet gerjesztettek, és a' szerzőnek többek közt Jean Pault is barátjává tevék. Következő évben adta ki Zürichben az „*Europäische Blätter*" cz. munkáját, mellyben először kezdte meg kiméletlen kiirtó harczát a' költészet üres formái, 's a' német irodalom magasztalt semmiségei, de egyszersmind Göthe iskolája ellen is, melly utóbbi által hadi lábra tette magát Göthe összes tisztelőivel. Zászlója alá gyültek Schiller kizárólagos tisztelői, kiknek száma déli Németországban tulnyomó volt. Ugyanekkor jelent meg Zürichben „*Geschichte der Deutschen*" nagy müvének első kötete, melly 1827-ig 3 kötetben Heidelbergben bevégeztetett. Azon irata által, melly „*Voss und die Symbolik*" czimet visel, ezen tudóst's annak barátait tette halálos elleneivé. — 1825-ben Stuttgartba ment lakni, hol polgár lett, Cottával összeköttetésbe lépett, 's megházasodott. Most a' „*Litteratur blatt*" szerkesztését vállalta át. Eredeti szellemét bizonyitó nagy müvében: „*Die deutsche Litteratur*" (2 köt. Stuttgart, 1828), melly hirét nem csak hazájában, hanem azonkivül is megalapitá, az irodalmat az életteli kölcsönös viszonyában szabadon, 's magas és eleven szempontból fogta fel. A' könyv polémiai része, mellyben M. előbbi nézeteit tovább fejtegeté, 's a' tekintélyeket kiméletlenül megtámadá, erős ellenzőkre 's gáncsolókra talált; ő azonban állhatatosan megmaradt pályáján, 's a' Litteraturblattban, mellyet tervszerüleg átalakitott, rendelkezésére álló harczmezőt talált irói hatalma kiterjesztésére. — Menzel eleme a' küzdelem, a' polémia, mint Bajzáé volt irodalmunkban; e' küzdelmet, minden tekintet nélkül hirre, 's ellenségei számára fáradatlanul folytatá, 's ugy tekintetett Németországon, mint az irodalmi aristocratia halálos ellensége. Azonban sok barátot is szerzett magának; névszerint *Tieck*, kinek költői nagyságát egész érdeme szerint méltánylá, szives viszonyba lépett vele. — Mint költő, két szellem- 's képzeletdus, és alakra nézve is müvészi regében lépett fel, mellynek czime: *Rübezahl* és *Narcissus* (Stuttgart, 1830). Ugyanott adta ki a' „*Moosrosen*" czimü zsebkönyvet; Rotteck évkönyveiben jött ki tőle a' „*Politische Grillen.*" 1831 adta ki austriai utazását, a' mellyben igen alapos nézeteket közöl a' bécsi 's austriai népjellemről és irodalomról. 1829 óta a' „legujabb történeti zsebkönyvét" adta ki Stuttgartban. 1833-ban Bahlingen részéről országgyülési követté választatván, *Uhland* és *Pfitzer* oldala mellett az ellenzéki sorokban harczolt. — h.

Mercadante (Saverio) szület. 1798. Nápolyban, hol a' Sz. Sebestyén collegiumban nyerte kiképeztetését; 1819-ben lépett fel először „L' apoteosi d'eccolo" czimü dalmüvel, melly a' S. Carlo szinházban nagy tetszéssel adatott. Azontul gyorsan következtek egymásután dalmüvei, 's Olaszország minden szinpadán keresettekké lőnek. Azoknak száma felül-

megy 20-on; — komolyak és vigak — mellyek különböző sikert vivtak ki, és szerződésüknek ünnepélyes meghivást szereztek Madridba, 1826. 1826-tól 1829-ig változtatva élt Olasz és Spanyolországban, évenkint 3 – 4 dalmüvet irva; 1830 óta folyvást hazájában lakott, mellynek első rendü dalmü szerzői közé számittatik. Müvei kellemesek, de többnyire csak kézmüvek, a' lángész sugallata nélkül. A' nap szükségeinek dolgozik, könnyen 's gyakran elég könnyelmüen; azért dalmüvei nem is igen számithatnak hosszabb életre. — Szinpadunkon „*Eskü*" czimü dalmüve adatott, mellynek tárgya Hugo V. Angelojából van véve. — h.

Mercoeur (Elise) franczia költönő, született 1809. Nantesben. Midőn 1827. „*Poesies*" cz. versgyüjteményét kiadá, e' mű igen gyors keletre talált, 's több vidéki akademia sietett, a' költőnőt oklevéllel megtisztelni. Párisban Chateaubriand, V. Hugo, Martignac minister magasztalák, 's Lamartine azt irá egy barátjának: „E' kis leány még mindnyájunkat ki fog szoritani." X. Károly évi dijat rendelt neki, 's mind e' fényes kilátásoktól vonzatva M. Elise 1829. anyjával együtt Párisba ment, hol költeményei egy második, igen szép kiadásban jelentek meg. A' juliusi forradalom eloszlatá arany álmait, X. Károly kénytelen volt Párist elhagyni, 's vele együtt a' vagyontalan leány elveszté évi diját is. Barátjai nem lévén, kénytelen volt oktatási leczkéket adni, mi azonban nem fedezé szükségeit; mindig nagyobb szükségbe 's nyomorba sülyedt, 's kora halál vetett véget életének. Később szándéka volt a' Theatre françaisnak, a' szerencsétlen költönő egy kiadatlan drámáját „*Les Abencerragse*" szinre hozni. — a.

Mérilhou (József), franczia országi pair, szület. 1788. Montignacban. 1812. auditor lett a' csász. törvényszéknél, 's midőn Napoleon Elbából visszatért, a' közvádló helyettese. A' Bourbonok gyanuval voltak ellene, hivatalából letevék, 's rendőri felügyelet alá állitták. Visszatért tehát az ügyvédi pályára, hol nem sokára nagy tekintélyre vergődött. A' kamarába megválasztatván, itt nem lépett fel ugyan olly fényesen, mint barátai várták volna, azonban mégis mindig a' szabadelmü párt vezérei között foglalt helyet. Ez irányban müködött, még mielőtt a' kamarákba megválasztatott volna. Ő volt alapitója két nagy befolyásu társulatnak. Az egyik a' „sajtó barátjainak egyesülete" volt, mellynek czélja vala a' sajtót a' hatalmasok támadásai ellen védeni. A' másik a' „nemzeti aláirás" cz. politikai egylet volt, azon vagyontalanok fölsegéllésére, kik önkénytes befogatások által inségre jutottak. Az igazgató választmány tagjai voltak: M. alapitón kivül: Lafayette, Laffitte, Casimir Périer, Odilon-Barrot, Etienne, Pajol tábornok, Voyer d'Argenson, Kératry, Génoudon. Azonkivül a' carbonari szövetség egyik legmunkásabb tagja volt. A' juliusi forradalom után az uj rend megalapitása körül nagy érdemei vannak. Laffitte ministeriumában közoktatási, 's utóbb igazságügyi minister lett. Ebből kilépvén, ismét az ellenzék sorai között foglalt helyet. De elvei nagyban megváltoztak. A' kormányt gyakran pártolá, 's ellenei között igen ritkán lépett fel. A' törlesztőszéknél tanácsos volt, 's utóbb pairré neveztetett ki 1837. Vannak nyomtatásban megjelent több iratai is. — k.

Mérimée (Prosper), franczia iró, szüi. 1800. Párisban. Eredetileg jogi pályára készült, 's ügyvéddé is neveztette ki magát, utóbb azonban a'

politikai journalistica, a' költészet 's képző müvészetek vették igénybe. D'Argout gróf, kinek rokona, a' juliusi forradalom után ministeriumba lépvén, kabineti titkárává nevezte ki, azután titkár lett a' kereskedelmi ministeriumban, később irodai főnök a' tengerészeti ministeriumban. 1835. a' történeti emlékek felügyelőségét, mellyet Guizot alapitott, vállalá el, de ezt 1837. Vatout-nak engedé által, 's ismét irodai főnök lett egy ministeriumban. 1844. Nodier (Charles) helyébe akademiai taggá választatott. — Mint iró és költő Francziaország tisztán realisticus iskolájához tartozik. Éles esze, történelmi jártassága, a' szokások és emberi sziv ismerete olly belbecset kölcsönöznek iratainak, minővel a' jelenkori franczia irók közül csak kevesen dicsekedhetnek. Irályra nézve a' legjobb franczia prózairók közé tartozik. Eleinte álnév alatt lépett fel „*Théâtre de Clara Gazul, comédienne espagnol*" cz. müvével (Paris 1825.), mellyen állitólagos fordító gyanánt Joseph L'Estrange neve állott. Második müvét: „*La Guzla*, ou choix de poésies illyriques" 'stb. (Paris 1827.) hasonlóul fordításnak nézte a' franczia itészet. Utóbbi müvei: „*La Jaquerie*, scénes féodales, suivies de la famille Carvajal" (Paris 1828); — „1572, *chronique du régne de Charles IX.*" (Par. 1829.) tört. regény. Mestermüvei: „*La double méprise*" (Par. 1833.) erkölcsi regény; „*Colomba*" (1840.) elbeszélés. Leginkább magára vonta a' figyelmet 1833. megjelent „*Mosaique*" czimü gyüjteményével elszórva megjelent elbeszéléseinek. Nagybecsüek számos utazási rajzai, mellyek többnyire régiségtani kutatásokat tárgyaznak. Illyenek: „*Notes d'un voyage dans l'ouest de la France*" (Paris 1837.) — a.

Merino (Don Geronimo), hirhedett spanyol guerillavezér, M. lelkész név alatt volt soká ismeretes. Szül. 1770 körül Ó-Castilia egy falujában szegény szüléktől. Papi hivatalra szánatván, a' lermai collegiumba küldetett, de 4 év mulva visszahivták az atyai gazdaság kezelésére. 'S ámbár sokáig kecskéket őrzött 's egyéb efféle foglalkozásokat végzett, a' falu (Villoviado) papjának halála után mégis ennek hivatalába jutott. Még ezután is kénytelen volt hétköznapokon juhokat őrizni. A' spanyol szabaditási háboruban 1808. egy fegyveres lovagcsapat élén mint guerillavezér érezhető veszteségeket okozott a' francziáknak. Személyes vitézsége, szerencséje 's hallatlan kegyetlensége által olly félelmessé lett, hogy közeledtével nagyobb csapatok is megszaladtak. A' francziák soha el nem foghatták. A' háboru végeztével kormányzó lett Burgosban 's kanonok Valenciában, de vad nyersesége miatt mindkét hivataláról csakhamar le kellett lépnie, 's ezóta magányba vonulva élt egy faluban, leginkább vadászattal töltve idejét. 1820. az alkotmány ellen, az absolut király védelmeül, 's a' szabadelmüek kiirtására ismét egy kegyetlen guerillacsapatot vezérlett. Az uj kormánytól azután tábornoki rangot követelt, 's csapatja feloszlatásánál ellenszegült. Ezért 1824. befogatván, kolostorba záratott, de majd ismét kieresztették 's 36,000 reál évi jövedelemmel dandárnokká nevezték. 1826. Don Carlos érdekében kisértett meg egy guerilla támadást. Elfogatván, kegyelmezést nyert 's ujra megjelenhetett az udvarnál. VII. Ferdinand halála után kétszinüleg viselé magát; mind Maria Krisztina királynét, mind Don Carlost támogatá. Menekülni levén kénytelen, a' királyi önkénytesek csaknem egész zászlóalja követé, 's M. Burgos és

Aranda között, 20,000 ember élén kitüzé a' lázadás zászlóját. Több izben megveretvén 's visszaszorittatván, folytonosan csatázott, mig 1838. olly eldöntő veszteséget szenvedett, hogy kénytelennek látta magát az északi tartományokba, 's onnan később Don Carlossal Francziaországba menekülni, hol Montpellier jelöltetett ki tartózkodási helyeül. — k.

Merode grófok. Régi, tekintélyes és gazdag belga nemes család, melly azáltal nyert nagy népszerüséget, hogy a' korona és nép közötti harczokban rendesen az utóbbival tartott. Igy történt ez az 1830-iki forradalomban is. A' család feje : 1) *Henrik*, szül. 1782. a' belga senatus tagja, nagy tudományu férfiu, a' belga királyt több rendkivüli küldetésben képviselé az osztrák udvarnál. Meghalt 1847. — 2) *Lajos Fridrik*, szül. 1792., az 1830-iki forradalom kitörésekor Párisból Belgiumba sietett, az önkéntes vadászok közé lépett, 's a' hollandok ellen minden csatában részt vett, mig oct. 25. Antwerpen mellett halálos sebet kapott, mellynek következtében meghalt. A' brüsszeli főegyházban pompás siremlék állittatott számára. — 3) *Felix*, szül. 1791. szinte tevékeny részt vett a' belga fölkelésben, 's mint az ideiglenes kormány tagja, a' republikánus párttal szemben, az alkotmányos monarchia pártját képviselé, melly a' katholico-hierarchicus érdekkel szorosan egybe volt forrva, 's az alsó néposztályra gyakorlott hatásánál végre győztes lön. Mint a' congressus tagja, Leopold, koburgi herczegre szavazott, 's ennek ezután legnagyobb hive lett. 1831. tárczanélküli 's 1832. ideiglenes hadügyminister volt. A' következmarában is a' kath. hierarch. párthoz tartozott, de a' tárgyalások közben sok mérsékeltséget tanusitott, melly csak ritkán hagyá el. Később a' ministeriumból kilépett, 's a' politikai térről egészen elvonult. — h.

Mérsékleti egyletek. Minden józan életü ember átlátja, 's igy bizonyitgatni fölösleges, hogy a' mértékletesség természet 's észszerü, a' mértékletlenség ellenben ésszerütlen és természetellenes. 'S mégis daczára a' kor felvilágosodásának, 's a' népnevelés folytonos emelkedésének az élvezetvágybani tulzás olly erőslábra vergődött, hogy nemcsak egyes egyéniségeket, hanem egész családokat, sőt bizonyos foglalkozási osztályokat idő előtt elsenyveszt, megöl. Különösen pedig a' szeszes italokkali mérték nélkül való élés, az alsóbb néposztályok mind physikai mind erkölcsi tehetségeit kártékony métely ként emészti fel. Ámbár minden müveltebb országokban alakultak mérsékleti egyletek, mellyek az emberi természetnek a' szeszes italok által történni szokott lealacsonyitását, 's elkorcsulását megakadályozandók, az erkölcsi kór ellen hatni törekszenek, de mindezen egyletek dicséretes igyekezete kevés sikert mutatott, talán épen azért, mert a' helyett hogy ez intézvényt általánositván egy nagy erkölcstörvényes czél felé, a' köznevelés 's törvényhozás hathatósabb utját választották volna, csak egyes helybeli törekvésekre oszták el erejöket, mellyek kétségkivül jól hatottak az egyesekre, de az összes bün, 's romlottság egész általánosságában nem támadtatott meg. És épen ez volna a' legelső és elkerülhetetlen föladat. Svédhonban már átlátták, hogy némely erkölcsi szabályok áthágóit a' törvény által utasittatván rendre, e' czél legegyenesebben érethetik el, 's azért az első áthágás csak erkölcsi, a' második pénzbeli, 's a' viszont ismétlés esetén elzáratási büntetés alkalmaztatik. A' király maga is felvétette magát a' stokholmi mérsékleti

egyletbe; 's ha valaki itt lerészegszik, neve az egyház ajtajára iratik, 's a' lelkész beszéde után fölszólitja a' hiveket, hogy a' szánandó jobbulásáért imádkozzanak; 's csak később lépnek elő a' büntetések, mellyek az iszákost szenvedélyének zabolázására kényszeritik. Az északamerikai egyesült államokban e' tekintetben még tovább mentek, Newyork államban, melly 1838-ban 2,756,000 lakost számlált 1432 mérsékleti egylet volt, 's a' tagok száma 100,000 felülhaladt. Ezen egyletekben közmegegyezéssel hozott szabály következtében, a' harmadszori áthágás után a' részeges egyén gyámság alá helyeztetik mindaddig, mig valódi javulásának elegendő jeleit nem adja, 's ha még ezen leláztatás után sem javul meg, akkor polgári jogaitól fosztatik meg, 's érette családja tétetik felelőssé, vagy valamelly kórházba vitetik, mellynek fegyelme alatt nem akad alkalma magát leinni. Ezen eljárás annálinkább ajánlható, mert azon országokban, hol legtöbb mérsékleti egyletek vannak, mint Nagybritanniában, de csupán erkölcsi hatásra szoritkoznak, a' pálinkafogyasztás nemcsak hogy nem száll alá, de a' statistikai adatok az ellenkezőre mutatnak, 1817. a' pálinkafogyasztás 9 millio gallonra itéltetett, 1827-ben 18 milliora, 's 1826-ban 26 milliora emelkedett, holott a' népesség csak 23 százalékkal szaporodott. 'S különösen Londonban a' pálinkafogyasztás aránylag legnagyobb, 's olly annyira fajult, hogy számos ház van, mellyek czimjeiken hirdetik, hogy ott hat penceért holt részeggé ihatni magát, 's gondoskodva van, hogy az illy élvezetben részesült e' czélra készitett szalma vaczkon kiallhassa magát. Mit használnak itt olly egyletek, mellyek tagjai a' kávé és thea bőségben a' szeszes italoktól egészen tartózkodnak ugyan, de a' mértékletesség terjesztésének törekvésében csak philosophiai figyelmeztetések 's erkölcsi intésekre, meg nem hallgatott predikaciókra 's sükeretlen nyomtatványokra szoritkozhatnak. Igy a' mérsékleti egyletek mint egyoldalu, bár üdvös, gyógymód az itallali mérsékletlenség elharapózása ellen sok szép törekvést mutatnak ugyan, de kevés eredményt. Innen csak olly országokban keletkeznek, hol a' társalmi élet e' veszedelmes kórjelenségei a' közerkölcsiséget igen fenyegetik. Részint ezért is nem nagy utánzást talált Németországban, részint pedig, mivel mint mondánk, nem nagy sikert tanusitott azon országokban, hol divatozik, 's mint palliativ eszköz gyökeres javitásra nem nyujt kilátást. Megjegyzésre méltó, hogy a' déli olasz, görög, spanyol 's portugal nép, hol a' legjobb 's több bor terem, egész az önmegtagadásig mértékletes, az északi tartományok mint Angol, Svéd, Dán, Orosz- 's Lengyelországok népei felette könnyen átengedik magokat a' szeszes italokkali visszaélésnek. A' franczia, német 's magyar nép, ugy látszik e' két szélsőség között középutat tart. — Északamerikában, hol 1803-ban alakult az első mérsékleti egylet, 1826. az egész szövetségen elterjedtek, 's mégis 1828. a' pálinka évi fogyasztás hihetetlen mennyiségre emelkedett, t. i. 259,200,000 quartra 12 millionyi népességnél, és ezen időben intézett vizsgálódásokból kivilággott, hogy évenkint 400,000 személy hal meg mint áldozata a' szeszes italok tulkedvelésének. Ugyszinte figyelemreméltó tünemény, hogy a' szeszes italok fogyasztásának emelkedésével párhuzamban szaporodik az öngyilkosság száma is. Skótzia felvidékein, hol azelőtt az öngyilkolási merényletek ismeretlenek valának, az

alkoholhasználat behozatala óta mindig sürübben fordulnak elő. Azis sajátságos a' szeszes italok körül, hogy az erkölcsi aljasulást leginkább csak a' pálinkaivás idézi elő. — A' mértékletességi ügynek egyik legfőbb apostola volt Irlandban *Mathew* pater (l. *ezt*), ki e' nemes czélra nézve még eddig legsikeresebb eszközöket talált. Legtöbbet segithetend e' bajokon is a' nevelés 's oktatás, és az emberi méltóság tudatának felébresztése az alsóbb néposztályokban. — n.

Mérték és suly. A' társalmi élet első stadiumában a' vagy oncsere hozatott forgásba, de csakhamar belátta az emberi ész 's igazságérzet, hogy az életszükségleti tárgyak olly nagy különféleségénél az igazságos csere csak igen ritkán létesithető, 's csakhamar azon gondolatra jött, hogy a' különféle egyes javak értékét egy harmadik tárgyhoz, mellynek a' lehető legállandóbb 's általánosabban elismert értéke van, mérje, 's melly tárgy felosztathatóságánál fogva a' cserekereskedésnél elveszett kisebb különbözéseket is kifejezze. Innen van, hogy minden népnél, meddig csak a' történet visszahathat, már pénzre 's egyéb mértékekre találunk. Pénzzel a' javak értéke, hosszusági mértékkel a' tárgyak kiterjedése, 's sulylyal általános nehézsége méretett. Igy a' *mérték* és *suly* eredetileg a' forgalom szüleménye, 's a' hely, körülmények szerint, mint a' nyelv, minden népnél sajátszerüleg alakult, azért nem lehet csodálkoznunk, ha minden országban, sőt egy bizonyos helyen is több és különféle mértékre akadunk; mi több, bizonyos javak saját sulymértékkel méretnek, 's igy más sulymértéke van az élelmiszereknek, más az arany, ezüst 's drágaköveknek, más a' gyógyszereknek. 'S ezen mértékeket a' forgalom határozta meg, 's a' csalás kikerülése végett a' hatóságok őrzék a' hiteles példányokat. Később a' kereskedés emelkedésével 's a' forgalom szaporodtával, különösen pedig a' szomszéd nemzeteket a' kölcsönös érdek közelebb hozván egymáshoz, mind a' mértékek olly igen virágozó különfélesége, mind pedig azok önkényszerüsége igen nehezbitette az érintkezést; oda irányult tehát a' közfigyelem, hogy egy bizonyos 's szorosan meghatározott nagyságot kell a' természetben föltalálni, melly soha sem változván, mint ősmérték alapul szolgálna minden egyéb mértékeknek. 'S ugy találtatott, hogy a' változhatlanság föltételének legjobban megfelel a' földgömb meridiánja, mellynek egy bizonyos része véteték ősmértéknek, 's ez ösvényen kisérték meg, a' mértékrendszerbe egységet, változhatlanságot 's biztosságot hozni, 's különösen a' mult század a' franczia forradalom rohamában, többi régi intézvényeivel szokásos mértékrendszerét is eltörölvén, ezen föladat megoldásával megbizta mathematicusait, ezek által felméretvén az északi meridian hosszát az egyenlitőtől az északi sarkig, 's ez a' tizes számolási rendszer szerint 100 fokra osztatván, meghatároztatott, hogy az északi meridián $^1/_{10,000,000}$ része, vagy egy franczia foknak $^1/_{100,000}$ része, ezen név alatt *métre*, mint ősmérték tekintessék. Ezen ősmérték szinte a' tizes számolási rendszer szerint lefelé *décimetre*, *centimetre* és *millimetre*re, fölfelé pedig *dekametre*, *kilometre* és *myriametre*re osztatott. A' sulymérték egysége szinte a' metrere alapitott *gramm* vala, melly egy kubik centimetrenyi destillált viznek sulyával azonos. Ezen éles belátással és szigoru mathematicai következetességgel megalapitott mérték és sulyrendszer 1792. Franciaországban törvényességre emeltetett,

a' tudományos világnak köztetszésére, 's megelégedésére, de nem igy volt a' népnél a' közforgalomban, melly a' szokatlan elnevezéseket nem volt hajlandó megtanulni, ugy hogy még 1840-ben is tiltó törvényeket kelle hozni a' régi szokásos mértékek ellen. A' metre alapján épitett franczia suly és mértékrendszert csakhamar elfogadta Baden és Hessen-Darmstadt, ugy azonban, hogy a' hosszuság-mérték egységét $^3/_{10}$ metreben, az üreg-mérték egységét 1 $^1/_2$ kubik decimetreben, és a' sulymérték egységét $^1/_2$ kilogramban fogadák át. Sőt e' sulymértéket később Poroszország is átvévén, a' német vámszövetség legnagyobb része ezzel él. Megköttetvén Németországban a' vámszövetség, ez egyszersmind alkalmat nyujtott a' külön országokban divatozó külön mértékek helyett az egész vámszövetségben mértékegységet behozni, akkor egyelőre csak a' sulymértéknél fogadtatott el a' franczia rendszer, 's igy a' vámszövetségi mázsa = 50 kilogram, = 1 badeni, hessen darmstadti és porosz mázsa = 89 $^{28}/_{100}$ bajor font = 107 würtembergi és szász font. Később 1838-ban a' vámszövetség Dresdában tartott conferentiáján Szászország inditványba hozá a' mértékegységnek az egész szövetségbeni megalapitását a' métre rendszer szerint, de az inditvány félretétetett; pedig korunk egyik legsürgetősebb igénye ez; ma, midőn a' közlekedési eszközök azon tökélyre vitettek, hogy keleti Európa tartományait a' legszélsőbb nyugoti országoktól csak pár napi ut választja, 's a' népek napról napra közvetlenebb kereskedési érintkezésbe jönnek egymással, alig van egy boszantólag kártékonyabb körülmény a' forgalomra nézve mint a' mérték és pénzegység hiánya. — Szinte Angolország, melly világkereskedésében olly igen érzi e' nehézségeket, saját mértékrendszerét mindazon mértékekre nézve, mellyeket a' szokás a' külforgalomra használt, a' régi szerint hagyván, a' belforgalomra nézve is legnagyobb részt változatlanul marad, azért *yard*-ok a' hosszusági mérésnél, *groy-fontok* a' sulynál megmaradtak a' használatban, 's a' folyadékok mértékében hozatott be változás az 1826-ki mértéket szabályozó acta által. — Ha az Európa külön országaiban divatozó mérték és sulykülönbséget — mellynek külön leirása kötetre terjedne — csak futólag tekintjük is át, mindjárt világos lesz előttünk, hogy milly temérdek nehézséget szülnek ezek a' külkereskedésben, 's mennyi rés nyittatik általok a' csalásra; melly által sok vállalkozó elidegenedik üzletének a' külföldön tágasabb tért keresni. Azért közelismert igazság, 's közohajtása az mind a' kereskedelmi világnak, mind minden felvilágosodott embernek, hogy korunk egyik legnagyobb és legsürgetősebb föladatai közé tartozik az európai országok közti *mérték-egység* megalapitása.

Ezen mértékegység megalapitásánál melly uralkodó rendszer vétethetik alapul? az eddig szokásban levők egyike-e, vagy más ujat kellessék fölkeresni? ezek ollyan kérdések, mellyeket előbb a' tudós világnak kell megfejtenie, mielőtt diplomaticai értekezlet tárgya lehetnének. A' most gyakorlatban lévő rendszerek között a' franczia metre-rendszer birja leginkább a' tudósok rokonszenvét. Ezen rendszer a' mathematicusoktól mint megbecsülhetlen nyereség a' művészet 's tudományra nézve, különös dicsérettel fogadtatott el; 's tagadni nem lehet, hogy egyszerüsége, szigoru következetessége, 's azon könnyüségnél fogva, melylyel e' rendszer-

ben a' legnehezebb számtételek a' legnagyobb pontossággal igen röviden 's könnyen eszközölhetők, különösen ajánlja magát, és állandóság 's biztosság tekintetében olly elismerésben részesül, hogy más szokásos mértékek kiigazitás esetében hozzá hasonlittatnak. Mindazáltal tény az, hogy a' közforgalom visszautasitja, 's miután ez idegenkedés általános, bizonyosan figyelemreméltó okokon kell alapulnia. 'S ha ezeket vizsgálatra veszszük, ugy tapasztalhatjuk, hogy a' mathematicusok e' rendszer kidolgozásánál különösen csak a' tudomány követeléseit tarták szemök előtt, és a' közforgalom igényeiről megfeledkezének. Nem tekintve, hogy a' tizenkettős számolási mód mennyire meggyökerezett a' közönség szokásaiban, ennek mellőztével a' tizes beosztást hozák be, melly által az összehasonlitás a' régi tizenkettős beosztási mértékkel igen megnehezittetett; továbbá a' beosztási egységek a' forgalomban legsürübben előforduló hosszuságokhoz vagy igen nagyok, vagy igen kicsinyek, mint például: a' metre 3 $^1/_8$ láb, már a' decimetre 4 $^1/_2$ hüvely, és a' centimetre 4 $^2/_5$ vonal. Ezek azon okok, mellyek miatt a' különben jeles franczia mértékrendszer az ő tizes beosztásával olly nehezen tud a' közforgalomban meghonosulni, hogy tiltótörvényekkel szükség támogatni, felfödözése után 50 év mulva is; tökéletesebbet, 's népszerübbet pedig még nem ismerünk, 's igy még a' tudomány terén is megfejtetlen maradt a' mértékegység nagyérdekü kérdése. — n.

Mery l. *Barthelemy.*

Mesonero y Romanos (Ramon de), spanyol iró, szül. 1803. Madridban. Sok időt forditott hazája történetének tanulására. Ennek első eredménye volt a': „*Manuel de Madrid, descripcion de la corte y de la villa*" (Madrid 1831; 2 kiad. 1844), melly nemcsak történelmi, helyirati és statistikai tekintetben volt kielégitő, hanem szellemdus és élénk erkölcsrajzai által is kitünt. „*El Curioso parlante*" cz. folyóiratában egész sorát inditá meg a' legérdekesb korrajzoknak. Önálló müvei: „*Escenas matritenses* (4 köt. 1842); — *Recuerdos de viage por Francia y Belgica* (1842); — *Semanario pintoresco espanol*" (Madrid 7 köt. fol. 1836—42.) 1838 óta minden hivataltól visszavonultan él; független állását azonban több jótékony intézet pártolására forditja. Tagja a' spanyol akademiának. — a.

Messenhauser l. *Bécs ostroma.*

Meteor-kövek, *hulló-csillagok és tüzgolyók.* A' föld több pontján nagy számmal tett észlelések csaknem teljesen bebizonyiták, hogy az u. n. hulló-csillagok és tüzgolyók a' világürből hozzánk érkező egynemü testek, mellyek csak nagyságra nézve különböznek. Vannak akkora tűzgolyók, mellyek a' hold látszólagos átmérőjét felülhaladják, 's olly parányi hullócsillagok, hogy nem egyenkint, hanem csak tömegekben, fénylő vonalok gyanánt lehet őket észrevenni. A' meteor-kövek a' hulló-csillagok és tűzgolyokból esnek alá. Ugy látszik, mintha ezek a' meteorok (légtünemények) magvát képeznék 's gyulékony gőzök vagy gáznemek által volnának körítve. Ezek is különböző nagyságuak. Amerikában találhatók a' legnagyobbak, Bahia és Otumpa mellett, 7—7 $^1/_2$ lábnyi nagysággal. Olly nagyságu kő, minő 470. Kr. e. Aegos Potamos mellett hullott alá, nem került elő többé. — A' meteor-kövek majd egészen derült égből, majd

sötét felhőből hulnak le dörgésszerü ropogással. A' régiek sokszor kétségbevont mondái, mellyekben valóságos kőesőről emlékeztek, az ujabb időkben igazolást nyertek, miután egész földrészeket ezer meg ezer meteorkő által ellepetve találtak. Valamennyi meteorkő alkatrészeiként a' vegykém, *Berzelius* 8 fémet emlit meg, mellyek : vas, nikel, kobalt, mangán, chrom, réz, arsenik és ón; 's 5 földnemet : kali, natron, kén, phosphor és szén. A' vastartalom igen különböző. Azon meteorköveknek, miket *Pallas* Sibériában megvizsgált, $^{96}/_{100}$ vasrészök volt, másokban nem volt több, mint $^{4}/_{100}$. Majd mindegyik, töredék jellemével bir. Sajátságos rajtok a' kéreg, melly a' belrészektől élesen elválik, 's rendesen szurokszerüen fénylik. — A' hulló-csillagok és tűzgolyók magassága 4—35 mfd között változik. A' korábban gyakran ismételt állitást, miszerint egyes meteorok a' földtől fölfelé emelkedő irányban mozognak, fontos tekintélyével lerontá *Bessel*. A' mozgási sebesség meg van állapitva ; egy másodpercz alatt 4 $^{1}/_{2}$ — 9 mérföld, 's következőleg teljesen planetaris az. Sok hulló-csillag és tüzgolyónál fejet és farkat lehet megkülönböztetni, mint az üstökösöknél. *Krusenstern* admirál, világkörüli utjában egy tűzgolyót látott, mellynek farka, a' golyó eltünése után még egy óráig maradt látható, 's feltünő lassusággal mozgott odább. Azt tartják, hogy a' meteorok csak földünk légkörébe érve gyulnak meg ; a' tudomány e' tüneményt kimagyarázni nem képes, miután a' meggyuladás olly magasságokban történik, mellyek csaknem légüresek, hogy alig $^{1}/_{100,000}$ élenyt tartalmaznak, *Poisson* („Recherches sur la probabilité de jugements") azon hypothesist állitja fel, miszerint a' villany-folyam (fluidum electricum), semleges állapotában, a' légkör egy nemét képezi, melly a' légoszlopnál sokkal messzebbre terjed ki, a' föld vonzerejének alája van vetve, 's következőleg földgömbünk mozgásait követi. 'S ha ezen mérhetlen levegőbe — ugymond — meteorok lépnek be, akkor a' két villanyosságra tett egyenetlen hatásuk által a' semleges fluidomot szétbontják, megvillanyosodnak, megmelegülnek 's meggyulnak. — Érdekes azon fölfedezés, mit *Wrangel* admirál tett Sibéria északi partjain. Egy északifény világitása alkalmával ugy látta, hogy az égnek azelőtt nem ragyogott egyes részei, mihelyt egy hullócsillag futott végig rajtok, meggyultak 's azután folytonosan fénylettek. Hogy az erősebb meteor eseteket gyakran szokta északifény kisérni, régi tapasztalás. Vajjon e' tünemény esetleges-e, vagy a' meteorok által feltételeztetik, mindekkorig nincs meghatározva. — A' hulló-csillagok majd egyenkint, majd nagyobb tömegben egész csoportokban jelennek meg. Illy csoportok rendesen tünnek fel, határozott időkben, kétszer egy évben, november 12—14-e 's augustus 9—12-e között. Más illy évszakok : april 22—25-e, december 6—12-e 'stb. közé esnek. — A' meteorok eredete 's származási helye iránt a' különböző korokban különféle nézetek uralkodtak. Anaxagoras azt hitte, hogy a' napból esnek alá, Aristoteles, hogy a' vihar emeli fel e' tömegeket a' földről 's a' messzetávolban ismét földreejti. Apolloniai Diogenes azt állitá, hogy a' látható csillagokon kivül sok láthatlan is kering, melly utóbbiak néha a' földre hullnak. Illy formán vélekedett Plutarch is. A' későbbi korban a' nagy csillagász *Kepler* a' meteorokat egészen kiakarta zárni a' csillagászat köréből, az hivén, mikép azok a' magas aetherbe vegyült földpárol-

gások. Ezen, azóta mások által is módositva ismételt állitást *Humboldt* (l. *ezt*) győzelmes okokkal utasitá vissza. Egy másik vélemény, minél fogva a' meteorok a' föld két sarkán állitólag létező vulkánok kitöréseinek mondattak, kevés pártolóra talált. Legtovább divatozott azon nézet, miszerint a' meteorok a' holdnak még mindig dolgozó vulkánjaiból erednek. Ezen seleniticus eredet megvitatása körül sokat fáradtak *Laplace, Biot, Brandes, Poisson, Olbers, Chladni.* A' legujabb időkben azonban mindinkább elterjedt azon meggyőződés, hogy a' hold vulkánjai, a' viz és lég ottani teljes hiányánál fogva, megszünvén működni, a' meteorok seleniticus eredetéről elmélet is megszűnik. A' csillagászok jelenlegi nézete az, hogy a' meteorok az egyetemes világürből érkeznek hozzánk, 's e' nézetet leginkább e' testnek planetaris sebességére alapitják. A' nagy hulló-csillag-csoportok szorgalmas vizsgálatai (mikre legelőször *Arago* lett figyelmetessé) megerősiték e' nézetet. Az 1833. évben november 12 's 13-a között Északamerikában tapasztalt nagy csillaghullás alkalmával, midőn kilencz óra alatt egy helyen 240,000 hulló-csillag esett, mintha havazott volna, *Denison, Olmsted, Palmer* 's mások ugy vették észre, hogy a' meteorok mind az oroszlán csillagzatból jöttek, mellynek irányában akkor a' föld keringett; ugy hogy e' csillaghullások a' föld keringésétől függetlenek valának, 's ennélfogva *kivülről* jöttek. Szinte a' nevezett oroszlán csillagzatbóli iránynyal birtak az 1834, 1837 's 1838 évi, Északamerikában 's Németországon vizsgált novemberi hulló-csillag-csoportok. De egy 1837. aug. 10-én tett észlelés alkalmával a' mozgás másként mutatkozott, ugy hogy még közelebb és számosabb vizsgálatok váltak szükségesekké. — A' meteorok meggyulására nézve *Poisson* az emlitett hypothesison kivül még egy mást is állitott fel, állitván, hogy ha ezen testek a' föld légkörébe érnek, akkor az ő sebességök és a' föld sebessége elég arra, hogy a' léghezi dörzsölés által meggyuljanak, átmelegüljenek 's gyakran szétpattanjanak. — a.

Methodisták l. *Egyesült éjszakamer. vallásfelekezetek.*

Metternich (Clemens Venczel Nepomuk Lothár, herczeg), austriai házi, udvari és államkanczellár 1848-ig. Szül. 1773. Koblenczben. 1788 óta Strassburgban 's Mainzban tanult. 1795. nőül vette Kaunitz Eleonóra grófnőt, az egykori hires minister unokáját, 's osztrák államszolgálatba lépett. Legelőször mint haagi követ használtatott. 1801. osztrák követ volt Dresdában. Nagyobb diplomatikai munkássága 1805. kezdődik, midőn nov. 3-án Potsdamban Orosz-, Poroszország és Austria között egy szerződést hozott létre Napoleon ellen. 1806. mint osztrák követ Párisba ment, 's innen 1809. az uj franczia-osztrák háboru kitörése után, kevéssel a' wagrami csata előtt tért vissza, 's u. a. év oct. 8-án külügyministernek neveztetett ki. Ezen minőségben szerkeszté Magyar-Óvárott Champagny franczia ministerrel a' békepontokat, mik 1809. Bécsben aláirattak. Ez időtől fogva sok belátással 's ügyességgel kezelé Austria politikáját, mellynek állása a' körülmények alakulása által végtelenül megnehezült 's bebonyolodott. 1813. Porosz és Oroszországgal a' teplitzi szövetségi szerződést kötötte meg, 's az ennek következtében létre jött lipcsei csata estéjén, austriai herczeggé neveztetett ki. Midőn a' szövetségi seregek Franciaországba vonultak, a' herczeg vezeté a' Napoleon 's

a' Bourbonokkali alkudozásokat, 's a' bécsi congressuson a' fontosabb európai államok egybegyült ministerei között ő vitte az elnökséget. Miután az 1815. évi második párisi béke által Európa viszonyai Francziaországhoz, hasonlóul M. erélyes hatása folytán hosszabb időre rendeztettek, politikájának főiránya volt, Európa nyugalmát, további forradalmi viharok ellen megóvni, 's minden módon védeni. Tőle származott a' német szövetségi alkotmány első eszméje; 's azon értelemben működött 1818. az aacheni, 1819. a' karlsbadi, 1820. a' troppaui 's laibachi congresseken, 's 1823. Nesselrode orosz ministerrel. Ezen külügyi munkásságon kivül 1827 óta a' belügyi ministeri értekezletekben is elnökölt, 's itt szinte fentebbi irányát, a' létező intézmények fentartását 's javitását tartá szeme előtt. I. Ferencz császár halála után 1835. valamennyi hivatalának 's befolyásának birtokában maradt; 1835. sept. Ferdinand császárt Teplicz-be 's Prágába kisérte, hol az utóbbinak a' porosz királlyal 's orosz czárral volt összejövetele. Mindenkor, igy különösen a' keleti kérdés feletti összeütközés alkalmával, a' béke fentartásán dolgozott; Francziaországot az 1841. jul. 13-iki szerződés által ismét a' nagyhatalmak szövetségébe vonó, 's a' többször kitört olasz és schweiczi zavarok között mindig conservativ politikájának elveit hozá érvényre. A' fejedelmek rendjelekkel 's kinevezésekkel jutalmazák érdemeit. Ferencz császár már 1814. majusban Párisban ruházá rá azon jogot, miszerint családi czimerének első mezejébe az austriai 's lotharingiai czimerjelet iktathassa be. IV. Ferdinand, a' két Sziczilia királya 1816. herczeggé emelte, 60,000 nápoly ducati dotátióval 's 1818. Portellai herczeggé nevezte. 1816. Ferencz császár Johannisberg nevü várat 's jószágot adományozott neki örök joggal, melly a' család kihalásával Austriára esik vissza. A' spanyol király első osztályu grandezzát 's herczegi czimet adott neki, 's az angol térdszalag rend kivételével, minden európai első rend lovagja. Az 1848-i bécsi forradalom kitörésekor, mart. 12-én Ferdinand császárnak beadta lemondását, 's még azon napon elhagyá Bécset 's az osztrák határt. Ezóta többnyire Angliában Brightonban tartózkodott, mig 1851. ismét Bécsbe tért visssza, hol azóta állandóan lakik. — Kaunitz grófnőveli első házasságából egy fia volt, ki 1829. halt meg. Második neje Leykam kiaszszony (később Beilstein grófnő) volt, kitől egy fia maradt (szül. 1729). Harmadik neje Zichy-Ferraris Melania grófnő, kitől két fia van. — k.

Mexiko l. *Mejiko.*

Meyer (Ján. Fridr.) frankfurti senátor, német szövetségi követ, 's hires tudós, szül. 1772-ben Frankfurtban, meghalt 1849. elején. Összeköttetésben állott Németország legkitünőbb tudósaival. Tanult Göttingenben, hol *Heyne* kedvencz tanitványa volt a' classicus tanulmányokban, 's koszoruzott pályairatot szerzett a' „gyámságról." — Olly német statusokban viselvén hivatalt, mellyek az uj alakulás folytán megszüntek létezni, visszament szülővárosába, 's szinházigazgató és városi tanácsnok lett. 1800-ban irta „*Tobias*" szép éposát, forditotta Cicero philosophiai iratait, és Xenophon Cyropaediáját; ez idő tájban adta ki első theologiai munkáit is (*Bibeldeutuugen, Richtbote*); de legtöbb figyelmet keltett „*Hades*" czimü munkája, adalék a' szellemtan elméletéhez. — 10 évi fáradságos tanulás után adta ki Bibliájából először is az Uj, azután az Ó

Testamentomot. A' második kiadásra ismét igen feszült szorgalmat forditott, noha már ekkor hivatalos munkákkal nagyon el volt foglalva. Nevét már csak ezáltal is felejthetlenné tevé, mert az ő alapos tudományával 's styljével kelle birni, hogy a' két eredeti szöveg költői és erélyes, 's Luther népszerü nyelve olly szerencsével kezeltessék. Az erlangeni egyetem illy theologiai érdemeiért theol. tanárává tevé, a' mi ritka eset egy törvénytudósnál. Hosszasb ideig elnöke volt anyavárosában az egyházi tanácsnak 's bibliatársaságnak is. Költeményei részint barátjának, *Wieland*nak Mercurjában jelentek meg; vallásos énekei két kötete 1836-ban jelent meg Kemptenben. Világosság 's mélység jellemzik költeményeit; vallásos énekei a' legszebb egyházi költőkéi mellé tehetők. Prózája classikai, 's a' munkáit átlengő szellem plátói. — Egyik fia, mint költő, tourista és életiró, másik, mint természetvizsgáló, ismeretesek. — h.

Mezei gazdaság *'s a' gazdasági intézetek Európában.* Mellőzvén itt a' mezei gazdaság általános érdekeit, 's napról napra növekedő fontosságát illető nézeteket, (mikre nézve lásd: *Földmivelés; Gyáripar; Gabonakereskedés*; *Ipar* 'stb. czikkeket), 's hazánk mezőgazdasági viszonyainak fejlődését, mellynek mintegy tükörét igyekvénk felállitani *Gazdasági egyesület* czimü czikkünkben: e' helyen leginkább az európaszerte e' téren mutatkozó roppant mozgalom rajzát adjuk. E' mozgalmat legélénkebben tanusitják a' számosnál számosb gazdasági intézetek 's iskolák, mellyek most mindenütt annyi pártolásra, 's az alsóbb rendü földmivelő osztályok részéről is, különösen mióta a' hűbéri maradványok korlátai lassanként mindenütt elenyésznek, élénkebb részvétre találnak, mint valaha. Általánosan elismert igazság, hogyha a' mezei gazdaság felvirágzásának fő feltétele az okszerü kezelés, akkor mindenekelőtt okszerüen képzett mezei gazdákra van szükség. Ezek minden jól kezelt gazdaságból kikerülhetnek ugyan, azonban kétségtelen, hogy csak tudományos képzettség, melly a' gazda előtt sok titkot feltár 's kétségeket oszlat, számolhat kedvező sikerre. E' tapasztalati tény kifolyása, hogy legujabb időkben annyi uj intézet alakult, mások nagyobbittattak 's tökéletesittettek. Az alább következő elősorolásból kitünik, miszerint a' gazdasági intézetek eszméje meglehetősen uj. De hiszen a' mezei gazdaság maga sem régi; igazi jelentőséget csak akkor nyert, midőn a' tudomány és nemzetgazdaság egy részének ismertetett el, mire nézve Smith Adám, Say, Ourier, Saussure és Sennebier voltak a' pályatörők. Ha azonban azt akarjuk, hogy a' gazdasági intézetek, különösen a' felsőbbek, czéljaiknak megfeleljenek, mire napjainkban olly kiáltó szükség van, akkor mulhatatlan, hogy azokat az államok karolják fel, 's ez leginkább azért, mivel ezen intézeteknek nem lehet egyedüli czélja, hogy csupán egyes gyakorlati gazdákat képezzenek, hanem ugy kell rendezve lenniök, hogy egyszersmind 's főleg az összes mezei gazdaság tudományos középpontjaul tekintethessenek, miknek rendeltetése, hogy mind az elméleti, mind a' gyakorlati téren folytonosan a' kor szinvonalán álljanak, a' naponként szaporodó uj találmányok, felfödözések, tapasztalatok, észlelések tömegét megvizsgálják, rendezzék 's haszonnali alkalmazásba vegyék; ez által az igazi tudományosság gyümölcseivel az iránta fogékonyságot is mindinkább forgalomba

hozzák, 's az okszerü és szerencsés gyakorlatban, lehetőleg nagy körben utmutatókul 's példányokul szolgáljanak.

A' minket közelebbről érdeklő intézetek elősorolását kezdvén meg, azon feltünő körülményre bukkanunk, hogy a' kiválólag földmivelő nagy Magyarországon ugy szólván csak egy gazdaképző intézet létezik. A' *rohonczi* gazdasági intézet, melly Batthyány és Károlyi grófok hazafiuságánál fogva *Klauzál* Imre (lásd *ezt*) által nagyszerü tervezetre volt alapitva, (1839—40. körül) nehány évi fennállása után felbomlott. A' régi hirü, 1796. gr. Festetics György által alapitott *keszthelyi* Georgikon meg van ugyan még, de a' közszükségeknek meg nem felelő csekély körben mozog. Egyetlen nagyobbszerü gazdasági intézetünk a' *magyar-óvári*, melly 1818. Albert szász-tescheni herczeg által alapittatott. A' *magyar-óvári* cs. k. gazdaképző intézet legujabb viszonyairól következő adatokkal birunk. Ez intézetet a' főherczegi uradalomtól 1850-ben a' cs. kir. kormány vette át, kibérelvén egyszersmind a' hozzá tartozó épületeket 's földeket. Igazgatóul a' hohenheimi gazdasági intézet volt igazgatója, a' gazdászati irodalomban dicséretesen ismeretes *Pabst V.* lön meghiva. A' m. minisierium által a' tanfolyam ideje négy félévre határoztatott. A' téli előadások oct. 15-én, a' nyáriak april 1-én nyittatnak meg. Növendékekül fölvétetnek, kik némi gazdasági gyakorlattal birnak, 's a' legszükségesb segédtudományokban, jelesen a' számtanban, annyira jártasok, hogy abbani boldogulásukra reményt nyujtanak. A' tudományok *német* nyelven adatnak elő, a' *téli* folyamokban: számtan; természettan 's általános vegytan; ásvány és földtan; földisme és miveléstan; trágyatan; erdőszet; állatboncz- 's állatélettan; juh-, ló- és disznótenyésztés; gazdasági műtan; üzlettan; épitészet. A' *nyári* folyamokban: mértan, gyakorlati mérések kivitelével; erőműtan; eghajlattan; állattan; fűvészet- és növényélettan; növénymivelés; erdőszet folytatása; rétmivelés; állatgyógytan; szarvasmarha és selyembogár-tenyésztés; gazdasági műtan folytatása; földmivelési vegytan; becslési tan; könyvvitel. Az igazgatón kivül még hat tanár működik a' tudományok előadásában. Van könyvtár 's olvasóterem, valamint gazdasági mintaterem is. A' téli félévekben hetenkint este gazdasági tárgyalások tartatnak, mellyekbe a' tanulók keblökből választnak két elnököt 's két ügyvivőt, 's hol az igazgató 's tanárok jelenlétében gazdasági kérdések tárgyaltatnak. A' gyakorlati kiképzést illetőleg, vannak az u. n. demonstratiók vagyis tapasztalati eljárások, 's a' tanulók által véghezvitt kisérletek gyakorlati téren. A' vegytan hallgatói számára a' vegytani műterem (laboratorium) eléggé bőkezüen van ellátva a' szükséges eszközökkel, a' gazdasági elemzések számára. Van technologiai műterem is, ser és szeszfőzés, czukor, olaj, eczet, vaj, sajt 'stb. készitésére. A' kertészetre nézve van a' fűvészeti kert, mellyben az intézet kertésze gyakorlati utmutatást ad a' szőlő és fanemesités, a' bor és komló termesztése, gyümölcs és szederfák tenyésztése 'stb. körül. — A' tulajdonképeni földmivelesre nézve, egy részről az intézet kibérelt földjeit mivelteti, képviselve benne a' rationalis mezei gazdaság fő rendszereit. Vannak két, három, négy 's öt fordulatu gazdasági rendszerek, takarmány 's fűmagmező 's különféle gazdasági növényekkel, 's különféle mivelés és bánásmód mellett elvetett táblák. Más részről az uradalmat birtokló cs.

kir. főherczeg példányos gazdasága mozditja elő a' nevezett czélt, melly a' hazánkbani gazdaságok között különben is az első helyek egyikét foglalja el. — A' helybeli gazdasági nevezetességek körül megemlitendők: a' ser és szeszfőzőházak és jeles műmalom; erdészetileg nagy becsü angol kert 's faültetvények; a' közelfekvő Marienauban műrétek, öntözéssel, a' pusztákon 's főkép Wittmanshof 's Kazimirben finom juhtenyésztések, 's az egész gazdaságban különféle faju fejőstehenekkel ellátott 's istállóban üzött szarvasmarhatartások. Ezek, 's a' vezetési rendszerek szerencsés megválasztása, sorbeli vetések 's gazdasági gépek kiterjedtebb használata, 's az összes gazdaság szerkezete és üzlete legjótékonyabb hatással vannak a' tanulóságra. Szintolly érdekesek a' közel vidéken létező gazdaságok is, igy p. o. b. Sina nagyszerü czukorgyára Sz. Miklóson, 's gr. Zichy zorndorfi hires tőkejuhászata 'stb. — A' tanitási pénz a' m. óvári gazd. intézetben az első évre 80, a' másodikra 40 pft. Szorgalmas és szegényebb tanulók közt hat 126 pftból állő főherczegi stipendium, 's hat tandijmentesség osztatik ki. A' tanulók részint az u. n. várban, melly az intézet széke, részint a' városi polgároknál laknak. 1852. őszén százan hallgatták az előadásokat. Ezek közt volt 35 magyar, 22 cseh, 13 austriai, 10 gallicziai, 2 tiroli, 2 hessendarmstadti, 5 morva, 2 stajer, 2 porosz, 1 krajnai, 2 bajor, 3 sziléziai 's 1 schweiczi. — A' többi austriai intézetek nagyobbára régibb keletkezésüek. Illyen a' *prágai* intézet (ständisch technische Lehranstalt), 1803. a' cseh rendek által alapitva, 1806 óta; a' *krummaui* intézet, Schwarzenberg herczeg által 1799., melly mind gyakorlati iránya, mind a' hozzátartozó javadalmak terjedtsége által kitünik; a' *trutschi* intézet, mellynek alapitója Dietrichstein grófnő; a' *königssaali* gazdasági és ipariskola (Prága mellett) 1835. Oettingen-Wallerstein herczeg által alapitva; *fonóiskola* 1848-ban már 20 volt, ezekbe Westfáliából hozattak a' fonómesterek, 's bennök a' len termesztése 's mivelése, a' lenáztatás, elkészités és fonás tanittatik; — a' *grátzi* Johanneum a' stajer rendek által 1809. alapitva: a' *trieszti* városi földmivelő iskola 1849 óta; a' *gallicziai* gazdasági intézet a' lembergi cs. k. műtani akademiában; a' *krakói* agronomiai iskola; Morvaországban és Siléziában csupán fonóiskolák vannak. Austriában azonkivül csaknem minden egyetemben 's főiskolában vannak gazdasági tanszékek.

A' *németországi* gazd. intézetek részint felsőbbek, részint alsóbbak. Az elsőkben ez iparágnak csupán elmélete, 's az ahhoz tartozó segédtudományok tanittatnak; az utóbbiak u. n. földmivelő iskolák, a' legujabb idők szüleményei, mellyekben különösen a' parasztosztályhoz tartozó fiatal emberek nyernek oktatást. A' legrégibb német gazd. intézet 1) a' *möglini* Brandenburgban, mellyet 1806. *Thaer Albrecht* alapitott. Ez az állam által segélyzett magánintézet, 's Thaer fiának *Thaer A. P.* igazgatása alatt áll. Czélja derék jószágigazgatók képzése. A' tanulók száma nem terjed többre 20-nál, hogy a' tanitók 's tanulók közti eszmecsere annál könnyebb legyen, 's e' czélból a' tanulók az igazgatóval egy asztalnál is étkeznek. Az intézet szervezete csaknem egészen az, minő jelenleg a' m.-óvárié; van könyvtára, növénykertje 's természettudományi gyüjteményei. 1806—40-ig ez intézetben 511 tanuló fordult meg, 's igy egy évre 16 esik. — 2) *A' királyi állam- és mezei gazdasági akademia Eldenában*

(Pommern), 1835. *Schultze* jénai tanár által alapitva, most dr. *Baumstark* igazgató alatt áll. Czélja : felsőbb mezei gazdák 's egyszersmind ugynevezett kameralisták gyakorlati kiképzése. Az akademiához tartozó jószágbirtok 1800 holdat tesz, 's ezen a' földmivelés és marhatenyésztésen kivül a' legtöbb más gazdasági iparág üzetik. Van könyvtára, növénykertje, kisérleti földjei, gyüjteményei. — 3) A' *magasabb gazdasági tanintézet Regenwaldeban* (Hátsó-Pommern), 1842. dr. *Sprengel* által alapitva, az államtól segélyzett magánintézet ; a' jogászati és kameralisticus tudományok kivételével, az eldenaihoz hasonló szerkezettel, 1800 holdnyi gazdászattal. — 4) A' *kir. gazd. intézet Poppelsdorfban* (Bonn mellett) dr. *Schweitzer* által 1848. nyittatott meg, összeköttetésben áll a' bonni főiskolával, czélja a' gazdaképzésen kivül alkalmat nyujtani a' közhivatalnokoknak, hogy az állásaikban szükséges gazdasági ismereteket megszerezhessék. — 5) A' *kir. gazd. intézet Preskauban* (Oppeln mellett Felső Siléziában) 1847 óta, igazgatója *Heinrich*, a' fentebbihez hasonló tantervvel. — Ezek jelenleg *Poroszország* fő intézetei ; mindegyikben két évre terjed a' tanfolyam, Eldenában mindig csak félévre kötelezi magát a' tanuló. Szándék volt, illy intézeteket Poroszország többi tartományaiban is felállitani. Közép-tanintézet van kettő, *Reisenben* (Posen) 's *Ragnitben* (Preussen), mindkettő államköltségen ; az elsőnek igazgatója *Rose* 's a' magánjószágokoni gyakorlatot akarja pótolni ; a' második 1846 óta különösen a' gazdasági műiparra terjed ki. Az alsóbb intézetek közül három külön érdekeknek szolgál, ezek : a' *rétmivelési és öntözési intézet Gamenzben* (Hátsó-Pommern), a' *rétmivelési iskola Siegenben*, a' *juhászati intézet Frankenfeldében* (Brandenburgban). Azonkivül van 8 *lenmivelési* 's *fonási ;* 12 *földmivelési* iskola, ez utóbbiakban a' tanulók végzik a' gazdasági cselédség dolgait, 's fő feladatuk, a' munkák műtani megtanulása ; az oktatás csupán olvasásra 's egy könnyen érthető gazdasági munka magyarázatára szoritkozik. — Anhalt egy *gazdasági és rétmivelési* intézettel bir *Kochstedtben* (Dessau mellett), igazgatója *Patzig*. — 1847-ben *Coswigben* volt egy *Ascania* nevü gazdasági 's műipari akademia megnyitandó ; a' tanterv igen széles volt, 's magában foglalá a' jogtudománynak is egy nagy részét. — Braunschweig herczegségnek egy *felsőbb technikai intézete* van Braunschweigban, melly 1835. rendeztetett, mint a' collegium Carolinum külön osztálya. Ez intézet csak a' tanulók tudományos előkészitését tüzte czéljaul, a' gyakorlati kiképzést magára az életre bizza. Segédeszközei igen gazdagok : van egy igen dusan felszerelt physikai kabinetje, vegytani műterme, mathem. méreszközök gyüjteménye, műtani, vegytani műterem, növénykert, erdészeti kert, gazdasági eszközök, minták 's képek, — boncz- és élettani készületek gyüjteményei, könyvtára 'stb. — Az 1844 óta fennálló *schöppenstedti földmivelési iskola* magánintézet. — A' *karlshofi gazdasági intézet* (Rostock mellett Mecklenburgban) 1844 óta áll fenn, igazgatója *Kracht*. — Schleswig-Holstein intézetei : *a' gazdasági tan- és képzőintézet Tőstrupban* (Angelnben 1845 óta), *a' felsőbb népiskola Roddingban* (északi Schleswig 1844 óta), *a' felsőbb nép- és parasztiskola Rendsburgban* (1842) 's a' *jevenstädti felsőbb parasztiskola* (1842).

Szászország leghiresebb intézete a' *gazdászati 's erdőszeti kir. akade-*

mia Tharandban. 1811. erdőszeti akademiának alapitá *Cotta* Henrik, 1816. kir. akademiává emeltetett, 1829 óta gazdasági akademiával van összekötve. Az utóbbit Schweitzer halála óta (1848.) dr. *Schober* igazgatja. Van 9 tanitója; a' gyakorlati kiképzést elősegitik a' terjedelmes erdők 's egy kis földbirtok, azonkivül egy tanitó vezérlete alatt a' tehetségesb tanulók minden évben nagyobb kirándulást tesznek. Az egész tanfolyam 2 évig tart, minden félév végén a' növendékek nyilvános vizsgát tesznek le, 1816—1841-ig 1826 akademikus iratott be, kik közül 701 erdőszetet 's (1830 óta) 125 gazdaságot tanult. — *Kropp* drezdai tanintézete leendő gazdák 's erdőszek számára 1847. alapittatott, 10—12 növendékre van számitva. A' gazd. tanintézet *Brösában* (Butzen mellett) többnyire a' gyakorlati képzettséget czélozza. A' *kir. földmivelő iskola Schönfelden* (Drezda mellett) a' porosz földm. iskoláktól abban különbözik, hogy a' gyakorlaton kivül az elméleti képezésre is nagyobb gondot fordit, mit amazokban mellékdolognak tekintnek. Ide tartozó az *országos árvaház Groszhennersdorfban* (Nieder-Lausitz), melly 1838. alakult olly czéllal, hogy bizonyos számu árváknak vallásos nevelést, iskolai oktatást nyujtson, 's őket a' mezei és kerti munkábani oktatás által derék gazdasági cselédekké képezze. Az intézet körül minden munkát kizárólag a' növendékek végeznek, kik rendesen 8 éves korukban vétetnek fel, 's ott maradnak 14 éves korukig. Hasonló a' *wachaui cselédnevelő intézet* (Radeberg mellett) az ottani uradalom számára. Ezek a' szász intézetek. — Weimár nagyherczegségben van a' *jénai gazd. intézet,* 1820. *Schultze* tanár által alapitva. Czélja háromszoros: azoknak gyakorlati és elméleti továbbképzése, kik a' gazdászatot gyakorlatilag már ismerik; az állam és nemzetgazdászatba 'stb. bevezetése azoknak, kik az elmélettel már azelőtt megismerkedtek, végre az olly államtisztek nevelése, kik a' financzügyben 's iparpolitikában, vagy mint gazdasági biztosok akarnak alkalmaztatni. Az elméleti oktatást az intézetnek a' jénai egyetemmeli egyesitése igen elősegiti; a' gyakorlatra nézve kedvező a' Jena melletti zwätzeni kamarai jószágbeli gazdálkodás. — Meiningen herczegségben a' *frauenbreitungeni* fejedelemségben *beberbecki* (Hofgeismar melletti) *gazd.* intézet; — Hessen nagyherczegségben a' *Pabst* által alapitott *darmstadti gazd. intézet,* az alapitónak Eldenába költözése után megszünt, 's helyette egy gazdasági tanszék állittatott fel a' darmstadti felsőbb iskolánál. A' *hof-arnsburgi intézet* 1848 óta áll fenn, 's czélja a' más akademiákon elméletileg képzett gazdákat gyakorlatilag képezni. A' *hof-geisbergi gazd. intézet* (Nassau herczegségben) 1835 óta fennálló államintézet. 1844 óta a' rétmivelés külön tanfolyammal bir.

A' *badeni földmivelési iskola Hochburgban* államintézet, 1848-ban nyilt meg, igen messze ágazó tervre van alapitva, 's felsőbb gazdasági tanintézetnek tekinthető. A' tanfolyam 3 évre terjed. — Leghiresebb Németországon a' *hohenheimi gazdasági 's erdőszeti intézet* Würtembergben, mellyet 1819. Vilmos király alapitott. Első igazgatója volt *Schwerz,* 1828. *Ellrichshausen,* 1832. *Volz,* 1837. *Weckherlin,* 1845. *Pabst* (jelenleg a' magyar-óvári intézet igazgatója). Ezen intézet rendeltetése nem csak a' mezőgazdaságbani oktatás, hanem általában a' gazdászat és erdőszet minden tekintetbeni előmozditása. A' hohenheimi intézet egyes ágai: 1) A'

gazdászati 's erdőszeti akademia, mellyben leendő földbirtokosok, bérlők vagy nagyobb jószágok kormányzói 's erdőszek és a' kamarai államtisztek képeztetnek. Szabály szerint két évig tart a' tanfolyam, 's a' tanitók száma 14. Ezen intézet dus segédeszközei közé tartoznak : a' természettörténeti, természettani és vegytani termék-, föld- és mintagyüjtemények, a' 900 holdnyi uradalom mivelése, juhászat, sajtászat, lótenyésztés, selyemtenyésztés, továbbá különféle kisérleti földek, növénykertek, gyümölcsfa iskolák, veteménykertek, szesz és serégetés, répaczukor és keményitőgyárak, lenkészitő intézet, malmok, 7000 holdnyi erdőség, könyvtár, vegytani műterem, 's a' mathematikai 's physikai oktatáshoz szükséges készletek. 2) Az akademiának második osztálya a' földmivelő iskola, gazdasági segédek, szántók, béresek 'stb. képzésére, 3) a' kertészeti iskola, 4) a' rétmivelési iskola, 5) a' gyümölcstenyésztési, lentermesztési 's gazdasági eszközök készitését népszerüen tanitó iskola. A' gyümölcstenyésztést illetőleg az ország községei évenkint küldenek embereket Hohenheimba, kik az ottani kertésziskolába alkalmaztatnak 's oktatást nyernek, a' lentermesztési iskolában fizetéssel dolgozó emberek oktattatnak a' belga lenmivelési módra. A' gazd. eszközök gyárában többnyire fiatal kovácsok 's ácsok foglalkoznak, kiket a' külön gazdasági egyesületek küldenek ide. — Hohenheimon kivül még két földmivelő iskola van Würtembergben : *Ellwangen* és *Ochsenhausenben.* — Bajorország főintézete a' *schleiszheimi kir. gazd. középponti iskola.* Sok változtatáson ment keresztül. Az 1849-ki uj szervezet szerint csak két osztálylyal bir, 's ezek : a' földmivelő iskola 's a' magasabbb gazdasági iskola. Ennek mintájára a' bajor kormány több iskolát szándékozott alapitani az országban. Azon *gazdasági 's ipariskolák,* miket Lajos király 1833. alapitott, igen csekély mértékben feleltek meg czéljoknak. A' *lichtenhofi* (Nürnberg melletti) *technikai 's gazdászati nevelő intézet,* melly 1833. Weidenkeller tanár által alapittatott, 's később egyesek adakozásai 's állami segély által neveltetett, gyermekeknek nyujt oktatást, kik közül a' szegényebbek addig maradnak az intézetben, mig mint kulcsárok, kertészek, béresek 'stb. nyernek alkalmazást.

A' *schweiczi* gazdasági iskolák Zürich kantonban (az első e' nemü nyilvános iskola Schweiczban) 's Kreuzlingenben (Thurgau kanton) vannak. A' *hofwyli* intézet (l. ezt), melly a' möglini után legidősb volt, 1848-ban megszünt. — Olaszországban *Sardinia* alapitott 1847. földmivelő iskolákat, *Toscana* a' pisai egyetemen 1842. külön gazdászati tanszéket, ez utóbbi országban azonkivül van egy példány-földmivelő iskola Meletában. — *Francziaországban* 1844 kilencz gazdászati tanszék 's 4 gazdászati intézet volt. Jelenleg egy nagy agronomiai intézet létezik Versaillesben, 's tervben van 300 *fermes-écoles* és 20 *écoles régionales* létesitése. Francziaország $18^{50}/_{51}$-ben 800,000 franknál többet költött gazdasági oktatásra, mi sokkal több, mint mi Németországon kiadatik. Sajátos intézmény a' *vándorló gazdasági tanszék* Doubsban. Bonnet tanár a' megyétől megbizatva be szokta utazni a' községeket, 's itt a' viszonyokhoz alkalmazott tanitást tart, mellybe minden hallgató beleszólhat 's vitázhat. Petit-Bourgban van egy *földmivelő gyarmat* szegény fiuk számára. A' *gazdasági javitó intézet Mettrayban* (Tours mellett) 1838 óta fiatal gogosztevők számára, egy társulat által, melly a' növendékeket a' javitó és

fogházakból nyeri, 's három évig a' gyarmatban tartja, hol a' földmivelésben nyernek oktatást. Midőn elmennek, a' társaság gondoskodik alkalmaztatásukról idegen földbirtokosoknál. A' gyarmatban családokra osztatnak, minden család 40 fiuból áll, külön házban lakik, 's egy a' fiuk által önkint választott vezér igazgatása alatt élnek. 1844-ben 300 fiu volt az intézetben, 's ekkorig 90 nyert elbocsátást. Ez utóbbiak közül, a' később beküldött tudósitások szerint, 79 jól viselte magát, 6 középszerüen, 1 fogva volt 's 4 gonosztett miatt el lön itélve. — Készülőben van egy *öntözést terjesztő iskola*, mellyben a' keleten régóta szokásos földalatti vizvezetést akarják alkalmazni. A' középtenger partjain a' versaillesi agronomiai intézet fiókja fog felállittatni, a' melegebb tartományokbeli növények 's állatok égaljasitása végett. Guadeloupe, Martinique, Bourbon, Guyana 's Algir szinte gazd. intézeteket fognak nyerni. A' francziaországi jelenleg nagy gazdászati buzgalom leginkább az 1848-ki juniusi fölkelés és a' socialismus által előidézett ijedelem következménye. A' socialisták terjedő tanainak illy uton szándék ellene dolgozni. Ezen rögtöni enthusiasmusnak köszönheti *Dombasle* is, az első franczia gazd. intézet alapitója (1822) azon emlékszobrot, mit 1850. Nancyban emeltek tiszteletére.

Belgium a' legujabb időkben *Tirlemontban* létesitett, a' hohenheimi mintájára, egy gazd. intézetet. — *Hollandnak* számos év óta vannak *gazdasági szegény- és árva gyarmatai*. 1818. *van der Bosch* tábornok alapitá a' jótékonysági társulatot, melly nagy kiterjedésü miveletlen, parlag földeket vett meg, 's később szerződést kötött a' kormánynyal, minélfogva a' társulat 5000 árva, lelencz 's talált gyermek felvételére kötelezte magát, kikért egyenként $19\frac{1}{2}$ tallért fizet az állam évenként. A' gyermekek két intézetben laknak, Veenhuizenben 's Waterenben, hol rendesen 20 éves korukig maradnak, 's mind elméleti, mind gyakorlati utmutatást nyernek a' gazdászat minden ágaiban. Munkáik dijának egy részét megkapják, más részét félreteszik számukra. 1847. Waterenben 73 növendék volt, Veenhuizenben 1369 árva 's 209 koldusgyermek. — *Dániában* a' kopenhágai gazdasági társulat képezi a' királyság *középponti intézetét*. Alsóbb gazd. intézet az országban több van.

Anglia, mellynek példájára alakultak a' németországi gazdasági mozgalmak is, már régóta tekintetik a' mezei gazdaságban legelőrehaladottabb országnak, ámbár a' gabonavámok megszüntetése óta a' szabad kereskedési férfiak több olly hiányt mutattak fel, mikből be akarták bizonyitani, hogy az angol mezei gazdaság a' kortól nagyon elmaradt. Az elméleti oktatásnak a' gyakorlati angol soha sem volt nagy barátja; a' gazdászati téren is legnagyobb hatással voltak itt az egyesületek. Ez utóbbiak nagy számmal vannak. A' nevezetesbek: a' *Royal Dublin Society*, a' *Smithfield club* 's különösen a' *Royal agricultural Society of England*, Downshire marquis elnöklete alatt, 5500—6000 taggal, kik között a' leggazdagabb birtokos nemesség 's a' legmiveltebb bérlők találtatnak. Ez utóbbi egyesület egy folyóiratot is szerkeszt, mellynek tárgyát többnyire természettudományi munkálatok teszik, a' mennyire a' gazdászatra vonatkoznak. A' jelenlegi angol gazdászati törekvések fő jelleme abban áll, hogy a' földmivelési vegytanban keresnek ótalmat 's menedéket a' szabad kereskedelem következményei ellen. *Liebig* (l. ezt) izgatására alapittatott a'

cerenesteri gazdászati iskola, Bathurst gróf jószágain, mellynek pártfogását Albert herczeg vállalta el. Az intézet egész német mintára van alapitva, 's a' mennyire tudva van, az egyetlen Angliában. — 1847 óta az irföldi lordlieutenant rendeletére Irlandban több helyen tartatnak földmivelési előadások az ir bérlők ismereteinek szaporitására.

A' mi végre *Oroszországot* illeti, itt a' régi lengyel királyságban van egy *gazdászati és erdőszeti intézet* Marimontban, Varsó mellett. Alapitásakor (1816) az egyház és cultus felett őrködő kormányi bizottmány alá adatott, 1821. a' belügyi 's rendőri bizottmány alá, 1833 óta *Oczagowsky* tanácsos igazgatja. A' tanfolyam 2 évre terjed, 's a' gazdászati rendes és segédtudományokon kivül még az orosz és német nyelv 's a' vallás is tanittatik. A' tanulók részint saját, részint a' kormány költségén élnek. Az utóbbiak 10 évi államszolgálatra kötelezik magokat. A' felsőbb agronomiai iskolában 1836-ig volt 122 növendék, 1836—44-ig 153; az alsóbb földmivelő iskolában 1824—28-ig 60 növendék, 1836—44-ig 139, az állatgyógyiskolában 112. Az alsóbb iskolában évenkint 30—32. — Legóriásibb arányokat találunk a' *pétervári földmivelő iskolában*, melly 1833. alapittatott. Ebben a' koronaparasztok és fiaik nyernek gazdászati oktatást. A' külföld különféle rendszerei itt orosz földön egyenként kisérletbe vétetnek, 's a' legalkalmasbak kiválasztatnak. Idő folytán a' növendékek nagy kiterjedésü puszta és mocsáros földeket hoztak mivelhető állapotba, 's a' legkülönnemübb gazdasági növények most ott buján tenyésznek. Az itt képzett növendékek a' távol birodalomba küldetnek mintagazdaságok felállitására. A' növendékek 20 éves korukig maradnak az intézetben, az oktatásban a' lancasteri rendszer használtatik. Az intézet 126 dessätine kiterjedésü földdel bir. A' nagyszerü mű első megalapitása 700,000 rubelbe került, évi fentartási költségek 100,000 rubel. Élén egy igazgató áll, e' mellett egy segéd, orvos, pap, házigazgató, tanitók 's az u. n. százados, a' tanulók egyike, ki mindig egy nap és egy ejszaka járja be az intézetet, részint lóháton, részint gyalog. Az épületek félkörben állanak, köztök kertek vannak, középett egy magános ház, mellyben a' templom, iskola 's gyülési terem van. A' mezei gazdasággal összeköttetésben álló minden mühely és gyár képviselve van, minden példás rendben. Felette nagy érdekü 4 példány-paraszthaz, mellyben a' növendékek a' házi gazdálkodást tanulják, 's hol a' parasztgazdaság minden elemei példás állapotban találhatók. Ezen intézetből 1845-ben 50 példánymajorság származott, mellyekben az intézet hajdani növendékei gazdálkodnak. — Gorigoretzben, Mohilev kormányzóságban 1840 óta egy *császári gazdasági intézet* létezik. — Ezen kivül van Oroszországban 2 gazd. iskola *Straganow* grófnőtől alapitva, egy másik Kusanban, az ottani császári gazd. egylet által, egy földmivelő iskola Moszkvában, több kertésziskola, selyemtenyésztő, méhészeti, lentermesztési iskolák. A' czárnak egy 1845. évi parancsa szerint azon nagyobb városokban, hol egyetemek nincsenek, gazdászati előadások voltak tartandók. — *Lásd* bővebben : *Die landwirtschaftlichen Lehranstrlten Europas*, ihre Geschichte, Organisation und Frequenz. Von William *Löbe*. Stuttg. u. Tübingen, Cotta. — k.

Mezei rendőrség. Földmivelő országban, millyen hazánk is, igen élénken érezhető olly törvények szüksége, mellyek a' mezei, földmivelési tu-

lajdont biztositsák. E' szükség érzete teremtette, sok vajudás után, az 1840-ik évi 9-dik törvényczikkelyt, melly a' mezei rendőrséget szabályozza. E' törvény rendelése alá esnek minden, a' gazdálkodás 's iparnak kivül fekvő tárgyait veszélyeztető cselekvések, tehát a' mezőkön, legelőkön, kertekben, szöllőkben, ültetvényekben és erdőkben, vetésekben, réteken, nádlásokban, méhesekben 'stb. elkövetett károsítások. Az 1840-ki 9-dik törvény ide számlálta még az utakon, hidakon, vasutakon, kőszénbányák 's temetőkben elkövetett, sajátkép ide nem tartozó károsításokat is. Merő gondatlanságból eredt károsítások esetében egyszerü kárpótlás (az okozott költségek megtérítésével összekötve); vétkes gondatlanság, szántszándékos negédesség, és rosz akaratból eredt károsításokért pedig a' költségek 's károk egyenes megtérítésén felül kétszeres kárpótlás kötelessége, sőt a' szántszándékosság 's beszámitás nagyobb fokozatainál testi (fogság) büntetés is várta e' törvény szerint a' kártevőt. A' cselédekért gazdáik, a' szülőikkel egy kenyéren levő gyermekért szülőik vonattak feleletre. A' betudás mérlegének és a' büntetés ahhoz arányzott fokozatainak elhatározásában a' birónak, a' kár mennyiségén kivül, különös figyelembe kelle venni a' vétség ismétlését, az ipart és szorgalmat, mellyet a' tulajdonos a' károsított tárgyra 's helyre forditott; a' védelem biztosságát, mellyel tulajdonát megóhatni vélte, végre azon körülményt, ha a' kártétel ejjel követtetett el. A' mezei rendőrségre való felügyelés 's biráskodás a' megyékben a' járásbeli szolgabirákra, a' királyi 's kiváltságos városokban a' városi kapitányokra bizatott, kik, mint birák, az 1836 : XX. törvényben elrendelt sommás uton jártak el. A' becsü, tiszti vizsgálat, tanuk kihallgatása, szokott módon teljesittettek. A' felebbvitel a' megyei törvényszékhez 's a' városi tanácshoz történt, és pedig ha az elmarasztalási összeg 200 forintot tul nem haladt, birtokon kivül; azontul birtokon belől; a' törvényszéktől és városi tanácstól pedig a' további felebbvitel mindenkor birtokon kivül. A' falukon 's nem kiváltságos városokban a' helybeli előljáróság 12 forintnál többre nem becsült kártételekről itélhetett; 's a' felebbvitel ez esetben a' szolgabiróhoz, 's onnét a' megyei törvényszékre intéztetett. Ezen helybeli biráskodás alul azonban kivétettek a' földesurak 's nemesek. — Hasonlókép a' nemesi községekben 's közbirtokosságokban létező hadnagy, a' mellette levő esküttekkel, a' határban történt kártételekről, ha azok becsüje 24 p. forintnál többre nem ment, sommás eljárás utján itélhetett, fellebbezéssel a' megyei törvényszékre, 's nemesek felett is. — A' büntető törvénykezés alá eső cselekvények, mint: nyilvánságos tolvajság, erőszakos ellenállás 'stb. a' kár kétszeres megtérítésén felül, még külön is büntettettek a' hazai büntető törvény értelmében. — A' kártételen kapott vagy azonnal üldözőbe vett embert, ha bár nemes volt is, meg lehetett zálogolni, vagy addig, mig zálogot nem adott, letartóztatni; a' kárban talált marhát pedig, ha bár nemesé volt is, behajtani. — Rendelkezett továbbá e' törvény a' csőszökről, kiknek nem csekély fontosságot tulajdonitott, — hit alatti kár egyes tanubizonyságoknak, ha azt különben más körülmény kétségessé nem tevé, olly erőt adván, hogy a' bevádlott vala kénytelen magát a' terhelő vád ellen igazolni, — 's kiket hivatalos kötelességbeni eljárásuk közben minden erőszakosság ellen megvédett; rendelkezett a' szerződés mellett

fogadott mezei munkások, aratók, nyomtatók 'stb. 's a' tulajdonosok közti viszonyokról; az utak jó karban tartásáról 'stb. — E' jó akaratu törvénynek, roppant kiterjedésü alföldi pusztáinkon, természetesen igen csekély hatása 's haszna volt az életben. — A' tapasztalás fogja megmutatni, jobb sikerrel fogják-é a' mezei közbátorságot előmozditani a' már életbeléptetett büntető codexek, hol a' mezei tulajdonsértésnek nagyobb 's kisebb fokozatai részint a' bünök, részint a' vétségek 's kihágások közé vannak osztályozva, 's aránylagos büntetésekkel fenyegetve, — 's a' csendőrök, kikre nézve olly sok titokteljes rémet rejt magában az ismeretlen puszta, 's kiknek még hosszab időn keresztül kell megismerkedni a' tulajdont fenyegető tényezőknek buvó helyeí- 's fortélyaival ? — h.

Mezzofanti (József) a' római egyház bibornoka, vaticáni könyvtárigazgató, több tud. társaság, 's 1832. mart. 10-ike óta a' magyar akademiának is levelező tagja, az ujabb Olaszország leghiresebb nevei közé tartozik. Szül. 1771 sept. 19-kén Bolognában. 32 nyelvet nemcsak értett, de beszélt is, és pedig nem csupán a' római nyelvtörzs ágazatait, 's ezek közt p. o. az oláhot, hanem a' szláv és keleti eredetü nyelveket, még a' czigányt is. A' csuda, mellyet a' világ e' roppant emlékezőtehetség, 's nyelvismeretben méltán lát, annál nagyobb, mert Mezzofanti mindaddig, mig vaticáni könyvtárnok nem lett, el sem hagyta Bolognát, szülővárosát, 's minden tudományát ott szerezte vasszorgalma által. Későbbi utazók azonban nagyon kezdék devalválni ezen csudát, figyelmeztetvén a' nagy különbségre, melly létezik a' mélyebb nyelvtudomány, 's a' felületes nyelvkészség között. Mezzofanti azon mozgalmakba bonyolodott, mellyek 1831-ben Anconának a' francziák általi megszállását eredményezték, 's azon választmányhoz tartozott, melly Rómába ment a' pápánál előterjesztvényt tenni; ezen izgatottságért megbetegedéssel lakolt, mellyből csak lassan tudott kiépülni. Később Rómában nyert hivatalt, 's 1833 apriljén, Angelo Majo előmozditásával, a' vaticáni könyvtár őre lett; majd ismét bibornok is. A' cs. orosz akademia, a' lipcsei német társaság, a' magyar akademia 'stb. tiszteletbeli taggá választották, minthogy mindezen emlitett nyelveket érti 's beszéli. — h.

Miaulis. Egyike azon görög nemzetségeknek, mellyek Görögország ujabb történetébe lényegesen befolytak. Legkitübb tagja *M. Andreas Bokas*, szül. 1772. A' franczia forradalom alatt gabonakereskedés által tetemes vagyonra tevén szert, Hydra szigeten a' legtekintélyesb férfiak egyikévé lett. A' görög fölkelést eleinte ellenzé, utóbb egy nagy hajójával a' görög hajósereghez csatlakozott. Főparancsnokká neveztetett, 's 1822—25. a' török hajósereget több izben meggyőzé, vagy legalább megrongálá. Mindazáltal Missolunghi vesztét meg nem akadályozhatá. Egyik csapás a' másikat érte. Midőn a' szövetséges hatalmak hajóserege Görögország védelmére megjelent, a' görög hajósereg egészen háttérbe szorult. M. alárendelte magát *Cochrane* angol tengerésznagy parancsainak, kit 1827. a' nemzetgyülés nevezett ki, 's egy ideig elvonulva élt. Később Kapodistrias őt nevezé ki ujra parancsnoknak, de nem volt alkalma magát kitüntetni. M. is elégületlen volt a' kormánnyal, 's 1830. nyiltan az ellenzék soraiba lépett, mellynek középpontja Hydra szigeten volt. A' hydrioták nyilt lázadásban törtek ki, mellynek feje M. volt. Perbe fogatott, de

Kapodistrias halála 1831. kimenté a' veszedelemből. Midőn *Otto* bajor herczeg görög királylyá választatott, harmadmagával M. vivé meg a' herczegnek Hellas hódolatát. Később admirállá neveztetett ki. Meghalt 1835. A' kormány emléket állitott neki Piräusban a' tenger partján, Themistocles emlékszobra közelében, hol tetemei nyugosznak. — M. 6 fiut hagyott hátra, kik szinte kisebb nagyobb mértékben vettek részt a' görög szabadságháboruban. Egyik unokája *M. Andreas* ujabb időkben külügyminister volt. — k.

Michaud (József) royalisticus elvü franczia történetiró és publicista, szül. 1796. Párisba 1791-ben jött. Éles hirlapi czikkei által a' hatalmat biró republikánusoknál annyira szenvedhetlenné lön, hogy Bourdon de l'Oiste conventi tag inditványára halálos itélet mondatott felette. Barátjai ugyan kivivták az itélet megsemmisitését, de üldöztetése nem szünt meg. 1797. mint a' royalisticus „*Quotidienne*“ szerkesztője többed magával Cayennebe deportatiora itéltetett, de megszökött, 's a' Jura hegyek közé menekült, 's itt irta: „*Le printemps d'un proscrit*“ cz. leiró költeményét (Par. 1804; 2 kiad. 1827). Napoleon uralma alatt visszatért Parisba, hol most leginkább történelmi buvárlatokkal foglalkozott. Nevezetesb müvei: „*Histoire des progrés et de la chute de l'empire de Mysore* 'stb. (2 köt. Par. 1801); — *Histoire des croisades* (3 köt. Par. 1812—17; 6 kiad. 1840) az utóbbi az ujabb kor legfontosabb történelmi müvei közé tartozik; — *Bibliothéque des croisades* (4 köt. Par. 1830). 1802. jelent meg tőle „*Biographie moderne*.“ Ez időben *Lajos Gábor* öcsesével és Giguet-vel könyvnyomdát 's kiadóságot állitott. Közös kiadásaik között legfőbb a' „*Biographie Universelle*“ (1—73 köt. Par. 1811. folyt.) — M. folytonos hive maradt a' Bourbonoknak, ámbár néha néha verseket irt a' császárhoz 's római királyhoz. Napoleon elleni gyülöletét tanusitja: „*Histoire des 15 semaines ou le dernier régne de Bonaparte* (Par. 1816), melly pamphlet 27 kiadást ért. 1813. tagja lett a' franczia akademiának. Később censor és a' király felolvasója volt, melly állomásokat azután a' szabadabb sajtó iránti rokonszenve miatt vesztett el. 1820—24. leginkább a' sokat olvasott „*Lettres champenoises*“ szerkesztésével foglalkozott. Afrikai 's ázsiai utazásának eredménye e' „*Correspondance d'Orient*“ 's *Poujoulat* barátjával együtt adta ki: „*Collection des mémoires pour servir a l'histoire de France depuis le XIII. siécle*“ (20 kötet) 'stb. Meghalt 1839. Passyban. — a.

Michelet (Jules) franczia történetiró és történetphilosoph szület. 1802. Párisban, 's tanulmányai végezte után utazást tett Németországban, hol az ottani tudós és bölcselmi müveltséggel ismerkedett meg. Eleinte történettanár volt St. Barbe collegiumban, 1830. *Guizot* helyettese 's később tanár lett a' párisi facultásnál, a' normal iskolában, valamint a' historiai osztály főnöke az országos levéltárban. A' juliusi forradalom előtt a' következő iskolai könyveket irta: „*Tableau chronologique de l'histoire moderne* (Paris 1825); — *Tableaux synchroniques de l'histoire moderne* (Par. 1826); — *Précis de l'histoire moderne* (Par. 1828). Legelső kisérlete saját modorba állitani össze a' történelmet: *Introduction à la histoire universelle, suivie du discours d'ouverture prononcé à la faculté des lettres* (Par. 1831., 2 kiad. 1834). A' történelmet a' szabadság születésének

nevezi. 1835. adta ki: *Oeuvres choisies de Vico* (Par. 2 köt.); — *Memoires de Luther*, écrits par lui-méme, traduits et mis en ordre (2 köt. Par. 1835.), összeállitás Luther irataiból, katholikus szempontból, sokszor igazságtalanul megitélve. — *Origines du droit Français*, cherchées dans les symboles et formules du droit universelle (Par. 1837). *Grimm* jogi sérelmeiből vettek át sok jót. — *Histoire romaine* (Par. 1831. 2 kiad. 1833) és *Histoire de France* (Par. 1833. folyt) két legfontosabb müve, bennök akadhatni olly részletekre, miket a' historiai kutatás és müvészet legremekebb müvei mellé bizvást oda lehet állitani. — M. kétségtelenül philosophicus álláspontón áll, melly *Guizot*, *Mignet*'s mások pragmaticai pontjánál magasabb, ámbár még azt nem egészen érte is el. Tagadni nem lehet, hogy ő ment legmesszebb a' franczia történetirók között, 's jóllehet roppant olvasottsága mellett is gyakran érezhetni nála a' kritikai higgadtság hiányát, mindazáltal nyelvében, styljében és dictiójában müvészeti törekvés és tehetség mutatkozik. Tudósságot, bölcsészetet 's müvészetet egy gyuponttá igyekszik egyesiteni. — a.

Michigan l. *Egyes. északamer. államok.*

Mickievicz (Ádám) egyike Európa legnagyobb költőinek (l. Lengyel irodalom). Szül. 1798-ban Lithvániában nemes, de vagyontalan szülőktől, első kiképeztetését Novogrodekben nyerte, azután a' minski középtanodában, 1815 óta pedig a' wilnai egyetemben tanult, 's néhány év mulva tanitó lett Kownóban. Lángoló képzelődéssel 's e' mellett mély értelemmel lévén a' természettől felruházva, nem sokára a' különféle tudományok igen dus kincsét tette magáévá, 's a' nagy költő a' természettudományokkal 's mathematikával is megbarátkozott. Borowsky Leo, lengyel irodalom professora Wilnában, 's a' hatalmas Lelewel nagy hatással voltak fejlődésére. Egyik tanulótársának nővére ébresztette fel benne a' szunnyadó költészet magvait. Első költeményei, miket szive hölgyének Mária név alatt szentelt, varsói és lembergi lapokban jelentek meg, 's nagy tetszést vivtak ki. Egyenetlen vagyoni körülmények elválaszták a' szeretőket; az ünnepelt költő-ara másnak nyujtá kezé, 's Mickiewicz ekkor irta „*Dziady*" (halottüunep) költeményét, szerencsétlen szerelmének heves leirásával. Költeményeinek 1822-ben Wilnában megjelent első kiadását lelkesüléssel fogadta a' lengyel nemzet, 's utat tört azok által hazájában a' romantikai költészetnek. Malewski, Czeczor, Jezowski, Zan Tamás 's egyéb jeles irókkal tudományos társulatba lépvén, azon 1823-iki szigoru rendszabályok, mellyek a' wilnai egyetemet érték, Mickiewiczet is sujtották, 's előbb börtönbe tartatván, midőn összeesküvésének elhatározó bizonyitványait nem lehete szerezni, több ifju lengyellel Oroszország belsejébe számüzetett. Ezalatt társaival együtt, utazást tett Krimben. A' déli ég 's keleti természet felizgaták képző erejét 's hazafiui érzelmeit, 's ez időben énekelte a' feketetenger partján, azon megragadó sonetteket, mellyek a' legmélyebb fájdalmat, 's leghőbb honszerelmet lehellik, 's Mickiewicznek egy persa barátja által persa nyelvre is fordittattak. 1826-ban Moskvába jövén, az ottani katonai parancsnok, Galizyn herczeg, ön kiséretében tartá meg, és sonetteit kinyomattatá. Később ugyanezen pártolójával Pétervárra jött, hol különösen feltünt rögtönzési tehetsége által is, mellyel nagy mértékben bir. Ott adta ki 1828-ban „*Wallenrod Konrád*" czim

hazafiui költeményét, mellyet az orosz censura, közcsudálatra, megengedett. Ezen költemény, melly a' lengyelek nemzeti hőskölteményévé lett, a' lithvániak harczait festi az őket leigázni akaró németrendi vitézek ellen. Ezen emlitett költeményeken kivül nevezetesek más románczai 's balladái: *Swjtzianka* (hableányok neve, kik a' lengyel ősmonda szerint a' koronói tóban laknak); *To lubie; Powrot taty; Dudarz Lilie; Pani Twardowska* 'stb. továbbá „*Zeglarz*" czimü költeménye, mellyben saját életirására vannak czélzások; *Farys*; ódái az ifjusághoz, Lelewelhez 'stb. — A' költő balsorsa csak nevelte költeményei érdekét. Nagy nehezen engedelmet nyervén külföldi utazásra, keresztül kalandozta Német, Franczia, Olaszországot, 's ekkor hallotta a' kitört lengyel forradalom hirét, mellyben, távolléte miatt, személyes részt nem vehetett. Azóta hazáján kivül élt, 's midőn a' lengyel sereg maradványai Szászországon keresztül vonultak, Dresdában lakott. Hosszasb ideig néma muzáját ezen mélyen ható benyomások ujra fellelkesiték, 's leirta hazafiui fájdalmának ömledezéseit. 1832. nyarán Párisba ment, hol még azon évben kinyomatta ujabb költeményei egy részét, mint negyedik kötetét összes előbbi költeményei párisi kiadásának. Ezen költemények a' poesis egész országát a' legkeserübb satyrától kezdve a' legforróbb áhitatosságig merész szárnyakon átrepülvén, a' legjelesbek közé tartoznak, miket az ujabb kor irodalma felmutathat. A' párisi kiadás, az előbbi 's későbbi, wilnai, varsói, lembergi, poseni, krakói, pétervári 's moskvai kiadások felett szépség 's tisztaság által tünik ki. Az előszó szellemdus áttekintését adja az ujabb Európa költői irodalmának, mellyben M. nagy ismeretséget tanusit többek közt a' német irodalommal is. Hazája sorsa feltünőleg politikai irányzatot adott szellemének; 's ezen irány szülte 1832. Párisban kiadott iratát: Ksiegi narodu polskiego, i pielgrzymstwa polskiego" (lengyel nép 's lengyel zarándokság könyvei), mellyben bibliai nyelven rajzolja Lengyelország multját 's jövőjét, 's melly által igen mély benyomást tett az egész lengyel fajra. E' munka németre 's francziára is lefordittatott. Nevezetes munkája még: *Pan Tadeus*, epos (1834. Paris). — 1839-ben diák irodalom professora lett Lausanneban; kevéssel azután pedig szláv literatura tanára Párisban a' College de Franceban; hol 1840-től 1843-ig kiadta „Szláv irodalmi leczkéit." — A' franczia kormány egy időre felfüggesztette őt tanszékétől. Munkáinak összes gyüjteménye kijött Párisban nyolcz kötetben. — h.

Mieroslawsky (Lajos) gróf, lengyel forradalmi tábornok, szül. 1812. Franciaországban, fia egy a' számüzésben meghalt lengyel katonatisztnek, ki egy ideig Davoust marsal segéde volt. Lengyelországban nevekedvén, a' kalischi kadétiskolába lépett. Az 1830. lengyel felkelésben ő is fegyvert ragadott, 's részint az 5-ik sorezredben, részint az 5-dik vadásztestben szolgált. Az ostrolenkai csata után hadtestével együtt átlépte Lengyelország határát: 18 éves volt, midőn hazáját elhagyni volt kénytelen. Franciaországba érve, azon lengyelekhez csatlakozott, kik az 1833-ki frankfurti merény (l. ezt) alkalmával Schweiczon keresztül Németországba akartak nyomulni. E' merénylet megbukása után, hazája jövőjét más irányoktól függeszté fel. Egészen a' tudományoknak szentelé magát, mathematikát 's katonai tudományokat tanulmányozott, mire

nézve szép tehetséget tanusitott. Mellesleg az asztalos mesterséget tanulá 's a' neveléstannal foglalkozott, hogy szükség esetén két keze munkája után tudjon megélni. Az iróí pályán is fellépett ; iratai között a' főbbek : egy 3 kötetes „*forradalom története*" és „*Lengyelország története Sobieski János halálától a' négy évi országgyülésig.*" 1838, 39, 40. a' párisi történelmi intézetben nyilvános leczkéket tartott a' szlávság története felett. Az első években egészen távol tartá magát kivándorlott társainak pártmozgalmaitól, később szükségesnek látta, a' demokrata párthozi csatlakozását. A' „*lengyel demokrata*" czimü lapnak egyik legmunkásabb dolgozótársa volt, 's mind itt, mind pedig nagyobb müveiben „*A' forradalom elmélete*" és „*A' háboru elmélete*" a' nemzeti fölkelés eszméjét terjesztette. Később ez irányát még inkább folytatta, midőn a' középponti igazgató választmány (comité directeur) tagjává választatott. 1844. a' fölkelési előkészületek annyira megértek, hogy csupán egy a' hely szinére küldendő főnök választása hiányzott. A' választás Mieroslawskira esett, ki Secourgeon Victor festész álneve alatt 1842. martiusban Posenbe ért. Itt ugy látta, hogy a' fölkelés épen nincs előkészitve, 's a' türelmetlenek biztatása és az összeesküdtek rendezése után, visszatért Versaillesbe. Rövid idő mulva uj felszólitásokat nyervén, dec. 24-kén ismét visszautazott Posenbe, 1846. jan. 8-án Krakóba ment, az egyes tarmányoknak kiosztá vezéreiket, 's épen indulóba volt Rogowóba a' főparancsnokság átvételére, midőn hirtelen elfogatott. Fogságában nem tagadott semmit, hanem mindent kivallván, ezáltal lehetővé tette, hogy amaz óriási vizsgálati per már $1\frac{1}{2}$ év mulva befejeztethetett. Más részről elég nagylelkü volt, a' reá következett *lengyel perben* önmagára vállalni minden vétket, 's büntársaitól minden terhelő körülményt lehetőleg elháritani. Nagy érdeket gerjesztett, különösen a' nőknél, mit szép, szelid és férfias vonásai még inkább neveltek. A' törvényszék halálra itélte, de ez itélet felsőbb helyen nem nyert megerősitést. M. Berlinben fogságban ült, midőn a' martiusi napok ágyudörgése 's puskaropogása megszólalt. A' király megkegyelmezett neki, 's a' nép örömzaj közt hozá ki börtönéből. Berlinben egy lengyel bizottmány élére állt, de itt nem soká maradt. Majd a' poseni lengyel nemzeti fölkelés élére állott, de ismét elfogatott, 's a' kormány azon kikötéssel bocsátá szabadon, hogy a' porosz határt elhagyja. Francziaországba ment, 's 1849. elején Szicziliában a' franczia segédcsapatot vezénylé. Itt kevés borostyánt arathatott, a' győzelmes nápolyi seregek ellenében; ismét Párisba tért tehát, de már juniusban a' badeni ideiglenes kormány hivta meg az ottani haderő vezetésére. Tervei itt sem sikerülhettek (l. *Badeni forradalom.*) — k.

Mignet (Ferencz Ágoston Elek) szül. 1796. Aixben a' Provenceban, 's barátjával Thierssel együtt, szülővárosában képezte magát ügyvéddé. Miután mindketten iróí hirre kaptak (Mignet nevezetesen a' franczia „academie des inscriptions" által jutalmazott értekezése által „Sz. Lajos törvényhozásáról"), Parisba jöttek, hol Mignet a' „Courrier français" lapnál talált foglalatosságot 's vivott ki magának csakhamar tetemes hatást és befolyást. Midőn Thiers a' Nationalt alapitá, Mignet egyike lett a' szerkesztőknek; a' juliusi forradalom után Orleans herczeg trónraemelésén munkálkodott, statustanácsos lett 's egyszersmind a' külügyi minis-

teriumnál levéltárnok. Midőn az Institut ötödik osztálya, az „academie des sciences morales et politiques“ megalakult, M. annak tagja 's Comte halála után titoknoka lett; Raynouard halála után pedig az „academie française“ben is helyet nyert (1837-ben). Mint történetiró, a' *franczia forradalom jeles historiája* által (2 k. 1824.) lett nagyhirü ; mint akademiai titoknok elhalt tagok igen jeles emlékbeszédeit irá, mellyek során „Sieyes és Talleyrand“ emlékbeszédeit emlitjük ; mint a' Guizot-ministerium által felállitott történetirási bizottmány tagja pedig a' „Negociations relatives a la succession d'Espagne“ czimü két kötetes negyedrétü munkát adta ki. Többi munkái : *Histoire de la ligue* (Paris 1829. 5 köt.) ; — *Histoire de la reformation* (1833. Paris). — h.

Miguel (Dom Maria Evariste) portugal trónkövetelő, VI. János király harmadik fia, szül. 1802-ben oct. 2. Lissabonban. Ifjuságát Brasiliában töltötte, honnét 1821-ben jött vissza Portugalliába. A' köznépre befolyást tudott szerezni, 's a' szabadelmü és absolutisticus pártok harczában ez utóbbinak ő volt vezére (l. Portugall történetét). Ez érdemeért generalissimussá neveztetett. Később őrizet alá tette saját atyját, elfogatta annak ministereit, 's kivégeztette Louli marquist, a' király leghűbb szolgáját. Az öreg király azonban egy hadihajóra menekült, 's midőn a' diplomatia e' zavarokat eligazitotta, Miguel kegyelmet kért atyjánál, 's ez által számüzetett. Atyja halála után (1826. mart.) a' királyné pártja Miguelben látta a' törvényes trónörököst, dom Pedro braziliai császár ellenében. Pedro le is mondott a' koronáról, de leánya donna Maria da Gloria javára, Miguelt rendelvén ennek férjeül, ki a' királyné teljes koruságaig regens lett volna. Miguel, ki akkor Bécsben volt, mindent aláirt 's elfogadott ; 1828. februárján Lissabonba jött, átvette a' regensséget, de azonnal feloszlatta az alkotmányos országgyülést, 's jun. 25-ikén a' régi cortes által portugall királylyá neveztette magát. Dom Pedro alkotmányáról 's a' donna Mariávali házasságról szó sem volt többé; az angol befolyás Canning halálával megsemmisült, 's az alkotmányos ügy elvesztette támaszpontját. Kitört a' polgárháboru, melly mindkét részről nagy ingerültséggel, 's Miguelre nézve eleinte szerencsésen vitetett ; azonban e' nem érdemelt szerencse nem sokára elhagyta őt, 's dom Pedro 1832. jul. 9-ikén bevette Oportót, 1833. septemb. 22-ikén pedig Lissabont is. Donna Maria elfoglalta királyi székét, Angol- és Spanyolország segédhatásával; spanyol sereg csatlakozott Rodil alatt a' portugalli erőhez, 's Miguelnek az 1834. maj. 16-iki afficeirai csata után, az evorai oklevél szerint, le kelle mondani igényeiről 's elhagyni a' félszigetet. Jun. 1-jén hajóra ült, 's Genuában szált partra. Ott ellentmondott az evorai szerződésnek, 's ezért elveszté biztositott (100 ezer tallérnyi) évpénzét. Ezentul leginkább Rómában tartózkodott, mert a' római curia őt ismérte törvényes portugall királynak. — h.

Mihalievits, báró, volt cs. kir. osztrák táborszernagy Temesvárott, szül. 1770. Családjából már előtte 4 osztrák tábornok került ki. A' bécsujhelyi cs. kir. katonai akademiában nevekedvén, 1787. a' sz. györgyi határezredhez osztatott. 1788—89. mint a' szerb szabadcsapat főhadnagya a' törökök ellen harczolt. 1793—1815. nagy részt vett e' viharos időszak minden változataiban. 1793—94. a' németalföldi, 1795. a' Rajna-seregnél

volt, 's a' mainzi ostromnál a' csatapiaczon neveztetett ki alkapitánynak, 1796. kapitány lett a' Gyulaiféle szabadcsapatnál, 's ugyanazon évben egy horvát zászlóaljjal szállt tengerre Genuában angol hadihajókon a' középtengeri franczia hajóhad ellen. 1799. Suwarow orosz vezér táborkaránál volt alkalmazva. 1 ½ évi franczia fogság után kicseréltetett, 1805. őrnagy, 1808. alezredes lett. 1809, midőn a' francziák Stajerországból Varasd felé működtek, a' sz. györgyi határezredben a' népfelkelést rögtönözte 's a' Drávánál vevén állomást, a' franczia hadtestet feltartóztatá, miáltal a' leérkezett 90 milliónyi spanyol- angol subsidiumot ellenséges kezektől megóvá, a' Jellachich és Chateler hadtesteinek egyesülését, 's 15,000 franczia fogoly Slavoniába szállitását lehetővé tette. 1811. az oláh-illyr határezred ezredesének 's parancsnokának neveztetett ki, 's ez állomásában népiskolák, utak 's közbátorsági eszközök alapitása körül is érdemeket szerzett. 1813 a' szerb szabadcsapat rendezésével bizatott meg. 1815. tábornokká neveztetvén, mint 3 ezred dandárnoka a' francziaországi hadseregnél jelent meg. A' háboru végeztével dandárnoknak neveztetett ki Pancsovába, 's itt ismét igen sokat tett a' határvidék szellemi emelésére. 1829. altábornagy lett 's mint osztálynok Lembergbe küldetett. 1831. a' bécsi udv. haditanácshoz került, 1832. az 57 sz. sorgyalogezred tulajdonosává 's 1835 budai osztálynokká neveztetett. 1836. a' Leopoldrend nagy keresztjét nyeré el, 1837. Temesvárra tétetett át előbbi minőségében, 's 1838. magyar báróságra emeltetett. 1842-ben 55 évi szolgálata után táborszernagyi ranggal nyugalmaztatott. Meghalt 1845. — k.

Miklós, I., *Pawlowics*, minden oroszok czárja, szül. 1796., *Sándor* czár második öcscse, harmadik fia *Pal* orosz czárnak, ennek második nejétől Maria Feodorownától (Zsófia Dorottya. Fridrik Eugen würtembergi herczeg leánya). Uralkodni kezdett 1825. december 1., megkoronáztatott Moszkvában 1826. sept. 3. 's Varsóban 1829. maj. 24. Neveltetését anyja vezetése alatt Lamsdorf tábornoktól nyeré, a' nagyhirü német nyelvbuvár Adelung és Storch tanácsos oktatták az ujabb irodalomban és államtudományokban, ezenkivül előszeretettel tanulá a' hadtant 's különösen az erődítéstant is. Fiatalabb éveiben sokat foglalkozott zenével, 's e' részben a' zeneszerzésig vitte. Az egyetemes béke helyreálltával Európa több országát látogatta meg, igy 1816. Angliát, 's később az Oroszbirodalom nevezetesb tartományait. 1847. jul. 13 nőül vette III. Fridrik Vilmos porosz király legidősb leányát *Saroltát* (szül. 1798.), ki midőn a' görög vallásra tért át, *Alexandra Feodorowna* nevet vett fel. — Bátyja, *Konstantin* nagyherczeg még Sándor czár életében mondott le titokban a' trónról. 's a' czár halálával azonnal nyilván is kijelenté. Midőn I. *Sándor* czárnak Taganrogban déli Oroszországbsn 1825. dec. 1-én rögtön történt halála egy régen tervezett és különösen a' seregben messze elágazott összeesküvés kitörése jeleül tekintetett, akkor M. erős és ügyes kézzel nyomá el a' fölkelést, melly a' császári család szeme előtt a' téli kastély előtti nagy téren keletkezett. Az összeesküvés öt főrészese, köztök Pestel ezredes, kivégeztetett, a' többiek a' szibiriai bányákba küldettek. Ez első ténye eldöntő volt uralkodása későbbi irányára. Mindjárt trónralépte után, egy vizsgálati bizottmányt nevezett ki, azon visszaélések megszüntetésére, mellyek Sándor czár uralkodásának utolsó éveiben kaptak lábra, 's ez

alkalommal a' legerélyesebb rendszabályokhoz nyult, részint hogy ezen visszaéléseket jövőre lehetlenné tegye, részint hogy a' törvény korábbi áthágóit példás büntetéssel fenyitse. Az állami bevételek 's kiadásokra nézve pontos ellenőrséget hozott be, 's igazgatási terveinek változtatása 's keresztülvitele körül általában rendkivüli élénkséget tanusitott. A' perzsa trónörökössel, *Abbas Mirzával* háboruba keveredvén, a' két évig tartott háboru által azon czélnak, mellyet már Sándor czár tüzött maga elé, legalább egy részét elérte : e' háboru egészen megtöré a' perzsa birodalom hatalmát, 's *Paskiewics* (lásd ezt) gróf tábornagy győzelmei folytán 1828. febr. 28-án a' turkmancsai békével végződött, mellynél fogva Perzsia Oroszországnak 18 millio rubelt fizetni, 's Erivan és Nachicsevan termékeny tartományait volt kénytelen átengedni, melly utóbbiak most az orosz Georgiának teszik részét. — Epen olly kedvező volt Miklós czárra nézve a' Török és Oroszország között kitört háboru, melly *Diebics-Sabalkanski* alatt 1828. Braila és Varna erősségek bevételével, 1829. a' sumlai győzelemmel, Silistria bevételével, a' Balkán átlépésével 's Drinápoly bevételével volt összekötve, mig ugyanazon időben Paskiewics Kis-Azsiában nyert győzelmeket 's többi között az erzerumi fontos erősséget ostrommal bevevé. M. czár e' háboru által, melly a' drinápolyi békével végződött, alattvalói számára kereskedelmi szabadságot nyert egész Törökországban, továbbá minden nemzet számára szabad hajózást a' Feketetengeren, 's birodalmát egy török pasasággal nagyobbitá a' Kaukazus mellett; azonkivül Törökország 10 millio arany hadi kárpótlást volt kénytelen fizetni. E' győzelmes harczokban M. czár nehányszor személyesen is vett részt. — Következett a' lengyel forradalom, melly leginkább a' lengyel hadvezérek és főintézők egyenetlensége következtében az orosz tábornokok által megtöretett. Kilencz havi véres harcz után, 1831. sept. 7. Lengyelország fővárosába vonultak az oroszok. Egy 1832. mart. 17-ki császári ukáz megszüntette a' lengyel királyságot, egyik tartományává tevé az orosz birodalomnak, a' lengyel sereget az oroszba olvasztá, megszüntette az alkotmányt, valamint a' varsói egyetemet is, 's kémrendszert hozott be az egész országban (L. *Lengyelország*). — Hasonló kérlelhetlen következetességgel folytatja hóditási rendszerét a' Kaukazus hegyi népei ellenében, hogy ez által a' Kaukazontuli tartományokkal akadéktalan közlekedést eszközölhessen. A' kemény harcznak még napjainkban sincs vége, a' hegyeik sziklafalai 's üregei mögé vonult cserkeszek ereje még mindig nincs megtörve, 's Oroszország még most is ezreket kénytelen állandó hadserege soraiból a' Kaukazusba küldeni, hogy onnan soha többé vissza ne térjenek. (l. *Cserkeszháboru.*) Mindazáltal a' befolyás, mit Oroszország itt és Perzsiában elérni szándékolt, felingerlé Anglia féltékenységét, 's az angolok győzelmes bevonulása Kabulba, melly az orosz érdekeknek ellenére van, valamint az oroszoknak 1839. végén Perowski tábornok alatt megkezdett előnyomulása Khiva ellen, melly a' britt érdekeknek dolgozott ellenére, összefüggésben állanak a' fentebbi tényekkel. Azonban 1840. a' két hatalmasság a' török-egyiptomi kérdés megoldása tekintetéből mégis egyesült egymással (l. *Négyes szövetség*). A' kifejlett harcz kimenetele az volt, hogy *Mehemed Ali* (l. ezt), törvényes urának a' szultánnak ismét alája rendeltetett, 's Oroszország befolyása

ezen, mint az ujabb kor minden kérdéseinél, ismét eldöntőnek bizonyult be. — Mindezen háboruk alatt M. czár nagy gondot forditott birodalma belső kifejtésére. Egy messzeágazó reformtervet készitett magának, melly a' legterjedtebb nyelvbeli és egyházi egységet czélozza. 1840. minden ellenzés daczára, egyesité a' görög egyesült egyházat a' görög orthodox (nem egyes.) egyházzal; a' zsidók ellen kemény rendszabályokat adott ki. Azok száma tömérdek, kiket részint politikai vétkek, részint vallásbeli engedetlenség, részint más bűnök miatt Szibiriába vagy a' kaukazusi fegyenczszázadokba szokott küldeni; hivatalos adatok szerint legujabb időkben mintegy 100,000 egyén. M. czár ellen több izben terveztettek összeesküvések, többnyire a' főbb nemesség osztályaiban, de mindannyiszor idő előtt fölfedeztettek. A' külföldi fejedelmek és népek irányában mindig igen szivesnek, szeretetreméltónak 's türelmesnek bizonyult be, 's Német-, Angol 's Olaszországba tett utazásai, különösen pedig 1847. a' pápánál Rómában tett látogatása kiáltó bizonyitványát adják diplomaticai ügyességének. A' legujabb időkben Európa figyelmét leginkább magára voná azon interventio által, mellyel 1849. a' magyar forradalom elnyomását segité. A' nagyszerü hadigyakorlatoknak nagy barátja, azok között, miket adott, a' legnevezetesbek: a' kalisi 1835., az oreli, wosnessenski 1837., a' borodinoi 1839. 'stb. (L. *Oroszország*). — Miklós czárnak 4 fia van: 1) *Sándor*, trónörökös és czezarevics, született 1818; nagykoruvá nyilvánittatott 1834., neje 1841 óta Maria Alexandrowna, czezarewna és nagyherczegnő, született hessendarmstadti herczegnő. 1) *Konstantin*, szül. 1827; 3) *Miklós*, szül. 1831; 4) *Mihály Nikolajevics*, szül. 1832; — 's van 3 leánya: 1) *Maria*, szül. 1829., Maximilián, leuchtenbergi herczeg neje 1840 óta; 2) *Olga*, szül. 1822., Károly würtembergi koronaherczeg neje 1847 óta; 3) *Alexandra Nikolajewna*, meghalt 1844., mint Fridrik, hessen-casseli herczeg jegyese. — k.

Milano l. *Mailand*.

Millingen (James) nagyhirü angol régiségbuvár, született Londonban 1775. Tudományos buvárlatai kedveért minden államhivatalt visszautasitott. Tagja levén a' londoni kir. irodalmi társulatnak, a' londoni, párisi és római régiségtani társulatoknak, 's a' nápolyi herculani társaságnak, valamint a' berlini 's müncheni akademiáknak is, Anglia, Franczia- 's Olaszország legjelesb tudósaival állott összeköttetésben, 's felváltva élt a' nevezett országok majd egyikében, majd másikában. Nagybecsü munkái: „*Recueil de médailles grecques inédites* (Róma 1812., 4.); — *Peintures antiques inédites de vases grecs* (Róma 1813. fol. 63 rajzzal); — *Peintures antiques de vases grecs de la collection de sir John Coghill* (Róma 1817. fol. 52 rajzzal); — *Histoire métallique de Napoléon* (London 1818 's 1822); — *Ancient inedited monuments of grecian art, from various collections principally in Great Britain* (2 köt. London 1823. 4.); — *Ancient coins of greek cities and kings*" (London 1831). Azonkivül még 1841-ben adott ki két iratot az érmetant illetőleg. Meghalt 1845. Florenczben. — a.

Milman (Henry Hart) költészet tanára az oxfordi egyetemnél, angol lelkész és drámairó, szül. 1791. Londonban. 1817. az egyházi rendbe lépett, 1821. oxfordi tanár lett. Még azelőtt irta „*Fazio*" czimü szomoru-

játékat, melly csak azután adatott a' Drurylane szinpadon, még pedig nagy sikerrel, midőn az már három kiadásban forgott a' közönség kezén. Utóbb irta: „*Fall of Jerusalem*" drámai költeményét, szintolly sikerrel mint a' későbbieket: „*Belshazzar*, — *Martyr of Antioch*, *Anne Boleyn* 's egyéb kisebb költeményeit. A' „Quarterly Reviewben" közlött kritikai czikkei is nagy elismerést vivtak ki. — a.

Milos (Obrenovics) egy szegény szerb földmives fia, kinek neve *Tesa* volt, 's ki a' mult század közepén Dobrinja kis faluban lakott. Neje, első házasságban Obren nevü vagyonos ember hitvestársa volt, 's ettől két fiut 's egy leányt, második férjétől pedig három fiut szült, kik közt a' legelső Milos, 1780. körül született. Testvérei Jefrem és Ivan, még kiskoruak voltak, midőn atyjuk elhalván, nyomasztó szegénységben hagyta hátra családját. Magoknak kelle élelmüket keresni, 's gazdagabb szerbek barmait őrizték. Milos, a' legnagyobb testvér Milánhoz, anyjának első férjétől való fiához ment, 's 1804-ig ennél szolgált. A' törökök szenvedhetlen nyomása felkelésre birván a' szerbeket, Milán egyike volt az elsőknek, kik a' felkelésben részt vettek, 's ezért, a' törökök kiüzése után, Rudnik, Posega és Usicze kerületekben főnökké 's vezérré választatott. Milannak azonban nem lévén kedve a' hadviseléshez, a' háborubani parancsnokságot öcscsére 's szolgájára Milosra ruházta át, ki a' csatában mindig legelől járt 's bátorsága által tekintélyre emelkedett. Midőn Milan 1810. Czerni György körében, ki ezen fölkelés után a' tartomány fejedelme lett, meggyilkoltatott, — Milos helyébe lépett az emlitett kerületek főnökségében, 's Obrenovics nevet vett fel. Czerni György közt 's közte csakhamar egyenetlenségek támadtak, főleg, midőn a' tartomány uj felosztása alkalmával, Milos a' maga kerületének nagyobb részétől megfosztatott. Több megsértett főnökkel kezet fogva lázadást tervezett, de elárultatván, a' nagyobb erővel reá ütő Czerni György által legyőzetett, 's maga is a' győző kezébe esett. Azonban a' nép annyira kedvelé őt, hogy Czerni nem merte megbüntetni, hanem megdorgálván szabadon bocsátotta. — Azon folytonos harczokban, mellyeket a' szerbek 1812 óta a' török zsarnokság ellen változó szerencsével vivtak, Milos vitte a' főszerepet, 's magát rettenthetlen hősnek, de egyszersmind eszélyes diplomatának bizonyitotta. Ő lelkesitette a' csüggedező, elrémült szerbeket, előljárt a' csatákban, — midőn pedig a' fegyvert letette, ugy tudta játszani szerepét, hogy a' törökök kedvét keresték, 's fejedelemmé emelték. Nem türhetvén azonban a' török kegyetlenségeket, mikkel faja illetteték, ujra fegyvert fogott, 's annyi szerencsével harczolt, hogy hozzájárulván az orosz közbejárás is, az alkudozások Stambulban kedvező eredményre vezettek. A' szerbek teljes bocsánatot nyertek, 's Milos a' tartomány fejedelmeül ismertetett, és Belgrádban letette a' hódolati esküt. A' nép, mellyet a' szabadságháboruban vezetett, örömest fogadta el Milost fejedelmeül, 's 1817 nov. 6-ikán a' knézek 's papok gyülésében örökös fejdelemmé választatott és erről oklevél készittetett. Azonban a' rendezetlen, lázongó tartományban épen nem számithatott biztositott, szilárd hatalomra. Egyik felkelés a' másikat érte, miket ő vaskarral nyomott el. Illyenek voltak 1821-ben *Abdula* és *Dobringaz*, posaraveczi knézek, 1825-ben *Miloje Djak*, 's *Tsarapiti György* lázadásai, Milos buktatására. A' nép mindenkor Milos pártján

volt, 's nevezetesen a' legyőzött Djákot, kinek maga Milos megkegyelmezett, a' boszus nép gyilkolta meg. Ezentul Szerbia függetlenségének megerősitésére forditotta minden gondját. Az akjermani békekötés után, melly Szerbiának lényeges előnyöket biztositott, 1827 jan. 15 összehivta Kragujevaczba, hol udvarát tartá, a' tartomány előkelő férfiait, 's magát ujolag örökös fejedelemmé választatá. Minden jelenlevő, számszerint mintegy 800, aláirta ezen fontos oklevelet. Az adrinápolyi béke ujolag megerősitvén Szerbia függetlenségét, Milos 1830-ban szultáni adománylevelet (beratot) nyert, melly őt örökös fejedelemséggel ruházta fel. Minden szándéka jól látszott sikerülni, 's épen Stambulba akart utazni, hogy a' szultánnak személyesen hódoljon, midőn a' szerb főnökök lázadása kitört. E' lázadás fejei voltak : Vutsits, Petronievits és Simits fő urak, kik 1835 januárján ezer fegyveressel Kragujevácbza vonultak, hol Milos és családja akkor nem volt jelen ; összegyüjték a' város előkelőit, 's a' főtörvényszék tagjait, a' legfeketébb szinekkel festék Milos zsarnokságát, 's letétetését javaslák. Javaslatuk azonban annyira nem tetszett a' népnek, hogy a' lázadók futásban kerestek menedéket. Milos nem akart, vagy nem mert illy nagy befolyásu 's hatalmas főurak ellen szigoruságot gyakorolni, hanem, hogy a' panaszokat megszüntesse, népies alkotmányt dolgoztatott ki, mellyet 1836-ban Kragujeváczon az összegyült nép elé terjesztett, melly azonban nem tetszett se a' portának, se az orosz udvarnak, se a' szerb főnököknek. A' porta egészen elveté azt, 's 1838-ban más chartát küldött Szerbiának, miszerint Milosnak 17 tagból álló senátust kelle maga mellé venni, melly vele a' kormányzást megoszsza. E' senátus számadásra akarván vonni Milost az általa elköltött közjövedelmek iránt, ez ellenszegült ; a' főurak pedig feltámadtak, Milost elfogták 's lemondásra kényszeritették. 1839 nyarán elhagyta Szerbiát, 's azóta oláhországi jószágain 's Bécsben lakott. Helyébe legidősb fia, *Milan* választatott fejdelemmé, de csakhamar elhalt. Ezután második fia, a' fiatal 's erőtlen jellemü *Mihály* lett fejdelem, ki azonban nem sokáig tarthatá magát a' kormányon. Vutsits, Petronievits és Simits visszajöttek az országba és Kara Czerni György fiát, Georgevits Sándort (Kara-gyorgyevits) választák 1842 sept. 14-dikén fejdelemmé. — Minden pártnak egyező véleménye, hogy *Milos* bátor, vitéz, ügyes ember, ki magasb szellem 's neveléssel nem dicsekhetik ugyan, — mert irni sem tud — de jeles természeti tehetségekkel bir, honfitársait, azok hajlamait, hibáit, szükségeit jól ismeri, 's ezért kitünőleg képes is őket kormányozni. Nem lehet megtagadni tőle a' dicséretet, hogy országában némi rendet 's biztosságot tudott létrehozni; önkényes uralkodó volt, de saját törvényeit részrehajlatlanul és szigoruan fenn is tartá. A' bünt elnyomta ; neve rettegett volt Szerbiában. Bukása nagy részben orosz befolyásnak tulajdonitható, mert az orosz udvar nem találta fel benne a' reménylett kész és engedelmes eszközt saját czéljaira. — De abban is megegyezik minden itélet Milos felől, hogy önhasznát elébe tette az állam javának, 's hogy érzelmei emelkedés nélküliek, dicsvágya zabolátlan ; szenvedélyei, müveltség teljes hiányában, korlátlanok ; 's ravaszsága egy kandurnak is becsületére válnék. — h.

Milutinowits (Simon) szerb költő, szül. 1791 Sarajewoban Boszniában, hol atyja kereskedő volt. Nagy küzdés után szerezhetett csak némi

müveltséget Belgrádban, hova atyja a' pestis elől menekült, 's később a' karlovitzi gymnasiumban. Ez utóbbiból kiutasittatván, a' kereskedésre adta magát, de nem sokára irnoki állomást vállalt a' belgrádi országos irodában (1806—13). A' szerbeknek reá következett fölkelése alkalmával ide 's tova bujdosott, azután Milos herczeg testvérénél szolgálatba állott 's később Besszarábiába utazott, szülei látogatására. Az e' közben kiütött oláh-görög nyugtalanságok megakadályozák Szerbiába visszatérését; ott maradt, 's az orosz czár által gyámolitva, a' muzáknak szentelé magát. Wuk Stefanowits szerb dalgyüjteménye által lelkesedve irta „*Serbianka*" czimü lyrico-epicai költeményeit, mellyekben valódi néphangon, sok melegség- 's hűséggel énekelte meg a' szerbek 1804—15-ik évi fölkelését. Hogy költeményeinek nyomatása hibátlan legyen, 1825 személyesen utazott Lipcsébe, hol azok 4 kötetben jelentek meg. Egyuttal meglátogatá Lipcsében Krug 's más tanárok leczkéit. 1827 tavaszán visszatért Zimonyba, 's miután Szerbiába mennie nem lehetett, Montenegroba ment, hol Petrowits püspök szivesen fogadá, 's alkalmat szolgáltatott neki az 1837 Lipcsében kiadott „*Montenegroi és herczegovinai népdalok*" anyagainak gyüjtésére. Szinte 1837 irá szerb nyelven „*Szerbia történetét* 1813—15-ben," melly annál nagyobb érdekü, mivel az iró maga szemtanuja volt az előadott eseményeknek. — a.

Mina (Don Francisco Espoz y), spanyol tábornok, szül. 1782 Navarrában. A' francziák betörésekor 1811, *Xavier* unokaöcscse elfogatása után, ki alatt szolgált, egy guerilla csapat fővezérségét vette által; nem sokára az összes navarrai guerillák vezéreül neveztetett ki ezredesi ranggal. 1812 tábornok lett a' 7-dik seregnél, 's 1814-ig Arragonia főparancsnoka volt. A' lakosokat rémitő, rabló csapatokat megzabolázá; a' francziák elleni háboru lefolyása alatt több mint 140 fontosb ütközete volt. Midőn Napoleon 1811 megparancsolá, hogy minden elfogott guerilla agyonlövettessék, M. kihirdeté, hogy minden tisztjeért 4 franczia tisztet, 's minden közembereért 20 francziát fog agyonlövetni. Szavát megtarthatá, miután mindig több foglya volt, mint a' francziáknak. Csupán önereje által, minden kormánysegély nélkül, 2 gyalog's 2 lovasezredet állitott ki, ugy hogy a' háboru végeztével 13,500 embert volt képes felmutatni, kik 13 erődített helyet vettek be 's 14,000 francziát fogtak el, azokat nem számitva, kiket M. agyonlövetett. Mig a' francziák 40,000 embert vesztettek ellenében, addig ő az egész háboru alatt nem vesztett többet, mint 5000 halottat vagy foglyot, 's a' francziáktól 4000-nél több spanyol foglyot nyert ismét vissza. A' békekötés után (1814 junius) Madridba ment, minthogy Ferdinand király személyesen ohajtá megismerni. M. iparkodott a' királyt az absolutisticus párt befolyása alól kivonni, mi azonban nem sikerült, hanem önmaga is elveszté főparancsnoki állomását. Ekkor föltevé magában, hogy Pampelunát elfoglalja, 's az 1812-diki cortes-alkotmányt kihirdeti. E' terve a' guerillák egyenetlensége miatt meghiusult. Nem maradt egyebe hátra, mint megszökni. 1814 oct. 4 franczia földre lépett. Párisban a' spanyol követ elfogatta. XVIII. Lajos azonban szabad lábra állitá 's némi évdijt rendelt számára. Napoleon visszatérvén Elbából, hiában iparkodott őt részére megnyerni. Schweiczba menekült. A' Bourbonok isméti visszetérése után ő is ujra Párisba ment, 's itt maradt 1820-ig,

midőn meghallá, hogy Spanyolországban a' cortes alkotmány kikiáltatott. Navarrába ment, egy csapat hajdani harczost maga körül gyüjtött 's ujra proclamálta az alkotmányt. Nem sokára navarrai, utóbb galiciai főkapitány lett. 1821 végén ellenei szamüzték. De ismét győztek a' szabadelmüek, 't 1822 juliusban a' csekély hadsereg fővezérsége bizatott reá. Az absolutisticus hadsereg 33,000 emberből állott, neki nem volt több 1766 gyalog 's 275 lovas katonájánál, de másfél hónap alatt e' csekély számot egy kis sereggé nevelte, mellyel a' fölkelőket több izben megverte, franczia földre kényszerité, sőt a' Seu d' Urgelben fennállott regensséget is szétkergeté. Midőn a' franczíák Spanyolországban interveniáltak, egy ideig ugyan szerencsésen harczolt ellenök apróbb csatározásokban, azonban a' 30,000-nyi rendes hadseregnek csak mintegy 5000 emberrel léphetett ellenébe, 's a' had fáradalmai végre őt magát is nagyon megviselték. Több hónapig tartó veszélyes betegségbe esett. A' cortes és alkotmányos kormány fel voltak oszlatva, a' király az absolut uralom helyreállitásán dolgozott. Minden további ellentállás hiábavaló volt, 's igy történt, hogy 1823 novem. 1-jén tisztes föltételek alatt Moncey marsalnak átadá Barcelonát. Több tisztjével együtt egy francza hajón Angliába ment, hol nagy kitüntetéssel fogadtatott. Ezóta Angliában 's Francziaországban élt egész az 1830-ki juliusi forradalomig. Ekkor több spanyol hazafiuval ujra megkisérté az alkotmány helyreállitását. 1830 october 19-én ünnepélyes kiáltványt bocsátott közre, és spanyol földre lépett. Már oct. 30-án megveretett, 's egész csapatja franczia földre szorittatott vissza. Számüzésben maradt egész 1834-ig, midőn VII. Ferdinand özvegye ő reá is kiterjeszté az amnestiát. Nem sokára altábornagyi ranggal kináltatott meg, mit azonban el nem fogadott. Később a' Don Carlos érdekeit védő, Zumalacarreguy vezénylete alatt állott sereg ellenében vállalta el a' királyné északi hadseregének vezényletét, azonban már ekkor M. öreg volt és beteges, a' királyné serege teljes fegyetlenségben, azon kivül az udvar iránta soha sem volt teljes bizalommal 's csak szükséges rosznak tekintették, 's igy történt, hogy a' rend helyreállitása nem sikerülhetvén neki, már 1835 aprilban lemondott állomásáról. Bomlott egészsége helyreállitása végett fürdőkbe utazott. *Mendizabal* (l. ezt) alatt 1835 octoberben ismét cataloniai főkapitány lett, 's meghalt Barcelonában 1836 dec. 26. — k.

Minano y Bedoya (Sabestian de), spanyol politicus, történet- és földiró, szül. 1779 Palencia tartományban. Salamancában végezte a' jogtudományt 's orvostant. Sevillában, hol Louis de Bourbon infans és érsek titkára volt, 's később Madridban több kitünő tudós és költővel lépvén ismeretségbe, ez által iróvá képezte magát. A' háborus idők zavarai 's a' pártok egymás elleni küzdései között nem maradt ő sem érintetlen, 's hosszu hányódás, elfogatás's kiszabadulás után 1816 Madridba költözött, hol egészen irodalmi munkásságnak akará magát szentelni. Az 1820 és 1823 évi ellenforadalom kitörésekor az alkotmányos intézetek védőjeként lépett fel 's hallatlan benyomást idéztek elő e' tárgyra vonatkozó classicus prózai müvei, mint: „*Cartas del pobrecito holgazan; — Cartas del Madrileno; — Cartas de don Justo Balanza; — Discurso sobre la libertad de imprenta*; — *Los usos y derechos impresciptibles del pueblo soberano por excelencia.*“ — Annálinkább feltünt, midőn a' második restauratio és

másodszori Francziaországba költözése után egészen ellenkező nézeteknek hódolt 's az u. n. felvilágosodott despotismus hiveként lépett fel; illy művei a' francziául megjelent : „*Histoire de la revolution espagnole, pendant les années* 1820 *et* 1823, par un témoin oculaire" (Paris 1825) ; és spanyol nyelven : „*Examen critico de las revoluciones in Espana* durante los anos de 1820 y 1823 y la de 1836" (2 kötet Paris 1838). Ezenkivül kiadta Spanyolország és Portugal geogr. és statist. szótárát (11 köt. Madrid 1826—28). Tagja volt a' történelmi kir. akademiának. — a.

Mineralogia l. *Ásványtan.*

Mingrelia, azaz : ezer forrás országa, igy neveztetik azon mintegy 100 □ mfdnyi , igen hegyes és vizdus tartomány, melly a' Perzsia és Oroszország közti béke , vagyis 1813 óta ez utóbbi országhoz tartozik. Határai nyugotról a' Feketetenger, északról Abchasia, délről Imerethia, keletre a' Kaukazus. Egy részét keresztülfutja az Elbrus. Lakosainak száma 1834-n 61,000 volt, kik a' görög egyházhoz tartoznak. Mingrelia korábbi czárja, ki most Oroszország szolgálatában áll , „a' Feketetenger fejdelmének" czimezte magát, 's egészen korlátlanul uralkodott. Az ország kis, de meglehetősen jól épült városában *Isgaur* vagy *Iskuriah*ban lakott, a' Feketetenger partján. Ez legfontosb kereskedelmi városa, hol leginkább sóval, fegyverrel 's rabszolgákkal üzetik kereskedés. Legnagyobb erősségei *Poti* és *Kale* a' tenger partján. *Martwili* görög klastromban egy püspök lakik. A' lakosok *Kadzariai*-nak nevezik magokat, 's még mindig igen durvák 's miveletlenek. — k.

Minutoli (Heinrich , Freiherr Menu von) , német iró 's régiségbuvár, szül. 1772 Genfben, savoyi családból. Porosz szolgálatban a' francziák ellen harczolt, 's később a' porosz király egyik fiának nevelője lett. Kiválólag széptani buvárlatokkal foglalkozván , 1820 egy aegyiptusi tudományos utazás vezérletével bizatott meg. 1820 aug. 17 elhagyá Triesztet, sept. 7-én Alexandriába ért. Társai voltak : *neje*, Schülenburg grófné, *Hemprich* és *Ehrenberg* természetbuvárok, *Scholz* orientalista , *Gruoc* épitész 's később *Liman* tanár. Legelső czélja Aegyptusban Jupiter Ammon orakuluma volt ; M. bebizonyitá, hogy ez a' mai Siwah Kebir helyén állott (29° 12′ ész. szél. 's 54′ keletre Ferrótól). Sok veszélylyel egybekötött utjában több társa meghalt, köztök Gruoc és Liman. Kairón kivül meglátogatta Thebát és Assuant, 's azután Damietten keresztül Alexandriába tért viszsza , 's Trieszten keresztül 1822 augustusban ismét Berlinben volt. Gyüjteményeinek egy részét hajótörés által vesztette el, a' megmentett tárgyakat a' porosz király vette meg 22,000 talléron. Ezek közt volt több mumia, aegyiptusi istenszobor és sok papyrustekercs. A' tudományok akademiája Berlinben Minutolit kinevezte tiszteletbeli tagjának, 's a' király altábornagyi ranggal nyugdijazá. Korábbi iratai : „*Betrachtungen über die Kriegskunst* (Berlin 1799 2 köt.) ; — *Untersuchungen über antike Glasmosaik.*" — Utazásának eredményeit tartalmazza : „*Reise nach dem Tempel des Jupiter Ammon und nach Oberägypten* (Berlin 1824 4.), továbbá : *Nachtrag zu einer Reise*" etc. (1827). E' nagyobb munka egy kivonatja megjelent Berlinben 1825. — Egyéb iratai : „*Beschreibung der zu Stendal* 1826 *u.* 27 *gefundenen heidnischen Grabstätten* (Berl. 1828) ; —

Beiträge zur Biographie Friedrich Wilhelm III. (Berlin 1843); — *Militärische Erinnerungen*" (Berlin 1845.) — a.

Miskolcz, Borsodmegye fő- és székhelye, hazánknak egyik szebb jövőt váró 's igérő városa, melly már több idő óta igyekezett szabad kir. városa lenni, azonban az ujabb kor nem levén kedvező a' kiváltságok osztogatásának, egész a' forradalomig csak privileg. koronai város maradt. Népessége megközeliti a' 30 ezeret, 's ezek nyelvökre nézve csaknem mind magyarok. Miskolczon a' hatalmas magyar elembe az egyéb nemzetiségekhez tartozó apró töredékek is beolvadnak. Vallásra nézve a' nagy többség reformált, 's ezen hitfelekezet itt derék középtanodával is bir. Miskolcz fekvése, a' diósgyőri regényes völgy keleti szélein, igen gyönyörü; utczái elég tágosak, de esős időben mély sárral fedvék. A' város szépitésére igen sokat tett az ujabb kor, névszerint pedig Borsodmegye egykori alispánja, Szathmári Király József; — a' büzhödt Pecze nevü mocsár szabályoztatott, csinosan kiburkolt utczák keletkeztek, a' gyalogutak több helyütt faragott kövekkel rakattak ki; a' főbb utczák világittatni kezdtek; többféle közintézet, takarékpénztár 'stb. állott fel, 's uj szinház épités is foglalkodtatta az elméket. Van Miskolcznak 2 piacza, mellyek egyikén, az ujvárosin, évenkint uj meg uj csinos épületek emelkednek, 's 5 népes vásár tartatik; 2 kath., 2 reform., 1 óhitü temploma, sinagógája; minorita-zárdája 's gymnasiuma ezen szerzetesrend vezetése alatt; óhitü grammaticális iskolája; szép és nagy megyeháza, melly az ország szebb középületei közé tartozik. — Miskolcz ipara nem megvetendő, 's folytonos haladásban van; a' földmivelésen, 's bortermésen és kereskedésen kivül, a' kézmüvek is szorgalmasan üzetnek. Különösen sok a' csizmadia. Buzakenyere hires. Határa 8350 hold; ebből 2420 hold első osztályu, és már József császár osztályzása szerint legsikeresb buzát termő szántóföld, 4764 hold rét és legelő, 1275 hold szőlő. A' miskolczi bor kitünő kedves, édes, de e' mellett erős és állandó; 's még sokkal jobbá tétethetnék, ha a' lakosok a' borkészitésben 's pinczemesterségben jártasabbak volnának. Sok aszubór is készül. A' miskolczi szőlőhegyekben több mint 1000 pincze van. — Miskolcz piacza hires, 's leggazdagabb egész felső Magyarországon; gabonáját a' gömöriek, szepesiek vásárolják össze; borát szinte a' felső m. országiak 's ezeken kivül a' lengyelek viszik el, ugy a' sertést is; gyapja Losoncra 's Pestre vándorol. Egyébiránt a' kereskedés főleg görögök és zsidók kezeiben van, kik közt sok vagyonos találtatik. — h.

Missiók, missionárius-ügy l. *Térítők, téritészet.*

Mississippi l. *Egyesült államok Északamer.*

Missouri l. *ugyanott.*

Mitscherlich. 1) *Kristóf Vilmos*, költészet és szónoklat tanára Göttingenben, született Thüringenben. A' göttingai egyetemhez *Heyne* (l. ezt) helyébe választatott. A' régiek irodalmának mély ismerője, mit következő kiadásai tanusitnak: „*Lectiones in Catullum et Propertium*" (Göttinga 1786); — a' homéri „*Hymnus in Cererem*" (Leipz. 1787), 's különösen „*Horácz*" kiadása (2 kötet Leipzig 1800—801). Későbbi időkben sokat foglalkozott virág- 's méhtenyésztéssel. Ujabb kiadásai: *Theokrit* feletti jegyzetei (1825) 's hat darab „*Racemationes venusinae*" (1827—33). — 2)

E., vegytan tanára Berlinben szül. 1794 Jever mellett. Elébb más tudományszakokkal foglalkozván, csak 1818 választá a' vegytant élete feladataul. Az isomeria föltedezése által 1819 a' Berlinben mulatott *Berzelius* svéd vegytanárral ismerkedett meg, kivel Stockholmba ment, 's itt 1821-ig maradt, 's ekkor Berzelius ajánlatára választatott meg Berlinben vegytan tanáraul, 's *Klaproth* helyébe akademiai tagul. Munkája: „*Lehrbuch der Chemie*" (Berl. 1829—35; 4 kiad. 1844); egyébiránt Poggendorff „Annalen"jeiben sokat dolgozott. — a.

Mittermaier (Károly, József, Antal,) badeni tanácsos, a' jogtudomány nyilvános oktatója a' heidelbergi egyetemnél, Németország egyik legtekintélyesb, legalaposb jogtudósa, 's legszorgalmasb jogt. irója; született 1787. aug. 5-ikén. Tanult a' landshuti 's heidelbergi egyetemeken, 1809 lépett fel először, mint privatdocens Landshutban, 's ugyanott rendes professorrá lett 1811-ben. 1819-ben Bonnba hivatott; 1821 óta pedig Heidelberg egyik büszkesége. 1831-ben Bruchsal város egyik képviselővé választotta a' badeni kamarába, 's e' minőségben befolyásos hatást gyakorolt a' törvényhozásba és alkotmányos államéletbe. Fáradhatlan szorgalma közcsodálatot gerjesztett, midőn két nagy hivatásának egyazon időben olly tökéletesen felelt meg, 's Karlsruhe és Heidelberg közt folytonosan utazván, amott kitünő követ, itt kitünő professor volt, 's magát mintegy megkettőztette. Inditványai közt nevezetesek: az ugynevezett administrativ-igazságszolgáltatás megszüntetését, a' bottali vallatás eltörlését, a' polgárok által leteendő alkotmányesküt illetők 'stb.; kitünő érdeme van a' községrend kidolgozásában, mint az e' tárgy kidolgozásával megbizott commissio tagjának 's tudósitójának; továbbá, mint szerencsés közvetitőnek a' két kamra közti villongásokban; a' nyilvánosságra és szóbeliségre épitett uj polgári perrendtartás körül, már a' parlamenti tárgyalás előtt, nagy érdemet szerzett, mint az ennek tervezésére összehivott törvényhozási választmány lelkes és szakértő tagja. Mint a' badeni kamra egyik osztályelnöke fő részt vett az 1831 septemberi hires nyilatkozatban: „sajtószabadság nélkül semmi budget!" a' tárgyalásnál azonban, nem annyira heves mint *Welcker*, *Rotteck* 's *Itzstein*, — *Duttlinger*-rel együtt a' mérsékeltebb nézetek organuma volt, 's épen ezért bizonyosnak lehetett tartani, hogy ha szavát valamelly rendszabály mellett fölemelte, a' kamra minden töredékei egyesültek körüle, 's véleménye rendesen eldöntő volt. Mint szónok igen kitünő, szép előadása, zengzetes mellhangja, eszméinek világos egyszerüsége 's folyékony, kellemes könnyüség által. — 1833-ban a' badeni kamra által, *Rotteck* és *Fährenbach* társaságában, következkamrai elnökségre jelöltetvén ki, a' kormány által ő neveztetett elnökké. — Ekkint tehát Mittermaier a' népképviselők tisztes sorában is kivivta azon szép hirt 's nevet, mellyet tudós és iró minőségében, már Landshut 's Bonnban, főleg pedig Heidelbergben szerzett magának. A' fő irányok, mikben a' jogtudományt különösen müvelte, a' német magánjogot, a' perrendtartás elméletét, 's a' büntetőjogot érdeklik. Már 1812 Landshutban irta „*Einleitung in das Studium des germanischen Rechts*" munkáját; 1819-ben „*Die öffentliche und mündliche Strafrechtspflege und das Geschwornengericht*" értekezését, mellyben még az esküttszékek ellen nyilatkozik. Ebbeli nézetét később egészen megváltoztatá, 's a' badeni

kamarában, 's a' sajtótörvény feletti vitatások alkalmával már ugy lépett fel, mint az esküttszéki intézvény alapos védelmezője. — 1821-ben jelent meg, szinte Landshutban, a' „*Lehrbuch des deutschen Privatrechts*" mellyet később a' „*Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts*" czimü átdolgozással pótlott, melly a' német jognak egyik legkitünőbb előadása, 's negyedik bővitett kiadásban (2 köt. Landshut, 1831) a' kereskedelmi, váltó, és tengeri jogot is tartalmazza. — Bonnban 1820-ban jött ki tőle: „*Der gemeine deutsche bürgerliche Process, in Vergleichung mit dem preussischen und französischen Civilverfahren, und mit den neuesten Fortschritten in der Civilgesetzgebung;*" ezt később nehány „*Beitrag*" követé, egyenkint igen becses és fontos munkák a' törvényhozónak ugy, mint a' gyakorló jogásznak. — A' büntető jogi eljárást is már 1810—12-ben feldolgozta a' „*Handbuch des peinlichen Processes*"ben (Heidelb., 2 kötet) mellyet később még bővebben 's jelesebben fejtegetett következő munkáiban: *Das deutsche Strafverfahren in der Fortbildung durch Gerichtsgebrauch und Particulargesetzbücher* (1832 2 köt.); — *Theorie des Beweises im peinlichen Process* (2 köt. Darmstadt 1821); — *Anleitung zur Vertheidigungskunst im dreifachen Kriminalprocesse*" (Landsh. 1820); — „*Das deutsche Strafverfahren in geneuer Vergleichung mit dem englischen und französischen Strafprocess* (1833) 'stb. — *Zachariae*vel társaságban adta ki a' heidelbergi „*Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes*" folyóiratot; *Löhr, Thibaut* 's egyebekkel az „*Archiv für die civilistische Praxis*" folyóiratot szinte Heidelbergben; *Abegg Wächter* 's egyebekkel pedig a' „*Neues Archiv des Criminalrechts*" folyóiratot Hallban. *Mittermaier* figyelme mindenre lelkiismeretesen kiterjedt, a' mi Európaszerte a' jogi világban történt, 's e' részbeni levelezése igen kiterjedt volt, 's ezért kutforrásai felette gazdagok. A' magyar büntetőjavaslat felőli kedvező véleménye hazai törvényhozásunkat igen kiemeli, midőn e' javaslatot a' legujabb tudományos haladásoknak minden európai codexek közt leginkább megfelelőül állitja elő. — A' jeles tudós azonban nagy időkben nem tudott nagy államférfi lenni. — A' frankfurti német parlamenten *Mittermaier* is jelen volt, mint képviselő, 's osztozott a' professorok tehetetlenségében. Szomoru tekintet volt látni a' jeles tudósokat, kitünő irókat, theoriák teremtőit, szegény vergődéseikben, midőn 1848-ban a' nagyobb szabásu élet viharos oceánjára taszittattak; milly ellentét a' britt fajnak gyakorlati államférfiaival! mennyi üres szőrszálhasogatás! milly eltörpülése a' régi nagyságnak 's reputatióknak! — h.

Mnemonika vagy *Mnemotechnika* (Emlékezettan) azon müvészet, melly által bizonyos módszer szerint az emlékező erő rendkivüli munkálatokra tétethetik képessé. Illy módszer idő folytán igen sok tünt fel, azonban többnyire hiányosaknak bizonyultak be, ugy hogy ujabb időkben az egész dolgot meddő mesterkedésnek kezdék tekinteni. Csupán a' közel mult évtizedben kezdett *Reventlow* 's utána mások sikeresebbnek igérkező utat, azonban ezek eredményei sem jelenkeznek igen kedvezően. — Már a' régiek ismertek egy emlékezettant, mellynek feltalálója a' görög költő *Simonides* volt, 's erről emlékezik többi között Cicero (De oratore) 's Quinctilian is. A' régi mnemonikusok módszere ez volt. Felvettek egy határo-

zott tért, p. o. egy szobát, 's e' térben bizonyos helyeken 50 vagy 100 tárgyat jegyeztek meg magoknak ; 's e' helyekkel köték össze azután a' nevek 'stb. egyes képeit, miket bizonyos sorozatban emlékökben akartak megtartani. A' nehézség itt abban állott, hogy nemcsak minden megtartandó fogalom vagy tárgy számára illő képet kellett találni, hanem e' képet ugy is kelle megtartani, hogy a' meghatározott 's pontosan megtartandó helylyel való összefüggésére azonnal rálehetett légyen emlékezni. Mindamellett az összeköttetések ezen módszere lényegére nézve ugyanaz volt, melly a' mnemonikus rendszereknek a' legujabb időkig szolgált alapul. — A' 15 század óta ismét különböző tanokat találunk ; egy részről e' müvészetet kabbalisticus titoktan gyanánt üzték, igy Giordano *Bruno* olasz, Lambertus *Schenkel* német ; más részről jeles fők is foglalkoztak vele, igy Conrad *Celtes* a' 15 században 's később *Leibnitz*. E' módszerek többnyire csak a' régiek módositásai valának ; azonban mégis némellyek, mint *Winkelmann*, *Leibnitz*, az angol *Grey* (1756) 's mások, ott, hol számokat kellett megtartani, a' számjegyek helyébe betüket helyettesitettek, miket különböző módon egyesitettek a' megjegyzendő szóval, p. o. a' végszótagnak ezen betükké változtatása által. — A' jelen század első tizedében *Kästner* német lelkész (*Mnemonik oder System der Gedächtnisskunst der Alten* Leipz. 1804) 's *Aretim* báró, müncheni könyvtárnok (*Systematische Anleitung zur Theorie und Praxis der Mnemonik.* Salzb. 1810) ujra felébreszték az e' tudomány iránti érdeket. Mindkettő nyilvánosan adta bizonyitványait módszerének. Ez időben lépett fel külön módszerével *Frinaigle* Gergely szerzetes is, 's több országbani utazásai közben iparkodék azt terjeszteni. Később *Aimé Paris* (*Principes et applications diverses de la mnemotechnie.* 7 kiad. Par. 1833) tett e közzé érdekes, de igen halmozott módszerét. Ezt módositák *de Castilho* Jos. Feliciano és Sándor testvérek, portugal menekültek a' Miguelféle zavarok idejében, kik 1832 Francziaországban 's Belgiumban több izben adtak nyilvános próbákat. (*Traité de mnemotechnie.* 5 kiad. Bordeaux 1835 ; — és „*Dictionaire mnemonique*"). Saját módszert alakitott a' lengyel *Jazwinsky* ; 's ennek terjesztése végett külön társulat alakult, sőt az oktatás körül is sikerrel alkalmaztatott, később *Bem* (lásd ezt) lengyel tábornok által tökélyesittetett. Később gr. *Majláth* János (l. ezt) lépett fel egy említésre méltó, de korántsem uj rendszerrel (Wien 1842). Németországban a' dán *Reventlow* Károly Otto emelé a' mnemotechnikát azon fokra, honnan a' tan- és oktatásügybe foghat átlépni. „*Lehrbuch der Mnemotechnik*" (Stuttg. 1843) czimü munkájában visszautasit minden jelképiséget (symbolicát) minden emlékezeti működést észbeli működésre visz vissza, 's módszerét azon elvre alapitja, miszerint legkönnyebben 's legbiztosabban azt tarthatjuk meg, a' mi gondolattá vált 's öntudatba ment által. E' módszer sikerességének Reventlow, számos utazásaiban bámulatos példáit adá, 's már is sok nevelő használta azt történelmi adatok tanitásánál. E' tanulmányt felette könyiti a' „*Wörterbuch der Mnemotechnik*" (Stuttg. 1844). Határozottabb kifejtésre is alkalmas még e' rendszer p. o. nyelvek tanulására 'stb. — Magyar nyelven *Lichtenstein* György (l. ezt) mutatott fel e' téren a' közelmult időkben szép eredményeket. — a.

Moa. Kiveszett madárfaj a' struczok családából, mellynek óriási csont-

jai Új-Seeland szigetén találtattak fel, 's Londonban, a' seborvosok kir. museumában köz személetre kitétettek. — E' csontok után itélve, többféle neme lehetett, 's magassága 14—16 lábat meghaladhatott; lábai három ujuak, mint a' kazuáré, 's az australiai Emué. Anatomiai szerkezete bizonyitja, hogy növényevő állat volt. Kiveszése nem felette régi lehet, mert az uj-seelandiak, kik e' madárfajról sokat regélnek, most is élőnek állitják, noha egy utazó sem látott még Moát, 's azon helyeken, hol lakozni mondattak, csak csontjaik találtatnak. Ornithologiai neve : Deinornis gieganteus. Értekezett róla Owen Richard a' „Zoolog. Society" munkálataiban 1839. — h.

Möbius (Aug. Ferd.) czillagászat tanára a' lipcsei egyetemnél, szület. 1709 Schulpfortében. Tanári állomására 1816 választatott meg rendkivüli tanárul. Ugyanazon évben a' kormány költségén beutazta Németország legjelesb csillagdáit, 's itt szerzett tapasztalatai nyomán készité tervét a' lipcsei csillagda átalakitására. Terve 1818—21 létesült. 1844 lett a' csillagászat rendes tanára. Csillagászi tevékenységének első gyümölcseit közlé : „*Beobachtungen auf der Sternwarte zu Leipzig* (1823). Későbbi iratai : *Barycentrischer Calcul*, ein neues Hülfsmittel zur analytischen Behandlung der Geometrie (1827), melly korszakot alkotott a' geometriában ; — *Lehrbuch der Statik* (1837) ; — *Die Elemente der Mechanik des Himmels*" (1843). Azonkivül számos értekezései vannak *Crelle* „Journal für Mathematik"-jában. — a.

Mochnacki (Maurycy), lengyel iró, szül. 1804. Gallicziában, tanulmányait a' varsói egyetemben végzé. Itt történt, hogy titkos társulatokbani részvéttel vádoltatván, Konstantin nagyherczeg parancsára, a' tanulók sorából kitörültetett 's nyilvános hivatalviselésre képtelennek nyilvánittatott. Nehány hónap mulva szinte illy vádnál fogva ujra elfogatott, de mint akkor, ugy most is mindent tagadván, 9 havi fogság után szabadon eresztetett. Minden hivataltól elzárva, egy neki ajánlott censori állomást fogadott el, de itt a' kormány szándékaitól olly eltérőleg működött, hogy már 2 hónap mulva elbocsátották. 1826—30 egy ipar és gazdasági lapnál dolgozott, 's a' belügyministerium gyári osztályában volt alkalmazva. Ez alatt szerkeszté (1827—29) a' „*Gazeta polská*"-t és később a' „*Kurjer polski*"-t, mellyben egész a' forradalom kitöréseig naponként voltak tőle czikkek. Azonkivül névtelenül számos izgató iratot bocsátott közre, mik igen elterjedtek. Bátyjával, M. *Kamillal* együtt tagja volt valamennyi titkos társulatnak. A' fölkelés kitörésekor fegyveres kézzel járt Varsó utczáin. Hatása már igen nagyra növekedőben volt, midőn véletlenül Konstantin nagyherczeg irományai között egy tervjavaslatot találtak, mellyet fentemlitett befogatásakor az akkor 18 éves M. készitett börtönében, 's mellyben a' nagyherczegnek megmutogatni igyekvék, miként lehetne Lengyelországban egy uj nevelési rendszer által a' terjedő felvilágosodásnak ellene dolgozni. M. ezáltal gyanussá lévén a' forradalmi férfiak előtt, közlegénynek állott be az első vadászosztályba, 's több csatában vitézül viselte magát, mig Ostrolenka mellett négy nehéz sebet kapott. Gyógyulási ideje alatt ismét tollával dolgozott, 's névszerint több becses czikket irt a' „*Dziennik powszechny*"-be. Varsó eleste után Francziaországba ment, de itt is sokat üldözték honfitársai, mig

1834 Auxerreben meghalt. Most ismerték el csak becsét, 's a' lengyel emigransok colossalis mellképet állitottak emlékeül. Mint publicista Lengyelországban az első helyek egyikén áll. Tudományos becsesel birnak „*a' lengyel irodalom a' 19 században*“ (1 köt. Varsó 1830) 's „*a' lengyel fölke.és története*“ (2 köt. Par. 1834) czimü munkái. Elszórva megjelent czikkeit *Jelowicki* adta ki „*Pisma rozmaite*“ (Vegyes iratok. Par. 1836) czim alatt. — a.

Modena. Ezen olasz souverain herczegség, valamint a' vele szomszédos Parma is, a' nagy Po-völgyben fekszik. A' most vele egyesült Massa-Carrara herczegséggel együtt a' Középtengerig ér, északra Lombard-Velencze és Guasztalla, keletre az Egyházi állam, dél-keletre Toscana, délről Lucca és a' tenger, dél-nyugotra Genua és Toscana egy része, nyugotra Parma határozza. A' Pó környékei rónák, délfelé egész az Apenninekig emelkedik. Legmagasb csucsa a' *Cimone*, 6548 láb. Minden folyó az Apenninekből ered, legnagyobb a' *Secchia*, mellyből sok csatorna szolgál a' rétöntözésre. Fő termékei nemes déli gyümölcs. A' növényzet virágzó, kivevén az Apenninek magasabb vidékein. Az egész ország tele van majorságokkal, a' bortermesztés élénk, a' marhatenyésztés fontos, szintugy a' selyemipar is. A' nép fő élelemszerei közé tartozik a' kukoricza. Az ásványország vasat, márványt 's hegyi olajat nyujt. A' műipar csekély, miután a' lakosok legnagyobb része földmiveléssel foglalkozik. A' legtöbb gyári tárgyakat külföldről veszi, ellenben gabonát, bort, szarvasmarhát, disznót, vajat és sajtot nagy mennyiségben visz ki. Jeles utakkal birván, a' szállitási kereskedés tetemes. — Az 1847-ben hozzáadott részekkel együtt M. kiterjedése 100 □ mfd, 's lakosainak száma 515,000. A' kormányforma absolut-monarchia, 's az uralkodó herczeg az austriai ház egy oldalágához tartozik. Politikai tekintetben 5 tartományra van osztva, 's ezek: Modena, Reggio, Garfagnana, Massa-Carrara és Lunigiana. Általában az osztrák törvények érvényesek, de ezek külön törvénykönyvben vannak összeállitva. Az oktatásügy elhanyagolt állapotban. Az osztrák lábra szervezett katonaság 1300 emberből áll, az államjövedelem 1,500,000 ft. Midőn a' luccai herczeg 1847 octob. 4-én herczegségét egyezség utján Toscanának engedte át, M. Fivizzanót vette igénybe, a' mit 1847. dec. 4. meg is nyert Toscanától. A' parmai herczegnő halála után (1847. dec. 18.) Gaustalla és Parmának az Enza jobb partján fekvő kerületei is Modenának jutottak, minek ellenében ez Villafranca, Treschietto, Castevoli és Mulazzát Parmának engedé által, 1848 januar 8-iki egyezség által. De IV. *Ferencz* herczeg (lásd ezt) kormánya olly kevéssé volt népszerü Olaszországban, hogy a' toscanai részek vonakodtak Modena alá adni magukat. A' herczeg fegyverhatalomhoz folyamodott, mellynek azonban csak az összes olasz forradalom legyőzése után lett sikere (lásd *Olaszország*). — k.

Möglini gazd. intézet l. *Mezei gazdaság*.

Mohl I. *Gyula*, professor a' párisi College de France-nál, würtemhergi követ 's consistoriumi tánácsos Mohlnak egyik fia, szül. 1800 oct. 25-kén Stuttgartban, 1818 óta Tübingenben tanult, hol 1820-ban phil. doctora lett, 1823-ban pedig keleti nyelvtudománya bővebb kifejtése végett Párisba ment. 1826-ban a' keleti irodalom rendkivüli tanára lett Tübingen-

ben, azután több évet haszonnal töltött Londonban 's Oxfordban, 's 1831-ben, a' franczia kormány felhivására, Firdusi persa költő átdolgozását vállalta el a' „Collection orientale" számára; 1833-ban állandó alkalmazást nyert Párisban, 1841-ben pedig az „academie des inscriptions" tagja lett. M. Gyula, tagja a' párisi és londoni ázsiai társaságoknak, a' turini 'stb. akademiáknak, 's lovagja a' würtembergi koronarendnek. Már 1829-ben adta ki Olshausen társaságában a' „Fragments relatifs á la religion de Zorousse" (Paris); később pedig gondoskodott Confucius „*Chiatling*" vagyis énekek könyvének, 's más nevezetesb keleti munkáknak kiadásáról. — II. *Robert*, Gyulának testvére, tübingeni jogtanár, 1848 a' frankfurti parlamenten igazságügy minister, azóta pedig würtembergi minister, a' mérsékelt iskolához tartozó, 's a' szabadelmüséget csak homoeopathiai adagokban használó államtani iró, 's kitünő államtan-oktató, a' „*Staatsrecht von Würtemberg; System der Praeventiv-Fustiz; Die Polizei- Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates; Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit Volksvertretung*; 'stb. munkák szerzője. — III. *Hugo* növénytan professora Tübingenben, kinek e' nemü munkái megérdemlik nagy hirüket. — IV. *Max* a' német birodalmi gyülés tagja, würtembergi adótanácsos és szinte iró. — k.

Mohnike (Gottl. Christ. Fridr.), az északi irodalom és régiségek szorgalmas buvára, szület. 1781 Németországban. 1825 egy hosszasb betegsége alatt ismerkedett meg Greifswaldban *Tegnér* svéd költő müveivel, mi arra birta, hogy azontul egész lélekkel a' skandináv irodalomra adta magát. 1827 déli Németországot, 1829 Svédországot utazta be. Egyház és irodalomtörténeti iratainak száma igen nagy. (Ezek között van: „*Zur Geschichte des ungarischen Fluchformulars*. Grefsw. 1823). Azonban legterjedtebb hirre svéd és ó-északi költemények fordításával tett szert, 's ezáltal Svédország irányában különös érdemeket szerzett. Tegnér, Nicander, Geyer, Afzelius 's más svéd költők müveinek fordítását tőle birja a' német közönség. Meghalt 1842. — a.

Mohs (Fridrik), egyike az ujabb kor legjelesb ásványtanászainak, ki rendszeres vizsgálatainak megállapitása által tetemes lendületet adott az ásványtannak, szület. 1774 a' Harcz hegység vidékén. 1798 a' freibergi bányász akademiában tanult. Egy ideig bányászi hivatalt viselt, utóbb Dublinban működött egy tudományos intézet megalapitása körül, végre ismét visszakerült Freibergbe. 1802 Bécsben tartózkodott, 's több utazást tett Austriában, hol a' cs. kormány által több ásványtani megbizatásokban is részesült. 1811 Grátzban a' Johanneumban neveztetett ki az ásványtan tanárává; az intézet gyüjteményeit ezalatt kifejlett 's megállapitott uj rendszere szerint rendezte. 1817 tudományos utazást tett Angliába, honnan visszatérve a' nagyhirü *Werner* (l. ezt) helyébe Freibergbe választatott az ásványtani tanszékre. Itt összegyüjté tapasztalatait egy kis iratban: „*Charaktere der Classen, Ordnungen, Geschlechter und Species des Mineralreichs*" (Dresden), melly nem sokára második bővitett kiadásban jelent meg. Harmadszor e' munka illy czimmel jelent meg: „*Grundriss der Mineralogie*" (2 kötet Dresda 1822—24). Később ismét uj kidolgozás alá került a' munka, midőn I. Ferencz császár a' tudós szerzőt 1826 a' bécsi ásványtani muzeum tanszékére hivta meg. Itt mindent

készen talált, hogy a' muzeumot császári fénnyel saját nézetei szerint rendezhesse. Ez uj rendezés külön iratban jelent meg : „*Das k. k. Hof-Mineralien-Cabinet.*“ 1838 bányászati tanácsos lett, de már 1839 meghalt. — Fentebbi iratain kivül megemlitendő még : „*Versuch einer Elementarmethode zur naturhistorischen Bestimmung und Erkenntniss der Fossilien*“ (1 köt. Wien 1813) ; és „*Anfangsgründe der Naturgeschichte des Mineralreichs* (Wien 1832 2 kiad. folytatta *Zippo* 2 köt. Wien 1836—39).—a.

Molbech (Christian), kitünő dán nyelv- és történetbuvár, szül. 1783 Soröeben. A' könyvtárnoki szakra képezte magát. 1806 szerkesztőtárs volt a' tudományok dán kir. intézete által kiadott „Dán nyelv szótárá“-nál. Számos utazást tett Svédországban, Dániában, Német-, Franczia-, Angol és Olaszországban, miknek eredményét több rendbeli utazási rajzaiban állitotta össze. 1823 irodalomtörténet tanárává 's kir. könyvtárnokká neveztetett ki; 1830—42 szerkesztőtársa volt a' kir. szinjátékoknak. Mint iró különösen a' hazai és északi történelem kidolgozásával, itészeti 's összehasonlitó nyelvtanulmánynyal, aesthetikai és műkritikával, könyv- és könyvtártannal foglalkozott. Irt nagyszámu történeti monographiákat, 's az ujabbkori mozgalmakba is beleszólott (Schleswig-Holstein ügyét illetőleg 1847). De leghatározottabb érdemei a' nyelvbuvárlati téren vannak, illyen müvei : „*Dansk Ordbog*“ (2 köt. Kopenh. 1833); *Dansk Dialect. Lexicon*, mellyet 1841 végzett be. Azonkivül kritikai jegyzetekkel ellátott dán nyelvrégiségeket, költészeti gyüjteményeket, anthologiákat, 's a' könyvtártanra vonatkozó iratokat adott ki 'stb. — a.

Moldva és **Oláhország**. Mig egész nyugoti Európát politikai viharok dulták, azalatt a' dunai fejedelemségeknek is meg voltak forradalmai, ámbár azokat többnyire alig vevék másutt észre. Oroszország itt egy lépéssel ismét előre haladott. A' románság erkölcsi hatalma, melly a' muszkabirodalom terjesztésének annyira utjában állott, meg van törve, 's Oroszország megközeliti azon czélját, mellyet a' görög szabadságháboru óta tüzött maga elé. Hiában követtek el a' Dunatartományok külön nemzetiségei mindent, hogy a' nagy szláv birodalomba olvasztástól megmeneküljenek; ujabbkori történetök bizonyitja, hogy e' sorsukhoz mindinkább közelebb jutnak a' románok, kiknek főtömegei Moldvában és Oláhországban vannak egyesülve. — Az 1774-iki Kutsuk-kainardsi békében Oroszország közvetett uralomra tett szert a' Dunánál, 's szivesen adta vissza hóditmányait, a' fejedelemségeket 's Bessarábiát. 1781 megegyezett a' porta, hogy Oroszország Moldva és Oláhország számára egy fő consult nevezhessen ki, a' ki a' hoszpodárok kormányügyeire felügyeljen. 1806—12 megszállva tartá Oroszország a' fejedelemségeket, de a' bukaresti béke után, mellyben régi előjogai megerősittettek, visszavoná seregeit. Az 1821 évi moldva és oláh fölkelést az északi birodalom félreismerhetlen boszankodással tekinté. A' fölkelők utolsó vezérei *Georgakis* és *Athanasios*, a' Pruth tul partján álló oroszok jelenlétében estek el. Mivel a' porta nem bizott többé a' görögökbe, ujra belföldi hoszpodárokat választott, (mit Maurokordatos Sándor tanácsára a' 18 század első felében szüntetett meg, azóta a' megkedvelt rendszer szerint rendesen kalandor vagy önző görögöknek mintegy bérbe adván a' hoszpodárságot). Az uj hoszpodárok lettek : Moldvában *Sturdza* János, Oláhországban *Ghika*

Gergely. Az 1826 ackermani szerződés folytán határoztatott: hogy a' két hoszpodárt a' bojárok választják, a' szultán megerősiti, uj választás azonban csak akkor áll be, ha a' meg nem erősitést Oroszország is helybenhagyja; hasonlóul az orosz udvar beleegyezésétől függ egy hoszpodár letétele, adókivetéseknél az orosz követ netaláni ellenvetései figyelembe veendők. A' drinápolyi békekötés koronáját tevé fel az orosz politikának. A' török szultán hatalma árnyékká, puszta névvé törpült. A' czár a' fejedelemségek védurának, a' szultán fő hűbérnökének nyilvánittatott. A' porta Oláhországnak engedte át Giurgewo, Braila és Turnu erősségeket, a' Dunát elismerte határul, 's beleegyezett, hogy azon tul egy török se telepedhessék meg. A' beligazgatás és törvénykezés felszabadittatott, a' portának fizetendő adó egyszer mindenkorra meghatároztatott. A' szultánnak nem maradt egyéb joga, mint a' bojárok által választott hoszpodár megerősitése. Az adó csekély volt, miután más uton ismét nagyobb összegeket vesztett a' porta. Oroszország ezenkivül egészen öntetszése szerint rendezte a' fejedelemségeket. A' fő kormányzó, *Kisseleff* tábornok Pétervárról alkotmányt 's szervezeti törvényeket hozott magával, mellyek szinleg egy bajor gyülekezet elé terjesztettek 's kihirdettettek. Moldvában 's Oláhországban az alkotmány 's közigazgatás lényegre nézve egyenlő, 's azért itt csupán a' fontosabb Oláhországét közöljük. Az alkotmány neve: *Reglement organique* 's 1829 kelt. A' végrehajtó hatalmat a' hoszpodár birja, a' törvényhozóit egy közgyüléssel osztja, melly 20 első rangu bojárból, 19 alsó nemesből, az arzeti, buzeovi és rimniki püspökökből áll. E' gyülés, mellynek összeállitására a' fejedelemnek van legtöbb befolyása, csupán javaslatokat tesz, miket a' hoszpodár egyszerüen visszautasithat. A' közigazgatás orosz mintára van rendezve; minden kerületben van egy elmozdittathatlan hivatalnoki ellenőr, a' hivatalnokok minden évben elmozdithatnak. A' rendi viszonyokon Oroszország nem tett változásokat. A' reglement szerint a' *bojárok* és magasabb clerus képezi azon jogositott rendet, melly a' főgyülésre választ és választathatik, államköltségeket nem visel, 's a' botbüntetéstől föl van mentve. Második rendet képeznek a' *masszilok* (alsóbb nemesség), kik adót fizetnek, 's az alsóbb államhivatalokra birnak képességgel; harmadik rend a' polgárság, a' miserrima plebs contribuens. A' parasztok terheinek könnyitését igéré Oroszország, de a' régi adók és tartozások megmaradtak, a' robotmunkák szaporodtak. A' hadügyet Kisselef az orosz érdekek szempontjából rendezé. Moldva és Oláhország népessége 4 millio, 's a' honvédrendszer szerint tekintélyes haderőt volna képes kiállitani. De Oroszország czélszerübbnek találta, a' kisebb hűbéri államokat kisebb állandó seregekkel megajándékozni, mellyek mint az orosz sereg előcsapatja igen hasznosak, 's az ország megvédésére teljesen elegendők. Oláhországnak van 2 ezred gyalogsága, 1 ezred lándsás lovassága, tüzérsége semmi, összesen 5000 ember. 1834 a' porta elismeré a' fejedelemségek alaptörvényeit, nehogy az orosz meghatalmazott még tovább is rendezgessen, 's az oroszok még csak ekkor huzódtak vissza határaikba. Kisselef jó emléket hagyott hátra ügyessége 's látszólagos szelid kiengesztelő eljárása által. Az uj hoszpodárok lettek: *Sturdza* Mihály Moldvában, *Ghika* Sándor (l. ezt) Oláhországban. Mindkettőt hatalmaskodásokra ösztönözték, hogy igy a' nemzeti

kormányt megyülöltessék 's az orosz uralom visszaóhajtását elérjék. Ghika valóban hatalmaskodni szerető ember volt, 's épen ezért választá őt Oroszország, melléje adván a' követelő *Rückmann* consult. 1837 elérték Ghikától azt a' mit akartak, a' reglement azon változtatását, miszerint uj törvényeket 's rendeleteket a' védhatalom beleegyezése nélkül alkotni nem lehet. Rückmann helyébe *Titoff* lépett, ki egészen ellenkező uton haladt, ugy hogy az egész gyülölet most Ghika ellen központosult, kit immár elakartak ejteni. A' szegény hoszpodár egymásután küldé a' sürgönyöket Pétervárra, védelmet kérvén azon elhatalmasodó ellenzék ellen, mellyet Oroszország maga hivott létre. A' bojárok panaszt tettek a' hoszpodár ellen Konstantinápolyba, 's egy fermant eszközöltek ki, melly által Ghika engedetlenség miatt letétetvén, *Bibesko* György, Oroszország egyik hű csatlósa neveztetett ki. Moldvában egyszerübb 's könnyebb uton ért czélt Oroszország. *Sturdza* hoszpodár választatása reá nézve igen kedvező volt, mert ez nemcsak vakon hódolt az oroszságnak, hanem azonkivül ügyes ravasz ember is volt, ki használatba tudott venni minden eszközt az ellenzék elnyomására. Minden kormányügy kezelését a' melléje adott orosz meghatalmazottra bizván, 's minden gondját csak magán vagyona szaporitására fordítván, egészen az orosz érdekeknek dolgozott kezére, különösen miután kicsikart kincseinek egy részét a' befolyásosabb oroszok kezeibe csusztatta.

A' két fejedelemség szomoru közigazgatási állapota tompa forrongást idézett elő minden osztályban. A' bojárok között egy lelkesült párt alakult, mellynek czélja volt, a' Dunavidékek összes románjainak egyesitése által a' régi dák birodalmat visszaállitani, 's a' polgár és parasztnak mind anyagi, mind erkölcsi helyzetét emelni. Oláhországban megkisérté e' párt Bibesko megbuktatását, 's ezáltal uj üldözéseket hivott létre. Az 1848-iki párisi februári forradalom felizgatá a' kedélyeket mindkét fejedelemségben; még a' legfélénkebbekben is fölébredtek a' szabadulási remények, midőn az austriai tartományok, 's ezek között a' törzsrokonságu Bukovina is alkotmányt nyertek. A' legsulyosabb teher alatt nyögő Moldva volt az első, melly formulázni kezdé sérelmeit. 1848 aprilben az ország minden vidékéből egyérzelmü férfiak gyülekeztek össze a' fővárosban Jassyban, hol *Rosetti* Laszkar 's *Ghika* Vazul vezérlete alatt egy az ország fő sérelmeinek megszüntetését kérő petitio készittetett, 's a' Jassyban lakó összes bojároktól 's miveltebb lakosaitól aláiratván, a' fejedelemnek adatott által. Az elégületlenek főbbjei másnap *Maurokordatos* Aleko bojár lakásán voltak egybegyülve, midőn esti 9 órakor rögtön mintegy 1000 emberből álló katonaság a' hoszpodár fiainak vezérlete alatt körülvevé a' házat. A' bennülők elfogattak, később más előkelőbb bojárok házainál is ismételtetett ez eljárás. A' számos foglyokat Maczinba, Brailla átellenébe akarta szállitani, azonban egy vihar partra kényszerité Braia mellett a' hajót, 's ez alkalmat a' legnagyobb rész szökésre használta. April 12-én *Kotzebue* fő consul érkezett Jassyba, 's 24-én a' czár szárnysegéde, *Duhamel* tábornok. Mindkettő a' hoszpodár pártjára állott, 's kinyilatkoztatták, mikép a' czár a' dunai tartományokban sem anarchiát, sem alkotmányt türni nem fog. A' szultán hasonlóul nyilatkozott. Nem sokára orosz seregek érkeztek meg. — Oláhországban a' mozgalom Caracall, Turun és

Cellei kis helységekben keletkezett, honnan majd Krajovába, 's innen hóomlatagként zudult Bukarestbe. Olly hatalmas volt e' mozgalom, hogy egy pillanat alatt 150,000 felfegyverzett paraszt csatlakozott hozzá, ugy hogy *Bibesko* fejedelem jun. 24-én a' kivánt engedélyeket megadá, 's a' gyorsan rögtönzött, 's a' külföldiek példájára alakitott kor és körülményszerü alkotmányt aláirásával ellátá. Ő maga azonban még azon éjjel Erdélybe Brassóba menekült. *Eliade, Golesku* Miklós és István ministerek most ideiglenes kormány képében léptek fel. Az oláh politikusok nem vártak egyebet, mint hogy Törökország támogatni fogja őket, miután fölkelésük különösen Oroszország ellen volt irányozva, 's a' fejedelemség a' bomladozó birodalomnak pajzs gyanánt ajánlkoztak az északi hatalom ellen. 'S valóban eleinte olly szine is volt a' dolognak, mintha Konstantinápolyban pártolásra számithatnának az oláhok, azonban csakhamar elenyésztette az orosz diplomatia e' kilátásokat. A' hazafiak aggodalmai teljesedésbe mentek. Jul. 31-kén *Szuleiman* pasa átlépte az oláh határt, mig ugyanakkor *Omer* pasa 23,000 emberrel szállott táborba Gurgevo mellett. Aug. 3-kán tudtára adatott az ideiglenes kormánynak, hogy a' porta a' tett ujitásokat el nem ismeri, 's Szuleiman pasa meg van bizva, a' dolgok régi állapotát állitani helyre. Az ideiglenes kormány visszaléppett, de mint a' porta helyettese azonnal ismét megalakult. Még mindig sok reményt táplált az ország, a' törökök nem mutattak komoly ellenszegülést. De mig Bukaresten a' szabadelmüek tüzes szónoklatokat tartottak, azalatt az orosz küldönczök mindinkább elboriták az országot, kiknek hatása nem sokára számos bojár eltünésében, a' földnép feltünőleg megváltozott hangulatában kézzelfoghatólag mutatkozott. Ekkor munkához fogtak a' törökök is. 1848 sept. 14-dikén Bukarest előtt jelentek meg az utóbbiak, 's puskatüzzel fogadtatván, rohammal vették be a' várost, 's elfoglalák a' kaszárnyákat, az egyedüli helyeket, hol makacs ellentállásra találtak. 'S az oláh fölkelés elnyomása egyike Oroszország legfontosabb győzelmeinek. — k.

Molé (Mathieu Louis, gróf), volt franczia ministerelnök, fia *Molé de Champlatreux*nek, ki 1791 forradalmi nyaktilón végezte életét, született Párisban 1781. A' forradalom alatt atyjával egy ideig Schweiczban, 's Angliában élt. 16 éves volt, midőn Francziaországba visszatért. „*Essais de morale et de politiqne*“ (2 kiad. Par. 1809) czimü munkája által, mellyben Napoleon uralmát ugy állitá fel mint szükségességet, magára voná a' császár figyelmét, ki ezután a' francziaországi zsidók állapotjának megvizsgálását bizta reá. M. e' feladatát Napoleon teljes megelégedésére teljesité, 's több hivatali állomáson keresztül, 1809 államtanácsos és később a' hidak és utak fő igazgatója lett. Midőn Napoleon visszatért Elbából, nagy nehezen lehetett reá venni, hogy előbbi hivatalába ismét visszaléppjen, 's ezt megtartá a' masodik restauratio alatt is, mivel az államtanácsban a' Bourbonok ellen hozott rendszabályok ellen szavazott. 1815-ben XVIII. Lajos pairré nevezte ki. Richelieu ministerreli összeköttetése által nagy befolyást nyert a' kormány ügyeire. Egyuttal a' doctrinairekhez is közeledett, 's ezektől gyámolitva 1817 a' tengerészeti tárczát nyeré el. Azonban a' szabadelmüek várakozásainak nem felelvén meg, 1818 Richelieuvel együtt lelépett a' ministerségről. Ezután nagy szónoki te-

hetséget fejtett ki a' pairkamarában, még pedig majd a' kormány mellett, majd ellene. *Martignac* minister, kinek elvtelen közvetitési politikája sokban hasonlitott az övéhez, visszahivá az államtanácsba. Azonban csak az 1830-iki forradalom után nyilt meg számára uj ministeri pálya. A' doctrinairekkeli korábbi összeköttetésénél fogva az első kabinetben a' külügyi tárczát nyeré el. E' rendkivüli nehéz állásában, mellytől Európa békéje függött, egészen az udvar politikájának 's az uj dynastiának hódolt, 's ezért már 1830 nov. 2-án *Broglie* herczeg foglalta el helyét. Midőn 1826 *Thiers* ministeriuma visszalépett, akkor M., ki különösen erélyesen nyilatkozott a' spanyol interventio ellen, egy uj ministerium alkotásával bizatott meg. Összekötötte magát a' doctrinairekkel, 's az uj kabinetben maga vállalta el az elnökséget 's külügyet. De az alkotmányos elvvel ellenkező, kemény rendszabályai, miket különösen *Lajos Napoleon* herczeg merénylete 's Meunier gyilkossági kisérlete alkalmával kitüntetett, már 1837 martiusban feloszlatást hoztak e' ministeriumba. A' doctrinairek kiléptek, de M. az udvar kivánata szerint megmaradt, 's 1837 april 5-én létre hozta azon kabinetet, mellybe *Montalivet, Salvandy, Lacave-Laplace* és *Barthe* léptek be. Ez uj combinatio azonban a' parlamenti többség és közvélemény előtt még kevésbé volt kedves. Nem csak a' szabadelmüek, hanem magok a' doctrinairek is elkeseredtek. A' kamarai adresse, 1839 jan. 4-én, nyilt hadizenet volt a' kormány ellen, 's a' kabinetnek a' királytóli függését pengeté. M. 1839 jan. 22 heves támadások között lelépett, azonban *Soult* előadása folytán, Lajos Fülöp kivánatára a' közügyek vezetését ismét el kellett vállalnia. Feloszlatá ugyan a' kamarákat, de az uj választások nem voltak a' ministeriumra nézve kedvezőbbek, melly ennélfogva 1839 mart. 9 határozottan visszavonult. Ezóta csak ritkán vett részt a' politikai vitákban. Az 1848-iki februári forradalom az ő politikai működésének nem volt kedvező, 's csak midőn 1848 végén ujabb lendületet nyert a' közvélemény, lehetett elérnie, hogy az 1849-iki nemzetgyülésbe megválasztassék. — k.

Molitor (Gabriel Jean Jos.) Francziaország marsalja, szül. 1770 Moselmegyében; atyja régi katona volt, 's ettől gondos nevelést nyervén, a' forradalomban mint százados lépett be egy önkénytes zászlóaljba. E' minőségben vett részt 1792 az északi sereg hadjáratában, 's innen mint fő segéd az ardennei, 1793 pedig a' Moselhadsereghez ment által, hol *Hoche* tábornok gyakran egy dandár élére állitá. Kitünőleg csatázott a' Rajna és Duna mellett, 1799 dandárnok lett és Schweiczba küldetett, hol *Masséna* egy csekély dandárral a' kisebb kantonokba küldte, mellyeket azután bámulatos vitézséggel védett meg az osztrák és orosz seregek ellen. Az 1800-iki hadjáratban a' rajnai sereget vezénylette *Moreau* alatt; utóbb 5000 emberrel Tyrolban tartóztata vissza egy 25,000-nyi osztrák hadsereget. Még a' béke megkötése előtt nevezte ki Napoleon osztálytábornoknak, 's utóbb a' grenoblei 7-ik hadosztály parancsnokságát adta neki által. 1805 *Masséna* marsalt követé Olaszországba. A' pozsonyi békekötés után a' császár dalmátiai főkormányzónak nevezte ki. Ezen ország szervezete körül számos érdemei vannak. 1808 parancsot kapott, hogy seregeivel a' Balti tenger partjaira a' svédek ellen induljon. IV. Gusztáv Adolf svéd királyt Svédországtól Stralsundig üzé, 's az utóbbi hely be-

vételénél nagy tevékenységet fejtett ki. Napoleon az által jutalmazá érdemeit, hogy kinevezé a' figyelő hadsereg főparancsnokává, Svéd-Pommern főkormányzójává, 's gazdag dotatióval gróffá. 1809 *Masséna* alatt egy osztályt vezénylett, 's az eckmühli csata után Neumarktba küldé a' császár, hol egy osztrák hadsereget feltartóztatott 's a' szorongatott bajorokat kimenté. Majus 19-kén Lobau szigetet foglalá el, 's az eszlingi 's wagrami csaták alatt egyformán hideg rendithetlenséget tanusitott. 1810 a Hanza városokban 's 1811 Hollandban vezénylett, honnan csak 1813 végén tért vissza. 1814 *Macdonald* hadtestéhez osztatott, 's Napoleon lemondásaig legnagyobb erőfeszitéseket tett, végre meghódolt a' Bourbonoknak, kiktől fő felügyelőnek (inspecteur général) neveztetett ki. Mivel azonban a' 100 nap alatt a' császár által az elsassi nemzetőrök szervezésére hagyta magát reávenni, a' második restauratio alatt elveszté hivatalát, mig azt 1818 ismét visszanyeré. 1823 a' spanyol cortesek elleni háborut népszerüvé akarván tenni az udvar, Molitort is megkinálá egy hadtest vezényletével, mit ez csak azon föltét alatt vállalt el, hogy XVIII Lajos politikai mérsékletet igért. E' háboru gyors bevégzése egy részben az ő érdeme. Visszatérte utan a' király Francziaország marsaljává 's pairjévé nevezé ki, 's e' méltóságokat az 1830-diki forradalom után is megtartá. Üres óráit irodalmi munkásságra használá, 's több jeles értekezést irt a' „*Spectateur militaire*"-ben. — k.

Momiers. E' név a' franczia *momerie* szótól származik, melly annyit jelent mint a' német *Mummerei*, magyarul : tettetés , szenteskedés. 1818 gunyneve lett Lausenneben az ottani methodistapártnak, később a' kanton hivatalos nyelvébe is átment, 's végre Németországban is általános neve lett azon egyházi felekezetnek, melly az angol methodistákhoz csatlakozik, 's czélja, a' tiszta és szigoru calvinismust, a' mint az Angliában 's névszerint Skócziában kifejlődött, a' continensen is terjeszteni. Igen nagy tevékenységet fejtettek ki az angol methodisták Napoleon halála után, az általános béke helyreálltával; téritőket küldtek Francziaországba, Schweiczba és Németországba, kik bibliákat, értekezé eket, épületes iratokat, 's más e' ezélra alkalmas könyveket osztottak ki, 's mindenütt követőket és segédeket szereztek magoknak, fiókintézeteket alapitottak. Különösen élénk mozgalmat idéztek elő 1816 óta *Genf* kantonban e' felekezet hivei. Eleinte gunyolá, fenyegeté, üldözé őket a' nép, de miután a' genfi kormány nyugott és méltóságos állásban maradt irányukban, a' külön cultus szabadságát megadá nekik, elvesztették a' martyrság fényét; a' genfi tudományos miveltség nem szolgáltatott nekik alapot, mellyre reá álljanak, 's őrjöngésbe esett több tagjaiknak öngyllkolása sem igen szolgált különös ajánlásukra. 1834 kisérletet tettek, Genfben theologiai tanszéket alapitani, mi azonban nem sikerült; hiában folyamodtak Schweicz és a' külföld minden egyházaihoz pénzsegélyért. 1835-ben, a' reformatio ünnepe alkalmával, már alig voltak többen 200-nál. — Nagyobb követésre találtak *Waadtland* kantonban, melly szellemi miveltség tekintetében még nagyon hátra van. Eleinte szenvedélyes ellentállásra találtak a' népnél; a' kormány is gátot vetett nekik, több hiveit számüzé, gyüléseiket 'stb. betiltá. E' szigoruság csak nevelé a' momiers-k rajongását, 's nevelé hiveik számát, különösen alapos tudománynyal nem biró

fiatal lelkészek által, kik itt könnyü szerével nagy befolyáshoz akartak jutni. Végre alább hagyott a' kormány szigorusága, 's a' juliusi forradalom után az előbbi tiltótörvényt eltörlé. Ennek közvetlen következmenye ugyan igen kedvező volt a' methodismusra nézve, azonban mindinkább alábbhagyott a' buzgalom, 's itt is bebizonyult, hogy vallási tévelyek ellen nem hatalom, hanem a' tudományos miveltség terjesztése a' legsikeresb eszköz. Schweicz egyéb részeiben is munkálkodtak methodista térítők; ujabb időkben azonban mindig kevesebb pártolásra találtak a' momiers-k. — k.

Moncey (Bon Adrian Jeannot) *Coneglianoi herczeg*, Franczia ország pairje 's marsalja, szül. 1754 Besançonban, hol atyja ügyvéd volt. Ámbár jogászati pályára volt szánva, már 15 éves korában titkon egy gyalogezredbe állott. Családja 6 hónap mulva ugyan kiváltá, de nem sokára ismét egy más ezredbe lépett. Majd 1773 ismét Besançonba jött vissza, 's elkezdé a' jogtanulmányt, de már 1774 ujra a' testőri gendarmok sorába lépett. 1778 az önkénytes dragonyosok legiójában lett hadnagy. Pályája csak a' forradalom által nyilott meg; 1793 a' cantabri vadászok neve alatt ismeretes könnyü gyalog zászlóalj parancsnoka lett. 1794 a' pyrenéi hadseregben dandárnok, nehány hónap mulva osztálynok lett. Több győzelmes csatája után 1795 a' convent a' pyrenéi hadsereg fővezérévé nevezte ki. 1796 a' 11-ik 's később az első consul által, kit brumaire 18-án segitett, a' 15-ik hadosztály parancsnokságát nyerte el. 1800 egy 20,000-nyi sereget vezetett által az Alpeseken; Marengónál 's több más helyen kitüntette magát. 1801 a' nemzeti gendarmeria felügyelőjévé (inspecteur) neveztetett, 's Bonaparténak rendőri tekintetben igen fontos szolgálatokat tett. 1804 marsal és nem sokára Coneglianoi herczeg lett. 1808. Spanyolországban harczolt. Mivel a' császár hadi politikáját ellenzé, ez 1812 's 1813 csak a' tartalékseregek felügyelését bizá reá. Csak 1814 jan. 8 neveztetett ki a' párisi nemzetőrség tábornokává 's második parancsnokává. A' maj. 31-iki párisi csatában bátran és vitézül viselte magát. A' császár lemondása után a' Bourbonokhoz fordult, kiktől pairséget nyert. Mivel erről a' száz nap alatt nem mondott le, 's Ney elitélésében részt venni vonakodott, a' restauratio alatt elveszté jogait 's hivatalait, 's 1815 több hónapig fogva tartatott Ham várában. De 1819 a' király visszaadá pairi méltóságát 's 1820 a' 9-ik hadosztály parancsnokává nevezé ki. Az 1823-iki spanyol hadjáratban felhasználták népszerü nevét 's a' negyedik hadtest parancsnokságát bizták reá. Visszatérte után egész a' juliusi forradalomig a' pairkamarában az udvar mérsékelt elleneinek sorában ült. 1833 Jourdan marsal utódja volt az invalidház kormányzóságában. Meghalt 1842. — Egyetlen *fia*, dragonyosezredes volt, 's 1817 egy vadászat alkalmával veszett el. — k.

Monopol l. *Egyedárusság.*

Montalembert. E' néven már harmadik nagyhirü nemzedék szerepel Franczia országban. A' hires *Marc Renének*, a' montalembertt tornyok feltalálójának, jeles hadtudományi munkák szerzőjének, ki mint hires franczia tábornok 1800-ban halt meg, fia volt *Marc- René- Anne- Maria*, ki 1777-ben született Parisban, Condé alatt szolgált mint emigrans, 1817-b stuttgarti franczia követ, 's 1819-ben pair lett, később Stockholmba ment

követnek, 1830-ban letette hivatalát 's 1832-ben meghalt. Ennek fia ismét a most szereplő gr. *Montalembert Károly*, parlamenti legitimista 's ultramontán szónok, 's iró, a' ki szül. 1800-ban, 1835 óta franczia pair volt, 's magyarországi Sz. Erzsébet történetét irta 's adta ki 1836 Párisban. — T.

Montalivet (Camille, gróf,) franczia minister és államférfiu, született 1801 Párisban, második fia *Jean Pierre Bachasson, M. grófnak*, ki belügyminister volt Napoleon alatt. Fiatalkorában kevés tehetséget mutatott. Később Bertin de Vaux, a' „Journal des Débats" kiadójának ajánlatai folytán, bátyja mellőztével, pairré neveztetett; „*Un jeune pair aux Français de son âge*" (Par. 1827) czimü röpiratában az általánosan elterjedett szabadelmü nézeteket vallotta némi szelidebb módositásokkal; tagja s titkára lett a hires „*Aide-toi, le ciel t'aidera*" cz. társulatnak, 's ez által a' szabadelmü párt legtekintélyesb fejeivel lépett összeköttetésbe. Ennek köszönheté, hogy a' juliusi forradalom után *Laffitte* ministeriumában a' belügyet nyeré el. X. Károly ministereinek pöre folyamában, a' népforrongás közepett, sok határozottságot tanusitott, de föltétlen hódolata a' király személye iránt gyanut gerjesztett a' szabadelmüek szemében stb. 1831 évi aprili zavarok alatti viselete törésre vitte a' dolgot. Belevágott az akkori szajnai prefet, *Odilon Barrot* hatáskörébe, 's a' következmarában őt nevezé a' nép minden kicsapongásai okozójául. A' ministerium nehány hét mulva feloszolván, M. nem lépett le vele együtt a' politikai szinpadról, hanem *Perier* alatt a' közoktatás tárczáját vállalá el. Népszerüségéből mindinkább vesztett; annálinkább növekedett a' király kegye iránta. *Perier* betegsége alatt a' belügyet kezelé 's a' juniusi zavarok véres elnyomása által tüntette ki magát. Az 1835 oct. 11-iki kabinetalakitás alkalmával annyira gyülölt volt, hogy kénytelen volt visszavonulni; a' király a' civilliste felügyelésével kárpótolá. *Thiers* ministeriuma alatt 1836 ismét belügyminister volt, 's ekkor tehetetlenségét, önállótlanságát, 's a' király akaratátóli teljes függését feltünőleg tanusitotta. Midőn 3 hónap mulva Thiers ministeriuma széthullott, M. ismét a' civilliste felügyelője lett, de 1838 ismét belügyministernek neveztetett ki, hol ujra előbbi szellemét fejtette ki. Utóbb ujra a civillistéhez ment által. *(L. Franczia-ország L. Fülöp alatt).* — k.

Montemolin l. *Bourbon K. L. M.*

Montenegro. Ezen, Albania északnyugoti szögletében fekvő állam, földje minőségének 's lakosai vitézségének köszönheti függetlenségét. Ez utóbbit az 1796-ban a' törökök ellen küzdött véres csatájok által vivták ki, 's ámbár az országot sem a szultán, sem más keresztyén hatalmasság sem ismeri el önálló államnak, M. tényleg mégis független viszonyoknak örvend. 1796-iki szabadsági háboru óta a' montenegrinusok részt vettek az oroszoknak a' francziák elleni harczaikban Dalmatiában, 's voltak egyes csatározásaik a' törökökkel, de valódi háborura azóta nem került a' dolog. A' törökök vesztegetések által iparkodnak M.-ban tért nyerni. Ezen tartomány mai nagy fontossága politikai okokból ered. M. jelenleg Oroszországnak egy előre állitott őrse, melly az ozmán birodalom legsebhetőbb részén villogtatja fegyverét; egy erőssége a' panslavismusnak, mellyet, mint a' szükség kivánja, Törökország, vagy Austria déli-szláv részei ellen

lehet használni. Az itteni orosz állomásnak strategiai előnyei is nagyok. Oroszország nem hiában fizeti azon 47,000 forintot, mellyel évenként M. állami kiadásaihoz járul.

Montenegro (fekete hegy) nevét a' velenczeiektől vette; a' bennszülöttek nyelvén *Csernigora* vagy *Csernogora*, a' törököknél *Karadagh* néven neveztetik. Fekszik a' 42° 10' és 42° 56' ész. szél. 18° 41' és 20° 22' kel. hossz. között. Határai nyugotról Cattaro, északról a' török Herczegovina 's Bosznia egy része, kelet 's délről Albania. Területe 80—90 geogr. □ mfd. Felosztatik 8 kerületre, mik ismét több község vagy nemzetségekre oszolnak. *Kutska* kerület 1836-ig M.-tól független volt, ekkor a' vladika ótalma alá adta magát, de 1843 ismét elvált 's ezóta lakosai, kik r. katholikusok, legnagyobb ellenei a' montenegrinusoknak. Az országon a' kareni-dinari alpesek vonulnak keresztül, a' legmagasb csucsok a' 7—7600 lábra emelkednek. A növénytenyésztés fő tárgyai: kukoricza és burgonya, káposztanemek, dohány és sok veteméný, nem különben gabona, bor, olajfa, mandula, fige, alma, birsalma, dió stb. Vad igen kevés van, madár legkevesebb. Ló alig van egynehány; senki sem jár lóháton, csak a' fejedelmek 's a' vladika testőrsége. Halak nagy bőségben, az ország egyik fő terményét képezik. — A' *lakosok* száma 80,000 és 120,000 között van. Uj jövedelmi források nem nyilván sehonnan, a' szaporodó népesség, főkép hosszabb ideig tartó béke után, rendesen kivándorolni kénytelen. A kivándorlás czélja nem annyira Dalmatia, mint inkább a' távolabb Szerbia, melly iránt a' lakosoknak történeti alapokon nyugvó rokonszenvök van. Európai értelembeni városok nincsenek az országban. Egy helységben sincs több 1200 lakosnál. A' 300 helység közül csak 25 fekszik folyóparton, a' legtöbb völgymélyedésekben. Kiviteli czikkei között első helyen áll a füstölt hus, melly Olaszországban nagy keletnek örvend, továbbá besózott halak, juh, kecske, disznó, ökör, burgonya, vaj, viasz, méz, fagygyu, sajt, bőrök, gyapju, dohány, fa, selyem stb. Beviteli czikkek: szarvasmarha 's nehány ló, só, réz, vas, olaj, bor, pálinka, czukor, kávé, puskapor, fegyverek, üveg, saruk, vászon, zsebkendők, vörös sipkák stb. A' forgalomban levő pénz osztrák huszasok 's török parák. Kézmüvesek nincsenek; mesterember kevés van. a' lakosok legnagyobb része földmiveléssel és halászattal foglalkozik. Ámbár minden, csak kevéssé alkalmatos föld és müvelés alá vétetik, a földmivelés még igen alsó fokon áll. A' foglalkozások legnagyobb részét, kivéve a' földmivelést, juhörzést 's halászatot, a' nőkre bizzák a' férfiak. A' helységeken hiányzanak az utak, mi védelmül szolgál ugyan az ellenség ellen, de akadályozza a' szorgalmat is. A' mostani vladika készittetett nehány utat, de ezeken is csak öszvér használható. Másik akadály a' vizutak hiánya; valamennyi folyója, melly a' Skutári tóba ömlik, csak igen rövid folyásu. Különben M. nem bir kikőtővel és sehol sem határos a' tengerrel, ámbár hegyei nehány ponton igen közel érnek ahhoz. Fő kiviteli helye az osztrák *Cattaro*, 's ha a' török oldalon nincsenek zavarok, *Budva* és *Forte nuovo* is. Ez ország kereskedelmi jóléte tehát Austriától függ. — A' montenegróiak életmódja ősi egyszerüségü; hust és halat csak ünnepnapokon esznek; szegénységöknél fogva borral is csak ritkán élhetnek. A' polgárisultság igen alacsony fokon áll. A népnevelés gyermekkori stadiumában van; a papok

között is találhatni sokat, kik sem olvasni, sem irni nem tudnak. 1841 óta két iskola volt, összesen 54 tanulóval. Cetinjében volt egy könyvsajtójok. Az orvosoknak, egyszerü életmódjuknál és saját természetes gyógyitásu ügyességüknél fogva, kevés szükségét érzik. A' babona nagy mértékben uralkodik, különösen félnek a' rosz szellemektől. Az egész népség a' görög egyházhoz tartozik, 's az orosz czárban egyházi fejét tiszteli. A' vladika mindenkor Pétervárott kapja meg a' püspöki fölszenteltetést. — Származásukra nézve a' montenegróiak az avarok utódjainak tartatnak; mások albániaiaknak mondják, kik a' szláv népségekkeli szakadatlan összeköttetésük által elszlávosodtak 's romlott szerb nyelvet vettek fel. *Krasinski* lengyel iró tősgyökeres szlávoknak tartja őket. A' montenegrói nyelvhez legközelebb áll a' szerb. — Fő tulajdonuk harczias vitézség. E' kis ország, szükség esetében, 20,000 embert állithat ki a' sikra, 's e' számot az öregek által még nevelhetik. A' montenegrói ember a' fegyverviselést rendes dolognak tekinti, fegyver nélkül ki nem megy házából, 's még a' mezei munkához is magával viszi. Rendes fegyvereik : puska, pisztoly és jatagan (handsár), vágásra és szurásra egyaránt alkalmas hosszu kés. Hosszu puskáikkal igen gyakorlott és ügyes lövők. A' fegyverrel bánni tudás itt igen dicséretes dolog. A' vérboszu egészen a' legujabb időkig divatozott, melly abból állott, hogy gyilkolás esetében, 's ha a' gyilkos idegen földre menekült, ennek rokonai ellen folyt a' boszu. Irott törvény igen kevés a' legujabb időkig, a' pöröket rendesen választott békebirák intézték el. — Az ország alkotmánya sok változáson ment keresztül. Korábbi időkben a' helytartói és püspöki méltóságok el voltak különözve; az elsőt a' *Radonjich*, az utóbbit a' *Petrovich* család birta örökösi joggal. II. Péter vladika halála után a' helytartói méltóság egészen meg lön szüntetve (1832). Ez azzal vádoltatott, hogy az országot egészen Austria hatalmába akarta keriteni. A' *vladika* (fejedelem, uralkodó) egyszersmind főpap, törvényhozó, biró, első közigazgatási hivatalnok 's fővezér. E' méltóság a' Petrovich családban örökös, de mindig mellékágakra kénytelen átszállani, miután a' vladika, mint fölszentelt püspök, nem nősülhet. Az utolsó előtti vladika hozta be a' mostani senatust, melly a' nép által választott 12 tagból áll. Elnöke a' vladika, helyettese a' senatorok egyike. Egyházi ügyekben a' vladika után legfőbb tekintély az osztroki klastrom archimandritája, ki egyszersmind élet és halál ura is. A' legfőbb világi hatóságok ez olasz czimmel élnek : „*segretario referente* és *cancelliere*." A' legfőbb katonai állomás a' vladika 30 testőreinek *(perianki)* kapitánysága; ezen testőrök a' legtekintélyesb családok tagjai közül választatnak, saját költségökön fegyverkeznek 's 15 forintnyi évi kárpótlást kapnak, 40 kapitány *(prätorok)* tartományi birák minőségében foglalkoznak, segitségökre 800 nemzetőr van a vidéken szétosztva, kik kisebb ügyeket intéznek el rövid uton. Minden község élén áll egy *kniaz* vagy gróf 's egy *berakdar* (zászlótartó); minden kerületben van egy *sirdar* 's egy *vajda*. Ezen hivatalok is bizonyos családokban örökösek. A' fő adó egy neme a' fejadónak, melly minden nyájtól vagy családtól fizettetik. Az összes adómennyiség (hozzá értve minden adó nemet, az orosz segédösszeget 'stb.) 78,450 forint. A' montenegróiak ellenszenve az adózás iránt még mindig igen nagy. A' szomszéd albaniakkal szakadatlan harczban élnek. — Az 1830-ban meg-

halt vladika, II. *Péter*, sok érdemmel bir a' közigazgatás javitása 's rendezése körül. Ő volt az első, ki a' lakosok daczát meg birá törni, még pedig nem kardhatalommal, hanem tekintélye 's különösen egyházi átokhatalma által, mellytől a' montenegróiak rendkivül félnek. Halálos ágyán megeskettette őket, hogy 6 hónapig békében fognak maradni minden kerületben, faluban, családban 's még az egyesek is egymás között. Esküjöket lelkiismeretesen megtartották. A' későbbi vladika, az előbbinek unokaöcscse, született 1815 Crakovicsban, Negos község egy falujában, 's innen *Petrovich-Negos* nevet vett fel. Nagybátyja halálakor csak 15 éves lévén, 's ennélfogva püspökké még nem szenteltethetvén, helytartóra lett szükség. Ezt Oroszország nevezte ki, *Ipanovich* személyében, ki három évig vitte az uralkodást. 1833 augustusban a' fiatal vladika Pétervárott püspökké szenteltetett, 's az első osztályu Annarenddel érkezett vissza Montenegroba. Kormányzása épen olly dicséretes volt, mint elődjeé. A' mennyire lehetett, törvényes állapotot hozott be. Reformjai azonban némelly vidéken annyira felingerlék ellene a' gyülöletet, hogy, hozzájárulván pénzzavarai is, kénytelen volt megállapodni. Pietro-Petrovich-Negos a' legjobb szerb költők közé tartozik. Benne jeles hadvezér és ügyes diplomata tulajdonai egyesülnek, 's tagja több tudós társaságnak. Kiképeztetését Castel Nuovóban 's Pétervárott nyeré, sok ideig tartózkodott az osztrák és orosz udvaroknál, hol alkalma volt az európai társadalom formáival megismerkedni. Rendes viselete harczias, püspöki jelmezét ritkán viseli. *Milekovich*ról, a' vladika titkáráról mondják, hogy a' panszláv propaganda titkaiba be van avatva. Ezeken 's nehány osztrák menekvőn kivül, kik itt tartózkodtak, a' miveltségnek igen kevés eleme volt ez országban elterjedve. Ujabb időkben rendkivüli figyelem tárgya lett, mit tanusitnak a' nagyszámu német, angol, franczia, olasz utleirások, mik Montenegrót tárgyazzák. Illyen többi között: „*Dalmatia and Montenegro*“ by sir J. Gardner *Wilkinson*; — *Cernagora*, eine umfassende Schilderung von Montenegro von *Paic* und *Scherb* (2 kiad. Agram 1851). Ezen kivül *Cyprian Robert*, *Karadzic*, *Petter*, *Boué*, *Vialla*, *Welden*, *Stieglitz* ide tartozó müvei. — 1852 végével ismét komoly összeütközéseknek volt szinhelye M., 's ügyei; mik között fő helyen áll a' világi és egyházi fő hatalomnak elkülönitése 's a' vladikának nőszülhetése, iskolaügy 's más korszerü reformok, élénken foglalkodtaták az európai diplomatiát és lapirodalmat. — k.

Montevideo l. *Uruguay*.

Montez (Lola), hirhedett tánczosnő, ki a' martius előtti napokban történeti fontosságra emelkedett. Gyermekéveit homály fedi 's ő maga által is titokban tartatnak. Közhit szerint Lola Montez spanyol származásu, 's mondják, mikép Andalusia egy kis falujában született, egy czipész házában, honnan hosszu szenvedések után később egy kedvesével megszökött, szinpadra lépett stb. Igy beszélnek, kik a' regényességet vadászszák. Ha M. L. csakugyan spanyol születésü, ugy igen korán kellett elhagynia hazáját, 's titokban tartania származását, mert legelső izben nem Spanyolországban, hanem Irlandban találkozunk vele, mint irlandi nővel, kinek épen nem spanyol neve van. 1837 jul. 23-án Irlandban Meathben „*Rosenna Gilbert*, hajadon“ eskettetik meg, ezen Rosanna nem más, mint

Lola Montez. Miután azt állitja, hogy 1825-ben született, ennélfogva férjhezmenésekor 12 évesnek kelle lennie. Férje Thomas *James*, angol gyalogsági hadnagy volt. 1838 őszszel ezredéhez visszatérő férjével Indiába utazott. Már 1840 visszakivánkozott Európába. Férje egy darabig elkisérte, s ezután egy szinte Európába visszatérő *Ingram* nevü családra bizatott. A' hajón szorosb ismeretséget kötött Lonnex hadnagygyal. A' nők, kiknek őrizete alá bizatott, lemondtak róla, 's 1841 februarban James asszony Lonnex hadnagygyal Dublin egy első rangu hoteljében szállott meg. Válásra került a' dolog, 's a' James pár a' törvény utján ágytól és asztaltól (a' toro et mensa) elválasztatott. Montez Lola korlátlanul felhasználá szabadságát 's kalandos életre adta magát. Első kirándulása Párisba vezette, hol czéljainak megfelelő álarczban jelent meg. Akkor ott spanyol tánczosok, a' fandango és volero divatban voltak, spanyol tánczosnőnek öltözött, korábbi nevét Lola (Dolores) Montez névvel cserélé fel, 's mint spanyol tánczosnő nyilvánosan lépett föl. Hogy nem az volt, a' minek magát kiadta, mutaták előadásai. Olly roszul tánczolt, hogy egy szinigazgatóság sem engedte volna meg nyilvános föllépését, ha nem értett volna hozzá, mint kelljen magának mindenütt pártfogókat szereznie. Párisból a' continens nagyobb részét meglátogatá. Utját mindennemü botrány kisérte. A' német és orosz rendőrséggeli összekocczanásai, lovagostor csapásai, miket osztogatott, a' miatt támadt számos párbaj stb. a' közönség bizonyos részénél nagy hirbe hozák a' tánczosnét. Végre csaknem mindünnen kiutasiták, igy Baden-Baden menhelyéből is, hol egy nyilvános bál alkalmával ollyképen adta bizonyitványait tánczra termettségének, hogy minden jelen volt hölgy gyors futásban keresett menedéket. Innen Münchenbe ment. Botrányoknak itt sem volt hijával. Kocsisokkal verekedett az utczán, kit nem szeretett, azt nyilvánosan gunyolá, sértegeté, boszantá. Guerilla-harczát majd áttevé magasabb regiokba. Az akkori ultramontán párt hatalma ingadozni kezdett, mert köztudomásu lön, hogy Montez Lola, az egész álláméletet saját czéljaira zsákmányolja. E' párt és Lola között az apró boszantgatások valóságos háboruvá fejlődtek. Az ultramontánok e' tárgyban maguk részére hóditák meg a' népvéleményt 's a' katastroph bekövetkezett, melly az ország fejedelmét sem hagyá érintetlenül, ki mint M. Lola fő pártfogója, őt *Landsfeld* grófnő névvel nemességre emelte 's a' bajor indigenatussal megajándékozta. A' ministeriumot, melly e' kinevezéseket aláirni vonakodott, más váltá fel, mellyet a' nép Lola teremtményének nézett. Ez utóbbi tovább folytatta kihivó viseletét, 's az akkori deáktársulatok egyikét, az Alemanniát, rendes testőrségének tekintette. A' régóta forrongó kedélyek kitörése nem maradt el. Utczai összeütközésre került a' dolog, melly alkalommal Lola vakmerő bátorságot fejtett ugyan ki, pisztolylyal fenyegetett, pofokat osztogatott, de a' nép dühe elől csak egy templomba menekülése mentette meg. Nehány nap mulva, febr. 11-én 1848, Landsfeld grófnő kénytelen volt elhagyni München — a' házban, mellyben lakott volt, mindent szétrombolt a' néptömeg (l. *Bajorország*). Kiutasitása után 5 nap mulva Lajos király lemondott a' trónról. Lola nevezetessége tetőpontját érte el. — Ezután Londonba ment, talán jámbor visszavonulási szándékkal. 1849 egy *Heald* nevü fiatal testőr hadnagyhoz ment nőül,

kinek 7000 font évi jövedelme volt. A' férj családja megbotránykozott e' házasságon, 's mindent elkövetetett, hogy az uj menyecske homályos multját egészen addig leleplezhesse, midőn mint „Gilbert Rosanna hajadon“ állott James hadnagygyal az oltár előtt. A' per aug. 6-án tárgyaltatott a' rendőri törvényszék előtt szokatlan számu közönség jelenlétében, 's ez alkalommal jött napfényre életéből az, mit föntebb közlénk. A' per tárgyalása közben vett tudósitások szerint előbbi férje, James hadnagy, kitől csak ágy és asztaltól volt elválasztva, időközben Indiában meghalt. Lola cautio mellett szabadon bocsáttatott 's férjével még azon napon a' continensre utazott. A' következő évben adta ki „*Mémoire*“-jait, mellyek azóta német forditásban is bejárták egész Európát. 1851 őszén Északamerikába hajózott, 's a' hirlapok szerint itt ismét nagy bámulatnak volt tárgya. — k.

Montgolfier l *Léghajózás.*

Montgomery (James) a' jelesb angol költők egyike, szül. 1771 nov. 4 Irvinbe Skótziában. Atyja, mint missionarius, elhalván Nyugat-Indiában, a' yorkshirei fulneki község fogta fel az árvát, ki papi hivatalra neveltetett, mi ellen azonban iszonyodást érezvén, kalmárságot tanult. Költői tehetségének már korán fényes jeleit adta, s elhagyván prózai életmódját az „Iris“ lapot szerkesztette, mellyben közzétett, a' kormánynak nem tetsző czikkei miatt egykor hatheti fogsággal is büntettetett. E' magános órák gyümölcsei voltak „*Prison amusements*“ cz. költeményei 1797-ből; 1805-ban következett a' „Wanderer of Svitzerland“ 1810-ben a' „Westindies“ 1815-ben, a' „World before the flood“ 1819-ben, „Greenland“ 1822-ben „Longs of Zion“ 'stb. Költészete kitünőleg vallásos zamatu; nyelve megfelelő a' tárgy felségének. — Ifjabb névtársa és szellemrokona *Montgomery Robert*, ki *Luther, The omnipotence of Deity, Satan, Messiah* 'stb. költeményei által nagy hirre kapott. 1831-ben Hermann és Bennet missionariusok utazásait adta ki. Szép költői dictiója, de kevés eredetisége van. — T.

Montholon (Charl. Tristan de) *Leei gróf*, egyik leghivebb embere Napoleon császárnak, született 1782 Párisban 's már gyermek korában a' franczia tengeri hadba állott. 1797 a' szárazföldi sereghez ment át 's mint kapitány a' brumaire 18-iki forradalomban olly buzgalmat tanusitott az első consul iránt, hogy ez egy diszkarddal tisztelé meg. Később részt vett az olaszországi, osztrák, porosz és lengyelországi hadjáratokban 's a' wagrami csatában, mint *Berthier* segéde, 5 sebet kapott. 1809 a' császár kamarásnak nevezé ki, a' maga körébe vonzá 's 1811 Ferdinand főherczeg udvarához küldé Würzburgba, M. innen igen nevezetes emlékiratot intézett Napoleonhoz a' német udvarok helyzetéről 's Napoleon elleni ellenséges indulatáról. Visszatérvén, dandárnok 's 1814 a' Loire departament parancsnoka lett. Midőn Napoleon leköszönt, Fontainebleauba ment, felajánlá szolgálatát, de visszautasittatott. A' 100 nap alatt Napoleon fő segédévé nevezte. A' waterlooi csata után, megengedtetett neki, Sz. Ilonába kisérhetni a' császárt, nejével és gyermekeivel együtt. Hive maradt a' császárnak utolsó szempillantásaig. Napoleon kinevezé végrendelete végrehajtójának, mit sok fáradsággal 's áldozattal teljesitett. Utóbb vagyoni viszonyainak emelése végett iparüzletekbe ereszkedvén,

1829 bukást volt kénytelen hirdetni, de feszült munkássága által sikerült 1838-ig kielégiteni hitelezőit. Midőn Lajos Napoleon herczeg 1840 aug. 6-án Boulogneban partra szállott, a' franczia trónt elfoglalandó, az ez által szétszórt kiáltványokban M. neve is előkerült, mint táborkari főnöké. M. azonnal elfogatott 's oct. 6 a' pairtörvényszék elé állittatott. A' vádlott ugyan bevallá, hogy a' herczeg egy 1840 aprilben tartott londoni összejövetel alkalmával a' merénybeni részvétre szóllitotta fel, azonban azt is állitá, hogy a' terv kiviteléről csak tiz perczczel a' herczeg partraszállása után tudósittatott. *Berryer* ügyvéd ügyes védelme daczára 20 évi fogságra itéltetett. — Sz. Ilonából visszatérte után adta ki *Gourgaud* tábornokkal: „*Mémoires* pour servir à l'histoire de France, sous Napoléon, écrits a' Sainte-Héléne, sous sa dictée. 8 kötet Paris 1823; uj kidolg. 9 kötet 1830). — k.

Moore (Tamás), Anglia egyik legnagyobb irodalmi nevezetessége. Született 1780 maj. 28-án Dublinban, hol atyja, buzgó katholikus, fűszerkereskedést birt, kitünőleg szép gyermek volt, azonban fiatal 's férfikora meghazudtolák a' gyermekkor biztatásait. Termetre kicsiny lőn, kifejezésteljes, de nem vonzó arczczal, melly lelkes beszélgetés alkalmával, vagy midőn balladáit éneklé, csodálatosan megelevenült. Neveltetését Dublinban nyeré, 's a' társas szinpadokon igen hamar névre tett szert. A' sz. háromsági egyetem növendéke, mint római katholikus e' szigoruan anglikán főoskolában ugyan akademiai rangot nem nyerhetett, mindamellett azonban kitüntette magát itt is, és egy angol költemény, mit egy vizsga alkalmával a' szokásos latin munkálatok helyett nyujtott be, egy rendkivüli érdemdijjal („Anacharsis utazásai" czimü munkával) gazdagitá őt. Az 1797 – 98-iki ir lázadás kitörésével természetesen O'Connorék részére hajlott; azonban versben és prózában kiadott politikai iratai, miknek hevességét maga nővére is gáncsolá, az Irland függetlenségeért lelkesedéssel küzdő ifjut nem hozák összeütközésbe a' birói hatalommal. Husz éves korában Moore, ki azonközben örökre eltért a' republicanismustól, Londonba költözött, az angolok inkább gyakorlati, mint elméleti módjára, jogtudományt tanulmányozandó, 's egyuttal Anakreonnak általa készitett forditását, vagyis inkább paraphrasisát (bor és leányfölötti kedvcsapongásait, mik Anakreon neve alatt járnak) kinyomatandó. Miként előre lehete látni, többet foglalkozott a' görög irókkal, mint a' törvénytudósokkal, 's midőn lord Moira által engedelmet nyert munkáját a' koronaherczegnek (a' későbbi IV. György királynak) ajánlhatni, alkalmat nyert a' legfőbb társas-körökbe juthatásra. Anakreonja nagy szerencsében részesült, 's 1801-ben *Thomas Little* név alatt adott ki „költeményeket és dalokat." A' koronaherczeg szereté a' költészetet 's kegyelője volt a' költőknek. Moore 1803-ban a' bermudai admiralitási udvar registratoraul neveztetvén, e' hivatalban csak rövid ideig müködött személyesen, beutazá az északamerikai egyesült államokat, 's visszatérve Angliába, kiadá „*az atlanti tengeren tuli társadalom vázlatait*" — egy erőteljes irályu satyricus könyvecskét, mellyben azonban a' politikai nézlet eléggé hiányos vala. 1806 és 1808-ban ujabb gyüjteményei jelentek meg lyrai költeményeinek, balladáinak, leveleinek 'stb. még mindig *Thomas Little* álnév alatt, 's ez időbe esik párbaja is Jeffrey urral, az Edinburg

Review kiadójával, (ki azóta mint lord Jeffrey halt meg) ama költemények egy keserü birálata miatt. A' párbajnak pisztolyra London környékén kellett volna véghezmennie, azonban a' viszály, *Rogers*, a' még élő költő által, békésen egyenlittetett ki. Ez utóbbi által ismeré meg Moore nem sokára lord *Byront* és *Campbell* Tamást, 's ez időtől Moore és Byron között a' legszorosb barátság fejlett ki. Ezután nehány politikai satyrát bocsátott közre, mik nem nagy tetszést arattak. Annálinkább tetszett tréfás ötletekkel teljes satyrája „*Two Penny Post Bag*" (A' két penny posta táskája), 's ez még most is sokat olvastatik. „*Blue-Stocking*" (Kék harisnya) czimü, 3 felv. parodisticus vig operáját, mellyet a' Lyceum-színházban adatott, kifütyölték.

Ekkor megjelentek „*Ir dallamai*" (Irish melodies), Moore összes iratai között a' legnépszerübbek, népének történetét, szenvedéseit és reményeit előadó hazafiui dalok, részint régi ir népdallamokra, részint maga Moore által, ki maga is jó zenész volt, szerzett danákra készitve. E' daloknak köszönheti legnagyobb részben hirét, 's ezeket még mindig olvasni és danolni fogja a' nép, midőn kicsiszolt és „hosszu lélekzetü" tudós munkái talán már el lesznek felejtve, vagy az irodalomtörténet határai közé szoritva. Ezen „dallamok" a' későbbi években némi folytatásokat nyertek. A' szebbeket német nyelvre Freiligrath fordità. Magyar nyelven is birunk belőle többet *Szász* Károlytól. O'Connell, a' zöld Erin fölött tartott beszédeiben sokszor használt fel egyes helyeket e' dallamokból. 1817 jelent meg nagyhirü költeménye „*Lalla Rookh* (azaz: Tulipán-arcz), keleti románcz," tűzimádókról, leplezett prófétákról 'stb. Longmann könyvárus 3000 guineet fizetett a' kéziratért. (Ugyanő 2000 guineevel dijazá Moornak „*Sheridan életrajzát*," 's Power műárustól M. élete végeig 5000 font sterlinget kapott évenkint ir dallamaiért). Lalla Rookh sikere véghetetlen volt, 's a' költő hirét tetőpontra emelé. Egy a' szárazföldön tett utazása után irá Moore szellemdús satyricus regényét „*Fudge Family*," rimes levelekben, mellyet 1830-ban egy gyengébb pótlékkal toldott meg. Általában Moore mestere volt a gunynak, melly nem mindig rózsák alá takará tövisét. A' következő évben lord Byronnal találkozott Italiában, ki itt Moorenak hagyományozá emlékiratainak jövendő kiadását. Byron halála után Moore ezeket 2000 guineeért Murray könyvárusnak adá el; azonban nehézségek támadtak a' kiadás körül, miknek következtében Moore a' tiszteletdijat visszaadá. Kevéssel ezután Moore Tamás pénzzavarok miatt — mikbe különösen bermudai hivatalnok-helyettese rántotta, a' kivel pénzbeli egyessége volt — kénytelennek látta magát, egyidőre a' szárazföldre menekülni. A' párisi társaskörökben, miknek élveit épen nem veté meg, nagyon ünnepeltetett, 's itt irá félig mysticus költeményét „*Az angyalok szerelmét*," (Loves of the Angels) mellyet általában keveset olvasnak. A' költészet azon neméhez tartozik, mint az „Ég és föld" Byrontól.

Ez idő tájban állandólag Sloperton Cottageban, Bowood közelében, nemes barátja Lansdowne lord nyári lakában telepedett le Moore. Itt tölté hátralevő napjait 's itt szabaditá meg 1852 febr. 26-án hosszas életestéjén a' halál, melylyel dalaiban olly gyakran üzött fájdalmas tréfákat. Ezen Tusculumában kezde életrajzi munkákkal foglalkozni, névszerint itt

irá lord Edward Fitzgerald emlékezetét, 's itt fejezé be a' már korábban kezdett „*Sheridán életét.*“ Szinte itt adá ki „*Lord Byron leveleit 's naplóit.*“ Már korábbi időkben jelent meg első prózai müve : „*Rock kapitány emlékiratai ;*“ egy keserü és szenvedélyes rajza Irland szenvedései történetének az angol uralom alatt, melly heves tulzásokban bővelkedik. Később jelent meg tőle : „*Travels of an Irish Gentleman in search of a Religion*“ (ez 1836-ban magyar fordításban is megjelent N. Váradon illy czimmel : Egy Irlandus utazása az igaz vallás fölkeresése végett), mellyben kimutatni igyekszik, hogy a' r. kath. egyház tanai 's fegyezete tiszta hagyományban az első keresztyénség korából származnak. Utolsó 's talán legolvasottabb prózai irata : „*az Epikureus*,“ melly később „*Alciphron*“ czimü költői levelezéseiben, utolsó nagyobb kötött beszédü müvében átváltoztatást ért. — Megirta „*Irföld történetét*“ is sokkal nagyobb mérsékeltséggel, mint Rock kapitány emlékiratát; azonban be nem fejezé. Legszebb dalai közé tartoznak a' „*Szentelt dalok*“ (Sacred songs). A' száraz föld restaurationalis politikája ellen „*a' szentelt szövetség számára irt mesékben*“ (Fables for the Holy Alliance) tört ki; a' belföldi politikára nézve pedig uttörője volt a' katholikusok emancipatiójának 's a' gabonatörvényeknek. Ezekre vonatkozik „*Corn and Catholics*“ költeménye. Sallustnak Murphy Arthur által kezdett fordítását Moore fejezé be.

Moore élete hosszu, kellemetes, boldog volt. Költői geniusa gazdag volt és ragyogó, irálya csinos és tiszta, de inspiratiói nem valának valódilag mélyek és komolyak. Könyveket irt Irland sérelmeiről, 's hivatalokat és nyugdijakat fogadott el az angol kormánytól. Általánosan kerestetve 's gédeltetve a' „világ“-tól, leginkább a' whig-aristocratia nagy lordságai között érezé magát elemében. Csatlakozó világfi volt, ki örömest mulattatott másokat, hogy tőlök viszont mulattassék. — Szerencsés volt minden irodalmi vállalatában, egyike a' legkellemesebb 's legragyogóbb salonfecsegőknek, hires zenész és énekes, azon ritka szerencsében részesült, hogy tehetségeivel, hajlamaival 's vágyaival teljesen egyező életet élhetett. — k.

Mora (José Joaquin de), kitünő spanyol költő, szül. 1790 Cadixban, a' francziáktól a' spanyol függetlenségi háboruban elfogatott, 1809—14 Párisban folytatá tanulmányait, 1815 óta Madridban az alkotmányiak pártján állott, 1823 Angliába menekült 's 1827 óta Chilében lakott. Legjobb sikerrel próbálkozott a' dalban, satyrában, románczban 's mesében. „*Legendas en verso y prosa y algunas poesias.*“ (Paris 1838). — a.

Morawsky (Tivadar), az utolsó lengyel forradalom alatt külügyminister, szül. 1797; tanulmányai bevégezte után (1817) a' belügyi irodába jött 's 1818 *Brykczynski* és *Kicinskivel* együtt egy folyóiratot alapitott. Szabadon irván, 1820 hivatalától elmozdittatott. Ezután 5 évig falun lakott, de midőn 1825 Varsóba visszatért, elfogatott. Azzal vádolták, hogy tagja az 1821 *Lukasinski* által alapitott titkos szövetségnek, mi azonban be nem bizonyulván ellene, ujra szabad lábra állittatott, de a' szinte befogott Lukasinski vallomásai folytán csaknem ujra fogságba került, de jókor megmenekült. Előbb Posenbe, utóbb Francziaországba, végre Angliába ment (1826). Nem sokára álnév alatt Párisba tért vissza, hol több czikkben, különösen a' „Revue des deux mondes“-ban Lengyelország

története, törvényhozása és politikájáról adott felvilágositásokat 'stb. A' juliusi forradalom után a' „Morning chronicle"-ben nyilván védi hazája ügyét. Midőn a' lengyel forradalom kitört, az uj nemzeti kormány diplomatikai működéssel bizta meg a' franczia udvarnál. 1831 juniusban utazott vissza Varsóba. Krakó határán az osztrákok elfogták, de a' Visztulán át menekült. Varsóba érve (jul. 10), Kalis palatinatus rendkivüli biztosául neveztetett ki, majd országgyülési követül választották. Az uj kormányalakitó bizottmányban Niemojowskit ajánlá elnökül. Aug. 20 mint külügyminister maga is az uj kormányba lépett. Midőn *Krukoviecki* sept. 7 Paskewitschel Varsó feladása iránt akart egyezkedni, akkor M. ezt az országgyülésnek jelenté 's elhagyá állomását, mit csak Niemojowski kineveztetése után vállalt fel ismét nehány napra. Varsó eleste után Párisba ment. „*A' lengyelországi parasztok állapotá*"-ról irt röpirata nagy becsü mü volt. Azonkivül a' „lengyel krónika" cz. lap mellett is dolgozott 's ebben egy nevezetes czikket irt: „Kosciuszko fölkelése" czim alatt (1837). — Testvére *Theofil*, szület. 1793, szinte tagja volt a' lengyel nemzeti kormánynak 's szinte számüzetésben élt. — a.

Moreno (Vicente Gonzalez M.—Guerra), nagyhirü spanyol tábornok, szül. 1778 Cadixban; 16 éves korában katonává lett. 1808 Valenciában a' Napoleon elleni juntát alapitá 's e' háboruban magas fokra vitte. 1813 altábornagy 's Granadai vicekirály lett, utóbb Amerikában harczolt a' fölkelők ellen, hol Torenost elfogatá 's főbe lövette. Innen VII Ferdinand halála után Angliába ment 's később *Antonio Perez* név alatt Hamburgon 's Francziaországon keresztül Don Carloshoz akart térni, de elfogatván, Párisban 6 hónapig ült börtönben. Majd Don Carloshoz csatlakozván, 1835 főtábornoka, majd a' táborkar főnöke lett. 1838 bajba keveredvén a' camarillával és torijósokkal, Don Carlostól szabadságot nyert több zavargó kiirtására, 's erre támaszkodva több hü tábornokot (Eguia, Torijos 'tsb.) főbelövetett. Ezután a' krisztinai tábornokokkal (1839 aug. 30) Bergaraban egyességre lépett, minek folytán a' carlisticus sereg meglehetősen kedvező föltételek alatt aláveté magát. Azóta visszavonulva élt. (L. *Spanyolország*). — a.

Morgan (lady) szül. Ozvenson kisasszony szül. 1789-ben Dublin közelében, egy szinész leánya. Regényei, mellyektől az itt ott feltünő hihetetlenségek 's hanyagságok mellett sem lehet a' magas érdeket elvitázni, nevét csakhamar hazáján kivül is hiressé tették. Már 16 éves korában fellépett az irodalmi pályán. „*Saint Clair*" első regénye még gyengébb; a' „*St. Dominiquei Novice*" már jobban tetszett, az „*Ifju vad irlandi nő*" (*the wild Irish girl*) megalapitá irói nevét. Következtek: *Ida vagy az athenéi nő*, „*Missionár*" *Florence Maccarthy* 'stb. — 1811-ben Morgan Károly orvos neje lett, 's többnyire Dublinban élt, hol háza a' legszebb elmék gyülhelye volt. Sokat utazott is. Meglátogatván Francziaországot, Belgiumot 's Olaszországot „*France*" és „*Italy*" munkái származtak, szellemdusak ugyan, de telvék pártos itéletekkel 's fonák politikai okoskodásokkal: Nemes vonása lady Morgan lelkének: határtalan honszeretete. Tollának fő termékei még a „*Patriotic sketches of Irland*" *Life and times of Salvator Rosa.*" — Az „*O'Brien és O'Flaherty*" vagy „*Irland 1793*" czimü nemzeti ir történet; — „Karolina angol királyné" a' „*Boudoir-*

book" (1829) a' „*the Princesse or the Deguine*" három kötetes nagy regény, mellyben a' belgiumi állapotok vannak érdekesen rajzolva; „*Woman and her master*" (1841) regény, „*drámai scénák a' valódi életből*" 'stb. Utazási munkái nagy figyelmet gerjesztettek, 's Rómában, Sardiniában 'stb. eltiltattak. Legujabban csaknem egészen elveszté szemei világát 's kormányi nyugpénzt huz. — T.

Morier (James) több igen érdekes, népszokásrajzoló regény 's utleirás szerzője, szül. 1780 körül, franczia schweiczi családból. Atyja vándorolt Angliába, hol Morier nevelkedett, 's a' keleti nyelvekben bő ismereteket szerzett. E' század elején utazást tett Persiában 's a' kelet több országaiban, 1812-ben adta ki „*Travels in Persia, Armenia und Asia minor*" munkáját, 4 kötetben. — 1810-ben másodszor ment Persiába, mint angol követ, hol 1816-ig maradt 's visszajötte után 1818-ban adta ki „*A second journey through Persia*" munkáját. E' műveiben éles szemlélőnek 's elmés irónak mutatkozik. Milly mélyen és sokoldalulag fogta fel a' persa népiséget, 's milly szerencsés tapintattal tudta azt visszaadni, bizonyitják regényalakba öntött persa erkölcs- és szokásrajzai. „*Haji Baba kalandjaiban*" (London 1824, 3 köt. 's 1828, 2 k.) e' hires regényben, melly németre is fordittatott, 's mellyből a' m. Athenaeum is közlött érdekes mutatványokat, nem csak a' persa életet nézi európai szemekkel, hanem az európait is persa szemekkel; másik regénye „*Zohrab*" (London, 1832, 2 k.) komolyabb természetü, 's a' persa jellemet vészszel és szerencsétlenséggeli küzdelmében festi. — T.

Morillo (Don Pablo) Carthagenai gróf, szül. 1777 Toro provinciában, a' Spanyol- és Francziaország közötti háborukban, a' forradalom kitörésétől kezdve 1808-ig közkatonából tábornokká emelkedett. 1813 szintén kitüntette magát a' francziák ellen. 1815 VII. Ferdinand az ujonnan alakult Venezuela köztársaság elfoglalására küldte. Itt eleinte nagy szerencsével működött, elfoglalta Carthagenát 's a' fölkelők vezérének, *Bolívárnak*, minden terveit meghiusitotta. De kegyetlensége 's hűtlensége által mindig jobban gyülöltette meg Amerikában a' spanyol uralmat. *Torres* pater segélyével borzasztó elnyomási rendszert hozott be. Hosszabb csatázások után kénytelennek látta magát 1820 nov. 20 fegyvernyugvást kötni. A' parancsnokságot *la Torre* tábornoknak adván át, visszament Európába. 1822 juliusban részt vett a' camarillának az uj spanyol alkotmány elleni összeesküvésében. Azonban a' terv meghiusulván, részvétét is eltagadá. De a' nép előtt gyanussá lett, 's csak Riegonak köszönheté, hogy egy közlegény főbe nem lőtte. Le kellett mondani főkapitányságáról is. Később ismét megnyeré azt Galicia- és Asturiában. A' sevillai cortesnek, melly a' királyi hatalom felfüggesztését mondotta ki 's ideiglenes kormányt alkotott, ellene nyilatkozott. Végre kénytelen volt a' spanyol és indiai kormányjuntát elismerni. A' restauratio után bekövetkezett absolut királyság önkényuralma őt is futásra kényszeritette Francziaországba, mire spanyolországi birtoka lefoglaltatott. 1832 amnestia következtében visszatért 's ismét a' galiciai főkapitányságot nyeré el. VII. Ferdinand halála után a' christinosok vezére volt Don Carlos ellen, de visszahivatott 's meghalt 1838 Madridban. — „*Memoires*"-jai (Paris

1826) életére 's az amerikai eseményekre vonatkozólag sok érdekes adatot tartalmaznak. — k.

Mormon-ok, vallásos felekezet, Északamerikában a' millenáriusok egy faja. E' felekezet alapitója *Smith József* volt, az uj angol statusokból; több kézmüves mesterséget kisértett meg, egyebek között kincsásó is volt. Kincset azonban nem találván, próféta 's uj vallásalkotó lett. — Azt hiresztelte, hogy álmában angyal jelent meg előtte, 's elvezette őt azon helyre, hol századok óta fekszik az uj szentirás, mellyben Izraelnek az első fogság után elszéledt törzsei története 's azon jóslatok benfoglalvák, mikben ama törzsök világszerte elszórt maradékainak egyesülése, uj, minden vallásfelekezeteket és különböző hitnézeteket egyesitő egyháznak, Izrael uj országának alapitása hirdettetik. — Az angyal után Mózes jelent volna meg 's beavatta Joé-t (Józsefet) az uj biblia nyelvébe, mi körül két kerek követ, csodálatos, urim és thummim nevezetü, varázsszereket, talizmánokat használt. Mózes tudatta volna, miképen ez uj szentkönyv irója *Mormon* próféta. Azonban egy más nagyobb hitelt érdemlő előadás szerzője, egy uj-salemi pap, *Salomo Spaulding*, Óhióból, ki 1812 körül történeti regényt, vagy regényes történetet irt az elveszett törzsök felől, kiknek tulajdonitotta mindazon csodás munkákat, miknek romjai Amerika sivatagjaiban most is láthatók. E' munkáját egy könyvnyomtatóhoz küldötte kiadás végett, de a' ki a' nyomtatást megtagadta, jóllehet a' munkát sokáig magánál tartotta. A' könyvnyomtatónál az időben valami Sidney Rigdon, később buzgó mormon, dolgozott; ez magának a' kérdéses munkát leirta, 's a' másolatot Smith-nek adta. A' mormon-bibliának ugyanazonságát Spaulding kéziratával több tisztes férfiu tanusitja, kiknek a' pap megmutatta iratát. A' biblia ezentul kinyomatott és nagy figyelmet ébresztett. Az irodalmi tolvajság kifogásával a' hivők nem gondoltak. — Tanjok magvát teszi, miképen a' szerteszórt törzsök egyesitésének közvetlen következése lesz a' világ vége. A' mormonok ezt igen közelnek hiszik 's azért az „itéletnapja szentjeinek" nevezik magokat. Evangeliumjok az államot vallásos alapokra, papuralomra épiti. A' főpapok egyszersmind hadvezérek és birák, a' papok hadi tisztek és tanácsosok. Alkotmányuk egyik fő vonása türelmetlenség más vallásuak iránt. Az hogy vagyonközösséget és soknejüséget alapitottak volna, nem látszik valónak lenni, legalább nem olly mértékben, minőben állittatik. — Smith sok követőt talált evangeliumának, ezrenkint csatlakoztak hozzá, és ő számos, termékeny felekezetnek lön fejévé. Követőinek legbuzgóbbjaival Missouriba ment, hol „az ur fegyvertára" név alatt telepitvényt alkotott. Kevés évek mulva ugy megszaporodott hiveinek száma, miszerint megkisérthette Missouriban a' fő uralmat magához keriteni. Szentirásának amaz elvéhez képest, hogy a' világ a' szenteké, proclamatiót bocsátott ki, mellyben a' missouriakat értesitette, miképen minden birtokos elveszti vagyonát, mert isten rendelte, hogy Szion országa csupán a' mormonoké legyen. A' missouriak válasza volt: összerombolták a' mormonok sajtóját, Smith-et és a' többi főnököket megfogták, megkorbácsolták, szurokban és tolluban meghömpölygették és igy megkergették. A' mormonok fegyvert fogtak, de az állam kormányzója is katonaerőhöz folyamodott, 's ez elől a' mormonok tanácsosabbnak tartották

kitérni 's telepitvényöket harcz nélkül hagyni oda. Innen előbb Clay utóbb Caldwell grófságba költözködtek, 's emitt Far-West várost alapitották. Követelő házsártjaikat 's veszekedésöket ide is magokkal hozták, miért mind a' két helyről, sőt egész Missouriból elüzettek. Elmentek tehát Illinois statusba, hol Nauwoo várost épitették és Északamerikának minden részeiből nagyszámu proselytákkal szaporodtak. Czivódásaik itt sem szüntek meg, sőt annyira mentek, miszerint a' mormonok katonaságot rendeztek és tapasztalt tisztek vezénylete alatt az álladalom rendeleteivel daczoltak. A' mormon-háboru megkezdődött, mellyben a' mormonok megverettek, városuk Nauowo, ostrommal vétetett be, Joe Smith és más próféták elfogattak és főbelövettek. De e' leczke sem javitotta meg a' mormonokat; 1844-ben a' statusnak ismét fegyvert kellett ellenök fognia. A' mormonok, miszerint ezentul az istentelenekkel semmi érintkezésök ne, 's köztök 's ellenségeik között át nem hágható akadály legyen, átmentek a' sziklahegységeken, az ezek és a' csöndes tenger közti sivatagra. Az ujabb kornak a' legnevezetesebb kivándorlása 1845-ben kezdődött 's tart még mostan is. Mintegy 8000 fő, férfiak, asszonyok, gyermekek, öregek keltek utra. Iszonyu szerencsétlenségek érték. Indiánok és nyavalyák pusztitották őket. Némelly csapatokat hózivatarok temettek el. Mind a' mellett haladtak előre. Időről időre lehetett hallani, hogy majd egy, majd más csapat, tömérdek veszteségek mellett, megérkezett Californiába. Itt egyelőre aranyat ástak. A' kivándorlók fő osztálya az indián földön telepedett meg, mint ezt a' mormonok saját tudósitásából láthatni. E' tudósitásnak czime: „első közönséges levél az itéletnapja szentjei egyházának a' Jézus Krisztusban elnökségétől;" szól „az egész földön elszéledett szentekhez" és kelt „a' nagy Sóstó völgyében;" a' kelet ideje nincs kitéve; a' körülményekből ugy tűnik ki, hogy 1849-iki aprilisben irták; aláirvák: Brigham Young, Heber Kimball, Willard Richards. Tömérdek szenvedés és veszteség után megérkeztek 1847-nek előnyarában a' Sóstó völgyébe, mellyet, mint istentől nekik rendelt tulajdont, azonnal elfoglaltak. Az indiánokat elkergették, mit ezek gyujtogatással, égetéssel toroltak meg. — Mindennek előadása után leiratnak az esős, havas, hideg telek, az esőtlen, fagyásos nyarak, a' fatető-, ruhahiány veszedelmei és bajai. — A' főnökök nem ezen csapatnál voltak, ők Jowa statusban maradtak, hol 1847-ki april 6-án Log Tabernacle mellett tanácskozmányt tartottak, az „itéletnapja szentjeinek egyházát a' Jézus Krisztusban" végkép megalakitottnak kijelentették 's az előljáróságot megválasztották. E' tanácskozmányból küldettek ki hitkövetek, kik a' földön mindenfelé követőket hivogassanak az uj Szionba. E' missiók eredményéről a' mormon-hirlap csodás dolgokat jelent. „Az ur munkája hathatósan terjed Angliában és Walesben. Mióta Jones kapitány Walest elhagyta, 800-an kereszteltettek meg 's vétettek föl a' valódi egyházba. A' cholerások kigyógyittatnak, a' némák beszédhez jutnak, a' vakok világot nyernek, a' siketek hallanak, az ördögök kiüzetnek, a' lázban, köszvényben és egyéb az orvosok által immár elhagyott nyavalyákban szenvedők kigyógyittatnak a' kezek föltétele 's a' szentlélek hatalma által." — A' csöndes tenger szigetein nagy sikerrel működnek a' mormon-missiók. Magokon a' társasági szigeteken öt év alatt 1820 sze-

mélyt kereszteltek meg. Minthogy ezért az ottani hitszónoknak, Grouardnak munkái fölötte megszaporodtak, 300 angol mfnyi tengeri utra szánta magát, mellyet nyilt csónakon tett meg, hogy hivatalához segédet hozzon. Utja közben hajótörést szenvedett, 's fölfordult csónakjába csempeszkedve addig lábolt a' hullámokon mig hajó akadt, melly fölvette. Embereknek, kik illy fáradalmak- és veszélyekre örömest szánják el magokat, 's e' mellett intézkedéseiket olly belátással és gyakorlati ügyismerettel vezérlik, minő emlitett levelökből kitünik, nagy jövendőjök lehet.

Az 1848-ki julius 24-én érkeztek meg az idősbek a' Sóstóhoz, 's ezen napot tekintik a' mormonok, álladalmuk alapitása első napjának. Államukat „Deseret"-nek nevezték, mit „gyüjtőméh"-nek mondanak; az északamerikaiak „Desert"-nek, a' puszta álladalmának hivják. Már sokat dolgoztak. Hidakat, öntözési csatornázatot, liszt- és fürészmalmokat, fürdőházat készitettek; földeket catasztráltak; vad orállatokat irtottak; egy téli vadászat alkalmával, több csapatokban, elejtettek 700 farkast és rókát, 2 jávort, 20 hiuzt és vadmacskát, 500 solymot, szarkát, baglyot, 1000 hollót. Aranyat is ástak. Mindez az előljáróságnak adatott be, melly helyette papirost bocsátott ki, melly az arannyal hasonértékben áll.

E' levél költe óta a' mormonok között két párt keletkezett, részint papi nagyravágyásból, részint az északamerikai államokhoz leendő csatlakozás kérdése miatt. Az egyik párt William Smith-t, a' meggyőzetett alapitónak testvérét, ismeri a' prófétai méltóságbon utódjának; a' másik, párt az uj előljáróságot tiszteli. Az elsőbbik párt vádolja a' másikat hogy az északamerikai kormány ellen felségsértést követett el; hogy t. i. a' nauwooi templomban azok, kik az egyházba fölvétetni kivánkoznak, különféle szertartásoknak vettetnek alá, jelesül férfiak és asszonyok letérdepelnek az oltár előtt mellyen a' biblia áll; azután e' bibliára téve kezeiket esküsznek, hogy Joe Shmith-nek halálát megboszulandják, hogy gyermekeiket e' boszuállásra nevelendik, hogy mindenkorra megkezdik az északamerikai statusokkali ellenségeskedést, azt folytatandják, — 's ez elhatározásokat szigoruan eltitkolandják. — Mondatik is, hogy a' mormonok a' missourii statusnak egy polgárát, ki velök ellenségeskedett, megfogták és fölakasztották. — E' vádak ellenében azonban bizonyos tény az, miképen a' mormonok követet küldöttek az északamerikai statusok kormányához, az egyesülés tárgyában. Álladalmuk határát ők igy irják körül: kezdődik az é. sz. 33°-nál, hol az ny. h. greenwichtőli 108°-át keresztül szeli; innen délnek és nyugatnak, Mexiko északi határaig megy; innen nyugotnak vonul, le a' Grilafolyó fő ága mellett, Mexikonak és alsó Californiának északi vonaluk mentében, a' Csöndes tengerig, aztán a' tengerpart hosszában, északnyugotnak, a' ny. h. 118° 30'-ig; innen északnak egész addig, hol a' mondott vonal a' Sierra Nevada vizválasztóját megosztja; aztán megint északnak a' Sierra Nevada tetőhosszában ama vizválasztóig, melly a' mellékfolyókat osztja szét a' Columbia folyamtól az északon és a' nagy viztartótól a' délen a' windioi hegyláncz csucsáig; innen délkeletnek és délnek, a' vizválasztónak mentében, melly a' mexicói és californiai öbölbe ömlő vizeket választja el, vissza a' kezdőpontig. — A' Deseret-államnak eddig lakott része egy 18 mfnyi széles gyönyörü völgy, a' Sóstó kezdete mellett, növényzete jó, az öntözés a' szám-

talan forrásokból eszközöltetik, mik a' hegyeken fakadva olly magasról jőnek, miszerint mindenfelé könnyen elvezethetők. 1849-nek őszeig 5 várost alapitottak, köztök Nauowo, 10000 lakossal, itt van székhelye a' kormánynak, mi alatt különféle papi hatóságokat kell érteni, mellyek egyházi és világi teendőkkel foglalkoznak Illyen hatóság van több; az előljáróság, egy elnökből és két tanácsosból alakitva; a' patriarchatus; a' 12 apostol collegiuma; a' 70-ek; a' nagy tanács; a' főpapok tanácsa; az idősbek tanácsa; és 19 püspök, saját tanácsaikkal. — 25 apostol működik Angliában, Franczia, Dán, Norvég országokban 's Amerikának keleti statusaiban; 12 apostol lakik a' Pottowotamik földén, Jova határán, kik a' Deseretbe vándorlókat tanácscsal éltessék, 12 végre, ugyanazon czélból California nyugatán. — h.

Morny, de, franczia minister, természetes fia I. Napoleon császárnak, állitólag Hortensetől, szül. 1812, a' polytechnikai iskolában növekedett, 1832 mint alhadnagy Algirba ment 's a' constantinei ütközetben jelen volt, 1838 kilépett a' katonaságból 's a' földmivelésnek adta magát Franczia országban, különösen a' czukorrépa-termesztésnek. 1852 a' követi kamarába választatott 's Guizot ministeriumát támogatá. 1848 az alkotmányozó 's később a' törvényhozó gyülésbe lépett. 1851 dec. 2-án Bonaparte Lajos Napoleon kinevezé belügyministernek, mitől 1852 jan. 23-án visszalépett 's nem sokára tagja lett a' törvényhozó gyülésnek. — k.

Morpeth, viscount *Howard*, lord, irlandi államtitkár Melbourne ministeriuma alatt, szül. 1800 körül. Kiterjedt családi összeköttetésénél fogva a' parlamentbe választatott, hol több évig tüntette ki magát józan szabadságszeretete 's elvszilárdsága által. Azon időben volt, midőn az első reformkabinet bukása után az egész britt szigetországot uj lázas izgalom szállotta meg. Az uj parlamentben a' reformpárt nevében hadat izent a' tory kormánynak, 's Peel visszalépte után az ir ügyek államtitkárává neveztetett. Az ő érdeme leginkább, hogy Irland, évszázados hányatások után végre némi nyugalomra talált (l. *Irland*). 1841, midőn a' toryk ismét kormányra kerültek, elveszté ez állomást 's ujra parlamenti tag lett. 1846 ismét helyet foglalt a' whigministeriumban. — k.

Mortarai csata l. *Olasz hadjárat.*

Mortier (Eduard Adolf Casimir Joseph) *Trevisoi herczeg*, francziaországi marsall és pair, szül. 1768 Cambraiban. 1791 egy carabinezredbe lépett. 1799 dandárnok 's még ugyanakkor osztálynok lett. 1800 martius 15 Páris parancsnokává neveztetvén, az első consul élete ellen irányzott merényletnél alkalma nyilott, eziránti ragaszkodását kimutatni. Bonaparte 1803 Hanover választófejedelemség megszállásával biztá meg. 1804 marsallá nevezte. Nagy része volt az 1804 és 1806-i németországi hadjáratokban. Ezután Spanyolországban harczolt. Részese volt az orosz hadjáratnak, 's ő volt megbizva Moszkvában a' Kreml légberepitésével. 1814 Németországban küzdött. April 8-án Napoleon letétele mellett szavazott. A' restauratio után francziaországi pair lett. 1815 ismét Napoleon szolgálatába lépett. XVIII. Lajos később a' pairek sorából kitörlé, de roueni parancsnokká nevezé. 1816 a' következkamarába lépett 's 1819 ujra pair lett. Lajos Fülöp orosz követté nevezte ki, hol 1833-ig maradt. 1834 külügyminister 's ministerelnök lett, de csak nehány hónapig volt az.

1835 oct. 28-án Fieschi pokolgépének áldozata lett ő is, tizenötöd magával, kik vele együtt a' rokkantok palotájába temettettek, 's a' place de chateau-n emlékszobrot kaptak. Özvegye 's négy gyermeke 20,000 franknyi évdijt nyert a' kamarától. — k.

Moscheles (Ignácz) nagyhirü zongoravirtuóz és zeneköltő, szül. 1794 Prágában zsidó szülőktől. Nyilvános hangversenyekben 1806 lépett fel először. Ekkor Bécsbe ment 's itt a' hangszerzéstanban képezé magát. 1820 igen fényes sikerü müvészutat tett Francziaország, Anglia és Hollandban 's végre Londonban telepedett meg, honnan 1823 visszatért Németországba, de 1825 ismét Angliában volt, 's a' londoni akademiában zenetanár lett. Ez alatt ismét számos műutazást tett. Zenéje salon-zene volt; előadásában, valamint szerzeményeiben sok szabatosság, finomság, választékosság, szellem, de hidegség. Müvei között legnagyobb becsüek: „*Etudes*"-jei. — a.

Mosen (Julius), tulajdonképen *Moses*, német költő, szület. 1803 egy szász faluban szegény zsidó szüléktől. A' jenai egyetemen tanulván, később Rómába utazott. Visszatérve, 1827 a' jogászi pályára készült. A' szegénységgel, mint azelőtt, ugy ezután is sokat kellett küzdenie. 1830 Lipcsébe ment. 1834 hivatalnok lett Dresdában's az élet kellemeit ekkor kezdé ismerni. 1843 szinköltőnek hivatott meg Oldenburgba. — Mint költő az eposz, dal, novella, szomoru és vigjáték formáiban irt müveket. Legjobb eposzai: „*Ritter Wahn*" és *Ahasver* (Dresd. és Leipzig 1838). Egyéb müvei: *Gedichte* (Leipz. 1836); *Novellen* (Leipz. 1837), mikben a' keserü életnézlet fővonás. Később kizárólag a' drámára adta magát, miben nem volt eléggé szerencsés. Drámái: „*Heinrich der Finkler*," „*Cola Rienzi*, *Otto III*;" 'stb. vigjátéka: „*Die Wette.*" — a.

Moson vármegye. A' soproni kerülethez tartozik, az ország nyugati határszélén. Határos északfelől Pozsony, keletről Győr, délről Sopronmegyével, nyugatról pedig a' Fertő tavával és Alsó Austriával. Ezelőtt hét főbirói járásra volt osztva a' neziderire 's mosonira; a' legujabb politikai felosztás szerint azonban három közigazgatási járásra oszlik, 's ezek a' mosoni, nezideri 's rajkai járások. *Területe.* Az egész megye nagysága 35^{815} □ mföld. Használható földje 372,622 hold, mellyből 162,948 hold szántóföld; 54,518 h. rét, 12,128 h. szőlő, 2127 h. kert, 45667 h. erdő; 95,234 h. legelő. A' *Lajta* hegynek egy rövid ága Sopronmegyéből becsapván, Vinden, Nyulas és Kőbánya helységek határán tul apró dombokká változik 's végre teljesen elenyészik. Leszámitva ezen hegyes részt, az egész megye határa rónaság, mellyet a' németek Heidebodennek a' magyarok Nyulasoknak neveznek; a' föld egyébiránt többnyire porhanyó fekete 's igen termékeny mind gabonát mind szénát illetőleg. Itt ott még lehet müveletlen 's száraz fünél egyebet nem termő pusztaságokat látni, de a' mellyek határa naponként szükebbre szorul. Fő folyó a' *Duna* Köpcsénnél jő be az ország és megye határába, 's több ágakra fakadva számos kisebb nagyobb szigetet képez, mellyek legnagyobbika a' *Szigetköz*; sok tekintetben hasonlit a' Csallóközhöz, de ennél rétekben 's erdőkben még gazdagabb, sőt termékenyebb is. Az öreg Duna képez egy darabon határt Pozsony és Mosonmegyék között. A' Duna áradásai sokszor nagy károkat okoznak, de más részről megbecsülhetlen kincse a' megyének,

nemcsak mert erdőkkel és gyümölcsökkel boritott gyönyörü partjai a' megye belső részének legérezhetőbb szükségeit pótolják, hanem mert a' dunai kereskedésnek köszönheti mezőgazdaságának és iparának emelkedettebb állapotát. A' *Lajta* vize, egy darabon határ a' megye és Austria között, azután Gatánál befordul a' megyébe, 's Óváron alul a' Dunába szakad miután körtvélyesi 's zarándfalusi ágaival egy igen regényes szépségü szigetet formált. Az áradások elháritása végett e' folyó öt mértföldnyi két csatornával szabályoztatott. A' *Rábcza* határt képez Győr, Sopron és Mosonmegyék között. Lomha folyásu viz, mocsáros partokkal és iszapizü rákkal. Van ezenkivül három patakja is a' megyének. A' *Fertő* tava a' megye nyugati oldalán mintegy három mfnyi hosszuságon nyulik el, mocsáros keleti részén sok náddal és széksóval, északi részén pedig jó bor termesztéssel, melly azonban koránsem mérközhetik a' hegyek soproni oldalán termő világhirü borokkal. A' *Hanság* délre 's keletre félhold formán bekeriti a' megyét, 's a' nádon tul szárazabb esztendőkben sok szénát terem, de ez épen nem nyujt kárpótlást azon tömérdek károkért, mellyeket kiáradásaival okoz. Ujabb időben nagy költségek fordittattak, kivált főherczeg Károly és herczeg Eszterházy uradalmai részéről a' Hanság lecsapolására, 's a' Sz. János mellett viz alól kiszabaditott puszta igen sok turfát szolgáltat, 's mezőgazdaságilag nagy mértékben hasznositható. *Lakosok.* A' népesség száma e' megyében 61,862 lélek, 's igy minden □ mérföldre átalánosan 1767 lélek esik. A' népség 14 mezővárosban, 37 faluban, 16 népes pusztán lakik, és a' házak száma nem tétetik többre 7342-nél. Nyelvre nézve e' megyében a' németeknek van nagy többségök, mert 41861 német mellett csak 8060 magyar, 9978 horvát, 6 görög és 1959 zsidó lakik. Vallásra nézve 53,568 katholikus 45 plebániában a' győri püspöki megyéhez tartozik. Az ágostai hitvallásuak száma 6315, öt anyaegyházban, mellyek közül egy a' dunántuli, a' többi pedig a' dunáninneni superintendentiához tartozik. Reformatusok száma 14, görögöké 6, zsidóé 1959. — *Termékek.* Egykor e' megye termékenysége miatt Austria tárházának neveztetett. Most is sok tiszta buzát termeszt és igen jót; leghiresebb a' szentandrási 's lébényi; kétszeres, rozs, árpa, zab, köles, tengeri évről évre nagyobb mennyiségben termesztetik; burgonya igen sok; a' horvátok és németek sok helyen hajdinát is vetnek a' rozstarlóba. A' kender és lentermesztés emelkedésben; dohány nagyon kevés; a' kerti vetemények termesztése virágzásban; különösen az óváriak sok zöldséget állitanak elő; káposzta mindenütt nagy mennyiségben. A' gyümölcs nemesitésre ekkorig kevés gond; a' magyaróvári gazdag faültetvények természetesen kivételt képeznek. Különben a' Duna 's Fertő melleti falukban sok jó gyümölcs terem. Bor a' Fertő körül vagy tiz határban terem, és kivált a' védényi és nyulasi a' jobb asztali borok közé tartozik. Fa kevés; pedig majd minden falunak van erdeje, hanem kevés, és az e' részbeni hiányt a' Hanságban termett nád pótolja. Fű és széna nagy mennyiségben, és juhtenyésztést illetőleg e' megye nevezetes helyet foglal el. Sokat tett a' nyájak nemesitése körül az óvári uradalom, és azóta a' parasztok is gondot forditanak juhaik nemesitésére. A' lovak átalán fogva középtermetüek, de találtatnak szálasak is, és pár év előtt még a' faluk mintegy versenyeztek egymással, vajjon mellyik tud nemesebb mén-

lovakat szerezni 's tartani; a' parasztság aránylag igen sok lovat tart, és horvátoknál egyik fő élelemkereseti forrásul szolgál a' szekerezés. A' szarvasmarhatartás nem igen nagy divatban; van ugyan nehány nevezetes schweiczi tehenészet, de ezek inkább kivételek. A' méhtenyésztés emelkedőben. Posony és Bécs közel lévén, ez nagyon előmozditja a' szelid szárnyasok tenyésztését, legtöbb lud, pulyka és tyuk van a' gazdasszonyok udvarán. Vizi madár igen sok, nyul szinte, 's több helyeken őzek is. Hal kevés ugy a' Dunában mint a' Fertőben és Lajtában; a' Hanság e' részben leggazdagabb; a' Fertő tava körül több helyen széksót sepernek. A' nyulasi és kőbányai kőfejtések jeles épületkövet szolgáltatnak, 's ezeket Bécsbe, Poszonyba hordják; a' vindeni és nemesvölgyi kövek is igen jók. — *Ipar és kereskedés.* A' mezőgazdasági ipar kifejlődésére igen nagy hatással volt a' műértőleg kezelt magyaróvári uradalom, mellynek kivált merino-juhászatai igen szépek, és márialigeti rétöntözése is magára vonta már a' földmüvelő nép figyelmét. Gyárakról alig szólhatunk valamit; Brucknál ugyan a' magyar részen van egy szép gyapotfonó intézet, mellynek a' legujabb angol minták szerint szerkesztett belső készületét a' Lajta vize teszi mozgásba. Figyelmet érdemel a' magyaróvári uradalom tehénsajt-készitése, az ilmiczi, bánfalvi, szódagyári 's több rendü salétromfőző ház; a' pusztasomorjai magyarok gyékényfonással foglalkoznak. Mesteremberek száma a' megyében alig megy ezerre. A' megye kereskedése élénk, különösen Moson és Nezider gabonakereskedése figyelemre méltó. A' Hanság környékén termett szénát Bécsbe is elhordják. Levél helység rongygyal kereskedik. A' megyének öt jó karban tartott országutja van. — *Uradalmak.* A' megye legszebb részét a' 24 helységből álló magyaróvári uradalom foglalja el; birtokosa Albert főherczeg. Ezentul birnak még a' megyében hg Eszterházy, gr. Zichy, br. Szina, gr. Harrach, gr. Battyhanyi, gr. Viczay, továbbá a' győri káptalan és cziszterciták rende, 'stb. Középosztálybeli földbirtokosság nincs, a' nemesek mind curialisták, és számuk az utolsó összeirás szerint 388 főre ment. — *Nevezetességek,* Lajtafalu mezővárosban van egy omladozó félben levő kastély, hol hajdan Mária, II. Lajos király özvegye gyakran időzött. Oroszvár M. városban gr. Zichy Manónak góth modorra épitett pompás uj várkastélyja. Zarándfalu, egy felette kies róna és termékeny vidéken a' Lajta partján. Feszler Ignácz születéshelye. Féltoronynál a' vadászaton hült és betegedett meg halálosan III. Károly 1740 octob. 12-én. — Magyaróvár régi vára, mellyet már Árpád hadai itt találtak, nagy részben fenn van és a' főherczegi gazdasági intézet lakhelyéül jelöltetett ki, mellyet 1819-ben Albert főherczeg alapitott (l. *Mezei gazdaság*).— VZS.

Motherwell (William) skót kötő, szül. Glasgowban 1797. Költői tehetsége korán fejlett. 1819 egy dalgyüjteményt adott ki „*The harp of Renfrewshire*" czimmel. Nagy buzgalmat tanusitott hazája költészetének tanulmányozása körül. Eredményeit Burns munkáinak általa történt kiadásában (*Minstrelsy ancient and modern* 1827) bocsátott közre. 1825 Paisleyben heti-, majd havilapot adott ki, végre a' „*Glasgow courier*"-t szerkeszté 's mint illyen halt meg 1835-ben. Egyéb müve: *Poems narrative and lyrical*" (1832). Legszerencsésb volt a' megható 's elegiai hangban. — a.

Mounier (Eduard Claude Philippe), báró, fia az első franczia forradalom kitörésekor kitünt 's 1806 meghalt *M. Jean Joseph*-nek, szül. 1784. Napoleon alatt államtanácsi auditor, 1809 kabineti titkár, 1810 maitre des requêtes, 1815 követkamarai tag, 1819 francziaországi pair lett. Elnöke volt ama vegyes bizottmánynak, melly a' külhatalmakkali liquidatiót rendbe hozá, 's ez alkalommal igen buzgóan védé Francziaország érdekeit. 1820 belügyi tárczával kinálták meg, mit azonban szerénységből visszautasitott. Richelieu ösztönzésére mégis rendőri és megyeigazgatási főnök czime alatt a' kormányba lépett. Villéle ministeriuma alatt erről, valamint államtanácsosi müködéséről is lemondott. Martignac alatt ismét részt vett a' közügyekben, törvényjavaslatok készitésében 'stb. A' juliusi forradalom alatt egészen visszavonult az államtanácsból, de annál nagyobb tevékenységet fejtett ki a' közjólét és alkotmányos szabadság érdekében. Meghalt Páris mellett Passyban 1843. — k.

Mouzinho de Albuquerque (Luis da Silva), portugal költő és államtanácsos, szül. 1794 Lissabonban. Tengerészetre készült, de már 1816 oda hagyá azt, megházasodott 's csendes elvonultságban élt a' költészetnek. 1819 Párisban lakott. 1823 Portugalba visszatérve, a' kir. pénzverde igazgatója, később természet és vegytan tanára lett. A' polgárháboru kitörésekor, mint a' szabadelmü rendszer hive, 1828 kénytelen volt Angliába menekülni, honnan Dom Pedronak Braziliából visszahozatalával bizatott meg. Dom Pedro teljes győzelme után polg. és kat. kormányzó lett Madeirában, azután Indiában, honnan 1836 tért vissza. Kineveztetett államministernek, de nem sokára Portugalt is oda kellett hagynia. Az 1838-iki általános amnestia folytán ő is visszakerült, 's ezóta visszavonulva élt. — Költeményei között legkitünőbbek: „*Georgicas portugezes.*“ Vannak számos természettudományi értekezései. — a.

Mozin (abbé) franczia nyelvtudós, szül. 1771 Párisban, a' rémuralom alatt kénytelen volt hazáját elhagyni 's Németországba vándorolni, hol sok ideig adott leczkéket a' franczia nyelvből. Számos franczia kézikönyvei, nyelvtanai 'stb. vannak, mik által neve távol vidékekre elhatott. Legnevezetesebb az ő kimeritő szótára (német és franczia nyelven) „Vollständ. Wörterbuch,“ (Stuttg. u. Tüb. 1842). Később sokáig volt alkalmazás nélkül, 's igen szegény állapotban halt meg Stuttgartban 1840. — a.

Mucker-ek. Ezen nevet adta a' nép 1835 Poroszországban Königsbergben egy vallásos felekezetnek, melly azon gyanuban állott, hogy vallási összejövetelek ürügye alatt titkos kéjelgést üz. Nem kell őket a' pietistákkal összetéveszteni. A' dolog nem jött egészen tisztába, miután az ellenök igénybe vett törvényes vizsgálat eredményei közzé nem tétettek. A' mi róla tudva van, röviden következő. Königsbergben már e' század elején élt egy *Schönherr* nevü természetphilosoph, ki egy bölcseleti rendszert tanitott, mellyet tanitványai, *Ebel* és *Diestel* lelkészek, a' nemi functiók szentesitésének alapjaul használtak fel. A' beavatottak több fokozatra voltak osztva; az alsóbbakban a' nemi ösztön férfiak és nők között manipulatiók, seraphincsók 'stb. által izgattatott fel, de a' közösülést nem engedték meg. A' test és összes tagjainak ezen teljes átengedését nevezték a' szentesités actusának. A' magasabb fokozatokban a' nemi élvezetet tisztán szellemi érzéssé emelték, 's a' szigoru feltételek alatt megen-

gedett 's mintegy megszellemült közösség czélja egy messiás fogantatása volt 'stb. — Két fiatal nő a' folytonos izgatások áldozatai lett. A' nép már régen titkos bujálkodással vádolá az ebelianusokat 's gunynévvel elnevezé *muckereknek*. — A' gyalázatos tények fölfedezése következőleg történt. Számos alsóbb rendü személyen kivül Ebel felekezetéhez tartozott többi között gróf Finkenstein és neje is. Ez utóbbi Ebel által szemtelen ajánlatokkal illettetvén, kilépésre, 's több sértő levelezés folytán, panaszra került a' dolog. Közelebbi eredménye az lön, hogy *Ebel* és *Diestel* lelkészek előlegesen hivatalaikból kimozdittattak. Az ügy még számos nyilvános, hirlapi vitatásokra adott alkalmat, 's Diestel 1837 öt hónapi várfogságra itéltetett. A' vizsgálatok e' felekezet roppant elterjedését bizonyitván, a' vád kénytelen volt, csak a' két fő vétkes elleni panaszokra szoritkozni. A' végitélet 1839 hozatott, minélfogva Ebel és Diestel hivatalvesztésre 's a' nemzeti kokárda elvesztésére, azonkivül Ebel javitófogházra itéltetett. — Egyébiránt a' muckerség nyomai Németország egyéb városában is fölmerültek. — k.

Műegyesületek; műkiállitások. Művészetbarátoknak bizonyos művészeti érdekek előmozditása végetti összeállása, neveztetik *műegyesületeknek*. Czéljok : alkalmat nyujtani a' művészeknek müveik kiállitására 's tervszerinti vásárlások által a' tehetséget gyámolitani. Ez egyesületek az ujabb kor szüleményei. Az első 1823 alapittatott Münchenben Quaglio, Stieler, Hesz Péter 's mások által 's ennek mintájára alakultak a' többiek. A' tagok évenként 10 forintért kaptak egy részvényt, melly az ezek árán szerzett műdarabok évenkénti kijátszásában sorsszámul szolgál; a' dijak csak egy ötödét tartják vissza a' műlap készittetésére, mit azok kapnak, kik a' sorshuzásban nyertek. Az egyesület rendezi a' *műkiállitásokat* is, mellyek vagy állandóak, mint jelenleg már csaknem mindenütt (1853 óta Pesten is), vagy csupán bizonyos időre szoritvák. E' kiállitások azon alapnézetből indultak ki, hogy a' művészet csak ugy emelkedhetik nagyobb virágzásra, ha az egyes művekhez a' sokaság is hozzáférhet 's a' művészek nagyobb kelendőségre számithatnak. Voltak e' mellett magasabb nézpontok is ; a' művészek között a' verseny szellemét akarák fölidézni 's értelmes itészet által bátoritani, nagyobb tökélyre buzditani. Egy további eredmény önként nyilvánult abban, hogy a' nagy közönségben müérzületet 's jobb izlést teremtettek a' műkiállitások. Voltak, kik ezeket általában nem látták olly sikereseknek, mint eleinte várták. Azt nem tagadják ugyan, hogy nagyobb tehetségeket hivtak életbe 's jeles műdarabokat hoztak létre; azonban csakhamar előtérbe állott a' pillanatnyi hatás és gyors kelendőség; a' nagyobb tehetséget, több időt és pénzt igénylő történelmi festészet művei mindinkább ritkábbak lettek, 's a' futólagos és könnyebben érthető genrefestészet nyomá el a' komolyabb mütörekvéseket. Legnevezetesb műkiállitások Németországon : a' berlini, drezdai, lipcsei, bécsi és prágai, mellyek valamint a' régi müncheni, most már többnyire állandóak. Brüsszelben nemzeti műkiállitás van 's nagyhirü a' párisi a' Louvre termeiben; Francziaországban csaknem minden nagyobb vidéki városnak van műkiállitása. Schweiczban leginkább a' zürichi, berni és bazeli ismeretes. Londonban a' brit intézeten (brittissh Institution) kivül, vannak még a' királyi akademiának 's az aquarell festészeti tár-

sulatnak nagyobb kiállitásai. Olaszországban, névszerint Rómában's Nápolyban hasonlóul kiállitások hozattak létre. Hazánkban az eddig csupán nyári hónapokra szoritkozott *pesti* műkiállitás állandósitásán kivül, vidéki fiókkiállitások (Temesvárott, Pécsett, Aradon 'stb) is terveztetnek. Ettől függetlenek a' „*magyar festészi akademiát gyámolitó társulat*" kiállitásai, miknek czélja a' hazai tehetségek fejlesztése, buzditása, kitüntetése 's idővel egy önálló hazai művészet előteremtése. — Kétségtelen, hogy a' műegyesületek a' festészetnek leglényegesb anyagi gyámolitói; ezek által nyert az ismét nagyobb közönséget, 's minden egyoldaluságuk mellett is, mi itt ott el nem kerülhető, szépen megkezdték ama nehéz feladat megfejtését, mikép kelljen ismét az életet a' művészettel egyesiteni. — a.

Muelnaere (F. A.) gróf, nyugoti Flandria kormányzója, előbb külügyminister, 1793-ban Brügge környékén polgári szüléktől származván, már tanuló éveiben ritka tehetsége által kitüntette magát, melly törvénykezési tanulmányainak befejeztével, fényes pályát nyitott számára. Miután nehány évig közvádló volt Brüggében. 1824-ben megkezdé mint a' második kamra tagja politikai pályáját. Nagy mértékben birván azon tehetségekkel, mellyek a' parlamenti pályán sikert igérnek, csakhamar nagy befolyást és kitünő helyzetet vivott ki magának. Az akkori kormánynak azon ügyetlensége következtében, hogy őt magának megnyerni elmulasztá, az ellenzék soraiba állott. A' kormány olly hévvel 's sikerrel ostromlá, 's minden erejét megfeszité, hogy az 1829-iki kamrákba harmadszori megválasztását meggátolja. Ez sikerült ugyan, de a' győzelem többet ártott mint a' legnagyobb veszteség. M. most a' nap hősévé lett, az ellenzék körülsereglé 's részvétével 's tisztelgéseivel halmozá. A' csakhamar bekövetkező 1830-ki forradalom M.-t eleinte a' congressusba, később a' kamrákba 's végre a' ministeriumba emelé. Ámbár ekkor a' katholikus párthoz tartozott, mégis hajlékony jelleme 's ügyes viselete által sok barátot szerzett az ellenzékiek közül, 's különösen olly nagy befolyást a' kamrákban, hogy a' király a' külügyi fontos tárczát rábizhatá. Midőn a' körülmények 1832-iki sept. az eddigi eljárás rögtöni megváltoztatását sürgősen követelték, M. tárczáját gróf *Gobletnek* átadá, de csakhamar ismét visszanyeré. Ismét kitünő sikerrel vezeté osztályát, 's valószinüleg még sokáig fentartja állását, ha 1836-ban egy vastag politikai hibát nem követ el, melly ismert eszélyességénél és előrelátó's ildomos jelleménél fogva kétszeresen feltünő. Azon időben Belgiumban az ipar és kereskedés virágzásnak indult, a' kereskedői rend jelentékeny és befolyásos állást vivott ki magának az álladalomban, ugy hogy a' nagy iparvállalatok és kereskedelmi társulatok fejei a' politikai hatalombani egyenes részvételre igényt formáltak. A' nemzet nagy többsége a' kamrák és senatus, valamint a' ministerium is, azon elvből indulván ki, hogy a' politikai és a' pénzhatalom egy jól rendezett államban nem bizathatik ugyanazon kezekre, ez igény ellen határozottan nyilatkozott, csak M. támogatá a' két fő bankárnak, Meeus és Coghennek tárczanélküli államministerré nevezteteését. Itt félreismeré a' belgiumi közszellem jellemét, 's a' bankárok pillanatnyi sikerét tulbecsülé, ezek következtében M. visszalépett és a' nyugot-flandriai kormányzóságot ismét átvevé. Kilépte előtt kevés idővel

grófi rangra emeltetett. E' tartomány kormányzásában mint ügyes kormányzó tüntette ki magát, de mint kamarai tag mindig heves megtámadásnak volt kitéve az ellenzék részéről. 1841 harmad izben vette át a' külügyek vezetését. 1843 visszalépett. — n.

Müffling (Fridrik Károly Ferd.) báró, porosz tábornok, szület. 1775. A' franczia hadjáratokban igen tevékeny részt vett. Scharnhorsttal folyvást szoros egyetértésben maradt 's együtt várt, remélt 's végre győzött is vele. A' lützeni, bautzeni, lipcsei csatákban bő alkalma volt magát kitüntetni. Napoleon visszatérte után Elbából, az uj hadjárat folytán katonai meghatalmazottképen küldetett Wellingtonhoz, 's Páris megszállásakor Páris kormányzója lett. 1815—17 Párisban maradt. 1818—19 Aachenben 's Brüsszelben diplomatai ügyekkel foglalkozott; 1820 a' sereg tábortörzsi főnöke lett Berlinben. 1829 porosz közbenjáró volt Konstantinápolyban Orosz- és Törökország között. 1837 berlini kormányzó 's 1841 az államtanács elnöke lett. Ezenkivül a' katonai irodalomban is feltünt munkásságával. Jeles munkái „*C. v. W.*" fölvett jegy alatt jelentek meg. Ide tartoznak; „*Die preussische und russische Campagne im Jahre* 1813" (Bresl. 1813. Leipz. 1815.); *Beiträge zur Kriegsgeschichte der Jahre* 1813 *und* 1814 (Berl. 1824 4 rész); *Betrachtungen über die grossen Operationen und Schlachten* 'stb. (Berl. 1825); *Napoleons Strategie im Jahre* 1813 (Berl. 1827). — Meghalt 1851 Erfurtban. Emlékiratait 1851 Károly fia adta ki. — a.

Mügge (Theodor) német iró, szül. Berlinben 1810 körül. Az irói pályán 1831 lépett fel, 's ezután egymást érték számos *novellái* a' német zsebkönyvek 's folyóiratokban, annyira hogy azok eddig már több nagyobb gyüjteményben jelentek meg. E' közben irt több regényt: „*Der Chevalier*" (3 köt. Leipz. 1835); *Die Vendeerin* (3 kötet Berlin 1837); *Tänzerin und Gräfin* (2 köt. Leipz. 1839); *Toussaint* (4 kötet Stuttgart 1846) 'stb. — M. minden termékenysége mellett sem aljasodott soha a' divatos regénygyártók üresség eig. Munkái fényoldala eleven képzelem 's könnyü előadás. — „*Skizzen aus dem Norden*" (4 kötet Hanover 1844) czimü munkájával uj térre, utazási rajz és politika terére lépett. Irt napi érdekü röpiratokat is. — a.

Mühlenbruch (Keresztély Fridrik), egyike Némethon leghiresebb polgári törvény és törvénykezési senatorainak, született 1785-ben Rostockban. Pályáját mint magántanitó szülőföldén kezdé meg 1805-ben, előkészületi tanulmányait Greifswald, Göttinga, és Heidelbergben végezvén, ez utóbbi egyetemben törvénytudori rangra méltatott. Már 1810-ben a' rendes tanárok sorába lépvén, az akademiai életnek élt kizárólagosan, mellyben később mind előadása, mind iratai által fényes eredményeket vivott ki magának. Öt évvel ezután a' greifswaldi egyetemre kapott meghivást, 1818-ban a' königsbergibe és 1819-ben a' halleibe, hol nemcsak mint tanár és iró a' leghatályosabb és termékenyebb módon müködött, hanem a' kormányzás terén is mint kormánybiztos-helyettes (1828—31) méltó elismerést aratott. Végre 1833-ban mint rendes tanár és collegium tagja titkos tanácsosi czimmel Göttingába hivatott meg, hol a' *Georgia Augustának* soká volt egyik ékessége. Irói tehetségének gyümölcsei: „*De veterum Romanorum gentibus et familiis* (Rost. 1807, 4); *Lehrbuch der*

juristischen Encyklopädie und Methodologie (Rost. 1807); *Die Lehre von der Cession der Forderungsrechte nach den Grundsätzen des römischen Rechtes* (Grefsw. 1817; 3 Rufl. 1835); *Doctrina pandectarum scholarum in usum* (3 Bde, Halle 1823—25; 4 Aufl. 1838); *Entwurf des gemeinrechtlichen preussischen Civilprocesses, mit beigefügten Quellen und literarischen Belegen*" (Halle 1828) és több más részint tan-, részint gyakorlati használatra irt törvénykezési könyvek. Ezeken kivül szerkesztőtárs volt az „*Archiv für civilistische Praxis*" és az „*Allgemeine Literaturzeitung*" czimü folyóiratoknál, mellyeknek érdekét számos értekezleteivel és birálataival jelentékenyen emelé. Érdemeiért a' méltánylás külső jeleivel, különösen a' porosz kormány részéről több izben tiszteltetett meg. És alig van egy a' német törvénytudorok között, kit a' különféle tudományos intézetek olly annyira ohajtottak volna számokra megnyerni mint M. tanárt; mert a' többi között 1817-ben Rostokba, 1819-ben Tübingenbe, 1825-ben pedig Jenába, és 1835-ban mint Oberapellations-Rath Parchimba és ugyanazon évben Lipcsébe is meghivatott, ez utóbbi városbai költözését azonban ismeretlen okok meggátolták. 1839-ben történt kinevezését az államtanács rendkivüli tagjává, mint hivatalos müködésével meg nem egyezőt el nem fogadá. Ugyanezen évben még a' Guelphek rendjének lovagjává neveztetett a' király által. Végre M. kitünő hajlamánál fogva a' zenére képeztetvén, abban igen otthonos volt, zeneszerzeményeiből azonban egy quartetten kivül egyéb sajtó alá nem jött. — n.

Mühlenfels (Lajos) feltörvényszéki tanácsos Naumburgban, született 1791-ben Pommernben. Heidelbergben nyert törvénytudori rangot. Az 1813—14-ki hadjáratban részt vett, és 1818-ban mint államügyvéd a' kölni felebbezési törvényszéknél nyert alkalmazást. Itt a' következő évben államellenes vállalat és összeköttetés miatt gyanuba esvén elfogatott, és az előleges vizsgálatok befejezése után egy rendőrministeri rendelet következtében Berlinbe vitetett. Itt bünvádi kereset alá vették. 1820-ban az igazságügyi bizottmány azon jelentést küldé föl az igazságügyi ministernek, hogy miután a' vádlottat véleménye szerint büntetés nem illeti, annak szabadon bocsátását elhatározá. Az igazságügyi ministerium az okmányok be nem fejezését adván okul, uj vizsgálatot rendelt, csak miután ennek sem volt az előbbieknél különb eredménye, kérte föl az itélet alá bocsátandó okmányokat 1821-ben, és mig itélet hozatnék, a' vádlott Glogauba szállitása elrendeltetett, melly azonban végre nem hajtatott, mivel a' vádlott négy nappal a' rendelet kiadatása után a' fogságból szerencsésen megszökött. M. Svédországba menekülvén, 1828-ig itt mint nevelő élt egy svéd családnál, mig a' londoni egyetem a' német nyelv és literatura tanárává választván őt, Angliába ment. Ott irta „*Introductionary lecture*" czimü munkáját, melly németre is lefordittatott, továbbá „*A manual of german literature*" (2 Bde. Lond. 1830) és „*An introduction to a course of german literature*" czimü iratait. Ámbár Londonban igen kedvező helyzete volt, mégis midőn 1830-ban fölmentési itéletét kieszközlötte, a' honvágy erőt vett rajta, visszatért hazájába. Megengedtetvén neki ismét a' porosz törvénykezésben résztvenni, eleinte Oder melletti frankfurti feltörvényszéknél müködött, mig 1834 ülnökké és 1836-ban feltörvényszéki tanácsossá neveztetett Naumburgban. 1848 az akkori

birodalmi központi kormány mint birodalmi biztost a' thüringiai tartományokba küldte. — n.

Mühler (Henrik Gottlob) porosz állam- 's igazságügyi minister szül. 1780 Felső-Sziléziában, hol atyja kamrai tanácsos volt, tudományos neveltetését a' breslaui gymnasiumban és a' hallei egyetemben nyeré. 1801 porosz államszolgálatba lépett. Szorgalom, hűség és ügyvezetési képessége által magát kitüntetvén, 1815 a' kamrai törvényszékhez Berlinbe hivatott meg, és három év multával a' gyámsági törvényszék elnökévé emeltetett. Ezen fontos hivatallal egyetemben 1819-től fogva tagja volt a' semmisitő törvényszéknek is, és titkos tanácsosi czimmel tiszteltetett meg. Ezen roppant elfoglaltatása mellett is M. még mindig talált időt, hogy különféle választmányokban munkás részt vegyen, különösen pedig a' törvénykezési választmány munkálataiban jelentékeny része van. Az igazságügyi ministerium ajánlatára 1822-ben e' hivatalait felcserélé a' halberstadti feltörvényszék alelnöki állomásával. Két év mulva ugyanazon minőségben Boroszlóba tétetvén át, alkalma nyilt a' koronaörökös figyelmét magára vonni. Az igazságügyi minister gróf Dankelmann halála után titkos tanácsos Kamptz és Mühler együtt neveztettek ki igazságügy ministerekül, 1832 ollyképen, hogy Kamptz hatásköre különösen a' rajnai tartományokra, Mühleré pedig a' korona egyéb tartományaira terjesztetett ki. Az 1838-ik dec. 17-ki kabinetrendelet által az egész monarchia igazságügyi kezelése ismét egyesittetvén, annak vezetése kizárólagosan Mühlerre bizatott, a' rajnai tartományok számára egy külön ministeri osztály állittatván. M. a' tiszta, biztos mély belátásu és sebes felfogásu főkhöz tartozott, kik örömest és könnyen dolgoznak; mert sebes és gyors felfogás által a' kétely és tünődéseken könnyen 's szerencsésen átteszik magokat. 1844 ministeri tárczáját a' titkos főtörvényszék tárczájával cserélé fel, de azért ülését és szavazatát a' ministeriumban megtartá. — n.

Müipar l. *Ipar.*

Müller (János György) német épitész, született 1822 a' schweiczi St. Gallen kantonban, 1839—41 Münchenben tanult, ekkor hazájába tért vissza. 1842—44 Olaszországban, különösen Florenczben tartózkodott. 1849 a' bécsi mérnökakademia tanárává választatott meg, 's itt ugyanazon évben meg is halt. Az ő müve a' bécsi uj-lerchenfeldi templom tervrajza. M. költő is volt. L: *Förster* „Joh. Georg Müller, ein Dichter und Künstlerleben" (St. Gallen 1851). — a.

Mulgrave l. *Normanby.*

Müller (Károly Ottfried), egyike a' legismeretdusabb 's szorgalmasabb régiségbuvároknak, szül. 1797 Siléziában. 1815 óta Berlinben a' philologiai tudományoknak szentelé magát legnagyobb kiterjedésben. 1817 Boroszlóban volt tanár, 1819 Göttingába hivatott 's bővebb kiképeztetése végett Drezdába utazott, 's 1828 Franczia- 's Angolországba. Göttingában igen sikerdusan hatott szellemdus és vonzó előadásaival. Az 1837-ki hannoveri zavarok az ő ottani életére is befolyással voltak, kedvét elveszté 's 1839 Görögországba utazott Olaszországon keresztül. A' régi Athén romjait megtekintvén 's körutat tevén Peloponesusban, Delphibe ment, azonban itt a' folytonos ásatások közben megbetegedvén, 1840

Athénben meghalt. — Irodalmi munkássága a' régiségtant egész terjedelmében foglalta magában, 's ismereteinek mélysége és sokasága bámulatos. A' régi kor története, föld és helyirata, irodalma, mythologiája, régiségtana 's a' régi irók itészeti magyarázata körül igen sok uj és meglepő felvilágositás neki köszönhető. Nagy számu müvei közül emlitjük: *„Geschichte hellenischer Stämme und Staaten* (Bresl. 1820—24); — *Ueber die Wohnsitze, Abstammung und ältere Geschichte des macedonischen Volks* (Berl. 1825); — *Etrusker* (1828); — *Handbuch der Archäologie der Kunst* (Bresl. 1830; 1835); — *Denkmäler der alten Kunst*" (1832). Több angol tudós felszólitására előbb angol nyelven adta ki: *„History of the literatnre of ancient Greece"* (1 köt. Lond. 1846), később *„Geschichte der griech. Literatur bis auf das Zeitalter Alexanders"* (2 kötet Breslau 1841). E' jeles munkája bevégzetlen maradt. — a.

Münch (Erneszt Hermann József) német történetiró, udv. tanácsos és könyvtárnok Stuttgartban, szül. 1798 Schweiczban. Eleinte leginkább a' reformatio korszakával foglalkozott, mit *Hutten Ulrik* müveinek (Berl. 1821—25, 5 köt.), az *„Epistolae obscurorum virorum"* (Leipzig 1827); *Charitas Pirkheimers* (Nürnb. 1822); *Franz von Sickingen* (Stuttgart 1824—29) kiadásai által tanusitott. 1824 történettanár lett Freiburgban. Szabadelmüsége miatt nem vala kedves az itteni kormány előtt. 1828 Lüttichbe hivatott, de itt ellene zudult az apostoli párt. Majd a' hollandi király hivatá magához 's kinevezé könyvtárnokának. 1831 hasonló minőségben Stuttgartba költözött át. Történelmi munkája tömérdek. Egyike volt a' legtermékenyebb iróknak, de müveiben igen sok a' felületesség. Meghalt 1841. — a.

Münch-Bellinghausen (Joachim Eduard) gróf, szül. 1783 Bécsben, 1848-ig osztrák elnöki megbizott volt a' német szövetségi gyülésben Frankfurtban. A' franczia háboru alatt is feltünt. Alig volt 20 éves, midőn prágai városkapitánynak neveztetett ki. Az 1848 évi elbai hajózási congressus alkalmával kifejtett ügyességének köszönheté, hogy később a' bécsi külügyministeriumba hivatott, 's nemsokára a' német szövetséggyülésre küldetett. Időközben grófi rangra emeltetett. — k.

Münch-Bellinghausen (Eliguius Ferencz József), báró, mint német költő *Halm Fridrik* név alatt ismeretes, szül. 1806 Krakóban, hol atyja osztrák állami tisztviselő volt. Már 20 éves korában irt egy szomorujátékot. 1834 irta *„Griseldis"*-t. További szinmüvei: *„Der Adept"* (1836), *Camoens* (1837) fiatalkori müve; *Imel da Lambertezzi* (1838); *Ein mildes Urtheil* (1840), mik nem nagy tetszést nyertek. Ezután idegen remekeket dolgozott fel a' szinpad számára, igy Lope de Vega *„Király és paraszt"*-ját, Shakespeare *„Cymbeline"*-jét (1842). *„Der Sohn der Wildniss"* (A' vadon fia) ismét nagy tetszésben részesült 's minden európai nyelvre lön forditva. *„Sampione"* szomorujátéka (1844) kevéssé tetszett. — 1840 alsó-austriai kormánytanácsos, 1845 első őr lett a' cs. udvari könyvtárban Bécsben. — a.

München épitészeti nevezetességei. Azon élénk és fényes szellemi emelkedés, melly e' század kezdetét jellemzé, áthatá a' bajor nemzetet is, 's egy uj tudományos és müvészeti életet költe fel, melly rövid idő alatt a' véres háboruk közepette nagy virágzásnak indult, 's folytonosan emel-

kedik. Hogy München ma a' német müvészet fény- és középpontja, két utóbbi fejedelmei működvelő szenvedélyének, 's valódi maecenasi buzgalmának köszönheti leginkább. A' bajor müvészet alapját I. Miksa király veté meg 1808-ban a' tudományos és képzőmüvészetek akademiájának alapitása által. Ugyanez alkalommal elhatározá a' király a' komor keskeny 's szövedékes utczákból alkotott ó német stylü várost téres nyilt 's vidám székvárossá alakitani át. És most kezdődtek a' bontások, utczák áttörése, a' város falainak eltakaritása, nagyobbszerü épületek emelése, mellyek ugyan eleinte hadi rendeltetésüek valának, mint kaszárnyák, kórházak 'stb., de csakhamar a' polgárság is kedvet nyert az uj szép izlésü épitészethez, a' magánházak pazar fénnyel állittattak ki, és az épitészet átalános szenvedéllyé vált. Egyikét a' város legszebb nyilvános épületeinek, mindjárt a' népháboruk befejezte után látjuk megkezdetni, ez a' Miksa külváros egyik nyiltterén felemelt *Glyptotheka*, mellyet az akkori koronaörökös Lajos egy még addig névvel nem biró épitész által készittetett, ki mint vezető 's vállalkozó épitész mostantól fogva elhatározó befolyással és irányadólag hatott München épitészeti kifejlésére. *Klenze* Leo neve München felvirágzásával és dicsőségével szoros kapcsolatban áll. A' Glyptotheka, melly az aegyptusi, görög, romai 's az ujabb kor szobrászati nevezetességeinek drága gyüjteményét foglalja magában, csak Lajos király trónralépte után öt évre, 1830-ban fejeztetett be. Jóniai stylben van épitve egy porticussal, melly nyolcz hátulsó és ugyanannyi első oszlopon nyugszik. A' tiszta 's helyes viszony, melly kielégitő és összhangzatos hatást gyakorol a' nézőre, az épületnek könnyü és vidám arczot ad. Az előhomlokzaton 1836 óta kilencz óriási szabadon álló márvány szobor áll, melly által az ókorban szokásos rendezést akarta régi jogaiba visszahelyezni. A' müncheni müvészet irányára nézve különösen elhatározólag hatott ez épület, mert ezen lépett ismét a' festészet és szobrászat az épitészettel szorosabb érintkezésbe, nevezetesen a' trójai és az istenek terme ugyszinte az előcsarnok *Cornelius* görög mythologiai tárgyu remek frescoival ékesitvék, de nemcsak festészet és épitészeti szobrászatra jelentékeny időpont ez épület emeltetése, hanem egyszersmind a' márványnak épületi anyagkénti használatára nézve is, minthogy első része egészen márvány négyszögekből épittetett. A' Glyptotheka körül ültetve csinos kerttel, a' Királytér északi részét teszi a' most épités alatt levő műkiállitási épülettel szemben.

Visszatérve Miksa korára a' Glyptotheka alapköveinek letétele után 1817-ben épité Klenze az Odeontéren a' pompás *Leuchtenberg* palotát. Ugyanezen épitőmester 1822 befejezé a' leuchtenbergi palotával szemben kelt *Bazart*, mellynek keleti részét gyönyörü arkádok képezik; valamint a' királyi lovagdát is, mellyről megjegyzendő, hogy homlokzata medaillon alakban öntött lófőkkel van ékesitve. A' florenczi stylre emlékeztet Klenze által kezdett és sajátszerü viszonyban nagy durva négyszög kövekből épitett, és hét diszes ivezeten nyugvó csarnokkal ellátott hadügyministeri palota.

Eddig Klenze neve csaknem kizárólagosan tündöklik az épitészet terén, de lassankint előlépnek *Gärtner*, *Ohlmüller*, *Ziebland*, és velök a' törekvés is sajátszerü önálló nemzeti épitészet alapitása iránt. — 1826

tétettek le a' *Pinakotheka* alapkövei Klenze terve szerint, és kivévén némelly belső ékesitvényeket, 1836-ig be is fejeztetett. Ezen szépség, nagyság és festői viszonyai által olly nagyszerü és megható épület a' római paloták styljében emeltetett, és rendeltetése, a' festészet Münchenben összehalmozott kincseit magában foglalni, a' világ egyik legnevezetesebb képcsarnokát képezvén. Egy tágas, nyilt és csinos kertté alakitott tér közepén keletről nyulik, hátulján két szárnyalaku kiugrással. Az alja négyszegü kövekből rakott, a' többi fal sima, a' fő homlokzaton két ives ablaksor áll, az alsók közt a' háromszoros portál nyilik. A' joniai faloszlopzat közé helyezett 25 felső ablak felett emelkedik az ékes consolpárkányzat, mellyen Schwanthaler 24 mesteri mintavázlata után mészkőbe faragott gyönyörü szobor áll. Az egész egyszerü pilaralakban emelt, egy kevéssé hátralépő Attika által koronáztatik. A' földalatti kamarák raktár és fütésre, a' földszint : tartaléktermek, rézmetszetek és antik festészeti müvek megőrzésére van szánva. A' termek falain és felső padozatán látjuk a' legjelesebb régi görög festészetnek hüséges másolatait, az eredeti nagyságot, szinezetet lelkiismeretesen megtartván; az alsó padozaton pedig uj és antik mozaik festvényekkel van kirakva. A' derék épületben vonulnak végig a' festvénypáholyok, mellyek két sorban az épület két szélső szélétől indulnak és a' központban Rafael páholyánál egyesülnek. A' bemenetnéli első páholy a' művészetnek az egyházzal szövetségét tünteti előnkbe, ezzel szemközt az utolsó a' festészet apotheosisát mutatja föl. Az első után következik a' keresztes háborut tárgyazó festvények páholya, ezzel szemben az utolsó előtti, Nagy Károlyé és igy tovább Cimabue, Giotto, Fiesole, Massaccio, Perugino, L. Signorelli, Leonardo da Vinci, Correggio, Tizian és Michel Angelo páholyai az egyik, — kölni Dombaué, Wilhelm, van Eyk, Hemling, Leydeni Lukács, Holbein, Dürer Albrecht, Claude Lorrain és Rembrandt, Poussin és Lesueur, és Rubens páholyaival a' másik sorban ; a' közepen a' két sor között áll Rafaelé ; mindenik *Cornelius* rajza után *Zimmermann* tanár által festett pompás frescokkal diszesitve. Ezeken kivül kilencz nagy terem és huszonhárom kabinettel bir az épület, mellyekben a' bajor festészeti gyüjtemény kincsei szép rendben fölállitvák, melly a' történeti áttekintés szempontjából tekintve nem egészen elégiti ki a' várakozást. A' hét nagyobb terem tizenegy nagy lámpa által világittatik, mellyek árnyas és fénytelen világa a' festvények szemlélésére a' legkedvezőbb. Az udvari kert világhirü 44 arkádja, melly maga egy gyönyörü műkiállitást képez, 1827-29-ig több kitünő képesség közremunkálása által épült, 16 arkadot foglal el. Bajorhon története Cornelius iskolájából legjelesebb festőktől, a' többi 20-on legkiesebb olasz tájak *Rottman*tól fresco festésben. München legjelentékenyebb, téresebb és legszebb épületeihez tartozik a' királyi lak azon része, melly *Neu-Königsbau* név alatt fejeztetett be. Homlokzata 430 láb. 1832—36-ig épült Klenze által a kir. lak *Festsaalbau* nevü része. Homlokzata 800 láb. Ez épület hosszu soru téres termei nagy udvari ünnepélyekre és elfogadásokra rendelvék, később épittetett hozzá az e' termekbe vezető diszlépcsőzet, mellyel e' nevezetes királyi lak számos 's nagyszerü diszépületei befejeztettek.

A' királyi lak közelében mintegy hozzátartozólag áll a' *Mindenszentek*

egyháza Klenzétől, egyike München legszebb és legbefejezettebb épületeinek. Mi építészi styljét illeti, az hű byzanti egyházstyl a' 11-dik századból. Egy homokkőből faragott szobrokkal faloszlopok és kerek ivezetü ablakokkal diszitett portál képezi a' szép homlokzatot, mig az egyház benső ürege 12 márvány oszlop által három hajóra oszlik, mellynek két kupja és falai kellemes fresco képekkel ékeskednek. 1829 óta keletkezett az igen csinos *Lajos-ut*, melly nagyszerü épületek kétszeres sorozata, egy egészen különös építészi korszak jellegét viselvén. A' portalokon, ablakokon, párkányzatokon valamint egyéb részleteken is a' kerek ivezet elemei uralkodnak, mint azok a' 14-dik században Olaszhonban Orgagna által divatba hozattak. Mindezen Gärtner által készitett épületekhez tartozik, mint azok legjelesbike a' *Könyvtár*, mellynek fönséges 's egyszersmind szembetünőleg csinos homlokzata, három összefüggésben levő szárnyakkal két belső udvart kerit. Az alsó épület tükörnégyszögekből rakott hydraulicus vakolattal bevonva, a' többi fal csiszolt meztelen téglákból, az egészet gyönyörü florenczi consol-párkányzat övezi. A' portál támfalain láthatók Homer, Hyppocrates, Thucydides és Aristoteles ülő szobrai. Ezen épületekhez sorozható a' király segedelmezésével a' polgárság által épitett *Lajos-egyház*, mellynek Schwanthaler által tervezett szobrok és ékitményekkel diszitett homlokzata ugyanazon nagy hézag által, melly a' két sarkon emelt hegyes tornyok között létezik, sokat veszt hatásából. Az egyház belseje művészi fresco festvényekkel van ellepve. Egy nagyszerü épület nyilvános példa arra, hogy a' polgárok egyesületileg önkéntes adakozások által milly nagyszerü vállalatokat képesek létesiteni. Ugyanezen stylben emeltetett a' *Növelde*, melly most magánczélokra használtatik, és a' pompás két portállal ellátott *Vakokintézete*. Ettől északra egy keresztutcza által elválasztva fekszik 1838-ban épült *Só- és bányász-épület*, mellyhez az ujonnan két előszárnynyal bővitett *Egyetem* sorozható, ezek a' *Papnövelde* és a' nemes hölgyek *Növeldéjének* épületével egy nagy négyszegü tért fognak körül, mellyben a' pompás Lajosut végződik. Külsőleg már szinte befejezve van a' *Sz. Bonifácz-bazilika* nyolcz oszlopon nyugvó ivezetes portállal, az oldal façadok két sorozatu kerek ives ablakaikkal, szép és egyszerü viszonyokban igen kedves tekintetet adnak a' különben is igen jeles épitménynek. Belseje négy oszlop sor által, mellynek mindegyike 16 korinthi márvány oszlopból áll, öt hajóra oszlik, mellynek fő ékitményét Hesz Henrik frescoi teszik. A' sekrestye fedett folyosója által kapcsolatban áll a' *Benediktinusok seminariumával*, melly külsőleg az *ipar és műkiállitási* épülettel azonos. Ez utolsó épület homlokzata a' Glyptotheka styljében emeltetett, mellynek allegoriai csoport szoborzata Schwanthaler müve. Megjegyzésre méltó még az Au külvárosban levő *Maria* egyház, melly régi építészeti modorban a' középkor sok szinezetü fametszvényeivel és üvegfestvényeivel azon kor izlését ujra fölélesztè. — Ezzel München nagyszerü és pompás épületének sorozata koránsincs befejezve; mert még igen sok emlitésre méltó magánpaloták diszelegnek csinos utczáin, és hosszu sora a' tervezett nyilvános épületeknek részint építés alatt áll, részint tervben van. Ezekhez tartozik egy nagyszerü *Obelisknak* fölállitása az egyetem előudvarán, továbbá egy a' bajor tábornokok érczszobraival ékitett szép *csarnok* a' királyi lak és a'

Theatiner utcza között; valamint a' város északi részén állapitott uj *köztemető*, melly a' pisai Campo Santo mintájára frescokkal diszitett oszlopos csarnokokból képeztetett. Végre a' bajor *dicsőség csarnoka* (Walhalla), melly doriai templom alakban a' közelfekvő szendlingi magosra épittetett, és Bajorország hires férfiainak mellszobrait foglalja magában. Végre még egy gyönyörü műemléket bir München 1-sö Miksa választó fejedelem lovagszobrában, Thorwaldsen mintája után Stiglmaiertől érczbe öntve.

Bár milly szépek, nagyszerüek, és jelentékenyek legyenek is ezen uj épületek, mégis összeállitásukban és viszonyos elrendezésükben nélkülözik azon nagy, erős és csak a' környezetekből vonható perspectiv tekintetet, melly csak tágas térek nyitása által érethetvén el, az egyes szépségeket, valamint az épületek összes hatását olly kedvező fényben tünteti elő, mint az például Berlinben van. Azonban azon sajátszerüséggel birnak München ujabb épitészeti müvei, hogy külsejök által nem hatnak annyira; belsejöket kell megtekinteni, hogy minden müvészeti ágra kiterjedő jelentőségüket megitélhessük. Ezen remek müvek egymásutáni emelkedése, 's azon különös kegy és pártfogás, mellyel a' bajor királyok az utóbbi időkben a' müvészetek minden neme iránt viseltettek, tevék München a' német müvészek gyülpontjává, ugy hogy e' tekintetben Rómával vetekszik. — N.

Mundt (Theodor), német iró, egyik tagja a' korábban u. n. fiatal Németországnak (l. *Heine, Laube)* szül. 1807 Potsdamban. Tanult a' berlini egyetemen. Első novelláival 1832 lépett fel; nagyobb figyelmet ébresztettek azok, miket 1834—35 adott ki, 's mikben az akkori liberalismus apostolaként jelent meg. Azonkivül érvényre igyekvék emelni az érzékiség jogát a' csökönyös erkölcstan és bölcsészeti abstractiók ellenében; kikelt a' házasság ellen, mint a' melly szerinte akadálya a' férfiui és női erő szabad kifejlésének; általában St. Simon és Fourier tanai benne is, mint Heine, Laube, Gutzkow, Wienbarg 'stb. társaiban, buzgó védőre találtak (l. *Emancipatio*-ja a' husnak). 1835 mindezen munkái a' német szövetségi gyülés határozatánál fogva betiltattak. A' következés bebizonyitá, milly kevéssé félelmes vala e' fiatal Németország, mellyben sem elég philosophiai mélység, sem elég jellemszilárdság nem volt. 1836 adta ki „*Kunst der Prosa*" czimü munkáját, mellyben a' korábbi német irodalmi korszakok több jeles rajzát találhatni. Ugyanakkor Berlinben „*Dioskuren*" czimü lapot adott ki, melly nem birt fontosságra vergődni. 1837 Francziaországot 's Angliát utazta be, minek eredménye „*Spatziergänge und Weltfahrten*" munkája. Ezután szerkesztette a' „*Freihafen*" cz. lapot. Mindinkább magára maradt félszeg, ki nem fejlett eszméivel, mások tulszárnyalták, ellenkezésbe jött Ruge, Feuerbach, Bauer Bruno 'stb. férfiakkal, 's Eichhorn minister pártolni kezdé. „*Thomas Münzer*" regényét már conservativ szellemben irá. 1842 tanár lett a' berlini egyetemnél. Ugyanez évben adta ki „*Geschichte der neueren Literatur*" művét, melly 1852 második kiadásban jelent meg, 's melly igen felszines. Költői müvei kevés becscsel 's még kevesebb népszerüséggel birnak. Fő dolog nála a' mesterkélt styl, melly a' szellem müködésének nem enged szabad tért. — a.

Munka. A' munka becse 's méltósága, köszönet korunk előhaladásának,

felvilágosodásának 's nemünk rendeltetése iránt tisztuló 's helyesebb felfogásnak, mindinkább elismertetik, 's kétségen kivül emelkedik. Nem szükséges többé ahhoz törvény rendelete, nem alkotmányos meghatározás, hogy a' népek azon öntudatra vergődjenek, miként mindennemü munkás, nemcsak fáradságának méltó jutalmára de polgári jelentőségre és tiszteletre is érdemes. A' munkának fontossága és méltósága tehát kérdésen felül áll; de annak a' birtokhoz *(tőke)* és a' szellemi képességhezi viszonya, arányulása nincs eléggé tisztán kifejtve, és eziránti közmeggyőződés még határozottan nem alakult, még a' legmiveltebb 's polgárisultabb államokban sem.

A' földmivelés, ipar, forgalmi üzletek, szóval minden az emberi társaságban hasznos működésre a' *tőkének, szellemnek* 's a' *munkának* egyesülése igényeltetik. Ezen három fő tényező egyesülése nélkül nincs jelentékeny eredmény, szellemi és anyagi nyeremény, termelés, magán és nemzeti gazdászat gyarapodása. Ha a' tőke használatlanul hagyatik, a' szellemi és a' nyers munka minden jelentékeny eredmény nélkül emésztetik fel, 's viszont. Nyilvános példa erre Spanyolország, melly temérdek arany 's ezüst kincseit, mellyeket az ujonnan fölfedezett érczdus Amerikából azelőtt hihetetlennek látszó mennyiségben szállitott, nemzeti munka termékenyitése nélkül hagyván, nem hogy emelte volna annak gazdagságát 's hatalmát, sőt hanyatlásának egyik fő tényezőjévé vált. Csak azon tőke, melly forgalomba bocsáttatván, a' szellem és munka által felhasználtatik, termékenyiti a' földet, hozza mozgásba a' kalapácsot, malmokat, hajókat, teremt gyárakat, mindennemü vállalatokat, épit vasutakat, kényelmes 's gyors közlekedési eszközöket, fejti ki, kétszerezi a' termelést, és segiti elő a' fogyasztást, 's e' kettő közti forgalmat. E' hoz áldást a' birtokosra, ez forrása, hatalmas emeltyüje a' közgazdagulásnak. Hogy tehát a' tőke a' tulajdonosra nézve bő jövedelmi forrás, a' nemzetre hasznos legyen, értelemmel kell azt alkalmazni és munka által termékenyiteni. — De mi tehát a' *tőke?* Pénz, állampapir, érvényes 's könnyen forgalomba hozható váltók, 's több efféle. Ez mindennapi 's felületes vélemény, de ki a' dolog fenekét, a' forgalom lényegét, 's az államgazdagság alapját figyelemmel tekinti 's helyesen felfogja, átlátandja, hogy ezek csak közvetitők, forgalom könnyitő 's elősegitő képviselői a' tőkének, a' hitel és bizalomnak. Tőke a' *földbirtok*, mellyet a' gazda müvel, a' gyár, mellyet az iparos vezet, a' pénzérték, melly kölcsönzés által a' termelést elősegiti; tőke a' tudomány, a' művészet, mellyet sajátunkká tettünk, hogy azt az élet mozgalmaiban haszonnal alkalmazzuk; tőke végre az ügyesség a' lélek és test ereje, akár mint világosság terjesztő szellemi tényező, akár mint tehermozditó anyagi emeltyü tünjék is fel, csak szükséges 's hasznos munkatárs leend az általános ipar és forgalomban. És csak ezen értelemben bir egy jelentőséggel a' nemzet tőke-birtoka, a' nemzet gazdagsága-, hatalma- 's nagyságával 's ebből elvitázhatlanul világos, hogy az általános értelemben vett tőkének érdeke nem ellenkező, hanem ugyanazonos a' szellem és munka érdekével, 's hogy mind a' három tényező igazságos egyesülésben találhat kielégitést.

Orosz és Angolország, nemzeti gazdagság szempontjából összehasonlitva, legtisztábban kitünteti azon igazságot, hogy a' tőke, szellem és

munkának összeolvadása és egymásrai hatása képezi az egyesek, mint az államok valódi gazdagságát, hatalmát és nagyságát. Épen illy világos 's elvitázhatlan igazság az is, hogy a' tőke és munka szükséges, 's elkerülhetlen egyesitésére, a' nemzetgazdagság harmadik tényezőjének a' szellemnek közvetitése szükségeltetik. Tekintsünk vissza a' történetre, nézzük Európa és Amerika álladalmait, 's tisztán látandjuk, hogy csak ott indul virágzásnak, 's gyarapodik mind az egyesek, mind az egész nép jóléte, hol a' szellem 's értelem vezeti, egyesiti e' két más erőt, csak ott jutalmaztatik a' munka és csak ott hoz bő jövedelmet a' tőke. Az értelem az, melly életet ad a' holt tőkének, melly lelkesiti, szellemesiti a' munkát, melly összetartója a' társalmi épület egyes részeinek. Mentől inkább közjava, általánositott birtoka lesz a' nemzetnek a' tudomány, értelem, ismeret, 's a' szabad tevékenység öntudata, annál szaporább 's tökéletesebb a' termelés, nemesebbek az élvek, általánosabb a' kényelem és jólét, ritkulnak a' durva bünök, közönségesebb az erény; és emelkedettebb az ország ereje 's hatalma.

Ezelőtt a' tudomány a' szellem, egy önmagáért létező, 's az egész emberiség egyéb tevékenységétől elütő, különvált, csak önmaga előtt becscsel biró czél 's jelentőség felé törekedett, az élettől különválva a' társadalom egyéb mozgalmain kivül állt. Akkor a' tudósok, mint ma egy része a' tőkebirtokosoknak; sok munkás, ki a' munka becsét, természetét és méltóságát még el nem ismerék, azon hitben valának, hogy a' tudomány saját, elkülönitendő, sőt ellentétes érdekkel bir, mint a' többi egyetemes működés; és jól esett nekik álmodott magasságokból sajnálkozva és megvetőleg tekinteni le az anyagi birtok és anyagi munkára. Ma azonban a' tudomány az életteli egyesülésre törekszik, egész erejével ragadja azt meg, föladatát 's czélját az élet mozgásaiban, az általános jólét emelésében, a' nép, nemzet, 's emberiség minden irányu haladásához közremunkálásában találja. Az állam, annak alakulása, a' társalom, annak szervezete, a' jólét forrásai, és az elszegényedés örvényei 's azok lényegének átvizsgálása, mindazon okoknak gondos tanulmánya, mellyek a' közönségnek hasznosak vagy ártalmasok, a' népjog, kereskedés törvényei, az adók 's vámok szabályozása, a' pénz és csereforgalom, a' nemzeti gazdaság, a' föld és ipar fölszabadulása, a' kereskedelmi versenyzés, a' munkás állása a' munkaadóhoz, mindezen az életet a' legbensőbb rétegeiben 's csontvelőjében megragadó kérdések feladataivá lettek a' tudománynak, melly többé nem azon kivül, hanem benne, vele, 's általa él és hal. A' társaság legfontosabb ügyeinek könyvtudósok általi vezetése már többé nem lehetséges; mert az öntudatra vergődött nép ennek képtelenségét épen ugy átlátta, mint azt, hogy állapota, a' törvényes rend erőszakos megzavarása, és anarchicus mozgalmak által előidézett párt vagy osztálydespotia által nemcsak meg nem javul, de az ipar és tudomány által naponként emelkedő jóléte, ez erőszakos crisisek által kártékonyan gátoltatik, és haladásából több évre visszalöketik. A' politikai és jogi kérdések helyett a' társalmi és iparkérdések nyomultak előtérbe, ugy hogy az európai nemzetek tevékenységi iránya inkább a' tőkének és a' munkának az értelem 's szellem általi egyesitése, összhangzásba hozása, és ez által az ipar, szorgalom, forgalom, a' magán és nemzetgazdászat emelése felé

nehezkedik; mintsem hogy erejét még tovább is, constitutionalis küzdelem 's alkotmányfaragcsálás által az állam külső bordáját 's álványait itt ott gyöngitve, vagy támogatva pazarlaná föl valódi gyakorlati haszon nélkül. A' könyvtudósokkal, az előítéletek 's vakság terjesztőivel együtt lejárt az ékesszólás és virágos beszédek nagy politikai phasisa is; életre való tudomány, alaposan javitó, közhasznu intézvények, ipar és munkásság jelszava gyakorlati irányu korunknak.

Nagy, hatalmas és egész társadalmat 's államalkotást átkaroló stadiumokon kellett a' *munkának* áthatolni, mig bilincseiből kibontakozva és mindent átölelve az ujabb kor államaiban mint egy nagy talány áll előttünk, mellynek szerencsés megfejtésétől függ az emberiségnek legalább egy századig sorsa, e' nagy talány e' szövevényes föladat: az egyén jogainak a' társaság létezhetési föltételeivel jogegyenlőség alapjáni kibékitése, öszhangzásba hozatala. Egy tekintet az emberiség történeti fejlődésére e' mondat igazságát megállapitja, 's egyszersmind a' *munkának* értelmét, 's jelentőségét nagyobb világosságban tünteti elő. Az emberiség gyermekkorában alig vergődvén ki a' vadságból, hol vadászat 's halászat által tartá a' családfő övéit, 's a' földmivelés előismereteinek felfedezése által a' társalmi lét tágabb 's szorosabb kötelékekkel alighogy megalakult; azonnal feltaláljuk a' régi társaságokban a' *rabszolgaság* intézményét, mint legegyszerübb megoldását a' munka és családtartás terhének, a' polgári szabadsággali egyesités fontos kérdésének, természetesen az egyén szent jogainak legdurvább tapodása utján. Mig a' rabszolga honn a' háztartás és termelés alacsony és fárasztó munkáját elvégzé, addig a' görög és római ifju minden idejét 's erejét a' test és szellem kifejtésére fordithatja, 's mint szabad polgár a' közjólétről könnyen tanácskozhatik, a' csatatéren hirt 's dicsőséget arat. Az ókor minden intézményeinek, sőt szabadságának és polgárisodásának is egy belsejében 's alapjában erkölcstelen 's embertelen fogalom szolgált alapul, az t. i. hogy a' rabszolga dolog, lélek 's jog nélküli lény, 's csak mint illyennek van értéke az államban. Magok a' legnagyobb törvényszerzők, a' legistenitettebb lángelmék, mint Plato, Aristoteles, nyilvános szabadságot rabszolgaság nélkül képzelni sem tudtak, ez utóbbi a' rabszolgát ekként határozza meg: „A' rabszolga egy lélekkel biró eszköz, az eszköz egy lelketlen rabszolga.“ Sőt az ókor szabad államaiban a' rabszolga sorsa keményebb volt mint az egykoru ázsiai despotia alatt. Azt mondja Plutarch, hogy „Lacedaemoniában a' szabad legszabadabb 's a' rabszolga leginkább rab.“

Volt ugyan némelly neme a' munkának illő tiszteletben is, mint a' földmüvelés. De mi a' munkát gyalázattá 's elviselhetlenné tette a' szabad ember előtt, az a' munkával járó alárendeltség, a' más érdekébeni munka, tehát az azzal járó 's hozzákötött szolgai viszony volt. A' régi szabad államok fogalma és lényege szerint minden hatalom, vagyon, szabadság a' közönségben helyeztetett; a' legfőbb jog, legfőbb czél vala az állam, az egyéni jog egészen eltünik szem elől, mert minden jog az államtól ered, 's mi ezzel ellentétben áll, jogtalan. Innen lehet megfejteni a' munkaviszonyt is. A' család kebelében és érdekébeni munka mint a' földmivelés, tisztesség és becsület; az állam érdekébeni munka, engedelmesség, annak szolgálatában a' legnagyobb dicsőség és becsület; de nincs erkölcsi tör-

vény, nincs emberiségi érzelem, melly az állam iránti legnagyobb kötelesség ellenében érvénnyel birna, melly annál dicsőbb, mentől inkább elhal a' polgárban az ember. Az egész ókor ezen fogalmaktól volt áthatva; az állam minden, a' polgár attól birta szabadságát, vagyonát, jogát, sőt isteneit is, az ember mint ember nem birt joggal, azért a' rabszolga dologként tekintetett. És még ma is a' rabszolgának sorsa sokkal sanyarubb a' szabad Amerikában, mint a' persa és török birodalomban.

Az ókor lehanyatlik; barbár néptörzsök nyomulnak elő északról, elöntik a' művelt világot, 's rétegesen települnek le, 's majdan elvegyülnek a' régi művelt népek maradványaival; a' nyers erő és hatalom uralkodik egyedül, az istenek eltünnek 's a' munka megszünik. Ezen általános 's századokig tartó harcz és vihar, a' régi törvények, nemzetiségek, 's társadalmi rend fölöszlása közepett egy uj szellem, uj elem merül föl, emelkedik, terjed, végre mint elvitázhatlan, 's megdönthetlen tény áll a' világuralomban, 's ez a' *keresztyénség*, 's vele a' szeretet, testvériség érzelme, 's az eredeti, velünk született emberi jog önérzete 's elismerése. Ezen egymáson áthömpölyödő néphullámok rétegesedéséből, telepedéséből, a' társalmi épület uj felépitése által származott az uj hűbér 's állam, 's külön osztályaival, rendjeivel 's a' népnek lépcsőzetes fokozásával. A' munka szinte ez osztályozást, fokozást 's uj társalmi szervezetet követ. A' rabszolgaság megszünik, helyette a' *jobbágyság* lép elő, földhöz ragadt 's hűbéres ura önkényének szintugy kitett 's a' társadalom terhei alatt görnyedező osztály, de már emberi jogainak önérzetével, nyomasztó sorsát mint kényszerüséget elfogadva, de ereje 's joga önérzetében azon szüntelen tágitva. Itt az ember önálló, de csak azon rend 's osztályzat értelmében, mellyben született, itt mindeniknek meg van a' maga meghatározott helye 's osztálytársaival közös testületi joga. A' jog nem egyenlősége törvény, 's alapja a' társadalom szervezetének. A' munkának osztályokhozi kötése, a' szerinti szervezése 's kiképzése volt az igazi, tartalomdús, 's valódi megalapitása a' hűbéres és testületi államoknak, mellyekben a' testületi kiváltságok összes száma tevé az általános jogot. 'S ebben tünik fel legtisztábban az ellentét az ókor ellenében, hol a' rabszolgaság a' munkát két tömegre hasitá, egyik a' nehéz alacsony 's semmi jogra nem érdemesitett, másik elismert munka, és foglalkozás. A' hűbéres állam minden munkát elismert, jogositott, de osztályos kiváltságai 's testületi jogai szerint. A' nemesség magának tartá fönn a' fegyvert és a' világi uralmat, a' papság a' hit, lelkiismeret fölötti befolyását. De már e' két uralom ellenébeni ellenzék magva el volt hintve az utána lépcsőzetesen következő, 's az ipar és tudomány által emelkedő testületekben.

A' puskapor föltalálása által a' nemesség kiválólagos fegyverforgatási képességével nyert előnye egyszerre megszünik, 's a' könyvnyomtatás kiragadja a' papság kizárólagos birtokából a' tudományt és az egész emberiség közös tulajdonává teszi. A' társalmi épület homlokban támadtatott meg. Alig hogy a' munkarendezés két fő rétegei, az által, hogy a' fegyverkezelés a' nemesség és a' tudományok kezelése a' papság kizárólagos birtokából kiesett, meg lőnek törve, azonnal azon alapeszme is, hogy az egyén csak osztálya hivatására van jogositva, ingani kezdett, és utat tört magának a' mindeniknek mindenre egyenjogu igénye, szóval az

egyenjoguság öntudata az államtól származható minden jogok és jogositásokra nézve. Igy e' kis történeti áttekintés után a' hübéres társadalom és munkarendezés feloszlásából következő legelső politikai jelenségek 's uj tünemények phasisába lépünk, hol mindig szembetünőbb 's tisztábban kitünik, hogy a' politikai átalakulás lépést tart 's szoros összefüggésben van a' társalmi átalakulással. Minthogy tehát a' hübéres állam visszahivhatatlanul megszünt, el van temetve, előttünk *a' jelenkor* uj álladalmai tünnek föl, melly semmi rendeket 's külön jogositott osztályokat nem türvén, a' munkát sem tagolá és osztályozá; az ókor rabszolgáit nem ismeri, épen mert az emberek közti testvériséget 's egyenjoguságot akarja létesiteni. A' mostani állam sem nem veti a' munkát mint terhet, egy jogától megrablott tömeg nyakába, mint az ókor; sem nem osztja föl rendek, testületek 's osztályok között, mint a' hübéres állam, ő igazán szólván a' politikai átalakulások közepett annak természetes következésére, a' munkaviszonyok rendezésére keveset gondolt.

Az ipar felszabadulásának legelső 's legfontosabb következménye lett a' termelés rendkivüli szaporodása 's a' nemzeti gazdagság minden várakozást meghaladó emelkedése. A' tőke forgalomba tétetett, a' szellem a' gyakorlati élet terére irányulván, lelket öntött a' tőke 's munkába, 's a' tudomány utat tört magának az eddig butaságban tartott tömeg közé; a' munka becsében emelkedett a' termelés könnyitése és emelkedése folytán az életszükségletek sőt a' kényelmi czikkek is jelentékenyen alább száltak, 's mindinkább közönségessé vált használásuk. 'S valóban a' népek történetében nem találunk olly korszakot, hol a' jólét olly közönséges, a' termelési tevékenység olly kiterjedett, a' nemzeti gazdagság olly mérhetetlen, 's a' müveltség olly elterjedt 's az országok 's népek között olly szoros kapcsolatosság lett volna, mint korunkban. 'S mind e' jótétemények azon mértékben emelkednek országonkint, milly mértékben az egyén és az ipar kevesebb megszoritásokat 's bilincseket tür, példa erre Angolország és az északamerikai szövetséges államok.

A' munkának 's társadalomnak e' párhuzamosan haladó fejlődési stadiumában a' *gépi munka* mindinkább tágabb alkalmazást nyer. Milly csodálatos ujmutatás ez a' gondolkozó államférfiaknak 's vizsgáló elméknek, hogy a' milly arányban a' durva testi munka alól fölszabadul az ember, azt lelketlen dolgokra (gépekre) utasitván, azon arányban emelkedik az igény a' szabad kifejlés föltételeire 's jogegyenlőségre a' társadalomtól származható jótétemények iránt. Pláto és Aristotelesnek a' rabszolgaság elkerülhetlen föltétele a' polgári szabadságnak, mert ugymond „a' rabszolga egy lélekkel biró eszköz és az eszköz egy lelketlen rabszolga." Korunk azonban a' gépekben egy lélekkel biró eszközt födözött fel, és sikerült az ember értelmének egy részét, kerekek, csövek, emeltyük 's csavarokra a' gépészet törvényei által átruházni 's általok bizonyos munkarészleteket elvégeztetni. Ime teljesült Aristoteles azon mondása is: „hogyha véső és kalapács magok dolgozhatnának, ugy a' rabszolgaság nem volna szükséges." Tehát az ókor akadálya az emberiség felszabaditása ügyében egészen eltünt, sőt egy más nagyobb veszély határán állunk, t. i. hogy a' lelket nyert eszköz (gép) az őt vezető 's az istenségtől nyert értelmét a' munkásnak a' társaság szeme előtt értékben és

becsben fölül ne haladja; mert ezen bünös felfogás által a' munkás erkölcsileg alább szállna a' mai társadalomban, mint a' rabszolga a' régiben, ki mégis a' lelketlen rabszolgánál (a' gépnél) fölebb állott. És ez azon örvény, melly az emberi ész egész erejét igénybe veszi, nehogy az ujon alakuló társadalom hajója elmerüljön. Elismervén áldásdus következményeit ez állam átalakulásának, a' munka 's ipar felszabadulásának a' népek jólétében 's a' nemzeti gazdagság emelkedésében, el kell ismernünk, 's meg kell vallanunk, hogy mi elvben olly jó és üdvös volt, alkalmazásában olly kóranyagot teremtett 's gyüjtött meg a' társadalom testén, melly mint rázkódtató láz már most is hatalmasan jelenkezik. A' korlátlan és rendezetlen munkaszabadságnak legközelebbi káros következése lett a' tőke- szellem- és munkatömegnek egy kézben vagy egy helyre összehalmozása. Az állam centralisatiójával a' munka centralisatiója is kézfogva járt, a' tőke maga után vonván a' másik két tényezőt, ugyanezen irányt követé, melly a' pénz, nemes érczek 's mindennemü hitelpapiroknak egyes tőzsérek vagy tőzsértestület kezében öszhalmozását szülé, 's ebből az ugynevezett polgári rend (bourgeoisie) tulsulya mind a' politikai mind a' társadalmi életben, a' városi népnek eldöntő befolyása a' földmivelő nép fölött. Innét valamint az ókornak legfőbb czélja volt az állam, 's a' polgár kötelességei előtt megsemmisültek az ember legszentebb jogai, ugy a' mai industrialismusnak fő czélja a' termelés, a' gazdagság emelkedése, de az emberről és szent jogairól könnyen megfelejtkezik; hogy iparkészitményét pár garassal olcsóbban bocsáthassa forgalomba, képes száz meg száz munkás családot a' szegénység és szükölködés legszélsőbb határáig szoritani.

Azonban térjünk vissza főfeladatunkhoz. A' korlátlan 's mellette rendezetlen munka nagy munkás tömegeket csal egy helyre, nagy tőketömeget halmoz egy kézbe; a' szellemet a' tisztán elméleti tudományoktól a' gyakorlati, „exact" tudományokra irányozza, öszpontositja, tehát még a' harmadik 's legszabadabb elemet is ugyanazon egy irányba. 'S innen minden rosz, nyomor, 's kinövések. A' munka a' tömegeknek egy helyeni öszhalmozása az erkölcsiség megromlására 's a' munkás tömeg elszegényedésére vezet, 's azon véleményt fejti ki, mintha ők lennének a' nép többsége, 's igy akaratjok, szükségeik, 's kivánságaik a' nemzet akarata, 's tömegesitett erejök érzetében időszakonkint nyomatékot is szereznek akaratuknak. E' mellett fájdalmasan érzik, hogy mint szabad emberek semmi bizonyos 's jogositott helyet nem birnak az állam szervezetében; 's mig fáradságok nagy jövedelmeit egy tőlök idegen körben illő vállalkozó vagy gyártulajdonos, — nem mint ez előtt velök egy niveauban álló mester szedi, 's munkájok díját ez határozza meg, addig nekik 's családjoknak alig van napról napra miből tengődniök, és szüntelen a' bizonytalan holnap szükségeinek rémei által gyötörtetve, megbetegedvén pedig, az éhhalálnak néznek eléje, vagy a' magán könyörületesség lealázó 's keserü hulladékaira kell szorulniok. Kereskedési crisisek 's politikai zavarok pedig födél és kenyér nélkül az utczára dobják őket, az öszpontositott állam minden segedelme nélkül, melly legfölebb is a' zavaroktól tartva önfentartási ösztönből gyakorol irántok könyörületet. A' tőke öszpontositása tömegesen egy kézben, melly eleinte hasznos reactioként tünt föl

a' régi irány ellenében, ügyetlen és lelkiismeretlen kezek által vezettetvén, szinte egyoldalu 's nem kevésbé embertelen irányt vett, a' puszta materialismus irányát, mellynek a' humanitás egészen föláldoztatik. Az ipar fölszabadulása a' középkori bilincsekből szülé az ipar kifejlését; általános virágzását, 's a' termelés roppant emelkedését, 's ezzel együtt az iparüző népesség szaporodását. Ezen szaporodás határa, miután az nem függ többé a' föld termékenységétől 's területétől, határtalan. Angolországban ezelőtt egy iparosra esett 2 földmives, most a' két osztály számra egyaránt áll. Az iparfölszabadulásnak kimaradhatlan 's természeti következménye a' *szabadkereskedés*, melly a' kereseti módot anyagi előnyre 's társadalmi befolyásra nézve minden más foglalkozáson felül emeli, mert kezében a' tőkének legforgathatóbb, kelendőbb, 's keresettebb faját a' pénzt 's hitelpapirokat halmozza össze. Ezek alapiták meg a' gyártulajdonosok, iparosok, 's tőzsérek hatalmát, melly az utolsó 30 évben a' „bourgeoisie" vagy a' „liberalismus" név alatt lett ismeretes. Korunk a' jogelismerés terén humanitási és államgazdászati szempontból messzire haladt ugyan, mégis egy mély benső ellenmondás fekszik alapelvében, 's azért a' gyakorlati kifejtés eredményében is. Az ókor állama semmi személyes jogositást el nem ismer természetjogi elvekből, 's a' polgár személyes képességét 's jogositását az általános fő elvből, az állam elvéből meriti; a' középkori társadalom osztályokat és rendeket jogosit, 's az egyén jogositását ezek terjedelméhez szabja, de már mint alapelvet a' személyes jogot elismeri. A' mostani állam önmagát teszi ugyan legfőbb czélnak, minden egyesnek azonban elismeri természeti jogait, 's a' köz- mint az egyesek összege tekintetik legfőbb czélként, itt a' személyes jogositás, azaz minden egyén formalis joga megadatik képessége után a' társadalom minden javaiban részvehetésre, és ez mint alapelv ismertetik el. Ezen jogegyenlőségi elv a' munka viszonyaira irányulva két politikai nézetet tüntetett elő, mellyek egymás ellenében állottak: egyik a' polgári liberalismus, szabadelvü alkotmányos monarchiára törekedvén; a' másik a' polgári köztársaság, a' lehető legnagyobb termelő képességgel biró iparállamot tüzvén ki eszményképül, szabad földbirtokkal, hol a' törvényhozási tulsuly az ugynevezett polgári rend kezébe esik; mert ez osztály a' nyilvános jog által adott belső képességen kivül, legnagyobb külső képességgel, mit a' kezében levő birtok és tulajdon nyujt, van ellátva, melly az államhatalmat számára biztositja. Azonban az állam alapelve szerinti jogegyenlőség és egyenlő jogositás, a' belső és külső képesség föltételezése által, mellynek teljesülése leginkább az akaraton kivül esik, a' társalom javai és tisztségeihez valóságban nemcsak korlátozott, hanem az állampolgárok nagy tömegére nézve egészen megszünik. Innen van az, hogy más részről az iparállamok alsóbb állásu tömegei 's azok előgondolkodói a' *socialisticus köztársasághoz*, az ugynevezett testvériség alapelvére épitett államhoz hajlanak, melly az egyenlőséget nemcsak jogilag, hanem tényleg is helyreállitja, a' tulajdont 's birtokot ugyan egészen meg nem szünteti, de mai politikai értelemben vett sérthetlenségének határain belül is jogot ad a' társaságnak azt szabályozni; az egyén jogait pedig annyiban tágitja, mennyiben a' formalis jogon kivül materialis jogot is igér tehetsége kifejtésére eszköznyujtással és igyekezetének jutalmazására

arányos osztalékkal kecsegtetvén. Itt ugyan az egyéniség nem olvadna föl az összeségben, hanem mint önálló saját magáért ható és munkálkodó, szelleme, tehetsége és igyekezete után a' társadalmi fokozatos lépcsőzeten előrehaladó lény állana az állampolgár, de tevékenységének gyümölcse némellyek szerint (St. Simon) holta után visszaesnék a' köztulajdon tengerébe; másoknál (Fourier) bizonyos határok között az örökösödés és hagyományozás is fenmarad. Végre a' kétségbecsés gondolata, a' *communisticus állam*, megszüntet minden egyéni jogositást, semmi önakaratu választott irányt, és semmi magántulajdont el nem ismer, egyaránt osztja jótéteményét 's terheit mindenikre, nem lévén tekintettel az egyéni sajátságokra, az egyéniség föltétlen alárendeltetését követeli, szellemi és testi képességeiket egészen a' közakarat rendelkezése alá helyezi. Az első irány ellenmondásba hozza az államot a' társadalommal; a' másodikban föloszlik az állam a' társadalomban, a' harmadik megöli az egyéniséget a' társadalommal együtt, hogy egy államot épitsen, melly minden egyes tagjait a' szegénység és tudatlanság egyforma niveaujába nyomja le. E' tanok egy része puszta eszménykép, másik létesités által be nem bizonyitott elmélet, a' baj pedig mit korunk industralismusa ferde iránya által szült és halomra gyüjtött nagy és sürgetős, rögtöni segélyorvoslást igénylő; mert bár szegények, ügyefogyottak minden időben és korszakban valának, de mégis a' *proletariatus* 's annak fontosságra emelkedése az ujabb kor szüleménye. Hogyan fogja a' gondviselés történeti működésében az európai emberiség két fő eszméje, t. i. a' szabadság, melly az egyéniségnek mint ollyannak sajátsága szerinti müködést és tevékenységet követel, és az egyenlőség között, melly minden megkülönböztetést 's különbséget mint bitorlást tekint, a' kibékülést eszközölni; — mikép fogja a' szabad munkát és az egyoldalulag fölhatalmazott tőkét, a' jogi egyenlőséget 's az élvezetbeni egyenlőtlenséget, — az ipar öszpontositását 's a' földbirtok szétfoszladozását egymással öszhangzásba hozni; miként fejtendi meg azon ellenmondást, melly az állam fogalma, mint melly minden jog és jogositás forrása 's az egyénnek elismert 's elvitázhatlan természeti jogai közt fenforog; szóval miként egyezteti meg, simitja össze, hozza öszhangba a' szabadságot az egyenlőség elvével, a' politika mai exigentiáit az ujonalakuló társadalom vezéreszméivel; mint három fő iparényezők szétágazott irányát, ezt csak a' jövő fejtheti meg, mellybe belátni vagy az előzményekből határozott következményeket hozni soha nehezebb nem volt, mint épen most. — N.

Muralt (Konrad von), zürichi polgármester, szül. 1779. Családja (de Muralti) Olaszországból származik, atyja kereskedő volt. 1814 a' nagytanács tagjává választatott, 1823 a' kormányba lépett, 1829 államtanácsos 's 1831, az alkotmány alapitása után, polgármester lett. A' népképviselő gyülésben a' többséggel összeütközvén, többed magával kilépett. A' nép akarata ismét a' nagytanácsba hivá, hol az ország ügyeinek eszélyes kezelésében a' legnagyobb tevékenységet tanusitá. Az 1839-diki schweiczi zavarok, a' dühössé izgatott tömegek közepett nagy bátorságot 's erélyt mutatott, 's hogy nagyobb vérengzések nem történtek, leginkább neki köszönhetni. Ugyanakkor az uj nagy tanács megválasztá polgármesternek, 's ezóta nem szünt meg közvetitői szerepet játszani a' hazáját duló

pártok között. Mint történelmi iró is föllépett egy „*Hans von Reinhard, Bürgermeister von Zürich und Landammann in der Schweiz*“ (Zürich 1838) czimü igen becses munkájával. — k.

Murat (Joachim) I. Napoleon császár sógora 's egyik kitünő hadvezére, utóbb nápolyi király, 1815 Gizzoban, Nápolyból érkezett parancsra főbelövetett (l. *Közh. Ism. Tára VII. kötet).* — Özvegye Napoleon testvére, *Maria Annunciata Karolina*, szül. 1782. Ajacczióban, Lipona grófnő neve alatt élt Campo Marzo Villában Trieszt mellett. Meghalt Florenczben 1839. — Fiai Amerikába vándoroltak. Az idősb : M. *Achille*, született 1801, mezei gazda lett Floridában, utóbb ügyvéd Georgiában, meghalt 1847 Floridában. Az ifjabb *Lucián*, szül. 1803-ban; 1848-ig ügyvéd volt Uj-Yorkban, ekkor Francziaországba jött, 1849 Corsica részéről a' franczia nemzetgyülésbe választatott, ezután diplomaticai utazásokat tett Európában 's 1850 egy párisi nemzetőrségi legio parancsnoka lett. Ennek fia *Joachim*, nagyanyja tetemes vagyona nagy részét öröklé. — k.

Murray (sir George) angol tábornok, régi nemes vagyonos skót család ifjabb fia, már 1789 lépett a' britt hadseregbe. 1793 Németalföldön, 1801 Aegyptomban a' francziák elleni hadjáratban vett részt. Ezután a' nyugotindiai szigeteken harczolt sokáig a' francziák ellen. 1807 sept. Dánia ellen küzdött 's tanuja volt Kopenhága 's a' dán hajóhad elpusztitásának. Ezután Svédországban tünt ki. Majd Wellington nevezé ki Portugalban tábortörzse főnökének, 's 1814-ig a' pyrenéi félsziget minden harczában részt vett. Az első békekötés után Északamerikába küldetett 's később főparancsnoka lett a' britt haderőnek Canadában. Ezután a' kormány Irland főparancsnokának nevezé ki. 1830 a' torykkal együtt ő is lelépett. A' reformbill feletti tárgyalások alkalmával az alsóházban a' toryellenzék sorai között harczolt. 1834 Peel ministeriuma alatt táborszernagy lett, erről 1835 a' toryk visszalépésekor ismét lemondott. 1841 Peel ismét kormányra kerülvén, M. ujra a' tüzérségi táborszernagyi tisztet vevé által, azonban 1846 lemondott, mivel a' miniszterelnökkel a' védvámi politika iránt nem egyezhetett meg. Megh. 1846. — k.

Musset (Alfred de) franczia költő, szület. Párisban 1810. Egy párisi collégeben nevekedvén, igen fiatal korában kezdett irni 's élni, ugy hogy már 1828 a' Hugo Victor zászlója alá gyült romantikusok sorában állott, kik Francziaország legnagyobb költői közé sorozák. Tehetsége valóban fényes, de a' rendkivüli és szokatlan hajhászata gyöngiti müveit. Költeményeit választékos styl, gyors felfogás jellemzi; a' mélyebb belbecs azonban hiányzik; sokkal inkább játszik tehetségével, semhogy magasabb czélokat tüzne maga elé. Igen sokat irt. Első müve volt : „*Contes d'Espagne et d'Italie*“ (Par. 1830). Utána következett : „*Un spectacle dans un fauteuil*“ (Par. 1833) ; *Les comedies injouables* (2 köt. Par. 1838 ; *La confession d'un enfant du siecle* (2 köt. Par. 1835) 'stb. — Idősb testvére *Musset* (Paul de) hasonlóul iró 's többi közt kiadá : „*Samuel, roman serieux* (Par. 1833) ; *La table de nuit, equipées parisiennes*“ (Paris 1833) 'stb. — Atyjok *Musset-Pathay* (V. D.) szintén ismeretes volt az irodalmi világban, Rousseau müveinek jegyzetekkel ellátott, gondos kiadása 's igen szorgalmas „*Histoire de la vie et des ouvrages de J. J. Rousseau*“ (2 köt. Par. 1821) által. — a.

Muszka l. *Orosz birodalom.*

Muzeum (nemzeti). Hazánknak egyik fő kincse 's öröme. Azon intézet, melly tudomány és művészet kincseit egy diszes helyen összegyüjtve 's rendezve mutatván fel, lehetségessé teszi, hogy a' hazafi 's főleg az önművelésre vágyó ifjuság ne legyen kénytelen valódi tudományos 's művészeti értelmiséget 's képzettséget a' külföldön keresni, hanem annak áldásaiban 's gyönyöreiben itthon, saját hazájában, több kényelemmel 's kevesebb költséggel részesülhessen. A' muzeumok a' tudományok 's művészet, izlés és ipar raktárai, mellyekből mindenki szabadon 's ingyen szedheti a' kivánt magvakat, 's ezért, ha jól rendezvék, hihetlen befolyást gyakorolhatnak a' nemzetek kifejlésére. Megőrzik a' multak szent emlékeit, a' honszeretet egyik alapját, élesitik 's művelik a' nép izlését, nemes gyönyörködtetés által emelik az egyéni boldogságot, 's igy nem csupán fényüzési czikkek, mint némellyek vélik, kik csupán vasutakat 's gőzgépeket akarnának épiteni. Ha elég gazdagok 's érdekesek, mig a' nemzet dicsőségének bizonyságai, egyszersmind azon város jóllétének is előmozditói, hol lerakatvák, mert utazók karaván ait vonják varázskörükbe. Ez utóbbit nemzeti muzeumunkról még nem mondhatni, de az idő meghozandja ezt is, csak akarjunk erősen, 's pártoljuk lelkesen azt, a' mi elidegenithetlenül miénk.

Muzeumunk alapitója Széchenyi István dicső emlékezetü atyja, gróf *Széchenyi Ferencz*, ki nagybecsü könyvtárát 1802-ik évben kelt alapitványlevele által hazájának ajándékozá, 's annak, hogy közhasználatuvá tegye 's a' tudós világgal megismertesse, *Tibolth Mihály* által lajstromát készitteté. A' Czenkről megérkezett könyv- kézirat- kép- 's földabrosztár először 1807-ben a' mostani seminarium épületében állittatott fel 's nyittatott meg. E' gazdag nemzeti könyvtárt mások is vetélkedve siettek szaporitani. A' pártfogó fens. nádor, kinek kormányára bizta az alapitó nagyszerü ajándokát, lelkesen karolta fel a' muzeum ügyét, maga is becses adományokkal bővité azt, 's már 1804-ben körirat bocsáttatott ki, mellyben kötelességévé tétetett minden az országban létező nyomdának, hogy minden megjelenő munkából egy példányt a' nemzeti könyvtárnak küldjön be. — A' franczia háboru idején a' Széchenyi-könyvtár Temesvárra bujdosott, majd ismét helyét több izben változtatá. A' pártfogó nádor tehát, hogy az intézetet megszilárditsa, országgyülés elé vitte a' tárgyat, 1807-ben tervet adott ki egy már szélesb alapra fektetendő m. muzeumot illetőleg, melly egyszersmind a' hazában talált régiségeknek, ritkaságoknak, természeti kincseknek 's kézmüveknek is helyet adjon. Az országgyülés (1807 : XXIV-ik törvényczikk), köszönetet szavazván a' nagylelkü alapitónak, országos ótalom alá vette a' Széchenyi-könyvtárt; megpendittetett, ez alkalommal először, a' nemzeti muzeum neve, 's a' fejedelemnek ajánlott minden egyéb forint után egy garas határoztatott a' fölállitandó m. nemzeti muzeum tőkéjének megalapitására. A' hazafiak nagy mennyiségü készpénzzel, fegyverek, könyvek, kéziratok, oklevelek, ásványok 's érmek gyüjteményével gazdagitották a' közintézetet. — 1808-ban nyerte a' muzeum herczeg *Grassalkovichtól* azon tért, melly akkor az egyetemnek füvészkertjeül szolgált, 's a' belvárosi mostani Széputcza egy részét foglalta el; ezért a' herczeg a' hatvani kapun

kivül fekvő saját kertjét engedte át fűvészkertül az egyetemnek, 's e' csere az 1808-iki 8-ik törvényczikkben helybehagyatott, és a' nemzeti muzeum világos törvényrendelet által a' haza nádorára bizatott. — Maga a' fens. nádor 1809-ben *Práy György* összes kéziratait, az általa 12000 forinton vásárlott *Kovachich Mártonféle* kézirattárt, 's 3478 darabból álló ásványgyüjteményt ajándékozott a' muzeumnak. Gróf *Szapáry Péter* szinte oda ajándékozta gazdag ásványgyüjteményét. De csakhamar bekövetkezett a' muzeum második futása, ezuttal Nagyváradra, honnét csak 1810 mart. 7-ikén hozatott vissza. Csakhamar elérkezett 's 18 szekrényben fel is állittatott a' *Széchenyi*féle magyar- és erdélyországi gazdag éremgyüjtemény. 1811-ik év elején kirablással fenyegettetvén a' muzeum, ezóta állandó katonaőrt nyert. Ugyanez év óta kezdett több, elvált ágra oszlani, miután gyüjteményei tetemesen szaporodtak. — 1813-ban vétetett meg a' muzeum mostani nagy telke gróf *Batthyány Antaltól*, előbbi széputeczai telke eladatván. A' Batthyány telken levő régi, romlott épületek fentartása 's örökös foltozása azonban annyi költséget emésztett fel, a' muzeum tartalma pedig annyira növekedett, hogy egy uj, diszes és az intézet kiterjedésének megfelelő palota felépitésének szüksége mind élénkebben éreztetett. 1818-ban ugyanis megvétettek *Kitaibel Pál* ritka kéziratai, 1824-ben hagyományozás utján *Vuchetich* könyvtára jött a' muzeum birtokába, 's *Kéler Godofrédé* vétetett meg, melly nem nagy, de igen becses; 1835-ben gr. *Illésházy Istvánn*ak főleg történeti müvekben gazdag könyv-, kézirat- 's földabroszgyüjteménye ajándékoztatott oda. Mindezen szerzemények azonban, hely hiánya miatt, többnyire használatlanul, ládákban hevertek egész 1847-ig. Az 1836-diki országgyülés, 125,000 p.forinton *Jankovich Miktós* gazdag könyv-, kézirat-, érem-, régiség-, fegyvergyüjteményét vette meg, miáltal a' nemzeti muzeum fénye sokat nyert. — 1838-ban, az árviz veszélye elől, melly a' rosz épületet ledöléssel fenyegeté, részint Budára, részint a' Ludoviceum épületébe takarittattak a' muzeum gyüjteményei, 's az utóbbi helyre vitt legnagyobb rész egész 1847-ig ott is maradt. Igy, egész a' legujabb időkig ugy a' kivánesi közönség, mint a' buvárkodó tudósok részére csaknem egészen használatlan állapotban hevert a' muzeum. De lassankint, és ugyan 1837 juniusától kezdve, haladt és emelkedett már az uj téres épület, mellyre az 1836-iki országgyülés (XXXVIII-ik czikk) 500 ezer p.frtot ajánlott meg. Előre nem látott akadályok, 's az árviz után beállott, előre számba nem vehetett drágaság miatt azonban a' most fenálló diszes épület az országgyülésileg kivetett összegnél sokkal többe került, ugy hogy némelly belső részei 's udvara még mostanig sem készülhettek el, 's a' gyüjtemények czélszerü és diszes felállitásához szükséges butorok folytonosan hiányzanak. — A' muzeum nevezetes szaporodásai, a' gyönyörü *Jankovich* gyüjtemény megszerzése óta *Pyrker* egri érseknek 190 darab olajfestvényből álló képgyüjteménye, mellyet a' bőkezü főpap hazájának ajándékozott, 's melly 1846 mart. 19-ikén, mint az intézet uj kiegészitő része, a' közönségnek ünnepélyesen megnyittatott. Ugyan *Pyrker* érsek még *Einsle* által festett tulajdon arczképét 's *Correggionak* egy remek olajfestvényét is ajándékozta az intézetnek. Továbbá 1838-ban *Veszerle József* tanár gazdag érem- 's régiséggyüjteményével, legutóbb végre *Horvát*

István megbecsülhetlen könyvtárával öregbedett a' muzeum, mellyek a' fens. nádor rendeletére, 's az utóbbi már a' mostani magas kormány helybenhagyásával, megvétettek. Az uj épület elkészülvén, rendes igazgatóul (millyen előbb nem létezett) *Kubinyi Ágoston* neveztetett, ki 1843 apriljén kezdte meg hivatalát, 's ennek fáradhatlan buzgalma az intézetet, valamint legnehezebb időkben hiven megőrzé, ugy folytonosan emeli. Eszközlésének, buzditásainak köszönhetni a' legujabb gyarapodásokat 's a' kormány pártoló kegyét.

A' nemzeti muzeum, mostani két emeletes palotájában, mellynek földszinti részét a' tisztek és szolgák lakják, következő osztályokat foglal magában :

1) A' *könyvtár*, melly az első emelet egy részében 14 teremet foglal el, tartalmazza a' gr. *Széchenyi Ferencz, Illésházy István, Kéler, Vuchetich, Horvát I. Jankovich*féle 'stb. nagyobb könyvtárakon kivül az évenkint begyült ajándékkönyveket, 's a' törvény szerint ide adatni kellő hivatalos példányokat. Már több mint 100 ezer kötettel bir. Áll a' sajátképi könyvtáron kivül a' levelek 's oklevek, kéziratok 's incunabulák tárából. Gróf *Széchenyi Lajos* 400 p. forintot alapitott magyar munkák folytonos megszerzésére ; ezentul a' könyvtár gyarapitására semmi bizonyos összeg nem fordittatik. A' most már elég nagy és becses könyvtár rendes lajstromozása mindekkorig meg nem történt, 's ha más rendelkezés nem tétetik, még sok évig fog eltartani, mert a' könyvtárőr *Mátray Gábor* egy maga e' nagy feladatnak meg nem felelhet. Sok becses kincscsel bir, de mivel főleg régibb könyvtárakból alkottatott össze, az ujabb munkák hiányoznak benne 's e' hiányt pótolni kellene. Mátyás király könyvtára maradványainak természetes helye pedig itt volna.

2) A' *kincstár* részint a' *Jankovich Miklós*féle nagy régiség 's ritkasággyüjteménynek, 's a' *Veszerle* és *Kis Ferencz*féle nagyobb éremgyüjteményeknek megvételéből, részint egyes hazafiak adakozásaiból alakult össze, kik közt emlitendők az alapitó gr. *Széchenyin* 's *József* nádor ő fenségén kivül hg. *Batthyány Fülöp* 's *Esterházy Pál*, a' *Marczibányi* család, *Kubinyi Péter, Ittebei Kis Antal*, az *Esterházy, Andrásy, Podmaniczky, Keglevich, Rhédey, Beleznay, Laffert* 'stb. főrendü családok tagjai, *Orczy József* bárónő, *Stoffer* udv. tanácsos, *Márfy Leopold* 'stb. Áll pedig e' kincstár közel 90 ezer darabra menő éremgyüjteményből, melly magyar, görög, római's általános tárakra osztatik fel ; egyéb arany, ezüst, kő, bronz, vas régiségekből, ékszerekből, 'stb. kőszobrokból, mellyek száma 50-re megy ; az ó és középkor emlékeiből, melly utóbbiak több 100 darabra mennek, 's ekkorig elzárva hevernek; fegyvertárból, melly kevéssel bir, 's közép- és ujabbkori butorok 's öltözetek tárából. E' gyüjtemény muzeumunknak kétségkivül legérdekesbje, 's *Érdy János* kincstárőr szakértő felügyelete alatt a' közönség számára, mennyire a' költséghiány engedé, fel is van állitva. — E' tár az épület első emeletének 9 teremében van elhelyezve, külön őr felügyelete alatt.

3) *Természetiek* 's *kézműtaniak* osztálya, magában foglalja az állat, növény, ásvány 's kézmütani gyüjteményt. Az állatgyüjtemény ismét áll az emlősök, madarak, hüllők (anphibiumok) 's halak, rovarok és csigák

alosztályaiból. Rendes kitömője az intézetnek maig sincs. A' kisebb emlősöket nagyobb részt *Petényi Salamon* őrnek szorgalma szerzé, 's a' gyüjtemény báró *Ocskay Ferencz*, *Rainer György*, *Rokosz István* 'stb. adományaival bővült. Az emlősök gyüjteményével összeköttetésben van egy csontvázgyüjtemény, melly 100 darabnál többől áll, 's létét *Szadler József* őrnek köszöni. A' madarak gyüjteménye a' muzeum egyik disze, melly ügyes és értelmes elrendezését *Petényi*nek köszöni, ugyanennek saját gyüjteményéből, 's e' felett *István* főherczeg, *Földváry Miklós*, *Ocskay Ferencz* báró, *Rokosz István*, *Hermann Károly*, *Rainer György*, *Aebly Adolf* nagybecsü ajándékaiból alakult; ehez tartozik a' nagyszámu tojásgyüjtemény is. A' hüllők 's halak gyüjteménye még igen tökéletlen. A' rovargyüjtemény áll a' *Dahl*, *Ochsenheimer* és *Treischke*féle megvett gyüjteményekből 's a' *Szadler Jós.* és *Frivaldszky Imre* őrök által eszközölt szaporodásból. A' csigagyüjtemény 400 fajnál többet számlál. — A' növénytár aránylag gazdagabb amannál, áll ugyanis a' *Szadler* őr által szerzett's tőle vett 15,000 fajon kivül, *Kitaibel*, *Lumniczer*, *Wolny*, *Wierbiczky* növénytáraiból, 's *Noé* fiumei, *Heuffel* felső m. országi, *Rochel* bánáti, és *Reichenbach* német birodalmi Flórájából, 's kiegészittetik egy faismertető, viaszból készült gomba, 's folyvást szaporodó maggyüjteménnyel, mellyek még egyenkint sok tökéletesbitésre várnak. — Az ásványgyüjtemény alosztályai: a' tulajdonképi rendszeres ásványgyüjtemény, melly a' fens. nádoron kivül többek közt *Kubinyi Péter* és *Ferencz*, gr. *Szapáry Péter*, *Zipser* tanár, *Gyurcsák* ezredes, *Szaibély Lipót* 'stb. ajándékaiból, 's a' *Schuster*, *Petz*, *Podmaniczky*féle gyüjteményekből bővittetett, 's a' gr. *Brunszvik* által ajándékozott ásványtömeggel gazdagodott, ugy hogy jelenleg többel bir 10 ezer darabnál; a' földismei (geognostikai) gyüjtemény, mintegy 3000 darabbal; a' kövületek gyüjteménye több mint 5000 darabbal; az özönviz előtti őslények vagyis: ősi állatcsontok érdekes gyüjteménye több 100 darabbal. — A' kézműtani, gép 's mintagyüjtemény főleg a' 20 ezer darabnál többre menő *Kees*féle gyüjteményből áll. Mindezen gyüjtemények a' 2-ik emelet 14 teremében vannak elrakva, egy őr 's két segédőr felügyelése alatt.

4) A' *képtári osztály* három részből áll u. m. a' Pyrkerféle 192 olajfestvényből, az általános képtárból, mellyben az alapitó gróf Széchenyi Ferencz több képein kivül a' *Jankovich Miklós*félék 's egyesek ajándékai találtatnak, összesen mintegy 180 kép; végre a' „*József nádor*“ nevét viselő nemzeti képcsarnokból, melly különös társulat által József nádor 50 éves hivatalviselése emlékére alapittatva, régibb 's ujabb magyar festők müveit foglalja magában és szaporitja évről évre. Pár évi müködés folytán már mintegy 50 eredeti magyar képet tartalmaz *Kisfaludy Károly*, *Barabás Miklós*, *Kiss Samu* 's *Bálint*, *Kupeczky*, *Lieder*, *Ligeti*, *Molnár József*, *Petrich Soma*, *Donát János*, *Hora Alajos*, *Haan Antal*, *Marastoni*, *Peschky János*, *Schäffer Albert*, *Müller János*, *Ritter János*, *Mihlósy József*, *Szentgyörgyi János*, *Egger Vilmos*, *Heinrich Edvárd*, *Tikos Albert*, *Vidra Ferdinand*, *Zichy Mihály* magyar születésü, vagy Magyarországon élt 's élő régibb és ujabb festő müvészektől, 's nagyhirü *Markó Károlyunk*tól, e' század első tájkép festőjétől. — A' képtár felügyelő *Kis Bálint*, ki azt akkint rendezé, mint a' közönség szemléletére felállitva van.

Hogy nemzeti tudományos 's müvészi kincseinknek ezen lakhelye kellő rendbe hozathassék, még sok ezerre van szükség, mellyet nem fog megvonni, 's ha megadott, nem fogja megbánni Magyarország, mellynek most főleg szellemi haladásokban kell keresni üdvét, 's biztos jövőjét.—Y.

Mysticismus. Igy neveztetik azon vallásos nézet, minélfogva az istennek és lételének világos felfogása e' világon lehetetlen, a' vallásbeli hit ennélfogva azt meg sem engedi, sőt inkább isten és embernek közvetlen együttélése, egy csupán az érzelem világában létező csodálatos, leirhatlan egyesülés által hozatik létre. A' mysticismus annálfogva magas vallási érzést föltételez, mit a' nyelv által csak tökéletlenül és határozatlanul lehet kifejezni. Az érzelem valódi nyelve az egyes ember kebelében marad rejtve 's csak sohajokban nyilatkozik; a' mit szóba foglalunk, az iránt az észnek tisztába kell jőnie. Minél erősebb egy ember szellemi élete, 's minél tökéletlenebb értelmi fejlődése, annál hajlandóbb lesz a' szellem magas érdekeinek kielégitését csak kedélyében keresni, annál hajlandóbb lesz a' mysticismusra. A' mystikus éhezi és szomjazza az igazságot 's egyszersmind szellemének az igazság felfogása iránti elégtelenségéről meg van győződve; 's ekkor csak önmaga által érthető szivhangokra hallgat, hogy az igazságot, mit teljes alakjában el nem érhet, idvesség gyanánt élvezhesse. A' mysticismus tehát nem egyéb, mint a' szellemnek, az örökkévalónak nagyrabecsülése, mint a' mellynek ellenében minden más földi érdek hiábavaló, 's az illy mysticismusnak igen gyakran lehet helye. Mert ki bir olly éles elmével, hogy az istenség minden titkán keresztül láthasson? 's szive mégis azt sugja, hogy ott is, hol az isteni bölcseség nyomait hiában keresi, a' mindenható egész teljében van jelen. Az illy mysticismust csak elbizottság 's üresfejüség támadhatja meg. — De van a' mysticismusnak más neme, melly illy elismerésre nem érdemes, 's ez az, midőn az egyes elmék korlátoltságát elismerjük, 's az emberi elmét, gyengesége miatt, megvetjük. Azon ember, a' ki értelme felett esik kétségbe, istent káromolja, mert az értelem azon rész, mellyet isten saját lényéből ada az embernek. Nem általában az értelmet lehet nevezni gyengének 's nyomorultnak, mivel kevesebbet képes felfogni, mint a' szív érezni, hanem csak az egyes hajlamok és szenvedélyek által korlátozott 's gyarló testtel biró ember az, a ki, nem birván még a' természetességből a' szellemiségbe, az öntudatlanságból az öntudat világosságába magát felküzdeni, értelme teljes erejéhez nem juthatott. Olly mysticismus, melly az értelmet megveti, az érzelemvilág homályában még kevésbé képes az értelmest az értelmetlentől, a' szentet a' nem szenttől elválasztani, 's gyakran hajlandóbb lesz a' roszra, mint a' jóra. — Mind a' korábbi, mind a' legujabb időkben a' mysticismus azon értelmi felvilágosodottságnak lépett ellenébe, melly hiu elbizakodottságában szük álláspontról itélt istenről 's isteni dolgokról. Innen van, hogy a' mysticusok között minden időkben igen szellemdus férfiakat találunk, kik a' vallás szentségét bátran védték, ugy hogy az ellenséges értelem ellen a' szivet hivták segélyül, 's értelmi fejlődésre nézve elleneiknél alább állván, lángoló szavakkal iparkodának győzni. Azonban ezen tiszteletreméltó mysticismus mellett még a' legujabb kor történetében is, különösen a' külföldön, a' romlott érzelemnek azon, a' legaljasb erkölcsi sülyedésig terjedő, izgatottságát látjuk,

melly az ész és értelem elleni gyülölete által iparkodik érvényre jutni. Lásd *Geschichte und Kritik des Mysticismus*“ (Leipzig 1830). — k.

N.

Nádori concursus l. *Élelmezés.*

Nägele (Ferencz Károly), badeni titk. tanácsos 's heidelbergi orvostanár, szül. 1778 Düsseldorfban. Orvosi iratai különösen a' szülészetet tárgyalják, mit, valamint a' női betegségek kiismerését 's gyógyitását illetőleg, nagy érdemei vannak. Ujabb munkái: „*Lehrbuch der Geburtshülfe für Hebammen* (Heidelb. 1823, 7 kiad. 1847); *Das weibliche Becken* (U. o. 1823); *Das schräg verengte Becken* (Mainz 1832); *Zur Methodologie der Geburtshilfe*“ (Heid. 1847). Megh. 1851. — Fia, *Hermann Ferencz*, szintén heidelbergi tanár 's nem kisebb érdemekkel bir a' szülészet körül. Kitünőbb müvei: *Die Lehre vom Mechanismus der Geburt* (Mainz 1838); — *Die geburtshülfliche Auscultation* (1838) 'stb. Meghalt 1851. — k.

Nagy Britannia l. *Brittföld.*

Nagy Ignácz m. akademiai lev. 's a' Kisfaludytársaság tagja, a' legtermékenyebb magyar irók egyike, született Keszthelyen Zalamegyében 1810 oct. 7-ikén, 's tanulmányait végezte Gyöngyösön, Ujvidéken, Baján, Pécsett, Budán és Pesten a' magyar kir. egyetemben 1831-ben; ugyanezen év oct. 10-ikén Budán a' magyar kir. udv. kamara számvevő hivatalánál szolgálatba lépvén, ott fokonkinti előléptetés utján ingrossista lett. Már kora ifjuságában sokat olvasott, főleg a' német irodalom tág mezején; a' magyarral 1830-ban kezdett megismerkedni, 's ezentul az ifjuság egész hevével vetette magát ez utóbbira. Német dolgozatait, mellyek költemények- 's beszélyekből állottak, azonnal megsemmisité, 's 1833 óta az akkori folyóiratokban megjelenő forditások 's részint eredeti dolgozatokkal is lépett fel. Könnyüsége 's erőtetés nélküli elméssége, és tiszta nyelve feltünt az olvasó közönség előtt. 1836-ban *Munkácsy Jánossal* kötött szerződés mellett a' „Rajzolatokat“ segitette szerkeszteni. 1837 martiusától fogva a' „Jelenkor“ politikai lap mellett lett segédszerkesztő 's a' külföldi czikkeket forditá, és a' „budapesti naplót“ irá. Szerkesztői 's hivatalos munkái mellett még igen sokat dolgozott az irodalomban, 's a' legmunkásbak és legtermékenyebbek közé tartozott. Nem volt folyóirat, nem zsebkönyv, almanach, 's bármilly szépirodalmi vállalat vagy gyüjtemény, hogy Nagy Ignácz beszélyei, humoreszkjei, vigjátékai ott ne lettek volna a' talpraesettebb dolgozatok során. 1839-ik évi aprilben *Szinmütár* czim alatt drámagyüjteményt inditott meg, eredeti 's forditott müvekből, 's azt kedvező sikerrel folytatta, két kötetet adván belőle 24 darabbal. 1840-ben a' magyar acad. levelező tagjává választatott, később a' Kisfaludy társaságnak is tagja 's pénztárnoka lett. — Munkái-

nak nagy tömegéből, mellyek novellák, beszélyek, népmondák, versek, vegyes tartalmu prózai dolgozatok, 's életképek 's humoreszkek és szinmüvekből állanak, 's a' Társalkodó, Regélő, Rajzolatok, Honi vezér, Aurórák, Emlények, Athenaeum 's később a' Nemz. Almanach, a' Budapesti Divatlap, Életképek, Honderü, Hölgyfutár hasábjain jelentek meg, csak a' nagyobbakat, önállókat, 's a' gyüjteményeket fogjuk megemliteni. — Versei, mellyeket leginkább a' Regélőben közlött, nem tüntek fel. Korábbi beszélyei közt figyelemre méltóbbak azok, mellyeket az Athenaeum közlött p. o. *Niagara menyasszonya*, *Hunyady védangyala*, *A' regatta*, *Benita*, *Vért vérért*. Szinmüvei: *Mátrai rabló* dráma 3 felvonás, melly 1836-ban adatott a' budai szinpadon, de kéziratban maradt; *Soroksári János* paródia 2 felv. kéziratban; *Vasorru bába* bohózat 3 felv. kéziratban; *A' hősök* vigj. 1 felv. *(Részvét gyöngyeiben)*; *Árgyrus királyfi* tüneményes életkép négy rámában, Budán 1840. *Egyesüljünk* vigjáték 4 felv. (*Szinmütár* 4-ik füzetében) *Az életuntak* vigj. 5 felv., melly 1840-ben az academiai másodjutalmat nyeré, 's megjelent az academiai „*Eredeti játékszin*" 10-ik kötetében; *Vendégszerep* vigj. 1 felv. 's *Vetélytárs* vigj. 1 felv. *(Nemzeti Almanachban)* *Tisztujitás*, jutalmazott pályavigjáték 4 felv. Buda; második kiadás Pest 1843. 3-ik kiadás Buda 1845. *Ármány és szerelem* vigj. 1 felv. *(Életképek)*. — Szétszórt munkái nagy tömegekre szaporodván, azokat különféle czimü gyüjteményekben kezdte kiadni. Illyenek: *Nagy Ign. Munkái* 3 köt. *Torzképek* 4 kötet; *Hajdan és most* 2 kötet; *Magyar Titkok* 12 füzet.; *Menny és pokol* 3 füzet. — Forditásainak mennyisége tömérdek, 's fáradhatlan szorgalmát bizonyitja, melly egészségének gyengülését vonta maga után. Forditotta, hogy csak a' nevezetesbeket emlitsük, Hugo Victor *Tudor Máriáját* 's *Ruy Blasát*, Schiller *Fiescoját*, Silvio Pellico *Morus Tamását*, Bulver *Születésjogát*, Amalia szász herczegnő *Növendékét*; a' *Párisi Naplopót*, *Aggszinész és Leányát*, *Ikreket*, *Falusi egyszerüséget*, és számos egyéb közkedvességgel fogadott szinmüveket. Ő szerkesztette a' Kisfaludy társaság *Külföldi Regénytárát* 's ennek uj folyamát is. Tőle ván a' forditott *Bors* és *Paprika* 4 kötetben. — Jelenleg is, kamarai hivataláról lemondva, egyedül az irodalomnak él, 's a' *Hölgyfutár* cz., naponkint megjelenő divatlapot szerkeszti. — Nagy Ignácz kétségkivül a' magyar irodalom igen nagy érdemü munkásai közé tartozik, ki bár halhatatlan nagy müveket 's uj formákat teremtő lángész által nem tünik is ki, könnyü, termékeny, ép tollával a' nagy közönség kedvezéseit tetemes mértékben megnyerte, 's kinek Magyarországszerte elég mosollyal 's nem kevesebb kaczajjal szavaztatott érdemlett elismerés. — Y.

Nagy János m. acad. rend. tag szül. Szombathelyen 1809-ben mart. 30-ikán, 's ott folytatá tanulmányait is, mig 1827-ben a' szombathelyi püspöki megye növendékei közé lépett. 1829-ben ment Pestre a' középponti seminariumba, hol különös tanulmányává a' keleti nyelveket választotta, 's 1830-ban az egyetem ötvenévi ünnepélyére aráb verseket adott ki. Ugyanazon évben pályadijt is nyert egy egyházi történeti jutalomkérdésre. 1831-ben, ugyan a' pesti növeldében idegennyelvü társainak a' m. nyelvben oktatójává, 's társai által a' magyar nyelvmivelő iskola elölülőjévé választatott. 1832-ben visszatért Szombathelyre, hol áldozó

pappá szenteltetvén, Baltavárott 's később Rába-Szent-Mihályon káplán lett, ez idő alatt a' m. academia által kitüzött jutalomkérdésre adott felelete másodrangu tiszteletdijra érdemesittetett, 's ő maga level. taggá választatott. 1835-ben theologia tudorává lett, 1836-ban a' szombathelyi papnöveldében tanulmányi igazgató. Ugyanez évben az acad. nyelvtudományi pályakérdésre adott felelete ismét másoddijat nyert. 1837-ben kezdte a' szombathelyi kispapokat a' honi jogra tanitani. 1838-ban az academia rendes nyelvtud. tagjává lett. 1830-ben neveztetett a' keleti nyelvek 's bibliai hittudomány rendes tanárává, 1840-ben Zalamegye táblabirájává. Munkái deák nyelven: *Grammatica Lingvae hung. cum parallelismo inter Aramaeam, Hebraeam, Arabicam et Hungaricam ducto* 'stb. (Pest, 1832); magyar nyelven: *Egyházi beszédek* Szalay Imre gyüjteményében; *Nyelvtudományi pályamunkák*, I 's II. kötet (Buda, 1834, 's 1838). *A' jó lelkipásztor* (1835); 's különféle czikkek, értekezések a' M. Acad. Évkönyveiben, Tud. Gyüjteményben, Szionban, 's birálatok a' Figyelmezőben. — Y.

Nagy Károly, a' magyar academia's az amerikai philosophiai társaság rend. tagja, született Rév-Komáromban a' mult század végén, hol atyja gyógyszerárus levén, a' gyermek korán kapott szenvedélyt természettudományi 's vegytani tanulmányokhoz. Bécsbe jutván, ott az európai fő nyelveket sajátjává tette, Litrowwal megismerkedett, a' mathematikai tudományokban 's csillagászatban haladásokat tett, 's magát évek folytán általános müveltségü emberré, 's e' fölött a' mathematikai 's nemzetgazdasági tudományokban szaktudóssá képezte. E' közben gr. *Batthyány Kázmérnak* a' magyar nyelvből órákat adott. *Klauzál Imrével* 's gr. *Károlyi Lajossali* ismeretségének köszöni későbbi kényelmes állását 's nagyobb hatáskörét. Angliát, Párist több izben, 's Amerikát is meglátogatván, világnézetei szélesebbek lettek, 's folytonos olvasmány, gondolkodás és nagy élettapasztalás nyomán kifejlett azon geniális egyéniség, millyet Nagy Károlyban mindenki elismert, a' ki vele érintkezett. Mint gr. *Károlyi Lajos* gazdasági tanácsosa, egész 1845-ig Bécsben lakott, hiva talos ügyein kivül, mellyeket nagy könnyüséggel 's minden pedántság nélkül végezett, a' tudományoknak élve. 1836-ban sept. 10-ikén választatott a' m. academia rendes tagjává. Több éven át irta a' m. acad. névkönyveit diszesitő Astronomiai Naplókat. — Nagyobb mathematikai munkája: az *Elemi Algebra* (Bécs, 1837); kisebb, és népszerü e' nemü munkái: A' *Kis számitó* (Bécs, 1837) 's a' *Kis geometra* (Bécs, 1838). Kiadta továbbá *Babbage Logarithmusait*. Felügyelete alatt 's inditványára készült, gróf Batthyány Kázmér költségén a' legjobb kutfők után a' legelső magyar földteke, Bécsben 1840, metszve *Biller* által, mellynek átmérője 316, 5 millimetre; ő adta ki továbbá az első magyar égtekét Párisban, mellyet *Dien Károly* készitett, 's mellyen a' csillagok helyei 1840-ik évnek felelnek meg. A' magyar földtekéhez kiegészitésül jelent meg Nagy Károly költségén „*Az égi és földtekék használata*" *Vállas Antaltól* (Bécs, 1840). A' földtekéből gróf Batthyány Kázmér bőkezüsége folytán példányokat kaptak a' hazai főbb iskolák 's tudományos intézetek, valamint egyes kitünő férfiak 's tudósok is. E' szép és correct mű rajzolását *Kirillovics* roncsár, hazánkfia vitte véghez, legnagyobb részt vett pedig, kivált a'

technikai kivitelben, *Lukács* tüzér hazánkfia, ki később szerepet játszott. Általában *Nagy Károlynak*, ki az anyagi haladás tárgyait nem sokra becsülte, ki Széchenyi irányát nem helyeselte, de a' Kossuthféle pompás declamatióknak sem volt nagy tisztelője, egészen sajátságos nézetei voltak a' haza ügyeiről. Első helyen állott szemeiben a' népnevelés, 's gazdag eszközökkel rendelkezhetvén, annak előmozditására sokat is tett. Igy kezdte meg az elemi ismeretek különféle tárgyainak kiadását, mellyek közé tartoznak : a' Kis Számító, a' Kis geometra, az ég- és földtekék 's ezek magyarázata, az ugynevezett „néma földabroszok" mellyek a' magyarországi minden hitfelekezetü iskolák közt ajándékképen, ingyen kiosztattak. Igy épittetett Kis-Béren, gr. Batthyány uradalmában, szép kisdedóvódát, 's mindenfelé, hová hatásköre terjedt, iskolákat. 1839 óta átvevén gróf Batthyány Gusztáv és Kázmér uradalmainak teljhatalmu kormányzását, mellyet 1848ig folytatott, ezen hivatalkörében kitünő figyelmet forditott a' jobbágyok örökváltságának előmozditására, 's az ő eszközlésére történt leginkább, hogy számos baranya- 's vasmegyei községek magokat, kedvező szerződések mellett, megváltották. 1845 óta Bécsből Bicskére, Fehérmegyébe, tevén át lakását, tudományos kincsek gyüjtésében lelte kedvét, 's drága és diszes könyvtárán kivül, mellynek alig lesz mása a' birodalomban létező magánkönyvtárak közt, nagyszerü astronomiai gyüjteményt rendezett, egy regényes dombtetőn csillagvizsgáló tornyokat épitett, 's könyvei és virágai közt egészen visszavonult életet élt. Remeteségét csak tisztelő barátai látogaták, kik a' kissé különcz philosophnak lelkes társalgásában 's vendégszeretetében kerestek enyhülést. — A' Pesti Hirlap 's *Orosz* „Századunk" czimü pozsonyi folyóirata számos, igen genialis czikket köszön neki, mellyek bizonyságai mély pillanatának a' hazai viszonyokba, 's az ügyekről sajátságos, mindenkor magas és széles látkörü, az uralkodó kevencz eszmékkel ollykor ellenkező, de alapos és lelkes felfogásának. A' Pesti Hirlapban „Csendes" aláirással ellátott értekezés-cyclus tőle való. Ki nem ismeri „*Daguerreotyp*" czimü könyvét ? (Pozsony, 1841), melly egy percz alatt elkelt, 's iróját tökéletesen jellemzi. Ő illyféle elmés, szikrázó czikkeket rögtönözve irt százankónt, 's illatos szivar mellett, biztos barátok társaságában, egy estén egész daguerrotypeket mondott el. A' kapva kapott könyv jövedelmét egészen egy szegény család felsegitésére szentelé. Jótékonysága nagy volt, de nem a' szokott, mindennapi módon. Legujabban egész tudományos gyüjteményét, csillagvizsgáló tornyait, lakházát, kertjét, drága műszereit hazájának ajánlotta fel. — Nyelve, mint irónak, egészen sajátságos, és semmi sem lehet inkább különböző a' táblabirák 's megyei jegyzők hosszu periodusokat gyártó irmodorától. Franczia rövidség, praecisio, elmésség, epigrammai él jellemzik azt, minden sor, minden tétel egy egy gazdag eszme. *Nagy Károly*, ki ugy otthon van Amerikában, mint Bicskén, 's nem kevésbé barátja Aragónak és Babbagenak, mint magyar academiai társainak, — egyike a' legérdekesb egyéniségeknek, 's csak philosophusi visszavonultsága okozta, hogy a' legujabb eseményekben a' legelsők során nem szerepelt. — Y.

Nagy Pál (Felsőbüki), a' nagyhirü országgyülési követ és szónok, szül. 1777 Felsőbükön Sopronmegyében. Atyja, de különösen nagybátyja,

N. *József* kir. személynök, hivatali pályára ösztönzék, azonban függetlenségi szelleme a' közélet pályájára sodrá. 1797 's 1805 a' felkelő nemes sereg táborozásaiban vett részt, miáltal a' különben is csinos alaku, 's tetszetős társalgásu, tüzeszü ifju bizonyos lovagias szinezetet sajátitott el. Ehhez járult ritka szónoki tehetsége. Első nyilvános föllépése, melly azonnal nagy figyelmet ébresztett, Sopronmegye gyülésein történt. Szabadelmü 's bátor felszólalásai által mindig növekedett iránta a' figyelem. Pártfogója volt az urbér alatt nyögő jobbágyságnak, az adózó népnek, a' köznemességnek, megyei 's országos rendek jogainak, a' mint ezt az akkori kor szelleme megkivánd. Küzdelmeinek dija volt, hogy 1807 Sopron rendei egyhangulag országgyülési követül választák. Ez országgyülés, miként tudva van, az 1790 diki ellenében, reactionarius szinezetü vala. Mindazáltal N. P. itt is mindent megtett, a' mit tehetett. Nemes tüzzel emelt szót már akkor is a' nép terheinek enyhitése 's állapota javitása mellett. A' félreértést, rágalmazást ki nem kerülé, azonban szónoki tehetsége már az országgyülésen rendkivüli tetszésben 's hatásban részesült, mi több későbbi országgyülésen mindig hiven kisérte. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sujtó, elragadó; szava éles, de nem kellemetlen volt. Nyelvtannal nem sokat törődve, mindvégig megtartá a' soproni tájkiejtést. Beszédei többnyire rögtönzöttek valának. Sokszor használt élczeket, elmés ötleteket, sőt torzképeket is, de szónoklata mindig kielégité a' komolyabb izlésü birálatot is; 's legnagyobb indulatában sem vétett az illem szabályai ellen. Szónoki tehetségén kivül már 1807 statusférfiui elismerésben is részesült, ámbár egész keszültsége alig terjedt többre iskolai tanulmányain 's némi töredékes olvasmányokon kivül. Azonban eleven esze sok részben pótolá a' tanulmány hiányát. A' magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgalma politikai szereplésének egyik fő vonása volt kezdettől végeiglen. A' nemzetiséget az alkotmánynál is fontosabbnak tartá, 's ugy vala meggyőződve, hogy „az elveszett alkotmányt visszaszerezhetni, de a' nemzetiséggel elhal a' nemzet is.“ Ezeken kivül ez országgyülésen különösen igénybe vették figyelmét az akkori bonyolult pénzügyek 's a' birodalmi külviszonyok 'stb. Az országgyülés folyama alatt erősebb kifakadásaiért Bécsbe is idéztetett, „ad audiendum verbum regium.“ Országgyülés után visszatért Sopronmegyébe, hol tovább is folytatá népszószólói szerepét. Mennyire köztiszteletü 's népszerü volt ekkor neve, tanusitja Berzsenyinek ez idő tájban hozzáirt lelkes ódája. — Az 1811-i országgyülés megnyitása előtt a' királyi meghivó levéllel együtt Sopron főispánjához felső rendelet érkezett, hogy akadályozza N. P. követté választatását. Ő már ekkor népszerüsége tetőpontján állott ugyan, de midőn hg Esterházy főispán vele e' rendeletet közlé, önként visszalépett, bebizonyitván ez által, miként őt sem ambitio, sem más mellékes czélok nem vezérelték. — Az 1822—24-i sérelmes események között N. P. mindent elkövetett, hogy Sopronmegye az alkotmány védői között foglaljon helyet. 1825-ben, minden ellenzés daczára, Sopron rendei Nagy Pált kiáltották ki országgyülési követül. Itt ugyanazon nézetekkel 's iránnyal, ugyanazon közkedvességben jelent meg, mellyel az 1807-it elhagyta. Azonban a' kor követelései megváltozván, N. Pál állása is sok tekintetben más lett. Az országos rendek

még mindig kizárólag a' védelem terén mozogtak. N. P. ezen tul menve, harczot folytatott azok ellen is, kik „magoknál a' kiváltságosoknál is kiváltságosabb szellemüek" voltak. Leginkább az ő érdeme azon határozat, melly az urbéri nemességet adó alá rendelé iratni. Egyébiránt ő itt csak előbbi fényes polttikai szerepét folytatta. Védte a' magyar alkotmányt 's megtámadta kinövéseit. Az előleges sérelmek összeállitása nagy részben az ő hatása. A' pénzügyi fölterjesztéseknek leginkább ő volt mozditója. A' magyar nyelv körüli szónoklatai elragadtatással olvastattak az egész hazában. Azért irá gr. *Széchenyi* a' „Kelet népében," hogy „nemzetiségünk megmentésében N. P. az első bajnok." Az academia megalapitása körül az ő lelkesitő szavainak legnagyobb érdeme van. Az 1830-i országgyülés, mellyre az akkori fontos európai események felette hatott, igen óvatos és gyanura okot adni nem akaró viseletet vett fel a' kormány, 's általában a' reformok irányában, mi nem volt hatás nélkül N. Pálra is, kit ekkor megyéje harmadizben választott követeül. 1831 már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. Ezekben N. P. semmi részt nem vön, a' reformkérdésekkel ekkor keveset törődött. Őt váratlanul lepte meg a' gyors nemzeti ébredés, melly egyszerre más tért nyitott, más czélokat jelölt ki a' magyar közpálya férfiainak. Szemére vetették a' politikai szinváltoztatást, pedig csak a' világitás, mellyben feltünt, változott meg. E' gyanura némi alkalmat szolgáltatott sokaknak azon körülmény, miként legfelsőbb helyről gróf Pálffy Ferencz zárgondnokának neveztetett ki, mi igen jövedelmes állást biztositott számára. Azonban erre ő, mint gr. Pálffynak barátja, pártfogója neveztetett ki, 's magánvagyoni állapota is ekkorig elég kedvező volt. Az 1836- 's 1840-ki országgyüléseken ujolag Sopronmegyét képviselte. Szerepe, népszerüsége mindig kisebb lön. A' körülmények mindig változtak, állása mindig feszültebb lön, politikai eszméit minden felől tulszárnyalták az idők, 's ő schogy sem találta fel magát azokban. Meghasonlásba jött, elkedvetlenedett 's visszalépett a' politikai pályáról. Az 1840-i országgyülés végén ő volt egyike azoknak, kik Bécsben egész tehetségöket fölhasználták az akkori politikai foglyok megmentésére. Azóta N. P. eltünt a' magyar közéletből. Csupán egy vagy más megyegyülésen, leginkább Sopronban lépett fel ollykor, 's itteni kifakadásai rendesen valamennyi párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állottak. — a.

Nagy-Enyed. A' kis Erdély legmüveltebb szellemü városainak egyike, és legfőbb nevezetességét azon szomoru sorstól nyeré, mellyben a' legközelebb mult részelteté. — Forradalom előtt e' város volt székhelye Alsófehérnek, azon megyének t. i. melly a' Királyhágón tul az ellenzéki mozgalmakban fő szerepet vitt. A' reformatusok főiskolája 1664-ben I. Apaffy Mihály fejedelem alatt, különösen Vásárhelyi Péter fáradozása következtében, tétetett át Kolozsvárról Enyedre, mellynek előljárósága az áttételt minden módon igyekezett gátolni, az iskolának oda telepedése folytán saját jogaik megszoritásától rettegvén. — A' virágzó népes főiskola az erdélyi politikai surlódásokban elhiresült, azon viszályoknál fogva, mellyek a' tanárok és tanulók közt támadván, a' kormány figyelmét magokra vonták, és többszöri köznyomozások megrendelésével beavatkozását idézték elő. Kapcsolatban állottak e' viszonyok az ország sorsába mélyen be-

vágó azon körülménnyel, hogy a' reformátusok egyházi 's iskolai igazgatásában az ellenzék nagy, sőt eldöntő jelentőségre emelkedett, és az unio kérdése által kifejlett mozgalmakban a' nagy-enyedi fiatalság is nevezetes részt vőn. — N. Enyednek 1849 történt elpusztitása teszi a' fő pontot legujabb történetében; közöljük azt a',,*Nagy-Enyedi Album*" előadása szerint főbb vonalaiban. Miután dec. 25-én 1848-ban Bem Kolozsvárt elfoglalta, Nagy-Enyed környékében több falu, jelesen Székely-Földvár és Veresmart leégettettek. Maga a' város nov. 1-től 1848-ban szünteleni aggodalomban volt. Környékében három oláh tábor alakult. Az egyik Axentyi vezérlete alatt Csombord és Maros-Szentkirálynál, másik Jank alatt Krakónál, harmadik Prodán alatt Musinánál állott, e' vezér az utóbb emlitett falubeli oláh pap volt. Nov. 8-án az oláhok közelgetésének hirére a' nagy-enyedi lakosok közől sokan elszaladtak. Harmad napra 10-én Jank (Janku) a' városba megérkezett, melly ez alkalommal megkiméltetett ugyan, de az oláhok sok elrejtett pénzt és drágaságot felkutattak, valamint akkor a' tanároktól oda hagyott ref. főiskola régi pénzgyüjteménye, könyvtára és muzeum is egy részben kiraboltatott, melly kincseknek megmentéséről 's maga idejében bátorságba helyezéséről gondoskodás nem történt. — Néhány nap mulva Jank onnan elvonulván, az elszaladt nagy-enyediek oláh kiséret mellett visszatértek tűzhelyeikhez, 's egy császári tiszt jelenlétében a' r. kathol. templomban a' császár iránti hódolati hitet letették, 's Prodánnak mint város előljárójának oltalma alatt maradtak. Kolozsvárnak Bem által elfoglalása következtében jan. 1-én 1849-ben a' Nagy-Enyeden levő császári katonaság onnan eltávozott, 's rémülés és aggodalom közt eltölt nyolcz napig a' polgároknak kellett őrt állani. A' város megrohanásáról többször megujult nyugtalanitó hir azonban január 8-án egy hétfőn borzasztólag teljesedett. A' mondott napon Axentyi és Prodán több oláh tisztek kiséretében bementek Nagy-Enyedre, 's Stank városhadnagyot és Horváth István jegyzőt előhivatván, tudtukra adák, hogy 9000 ember fog a' városba még az nap bemenni, kiknek elszállásolásáról 's élelméről gondoskodniok kell. A' megrémült lakosok esdekléssel folyamodtak az oláh vezérekhez, a' várost a' sereg bevitelétől megkiméln i, a' minorita praesidens a' szent feszülettel 's ünnepélyes kisérettel járult hozzájok, de a' vad oláhok fejét behasitva bocsáták vissza, és eleinte a' városiak rimánkodására sem hallgattak, mig nagy később estve felé — de mint a' következés mutatá, leggonoszabb szándékból — megigérték, hogy táborukat a' városba be nem viszik, 's a' hadnagynak meghagyták köztudomásra juttatni, hogy a' tábor beszállásoltatni nem fog. Igy az enyediek, elég vigyázatlanul rabló oláhok szavában bizván, álomra bocsátották fejöket. De minő borzasztó, rettenetes jelenetre kellett fölserkenniök! Ejjeli 11 óra után mindkét oláh tábor a' városba több oldalról berohant, 's legottan a' házakat felgyujtani, az ablakokon belőni 's az álomból felzaklatott és kiszaladt lakosokat gyilkolni kezdették. Puskaropogás, jajgató kiabálás, halálhörgés, menekülést keresők szivszaggató sikoltásai rémitő 's a' még alvókat felverő zajt képeztek. Égő házak ropogása, zavar, futkosás, kétségbeesés különböző 's szivszaggató hangjai mindenfelé! A' város majd minden utczái tűztengertől elboritvák. A' lángözön, fényes hó 's ragyogó holdtól rémesen kivilágitott utczákon ruhátlan férfiak és nők,

anyjok után siró, jajgató gyermekek, 's a' segitséget, védelmet keresők összegyült csoportját lehete látni, küzdve a' tűz, vas és golyó által fenyegető halállal. A' felbőszült vad csoport nem ismert, nem adott irgalmat. Sem kor, sem nemre semmi tekintet nem volt. Öreg mint ifju, apa mint gyermek, fegyveres férfi vagy védtelen hölgy, egyaránt ki valának téve a' gyilkosok dühének, a' kegyetlenül felmészárlásnak. A' lángözöntől vörösre festett, embervértől még nagyobb dühösségre ingerelt fegyveres nép, mint pokoli kisértetek elállták a' menekvők utjait vagy fölkeresték rejtekeikben. Egy nyugalmazott császári kapitányt diszöltönyében, a' lutheránus papot oltári ruhájában konczolták fel. Atyát imádkozó gyermekei közt, szerelmeseket egymás karjain vertek agyon. A' kathol. templomban elbujtak közől, daczára annak, hogy egy pap a' szentséggel ment a' dühöngő tömeg elé, számos embert lelőttek, azok közt egy barátot az oltár mellett gyilkoltak meg, 's a' szent képekre mint czélra lődözve, vadul ordították, hogy „az isten sem mentheti meg a' magyarokat.“ Majd, mivel a' mondott szentegyházat előre fel nem gyujthaták, a' templom padlására fenyő-gerendákat vittek, azokra több holttesteket raktak, 's szalmával beteritve ugy égették meg, mellynek lángjai a' templom fedelét is megemészték. Januar 9-én reggel Nagy-Enyed, még az előtti napon élet és mozgásteljes város, romba dőlve, halál és pusztulás képét mutató temetővé vált, mellyben a' gyilkoló fegyver 's a' vad lángok folyvást dühösködtek. Nem volt semmi segély. Kiknek sikerült nyomorult éltüket megmenteni — a' mint ágyaikból felriasztva szaladásnak indultak — majd minden öltözet nélkül, mezitláb a' roppant hidegben Torda felé vagy a' szomszéd falukba vették utjokat, vagy az erdőre futottak. A' ref. főiskola magasra emelt fedele a' felgyujtásnak ellenállva, a' szobákba hordott szalma 's más gyúanyagok által lett a' tűz martalékává. Annak a' fönemlitett rablásból megmaradt kincsei — azok közt volt Hunyadi János hiv szolgájának, Kemény Simonnak pánczéla és sisakja — sok becses eredeti kéziratok, jelesen Benkő Józseftől becses könyvek, a' bősz nép által feldulattak 's összehordott romjaik az iskola udvarán az emésztő lángoknak adattak át. Az erdélyi reform. anyaszentegyház püspöki levéltára is, régi és 1589-ig felnyuló becses oklevelekkel ez alkalommal a' tűz martaléka lett. A' gyilkolás, pusztitás, rombolás januar 11-ig, 's igy szinte négy napig tartott. A' mondott napon a' tűz magától kialudt. Estve még füstölgött, 's fölötte mint jéghegy állott a' felleggé tornyosult füsttömeg, mikor az első mentő csapat abba belépett. Egy század honvéd, 25 huszár 's nemzetőrségi lovasság tevék azt. E' csapatot egy sereg férfi követte, ki visszatért, hogy háza düledékei közt családját, vagyonát fölkeresse. A' nevezett mentő csapat sokáig ott nem maradhatott. Egy óra mulva az elbujt magyarok közől többeket sorai közé véve, Nagy-Enyedet ugy mint találta, oda hagyta. Romba dőlve a' főtanodát, templomokat, hamvában a' várost, hol 30—40 ép ház alig maradt. 'S még boldog volt, ki sirját háza döledékei közt lelte. Az elszaladottak közől, erdőben vagy utakon, a' csikorgó hideg miatt sokan megfagytak. Az erdőkre menekült 1200 közől b. Kemény István csapata januar 16-án nem egyet talált megfagyva vagy megdermedve. Farügygyel táplálta az anya kis gyermekét, vagy ruhátlan kebléhez szoritá csecsemőjét, 's igy mindketten a' halál örök álmába

szenderedtek. — Nagy-Enyeden meggyilkoltattak a' nevezetesebb emberek közől: Magyarutczában csász. nyugalmazott kapitány Horvát Lászlónak hasát felhasitották, 's teste a' háza elé kihányatván, a' kutyák falták fel. Ügyvéd Lászlót, bár éltét — kertjébe elásott de onnan kivett — 1000 pfrtal megváltotta, a' gyilkosok adott szavuk megszegésével agyon verték. Kereskedő Zakariás Imre a' katholikus templomban konczoltatott fel, miután ujjait előbb levágták, mivel ijedtében arany pecsétgyürüjét hirtelen levonni nem tudta. Megölettek továbbá felenyedi reform. pap Török Ferencz, Borbereki Sándor, városi tanácsos Czinege István, mindkettő a' magyarutczában, és Sándor Rachel Zsigmond Elek neje, kit gyermekét szoptatva ugy szurtak keresztül, hogy gyermeke hozzá szegződött. Patzalkai szolgabiró Kovács Sándor hasára előbb hatvanat vágtak, 's az utczán hurczolva szurták agyon. Varczagásutczában ügyvéd Török Dánielt elevenen megégették, Réti Károly számtartót összevagdalták. Szentkirályutczában áldozatul estek ügyvéd Vida Bálint, ügyvéd Néthosi, csász. nyugalmazott őrmester Baki László, és oláhlapádi birtokos Szegedi Ferencz fiával együtt, kiknek éltüket Prodán 200 pftért biztositá, 's a' pénz átvétele után őket mégis levágatta; Szentkirályi birtokos Brencsán Károly, csombordi ref. pap 94 éves Miskolczi Ferencz és hasonnevü fia, és ügyvéd Lengyel György szép reményü fia Albert, Tótutczában birtokos Nagy József. Piaczsoron gyógyszerész Veres Mihály, Lajos és Mihály fiaival, 's végre Vajna László lőrinczrévei birtokos. Ezeken kivül számos mesterember és békés polgár veszté e' rettentő napokban életét. A' ref. egyházi keritésnek a' ref. tanoda épületével szemben levő küloldalán egy sirhant van, 's ebben aluszszák az örök álmot az ezen alkalommal felkonczolt, közel négyszáz enyediek. — A' nagyenyedi csapás által mintegy 6000 ember jutott tönkre, 's a' virágzó állapotban volt főtanoda helyét jelenleg csupán egy elemi iskola pótolja. De azon haladásból, mellyet a' város rövid pár év alatt tön — bizton lehet következtetni, hogy Nagy-Enyed — bár több idő mulva, ujra kiemelkedik romjaiból, 's szebb leend mint volt a' gyásznapok előtt. (l. Nagyenyedi Album. 1851. Szerk. *Szilágyi Sándor*. Budapest.) VZS.

Nagy-Sinkszék. Erdély délkeleti részén a' nyolcz szászszékek egyike $11^{6}/_{10}$ □ mértföldnyi kiterjedéssel, 27,200 lélekre menő lakossággal, 's hasonnevezetü várossal. Határosok ezen szászszékkel éjszak felől Segesvárszék, nyugat felől Ujegyházszék, kelet felől Kőhalomszék, dél felől pedig Fogaras vidéke. Nagy-Sinkszéknek csupán alsó részén van némi rónaföldje, a' többi hegyes és terméketlen.

Napier (sir Charl. James), volt főparancsnoka a' keletindiai társulatnak Hindosztanban, szül. 1780 körül, korán lépett a' tengerészetbe, 's a' pyrenéi félszigeten a' francziák elleni háboruban tünt ki; itt azon szerencsétlenség érte Coruna mellett, hogy nehéz sebet kapott, a' midőn egy dobos mentette meg a' haláltól, 's a' busacoi csatában összezuzott állkapczával rokona, sir Charles *Napier* (lásd ezt) vitte el a' csatatérről. A' waterlooi csatában is dicséretes részt vett, de midőn Angliába visszatért, a' hajónak, mellyen jött, törése által csaknem életét veszté. Az 1815 évi béke után mint ezredes kormányzó lett Kephaloniában 's e' sziget viszonyainak emelése körül sok érdemet szerzett, de épen ez által a' jóniai

szigetek lord-főbiztosával, *Adam*-mal összeütközvén, állomásától fölmentetett. A' görög szabadságháboru alatt ehez tervet készitett, mit lord Byron legnagyobb készséggel emlitett. De a' londoni philhellén bizottmány ellenezvén azt, N. visszavonult, 's több évig távol élt a' katonai pályától. Ez időben irói munkásságnak szentelé erejét, 's több statustani, katonai 's szépirodalmi tartalmu müvet nyomatott, 1837 neveztetett ki csak tábornoknak, 's Anglia északi megyéinek katonai parancsnoksága rá bizatott. 1841 reá ruháztak egy parancsnokságot Keletindiában. Itt az uj főkormányzónak, lord Ellenboroughnak egy tervet terjesztett elő, az afghanistani balesemények helyreigazitására, mibe ez beleegyezett. Nem sokára főparancsnoka lett az angol seregeknek Sindben 's Beludsisztanban. Itt daczára minden személyes balsorsnak, melly ujolag üldözé, 's gyengült testét sebekkel tetézé ismét, uj babérokat aratott; 1843—44 megzabolázá a' beludsokat, a' Sindi emirek hatalmát megsemmisité 's ez ország meghóditását, minden akadály ellenére, keresztül vitte. 1849 az összes angol hadseregnek Keletindiában főparancsnokává neveztetett. 1850 a' tisztekkeli viszályai miatt ez állomásról lemondott. (Lásd: *W. Napier*: „The conquest of Scinde with some introductory passages in the life of sir Charl. Jam. Napier. Lond. 1845.) — k.

Napier (sir Charles), a' britt tengerészet commodoreja, szület. 1786 Falkirkben, rokona az előbbinek, korán lépett tengerészeti szolgálatba, részt vett több tengeri háboruban a' francziák ellen 's 1809 mint hajóshadnagy Eduard várdát vette be Martiniqueben. 1810 mint önkénytes vett részt az angol hadjáratban a' pyrenéi félszigeten. Nagyobb hirt aratott azon hadjáratban, mellyet az angolok 1811 végével Szicziliából a' nápolyi partok felé kezdtek; elfoglalá a' Gaëta melletti Ponza szigetet, a' miért Ferdinand, szicziliai király *Cavaliere de Ponza* czimmel ruházá fel. 1813 fregattkapitány lett 's több izben választatott meg a' parlamentbe, az alsóházban a' whigpártiakhoz tartozott. Végre több évig Galatea fregatt parancsnoka volt, ő vala a' gőzhajózásnak is egyik első előmozditója. 1832 lemondott 's mint admiral Dom Pedro szolgálatába lépett, melly állásában Donna Maria portugal királyné visszahelyezésében nagy érdeme volt; a' St. Vincent foknáli tengeri győzelme folytán Don Pedro által *Visconde de Cabo de San Vincente* czimet nyert. Dom Miguelt kiüzvén Portugalból, visszament Angliába, hol a' toryk által üldöztetve fél zsoldon élt. Csak Victoria trónralépte után, ki 1840 lovaggá nevezé ki, lépett ismét activ tengeri szolgálatba. A' nevezett évben mint commodore Stopford admirál főparancsnoksága alatt kitünő részt vett a' Mehemed Ali 's Ibrahim pasa (l. *ezeket*) elleni hadjáratban Syria partjain 's nem sokára egyezséget kötött az elsővel. Angliába visszatértekor ismét a' parlamentbe választatott, hol igen buzgó whig volt 's a' britt tengerészet emelésére igen sokat tett. Ő is, valamint rokona sir Charles James *Napier* (l. ezt) eredetisége, nyiltsága 's kiméletlen nekihajtása által tünt ki. — Mindkettőnek rokona volt *Napier* (lord Francis), ki azon szerencsétlen szerepe által lett ismeretes, mellyet mint első angol felügyelő Kantonban játszott, 's minek következménye 1834 october 11-dikén Macaoban történt halála lett. — k.

Napkelet, l. *Kelet*.

Nápoly (város), fő és székvárosa a' Két Sziczilia királyságának, London és Páris után legnépesebb városa Európának, különösen kitünik édeni fekvése által. Korábbi történetét e' helyen mellőzzük (l. *Közh. Ism. Tára VIII. köt.*) Csodálatos, hogy N. vidékén olly kevés maradványára találhatni a' régi kornak, holott Róma környéke tele van azokkal. A' legszebb áttekintést nyujtják a' castellek (várdák), különösen a' Castell St. Elmo. A' város épitészeti modorát nem lehet szépnek nevezni, de eredeti, grotesk és festői. A' házak fedelei laposak, 's a' narancsfák és virágok minden nemei még az 5—6-dik emeletben is feltalálhatók, az embert keletre varázsolja át képzelete. A' roppant város legnagyobb része görbe, szűk, sötét utczákból áll, mellyek legfölebb 6—8 lépésnyi szélesek, házainak száma 50,000, többnyire 5—8 emeletesek. Az egyetlen szép és legélénkebb, csaknem $^1/_2$ órányi hosszu, egyenes, 's 30 láb széles utcza neve Toledo. A' legszebb 's legbarátságosabb városnegyed a' Chiaja külváros. Itt, közvetlenül a' tenger partján van a' Villa reale nevü, 2000 lábnyi hosszu 's 200 lábnyi széles, gyönyörü sétány. A' part gyülhelyét képezi a' lazzaronik, szemfényvesztők és játékosok ezer nemének. A' legélénkebb közhelyek: a' Largo di Castello, 5 gyönyörü szökőkuttal; a' Largo del Marcato. Legnagyszerübb épületei: a' kir. palota, a' Toledo utcza végén, közel a' tengerhez; a' pénzügyi palota a' Toledoutczában 6 udvarával; az érseki palota Lanfranc gyönyörü festményeivel; a Seggj, a' nápolyi nemesség gyülhelye 's a' Reclusorio 4 udvarral 's igen szép templommal. Nápolyban 122 egyház van, mik között több nevezetes. A' legnagyobb 's leggazdagabb a' város védszentjének, Januariusnak szentelt, legnagyobb szentsége a' nápolyiaknak. — N. az ország minden tudományos és müvészeti intézeteinek középpontja. Egyetemét 1224-ben II. Fridrik császár alapitotta. A' Museo Borbonico vagyis Academia Reale degli Studj némi tekintetben első rangu műgyüjtemény Európában. 8 nagy teremet foglal el a' képtár. A' könyvtárban 150,000 kötetnél 's 3000 kéziratnál több van. — Nápoly lakosainak száma 1846-ban 365,000-nél több volt, kik között 50,000 lazzaroni van, kik semmivel, még csak hajlékkal sem birnak. A' nápolyit különösen jellemzi tunyasága, a' nagy tömeg reggeltül estig tétlenül barangol az utczákon, 's ez teszi, hogy e' város a' legzajosabbak egyike. A' nápolyi ember csak a' mulatságnak él 's legjobban érzi magát St. Carlo szinházában, melly a' legnagyobbak közé tartozik Európában. Vidéke a' leggyönyörübb, a' természet a' legpazarabbul hintette el áldásait; Nápolyban csaknem örökös tavasz van, a' legszebb virágok nyilnak még télen is. N. nyugoti részén, a' tenger hosszában nyulik el a' Posilippo-hegy, a' nagyhirü barlanggal (Pausilipp). Ezen bájos dombon, hol mint már a' régiek mondták, minden gond elszunyad, babérbokrok és pálmák közt nyugszik a' halhatlan költő, Virgil. (L. *Neigebaur* és *Forster* olaszországi uti kézikönyveit (3 kiad. Leipz. 1840. és 3 kiad. München 1846). — k.

Nápolyi királyság l. *Olaszország, Sziczilia.*

Nassau német herczegség, északról Poroszországgal, keletről Hessen nagyherczegséggel, Poroszországgal, Hessen-Homburggal, Kurhessennel 's Frankfurttal, délről szintén ezzel és Hessen nagyhgséggel 's nyugotról a' porosz Rajnatartománynyal határos. Területe 84 □ mfd, inkább

hegyes, mint róna. Fő hegysége : a' *Taunus*, a' déli's a' rideg *Westerwald* az északi részben. Számos folyói között a' főbbek a' *Majna* és *Rajna*. Termékei : gabona, igen jó gyümölcs, vetemények, kender, len 's különösen nemes borok (Rajnaborok). Erdeiben sok a' vad, patakjaiban 's folyóiban a' hal és rák; a' hegyekben mindenütt van vas, ón, réz, kevés ezüst, 's egyes helyeken kőszén, márvány 'stb. Az ország jólétére nagy fontosságuak a' nagyszámu gyógyforrások, legnevezetesb van Wiesbadenben. Ezekből évenként 100,000 ft tiszta haszna van. 1846 a' lakosok száma 424,817 volt, csekély kivétellel mind német. A' nagyobb rész evangelikus, a' többi katholikus. A' gyárászat csekély, van azonban sok hámora 's hutája. Kereskedési czikkei leginkább ásványvizek, borok, hegyi termékek, vágó 's vonómarha. — Az oktatási ügy czélszerüleg van rendezve. Országos egyetemül 1848-ig Hanoverrel kötött egyezség folytán a' göttingai tekintetett, a' nevezett évben az egyezség felbomlott ; a' kath. papok kiképzése a' marburgi egyetemen eszközöltetik egy Kurhessennel közösen alapitott theologiai facultáson. Wiesbadenben van egy 40,000 kötetre terjedő könyvtára 's a' rajnai régiségek muzeuma. Az uralkodó ház az evang. valláshoz tartozik. 1847 óta az evang. és reformált egyház egyesült. — Az államforma alkotmányos monarchia az 1814-i alkotmány alapján. A' herczeg ujabb időkben „*fenség*“ czimet vett fel. A' legfőbb ugyeket az országhatóságok elnökeiből álló államtanács igazgatja, mellynek élén egy igazgató államminister áll. A' fő törvényhatóság a' wiesbadeni felebbviteli főtörvényszék; a' büntetőügyet két büntető törvényszék kezeli, Dillenburgban 's Usingenben. — Az ország jövedelme 2 millio forint, adóssága 1,500,000 ft. Katonasága 4036 ember, kik a' szövetségi sereg kilenczedik hadtestének második osztályához tartoznak. A' szövetségben Braunschweiggal a' 13-ik helyet foglalta el, a' plenumban 2 szavazattal birt. Fő- és 1840 óta székvárosa *Wiesbaden*. Uralkodó herczeg 1849 óta III. Vilmos. Ujabb történetéről l. *Németország*. — k.

Naumann (János Fridrik), német természettudós, az anhalt-kötheni herczeg madártani muzeumának felügyelője, tanár és földbirtokos, szület. 1780 Köthenben, fia a' szintén madártani jártasságáról ismeretes N. *János Andrásnak*. Kedvencz tanulmánya volt a' madártan. Az e'téren általa fölfedezések és észlelések száma bámulatos 's maradandó becscsel bir fő munkája : „*Naturgeschichte der Vögel Deutschlands* (12 kötet Leipzig 1822—44). Nagy része van mások által kiadott munkákban is, illyen p. p. „*Die Eier der Vögel Deutschlands*“ Buhle-tól (Halle 1819 stb). Általánosan el van ismerve legnagyobb német ornithológnak. — a.

Naumann (Károly Fridrik), német természettudós, ásvány és földtan tanára a' lipcsei egyetemben, szül. 1798 Drezdában, fia az ismeretes egyházi zeneszerzőnek N. *János Gottliebnek*. Tanult a' freibergi bányászakademiában, Lipcsében 's Jénában, 1821—22 Norvégiában utazott, 1825 Mohs helyébe tanár lett Freibergben, 1842 óta Lipcsében van. Nevezetesb munkái : „*Lehrbuch der Mineralogie* (Berl. 1828) ; — *Lehrbuch der reinen und angewandten Krystallographie* (Leipz. 1830); — *Elemente der Mineralogie* (Leipz. 1841) ; — *Lehrbuch der Geognosie*“ (1 kötet 1 rész Lepz. 1849) 'stb. — a.

Naumann (Móricz Erneszt Adolf), orvostan tanára Bonnban, az előb-

binek testvére, szül. 1799 Drezdában. Számos orvosi iratai közül az ujabbak : „*Handbuch der medicinischen Klinik* (Berlin 1829—31 4 köt.) ; — *Pathogenie* (Berl. 1841—45). Azonkivül a' történelemmel is foglalkozik. — Harmadik testvére *Konstantin* mathematika tanára Freibergben. — a.

Navarinoi csata l. *Görögország.*

Neander (Ján. Aug. Vilmos), nagyhirü német egyházi iró, theologia tanára 's consistorialis tanácsos Berlinben, született 1789 Göttingenben zsidó szüléktől, fiatalkorát Hamburgban tölté, 's miután a' ker. hitre tért, 1806 óta Hallében 's Göttingában tanult. 1812 először Heidelbergben, 's nem sokára Berlinben lett theologia tanárává. Egyháztörténeti müveit alaposság 's szellemdus előadás jellemzi. Fő munkája : „*Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche* (Hamburg (1825—34. 7 köt.) Strauss ellen irta : *Das Leben Jesu in seinem geschichtlichen Zusammenhange*" (Hamburg 1837 ; 4 kiad. 1845). Meghalt 1850. — a.

Nebenius (Károly Fridr.), badeni statusférfiu, minister, állam és titk. tanácsos, szül. 1784 Landau mellett. Jogot tanult Karlsruheban 's Tübingenben, mire ügyvéd lett. 1809 Francziaországot utazta be. A' közhivatal pályáján fokonként előhaladván, a' badeni országgyülésen, névszerint az alkotmány kidolgozása körül nagy része van. 1836 államtanácsos lett. Nagy érdeme van Baden csatlakozásában a' német vámegylethez, mit egy irattal is elősegélt *(Der deutsche Zollverein, sein System und seine Zukunft, Karlsr. 1835).* 1838 a' belügyministerium elnöke lett, miről azonban már 1839 a' reactio miatt visszalépett. 1843 az első kamara tagjává, 1845 belügyministernek 's első rangu titk. tanácsosnak, 1846 Böck visszalépése után az államtanács elnökévé is neveztetett. Az 1848-i események ismét leszoríták. Államtani mély belátását több munkája tanusitja, illyen p. o. „*Ueber die Herabsetzung der Zinsen der öffentlichen Schulden* (Stuttg. 1837) ; — *Ueber die Zölle des deutschen Zollvereines zum Schutze der einheimischen Eisenproduction* (Karlsr. 1842) ; — *Die katholischen Zustände in Baden* (1842) 'stb. — k.

Négerek. Közönséges értelemben igy neveztetnek az Afrikában lakó fekete bőrü emberek. Azonban a' bőr nem legbiztosb ismertetőjel, miután e' földrészben számtalan változatai vannak, egész a' fejérig. Épen ugy nem vehetni a' kaponya és arczalakulatot a' négertypus elhatározó ismérveül, miután itt is a' legkülönnemübb átmenetek találhatók. Blumenbach a' négert 's általában az afrikai népségek legnagyobb részét az aethiop fajhoz sorozza, mellynek rendes sajátos ismérvei : hátraálló homlok, előálló áll, mi által az arcz némi majomszerü kifejezést nyer ; széles, tompa orr, nagy száj, vastag pittyedt ajkakkal, rövid, fekete, sürü, gyapjas haj, fekete, bársonyszerü bőr. E' jelleg legtökéletesben található a' *gallasz, saggasz, anzikosz, nubasz*, és más törzsöknél Felső-Szudanban. Ezek azonban nem birnak a' legfeketébb bőrrel; legfeketébbek a' *jaloffok* és *szomauliszok,* kik azonban arczképzésökre nézve egészen a' kaukázi fajhoz tartoznak. A' *fulah*-négerek sötétebbek és világosabbak, néha majdnem sárgások 's a' mellett ritkás hajuak; a' *mandingók* is a' hindukhoz hasonlitnak szinre és arczidomra nézve; a' *timbu*-négerek lapos orruak, de világosabb szinüek. Az Atlasz környékén *kabyl*-törzsök laknak, kik-

nek barnás arczuk, sőt szőke hajok is van; a' *berberek* Senaarban 's Dongolában vörösbarnák, de az északi berbereken már alig van valami az aethióp alkatból; az *abyssziniek* barnák és sárgások, asszonyaik csaknem fejérek. Valamint a' testalkat, ugy a' lelki és kedélytulajdonok, erkölcsök és miveltségi fokok is igen különbözők e' népségeknél. Sokáig csak egy fokát ismerték el az összes fekete emberfaj szellemi tehetségeinek, mit a' régibb észlelések hiányossága 's általában Afrika ismeretlensége Európában, valamint a' rabszolgakereskedők és tartók nyerészkedése okozott, kik szándékosan ápolták 's terjesztették a' négerek iránti előítéleteket (l. *Rabszolgakereskedés)*; ehez járult még a' philosophiai rendszerkór, melly szinte segité az e' körüli fogalmakat megzavarni. Egyike a' legbuzgalmasb férfiaknak, kik a' jelen század kezdetén irataik által a' négerszellem becsületének kivivásaért lándsát törtek *Grégoire* Henri (l. *ezt)* volt. Az ujabb utazók és téritészek e' tárgyra vonatkozó munkáiban már tömérdek anyagot találunk, melly a' négerek szellemi ereje és miveltségi képessége iránt jobb véleményt kénytelen ébreszteni. Sokat gyüjtött többi között *Buxton* (l. *ezt)* „*The African slave-trade*" munkájában; 's legujabban *Richardson*: Narrative of a mission of Central-Africa 1850—51 (London 1853); Németországban *Ritter* Károly, kinek nagy földirati munkájában az egyes néger törzsök legkimeritőbben vannak jellemezve. Azonban leghatalmasabban rázta fel a' négerek iránti rokonszenvet az amerikai *Beecher Stowe* Henriette asszonynak 1852 megjelent 's azóta világhirüvé vált, valamennyi európai nyelvre leforditott regénye; „Uncle Tom's cabin (Tamás bátya kunyhója. Magy. forditotta *Irinyi* József. Pest 1853).

A' Dél-Afrikában lakó népségek neve *Kvokvosz* (Quocquoe), ezen név alatt értetik a' keleti ág, a' *kafferek* (l. *ezt)*, 's a' nyugoti, a' *hottentottok* (l. *ezt*). Közép-Afrika eddig ismert lakosai három fő csoportozatot képeznek. A' keleti csoportozathoz tartoznak a' mozambique-törzsökön kivül többi között a' *gallaszok* és *szomauliszok*. A' gallaszok barnák, középnagyságuak, hosszu vagy göndör fekete hajjal, vadak és harcziasak, az esőszak után évenkint lejőnek a' hegyekről 's az abyssziniai tartományt pusztitják; a' szomauliszok a' tengerparton laknak a' Cap Guardafui és a' Bab-el-Mandeb szoros között. A' második vagy nyugoti csoportozathoz tartoznak a' *Kongo-törzsök* a' nyugoti szélen, az *anzikók* a' belső fennföldön 's a' *saggák* az északi szélen és a' Konghegységekben. A' kongonégerek mérsékelt égalj alatt laknak, érczdus, folyóktól hasitott, termékeny, sürü népességü 's mivelt hegyi fennsikon. Az anzikók, kik magasabban laknak, egyszerü erkölcsü, becsületes, bátor és harczias hegyi nép; foglyaikat rabszolgák gyanánt tartják, azonkivül gyékényeket és prémmüveket visznek a' déli vidékre vásárra, többnyire sóért cserélvén be azokat. A' saggak, kik agagoknak nevezik magokat, 1542 körül jöttek ki Bel-Afrikából 's azóta félelmesek a' tengerparton lakó portugalok 's más népek szemében. A' harmadik vagy északi csoportozathoz tartoznak a' *nuba-négerek*, a' *nigritiai-négerek*, a' *fulahk* és a' *felső-szudani* és *szenegambiai*-négerek. A' fulah-négerek a' miveltség legmagasb fokán állanak; földjöket mivelik, vasat és ezüstöt termelnek, fa és bőrmunkákat készitenek és szöveteket szőnek; házaik tiszták's rendezettek; mohamme-

dánok 's mecsetekkel és oskolákkal birnak majd minden városban; minden utazó dicsérettel emliti őket. Nem kevésbé nevezetesek a' *mandingók* Felső-Szudanban, ez az uralkodó nép és nyelv az északi részen, valamint a' fulahké a' nyugotin; nyilt, vidor lelkületüek, jószivüek, részvétteljesek és vendégszeretők, tudvágyók 's aránylag sok ismerettel birnak, a' Nigertől a' nyugoti tengerig ők a' legvállalkozóbb kereskedők.

Az afrikai nyelvek közül legelsőben lett ismeretes a' fulahnyelv, a' leghangzatosb valamennyi között; az angol térítő társulat már több iratot nyomatott e' nyelven. Különben a' nyelveknek nagy vegyülete van. Felső-Szudanban tömérdek a nyelvjárás; csupán Bornu királyának népei, mint mondják, 30 különböző nyelven beszélnek. Az afrikai nyelvekről lényeges felvilágositást nyujt a' franczia téritész *Casalis* Eugén munkája: „Etudes sur la langue Séchuana. Par. 1841. (l. *Afrika).* — k.

Neigebaur (János Ferdinand) német iró, titk. törvényszéki tanácsos Brombergben Poroszországban, szül. 1788 Siléziában. 1813 önkénytesnek állott be a' porosz hadseregbe, 's a' francziák elleni csatákban több izben kitüntette magát. A' béke helyreálltával porosz törvényszéki szolgálatba állott. N. fölötte termékeny iró 's munkái részint névtelenül, részint *Dániel* vagy *Dániel Dittmann*, részint pedig saját neve alatt jelentek meg. A' jogtudományi tárgyuakon kivül különösen számosak utazási kézikönyvei; alig van Európában ország, mellyről utazási kalauzokat, rajzokat ne adott volna ki. Az országokat többnyire be is utazta. — a.

Németország *(statistikája).* Ezen termékeny, 's a' mérsékelt égöv minden légelyét magába záró tartomány, Európa közepén fekszik, az Északi, Keleti és Adriai tenger között a' keleti hossz. 22° 30′—36° 40′ északi szélességi fokok között. Területe iránt különbözők az adatok, rendesen 11,438 és 11,600 □ mfdre tétetik. Földtani tekintetben Északi, Közép és Déli-Németországra lehet osztani. *Északi-Németországhoz* tartozik: Poroszország, Holstein, Hanover, Braunschweig, Oldenburg, a' Lippei fejedelemségek 's Hamburg, Lübeck, Brema szabad városok. E' tartományok homokos, posványos nagy térséget képeznek, hol, a' 3500′ magas Broekent kivéve a' Harzhegységben, a' legmagasb pont alig emelkedik 500 lábra. *Közép-Németország* részei: Luxemburg, Hessen, Szászország, Nassau, Anhalt, Schwarzburg, Reuss, Waldeck és Majnai Frankfurt szabad város, határai délről a' Jura, keletről a' Karpathegyek egy ága. Belsejében két hegyvonal vonul keletről nyugotra, mellyek egyike a' Harzból kiindulva, a' Weserhegységet, a' Westernwaldot és Eifelt foglalja magában 's Északi-Németországban elenyészik; a' másik a' Riesenhegységgel kezdődik Siléziában, 's Szászországban az Érczhegységben, a' Fichtelhegységben 's a' Thüringi erdőben találja folytatását 's a' Rajnán tul végződik. *Déli-Németország* az Alpesek és középnémet hegység közötti országokat foglalja magában, Austriát, Bajorországot, Würtembergot, Badent, Hohenzollernt és Lichtensteint. Itt vannak a' rhäti, tyrol, salzburgi és stájer, továbbá a' karantán és krajnai alpesek, 6—14,000 lábnyi magas csucsokkal és havasokkal. Gyakran csak két részre, *délire* és *északira*, osztják Németországot, illyenkor a' Közép-Németország alatt emlitett országok Északi-Németországhoz soroztatnak. N. 500 *folyója* között, 60 hajózható, legnevezetesbek a' Duna, Rajna, Elba, Weser és Oder,

mellyek, a' Feketetengerbe omló Dunát kivéve, mind vagy az Északi vagy Keleti tengerbe szakadnak. *Csatornája* csak kevés van Németországnak; legfontosabb a' schleswig-holsteini, melly az Eider folyót a' keleti tengerrel, a' müllrosi, melly az Odert, a' Finow-csatorna, melly a' Havelt az Oderrel, a' Lajos-csatorna (l. *ezt)* melly a' Rajnát a' Dunával köti összsze. *Tavai* között a' főbbek a' déli részen : a' Boden-, Chiem-, Warm-, Ammer-, Feder-, Otter-, és Traun-tó; északon : a' Steinhudermeer, a' Dammertó 'stb. *Tengeröblöket* képeznek az Elbe, Weser, Ems és Trave folyók torkolatai, délen az adriai tenger Triesztig 's Quarneróig.

Légelye általában mérsékelt és egészséges, északon a' tengerpartokon nedves és változó, a' hegyes vidékeken itt ott rideg és hideg, délen szelid és száraz. *Termékeinek* gazdagsága nagy és változatos. Holsteinban és Mecklenburgban jeles lovai vannak, a' keleti tenger vidékein erős marha, különösen Keleti-Frieslandban; Közép-Németországban, névszerint Szászországban és Siléziában nemesitett juhok ; Westfalenben, Bajororországban sertések. Madarak közül vannak foglyok, fajdtyukok, Csehországban fáczánok 's az alpesekben karvalyok és sasok. Északi-Németországban nagy divatban van a' lud- 's méhtenyésztés, Szászországban a' pacsirtafogás, Thüringenben a' madarászat. Folyóiban van elég hal, az északi tenger partjain ausztriga. Földje különösen gabonát, bort, kerti véteményt, gyümölcsöt, lent, kendert, repczét, komlót, dohányt, köménymagot 'stb. terem. Északon nagy fenyvesek, középen cserfa, délen széles levelü fák 's nemesebb fenyünemek találhatók. Az ásványország is dusan jövedelmez, van benne porczellánagyag, kobalt, kén, borostyánkő, barna kőszén, mészkő, márvány, gipsz, alabastrom, pala, kőszén, turfa, só; továbbá kéneső, czink, réz, ón, ezüst, különösen vas és ólom. Ásványforrásainak száma mintegy 1000. Lakosainak számát 40 millióra teszik, miből $^5/_6$ esik a' germán, 's $^1/_6$ a' szláv fajra. Ezeken kivül van mintegy 500,000 zsidó, 250,000 olasz, 500,000 franczia és wallon, 6000 görög 's mintegy 1000 czigány. A' zsidókon kivül, mintegy 23 millió a' katholikus, 16 millió a' protestans egyházhoz tartozik; van mintegy 10,000 herrnhuti, nehány ezer menonita, anabaptista 'stb. Uralkodó *nyelv* a' német, melly azonban tömérdek szójárásra oszlik. Egyéb nyelvek : a' cseh, wend, orosz, illyr.

Fő *élelmi módok* : a' mezei gazdaság, bányászat, gyárászat, kereskedés és kézműipar. A' mezei gazdaság igen nagy fontosságu, 's olly magas fokra fejlődött, hogy csak az angol 's a' baromtenyésztésben csak Schweicz mulja felül. A' bányászatban a' németek minden más nemzetet felülmulnak, gyárászatra nézve mögötte állnak az angol 's francziának. A' művészet 's ipar mezején a' német mindig nagy leleményességet, buzgóságot 's szorgalmat tanusitott. Az egyes találmányok körüli dicsőségből nagy rész őket illeti. — A' német *ipar* élén áll e' három ország : Szász-, Poroszország és Austria 's aránylag a' többiekben is nagy haladás mutatkozik a' legujabb időkben. Egyike a' legrégibbeknek a' *vasgyárászat.* A' vastermelés Austriában évenkint 1,800,000, a' Zollverein (vámszövetség) országaiban 2,500,000, a' többi részekben 143,000 mázsa. Ez azonban még mind nem elegendő 's 1844-ben Austriát kivéve, 3,038,899 mázsa vas vitetett be Németországba, 's ebből látszik, hogy évenkint 6

millió m. vasnál több dolgoztatik fel. Legnagyobb tökélyre vitték az öntött-vasipart. Vasgyár legtöbb van Westfalenban, Stajerben, Siléziában, Bajor-, Szászországban 's Thüringenben. Hasonló régiségü 's fontosságu a' *gyapjuipar*. Legkiterjedtebb Austriában, a' Zollvereinban is napról napra gyarapodik, mi onnan is kitünik, hogy most több nyers gyapju hozatik be, mint a' mennyi kivitetik. A' *gyapotipar* igen elágazott. Austriában évenkint 360,000, a' Zollvereinban 220,000 mázsa gyapot fonatik meg. Fő székhelye Szászország, hol 500,000 orsó működik, Poroszországban 126,000, a' többi részekben 174,000. A' szövészet még terjedtebb, miután a' belföldieken kivül, még angol fonalat is felhasznál. Az iparmüvekből sokat kiszállit az ország határain tul. A' gyárak általános fejlődésével lépést tartottak a' *vegytani gyárak* is, miután különösen a' fehéritők, festők és szinezőknek nagy szükségök van reájok. Egyike N. legfontosabb iparágainak régi időktől fogva a' *lenipar*, melly különösen Austriában (Cseh, Morvaország) virágzik. A' vámegyletben, névszerint Hanoverben szintén igen élénk 's 1848-ban 214,529 darab vagyis 18,139,000 rőf állittatott ki, 1,489,000 tallér értékben. A' vámegyletben 1844-ben lenből, kenderből, 's csöpüből 39,350 mázsával hozatott be több, mint a' mennyi kivitetett, a' gyármüvek nagy része azután ismét külföldön talált keletet. A' német lenipar még többet jövedelmezne, ha a' gépies lenfonás nem volna ott még ollyan tökéletlen. A' vámegyleti lenipar fő székhelyei Silézia, Szászország és Westfalen. A' *selyemipar* a' vámegyletben különösen Poroszországban és Brandenburgban élénkebb; 20 év óta Szászországban is gyökeret vert, Austriában hasonlóul virágzik, itt azonban a' statistikai adatok igen hiányosak. *Famüvekből* 1844-ben 9,174 mázsa hozatott be 's 44,360 vitetett ki, miből ez iparágnak igen kedvező állására lehet következtetni. — Általában a' kormányok mindig nagyobb gondot forditnak az ország iparára, 's az ipar és kereskedési oskolák, polytechnikai intézetek száma napról napra szaporodik 's a' német ipar hitele 's müveinek kelendősége is emelkedőben van, ámbár mind izlésre, mind belbecsre és kiterjedésre nézve az angol és francziákéval még nem mérkőzhetnek.

A' mi a' *kereskedelmi* mozgalmat illeti, Németország ugyan kiterjedt tengerparttal bir az Északi, Keleti 's némileg az Adriai tengeren is, mindazáltal fekvése a' tengeri és világkereskedésre nézve kevesebb előnyökkel bir mint a' többi nagy kereskedelmi államok, miután az Atlanti oceántól más közbeeső tengerek által van elzárva. Annál kedvezőbb fekvése van a' belkereskedésre. Európa közepén feküdvén, minden beltartomány kereskedési érdekeit azonnal hasznára fordithatja, 's a' kelet és nyugot, észak és dél közötti szárazkereskedés természetes közvetitője lehet Európában. Ezen hatást tapasztaljuk a' legrégibb időktől fogva. Legujabban legnagyobb befolyással volt a' német kereskedésre a' *német vámegylet* (Zollverein) (l. *ezt*), mellyhez jelenleg már a' német államok legnagyobb része csatlakozott. Mindamellett Németország kereskedelmi tekintetben is még mindig igen szakadozott 's különváló érdekeknek hódol, miért is a' bel- és külforgalomnak pontos átnézetét adni igen nehéz. Csak a' Zollverein ad ki ujabb időkben hivatalos kimutatásokat, a' többire nézve, az illető államok egyes rovataira utalunk. — A' német kereske-

dés elősegitő eszközeihez tartoznak a' nagyszámu *bankok*, mik vagy államintézetek, vagy magánosok egyesülése által jöttek létre. Legnevezetesbek : a' hamburgi bank, melly egész Németországra és Európára, sőt a' világkereskedésre gyakorol befolyást ; a' berlini főbank 1847 óta ujra rendezve 's bővitve ; az osztrák nemzeti bank Bécsben ; a' kir. würtembergi udvari bank Stuttgartban ; a' bajor hypotheka- és váltóbank Münchenben 'stb. (l. *Bankok*). Ide tartozik a' porosz kir. tengeri kereskedési társulat Berlinben. A' legfontosb pénzcsarnokok (börzék) vannak : Bécs, Trieszt, München, Augsburg, M. Frankfurt, Köln, Lipcse, Berlin, Bréma, Hamburg, Danzig 'stb. városokban. A' legnagyobbszerü váltóüzletek helye Hamburg, azonkivül Prága, Botzen, Stuttgart, Nürnberg, Elberfeld, Breslau, O. Frankfurt, Lübeck 'stb. Postaintézetei jelenleg már a' tökély nagy fokán állanak. Egyéb előmozditó eszközei : a' számos kereskedelmi társulat, részvénytársulat, gőzhajózás, biztositó társulat 'stb. Nagyobb akadályai : tengeri erő, jó kikötők és tengerentuli gyarmatok hiánya, 's a' sok különböző vámvonal. — A' német külkereskedés fő vonala az északi tengeren megy keresztül Hamburg, Altona, Bréma és Emden kikötőkön a' legnagyobb kereskedelmi államokig, Anglia- 's Amerikáig; kelettengeri kikötői, Lübeck, Kiel, Wismar, Rostock, Stralsund, Swinemünde, Stettin, Danzig, Elbing, Königsberg, Európa északi és északkeleti tartományaival, Svédország, Dánia és Oroszországgal tartják fenn a' közlekedést, a' Sundon keresztül a' Atlanti oceánba nyilik utja ; harmadik, nem kevésbé fontos vonala az Adriai tenger felé van, hol fő telepe, Trieszt Dalmácziával, a' Jóniai szigetekkel, Görögországgal 's az Archipelagus szigeteivel Konstantinápolyig, Smyrnáig 's a' Levanteig, Egyiptomig 's Afrika északi partjaig, valamint Olasz-, Franczia-, Spanyolországig nyitja meg az utat 's a' gibraltári szoroson által az Atlanti oceanba vezet. A' száraz külkereskedés Olaszországba részint Bécsen és Trieszten, részint Augsburgon, Tyrolon és Graubündtenen keresztül veszi utját; Schweiczba Nürnbergen, Augsburgon, Kemptenen, Lindauon, Konstanzon ; Franczia országba részint M. Frankfurton és Mainzon, részint Koblenzen, Trieren 'stb. Belgium és Hollandba Kölnön és Aachenen és Kasselen ; Oroszországba Lipcsén és O. Frankfurton 'stb., de Boroszlón 's Lengyelországon, és Bécsen, Krakón, vagy Lembergen és Brodyn keresztül is ; Magyar- és Törökországba Drezdán és Bécsen keresztül. Kiviteli fő czikkek : gabona és épitőfa Angliába 's Németalföldre, vászon Spanyolország, Portugal, Lengyel- Oroszország, Amerika és Afrikába ; posztóáru Elő-Ázsiába egész Chináig, vas, ólom Franczia országba, ugyan ide és Schweiczba lovak, marha, üvegáruk, kobalt ; szikső, porczellán, bőrök, méz és viasz Franczia országba ; mész, gipsz, réz, szaru, csontok, rongyok stb, Angliába ; malomkövek, repcze, serte, vitriol, ólom, szeszek és borok Oroszországba 'stb. Németország beviteli czikkei : czukor, kávé, thea, cacao, rizs, vanilia, rhum 's más gyarmati, gyógyszertári áruk, keletindiai füszer és festékanyag, gyapot, selyem, angol, franczia és schweiczi kézműipari müvek, twist vagy angol fonószál, franczia szőnyeg és keztyü, orosz és canadai prémzet, orosz bagaria és lenmag, papiros, kender, disz- és aczéláruk, órák, fegyverek, gőzgépek, franczia, spanyol, portugal és magyar borok, cognac, arak, déli gyümölcs, amerikai és magyar dohány;

amerikai bőrök és szarvak, festék, és butorfa, olajfa-olaj, sajt, tőkehal, caviar, hering és más hal, nadály, kláris, elefántcsont, teknősbéka, fagygyu, halzsir, sziksó, arany, ezüst, drágakő, gyöngyök 'stb.

Tudomány és művészet tekintetében magas fokon állanak a' németek, 's az összehasonlitást más nemzetekkel bizton kiállják. Nagy szorgalmat fejtettek ki a' tudós tanulmányok és a' speculativ bölcselem körül. Nagy érdemeik vannak a' theologiai tudományok, római jog, ó-classicus philologia 's a' tudós orvostan terén. Fő jellemvonása a' nemzetnek, hogy más nemzetek minden fontosabb ujitásait azonnal hazájába plántálja át. Németországban talán egyetlenegy falu sincs, hol iskola ne volna, 's a' külföld számosokat küld ide, az iskolaügy tanulmányozása végett. Az összes képzőintézetek száma nagyobb, mint bármelly más országban. Van benne 24 egyetem, 400 gymnasium és lyceum, számos tanitóképezde, sok kereskedelmi, reál és felsőbb polgáriskola, 6 akademia, számtalan tudóstársaság és művészegyesület 's nagyszámu könyvtárak. A' legkitünőbb képgyüjtemények: Drezda, Bécs, München, Berlin, Kassel 'stb., a' legnagyobb könyvtárak München, Bécs, Berlin, Drezda, Lipcse, Stuttgart, Göttingen, Wolfenbüttel, Hamburg, Prága, Weimar, Gotha, Frankfurt, Boroszló 'stb. városokban vannak. Régiséggyüjtemények: Drezda, Bécs, München 's Berlinben; csillagdák: Bécs, Berlin, Prága, München, Boroszló, Lipcse 's Göttingenben és Gotha mellett; természetiek gyüjteménye: Bécs, Berlin, Göttingen, München, Hamburg, Neuwildben. Bányászakademia van Freibergben; erdészeti intézet Tharandt, Dreissigacker, Mariabrunn, Eisenachban; gazdászati intézet Möglin, Eldena, Schleisheim, Hohenheim, Tharandt, Rügenwaldeban, 'stb. (Lásd alább *Német irodalom; művészet.)*

Politikai felosztását illetőleg, N. az 1815-iki bécsi congressus alapján a' *német szövetséget* (Deutscher Bund) alkotja. Ez jelenleg is, mint eredetileg, 34 független államból 's 4 szabad városból áll. Ezek a' következők: 1) Austria, az austriai főherczegséggel, Stajer herczegséggel, Illyr királyság, Tyrol grófság, Cseh királyság, Morva markgrófság osztrák Sziléziával 's Auschwitz és Zádor gallicziai herczegségekkel (összesen 3687 □ mfd, mintegy 12 mill. lak.) 2) Poroszország, Brandenburg, Pommern, Silézia, Sachsen, Westfalen és Rajnatartományokkal (3340 □ mfd 11 ½ mill. lak). 3) Bajorország. 4) Szászország. 5) Hanover. 6) Würtemberg. 7) Baden. 8) Kurhessen. 9) Hessen-Darmstadt. 10) Holstein és Lauenburg, a' dán király birtokában. 11) Luxemburg, a' németalföldi királyság birtokában. 12) Szász-Weimar. 13) Szász-Meiningen. 14) Szász-Altenburg. 15) Szász-Koburg-Gotha. 16) Braunschweig. 17) Nassau. 18) Mecklenburg-Schwerin. 19) Mecklenburg-Strelitz. 20) Oldenburg. 21) Anhalt-Dessau. 22) Anhalt-Bernburg. 23) Anhalt-Köthen. 24) Schwarzburg-Sonderhausen. 25) Schwarzburg-Rudolstadt. 26) Hohenzollern-Hechingen. 27) Hohenzollern-Sigmaringen. 28) Waldeck. 29) Reuss, idősb ág. 30) Reuss, ifjabb ág. 31) Lippe-Schaumburg. 32) Lippe-Detmold. 33) Lichtenstein. 34) Hessen-Homburg 's a' 4 szabad város 1) Lübeck, 2) Frankfurt, 3) Bréma, 4) Hamburg. — Ezen német szövetség szerkezete a' leviharzott évek elmulta után ismét a' régi levén, erre nézve lásd: *Közh. Esmer. Tára VIII. köt.* — k.

Németország (ujabb története). A' közelebb lefolyt 20 év alatt Németország is számos zavar és nyugtalanságnak volt szinhelye. Az 1830-i franczia forradalom uj vágyakat, izgalmakat ébresztett. A' német államszövetség nem olly természetü, mint egy egyszerü, önálló állam, hol az egész ország rendszerint a' főváros példáját követi. Itt a' békétlenek minden összekötési pontot nélkülöznek; az egyik sérelem, melly az egyik országban már orvosolva van, a' másikban még sajog; az érdekek felosztvák, a' pártok szétdarabolvák 's vészes hatalommá egy sem növekedhetik. Mindazáltal N. ujabb történetében nem hiányzanak az egyesülések, alákulások, összeesküvések. Eredetöket vissza lehet vinni a' német tornaévekre (Turnjahre), ama németeskedő korszakra, midőn a' vászonzubbonyok 's hosszu hajak játszották a' fő szerepet, egész a' franczia járom alatt nyögő korszakig. Az u. n. „Tugenbund"ra, melly a' franczia uralom lerázására alakult, jöttek a' „*wetterauer Gesellschaft*," a' „*deutsche Bund*" *Burschenschaft, Männerbund, Bund der Jungen, Vaterlandsverein, Pressverein, Junges Europa, Junges Deutschland.* A' kitünőbb események ezek folytán a' wartburgi ünnepély 1817, a' hambachi ünnepély 1822, 's végre a' frankfurti merény 1833 (l. *ezt*). A' kormányok rendszabályokat alkottak e' forradalmi mozgalmak ellen, először egyes fejedelmi és miniscongresseken 1830 előtt 's a' bécsi minister-értekezleten 1834, 's az ennek folytán támadt számos szövetségi megszoritó szabályzat által. Leginkább Schweiczban gyültek össze a' „fiatal Németország" 's más európai népek, különösen az elüzött lengyelek, folytonos tanácskozásokra. Mindezen mozgalmakat terjedelmesen adta elő *Wagemann* bárónak 1839 Frankfurtban megjelent irata: „*Darlegung der Hauptresultate aus den wegen der revolutiären Complotte der neuern Zeit in Deutschland geführten Untersuchungen*" Ebből azonban az is kitünt, hogy a' forrongók többnyire fiatal emberek valának, kikben azon erő föl nem vala tehető, hogy a' nehéz német testet valaha mozgásba hozzák. — Egyike a' német szövetség legfontosb határozatainak az, melly által 1834 *szövetségi választott bíróság* állittatott fel, s melly az egyes kormányok és rendek közt támadható viszály esetére fogna itélni. A' közvélemény itélete ez uj intézmény felett igen meg vala oszolva. 'S később a' valóság nagy részben igazolá az aggódó rész balsejtelmeit (l. *Hanover*).

E' közben a' nyilvános szellem feltartózhatlan haladása, más részről a' kormányoknak ennek ellenében gátló bizalmatlansága, a' sajtó megszoritása, egyes irók üldöztetése olly izgatottságot szültek, hogy komolyabb mozgalmaknak csak külső lökésre volt szükségök. Ezt megadta Franczia-ország, hol az 1848-i februári napokban a' juliusi trón rögtön összeomlott. Németországban a' közszellem már igen kitörőben volt a' szövetségi gyülés ellen.

N. ezen központi hatósága, mellynek eredeti czélja volt, a' német szövetségi testet a' kül- és belföld irányában erőteljesen képviselni, idő folytán pusztán rendőri hatósággá változott át; tevékenysége leginkább csak az ébredező népöntudat visszafojtására, népgyülések betiltására, sajtó megszoritásokra és a' kérvényjog korlátozására szoritkozott. A' következés megmutatta, hogy e' rendszabályok ellenkező hatást eszközöltek, mintsem várták. A' kor kérdései iránti általános részvéthez egyházi sza-

kadások járultak (l. *Német-katholikusok*). Nagy mértékben magára vonó a' figyelmet a' schlesvigi nyelvharcz, hol a' dán kormány a' német nyelvet az egyházi szószékről és törvényszékekből számüzé (l. *Schleswig-Holstein*). Az izgatottság annyira ment, hogy maga a' szövetségi gyülés is kénytelennek látta magát ez ügyben felszólalni (1846 sept. 17.), ámbár eredmény nélkül. Magok az anyagi érdekek is szenvedtek a' szövetségi gyülés tétlen nyugalma alatt, 's egyes kormányok tevékenysége nem vezethete kivánt eredményhez. Egyesek kisérletei, kik uj életet akarának a' szövetségi gyülésbe önteni, nem vezetének czélhoz, miután rendesen vagy Austria vagy Poroszország hegemoniájához készitettek utat. Csak 1848 elején, midőn a' müncheni események folytán a' politikailag legrészvétlenebb helyeken is mutatkozott az izgalom, csak ekkor fordult a' felsőbb körökben e' tárgyra nagyobb figyelem, 's bámulva olvasák *Bassermannak* a' badeni országgyülésen 1848 febr. 12-én előadott inditványát, minélfogva a' német nemzetnek a' szövetséggyülésen közös törvényhozást és egységes nemzeti intézményeket kivánt megadatni. A' reá következett párisi forradalom, melly a' juliusi trónt megbuktatá, most már nagyobb jelentőségre emelé az inditványt. Baden, Austria, Poroszország 's a' többi kisebb országokban fenyegető népmozgalmak támadtak. Sajtószabadság, esküttszékek népfegyverkezés, nemzeti képviseltetés voltak a' jelszavak 's a' kormányok minden komolyabb ellentállás nélkül megadák. A' szövetségi gyülés is különféle engedélyeket iparkodott osztani. Azonban ez nem vala többé elég. A' mozgalomnak csakhamar fő és kiváló czélja lett, nemzeti reform alá vetni a' szövetségi gyülést. Mart. 3-án hét férfiu (Binding, Gagern, Itzstein, Römer, Stedmann, Welcker, Willich) gyült öszsze Heidelbergben, javaslatokat készitendő egy a' viszonyokhoz alkalmazott nemzeti képviseltetés 's a' jelesb német hazafiak összegyülése tárgyában. Ugyan ez időben Gagern Miksa (l. *ezt*) a' nassaui herczeg által megbizva a' déli és északi udvarokat utazá be ugyan e' tárgyban hiveket szerzendő. A' heidelbergi választmány martius 30-ára egy gyülést hiva össze Frankfurtba. Austria és Poroszország ekkor még nem ragadtattak el a' mozgalom által, de nem sokára a' krisis itt is kitört, még pedig sokkal megrázóbban mint másutt. Austriában a' birodalmi székváros, Olasz-, Magyar- és Csehország voltak a' legizgatottabb pontok. Bécs hallatlan rázkódások szinhelye lett, Metternich kormánya megszünt (l. *Bécs*); az austriai császár sajtószabadságot, nemzetőrséget adott meg, 's képviselők hivattak össze „az alkotmány kidolgozása végett.“ Magyarországon külön felelős ministerium alakult. Berlinben a' bécsiekhez hasonló engedélyekkel örvendezteté meg a' király a' porosz nemzetet. Véres jelenetek itt sem hiányzának. (l. *Berlin*). Mindezen események megrázólag hatottak az északi két herczegségre, Schleswig-Holsteinra 's a' dán kormányra. Egy schleswigi küldöttség a' dán királytól a' két herczegségnek a' német szövetségbe kebelezését kérte. A' válasz tagadó levén, Schleswig-Holsteinban ideiglenes kormány alakult 's országgyülés hivatott össze.

Illy előzmények után jött össze a' Frankfurtba kihirdetett gyülés, az u. n. *előparlament* (Vorparlament). A' kedélyek mindinkább fel lőnek izgatva, respublikai irányok mutatkoztak a' monarchiailag alkotmányosok mellett, különösen Badenben. Az előparlament mart. 31-én nyilt meg.

Határozattá lön, hogy a' bekövetkezendő gyülésen Schleswig, keleti és nyugoti Poroszország is képviselendő leszen. Minden 50,000 lélekre egy követ lön kivetve. Választói képességgel birt minden nagykoru, minden más viszonyok mellőzésével; hasonlóul a' politikai menekültek is birtak választói 's választhatói képességgel. A' gyülés majus 1-ére lön kitüzve Frankfurtba. 50 személyből álló választmány alakittatott, mellynek feladata leendett a' hozott határozatok teljesitése felett őrködni. Ezen *ötvenes választmány* (Fünfziger-Ausschuss) apr. 4-én ült össze. Mindenekelőtt az előparlament által kitüzött választások biztositását és sikeresitését tüzte czéljaul, mi a' külön országokban tetemes nehézségekkel volt egybekötve. Foglalkozott a' schieswigholsteini ügygyel 's egy német hajóhad alapitásával is. Az ötvenes választmány határozatait a' szövetségi gyülés vette foganatba. Austria kereken vonakodott a' választmány tekintélyét elismerni. Ez időben történt Badenben *Hecker* és *Struve* szerencsétlen republikánus támadó kisérlete (l. *Baden*). Az ötvenes választmány, bár sikeretlenül, mindent elkövetett e' vállalattal járó veszélyek megelőzésére. Hecker szabadcsapatai Kandern mellett (apr. 20) megverettek, ámbár a' badeni sereg vezére, *Gagern* Fridrik tábornok (l. *ezt*) a' csatában elesett. Apr. 27 az egész fölkelő sereg szét vala szórva. E' fölkelés ki nem kerülhető következménye volt, hogy a' pártok élesen szétváltak, 's a' régi tekintélyek időt nyertek, erejöket ismét összeszedni. Ugyan ez időben a' poseni fölkelést is legyőzték a' porosz seregek. Annál erősebben folyt az időközleg megindult schleswig-holsteini és dán harcz. — Az ötvenes választmány üléseinek utóbbi idejét a' szövetségi gyülésseli örökös viták foglalták el, mialatt sokat mulasztott, a' mit későbbi idők többé ki nem pótolhattak.

Az alkotmányozó nemzetgyülés megnyitási napja (maj. 18) egész Németországot felzavart és bizonytalan helyzetben találta. Déli és Közép-Németország kisebb államaiban republikánus elemek dultak; a' német nagy államok valódi forradalmi állapotban voltak, igy Bécs, igy Berlin. A' német nemzetgyülés azzal kezdé meg működését, hogy *Gagern* Henriket (l. *ezt*) elnökeül választá. *Raveaux* inditványára (maj. 27) elhatározá, hogy egyes német államok alkotmányainak olly rendeletei, mellyek az alapitandó egyetemes alkotmányi művel nincsenek öszhangzásban, érvénytelenek. Egyébiránt a' közigazgatás és kormány ügyeibe nem avatkozott. A' bel és külpolitikára nézve mindjárt elején tömérdek nehézséggel kellett megküzdenie. Minden kigondolható sérelem a' nemzetgyüléshez folyamodott orvoslatért, más részről intézkednie kellett a' legbonyolultabb internationalis ügyek felett. De egy sem volt sürgetősebb kérdés, mint az, melly felett a' szövetségi gyülés és ötvenes választmány nem vala képes egységre vergődni: egy ideiglenes középponti hatalom alakitása. Sok különböző inditvány és heves vita után végre (jun. 14) Gagern Henrik azon meglepő inditványnyal lépe föl, hogy a' gyülés önmaga alkossa e' középponti hatalmat, 's a' kormányok utólagos jóváhagyására számoljon. Az ideiglenes középponti hatalom iránti törvény annálfogva (junius 28) meghozatott, 's e' szerint a' végrehajtó hatalom a' birodalmi kormányzóra (Reichsverweser) és felelős ministereire bizatott, a' háboru és béke és külhatalmakkali egyezkedések közte 's a' nemzetgyülés között osztatott

meg, 's az alkotmányi mű alkotása a' középponti hatalom határából kizáratott. Ennek folytán történt, hogy jun. 29-én *János* austriai főherczeg (l. *ezt)* roppant szótöbbséggel birodalmi kormányzónak megválasztatott. E' választás a' legszebb reményeket költé a' német ügyek kifejlésére nézve. A' küldöttség, melly a' választás hirét megvivé, mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtatott, a' birod. kormányzó utja Frankfurtba diadalut volt. Jul. 12-én érkezett meg a' főherczeg a' nemzetgyülésbe 's három nap mulva *Schmerlinget* nevezé ki bel- és külügy-, *Peuckert* hadügy- és *Heckschert* igazságügyministernek. Aug. 9-én a' ministerium módositást szenvedett 's betöltetett, a' mennyiben *Leiningen* herczeg ministerelnök, *Heckseher* belügy, *Beckerath* pénzügy, *Duckwitz* kereskedelmi, *Mohl Robert* igazságügy 's *Peucker* hadügyminister lön. Egyébiránt már most is kitünt, mennyire nem volt kedvök, különösen a' nagyobb államoknak, a' középponti hatalomnak hódolni. Poroszországban a' porosz katonai önérzet nyilatkozott a' birod. kormányzó parancsai ellen, 's a' kormány egy hadiparancs által egyszerüen kihirdeté, hogy a' birod. kormányzó a' német seregek fővezérletét átvevé. A' kölni dom-épitési ünnepély alkalmával a' porosz király e' fontos nyilatkozatot tevé : „Önök nem fogják felejteni, hogy Németországban fejedelmek vannak 's hogy én ezek közé tartozom." Ezalatt a' nemzetgyülés megkezdé az alkotmányos munkálatokat 's igazi német alapossággal 's szélességgel merült az „alapjogok" tárgyalásába. Lassanként szabadelmüleg alkotmányos tömör többség alakult, melly ha összetart, a' republikanus szinezetü zavaros kisebbség felett megdönthetlen tulsulyt tartott volna fenn. Eleinte minden, még a' legkényesebb p. o. lengyel, ügyben is meg tartotta mindig szilárd állását. Azonban a' terjedő alkotmányos és republikánus harcz kivülről mindig zajosabban hatott a' gyülés teremeibe is, a' kisebbség 's azt pártoló karzat mindig követelőbb, kicsapongóbb lett. Ez események azonban csak arravalók voltak, hogy egy részről az egész gyülés tekintélyét aláássák, más részről a' parlamenti többség állását megnehezitsék. Ez határozottan sem a' democraticus párthoz, sem a' kormányokhoz nem állhatott. Feladata kettős volt : conservativ és reformi. Következménye az lön, hogy mind a' két párt szélső elemei egyaránt vádolák, rágalmazák, gunyolák. Állása mindig bonyolultabb lön ; kormányhatalma nem volt, akarata sem, illy kormányhatalmat kezébe ragadni, mert ez annyit tett volna, mint a' forradalmat, mellyet el akartak kerülni, létrehozni ; küzdenie kellett a' legkülönbözőbb pártok ellen, 's a' kormányok részéről őszinteséget nem látott. Egyszerübbnek látszott sokak előtt forradalmi kiméletlenséggel és erélylyel törni meg az utat, mint a' közvetités fáradságos utját egyengetni ; azonban a' német nemzetgyülés nagy többsége, épen mint a' német nép, természeténél fogva nem volt forradalmi nagyságra és hatalmaskodásokra hajlandó.

A' nemzetgyülés első hónapjai alatt nem csak a' kis államok szenvedtek legnagyobb elgyengülésben 's rázkódásokban, hanem Austria és Poroszország is forradalmi lázongás képét tünteték fel. Az austriai birodalom nemzeti alkatrészeire látszott feloszolni akarni. Olaszország, a' német gyülésre képviselőket küldeni vonakodó szlávok izgalmai Csehországban, a' szlávok congressusa Prágában, e' város bombáztatása Windischgrätz herczeg által (jan. 15—17), a' bécsi majusi zavarok, a' mindig veszélye-

sebbé váló magyar-horvát bonyodalmak, uj alkotmányzó gyülés összehivása, Pillersdorf ministeriumának bukása 'stb. Egyedüli fénypont vala ez időben Radetzky tábornagynak az olaszokon nyert győzelme Custozza mellett, mit az austriai viszonyok restauratíója első kezdetének lehetett tekinteni. — Hasonló izgalom volt Poroszországban. Berlinben a' demagóg mozgalmak fékezhetlenekké lőnek. Kedvességben nem álló ministerek és képviselők nyilvános bántalmakat szenvedtek. Jun. 14-én a' fegyvertár kipusztittatott. Jun. 20 Auerswald Rudolf alatt uj ministerium alakult, melly a' „tettek ministeriumának" nevezé magát. Azalatt Poroszország martius előtti aristocratai 's katonai elemei ujra összegyültek, az uj bonyodalmak eredménye e' népszerüségnek örvendő ministerium visszalépése 's a' korona és népképviselő gyülés teljes szakadása volt. — Ezeken kivül a' schleswig-holsteini viszonyok, mint német és európai ügy, mindinkább előtérbe léptek. Ezek kedvező megoldásnak néztek eléje, miután Poroszország, melly *Wrangel* tábornok alatt győzelmesen haladott előre Jütlandban, maj. 5-én kinyilatkoztatá, hogy a' herczegségek egyéb jogain kivül, azok fölvételét a' német szövetségbe követelni fogja. Annál nagyobb erővel iparkodott Dánia a' nagyhatalmasságok interventióját megnyerni. Oroszország erőteljesen lépett fel Dánia mellett, 's hajóhadával a' keleti tengeren jelent meg; Svédországgal szövetséget kötött, 's a' svédek megszállották a' dán szigeteket. Anglia engedékenységet javasolt. Egyszerre fegyvernyugvás köttetik, Poroszország beleegyezésével, 's a' német sereg majus végével odahagyá Jütlandot. A' fegyvernyugvás pontjai nem tartattak meg szigoruan. Dánia Északi-Schleswigbe lépett seregeivel 's a' német lakosokat szorongatta; 's ugy látszott, mintha az orosz hajóhad Kielt fenyegetné. *Wrangel* tábornok ujra előnyomult, jun. 29-én megveré a' dánokat Hadersleben mellett, 's uj alkudozások indultak meg. Ezek eredménye volt a' *malmöi fegyvernyugvás* (aug. 26), mellyet Poroszország a' középponti hatalom beleszólása nélkül hét hónapra kötött. — Ez által a' német nemzetgyülés uj fordulatpontra jutott. A' schleswig-holsteini kérdés az első nagy külügy volt, mellybe az uj Németország bonyolodott's *Dahlmann* szavai: „Ha a'schleswig-holsteini ügyben elmulasztjuk az igazságot és jogot, azáltal a' német ügynek is fejét vesszük," teljesedésnek indultak. A' malmöi békekötésnél a' birodalmi kormány egészen mellőztetett, 's a' birodalmi ministerium képviselője nem érthete abból elébb semmit, csak mikor már készen vala. Sept. 4-én a' nemzetgyülésben felolvastatván, itt a' megelőzött kihivó hadi felszólitások után a' legleverőbb hatást gyakorolta. A' nemzetgyülés felfüggeszteni határozá a' malmöi békekötést, mire a' birodalmi ministerium azonnal beadá lemondását, 's a' birodalmi kormányzó *Dahlmant* bizta meg egy uj ministerium alkotásával. De sem ez, sem *Hermann* nem boldogulhatott. Sept. 14 ujra megindultak e' részben a' tárgyalások, minden párt szenvedélyei fel lőnek izgatva; kik a' békekötés ellen szavaztak, demokratáknak 's forradalmiaknak, kik mellette voltak, közvetitő, conservativ, reactionariusoknak neveztettek. A' birodalmi ministerium katonaságot rendelt Frankfurtba. Ezen izgatottság következménye lön két parlamenti tag, *Auerswald* tábornok és *Lichnowsky* Felix herczeg megöletése sept. 18. (Lásd *Frankfurt*). Nehány nappal később *Struve* (l. *ezt*) egy sereg menekülttel

Baden felső részébe tört (sept. 21), Lörrachban kikiáltá a' respublikát 's a' környéken nagy zsarolást vitt véghez, azonban már sept. 24 Staufenben a' badeni katonaság által Hoffmann tábornok alatt elfogatott, serege szétkergettetett 's ő maga elfogatott. *Rau* hasonló kisérlete Würtembergben hasonlóul komolyabb következmények nélkül ment végbe.

Frankfurtban sept. 5—18 közti események elhatározó katastroffá lőnek. A' gyülésben legfőbb fokra hágott az egyenetlenség. A' főbb oldal a' september 18-iki események erkölcsi okozójának mondá a' baloldalt, ez amazt azzal vádolá, hogy mindig jobban dül a' reactio karjaiba. Ujabb viharos jelenetek még inkább siettették a' gyülés tekintélyét aláásni. A' kormányok hasznukra forditák az eseményeket; a' mérsékeltek hangosan panaszkodának, hogy az alkotmányi mű olly lassan halad előre. Nagy fontosságu volt a' parlament viszonya a' kormányok iránt, különösen miután most a' régi nagy államokkan a' régi tekintély ismét emelkedőben volt. Austria és Poroszország már azelőtt sem volt igen hajlandó, magát a' nemzetgyülésnek alárendelni; most pedig, midőn a' hatalmak általában ujra látszottak ifjodni, erre még kevesebb volt a' kilátás. — Austriában vég kifejlés felé siettek a' dolgok. A' magyarok és horvátok közt nyilt háboruban tört ki az ellenségeskedés. A' magyar országgyülés küldöttsége Bécsben nem nyert kedvező választ, *Jellachich* átlépte a' magyar határt, *István* főherczeg nádor lemondott, Magyarország fegyveres készületeket tett, a' császári manifestumok átvivője, *Lamberg* gróf Pesten meggyilkoltatott (sept. 28), Jellachich neveztetett ki Magyarország polgári és kat. főhatalmául (oct. 3). Bécsben felvirradt oct. 6-a, a' fegyvertár kiraboltatott, Latour hadügyminister a' nép dühének áldozata lett, a' császári család Olmützbe költözött, a' bécsi országgyülés állandónak nyilatkoztatta magát. Jellachich táborával Bécs falai alatt termett és seregét Auersberg csász. seregével egyesité. *Windischgrätz* herczeg neveztetett ki főparancsnokul 's Bécset tetemes haderő fogta körül. Heves harcz és bombázás után oct. 31-én Bécs Windischgrätz herczeg által bevétetett, A' nép vezetőinek egy része nem sokára haditörvényszéki itélet folytán kivégeztetett; ezek között volt többi között *Blum* Róbert is (nov. 9), a' német birodalmi gyülés egyik tagja 's Fröbellel együtt az ottani baloldal küldötte. Bécsben uj ministerium alakult. Elnöke *Schwarzenberg* Felix herczeg volt, tiszttársai, gr. *Stadion*, *Bach*, *Bruck*, *Kraus*, *Cordon*, *Thienfeld*. Az országgyülés Kremsierbe tétetett által 's itt nov. 22 megnyittatott. Nem sokára *Ferdinand* császár és testvére *Ferencz Károly* főherczeg a' trónról 's illetőleg a' trónigényről lemondtak, 's ez utóbbinak fia *Ferencz József* főherczeg üle az austriai trónra (dec. 2). Poroszországban is hasonló szellemü mozgalmak nyilatkoztak. A' porosz nemzetgyülésnek egy a' hadsereget érdeklő határozatát a' kormány vonakodott foganatba hozni, minek folytán (sept. 7) az Auerswald-Hansemann ministerium beadta lemondását. Beckerath ministeri programmja nem fogadtatott el. A' sept. 21-én kinevezett uj ministerium (Pfuel, Eichmann, Bonin, Dönhoff) nem birta a' kedélyeket megnyugtatni. A' nemzetgyülés és udvar közötti mélység mindig tátongóbb lett; a' gyülésben magában mindig élesebben alakultak a' pártok, különösen miután a' pórnép kicsapongásai a' gyülésház előtt 's az utczákon folytonos növekedésben volt. A' bécsi események

lángba hozák a' szenvedélyeket; a' kifejlés közeledett. November 2-án a' Pfuel-ministerium visszalépett, 's Brandenburg gróf vette át a' kormány gyeplőjét, társai Manteuffel, Ladenberg, Strotha valának. Ez elnapolá a' nemzetgyülést 's Brandenburg városba hivá össze, mialatt Berlint mindig sürüdő seregek fogták körül 's Wrangel tábornok ostromállapotot hirdetett. A' nemzetgyülés törvényteleneknek nyilatkoztatá a' ministerium lépéseit, azonban a' hatalomnak engedni volt kénytelen, 's gyülési teremèből kiszoritva, hiában iparkodott más helyeken folytatni tárgyalásait. A' brandenburgi összejövetel kitünteté a' gyülés egyenetlenségét, a' katonaság rendszabályai mindenütt sikeresek valának. Dec. 5-dikén a' porosz nemzetgyülés feloszlattatott, alkotmány octroyáltatott 's két kamarából álló uj országképviselet hivatott egybe.

Mind e' viszonyok szükségképen nagy befolyást gyakoroltak a' német nemzetgyülésre. Az austriai és porosz ügyeket illető végzései sem eléggé határozottak, sem eléggé sikeresek nem valának. Birodalmi biztosokat küldött ki, mi csak a' gyülés gyengeségét volt képes kitüntetni az ismét erőre emelkedett kormányok irányában. Az alkotmány tárgyalása folytán is önként gördültek elő a' legnagyobb nehézségek, 's mig itt az alapjogok felett határoztak, azalatt Austriában komolyan indult meg a' restauratio. A' Schwarzenberg-Stadion ministerium (nov. 27) Kremsierben kiadta programmját, mellyben kinyilatkoztatták, hogy a' monarchia egysége sértetlenül fentartandó, minek következtében vagy Németország államszövetségi uj alkotmányának kelle megváltoznia, vagy pedig Austria belépése volt lehetetlen. E' szerint váltak szét ezután a' pártok. A' megváltozott viszonyok első jele volt Schmerling és Würth kilépése a' birodalmi ministeriumból. Az első helyébe *Gagern* lépett 's dec. 18-án terjeszté elő programmját a' nemzetgyülésnek. Ebben a' leendő államfő kérdése is benn rejlett, melly gyanithatólag Poroszországra lett volna átruházandó. Most tehát két párt állott egymással szemben: az egyik a' szövetségi állam hivei porosz vezérlettel, 's e' politika ellenei, kik a' baloldal nagyobb részéből, az austriaiakból 's több más szinezetekből állottak. Austria azonban (dec. 28) kinyilatkoztatá, hogy a' német szövetségi államból kilépni nincs szándéka, más részről egyes német kamarák (Braunschweig, Baden) az egységes fejedelmi méltóságnak Poroszországra leendő átruházása mellett nyilatkoztak. Egyes fejedelmek is alája vetették magokat a' nemzetgyülés leendő határzatának e' részben. Megkezdődtek az államfő iránti tárgyalások. 1849 jan. 19—25-én mind a' fejedelmi directorium, mind az összes németek közül választandó elnök iránti inditványok elvettettek 's határozattá lön: a' birodalmi fő méltóságát egy uralkodó német fejedelemre ruházni át, kinek czime „németek császára" leend. — E' határozatok folytán a' pártok mind a' nemzetgyülésben, mind azon kivül az egyes országokban mindig élesebb ellentétekbe léptek. Poroszország 1849 jan. 23 egy körjegyzékben felszólitá a' kormányokat, hogy a' szükséges értesülés végett az alkotmány iránti nézeteiket terjeszszék elő, 's egy uj német császári méltóságot nem látott ugyan szükségesnek, azonban kedvezőleg nyilatkozott a' szorosabb szövetségi állam alkotásának terve iránt. Ellenben Austria febr. 4-én kiadott jegyzékében határozottan a' szövetségi állam ellen szólott, azt egységes államnak követelé, 's ünne-

pélyesen tiltakozott az austriai császárnak más német fejedelem által kezelendő középponti hatalma alá rendelése ellen. Bajorország is a' szorosabb szövetségi állam ellen nyilatkozott (febr. 16), mig Poroszország több kisebb országgal egyetértőleg az alkotmányt lényegileg elismeré 's csak egyes módositásokat ajánlott, miknek czélja volt, az egyes államok jogát tisztábban meghatározni, más részről a' birodalmi hatalmat erősiteni. Erre Austria Schmerlinghez utasitott instructiójában egy hét fejedelemből álló directoriumot javasolt, mellynek élén egy, Austria és Poroszország között felváltva következő birodalmi helytartó állott volna.

Most az alkotmány kérdése is más stadiumba lépett a' gyülésben. Hosszu vita után mart. 27-én 267 szavazattal 263 ellenében a' császárság örökössége elfogadtatott, 's következő napon 290 szavazattal IV. *Fridrik Vilmos* porosz király választatott meg német császárnak; 248 tag nem szavazott. Népes küldöttség indult Berlinbe, azonban apr. 3-án olly választ nyert a' királytól, mit föltételes megtagadásnak kellett vennie. Hivatkozott a' kormányok megegyezésére 's kifejlett akaratára, minélfogva a' fejedelmek és szabad városok önkénytes beleegyezése nélkül semmire sem határozza el magát. A' nemzetgyülés e' válasz vétele után kinyilatkoztatá, hogy továbbra is szilárdul az alkotmányhoz fog ragaszkodni. Nem sokára Austria kimondá képviselőinek, hogy küldetésök be van fejezve, a' birod. kormányzó kijelenté, hogy hivatalát leteszi, 's csak ideiglenesen tartja még meg, de egyes kisebb államok az alkotmány mellett emeltek szót, s egyes helyeken a' nép tömeges demonstratiókkal lépe fel e' szellemben. De hiában. Berlin nem engedett 's apr. 27-én a' porosz második kamara feloszlatása bekövetkezett, ez történt két nappal később Hanoverben. Poroszországban Radowitz későbbi unio-politikája első csirái mutatkoztak.

A' nemzetgyülésben kikerülhetlen krisis felé indult minden. Az alkotmányos párt békés és törvényes agitatióval gondolt boldogulhatni, a' democrata párt erőszakos eszközökhez kivánt folyamodni. A' rohanás feltartózhatlan lön. 'S már nem birodalmi alkotmány, hanem respublika lett az izgatások végczélja. Igy Drezdában a' majus 3-án kitört fölkelésben, igy nem sokára Pfalzban, a' Rajna alsó vidékén és Badenben. A' gyülésben a' baloldal azt követelé, hogy minden illy fölkelés támogattassék; 's lassanként e' párt emelkedett tulsulyra. Maj. 10-én *Gagern* a' ministeriumból kilépett, 16-án a' kormányzó *Grävell* (l. *ezt*) *Detmold*, *Jochmus* 's másokból egy ministeriumot alkotott, mellyet a' nemzetgyülés nagy meghökkenéssel fogadott. Maj. 14-én Poroszország hivá vissza képviselőit. Közelgett a' teljes feloszlás, a' sorok mindinkább ritkultak, a' korábbi majoritás többsége (Gagern, Dahlmann 'stb.) is kilépett, a' kik megmaradtak, csupa baloldali tagok valának. Ezek maj. 30-án elhatározák, hogy Stuttgartba teszik át a' gyülés helyét. 'S itt jun. 6-án meg is nyitá üléseit 's egy birodalmi regensséget választott (Raveaux, Vogt, Schüler, Simon H., Becher), de a' würtembergi kormány már jun. 18-án erőhatalommal akadályozá meg gyülései folytatását. A' pfalzi és badeni fölkelés porosz seregek segélyével csakhamar elnyomatott. 25-én Karlsruhét foglalták el a' poroszok, két hét mulva egész Badent, csak a' rastatti vár tartotta magát jul. 23-ig.

Az alkotmány ügyét ismét uj változás érte; keresztülvitelét, porosz inditvány folytán, a' kormányoknak önkénytesen kellett volna eszközölniök, csupán e' czélra összehivandó birodalmi gyülésen. Ezalatt az alkotmányos és örökös császári párt tagjai is összegyültek Gothában (junius 26—29) 's a' Poroszország által ajánlott utat határozák el követni. Nem csak a' legtöbb kisebb állam, hanem Bajorország is hozzá csatlakozott, (utóbb azonban ez visszalépett), Austria minden ereje Magyarországon volt elfoglalva 's nem látszott képesnek a' porosz-német szövetségi állam létrejöttét megakadályozhatni. — A' republikánus párt már mindenütt le volt győzve, vezérei számüzésben, vagy mint Badenben, rögtönitélő bíróságok hatalmában. Ekkor Schleswig-Holstein ügye ismét szinre került. A' malmöi fegyverszünet ideje elmult, 's a' birodalmi kormány a' herczegségekben tetemes erővel ujra kezdé a' háborut. A' német sereg győzelmesen haladt előre, a' dánok több izben megverettek. Ismét a' porosz vezér időzése jelentkezett 's a' hadviselésben a' diplomatiai modor lett tulnyomó, harcz közben alkudozások folytak. Julius 10-kén Berlinben uj fegyverszünet köttetett, mit általában még a' malmöinél is kevésbé kedvezőnek találtak mindenütt, 's a' porosz politika iránt nagy bizalmatlanságot ébresztett. Magyarországon ezalatt a' világosi fegyverletétel 's Austriának békekötése Sardiniával nem maradtak befolyás nélkül a' német ügyekre. Poroszország Austriával (sept. 30) egyezségre lépett, miszerint a' német ügyek végelintézéseig közös szövetségi bizottmány (Austria részéről báró Kübeck és Schönhals tábornok, Poroszországéról Bötticher és Radowitz tábornok, 's ez utóbbi helyére jan. 20 Peucker) átvevé az ügyek kezelését. 1856 januar 1-én a' birodalmi kormányzó elhagyá Frankfurtot. Austria politikája mindig hatályosb támogatásban részesült. E' mellett azonban a' porosz-német párt részéről a' kiirt uj alkotmányzó gyülés létrehozására nézve mindent elkövetett. Az „unio" parlamentje, mint nevezték, 1850 mart. 20-án volt összejövendő Erfurtban. — E' közben mindenütt javában folyt a' restaurationalis politika.

Illy előzmények után érkezett meg az erfurti parlament megnyitási határnapja. *Radowitz*, mint a' kormányzótanács biztosa, mart. 26-án egy beszédben kifejté, mikép az uniót szorosabb szövetségi államnak 's Austriával távolabbi szövetséget 'stb. szükség fentartani. Ez értelemben hozta ezen sajátságos alkatu parlament, határozatát, 's illy szellemben zárá be e' gyülést apr. 29-én Radowitz, a' további összehivás fentartásával 's azon igérettel, hogy a' parlament határozatai meg fognak a' kormányoknak küldetni. A' porosz király majusban Berlinbe hivá össze az unio fejedelmeit; ellenben Austria mindent elkövetett, hogy a' szövetségi gyülés plenumát ismét Frankfurtba gyüjtse össze. 1850 nyarán Austria és Poroszország között magas fokra hágott a' feszültség. Poroszország nem akará az uniót megszüntetni, mit Austria követelt. Más részről az Austria által összehivott szövetségi gyülés sept. 1-én Frankfurtban összeült. — A' schleswig-holsteini ügy 's a' kurhesseni krisis még jobban összebonyolitá a' német ügyeket. Miután Poroszország jul. 2-án Dániával békét kötött, a' magára hagyott Schleswig-Holstein a' porosz *Willisen* tábornokot hivá serege élére 's önszántából kezdé el a' harczot. Több szerencsés csata után sem érhették el a' kivánt czélt. A' külhatalmak békés ki-

egyenlitést ohajtának, 's aug. 2-án a' dán monarchiának integritása érdekében aláirták a' londoni jegyzőkönyvet, mihez Austria is hozzáállott. — Kurhessenben nagyobb volt a' bonyodalom. *Hassenpflug* (l. *ezt)* ministeriuma az ottani kamarában a' leghatározottabb ellenkezésre találván, 1850 juniusban a' rendi gyülés feloszlatását határozá el. A' kamara nyilt ellenszegülést tanusitott, az adó megtagadását mondá ki 'stb. Hassenpflug a' frankfurti szorosb tanácsban keresett interventiót. Hassenpflug september 7-én ostromállapotba helyezé az országot, de a' hivatalnokok és fő tisztek ellenszegülése e' módot is lehetlenné tette, mire a' választófejedelem ministeriumával együtt odahagyá Kasselt. A' szövetségi szorosb tanács rendeletei is sikeretlenek maradtak. A' dolgok ugy alakultak, hogy Kurhessen lett szinhelyévé az Austria és Poroszország, szövetségi gyülés vagy szövetségi állam közötti összeütközéseknek. Poroszország, mellynek seregei Kurhessent ellepték, ugy látszott, az ottani alkotmány védelmére nyuland fegyverhez, azonban a' bajor és würtembergi királyok (october 11én) Bregenzben ugy egyeztek meg az austriai császárral, hogy a' „szövetségi gyülés" tekintélye csorbitlanul megőriztessék. A' háboru kikerülhetlennek látszott. A' végrehajtó osztrák és bajor seregek nov. 1-én Hanauba nyomultak, 's nov. 2-án egy porosz hadsereg Kasselt szállta meg, Radowitz porosz minister az egész sereg mozgóvátételét inditványozta, de ez el nem fogadtatván, beadá lemondását. Utódja Manteuffel, engedélyekkel kezdé fellépését. Némi csekély összekapás történt ugyan a' két sereg előnyomulása közben, azonban a' poroszok azonnal visszavonulásra kaptak parancsot, hasonlóul badeni seregei is. Az uniónak ugyanekkor bekövetkezett definitiv feloszlatása tanusitá, hogy Poroszország az ellentállás politikájával felhagyott. Austria határozott választ ohajtván, Manteuffel minister Schwarzenberg herczeggel személyesen találkozott *Ollmützben,* miáltal Austria diplomaticai győzelme be lön fejezve. Kurhessen és Holsteinra nézve az összes német kormányok közös fellépése lön határozattá. Az alkotmánykérdés eldöntésére Drezdába tüzetett ki ministeri értekezlet. Ezalatt a' hesseni executio haladék nélkül folyt, még pedig ugy, hogy a' porosz biztos csak passiv szerepet játszhatott mellette; három negyedévig tartott az ország elfoglaltatása a' szövetségi seregek által. Hasonló történt Holsteinban, hol uj ideiglenes igazgatás neveztetett ki, az ország lefegyvereztetett 's a' sereg feloszlattatott, 's kemény dán dictatura lépett életbe. A' definitiv szervezet nem létesülhetett.

1850 dec. 23-án kezdődtek meg a' *drezdai értekezletek.* Három hónap mulva sem volt positiv eredmény látható. Austriának terve volt a' szövetségi organumokat és illetékességeiket ujra szervezni, 's az összes austriai monarchiával lépni be a' német szövetségbe. Egyik sem sikerült. Mindez, mind a' kereskedelmi politikai egyéb inditványok kivitele későbbi időre hagyattak. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint *visszatérni a' régi szövetséghez 's szövetségi gyüléshez,* mellyre 1851 majusban, az unióbeli államok, névszerint Poroszország is megküldé képviselőit. Az 1848 előtti viszonyok restaurálása az egyes államokban is egymást követé. Austriában az 1849 mart. 4-én kiadott, ámbár soha életbe nem léptetett alkotmány 1851 aug. 26-án visszavonatott; egy 1852 januari rendelet még tovább ment 's az absolut monarchiát nem csak tényleg, de névleg is

visszaállitá. Poroszországban az 1850 jan. 31-i alkotmány meghagyatott ugyan, azonban egyes intézmények a' régi rendi monarchiához közeledni akarást tanusitának. A' többi kisebb államban az 1848-iki ministeriumok 's törvények csaknem kivétel nélkül ujakkal cseréltettek fel, 's a' reactionarius irány itt ott formátlan 's türelmetlen tevékenységet fejtett ki.

Tulnyomó és általános érdekkel birtak illy viszonyok között a' kereskedelmi politika ügyei. Erre nézve is nagyobb mozgékonyságot fejtett ki az 1848-i év, sok jó terveit azonban nem valósithatta. A' kezdett uton sok jó mag hintetett el. Különösen fontos a' Poroszország és Hanover között 1851 sept. 7-én kötött kereskedelmi szerződés, mellyhez a' hanoveri *Steuerverein* egyéb államai is hozzájárultak. Poroszország ennek folytán 1851 decemberben feloszlatá a' *Zollvereint*, de csak, hogy az 1852-re Berlinbe összehivott vámértekezletben ujra megállapitsa. Holland, Belgium és Sardiniával a' Zollverein uj egyezségeket kötött. Austria ennek folytán prohibitiv rendszeren alapuló tarifáját megszünteté, 's 1852 januárba Bécsbe a' német államokat vámcongressre hivá össze. Itt Bajorország 's nehány kisebb állam nem vön részt. 1852 martiusban megkezdődtek Berlinben a' Zollverein-beli államok értekezletei, 's mindjárt elején hét állam (Bajor- Szászország, Würtemberg, két Nassau és Baden) kinyilatkoztaták, hogy a' Zollverein fennállása iránt Poroszországgal nem tanácskoznak, mig Austria képviselőit is itt nem látják, 's a' bécsi értekezlet előleges javaslatai itt el nem fogadtatnak. Egyezségre nem léphetvén, az értekezlet jul. 16-ig elnapoltatott. Az ügyek további tárgyalása diplomatikai utra került. — p.

Német bölcsészet. A' németek ujabbkori *bölcsészetét* illetőleg, akárhogyan is akarjuk az e' részbeni eleven és terjedelmes mozgalmat méltatni, utoljára is csak két, valóban nagy bölcsészt lehet elismernünk : valóban nagyokat azért, mert a' bölcsészet történelmében fordulatpontot képeznek. Ezen két bölcsész Kant és Hegel. Bölcsészetök részleteiről az illető czikkek *(Kant, Hegel)* bővebb felvilágositásokat nyujtanak; mi csak annyiból emlékezünk meg rólok, a' mennyiben az egész némethoni bölcsészet tárgyalása megkivánja. 'S ezen két bölcsész tanait szemünk előtt tartva, nem félhetünk, hogy szomszédaink fogalmai labirynthusában eltévedünk, ámbár az utbaigazitó ariadnei fonalat kétségkivül sem az egyiknek sem a' másiknak terményeiből nem szabad sodornunk, mert ekkor épen azon eredményre jutnánk, mellyet minden áron kerülni akarunk : tévedésre. Soha se feledjük, hogy az emlitett két elmész, roppant fogalomvilágot alkotva, egyszersmind roppant egyoldaluságokba is merült : Kant ugy látszik tul*keveset*, Hegel pedig bizonyosan tul*sokat* tulajdonitván az emberi felfogásnak. Igy történt, hogy amaz a' bölcsészetet magát felette szerény, kis körü szerepre kárhoztatá; utóbb ellenkezőleg végtelen terjeszkedésre biztatá fel. A' többiek vagy az egyikhez, vagy a' másikhoz közelednek, de egyáltalában azt mondhatni rólok, hogy elkapatott, eszményeskedő közhajlamuknál fogva mindeddig nem birták a' két óriásnak egyoldaluságait kiegyenliteni, 's rendszerökből ujabbat, életrevalót és öszhangosat, kiolvasztani. — Hogy Kant is alkotott rendszert, az ugyan Prévost állitásával ellenkezik, ki is a' nagy bölcsészeket *ujitókra* és *szervezőkre* osztja, ugy hogy ez utóbbiak mindenkor az előbbieket követik :

igy Szokratesz ujitó, szervezői pedig Plåton és Arisztotelesz; Descartes ujitó, szervezői Spinoza és Leibnitz; Kant ujitó, szervezői Schelling és Hegel. De az ujitás maga, nem-e már is rendszer ? 'S nem lehetne-é e' szerint inkább ujitó és szervező rendszereket megkülönböztetni ? — Lényegileg egyébiránt mindegy, akár rendszernek nevezzük Kant tanait, akár rendszertelenségnek; annyi bizonyos, hogy az egész ujabb német bölcsészet tőle kapta az irányadó primitiv lökést, 's miután az ő bölcsészete puszta formalismus, még pedig tulmenő formalismus volt, természetes, hogy ezen jellem az összes német bölcsészetre is átment, 's rajta jelenleg is határozottan felismerhető. A' különbség közötte és utódai között leginkább az, hogy mig ő maga csak a' lélektan által kiszabott körön belül, az emberi *önt* tevé a' bölcsészet *a' priori* középpontjává; a' többiek ezen önt egészen absolut érvényüvé emelték : Fichte névszerint *egyetlen valóság* gyanánt (miért is rendszerét hibásan realisticusnak mondják, — holott épen az a' legnagyobb idealismus, ha a' tisztán eszményit egészen valódinak akarjuk tartatni) ; Schelling mint *absolut szemléletet* ; Hegel mint *absolut fogalmat*, vagy *eszmét*. Igy tehát Kantnak az önlegességből természetesen következő *valószinüségi* modora az emlitett három bölcsész által egészen *rögtanivá*, dogmaticussá alakittatott át — az egész tudományos fejlődés nagy ártalmára. Tagadhatlan egyébiránt, hogy a' *kétkedve előhaladó* szerényebb irányt is követték némellyek, szemök előtt tartván a' mester alapelvét, hogy *a' valódi ismeret nem egyéb, mint tárgylag eszközlött öntapasztalása az aprioristicus önlegességnek*. Ezen irányban léptek fel nevezetesen Jacobi és Reinhold. Az előbbi, szintugy mint Kant, az adatok körébe szoritja az ismerő gondolkodást 's az értelemnek csak a' végesség felfoghatását tulajdonitja, mig viszont az érzékfelettit, a' végtelent az érzelem világába, a' hitbe helyezi, kizárván e' kétféle világban minden okelves közvetités lehetségét. Ennek következtében a' bölcsészetet, mint *tudományt*, nem ismeri el. Reinhold eljárása sokkal tájékozottabb és kiállja a' tudományos szigort. Ő hűbben fogta fel Kantot, 's ennek első, alapos ismertetője is volt. Hogy tanitója rendszerét biztosan megállapitsa, kidolgozá *az értelmi képzetek elméletét*, mellynek alapul kell vala szolgálni minden bölcsészeti buvárlatoknál. Minthogy azonban ő maga kizárólagos, majdnem absolut érvet tulajdonit a' képzetnek, valamint Jacobi kizárólagos jelentékkel ruházta fel az érzelmet; mind a' ketten ujabb végletek keletkezését okozák : Jacobi folytatója gyanánt látjuk feltünni a' jauusfejü, multat és jövőt összekapcsolhatlanul szemlélő Schellinget; Reinhold folytatója gyanánt az emberi alapképzetnek, az énnek az egész mindenségre kiárasztó Fichtét. Ime, mi fejlődött a' szerény Kant felállitotta elvekből ! Ő az értelmet a' létre irányozván, a' tant igyekszik tudattá emelni, — 's ez az *elmélet*; az észt az erkölcsi „*kell*"re irányozván, a' fegyelemből fejti ki a' hitet, — 's ez a' *gyakorlat* : és most elmélete Schelling által ábrándos szemléletté, gyakorlata Fichte által természetlen önistenitéssé korcsosul. Az emberiség ugy látszik, folytonfolyvást a' *nil admirari*féle blazirozottság 's a' babonás csodakór végletein tünik fel, 's vagy az üres skepsisben vagy a' tultömött dogmatismusban keresi elégületét, — természetesen hijába. Kant inkább a' skepsis embere volt, 's követői a' legvastagabb dogmaticusok. Ő csak öntanilag mer bizonyitani,

's a' bizonyitást magát is csak rávitelesnek ismeri; de Fichte és Schelling oraculumok gyanánt nyilatkoznak. Szabad-e az ember ? „Légy szabad!“ feleli Fichte. Halhatlan ? „Légy az !“ Van-e isten? „Csinálj magadnak.“ Fichte rendszerének alaphibája kétségkivül az, hogy mig elmélete realismus akar lenni, gyakorlata a' legkövetkezetlenebb idealismus. Fichte az én által *megalkotja* a' mindenséget, — Schelling azt absolut igazságban *szemléli*. Schelling rendszere párhuzamos a' Fichteével : ő a' Fichteféle *ént* a' *történettel* a' *nemént* pedig a' *természettel* helyettesité : mintegy delejtűt nézi magának a' mindenséget, mellynek egyik végén az anyag, másik végén a' bölcsészet vagy igazság sarkulata létez ; az anyag először fénynyé, utóbb szervezetté fokozódik, — az igazság átmegy először jóságba (vallás), utóbb szépségbe (művészet); a' szépség nem egyéb igazság és jóság egységénél, a' szervezet nem egyéb fény és anyag egységénél. A' legszebb szervezet az ember, a' legszervesebb szépség az állam. Ott, hol a' szépség és szervezet összejönnek, a' delejtü közepén, ott van az ugynevezett közönypont (Indifferenzpunkt) : ez a' szellem, az egyáltalános, az ész. Jut-e itt hely az istennek? Az én egy az istennel, az isten csak az absolut én. Ennélfogva véges és végtelen, tárgylagos és önleges azonosak, örök kapcsolatban. Ez az ugynevezett azonossági bölcsészet (Identitaetsphilosophie,) mellynek spinozai eredetisége és vakitó fénye számtalan követőre talált nemcsak a' bölcsészet körében, hanem theologiában és physicában, nyelvészetben és történelemben, sőt müvészetben is. Csak az ismertebbeket akarjuk nevezni; ezek : a' két Schlegel, Steffens, Görres, Baader, Oken, Troxler, Schuberth, Ast, Solger, Schad, Klein, Rüxner, Zimmer, Buchner, Eschenmayer, Wagner, Krause, Weisse, 's eleinte maga Hegel is. — Ezen dogmaticus irány lábrakapásánál fogva nem csodálhatni, ha Kant bölcsészetének inkább kételyes szellembeni folytatói, névszerint Krug és Fries, nem részesülhettek elismerésben. Krug saját rendszert is állitott fel Kanti alapokon, mellyet ő maga *tulmenő összekapcsolásnak* nevezett, 's mellyben már az ismerő ön 's a' megismerendő tárgy egységet képeznek. A' nem igen logikus gondolkozásu Fries tovább megy, csak tüneményekben nyilatkoztatván rejleni tudományunkat, miután a' lényeget mindenütt csak sejteni lehet, nem pedig megismerni. Követője a' lélektanban Schmidt Henrik volt. Bardili az egész bölcsészetet a' mathematicába vonta, miután szerinte a' gondolkodás csak számolás, — 's minden monadologizálása daczára — képes volt magához csábitani az ingatag Reinholdot. A' leghatalmasabb antidogmaticus azonban, Kantnak valódi lerontója Schulze, azt vitatván, hogy az ismeret eredetének nyomozása egészen hijábavaló, 's igy a' bölcsészet maga, mint apodicticus tudomány, végkép lehetetlen. Mellette nevezhetők Wendel és Schmidt Eduárd. Bouterweck középhelyet látszik elfoglalni Jacobi és Reinhold között, egyébiránt csak annyiban bir némi bölcsészeti jelentékkel, hogy a' szépészetet önálló tudománynak ismeri. — Mindezen rendszerek azonban egészen homályba dültek Hegel fellépte által, kit már előadásunk kezdetében is, mint legméltóbb versenytársat, Kant mellé helyeztünk. Hegel rendszeréről kimeritőbb tudósitást veszen az olvasó „*Hegel*“ alatt; itt tehát csak röviden akarjuk megjelelni bölcsészeti állását. Hegel az eszmét okelvileg szervezé, hogy a' szemlélet fokáról az

egyáltalános fogalom fokához emelkedjék; neki az eszme az igazság, 's minden igaz az eszme. Innen a' hires alaptét: a' mi van, az észszerü; 's a' mi ésszerü, az van. De a' magát szervező eszmének Hegelnél két kezdete van, egy okelvi és egy lélektani, — 's egész rendszere ennélfogva kétalakos, mert az egymás után és egymásból fejlődő fogalmak majd okelvileg majd lélektanilag fokoztatnak. A' dualismus koránsincs legyőzve. Vagy ha igen, ugy Holbach rendszerét eredményezi, — mert az egyoldalu spiritualismusnak mindig ugyanaz a' vége, mi az egyoldalu materialismusé; sőt e' kettő tulajdonképen azon egyet jelenti, két szóval. Aztán pedig, a' mi az absolutum felfogását illeti! A' német bölcsészek mindig saját bőrükből akarnak kiugrani. Mi semmi egyáltalánost, absolutot nem foghatunk fel, mindent és mindig csak rávitelesen (relative). Bizonyitja ezt többek között az is, hogy ellenzetes fogalmakban (millyenek például kényszerü és esetleges, szabad és kénytelen) megtaláljuk *egymás* elemeit, tehát mindegyikben tulajdonkép *ellenmondást* (mint az emberben is, concrete); — a' fogalmakat tehát felcserélhetjük egymással, egyikét a' másik helyébe tehetjük a' rávitel változásai szerint, anélkül, hogy tartalmat cserélnénk. — Ezen ellenmondás az, mi — hogy mellesleg emlitsük — Herbart rendszerének első alapul szolgál. Hogy azonban Hegel a' haladás elvét fekteté a' bölcsészet fogalmába, 's érthetővé tette azon gondolatot, hogy ha értetni akarunk, keresztül kell vezetnünk hallgatónkat mindazon fokokon, mellyeket mimagunknak egyenkint kell vala átlépnünk. Máskép lehetlen is a' haladás. De viszont haszontalanná is tevé Hegel a' bölcsészetet a' haladásra nézve az által, hogy azt egyedül a' multnak vindicálja, mikor is a' bölcsészet csak a' történelem bölcsészetévé lesz; 's főleg ezen tudomány köszönheti létét épen a' Hegelféle rendszernek. „Keine Philosophie gebt über ihre Zeit hinaus," és ismét: „die Philosophie malt Grau in Grau," — ezen 's efféle állitások Hegel iskolájának egész további fejlődését életrevalóság nélkülivé tették. A' bölcsészet nem alkalmaztatik az életre, — illy bölcsészet nem is alkalmazható. Eső után nem kell köpönyeg. A' multba a' történelem mutat, a' jövőbe mutasson a' bölcsészet: igy fog az élet jelene felvirulhatni. A' történelem *valóban*, a' bölcsészet *eszmében* tartalmazandó az összes emberiséget, mellynek szintugy *adat*tárra van szüksége mint *elv*tárra, mellynek szintugy kell *tennie* mint *tudnia, lennie* mint *gondolnia*: miután életében eszmeiség és ténylegesség, elvonás és alkalmazás, fogalom és valóság, önlegesség és tárgyalaposság, elmélet és gyakorlat viszonyosan feltételezik egymást. A' bölcsészet nem egyéb az emberi eszmélet meghatározásánál, 's a' történelem meghatározható szigoruan mint az emberiség eszméletének nyilatkozmánya. Csak igy fogjuk a' bölcsészet szoros összeköttetését az élettel megérteni 's valóban életbe is léptetni; mig a' jelennen szokásos kivált német felfogás mellett kell, hogy tévedésbe jőjunk. A' bölcsészetet ugyanis rendszerint háromféleképen fogják fel: az empirikusok mint az élet helyes felfogását és használását (magán gyakorlat); a' logikusok mint száraz ismeretrámát (scholasticus elvrendszer); a' speculatorok mint a' korszellem nyilatkozatát (időszakos elmélet). Mindnyájoknak igazok van, hanem egyik félnek sem egészen. Valamennyi szempontokat összefoglalva 's a' fő lényegüt sem felejtve ki, a' bölcsészetet *az eszmélet képviselőjeül* vagy más sza-

vakkal *az eszmélet eszméleteül* kell tekintenünk. — Nem csodálkozhatunk ennélfogva, hogy az uj és fényes, de mindamellett élhetlen és meddő rendszerben magában is csakhamar szakadások támadtak, — elősegitve főleg a' nyelvészettel olly óriáslag küzdő Hegel kétértelmüségei által, mellyeknek következtében költötték azon adomát is, hogy Hegel valamikor ollykép nyilatkozott volna, miszerint „őt csak egyetlen tanitványa értette meg, 's ezen egy is — félreértette." A' fő szakadást az ugynevezett *jobb* és *bal* iskola képezi: amaz első a' régibb apostolokat foglalja magában 's mintegy felső tábla; ez utóbbiban az ujabb nemzedék foglal helyet. Mindegyikök Hegel tekintélyével védelmezi tanait, 's egymást folytonosan Hegel félremagyarázásával vádolják. E' mellett azonban mind a' két iskola önmagában is többféle pártokat számlál. A' jobb oldaliak, Hinrichs, Blasche, Göschel, Gabler, Rosenkranz, Michelet, Gans, Hotho, Scheller, Erdmann, csaknem mindegyikök különkülön iskolát alakitanak; ugyszintén a' baloldaliak is, mint Strauss, a' két Bauer, a' két Feuerbach, Ruge, és mások. Kivülről is történnek megtámadások, például — hogy Schelling pártosait ne emlitsük — Bachmann és az ujabb Reinhold által. Ezenkivül gyengitik ezen ujkori scholasticismusnak, sőt mondhatjuk, álarczos ecclecticismusnak erejét és terjedését más versenyrendszerek is, millyenek többek között Schellingnek második, hitregés rendszere, Benekének beltapasztalásra alapitott empirismusa, az ifjabb Fichtének gyakorlatosságot igérő uj tana, legfőkép azonban Herbart *„észszerü valódiassága"* (rationaler Realismus), mellynek értelmében a' bölcsészetben sem kritika sem lélektani irányzat nem szükséges, miután a' bölcsészet csak *a' fogalmak különös megmivelése* vagy — mint Kantnak! — *a' tapasztalás felfoghatásának tudománya.* Valamint Schelling és Hegel Spinozát, ugy Herbart Leibnitzot zsákmányolja ki; 's mig az ujabb Fichte sem érzéki sem az értelmi ismeretben nem talál ellenmondást, Herbart egész metaphysicája nem áll egyébből, mint a' tapasztalásban adott ellenmondások felfedezéséből, hogy végre a' valódi való, azaz a' nem ellenkező kipuhatoltassék. Minthogy azonban ellenmondástalannak legfeljebb a' *semmi*nek fogalma bizonyulhat (köztudomás szerint Hegel okelvi kiinduló pontja); valóban több mint puszta tréfa rejlik állitásunkban, ha kinyilatkoztatjuk: hogy a' Németországban jelenleg fődivatu kétféle bölcsészeti rendszerek egyikének kezdete, másikának vége, mindkettőnek pedig életvalója — a' semmi! — G.

Német-katholikus egyház. A' német szabadság-harczok után a' római katholicismus is visszanyerte azon régi hatályát, mellyel a' franczia forradalom előtt birt, 's az ultramontán párt, segittetve egyes, még alig helyreállitott trónok által, ugy vallásos, mint politikai téren ujra felmerült. A' miveltebb katholikusok közt e' törekvések már jókor élénk ellenzéket fejtének ki. *Theiner* „Silesia katholikus egyháza" czimü munkájában már 1826-ban megismerteté azon hátrányokat és visszaéléseket, mellyek minden elfogulatlannal egy lényeges egyházi reform szükségességét ismerteték meg. Ez irat következtében több lelkészek folyamodtak az érsekhez, hozna a' megyékbe egy közös énekes könyvet, küszöbölné ki az isteni szolgálatoknál használt latin-nyelvet, 'stb. Visszautasitó választ kaptak. Maga az inditvány csakhamar e' czim alatt: „Első győzelme a' vi-

lágosságnak a' setétség felett Silezia katholikus egyházában," valamint a' püspöki irat is magyarázatok kiséretében közzététetett. Mindkét irat, mellyek szabadszellemüleg lőnek megismertetve, általános viszhangra talált. Freiburgban (Baden) is *Schreiber* Henrik, az ottani egyetemben erkölcstudomány tanára, a' katholikus egyháznak több visszaélései ellen nyilatkozott. Frankfurtban pedig *Carové* több iratai által a' katholicismus észszerü idomitását igyekezett előidézni. Bár mennyire viszhangra találtak is a' közönségnél e' tudományos törekvések, az ohajtott reformot még sem eszközlék; sőt az ultramontán párt részint szigoru egyházi rendtartás, részint jezsuita-küldönczök, részint pedig a' pénz és méltóságok szidalmazása által a' magasabb, 's alsóbb társadalmi osztályokat maga czéljainak megnyerni, valamint bucsujárások és szent ereklyék kitétele által a' kedélyeket elfoglalni igyekezett. A' szembeszállóbb szellemek, mint *Hermes* is, üldözés alá kerültek. Az államhatalom mind e' machinatiókkal szemben passiv állást vőn; 's csak a' vegyes házasságok kérdésénél lépett a' porosz kormány a' kölni és poseni érsekek zelotismusa ellen akadályozólag fel. Az ultramontán párt most hihetőleg eléggé megerősödöttnek érzé magát arra, hogy egy nagyszerü egyházi manifestatióval, mellynek hatása különösen a' nagy tömegre volt számitva, lépjen fel, 's igy 1844 julius havában Trierben a' nagyhirü szent öltöny ki lön téve. Az első eredmény a' legmerészebb várakozást is felülmulá. A' nép tömegestől vándorolt ez ereklyéhez, csodák se hiányoztak, hogy a' nép hiedelmét megerősitsék. A' mérsékeltebb katholikusok közt azonban e' demonstratio egészen más és nem a' szándéklott hatást tevé. A' legelszántabb ellenzék mutatkozott itt, 's midőn a' katholikus lelkész, Ronge 1844 october 1-ről kelt ismeretes köriratát (Sendschreiben) melly legelőször a' „Sächsische Vaterlands-blätter" 15 octoberi számában lön közölve, trieri püspök *Arnoldinak* megküldé, az ellenmozgalmak határozottabb szint kezdének váltani. A' levél maga nem volt ugyan valami különös jelentőségü, de legalább az általános hangulat közlönyeül szolgált; innen rendkivüli hatása. Egyébiránt, a' Ronge-féle levél közremunkálása nélkül is, az uralkodó közérzület már a' kitörés pontján volt. Ugyanis a' poseni nagyherczegségben, Schneidelmühlben a' község egy része 's *Busse* prépost közt 1844 martius havától fogva szakadás jött közbe, miután az avatottakat a' biblia-olvasás azon meggyőződésre vezette, hogy a' romai kath. hittudomány számos jelentékeny pontokban elüt a' szent könyv valódi tanitmányaitól. A' csak akkor alkalmazott segédlelkész *Czerski* (l. ezt) ugyan e' véleményeket osztá, 's végül, aug. 22-én kénytelennek látta magát, elhagyni eddigi állomását, miután az meggyőződésével többé nem vala összhangzásban; községével azonban szüntelen érintkezésben maradt. Minthogy ez az előljáró papi hivataloktól sérelmeinek orvosolhatását nem remélheté, october 19-kén egy keresztyén-apostoli katholikus községgel egyesült, 's nem sokára egy kimeritő, indokolt hitvallást tön közzé, mellyben a' romai katholicismustól való elszakadásának okait sorolá elő, 's azon tételeket állitá fel, mellyeknek elvetését szükségesnek gondolá, névszerint: a' kehely elvonását, a' szentek szenteknek való nyilvánitását, és segélyül hivását, a' latin nyelvnek miséknéli használatát, a' papi nőtlenséget (coelibatus), a' vegyes házasság bünösnek való felállitását, és a' pápának,

mint isten személyesitőjének, e' földöni állását. Hitformája a' régi nicaeusokéhoz hasonlita, a' keresztyéni hit egyedüli biztos forrásának a' Szent irást nyilvánitá, megtartá a' romai katholikus tanitmányokat a' hét sacramentum, miseáldozat és transsubstantiatióról, csak a' purgatoriumról valókat veté el, meghagyá azonban az elhunytak lelki nyugalmáért való imádkozást, és végül a' keresztyénséget mint az egyház egyedüli fejét, 's a' szent lelket, mint ennek személyesitőjét ismeré el. Ez okmányt a' község Brombergben a' kormánynak megitélés végett felterjeszté, 's külső viszonyainak elismerését és megerősitését kérelmezé, mig az isteni szolgálat véghezvitele végett egy magánlakot bérelt ki, 's Czerskit lelkészének nevezte ki. October 20-kán olvasta e férfiu a' misét legelőször német nyelven.

E' tények Schneidemühlben, 's a' Ronge-féle levél természetes, hogy nem maradtak utóhatás nélkül. A' sajtó mindkettőt megragadta, 's élénken nyilatkozott mellettök és ellenök. Különösen Ronge a' nap hőse lön; hálairatok és megtisztelő ajándékok érkeztek hozzá több helyekről, 's ámbár Busse prépost Schneidemühl községét, a' boroszlói főkáptalan Ronget egyházi átok alá veté, a' mozgalom, különösen Sileziában, mind nagyobb körre terjeszkedett. Boroszlóban december 15-én egy városi küldött és országgyülési követ Milde elnöklete alatt mintegy 60 katholikus gyült össze, azon módokról tanácskozandó, mellyek által a' katholikusok mivelődésének tovább fejlődése, 's politikai eszmélődése több katholikus papok fondorlatai ellen biztosittathatnának; 's Regenbrecht tanárnak a' rom. kath. egyháztól való elpártolása és Höcker Albert festő felhivása következtében, csakhamar megalakult a' legelső *német-katholikus* község. A' Milde által összehivottak még dec. 22-én követték Regenbrecht példáját, tiltakozványt bocsátottak a' főkáptalanhoz Ronge excommunicaltatása ellen, nyiltan a' Ronge nézetei mellett szavaztak, 's a' nélkül, hogy választ várnának, egy előkészitő isteni tiszteletet tartának, mellyhez 1845 febr. 4-én mintegy ötszázan csatlakoztak. Igy alakult a' második keresztyén-apostoli-katholikus község, melly február 9-dikén a' hittudomány, isteni tisztelet és szervezet némelly alapvonásai felett megegyezvén, *német-katholikus* község nevet vőn fel. A' boroszlói hitvallás lényegesen eltér a' schneidemühli orthodox formától. Tökéletes lelkiismeretszabadságot ad, megvet minden hitkényszert, hazugságot és szineskedést, elvet minden korlátozottságot a' Szentirásnak, mint a' hit talpkövének vizsgálása és fejtegetésénél, 's csak az isten, mint a' világ teremtője és kormányzója, az üdvezitő és az emberiséget a' bün rabságától megváltó Jézus Krisztus, a' szent léleknek e' földöni uralkodása, egy közönséges keresztyén szentegyház, bünbocsánat és örök életben való hitet kivánja meg. Csak két sakramentomot fogad el, keresztség és urvacsorát, elveti a' fülbegyónást, a' házassági feltételek és akadályokra nézve az ország törvényeit veszi kötelezőknek, 's mint egyedüli közvetitőt isten és ember közt, Krisztust állitja, innen a' szentek segélyül hivásának, a' képek és szent ereklyék tiszteletének, 's zarándoklat elvetése. Az ugynevezett jó cselekedetek csak annyiban birnak becscsel, mennyiben azok keresztyéni gondolkozásmód kifolyásai, tehát elvetése a' böjtölésnek. Az isteni szolgálat oktatás és épületes ismeretterjesztésből áll; a' mise hazai nyelven

tartatik, 's a' legrégibb egyházi szokások szerint, figyelembe vételével a' korigényeknek. Az egyházi szerkezet alapköveül a' községi szerkezet szolgál az ó keresztyén példa szerint; a' község élén a' lelkész 's évenként pünkösd ünnepkor választandó vének állanak; elsőt a' község választja, és pedig csak hittudósok (theolog), kik képzettségük és erkölcsi magokviseletéről bizonyitványnyal ellátvák, birnak szavazatjoggal. A' lelkészeknek megengedtetik a' nőszülés.

Az uj mozgalom Németországban a' legnagyobb viszhangra talált. Mig a' boroszlói község már 1845 martiusának elején 1200 tagot számlált, addig más városokban is hasonló községek alakultak, mint például Berlinben, mart. 3-án. A' hitvallás, mellynek alapján ez szervezte magát, némi sajátsággal bir, miért is ugy a' schneidemühli, mint a' breslauitól eltér. Ugyanis nemkülönben a' nicaeusi hivallást veszi alapul, de még inkább közeledik a' rom. kath. tanitmányokhoz, miután a' Szent irás mellett a' traditiót, a' mennyiben az a' Szent irással öszhangzik, a' keresztyén hit igazi forrásának fogadja el; az urvacsorának két alakbani használatát nem állitja egyedüli szabályként fel; a' gyónást és erőszakolt papi nőtlenséget elveti ugyan, de az önkéntes nőtlenséget meghagyja, a' szentek tiszteletét szükségesnek ismeri. Ellenben csak két sakramentomot, a' keresztség és urvacsorát, ismeri el, elveti a' transsubstantiátióról való tanitmányokat, 's tiszteletben tartja a' jó intézményeket. A' lelkész a' vének collegiumában elnököl, szava kétes kérdéseknél, döntő, független állása a' község tagja által biztosittatik. Lipcsében is febr. 12 alakult egy község, melly egy előre a' breslaui hitvallást fogadta el jelentéktelen kivételekkel. Drezdában februar 15-én egy német-kath. község alakult, valamint Annabergben ugyan e' hó 20-án. Nyugoti Némethonban csakhamar hasonló községek jöttek létre. Elberfeld, Creutznach, Offenbach, Worms és Wiesbadenben. Martius hóban német-kath. községek alakultak Hildesheim és Marienburgban, Poroszország nyugoti részen, és pedig a' schneidemühli hitvallás mintájára; a' breslauit elfogadták Chemnitz, Braunschweig, Glogau, Liegnitz, Freistadt, Oppeln, Schlawentzitz, Görlitz, Magdeburg, Dahlen, Oschatz, Landshut, Genthin, Salzwedel, Naumburg, Penig és Zschopau; a' berlinit Potsdam, Nauen és Friesack. E' mozgalmak ellen csak a' szász kormány nyilatkozott, a' községnek megtiltván értekezleteinek nyilvános folytatását; a' porosz ellenben közönyös maradt, sőt Czerskinek nőszülési engedélyt adott. Midőn a' mozgalom már ennyire kiterjedt, Berlin és Lipcséből egy fölhivás bocsáttatott szét, melly szerint, szorosb egyesülés tekintetéből, martius 28-dikára Lipcsébe egy közönséges egyházi gyülés fogna összehivatni. A' gyülésben számos uj kath. községek képviseltették magukat, a' távolabb esők előleges megegyezésüket nyilvánitván. A' drezdai község előljárója, Wigard tanár elnöklete alatt, martius 25-től 26-ig öt ülés tartatott, mellyekben a' dresdai alkotmányos oklevél megalapitása mellett, a' német-katholikus egyház közönséges alapelvei és határozatai megállittatának. Ezen alapelvek csaknem tökéletesen megegyeznek a' breslaui hitformával; a' biblia egyedüli alapja a' keresztyén életnek; a' pápa és papuralom primássága, a' fülbegyónás, papi nőtlenség, szentek segélyül hivása, reliquiák és képek imádása, zarándoklat és bőjt elvetvék; tökéletes lelkiismeretszabadság, valamint a' szentirás vizsgálása és fejtegetése elfogadvák, sakramento-

moknak csak a' keresztelkedés és urvacsora elismerve 'stb. Isteni tiszteletnél a' latin nyelv kiküszöbölve, a' zene csak annyiban megengedhető, mennyiben a' lélek fenségesb emelkedését eszközli. Az innepélyes isteni tiszteleten kivül délutánonként katechisatiók, vagy épületes beszédek tartatnak. Csak a' hon törvényei szerint felállitott innepnapok megülendők. A' lelkész dij nélkül köteles minden egyházi teendőt a' község tagjainak részére véghezvinni. A' községbe való felvétel az átlépési szándék nyilvánitása, 's az elfogadott hitvallás letétele által történhető. A' lelkész letétele csak az ország törvényeitől függ. Letételi okok felett, mellyek nem tartoznak a' törvény körébe, csak az egybehivandó tartományi synodus itélhet. A' községet a' lelkész és a' vének képviselik. A' vének közül ezek által minden évben egy fő választatik, ki a' vének collegiumában elnököl, azoknak intézkedéseit közzé teszi, vezeti és bezárja, a' lelkésznek mindig utólagos szava lévén. Minden öt évben közönséges egyházi gyülés tartatik, mellybe minden német-kath. község követet küld. A' közönséges egyházi gyülés határozatai csak mint inditványok tekintetnek, 's csak akkor lépnek hatályba, ha minden egyes község megvizsgálván azokat, a' többség elfogadja. Egyébiránt mind e' határozatok nem minden időre szólók.

A' lipcsei consiliummal a' német-kath. egyház befejezte történetének első időszakát; azon időszakot, mellyben önmagával igyekezett tisztába jőni, 's végül határozottan feltüzé föladatát. A' lipcsei határozmányoknál a' leghatározottabb irány követtetett, a' hitletételek akarattal a' legközönségesb formában lőnek szerkesztve, hogy azokban különböző dogmaticus nézetek térre találjanak. Innen is fejlődött aztán ki az első jelentékenyebb meghasonlás a' fiatal egyházakban. Az ó-egyházi symbolumok mellett lévő községek eleintén nem tiltakoztak ugyan a' lipcsei határozmányok ellen, azonban Thorn és Bromberg kivételével, mellyek 1846-ban formaszerint a' lipcsei határoztározmányok mellett nyilatkozának, a' szileziai-szász községektől mind inkább távoztak, különösen azon határozmányok következtében, mellyek a' Schneidemühlben tartott kerületi synoduson hozattak, hol Czerski, mint később más helyeken is, Ronge ellen ellenségeskedőleg lépett fel. Csak az 1846 év második felében gyengült Czerski felekezete annyira, hogy végre kibékülési kisérleteket tegyen. Egy más oka a' belső meghasonlásnak rejlik a' nem eléggé határozottan megállitott községi rendtartás és jogozatokban. A' szervezés e' hiánya példákban nyilatkozott, legalább a' hirlapi tudósitások szerint, a' lelkész távollétében nem egyszer község és előljáróság közt egyenetlenség fejlődött ki. A' A' berlini, magdeburgi, frankfurti és boroszlói vidéki synoduson e' tárgy komoly tárgyalás alá vétetett, a' nélkül, hogy csak egy biztos korlát is állittatott volna fel a' községi jogozatokat érdeklőleg. Az 1846 év végén Rongeról több hirlapi tudósitók azt álliták, mintha hiveivel egyetemben a' protestans községhez szándékoznék csatlakozni; párthivei azonban ezt tagadják. Egyébiránt 1845-ben meglehetős gyorsan terjedt a' német katholicismus, különösen Poroszországban, hol Sileziában 1846 elején már 58 községet 16,000 hallgatóval számithatott. Kevésbé meleg fogadtatásra talált a' reformügy Posenben és Poroszország némelly vidékein. Délnyugoti Némethonban, daczára a' kormányok minden ellenkezéseinek,

az uj irányt számosan követék, igy Baden, Würtemberg, Hessen-Darmstadt, Hessen-Kassel és Rheinbayernben.

Egyáltalában a' német-katholikus mozgalom el van ugyan a' kormányoktól ismerve, de csak mint a' katholikus egyház egy sectája. Némelly államok megengedék a' protestansoknak, hogy az uj községeknek templomaikat használat végett átbocsáthassák, mások, mint Hanovera, Hessen-Kassel és Nassau minden engedélyt megtagadtak. Bajororszag és Austria német-katholikus községek alakulását megtiltotta, sőt e' tartományokba német-katholikusok nem is kaptak utlevelet. A' forradalom utáni időben e' felekezet mindig kisebb térre szorult, 's egyes államokban egyenesen el is tiltatott. — Hs.

Német művészet. A' középkorban a' német művészet a' kifejlődés olly magas fokán állt, hogy más európai nemzetek közül egyedül az olasz versenyezhetett vele, 's mig e' nemzet a' festészet és szobrászatban felülmulta a' németet, az épitészetben nagyon elmaradt tőle. A' 16-dik század óta vallásháboruk által volt Németország gátolva, a' művészettel olly buzgalommal foglalkozni, mint ezt a' középkorban tevé, 's csak a' 18-dik század vége felé, midőn a' német classicai irodalom kora kezdődött, nyert a' művészet is ujabb irányu magasabb lendületet. Ez ujabb irány kétféle volt, t. i. a' franczia mesterkélt modort elhagyva, egyfelől a' természethez, másfelől pedig az ókor classicai művészete mélyebb tanulmányához térni vissza. Az első irány képviselői *Chodoviecki Dániel*, 's ennek utóda *Schadow*, mig a' másodikat *Winckelman* kezdeményezé, kit általában véve a' művészettan nagy reformatorának lehet nevezni. Törekvéseit nem annyira kortársai, mint inkább utódai fogták föl, 's iránya legtökéletesb képviselői gyanánt Németországban a' festészetben *Carsten*, 's az épitészet- és szobrászatban a' berlini *Schinkel*, a' külföldiek közül pedig az olasz *Canova*, 's a' dán *Thorwaldsen* nevezhetők, kik között a' Würtembergi *Dannecker* áll, noha Canovával rokonabb szellemü, mint Thorwaldsennel. E' mellett feltünt az ugynevezett *romanticai* irány, melly előképek gyanánt a' középkor műremekeit állitá föl. Ez irány nevezetesb képviselői közt *Querbeck* az olasz, *Cornelius*, *Schnorr*, *Hesz* a' német középkor tanulmányozásával foglalkoztak, 's Münchenben, hol Lajos király művészeti hajlama és buzgósága a' legnagyszerübb műremekeket lépteté életbe, tágas működési tért találtak, mi által a' művészeti technika különbféle nemei, jelesen az addig olly nagyon elhanyagolt üvegfestészet, különféleképen kezdettek ujolag kifejlődni. Az ugynevezett müncheni iskola sajátságait a' kiképzés legmagasb fokára, annak egyik tanitványa *Kaulbach* emelte. Miután a' romanticai irány a' műdarabot inkább a' gondolatnak alárendelt jelkép, — mint a' gondolattal bensőleg egy, önálló életü teremtménynek nézi: mintegy ellentéteül a' természet egyéni fölfogásán alapuló *düsseldorfi* iskola fejlődött ki, hol *Schadow* vezetése alatt rövid idő mulva sok jeles tehetség állott elé, kik között *Lessing* K. F., *Schrödter* A. és *Schirmer* W. leginkább tünnek ki. A' düsseldorfi iskola a' jelenségek detaille-aiba törekszik behatni, 's azokat az alanyi érzelem lehellete által igyekszik költői fényben tüntetni föl, de műdarabja legnagyobb részéné egyoldalu elegiai hangulatba esik, melly a' jelenségek valódi jellemével ellenkezik. Jelenleg a' művészet uj átmeneti fokozaton áll. Miután a'

müncheni és düsseldorfi iskola egyoldalu irányai nem elégitik ki az igényeket, most olly művészetre van szükség, melly az életet minden oldalrol, a' jelenségek életerejében, 's a' kor szellemi törekvéseiben felfogva, képes visszaadni. Valamint a' tudomány, a' szobák fojtó gőzkörét a' fris mozgó élet szabad levegőjével cserélte föl, azonképen a' művészet is az élethez fordult, 's hogy eddigi eszményi elzárkozottságából közérdeküvé lett, erre a' *műegyletek*, 's *műkiállitások* (l. *ezt*) voltak lényeges hatással. A' német művészet nemzetivé kezd lenni, 's ezentul a' nemzettörténeti kifejlődésnek életmüves elemeit alkotandja. — Sk.

Német nyelv és irodalom. Ha a' német nyelvnek az egész földöni terjedtségét nézzük, 's a' nyelvek határait a' politikaiakkal akarjuk összköttetésbe hozni, ez sok akadállyal van összekötve, miután e' vonalok igen feltünőleg vágnak egymásba. Mindazáltal határozott tényként bebizonyult, mikép a' német nyelv 34 tisztán német szövetségi államot foglal el, azonkivül Szászországot a' felső lausitzi szláv nyelvsziget kivételével, továbbá Luxemburg és Limburg herczegségek népességének mintegy felével. A' porosz államnak német népessége van: Sachsen és Westfalen tartományokban egészen; a' Rajnatartományokban Malmedy és környéke kivételével; Pommernben a' kassaubi éjszaki részen kivül; Brandenburgban az alsó-lausitzi nyelvsziget nélkül; Alsó-Siléziában csaknem egészen, Felső-Siléziában mintegy felében; Preussenben kétharmad részig; Posenben $^{5}/_{12}$. Az osztrák szövetséges államok közől német nyelvüek: Osztrák főkerczegség; Tirol nagyobb része; Stájerben a' brucki; judenburgi 's a' grátzi kerül. t nagyobb része; az Illyr királyságban Karantán nagyobb része; Csehországban a' leitmeritzi, saatzi, elbogeni egészen 's más kerületek részben; Morvaországban a' znaymi és brünni kerület déli része; Osztrák-Siléziában: Jägerndorf. Ezenkivül a' német nyelv köréhez tartoznak Magyarországon: Vas, Sopron, Moson, Pozsony és Szepesmegyék egyes részei; Erdélyben: a' szászok földje. Schleswig herczegségben ide tartozik az egész déli rész. Továbbá Holland (Németalföld); Belgium $^{3}/_{4}$ része. Francziaországban: a' hajdani Flandria (Departament du Nord) német Lothringia vagy a' Mosel és Meurthe departement részei, Elszasz; Angliában Helgoland sziget; Sardiniában a' Monterosa melletti községek; Schweiczban Zürich, Luzern, Unterwalden, Schwyz, Uri, Glarus, Solothurn, Basel, Schaffhausen, Appenzell, St. Gallen, Aargau és Thurgan egészen, Bern $^{6}/_{7}$, Grandbündten $^{7}/_{16}$, Freiburg $^{2}/_{5}$, Wallis $^{1}/_{3}$ része. Általában Schweicz lakosságának 71 század része német, a' többi franczia (20 %), olasz, román. Oroszországban legszámosabb a' német Pétervárott, a' kelettengeri tartományokban a' Wolga mellett 's a' Feketetenger partjain. Északamerikában Pennsylvania, Ohio, Michigan, Missuri, Indiana, Illinois, Virginia, Északcarolina, Wisconsin 'stb. államokban.— Számokban kifejezve az arányok igy állanak: Német nyelvü lakos van a' tisztán német szövetséges államokban 15,930,000, Szászországban 1,670,000, összesen 17,600,000. Poroszországban 13,230,000, Austriának a' szövetséghez tartozó részeiben van 5,672,000 lélek, ugy hogy a' luxemburgi 's limburgiakat hozzátudva, a' német szövetségben mintegy 37 millio német lakik. Ehhez járul még a' porosz Posenben 53,0,000, Austriának szövetségenkivüli tartományaiban 1 $^{1}/_{2}$ millio, Belgiumban, 3

millio, Hollandban 2 $^2/_3$ millio, Elszaszban, Lothringiában 's Flandriában 1 $^1/_4$ millio, Schleswigben 200,000, Monterosa mellett 7000, Helgolandban 2,200, Északamerika, Brazilia, Venezuela 's Australiában 1 $^1/_2$ millio, ugy hogy a' megtelepedett és együtt élő német lakosság összes száma 50,000,000 meghalad, kik több mint száz külön államban laknak.

A' német nyelv rendszerére nézve, ezelőtt nem is sejtett forrásokat nyitott meg az ujabb időben *Grimm* Jakab, kinek vizsgálatai visszavitték a' német nyelvet eredeti gyökeire, 's annak egész nagyszerü kifejlődését, nyelvhasonlitás alapján kimutatták és megállapitották. Mellette mint nyelvnyomozók *Bopp Ferencz* és *Pott* A. P. a' legfigyelemreméltóbbak, kik vizsgálataik által a' német nyelvtant kiegészitették, 's magát a' nyelvet, mint az indogermán nyelvcsalád egy ős alkotó részét adták elő. Legujabb időben a' tájszólás vizsgálatát, és sajátságaik tudományos összeállitását vették elő, mellynek igen fontos eredményei lesznek. Az ó-német nyelvemlékek megértésében is igen nagy haladás történt, 's az e' téren müködő nyelvtudósok közül *Wackernagel*, *Lachmann*, *Simrock*, *Hagen*, *Uhland*, *Perz* 'stb. országos hirüek, mig mint szorosan tudományos forráskutató munka Grimm W. 1829-ben megjelent munkája, „Die Deutsche Heldensage" mellyben az ó-német epos története és jellemrajza van előadva, korszakot alkotó tünemény. Az ujabb időbeli ó-német tanulmányok közvetlen eredménye a' *német mythologia*, mellynek szinte Grimm Jakab teremtője, miután azt, az eredetében szinte német északi mythologia gondos, és előrevigyázó összehasonlitása által egy rendszeres egészszé alakitá. Ebből megtudhatni, hogy az ó-németeknek az istenről sokkal tisztább fogalmuk volt mint más, velök ugyanazon miveltségi fokon álló népeknek. Ők lehetetlennek tartották az istent emberi alakban állitani elé, 's valamelly templomba bezárni, miután sem bálványszobrok, sem pedig közönséges értelemben vett ó-német templommaradványok nincsenek. Nálok az istenek temploma mindig valamelly bizonyos határok által elszigetelt berek volt, mellyben a' bünös, ha oda menekült, biztos menhelyre talált. A' német mythologiának voltak férfi- és nőistenei, valamint félistenek gyanánt tisztelt hősei, 's ugynevezett bölcs asszonyai. Voltak továbbá alsóbb nemü természetfölötti lények, mint péld. csodatévő törpék és óriások, mellyek a' néphitben maig is élnek. Mindez kimeritőleg van előadva *Grimm Jakab „Deutshe Mythologie"* czimü munkájában. A' szoros értelemben vett nyelvtudomány mellett a' bölcsészet tett Németországban az ujabb időben nagy haladást (lásd: német bölcsészet); ennek alapján és e' mellett azonban a' tudományos irodalom többi ága is haladásban volt. Jelesen a' *neveléstanban*, mellynek rendszeres földolgozása Kant bölcsészetével kezdődik, *Pestalozzi* egy egész Európára kiható uj korszakot kezdett. A' legjelesebb nevelési tudományos irók az ujabb időben: *Graser*, *Herbart*, *Beneke*, *Schwartz*. A' nevelés egyes ágairól kitünő müveket adtak: *Heinroth*, *Heinsius*, *Weiss*, 's különösen *Diesterweg*. A' bölcsészet szinte befolyással volt az ujabb időben a' jogtudományra is. Ez régenten sok ideig nem volt egyéb, mint a' római jog forrásainak földolgozása. Ennek az ujabb időben történeti szempontbóli tanulmányára *Savigny*, *Hasse*, *Göschen*, *Blume*, *Hugo*, 's több mások adtak lendületet. Ezen, ugynevezett *történeti jogiskolával* szemben, egy másik fejlődött ki, melly a' jogesz-

mék philosophiai szempontbóli, 's a' gyakorlati életre vonatkozó fölfogásának tágabb tért nyitott. Ez ugynevezett *bölcsészeti jogiskola*, mellynek legkitünőbb képviselői *Thibaut* és *Gans*. Mindkét iskolának volt alkalma, több gyakorlati jogviszonyokra vonatkozó kérdéseket megvitatni, 's ez ugynevezett reform-viták terén *Mittermaier* és *Abegg* elől állanak, mig a' gyakorlati életet tulhaladta *az államjog* tudományos kifejlődése, leginkább *Rotteck*, *Welcker*, *Jordán* 's több mások által. Voltak többen kik az államjogi korkérdéseket történeti alapokon igyekeztek megoldani, mint péld. *Zacharia*, *Raumer*, *Pölitz*, *Bülau* 'stb. *A' természettudomány* különböző ágaiban, — miután Németországban csak a' 18-ik században kezdődik a' kisérletekre alapitott természettudomány, — legkitünőbbek az ujabb időben, jelesen a' physicában: *Euler*, *Hausen*, *Brandes*, *Humboldt* 'stb., a' chemiában *Crell*, *Wiegleb*, *Gmelin*, *Mitscherlich*, *Liebig* 'stb; a' természetrajzban: *Haller*, *Blumenbach*, *Forster*, *Blum*, *Link*, *Reichenbach*, *Werner*, 'stb., kik a' külföldön is ismert nevü tudósok; a' *természet-bölcsészetet* alkoták és tökélyesiték: *Schelling*, *Steffens*, *Schubert*, *Oken*, 'stb. A' *mathematicai* tudományokkal szinte sok kitünő tehetség foglalkozott Németországban; azonban az angolok és francziák e' részben fölebb állanak. — A' tudományos irodalom mellett komolyabb figyelmet érdemel a' *német nemzeti* irodalom, melly mindazon irásbeli szellemtermékeket foglalja magában, mellyek egyfelől művészeti érdekből keletkezve, aestheticai itélet alá tartoznak, de másfelől a' német nemzet szelleméből eredtek, miután más nemzetekéivel szemben, mint egyenesen a' német nemzet sajátságos és jellemző irodalomtermékei foglalnak helyet. Az irodalom ezen ágát, *szépirodalomnak* is szokták nevezni. A' német nemzeti nagy szépirodalom, a' legujabb időben leginkább 1830 óta kezdett magasabb lendületet nyerni. E' magasabb lendület talán a' *történetirásban* mutatkozik leghatályosabban. A' történetirás különösebb figyelmet kezdett a' nép szellemére forditani, 's a' történetirónak most, miután a' népek tevékenysége szorosabban központosul az államéletben mint ezelőtt, az életet magából az életből, nem pedig pusztán könyvekből kell ismerni. A' legjelesebb történetirók közé tartoznak: *Schlosser*, *Ranke*, *Raumer*, *Gervinus*, *Rotteck*, *Hormayr*, *Hammer*, *Hurter* 'stb. A' történetirás mellett, legmüvészibb alakban mutatkozik a' német szépirodalmi prosa a' *regény* és *novellában*. Ennek középpontját *Tieck* romanticai irányu müvei képezik. Nála költészet nem önmagáért van, hanem többnyire átmegy reflexioban, miután Tiecknél ez a' czél, 's a' költői forma erre csak eszköz. Nála költészet elve a' reflexio, 's a' költői szellemet épen a' pathos, az érdek hiányában találja. Egyedüli költői hangulatnak az ironiát tartja. Ez irányhoz, mellynek uralkodása 1839-ben véget ért, számithatók a' többek közt: Eichendorff, Sternberg 'stb. Szorosabban és mélyebben hatja át egyébiránt az életet a *történeti regény*, melly a' politikai látkör tágulására nem kis befolyással volt, miután a' nemzeti, polgári, társadalmi élet történeti alapokon nyugvó viszonyai alkotják lényeges részét. A' modor, mellyel e' viszonyok költészetét kezelték, sok önerejében nagyon is megbizó fiatal tehetséget, demagogiai elégületlenség, 's socialis forradalom téveszméihez szédített, 's a' szabadelmü reformpártból, melly téren először állt a' történeti regénykölteszet, ellenzék támadott, melly magát el-

lentétbe hozta a' jelennel, de nem ugy, hogy az a' multra legyen visszavive, hanem hogy mind a' jelen, mind a' mult eltöröltessék, 's egy egészen uj történeti élet kezdődjék. Innen származtak, szemben a' szoros értelemben vett történeti regénynyel, az ugynevezett *meghasonlási* regények, 's az *irány-novellák*, mellyek mellett a' regény és novellának több, tartalmuk minősége szerint meghatározott nemei fejlődtek ki. A' történeti regényt *Spindler*, *Daller*, *König*, *Mügge*, 'stb. mivelték leginkább, mig a' *meghasonlási* regényekkel leginkább az ugynevezett fiatal Németország tagjai foglalkoztak, jelesen: *Gutzkow*, *Laube*, *Mundt*, *Schefer*, 's több mások. Vannak ezeken kivül: *társadalmi regények*, *falusi elbeszélések*, *ethnographiai* és *müvészeti* regények és novellák. Iróik között legkitünőbbek: *Levin Schücking* és *Willkom*; *Auerbach*, *Weil*, *Spindler*; *Stifter*, *Hackländer*, *Mosen*; *König*, *Kurz*, *Dingelstedt*, *Ferrand* 'stb. A' víg regényben kisebb nagyobb mértékben kitünők: *Gutzkow*, *Immermann*, *Ruge* 'stb. A' szoros értelemben vett novellát, sajátságos nemben *Marbach Otto* és *Oettinger E. M.* képezték ki leginkább, mig *Mügge* legujabb novelláiban társadalmi viszonyokat vesz költészete tárgyaul. Egyébiránt a' német novellairók legnagyobb része egyedül a' mulattatás napi érdekét tartja szem előtt. Azon visszaélés, mellyet Tieck követett el a' novellával, midőn azt philosophiai eszmék képviselőjévé tette, mindinkább terjedt, annyira, hogy többféle didacticai czél eszközévé kezdett változni. Minden illyen esetben a' regény és novella csak puszta eszköz, 's a' legkülönfélébb átalakitáson megy át, miután rajta egészen kivül fekvő különnemü czéltól van függővé téve. E' nembe tartoznak *Schwartz*, *Friedberg* 's különösen *Bretschneider* müvei, mellyekben a' gyakorlati életnek még megoldatlan viszonyai (vallási, p. a' vegyes házasság) tárgyaltatnak, mellyeknek vizsgálatánál legkisebb tekintet sincs arra, hogy mint alakul a' regény, vagy novella. A' művészetnek az élőfához hasonlóan, igaz, hogy a' jelen, az emberi történet és szellem közvetlen földéből kell gyökereivel életet szivni, de, szinte az élőfához hasonlóan, saját törvényei, saját lényének egyéni szükségessége szerint kell kifejlődnie. Egyébiránt a' magában is elég terjedelmes német regényirodalom legnagyobb részét az idegen nyelvből fordítások alkotják. Alig jelenik meg valamelly angol, franczia, olasz, dán, svéd, orosz, magyar, nevezetesb mű, azonnal át van téve németre. Valamint Németország azon hely volt, mellyben az összes európai civilisatio, cultura, politica és diplomatia szálai összefolynak, azonképen az idegen irodalmak leggyorsabban meghonosultak, sőt utánzókra is találtak ottan. Nincs egyetlen európai nép is, melly, hasonló miveltségi fokon állván, az idegen szellemtől annyira függővé tette volna magát mint a' német. Ez leginkább a' regény- és novellairodalomban látszik meg, miután számtalan olly müvek is találnak fordítókra, mellyek legkisebb müvészi becs nélkül, erkölcstelen irányaikkal csak a' nép kedélyét mérgezik meg. Illyen az uj franczia regények legnagyobb része, mellyekben iróik versenyeznek egymással az emberi bűnök és kínszenvedések legmeztelenebb előállitásában. Ezek egyébiránt mint fordítások sem szolgálnak becsületére a' német irodalomnak, miután minden nyelvre való tekintet nélkül, egyedül a' vásároni leggyorsabb megjelenésük a' czél, 's igy csupa üzérkedési nyegle dolgozatoknak tekinthetők.

Ha vizsgáljuk a' regény és novella mellett, az *epicai költészet* többi nemeit, ugy fogjuk találni, hogy e' tekintetben az ujabb kor nagyon utána áll a' réginek, miután a' költészet epicai elemei már a' regényekbe olvadtak be. Különben is a' jelenkor nem az epos kora. Hiányzik belőle mindenfelől azon nyugalom, melly az ugynevezett epicai nyugodtság szülőanyja. Korunk most a' különféle uj életirányokat életbe léptetni akaró küzdés kora. A' költészet minden ágat az ugynevezett irány hatotta át, mindenek fölött pedig a' regényt, mint a' jelenkor egyedül lehetséges epicai nemü költői formáját. Illy viszonyok közt a' tiszta epicai elem az inkább lyrai nemü románcz- és balladában, vagy pedig az ugynevezett nagyobb költői beszélyekben olvadt föl. Ezekben igaz, hogy a' költői műalakitás uj tiszta elemei mutatkoznak, de a' kor eszméitől egészen szabadon nem maradhattak. Az ujabb idő költői beszélyszerü nagyobb epicai müvei közől emlitést érdemelnek : „A sixtini madonna" müvészeti irányu epos *Griepenkerl* Roberttől. „Columbus Kristóf" *Frankl* Lajostól. Mindkettő sok ragyogó képpel van telve, de, mint jelenleg gyakran megtörténik, a' tárgy méltóságának vagy alatta vagy fölötte járnak legtöbbnyire, 's az igazi hangot nem igen tudják eltalálni. „*Ahasver*" *Mosen* Gyulától, az örök zsidóróli mondának epicai földolgozása. Itt azonban a' monda a' maga mélységében fölfogva, miután az egész egy keresett, a' tárgy nagyságához nem illő érzelmesség keskeny rámájába van szoritva, noha mind e' mellett egészen költői kedély tünik föl benne. *Rückert* Fridriktől : „*Rostem* és *Sutrab*" a' persa hős történetből egy episod a' nyelv és verselés bámulatos virtuozitásával van egy egész epossá kinyujtva, a' nélkül, hogy hosszuságát nyomasztónak kelljen érezni. Erő és gyöngédség, képzelet és értelmes elrendezés egy szép szin- és fénygazdagságban játszó egészszé folynak össze. Sötétebb, elmélyedőbb, szónokibb hangu, de egyszersmind eszmedusabb is Rückertnél *Lenau*, szerzője az epos-drama vegyületü „Faust", a' lyrai elmektől tuláradó „Savanarola" 's több illyszerü müveknek, mellyek a' jelenkor öntudatának igaz hogy megfelelnek, 's annak kritikai szemlélődő irányát kielégitik, azonban a' műalaknak, e' modern vegyitékekkel szembetünőleg ártanak. „*Janko, der ungarische Rosshirt*" Beck Károlytól, egy neme a' verses regénynek, mellyben a' keleti buja szinezés kitünő. Továbbá emlitést érdemelnek : *Duller* „Fürst der Liebe", *Ruckmick* „Ullrich von Hutten" s *Meissner* Alfréd „Ziska" czimü epicai költeményeik. A' vig epos nem nagy szerencsével miveltetett az ujabb korban, 's a' tisztán idylli epos egészen miveletlenül maradt, ha csak egy pár e' nemü kisérletre, mellyek minden önálló becs nélkül csupán Goethe és Voss viszhangjai, némi nyomatékot nem helyezünk. Következik a' *lyrai költészet*, melly az összes német költői irodalomnak leglényegesebb, 's legjobban kifejlődött része. A' német nép azon sajátságánál fogva, hogy örömet, fájdalmat szeret a világba kihangoztatni, a' dal és ének választott népe. A' dal Németországban ugyszólván nemzeti szenvedély. 'S jelenleg is miután az epos nagyon korlátolt, a' drama nem tud szinpadi lenni, a' lyra igen tágas térben és nagy változatosságban kifejlődve mutatkozik. Azonban a' lyra legegyszerübb nemei vannak leginkább kimivelve; az óda, hymnus, egyházi ének elenyésztek, 's csak a' dal, mint a' legegyszerübb hangulat formája, 's a' ballada ural-

kodik. Az elegiai hang mindenütt átvonul, de maga az elegia, mint egy önálló nem, az óda- és idyllhez hasonlóan megszünt. Egy uj nem fejlődött ki azonban, 's ez az ugynevezett irány-lyra, melly magába veszi a' korkérdéseket, megénekli a' jelen titkos fájdalmait, vagy elegiailag okoskodva, vagy pedig merész képleteket összehozva. *Uhland* és *Heine* azok, kik az ujkori lyra hangját és szinzetét leginkább meghatározták. Heine hozta be azon kényelmes modort, melly bizonyos életremény által előidézett hangulatot, szabad rythmusokba szedve ad elő. Uhland inkább a' ballada-költészet mintája. A' legujabb időben táj- és ethnographiai festészetet hozott be a' lyrába *Freiligrath*, általában nagy virtuozitással és sok ügyességgel. A' lyra egyébiránt két főosztályra van szakadva; egyiket Északi- a' másikat Déli-Németország képviseli. A' Déli-Németország lyrai költészete a' felfogás és előadás naivabbsága, az érzelem közvetlenebbsége, a' természetteli viszony bensőbbsége által különbözteti meg magát az északitól. Továbbá egyszerübb, de egyszersmind egyhangubb forma 's nagyobb tárgyilagosság által. Déli-Németországban Uhland őszintén-szivélyes, egyszerüen természetes érzelmü lyrája uralkodik inkább, mig Északi-Németországban Heine modora népszerübb. Uhland irányát az ugynevezett Svábiskola költői képviselik, 's hozzá ezek közt legközelebb állanak *Schwáb Gusztáv* és *Kerner Justin*, leginkább a' balladai nemben. Egyébiránt lehetetlenség, minden Uhland nyomain indult ballada- és románczköltőt jellemezni, miután a' családi hasonlatosság igen nagy közöttök, 's noha valami egyénileg megkülönböztető sajátsága mindeniknek van, azonban ez egyiknél sem olly mértékben föltünő, hogy egy általános áttekintésben különnemüleg kiemelhetők lennének. Schwab és Kerner mellett megemlithetők még : gróf *Würtemberg* Sándor, báró *Feuchtersleben* Ernő, *Dingelstedt* Ferencz, ki bizonyos borus-olvadékony érzelgésben tetszik magának; *Bechstein* Lajos, *Simrock* Károly, *Ebert* Egon, *Mosen* Gyula; továbbá szorosabb lyrai iránynyal *Pfizer* Gusztáv, ki a' puszta érzelmek köréből a' reflexio terére lépett; *Mayer* Károly, ki epigrammai rövidséggel és éllel sikerült természetfestéseiben tünik ki leginkább, 's végre *Lenau* Miklós, ki az érzelem és gondolat legmélyebb fájdalmait költőisitő iránya által nyerte meg a' köztetszést. Lenau körül sorozandók mint osztrák költők *Grün* Anasztazius, ki a' tárgyak gazdag tartalmi változatossága által kitünő; *Seidl* G., *Vogl* J. és *Zedlitz*, leginkább a' románcz- és balladában.

Az Északi-Németországban uralkodó Heine-i modor különböző szinzetü képviselői közül legnevezetesebbek *Chamisso* Adalbert, ki még Heine előtt sok sikerrel mivelte lyrailag, a' Heine által lehetőleg költői alakuvá tett nyers hideg ironiát. Báró *Eichendorff* József, kinek egyébiránt sötét szinzetü balladái sok részben kitünők, mig dalaiban gyöngéd, érzelemteljes, azonban egyhangu, 's az együgyüségig egyszerü. Báró *Gaudy* Ferencz, eleinte Heine utánzója, később azonban önállóságra küzdte föl magát. Ez időközben alakult Berlinben egy költői testület, mellynek tagjai élményekhez kötött érzelmi állapotokat dolgoztak föl lyrailag. Közülök legkitünőbbek : *Ferrand; Sallet*, gazdag tehetség, az epigrammai költészetben is kitünő. *Kopisch*, a' komikai genre-képekben jeles; továbbá *Kugler*, *Kletke* és *Geibel* különösen a' forma és nyelvmüvészi kezelésében

áll magas fokon, 's jelenleg Németország legnépszerübb költője. Azon költők közől, kik az eddig előadottak müveit jellemző ugynevezett modern érzelgéstől távol tartották magokat, legkitünőbbek, mint önálló szellemben működők, *Rückert* Frigyes, leginkább a' keleti, 's gróf *Platen*, az antik költői formák mivelői. Idegen formákkal foglalkoznak még *Mazerath*, *Stiglitz* 'stb. Ezeken kivül még egy elegiailag-okoskodó nem is fejlődött ki, mellyekben a' költő a' társadalmi viszonyoktóli nézeteit, saját hangulatával egyesitve fejezi ki. A' népszerübb nevek e' nemben: *Ortlepp* Ernő; *Grün* Anasztasz, kinek „Spatziergänge eines Wiener Poeten" czimü munkáját valódi lyrai polemiának lehet nevezni, 's ki ez irányt tökéletes müvészi formáig emelte, *Beck* Károly, a' Grün által kezdeményezett irányban nálánál még merészebben ment tovább. *Freiligrath* költeményeit is szinte a' jelennel, önmagával, 's környületévei elégületlenség jellemzi, 's ezért szeret az arabiai puszták regényes természetéletén merengeni. Lyrai modorának ujdonsága, a' fényes festői előadás, nagy hatást tettek még mielőtt összes költeményei megjelentek volna, annyira hogy a' ragyogó külső feledteté a' költő eszmeszegénységét. Itt van helye pár szóban az 1830-iki eseményekből kifejlődött ugynevezett *politikai irányu* lyrai költészetet is megemliteni. Itt a' legelsők közt találjuk Uhlandot, szabadelmü hazafiui dalaival, ki mellett e' nemben a' legnagyobb hatást tett *Herwegh György* „Lieder eines Lebendigen" czimü költeményeivel. Az ő modorában költöttek *Prutz* Robert, *Hartman* Móritz 's többen a' fentebb emlitett elegiailag-okoskodó irány költői közől. E' sok különnemü irány közt, a' sajátképeni tanköltészet, mondhatni, majdnem elenyészett. Egyedül Rückert mivelé e' tért kitünőbb szerencsével. Mellette megemlithető *Schefer* Lipót, erkölcsileg emberi irányával. A' német olvasó közönség a' többi költői nemek fölött még mindig a' lyrát pártolja kiválólag, 's ezt a' sok, egymásmellett még mind megálló zsebkönyv folytonos megjelenése, 's a' népszerübb költők, mint p. Uhland, Chamisso, Lenau, Geibel 'stb. müveik olly számos kiadása bizonyitja. —

A' *történeti 's társadalmi* drámairók közt, kik a német drámának ujabb, méltóságosb irányt adni törekvének, *Immermann*, *Grabbe* és *Büchner* állanak. Bár számos félrelépéseket tevének, sőt nem egyszer ártalmasan hatottak, nem lehet tőlök megvonni, hogy felléptük, melly az ó és uj dráma közt elválasztó pont, utóbbinak élénk lendületet adott. *Immermann*, tárgyaiban a' közép és ujkor közt ingadozott; a' formában nemes egyszerüség, kerekdedség és simasággal birt; de fény, erő, melegség és lélek nélkül „*Alexis*"-e alig több alaktanulmánynál: „*Cardenio und Celinde*" romanticai utánzása Shakespearenek; a' „*Trauerspiel in Tirol*", az ujkorból meritve, töredékes hatástalan. *Grabbe* és *Büchner* a' német dramairodalomban ugy szólva, rohamkorszakot képeznek. *Grabbe* költészete a' phrazeologiának legrekkenőbb levegőjében tört elő; müveinek mindenikében van valami bizarr, képeiben eredeti, törekvéseiben merész, csak hogy nem egyszer csap tul az izlés határvonalain. „*Theodor von Gontrand*"-ban sivar atheismus, csapongó vágy ömlik el, egeket verdeső monologokkal. A' *Hohenstauf*-tragoediákban történeti freskók, nagyszerü nyelvezettel, de müvészi ráma nélkül; *Don Juan* és *Faust*-ban kisérlet egymás ellenébe állitni a' sensualismust és spiritualismust. „*Hanni-*

bal", „*Hermannsschlacht*" és „*Hundert Tage*" ó és uj történetet adnak, geniális vonások és felfogással; de sehol sincs tiszta arany. *Grabbe* a' romantikának ezen örökölt tulajdonai mellett nem lehete a' nemzet költőjévé. Ő meteórként tünt fel és enyészett el. Mint *Grabbe* olly kitünő vala *Büchner* „*Dantons Tod*" czimü költeményében. Csak vázlatokat nyujt, de jellemzetes mélység és kitünő történeti világszemlélettel.

Heine „Radcliff" és „Almansor" czimü drámáival szintén a rohanók sorába lépett. Ködalakokat állita össze, mellyeknek tagjai a' rendkivüliségbe nyulnak ki, 's e' kisértetek tánczát ő lyrai dalkarral követé. *Büchner* drámájának kiadója. *Gutzkow Károly* is ezen körhöz tartozott első drámai müvében „*Nero*"-ban. E' drámában sok mesteri guny és szuró czélzat van. *Gutzkow* soha sem irt fellengősebbet, lyrailag merészebbet, mint Nero magánbeszéde Róma égésénél, azonban a' tragoedia formája sivar, töredékes volt.

Gutzkow dramaturgiai tevékenysége feltünő. Lényegének közelebbi jellemzése zavarba hozza az itészetet, mivel feltünésének alakjait proteusilag változtatgatja. *Gutzkow* a század időjárásával bir; ő kiválólag mostani iró. Nem hizeleg a' közönség szeszélyének, de azért a' kornak minden irányzatát müvészi képbe akarja foglalni. Legközelebbi drámái szinpadhoz alkalmazottak. Drámai stiljének jellemző tulajdona, nem a' pathosz, hanem az él (pointe). De épen ebben fekszik egy üdvös ellensuly a' jambus-tragoedia ölő terhére nézve. *Gutzkow* még roszul sikerült müveiben is mindig müvészi irányzatot tanusita. Hősei nem viselnek sem medvebőrt, sem paizst és kardot; ők a' század fiai. *Gutzkow* az alanyiság (subjectivitas) barátja, még élessége is alanyi. Például „*Richard Savage*"-ban sokkal ragyogóbb szellem és törekvés van pazarolva egy subjectiv bohóczra; valamint „*Werner*", „*Das weisse Blatt*" és „*Ottfried*"-ben. Azonban *Gutzkow* magasabb emelkedést tanusita „*Uriel Acosta*"-ban, melly hiányai mellett is, kitünő helyet foglal el a' német drámai termékek között; a' reflexio lyrai lebegésre, a' sentimentalismus elegiai méltóságra emelkedik. Situatiói valóban drámai hatásuak, a' jellemek nagyszerü stilben, rövid vonásokkal, szabadon rajzolvák. Tragoedia ez, mellynek megitélése a' legmagasabb mértéket igényli, de melly ragyogó sükerét csupán költői érdemének köszönheti. Az egésznek terve egyszerü, müvészi, szabályos; öszhangzó szervezettel van benne dolgunk, 's éreznünk kell jótékony hatását a' gondos, müvészi eljárásnak. *Gutzkow* három történeti drámája „*Patkul*", „*Pugatscheff*" és „*Wullenweber*" előnynyel birnak többi müvei fölött. Egészen roszul sikerült müveihez tartoznak: „*Anonym*", „*Schule der Reichen*", „*Der dreizehnte November*". Ellenben két történeti vigjátéka „*Zopf und Schwert*" és „*Das Urbild des Tartuffe*" a' legjobb termékek közé számitandók e' nemben. „*Königslieutenant*" élénk vigjáték, „*Liesli*" dráma, mellynek két első felvonása jeles idylli genre-képekben gazdag, a' harmadik felvonás indokolatlan katastrophján hajótörést szenved. Gutzkow sokoldalu drámai müködésének ezen rövid rajzából eléggé kitünik, milly előkelő állást foglal ő el a' jelenkor drámairói közt.

Gutzkow mellett áll *Hebbel Frigyes*, kifejezési 's alakitási erőre nézve amannál még előkelőbb, de tartós befolyás nélkül a' szinpadra és nem-

zetre, mivel megveté azon gyöngéd szineket, mellyeket a' német izlés nem nélkülözhet, 's mivel mind stylje, mind irányára nézve ugy lép föl a' szinpadon, mint egy vén északi óriás; 's végre mivel több darabjaiban élvezhetlen irányzatot és formákat vőn fel. Ha legjobb terményeivel, *Genoveva, Judith* és *Mária-Magdalenával* nem birt a szinpadon felkapni: ujabb művei *Rubin, Julia, Herodes* és *Marianne* még az irodalombani érdemét is veszélyeztetik. „*Der Diamant*" czimü vigjátékában határozottan visszaesett a romanticismusba. „*Moloch,*" „*Der Rubin*", „*Julie*" czimü művei tökéletes hanyatlását tanusitják. Szellemi együgyüség látszik már azokban. Előbbi hősei életteljes katonák voltak; ezek már fából csinált sakkfigurák. Hasonlót mondhatni legujabb müvéről „*Herodes és Marianne*"-ról is. Ha ezen uton halad tovább, tehetsége a nemzetre nézve elveszett.

Laube Henrik, kisebb tehetség mint Hebbel, de jobban ért a' rajzolat használásához. Költészete romanticus, de bir tisztasággal. *Laube* szeretetreméltó drámairó; a' mit megragad, annak keze és lába van, él és mozog. Mestere a szinpadi technikának. A drámai drapirozás nála mindig rendben van, jellemei tisztán rajzoltak. Ő tehetségdús genre-festő. Tárgyainak választásában szinte a mai kor szokásait követi; ha ez nem sikerül, drámát ir, minő a' „*Bernsteinhexe*", tele középkori szörnyüségekkel. „*Karlsschüler*", „*Prinz Friedrich*", „*Monaldeschi*" és „*Struensee*" czimü müvei közül különösen a két utobbinál hiányzik a felfogás nagysága. — „*Gottsched und Gellert*" tisztán dolgozott irodalomtörténeti genrekép. Legsikerültebb „*Roccoco*" vigjáték. — Laubeval tehetségre rokon *Freytag Gusztáv.* Ő szereti, mint Hebbel, a lélektani problemákat; de könnyebb genre-ban. Irmodora kellemes; ügyesen eltalálja a frivol társalgási hangot, és sima hidegség nélkül E mellett Freytag kizárólag mai költő. Drámáiban sok társadalmi reform-eszme van. Drámairói nevét „*Die Valentine*" és „*Graf Waldemar*" czimü drámái alapiták meg.

Prutz Robert inkább történeti drámákra fordità figyelmét; de tárgyainak megválasztásában kevéssé volt szerencsés. Tervezetei müvésziek, kivitele nemes és méltóságos, drámai stylje correct. De e correctség nem minden együgyüségtől ment; hiányzik belőle az élénkség és merész képzelet. „*Karl von Bourbon*" czimü müvének tárgya valóban tragicai összeütközés; a' becsületnek a' kötelességgel való összeütközése. De a kivitel drámailag hiányos. — Legjobb tragödiája „*Erich oder Bauernkönig*"; megemlitendő még „*Moritz von Sachsen.*" Prutzhoz hasonlóan, történeti tárgyakat választa müveihez *Mosen Gyula* is, egy gazdag költői tehetség. Szemrehányásul emlitendő a' német szinpadra nézve, hogy oly tehetséget mint *Mosen,* ki a' szinpadi gyártás pygmaeusai fölött olly magasan áll, a nemzetnek alig mutatták be. A berlini szinház *Mosen* számos és szép költeményei közül soha egyet sem hozott szinre. Bár „*Heinrich der Finkler*", „*Otto*" és „*Don Johann von Österreich*" nem tartoznak a' legjobb müvek sorába; de ott van „*Rienzi*", „*Die Bräute von Florenz*", „*Der Sohn des Fürsten*". Becsületbeli kötelessége a német nemzetnek *Mosen* drámái iránt érdemlett méltánylattal viseltetni. — *Gottschall Rudolf* ifju, még meg nem állapodott drámairó. Azon lyrai mámor, melly tehetségét mostani rohanó időszakában jellemzi, ollykor áttör a' drámai forma korlátain.

Gottschall kitünőleg forradalmi drámaköltő; forradalmi nem a formára nézve, hanem dráma-költészetének belső lényegében. Tárgyainak választásában leginkább az ujkor hősei és eszméi felé hajlik: „*Robespierre*“ czimü müve egy történeti ábrázolat, melly a tartalomdús tárgyat szük rámába szoritja. „*Blinde von Alcara*“ hibája főkép a kitüzött czél merev felfogásában fekszik. „*Lord Byron in Italien*“ inkább drámai költemény, mint valódi dráma. „*Ferdinand von Schill*“ hibája a tulságos rethoricában és declamatioban, továbbá egy mellékes cselszövénynek a főcselekvénynyeli laz összefüzésében áll. Szabadabb, frissebb s jelentékenyebb mozgásu müve: „*Lambertine von Mericourt*“, melly valódi tragödia, 's mellyben *Gottschall* költészetének sok ragyogó tüzpontja van letéve. Ezt mondhatni egy más drámai költeményéről: „*Die Marseillaise*“.

Más ifju drámaköltő *Mosenthal*, ki „*Deborah*“ czimü drámája által vivta ki nevét. Ujabb müvei „*Bürger und Molly*“ és „*Cäcilia von Albano*“. Ez utóbbi csak az iró tollának bizonytalanságát tanusitja. *Mosenthal* nem bir még művészi önuralkodással, hogy nagyot teremthessen. — *Wehl Feodor* eddig még szerencsétlen volt tragödiai tárgyainak megválasztásában. „*Herman von Siebeneichen*“ czimü tragödiája nagy történeti ellentéteket szorit egy adoma rámái közé. Második drámája „*Ein blondes Haar*“ szinte nem sikerült. Legujabb drámai költeménye „*Hilderlins Liebe*“ azonban minden előbbi müveit felülmulja. Leginkább történeti tárgyakkal foglalkozó dramairó *Köster H.*, ki azonban drámáinak még eddig nem birt művészi kerekdedséget adni, Leggyengébb darabja „*Konradin*“, legjobb „*Maria Stuart.*“ Legujabb darabja „*Der grosse Kurfürst*“ jobb müvének mondható.

Némelly, az irodalom más ágában érdemes névvel biró irók drámái, mint: *Uhlandtól* „*Herzog Ernst von Schwaben, és Ludvig der Baier*“; *Rückerttől* „*Heinrich IV., és Herodes*“; *Auerbachtól* „*Andreas Hofer*“; *Kurandatól* „*Weisse Rose*“; *Geibeltől* „*König Roderich*“ *és Becktől* „*Saul*“ alig többek tanulmányozásnál. Sajátságos költő gyanánt tünik föl *Klein*. Müvei eredeti tehetség nyomait viselik magukon. De képzelő ereje igen sok, izlése igen kevés. „*Zenobia*“-ja kevéssé tünt fel, bár jelentékeny vonásokkal bir. *Köberle* világtörténeti eseményeket hoz elő, történeti meztelenségben, nagy ritkán ékesitve egy egy virágfüzérrel. Darabjai: „*Die Mediceer*“ „*Heinrich IV.*“ „*Der Held von Etampes*“ és „*Die Verkannten.*“ Jelentékenyebb tehetség nála *May*, ki „*Cinqmars*“ müvében gyors, eleven folyamatu cselekvényt ad, rövid vonásokkal jellemeket helyzeteket rajzol. De hiányzik müveiben a sajátlag tragicai összeütközés, a tragicai érdek. — E sorban emlitendők még *Logau* (*Ein deutshes Herz*), *Zahlhaus* (*Jakob von Baden*, *Toussaint l' ouverture*, *s Ludwig IV. und sein Hof*, vigjáték) *Rost* (*Friedrich mit der gebissenen Wange*), *Fröbel*, s a két *Wangenheim*. *Griepenkerl* drámája, „*Robespierre*“, egy darab történet, nem dráma. A mű azonban tagadhatlanul tehetségre mutat. Forradalmi drámát irt még *Kurnick M.* „*Charlotte Corday*“. A' reformatio korába tér vissza *Ring M.* „*Genfern*“ czimü müvében, egy történeti dolgozat, mellyben szerző avatottságát felülmulja elhamarkodása. — A történeti mezőn dolgoztak még *Schlönbach G. Palleske*, *Gaillard*, *Bode*, *Heinrich* stb. Az ujabb rohamkorszak formanélküliségében tör elő *Dulk*

Albert „Orla“ czimü költeményében. A műben, csoportos hibái mellett is valódi genialis költői tűz van. — *Seeman Otto* egy politikai drámája „*Der letzte König*“ szerencsésen sikerült. — *Ludwig „Der Erbförster“* czimü drámájában ritka jellemzési erőt tanusita. — Két nőről kell még emlitést tennünk; *Elisabeth Sangallí* és *Elise Schmidt*. Az első *„Die Macht der Vorurtheile“* czimü drámával kezdé, melly jellemzési erő és szinpadi avatottságra mutat. *Elise Schmidt* eddig álnév alatt két nagyobb drámai költeménynyel lépett föl. *Judas Ischarioth* és *Genius und die Gesellschaft*. A mi nála főkép hiányzik, az az illő mérték és izlés.

E drámairók mellett állanak a *romanticusok*, s ezek élén *Raupach*, egy költő, kinek jelentősége hirtelen elenyészett, s ki végül a romantica zugutczájába tévedvén, életre nem való iránynyal s alakitásra képtelen polemiával lépe föl az irányköltészet ellen. Első müveiben (*Isidor und Olga, Die Erdenmacht, Die Gefesselten, Raphaele*) tagadhatlan mély felfogás látszik, de az iszonyu jambus vagy trochaeus-zuhatag minden érdemeit elpocsékolja. Végtelen monologjaiban a fürdővel együtt kiönti a gyermeket is. Hősei minden titkukat kifecsegik. Nem a rosz akaratu critica, hanem az irány, a romanticusok egyoldalu, a jelenkortól idegen, az idők lényegével ellenkező iránya idézte elő *Raupach* s a vele rokontehetségek bukását. A legujabb idő azonban *Raupachot* irányköltővé tevé. Már *„Geschwistern“* czimü művében látszik polemiája az ifju német világfájdalom és életunottság ellen. *„Mirabeau“* egyike legszerencsétlenebb szerzeményeinek, a szerkezet nem drámai, a jellemzés gyenge, a történeti felfogás a leggyarlóbb. *„Saat und Frucht“* társadalmi iránydráma, mellyben minden jellemzést áldozatul hoz az iránynak. A régi jó idők hősei mind jeles jó emberek, mig a jelen század szabadabban eszmélő fiai és leányai csak utálatot ébresztők, roszak. Raupach tehetsége valóban compromittálta magát, hogy e lelkesültség nélküli, élettelen irányhoz hajlott.

Raupach mellett *Auffenberg József* emlitendő, amannak alatta áll a szerkezet művészi egységét illetőleg; vele egy fokon romantikai tárgy választásra nézve; felette eredeti fellengés és a szinek elevenségére nézve. *„Alhambrája“* élvezhetlen, bár költői szépségekben gazdag. Jellemzése elmosódott; humora önmagába szerelmes, képzelődése szakadatlan ömledező. Többi müvei is mind e hibában sinlenek.

Ugyanez áll *Grillparzerről*. Emlitendő müvei: *„Die Ahnfrau, Goldenes Vliess, Sappho, Der Traum ein Leben*, stb. *Halm Fridrik* (graf Münch v. Bellinghausen) a még működő romanticusok főképviselőjéül tekintendő. *„Griseldis“* és *„Der Sohn der Wildniss“* czimü müvei szerkezetökben müvésziek; későbbi munkái, *„Sampiero, Maria de Molina, der Adept“* — kevésbé azok. Több erővel bir *Prechtler Otto*, bécsi költő; de még eddig nem sikerült a romanticai világnézettől megszabadulnia. Dramái: *„Die Rose von Sorrent“*, *„Der Falconiere“*, s *„Adrienne“*, a két utolsó történeti. *Wollheim és Zwengsohn* nemkülönben romanticus dramairók. Az első buzgó romanticus doctrinair. A második irodalmi puffogás által akart a 19-dik század Shakespeare-évé emelkedni. *Wollheim* legjobb müve *„Raphael Sanzio“*; *Dom Sebastianja, és Letzter Maure*-ja mind csak halvány végzetszerü darabok. *Zwengsohn Károly* tehetséges rögtönző — evvel fejezhetni ki drámáinak jellemét. Legjobb drámája *„Tiphonia“* és

„*Dsengiskan.*“ *Holtei Károlynak* „*Der Sturm*“ és „*Robert der Teufel*“-je a' lényeg nélküli romantica szüleménye. A' jelen korhoz közelednek „*Anna Rossignoli*“ „*Ein Trauerspiel in Berlin*“. Sok élénkséggel biró költeménye „*Lenore*“. — Egyébiránt a romanticusok sora napról napra gyérül.

Színmükészitők a napi szükségre. Ez iránynak legtehetségesb képviselője *Birch-Pfeiffer Karolina* asszony, sokat magasztalt, sokszor megtámadott irónó. Legjobb drámája „*Die Marquise von Villette*“ éles jellemzésével, finom cselszövénye és jól kivitt kifejlésével. „*Anna von Österreich*“ sokkal gyengébb, üres látványos episodokkal illustrálva. „*Billet*“ nem egyéb, mint rendkivül összebonyolitott cselszövény-darab. „*Familie*“ tulságai és hiányai mellett is bármelly Ifflandféle darabbal mérkőzhetik. Még nagyobb szerencsével van kidolgozva „*Dorf und Stadt*“ Auerbachnak egy beszélye után. Ez irónó kifogyhatlan termékenységgel bir, a nélkül, hogy tökéletesen idétlen szülötteket hozna a világra. — A családi drámairók sorába tartozik a szellemdús *Devrient E.* Müvei: „*Verirrungen, Der Fabrikant, Treue Liebe*“ stb. A' szinpadra dolgozó gyármüvesek legiójából kiemelendő *Adami, Schneider, Börnstein, Hell* stb. — Még egy pár szót a *vigjáték* és *bohzóatról.*

A *vigjáték* a mai élet körében forog, s történeti tárgyak választásában sem léphet igen messze visszafelé. A vigjáték átalában a legujabb időben nem igen lépe túl a' Kotzebueféle komédiák formáin; inkább a bohózat mezején merülnek fel uj, sajátságos irányok. A' salon-vigjátékok most is a' régi ismeretes modorban készülnek. Ellenben egy uj genre képződött, franczia példányok után, a' történeti vigjátékokban, mellyet még *Gutzkow Laube, Freitag, Klein* stb. is müvelgettek, s melly bizonyos adomát dramatizál, a' jelenkorban is élvezhető éllel. Több érdemei a szokás és viseletbeli comicum. Szóval: a' történet papucsban és hálókantusban, egy inas álláspontjából, kire nézve hősök nem léteznek. E genre költőihez tartozik: *Berger* („Die Bastille,“ „Maria von Medicis,“ „Jean Bart am Hofe“), *Bürkner* („Der Traum der Kaiserin“) és *Deinhardstein* („Garrick, Boccaccio, Hans Sachs“.) *Deinhardstein* képezi az átmenetet a történeti vigjáték-iróktól a' salon-vigjáték irókhoz. Itt mindenek előtt *Töpfert* és *Blumot* kell emlitnünk, kik még a' régi vigjáték-irók sorába tartoznak, de nagy kitünőséggel birták felhasználni a jelen időszak minden irányzatát. A' veterán *Töpfer* vigjátékai mindig kedvencz darabjai a' német közönségnek. Illyenek: „*Der beste Ton, Die Einfalt vom Lande, Nehm't ein Exempl d'ran, Der Pariser Taugenichts.*“ *Blum* szinte mint Töpfer, sok külföldi darabot dolgozott át. Illyenek: „*Ein Ball zu Ellbrunn, Ich bleibe ledig, Der Vicomte von Letoriers, Die beiden Britten.*“

Mai uj vigjátékirók: *Bauernfeld, Benedix, Feldmann, Wehl* és *Putlicz.* A genre, mellyben mindnyájan mozognak, a' társalgási vigjáték. Legfinomabb salonias nyelve van *Bauernfeldnek*; darabjai: „*Bürgerlich u. Romantisch, Ein Tagebuch, Grossjährig, Ein deutscher Krieger, Franz von Sickingen.*“ Bauernfeldet aristocratikus, *Benedixet* polgári vigjáték irónak mondhatni. Ennek müvei: „*Vetter, Der lange Israel od. das bemooste Haupt.*“ De legjobb darabja „*Doctor Wespe.*“ Ennek mintájára irt még néhány vigjátékot. „*Liebestrank, Steckbrief, Die Banditen.*“ — Benedixnél bátrabb, elmésebb vigjátékiró *Feldmann.* Elczei valódi német

, kernwitz"-ek, találó erővel. Legkedveltebb darabjai: „*Der Sohn auf Reisen, Das Porträt der Geliebten,* s kivált *Der Rechnungsrath und seine Töchter.*" — *Wehl Feodor* tehetsége választékosság, izlés és finom él által tünik ki. Kedvencz darabjai: „*Caprice aus Liebe, Eine Frau, welche die Zeitungen liest, Die Tante aus Schwaben.*" — Élénk tehetség e mezőn *Putlitz*. Sok ifju tüz, ifju elevenség és egészséges humor látszik müveiben, melyeknek jobbjai: „*Badecuren, Das Herz vergessen,* s *Der Salzdirector,*" a' forradalom idejéből. Az egy felvonásos vigjátékirók közől emlitendők *Mendelssohn, Flotow, Görner* és *Wilhelmi*. Szinpadon forognak még *Lebrun, Ziegler, Vogel, Schall, Maltitz, Kurländer* stb. e nemü müvei. — Még a *bohózat* van hátra.

Mig a vigjáték csak a történeti genre-ben müvelt uj irányt, addig a *bohózat*, melly az előtt alig vala több, mint a vigjáték elfajulása, sajátságos, eddig ismeretlen formákat vőn fel, a nélkül azonban, hogy azok valamellyikénél müvészi megállapodásra jutna. Még most is forma után törekszik; még most is egy tapogatózó világtalan. Most a' sceneria s a' szinpadi látvány minden gondolható rongyaival terheli magát; majd a zenét veszi segitségül, vig operákból kölcsönzi az ének hatását, vagy az egyveleg sivar lármáját. A bohózatköltők jogositva érezték magukat Aristophanes, a nagy görög vigjátékköltő dicsőitett utjára lépni, s a nevető muzát a polgári vigjáték szoros kötelékeitől feloldozni. Azonban uj formát teremteni képtelenek levén, Aristophanes antik formáját vették müveik alapjául. Az aristophanesi bohózat tudós comédiává lőn; daczára minden szellem, müvészi szépség, rythmicai gazdagság, s hangzatos choriambusok föllengésének. *Platen* magasztalt példánya tehetséges utánzókra talált, 's mig *Platen*, müveiben aristophanesi gunyorával csak irodalmi irányzatokra szoritkozott, *Prutz* és *Glasbrenner* az egész politikai életre kiterjeszkedtek. *Prutz* darabja „*Die politische Wochenschau*" kitünő gunyorral irt mestermü, de mértékes alakja, s allegoricus képei népies hatását korlátozák. Népiesebb volt *Glasbrenner*, „*Kaspar der Mensch*" bohózatában, melly egyenesen a' néphitből meriti alakjait. Az aristophanesi alak benne humor, comicum és merész fordulatokkal van gázdagitva. A' bohózat e' neméhez tartoznak némelly töredékek *Sollettől*, „Das Centrum der Speculation" *Rosenkranztól*, „Die Mondsüchtigen" *Hoffmanntól*. Némelly szinészek a' szinpadot igyekeztek gazdagitani a' bohózat egy fajával, melly a' néptömegre jelentékeny hatással volt. Ez az erkölcsi sentimental-bohózat, melly Shakespeare modorában, tréfást és komolyt összevegyit, mennyet és földet körébe von, s e mellett mindig valami morált is. A bohózat ezen fajának teremtője *Raymund Ferdinand*, merengő költői kedély, mellyet azonban olykor a' beteges képzelődés démonai gyötörnek. „*Der Verschwender, Der Bauer als Millionair, Alpenkönig und Menschenfeind*", valamint több müvei is erkölcsi alapon nyugosznak. — Kevésbbé mondhatni ezt *Nestroy János* bohózatairól (Lumpacivagabundus, Der Unbedeutende, Die verhängnissvolle Wette stb.) E két főképviselő mellett emlitendő *Elmar* (Unter der Erde, Unterthänig und Unabhängig stb.) — *Kayser* képezi az átmenetet a következő fajhoz. Utána figyelemre méltók még *Ewald* és a kedélyes *Lasker* (Weiberlist). — Harmadik faja a bohózatnak az ugynevezett *burleske-bohózat*, mely versei-

ben többnyire politikai, irányzata moralizáló. Az istenek alkotását, s az allegoriai képek használatát elvetette. Itt először is *Kalisch* emlitendő (Hunderttausend Thaler, Berlin bei Nacht stb.) *Räder* tágas látkörü bohózatköltő; világpolgár ezen költők közt. A világ és nyárspolgárság közötti ellentét azon sarkpont, mely körül az ő müvei („Der Weltumsegler wider Willen, Der artesische Brunnen stb.) forognak. E bohózatokban főkép a tájbeszéd szerepel. A számtalan bohózatirók közől kiemelendők még *Bäuerle*, találó élczes költő Bécsből, *Haffner*, *Mäding* és *Adami*, *Wollheim*, *Raimund* és *Nestroy*. A német Shakespeare, *Zwengsohn* egy bohózat irására is lealázta magát, s ez „*Peter im Frakk.*“

E' rövid áttekintésből kitünik, hogy az ujabb német dráma bár kevés bevégzettet tud felmutatni, de találunk benne erőket, mellyek eszményi müvészi magassághoz közel állanak, és tehetségeket, mellyek fényes jövőt igérve léptek föl. — sz.

Német itészet és folyóiratok. A tudományosságáról olly nagyon ismeretes német népnél, az itészet és az időszaki lap-irodalom két kiegészitő részét képezik az egyetemes irodalom- s nyilvános életnek, s lényeges befolyással vannak a tudományok fejlődése, s a tudományos nyomozás által létrehozott eredmények általánositására. A tudományos német itészet legelső nyomai a mult század első negyedében *Gotsched*del kezdődnek, kinek ellenében ugyanazon időben *Bodmer* és *Breitinger* léptek föl. Gottsched csupán a formára forditott legtöbb figyelmet, amazok ellenben a tárgyra helyezték a lényeget, s a költészettől cselekvényt, leleményességet, eszmei tartalmat, s az eszmei tartalom képes előadását követelték. Azonban a német itészet új, maradandó hatásu korszaka *Lessinggel* kezdődik, ki sok oldalu tudományossága, éles itélete, elméssége, finom izlése s mély fölfogása által, kritikai uton alapját vetette meg a nagy német nemzeti irodalom fénykorának. Megsemmisité maga mellett mindenki tekintélyét, sőt az eddig Németországban példányul követett franczia irodalomét is. A müvészeti itészet mezején Lessing kezére dolgoztak kisebb nagyobb hatással *Winckelmann*, *Nicolai*, *Mendelsohn*, *Sulzer* stb. A' német költői irodalom ujjá születésével az itészetnek is uj kora kezdődik, 's a' többek közt Herdert lehet ugy tekinteni, „Kritische Wälder“ (1796) czimü folyóirátával, mint az ugynevezett lángészkorszak előharczosát. Ő tovább ment Lessingnél s minden müvészi becset az eredeti — lángelméjü — s természetszerüleg alkotott müvekbe helyezett. Hozzá csatlakozott *Goethe*. Velök szemben *Wieland* a franczla izlést s irodalmi formákat pártolta. Kant „Kritik der Urtheilskraft“ czimü könyvében, az izgatottság, megindulás, s mindennemü érdektől független s valamelly szép tárgynak egyedül tiszta formáját elfogadó itészet elvét állitotta fel, kihez a lángelmü költők közől *Schiller* csatlakozott. Goethe regényeiben állapitá meg azon elveket, mellyekből az ugy nevezett romanticai iskola itészeti iránya fejlődött ki, mellynek jelesb képviselői *Tieck*, és a' *Schlegel* testvérek, kik a' költészet őseredeti forrásául Shakespearet és Calderont jelölték ki. Mind e' különféle irányu irodalmi kezdeményezők működése leginkább a mult század vége, s a jelen elejére esik, a' mikor is az irodalmi és itészeti vitáknak olly nagy népszerüsége volt a' közönség előtt, hogy a' legtöbb mulattató lapnak irodalmi és ité-

szeti mellékleteket kellett adni. Az ujabb időben új irányt adott az itészetnek *Börne*, ki az irodalmat a nyilvános élet egy kiegészitő részének tekintette, 's ennélfogva a' politikai korkérdéseket is az itészet körébe vonta. Véle ellenkező irányban sokáig mint országos tekintély működött *Menzel*, azonban politikai fanatismusa népszerütlenité. Az ugynevezett fiatal Németország tagjai, mint *Mundt*, *Kühne*, *Gutzkow*, *Laube*, *Wienbarg* stb. az itészetnek szinte azon irányát fogadta el, melly az aestheticát a' politicai s' társadalmi érdekekkel egységben tekinti. A' jelen kort annyiban itészet nélkülinek lehet mondani, a' mennyiben különféle határzott rendszerü iskolák nem állnak szemben egymással, s a szoros értelemben vett tudományos itészet kezd mindig keskenyebb körre szoritkozni.—Sk.

Német irodalom külföldön. A német nyelv és irodalomnak a tizennyolczadik század közepéni átalakulása után olly müvek tüntek föl az irodalom minden ágaiban, mellyeknek magas becsét az egész tudományos külföld azután csakhamar átlátta és méltánylotta. Illy müvek voltak mindjárt kezdetben *Lessing* és *Winckelman* művei, mellyek a classikai aestheticára nézve egész Európában irányadó művekül ismertettek el. S ezeknek nyomában több olly müvek tüntek föl, mellyek a' német irodalomnak egész világra kiható tartalmát, ugynevezett világpolgári jellemét állapiták meg, mellynél fogva az hatásssl van a' kor minden eszméire 's az egyes nemzetek irodalmaira egyiránt. Lássuk legelőször, — rendre vevén a' különféle nemzeteket — a' német irodalmi szellemnek Franczia országbani hatását. Francziaországban a' mult század elején még olly keveset tudtak Németországról, hogy a tudósok kérdésbe tették, ha vajjon német ember, általában véve, lehet-e szellemdús, 's nem hihették, hogy német irodalom létezhessék a' világon. Azonban a' német irodalom aranykora kezdetével annak majd minden nevezetesb költői műve átforditatott francziára, s azon nagy hatás után, mit Goethe „Werther"-je csinált, a német irodalom tanulmányozása általánossá kezdett válni a franczia tudományos világban. Azon franczia tudósok közt, kik a franczia s német szellem irodalom általi közvetitői gyanánt tekinthetők, legelső *Villers Domokos*, ki a Kant bölcsészetét első ismerteté meg Francziaországban, s foglalkozott terjedelmesebben német irodalomtörténeti tanulmányokkal. Vele egy időben élt *Constant Benjamin*, ki Schiller drámáit ismerteté. Leginkább az első restauratio óta kezdődött Francziaországban határzottabb vonzalom a' német irodalom iránt, midőn a hires *Stael* asszony „*Sur l' Allemagne*" czimü munkája megjelent, melly a' francziáknak a' német tudományos szellem iránti előitéleteit nagy mértékben eloszlatá. Annyira, hogy az ugy nevezett franczia romanticai irány kifejlődésére német romanticusok művei elvitázhatlan befolyással voltak. Egyébiránt valamennyi német költő közt Goethe foglalkodtatta legtöbbet a francziákat, ki maga is személyes összeköttetésben állt sok franczia tudóssal. A Goethét ismertető franczia müvek közt legérdekesb *Marmier*-től „Etudes sur Goethe." Goethe természettani vizsgálatait Aimé-Martin forditotta francziára, s azok ott általános elismerésben részesültek. Azonban a romantica diadalával, különösen a juliusi forradalom óta a német müvek francziárai forditása igen nagy kiterjedést nyert. A tudományos irodalom egy ágában sem jelent meg valamelly maradandóbb becsü né-

met könyv, mit francziára ne forditottak volna. Ezek elég jól vannak forditva, gyengébben a' szépirodalmi müvek. Jelesen Goethe és Schiller művein olly önkényes változtatásokat tesznek a' forditók, hogy alig lehet reájok ismerni. A német philosophiai művek forditását sem lehet nagyon sikerültnek mondani, miután a német abstract gondolatmenetbe a gyakorlati franczia nehezen tudja magát bele találni. Németország álladalmi és társaséleti viszonyait is illetőleg több franczia munka jelenik meg időnként. Legérdekesebben irtak e' nemben *Lerminier*, és *Saint-Marc Girardin*.

A német irodalom iránti érdek az ujabb időben Angliában is növekedett. Az angol időszaki folyóiratok tekintettel vannak majd minden nevezetesb irodalmi termékre, melly Németországban megjelenik. Angol utazók rendesen mindig meglátogatják a Rajna vidékét, s ritka, ki erről osztán könyvet ne irna, a minthogy is igen sok angol utleirásban meg lehet találni a német közélet és szellem leirását. Az angol irók mind inkább mélyednek el Németország nemzeti sajátságaiba, s német viszonyokat illető művek számosan vannak. Azok közt, kik a német szellem iránt az angol irodalomban érdeket ébresztettek, legkitünőbbek: *Shelley*, *Coleridge*, *Wordsworth*, *Carlisle*, stb. A' német tudományos mozgalmak közől, a classica philologia 's történeti nyomozások részesülnek az angolok közt a' legnagyobb elismerésben. Ellenben a német philosophia sehogy sem bir Angliában rokonszenvre találni, miután ott azt, mit a németek philosophiájokban éles elmének neveznek, csupa üres képzeletjátéknak tartják. Több elismerést mutatnak a' német philosophia iránt az amerikai Egyesült államokban, noha ott a német irodalom általaban nincs annyira elterjedve, mint várni lehetne, ha tekintetbe veszszük azon körülményt, hogy a' német nép milly nagy számát képezi az amerikai lakosságnak. Ennek oka részint abban fekszik, hogy az amerikai németség legnagyobb része az irodalmi közlekedéstől el van zárva, részint pedig abban, hogy a német olvasó-egyletek a papok felügyelete alatt állanak, kik álbuzgalomból a legtöbb szépirodalmi művet, mint nem eléggé vallásos szellemmel irottat, a' könyvtárakból kitiltják. Igy vannak kitiltva p. Jean Paul művei a' philadelphiai olvasó egyletből. Mindezek mellett a német irodalom ismerete Amerikában is naponta halad. Jelesen Schiller drámái le vannak már forditva, még pedig olly sikerrel, hogy a' német eredetivel versenyezhetnek.

Hollandia, Dán- és Svédország irodalmaira különbözőleg van befolyással a német irodalom. Hollandia egészen külön irányban fejlődik, mint Németország, mindamellett hogy rokonfaj; s jelesen a német philosophiával a' legmerevebb ellentétbe helyezte magát. Sőt ha valamelly német különösen szépirodalmi művet le is forditnak hollandi nyelvre, azt egészen az ottani nemzeti szellem szerint dolgozzák által. Dániában már határzottabb a német szellem befolyása. Ott a legkitünőbb tehetségek Németországot ugy tekintik, mint gondolataik és nézeteik anyaországát, sőt sokan német nyelven is irják műveiket, s a német nemzeti költőkkel igen nemesen versenyeznek. Illyenek a többek közt: *Ewald*, *Baggesen*, *Heiberg*. *Oehlenschläger* stb. kik dán és német nyelven, 's német szellemben irtak. Svédországban régebben inkább franczia izlés uralkodott, azonban a legujabb időben a' nyelvnek az idegen elemektőli megtisztitása, 's a' nemzeti

irodalmi önállóságra törekvés nagy elismerést szerzett a' német elemnek, és sok részben annak utánzását idézte elő. Több oldalu törekvések diadalt szereztek Svédországban is a' német romanticának az eddig divatozott merev franczia classicismus felett, s a' franczia nyelv kényuraságát megszüntették. Nincs nevezetesebb német mű, akár a' tudományos, akár a' szépirodalomban, melly dán nyelvre ne volna leforditva.

Mint Svédországban, ugy Lengyelországban is franczia izlés volt az uralkodó, mignem az 1813 és 15-ki hadjáratok Lengyelországot a német szellemmel közelebbről megismertették, 's a' fiatalság által hévvel fölkarolt romantica, kezdé megdönteni az ó-franczia izlést. A genialis Mickiewicz volt ez átalakulás kezdeményezője, ki Shakespeare mellett, különösen Goethe, Herder, Schillertől kölcsönzé szellemét, s Németországot a' modern költészet anyaországának nevezi. Lefordittattak lengyel nyelvre Schiller dramái s lyrai költeményei egy része; Goethe és Uhland balladái. A' történetirók német példányok után képezék magokat, 's a' német philosophia iránti rokonszenv is több oldalról kezd mutatkozni a' lengyel irók közt.

Oroszországban szinte volt olly befolyása a' német irodalomnak, mint az angol és francziának. Péter czár uralkodása óta a' német elem lényeges részét alkotja az orosz kifejlődésnek, miután az orosz nemzeti irodalom képviselői közől többen egészen német miveltségüek. Igy p. *Lomonossow*, az orosz irodalmi nyelv és verselés teremtője a marburgi egyetemben képezte magát. *Derschawin*, a' hires odaköltő, *Chemnicer* a' meseiró, *Schukovsky*, 's több mások német példányok után képezték magokat, sőt ez utóbbi Schiller, Bürger, Uhland, Goethe balladáit részint leforditotta részint utánozta, átalában véve a' német irodalmat igen sok oldalról ismertette meg az oroszokkal, 's különösen Schiller „Orleansi szűz" czimü drámáját olly mesterileg forditotta le, hogy az eredetihez szóról szóra hasonlit, 's még is ugy tetszik, mintha egy önálló orosz nemzeti mű volna. Schukovszky nyomain többen is indultak, sőt az ujabb időben egy iskola alakult, mellynek nyelve orosz, de szelleme német, 's igy a' két nemzetiség rokonitására nagy befolyással van. A' német philosophiát Oroszországban hamarább ismerték meg, mint Angol- és Franczia-országban.

A' moszkvai egyetemnél már régen tanszéke van a' német philosophiának, 's különösen a' Schelling rendszere iránt kifejlődött nagy rokonszenv sokat tett az e' rendszerből eredő német széptani irány és müitészet terjedésére. Schelling rendszere annyira népszerüvé lett Oroszországban, hogy hivei tekintélyesebbek voltak minden más rendszert követők fölött. Különben az ujabb nemzedék igen nagy buzgalmat fejt ki a' német tudományos szellem minden oldalróli felfogása- és tanulmányozása körül.

Olaszországba, részint politikai viszonyok, részint a' nép szelleme miatt legkevésbé képes a' német tudományos, különösen a' philosophiai irány behatni. Ott még mindig a' mult századbeli franczia encyclopaedisták eszméi körül forog a' gondolkozás, mellynek a' mai viszonyok közt csupán a' puszta kétely, tagadás, nem pedig a' gondolatvilág organicai egységre hozása eredménye. Mindent, mi eddigelő Olaszországban, mélyebb gondolkozók által a' német szellem terjesztésére történt, csak határozat-

lan irányu kezdetnek, inkább dilettantismusnak lehet tekinteni. Le vannak ugyan forditva nagyrészint Klopstock, Schiller, Goethe, Uhland költeményei nagy részben, azonban e' forditásoknál a' szellem rendesen föl van áldozva a' forma elegans csinjának. A' műitészetben Winckelmann művei közelebbről uj forditásban jelentek meg, 's általános elismerésben részcsülnek, valamint Lessing „Laookon"-ja is.

Mi Olaszországról volt elmondva, nagy részint elmondható Spanyol ország és Portugalról is. Ez emlitett országokon kivül a' magyar irodalomra gyakorlott a' német igen sok oldalu befolyást, valamint több termékei az *ujgörög* irodalomban honosultak meg. Általában véve a' német irodalomnak a' különböző irodalmakrai olly terjedelmes hatását nagyon segiti elő azon sajátsága, hogy minden irodalmak közt a' legtöbb ugynevezett tisztán emberi elem van benne. — Sk.

Német tengeri erő. A' német tengeri erő élén, melly az egyesült, szabad Németország álmai közt első helyen merült fel, 1848-ban *Brommy* admirál állott. A' hajók többi parancsnokai 's első rangu hadnagyok nagyobb részint angolok, kik előbb az angol tengerészetnél voltak mint tisztek alkalmazva, 's most félzsoldra beállottak, tapasztalt tengerészek, kiknek megválasztása igen ovatosan történt. Nehány hibás fogást természetesen nem lehetett elmellőzni. Egyik ezen angolok közől, *Strutt* kapitány, ki „Deutschland" corvettet hosszabb ideig kormányozta, ismét elbocsáttatott. *Reichardt* hamburgi születés szinte mint hajóskapitány volt szolgálatban. Ezeken kivül még egy rajnatáji, 's három belga, kik mint tisztek szolgáltak a' kicsiny belga tengeri erőnél, melly azonban gyakran távolabbi expeditiókra is használtatott. A' másod rangu hadnagyok 's hajózászlótartók csupa németek, hanoveraiak, oldenburgiak, bremaiak, hamburgiak. Ezen fiatal emberekből, kiknek még természetesen sokat kelle tanulniok, főleg a' mi a' tüzérséget 's a' hajóhad viselését illeti, igen haszonvehető tengeri tiszttörzs növekedendett a' német tengeri erő számára. Igen nehéz volt ügyes kormányosokat találni. Itt Angolhonnak kellett szükségképen segiteni, 's igy 200 tapasztalt és próbált matróz fogadtatott zsoldba angol hadihajókról, kik képezendék az utánnok következőket. Bátor, vakmerő fiúk, mind azon előnyökkel és hibákkal, mellyek egy igazi britt matróznak tulajdonai. Szoros szigoru fegyelem nálok igen szükséges volt. A' német matrózok igen sokat tanultak már el tőlök. A' legénység többi része leginkább oldenburgi, hannoverai, bremai, hamburgi, mecklenburgi önkéntes matrózokból álla. A' hajók Schleswig-Holsteinban, nagyobb részt schleswig-holsteini matrózokkal láttattak el. A' tisztek és altisztek is nagyobb részt született schleswig-holsteiniak, kiknek elég alkalmuk volt a' dán tengerészetnél gyakorlást szerezni magoknak. *Donner* kapitány, ki a' schleswig-holsteini kis hajóhadat vezérlette, altonai születés volt, 's huzamosb ideig szolgált a' dán tengerészetnél. A' német tengeri erő az egységes német birodalommal együtt eltünt a' hullámokról, 's most már csak egyes német államoknak van tengeri ereje, Austriának az Adrián, Poroszországnak a' Bálton.

Nemours (Louis Charles Philippe Raphael) herczeg, második fia Lajos Fülöpnek, a' francziák volt királyának, szül. 1814. Párisban, nehány hónappal atyjának visszatérése után 21 évi számüzetéséből. Házi nevelé-

sének bevégeztével bátyával, az akkori Chartres herczeggel a' nyilvános tanintézeteket látogatta meg, nem csekély boszuságára a' Bourbonok híveinek, 's nagy örömére a' párisi polgároknak. Atyja a' juliusi forradalom által trónra jutván, bátyjával együtt a' hadi pályára lépett, mellyen fokról fokra haladott. 1832. részt vett az antwerpeni ostromban. Bátyjával (most már Orleans herczeggel) beutazta Németországot, ezután a' Constantine elleni első hadjáratban vőn részt, melly szerencsétlenül ütvén ki, később a' másodikhoz is hozzá csatlakozott, hol az előcsapatot vezénylé 's épen Damrémont tábornok közelében volt, midőn ezt halálos golyó találá; általában vitézül viselé magát. Ez alkalommal tábornokká neveztetett. 1840 aprilben nőül vevé Victoria Augusta Antonia herczegnőt, Szász-Koburg-Kohári Ferdinand herczeg leányát (szül. 1822.) A' kamarában inditványozott évi dotatiója ez alkalommal megbukott; de midőn 1842 jul. 13-án bátyja, Orleans herczeg feldülés következtében meghalt, a' király keresztülvitt egy törvényt, minélfogva N. herczegnek azon esetre, ha a' király elébb meghalna, mintsem Orleans herczeg fia a' párisi gróf nagykoruságát elérné, a' regensség biztositva lőn. Az 1848-ki februári forradalom kitörésekor február 23-án atyja az ő javára mondott le a' trónról, de ő el nem fogadta, hanem az Orleansi herczegnőre akarta átruházni. Ez utóbbival 's ennek két fiával jelent meg febr. 24-én a' követkamrában, de a' zavar kitörésekor velök együtt visszavonult 's nemzetőri álruhában Boulogne-on keresztül családjával együtt Londonba menekült. Midőn a' franczia nemzetgyülés az Orleansi család ellen a' számüzési törvényt mondá ki 1848 majusban, Claremontból adá be ez ellen óvását. Nagynénjének, Adelaide herczegnőnek halála által ennek hátrahagyott vagyonából 10 millió frankot örökölt. Az 1852 január 22-ki rendelet, melly az Orleansi javak elkobzását mondá ki, uj óvásra szolgáltatott alkalmat. — k.

Ney Ferencz született Budán 1814-ben május 26-kán. Nem sokára Sz. Fehérvárra került, 's ott három évig, azután Sopronban, végre Szombathelyen nevelkedett, hol atyja Ferencz kereskedést folytatott. Itt végezte bölcseleti tanulmányait, hol folyvást a' legkitünőbb volt illető osztályában. Atyja kivánságára, de saját hajlama ellenére Pesten orvosi pályát kezdett, majd azután Pozsonyban jogtanulói pályára lépett. De ellenállhatlan vágya a' nevelési tudományra vonzá őt. 1833-ban magánnevelői állomásra ment, (Lányi Imre főispán, azután Gr. Brunszwik Ferencz, végre gr. Sztáray Albert házánál) 's e' működést 1841-ki augustus végeig szakadatlanul folytatta. Ekkor Nagy-Mihályból Pestre jövén gr. Dessewfy Aurél felszólitására a ‚Világ' czimü politikai lap állandó dolgozótársa lőn 's a' lap mellett 1844-ki augusztusig megmaradt, a' mikor is a' kisdedóvó intézeteket M. O. terjesztő egyesület által aug. 19-én a' kisdedóvó-képezde igazgatójává választatott. 1850 junius hava óta, Antal Mihály halála után, ez egyesületnek egyszersmind pénztárnoka. Ezenkivül 1847 october óta a' festészeti akademiát gyámolitó társulat titkárakép is működik. 1846—48 a' magyar szobormüegylet titkárságát vitte. 1846-ban a' kir. m. term. tud. társulat rendes tagjává választatott. 1848 julius havában az egyetemes magyar tanári gyülésen elnökölt. 1848-ban egymaga volt minden pesti tanitók közt, ki városi képviselőnek vász-

tatott, 's ennek következtében 1849-ben két hónapi vizsgálati fogságban volt. — Irodalmi munkássága: 1836-ban lépett fel először, egy neveléstani értekezéssel. Azóta többféle értekezleti czikkeket irt szépmű-, erkölcs-, neveléstan és bölcsészet köréből, beszélyeket 's nehány verset is. Mindezek elszórva jelentek meg a' Rajzolatok, Századunk, Sürgöny, Csarnok, Közlemények, Lit. Lapok, Életképek, Irodalmi őr, Divatlap, Honderü, Pesti Hirlap, Világ, Budapesti Hiradó, Jelenkor, Társalkodó, Hetilap, Pesti Napló, Hölgyfutár, Családi Lapokban, az Emlény, Ajándok, Őrangyal czimű almanachokban, a' Kliegl-könyv, Pécsi-Aurora, Aradi vészlapok, Kisfaludy-Társaság évlapjai, Szivárvány, Losonczi Phoenix és Nevelési Emléklapokban. A' nemz. szinház számára több operaszöveget forditott olaszból és németből. Két eredeti darabja adatott a' szinpadon. Három izben nyert dijt: a' nemz. szinháztól népszinműért, a' Kisfaludy társaságtól tanköltemenyért, a' Tudós Társaságtól nevelési munkáért. — Önálló munkái közől eddig megjelentek a' következők: két tragoedia: Hilderik és Klodvig 1840; Nemzeti örömemlék: Emlékvonások Magyarhon nádorainak életéből 1846; Ibolyák, beszélyfüzér gyermekek számára, 1843; Gyermekek könyve 1846, második kiadás 1851; Kisdedovási Nefelejts 1845, második kiadás 1846; A' népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére, a' m. T. T. által 1847-ben koszorúzott pályamű, 1848; A' gyermeki kegyelet tolmácsa, 1851. — Kéziratban több dolgozat, történelem, természettudomány, neveléstan köréből, és számos szépirodalmi mű.— 1853-ban Garay János összes költeményeinek kiadásával foglalkozik.

Összegyüjtött beszélyeit legközelebb szándékozik kiadni. —

Nibby (Antonio) egyike az ujabb idők leghiresb régiségtudósainak (archäolog), született 1792. oct. 4., meghalt 1839. dec. 29-én, a' remekirók 's különösen a' görög nyelv alapos tanulmányozása után, még 17 éves korában Hellenica név alatt egy akademiát alapitott, melly azonban 1816. egészen feloszlott. 1814-ben a' Vatican könyvtára mellé mint görög nyelviró alkalmaztatott. Nem sokára ez után a' *Congregazione economica*-nál lőn alkalmazva, 1820-ban a' romai archigyimnasiumnál archäologiai tudományok tanárának neveztetett ki, 's az egyetem philosophiai collegiumába lépett. Később a' régiségek és szépmüvészetek főbizottmányának tagjaul, 's a' franczia akademiánál régiségtudomány tanáraul választatott. Becses régiségtudományi foglalkozásait N. avval kezdé meg, hogy Nardini negyedik kiadását, jegyzetek kiséretében, 's egy függelékkel a' régiek közlekedési utainak kezeléséről, közrebocsátá (1820). Ugyanekkor jelent meg értekezése a' béke templomáról, mellyben Constantin basilikáját elismeré. Erre következtek vizsgálódásai a' forum, via sacra és Flavius amphitheatrumáról, továbbá „*Régiségbuvárlati utazás Róma környékén,*“ (egészen átdolgozva e' czim alatt: „*Elemezése a' Gell által Róma környékéről adott ismertetésnek*“ 3. köt., 1837—38.) Ezen kivül megkezdé „*Régiségtudományi tankönyvét*“ (1. kt. 1828.) melly azonban nem több mint egy kivonat tanulók számára és „*A' római régiségek tankönyvét*“ (1 k. 1830). végül „*Róma 1838-ban*“ czimü műve (1. és 2. k. 1838—1840) jelent meg, mellynek a' hátrahagyott kéziratból folytatása fog eszközöltetni. A' szobrászművek (sculptura) 's emlékjelekről is több is-

mertető munkát adott N., mint: „*Értekezések a'haldokló vivóról*“ (1820) aztán, tanitója és az archigymnasiumnál előljárója, Lorenzo Ré, közremunkálásával: „*A' capitoliumi muzeum monumentumainak magyarázata*“ továbbá „*Villa Borghese válogatott monumentumainak leirása*“ és végül folytatása „*Museo Chiaramonti*“-nak. Ezen kivül ujolag kidolgozta Vasi ó „*Guida*“-ját. — Hs.

Nicander (Károly Ágoston) svéd költő, szül. 1799. Strengnäs-ben, nemzete most élő költői közt kitünő helyet vivott ki. Első költeménye az Upsalaban — hol tanult — megjelent „*Kalender für Damen*“ czimü zsebkönyvben (1820) jelent meg. Ugyan ez évben egy tragödiát is „*Runes-vardet eller den förste Riddarn*“ (a' Rúno-kard és az első lovag) adott ki, melly legsikerültebb művei közé tartozik. Ezek után megjelent tőle: „*Runorna*“ (A' runók), 's mintegy 16 költemény, báró Hamilton, barátjának jegyzeteivel. Nem sokára közrebocsátá a' svéd akademia első pályadijával koronázott költeményét „*Tasso's Död*“ és „*Konung Enzio*“ A' koronaherczeg és az akademia segélyezése mellett 1827-ben Olaszhonba utazott, de ez utazásnak reá nézve csak szomoru eredménye lőn. Szegényen, adósságokkal terhelten, 's tört szivvel tért hazájába vissza, hol megint uj gyötrelmek vártak reá, miután a' kalmárkodásnak sehogy sem vala barátja, 's észbeli tehetségével sem tuda uzsoráskodni. Ámbár „*Minnen fran Södern*“ Örebro 1831. valamint „*Hesperidák*“ czim alatt kiadott beszélyei is jelentékeny dijt nyertek; ez öszveg nagyobb részét adósságai fedezésére kelle fordítnia. Gyakran a' legsanyarubb szükséggel küszködött. Iszákosságra adta magát. Régi barátja báró Hamilton jószágára vitte ugyan; de nehány év mulva N. visszatért Stockholmba, hol egy könyvárusnál dolgozott. Utolsó költeménye „*Lejonet i öcknen*“ egy apotheosis Napoleonra. Meghalt 1859. február 7-én. — Hs.

Niccolini (Giovanni Battista) az ujabb olasz drámairók legkitünőbbike, egy florenczi patricius család fia, született dec. 31-én 1785. a' s. giuliano-i fürdőkben, Pisa mellett. A' pisai egyetemben főtanulmányául a' philosophiát, jogtudományt és remek-irodalmat tüzte ki; ismeretei és műveltsége által csak hamar barátok és tekintélyes pártfogókra tett szert, 's az akkori hetruriai királynő, Marie Louise Bourbon, őt történelem és mythologia tanárává és a' szépművészetek akademiájának könyvtárnokává nevezé ki Florenczbe. Mint akademiai tagnak többször alkalma volt nyelvismereti és itészi túlsulylyal biró tehetségét bebizonyitni. Ekkor irta e' két munkáját: „*A' népnek a' nyelvképzésnéli befolyásáról*“ és „*Észrevételek Monti birálatára a' Crusca szótáráról.*“ Prózai stilje az olasz irmodor példánya, nemes, erőteljes, öszhangzatos, tömör és elegans. Első szomorujátéka; „*Polyxena*“ a' Crusca által kitüzött pályadijt 1810. elnyerte. Későbbi művei közül emlitendők: „*Ino és Themisto*“; „*Medea és Oedipus az Eumenidák ligetjében*“; „*Mathild*“; „*Nabucco*“; „*Antonio Foscarini*“ (egyike legsikerültebb drámáinak, tárgya Velencze történetéből véve) és „*Procidai János*“. N. öszves munkái 1831-ben Florenczben megjelentek. Utolsó drámái „*Lodovico il Moro*“ (1834), „*Rosamunda*“ (1839) és „*Arnoldo di Brescia,*“ melly mindjárt megjelenése után a' római indexbe iratott, miután költő abban nem csak az idegen járom lerázása mellett, hanem az egyház világi hatalma ellen is föllép. — Hs.

Niemcevicz (Julian Ursin) egyike a' legünnepeltebb lengyel hazafiaknak; hires mint polgár, katona, államférfiu, történetiró és költő; született 1757. Litvániában. Még fiatalon, mint követ Liefland részéről, résztvett az 1788—1792-ki országgyüléseken, hol nem csak első volt, ki a' polgárság jogait a' nemesség kiváltságaival szemben védte, hanem Mostowski várnagygyal és Weyssenhoff József lieflandi követtel együtt egy politikai lapot is inditott meg, melly bár rövid ideig (1. Jan. 1799.) állhata fenn e' czim alatt: „*Külföldi és nemzeti újság*" a' közügynek fontos szolgálatokat tett. Ugyan ez időben N. hogy polgártársait föllelkesitse, megéneklé a' nemzet hőseinek tetteit, mig a' fiatal költő drámái polgáreréynekről beszéltek a' közönséghez. Ez alkalmi darabok közt megemlitjük: „*A' követ hazatérését*" Az 1791. május 3-ki alkotmány kihirdetése után, e' nevezetes nap megünnepléseül, tőle egy uj dráma: „*Kazimir a' nagy*" jött szinre. — Egy regényes esemény őt Kosciuszkoval a' legbensőbb viszonyba hozá, 's midőn ez 1793. Krakóban a' szabadság lobogóját felemelé, N. a' generalissimus segédje lőn és lelkesitő proclamatiókat, napi parancsokat és csatatéri tudósitásokat irt. A' szerencsétlen *maciejowicei* csata alkalmával (10. oct. 1794.) megsebesülvén hadvezérével együtt, N. az oroszok kezébe esett. Midőn I. Pál 1797-ben a' Siberiába és Oroszország erősségeibe szállitott foglyok közől 14,000-et szabadon bocsáta, vonakodott a' költőt is szabad lábra állitni. Csak Kosciuszko kérelme eszközlé ki az engedélyt, hogy őt Amerikába kisérhesse. Fogságában leforditá Pope „*Fürtrablás*"-át. A' vágy, látni családját, 1802. Varsóba voná őt, hol költeményeit és prózában irt dolgozatait két kötetben kiadá. Aztán visszament Párisba, innen megint Amerikába, hol megnősült. Az 1806. év hazájába vezeté őt vissza, hol 1830-ig mint senatusi titoknok volt alkalmazva. A' lengyelek törekvései és reményeiben 1812-ben a' legmelegebb részt vett, 's különösen „*Lithvánia levelei*" által az akkor késlekedő litván közérzületet kitörésre ösztönzé. A' királyság megállapitása után 1821-ig a' nyilvános nevelési bizottmány tagja maradt, de Grabowsky Stanislaus ministerré tétetvén, eltávolittatott a' költő. A' hires Staszic halála után, a' tudomány-barátok társaságának lett elnökévé. — Az imádással határos lelkesedtséget, mellyel a' nép 's különösen a' lengyel fiatalság hozzá ragaszkodott, N. Varsóban 1819-ben megjelent történeti legendái és dalai által, mellyek a' lengyel történeteket kezdettől egész Poniatowskyig magokban foglalák, idézte elö. E' dalok olly rendkivüli hatást gyakoroltak, hogy az 1830-ki felkelésig már 15 kiadást értek. A' forradalom kitörése után 1830. azonnal a' közigazgatási tanács tagjává lőn kinevezve, 's mint tanács-titoknok megirá a' jegyzőkönyvet, melly szerint a' Romanow-ház a' lengyel tróntól megfosztatik. Midőn az oroszok a' Visztula balpartjára átkeltek, elhagyá hazáját, 's előbb Angliába, majd Párisba utazott, hol a' menekültek számára egy nyilvános lengyel könyvtárt és lengyel történetbuvárlati társaságot alapitott. Czartoryiski herczeghez ragaszkodásáért a' democraták részéről sok bántalmat kelle szenvednie. Meghalt majus 21-én 1841-ben, 's Montmorencybe, Kniaziewicz mellé temettetett. Legjelentékenyebb művei: „*III. Zsigmond uralkodása*" (Varsó 1819. 3. k.) és „*Történeti emlékek gyüteménye a' régi Lengyelországról*" (1812. 4 k.) Történeti regénye „*Tenczyn Já-*

nos“ 1825-ben jelent meg. „*Leybe és Siora*“ egy sok jó oldalokkal biró zsidó-regény. Néhány operaszöveg, vig- és szomorujáték, valamint számos forditások francziából és angolból vannak tőle. Költeményeinek válogatott gyüjteménye „*Lengyel történeti dalok*“ czim alatt, zenekiséret és rézmetszetekkel (Varsó 1816. németül Gaudytól Lipcse 1833.) 's minden dalai és legendái franczia költők által átforditva, folio-diszkiadásban, Parisban Didotnál jelentek meg.— Hs.

Niemeyer (Herman Agathon) hittudomány tanára Halleban és a' Francke-féle alapitvány igazgatója ugyanott; az elhunyt korlátnok legifjabbik fia, született január 5-én 1802 Halleban, hol iskolai tanulmányait, később Göttingában hittudományt, nyelvészetet és bölcsészetet végze, 1826-ban Jenában a' hittudomány rendkivüli tanárává lőn, 's atyja halála után 1829. mint a' Francke-féle alapitvány egyik igazgatója, 's a' hittudomány rendkivüli tanára visszahivatott Halle-ba, miután már az az előtti évben a' göttingai hittudományi kar tudori méltósággal ruházta föl. Főbb érdemei: egy elemi és egy leányoskola felállitása, a' királyi pädagogium ujból szervezése, egy stereotyp és három gyorssajtó létrehozása. Atyjának több iratait szedte rendbe, 's adta ki, 's végül egy önálló munkát: „*Collectio Confessionum in ecclesiis reformatis publicatorum*“ (Lipcse, 1840.) végzett be. — Hs.

Niemejovszki (Vincze) született 1784. Slupinban (vicluni kerület) Nagylengyelországban, 1798-tól fogva Varsóban különösen a' széptudományok és költészettannak szentelé szorgalmát, később meglátogatta a' hallei és erlangeni egyetemeket. Nagylengyelország akkor porosz uralom alatt állván, N. a' varsói herczegségnek 1808-ki szervezéseig porosz hivatalt viselt. Ekkor jószágaira vonult. Az 1818-ki lengyel országgyülés megnyiltakor polgártársai követnek választák. Oroszország elleni élénk oppositiója által csakhamar kitüntette magát. Midőn 1825-ben Varsóba az országgyülésre utaznék, ezért a' gensd'arme-ok által befogatván, jószágára visszavitetett, hol sokáig szigoru őrizet alatt kellett maradnia. Az 1830-ki forradalom kitörése után Varsóba utazott, a' nemzeti kormány tagja lőn, köztiszteletet vivott ki, de az augustusi gyilkolás után lemondott. Varsó eleste után, Modlinba ment a' táborral, az oroszok kezébe esett, 's Siberiába transportáltatott. Utközben azonban 1834. vége felé elhalt. — *Bonaventura N.*, az előbbinek öcscse, szül. sept. 4-én 1787; tanulmányait a' berlini és erlangeni egyetemeken végezvén, több évekig Német-, Angol- és Frankhonban utazott, 's 1820-ban a' lengyel országgyülés tagja lőn. Itt bátyjával együtt az ellenzék élére lépvén, nemkülönben fogságra vettetett. 1830-ban a' forradalomhoz csatlakozott, igazságügy-, 's Chlopicki bukta után belügyministerré lett. Varsó ostroma után Zakrozyn-ban rövid ideig az akkori lengyel kormány feje volt, aztán Rybinskivel átlépett Poroszországba, Párisba vonult, 's ott jun. 15-én 1835. elhalt. Lengyel nyelven irt munkája: „*A lengyel forradalom utolsó eredményei*“ (Par. 1833.) — Hs.

Niger, (folyó) *Dsholiba* vagy *Kawara*, Középafrika legjelentékenyebb folyója, kellőleg csak mintegy 26 év óta ismeretes. E' gyönyörü folyam futása körülbelöl 400 mföldet tesz, itt ott 8000 l. széles és 22 ágban szakad az oczeánba. Neve még az ó-korból veszi eredetét, 's az arabok által

most használt elnevezéssel „*Nil el kabir*“ azaz: a' fekete folyó egyértelmü. Herodot a' maga idejében ép olly kevéssé tudott valami biztost e' folyó, mint az egyptomi *Nil* forrásáról; miután azonban hallá, hogy a' Nigerben valamint a' Nilben krokodilok és vizilovak tanyáznak, gyanitá, hogy a N. nyugotnak foly 's tán a' Nillel egy és ugyanazon folyó. E' vélemény egész az ujabb időkig fenntartá magát. Csak Browne igyekezett azt „*Travels in Africa*“-jában megdönteni. Az 1796 évig még egy europai sem látta a' Nigert; *Mungo-Park* (lásd ezt) volt az első, ki az emlitett évben Sego városához ért, 's a' folyamban, melynek partján az van, 's mellyet a' bennszülöttek *Dsholiba*nak neveznek, a' régiek N-jét felismerte. Mungo Park a' Nigert le Silla városáig és fel Bammakuig kisérte. A' londoni „*African Association*“ (l. Afr. társ.) egy illy fontos folyam kikutatását igen fontosnak találá. Mungo Park hazatérte után 1805-ben e' czélból megint kiküldetett. Szárazon ért Bammukaba, innen lehajózott a' Dscholiban Timbuktuig, hol a' folyó délkeletnek kanyarodik, 's a' benn szülöttek azt Quorra vagy inkább *Kawarra*nak nevezik. Minthogy azonban Mungó Park Bussában 1806. elhalt, 's naplója elveszett, a' Timbuctu és Bussa közti tér, mellyet azóta senki se utazott be, előttünk ismeretlen maradt. Reichardt megkisérté ugyan egy értekezésével „*A' Niger folyása*“ a' „Geographiai ephemeridák“ban (12. k. 1803.) azon véleményt gyökerezteti meg, hogy a' N. Afrika közepének hegyes vidékein tör délnek; de e' nézet nem fogadtaték el. Még 1817-ben jelent meg Londonban James Riley azon utazási-értesitése, hogy a' N. valóban áttör a' hegységeken, 's a' tengerbe szakad. Még egyet állitának: hogy a' folyó, melly Loango és Congo vidékei közt Zaire vagy Congó-folyó név alatt a' tengerbe szakad, nem más mint a' Niger. De M'Queen „*View of Northern Centralafrica*“-jában világosan megmutatá, hogy a' N.-nek a' Benini öbölbe kell szakadnia. *Clapperton* (l. ezt) és *Denham* (l. ezt) 1825-diki utazása által e' velemény megerősödöén, a' brit kormány 1830-ban *Lander Richardot* (l. ezt), Clapperton utitársát, ki annak naplójával haza tért volt, kiküldé a' N. közelebbi kipuhatolására. Lander és öcscse, kiket maga mellé vett, szárazon Bussába értek, itt hajóra szállván, a' folyamon lefelé indultak, 's mintegy 560 ang. mf. ut után, a' tengerbe értek. Kivilàglott, hogy ugy a' Nun mint a' Calabar a' Nigerdelta ágai. Igy lőn a' kérdés megoldva. A' N. forrásait *Laing* (l. ezt) még 1822-ben nem távol a' Senegal és Gambia forrásaitól Loma hegyén fölfedezte. Lander 1832-ben egy uj vállalatot vitt ki, a' Beninöbölnél két gőzössel a' N-be hatolván; ugyanekkor Laird és Oldfield is megkisérték ezt, 's utóbbi mintegy 100 ang. mföldet hagyván hátra, Rabbaig tört. Becroft kapitány vezénylete alatt „*Ethiope*“ gőzös még tovább ment, névszerint Lever vagy Layaba-ig, 50 ang. mf. Rabban felül, 's csak 30 Bussán alól. A' sokat emlitett Niger-expeditio, melyet a' *Society for the exstinction of the Slave trade* sürgetésére, a' brittkormány 1841-ben kiküldött, a' Nigerdelta által megvesztegetett veszélyes lég miatt roszul ütött ki; azonban több kereskedő hajók évenként megteszik utjokat a' Nigeren. — Hs.

Nilsson, (Sven,) természettörténet tanára Lundban, Svéczia leghiresebb zoologja, született 1787. Schonen-ben, 1811. természettörténet-ta-

nitó a' lundi egyetemben, meglátogatta a' zoologiai muzeumokat Stockholm, Upsala, 's több városokkan, 1816. Norvegiába utazott, 1818. orvos-tudor lőn, 1819. a' természettörténeti muzeum igazgatója, 's 1821. czimzett tanár. Majd 1828-ban elvállalta a' stockholmi tudóstársaság zoologiai gyüjteménye feletti felvigyázatot, 1832. természettörténet tanára lett, a' papi rendbe lépett, 's egy alafát (praebenda) kapott. Legkitünőbb munkái: „*Ornithologia Suecica*“ (2. k. Stockholm 1817—21) „*Skandinavisk fauna*“ 1—4. k., 1820) „*Historia molluscorum sueciae*“ (1832.) „*Petrificata suecana formationis cetaceae*“ (1827. fol.) több iratok a' svéd halászokról (1826. 1828 és 1832) „*Prodromus ichtyologiae scandinaé*“ (1832). Utolsó müve: „*Skandinavia őslakói*“.

Nógrádmegye. Szomszédjai északról Zólyom, keletről Gömör, Heves, délről Pest, nyugotról Hont megyék. Ezelőtt négy főbirói járásra oszlott: losonczira, fülekire, szécsényire, 's kékkőire; a' legujabb felosztás szerint azonban nyolcz közigazgatási járásbirósága van, ezek a': balassagyarmati, szécsényi, losonczi, füleki, sztregovai, kékkői, nógrádi és sziráki. *Területe*: nagysága $77^{670}/\square$ mfl. használható földje: 832,327 hold, mellyből 350,560 h. szántóföld, 41,352 h. rét, 42,839 h. szőlő, 5225 h. kert, 54,137 h. legelő, 338,214 h. erdő. A' megye belsejét számos kisebb nagyobb hegyek, dombok futják meg, 's azért a' losonczi, szécsényi, balassagyarmati, vadkerti 's zagyvamelléki egyenkint alig 3 mérföldnyi rónaságokat kivéve, egész területe hegy völgy, 's ezer változásokkal teljes, a' természetnek minden ajándékival gazdagon ellatva, 's bájoló szépségü vidékekkel, a' kősziklás hegyormokra épült egykor nevezetes várak omladványaival gyönyörködtetve. A' hegyeknek kisebb nagyobb magassága még az éghajlatban is, nevezetes változatosságot idéz elő; igy északi oldalon a' megyének mintegy hatodrésze hideg és zordon, e' mellett a' föld köves, terméketlen: őszi gabonát ritkán, tiszta buzát soha sem terem: főterméke zab, burgonya stb. ellenben a' déli résznek van bővségben buzája, bora, szénája, fája, gyümölcse, 's midőn az éjszaki tótok érett szilvát is alig kapnak, akkor a' déli helységek dinnyével, dohánynyal, borral, sőt gesztenyével is kereskedést űznek. Legtermékenyebb a' *vadkerti* 's *zagyvamelléki* rónaság; a' déli helységek földje a' hegyesebbb vidékeken is jó, hanem a' hirtelen jövő záporoktól nagyon sokat szenvednek. Az egész megye levegője tiszta, egészséges. A' nógrádi hegyeket az *Ipoly* vize északi 's déli tömegre osztja: északon a' *korponai* hegysor ágazatai, 's köztök nevezetesebb hegycsúcsok a' *Liszecz*, mellynek tetején régi sánczolások maradványa látható; *Osztroski* és *Streborny*, mellyek a' Zólyomba vivő hosszú pilai völgyet képezik. A' délre esők összefüggésben vannak a' *honti, börzsönyi* hegyekkel és Gömör vmegye felé huzódván, menetközben Nógrád és Pest megyében képezik a' *Cserhátot*. Nevezetes hegyek e' tömegben a diós-jenői, őz, szarvas, vaddisznó 's számos vadjaival; *Naszál* Vácz felett, ennek déli oldalán hires bor terem, tetejéről pedig Budapestet, sőt tiszta időben Kecskemétet is megláthatni; *Szanda, Várhegy, Karancs, Medves, Sátoros* és *Bucson*, ennek tetejét hó fedi sokszor nyárközepén is. A' nógrádi hegyormokon több történeti nevezetességü 's hajdan nagy szerepet játszott vár feküdt u. m. Kamorvár, Nógrád, Szanda, Buják, Ecseg, Hollókő, Sámsonvár, Pogányvár, Baglyas,

Salgó, Somoskő, Fülek. — A' megyének két fő folyója van: az *Ipoly*, eredetét a' málnapataki hegyekből veszi, 's alább dél majd nyugotnak folyván, B. Gyarmaton alól Hont megyébe lép által. Folyása sebes, 's ha az északi hegyeken olvadni kezd a' hó, akkor rendesen kiönt 's elboritja egész völgyét; egyébiránt utjában 40-nél több malmot hajt. A' *Zagyva* hasonnevü helységnél egy kis forrásból fakad 's a' medves hegyek alján, Szürös nevü völgyön keresztül folyván, délnek tart és Nemtitől kezdve elválasztja a' megyét Hevestől, *Losoncz*, *Tugár*, *Sztregova*, *Szalatnya*, a' sebes *Kürtös*, *Fekete viz*, a' lassu *Lókos*, *Tarján*, *Dobroda*. Nagyobb tava egy sincs; kisebbek kőzől említést érdemel a' Csertó, Vizlási 's a' Zsumbtó Nógrád mellett. Ezek partjain termett növények annyira mérgesek, hogy ha a' marha belőle eszik, felpuffad tőle 's megdöglik. A' *halászi* kis tó csukáiról hires, a' *diós-jenői* pedig pontyairól és czompóiról. — *Lakosok*. A' megye népessége 192,128 lélek 's ezek 11 mvárosban, 252 faluban, 130 népes pusztán és más lakhelyeken tartózkodnak. Esik egy □ mfldre 2495 lélek. Nyelvökre nézve a *magyarok* 125,048 lelket számlálnak és a' megye délkeleti részeit foglalják el; a' *tótok* az északnyugati részeken laknak, ugy hogy Losonczon felül már egy magyar helység sincs, számok 62,078 l. *Németek* Szendehelyen, Berkenyén, Szécsényen, Balassa-Gyarmaton s Katalin pusztán laknak, összesen mintegy 1000, 's a' szőlő 's dohány-termesztést nagy szorgalommal folytatják. Zsidók száma 4000. Vallásukra nézve: van 131,198 romai kath. 's az esztergomi érsektől, továbbá a' váczi 's rozsnyói püspököktől függenek, olly formán, hogy az elsőnek megyéjébe 26, másodikéba 25, harmadikéba 24 anyaszentegyház esik. Az evang. hitv. 41 anyaszentegyházait 52,315 lélekkel a' bányavárosi superintendens igazgatja. Reformatusok 5 anyaszentegyházban 4428 lelket számlálván, egyen kivül mind a' dunántuli superintendentiához tartoznak: ó-hitü anyaszentegyház egy van Balassa Gyarmaton a' budai püspök kormánya alatt 83 lélekkel. A' megye nemessége 17468 főre ment, ezek között 4367 szavazó. Az uradalmak birtokosai: *divényi* gróf Zichyé, senioratus; *kékkői* báró Balassáé, *balassagyarmati* gr. Zichyé s b. Balassáé; *gácsi* s *vilkei* gr. Forgáché: *füleki* Szász-Coburg herczegé 's többeké; *bujáky* hg. Eszterházyé; *salgói* Jankoviché; *nógrádi* a váczi püspöké; *szécsényi* Pulszkyé 's többeké; *n. oroszi* gr. Berchtoldé. Ezeken kivül még számos fő's középosztálybeli földes urak. — *Ipar és kereskedés*. *Tisztabúza* a' déli részeken sok és igen jó termesztetik, de még is legszebb a' vadkerti 's zagyvamelléki kövér rónaságon; legdrágább szokott lenni a' losonczi piaczon, a' fülek-püspöki búza. *Rozs* igen sikeres terem a' balassa-gyarmati homokos térségen. *Árpa* elég. *Zab* legtöbb az éjszaki hegyek között, hol az őszi vetés csak elsilányul 's igen sok helység zabkenyérrel él, e' mellett a' hajdina termesztés üzetik. *Kukoricza* a' déli, *burgonya* pedig az északi részeken van divatban. *Lencsét*, *Borsót* az északi tótok olly mennyiségben termesztenek, hogy vele aztán kereskedést űzhetnek. *Kendert* és *lent* csupán házi szükségre termesztenek, de *dohánytermesztésből* nehány helység él. Legjobbnak tartják a' becskeit; az endrefalvai igen erős és sárga portubáknak való, a' pataki, kisterenyei, salgói szinte birnak némi hirrel. *Gyümölcs* igen sok, de a' nemesitésre általánfogva kevés gond fordittatik, mind a'

mellett hogy a' Szentiványi-féle jól rendezett gyümölcsfatenyésztés Tolmácson, 's még egy pár birtokos igen jó példával megy elől már jó idő ota. Az éjszaki hideg vidékeken csak alma, körte, cseresznye 's szilva terem, de ez is ritkán érik meg tökéletesen; ellenben a' déli rész dinnyét, baraczkot, mandolát és gesztenyét is nyújt. *Szőlőt* a' déli 's éjszaki rész termeszt legtöbbet; a' losonczi járásban és a' fülekinek nagy részében a' szőlő meg nem érik; a' borok között legjobbak a' rádi, kosdi, szandavárallyai, pencsi, jobbágyi, bujáki, csalári, legéndi, badonyi stb. — *Szarvasmarha* 's *lótenyésztés* említést sem érdemel; a' juhtenyésztés emelkedőben a' losonczi gyapjuvásár bizonysága szerint. Divény körül jó turót és sajtot készitenek. A' *sertéstenyészet* egy főágát teszi a' gazdálkodásnak, mit a' rengeteg bikkes és tölgyes erdők, a' sok kukoricza nagyon elősegitenek, úgy hogy e' tekintetben kevés megye haladja felül Nógrádot. A' pohánka termesztő vidékek nagy gondot forditanak a' méhtenyésztésre is. Habár a' megyének sok hegye van, de azért nemes érczeket nem mutathat, bányája nincs; de van többféle köve, fejérkrétája, kőszene 's ásványos vize igen nagy mennyiségben. Az éjszaki tótok fából mindenféle eszközöket t. i. hordókat, abroncsokat, kerekeket, taligákát, villákat, lapátokat készitenek; a' divényiek szitákat, rostákat kötnek, a' málnapatakiak, divényhutaiak a' széditő meredekségü bérczekről lehordják a' fenyőszálakat; zsindelyt, léczet, karót és deszkát készitenek. Jó hirben álló *pipákat* roppant mennyiségben készitenek Podrecsányon, Tamásin, Maskován. *Cserépedényeket* Poltár, Nagyfalu 's több helység készit; igen jó *meszet* égetnek Szőlösön, Szupatakán; jeles *üveghuta* van a' bzovai pusztán, Szinóbányán és Divényhután. Sok kézmüves lakik Losonczon, Tugáron, Gyarmaton, Füleken, Szécsényben. Gácson hires *posztógyár*, melly hazánkban a' legnagyobb gyár e nemben, 's évenként egypár ezer mázsa gyapjút képes feldolgozni. Ugyan itt van egy nagy *répaczukorgyár* is. Balassa-Gyarmaton néhány posztós van és évenkint mintegy 5000 rőf posztót készit. Legfontosabb gabonapiacz és kereskedőhely Losonez, ide járnak gabonáért a liptóiak, zólyomiak, és a' csütörtökön tartatni szokott hetivásárokon egész éven át 100,000 mérőn felül elkél; de ezen mennyiséghez Heves megye is több ezer mérővel járul. A' *bort* a' bányavárosok veszik meg, 's részint Váczon által Pozsony és Nyitra felé hordják fel a' Dunán. A' losonczi hires gyapjuvásáron évenként több mint 10,000 mázsa gyapju kél el. *Nevezetességek*: *Fülek* mezőváros egykor zivataros időkben a' Heves, Pest és Nógrádmegyei közgyülések tartásának helye, 's pompás épületekben gazdag város volt; egy sziklás hegyre épült vára egykor oltalombástyája a' bányavárosoknak. *Ipoly-Bolyk* falu, Katona István nevezetes történetirónk születéshelye. — *Kis Terénye* népes falu; itt hajdan Rákóczynak pompás épülete volt, helyén most kendert tenyésztenek; — *Ozdin* mellett a' hegytetőn egy régi vár omladványai láthatók; *Salgó-Tarján* falu mellett sürü erdőségek között egy magas és csúcsos hegyen láthatni a' régi Salgóvárat; *Zagyva* falu mellett szinte váromladék; minőkben általán véve a' megye igen gazdag; *Bánk* falu mellett van egy tó, melyet a' köznép *tengerszemnek* nevez, mélységét ekkorig meg nem mérheték; hal némelly apróbbakon kivül, nincs benne; *Romhány* falu mellett 1710-ben Rákóczy Ferenczet a' császári seregek

megverték; *Szügy* falu, egykor a' megyei közgyülések, 1790 után pedig a' törvényszékek tartásának helye; *Tereske* falu, egykor apátság volt. — VZS.

Nodier (Charles Emanuel) az ujabbkori franczia-irók jelesbjeinek egyike, született Besançon-ban, april 28-kán 1783, mások szerint 1780-ban. A tudomány-szeretet korán Párisba vezeté őt, hol költeményeket és regényeket irt. Köztársasági elveinek daczára, gyakran királypárti clubbokba bonyoliták barátai, igy irta ismeretes ódáját: „*La Napoléone*“, melly Franciaországban rögtön lefoglaltatott ugyan, de az angol lapok közlék azt. Ezért N. többször be lőn börtönözve, s végül nagy kegyből szülővárosába számüzetett. Ezt elhagyván, bebolygá Jura völgyeit és Schweicz bérczeit. Szerencsétlenségére, ez időben e' vidékeken egy Napoleon elleni complott fedeztetett fel. Természetes hogy a' „*Napoleone*“ kóborgó szerzőjét befogták. A parasztok kiszabaditák. N. megint a' hegyek közt bolygott, gyakran kenyér és fedél nélkül. Végül Schweiczba ért, hol egy nyomdába correctornak állott be, s utoljára eltökélé magát, szerzetessé lenni; azonban még maga idejében értesülvén, hogy a franczia kormány kiadatását rendelé meg, ujból bolygani indult, és álöltönyök 's más cselfogások segedelmével, szerencsésen megmenté magát. Később olasz művészek társaságában visszatért Franciaországba, s miután az őt fenyegető befogató-rendelet megszüntetett, Dôle-ban felolvasásokat tartott a' szép-tudományokról. Majd Laibach-ba vonult, hol városi könyvtárnok lőn. Bertrand tábornok közbenjárására végül az illir tartományok administratora és az „Illir telegraf“ szerkesztője lett. 1814-ben visszatért Franciaországba, elvállalá a' Journal des Débats segédszerkesztőségét, a' Bourbonok részére állt, s „*Napoleon au 4. May*“ czimü röpiratában Napoleon ellen és a' restauratio mellett szólalt fel. A' száz napok alatt ujból el kelle magát rejtenie, 's csak 1815. kezdődött nyugalmas élete. Ragaszkodását XVIII. Lajos nemesi rang, a' becsület-rend keresztje, s 1824-ben egy alhadszertár-könyvtárnoki és később főkönyvtárnoki állomással jutalmazá. 1834. az akademia tagja lett. Meghalt Jan. 26-án, 1844. A' közönség egy része Nodier-t regényirónak ismeri, de jelentősb érdemeket vivott ki mint nyelvtudós és itész. Munkái: „*Dictionnaire des onomatopées de la langue française*“ (Paris 1808. másod. kiad. 1828.) „*Examen critique des dictionnaires de la langue franç.*“ (Ugyanott 1829.) „*Dictionnaire universel de la langue française*“ (Ugyanott 2. k. 1828.) „*Elements de linguistique*“ U. 1834.) „*Dissertation sur l'usage des antennes et sur l'organe de l'ouie dans les insectes*“ (Besançon 1798); „*Bibliotheque entomologique*“ (1828). Nyelvezete tiszta, prózája erőteljes, költészete szabad röptü. Megemlitendők: „*Poésies diverses*“ (Paris 1827); regényei közől: „*Le peintre de Salzbourg*“ (U. 1803 és 1820); „*Jean Sbogar*“ (U. 1818—1820); „*Thérése Aubert* (1819); „*Smarra*“ (1821); „*Trilby ou le lutin d'Argoil*“ (1822); „*Le roi de Bohême et ses sept chateaux*“, végül: „*Les souvenirs, épisodes, portraits, pour servir à l'histoire de la révolution*“ (1831) valamint „*Histoire des sociétés sécrétes de l'armée*“ (1815); „*Les souvenirs de la jeunesse; Mademoiselle de Marsan*“ (1832); és „*Memoires de Maxime Odin*“ (1832). A' bibliographia és irodalom történetére nézve figyelmet érdemel még Nodier e' munkája:

„*Question de la litterat. legale du plagiat, de la supposition d'auteurs des supercheries qui ont rapport aux livres*“ (2. kiad. 1828.) — Hs.

Normanby (Konstantin György Phipps) *Mulgrave* Károly, marquis,lord *Henry Mulgrave* fia, született 1797-ben, a' cambridge-i egyetemben a politikai tudományokat tanulmányozta, 's azoknak bevégezte után családi befolyás által, a' parlamentben ülést nyert. Már a' katholikusok emancipatioja mellett tartott *maiden-speech*-je (mint az angolok egy parlamenti tag első beszédét nevezik) figyelmet gerjeszte. Miután azonban politikai nézetei atyjáéival ellenkezők valának, a' fiatal ember csakhamar visszavonult a' közügyektől. Sokáig tartózkodott Olaszhonban, hol kizárólag e tartomány művészete és irodalmával foglalkozott, 's 1822-ben visszatért Angliába, hol megint a' parlamentbe lépett. Politikai meggyőződése nem változott, 's az inditványt, mellyel Lord John Russel parlamentreformot sürgete, komolyan és nyomatékosan támogatá. Atyja halála után, (1831) mint gróf Mulgrave a' lordok házába lépett. Nem sokára Jamaika kormányzójának neveztetett ki, hol szelid jellemének daczára, meglepő erélyt fejte ki. Arról volt szó, hogy a' britt gyarmatokban a' néger-rabszolgák titokban felszabadittassanak. Az ültetmények tulajdonosai, kiknek Jamaika alkotmánya szerint, a' törvényhozó hatalom kezökben van, mindent elkövetének ennek meggátlására. Mind e' mellett sikerült lord Mulgravenak, a' néger-rabszolgák állapotján lényegesen segitni. Meggyengült egészsége miatt 1839-ben visszahivatását kéré. Midőn gróf Grey letünt és Lord Melbourne a' cabinet élére lépett, Mulgrave kapá meg a' titkos pecsétet, mellyet Lord Carlisle letett vala. Már négy hó mulva azonban a' ministerium kénytelen volt a' toriknek engedni. Herczeg Wellington és sir Robert Peel rövid időközi kormánya alatt a' whigek megint elő lépvén, gróf Mulgrave Irland lordhadnagyának neveztetett ki. 1839-ben a hanyatló lord Glenely helyébe mint a gyarmatok államtitkára a' miniszteriumba lépett. A hathatós rendszabályok, mellyeket az uj miniszter inditványozott, olly élénk ellenzékre találtak, hogy kevés hónap mulva az uj cabinet állása kétséges lőn. A' fiatal királynő nem akarta elfogadni a' miniszterek elbocsátását, N. marquis azonban felcserélé állását egy bel-ügy miniszterivel a' gyarmat-kormánynál. E' változás sem volt képes a' cabinetet megmenteni a' bukástól, 's következő évben a' királynő kényszeritve lőn miniszterei elbocsátni. Különben N. a' felsőházban folytonosan azon párt mellett maradt, mellyet mindig övének ismert. Több regényt irt: „*Matilda*“ (1825.); „*Yes and no*“ 1828); „*The Contrast*“ (1830) — Hs.

Normann, Vilmos, az ujabbkori németköltők jobbjainak egyike, kit a' halál költői szellemének legelső terményei után, magával ragadott; az egész Némethonban elágazó, régi Normann-családtól származik, 's 1822-ben született. Tanulmányait Heidelbergben végzé, több évig utazta Europa déli részeit, haza térte után porosz hivatalba lépett, eleinte mint referendár dolgozott az aacheni kormánynál, 's 1831. mint követségi titoknok ment Hamburgba, hol azonban april 6-án 1832, arája karjai közt, ideglázban elhalt. Költeményei közül megemlitendő „*Mosaik*“ mellyben költői eredeti módon festi mind azt, mi a' szivet meghatja. E' költemény szabad stanczákban van irva,'s a' német költészet legszebb elbeszélő köl-

leményei közé tartozik, (legkitűnőbb a' harmadik könyvben IV. Henrik fiatalkori szerelme Navarrában). N. kötetlen nyelven irt munkái közől kiemelendő: „*Utazás Sz. Gotthárdra*“ czimü regénye, 's általában kevésbbé sikerült drámai dolgozatai közől a' „*Bauernkrieg*“. Öszves művei 1847. jelentek meg két kötetben. — Hs.

Noroña, (don Gaspar Maria de Nava Alvarez de Noroña) conde de, spanyol költő, született maj. 6-án 1760. Castellon de la Plana-ban, egy magas rangu család egyetlen fia, már 1778. kapitány egy dragonyos ezredben, mellyel Gibraltar előtt Buenavista erőssége ostrománál kitünteté magát. A' franczia közt. elleni harczban altábornok lett. Az 1795-iki békekötés után lépett fel elhirhedt ódájával. A' harcz folyta alatt nemkülönben irt 's egy óda és elegiában, megéneklé az ő oldala mellett, Gibraltar előtt elesett ezredes és költő, *Cadalso* halálát. Később diplomatiai térre lépett 's követ volt Bernben és Petervárott. Innen Cadix-ba ment, hol a' központi junta őt a' város kormányzójának nevezte ki. A' szabadságharcz folyta alatt Galicziában a' san-payo-i hidnál győzelmet vivott ki a' francziák ellen. A' restauratio után visszatért Madridba, 's ugyanott 1816 elhalt. Megemlitendők munkái közől: „*Poesias*“ (2. köl. Madr. 1799—1800), lyrai költeményeinek gyüjteménye, 's ezen kivül: „*La muerte*“, philosophiai „*La Quicaida*“, bohózati hős- és „*La Ommiada*“ epikai költemény (2 k: Madr. 1816); végül „*Poesias asiaticas*“, keleti költemények spanyolra forditva (Par. 1833) — Hs.

Norton, (Karolina) angol irónő, szül. 1808., a' nagy Sheridan unokahuga. Szép külsőjü, erőteljes és hajlékony szellemü, a' fiatal lord Kiunaird-dal együtt gondos nevelésben részesülvén, tehetsége nagyon jókor kifejlett, 's már 11. éves korában egy satyrát „*The dandies rout*“ adott ki, mellyhez a' rajzolatokat is ő maga készité. Tizenkilencz éves korában férjhez ment az érdemteljes Chappel Norton Györgyhöz, lord Grantley örökösséhez. Később 1831. megismerkedett lord Melbourne-val, ki férjének állomást szerze. A' pártgyülölet lord Melbourne viszonyát Mrs. N.-hoz becsületsértőleg botrányosnak mondá. Junius 22-én 1836. az ügy a' *Court of common pleas* itélőszéke eleibe került, de a' jury kimondá az „ártatlan-t“ mivel az ügy folyama alatt kiviláglott hogy a' vád pártgyülöleten alapszik. E' perfolyam következtében Mrs. N. elvált férjétől. Ő a' jelenkori irónők közt, mint költő, a' legelsők sorában áll. Költészete kifejezésteljes, gyöngéd, finom. Fenemlitett satyráján kivül tizenhét éves korában irá, „*Sorrows of Rosalinde*“-t, később megjelent „*Undying one*“ és „*The wife and womans reward*“. Ujabb költeményei és beszélyei felkereshetők a' „*New Monthly magazine*“-ban. — Hs.

Nostitz, (Ágoston Ferdinand Lajos) gróf, altábornok és a' porosz király tábornagy-segéde, szül. 1780. Zesselben, Oels mellett; az oelsi iskola és a' hallei egyetemben képezte ki magát. 1891-ben a' testőrseregbe lépett mint hadnagy, 1803. azonban a' Wobeser dragonyos-ezredhez tétetett mint első hadnagy át. A' porosz sereg fegyverkezésekor, 1805-ben, ezrede Münsterbe Blücher tábornagy parancsnoksága alá ment; kinek bizalmát N. csakhamar kinyerte. A' jenai ütközet, 's nordhauseni és prenzlowi csata után felhagyván a szolgálattal, sziléziai jószágaira vonult. Utazási vágyának engedvén, 1810-ben Bécsbe ment, az ősszt Schweicz-

ban, a' telet Olaszhonban tölté, 1811. majusában jelen volt Párisban, azon ünnepélyeken, mellyek a' római király megkeresztelése alkalmával szoktak tartatni, 's őszszel Hollandián át visszatért Sziléziába. Midőn 1813. a' Francziaország elleni háboru kitört, a' király őt a' szileziai uhlanezredhez főkapitánynak nevezé ki 's e' minőségben tünteté ki magát a' bautzeni csatánál. A' fegyver szünet alatt Blücher segédjének, 's a' király a' nemzeti huszárezred valóságos kapitányának nevezé ki. A' lipcsei ütközet után N. őrnagynak lőn előmozditva, 's a' Páris melletti ütközet után az első rendü vaskereszt tulajdonosává neveztetett ki. A' békekötés után N. Blücher segéde maradván, őt Angliába kiséré. Az 1815-diki hadjárat alatt a' Ligny melletti csatában megmenté Blücher tábornagy életét. 1818-ban ezredes és 1819-ben, Blücher halála után szárnysegéd és a' testőrhuszár ezred vezénylőjévé tétetett. 1825-ben tábornoki őrnagynak lőn előmozditva, 's 1826-ban Károly herczeget a' Petersburg és Moskauban tartott koronázási ünnepélyekre kiséré. Midőn 1828-ban Oroszország 's a' porta közt a' háboru kiütött, N. az orosz főhadiszállásra küldetett, 's e' háboruban részt is vett. Berlinbe visszatérvén, tábornagy-segédnek lőn kinevezve, 's 1829-ben Vilmos poroszherczeget a' varsói koronázási ünnepélyekre és Miklós császárt viszutjában Berlintől Kalischig kiséré. Vilmos herczeg 1830-ban a' rajna-vidékek és Vestfália főkormányzója lévén, N. e' herczeget mint a' főtisztikar chef-je kiséré oda, 's e' minőségben maradt 1832. mart. haváig, midőn a' főkormányzóság feloszlattatott. Martius 30-kán Berlin alkormányzójának, 's pár év mulva altábornoknak lőn kinevezve. — Hs.

Nostitz és Jänkendorf (Gottlob Adolf Ernst) mint költő *Nordstern Arthur* név alatt ismeretes, 1765 april 21-én született Oberlausitzban, 's a' lipcsei egyetemben tanult. Tanulmányainak végezte után, mint pénzügyi tanácsos szász államszolgálatba lépett, de evvel csakhamar felhagyván, megint vidékre vonult, hol sok jót eszközölt, 's még inkább 1804-ben, az egész vidéki igazgatás főnökévé neveztetvén ki. Ekkor irta „*Versuch über Armenversorgungsanstalten auf Dörfern*" czimü munkáját, mellynek eszméit családi jószágán, Oppachban szegények és községháza alapitása által valósitá. 1795 óta az oberlausitzi tudós társaság elnöke vala, 's annak „*Monatsschrift*"-jében érdekes közleményeket ada. Akkor jelentek meg költészeti dolgozatai is: „*Gesänge der Weisheit, Tugend und Freude*", 's több költeményei Becker „Taschenbuch zum geselligen Vergnügen"-jében. Később kiadá: „*Romances mises en musique par S. (a) M. (ajesté) L. (a) R. (eine) H. (ortense)*" és Demoustier után „*Lettres à Emilie sur la mythologie*" német fordítását. 1806-ban a' fő egyházi tanács elnöke, 's 1809-ben tanácskozó miniszter volt. Az ő tevékeny gondoskodásának köszönheti Szászország az elme- és kedélybetegek czélszerü elkülönitését, 's a' sonnensteini őrültek házának felállitását. Ekkor adta ki „*Liederkreis für Freimaurer*" czimü munkáját is (Drezda, 1810—1828, 2 köt.) 1822-ben beutazta Németország déli részeit, Schweiczot, Karinthiát és Magyarországot. Ennek eredménye: „*Erinnerungsblätter eines Reisenden im Spätsommer* 1822." (Lipcse 1824.) Nem sokára ez után tanácskozó miniszter és valóságos titkos tanácsos rangja és czimjével ruháztatott fel. Meghalt oct. 15-én 1836. oppachi jószágán. Munkái az em-

litetteken kivül: „*Valeria*“ romanticus költemény, Florian egy beszélye után (Drezda 1803.) „*Sinnbilder der Christen*“ (Lipcse 1818), Nesbit, Branston, Clenell és Hole hires fametszvényei után; „*Irene*“ (1818) és „*Kreis sächsischer Ahnfrauen*“, egy nagyobb költemény (1818). Ezeken kivül megjelent tőle: „*Anregungen für Herz und Leben*“ (Lipcse 1825); „*Neunmal drei Ansiedelungserfordernisse*“ (Drezda, 1826); és „*Blicke der Vernunft in das Jenseits*“ (Ugyanott 1833). — Hs.

Nothomb (Jean Baptista) Belgium belügyminisztere, született Messancyban Luxemburg vidéken jul. 3-án 1805-ben, tanulmányait a' luxemburgi Athenaeumban, 's a' jogtudományt a' lüttichi egyetemen olly eredménynyel végzé, hogy 1826. már jogtudor vala. 1829-ben részt vett a' „*Courier des Pays-bas*“, ezen befolyásos ellenzéki organum szerkesztésében. Minthogy N. az irodalom teréni első fellépte óta elvül tüzte ki, minden személyes vonatkozást kerülni, 's csak a' kormány elvein és nem személyesitőin vagy ügynökein venni győzelmet, minden üldöztetés ellen ment maradt, mig dolgozótársai mindegyre törvénybe idéztettek. Ezeknek egyike, Claes, N-t választá védőjéül, mi ennek nagy népszerűséget szerze. Midőn a' zendülés Brüsselben kitört, N. hazájában Luxemburg vidékén volt. Csak sept. vége felé, midőn a' nagy események már Belgium elválását előidézték volt, jelenhetett meg Brüsselben. Az ideiglenes kormány reá és *Dévaux*-ra bizta kidolgozását az alkotmánytervnek, mely a' congressus eleibe vala terjesztendő. Közvetlen befolyása által a' kormányt arra birá, hogy a' luxemburgi nagyherczegséget a' többi provinciákba kebelezze. Hálából ezért Luxemburg vidékének három kerülete őt nevezte ki képviselőjéül a' congressusba. N. Arlont fogadta el, 's a' gyülésnek mind végig tevékeny tagja maradt. 1830. november havában a' tanácskozó választmány (comité) tagjává neveztetett ki.

Meggyőződése, viszonyai, czéljai őt a' doctrinair irány barátjává tevék, melly az országot e' viharos, veszélyes időkben végveszélytől menté meg, 's mellynek legkitünőbb képviselője N., *Lebeau* (l. ezt) és *Rogier* (l. ezt) vala. Az országlás behozatala és a' miniszteriumok végleges szervezése után 1831. febr. havában N. a' külügyministerium főtitoknoka lőn, Lebeau pedig nem sokára e' miniszterium élére lépett, 's az értekezleteket, mellyek Belgiumnak a' nagyhatalmak általi elismerését tárgyalák, kizárólag Lebeau és N. vezeték. Leopold Szász-Koburg herczeg választását N. a' congressusban hatalmasan védé, 's az átvitetvén, Devaux-val együtt mint biztosok küldettek a' londoni értekező tanácshoz, a' herczeg elismerését érdeklő politikai egyezkedéseket vezetendők. A' terv N-é volt, Lebeau és Devaux csak támogaták azt. Ezért mondhatni, hegy a' király trónra lépte előtt Belgium sorsa e' három férfiu kezében vala. A' 18. czikk, Belgiumra nézve minden békeszerződések legkedvezőbbike, az ő műveként tekintendő. Az uralkodó sokáig vonakodott N-nek az értekező tanácshoz biztossá leendő kineveztetését megerősitni, mert a' fiatal államférfiu még alig lépte vala át huszonötödik évét. Azonban szelleme megelőzte volt korát. Beszéde, melly a' congressust a' 18. czikk elfogadására felhivá, a' legkitünőbbek egyike. E' szerződés elfogadása után, Leopold herczeg is elfogadta a' koronát. Az 1831-ki aug. havi események következtében N. mint rendkivüli küldött megint Londonba rendeltetett, hol

azon meggyőződéshez jutott, hogy Belgium nyomasztó helyzetén, mellyet a' hollandi hadjárat idézett elő, csak ugy segithető, ha az területe egy részéről lemond. Azonban ki tudta a' londoni conferencziánál vivni, hogy Arlon vidéke, melly őt képviselőjének választotta volt, Belgiumtól ne szakasztassék el. Midőn a' kormány az Austria, Porosz és Oroszországgal szemben követendő rendszerre nézve a' kamarával meghasonlásba jött, az ellenzékhez lépett át, a' nélkül azonban, hogy ezért a' belügyministeriumnáli állásától elesett volna. Miniszter-változás következett be; Van der *Weyer* helyébe Lebeau, Lebeau-éba *Mueleneare* (l. ezt), 's Muelenaere-be *Goblet* (l. ezt) lépett; de a' belga diplomatiába avatott férfiu nem vala nélkülözhető. Az 1833. 1834-ki ülések alkalmával N. a' király által mint biztos a' kamarához neveztetett ki, hogy a' budgetet védje, minthogy a' miniszterium csak *Mérode Félix* gróf (l. ezt) ideiglenes felügyelete alatt állt. Ez idő tájt adta ki N. „*Essai historique et politique sur la revolution belge*" czimü fontos iratát. Semmi kétség, hogy a' *statusquo* eszméje, mellynek Belgium mostani virágzó állapotát köszönheti, legalább részleg Nothombé. Az 1834. april havi rablási jelenetek után, egy darab ideig Párisban tartózkodott. — A' miniszteriumba csak 1837. január 17-én lépett. Lebeau utóda, Mueleneare lelépett 's *de Theux* (l. ezt) alatt a' külügyek vezetése a' belügyministeriumnak adatott át. A' katholikusok sokkal inkább ismerék N. tehetségeit, hogysem véleménykülönbségeit el ne nézték volna. Igy lett miniszter. Egy nem sokára ez után alakitott uj miniszterium élére lépvén, ugy a' közügyek körüli tevékenysége, mint a' külügyek hivatalosztályánáli munkássága Belgiumra nézve a' leghasznosabb lőn. Különösen a' rendszerezett, és sok tekintetben bámulatos belga-vaspályák organisatioja körüli érdemei közönségesen elismertek és elvitathatlanok. A' 24. czikkely elfogadása körüli tanácskozmány folyama alatt, N. a' kormány inditványait olly kitünő észszel védé, hogy külföld előtt is mint Belgium legjelentékenyebb államférfiainak egyike tünt fel. Ernst lelépte után az igazságügy-ministerium is ideiglenesen reá lőn bizva. Később, az 1832-ben mint áruló in contumaciam elitélt tábornagy Van der Smissen rehabilitióját vivé a' kamrában, melly ellenkező véleményben lévén, 43. szavazattal 35 ellen a' miniszteriumot kisebbségben hagyá. Ez, 's vele N. 12. mart. 1840. beadván lemondását, a' király azt 1. april. elfogadá. N. ezzel mint rendkivüli követ és felhatalmazott miniszter a' német Bundestaghoz küldetett. De már a' következő évben Frankfurtból visszahivatván, a' királytól egy uj ministerium alakitására kapott megbizást. — N. munkássága Belgiumra nézve rendkivül üdvös vala, a' tanügy alatta uj és jobb fordulatot vőn, 's Belgium állása a' külfölddel szemben magasabb, állandóbb alapot nyert, felhagyván Franczia országhozi hajlamával 's szorosabban csatlakozván Némethonhoz. Az 1845. évben N. kénytelen volt elbocsáttatását kérni, mire mint belga-követ Berlinbe neveztetett ki. — Hs.

Nowosilzow (Miklós) gróf, az orosz országgyülés elnöke, meghalt 1839-ben, szül. 1770 körül Petersburgban, neveltetett II. Katalin császárnő udvarában Sándor és Konstantin nagyherczegekkel együtt, 's igy kitünő tehetségei mellett a' legfényesebb pálya állott előtte, ha szenvedélyessége és zabolázhatlan természete számos akadályokat nem gördit-

nek elcibe. E' két tulajdon ép annyi ellenséget, mint ügyes finom modora barátokat szerze neki. Fiatalkori legjobb barátai közöl csak egy maradt hozzá mind végig hű, Czartoryiski Ádám herczeg, ki nem különben vele az orosz udvarnál nevelkedett. Már I. Pál kormánya alatt a' császár előtt olly mértékben kegyvesztésbe esett, hogy az udvartól gyalázatosan elűzetett. Sándor kormányra lépvén, visszahivta fiatalkori barátját, de N. nem sokáig örülhete a' császári kegynek. Sándor haragját is magára vonta. Czartoryski, kit a' császár trónra lépte után mindjárt külügyminiszternek neveze ki, N-t, ki a' legnyomasztóbb helyzetekbe került, nem egyszer segité ki jelentékeny pénzöszvegekkel, 's végül a' császárt is kiengesztelé. Czartoryiski eszközlésére N. 1805-ben egy fontos küldetéssel bizatott meg, mellynek tetszőleges czélja egy Francziaország és Anglia közt eszközlendő béke, tulajdonkép pedig minden európai hatalmasságok Francziaország elleni szövetkezésének létre hozatala vala. Berlinben azon álokkal mulatott, hogy Párisból megigért utleveleire vár. Ez idő alatt minden módokat fölhasznált, hogy Poroszországot és Austriát Francziaországgal meghasonlásba hozza. Azonban a' terv a' porosz cabinet határozatlansága miatt meghiusult. Az osztrák hadizenésre N. visszatért Petersburgba, hol Czartoryiskit a' külügyek vezetésétől elmozditák. Ez időtől fogva N. nem használtatott diplomatikai alkudozásokra, de mint barátja, Czartoryiski herczeg, a' császár közelében maradt. 1814-ben Czartoryiski a' czárt Párisba kiséré, 's az értekezleteknél, mellyek Lengyelország jövendő átalakitását tárgyalák, lényeges befolyást gyakorolt. Azonban Czartoryiski csillaga lassanként elhalaványult, mig N-é ragyogva kezde feltünni. Midőn arról vala szó, hogy a' lengyel királyságban állandó rend alapittassék meg, Czartoryiski arról igyekezett a' császárt meggyőzni, hogy Lengyelhon Oroszország részére csak szabadelvü intézkedések által megnyerhető. Sándor hajlandónak látszott e' nézetet elfogadni, 's Czartoryiski egy alkotmánytervet nyujta be, melly a' legszabadabb elveken nyugodott, 's a' császár tetszését is kinyerte. De mielőtt ez tökéletes beleegyezését adta volna, a' terv N. itélete alá bocsáttatott, ki azt eredeti alakjából egészen kiforditá. Az 1830-iki nov. 29-iki véres zendülés első okául azon kétértelmüségek tekintendők, mellyek N. által az uj törvénykönyvbe becsusztak. N. titkos tanácsos és az ideiglenes kormány tagjának neveztetett ki. Mentől korosabb lőn a' császár, annál inkább nőtt N. befolyása reá nézve. Czartoryiski herczeg minden hivatalok és méltóságok közül csak a' wilnai egyetem gondnokságát tartá meg, melly pontról különben hazája érdekében sok jót eszközölhete, miután az egyetem egyike vala a' leggazdagabban adományozottaknak Európában. Czartoryiski minden igyekezete hasznos tudományok terjesztése és tiszta honfi buzgóság élesztésére irányult. N. elhatárzá, barátját hatásköréből kiszoritni. 1822-ben helyébe lépett, 's vele megkezdődött a' fiatal tanulók vad üldöztetése, 's a' készség, azoknak minden összeköttetéseiben kormányellenes czélzatokat látni. Baikow orosz tábornok és Pelikan tanár N. segitségére voltak. A' kitünőbb fiatalok börtönre vettettek, besoroztattak, vagy számüzettek. Már 1822-ben N. Lengyelország főfőbiztosának lőn kinevezve. A' lengyel forradalom kitörte után visszatért Petersburgba, szavazatot és ülést nyert a' birodalmi tanácsban, 's 1834. aug.

havában annak elnökévé neveztetett ki, 1839-ben megrongált egészsége miatt kénytelen volt ezen, az orosz birodalomban legfőbb állásról lemondani, 's még azon évben meghalt. — Hs.

Nubia. Ott, hol a' kék folyó (Keleti Nil) a' Sangallasok (abyssinai feketék) vidékein át, a' magasabb Habesből előtör, kezdődik N., a' Nilfolyam középénéli tartomány Habes hegye és Egyptom mély tartománya közt, melly mintegy 180 mérföldnyi egyenes vonalban nyulik északtól délnek. Keleti határszéle az arab öböl, délnyugaton Dar-Fur és észak felől Sahara, ez tehát a' nyugoti ugynevezett lybiai és a' keleti arab hegylánczolat közti tartomány. Az arab hegylánczolat Délafrika hegyhátához csatlakozik, a' középtengerig fut, 's együtt képezik a' Nil-völgyet. Ez itt a' nagy messzeségben terméketlen *nubiai* pusztát képezi. Hol a' Nil hullámai áztatják a' tartományt, egy kert az, tul azon alig nyujtja a' tevéknek a' legmérsékeltebb eleséget. Különösen puszták és szirtesek az arab-tengeröböl körüli vidékek. A' Nilvölgyben azonban városok és falvak vannak. Megszámlálhatlan romok, pompás szirttemplomok, pyramisok és más emlékjelek, mellyeket a' puszta homokja már nagy részt eltemetett, egészen más idők jelei; valamint a' szirtömbökből épitett, hatalmas épitmények, mellyek a' mostani lakók (Meroe) sárkunyhói mellett diszeskednek. N. főleg e' tartományokat foglalja magában: *Sennaar* országot; *Halfay*, *Shendy* (hol a' régi theokrat város Meroe feküdt), *Damer*, *Barbar*, *Dongola* és más aprobb tartományokat. — N. éghajlata, különösen a' pusztában, rendkivül forró, dél felé azonban a' lég már enyhébb, miután a' hely itt emelkedettebb, 's a' déli hegységek hideg szeleket küldenek; a' nyári hőség ollykor 37½o. Éjszaknyugotról gyakran borzasztó szélvészek törnek be. A' déli részen nyárban rendes esőzések állnak be, mellyek a' hőnyirkos lég által a' völgyben veszélyes lázbetegségeket idéznek elő; különben egyike a' legegészségesebb éghajlatoknak. Az esőzési időszakon kivül egy csepp se esik. A' természeti termények számba vételénél a' gazdag Nilvölgy a' puszták és hegyektől, déli Nubia az északitól megkülönböztetendő. A' déli vonal hegyvidékein nagy számu vadállatok, mint elefánt, szarvorru, viziló, giraff, leopard, hiéna, oroszlány stb. tenyészik. Ezen állatok közül sok, valamint a' strucz-madarak és zergék a' pusztákban tartózkodnak. A' puszták beduinjai tevéket, lovakat és más házi állatokat nevelnek; különösen Dongola (N. termékeny Nilvölgyének neve) lovai hiresek valának, mig a' törökök a' legszebb fajt ki nem irtották. A' teknősbékák is említést érdemelnek. A' Nilvölgy terem buzát, kukoriczát, kölest és dohányt; pamut és pálmafa csak a' tartomány északi részein található; hogy ércze van-e, bizonytalan. Lakói három törzsöt képeznek: 1) arabok, nagyrészt nomadok: 2) a' tulajdonképi nubiaiak, kiket délen senaarii, középen nubes, északon kenou-knak, 's közös névvel barabráknak neveznek. Bronzszinüek, termetük szép, hajuk fürtökben, 's ajakuk vastag, néger jelleggel; városok és falvakban laknak. Habes szélein még a' fegyvert sem ismerik; juhok és tevékben van minden kincsök. A' Nilvölgybe csak a' szárazság beálltával szállnak alá. Kevésbé nyersek a' barabrák. A' harmadik főtörzs, a' nubiai néger. Ezek mind mahomedánok. A' rabszolgák, a' sudani aranypor, strucztoll, pálma, czibét, elefántcsont és más europai gyáranyagokkali

kereskedés nem jelentéktelen. — Az ó-korban N. keresztyén királyok alatt állt; később egyiptomi szultánok uralma alá került. Az izlam elterjedt, a' keresztyénhit lassanként kiküszöböltetett, 's a' 17. században álltak még ker. templomok, de lelkészek nélkül. A' szultánok urasága akkor még kevés jelentőségü volt; az arabok, vagy a' senaari király, vagy a' szultántól függő főnökök kormányzának egyes vidékeket. 1812-ben az ide menekült mamelukok a' tartományba vezetvén az egyiptomi basát, ez meghóditá és kirablá azt egészen a' déli végekig, 's most egyptomi helytartók alatt áll. — N. ujabb kori ismeretei körül különösen Caillaud és Rüppel nagy érdemekkel birnak. Lásd: Burkhardt „*Travels in N.*" (Lond. 1819); Gau „*Neue entdeckte Denkmäler von N.*" (Stuttg. 1821—28); Caillaud „*Voyage a Méroé, au fleuve blanc*" (Paris 1827.) és Rüppell „*Reisen in N. Kordofan u.s.w.*" (Frankf. 1829) czimű munkáit.—Hs.

Nyíri István, született Atányban, Heves vármegyében, május 9. 1776. hol atyja ref. predikátor s az esperesi szék tanácsosa volt. Tanulását S. Patakon kezdte, 's az ottani főiskolában, egy évet időközben a' német nyelv gyakorlása végett Lőcsén töltvén, be is fejezte. Már gyenge ifjuságában szenvedélyes barátja a' költészetnek s a classica literatura szorgalmas tanulója, számos költeményt irt, mellyekkel azonban soha fel nem lépett. A' mennyiség 's természettudományokat *Szabó Dávid*, a' hires neolog lelkes előadásai után kedvelte meg először, a' philosophiát az akkor nagy hirü *Szentgyörgyi István* alatt. E' komolyabb tanulmányok nem tompiták el *Nyíry* hajlamát a' szép iránt, 's igy őt olly előmenetellel látjuk, a' festészetet is űzni, hogy 1797 az uj főcurator *Vay József* befolyásával felállitott rajztanitói helyre meghivaték, miután e' czélra gyakorlás és különféle készületek közt Kassán egy évet töltött. De már 1798 a' tiszta mathesis rendkivüli tanitójává levén, a' rajzolásnak csak annyiban maradt tovább is gyakorlója, mennyiben az a' mathesissel, nevezetesen annak alkalmazott részével, főleg a' föld- és égabroszok és felső épitészi tervek készitésével függött össze. 1806. juilusban, mint rendes prof. a' mennyiségtudomány tanitását, egész terjedelmében vette által, 's nem csak annak elemeibe, hanem felsőbb ágaiba is igyekezett hallgatóit beavatni, 1810-ben prof. *Sipos Pál* kilépesével a' természettudomány oktató székét is ellátá. Ezen idő alatt készitette Nyíri első munkáját: „*a' dynamica physica kezdete* (1811), melly azonban kézirat maradott. A' physica *Schelling* természetphilosophiája tanulására, vezette, 's új és önálló studiumokra ébresztvén mély elmű szellemét, az önhatók tudományát alkotta, mellyet e' czimü munkájában terjesztett elő: „*Prima elementa matheseos intensorum*". (Kassa 1821); mire csakhamar következett „*a' számvetés tudományának kezdete*", a' köznépi és alsóbb iskolák számára, (S. Patak 1822.) Ez időben történt, hogy *Nyíri* ohajtása ellen, kedvelt székéről leszólitva, a' statistika, földirat, műtan és neveléstudomány tanitásával bizatott meg; 's ámbár ez önkény mélyen sértette: ő még is lelke teljes reászánásával igyekezett e' rendeltetésnek is megfelelni, 's leczkéi számára Európa statistikáját latinul, 's a' „Neveléstudományt" magyarul kidolgozta. (1822.) E' helyzet 2 év mulva ohajtásához képest változott, midőn *Rozgonyi* halálával, 1824. a' philosophia tanitó székébe tétetett át, mellyet majd haláláig dicséretesen töltött be.

Ez idő alatt következő munkái jelentek meg: „*Conspectus philosophiae empiricae Lockii, scepticae Humii, criticae Kantii, transcendentalis Fichtii, et Schellingii, ad suas categorias relati, cum primis elementis intensorum philosophice proposítis.* (S. Patak 1824.) „*Disquisitio philosophica de causis sermonis latini; grammaticis philosophiae categorias, philosophis grammaticam explicans.* (S. Patak 1827.) Két emlékbeszéde: „*a' halál philosophiája*" phil. prof. *Rozgonyi József* felett (S. Patak 1823.); „*A' vigasztalásról*" való beszéd; prof. *Láczai Szabó József* felett (S. Patak 1828.) „*De statuis Graeciae.*" (S. Patak 1827) Több apró értekezése a' Tud. Gyüjt. 's a' M. O. Minervában foglaltatik. Legfőbb munkája: „*A' tudományok összvesége.* I. köt. „*Közönséges tudománykör, és nyelvtudományi osztály*" (1829); II. köt. „*a' historiai segédtudományok*" (1831); III. köt. „*a' tulajdon historia tudományai*" (S. Patak 1831.); IV. köt. „*Mennyiségtudomány*" 1836) melly azonban maig is kéziratban van. Ennyi érdemek méltán magokra vonván a' m. Akademia figyelmét, mingyárt annak első nagy gyülésében levelező taggá választatott; 1832-ben pedig az igazgatóság által a' mathesis osztályába vidéki rendes taggá, 1836-ban saját kérésére, a' philosophia osztályba első, fizetett rendes taggá neveztetett. Academiai pályáján *Nyíri* a' következő munkákkal lépett föl: „*A' fa és kőhid ereje*" székfoglaló értekezés; Évk. I.) 2. „*Al vizek belső részeinek tudákos ismerete.*" Évk. III.) 3. „*Nőjogtan, vagy a szép nem természeti jussairól*" U. o. 4.) *A' tapasztalati lélekismeretből behozott széptudomány*" Tár I.) 5. „*A' Halley üstökös eloszolhatása*" Tár VI.) 6. „*A' földrengés tudományos ismertetése*" Tár VIII. 7. „*Az álom philosophiája*" Tár X.) 8. „*Az ipar és népszaporodás számalapjai.*" Tár. új foly. I.) 9. „*Az 1835-iki külföldi philosophiai munkák*" Tár. uj f. literat. rész. I.) 10. „*Az angol műipar philosophiája*" Tár III.) 1838-ban, a' mellvízkór kinjai közt, fejezte be saját philosophiai rendszerét: „*A' mathesis intensorum alkalmazása a' philosophia tudományaira.*" Kevés hetekkel ezután 1838 aug. 27-kén, tanitványai közfájdalmára, meghalt. — B.

Nyitra vármegye. (Neutraer Gesp.) fekszik Magyarországnak hajdani dunamelléki, az uj felosztás szerint a' pozsonyi kerületben, északról Morvaország 's Trencsén vármegye; keletről Turócz, Bars, Komárom; délről Komárom, Pozsony; nyugotról Pozsony vármegye, Morva 's egy részben Austria-főhgség keritik. A' korábbi felosztás szerint területe 121 □ mfdre terjedt 's igy nagyságra nézve hazánkban a' 6-ik helyet foglalá el a' vármegyék között. Természeti tulajdonságaira nézve is első rangon állott, ámbár nagyobb része hegyes 's csak alsó része róna. Igen gyönyörüek és termékenyek a' Vág, Nyitra, Zsitva 's Morva folyók mindig tágasbuló völgyei. Az északi rész hegyesebb, a' déli termékenyebb; legterméketlenebb a' trencséni és turóczi határszélen, de itt ismét a' marha tartás és gyümölcstenyésztésre kedvező a' környék. Éghajlata általában mérsékelt meleg és kellemes, csak a' bajmóczi járásban hidegebb 's durvább. *Hegyei*: 1.) a' *pozsonyi Kárpát*-sor folytatása, melly északkeletre huzódik 's közönségesen Fejér hegyeknek neveztetik, minthogy mész és darázskősziklái már messziről fehérlenek. 2.) a' *galgóczi* vagy *temetvényi* hegylánez a' Nyitra és Vág vizek közt. 3.) a' harmadik vagy is a' Nyitra

vizét keletről bezáró hegylánczban nevezetesb hegyek: a' *Facskó, Csáry, Ribnecz, Klak, Rázdelye, Kopánó, Fribecs, Zsibricza, Zobor*, stb. Legmagasabb a' Facskó, de ez is, valamint a' többiek, közép magasságuak 's mindnyájokat egész koronájokig nagy szántóföldek, vagy szőlőtőkék, vagy erdők fedik. — *Folyói:* 1.) a' *Vág*, melly mintegy 14 mfnyi hosszuságban folyik a' megyén keresztül; folyása sebes és ragadó 's áradásai felette pusztitók; talpakra hajókázható levén, a' Liptó és Árvamegyei fakereskedők ezen úzik átmeneti kereskedésöket; hal kevés van benne, de jó izü; a' viz nyáron sokszor igen csekély, télen ritkán fagy be olly erősen, hogy kocsikkal lehessen rajta keresztül menni. Szabályozása még mindekkoráig nem sikerült. Fahid kettő van rajta, u. m. a' szeredi és galgóczi. 2) a' *Nyitra*, a' Vággal párhuzamosan a' megye közepén folydogál; folyása lassubb, áradása nem olly veszedelmes; malma igen sok; sehol sem hajókázható; hala kevés. Völgye felette szép 's termékeny, a' fa és kőhidak száma nagy, az utóbbiak között a' privigyei a' legnevezetesb. 3) a' *Morva*, határ-folyóviz Morvaország és Austria szélén, nagyobb a' Nyitránál, de szintén nem hajózható 4) a' *Zsitva*, Nyitra és Bars megyék között határvonal, igen lassu folyásu viz, igen sok náddal, sással 's vizi madárral 5) a' *Budvág*, hires rákokkal 6) a' *Miava*, csekély víz, de áradásai pusztitók 7) a' *Bláva*, gr. Zaynak bucsányi angolkertjén folyik keresztül 8) a' *Valaszka Bella*, vagyis *Nyitricska*, rohanó patak stb. — *Tavai* között megemlitendő a' kopcsányi cs. k. vadkácsató, mellyben évenként 14—18,000 vadruczát fognak hálóval. Mocsáros helyek leginkább Érsekujvár környékén vannak. — *Ásványos vizei* között hiresek a' pöstyéni, bajmóczi és bieliczi kénköves meleg források. — *Termékei:* 1. Növények közül igen jó és sok *buza* terem a' megye déli tájékán a' magyar helységek határain, a' megye legtöbb részein *rozs*, azonkivül sok árpa 's zab. Hajdina csak a' hegyes részeken, sok köles, 's a' magyar vidékeken kukoricza; a' burgonya is nagy divatban van, mióta az ebből nyerni szokott pálinka főzése divatba jött. Kender sok, len kevesebb, mák nem csekély mennyiségben, dohány az előtt is kevés volt. Főzelék nagy bőségben, különösen fontos kereskedési czikk a' nyitrai fejes káposzta. Sok folyóval birván, legelő és rét dolgában igen meg van áldva ezen megye. Nád, káka, sás annyi terem, hogy a' házi szükségeken kivül, iparczikkekre 's kereskedésre is jut. Gyümölcstenyésztési tekintetben Nyitra megye igen kitünő helyet foglal el. Vad gyümölcse is igen sok terem erdeiben. Bora kevés, legnevezetesb a' *vág-ujhelyi* vörös bor 's a' semptei (Schintau.) Erdeje 's fája, különösen az északibb részeken, elég. Változatos fa-nemei között legtöbb a' *tölgy* és *cser*, mellyek gubacsait a' morvák szokták felvásárolni. 2) Állatok közől: Az állattenyésztés Nyitrában igen virágzó karban volt már régi idő óta. Ménes több igen jeles van, illyen különösen a' cs. k. kopcsányi és gr. Hunyadié Mező-Keszi-ben; az elsőben a' cs. kir. udvar számára kocsi-lovak neveltetnek. Azonkivül az Erdődy grófoknak, a' nyitrai püspöknek stb. vannak méneseik, 's a' Vág melletti magyar helységekben igen jó lovakat nevelnek. A' szarvasmarha tenyésztés körül különösen emlitendők a' mindenféle fajú, tulajdonságu és szépségü tehén csordák 's tehenészetek, különösen a' nagyobb birtokosoknál, minők gr. Zay Bucsányban, gr. Hunyady Tarány-

ban, gr. Erdődy Galgóczon, gr. Apponyi Apponyban, stb. A' juhok nemesitésében Nyitra nem csak hazánkban, hanem az egész monarchiában első volt, 's jó példával ment elő különösen a' holicsi cs. k. uradalom, gr. Károlyi Lajos tót-megyeri nyája 's számos nagy birtokosaink juhászatai. A' sikságon kevesebb a' juh, több a' hegyekben, hol leginkább a' sajt és turó kedveért tartja a' nép. Sertés házi szükségre elég. Szárnyas házi állatokból különösen szaporittatnak a' ludak 's yukok. Fáczányos kert több helyen van, igy: Jókőn, Ürményben, Tót-Megyeren, Mocsonokon, Holicson, Ujlakon stb. Vadak közől: tuzok, gólya, vadliba csak a' déli rónákon, vadkácsa, snef, bibicz, szárcsa a' folyók nádas helyein; fajdtyuk, császármadár az északi rengetegben 's erdőkben, valamint huros és fenyves madár is. Róka, farkas, nyul stb. mindenütt van, medve ritkán jön át a' turóczi havasokból. Vaddisznó a' tavarnoki 's temetvényi erdőkben, gr. Erdődy jókői vadaskertjében; szarvas, őz, dámvad szintén vadaskertekben. Holicson ritkaság kedvéért nehány darab *hód* (castor) is neveltetik. A' méhtenyésztés nagyon el van terjedve, de a' tulajdon szükséget nem elégiti ki. Hala nem sok van, legtöbb a' Morvában. 3) Ásványok közöl keveset mutathat fel Nyitra, bányája egy sincs. A' hegyek fő alkatrésze mészkő, azon kivül van agyag, csillámfoszlókő, darázskő a' Fejérhegyekben, porczellánföld, kréta, kőszén 'stb. — *Népesség.* Nyitra lakosainak száma a' régibb adatok szerint 339,413 lélek, kik laknak 1 sz. kir. városban, 1 püspökl, 39 mezővárosban, 413 faluban 's 74 népes pusztán vagy majorban. Vallásra nézve 266,068 kath., 48,127 evang., 5409 ref., 50 óhitű, 19,759 zsidó. Nyelvre nézve: 50,515 magyar, 253,358 tót, 15,731 német, 50 görög, 19,750 zsidó. A' megyének tehát több mint $^3/_4$ részét tótok lakják. A' magyarok főkép a' Vágvizének alsó mellékén 's Ghymes körül, a' németek a' bajmóczi járásban 7 faluban laknak. A' r. katholikusok 164 plebániát számlálnak, mellyek háromfelé, az esztergami, nyitrai 's a' beszterczei püspöki megyéhez tartoznak. Nyitrán lakik egy püspök 10 kanonokkal. Vág-Ujhelyen 's Bajmóczon jövedelmes prépostok, Nyitrán és Privigyen piaristák, Nyitrán, Érsekujváron, Galgóczon, Szakolczán franciskánusok 's az utóbbi helyen még misericordianusok is laknak. Az evangelicusok 20 ekklésiával birnak 's a' dunamelléki superintendentiához tartoznak, a' reformatusok 5 egyháza a' dunántuli superintendentia részét teszi. A' zsidóknak 48 zsinagógájok van. — *Ipar.* A' mezei gazdálkodás és állattenyésztés állapotát legjobban tanusitja a' termékek fent előrolt statistikája. Pálinkaház majd minden faluban található, a' nagyobb uradalmakban nagyobb terjedelmü pálinka-, liqueur-, rosoglio- 's más szeszgyárak vannak. Serfőzőház szintén minden nagyobb mezővárosban 's uradalomban van. Viasz kevés, de a' vágujhelyi viaszgyertyák jó hirben állanak. Durva közönséges vásznat minden gazdasszony sző, gyolcsot nem készitnek. A' finomabb gyapju többnyire Morvaországba vándorol, a' többit itthon dolgozzák fel a szakolczai, vágujhelyi, verbói, miavai, érsekujvári, tapolcsányi 's németpróna posztósok. A' sasvári kartongyár évenként 60,000 darabot készitett 's régebben 2000 embernek nyujtott élelmet. A' bőrkészités legvirágzóbb Brezova és Német-Próna mezővárosokban, hol igen sok a' timár, Ó-Turán pedig tömérdek a' csizmadia. Papiros-malom 3 van: Hradeken, Lehotán,

Dejtén. Faeszközöket leginkább a' tavarnoki és temetvényi uradalmakban készitenek. Üveghuta van Zlatnikon. Hires a' holicsi porczellángyár. Igen nevezetes a' surányi angol-amerikai malom vagy lisztgyár. *Kereskedés.* Mind a' bel, mind a' kül kereskedés igen élénk. Az első többnyire zsidók kezén van, a' sok heti és országos vásár igen népes, különösen Érsekujvárott, Tapolcsányban, Galgóczon, Holicson, Szeniczen, Privigyán, Vágujhelyen. *Iskolák.* Kath. gymnasium volt kettő Nyitrán és Privigyén; püsp. seminarium Nyitrán. Népiskolák minden községben. Könyvnyomda csak egy van, Szakolczán. — Ujonczokat a' 2-ik szám, most Sándor császár nevet viselő gyalogezredhez állit. Korábban feloszlott a' vármegye 1 sz. kir. városra, és 6 főbirói járásra 1) a' szakolczai 2) a' vágujhelyi, 3) a' bodoki, 4) a' bajmóczi 5) alsó 6) felső nyitrai járásokra. Sz. kir. városa: *Szakolcza.* Főbb mezővárosok: *Egbell, Holits* 4515 lak., *Jabloncza* 1800 lak., *Radosócz, Sándorf, Sasvár* 2800 lak., *Szénásfalu* (Szenicz), *Szobotiszt, Brezova, Csejte, Galgócz, Jókő, Leopoldvára, Miava, Pöstyén, Ó-Tura, Vágujhely, Verbó, Nagy-Tapolcsán, Bajmócz, Privigye* 2469 lak., *Német-Próna, Zsámbokrét, Ghimes, Komjáti, Mocsonok, Nyitra* 4878. püspöki székhely, *Surány, Ujlak, Érsekujvár,* 6898 lak., *Ürmény 'stb.* A' megye 27 uradalmaiból kettőt, u. m. a' *holicsit* és *sasvárit* birta a' cs. kir. fels. család; a' *galgóczit, jókőit, bajnait* gr. Erdődy; a' *mocsonokit* 's *krakovánit* a' nyitrai püspök; az *ujlakit* és *ghimesit* gr. Forgách; *érsekujvárit* az esztergami érsek; a' *szkacsánit* a' nyitrai káptalan; a' *séllyeit* a' pesti egyetem, a' *bajmóczit* gr. Pálfy; az *ürménytt* gr. Hunyadi, a' *tótmegyerit* gr. Károlyi Lajos, a' *komjátit* hg Grassalkovics, most Motesiczky; a' *sempteit* gr. Eszterházy Károly, a' *bodokit* gr. Berényi, az *apponyit* gr. Apponyi, a' *tapolcsányil* vagy *tavarnokit* gr. Traun örökösei; a' *temetvényit* 's a' *dévényujfalusit* többen, a' *csefteit* gr. Erdődy, b. Révay, b. Mednyánszky, gr. Andrásy, gr. Csáky, Hampell stb., a' *korlátkőit* gr. Apponyi, Motesiczky 's Lapsánszky család örökösei; a' *berencsit* gr. Nyáry, gr. Amade, b. Jeszenák, b. Horetzky stb,, az *elefántit* és *kolosit* a' kir. tanulmányi alap. Ezenkivül nagyobb földbirtokosok: a' kamara, Szakolcza városa, a' nagyszombati káptalan, az esztergami káptalan, a' pozsonyi seminarium, a' bajmóczi és vágujhelyi prépostok, a' nyitrai plebánia; hg Hohenzollern, hg Odescalchi, gr. Batthyány, gr. Brunswik, gr. Keglevich, gr. Klobusiczky, gr. Koller, gr. Majláth, gr. O'Donnell, gr. Sándor, gr. Serényi, gr. Steinlein, gr. Szerdahelyi, gr. Teleki, gr. Windischgrätz, gr. Zay, gr. Zichy. b. Brauuecker, b. Dávid, b. Majthényi, b. Malonyay, b. Pongrácz, b. Sörényi, b. Splényi, b. Weisz, — Alföldy, Bacskady, Balogh, Bartakovich, Basó, Battyáni, Bencsik, Bernáth, Bertalanffy, Biróczy, Boronkay, Bory, Bosányi, Bosnyák, Brogyány, Buzási, Buzna, Bűthy, Császár, Csatkovics, Deseő, Diósy, Divéki, Dohnányi, Dubravay, Egery, Elefánti, Emődy, Ensel, Gencsel, Ghyczy, Gilányi, Gustinyi, Hencze, Hodossy, Hunyady, Jánoky, Javorka, Jezernicky, Juhász, Kálmány, Kamánházy, Kelecsényi, Keönczeöl, Klimo, Koron, Kórósy, Kosovics, Kőszeghy, Kracsáni, Kvassay, Latkóczy, Majtényi, Marczibányi, Matyasovszky, Mérei, Nándory, Noszlopy, Ocskay, Ordódy, Ordögh, Papanek, Peczkó, Péterffy, Petrikovics, Rajcsányi, Rudnyánszky, Rudnay, Rutkay, Sándor, Simon,

Simoncsics, Simonyi, Skultéti, Sóki, Szabó, Szentiványi, Szőllősy, Szulovszky, Thuróczy, Tomka, Turcsányi, Turkovics, Uzovics, Úrményi, Vályi, Vietoris, Zerdahelyi, Zsarnóczai. — Az *ujabb felosztás* szerint Nyitra megye ketté van osztva u. m. 1.) *Felső-Nyitra*, 62 □ mfd, 239,166 lak., Részei: Pozsony megyéből a' nagyszombati járás és Nagyszombat kir. város 's a' szeredi járás éjszaki fele, továbbá Nyitramegyének a' Vág jobb partján fekvő része, Szakolcza kir. várossal. 2) *Alsó Nyitra*, 92½ □ mfd 's 238,208 lak., Részei: Nyitra megyének a' Vág balpartján fekvő járásai, továbbá Trencsin megyéből a' báni 's Barsból az oszlani járás. — k.

O.

O'Connell (Dániel) ir ügyvéd, a' nagy agitator, mint őt az angolok nevezik, bizonyára korunk legnevezetesb jelenségei közé tartozik. Napoleon után századunk legnagyobb emberének nevezék, de sok tekintetben a' franczia forradalom e' hőse fölé lehet őt helyezni, miután egy ellent győzött le, melly Napoleont megdönté. Az angol aristokratiávali harczot győzelmesen állotta ki, népének szabadságot vívott, 's a' legnagyobb politikai befolyást nyeré. O, 1774. aug. 6-án született, szülői, ámbár a' monda szerint ir királyok maradékai, a' legkorlátoltabb vagyoni állásban valának, tanulmányait Löwen, St. Queen és Douai-ban végzé, 's a' szokásos időt, mellyet a' jogtudomány gyakorlatára szükséges jogozat megkaphatása igényel, Londonban a' Middle Temple-jogiskolában kiállván, 1798-ban a' főtörvényszéknél, a' dublini kir. bankhoz ügyvédi minőségben alkalmazást nyert. A' katholikus ügyvédek száma, kik hitsorsosaiknak bizalmát kiválólag megnyerték, még csekély volt, minthogy csak nehány év előtt nyertek engedélyt e' pálya folytathatására. O. ritka szónoki tehetsége, széles tudományos ismeretei 's fáradhatlan szorgalma által kitünvén, csakhamar fölemelkedett a' hir azon fokára, melly őt pályatársainak legkitünőbbike mellé rangozá. 1809-ben nehány szabadelvü férfiu, — nevök feledésbe merült — egyesült azon czélból, hogy elnyomott népük fölszabaditását eszközöljék. O. hozzájok csatlakozott s ez év máj. 24-én egy nyilvános népgyülésben először lépett föl mint népszónok. Beszéde, mellyben az ír nép elnyomatását, szenvedéseit festi, megmutatva a' módot, mely által mélyen-sülyedtségéből kiemelkedhetik, nagyszerü hatást gyakorolt 's fölélénkité a' félig kihalt ír népszellemet; e' nap óta O. befolyása az ir honbarátok minden tanácskozásaiban jelentékeny lett. Egyszersmind, valahol csak a' nagy czélokért, mellyeknek életét szentelé, tennivaló volt, bámulatos tevékenységet fejte ki; védé a' katholikusokat a' protestansok igazságtalanságai ellen; vádlóként lépett fel minden erőszakoskodással szembe, melly a' törvény határait túllépte, 's ezért nagy mértékben kinyeré katholikus honfiainak szeretetét és tisz-

teletét, de egyszersmind a' protestans angolok gyülöletét is voná magára, szenvedélyesen kelt ki az Irlandban uralgó visszaélések ellen, 's ez által személyes kellemetlenségeknek is tevé ki magát. 1813-ban alderman d'Esterre-t egy sértő kifejezésért, párbajra kényszerité. Ellenfele a' vivótéren maradt. A' következő évben Peellel, az irlandi államtitkárral volt egy hasonló összekocczanása, mellynek komoly fejlődését a' törvényszékek gátlák meg. A' társulat, mellyhez O. 1809. óta tartozott, 's melly különféle nevek alatt állt fenn, soha sem vergődhetett széles hatáskörre. Ennek oka abban feküdt, hogy minden tagnak évenként 5 font sterlinget kelle befizetnie, a' kath. irek pedig sokkal szegényebbek, hogysem egy illy öszveget megbirtak volna. Egy különös esemény következtében O. azon gondolatra jött, hogy e' viszonyokban változtatást tegyen. IV. György király uralkodása második évében meglátogatá Irlandot és az irek által, kik egykori szabad elvü szellemét ismerék, 's a' legfényesebb reményeknek adák magokat át, mindenfelé a' legviharosb örömzajjal fogadtatott, miután azok ugy vélekedtek, hogy a' király személyesen akart volna az ország szerencsétlen állásáról meggyőződni, 's igy alapos reformot hozni be. Azonban a' szivtelen király Londonba visszatérvén, csak azon megelégedését nyilvánitá, hogy az irek ottlétekor nem terhelék panaszok és kérelmekkel. Most átláták a' katholikus irek, hogy helyzetük könnyitését csak saját törekvésüktől várhatják, 's O. megkészité merész tervét, melly szerint a' kormánynyal egy más vala szembeállitandó, melly a' népnek elnyomói ellen védelmet nyujtana. Egy társulatot alapita — *Catholic Assotiation* — mellynek tagjai évenként 1 f. sterlinget tartoztak fizetni, 's látván hogy ezen öszveg még mind igen magas, azon kedvezményt is kimondá, melly szerint ezen tartozás havonként egy egy penny lefizetése által lessz megadandó. A' társulat most rendkivüli kiterjedést nyert, az öszveg, melly az egyes pennykből bejött, jelentékeny, 's a' nemzet kész vala a' társulat vezetőinek a' legparányibb intését is, mint egy hivatal rendeletét teljesitni. Ő volt a' társulat lelke, az ő intézkedésére állittattak fel minden nagyobb városban hirlapok, mellyek a' népügy védelmét tűzték ki feladatul; a' kath. associatiok tanácskozásait, valamint a' britt parlament értekezéseit is gyorsirók lejegyezvén, a' hirlapokban kinyomatták, az egész országban elterjesztették és az ország minden részeiben gyülések tartattak, hol az ország sérelmei tüzes vitatás alá kerültek, 's a' tömegek, mindegyre számbeli tulnyomóságukra emlékeztetvén, önoltalomra vergődtek. Nemsokára O.-hoz jelentékeny tehetségü férfiak csatlakoztak, kik minden erejöket a' népügynek szentelék. O. növekedő befolyása, 's a' kath. társulat terjedése által nyugtalanittatva, az angol kormány módokról kezde gondolkozni, mellyek által ellenhasson, 's 1825-ben egy parlamenti határozat annak elnyomását rendelé. O. azon pillanattól fogva, midőn nagy munkáját megkezdé, elhatárzá a' törvényeket mindig tiszteletben tartani. Jelszava vala: csak békés, törvényes uton juthatni czélhoz. Ennélfogva tanácsára a' parlamenti határozat teljesedésbe vétetett, 's a' kath. associatio feloszlott; de azonnal egy más társulat alakult, melyet a' parlament (acta) határozata nem érintett. Már a' következő 1826. évben átlátta az angol kormány intézkedéseinek hiábavalóságát, midőn némelly helységekben, hol eddig nehány tekinté-

lyes család tulnyomó befolyást gyakorolt, O. felhivására, más szabadelvü férfiak léptek fel kijelöltekül, 's választattak a' nép által képviselőkül. Két évvel később, Fitzgerald lord, a' kereskedelmi ministeriumot vévén át, a' Clare-grófság részéről parlamenti-szék üresség be jött. O.. ámbár mint katholikus a' fennálló törvények értelmében a' parlamentből ki vala zárva, ezen állásra folyamodók sorába lépett, 's daczára a' kormány és torypárt ellenműködésének, nagy szavazattöbbséggel választatott meg. E' választás következménye vala a' katholikusok emancipatiója, mellyet 1829-ben a' parlament ünnepélyesen ki is mondott. O. ellenei parlamentbe lépte előtt állitták, hogy ő is ugy járand, mint minden népszónokok szoktak, 's hogy az államférfiak gyülésében elvesztené jelentőségét. Csakhamar átlátták, mennyire csalódtak.

A' katholikusok emancipatiója jelentékeny lépés volt azon elviselhetlen elnyomatás megszüntetésére, mellyben az irlandiak századok óta részesültek; azonban ez még csak a' kezdet kezdeteként vala tekinthető. Az angolok soha se szándékoztak az irlandi leigázott népnek a' hóditókékoz hasonló jogokat adni; Irlandot mindig csak ugy tekinték mint pénzforrást; Irland mindig csak heloták országa volt és maradt. Szelidebb, igazságosb bánásmód az angoloktól épen nem volt várható. E' körülmények közt O., midőn uj hatáskörében tájékozta magát, legelőször is a' Nagy-Britanniávali unio megszüntetését találta legkivánatosbnak. E' czélra még a' franczia juliusi forradalom kitörte előtt fel kezdé a' kedélyeket izgatni, társulatokat alapitott az unio megszüntetésének kivitelére, 's ezt ugyan azon rendszeres merészség és nyugalommal tevé, melly eddigi lépteit jellemzé. Az irlandi lordhelytartó, Anglesea lord, elnyomá e' társulatokat, maga O. törvényszék elé idéztetett, 's hogy el nem itélék, csak a' jogtudománybani jártasságának és hathatós önvédelmének köszönheté. Nevezetes ezen kitünő férfiu jellemében az, hogy ugyan azon időben, midőn hazája és népe megszabaditásában fáradozott, hol szükség vala, Angliától sem tagadá meg segélyét. Ugyanis ez időben a' toryk helyébe whig-kormány emelkedett volt, melly egy nagy parlamentreformon dolgozott. O. és többi parlamenti társai, kiknek szavazatuk nagy részt O.-tól függött, hiven támogaták a' kormányt e' nagy harczban. O. ugy vélekedett, hogy ez által saját ügyének is használ, miután a' whig-ministerium megigéré, hogy Irland sérelmeit orvosolni fogja. Ő *hitt* az igéretnek, biztositá a' kormányt, hogy Irland nyugottan maradna, ha kivánságai kielégittetnének. De nem sokára átkelle látnia, hogy ezen igéret kivihetlen, hogy Anglia Irlandot soha sem fogja jogaiban részesitni. Ez kitünt a' következő évben, midőn az ir-kath. követek a' parlamentbe felvétettek. A' kormány meghökkent azon határtalan befolyáson, mellyel O. Irlandban birt, mert a' 105. parlamenti tagok közül, kiket Irland küldött, huszan O· ajánlatára, 's azon határozott feltét alatt választattak, hogy őt minden körülmények közt, 's névszerint az unio megszüntetésének kérdésében támogatni fogják. Minthogy egész Irland mozgásban volt, mindenfelé népgyülések tartattak, 's az Angliától elszakadást szenvedélyes türelmetlenséggel követelék, a' kormány a' nyugtalanság elnyomására a' parlamentbe egy kényszeritő billt hozott, melly roppant szavazattöbbséggel vitetett át. O. ebből ujolag átlátá, hogy Irlandnak nincs mit

várnia Angliától, 's elleneinek ujból megmutatá hatalmát, tényleg felmentvén az irlandi katholikusokat a' prot. sinecura-egyházaknak fizetni szokott tized alól — egész Irlandban nem fizeték a' tizedet. Hiába alkalmaztattak egész vidékekre haditörvények, a' katonák nem voltak képesek tizedet hajtani be. Egy két évig tartott elkeseredett harcz után, Grey gróf helyett Melbourne lord lépvén a' ministerium élére, ez szelidebb eljárást kezde meg Irland irányában. Most megint a' toryk kezébe került a' hatalom. 'S Angliában az ujonnan kiirt választásoknál tulnyómóságra vergődtek. Irlandban azonban O. mindent elkövetett, hogy a' gyülölt torykat megbuktassa. Irland hatvannál több szabadelvü tagot küldött a' parlamentbe, 's ez megint a' szabadelvü párthoz hajlott. Midőn Melbourne másodszor is a' kormány élére lépett, átlátta, hogy csak O. által maradhat meg a' hatalom birtokában. Egyetértésre igyekezett őt birni. O. nem kivánt egyebet, mint a' mi minden elfogulatlan előtt csak törvényesnek tünhete fel, ugymint: egy kormányzás behozatalát, melly ugy a' katholikusok mint protestansok irányában egyformán igazságos legyen, a' tizedek eltörlését 's egy rakás visszaélés elháritását. Lord Melbourne megigéré, hogy e' kivánalmakat támogatni fogja. Azonban a' felsőházban minden intézkedések élénk ellenmondásra találtak, 's igy Irland tulajdonkép csak azt nyeré, hogy kimélőbb bánásmódban részesült. O. mindent elfogadott, mit a' kormány népe számára kinyerhete, de időről időre felemelé fenyegető szavát, ha igazságos követelései az angol kormány által nem teljesittetének. Ez azonban mind lehetlenebbé vált, miután a' whig-ministerium gyöngesége és határozatlansága miatt a' nemzet előtt hitelét kezdé veszteni. O., hogy megmutassa, miszerint fenyegetését megvalósithatja, 1836-ban a' general-associationt, 1838-ban a' precursor-egyesületet alapitá meg, 's midőn a' következő évben a' whig-ministerium lelépni kényszerült, a' nagy agitator ujból népéhez fordult, 's kinyilvánitá, hogy a' national-repeal-association meg van alapitva, 's a' repealagitatiok ujból megfognának kezdődni. Ezen felhivás eleinte gyenge viszhangra talált. Ennek főoka, hihetőleg, azon alakban feküdt, mellyben O. e' fölhivást fogalmazá. A' nép azt gondolhatá, hogy az 1834-i esemény ismétlődnék, midőn O. az ügyek élére a' whigministeriumot helyezi vala. Hogy ezen kétes állapotot elháritsa, 1842-ben O. klnyilvánitá, hogy a' *repeal-év* bekövetkezett. „Én Angliától mitsem remélek többé", mondá „'s hogy ezt bebizonyitsam, többé nem megyek Londonba a' parlamentbe, hanem egy forumot fogok magamnak Irlandban teremteni, 's az angolokat nem igazságra többé — ez hasztalan törekvés — hanem félelemre és ez által a' repealra kényszeritni. Semmi feltétel, hanem határozott feloszlatása az unionak." Egyszersmind, mint dublini lordmajor, melly méltóságra az 1842. évre választatott volt meg, e' város községtanácsánál kivitte, hogy az unio felbontása (repeal) egy petitioban a' parlamenttől kérvényeztessék. Egy, három napig tartott, viharos vita után a' községtanács ez inditványt 41 szavazattal 15 ellen elfogadá. Legfontosabb lépés volt most a' népnek ugynevezett „monster-meeting"-ek általi részeltetése a' mozgalomban. Peel és Wellington eleintén ugy vélék, hogy O. és Irland egy büszke nyilatkozatra megfélemlithetők lennének, midőn azonban ez csak azt eredményezé,

hogy a' mozgalom mind hatalmasabb léptekkel haladt előre, Peel azon gondolatra jött, hogy O. mint nyilvános csendzavaró törvénybe idéztetvén, tétlenné tétethetnék. Az első lépés, mellyet a' kormány O. törekvéseinek meghiusitására tett, a' lordhelytartó, Grey lord 1843. octbr. 7-ről kelt proclamatiója vala, mellyben az oct. 8-ra Clontarfba kitüzött repeal-gyülés megtiltatik. O. csak 15 perczczel később mint a' kormány e' proclamatioja megjelent, egy mást bocsátott ki, mellyben a' clontarfi repealgyülést bizonytalan időre elnapolja. Nyolcz nappal később, october 12-én O., idősb fia John és több tekintélyes barátai és párthivei ellen egy befogató rendelet jelent meg, 's 1844. január 15-kén megindittatott Dublinban a' kereset, mellyben O. összeesküvés és a' törvények megsértésének bünével vádoltatott, 's február 8-án a' jury által bünösnek nyilvánittatott. Miután a' büntető törvényszékek ülése egész april hóig elnapoltatott, az itélet sem mondathatott azonnal ki. **O.** barátai mindent elkövettek, hogy az itélet végleges kimondását lehetlenné tegyék. O. maga egy apellatiot adott be, mellyben azon formaellenes hibákra utalt mellyek perfolyamában elkövettettek, 's egy részrehajlatlanabb nyomozást kivánt. Magok a' birák nézeteikben nem érthettek egyet, 's mind e' mellett a' vádlott maj. 30-án tizenkét havi börtön és 2000 f. st. büntetéspénz lefizetésére itéltetetett, 's még azon nap John fiával, Tom Steele és más elitéltekkel az általa választott fogságba, Richmond Penitentiaryba vitetett, hol a' kormányzó saját butorozott szobáiból kettőt bocsátott rendelkezése alá, a' mellettök levó kerttel együtt. Fejedelmileg élt itt, idegeneket, barátokat és adresseket, szerencsétlenségén sajnálkozókat, fogadott el. Irland a' perfolyam alatt és után is nyugott maradt, ámbár a' repeal-gyülések folytonosan tartának. Ezen közben O. egy apellatiot küldött a' felsőháznak Angliába, melly 1844 september elején került tárgyalás alá, 's mellyre a' törvénytudó lordok 3 szavazattal 2 ellen azon határozatot mondák ki, hogy a' perfolyamnál hibák történtek, 's ezért az egész eljárás érvénytelennek tekintendő. Ez sept. 4-én lőn kimondva, 's már másnap elküldetett a' rendelet Dublinba, hogy O. és társai szabadon bocsáttassanak. Egész Irland roppant enthusiasmussal fogadá azt. Egy roppant embertömeg, — 500,000-re teszik számát, — gyült a' fogház elé, 's ünnepélyes menettel kiséré „Irland megszabaditóját" haza. Legnevezetesb a' tökéletes nyugalom és méltóságos öntartás, mellyet a' kitörésekre oly hajlandó ir nép ez alkalommal tanusitott. O. egy intése elég volt, hogy a' legparányibb csendháboritás is megakadályoztassék. Ezen diadal azonban utolsó is volt életében. A' kormány némelly intézkedései, névszerint a' kath. clerus szinleges kegyelése, szakadást v. legalább közönyt idéztek elő a' repeal iránt. O. tekintélye szemlátomást tünt, 's elmondhatni, hogy halála még jókor érkezett, hogy őt a' nép kegyének eltünéséérti keserüségtől megkimélje. Meghalt Genuaban, hova egészsége helyreállitása végett utazott volt, 1847. maj. 15-én. O. ellenei őt gyáva, nemtelen, szivtelen, kincsszomjazó, uralkodni vágyó, goromba, szóval: a' roszaság és aljasság valódi foglalatjának nevezék. Mindezen vádak ellen csak a' történet tényeit kell szembe állitni, hogy megczáfoltassanak, 's akárki átlássa, hogy e' férfiu a' lélek és sziv legnemesebb, legmagasabb tulajdonaival birt. — Hs.

O'Connor (Feargus) egy Cork melletti ir birtokos fia és ügyvéd, eleintén az ir néppárthoz csatlakozott, több nyilvános gyüléseken sikerrel szónokolt, 's csakhamar még a' félelmetlen irlandiaknál is nem jelentéktelen hirt vívott ki magának. A' reformbill elfogadása után, 1832-ben Cork részéről a' parlamentben ülést nyert. A' parlament megujitásakor, 1835-ben a' választhatósági magas feltételek miatt elveszté ülését; különben sem értett egyet azon mérsékelt eljárással, melly O'Connell okos politikáját Irlandban jellemzé; szenvedélyes lelke egyszerre akarta elérni a' czélt, melly felé elhirhedt honfi-társa léptenként igyekezett közeledni, 's minthogy elvei Irlandban O'Connell tekintélye miatt nem találtak pártolásra, az angol chartistákhoz csatlakozott, kiknél eredménydús tevékenységet remélt kifejthetni. Angliát minden irányban összejárta, a' kézmüvesek politikai egyesületeiben lelkes beszédeket tartott, mellyekben a' parlamentreform elégtelenségét és azon igazságtalanságokat emelé ki, mellyek a' munkás osztálynak a' politikai jogokbóli kizárása által következtettek el. Számos párthivekre talált, kik már Owen theoriái és gyakorlati kisérletei által előre készittetve, a' népnek jogait visszavívni, vele kezet fogának. Kié lett légyen a' népcharta és egy, a' nép által választandó nemzeti egyezkedés (convention) eszméje, máig se tudatik; O. Feargus azonban a' népchartában kifejezett alapelveknek a' nép közti elterjesztése és a' hitvallás követőinek egy erős párttá leendő egyesitése körül különösen tevékeny volt. Ő, hihetőleg, egy olly állást akart magának Angliában megalapitni, mint O'Connell Irlandban; feledé azonban hogy azon alapelv, melly az angol munkásokat a' fennálló társadalmi rendtartással elégületlenné tevé, egészen más taktikát igényel, mint a' mellyet O'Connell Irlandban használt, 's hogy szenvedélyes gondolkozás módja őt épen nem teszi képessé egy tömeg vezetésére. Mindjárt elején erőszakos lépéseket tőn, mellyeknek következtében a' kormány kénytelen volt a' párt ellen fellépni, még mielőtt az magát szervezhette volna. A' chartisták, mint a' népcharta hivei neveztetnek, nem elégedtek meg avval, hogy, mit a' törvény nem tilthata meg, nappal nyilvános gyüléseket tartsanak, 1838 ősszel éjjel fáklyavilágnál kezdének összegyülni. A' kerület békebirái ez ellen tiltakozmányt bocsátának ki. Ennek daczára a' chartisták összegyültek, 's a' szónokok egyike dec. 8-án a' gyülésben Jowitt gyártulajdonost, ki egyike vala a' békebiráknak, legelkeseredettebb ellenüknek nyilvánitván, megjegyzé, hogy Jowitt urnak javára lesz, ha a' fáklyavilágos gyüléseket respectálni fogja, különben háza még igen meleg lehet. Néhány nap mulva, Jowitt urnak földig égett egy gyára, 's az öszvecsődült tömeg oltás helyett, hurrah-t kiáltott. A' kormány most szigoruan megtiltá az éjszakai gyülésezéseket, 's a' hatóságokat felhatalmazá a' netalán résztvevőket törvény elé idézni. A' chartisták számba se vették e' rendeletet. Egy petitiót fogalmaztak, mellyben a' népcharta törvényes elismerését kivánák. E' petitión egy millio aláirás levén, a' kérvényezők legyőzhetleneknek hivék magokat. Előkészületek tétettek egy népfelkelésre, melly azon esetre, ha a' parlament vonakodnék a' népchartát elismerni, kitörendő lenne. Londonban a' kézmüves községek és vidékekből 49 küldött jelent meg, állitólag a' nemzeti kérvénynek a' parlamentben leendő sürgetése végett, tulajdonkép pedig azért, hogy a'

törvényes parlament mellé egy más chartista-szellemű alakulását eszközölje, melly a' felkelést vezetné és siker esetében a' hatalom gyeplőit kezébe ragadná. O. egyike vala e' nemzeti convent legbefolyásosb tagjainak. A' gyülés helyét a' világvárosból nem sokára Birminghamba tették át; előbb azonban O. inditványára elhatároztatott, hogy 1839. aug. 12-én minden kézmüves Angliában műhelyét elhagyja és egy szent hét ünnepeltetnék meg. Ámbár a' néposztályok mindenben a' chartisták nézetével tartottak, nem valának hajlandók azért önfentartásukat koczkáztatni. A' gyülések gyéren látogattatának, fenyegető fellépésekre nyujtának alkalmat, 's a' katonaság közbelépte következtében nem egyszer véresen végződtek. A' nemzeti convent kénytelen volt magát feloszlatni, a' kormány a' főbbeket befogatá, O. se kerülé ezt ki, azonban ő elég okos volt soha sem tenni ollyasmit, miért a' törvény szigorát vonhatta volna magára. Börtönéből csakhamar kiszabadult. Ezzel azonban nem vetődött vége a' chartista-nyugtalanságoknak; e' pillanatban is megvannak azok. O. fogsága után, bizonyos szerepet kezdett játszani, melly őt 1842-ben megint a' kormány kezének adá át, ez év septemberének 30-án fogságra vettetett, kezességre kibocsáttatott, de jelentősége eltünt, miután a' munkások nyugtalanságai, a' bel- és külpolitika némelly fontosabb eredményei mellett, háttérbe szorultak.— Később Északamerikába költözött, honnan haza térvén, feltünő különczségeinek mindig több jeleit adá, mig végre 1851. tébolydában halt meg. Az *O'Connor*-család, mellyhez Feargus is tartozott, igen régi, nagy méltóságu és gazdag. A' mostani családfő *Roderick O'C.* többször kináltatott meg pair-séggel, mellyet azonban ő mind annyiszor visszautasitott. — Öccse *Arthur O'C.*, szül. 1766., az 1696-ki zendülés vezetőinek egyike vala, később Francziaországba menekült, ott nőül vette Condorcet leányát, 's kitüntetéssel szolgált a' császári időszak harczaiban. — Egy mellék ág, az *O'Connor Ofally* család, az ir zendülésekben elvesztvén birtokát, Spanyolországba vándorolt ki, hol több tagjai magas méltóságra emelkedtek. — *Don Bernardo O'Connor Ofally* 1761-ben spanyol grand és Lerida kormányzója, később castiliai tábornagy-kapitány lett és 1781-ben halt meg. Maradékaiaz Ofalia grófok. — Hs.

Odessa, az orosz birodalom legnagyobb városainak egyike, 's déli Oroszország legjelentékenyebb kereskedelmi piacza, a' chersoni kormányzósághoz esik. Csak 1792-ben alapult, de ezen kevés évtizedek alatt nem csak első kereskedő várossá emelkedett, hanem a' polgárisodás minden intézeteivel is ellátá magát. Helyén előbb egy kis tatár-falu, Kaczybey állott. Ribas orosz admirál II. Kathalin császárnőnek ajánlá, hogy ezen, a' kereskedésre oly alkalmas helyre alapitson egy várost; terve annyival inkább elfogadtatott, mivel *Chersonnak* fekvése egészségtelen, Odessával pedig a' tengeri kereskedés Törökországgal közelebb érintkezésbe jött, 's a' birodalomban levő leggazdagabb tartományok terményeinek kiviteli pontjául szolgált. A' császárnő halálakor, a' város még csak 200 házból állott, Sándor alatt azonban Richelieu herczeg és Langeron gróf kormányzása mellett óriás léptekkel nőtt. 1803-ban 400 ház és 7000 lakó, 1814-ben 2,600 ház és 35,000 lakó, 1826-ban 3,284 házból állott, lakóinak száma jelenleg 80,000. Az uj város Odessa nevet kapott, mivel az ókor irói két várost emlitnek, mellyeknek mindenike e' név alatt vala

ismeretes és a' Fekete tenger partján feküvének. O. félkörben (amphitheatral) fekszik egy halom közepén,mellyet egy felől a' Fekete tenger egy öble, hol a' kikötő is van, más felől barátságos falvak és kertek által ékesitett, termékeny lapály vesz körül. A' birodalom legszebb városainak egyike ez, egyenes és széles utczákkal; házai közől kevés van két emeletesen alul; hosszukás négyszeget képez, 's áll a' tulajdonképi O. városa és Moldavanka, 's Peresipp külvárosokból. April hótól octoberig a' népesség rendesen 7—10,000 egyénnel növekszik, részint az ide érkező munkások és fuvarosok, részint pedig orosz és lengyel birtokosok és idegen kereskedők által. Az oroszok és zsidókon kivül, kik a' népesség nagyobb felét teszik, vannak itt lengyelek, törökök, görögök, örmények, bolgárok, tatárok, angolok, francziák, olaszok, spanyolok stb. és tán kevés városában a' földnek lehet több nyelvet hallani, mint épen itt. Leginkább az orosz és újgörög nyelvet beszélik. O. legszebb épületei közé tartozik: a' görög Miklós-templom, a' kormányzói palota, az admirali lak, a' börze és a' szinház. A' kikötő mellett áll a' citadella. Ezen kivül találhatni itten egy bankot, egy kereskedelmi törvényszéket, három biztositó társulatot, egy földmüvelő társulatot, egy iskolát a' keleti nyelvek megtanulására, egy katona-iskolát, egy nemes leánynöveldét, egy nagy franczia mintára rendezett lyceumot, melylyel két kiegészitő iskola, hol jogtudomány, nemzet-gazdászat és kalmár-tudomány tárgyaltatnak és egy iskolai tanitók számára felállitott képző intézet van össze kötve, továbbá városi könyvtárt, régiségi muzeumot stb. Az ivóviz hiányát vizvezető pótolja. O. műipara a' kereskedéshez képest gyenge lábon áll. A' hajógyárokon kivül vannak szabómühelyei, pálinka és sörfőzőházai, 's különbféle gyárai, mellyek posztót, selyem kelméket, szappant 'stb. szolgáltatnak. Kereskedése azonban nagy kiterjedésü. A' kivitel 1804-ben 2,340,000, a' bevitel 1,253,000; 1813-ban az első már 3,200,000 rubelre hágott. Az 1816 és 1817 években, midőn különösen a' gabona és liszt képezék a' főkiviteli czikket, a' kivitel mindenik évben csaknem 53 millió rubelre ment. Azóta e' magasságot nem éré többé el, 1846-ban azonban még is 27 millió és a' bevitel 16,300,000 rubelt tett. O. ezen gyors fölemelkedését — most csak Pétervár áll vele egy sorban — szerencsés helyzete, Ázsia nyugoti partjainak, az archipelagus és déli Oroszország termékeny vidékeinek közelsége, 's a' kedvező éghajlat mellett csaknem egész éven át folytatott hajózás idézte elő. Legfőbb kiviteli tárgyak: gabona, különösen tisztabuza; ezenkivül vas, réz, halikra, vitorlavászon, vaj, 's közelebbi időkben gyapju. A' bevitel a' Középtenger melletti tartományok terményei, persiai és ázsiai czikkek, valamint Egyiptom terményeiből áll; de ide számitandó még az ioniai és görög szigetek, Triest, Konstantinápoly és Smyrnávali kereskedés. O. különösen Triest, Livornó, Marseille, Barcelona és Londonnal van összeköttetéshen. O. és Németország közt rakpiaczul Brody szolgál. A' gazdagabb osztályt a' kereskedők rendében angolok, francziák és olaszok képezik. O. közelében egy görög gyarmat is települt. — Hs.

Odilon Barrot (Camille Hyacinthe) a' franczia nemzetgyülés tagja, egyike a' legügyesb szónokoknak, szül. 1791. jul. 19-én Villefortban (departement Lozère), képeztetését különösen a' *Lycée-Napoleon*-ban

nyerte, 's 1814-ben a' parisi semmitő-t. széknél mint ügyvéd lépett fel, hol ismeretei által általános figyelmet gerjeszte, 's bevádlott honfiainak szerencsés védése által a' nép kegyét is nagy részben kinyeré. Legdicsőségesb defensiói közé tartozik az, mellynek következtében a' septembriseurnek vádolt, 's halálra itélt Regnault csak élethosszanti fogságba tétetett, 's a' juliusi forradalom alatt kiszabadult; e' mellett a' Demoulin és 1822. a' szerencsétlen Carron ügyébeni védfellépései. O. 1816-ban a' déli Franczirországban üldözött protestansoknak is védelmére kelt, szembeszállt a' kormány megszoritó rendszerével, 's egyike volt a' szabadsajtó-egylet, a' *Société des sciences morales et politiques* és a' Martignac ministeriuma alatt hires *réunions électorales* legtevékenyebb tagjainak. Különösen tevékeny volt ő a' helyhatósági bizottmány tagjainak választásánál Polignac alatt, kimutatá egy politikai átalakitás elkerülhetlenségét, 's midőn 1830-ban az ordonance-ok megjelentek, a' bizottmány titkára lőn, 's a' felkelés rendezésére segédkezet nyujtott. Az Orleansi herczeg uuszolására, reábirá X. Károlyt a' lemondásra, 's a' kormány által a' Szajna-kerület helytartójának neveztetett ki, melly állomáson számos visszaéléseket követett el. A' nép hangulatára gyakorolt tulnyomó befolyásáért, melly kűlönösen a' vincennesi- és párisi nyugtalanságoknál tünt ki, a' miniszterek irigyei lettek; a' helytartóságróli letétetését kivánták, 's minthogy a' király e' lépést nem tartá tanácsosnak, Guizot és Périer lemondtak 's Lafitte miniszterelnök lett. O. most nyomatékosb harczot kezde a' doctrinairek ellen. Midőn Montalivet minister avval vádolá, hogy az 1831-ki februari carlista-nyugtalanság lecsendesitésére mit sem tett, O. letette helytartósági hivatalát, 's csak a' király nyilvánitott kivánságára maradt az államtanács tagja. Azonban a' hatalmas szónoktól az udvar ohajtott volna szép szerével menekülni. A' konstantinápolyi nagykövetséggel kináltatott meg, O. nem fogadta el; midőn Périer miniszter lett, aláirta az idősb Bourbonok elleni társulat oklevelét, 's ezért Périer unszolására az államtanácsból eltávolittatott. Egyszerre négy kerület követéül választatván, most Périer politikáját támadá meg, mind végig az ellenzék leghatalmasb szószólója maradt, a' 39 követ közt volt, kik 1832. maj. havában összegyültek, Francziaország helyzetéről tanácskozandók, 's tagja a' választmánynak, mellynek teendője a' hires *Compte rendu* elvetése vala. A' junius 6-ki nyugtalanságok alkalmával Arago és Lafitte-al a' királyhoz ment, őt azon veszélyes következésekről felvilágositandó, mellyek Périer rendszerének további megtartása mellett Francziaország nyugalmát fenyegetik, 's őt arra kérendő, hogy a' forradalom alapelveihez ragaszkodván, az uj visszavonást kerülje ki. A' megsemmitő törvényszék előtt tartott, erőteljes szónoklatának az ostromállapot mogszüntetése lőn következése. 1832. óta O. inkább a' mérsékelt párthoz hajlott, a' nélkül azonban, hogy ezért elveit megtagadta volna, csak az 1834. jul. 28-ki merénylet folytán a' kamara elé terjesztett törvények következtében lépett megint az ellenzékhez át. Miután a' doctrinairek eltávolitására 1836. febr. havában igen sokat tett, a' Molé miniszteriumát támadta meg, 's 1839 Januar havában a' gyülölt kormány buktát vitte ki. Thiers ministeriuma alatt a' keleti kérdésben annak részére állott, de Guizotnak 1840. oct. havában történt ujbóli be-

léptére, megint az ellenzékhez csatlakozott, mellyet növekedő elkeseredéssel vezetett egész 1848-ig, midőn reformlakomája (banquett) a' februari forradalom kitörésére nyujtott első alkalmat. A' pártok állása az uj köztársaságban részéről minden jelentékenyebb politikai beavatkozást hátráltata egész 1848. nov. haváig, midőn őt a' köztársaság ujonnan választott elnöke Bonaparte Lajos, az uj miniszterium alakitásával bizta meg, mellynek elnőke ő lett. Ezen álláson, daczára gyakori megtámadtatásainak, sokáig tartá fenn magát, mig nem 1849 october 31-dikén a' köztársaság elnöke őt, minisztertársaival együtt, egyszerre elbocsátá. — Hs.

O'Donnel (Lipót) Abispal gróf második fia, 1836-tól fogva Don Carlos ellen harczolt, 's osztály-tábornagyságra emelkedett fel. Mint az uralkodó királyné, Maria Christina hive, 1840 oct. havában az országlat letételénél Valenciában annak fontos szolgálatokat tett. Ez után egy ideig Francziaországban élt, aztán Bilbaoba ment, 's 1841 oct. havában a' letett uralkodónő érdekében Pampelunaban egy felkelést kisértett meg előidézni, mellyet azonban nagybátya meghiusita. Ő Francziaországba menekült, de 1843-ban visszatért Spanyolországba, hogy Espartero uralkodó megbuktatásán munkálkodjék. Azonban a' párt, melly a' hatalmat kezébe kerité, őt 1844-ben, mint tábornagykapitányt Cuba szigetébe küldé. — *O'D. Károly*, gróf, fia az 1830-ban elhalálozott ó-castiliai tábornagy kapitánynak, eleinten ezredesi ranggal szolgált a' királypárti önkéntesek közt, Maria Christina uralkodónő seregében tábornagyi rangot vivott ki, sőt egy ideig a' brit legio parancsnoka is volt. Mint Espartero hive, 1841-ben meghiusitá a' Christina-pártiak felkelését Pampelunában, 's az uralkodó bukta után, azt Angliába kiséré, honnan 1846-ban megint visszatért Spanyolországba. — Az Irlandban fennálló O'D. család feje most *Richard Annesley O'D.*, Newporthouse-i baronet, ki méltóságait 1828-ban testvérétől öröklé. — Hs.

Oehlenschläger (Adam Gottlob) a'kopenhágai egyetem volt tanára, mint drámaköltő különösen ismert, született 1779. nov. 14-én, Frederiksbergen, Kopenhága mellett, a' jogot Kopenhágában tanulmányozá, a' kormány költségén beutazta Német-, Franczia- és Olaszhont, 's visszatértével Kopenhágában aesthetica tanárának neveztetett ki. 1803-ban lépett elő első drámai művével; czime: „*Aladdin oder die Wunderlampe.*“ Költészeti dolgozatainak tárgyául különösen hazája történetét és mondáit választá, 's ép ezért 1829-ben Svédországot, 1833-ban Norvégiát találta szükségesnek beutazni. A' lundi egyetem, átutazása alkalmával, a' bölcsészet tudorának tiszteletbeli oklevelét nyujtá nekie át. Költeményeit különösen Baggesen J. (l. ezt) támadta meg, ki az ó, 's a' franczia költészethez hajló izlést pártolá; O. ezen ellenfelével sok és több évekig tartott harczokat folytatott. Leghiresebb drámái; „*Hakon Jarl*;“ „*Palnatoke*“; „*Axel und Walburg*“; „*Starkother*“; „*Erich und Abel*“; „*Correggio*“; „*Die Währinger in Konstantinopel*“ (Berlin 1828) Ezeken kivül megemlitendő: „*Hrolf Krake*“, honfias hősköltemény; „*Morgenländische Dichtungen*“; 's „*Die Götter des Nordens*“, epos. O. Holberg vigjátékait is leforditotta, 's „*Insel Felsenburg*“ régi német regényt „*Die Inseln im*

Südmeere" czim alatt kidolgozta. Beszélyei és lyrai költeményei kevesebb becscsel birnak. — Hs.

Oekonomia, *l. Gazdaság.*

Oersted (Hans Christian) a' *villany-delej* (l. ezt) feltalálója, egy gyógyszerész fia, született 1777. Rudkjöbingben, Langeland dán szigeten, tanulmányait a' kopenhágai egyetemen végzé, 1799. bölcsészet tudora, 's 1800 az orvosi tudománykar gyógyszerészsegédje lett. Miután három évig Németország, Hollandia és Franciaországban utazott, 's a' természettudomány köréből több érdekes jelenségekkel ismerkedett meg és nagyon látogatott felolvasásokat tartott a' természet- és vegytanból, 1806-ban physika tanárának neveztetett ki. Egy második utazása alatt megirta: „*Ansichten der chemischen Naturgesetze*" (Berlin 1812) czimü munkáját, mellyet aztán Marcel de Seres-vel is „*Recherches sur l'identité des forces électriques et chimiques*" czim alatt kiadott. Érdekes munka volt a' visszatérte után kijött: „*Tentamen nomenclaturae chemicae omnibus linguis scandinavico-germanicis communis*" (1815), mellyben a' legtökéletesb vegytani ismeretek mellett, különböző nyelvekbeni jártasságot is fejtett ki és olly elnevezéseket inditványozott, mellyek régi, tiszta német szógyökökön alapultak. A' villany-delej körüli fontos felfedezéseit Oersted 1810—1820 telén tevé, 's azokat „*Experimenta circa efficaciam conflictus electrici in acum magneticum*" czimü dolgozatában tevé közzé. Miután 1822—23-ban Angliát és Skótországot beutazta, egy társulatot alapitott a' természeti tudományok terjesztése végett, melly Dánia minden városaiban felolvasásokat tartat. 1829-ben O. a' polytechnikai intézet igazgatója lett. Ezen felül nagy érdemei elismeréseül államtanácsosi czimmel ruháztatott fel. Fontos kisérleteket tett O. a' viz és más folyadékok összenyomhatósága, valamint a' gázok körül is, felfedezvén a' határokat, mellyeken belől a' légnemek a' nyomás erejével egy arányban tömöttülni kezdenek. — Hs.

Oersted (András Sandöe) az előbbinek öcscse, mint jogtudós ismeretes, született 21. dec. 1778-ban. A' jogtudomány mellett legtöbb hajlama volt a' bölcsészethez, 's különösen Kant tisztelője, 's meleg és éles elméjü védője vala. A' jogtudományok végezte után, 1801-ben a' kopenhágai fő- és városi törvényszék ülnöke, 1810-ben a' magas tartományi törvényszék ülnöke, 1813-ban a' dán cancellaria követe lett, 's ez időtől kezdve minden fontosabb állam-intézkedéseknél jelentékeny befolyással birt. 1825-ben első követ és főügyvéd (general procureur) lett, 's a' főbb kormányhivatalok minden rendeleteinek szerkesztését vette át. 1831 óta a' szigetekbe és éjszaki Jütlandba királyi biztosnak, 1841-ben miniszternek neveztetett ki. Munkái közül megemlitjük ezeket: „*Over Sammenhaengen mellem Dyds og Staatslaevens Princip*" (Kopenhaga 1798., 2. k.); „*Systematisk Udvikling af Begrebet om Tyverie*" (1821). Ezek, valamint más iratok képezik a' hazai jogtudomány alapját Dánia és Norvégiában. Adott ki jogtudományi folyóiratokat is; ezek: „*Eunomia, eller Samling of Afhandlinger, henhörende til Moralphilosophien, Staatsphilosophien og de dansk-norske Lovkindighed*" (1815—1822., 4 kötet), és a' német és dán nyelven megjelent „*Abhandlungen aus dem Gebiete der Moral und Gesetzgebungsphilosophie*" (Kopenh. 1813—1826,

3 k.), mellyek jogfogalmakróli számos értekezéseket és érdekes jogtudományi helyeket tartalmaznak. — Hs.

Oettingen-Wallerstein, (Lajos Kraft Ernst), herczeg, előbb bajor korona-főudvarmester, 1831—37 belügyminister, mint örökösse egy 6 □ mfd terjedelmü, 's 60,000 lakossal biró herczegségnek, szül. 1791. Atyja kitünő tehetségekkel és széles tudományos ismeretekkel biró férfiu, anyja pedig Würtembergi Lajos herczeg leánya volt. Az agg herczeg halála után, oct. 6-án 1802. a' kis tartomány kormányzása gyámsági minőségben a' herczegörökös anyjára ment át. 1806-ban anyjával Párisba utazott, hol a' császárnak is bemutaták; melly alkalommal legelőször találkozott az akkori bajor koronaörökössel is. Duroc marsall ajánlatát, hogy franczia szolgálatba lépjen, visszautasitá, minek az lőn következése, hogy herczegsége mediatizáltatott, 's a' bajor korona alá vettetett. 1807-től 1810-ig a' landshuti egyetemet látogatá. Családi ügyei 1810 nyarán Münchenbe szólitáik, hol Bajorország legfőbb koronahivatalával, 's az államtanácsbani ülés és szavazatjoggal ruháztatott fel. 1812 tavaszán titkos megbizással ment Párisba. Schwarzenberg József herczeggel közel rokoni viszonyban levén, Lavalette által La Besnadiére-t bensőleg megnyervén, 's Narbonne által Poniatowski és Talleyrand bizalmas köreibe vezettetvén, O. mélyebben bele tekinthetett az ügyek állásába, mint sok más; a' politikától azonban egészen idegennek mutatkozott; szabad idejét irodalom és művészetnek szentelé. Visszatérte után átvette birtokainak kezelését; ekkor jegyzé el a' jelenleg uralkodó badeni nagyherczeg testvérét, Hochberg Amália grófnőt is. Ez időben kezdé meg ama történetileg hires készületek, fegyverek, üvegfestmények, pénzek, fa- és elefántcsont-faragványok, különösen pedig középkori hires festvények gyüjtését, mellyek később olly nagy figyelmet gerjesztének. 1813-ban, az akkori koronaherczeg főparancsnoksága alatt, átvette a' Svábföld, déli Franciaország és Bajorhon nyugoti részeiben a' tartományi fölfegyverkezés vezetését, 's lelkes fölhivása a' koronaherczeg tüzes napi parancsa mellett villanyozólag hatott a' vidékeken. Alig hat hó alatt 1800 önkéntes huszár, körülbelől 8000 önkéntes vadász, egy 10,000 főből álló tartaléksereg, 's 6 önkéntes ágyutelep állt, mint tartaléksereg egy része, utra készen, mig egy tökéletesen rendezett, nagy részt fegyverrel ellátott honvédcsapat nem különben csak parancsra várt. A' váratlan nagy eredmény Bajorországnak nagy jelentőséget adott; de O. jutalmul Monteglas minister, maga Maximilián király és Wrede tábornagy gyülöletét, vagy legalább bizalmatlanságát nyeré. 1815 tavaszán a' német országgyülésre Stuttgartba ment, hol szabadelvü nézetei rokona, Würtembergi Fridrik király elidegenedését, de más felől a' rendek és a' würtembergi nép bizalmát vonák maguk után. A' Bajorország és Ausztria közti 1816-ki egyenetlenségek katonai állomására szólitáik vissza; ez év hátralevő részét 's az egész következő évet jószágain tölté, 's az akkor uralkodott éhséget minden erejéből enyhitni igyekezett. E' mellett a' német előkor irodalma és müvészetének tanulmányozásával és gyüjteménye gazdagitásával foglalkozott. Befolyása volt az 1818-diki alkotmányra; de 1819-ben is részt vett a' szabadelvülek elleni harczban. Nemkülönben elleneszegült 1822-ben is a' második kamara határozmá-

nyainak, 's kimutatá, hogy a' bajor védrendszer (Wehrsystem) a' korona előjoga, 's 8 milliónál kevesebbel nem állhat fenn. — 1823-ban hohenbalderni kertésze leányával, *Bourgin* Crescentiával egybekelvén, a' házi törvények értelmében az ősi birtokrészeket 1793-ban született idősb öcscsének *Fridriknek* bocsátotta át. Ezen összeköttetésnek még kellemetlenebb következése volt az, hogy koronahivatalától az akkori ministerium megfosztá. A' herczeg ezek után visszavonultan élt jószágán, mig végre, Lajos király lépvén a' kormányra, elvett koronahivatali állomását, 's a' rendek sorábani hatáskörét is visszanyerte. 1828-ban a' felső dunai kerület kormányzó-elnökének neveztetett ki. Midőn 1831-ben a' censura ujbóli behozatala, 's a' kamarábóli több példátlan kizárások következtében egy tulszabadelvü ellenzéki párt állott elő, O. ép ugy legyőzé e' pártot, mint a' maradókét, 's a' kiadási budget körüli javaslataiban fejedelem és nép előtt letevé hitvallását. Kivánta az alkotmányos elvek létesitését, minden censura és illy nemü megszoritás örökös megszüntetését, a' vélemények szabad nyilvánitását és kifejtését, mindennemü mysticismus különösen a' bigott, sötét és jezsuitaféle egélyesség elleni általános erőveli harczot, 's a' világosság terjesztését. Dec. 31-én 1831 mint belügyminiszter lépett be, 's a' tulszabadelvüek ellen használt repressiv lépteiért, természetesen reactionariusnak tünt fel. Kormányzását sok oldalról és igen keményen megtámadták, 's kárhoztatták, de a' helyzetet senki se vevé tekintetbe, mellyben akkor O. W. volt, midőn a' fennállót biztositnia, 's az ujabb idők mind sürgetőbb, mind követelőbb kivánalmait is kielégitnie kelle. Utódja, *Abel* a' legigaztalanabbul gyanusitá az 1840-ki országgyülésen Oettingen-Wallerstein kormányát. Abelnek a' herczeg ellen kimondott nyilvános vádját Münchenben egy kellemetlen vizsgálat követé, melly látszólagos párbajjal végződött. Hogy a' herczeg nem vesztené el a' király bizalmát, tanusitja párisi küldetése, mellyel 1840-ben a' görög septemberi nyugtalanságok kitörésekor megbizatott. Az ujabb időkben a' herczeg élete egészen uj szakot látszott megkezdeni. Miután a' nyilvános lapok 1846 és 1847-ben azt állitták, hogy ujból a' ministeriumba törekszik lépni, 1848-ban egyszerre hire megy, hogy a' herczeg a' néppárthoz csatlakozott, melly mellett valóban harczolni látszott. Sőt 1849-ben a' családját örökösödésileg illető korona-főudvarmesteri hivatalról is lemondott, hogy magát a' következmra tagjának választathassa, hol tevékenységét a' baloldal élén kezdé meg. — Hs.

Oettinger, (Eduard Maria), rendkivül termékeny és szellemdus német iró, szül. 1808. Breslauban izraelita szüléktől, kikeresztelkedvén elsőbb a' füvészet tanulmányának adta volt magát, de idővel hajlama a' széptudományokhoz fordult. Miután csipős stylje ismeretes lőn, kiadá Berlinben „*Eulenspiegel*"-jét. Fogságra itéltetvén, Münchenbe ment, hol „*Das schwarze Gespenst*" czimü napi-lapot szerkeszté, minek megint börtönbüntetés lett következése. Majd számüzték Bajorországból. Ezután egy darab ideig Párisban, később Berlinben, hol „*Figaro*"-t, Hamburgban, hol „*Argus*"-t és Mannheimban, hol „*Gasthofszeitung*"-ját szerzé, tartózkodott. 1841-ben Lipcsébe vette magát, hol jelenleg is él, 's „*Charivari*" czimü időszaki iratát inditá meg. Munkáinak száma nagy. Az emlitett időszaki iratok és időszakonkénti humoristicus dolgozatok mellő-

zésével, megemlitjük itt a' következőket: „*Eau de milles fleurs*“ (Hamb. 1835 3 k.); „*Marabouts*“ (Hamb. 1835); „*Fashionable Dummheiten*“ (Hamb. 1836); „*Dramatische Desserts*“ (vigjátékok, Hamb. 1836—37., 2. k.); „*Panaché*“ (2 k. Hamb. 1837); „*Ring des Nostradamus*“ (3 k. Lipcse, 1838); „*Bunte Kartenbilder*“ (Lipcse 1838); „*Onkel Zebra*“ (7 k., Lipcse 1842); „*Schobri*“ (Lipcse 1843); és „*Narrenalmanach*“ (7. k. Lipcse, 1843—49), mely utóbbiból a' nagyobb elbeszélések megint külön nyomásban jelentek meg. O. mint bibliograph is „*Histor. Archiv, enthaltend ein Verzeichniss von 17,000 der brauchbarsten Werke zum Studium der Staats-, Kirchen- und Rechtsgeschichte*“(Karslr. 1841),„*Bibliothek des Schachspiels*“ (Lipcse, 1844), 's különösen „*Bibliographie biographique etc.*“ (Lipcse 1850) czimü munkái által kitünő érdemeket szerzett. — Hs.

Ofalia, (dón Narciso de Heredia,) gróf, spanyol nemes család ivadéka; nagyatyja *Don Narcisso de Heredia y Navarra* III. Károly alatt mint az asturiai ezred ezredese részt vett az olaszországi hadjáratban, 's később a' spanyol Amerikában több vidékek, végül pedig Peruban Arequipa kormányzója volt. Unokája, O., 1777-ben Almeriában született, tanulmányait a' granadai egyetemben végzé, 's jogtudor és tanitó lett. 1798-ban IV. Károly királytól rendelést kapott, mellynél fogva Lissabonba kelle mennie, hogy az ottani levéltárakat átvizsgálja, ha vajjon az aljubarrotai csatában elveszett állampapirok még feltalálhatók-e? Innen, mint követségi titkár, az Éjszakamerikai egyesült államokba ment, honnan, kedvese egyetlen testvérének halálát megértvén, 1803-ban visszatért. Pert inditott, 's bebizonyitván, hogy kedvese erőszakolás következtében tevé le az esküt, őt fölmenteté és nőül vevé, mi által a' spanyol főpapság gyülölete 's üldözésének tevé ki magát. 1803-ban a' külügyminisleriumnál kapott alkalmazást, melly állásról 1808-ban, midőn a' franczíák Spanyolországot megszállák, lemondván, Almeriába vonult. Midőn VII. Ferdinand visszatért, azt remélé, hogy előbbi állását megint megkapja, azonban akadályokra talált, 's csak egyes eseteknél vétetett szolgálata igénybe. Az alkotmányos korszak alatt ujból visszavonult az államszolgálattól. Ez időben halt el első neje, 's most marquis de la Torrecilla testvérét vevé nőül, kinek hozománya jelentékeny birtok, 's O. személyére grófi czim vala. 1823-ban igazságügy-, 1824-ben külügyministernek neveztetett ki. Melly állásban az akkor hatalmas apostoli párt gyülöletét vonván magára, 's a' liberalismus gyanujába esvén, egyszerre letétetett, 's Almeriába utasittatott. Utközben a' kir. önkénytesek egy csapatjával találkozván, azok őt erővel Granadába vivék, nehogy Almeriából külföldre hajózzon. Itt némelly szökevények által uj bajba kevertetett, de igazolván magát, a' király rendeletére szabadon bocsáttatott. 1827-ben Salmon, külgyminister, mint rendkivüli követet Londonba küldé, 's egyszersmind két fontos tárgyban megbizatást kapott Párisba. Az egyik szerint a' franczia cabinetet az akkor még Spanyolországban állott foglalósereg visszavonására kell vala birnia. O. 1827. april 1-én érkezett Párisba, 's Damas és Villéle ministerek biztositák, hogy a' franczia csapatok azonnal vissza fognak vonatni Spanyolországból. A' másik némelly angol alattvalóknak a' madridi udvarnál tett bizonyos pénzreclamatióit illeté, mellyeknek elintézése egy Párisban angolok és spa-

nyolokból alakitott bizottmányra vala bizva. Azonban midőn O. Párisba megérkezett, a' spanyol követ kormánya megbizásából már aláirta volt az egyezményt, 's csak Londonban sikerült Ofaliának ügyessége és szilárdsága által kivinni, hogy az öszveg, mellynek fizetésére kormánya magát már kötelezte volt, felényire leszállittassék. 1828-ban spanyol nagyköveti minőségben és 35,000 piaster illetőség mellett Párisba neveztetett ki. Ez állásában egyebek közt sokat tett a' Francziaországba kivándorolt spanyolok sorsának könnyitésére. Midőn 1832-ben, Calomarde bukta után, Zea-Bermudez lépett a' ministerium élére, ez őt belügyministernek nevezte ki. Ezen állásban O. megmaradt VII. Ferdinand haláláig, ki őt végrendeletében utolsó akarata végrehajtójának, 's a' kormánytanács tagja és titkárának nevezé ki, miért is a' ministeriumból ki kelle lépnie. O. megfelelt a' király által benne helyeztetett bizalomnak, 's ezért Don Carlos halálra itélé. 1837-ben az uralkodó királynő a' ministertanács elnökének, 's külügyministernek nevezé ki. De a' hazájának, mint sok mások előtte és utána, ő sem vala képes nyugalmát és a' rendet megszerezni. Hiába harczolt a' tulszabad elvü ellenzék, 's az ellene gyülölködő angol követek ellen. Espartero is ellene volt, 's midőn sem a' franczia cooperatio, sem a' szándéklott 500 millio rubelnyi kölcsön nem létesült, 's Oraa tábornagy Morella ostromával felhagyni kényszerült, O. beadá lemondását, 's a' magánéletbe vonult vissza. Azonban az utána következő miniszterek is gyakran folyamodtak tanácsaért, miután senki sem ismeré hazája bel- és külviszonyait annyira mint ő, és senki sem birt az öszves europai viszonyokban annyi avatottsággal, mint ő. Meghalt 1843-ban. — Hs.

Oginski, (Gábor) az utolsó lengyel felkelés hőseinek egyike, született 1784. Litvániában. Nagybátyja, Lubienski Felix herczeg, a' varsói nagyherczegség igazságügyi ministere, őt a' varsói gymnasiumban képezteté, már fiatal korában harczról álmodozott, 's elragadtatással ékesité magát a' lengyel kereszt egy darabka szalagjával, mellyet Kosciusko bölcsőjére dobott volt, 's mellyet ő, mint becses ereklyét őrzött mind végig; tizenöt éves korában egybekelt Plater Kunigunda grófnővel, később beutazta Német- Olasz- és Francziaországot, 's visszatértével a' második departement elnöke lőn. Midőn Napoleon Legyelországban megjelent, a' csak akkor felállitott litvániai diszezred főnökének neveztetett ki, részt vett annak élén a' hadjáratban, 's a' becsületrend keresztjével díszesittetett fel. A' moszkvai szerencsétlen visszavonulás után Varsóban veszélyes betegségbe esett, szerencsésen felgyógyult, Napoleon a' Rajna balpartján a' tábornagyi karhoz nevezé ki, később Párisba követé a' császárt, hol betegen feküdt a' szövetségesek bevonultáig. A' békekötés után visszatért Litvániába, 's jószágain egy ideig elvonultan élt. A' lengyel forradalom másodszor is nemzete lobogója alá szólitá, 's kerületében a' felkelés főnöke lett. Három hóig állott itt az orosz csapatoknak ellen, mi által Chlapowski tábornagynak időt engedett, hogy a' litvániai felkelőknek segitségére siessen. Gielgud tábornagy megérkezte után, a' litvániai kormány tagja lett, 's mint politikai 's katonai főnök fáradhatlan buzgóság és erélylyel felelt meg feladatának. Minden tanácskozások és csatákban részt vett. A' szawlei szerencsétlen ütközet után, paraszt öltözetben, kitévę

annak, hogy az oroszok kezébe kerüljön, gyakran szabad ég alatt kéntelenittetett hálni, minden nélkülözések közt, hat hóig tévelygett nejével együtt, mig végre szerencsésen porosz földre ért, 's kivándorolt. — Hs.

Ohio l. *Északamerikai egy. áll.*

Oken, (Lőrincz) az ujabbkori természetvizsgálók egyik leghiresebike, született 1779 aug. 2-án Offenburgban a' Svábföldön, tanulmányait a' göttingai egyetemben végzé, hol tanitó is lett. Innen 1807-ben, Jénába ment mint az orvostudomány rendkivüli tanára, 's természettudományi felolvasásai és iratai által, mellyekben mint természetphilosoph lépett fel, nagy tekintélyt vivott ki. Az álladalom elismerte érdemeit, 's 1810-ben udvari tanácsos és 1812-ben a' természettudományok rendes tanárának nevezé ki. Azonban midőn 1816-ban „*Isis*“ czimü időszaki iratát, melly a' kormány érdekeivel összeütközött, 's a' *wartburgi ünnepély* ügyébe is avatkozott, az állam és Oken közti jó egyetértés megszünt. Hogy időszaki iratával fel ne hagyjon, lemondott a' tanárságról, 's Jenába költözött. Münchenbeni tartózkodása is, hová 1827-ben mint magántanitó ment, hogy tanár legyen, csak rövid ideig tartó volt. 1833 óta az akkor felállitott zürichi egyetem tanára volt. Széles természettudományi és bölcsészeti alapossága és tárgyavatottsága által tünteté ki magát, 's igen nagy érdemet szerze, midőn az öszves természeti tárgyaknak egy olly rendszerét állitá fel, melly a' bölcsészeti alapnézetekkel egybehangzásban áll, magában összefüggő, 's mellynek rendeltetése, a' mesterkélt, tetszés szerint választott jelenségek után alkotott természettörténeti rendszereket megdönteni. Oken volt az, ki „Isis“-ében legelőször inditványozá a' *természetvizsgáló egyletek* felállitását, mellyek most Németország diszére válnak. Legkitünőbb müvei: „*Grundriss der Naturphilosophie, der Theorie der Sinne und der darauf gegründeten Classification der Thiere*“ (Frankf. 1802); „*Die Zeugung*“ (Bamb. u. Würzb. 1805); „*Biologie*“ (Gött. 1805); „*Beiträge zur vergleichenden Anatomie und Physiologie*“ (Bamb. 1806—1807); „*Ueber die Bedeutung der Schädelknochen*“ (Bamb. 1807); „*Ueber das Universum als Fortsetzung des Sinnen-Systems*“ (Jena 1808); „*Grundzeichnung des natürlichen Systems der Erze*“ (Jena 1809); „*Ueber den Werth der Naturgeschichte*“ (Jena 1808); „*Erste Ideen zur Theorie des Lichts etc.*“ (Jena 1809); „*Lehrbuch der Naturphilosophie*“ (3. k. Mineralogie, Lipcse 1812; Zoologie, Jena 1816; Botanik, Jena 1825—26); „*Naturgeschichte für Schulen*“ (Lipcse 1821); és „*Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände*“ (Stuttg. 1833—1841, 13 k. atlásszal.) Meghalt 1851. Zürichben. — Hs.

Oktroyált alkotmányok. Oktroyálni annyit tesz, mint: megengedni, megadni, 's oktroyált alkotmány alatt azt értjük, melly nem az ország fejedelme és képviselői közti egyezség utján jött létre, hanem egyoldalulag csupán a' fejedelem által adatott ki. Az 1814-ki charte constitutionelle, mellyet XVIII. Lajos adott a' francziáknak, oktroyált alkotmány volt. A' király készen hozta azt magával Hartwekből. Némileg illyen volt I. Vilmos holland-belga alkotmánya is. A' király a' két ország rendei elé adott egy alkotmányt, mit elvetettek, de mi mégis érvényes alaptörvényül hirdettetett ki. Ellenkező példája egy alkotmánynak, mellyet egyoldalulag csupán a' nép, a' korona hozzájárulása nélkül adott ki, az

1812-ki spanyol alkotmány, melly VII. Ferdinand fogsága alatt hozatott. Poroszország tartományrendi, valamint a' febr. 3-ki alkotmány is oktroyált volt; illyen a' harmadik is. Végre illyen volt az 1849. mart. 4-én kiadott osztrák birodalmi alkotmány is, melly 1851-ben meg lőn szüntetve. — k.

Oláhország, l. *Moldva*.

Olaszország, *(földleirása)*. Félsziget, melly az ész. szél. 30°56'—46° 42' 's a' kel. hossz. 23°3'—36°10' között fekszik; csak északon függ összve a' szárazfölddel, 's itt nyugotról Franciaországgal, északról 's keletről Schweiczczal és Németországgal határos, nyugoti és déli részeit a' Közép-, a' keletieket az Adriai tenger mossa. A' hozzátartozó szigetek: Sziczilia, Sardinia és Corsica 's a' kisebb szigetek hozzátudásával területe 5850, azok nélkül 4610 □ mfd. Északon az *Alpesek* választják el Európa többi részétől. E' hegység félhold alakban köriti be Északi-Olaszországot 's legnagyobb magasságát a' *Montblanc*ban éri el. E' hegylánctól délre a' lombardi mélysik terül el, melly az Adriai tenger felé fekvő részeken, hol nagy *lagunák* képződnek, védgátok által oltalmaztatik. Az egész országot hosszában az Appenninek hegylánczolata metszi ketté, melly a' félsziget végén egész Szicziliáig terjed. A' legkülönbözőbb jellemü dombos és róna vidék csatlakozik e' hegysor mindkét oldalához több rendbeli folyamvidéket alakitva. A' lombardi sikon kivül nagyobb rónák a' nyugoti részen az alsó *Arno* mellett, továbbá délfelé a' *Campagna di Roma* a' pontini mocsárokkal, végre Nápoly táján a' *Campagna felice*, mellynek déli oldalain a' *Vezuv* emelkedik. A' keleti részen legnevezetesb az *Apuliai* róna. — Olaszország földe ugyan igen különböző, de többnyire mivelhető 's több vidéken, névszerint ott, hol viznek nincs hiánya, rendkivül termékeny. A' kitünőleg mivelt lombardi sikon a' föld nehéz és kemény, a' többnyire kopasz hegyek magasaiban sovány, a' völgyekben termékeny, a' középtenger melletti részekben 's a' római campagnában sivatagszerü 's Déli-Olaszországban, hol Capua és Nápoly körül csak vulkáni alkatának köszönheti kitünő termékenységét, általában könnyü és jövedelmező. Égalja szerint, melly a' hegyi vidékek kivételével, a' legenyhébbek közé tartozik Európában, 4 fővidékre oszlik Olaszország: 1) Felső-Olaszország, az Apenninektől éjszakra, hol télen a' Reaumurféle hévmérő ollykor 10°-ra száll le a' fagyponton alól, a' hó gyakran hetekig lepi a' tájat 's még az adriai lágunákat is jég boritja 's a' nemes déli gyümölcsök a' szabadban csak kedvező helyeken tenyésznek; 2) Közép-Olaszország Genuával a' déli szél. 41° 30'-ig, hol tulajdonképi telet csupán a' hegyekben találhatni, állandó jég és hó a' völgyekben ritka 's az olaj- és narancsfa a' szabadban, a' mélyebb helyeken mindenütt diszlenek; 3) Alsó-Olaszország többi része, a' legdélibb fokig, hol a' hévmérő csak igen ritkán száll le 3°-ra fagyponton alól 's hol épen olly ritka a' hó, hol az Aloe 's a' legfinomabb déli gyümölcsök szabadon telelnek; 4) a' legdélibb csucs Nápoly, Sziczilia és Malta, hol a' hévmérő alig éri el a' fagypontot 's az indián fügén kivül a' datolya-pálma és a' czukornád is diszlik. Nyáron az ég csaknem folytonosan derült, tengeri szellők mérséklik a' nagy forróságot; azonban gyakori szárazságban szenved e' vidék 's gyakran pusztit benne a' *sirocco*. Különösen ártal-

masok némelly tájakon a' földből szivárgó gőzök, mellyek *malaria* vagy *aria cattiva* név alatt ismeretesek. Alsó-Olaszország és Sziczilia gyakran szenvednek az Aetna kitörései 's földrengések miatt. — Olaszország számos tavai között legnevezetesbek: a' *Lago Maggiore*, *Lugano*, *Como*, *Chiavennai*, *Iseo* és *Garda*-tó, ezeken kivül van sok kisebb tó. — Legnagyobb folyói: a' *Po* és *Etsch*; ezeken kivül a' *Brenta*, *Piave*, 's a' *Tagliamento*, mellyek az Adriai tengerbe ömölnek, az *Arno*, *Tiber*, *Gariglia-no*, *Volturno* és *Sele*. Az Appennini hegyekből számtalan apró folyó szakad az Adriai tengerbe. — Hajókázható csatornái csak Felső-Olaszországnak vannak p. o. a' *Ticínello*, a' milanoi, paviai, monselicei, bolognai 's az adriai lagunákban létező csatornák. — Ásványforrásokban igen gazdag az ország. — Fő termékei: gabona, rizs, buza, kukoricza, köles, mindennemü hüvelyes, sok kender és len 's a' legkülönnemübb nemes déli gyümölcs nagy mennyiségben, gesztenye, mandola, füge, szentjánoskenyér, gránátalma, dattolya, czukornád, kapri, pamutbokrok, dohány, sáfrány, saflor; fában szükséget szenved; továbbá szarvasmarha, juh, disznó, ló, bivaly, kecske, szamár, öszvér, sok selyembogár és méh, mindenféle szárnyas és tengeri állat. Az ásványország is nagy kincseket tartalmaz 's a' bányászatra még sem fordul nagy figyelem, van itt: arany, ezüst, réz, ólom, vas, kitünő márványfajok, alabastrom, achat, jaspis, gránát stb. — A' lakosok számát 22 milliora teszik, kik 5 külön nyelven beszélnek, ezek: az *olasz* számos nyelvjárással 's az ország népessége legnagyobb részénél, a' *franczia* Piemontban 's Savoyeben, a' *német* a' lombard-velenczei királyság több községeiben, az *arab* és *olasz* vegyületéből származott nyelv Maltában 's az *uj-görög* Déli-Olaszország és Sziczilia nehány vidékein. — Uralkodó vallás a' *katholikus*, melly a' félsziget legtöbb országában egyedül törvényes; a' görögök, örmények, protestansok, zsidók és törökök csak kevés helyen birnak istentisztelet tartási joggal. Az ipar és kereskedés nem olly virágzó többé, mint volt a' középkorban; azonban vannak igen jeles gyárai, selyem, üvegmüvek, fayence, szalmakalapok, művirágok, kalárisok, maccaroni 's egyéb ipar-müvekre; fő kereskedési helyek Genua, Livorno és Velencze. A' hajózás is nagyon alászállott 's a' Középtengeren tul alig terjed. Ujabb időkben minden kormány nagy figyelmet fordit e' tárgyakra is. Olaszország három főrészre oszlik 1) *Felső Olaszország* Sardinia 's a' Lombard-velenczei királysággal, Parma, Modena herczegségekkel, 2) *Közép Olaszország* Toscana, Egyházi állam 's San Marino köztársasággal 3) *Alsó Olaszország* a' két Sziczilia királysággal 's Maltával, hova még Sardinia és Corsica szigetek tartoznak.

Olaszország (*Ujabb története*). Midőn az 1830-ki juliusi forradalom Párisban kitört, Olaszországban a' legizgatottabb hangulat uralkodott 's az elégületlenségnek csaknem több nyomai látszottak, mint Franciaországban. — Rómában Marco Capellari lépett a' szent székre *XVI. Gergely* (l. ezt) neve alatt VIII. Pius pápa helyére. (1831 jan. 2.) Egy helyen örömzajjal fogadák e' változást, más részről azonban Bologna 's Ferrarában megbuktatták a' pápai kormányt 's egész a' Poig minden fel vala ingerülve. Modena adta a' jelt febr. 3-án. Egy fiatal modenai, *Ciro Menotti* házában egy csoport ifju ember gyült össze, innen a' herczeget

saját palotájában megtámadandók. A' herczeg egy hadcsapat élén körülvéteté a' házat 's hosszu küzdés után elfogatá a' jelenlevőket. Bolognában a' pápai helytartó vagy prolegat *Carelli* ideiglenes kormányt volt kénytelen elismerni 's tartományi őrséget megengedni. A' pápai helytartó elhagyá a' várost. A' modenai herczeg Bécsbe menekült. Zavarok voltak Rómában is, de különösen az északi részekben, igy Parmában, hol a' herczegnő elhagyá az országot, Perugia, Foligno, Forli stb. városok felmondták az engedelmességet, a' forradalmiak elfoglaltak minden tért. Az egész egyházi állam csupán Rómára volt szoritkozva. Bolognában a' fölkelt városok követei gyülekeztek össze 's kimondák az általános confoederatiot. A' nép uj reményeket táplált, de mint máskor, ujra csalatkozott. Már mart. 5-én vonult Modenába egy osztrák hadcsapat 's 8-án harcz nélkül foglalá el a' fővárost, más csapatok Ferrarát, Parmát, Bolognát, Anconát foglalták el 's martius végeig az egész háboru megvolt szüntetve. A' fölkelők főbbjei részint hajon menekültek, részint más uton biztositották magokat. A' többiek befogattak 's a' katonai bizottmányok által itélet alá fogattak. Egyik országban nagyobb szigoruság uralkodott, mint a' másikban, legnagyobb szelidséget tanusitott Luiza parmai herczegnő, ki a' civilliste egy ötödének elengedése által az idegen katonaságtól okozott károkat pótolá. Rómában is csaknem általános amnestia adatott 's az osztrákok már jul. 15-én hagyák oda Anconát és Bolognát.

De a' béke helyre nem állott 's az izgatottság nem szünt meg, mit leginkább nevelt az alsóbb osztályok nyomora. Csaknem éhség dühöngött az áldott Olaszországban. A' pápának nehány engedélyeket hozó kibocsátványa nem vala képes az ingerült kedélyeket lecsillapitani. Egyes zavarok, nép 's katonaság közötti összeütközések ujra fölmerültek. Kérvényekben, röpiratokban rimánkodék a' nép jogainak megadatásáért. Sardiniára nézve nagyobb rázkodás nélkül vonult el a' vihar. Carignan herczeg (később Károly Albert király) személyesen keresett fel minden helyet, honnan vész fenyegette 's bizalomra talált, miután maga is forradalmári hirben állott. Ez alatt mart. 26-kán meghalt *Károly Felix* király 's Carignan herczeg lépett a' trónra. Ez sok barbár törvényt megszüntetett 's nagy takarékosságot is hozott be a' közigazgatásba. Hasonlag jobb szellemben tünt fel Nápoly ifju királya *II. Ferdinand*, ki atyja halála után (1830 nov. 8) foglalá el a' trónt; a' legtöbb politikai fogoly kegyelmet nyert, a' nép adója megkönnyittetett stb. Azonban az egyházi államban mindig fenyegetőbb állást vőnek a' dolgok, hol a' kormány mindinkább hátra felé tartott 's a' szellem szárnyait erős féken tartá. Az állam uj szervezése nem nagy nyereségnek bizonyult be, általános amnestiát hiában vártak, az egyetemeket bezárták 's a' törvénykezést ujolag a' papok kezébe adák stb. A' növekedő ingerültség következménye lőn, hogy 1832. jan. vége felé ismét egymás ellenében állottak a' pápa katonái 's polgárai. Osztrák hadcsapat is megjelent a' pápai birtokban, de ez által ürügyet nyert Franciaország is, Anconát megszállani, mi ellen hiában tiltakozott a' pápa. Ez idő óta Olaszország mintegy két részre volt oszolva, az egyik, a' szabadelmüek pártja, titkos összeköttetések utján mindent elkövetett a' létező viszonyok felbontására, a' másik, a' kormány-

párt, a' szabadelvüek üldözése 's elnyomására forditá minden igyekezetét. Ezen állapot a' legutolsó időkig tartott. Koronként összeeskövések 's zavarok merültek fel az egyes államokban, azonban még keletkezésökkor nyomattak el. Igy névszerint Sardiniában, hol 1838-ban 33 egyén fogatott el 's itéltetett halálra 's 1834 az olasz és lengyel szökevények meghiusult kisérlete, kik fegyveres kézzel Piemontba akartak törni.

Mind e' törekvések azonban nem veszélyeztetvén komolyan a' közrendet, az osztrák haderő 1838 kivonult az egyházi államból, mire a' franczia is odahagyták Anconát. Azon közamnestia, mellyet I. Ferdinand császár 1838. Milanoban koronáztatása alkalmával kihirdetett, egészen megnyerni látszék a' közvéleményt Lombard-Velenczében Austria számára. Azonban a' baj mélyen feneklett 's a' gyógyulás nehezen ment. Igy történt, hogy már 1842—44 uj zavarok támadtak a' Romagnában, mellyeket ugyan interventio nélkül nyomtak el, azonban mégis számos rablócsapat alakulását vonták magok után, mellyek soká foglalkodtatták a' pápai kormányt 's tömérdek politikai pört idéztek elő, mik a' legszigorubb halál vagy börtön és számüzési itéletekkel végződtek. (l. *Egyházi állam.*) Olaszország titkos társulatai között legnagyobb kiterjedésü volt az, mellyet 1831 *Mazzini* alapitott Marseilleben „La giovane Italia" név alatt. Fő fészke Londonban volt 's fiókjai Maltában, Korfuban és Smyrnában. Tervei különösen Nápolyra és a' Romagnára voltak intézve, 's befolyása nagyságát az 1844-i, bár meghiusult kisérletekn evelék. 1845 Riminiben tört ki nagyobb zavar, de még keletkezésében fojtatott el. Ugy látszott, e' szövetség minden erőfeszités daczára sem boldogulhatott volna, ha egyike az olasz kormányoknak maga nem ragadja meg a' reformatori szerepet.

XVI. Gergely meghalt 1846. *IX. Pius* foglalá el a' pápai trónt. E' fejdelem belátta, hogy reformok nélkül rendet és jólétet behozni államaiban lehetlen. A' sajtó bilincsein tágitott, a' politikai elitélteknek általános amnestiát hirdetett, az önkénytes számüzésben élőket visszahivatta, a' községi 's törvénykezési rendszeren javitott 's végre az Egyházi államnak képviseleti alkotmányt adott, mi által a' laicusoknak ministerekké neveztetése is össze volt kötve. Az Egyházi állam ez eseményei hasonló vágyakat ébresztettek a' többi államokban is. Még 1847 végével Roma, Toscana és Sardinia olasz vámszövetségbe léptek 's a' két utóbbi kormány is lényeges reformokat hozott be. Ellenben a' modenai herczeg osztrák seregeket hivott be védelmül, lehető fölkelések ellen. Nagyobb zavargás legelébb Nápoly és Sziciliában mutatkozott, az utóbbi szigeten 1848. januárban messze ágazó forrongás ütött ki, mellynek gyupontja Palermóban volt. Nápolyból katonai erő küldetett oda, de az mit sem használt 's maga a' király igérete, miszerint alkotmányt adand, sem volt elég a' fölkelőknek, kik Sziciliát Nápolytól teljesen elakarták szakasztani. E' zavarok Calabriában is elterjedtek 's nem sokára Északi Olaszországban is éreztették hatásukat 's az 1848-ik év nagy és fontos eseményekkel gazdagitá Olaszország történetét.

Ez utóbbinak előadásában külön kell tárgyalnunk az egyes államokat.

Midőn Mastai Ferretti példátlanul rövid conclave után 1846 junius 16-kán *IX. Pius* név alatt a' pápai széket elfoglalá, senki nem gyanitá,

minő eseményeket idézend föl e' férfiu, ki magában Rómában is csak kevéssé volt ismeretes. A' rómaiak közönyösen fogadák megválasztatását 's hamar elfelejtik, ha két esemény nem jön közbe, mellyek egy ujabb kor iránti vágyakat még élénkebbekké tevének a' felizgatott kedélyekben. Az egyik az 1846 jul. 16-kán kiadott terjedelmes amnestia, a' másik *Gizzi* bibornoknak államtitkárrá neveztetése volt. A' római nép a' pápa e' két tényében uj jobb idők hajnalát látta. 'S valóban egész sor uj reform nyomban követé. Elsőben is a' népnevelésre fordità gondjait Pius 's a' tartományok helytartóihoz felszólitásokat intézett, hogy ez iránt, különösen a' szegény gyermekek oktatását illetőleg, terjesszék elő javaslataikat. Nem sokára bizottmány neveztetett ki, mellynek feladata volt, czélszerü javitásokat hozni be a' közügyek minden ágaiba. Ezen kivül az államgazdálkodásban, adóügyben, postaszerkezetben 's rendőri intézményekben üdvös változtatásokat tett, vasutak épitését sürgette, a' koldulást korlátozá stb.

A' római nép, mellyre nézve az illy kormány hallatlan csoda volt, eleinte szünni nem akaró örömmámorban vala 's valahányszor a' pápa jóvoltát tanusitó uj rendelet érkezett, azonnal tömegestől vagy küldöttségek által vonult a' pápa laka, a' Quirinal elé, hogy köszönetét kifejezze. Nem sokára több történt; 's a' fentebbi módon kérvények 's ohajtások nyujtattak be a' pápának; végre minden futó gondolatra egész népküldöttségek járultak hozzá. Gizzi bibornok, kiben e' gyakori népgyülések 's örömünnepek aggodalmakat ébresztének, egy hatósági engedelem nélküli népgyülésekre vonatkozó törvényjavaslatot terjesztett a' pápa elé. Pius azonban atyai óvássá változtatá e' javaslatot. Ez intés tem talált kedvező fogadtatásra a' népnél 's ha a' pápa véletlen megbetegedése nem jő közbe (miben némellyek mérgezést láttak), a' felizgatott népdüh talán már itt tört volna magának utat. E' népgyülések és küldöttségek lelke egy alsó osztályu ember, Angelo *Brunetti* volt, kit természetes szónoki tehetsége miatt Ciceruacchio névvel tiszteltek meg, ki már hosszabb idő óta tekintetett a' római nép fejének, de népszerüségét és tekintélyét akkor még csak a' kormányhatalom támogatására használta. Csak később keriték Mazzini és társai az ő hatalmukba 's tevék czéljaik eszközévé.

E' közben Pius szakadatlanul folytatá a' status belélete körüli reformjait. 1847 elején adta ki büntetőügyi és törvénykezési rendeletét; jun. 14-én hires motu-proprioját, melly az ország nagyjainak összehivása 's egy miniszter-tanács alakitása által alkotmányos kormány kezdete lőn; sőt polgárőrség felállitása iránt is tön jul. 3-án lépéseket, ámbár Gizzi bibornok ezektől felette óvá 's midőn szavait hatástalanoknak tapasztalá, lemondását beadá e' profétai szavak kiséretében: „Ha ön kezébe adja a' népnek a' fegyvereket, játszó eszközévé válik a' tömegnek. Ha ön majdan elfárad az engedmények adásában, azon fegyverekkel, miket ön most a' népnek önmaga védelmeül ad kezébe, fogják kiüzni Rómából.“ — Gizzi helyébe Ferretti bibornok, a' pápa rokona, erélyes és határozott férfiu, lőn államtitkárrá. Ennek segélyével vitte keresztül Pius a' törvénykezés körül igért javitásokat 's 1847 végén a' felelős ministertanácsot is alakitá, melly eleinte még mindig csupa papi személyekből állott 's csak 1848-ban vőn fel magába laicusokat. Azonban e' példátlan refor-

mokkal sem érék be azon férfiak, kik a' pápa nagylelkűsége által nyertek amnestiát, sőt némelly ujitás, p. o. a' ghetto (zsidó városrész) megnyitása 's a' zsidóknak adott szabadalom, minél fogva a' város más részeiben is lakhatnak, egyenesen a' nép haragját idézték föl. A' sajtó visszaélt szabadságával, ugy hogy már Gizzi bibornok kénytelennek látta magát, a' censurát, legalább részben, ujra visszaállitani. Igy lőn, hogy 1848 elején a' fejedelem és nép közötti békés egyetértés megzavarodott.

A' mi Rómában történt, változott formákban ismétlődött Toscana nagyherczegségben és Sardinia királyságban. *Toscanában* ismeretlenek valának azon sérelmek, mellyek az Egyházi állambani nyilvános életre nehezültek. A' népoktatás 's a' tudós nevelés Olaszországban sehol sem vala olly jó karban mint itt; földmivelés és ipar virágzó volt 's a' toscanai kormány általában igen nagy gondosságot fejtett ki számos év óta a' nép anyagi jólétének előmozditása körül. Ezenkivül a' korábbi évek nyugtalanságai, mellyek egész Olaszországot izgásban tartották, csaknem nyomtalanul vonultak át Toscanán. Csak miután a' pápai reformok élénken felkölték a' szunnyadó vágyakat, kezdék Toscanában némi sérelmek orvoslását kérni, melly utóbbiak többnyire a' florenzi fejedelem néhány tanácsosaira vonatkoztak, kikről azt hitték hogy minden ujitás ellenségei. A' nagyherczeg e' kérelmek nagy részét meghallgatá. 1847 majusban szabadelmü censurai törvény adatott ki 's két bizottmány neveztetett ki olly czélból, hogy uj polgári és büntetőtörvénykönyvet dolgozzanak ki 's uj községtörvény felett tanácskozzanak. Juniusban több nyilvános zavargó amnestiát nyert, egyuttal azonban a' népgyülések tilalma hirdettetett ki. Ez utóbbi rosz hatást idézett elő az országban, azonban ez azonnal elenyészett, midőn augustusban több rosz hirben álló minister elbocsáttatott 's népszerü férfiak neveztettek helyökbe, a' halálbüntetés ismét eltöröltetett, sőt a' polgárőrség is megengedtetett. Mi boldogoknak érezheték magokat a' toscanaiak, abbol is világos, hogy több toscanai birtok, mellyek az 1817-ki egyezség folytán, Luccának Toscanához csatlása után Modenára lettek volna átszállandók, fegyveres kézzel vonakodtak Toscanától elszakadni. 'S midőn e' tartományok mind a' mellett modenai seregektől foglaltattak el, 's 1848 elején osztrák csapatok vonultak be Modenába, sokan gyanakodni kezdének, hogy a' toscanai kormány csak az alkalmat lesi engedményeinek visszavonására. Igy lőn, hogy már jan. 6. veszélyes fölkelés tört ki Livornóban, mit csak katonai erő 's a' nagyherczeg azon ünnepélyes fogadása csillapithatott le, mikép a' reformok ösvényén megmaradand. *Guerazzi* ügyvéd 's a' fölkelés több vezére elfogattak, 's az ország minden részéből küldöttségek 's hódoló feliratok érkeztek a' nagyherczeghez. A' nápolyi, római és sardiniai események arra ösztönzék a' nagyherczeget, hogy a' nép többi kivánatait megelőzze, 's febr. 17-kén az országnak alkotmányt adott, melly bár nem egészen felelt meg a' reményeknek, de a' népség több részénél nagy lelkesedést idézett elő.

Sardiniában Károly Albert király már 1846-ban hozott be némi javitásokat 's kisérleteket a' közigazgatásban 's a' nép anyagi viszonyainak emelése körül. Igy már 1847 köttetett szerződés Schweiczczal, minélfogva Sardinia kötelezé magát, Genuától Schweiczig vasutat épiteni, hogy

Olaszországot Német- és Francziaországgal összeköttetésbe hozza; ugyanazon évben kereskedelmi és hajózási szerződést kötött Toscanával 's Rómával, a' sajtó kevésbé szorittatott meg 's idegen hirlapok szabadabb bemenetelt nyertek. Ezen és más kormányi rendszabályok azon gondolatra birák a' haladás férfiait, hogy Sardiniát illeti a' szerep, Olaszország élére állani. E' gondolat a' nemzeti egység volt, az, minek a' népesség nagyobb része már régen hódolt 's mellynek középpontjául majd Róma, majd Sardinia választatott. A' király egyáltalában nem pártolá e' nyilatkozatokat, 's ugy látszik hogy csak a' jövő évben kezdé az efféle gondolatok valósulását lehetségesnek tartani. Genua város egy küldöttségét, melly több politikai javitásokat tanácslott, igen kegyesen fogadá ugyan, de elutasitólag; Turinban sept. 30. egy népmozgalmat a' rendőrség nyomott el; azonban ez mégis volt annyi hatással a' királyra, hogy államtanácsot hivott össze, mellybe több nagy hirü férfiu, valamint a' genuai polgármester is meghivatott, hogy a' szükségeseknek nyilvánuló reformok felett tanácskozzék. Miután oct. 15-én szabadelmü ministerium lépett a' régi helyébe, már 29-én a' kir. rendeletek egész sora tétetett közzé, mellyek sok lényeges javitást tartalmaztak p. o. a' patrimonialis és kivételes törvényszékek megszüntetését, a' szóbeliség és nyilvánosság behozatalát a' büntető törvénykezésben, a' közigazgatás elválasztását a' törvénykezéstől, a' rendőri hatalom korlátozását, szabadelmü megyei és községi szerkezetet 'stb. Ezekhez járult nov. 8. a' Romával 's Toscanával kötött vámegylet létesitése, uj sajtótörvény 's az igért uj törvénykönyvek kihirdetése. Azonban mind e' nagyszerü kezdemények nem elégiték ki többé a' felizgatott kedélyeket. Ez már annyi bámulatost és csodást látott rövid idő alatt saját körében, hogy már a' lehetlenséget is lehetségesnek tartá 's p. o. Genuában kaján szemmel néztek a' királyra, mivel az öszves olasz tartományokat már régen nem egyesité egy állammá 's zajosan követelték, hogy legalább polgárőrség állittassék fel 's a' jezsuiták számüzettessenek. Ez sem történt meg, helyette azonban 1848 febr. 8. Károly Albert egy alkotmányt adott népének, mellyet minden tekintetben szabadelmünek lehete nevezni.

Nápolyban ezalatt hasonló viszonyok támadtak. Bármennyire korlátozá is a' kormány a' sajtót, nyilt mégis ut és mód, mi által a' nép vágyai folytonos izgalomban tartattak. Igy már 1847. több röpirat jelent meg, mikben az uralkodó visszaélések erős szinben adattak elő, 's megszüntetésök sürgetve kéretett; a' köznépre, melly kevesett olvasott, élczes carricaturák által hasonló irányban hatottak. Névszerint a' nagy fogyasztási adók 's a' tulságos papi befolyás voltak a' megtámadások főtárgyai, mintegy út-egyengetői a' többi követeléseknek 's mindezekre örömest hajlott a' nép. Delcaretto rendőrminister, ez eseményekről értesülve, haladéktalanul számos fiatal embert, irót, orvost, ügyvédet fogatott el, mivel azon gyanuban állottak, hogy ama röpiratokat szerkesztették. A' vizsgálatokból kitünt, hogy e' mozgalmak a' többi olasz eseményekkel összeköttetésben valának. Szicziliában is a' „fiatal Olaszország" két küldöncze fogatott el. A' király szigoruan járt el ezek irányában. Augustus vége felé azonban Palermóban összeesküvés fedeztetett fel, mellybe nehány tüzértiszt is vala keverve 's sept. 2-án Messinában 's Reggióban

fölkelés tört ki, mellyet azonban katonai erő csakhamar elfojtott. Az elégületlenek a' hegyek közé vonultak, de ezeket is elfogdosták 's szigoruan büntették. Ez által a' nyugalom látszólag helyre állott, mindazáltal a' király czélszerünek látta, némi szeliditéseket hozni be kormányrendszerébe. Több részesei a' calabriai fölkelésnek kegyelmet nyertek, a' népszerütlen ministerek közől többen elbocsáttattak, 's a' Consulta di Stato, egy neme a' népképviseletnek, 5 taggal szaporittatott. Mindez azonban épen ellenkező sikert vont maga után, 's többi közt Szicziliában zavarok ütöttek ki. A' mozgalmak élén álló férfiak azon csellel éltek, hogy mindenféle álhireket terjesztgetének Palermóban 's Nápolyban kitört nyugtalanságok felől. A' nép polgárőrséget követelt, mi megtagadtatván 's uj hadseregek jelenvén meg az országban, uj bizalmatlanság támadt, mit ujabb befogatások csak neveltek. Egymást követték a' zavarok, mik Nápolyban komolyabb szint öltének, midőn a' tanulók egy lármás föllépte után az egyetem bezáratott 's 6000 diák haza küldetett. E' rendszabály a' polgárok jövedelem forrásába ütközvén, igen rosz hatást szült, mit az uj miniszterek komoly igyekezete sem vala képes megszüntetni. Az elégületlenség egy másik oka abban rejlett, hogy a' király a' Róma, Sardinia és Toscana között létrejött vámegyesülethez csatlakozni vonakodott. A' király ugyanis a' közép-olasz államokkal semmiféle érintkezésbe sem akart jöni, miután az ottani szellem behatásától tartott. Ez azonban ugy sem maradt el, 's midőn Nápoly és Szicziliában az ottani nagy engedélyek hire tudomássá lőn, természetesen itt is hasonló politikai jogok utáni vágyak ébredtek. Midőn tehát január 12-e, a' király születésnapja, a' reménylett alkotmány megadása nélkül mult el, legelsőben is Szicziliában törtek ki a' szenvedélyek, ugy hogy gyilkos csatázás után a' király seregei a' fővárost elhagyni kényszerültek, 's Don *Ruggiero Settimo*, Fitaglini herczeg 's népszerü ellen-admirál főnöksége alatt ideiglenes kormány alakult. A' nápolyi kormány hasztalan küldött 6000 embernyi segélyt Palermóba. Ezek jan. 15-én a' város közelében kiszállottak, a' citadellát elfoglalák 's bombákkal és rakétákkal ostromlák a' várost. 8 napi ágyuzás után, melly alatt a' fölkelők le nem győzettek, alkudozni kezde a' király a' palermóiakkal. Fivérét, *Aquila* grófot akará Sziczilia alkirályává nevezni, a' szigetnek külön igazgatást 's népképviseletet adni. Egyuttal minden fölkelőnek, ki a' fegyvert letevé, kegyelmet igért. Ez ajánlatok most nem fogadtatának el; szintugy nem *Desauget* kir. tábornok fegyver nyugvási kivánatát. Ellenkezőleg, a' néppárt jan 23. a' kir. várat 's a' banképületet ostromlá, mellyben 2 millio arany volt 's 27-én a' kir. seregeknek a' város ellen intézett egy általános ostromát győzelmesen visszaveré. Illy tartós ellentállás után a' seregek febr. 1. és 2-án elhagyák a' szigetet, mellyen a' nápolyi kormány már csak Messina és Syracusa városokat birá, hol a' népség erős helyőrségek által tartatott féken. A' palermóiak febr. 3-án kijelenték, hogy továbbra is Sziczilia teljes elszakadását követelik, azonban a' törvényesen választott parlament fog a' szigetnek Nápolyhozi viszonyairól véghatározatilag intézkedni.

A' szicziliai események talán lehetlenek lettek volna, ha Nápolyban hasonló jelenetek nem mutatkoznak, mellyek végre arra kényszeriték a' királyt, hogy a' népnek uj institutiók iránti vágyait, az északi hatalmak

példájára, meghallgassa. Komoly népmozgalmak következtében január vége felé alkotmány igértetett 's a' gyülölt rendőrminister *Delcaretto* külföldre küldetett. Az alkotmány már febr. 11-én tétetett közzé 's már 24-én megis esküvének reá a' király, a' koronaherczeg, ministerek, tábornokok 's minden főbb hivatalnok, még pedig egész ünnepélylyel a' San-Francesco di Paula egyházban.

Illy előzmények után nem lehet csodálni, ha az osztrákbirodalmi *lombardvelenczei* államokban is a' fölkelés zászlója tüzetett ki. Itt ugyan nem volt tapasztalható ama sok visszáélés, miknek sulya alatt Róma és Nápoly olly régen nyögött; sőt ellenkezőleg az osztrák kormány a' kereskedelem és ipar, tudomány és művészet terén lehető szabad mozgást biztositott a' lombardvelenczeieknek. 'S igy történt, hogy az 1820 's 1830 évi olasz forradalmi mozgalmak sem Lombardiában, sem Velenczében nem találtak viszhangra. Csupán az Egyházi államban most egymást ért reformok ébresztettek itt is hasonló vágyakat. Az olaszok gyülölete a' németek ellen az események folytán a' nép nagy tömegeinél tetőpontra hágott. A' „fiatal Olaszország" által kiadott ama rendelet, minélfogva osztrák dohányt szivni, osztrák kelmét viselni 's osztrák papirospénzt elfogadni tilos volt, nyilt engedelmességre talált az itteni népnél. Az osztrák kormány hasztalan vett igénybe minden békés eszközt a' kedélyek megnyugtatására; csupán tetemes katonai erő felállitása által távoztatott el nagyobb kihágásokat. Azonban közbejött a' párisi febtuári 's a' bécsi martiusi napok hire, melly villámként járta be Milanót és Velenczét, minek vége az lőn, hogy 1848 mart. 18-án Milanóban utczai csata kezdődött, mellynek folytán az osztrák seregek 22-én a' várost elhagyták.

Most feltartózhatlanul terjedt a' fölkelés az egész országban, ugy Velenczében, hol a' szakadás Austriától kimondatott, mint Milanóban, hol ideiglenes kormány alakult. Magok Piacenza, Palmanova és Osopo erősségek is harcz nélkül adták meg magukat. Egyik város a' másik után esett a' nép hatalm ába, 's a' nyugoti határról már sardiniai segély vala utban, a' minthogy általában kevés idő mulva az egész forradalom Sardiniában találta központját. Különösen Sardinia pártjára állottak tüstént Modena és Parma, mellyek legelébb követték a' Lombardiából jött példát. Modenában, ámbár valódi harczra nem került a' dolog, *V. Ferencz* herczeg már mart. 20-án odahagyá az országot, mire ideiglenes kormány neveztetett ki 's V. Ferencz trónvesztettnek nyilvánittatott. Parmában hasonlóul mart. 20-án tört ki a' vihar, miután egy nappal elébb hiában kérték a' seregek eltávolitását és szabad intézményeket. Még mart. 20-án megadta magát a' herczeg; a' ministerium változáson ment keresztül 's minden engedély meg lőn nyerve. De ámbár a' népség nagy része már akkor követelé a' Sardiniához csatlakozást 's magát *Károly Albertet* fejedelemnek is nyilvániták, a' herczeg még is az országban maradt 's előlegesen megengedé az ideiglenes kormány alakulását. Ez alatt kiütött végre a' háboru. A' turini osztrák követ mart. 9-én elhagyá Sardiniát. Mart. 23-án Károly Albert, ki maga vette át a' fővezényletet, 40,000 ember élén, előrebocsátott hadizenet nélkül, átlépett a' határon 's Lombardiát megszállotta. Ezóta egy nagy tábor képét tünteté fel egész

Olaszország. Minden oldalról önkénytesek csoportozának, minden olasz kormány vagy kényszerülve volt, részt venni e' háboruban, vagy pedig nyugton megkelle engednie, hogy alattvalóik csoportosan vegyenek benne részt. A' legbajosabb helyzetbe a' pápa jutott, ki minél inkább vonakodott e' háborúba elegyedni, annál inkább veszté napról napra népszerüségét. Ez alatt Károly Albert kardcsapás nélkül ért a' Mincióig 's mig e' folyón átkelt, Peschiera és Mantua között erős állást foglalt el 's jobb szárnyán toscanai 's nápolyi seregek 's önkénytesek által fedeztetett, az alatt *Durando* római tábornok 10—12,000 emberrel a' velenczei birtokba nyomult, 's ugyanazon időben Nápolyból még 15,000 embernyi segédsereg volt utban. De csakhamar meghiusult az olaszok győzelmi bizonyossága. Károly Albert, a' nélkül hogy határozott lépést tenni merne, több hétig tétlen hevert erős állásában, mi által az osztrákok elegendő időt nyertek erejök összeszedésére. Azonkivül a' Nápolyból jövő seregek rögtön parancsot kaptak a' visszaindulásra, mit egy Nápolyban bekövetkezett uj katastroph idézett elő.

Itt ugyanis már apr. 29-én tört ki egy uj lázadás, minek folytán a' ministerium lelépni kényszerült. A' királytól azt kivánták, hogy csak egy kamarát alkosson 's a' seregeket 20 órányira távolitsa el a' városból. *II. Ferdinand* ellenkezvén, máj. 15-én Nápolyban uj zavarok támadtak, mellyekben azonban a' király seregei teljesen győzelmesek valának, minek folytán legnagyobb szigoruság vétetett használatba a' fölkelők irányában, a' város ostromállapotba helyeztetett, a' kamara feloszlattatott 's az alkotmány felfüggesztetett. Illy helyzetben, midőn Nápolynak magának rendkivül erős őrségre, valamint a' fölkelő tartományok, névszerint Calabria és Sziczilia ellen nagy katonai erőre vala szüksége: II. Ferdinand kénytelen volt az olasz szabadságháboruba küldött seregeit visszahivni. Alig történt ez, azonnal kinyilatkoztatá a' pápa is, hogy Austriával békés lábon szándéka maradni. Ennek folytán az egész római államban uj zavarok szülemlettek. De a' magára hagyatott Sardinia nem vala többé képes a' szükséges erélylyel folytatni a' háborut, Austria pedig ujabb erőkkel szaporodott. Az osztrákok már jul. 25-én Custozza mellett nyertek nagy győzelmet 's két más csatában, 26 és 27-én, Volta mellett ismét övék volt a' nap dicsősége. Jul. 31-én *Radetzky* tábornagy Cremonába vonult minden kardcsapás nélkül. Brescia is megadta magát. Aug. 3-án Radetzky az olaszok által elhagyott Lodit foglalta el 's aug. 5-én végre Milano is capitulált. Károly Albert király, ki augustus eleje óta Milanóban volt, megigéré, hogy a' várost utolsó csepp vérig oltalmazandja; de miután minden reménye meghiusult, a' városi tanáccsal egyetértőleg elhatározá az átadást, hogy nem régen még büszke seregének maradványaival 's azon milanoi lakosokkal, kik követni akarják, a' Ticinón vonulhasson által. Aug. 6-án, az osztrákok vonultak be Milanóba, mire aug. 12-én Károly Albert és Radetzky között 6 heti fegyvernyugvás köttetett, melly később még inkább meghosszabbittatott. Velencze kivételével, melly hosszabb ideig tartá magát, az osztrákok egész korábbi birtokukat ismét hatalmukban tarták. E' győzelem következményei az egyes országokban igen különbözőek valának; egyes helyeken, névszerint Nápolyban, mértéktelen reactio került fölül; másutt düh fog-

ta el a' radikálokat, igy különösen Toscanában 's Rómában. a' minthogy az olasz viszonyok további fejlődése általában e' két országtól is függött. Toscanában, hol Livorno volt a' forradalom tulajdonképi szinhelye, nem nyugodtak előbb a' radikálok, mig az egészen republikánus ministerium *Montanelli-Guerazzi* nem került a' dolgok élére 's a' nagyherczeg maga egy „constituente italiana" összehivásához nem adta beleegyezését, melly Olaszország további sorsa felett volt határzandó. Még nehezebb helyzetbe jött az olasz „szabadságháboru" ellen kiadott óvása óta egészen népszerütlenné vált pápa. 'S Rómában is olly magasra emelé fejét a' reactio hogy az elhatárzó katastroph kikerülhetlennek látszék.

Ez be is következett, midőn a' pápa *Rossi* grófot hivá a' ministeriumba, ki azonban 1848 nov. 15-én, épen midőn a' tanácsba ment volna, orgyilok által esett el. Roma roppantul fel lön izgatva. Zajosan követeltek demokrat ministeriumot. A' nép saját palotájában ostromlá a' pápát 's golyók repültek a' pápa szobáiba. Végre sikerült titkos szökés által Civita-Vecchiába 's innen Nápolyi birtokba Gaetába menekülnie (1848 nov. 25.) Ugyan ezt tevék a' bibornokok. Azonnal a' pápa távozása után, forradalmi kormány-junta alakult (dec. 19.) melly a' kamara feloszlása után alkotmányzó gyülést hivott egybe dec. 28-ra. A' pápa Gaetából mindez ellen kinyilatkoztatá ugyan óvását, sőt 1849 jan. 1-én egyházi átok alá is veté a' rómaiakat, azonban a' tények szinhelyétől távol nem vala képes a' forradalom rohamát feltartóztatni, melly valamint Toscanában 's Sardiniában, most Romában is feltartózhatlanul haladt előre. Már 1849. jan. 18-án hivá fel a' római ministerium Olaszország valamennyi népét, hogy az alkotmányzó gyülésre képviselőket küldjenek; nem sokára febr. 9-én IX. Piust világi hatalmától fosztá meg 's kinyilatkoztatá a' római respublikát. Erre a' pápa ugyan Európa valamennyi fejedelmeihez intézett fegyveres segély iránti felszólításokat, miket nem csak Austria, Spanyolország és Nápoly, hanem Francziaország is megigért, 's ez utóbbi nem sokára expeditiót is küldött Italiába; de Romában szintén készülődtek, ugy hogy kikerülhetlennek látszott a' háboru. A' toscanai nagyherczeg is csakhamar oda hagyta Florenczet 's előbb Sienába, utóbb a' pápához Gaetába ment. Ennek folytán itt is végletekig ment a' dolog. Febr. 8-án ideiglenes kormány alakult, mellynek tagjai *Guerazzi*, *Mazzini* és *Montanelli* valának, 's 18-án itt is kihirdettetett a' respubiica. Azonban a' remények, miket az uj eseményekhez kötöttek, csakhamar meghiusultak.

Károly Albert ez alatt uj meg uj hadkészületeket tett. Ez most kedvezőnek hivé az időpontot, hogy Austria elleni megszakasztott háborujját tovább folytathassa 's felmondá a' fegyverszünetet. Igy ujolag háborura került a' dolog, melly azonban már kevés nap mulva, még pedig Károly Albert vesztére dült el. 1849 martius derekán hagyá el Radetzky Milanót, 20-án Pavia mellett átment a' Tessinón 's a' következő napokon, különösen 23-án Novara mellett olly határozott győzelmet aratott Károly Alberten, hogy ez hajlandónak látszott, egészen visszavonulni a' szinhelyről. A' koronáról, *Victor Emanuel* fia javára lemondván, előbb Francziaországba, innen Portugalba ment, hol Oportoban jul. 18-án már megis halt (l, *Károly Albert*). Az ujkirály azonban már mart. 26-án uj

fegyverszünetet kötött, ez oldalról tehát semmit sem várhattak többé a' radikálok. Az osztrákok feladata e' győzelemmel még befejezve nem volt. Velencze még daczolt, a' lombardok még nyugtalankodtak. Igy *Bresciát* csak *Haynau* tábornok borzasztó ágyuzása volt képes meghóditani, apr. 1-én Rómában 's a' kisebb olasz államokban még a' forradalom vagy legalább a' forradalmi párt volt az ügyek élén. A' békekötés Sardiniában sem csillapitá le tüstént a' kedélyeket. Apr. 1-én Genuában véres fölkelés támadt, hol a' fölkelők győztek 's ideiglenes kormány alakult. De már a' következő napokban érkezett meg *La Marmora* tábornok Genua alatt, melly már 12-én megadta magát a' király seregeinek. A' király végre hosszu alkudozás után megkötè a' békét Radetzkyvel, 75 millio lira lefizetésére kötelezve magát. Austria, melly az olasz forradalom kitörésekor legjobban volt veszélyeztetve, lassanként ismét fölépült, mig a' győzelem és főhatalom ismét teljesen kezére került. Legtöbb fáradságába került Velencze, melly hónapokig daczolt az ostromlók pusztitó tüzével 's utasitá vissza Radetzky föltételeit. Végre majus 27-én Malghera várda az osztrákok kezébe esett 's végső szükségében föltétlenül megadá magát a' város. Radetzky aug. 23-án tartá bevonulását. Lassanként Olaszország más pontjain is sikert arattak az osztrákok. Toscana ellen, hol azalatt (apr. 11-én) ismét véres jelenetek merültek fel, már majus elején 3 hadcsapatban indultak; máj. 5-én 14,000 vonult be Pisába, a' következő napokon Livornoba, 's 21-én Florenzbe. A' respublikának vége szakadt; az osztrákokkal megjött a' nagyherczeg is. Parmában már mart. 14-én mondott le II. Károly herczeg, fia III. Károly javára. De az itteni tanács ezzel be nem érvén, april 5-én 16,000 osztrák szállotta meg Parmát 's másnap *d'Aspre* cs. kir. táborszernagy a' távollevő III. Károly nevében ideiglenes kormányt nevezett ki Parma és Piacenza számára. — Hátra volt Róma, hol sajátságos módon oldattak meg a' bonyodalmak. A' menekült pápa segélyhivására még april hóban indult Róma felé *Oudinot* franczia tábornok. Már apr. 26-án ért egy franczia hadsereg Civita-Vecchiába, nem sokára Rómába indulhatott Oudinot, hova délfelől ugyanakkor nápolyi csapatok is tartottak 's hol ennélfogva erősen eltorlaszolá magát a' lakosság. Maj. 16. Bolognát 's azután Anconát vette be a' pápa számára egy osztrák hedtest. Továbbá 4500 spanyol szállott ki Gaetában maj. 27. Mindezek daczára a' római republikánusok erős ellentállásra készültek. Az Oudinotval kezdett alkudozások czélhoz nem vezettek, a' város zavara nőttön nőtt, ennek közepette fejezé be a' nemzetgyülés az ui alkotmányt. Jun. 30-án végre kijelenté, mikép a' lehetlenné vált ellentállást tovább nem folytathatja 's a' kormányt felhatalmazá a' megadás felajánlására. Jul. 3-án bevonultak a' francziák. A' fő forradalmárok, mint *Mazzini*, *Saffi* és *Armelini* szökés által menekültek, hasonlag *Garibaldi* is, több ezer emberrel, kik azonban csakhamar szétszórattak, még jókor vonult vissza. Igy lőn, hogy leginkább a' franczia respublica segélyével vége vettetett a' római respublikának 's a' pápai uralom ismét helyreállittatott. Három bibornok: *Della Genga*, *Vanicelli* és *Altieri* a papi hatalom visszaállitásán dolgozott, mi miatt nem csekély összeütközése volt a' franczia vezérekkel. Oudinot tábornok nem sokára visszatért Franciaországba 's helyébe *Rostolan* tábornok lépett. Sept. 19-én végre

a' pápa által kiadott kiáltványban államtanács, pénzügyi tanács, tartományi tanácsosok, 's szabadabb községi rendszer adatott 's igértetett és Rostolan megengedé, hogy a' pápa 2000 spanyolból álló tesrőrséget nyerjen. Az egyházi állam pénzügyei legsiralmasb lábon állottak 's most azon kérdés állott elő, mikor 's mimódon fog a' még mindig távollevő pápa Rómába visszatérhetni?

A' mi végre *Nápolyt* és *Szicziliát* illeti, az 1849 év folytán itt is teljesen visszanyeré a' király korábbi hatalmát, ámbár az egész olasz forradalmi időben itt folyt el legtöbb vér. Az események főszinhelye Sziczilia volt, mellynek lakosai annál erősebb harczi készületeket tettek, minél inkább telt le a' Ferdinand királylyal 1848. kötött fegyvernyugvás. A' király ultimatumát nem fogadván el, már 1849 martius végén uj harczra került a' dolog. Azonban a' szicziliaiak mindenütt vesztes fél valának, *Capranica* parancsnok és vezérré kinevezett lengyel tábornok *Mieroslavski* (l. ezt) vezérlete alatt ugyan minden erejöket megfeszíték a' szicziliaiak, azonban midőn a' gyengeséghez még egyenetlenség és pártoskodás is járult, azonnal el vala döntve a' sziget sorsa. Már apr. 23-án hódolni készek valának a' palermoiak 's ezzel meg vala törve a' szicziliai forradalom. E' sziget további sorsára nézve határozá a' király, hogy Nápolytól különvált igazgatással birand, a' civilliste negyedrészét 's a' tengeri és száraz erő illető része terhelendi 's ügyeit egy a' király oldalánál levő minister képviselendi, 's magában Nápolyban is a' tényleg már rég megszüntetett alkotmányt formailag is megszünteté. A' börtönök megteltek, kivégezések egymást érték.

1849 végén egész Olaszországban helyre volt állitva a' nyugalom, ámbár az általa ütött sebek még sajogtak 's a' kereskedelmi és ipari élet egészen háttérbe szorult. Az egyetlen fontosabb béke-esemény volt, hogy dec. 3-án Parma, Modena és Austria között vámszerződés létesült. Az idők folyamán fölmerült elemek, ugy látszék gyakran, mintha szándékosan hivták volna fel a' reactiót, melly most minden országban egész erővel fölmerült. Csak Sardinia látszott kivételt tenni; itt az alkotmányos pályán maradt az élet továbbra is. Legnagyobb hirre tett szert az itteni igazságügyminister *Siccardi*, ki 1850 elején egy törvényt hozott indítványba 's foganatba, minélfogva jövőre a' papok szabadalmai megszüntettek, 's ők a' világiakéihoz hasonló viszonyok alá rendeltettek. Ez ellen az egyházban természetesen nagy zaj támadt, melly annál szenvedélyesb lőn, miután Siccardi még a' polgári házasságot is beakarta hozni; azonban a' papok, sőt még a' pápa ellenmondása is sikeretlen maradt 's már april 2-án szentesitve 's kihirdetve lőn a' törvény. De most a' turini érsek *Fransoni* felszólitására Sardinia valamennyi püspöke emelé föl szavát az uj törvény ellen. A' kormány most is szilárdul megmaradt megkezdett utján, sőt tovább ment, 's a' háboru által megingott pénzügyek emelése végett a' zárdajavakat határozá eladatni; 's midőn Fransoni 's a' cagliarii érsek Marongin a' világi hatóságoknak engedni vonakodtak, a' kormány az elsőt örökös számüzésbe Lyonba küldé, az utóbbit pedig Civita-Vecchiába viteté. A' nép határozottan a' kormány mellett állott, annyira, hogy a' pápának egy e' tárgyra vonatkozó allocutiója, mellyből az excommunikálási szándék vala kivehető, legkisebb hatást sem tett, mig

ellenben a' király, midőn 1851 nov. 24. az uj parlamentet megnyitá 's ez alkalommal tisztán alkotmányos szellemben nyilatkozott, a' parlamenten belül és kivül legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott. — A' többi olasz államokban egészen ellenkező események merültek fel. Az Egyházi államban, hol ismét számos és vakmerő rablócsoportok dultak, még a' pápa távolléte alatt, minden a' régi kerékvágásba tért vissza. Ez utat folytatá a' pápa is, midőn apr. 12-én Rómába visszatért. Még inkább igy történt ez Nápoly- és Szicziliában 's különösen az utóbbi drágán fizette meg a' forradalmi évet. Az alkotmány egészen eltörültetett; Ferdinand mint absolut király fogadá el a' katonaság és hivatalnokok esküjét, a' szabad sajtó megszünt 's a' censura annyira szigoru lőn, hogy több régi classicust is, mint Sophoklest, Ovidiust, Luciant 'stb. is eltiltott. Az év végén Angliával támadt vitája, melly a' forradalom alatt angol alattvalóknak okozott károk pótlása fejében 300,000 font sterlinget követelt, elvégre békésen lőn elintézve. Az országban 33,000-re rugott a' politikai elitéltek száma, csak katonaság által lehete egy ujabb fölkelést elfojtani, Calabria ostromállapotba helyeztetett, a' menekültek javai mind elkoboztattak stb.

A' többi államokban nagy tulnyomósággal birt Austria befolyása. Igy a' toscanai nagyherczeg már 1850 tavaszán katonai egyezményt kötött Austriával, minélfogva Toscanában 10,000 osztrák katona helyeztetett el, mindaddig, mig a' két fejedelem jónak látadja. Angliával, bizonyos kárpótlási öszvegek követelése következtében, itt is versenygés támadt. — Lombard-Velencze az agg *Radetzky* tábornagy különös gondja alá maradt bizva. A' pénzügyek kimerülvén, e' czélból Radetzky 1850 aprilban Lombard-Velenczére 100 millio lirenyi önkényes kölcsönt rótt fel, mi nem létesülvén, kényszeritett kölcsönre lőn változtatva. Majusban meglátogatván a' császár ez országot, mindenütt élénk lelkesedéssel fogadtatott.

1851-ben is leginkább Sardinia vonó magára a' figyelmet, melly, ámbár Siccardi minister visszalépett, az alkotmányos államélet utján továbbra is megmaradt, 's a' mit az egyik oldalon szellemi tekintetben épitett, azt más részről postareformok, uj vámtarifa felállitása, Anglia, Franciaország és Belgiummal kötött kereskedelmi szerződések létesitése által az anyagi téren is igyekvék nevelni. A' kormány szilárd fellépése a' némelly helyeken, mint Genuában 's Nizzában, a' vámreformok miatt támadt ellenséges demonstratiókat magjában elfojtá, 's legujabban is az által nyeré meg a' népség rokonszenvét, hogy a' tudományokat az egyház befolyása ellen pártfogása alá vevé. — Lombard-Velenczére vonatkozólag, egy 1850 dec. 31-ki császári rendelet hozá a' definitiv rendezést. Milanóban 's Velenczében szervező bizottmányok állittattak a' ministerium közvetlen felügyelete alatt. A' közigazgatás egyszerübbé tétetett, vasutak terveztettek 's gyámolittattak, vámkönnyitések hozattak be 'stb.; az egyházi párt ujabb kedvezmények által szorosban csatoltatott a' kormányhoz, a' császár ismét személyesen jelent meg az országban, martiusban 's novemberben, egyes politikai elitéltek kegyelmet nyertek 'stb. — A' többi államok között csak Nápoly volt képes a' külföldtőli függetlenségét fentartani, igy különösen Anglia irányában. Nagy bajt okoznak azonban a' financzügyi zavarok; ennek megszüntetésére határoztatott 1852 jan. 1-én hogy a' Szicziliа és Nápoly közötti vámszabadság meg-

szüntessék, mi azonbaa nagy ellenzésre talált. — A' többi kisebb állam, Toscanával az élén, lassanként mindig teljesebben tértek vissza régi kormányrendszereikhez. A' pápa, ki egyházi ügyekben ujabb hóditásokat tett a' külföldön, otthon nem birt még olly erőt kifejteni, hogy a' franczia interventionalis seregektől országa valahára megszabaduljon. A' pápai és franczia katonák között nem ritkák a' komoly összeütközések, 's a' rablóbandák is olly nagyon elterjedtek, hogy a' pápa kénytelennek látta, osztrák katonai erőért folyamodni országa számára. — Ez alatt az olasz propaganda szakadatlanul forralja terveit a' külföldön. Legtöbb aggodalmat okozott *Mazzini* „nemzeti kölcsöne", mellyre már 1850 elején 2,205,938 frank gyült be Olaszországban. Ez Londonban székel. Kivüle még egy másik propaganda támadt Párisban 1851-ben, melly azonba nem adta feltünőbb jelét tevékenységének. Ezen összeköttetések eredményeként emlitették ama merényletet is, melly 1853. Milanoban merült fel 's orgyilkolások 's kivégeztetésekkel, több cs. k. katona 's milanoi lakos elvérzésével végződött. — p.

Olasz zene. Az ujabbkori olasz opera történetét a' bécsi congressus idején kezdhetni. Ezen korból származik *Rossini* világhire. Ő a' politikai restauratio született zenésze volt. Az ő érzékileg buja, csinosan felpiperézett zenéje karon fogva járt a' fényes udvari ünnepélyek ujraszületésével. Ezen édes sirén dalok teljesen hozzá illők valának az elpuhult, gondolatnélküli nemzedékhez, mellynek közepette primadonnák foglalták el a' statusférfiak és hadvezérek helyét. El lehet mondani, hogy Rossini operazenéje volt az akkori restauratio leggenialisabb 's legbájolóbb virága. Operái győzelmi menetet tartottak egész Europán keresztül, 's Olaszország, melly fegyverrel győzni nem vala képes, zenéje által veré bilincsekbe az egész világot. Rossini megértette korát és népét. Keveset tanult, elméleti tanulmánya nem sok volt; 's a' pénzszerzés épen olly mértékben ösztönzé, mint belső művészi vágya, a' mint ez a' restauratio költőjéhez illett. Ollyan volt a' kor, hogy a' teljes drámai élet döbbentő hatalmát fel nem használhatta. Páratlan technikai biztossága által egy csoport utánzót csábitott el, a' nevezetesbek: *Generali*, *Caraffa*, *Mercadante*, *Pacini* stb. kik azonban csak a' külső formalismusban maradván, Olaszország határait müveikkel alig lépheték át. — Megváltoztak a' viszonyok politikában és irodalomban. A' juliusi forradalom közelgett. Rossini is nagy változáson ment keresztül. Párisba ért, az európai operaügy gyúpontjába. Ki lőn rántva olasz naivságából, megismeré a' franczia és német szellem drámai kivánalmait. Elhagyá a' szigoruan olasz-nemzeti pályát; a' franczia uj romanticismus merev szellemét igyekvék lágy olasz dallamaival egygyé olvasztani, sőt mi több a' restauratio aesthetikai férfiából a' demagogia aesthetikai fiává lett. „Tell Vilmos"-a a' juliusi forradalom előestéjén született. Roppant a' különbség, melly müvészeti kifejezésre nézve e' müve 's a' 15 évvel az előtt irt „Tancred" között van. Utánzóit szinte magával ragadá a' kor szelleme. Ez időtől kezdve Páris valódi dämoni hatalmat gyakorlott a' zeneköltőkre is, mint általában az irodalmak bajnokaira egész Európában. Párisban bizonyos zenészeti cosmopolitismus alakult. Rossini 1829 elhagyta az olasz opera nemzeti-pályáját, mellyre soha többé vissza nem tért.

Azonban egy sokkal érdekesebb jelenség lépett most az előtérre, melly az olaszok operáját olly nemzetivé tevé ismét, a' milyen soha sem vala az előtt. *Bellini* tünt fel. A' juliusi forradalommal támadt remények hamar elhamvadtak; csalódás lepte el a' kebleket. Beteges sentimentalismus, elfojtott, tompa harag mindig mélyebb gyökeret ástak: hozzá vegyült a' mult időkből fenmaradt érzékiség és frivolitás. E' világhangulat képviselője Bellini lőn. Mint George Sand az irodalomban, ugy hatott ő a' zenészetben. Müveinek fele a' juliusi forradalom előtti évekbe esik, másik fele a' közvetlen utána következett évekbe. Bellini dallamainak alaphangját a' megalázott Olaszország iránti fájdalma képezi. Az olasz nép e' lágy beteges sentimentalismusban szive leghonibb hangját ismerte fel. Bellini olly hazafiui lelkesedést idézett elő, mint talán soha más hangművész. A' korán elhunyt ifju, nemzeti mythossá lőn. Rossinit talán jobban bámulták, de Belliniért rajongtak. Müveinek is sajátságos sorsa volt. Legtöbbje csak fokonként nyert általános elismerést 's az évek multával mindig nagyobb lelkesedést's méltánylatot ébresztett. Igy különösen az „Alvajáró" „Norma". Alakjait ugyanis olly általános körvonalokban rajzolá, hogy minden énekesnek szabad tetszésére vala bizva, azt csinálni belőle, a' mit akar és tud; az ő nő-alakjai minden irányban egyénithetők. Igy p. o. az ő Normája nem csak az ő teremtménye, Norma az ő, Malibran, Pasta, Lind Jenni és sok mások időszakonkénti hozzájárulása által lett még csak teljes alakká. — Bellini sem menekülhetett meg a' párisi varázskör hatásától, a' franczia uj romantika őt is fogva tartá. Tanusitják a' „Puritánok". E' művéből azt következtették, hogy a' mélyebb dramai élet terére lépett 's nagy jövendőt jósolának neki. A' halál ketté metszé a' reményeket. Talán legjobbkor. Mert épen a' „Puritánok"-ban kezdé elhagyni a' nemzeti utat. E' dalmű soha sem is érhette el ama meseszerű népszerüséget, mint fentemlitett két operája. Bellini körül nem gyült olly sereg szolgai utánzó, mint Rossini körül, kinek egész operáit vonásról vonásra utáncsinálták. Azonban styljének és modorának egyes részei annál inkább mentek át a' zeneköltészet minden nemeibe. Különösen mély hatással volt Bellini zenéje Bécsben; az itteni zenészek valódi bujálkodást vittek véghez az olasz modorral, mint ez *Nicolai* 's mások operái 's egyéb dalszerzeményeiből kitünik.

Áttérünk *Donizettire*. Ez nem birt többé két elődje eredetiségével. Ő kisérleteket tett. Rossini és Bellini biztos czélokkal birtak; ők utolsó, párisi korszakukig következetesek maradtak. Donizetti csak addig maradt következetes, mig kevéssé tünt fel: a' mint magasabb önállóság felé küzdött, önmagához lőn hűtelen. Az opera buffát p. o. a' „Bájital"-ban csaknem egészen Rossini modorában kezelte; ellenben az „Ezred leánya" nem egyéb francziásitott vig operánál. „Belizár"-ja igen erős Belliniféle szinhangokat játszik, azonban „Lucia", „Lucretia Borgia" a' franczia uj-romantika szellemében vannak tartva 's a' „Favorite"-ben német stylkeresés által akart érdekessé lenni. Azonban Donizetti mégis határozottan olasz volt. Ariáit, dallamait két elődjénél határozottabban az olasz népdal alkatához igyekvék alkalmazni. Azonkivül müveiben a' zenedramai kifejezésre félreismerhetlen figyelmet fordit, minél fogva szerzeményei igen hálás, könnyen előadható repertoir-darabokká lőnek. A' mel-

lett mindig ismeri operái czélját. Soha sem száll nagyon magasan; beéri, ha a' nagy közönséget a' franczia tárcza-regényirók módjára érdekesen mulattatja 's néha néha megdöbbenti. Első operai kisérletei hatás nélkül pattantak el 's most feledés boritja. Csak midőn nemzetiségét kezdé megtagadni, midőn Párisban Meyerbeer, Auber, Halevy irányának elemei hatással valának reá, csak akkor kezdett mindenütt érvényre emelkedni. Az olasz opera gyermetegsége Donizetti által veszett el. De az ő érdeme, hogy az elhalaványult opera buffát ismét fölfrissité. Legbántóbb az ő művészetében az erkölcsi alap hiánya. A' szivbeli egyszerüség minden nyoma eltünt, 's csupán a' kaczér reflexiot találjuk nála. A' tragikai és hős opera, a' vig, valamint a' társalgási opera egyformán jól ütött ki. Ihletés nélküli költészetét legjobban tanusitják tragikai dalmüvei. — Donizetti egy önmagával meghasonlott, bizonytalan törekvésü, elgyengült 's tulcsigázott műkorszak képviselőjekint tünik fel. Ama hatalom, mellyet az olasz operák 30 év óta gyakoroltak Europa szinpadain, Donizettivel megtört, általa önként hullott el az olasz opera. Ama szigoruan nemzeti jellem volt védő varázsa, ez által volt győzelmes olly hosszas időkig. Az idők változtak. Bellinire Donizetti következett. 'S 1848 tavaszán halt meg Donizetti — őrültségben. Alig hogy észrevették az akkori idők mozgalmai közepett az ünneplett maestro halálát. Ki gondolt volna akkor egy zenészre! Pedig ha élne, még most a' „jelenkor zenésze" lehetne. Kik azt hitték, hogy Donizettire ezentul egy uj korszellem-képviselőnek kell következnie, csalatkoztak. Donizettinek számos utánzói akadtak Olaszorszagban, de egynek is alig hatott neve túl az olasz határokon. Legnagyobb hatásu ezek között a' termékeny *Verdi*, ki Donizetti modorát sokban szélesité, de fájdalom, többnyire inkább árny, mint fényoldalait fejleszté ki. Jobb müvei: „Ernani", „Nabucco" stb. — k.

Olasz irodalom. Bármi feltünőnek lássék, de tény, némelly kényes tárgyak kivételével, miket az olasz kormányok nem akartak a' nép nagy tömegének itélete alá bocsátani, kevés ország volt Európában, hol a' sajtószabadság kevesebb akadályokra talált volna sok ideig, mint Olaszországban. Az Egyházi állam és Modena herczegség kivételével a' félsziget többi részeiben majd mindent lehete nyomatni, azon határok között, miket a' vallás, józan ész, jó erkölcs és közcsend kiszabott. Nem a' politikai folyóiratokat értjük itt, mellyek itt soha sem valának egyebek, mint kifejezése azon kormányok gondolkozás-módjának, mellyek azokat engedélyezték. Azonban tudományos és irodalmi folyóiratokra nézve Olaszország majdnem azon polczon áll, mellyen Európa többi mivelt tartományai, sőt vannak egyes lapok Lombard-Velenczében, Sardiniában és Szicziliában, mellyek a' franczia, angol, német legjobb lapjai mellett foglalhatnak helyet, ámbár nagyobb része az olasz lapoknak hazája határát alig lépi át. Összesen mintegy 200 lap jelent meg Olaszországban, azonban csak mint egy 72 volt ollyan, melly középszerüségen felül emelkedett. Ezek fele kizárólag tudományokkal foglalkozik, különösen természettudománynyal és gazdasággal, földmivelés, orvostan, politika és jogtudománynyal; mintegy 20 az irodalom azon nemének van szentelve, mit az olaszok igy neveznek: „arrena e varia letteratura"; a' szépmüvészeteknek mintegy 12 közlönye volt. A' 72 tudományos lap közől 16

esett Sardiniára, 22 Lombard-Velenczére, 2 Modenára, 6 Toscana 's Luccára, 12 az Egyházi államra 's 14 Szicziliára. Majd minden jelentékenyebb városnak van legalább egy lapja. 1838 óta Bécsben is jelent meg egy jó olasz gyüjtőlap a' „Rivista Viennese". — Olaszországban a' tudományos és irodalmi társulatok száma igen nagy, nem régiben még mindig 400-on felül volt, 's ujabb időkben kisszerüségekből mindinkább kibontakozva, a' haladás és tökélyesülés utjára léptek. Van köztök ollyan, mellyet a' többi Europa példányképül vehetne. A' turini tudományos akademia 1830 óta adja ki emlékkönyveit, mellyek már számos kötetre szaporodtak 's általánosan elismert becsüek. A' negyvenek olasz társulata Modenában „Memorie di matematica e fisica" czim alatt még több kötetet bocsátott ki; a' lombard-velenczei királyság intézete szintén 1830 körül, a' bolognai 1834 („Novi commentarii academiae scientiarum instituti bononiensis") 's a' luccai akademia 1835-ben („Atti") kezdék kiadni évkönyveiket. Hasonlóul rendes évkönyveket adnak ki: a' tudományok kir. akademiája Nápolyban, az Accademia Pontaniana és a' természettudományi akademia Cataniában, Szicziliában. Legmunkásabb 's szorgalmasabb volt a' georgophilok akademiája Florenzben, valamennyi földmivelési társulat között a' legidősb (1830 óta). — Az olasz könyvnyomdák évenként mintegy 4500 kötetet, mint egy 3200 kisebb nagyobb munkát adnak. Ebből a' fele Lombard-Velenczére, 570 Sardiniára, 120 Parmára, 35 Modenára, 25 Luccára, 330 Toscanára, 450 az Egyházi államra és San Marinora, 640 Szicziliára, 25 Corsicára 's Maltára, 35 a' külföldre esik.

Az olasz *nyelv* és *nyelvészet*, 's minden korszak classicus iróinak tanulmányozása még mindig nagy előszeretettel üzetik, különösen Toscanában, Piemontban 's Szicziliában. Az aprólékos nyelvharczok megszünvén, az olasz nyelv mindinkább visszanyeri tisztaságát 's classicus szépségét. *Niccolini*, *Giordini*, *Manzoni*, *Rosini* stb. mindent elkövettek az ujabb időkben, hogy a' régi Dante, Petrarca és Boccacio zengzetes, harmonicus és gazdag nyelvét ujra megteremtsék. Azonban e' szép nyelv legfelsőbb törvényhozója, a' tudós és hires Academia della Crusca Firenzében babérain látszik nyugodni 's nehány elhunyt akademikust illető elegián és tudósitáson kivül sokáig alig adott ki egyebet annak tudós és fáradhatlan titkára, abbate Fruttuoso *Becchi*. Az akademia nagy szótárán 1810 óta dolgozik annak 12 tagja. Az akademia felügyelete alatt jelent meg Firenzében számos nyelvészeti munka e' közös czim alatt: „Testi di lingua". Az irók nevei: Sebastiano *Campi*, Fruttuoso *Becchi*, Giuseppe *Manuzzi*, Filippo *Nesti*, Francesco *Tassi*, Stefano *Rossi*, Danielle *Bartoli*, Ludovico *Fornaciari*. Giovani Francesco *Rambelli*, G. B. *Grassi*, („Se si debba avvicinare la lingua scritta alla lingua parlata, e la lingua parlata alla scritta"). Továbbá Nápolyban: Francesco *Fuoco*; Szicziliában: Benedetto *Castiglia* („Studii sulla lingua. Palermo 1836). Különösen érdekes a' tudós marchese Basilio *Puoti*tól: „Della maniera di studiare la lingua e l'eloquenza italiana, libri due" (Nápoly 1838) 's Vincenzio *Nannucci*-tól: „Manuale del primo secolo della letteratura italiana." A' számtalan ujabb olasz nyelvtanokat irták: *Ambrosoli*, *Barbirolli*, *Culesti*, *Franscini*, *Gherardini*, *Puoti*, *Ravati*, *Vanzon*, *Zanetti* stb.

Az olasz nyelv tanulmányozására igen nagybecsü munka a' „Frasologia italiana, ridotta in dizionario grammaticale, e della italiana eleganza" (Milano 1835 's folyt.) irta Antonio *Lessoni*. Továbbá „Manuale filosofica pratico della lingua italiana" (Padua 1834 's folyt.). irta Quirico *Viviani*. Más nyelvészek a' szónyomozással foglalkoztak, igy Pasquali *Borelli*, G. *Monti*, *Fherardi* stb. Nyelvészeti folyóirat volt az „Annosatore piemontese." A' lexicographia is számos uj művel gazdagodott még pedig mind az olasz irói nyelvre, mind a' tájszavakra nézve. Irók: Nicolo *Tommasco*, Paolo *Zanotti*, Francesco *d'Alberti*, Pater *Cesari*, *Tramater*, *Vanzon*, *Robiola*, *Manuzzi*, *Vignozzi*, *Silvestri*, *Bazzarini*. A' szótárak igen nagy bőségben vannak! Azonkivül az egyes tájbeszédek is birnak mind szótárak-, mind nyelvtanokkal. Szintugy jelentek meg novellák, kisebb költemények, vigjátékok, bohózatok, erkölcsi és nevelési iratok a' milanoi, paviai, piemonti, genuai, nápolyi stb. dialectusokon.

Igen nagy figyelmet forditnak az olaszok a' régi *classicus irók* tanulmányozására. Azonban gyakran csaknem lehetetlen a' dialectusok segélye nélkül ama régi classicusokat megérteni. A' legnehezebb classicusok közé tartozik *Dante Alighieri*, mind a' „Divina comoedia"-jában, mind egyéb költői és prózai műveiben 's más irodalomban alig van iró, ki felett annyit irtak, vitáztak 's beszéltek volna, mint az olasz költészet ezen apja felett. Csak hat év alatt legalább 30 kiadása jelent meg a „Divina commediá"-nak magyarázatokkal 's jegyzetekkel, miből 9—10 esik magára Toscanára, hol a' Crusca 4 akademikusa: G. B. *Nicolini*, marquis *Gino Capponi*, Guiseppe *Borghi* és Fruttuoso *Becchí* a' legjobb kiadást eszközölték (2 köt. Firenze 1837). Egy másikat *Fanelli* adott ki Pistojában 's egy harmadikat *Tommaseo* Velenczében, egy negyediket *Fraticelli* Firenzében stb. Azonkivül kiadták Dante kisebb műveit is különféle alakban 's helyeken. Mig e' szerint az „altissimo poeta" a' tanulók és nyelvészek szorgalmának kedvencz és csaknem kizárólagos tárgyát teszi, addig az olasz költészet egyéb coryphaeusai, Petrarca, Ariosto és Tasso csaknem egészen mellőztetnek, müveik legfölebb egyszerü lenyomatásokat érnek. Marino *Alberti* grófnak köszönhetik az olaszok Tasso még eddig sehol ki nem adott iratainak szép kiadását, ámbár a' közönség várakozását nem elégité ki egészen. — Az ujabbkori olasz *költészet*, még pedig mind az epikai, mind a' lyrai és dramai, annyira hátramaradt, hogy az ujabb olasz irodalom csak két első rangu költővel dicsekhetik, az egyik Alessandro *Manzoni* (l. ezt) 's a' másik Giovanni Battista *Nicolini* (l. ezt); ezekhez csatlakoznak különböző távolságban: *Pellico*, *Rosini*, *Borghi*, *Di Negro*, *Ventignana*, *Mamiani della Rovere*, *Marenco*, *Bagnoli*, *Mezzanotte*, *Marco Rieri*, *Cantu*, *Strochi*, *Vittorelli*, *Crico*, *Arici Della Valle*, gróf *Leopardi*, marquis *Antínori* 'stb. és a' költőnők közől: Diodata *Saluzzo-Roero*, Massimina *Fantastici Rosellini*, Angela *Veronese Mantovani* és Maria Guiseppa *Guacci Nobili*. A' hires Teresa *Bandettini* 1837-ben halt meg. — A' költészet legnagyobb terét itt is a' regény, elbeszélés, az u. n. historiai novella foglalja el, kiszoritván a' sokkal roszszabbul jövedelmező verses költeményeket, 's elmondhatni, hogy minden nevezetesb tulajdonképi költői müre legalább száz regény vagy elbeszélő munka esik. A' nevezetesb nevek e' téren: *Rosini*, Massino *d'Azeglio*,

Grossi, Corcano, Rusconi, Valletta, Finoli, Bianchetti, Forti, Cesare Cantu, Colleoni 'stb. Az ujabb kor hatása minden tekintetben meglátszik az ujabb olasz költői müveken. Évtizedek óta az életesemények szomoruak, vigasztalást nem nyujtók, puszták; az irodalom is csupa fájdalom és szomoruság szinét viseli, szomoru képek, buskomor hangulatok. Egy részről feszültség, félelem, kétely, ijedés, erkölcsi bőbeszédűség és mysticismus, más részről megbánás, bánat, becstelenség, borzasztóság, könyek és szégyen, 's a' háttérben isten, a' halandók sorsának teljesülése, tetteink megjutalmazása, a' harcz vége 's a' talány megfejtése — ez az olasz romanticismus. Azonban ennek daczára Olaszország tán az egyetlen tartomány Európában, hol egyházi dalokat, odákat, hymnusokat, u. n. szent vagy templomi költészetet látunk még. Illy nemü vallásos költeményeket találhatni a' legnépszerübb olasz költők munkái között; minők: *Manzoni, Borghi, Arici, Emiliani, Montanari, Sterbini, Paolo Costa Mamiani della Rovere, Muzzarelli, Vittorelli, Mazza* 'stb.

A' *történetirást* illetőleg az olasz irodalom sok jeles történetiróval dicsekhetik. Nagy veszteség érte Carlo *Botta* Párisban történt halála által (1837); *Compagnoni, Rampoldi* 's marquis Girolamo *Serra* szintén elhaltak. Egyéb nevek: Guiseppe *Manno* (Storia della Sardegna), Pompeo *Litta* (Familie celebri d'Italia Milan. 1829—39) Carlo *Varese* (Storia della republica di Genova), Cesaro *Balbo* (Della literatura degli undici primi secoli dell' era cristiana), Giov. Battista *Garzetti* (Della storia e condizione dell' Italia sotto gli imperatori romani Milan. 1836 'stb.) Carlo *Morbio* (Storie dei municipii italiani Mil. 1836—39), Antonio *Coppi* (Annali d'Italia dal 1750 fino a nostri giorni, Este 1837 'stb.) Cesare *Cantu* (Enciclopedia istorica, ossia storia universale, Turin 1838 stb.) Filippo *Moisé* (Storia dei dominii stranieri in Italia dalla caduta dell impero romano di occidente fino ai nostri giorni. Firenze 1839). — Ezeken kivül van sok, Olaszország és más tartományok történetét tárgyazó munka, mellyek a' szerzők neve nélkül jelentek meg; illyen többi között: „*Annali del mondo, ossia fasti universali di tutti i tempi, e di tutta i luoghi della terra*" (12 köt. Velencze 1834 stb.) Olaszország egyes államait, városait, községeit tárgyazó nagyszámu munka jelent meg, illyen különösen „*Historiae patriae monumenta, edita jussu regis Caroli Alberti*" (Turin 1837 stb.) Carlo *Muletti* kiadta Saluzzo város és markgrófok történeti 's diplomatikai emlékezetességeit. Genua egyik történetirója még Guinio *Carbone*. Lombard-Velenczében Francesco *Antolini* irta: „Serie cronologica dei re d'Italia" (1838) 's Ignazio *Cantu* egy igen jeles munkát: „Influenza degli Imperatorii di Casa d'Austria sulle vicende d'Italia, dall' elezione di Rodolfo di Absburgo fino a nostri giorni (1838). Milano város történetét Giovanni Luca *Cavazzi* conte della Somaglia irta meg (Compendio 1834); Fabio *Mutinelli* és Lodovico *Carrer* Velencze és kereskedése történetét; Guiseppe *Robolini* és Angelo *Pezzana* Pavia és Parmáét. Toscana történetével leginkább külföldiek foglalkoztak, igy Délécluze, Hortense Allard, Carlo Morbio és Thiers. Romában „Annali" jelentek meg 1835 óta Lodov. Pompilio *Olivieri* által kiadva, Ancona története Agostino *Peruzzitól*. Azonban Olaszországnak történeti müvekben leggazdagabb része Sziczilia. Nápoly történetét irták: Pietro *Col-*

letta tábornok, Filippo *Pagano*, Guiseppe *Ranieri*, Giuseppe *Cassetta*, Massimo *Nugnez*, dr. Nicolo *Palma*, Lodovico *Bianchini* stb. Szicziliaszigetet történetét: A. F. *Ferrara*, Tommaso *Fazzello*, Nicolo *Palmeri*, Giuseppe *Alessi*, Pietro *Lanza* scordiai herczeg stb. Malta sziget történetét: *Panzavecchia*. A' középkor történetére vonatkozó igen érdekes müveket irtak: Davide *Bertoletti* (Gli Arabi in Italia) Ignazio *Cantu* (Fatti dei capitani di ventura italiani), Carlo *Bundi*, Gino *Cappori* 's Eugenio *Alberi*. — Az irodalomtörténet terén: *Beltrami*: (Italia osia scoperte fatte degli Italiani nelle scienze e nelle arti), Giuseppe *Corneliani* (Storia letteraria sulla restituzione degli studii nell' universita ticinese, Pavia 1837), Lorenzo *Martini* (Storia della filosofia) *Rosini* (Storia della pittura italiana, esposta coi montumenti, Pisa 1839 stb.)Firenzében Andrea *Mazzinitől* az olasz költészet bölcsészeti története jelent meg. Más országokat illető történeti müvek: „Storia generale della Casa d'Austria" (12 köt. Velencze 1833—39); „Storia della Dalmazia (Zara 1833—34); I castelli de Tirolo *Perini*-től. Továbbá *Pecchiotól* „Storia critica della svesia inglese" 's *Spotornotól* „Storia autentica dei Chinesi" 'stb.

A' történeti müvekkel közvetlen összeköttetésben állanak a' földirati 's utazási művek. Csupán a' nevezetesbek említésére szoritkozunk. Lopenzo *Molossi* kiadta Parma, Piacenza és Guastalla topographiai szótárát, Gofredo *Casali* Sardiniát, Emmanuele *Repetti* Toscanát 's Raffaele *Mastriani* Szicziliáét. A' leiró egyetemes geographiában első helyen áll a' *Marmocchi* által kezdett: „Corso di geographia universale", *Castellano* „Nuovo specchio geografico", *Rampoldi* „Corografia dell' Italia" 's számos munka, melly egyes országok 's városokra vonatkozik. Az idegen tartományok ethnographiája kevés művelőre akadt. Nagyobb bőségben vannak az utleirások. Illyenek: Francesco *Randini* „Viaggi in Italia" (8 köt. Mil. 1833—36); *Bertoletti* „Passegiata in Europa". Megemlitendő még Giuseppe *Baruffi*, ki Europa több részét utazá be tudományos szempontokból.

A' *mythologiában* csupán egy franczia nyelven irt mythologia szótár jelent meg Turinban. Az életirások igen nagy tért foglalnak el Olaszországban, ugy hogy az emlékiratok, nekrologok, halotti beszédek 's életirási munkák száma minden évben százat is felül halad. Azonfelül folyvást jelennek meg biographiai szótárak 's gyüjtemények, illyen Emilio de *Tipaldotól* „Biografia degli Italiani illustri contemporanei etc. (Velencze 1834 stb.) A' legjelesebb életirók: Fruttuoso *Becchi*, a' piemonti *Martini* a' lombard *Sacchi*, a' velenczei *di Tipaldo*, a' luccai *Fornaciari*, a' toscanai *Rosini*, *Contrucci*, *Marchetti*, *Nicolini*, *Dragomanni*, 's marquis *Riccardi del Vernuccia*, a' ferrarai *Petrucci*, a' római *Fabi Moutani*, *Gerardi*, *Muzzarelli*, a' nápolyi *Ulloa*, *Casolini*, *Brayda*, a' szicziliai *di Ferro* és *Malvica*. — Az epigraphicát egy ideig határtalan szorgalommal üzték. Vezérök 's csaknem törvényhozójok volt a' bolognai tanár és cruscai akademikus, Lodovico *Muzzi*. Ide tartozik a' „Lexicon epigraphicum Morcellianum" (Bologna 1835 'stb.)

A' *színészet* iránt az olasznak mindenkor nagy előszeretete volt 's a' drama háttérbe szoritásával ápolta különösen az operát 's balletet. Ezek foglalják el még mindig az első helyet az olasz szinpadokon. Fellázadt

szenvedélyek csatái, megtört zsarnokság, felmagasztalt erény, diadalt ünneplő ártatlanság — ezek az olasz melodrama 's a' librettisták (operaszöveg irók) tanulmányainak rendes elemei. Ez utóbbiak között sokáig állott első helyen a' genuai Felice *Romani*, valódi költő, ki mind a' leleményességben, mind a' nyelv és versek kezelésében nagy ügyességgel birt. Librettoinak száma a' 100-at haladta meg, mellyek 1837 összegyüjtve jelentek meg 's nagy tetszéssel fogadtattak. Kár, hogy szellemének magasabb irányt 's röpülést adni nem vala képes. Más idetartozó nevek, a' melodramában: Gaetano *Rossi*, *Ferretti*, *Beltrame*, *Pepoli*, *Cammarano* 'stb. A' vigjátékban: *Nota*, *Bon*, *Brofferio*, *Marchesi*, *Derossi* és *Giroud*. Általában évenként mintegy 30 melodrama 's 20 vigjáték 's szinmű jelenik meg. A' tragoediában: *Niccolini* (Lodovico Sforza), Silvio *Pellico* (Tommaso Moro, Ester d' Engaddi, Eufemia di Messina), Carlo *Marenco* (Conte Ugolino, Ezzelino, La famiglia Foscari, Adelisa), Lodovico *Vivarelli* (Imelda Lambertuzzi), Mariano *Caracciolo* (Morte di Maria Stuarda), Coriolano da *Bagnolo* (I Maccabei), *Miraglia* (Marzio Coriolano) Francesco Della Valle conte di Casanova (Giovanna I), Lodovico *Forti* (Parisina), Ferdinando *Valcamonica*, (Kodah—Bundah), Carlo *Pratolongo* (Tisbe) stb. stb. Turinban egy „Biblioteca teatrale economica", a' legjobb tragoediák és comoediák gyüjteménye jelenik meg, 's Milanóban egy „Biblioteca ebdomadaria teatrale" általános repertorium az olasz szinpad számára. — A' szépművészetek régi időtől fogva Olaszországban ütötték fel székhelyöket. Az itteni irodalom mindenkor igen számos müvet termett, mellyek a' zenére, chorographiára, rajzmüvészetre, festészetre, szobrászatra, rézmetszésre 's épitészetre vonatkoztak. Ide tartozó nevek: *Selvatico* (Considerazioni sullo stato presente della pittura storica in Italia, 'stb. Mil. 1837), Ruperto *d'Azeglio*: a' turini képtárak müveinek gyönyürü kiadásai; Lorenzo *Bardi*: a' Pitti palota; Camillo *Guerra* a' Vatican; *Righetti* a' Capitol. Továbbá *Valentini*: Róma 4 fő basilicája; *Tosi*: a' 15 's 16 századbeli római siremlékekről; marquis *Davia*: Giulio Romano élete számos bolognai templomajtó rajzaival; a' „Museo Borbonico" 's más gyüjtemények folytatásai. — A' *szónoklatról* Olaszországban, hol sem parlament, sem nyilvános törvénykezés nincs, alig lehet szó, 's az csupán a' szinpadra és papoló székre van szoritva. A' papi szónoklatban első helyet foglalá el Giuseppe *Barbieri* tanár (Orazioni quaresimali, Milano 1837-38) — p.

Oleszczinszky, (Antoni) kitünő lengyel festő és rézmetsző, született 1796. Krasnystawban, Lublin közelében, mig Varsóban a' jogot hallgatá, a' művészethez mind nagyobb hajlmot érze. Egy szerencsés körülmény elősegité. Sándor császár a' varsói tanodák megvizsgálása alkalmával meglátván O. kitünő szép kéziratát, kérdé mit tegyen érette. O. azt kéré, hogy nyujtassék neki mód, magát a' rézmetszésnek szentelhetni, 's a' császár parancsára a' pétervári müvészeti akademia nevendékei közé fölvétetett. Ámbár már 22 éves vala, O. igyekezet, tehetség és erős akarat által minden nehézségeket legyőzött. A' Péterváron töltött hét év alatt hat jutalmat nyert, aztán további képzése végett a' kormány költségén Párizsba ment, hol egy szép rézmetszvénynyel: *„Etude academique"*, lépett fel. Kosciusko arczképeért a' párizsi polytechnicai társaságtól mell-

pénzt nyert ugyan, de elveszté az orosz kormány segélyezését és kegyét. O. ez időtől fogva élet feladatául ismeré elődeinek hőstetteit vésőjével megdicsőitni, 's honfiainak nemzeties érzelmét élénkitni. Igy jött létre „*Variétés polonaises*" czimü gyüjteménye, melly 24 rézmetszvényben Lengyelország előkorából a' legnevezetesebb eseményeket tünteti elő. Később a' lengyel népmonda szolgált dolgozatai tárgyául. Arczképek is vannak tőle számosan. Honfitársainak tiszteletét O. olly nagy mértékben nyeré meg, hogy többek közt Pac tábornagy elismerése gyenge jeléül számára 10,000 frankot hagyományozott. O. 1850-ben még Párisban volt, hol a' levéltárakban a' lengyel régiségek tanulmányozásával foglalkozott. —Hs.

Olozāga, (don Salustiano) 1843-ban spanyol ministerelnök, az előtt ügyvéd Logronoban, figyelmet legelőször 1831-ben, egy VII. Ferdinand elleni összeesküvésbeni részvétel által gerjesztett. Befogatott, de 1832-ben börtönéből kiszabadulva, Francziaországba menekült. Ferdinand halála után visszatérvén, Logronoban azonnal cortes követnek választatott, 's az ellenzék részén a' ministerium ellen megkezdé szónoklatait. 1836-ban eleintén Mendizabalhoz csatlakozott volt, de a' la granja-i forradalom után, a' monarchiai ellenzék élére állott, 's Maria Christina érdekében feltünő tevékenységet fejtett ki. Mint kir. ügyész 1838-ban vonakodott Cordova tábornagyot vád alá fogni, mind e' mellett Espartero 1840-ben kinevezé követnek Párisba. Midőn, Isabella királynő teljeskorüságának kinyilvánitása után, 1843-ban a' Lopez-ministerium lelépett, O. visszahivatott, hogy a' ministerium élére lépjen. Azonban ministeriuma csak kevés napokig tartott. A' moderadokkal, 's az udvari párttal, mellynek élén Narvaez állt, 's melly Serrano hadügyministerre támaszkodott elejétől fogva, viszályban élve, midőn irányában már a' progressisták is bizalmatlankodni kezdének, magát és ministeriumát csak az egybegyült cortesek feloszlatásával gondolá fenntarthatni. Mint az udvari párt állitá, novemb. 28 és 29-ke közti éjjel 1843-ban erővel kényszerité a' fiatal királynőt az illető rendelvény aláirására. Bukta elkerülhetlen volt; a' cortesek előtt magát igazolni megpróbálá ugyan, de siker nélkül. Tán üldöztetve, 's életveszélyek közt menekült Portugáliába, 's innen Angliába. Később visszatért Spanyolországba, 's jelenleg is az ellenzék részén van. — Hs.

O'Meara, (Parry Edward) irlandi születésü, mint seborvos szolgált az angol flottán, 1801-ben részt vett az egyptomi hadjáratban, 's a' Bellerophonon volt 1815-ben, midőn Aug. 8-án Napoleon e' hajóra menekült. Napoleonnak feltünt ez alkalommal O'Meara buzgalma és ügyessége, mellyet az több franczia tisztek gyógyitásánál tanusitott, O'M. az olasz nyelvet is tökéletesen birá, 's tán e' körülmények következtében hivta fel Rovigo herczeg O'Mearat, hogy Napoleont Sz. Ilona szigetére kisérje. O'M. ez időtől fogva szünetlen Napoleon mellett volt, 's három éven át becses szolgálatokat tett neki. Miután azonban egyéb tárgyakról, mint Napoleon egészségi állapotáról, Hudson Lowe kormányzónak tudósitást tenni, 's igy kémszerepet vinni vonakodott, visszahivatott. O'Mearának három év alatt gyakran volt alkalma, Napoleonnak fontos politikai ügyekbeni nyilatkozatait hallani, 's Napoleont könnyen reá lehete venni, hogy élete eseményeiről beszéljen, 's politikai nézeteit kitárja.

O'M. e' beszélgetéseket gondosan feljegyezé, 's Napoleon halála után a' végrendelet végrehajtójának beleegyezésével ki is adá naplóját. Megjelent e' czim alatt: „*Napoleon in exile, or a voice from St. Helena.*“ (Lond. 1822); igen becses toldalék az Napoleon történetéhez. Nemsokára ezen napló közzététele után, O'M. 20 évi Angliábani szolgálata után nyugalmaztatott. Meghalt junius 3-án 1836-ban Londonban. — Hs.

Orelli, (Ján. Gáspár) az ó irodalomban érdemekkel biró ujabbkori tudós, szül. 1787. febr. 13-án Zürichben, 's azon patricius családok egyikétől származik, mellyek a' reformatióhozi ragaszkodásukért üldöztetve, Olaszországból Zürichbe vándoroltak ki. Miután Wädenschweilban, hol atyja zürichi tartománynagy (Landvogt) vala, magán uton gondos előképzésben részesült, 1799-ben a' helvét forradalom napjai alatt szülővárosában folytatá tanulmányait, 's különösen a' hittudománynak szentelé magát. Már 19 éves korában ref. lelkész vala Bergamoban, hol szabad ideje alatt az olasz irodalom és a' klassikus nyelvtudománynyal foglalkozott, minek eredményét „*Beiträgen zur Geschichte der italienischen Poesie*“ (2 köt. Zürich 1810); „*Vittorino von Feltre*“ (Zür. 1812) és Isokrates beszédének jó kiadásában „*De antidosi*“ (Zür. 1812) mutatá fel. 1814-ben meghivást kapott Churba az ottani canton-tanodánáli tanárságra, elfogadta, 's ott Herbert nevü barátjával együtt kiadá e' két munkát: „*Bündner'sche Reformationsbüchlein*“ (Chur 1819) és „*Geschichtliche Darstellung der Reformation in der Schweiz und Bündten*“ (Chur 1819). 1819-ben a' zürichi Carolinumhoz az ékesszólás és értelmezéstan (hermeneutica) tanárának tétetett át. Midőn itt tanitmányaiért hittudományi tekintetben kárhoztaták, nézeteit „*Rationalismus und Supernaturalismus*“ (Zür. 1822.) czimü dolgozatban, Schultheszszel együtt, nyiltan leleplezé és ezután kizárólag csak a' philologiai tanulmányoknak adá mágát. Philologiai munkái az alaposság és pontosság bélyegét viselik magukon. Különösen megemlitjük Cicero munkáinak nagy kiadását (3 k. Zür. 1826—31); valamint a' régi scholasticusoknak Baiterrel együtt kezelt kiadását (2 k. Zür. 1833); az „*Onomasticon Tullianum*“-ot (3 k. Zür. 1836); ugy az „*Orationes XV. selectae*“ (Zür. 1836); „*Tusculanae Disputationes*“ (Zürich 1829); „*Collectio inscriptorum lat. select.*“ (Zür. 1828): továbbá Phädrus, Vellejus Paterculus, Hesiod, Theognis és Plato öszves munkáinak kiadását, mellyeknek kritikai kidolgozására Winckelmann és Baiterrel fogott volt kezet. Általános tetszésben részesült Horatius költeményeinek általa eszközölt kiadása (2 k. Zür. 1837—38; 2. kiadás 1843—44). — Nem kell összevétni vele *Orelli János Konrádot*, szül. 1770. Zürichben, meghalt ugyanott 1826. oct. 25-én mint kanonok és egyházi tanácsos, — ki nem különben több philologiai munkáiról, névszerint pedig byzantiumi Philo iratának „*De septem orbis spectaculis*“ (Lipcse 1816), Memnon „*Historiae Heracleae Ponti*“-ja (Lipcse 1816), Arnobius (Lipcse 1816), Hesychius Milesius (Lipcse 1820) és Sallustius görög bölcsész munkáinak (Zür. 1821), valamint a' Sanchoniathon fragmentumainak (Lipcse 1826), Procopius „*Anecdota sive historia arcana*“-jának (Lipcse 1827) és az „*Opuscula graecor. vet. sententiosa et moralia*“-nak (2 köt. Lipcse 1819—21) kiadásáról ismeretes. — Hs.

Orfila, Mathieu Joseph Bonaventura, szorgalmas mivelője a' törvény-

széki orvostudománynak, mint vegyész is kitünő, született 1787-ben Minorka szigetén Mahonban. Képeztetését Párisban nyerte, hol a' physikát tanulmányozá, 1811 ota felolvasásokat tartott a' vegytan, physika és füvészetből, 1819-ben a' törvényszéki orvostudomány tanára lett, 's szorgalmas nyomozódások, és szerencsés felfedezések által a' vegytani és physikai ismeretek szélesbitésére nagy befolyással volt. Dolgozatai közöl megemlitendő: „*Traité des poissons ou toxicologie générale*“ (Paris 1813 és 1836), „*Eléments de chemie médicale*“ (Párizs 1819 2. k.), „*Secours à donner aux personnes empoisennées asphyxiées*“ (Páris 1818), „*Leçons de médecine legale*“ (3. kiad., 3 k., Páris 1839) és „*Traité des exhumations juridiques*“ (3. kiad. 2 k., Páris, 1836). Az „*Annales d' hygiéne publique*“ kiadásában ő is részt vett. Meghalt 1852-ben. — Hs.

Orleans-család. A' Bourbonház ifjabb ága, mellynek alapitója Fülöp orleansi herczeg, XIV. Lajos egyetlen fivére volt, jelenleg husznál több tagot számlál. A' család feje *Lajos Fülöp*, a' francziák királya volt, ki 1850-ben számüzésben halt meg Angliában (l. *Lajos Fülöp.)* Neje 's most özvegye *Mária Amália*, szül. 1782. IV. Ferdinand szicziliai király leánya. 1809-ben Palermóban menvén férjhez, férjének ottani számüzetése alatt 3 gyermeket szült 's azután Franczia országba kiséré. Ugy látszik, a' politikában soha sem birta Lajos Fülöp bizalmát: e' részben inkább nővéréhez, Madame *Adelaide*-hez szitott a' király. A' királyné leginkább az e' termékeny házasságból származott 8 gyermek nevelésére forditá figyelmét. Általában igen vallásosnak, de egyszersmind szigorunak 's büszkének mondják; bir-e kitünő észtehetségekkel, nem bizonyos. Az 1848-ki katastroph alatt igen elszántnak mutatkozott 's férjével csaknem megvetőleg bánt. A' számüzésben sok elhatározottságot 's vallásos megnyugvást tanusit. — A' királyi pár legidősb fia *Ferdinand* Fülöp Lajos Károly Henrik József, Orleans herczeg volt, szül. 1810 Palermoban, 's 1842-bon egy feldülés által vesztette életét. Halála az Orleansokra nézve legnagyobb csapás volt; a' herczeg igen nagy népszerüséggel birt, különösen a' seregnél, különben nagy tehetségeiről nem igen tétetik említés. — *Helene* Louise Elisabeth, szül. 1814. a' meghalt mecklenburg-schwerini örökös nagyherczegnek leánya, Fridrik Lajosnak, 's egy szász-weimari herczegnőnek, Orleans herczeg özvegye. Két fia él: Lajos Fülöp Albert, *párisi gróf*, szül. 1838. és Robert Fülöp Lajos Eugén Ferdinand *chartresi herczeg*, szül. 1840. Férjének rögtöni halála után egészen elszigetelte magát, csupán gyermekei nevelésének élt 's nyilvánosan nem jelent meg másképen, mint gyászban. Az ellenzék szerette volna, ha a' párisi gróf gondnokának 's regensnének jelöltetett volna ki, azonban Lajos Fülöp e' fontos hivatalt Nemours herczegnek szánta, kiben több erőt hitt a' forradalom fékentartására 's akarata győzött. Ez idő óta azzal vádolá a' herczegnőt az udvari párt, hogy Lajos Fülüp elleneivel kaczérkodik 's a' forradalmi táborban is szerez hiveket. E' vádakat Capefigue is ismétli e' müvében: „*Depuis la chute de Louis Phitippe jusqu' à la présidenc de Louis Napoleon Bonaparte.*“ Mások tagadják. 1848-ban, midőn a' király már elhagyá Párist, ő még egy kisérletet tőn a' monarchia megmentésére; fiával, a' párisi gróffal, megjelent a' nemzetgyülésben, de siker nélkül (l. *Franczia forradalom februárban* 1848.) Végre Dreux grófnő ál-

név alatt elhagyá Francziaországot 's a' Rajna felé tartott. Anyjával Emsben találkozott, később Eisenachban telepedett le, végre ő is a' számüzött család többi tagjaihoz költözött Angliába Claremontba. Néki tulajdonitnak egy röpiratot „*La force des choses*", mellyben bebizonyitani igyekszik, hogy Francziaországot a' tények hatalma fogja ismét a' herczegnő regensségére visszavinni. A' herczegnő kellemes vonzó egyéniség, különösen, két ép, egészséges fia társaságában. — *Louise Maria Therezia Charlotte Izabella*, Orleansi herczegnő, szül. 1812. Leopold belga király neje 1842 óta, kit 3 gyermekkel ajándékozott meg. — *Maria Krisztina*, szül. 1813. Palermoban, Fridrik Vilmos Sándor würtembergi herczeg neje 1837 óta. Nagy művészi tehetséggel birt, 's a' szobrászatban is tett meglepő kisérleteket. Betegágyban halt meg. — Lajos Fülöp Rafael, *Nemours herczeg*, szül. 1813. nőül vette 1840. Viktoria Augusta Antoinettet, szász-koburg-gothai herczegnőt, kitől két fia van (d'Eu gróf és Alençon herczeg). Leginkább birta atyja bizalmát. (l. *Nemours*). — Maria *Clementina* Karolina Leopoldina Klotilda, szül. 1817. August Koburg-Koháry herczeg neje 1843 óta, 4 gyermek anyja. — Ferencz Ferdinand Fülöp Maria, *Joinville herczeg* szül. 1818. legnépszerübb tagja az Orleans családnak. Mint többi fivérei, ő is „a' nép fiaival" neveltetvén, nevelése demokratiai irányát komolyan vette. A' nép ajkán számos szerelmi kaland, versenygés 's dáridó hőseként szerepel. Atyja kegyét egy izben elveszté, midőn az megtudá, hogy ama nagynéne, kiről a' herczeg azt állitá, hogy feltünőleg sok kiadásaira tőle kapja a' költséget, nem más, mint a' — zálogház. Ő volt, ki Napoleon hamvait hozta vissza sz. Ilona szigetéről. A' februári forradalom alatt Algirban volt, testvérével Aumale herczeggel együtt, parancsnokai egy hajóseregnek. Arago felhivására vonakodás nélkül hagyá el a' franczia földet. A' számüzés különben nagyobb mértékben boszantá, mint többi testvéreit. Beteg lett és egyik terv a' másikat üzte fejében, mig lassanként valamennyivel felhagyott. Neje: Donna Francisca Carolina Joanna Carlota Leopoldina Romana Xaviera da Paula-Micaela-Gabriela-Rafaela-Gonzaga, szül. 1824., I. Don Pedro braziliai császár leánya, igen különös hölgy, két gyermeke van. — Henrik Eugén Fülöp, *Aumale herczeg*, szül. 1822., neje 1844 óta Maria Karolina Augusta Bourbon, mindkét Sziczilia herczegnője; van egy fiok. Ezen herczeg a' juliusi forradalom évében egy perre adott alkalmat, melly első méreg csepp volt az uj király poharában. Condé herczeg ugyanis alig nevezé ki e' herczeget örököseül, nem sokára felakasztva találtatott. Ezen tisztátalan per részleteit Louis Blanc beszéli el (Histoire de dix ans). Kevéssel a' februári forradalom előtt algiri főkormányzóul lőn kinevezve Aumale herczeg. — Lajos Fülöp legutolsó fia Antal, *Montpensier* herczeg, szül. 1824., neje 1846 óta Maria Luiza Ferdinanda, spanyol infansnő. E' nő igényei a' spanyol trónra egyszer sok bajt okozhatnak még a' diplomatáknak 's hadvezéreknek. — k.

Orosz egyház. Azokhoz, mik *Görög egyház* rovat alatt el vannak mondva, e' helyen hozzá kell adnunk a' szorosan Oroszországra vonatkozó egyházi viszonyokat. — I. Péter óta a' hierarchia szerkezete lényegesen nem változott. A' szent zsinat mint akkor, ugy most is, főhatósága az orthodox orosz egyháznak, ma is a' nowogrodi metropolita annak feje-

delme, a' birodalom többi metropolitái és érsekei pedig a' collegium ülnökei. A' legfontosabb személy azonban a' czár által kinevezett procurator, a' legfőbb akarat közlönye, melly hivatalt a' legutóbbi időkben egy kiszolgált tábornok töltötte be. A' szent zsinat Miklós czár uralkodása óta nem egyéb mint egyházi közlönye a' czár politikai irányainak. Az egyházi rend egyenesen a' czár kegyelmétől vagy a' patronusok és egyházak kegyétől függ, mi leginkább a' zárdák 's papi javak világiasitásától származik. A' papok legnagyobb része nem annyira theologiai tudomány, mint inkább az autokrat elv egyházi támogatása által igyekszik pályáján az utat egyengetni. Mióta az egyház államintézetté lőn, ollyanná, minő akár a' rendőrség, akár a' katonaság, azóta természetes, hogy a' kormányelv semminemü szellemi mozgalmat nem engedhet meg az egyház kebelében, melly az ottani államélet egyéb viszonyaival ellenkezésbe jöhetne. A' prédikácziok csaknem egészen megszüntek 's csupán nagyobb városokban, vagy akkor használtatnak, midőn az állampolitika érdekében szükség a' népet bizonyos eszme iránt lelkesiteni. Igy történt legujabb időkben is, az 1848. évi februári forradalom kitörése után, midőn a' „fehér czár" trónját fenyegető „pogányok" 's általában Európa ellen folyt a' papi szónoklat. A' papoknak a' többi közönségtől elkülönzését felette előmozditják azok nőszülési viszonyai. Az orosz pópa csak egyszer nősülhet, de önállólag csak akkor nyerhet nyilvános hivatalt, ha nős. Innen van, hogy a' papok házasságai többnyire üzérkedési házasságok, hogy az egyházi hivatalra vágyók csaknem mind előljáróik leányait veszik el, 's igy lőn, hogy idő folytán valódi elszigetelt papi casta alakult. — Azonban mindezek daczára már régibb idők óta számos különfelekezet tünt fel az orosz egyházban, nem ritkán borzasztó fanatismus kiséretében. E' felekezetek közös jellemvonása, hogy mindnyájan kisebb nagyobb mértékben eltérnek az uralkodó államegyháztól, épen ezért neveztetnek felekezeteknek, eretnekeknek (roskolnik). Legfontosb 's legrégibb az u. n. roskolnikok közt a' *starowerczek* (ó hitüek) felekezete többi között azt állitja, hogy a' mai államegyház nem orthodox többé, dogmaticailag szigoruan az eredeti orosz-egyház tanaihoz csatlakozik, politikailag az egyháznak az államtóli teljes függetlenségét vallja. Ez az egyetlen felekezet, melly teljes dogmaticai rendszert volt képes az államegyház mellé állitani; ehhez tartozik nem csak egy nevezetes része az alsóbb néposztályoknak, hanem nagy része a' nemzeti érzelmü főnemességnek is, a' czári autokratia ezen hagyományszerü ellenzékének, sőt nyilván és titokban nem kevés főfő tagja a' bureaukratiának is. Egyik fő jellemvonása a' régi orosz nemzeti viselet ápolása. E' felekezetben rejlenek az államra nézve a' legveszedelmesb elemek, ámbár vannak mások, kik a' starowerczeket nem tartják egyébnek, mint „a' régi orosz elem crystallysatiójának 's megkövülésének. Illető módositásokkal hasonlitnak a' más országokbeli ultramontán pártokhoz. Hatalmuk mindinkább terjed; az aristocrata osztályokban az egyház az államtóli függetlenségét kimondó elvök által nyernek rokonszenvet, az alsóbb néptömegeket pedig communisticus és socialisticus irányaik által nyerik meg. Hatásuk mély és titokszerü. — Egy másik felekezet a' „*duchaborczoké*" (világosság tartói), keletkezésök a' szabad kőmivesek és illuminátok korából

származik; népszerü nevök *farmason* (egyhangzatu a' francmacon-nal = szabad kőmüves). Követőik nem annyira a' tulajdonképi veres oroszok, mint inkább azon orosz és szláv törzsök között vannak, mellyek csak ujabb időkben kerültek a' czár hatalma alá. Minő aggodalmakat okozhat e' felekezet is a' mostani kormánynak, kitünik többi között a' besszarábiai és uj-oroszországi főkormányzó jelentéseiből, mikszerint 1841-ben 800; 1842-ben ismét 800 's 1843-ban 900 lakos, „kiket duchaborczoknak mondottak" küldettek a' Kaukazusba, a' számüzetés egy nemébe. — A' számtalan más secták között, mellyek mindegyike egy vagy más eszmeért rajongva vált el az orthodox egyháztól, a' főbbek ezek: *morelsiki* (önfeláldozók), *beszlovenie* (némák), *karablik* vagy *skopczi* (eunuchok), *klisztovcsini* (ostorozók), *szombatosok* 'stb. Ellenök a' politikai hatóságok gyakran lépnek fel szigoruan. — Hogy Oroszország orthodox egyháza, mindezen szakadások és hiányok daczára, még mindig roppant hatalmi eszköze az autokratismusnak, az mindenütt el van ismerve. — k.

Orosz-ipar. Az orosz birodalom olly nagy, 's oly sok, terjedelmes és geographiai fekvés, éghajlat, földminőség, népjellem, lakók száma, helyi- és egyéb viszonyokra nézve egymástól lényegesen különböző tartományokat foglal magába, hogy mint egy több országok foglalatját lehet tekinteni, melly országoknak mindenike más más anyagi érdekekkel bir. Ezen annyira különböző érdekek összetalálkozása a' belkereskedelem vállalatai, 's a' különböző iparágak fejlődésének nagy tért nyit.

Egészben véve, Európai-Oroszország egyike a' legkevésbé népes országoknak; egy négyszeg mértföldre csak 650 lakós esik; vannak azonban vidékei, hol a' népesség már nagyon tömött, 's épen nincs arányban a' terményző földdel. Vannak kormányzóságok, hol egy főre annyi szántóföld esik, mint másban tizenhétre. Természetes, hogy azon vidékekről hol a' terményző földben hiányt szenved a' népesség, ennek egy része olly vidékekre vándorol ki, hol feles mennyiségü szántóföldet talál, 's itt aztán rendesen földmivelés és az ipar némelly ágainak gyakorlása által tartja fenn magát.

A' szükségesség, segédforrásul használni az ipart, még azon kormányzóságokban is előfordul, mellyek felesleges szántófölddel birnak ugyan, de terményeik számára piaczuk nincs. A' nép alsóbb osztálya nem volna képes szükségleteit fedezni, 's az adót fizetni, ha némelly mesterségek üzéséhez nem folyamodna. Ehez járul még egy más körülmény, melly Oroszországban az ipart előmozditja. Az éghajlat szigoru, a' tél hosszan tartó. A' földmivelés időszaka sokkal rövidebb, mint a' nyugati és déli országokban; a' földmivelőnek sok ideje marad szabadon. A' mérsékelt éghajlattal biró országokban — hol a' népesség tömött, sok apró városok vannak, 's a' belkereskedés élénk, — a' paraszt, kinek mezei munkája martius elejétől egész novemberig tart, a' három vagy négy téli hó alatt arra fordithatja idejét, hogy terményeit piaczra szállitsa, fát keressen és vágjon, marhát hizlaljon, 's a' gazdaság más ágaival foglalkozzék. Mind ezen segédmódok Oroszországban igen korlátoltak, mig másfelől a' mezei munka pangása is sokkal hosszasabban tart. Minő hiány, minő elszegényedés lenne most, ha Európai-Oroszország 60 milliónyi lakói közől a' hat, hét havig tartó téli időszak alatt több mint 50. m. tétlen ülne!

Ezen körülmény, a' terméynek gazdagsága és sokfélesége, valamint a' nép természetes, 's ugy szólva, ösztönszerü értelmessége adá az első ingert, 's ama sajátságos, nemzeties jellegét. E' körülmények, 's a' községi szerkezet által jött létre a' *falusi ipar*, melly önmagából, vámrend és minden mesterséges vagy erőszakos eszközök nélkül fejlődött ki.

Vannak régi, népes falvak, hol minden paraszt takács, timár, lakatos, késcsináló, asztalos vagy másnemü gyártó. Ezen ipar tökéletes összhangzásban van a' nép szokásaival, megfelel a' patriarchalis községi szerkezetnek, nem vonja el a' karokat a' földmiveléstől, nem idegeniti el a' parasztot a' családi élettől stb.

Az orosz socialis szervezés és a' teremtő erők fejlődésének első phasissain, a' szükségek és közgazdászati álláshoz képest, a' falusi ipar kielégitő volt. A' főtermékek, mint: len, kender, épületfa, bőr, vitorlavászon és kötélverő munkák könnyen átmentek a' külkereskedésbe, 's gyarmati termékek, borok, szeszes italok, finom szövetek és más fényüzési czikkekkel cseréltettek be. De a' szárazföldi rendszer (continental système) behozatala óta Európa, 's különösen Oroszország kereskedelmi érdekei egészen megváltoztak. Anglia, melly az orosz föld-termékek főpiacza volt, 's jelenleg is az, más forrásokat keresett és talált, 's midőn saját földmivelése, ipara és gyarmatai érdekében védrendszert fogadott el, több orosz fő-kiviteli czikkekre magas vámot vetett. Francziaország pedig az 1793-ki forradalom óta egy, az orosz külkereskedésre nézve nagyon kártékony védvámrendszert állitott fel.

A' béke helyre állta után minden iparágak, 's különösen a' gyapot-kézmüvek nagyobb terjedelemben fejlődtek ki. A' gyapot kelmék bámulatos kelete minden országokban felcsigázta a' kereskedelmi 's ipar-érdekeket. Az anyagi érdekek általános mozgalma és átalakulásának közepette, látva a' többi országok nemzetgazdászati törekvéseit, 's külföldön a' népesség növekedése és a' magasabb osztályok jólléte következtében beállott keletét a' kézmüveknek, Oroszorszzg iparának kiterjedésében egy uj eszköz után volt kénytelen nézni, hogy termelő erejének nagyobb fejlődését idézhesse elő.

E' körülmények befolyása mellett 1822-ben elfogadtatott a' tiltórendszer.

Egy nagy ország, melly annyi segédforrással bir, mint Oroszország, nem itélheté magát arra, hogy ipara fejlesztését elmellőzze, 's az ujabb felfedezések, feltalálások és tökéletesbitésekből semmi hasznot ne huzzon.

Tőke és hitel; ezek az ipar emeltyüi. Ha országokban, hol mindkettő megnyugtató, az iparágak mindenikét egyszerre erőltetve nógatni nem czélirányos, mennyivel károsabb ezt egy olly országban tenni, hol a' tőkék ritkák, a' magánhitel segédforrásai korlátoltak! 'S e' helyzetben van Oroszország, valamint mindazon országok, mellyek productiv erejöknek csak első lépcsőjén állanak. Több gyárnokok, kiknek nincs elég tőkéjök intézetüknek lendületet adni, nyers anyagokkal dolgoznak, mellyeket 12—15 perczenttel fizetnek drágábban, mint készpénzen megvehetők, 's ez egyik oka az orosz kézmü-czikkek drágaságának. Némelly czikkek, mint: vászon, közönséges posztó, 's némelly selyemkelmék kivételével, a' Sz. Pétervár és Moszkvában tett vásárlatoknál az ezüstrubel tökéletesen

megfelel a' pengőforintnak, ha összevetjük azon árral, melly mellett e' tárgyak Németországban adatnak, mi aztán mintegy 60 —100 különbséget teszen, 's vannak több czikkek, mellyek 60, sokszor 100 perczenttel is drágábban fizettetnek.

Valamint előnyére, ugy sok körülmény szolgál az orosz kézmű-iparnak hátrányára is.

Az éghajlat szigorusága, 's a' tél hoszusága, — mellyeknek nagy befolyása volt a' falusi ipar kifejlesztésére, — a' különféle gyárak felállitását is elősegitik; mert a' munkás, ki egyszersmind szántóvető is, 's az év nagyobb részével nem tudja mit csináljon, csekélyebb bérrel megelégszik, mint az, kinek fentartására csak is a' gyári munka szolgál. Másfelől a' legelső élelmi szükségleteknek — mellyeket az ország bőségben ad — olcsósága a' napszámos munka drágaságát is elhárintja. Az orosz nép utánzó tehetséggel bir, 's minden mesterségre alkalmas. Ezek az előnyök, de a' mellyeket a' következő hátrányok mulnak felül: a' tőkék hiánya és magas kamatláb; nagy távolságok és a' közlekedés nehézségei, mellyek a' nyers anyagok szállitása és az árukelet akadályára vannak; drágasága a' gyári eszközöknek, mellyeket külföldről kell hozatni; a' vas rendkivül magas ára, minek következtében gépek és kézmű-eszközök szerfölött sokba kerülnek; a' tüzelő anyagok drágasága némelly iparüző vidékeken, hová azokat messzünnen kell szállitni, mi annál érzékenyebb, mivel folyamok se igen vannak, mellyeket szállitásoknál használni lehetne, 's ennélfogva gőzhöz kell folyamodni, mi megint igen költséges dolog, mert a' gépeket külföldről kell hozatni; végül a' polgári osztályok miveltségi állapota. A' gyárosok legnagyobb része nem bir miveltséggel és a' szükséges ismeretekkel, hogy vállalatát észszerüleg vezesse, 's a' vegytani és erőmüvi ujitások és tökéletesbitéseknek hasznát vegye, minek folytán sok munka és idő vesztegettetik, 's a' gyári költségek nőnek.

Ezekhez járul még, hogy a' gyárvállalkozók közt sok oly földbirtokos van, ki, miután csak szenvedélyből, minden ipartudományi előképzettség nélkül fogott hozzá, gyárát hanyag, hűtlen ügyvezetők altal kormányoztatja, kik nemkülönben kevés ismerettel birnak, hibákat követnek el és soha sem fejtenek ki olly tevékenységet, mint egy valódi gyárnok, ki maga intézi ügyeit. Igy a' rosz kezelés miatt több nagyobb gyár a' mezei munka ideje alatt, munkások hiányában, szünetet kénytelen tartani, minek tetemes kár szokott következése lenni. Továbbá művezetőt, rajzolót, szinezőt (coloriste), erőművészeket külföldről kell hozatni, kik csak magas fizetés mellett nyerhetők meg; e' mellett a' gyárak mellé kis öntődéket állitni, hogy formák készittethessenek, 's műhelyeket alkotni az anyagok és gépek javitására.

A' gyármunkások két osztályba tartoznak: némellyek fizetésért dolgoznak, mások kényszeritett robot-munkások a' vidéki birtokosok gyáraiban. Ezek nem kapnak fizetést, de a' munkát elég rosszul is végzik, ugy hogy a' tulajdonosok gyakran folyamodnak a' kormányhoz engedélyért, gyári munkásaiknak terhökre levő részéről számára lemondhatni. A' kormány ez esetben a' felszabaditott robotosokat gyarmatokba telepiti, vagy szabadságot ad a' polgári osztályba léphetésre.

Oroszország tehát kézműiparára nézve nagyon nem áll a' többi ország-

gokkal egyenlő fokon. Ott különösen azon iparágat szükség támogatni, mellyhez a' föld legtöbb nyers anyagot nyujt. Igaz ugyan, hogy a' gyapot-ipar roppant előhaladást tett, mig a' gyolcsgyártás nem csak nem tartott versenyt, de hanyatlott. Azonban ennek megvannak kivételes, nagyon természetes okai. A' gyapot, mint szövet anyag, azon nagy előnynyel bir, hogy könnyen és finomul lehet szőni, tökéletesen használható a' szövőgépeknél, 's minden nyomatot és szint felvesz. Ezen körülmények, 's olcsóságuk következtében, a' gyapotkelmék elárasztják a' piaczokat 's háttérbe szoriták a' gyolcskelméket. A' mint a' lakosság minden osztályainál a' gyapot használata terjedt, azon mértékben hanyatlott mintegy husz év óta a' gyolcsipar nem csak Orosz-, de minden más országokban is, kivéve Angliát, melly a' géppeli lenszövés feltalálását hasznára tudá forditani. Oroszország e' tekintetben minden országoknál gyengébben áll. Németország például, melly régi idők óta nagy gyolcskereskedést üz, készleteinek feleslegét idegen országokba viheti ki. A' német vámszövetség államai mintegy tiz millio ezüstrubel értékü különnemü gyolcskelmét vihetnek még ki; Oroszország csak 8—900,000 értéküt. Ezért hanyatlott itt a' gyolcsipar, melly készleteinek szaporitására semmi ingert nem kaphata. Mind ennek daczára még most is fenntartja az magát; a' belfogyasztást egyedül elégiti ki, mert csak 500,000 rubel értékü idegen gyolcs vitetik be, mig daczára a' szigoru védvámnak, a' gyapot bevitele mintegy négy millio rubelt tesz. A' közönséges gyolcs ára olly mérsékelt, hogy a' honi piaczokoni versenytől még akkor se tarthatna, ha e' czikk bevitelére szabott vám a' minimumra szállittatnék le. Bizonyságul szolgál erre az, hogy daczára a' tetemes vámoknak, mellyekkel az idegen országokba való bevitel terkeltetik, több mint 500,000 rubel értékü vitetik Oroszországból ki. Ez áll a' *posztókra* nézve; a' közönségesek, mellyeknek ára 1 rubel 50 kobek, azaz: egy mètre: 8 frank 44 centime, olly jól szőttek, 's olly tartósak, hogy azokkal idegen posztók a' külföldi piaczokon a' versenyt nem állhatják ki. Közönséges posztó feles mennyiségü vitetik ki, a' közepes minőségü gyártása is halad. Ellenben bizonyos, hogy Oroszország soha sem lesz képes gyapotkelméit az európai piaczokra vinni, még akkor sem, ha az idegen országokba való bevitel váma lehető legkorlátoltabb lenne is. Az orosz gyapot-kelmék jelentékeny védvám nélkül még a'belpiaczokon sem állhatnák ki a' versenyt a' külföldi iparral. China és Azsia némelly szomszédos tartományai egyedüli piacza az orosz gyapot kelméknek, 's a' kereskedés — ámbár geographiai fekvése is kedvező e' tartományoknak, mellyek más országokkal nincsenek közvetlen és élénk összeköttetésben, — meglehetős korlátolt. Egyremásra idegen országokba kivitetik: mindennemü gyapot csak 2,150,000 rubel és posztó 2,750,000 rubel értékü. — Hs.

Orosz irodalom l. *Szláv irodalmak.*

Oroszország statiskája. Oroszország ázsiai és amerikai földterületét pontosan meghatározni nem lehet, miután több ezer mértföldnyi különbség maig sincs tisztába hozva, 's igy csupán az europai Oroszország földterületéről szólhatni hitelesen. Ez jelenleg 98,587 négyszög mértföld. Ebből esik: a' kelettengeri tartományokra, 5 kerületben, 9023 négysz. mérföld; nagy Oroszországra, 27 kerületben 67,765 négysz. mérföld;

Kisoroszországra (melly azonban már nagy Oroszországgal összeolvasztatott 3763 négysz. mérföld; déli Oroszországra, három kerülettel oda értve Bessarábiát, 's a' doni kozákok földjét is 8208 négysz. mérföld. Nyugoti Oroszországra, hét kerületben, Byalistok tartományával együtt 7535 négysz. mérföld; 's végre a' lengyel királyságra, nyolcz vajdasággal, 2267 négysz. mérföld. Ázsiai Oroszország területe Bulgarin szerént 250,018 négyszeg mértföld. E' területen legnevezetesb birtokai Oroszországnak a' kaukázi tartományok, Armeniát is oda értve. A' kirgizek pusztái, az orosz-ázsiai szigetek, 's Amerika északkeleti partjain levő pusztaságok, Oroszország politicai fontosságára nézve majd semmi jelentőséggel sincsenek.

A' népesség, melly Oroszországban egyedül határozza a' földterület igazi becsét, a' közelebbi hivatalos összeirás szerint, következőleg áll: magában Oroszországban, nem számitva a' kaukázi tartományokat 's a' hadsereget, van 53,977,000 lakos. Ehez számitva, a' hadsereget, hajóhadat, 's gyarmatokat, 1,330,000; a' kaukazi hegylakókat, 1,500,000; lengyelországot 4,300,009; 's végre a' finnlandi nagyherczegséget 1,410,392 lakossal: ezek szerint Oroszország összes népessége 62,517,000 lakos, mellyből Európára 56,256,000; Ázsiára 6,200,000; Amerikára csak 61,100 esik. Az évenkénti szaporodást csak hozzávetőleg tudhatni. A' mult évek egyikében a' születtek száma 615,000-rel multa fölül a' halottakét, 's igy a' szaporodás majdnem 47 percentnyi volt. Mi a' vidéki lakosságnak a' városban lakókhozi arányát illeti, a' népességnek alig kilenczed része lakik a' városokban. Különben is az egész roppant birodalomban alig van hat nagyobb város, mellyeknek lakói száma fölülmulja az 50,000-ret. Pétervár népessége egy közelebbi számitás szerint 476,386 volt, azonban leginkább a' szerfelett nagy számu urasági cselédség, 's a' nagy tömegben összehalmozott katonaság miatt. Moskau népessége mintegy 349,068; Varsóé, melly a' birodalom harmadik városa, 139,671, mellynek több mint negyedrésze zsidó. Riga, a' birodalom jelentékeny kereskedő városa 63,590; Odessa, szinte nagy fontosságu kereskedő város 69,023 lakost számlál. A' legutolsó az Orosz nagy városok közt Kazán, 50,000 lakossal. Ezen kivül az egész birodalomban még csak öt város van 30—50,000 lakossal, u. m. Kiew, Kronstadt, Astrachan, Tula, Kaluga. Egyes, aránylag tulnépes falukat, mint Magyarországon, találni az európai közép Oroszországban, mellyek földesuri viszonyok miatt nem alakithatják magokat városi községgé. Illyen például Iwanovo helysége, falu 48,000 lakossal, a' Scherejesmev család birtoka.

A' lakosok *fajkülönbségét* tekintve, legszámosabb a' szlávfaj, mintegy 50,000,000, 's e' miatt a' más népfajuak közől egy sem emelkedhetik politikai jelentőségre Oroszországban. Különben is a' többi fajok nagyon összefüggetlen apró osztályokra vannak szakadva, 's köztök csupán a' tatár- és kaukázi népek emlithetők, mellyek hegyi tartományaik makacs védelme által politikailag is nevezetessé tették magokat. A' német lakosság miveltségi tekintetben a' legjelentékenyebb, 's száma mintegy 500,000-nyi. Háromszor ennyi a' zsidók száma Oroszországban, noha Lengyelországon 's a' kaukázi tartományokon kivül csupán 17 déli és nyugoti kormánykerületben birnak megtelepedhetési joggal.

Ha a' különféle rendek viszonyát tekintjük, feltünő a' nemesi rendnek folytonos nagy szaporodása, mit az is nagy mértékben segit elő, hogy a' kitünő katonai vagy polgári szolgálat kivétel nélkül nemességgel jutalmaztatik. A' nemesi jog kétféle u. m. örökösödési és személyes. A' pénzügyministerségi adatok nyomán a' nemesség számát Oroszországban, ide nem értve azonban az ázsiai tartományokat, a' mult évek egyikében 691,355-re lehetett tenni. Ebből esett örökösödési nemesekre 538,160; személy szerénti nemesekre 153,195. A' polgári rend még csak lassan fejlődik, miután a' városok lakossága (Lengyelországot kivéve) az utóbbi fölszámitás szerint a' közép és alsó osztályokban 4,175,879 volt, mellyből csak 251,961 tartozott kereskedői családokhoz, 's 2,772,416 az iparüzőkhöz.

Az egyházi viszonyok igen kedvezőleg állanak a' közigazgatásra nézve, miután a' görög-katbolikus egyház legfőbb előljáróját tiszteli a' czárban, 's a' birodalom uralkodó vallása, melly a' lakosságnak $^9/_{11}$ részét, mintegy 45 milliót számlál. A' görögkatholikus egyház papi személyzete a' közelebb mult évek egyikében 503,895 egyénből állott. A' római-katkolikus egyház leginkább a' lengyel királyságban 's nyugoti Oroszországban volt tulnyomó. Most azonban követői száma nem megy többre 6 milliónál. Az evangelikus egyház leginkább a' kelettengeri tartományokban virágzik, odaértve a' finnlandi nagyherczegséget, 's déli Oroszország, 's a' Volgamellék német gyarmatai közt. Számok mintegy 3 milliora megy. Lengyelországban jelenleg csak 40 evangelicus és 7 reformált egyház van. Nem sokkal számosabbak a' Mohammed vallását követők, kik a' török porta 's Persiától elfoglalt tartományokban régi vallásukhoz hivek maradtak az orosz uralom alatt is, 's ettől nem is háborgattatnak benne. A' zsidóknak, kiknek száma meg volt mondva fentebb, van Oroszországban 592 synagógájok, 2223 imaházuk, és 3668 iskolájok kis gyermekek számára. A' karaita nevü zsidó secta, melly a' Talmudot elveti, déli Oroszországban, jelesen Krimben, mintegy 4000 követőt számlál. Az ázsiai 's amerikai Oroszország bálványimádó lakói száma mintegy 800,000. Ennek mintegy negyed része, Kálmukok, Baskirok, Kirgizek a' lamaismust követik, mig a' többiek a' lamaismusnál is alsóbb fokon álló sokistenü bálványimádáshoz tartoznak.

Az érzelmi miveltségre, 's annak a' legkevésbé népes tartományokbani terjedésére, olly szigoru fölvigyázattal van az orosz kormány, hogy a' régi oktatási rendszernek szükségesképen változáson kellett keresztül menni. A' külföldiek befolyása lassanként szükebb körre szorittatott, 's a' szellemi élet nemzetiesitése, a' belföldi tudományos intézetekre nézve elvül lőn kimondva. Egy 1837-ben kelt ukáz az oroszországi iskolákat három osztályba sorozza, u. m. felső, közép és alsó iskolákra. Az iskolák száma Miklós czár uralkodása alatt nagy mennyiségben szaporittatott. Tizenkét esztendő alatt 460 uj iskola alakult, 's ez eléggé nevezetes szám, ha a' tanitásra alkalmas egyének hiányát, 's a' helyi viszonyokban fekvő akadályokat megfontoljuk. Néhány évvel ezelőtt Oroszországban, Lengyelország kivételével hat tudományos egyetem volt, u. m. Dorstat, Pétervár, Moskau, Charkow, Kazán és Kiew. A' tanulók száma 2307, a' tanitóké 468 volt. Továbbá három lyceum u. m. Moskau, Odessa és

Kiew, 452 tanulóval és nyolczvan tanitóval. Az alsóbb iskolák 's magán intézetek tanulói számát véve, azon kedvező arány tünik ki, miszerint Oroszországban 45 lélekre esik egy tanuló.

Mi az *anyagi forgalom* haladását illeti, miután itt csaknem mind a' kiviteli kereskedés tárgyai jőnek tekintetbe, erre nézve csupán arról lehet szó, hogy a' rendesen keresett tárgyak kelnek-e most is gazdagon, 's a' forgalomba jöttek-e be új tárgyak, mellyeknek kivitele ujabb haszonnal jár? Nagyon is világos, hogy e' roppant birodalom forgalmi mennyiségét általán véve meghatározni nem lehet, ha csak képzeleti számokat nem veszünk alapul, 's ebből nem vonunk merész következéseket. Vannak évek, midőn a' gabnakereskedés olly rosszul áll, hogy a' behozatal fölülmulja a' kivitelt. A' kender és lenmivelés még mindig nagy fontosságu Oroszország kereskedésére nézve, annyira hogy a' nyugoti Európábai összekender- és lenkelmék szállitásának, a' pétervári és rigai kikötőből szállitott mennyiség körülbelől $^1/_5$ részét teszi. A' bortermesztés nagyon emelkedik, 's a' franczia és magyar borok behozatalát mindig szükebb körre szoritja. A' marhatenyésztésnél a' faggyu különösen kiemelendő forgalmi tárgy. Pétervár 40—50 millió rubelnyit szállittat kifelé évenként, melly összes szállitási becsárának harmad része. E' mellett a' nemesitett juhtenyésztés virágzik nagyon, a' kelettengeri tartományokban, nyugoti és déli Oroszországban. A' gyapjukivitel értéke a' közelebbi évek egyikében mintegy tizenhárom millió értékre becsültetett. Az erdőségek a' szerfeletti fogyasztás által nagyon megritkultak, némellyek egészen elenyésztek, azonban közelebbről 180 millió dessatin értékre becsültettek, mellyből 120 milliónyi a' koronáé. A' fakivitel értéke rámegy évenként 9—10 millio rubelre, mellynek fele Angliára esik. Hamuzsir kivitel 3 millió rubel; nagy része Poroszországba. A' bányászat és halászat igen jelentékeny, de egész eredménye csupán a' belső fogyasztás szükségeire fordittatik, kivitelbe nem jön belőle semmi.

A' közelebbi években igen nagy haladásban volt a' műipar, de azért még most sem lehet önállónak nevezni. Még csak azon átmeneti korban van, midőn a' tárgyak, 's azoknak értéke közt nincs meg a' kellő arány. Hogy mennyire emelkedik Oroszországban a' műipar, kitetszik abból, hogy Oroszországban 1800 elején még csak 2270 gyár volt, 1837-ben pedig már 6450-re szaporodott számuk, 377,820 mesterrel és munkással. 1838-ban már 6855-re szaporodott a' gyárak száma 412,931 mesterrel és munkással. Ez utóbbi számban volt 600 gyapjukelme-gyár; 227 selyemkelme-gyár; 466 selyem szövés; 1918 bőrgyár; 554 faggyuolvasztás, 444 gyertyaöntés, 85 viaszolvasztás, 486 érczanyag-gyár, 131 czukorfőzés, 115 salétromfőzés. 184 hamuzsirégetés, 109 chemiai és festékgyár, 142 papiros- és 117 dohánygyár. A' kereskedelmet illetőleg, több áruczikk forgalmi értéke már eddig meg volt emlitve. A' belső forgalomnak még most legnevezetesb, 's naponta jelentékenyebb helyei a nischni-nowgrodi vásárok. Az oda szállitott áruk becse a' közelebbi évek egyikében 166 millió rubelnyi volt, mellyből 18 millió chinai árukra esik. Minden kerületnek megvan a' maga hitelbankja, 's pénzüzletök 130—150 millióra megy. Van azonkivül igen sok kereskedelmi társaság, tetemes pénzmennyiséget hozva forgalomba. A' behozatali és kiviteli mennyiség

arányát tekintve, ez a' közelebbi években nem igen ment nagy változáson keresztül. Közép számitással mintegy 250 milliora lehet az összes behozatal értékét tenni. A' kivitelét pedig mintegy 300 millióra.

Oroszország *védelmi ereje* egy 1835-ki ukáz szerint egészen ujra szerveztetett. Ez ideig két nagy hadsereg volt, melly ekkor eggyé vonatott össze, 's az első táborkara feloszlattatott. E' nagy hadsereg áll jelenleg hat hadtest gyalogságból, minden hadtest három hadosztályból, minden hadosztály két dandárból, minden dandár hat ezredből, 's minden ezred hat, egyenként ezer főre menő zászlóaljból. Ebből négy zászlóalj megy rendesen a' csatatérre, kettő pedig mindig tartaléknak marad. Mind a' hat gyalogsági hadtesthez külön külön egy osztály könnyü lovasság van csatolva, két dandárból 's mindenik dandár két ezredből álló. Minden lovas ezred áll 9 escadronból, 150 lovat számitva egy escadronba. Ebből nyolcz escadron áll ki a' csatatérre, egy pedig marad tartalékban. Továbbá mindenik hadtest mellett egy osztály tüzérség van, melly áll három dandárból, mindenik dandár négy ütegből, 's mindenik üteg nyolcz ágyuból. Van még ezen kivül egy dandár lovas tüzérség, egy tartaléküteg, egy dolgozó ezred, 's három utász-század. E' szerint egy hadtest tökéletes létszáma 60,000 ember, és 120 ágyu, 's az egész szolgálatban levő hadseregé 360,000 ember 's 720 ágyu. Ehez járul még a' testőrsereg, melly áll három osztály gyalogságból, három osztály lovasságból, egy osztály tűzérségből 120 ágyuval. Továbbá ide tartozik a' hasonló számu granátos csapat. A' kettő együttvéve áll 114,000 főből 240 ágyúval. Van ezenkivül a' lovasságnak két tartalék csapata, melly két dandárból, 's mindenik dandár két ezredből áll. Ha ide értjük végtére a' kaukázi és siberiai hadcsapatokat, mellyek nincsenek teljes létszámmal szervezve, az összes hadsereget mintegy hatszázezerre tehetjük. A' hajóhad néhány évvel ezelőtt összesen 367 kisebb és nagyobb hadihajóból állott mintegy 7500 ágyuval. Azonban az orosz hajóhad száma, a' közelebbi években tetemesen mondhatni geometriai arányban emelkedett.

Az *álladalmi pénzügy* állapota szinte javult a' közelebbi években, 's külföldöni hitele, a' követelések pontos kielégitése által nem kis mértékben szilárdult. Az összes államadósság, a' legutóbbi számitás szerint 940,867,257 rubelre ment bankjegyekben, ezüstben pedig 268,819,216 rubelre. Ez mintegy $2^2/_3$ részszel mulja fölül csak a' rendes évi jövedelmet, 's ez olly kedvező arány, minőt a' kamatos adósságra nézve egyetlen egy nagyobb állam sem mutathat fel. Az évi bevétel és kiadás egyébiránt nagyon bizonytalan a' közönség előtt, miután csupán az egyes évek különböző adataiból lehetséges egy megközelitő öszveget venni föl. A' bevételt, Lengyelországot ide nem értve, 100 millió rubelen fölül lehet tenni, melly az állam rendes kiadásait eléggé fedezi.

Oroszország története. Oroszország minden tekintetben a' legkésőbben lépett be az európai keresztyén tartományok miveltségi körébe. Több miveltségi fokozatokat gyorsan kellett keresztülfutnia vagy épen átugrania, hogy Europa többi államaival egy sorban állhasson. Fejlődött ugyan ki a' különféle népiségek surlódásaiból, a' hadfőnökök (Bojárok) 's nagyobb földbirtokosok (Knäsek) tulnyomósága által némi lovagias rend és hűbéri intézmény, azonban hiányzott a' további rendszeres kifej-

lődés ideje és föltételei. 'S e' miatt nincs is meg Oroszországban az ugynevezett rendi szerkezet, az az a' különbféle rendek politikai aránya. Oroszországban a' polgári rend még most is nagyon jelentéktelen, 's a' városi rendszer kifejlődése nagyon alant áll. Azért nem állhatott itt elő rendi szerkezetü monarchia, melly Európa többi államaiban az absolut monarchiát megelőzte, 's az alkotmányos monarchiárai átmenetelt közvetité. A' nép legtöbbnyire rabokból állott, nemesi földbirtokosokból, 's egy autokratából, ki önkényesen uralkodott a' nagy tömeg fölött. Oroszország állami szerkezete határvonal volt az európai monarchia 's ázsiai kényuraság közt. Ez annyira rendezetlen volt sokáig hogy az elsőszülöttségi jogot, 's a' női örökösök fölött a' férfiakét meghatározó trónörökösödési törvény csak I-ső Pál által 1797-ben hozatott. Az európai miveltség tulsulyának fontosságát, Péter czár fogta föl legelőször, 's népének ebben a' szellembeni átalakitásához erélyesen hozzá is fogott. Ő azonban e' miveltségnek csupán külső szinét adhatta meg 's népét egy európailag összeállitott használható eszközzé képezte inkább. Mi ennek utjában állott, a' streliczek áruló soldatescája, 's a' papság versenyző hatalma, az utból hamar elmozdittatott. A' papi hatalom összeolvasztatott a' világival, 's az egyház sokkal határzottabban alárendeltetett az államnak, mint Európa bármellyik más országában. Ez absolut monarchia egysége mellett a' népélet még is nagyon különbözött a' nyugot- és keleteurópaiétól. Hogy a' nehézkes tömeget kormányozni lehessen, azt osztályozni kellett. Péter czár megtette ez osztályzást, azonban az inkább gépies volt, mint életmüves, 's csupán a' monarchiai hatalom emelésére szolgált. A' nemzetet ugy lehetett nézni, mint egy szabályosan elosztott nagy tábort, melly egy parancsnoknak föltétlenül engedelmeskedik. Illyszerü szerkezete, 's görög-katholikus vallása által Oroszország mind Európával, mind Azsiával elszigetelve állt szemben, mindazáltal Péter czár óta politikai irány volt a' külföldi értelmiséget a' nemzeti élet mentől több ágaiba beoltani, 's e' szernit a' főbb hivataloknak idegenek általi betöltése iránt, kik mint idegenek annál függőbb helyzetben voltak, nagy volt az előszeretet Oroszországban Sándor czár uralkodása végéig. De a' Franciaországgali összeütközés alatt a' nemzeti szellem 's büszkeség ébredni kezdett, 's miután ehhez járult még az alkotmányos Lengyelország kormányzásának nehézsége, melly a' különféle democratiai forrongásokkal együtt az absolut monarchiát veszélyezteté, ennélfogva a' czár politikája önként fordult a' tisztán orosz elem pártolása- 's a' kormányzat egyformásitásához. A' Sándor czártul kezdett politikát Miklós czár nagy kitartással folytatta. Az idegen elemek mindinkább olvadtak föl az oroszban, 's a' hadseregből az idegen nevek mindinkább tüntek el. — A' kereskedelmi tengerészet tisztjeire nézve meghatároztatott, hogy 1840-től kezdve, a' külföldiek teljes kizárásával mind benszülött oroszok legyenek. Egyébiránt a' nemzetiség melletti buzgolkodás nem ment azon elfogultságig, hogy az anyagi és szellemi érdekeket elősegitő idegen értelmiség iránt épen semmi tekintettel ne lettek volna, de az államszolgálatban levő idegenek kötelezve voltak magokat a' nemzetiség elvének teljesen alárendelni, 's a' külfölddeli közlekedést csupán egyes haszonérdeki esetekre szoritották. A' kereskedőknek, egyetemi tanulóknak, táborkari tiszteknek meg volt

ugyan engedve tanulmányaikat külföldön befejezni, 's az idegen iparosok bevándorlása is a' lehetőleg előmozdittatott, azonban az idegen tanitók alkalmazása nagyon megnehezittetett, 's a' nemességnek megtiltatott öt éven tul, 's a' czár különös engedélye nélkül külföldön mulatni. Hogy mennyire megy a' czárnak a' külföldön tartozkodó nemesség fölötti gyámsága, bizonyitja egy 1840-ben kelt rendelet, mellyszerint a' Rómában önképzés végett lakó művészek, az ottani orosz követség egyik tagja különös fölvigyázata alá helyeztetnek.

Miklós császárban egy igen erős akaratu, 's tevékeny szellemü uralkodó állt a' dolgok élire. Ideje nagy részét a' tartományok beutazásával tölti, 's ez jellemző nem csak a' czár személyére, de az orosz uralkodás lényegére nézve is, összehasonlitva az alkotmányos uralkodók nyugalmával. E' körutja közben mindenütt a' lehetőleg orvosolja a' visszaéléseket, mellyek egy alkotmánytalan országban, hol a' sajtószabadság 's nyilvános élet hiányzik, sokkal nagyobb mértékben fordulnak elő, mint másutt. Mindemellett Oroszországban a' hatalmaskodó önkény, 's a' hivatalnokok megvesztegethetősége jellemzi az egész közigazgatást. Miklós czár trónra lépte óta egészen orosz szellemben tünik föl, 's akaratja elég hatályos arra nézve, hogy az orosz és német nézetek közötti minden összeütközést megsemmisitse, noha kormányférfiai közt egy német az, Nesselrode, kibe legtöbb bizalmat helyez. Gondoskodott róla, hogy a' hatalom minden szálát kezeiben összpontositsa. 'S e' szoros összpontositás folytán, a' közéletnek minden nevezetes mozgalma a' főhatalomtól indul ki, 's oda foly vissza. E' főhatalom az utóbbi években az anyagi érdekek emelését tette főczéljává. Azonban mind e' mellett a' földmivelés, kereskedelem nagyon alsó fokon állanak, 's a' földmivelés állapota javitására nem történt semmi lényeges. A' gazdasági érdekek némi emelése végett idegenek gyarmatositását kezdte ezelőtt a' kormány nagyon elősegiteni, 's föl is ment a' telepedők száma mintegy 260,000-re, de mióta a' politikának az orosz elem emelése a' czélja, azóta a' telepedők, nem gátoltatnak ugyan, de semmi különös előnynyel sem birnak többé. Egyébiránt a' nomád életet élő népfajokat 's a' zsidókat igyekeznek mindinkább a' földhöz kötni. A' gyáripar kifejlődésénél kevésbbé nélkülözhetik az idegeneket, mint a' termelés más ágainál. Épen ezért a' külföldi gyáriparosok nagyon kerestetnek. Valamint Oroszország általán véve egész ujabb miveltségének bélyegét a' kormánytól kapta, azonképen a' legelső gyárokat is a' kormány alapitotta. Figyelmet érdemel az ujabb időben a' nemességnek iparvállalatokhozi kedve. Ez által sok nemesi családnak sikerült jószágait adómentessé tenni. A' gyáripar néhány ága annyira emelkedett a' mult években, hogy a' vámtarifa némileg leszállittatott. A' közlekedési eszközök javitása és szaporitására nézve is igen sok történt. Nagy vizépitészeti vállalatokba fogtak, 's több folyó hajózhatóvá tételén dolgoznak. A' tengerekeni gőzhajózás részint nagyobb tért nyert, részint megalapitatott. Nagyszerü vasutvonalok is folytonos munkában vannak.

Ha a' pénz, hadügy és tengerészet közelebbi történetére tekintünk, azokat jelentékeny emelkedésben látjuk. Oroszországban a' legjövedelmezőbb királyi haszonvétel a' pálinka, rendesen 116 millió rubelt jövedelmezett, 's annak haszonbérbe adása által az évi jövedelem 25 millió

rubellel szaporodott. Az államadósság a' mult évek egyikében 69 millióval apadt. A' hadsereg és tengerészet évi költségei 200 és 40 millió rubelre mentek; e nagy költség mellett azonban olly jelesül van rendezve, hogy a' külföldi szakértők bámulatát vonta magára. Oroszországban valamint minden, ugy a' nevelés is a' kormány dolga, 's leginkább az államszolgálat szükségeihez van alkalmazva. Azon felsőbb és közép iskolák, mellyekben a' kormány által kitüzött határt leginkább áthághatták, különös fölügyelet alá helyeztettek, 's a' tanulóknak igen szoros vizsgálatot kellett kiállani. Mint a' nevelés, ugy az irodalom és tudományok fejlődése is közvetlenül a' kormánytól függ. A' külföldi könyvek és lapok iránti censura különösen éles. A' nevezetesebb hirlapok a' ministerek fölvigyázata alatt jelennek meg, 's a' magános vállalkozók által alapitott lapoknak is a' kormány hangján kell beszélni. Legszabadabban fejlődhetik a' költői irodalom, mellynek nemzeti irányu fejlődése az ujabb időben a' politika czéljaival összevág. A' tudományok akademiájára nézve, a' ministerek ellenőrködése mellett igen szoros összpontositás létezik. Továbbá a' müvészetet illetőleg nagyszerü épitészeti vállalatok indultak ki a' kormánytól. Általán véve az orosz politika uralkodó elve, az orosz nemzetiség 's görög egyház alapján mindent nivellirozni, az egész orosz szellemi fejlődésben mutatkozik.

Szálljunk már az orosz államélet legnevezetesb ágának t. i. a' bel és külpolitikának történetére. E kettőnek jelleme lényegileg egy és ugyanaz, egyik föltételezi a' másikat. Oroszország eszélyes diplomatiája az utóbbi években csaknem példabeszéddé vált. A' keleti tenger, jeges tenger, urál, káspi tenger, kaukazus, fekete tenger 's kárpátok által maga a' természet látszik egy roppant birodalom határait megállapitani, 's csupán nyugot felé engedett szabad tért, hogy e' határok fegyver vagy politika által táguljanak vagy szükebbre vonassanak. Az orosz hatalom, a' nyers és független népek által elzárt Kaukáz kapujáig terjeszkedve természetesen fölhiva érezte magát ezen áttörni. Már 2-ik Katharina czárnő fogadta tul a' Kaukázon a' georgiai főnökök hódolatát, azonban csak 1802-ben keblezték be Gruziát, Mingreliát, Imeretket. Sándor czár a' gulistáni békekötés által 1813-ban kapta meg a' persáktól Dhagesthant, Schirvánt a' káspi tengernél, 's a' tarkmantsai békesség által 1828-ban Eriván és Nachitseván persa tartományokat, mellyekhez az utóbbi török háboru alkalmával több ázsiai tartományok csatlakoztak közvetlenül. A' kaukázi hegyszoros, mellynek határai közt a' szabad természet fiai küzdenek egy mivelt kényuraság civilisáló törekvései ellen, az orosz hatalomtól már egészen körül van véve, 's csak nyugot felől támaszkodik egyik szárnyával szüken a' fekete tengerre. Ezért akarja Oroszország, hogy a' cserkeszekkeli hadviselést Európa csupán a' belpolitika ügyének tekintse. Már igen sok év óta folytatja e' háborut fegyverrel, pénzzel, 's egy csábitó politika minden eszközeivel. Sikerül is néha egy egy főnököt megvesztegetnie, de a' szabadság ösztöne mindig kiismeri az árulót, 's megsemmisiti. Oroszország szeretné a' Kaukázust egészen orosz elemekkel venni körül; igyekszik a' népek közt ujabb meg ujabb szükségeket ébreszteni, 's velök kereskedelmi közlekedésbe jőni. Igy lépett életbe 1837-ben egy kaukázon tuli katonai gyarmatositás terve, mellynek czélja az érdemeket

szerzett harczosok megtelepitése, 's az orosz népségnek e' vidékeni szaporitása. Nehány évvel ezelőtt határoztatott el, hogy a' Kuban folyamán tul megtelepedett parasztok uraiktól a' kormány által megvásároltassanak. 'S hogy továbbá a' hegyi népekkeli kereskedelmi közlekedést ujabb rendszabályok által emelni kell. Mindemellett a' cserkeszek és lesghek csak időnként fogadták el e' kereskedelmi összeköttetést, tartósan azonban soha sem, mert e' kisérletben függetlenségök veszélyeztetését látó nemzeti párt mindig tulsulyra emelkedett. Noha csak nehány faj van, melly az oroszokkal az évenként megujuló háborut folytatja, mégis a' legnagyobb erőmegfeszitás mellett sem tudnak az oroszok biztos eredményekhez jutni. Maga a' harcz hosszu időre terjedése is csak a' lelkesedést neveli, miután a' keresztyénség 's a' szolgaság a' megrémitett fajok előtt egyértelmü, annyira hogy a' cserkeszek a' mahomedanismus lelkesült harczosaivá lettek, noha vallásuk a' keresztyénség, mahomedanismus, 's egy régi természetvallás vegyitékében áll. A' hegyi népek e' megtörhetlen lelkesedése teszi azt, hogy a' cserkesz-háboru Oroszországra nézve utoljára sem más, mint egy nagyon költséges, 's igen sok emberi erőt fölemésztő hadgyakorlati iskola. Más szinhelye Oroszország politikai tevékenységének, hol czéljait már nemzetiségi és vallási rokonszenvek is segitik elő, Moldva és Oláhország, 's a' törökbirodalmi szláv tartományok. Itt egy orosz pártfogás alatt álló államlánczolat képződött, melly által Austria a' Dunatorkolatoktól el van választva. Ezen a' török felsőség alatt csak félig álló tartományokban az orosz befolyást, noha küzdésben egy ellenpárttal, de azért mindig folytonos emelkedésben látjuk. Különösen Moldvában és Oláhországban, hol a' Drinápolyi békekötés óta osztja a' török portával a' fejedelmek megerősitése jogát, 's e' tartományok fölött egy népjogilag elismert pártfogói hatalmat gyakorol. Mindemellett az összes népségnek itten határzott ellenszenve van Oroszország iránt, 's ollykor rendszeres ellenzék is keletkezik, mit azonban mindig sikerül Oroszországnak jelentéktelenné tenni. Szervia népjogilag független ugyan Oroszországtól, de azért befolyását csak annyira érzi. E miatt nem sikerült egy 1835-ben Milos herczeg által alapitatni tervezett képviseleti kormány. Készült ugyan egy illyen később, 's Oroszország ki is eszközlötte a' porta általi megerősitését. Ennek a' függetlenséget föláldozni nem akaró Milos herczeg ellene mondott, de a' nagy tanácsban határzó főnemesek akkor az orosz párton voltak, 's igy nemcsak hogy ez alkotmány elfogadtatott, de egy szerencsétlenül sikerült ellenhatási kisérlet miatt Milos herczeg trónját is elveszté. Az azutáni fejedelmek legnagyobb részint orosz befolyás alatt álló kormányférfiaktól voltak és vannak körülvéve. Oroszország politikája egyébiránt ezen apró szláv tartományok ügyeibeni beavatkozást csupán házi dolognak tekinti, 's erre nézve nem annyira valamelly meglevő rendszeres tervezet vezérli, mint inkább bizonyos természetes irány, melly néha rejtettebben, néha nyiltabban tünik ki. Nem kevésbé fekszik Oroszország helyzetében, hogy a' nyugoti államok surlódásaiban mindig a' monarchiai absolutismust pártolja. Spanyolország és Portugálból egyébiránt már visszavonult az orosz diplomatia, 's az utóbbi években csak igen távolról tartja fen az absolutisták reményét. Francziaország iránt mindig igen határozatlan a' hangulat, noha ott van egy párt, melly

Franciaországnak Oroszországgali szövetségén működik. Azonban a' régibb franczia kormányoknak különösen a' lengyel nemzetiség iránt mutatott részvéte többször tette Oroszországot elégületlenné. Annyi egyébiránt bizonyos, hogy Oroszország a' franczia párt-mozgalmakba titkos utakon folyvást belé avatkozik. Igy Olaszországban is, melly azonban sokkal közelebb fekszik Austria hatásköréhez, hogysem ott Oroszország valami nagy szerepet akarna játszani. Közelebbi figyelemmel kiséri azonban a' német szövetség ügyeit, 's itteni befolyása 1803 óta csupán Napoleon uralma által lön megszakitva. Az 1819-ki politikai mozgalmak, 's a' juliusi forradalom után több figyelmet gerjesztő emlékiratok jelentek meg, mellyek a' német-orosz párt félhivatalos hitvallását tartalmazzák. Midőn e' mozgalmak következtében Európa két nagy politikai táborra szakadt, Oroszország csupán a' monarchiai szellem fejlődésére akart befolyással lenni. Azonban Austria és Poroszország az államérdekek olly önálló politikáját követték, melly Oroszországéval gyakran ellenkezett. Oroszországnak különösen a' keleti tartományokat illető politikája nagy ellenzékre talál Angliában, 's a' két leghatalmasabb nemzet közötti surlódás koronként mindig megújul. Az orosz és angol érdekek nem csak Krakóban, az európai Törökországban, hanem ezenkivül még Stockholmban, Atheneben, Alexandriában és Teheranban is szemközt állanak egymással. Svécziában egy az alkotmány-reformokat ellenző nemesi töredék orosz pártnak mondatik, mig másfelől több kormányváltozást angol befolyás által hisznek előidézettnek. Oroszország Görögországban lehetőleg gátol minden alkotmányos mozgalmat, mig Anglia azt elősegiti. Angliának Oroszország iránti féltékenysége az orosz-persa, 's az orosz-török háboru alatt, 1826—29 kezdett fölébredni, midőn az adrianopoli békekötés által Törökország tényleg egy Orosz védelmi állammá változott. A' rejtélyes keleti kérdés folytán a' két hatalmasság közt az egyenetlenségnek olly lánczulata alakult, melly Ázsia belsejéig, talán egész Pekingig nyulik. Különösen elkeseriték Angliát, az orosznak a' dardanellák és fekete tengeren nyert előnyei, midőn az Egyptom által fenyegetett porta orosz segitségre szorult. A' hosszasan folyt háboru alatt, midőn 1838-ban a' nisibi csata után, hol Mahmud Szultán elesett, török ország nagyon ingadozó állapotban volt, a' négy nagy hatalmassággal egyesült Oroszország a' török birodalom épségben tartására, de azért ezóta folytonos a' birodalomban az orosz invasiotóli félelem, 's hol az angol, hol az orosz befolyás látszott tulnyomólag működni. Egyébiránt a' két nagy nemzet féltékenysége, valamint nyugoti, ugy belső Ázsiában is, csupán időnként előforduló egymás elleni demonstratiokban tört ki, mellyeknek leginkább Persia volt szinhelye. Ezeknek folytán napvilágra jött hogy Ázsia belsejében az angol és orosz befolyás átvágja egymást, 's hogy északon és délen egy csoport ázsiai népfaj, uralkodó és trónkövetelő, a' változó körülmények szerint, részint Oroszország, részint angol keletindiára támaszkodnak. Az 1839-ben az angol parlament elé terjesztett hivatalos levelekből igen sok jutott tudomásra a' dolgok itteni állásáról. Anglia sok részben kifejezte aggodalmait, mire nézve orosz miniszterelnök Nesselrode azon biztositást adta, hogy Oroszország Középázsiában általában véve nem támadó-politikát követ, 's csak a' béke 's az ipar

utjain akar Angliával versenyezni. — Khinában szinte foglalt el Oroszország olly állást, mellynek alapján Anglia ellen ott is fölléphet. Oroszországnak a' vele 500 mértföldnyi hosszuságban határos Chinávali diplomatiai összeköttetése még a' 17-ik század közepére esik. Nagy Péter czár alatt erősittetett meg a' két birodalom közt a' kereskedelmi szabadság, melly azonban később csupán a' határvidékekeni kereskedésre szoritatott. Minden nemzet közt egyedül az orosznak van joga Pekingben görög egyházat, 's egy nyelvészeti intézetet föntartani.

Oroszországnak mindent elkelle követnie, hogy nyugoton biztositsa állását. Minél inkább tért át Lajos Fülöp a' Bourbonféle hagyományok utjára, minél inkább lőn általa Francziaországban az alkotmányos elv puszta illusióvá, minél inkább állott a' belga és spanyol királyi házakkali uj összeköttetései által a' dynasticus érdekek álláspontjára: annál élénkebbekké lőnek Pétervárott — a' syriai egyenetlenségek daczára — az orosz franczia szövetség megujitása iránti vágyak. E' szövetségek leginkább Anglia, de Németország ellen is valának intézve. A' czár látogatása Londonban (1844) nem érte el czélját. Azonkivül Oroszország egyes kerületeiben mély forrongást tanusitó zavarok mutatkoztak; magában Pétervárott is veszélyes hangulat adta ollykor jelét. Moszkvában az ó-orosz ellenzéki elemek ujra alakulni látszának; Lengyelországban az összeesküvési kisérletek még nem haltak ki; a' Kaukazusban eldöntő győzelemre nem vergődhettek az orosz fegyverek. Keleten, névszerint Persiában, angol befolyásnál fogva, az eddigi eredmények még mindig kétségesek valának; sőt Közép-Ázsiában sem nyomult elő Oroszország 1823 óta egy lépést sem. De különösen az 1842 évi londoni négyes szövetség (Ouadruppelallianz) megakadályozá határozott föllépését Törökországban; a' Görögországbani titkos izgatások nem Oroszország javára ütének ki; 's a' déli szláv tartományokban a' panszláv mozgalom igen megkezdé különböztetni az orosz néphezi viszonyát az orosz kormányelvhezi állásától. — Illy viszonyok között szükség volt, hogy Oroszország ismét szilárd lábra álljon Európában; 's erre legjobb eszköz lett volna a' Franczia országgali szövetkezés. Ez csaknem bevégzett tény volt már, midőn a' franczia februári forradalom 1848 kitört, követve általános európai forradalmaktól.

Ez események az emlitett körülményeknél fogva Oroszországra szükségképen legnagyobb hatással valának. Hogy a' forradalmi mozgalmak olly közel jártak az orosz határokhoz, hogy a' lengyel propaganda majd minden országban fölmerült, még inkább nevelé az orosz aggodalmakat. Az első hatás eredménye volt a' czár amaz ismeretes proclamatiója, melly Oroszország népeit a' „pogányok" elleni szent háborura szólitá fel. Europa haraggal tekinté ama kifejezést, 's a' czár siete azt forditási hibának nyilatkoztatni. (Az orosz régi szent könyvekben ugyanis e' szó: „*Fasyzy*" idegen népek és pogányok értelmében használtatik egyaránt). Ez okiratban többi között kimondatott: „A' nyugot bukófélben van, minden összeroskad, 's emésztő tűzben pusztul el. Nagy Károly Európája szintugy, mint az 1815. évi szerződések Europája, a' római pápaság 's nyugot valamennyi királyságai, a' katholicismus és protestantismus, az olly sokáig elveszett hit, az absurditásig lealázott ész, az ezentul lehetlenné vált pol-

gári rend, az örökké lehetlen szabadság — minden elenyészik's mindazon romok felett, mik a' szabadság nevében tornyosulnak, a' polgárisultság áll és saját kezével fojtja meg önmagát. Ha tehát mi, mint egy szent bárka állva a' pusztulás e' végtelen tengerén, egy még végtelenebb birodalmat látunk, ki fog akkor még isteni küldetésünkön kételkedni? stb.

Mindenek előtt seregek gyüjtettek össze Lengyelországban 's az ország határai minden felől elfoglaltattak, a' sereg átkelt a' Pruthon 's a' Dunán foglalt állomást. Az oláh fölkelés könnyü elnyomása egy időben kivánt alkalmat szolgáltatott, a' divánnal is összetüzni, azon czélból, hogy a' nyugoti zavarok felhasználása mellett ismét keleten tétethessék egy lépés előre. Anglia azonban nem feledkezett meg e' pontról 's jókor meggátolá Oroszország meglepő kisérletét. — Az 1848-ki juliusi manifestumban teljes semlegességet igért Németország uj állam alakulásai irányában 's mintegy határozott fegyvernyugvást kötött nyugottal, hogy annál inkább fordulhasson keletnek. — Oroszországnak e' pillanatban nem volt strategiailag erős pontja a' dunai fejedelemségekben. Austriát ekkor támogatás nélkül hagyá, sőt az erdélyi interventio iránti kérelmének hivatalos eltagadására is birá azon Austriát, mellynek engedélye által nyeré strategiai pontját Erdély szélén. Ugy látszott, mintha Oroszország következetesen akarná azon tervét valósitani, hogy az osztrák-magyar háboru által a' két fél végső kimerülését idézze elő. De azalatt Anglia Konstantinápolyban megkezdé az ellenharczot, Fehér- és Déli-Oroszország nyugtalankodni 's Frankfurtban is igen aggasztólag kezdtek alakulni az ügyek. A' czár diplomaticai ügynökei Ollmützben felajánlák az interventiót a' magyarok ellen, bizonyos föltételek alatt, mellyek azóta teljesedésbe mentek. Az egyesült orosz-osztrák háboru folyama 's kimenetele ismeretes. Oroszország lépéseiből világos lőn, hogy egész eljárása nem annyira elveket és Európa viszonyait illeti, mint inkább, különösen Lengyel- és Törökországra forditott figyelemmel, önmaga veszélyeztetett érdekeit illette. Hasonlót lehete látni a' német-dán harczbani föllépésében is. (l. *Schleswig-Holstein.*) Legujabban komoly bonyodalmakba keveredett ismét keleten, a' török birtokokban élő görög-keresztyének felett igénybe vett felsőbbsége jogkövetelése folytán, mire nézve a' porta, Anglia 's Francziaországtól támogatva, határozottan ellenszegült. Egész Európa feszült figyelme e' kérdés megoldására fordult. — k.

Orvostan, l. *Gyógytan.*

Oszkar, (Jósef Ferencz) svéd király, szül. jul. 4-én 1799. Párizsban. Midőn atyja, a' pontecorvoi herczeg, trónörökösnek neveztetett ki, hazájába kiséré őt, 's südermannlandi herczeg czimet kapott, mellyet XIII. Károly trónraléptéig viselt. A' költő Atterbom vezetése mellett csakugy megtanulta a' svédnyelvet, mint egy bennszülött (1819—21); a' tudományos tanulmányok mellett, gond vala forditva katonai képeztetésére; e' mellett kitünő zenész volt; dalok, walzerek és indulókon kivül, szerzett egy operát is. 1811-ben a' Svea-testőrseregben alezredes, 's 1818-ban atyjának trónraléptével az upsalai egyetem korlátnokának neveztetett ki. Sok jót tett; a' többek közt az egyetemnek egy könyvtár-épület bevégzésére atyjával együtt 30,000 bir. tallért ajándékozott; több tanulókat, p. o. Vitalist a' költőt, segélyezé. Később átvette az egyesült bi-

rodalmak mindkét egyetemének korlátnoki hivatalát, svéd és norvégiai nagyadmirál, az első lovas dandár altábornoka és chefje, 's 1824-ben Norvégia alkirálya lett, 1828-ban atyja betegeskedése alatt a' kormányzást vezeté, 's 1833-ban a' negyedik tüzérkerület főparancsnoka volt. Mind ez állásokban a' herczeg kitudta nyerni a' népszeretetét, 's örvendeztető reményeket költe némelly szabadelmü reformok iránt. Trónra lépte 1844-ben történt, 's az uj király csakugyan e' szellemben, de több elővigyázattal, mint váratott, megkezdé tevékenységét. 1823-ban O. nőül vette *Leuchtenberg* Ödön herczeg (l. ezt) leányát, Josephina Maximiliana Augusta Eugeniát, ki személyes kelleme, egyszerüsége és szelidsége által nemkülönben kinyeré a' nép szeretetét. 1826. maj. 3-án férjét egy örökössel, *Károly* Lajos Jenő, schoneni herczeggel ajándékozá meg, kit később még három herczeg, *Gusztáv* Ferencz Oszkár, uplandi herczeg, szül. jun. 18-án 1827., *Oszkár* Fredrik, keleti góth herczeg, szül. jan. 21-én 1829,, 's *Miklós* Agoston, szül. aug. 24-én 1830. és egy herczegnő *Charlotte* Eugenia Augusta Amalia, szül. aug. 24-én 1830., követének. A' népnevelésről a' herczeg egy értekezést is irt, mely 1839-ben a' svéd-államujságban kinyomatott, 's még az ellenzékieknél is tetszést nyert. — Hs.

Osszétek, egy a' Kaukázus nyugoti részein lakó hegyi nép, melly mintegy 40,000 lélekből áll. Hogy egykor a' kereszténvhit követői voltak, azt bizonyitják a' kőtemplomok fennmaradt romai, mellyek a' Kaukazus nyugoti részein feltalálhatók. Most a' török hitet követik, de egyes fennmaradt szokásaik még mind a' kereszténységre emlékeztetnek. Az osszeták nem olly bátrak, mint a' többi hegyi népek, 's ezért gondosan is kerülik a' cserkeszek, 's más vadságukról ismeretes népségekkeli érintkezést; ezek előtt nagy megvettetésben is állanak. Két főtörzs (Takaur és Ahmet-)re oszlanak. A' férfiak szép termettel birnak, fürgék, ármányosok, rablás és tolvajlásra hajlandók, restek a' munkában, sok beszédüek, 's rendkivül czivakodók; a' nők kisdedek, tekintetre se méltók és piszkosak. A' vérboszu nagyon szokásos náluk. A' házak részint föld, részint kőfalakból épitvék; belsejök sötét, hives és tisztátalan. A' tartomány azonban a' legfestőibb látványokat nyujtja. Főpont Dariel, egy erősség a' Tarek mellett. Scheffesch nevü helység közelében van egy tökéletesen fenn maradt, Sz. Györgynek szentelt kőtemplom. Az itt nagy számmal lévő sirokban feles mennyiségü cufiumi és parthiumi rézpénzeket találtak, miből azt következtették, hogy az osszetek, kik ossäi és ossi-knak is neveztetnek, a' Plinius assäussai, vagy Chorenensis Mózes cossäussai (cossi, ghossi) lennének, miután Plinius azoknak lakhelyét ép oda teszi, hol most az osszéteket találjuk. — Hs.

Osztjákok, finn népség, mellynek lakhelyéül ázsiai Oroszországnak siberiai kormányzóságai: Tobolsk és Tomsk, a' Tom, Tschulim és Ket folyók partjai, valamint a' Jenisei, Ob és Irtis kikötő helyei, Surgut, Tobolsk és Beresow mellett, — szolgálnak. Tulajdonkép három, szokások és nyelvre nézve egymástól egészen különböző ágra u. m. *obi, pumpokoi* és *kondi osztjákokra* szakadnak. Számuk a' közelebbi időkben nagyon megapadt; 1784-ben még 35,262 adókötelezett férfiu élt köztök, mig jelenleg összes számuk alig rug 100,000 lélekre. Az *osztjákok* ere-

dete nagyon bizonytalan; lehet, hogy a' Jenisei mellett Sziberiában, 's a' felső és alsó Tunguska közt élők tán mongoloktól származnak, mivel nyelvök az osztjáktól egészen elüt, 's már rég óta mongol szokásokat vettek fel. — Hs.

Osztrák birodalom (története). E' birodalom bölcsője az Ensen aluli tartomány, hol Nagy Károly idejében 800 körül az osztrák mark-grófság alakult. Története e' minden tekintetben olly nevezetes államnak, melly fekvése, népessége és nagyságára nézve az első rangu európai államok leghatalmasbjai közé tartozik, négy időszakra osztható. *Első időszak*: Kezdettől Nagy Károlyig. Krisztus előtt e' tartományt, mellynek neve elébb markgrófság volt, majd az Ensen felüli tartománynyal egyesülvén (1156) osztrák herczegség lőn, német népfaj lakta. Nyugoti részét Kahlenbergig a' rómaiak Noricumnak nevezték, keleti része a' Rába vizéig Pannoniához tartozott. A' rómaiak mind két részt 's a' körüle fekvő tartományokat is meghóditván, csak észak felé tanyáztak szabad germanok, markomannok. Noricum római miveltséget vőn át 's jólléte emelkedett, mig 169 a' markomannok és quadok más barbar népekkel Marc Aurel római császár ellen szövetkezvén, szinhelye lőn a' nagy markomann háborunak 180-ig. Commodus Marc Aurel utóda kénytelen volt megvásárolni a' békét. Ekkor Noricum ujra hosszu békének örvendett 's a' keresztyénség megint gyökeret kezdett verni benne. A' nagy népvándorlás Theodosius alatt megkezdődvén számtalan vándornép üté itt föl sátrát 's foglalta el a' tartományt. Uralmuk alatt, mellyet vér és pusztitás jegyzett, a' kereszténység kiirtatott 's a' téritők minden kisérlete sikeretlen maradt. Az osztrák tartomány és steierföld egyik zugában élő bajorok voltak azok, kik az átalakitás nagy munkájára voltak hivatva. Csatákat vivtak a' pogány avarok és csehek, vendek és karanták ellen, kolostorokat alapitottak, és vitézségök és buzgóságok olly önérzetet keltett föl bennök, hogy kisérletet tőnek a' frank uralom lerázására. Taszilo herczegök fogott először e' merész tervhez, de kivitele nem sikerült, 's Nagy Károly őt áruló cselszövényeiért kolostorba záratta. A' bajor, osztrák és steier föld frank tartományok lettek. Nagy Károly kerületekre osztotta, 's az Enstől Kahlenbergig, később a' Lajtháig a' leghatalmasb markgróf igazgatott, ki azért nyert nagyobb hatalmat a' többinél, hogy a' pogány csehek és avarok ellen minél sikeresebben küzdhessen. *Második időszak*. A' markgrófok 982-ig. Az Ensen aluli tartomány keleti kerületnek neveztetett el. (östliche Mark innen Oesterreich) mellyet markgrófok igazgattak. Jámbor Lajos alatt két illy grófról emlékeznek a' krónikák: Balderichról, (826-ban hivatalából letétetett) és Geroldról, ki 831-ben halt meg. Utánok következtek: Ratbod, ki árulása miatt 860. hivatalából letétetett, 's Vilmos és Engelschalk testvérek, kik 871-ben Zwentibold morva herczegtől keményen megverettek. Arnulf, Karlmann természetes fia, 887-ben a' német trónra lépvén a' keleti kerületet Arbo markgróf által igazgattatta. Ez 895-ben letétetett és fia Isenreich föllázzadott Arnulf ellen Zwentibolddal szövetkezvén. A' megszorult Arnulf a' magyarokat hivta segitségül, kik később Arnulf halála után, utóda Lajos alatt (900—912) egész az Ensig elfoglalták az osztrák grófságot 's csaknem félszázadig (901—955) urai maradtak. Otto császár volt az első ki felettök Augsburgnál el-

határozott győzelmet vőn (955). Ez hatalmukat megtörte. Otto az elpusztult városokat és falukat újra helyreállitotta, megnépesité német telepekkel 's gróf Burchardot tette markgróffá, ki sokat tőn a' tartomány emelkedésére. Azonban Osztria polgárisodása és hatalmának alapját I. Lipót a' Babenbergházból vetette meg.

Harmadik időszak. A' Babenbergek 1282-ig. I. *Lipót* Bambergből származott, hol ősei vitézségekről valának hiresek. Egy csapat német vitéz és pappal jelent meg a' Duna völgyében, meghóditá a' tartományt Enstől Kahlenbergig, kiüzte a' magyarokat mölki sziklás tanyájokból, egyházakat állittatott, a' Duna partját erősségekkel látta el, 's a' grófság határait Magyarország felé meglehetősen megnagyobbitá. A' würzburgi búcsun halt meg. Nyil sebzé halálra, melly másnak volt szánva. Utána első szülött fia, *I. Henrik*, az ugynevezett *zenebonás* következett, noha Németország polgárháboruiba soha sem elegyedett, 's végig hű maradt Henrik császárhoz. Ez harczos férfiu volt 's a' Duna balpartján a' morvák és csehektől jó darab földet foglalt, de a' magyarokkali békét mindig hűn megőrzé. Meghalt 1018-ban 's utóda testvére lőn, *Albert a' győző*. Ez a' német császárok segélyével mindinkább kiszoritotta Ostriából a' magyarokat, meghóditá a' Kahlenbergtől Lajtháig terjedő szép tartományt 's Hainburgot Németország keleti védbástyájává tette. Érdemei jutalmául neki adá a' császár a' meghóditott tartományt 's fiát II. Lipótot utódának nyilatkoztatta ki, a' nélkül, hogy fiuról fiura szálló örökösödési jogot alapitana meg. Azonban II. Lipót élete virágjában meghalt, mielőtt átvehette volna a' kormányt. Helyette *Ernő a' szigoru*, következett, ki mind északra, mind keletre nagyobbitá Osztriát 's Henrik császár ügyéért a' pápa ellenében harczolva az unstruti csatában esett el (1075). Fia *III. Lipót, a' szép*, vette át a' kormányt. Ez hűtelen lett a' császárhoz 's egészen a' pápa részére állott, mi által tartományát nagy veszélybe ejté. IV. Henrik beütött Osztriába, feldulta, 's Lipótot megfosztván a' markgrófságtól, azt a' cseh királynak adta át. Csak legjelesb hadvezére gobutsburgi Azzo győzelme helyezte vissza újra Lipótot országába 's békéltette ki a' császárral. Kormánya alatt jőnek először elő az osztrák országrendek. Meghalt 1096-ban 's utolsó a' markgrófok közt, kiket Mölkben temettek el. Utána fia *IV. Henrik, a' szent*, következett. Negyven évig uralkodott, 's azon veszélyes időszakban, midőn a' pápai nép a' császári trón ellen kelt föl, hiven IV. Henrik császárral tartott, mig ennek fia, neki igérvén nőül szép nővérét Agnest, tőle el nem vonta (1104). A' magyarok ellen szerencsésen harczolt, Vasvárnál keményen megverte őket, Kahlenberget és több határszéli helyet megerősitvén. A' papok és klastromok irányában tanusitott bőkezüségeért szentnek neveztetett. Osztria kormánya alatt népesedni kezdett és sokat nyert ipar és jólét tekintetében. A' markgrófság székhelyét Kahlenbergbe tette át, melly később róla Leopoldsbergnek neveztetett. Meghalt, 1136-ban. Utóda, legkisebb fia, *V. Lipót* lőn, miután az idősebb betegsége, a' második pedig ismeretlen okok miatt elmellőztetett. III. Konrád császár 1140-ben ráruházta a' bajor herczegséget, miután Henrik bajor és szász herczeg birtokaitól megfosztatott. Azonban Osztriának összeköttetése a' bajor herczegséggel nem sokáig tartott. A' bajor grófok fellázadtak Lipót ellen, ki aztán

lázadásból kifejlett csatákban halt meg 1141-ben, 's miután nem volt fia, a' német császár meghalt és mellőzött testvérének fiát *II. Henriket* nevezte ki utódául. II. Henrik, hogy magát a' bajor herczegség birtokába megerősitse, bajor Henriknek özvegyét vette nőül, tovább folytatta a' nagybátya által megkezdett harczot, III. Konrad kiséretében részt vett a' keresztes háboruban, azonban 1154-ben I. Fridrik Barbarossa alatt, hogy a' Németországot emésztő belharcznak valahára vége vettessék, kénytelen volt a' bajor herczegségről Henrik, az *oroszlán*, részére lemondani. Ezért nyerte ő az ugynevezett *friderikai szabadság levelet*, melly szerint az Inn és Ens között eső ugynevezett bajor kerület örökre az Ensen aluli kerülettel egyesittetett, az eddigi mark gróf czim herczeggel váltatott föl, 's az uj herczegség örökösnek nyilvánittatott mind a' fiu, mind a' leányágon. Mindezen előjogok azon tartományokra is átszállandók voltak, mellyeket az osztrák herczegek ezután szereznek vagy örökölnek. Henrik hála fejében részt vett a' császár római hadjáratában, noha előjogai szerint minden illy szolgálatoktól föl volt mentve. De később midőn Fridrik császár III. Sándor pápa ellen a' birodalom valamennyi fejdelmeit harczra szólitá, a' pápa részére állott, miért aztán őt mind a' császár, mind szomszédai a' csehek, morvák, karantok megtámadván országát elpusztitották, ő maga futásban keresett menedéket 's lováról leesvén meghalt 1172-ben. Az öröködés és első szülöttség jogán *VI. Lipót* vette át az osztrák herczegséget, kinek VI. Henrik császár 1192-ben Steierországot adományozá hübérül. Ő is mint atyja, részt vett a' keresztes háboruban (1182 és 1190-ben) segitett Ptolemais elfoglalásában, hol őt oroszlánszivü Richard megsérté, midőn dicsvágy és irigységből az osztrák lobogót, melly legelőször tüzetett föl Ptolemais falaira, letépette és sárba tapostatta, miért aztán el is fogatta az angol királyt hazatérő utjában. A' pápától kiátkozva lábmarjulás következtében halt meg egy grätzi lovagjátékon 1194-ben. Az osztrák herczegség és Steierország fejedelme *I. Fridrik, a' katholikus*, lőn, ki alig uralkodott négy évig. Egy keresztes hadjárat alkalmával halt meg nőtlenül 's a' herczegségeket testvérének *VIII. Lipótnak, a' dicsőségesnek*, hagyta. Ez kitünő gondot forditott országában a' polgári jog rendezése 's a' városi jóllét emelésére. Az általa megerősitett Bécsnek törvényszéket adott 's általában a' fejdelem hivatását a' bölcs törvényhozásban kereste. Mind a' mellett korának ábrándkórjától ő sem menekülhetett meg. A' keresztes háboru iránt lelkesülve országa nemesei és lovagjaival a' távol Toulouse-ig vándorolt az eretnek vandok és albigok kiirtása vagy megtéritése végett. Innen Spanyolországba vette utját a' mórok ellen csatázandó és végre a' szent föld felé, hol Cäsareat és Damiettét megostromolta (1219) 's csak másfélév mulva került vissza országába. Meghalt 1220-ban. *Fridrik, a' harczos*, egyetlen legifjabb 's őt túlélt fia vette át az osztrák és steier herczegség kormányát, mint 19 éves ifju. Mindjárt uralkodása elején II. Fridrik császár száműzte őt a' birodalomból és tartományaitól megfosztottnak nyilatkoztatta. Saját alattvalói is gyülölték, mint kegyetlen, kapzsi és kéjencz fejdelmet. Mindezek daczára fenntudta magát tartani a' trónon 's öt nagy csatát vivott a' csehek bajorok és magyarok ellen. Hatodik legnagyobb és világtörténeti csatája a' mongolokkal volt, kiknek beütését Németországba megakadá-

lyozá, melly által mind Németországnak, mind a' keresztyénségnek nagy szolgálatot tőn. A' nagy mongol sereg 1242-ben lőn általa Bécs és Német-Ujvár közt csaknem megsemmisitve. Hetedik nagy csatájában, mellyben ujra a' bajorok, csehek és magyarok ellen vívott, lova elesvén egy Frangepán ölte meg. Benne szakadt meg a' Babenbergház fiuágon. II. Fridrik ugy tekinté most az osztrák és steier herczegséget, mint rá szállott birodalmi hűbért, 's helytartót nevezett ki. Azonban a' pápa mindkét herczegséget egyházi átok alá veté, mivel a' helytartót elfogadni merték. Ennek következtében a' helytartó odahagyta a' tartományokat, 's most három Babenberg nő lépett fel örökösi igénynyel: Gertrud, az utolsó herczeg unokahuga, meg Konstantia ifjabb, és Margit idősb testvérei. Azonközben Osztria és Steierország belügyeiket egymástól függetlenül kezdék rendezni. Osztria rendei II. Ottokár cseh herczeget hivják meg fejedelemül, a' steier rendek meg a' bajor herczeget. *II. Ottokár* 1250-ben jól fölkészült sereggel jő Osztriába, nőül veszi Margitot, mig az alatt Steierországot a' bajor a' magyar királynak engedi át. De Ottokár fölteszi magában, hogy Steierországot is elfoglalja. A' magyarok ellen meglehetős szerencsével hadakozik, azonban országa borzasztó pusztulásnak indulván 1254-ben békét köt, melly szerint Steierország felének birtokába jut. Ezzel nem elégedett meg 's ujra megkezdvén a' harczot 1261-ben a' kressen-brunni elhatározó győzelem következtében egész Steierországot Osztriához kapcsolja 's a' császár által egy adomány levél által annak birtokában magát megerősitteti. Majd ármánynyal Karinthiát és Kraint is megszerzi magának. Bajorország ellen két csatában lép föl, hasonlót tesz a' pogány Poroszországgal is, hol Königsberget alapitja és Magyarországgal, mellynek V. István és IV. László királyaival háboruba elegyedik, és végre Margit nejétől elválasztatja magát. Ottokár egyik a' középkor legnagyobb uralkodói közől. A' városokat és polgári szabadságot illetőleg sok jót hozott be országába, emelte a' bányászatot és művészetet, alapitotta Königsberget, Braunsberget, Budweist, Hradischt, Marcheket és Zittaut; a' külfény mellett előmozditá tartományai belerejét is a' jogok és adók egyenlősége által, azonban a' nemesség irányában kegyetlen szigoru volt 's a' tettetést, bosszuvágyat, kéjelgést, és erőszakoskodást illetőleg semmit sem különbözött elődeitől. Ezért gyülölték őt a' rendek, 's midőn az uj császárt, Habsburgi Rudolfot (1273) nem akarta elismerni és számüzetett, Osztria és Steierország az elhatározó perczben elpártoltak tőle. Hű csehei és morvái élén a' stillfriedi csatában esett el 1278-ban. Rudolf a' Habsburgház ősatyjává lőn 's az uralkodó nélkül maradt osztrák tartományokat I. Albert és II. Rudolf fiainak adományozta hűbérül.

Negyedik időszak. A' Habsburgok. — I. Rudolf fia *I. Albert* testvérével olly egyezményre lépett, melly szerint ő Steierországot és Kraint osztatlanul veendi át. Karnioliát ipja a' hű tyroli gróf Meinhard kapta. Albert herczeg szigoru, komoly, parancsoló férfiu vala. Ezért nem nyerhette meg az atyja halálával megürült császári koronát, 's kénytelen volt, bár szivében keserű haraggal, gyülölt vetélytársa, az uj császár nassaui Adolf kezeiből fogadni el az osztrák és steier tartományokat hűbérül. Szerencsésen nyomta el a' tartományaiban ellene kiütött lázadást, 's nehány vá-

lasztófejedelem ellencsászárnak kiáltá ki. A' wormsi csatában tulajdon kezeivel ölte meg Adolf császárt, 's tartományait III. Rudolf és III. Fridrik fiainak adományozta. Tulajdonkép csak egyik, *Rudolf*, kormányzott, (1298—1306). Hamar elhalt a' csehek elleni hadjárat alkalmával ragályban. Utána testvére *III. Fridrik, a' szép*, következett. Atyja, János sváb herczeg által meggyilkoltatván, 's császárnak IV. Lajos választatván, néhány választó fejedelemtől támogatva ellencsászárként lépett föl, de a' mühldorfi csatában elfogatott 's három évi fogság után csak azon föltétel alatt lőn szabad, ha a' trónról lemond. Élete virágjában halt meg 1330-ban. Testvére *II. Albert*, a' *bölcs*, következett utána, ki eszélyes politika, házasság és vásárlás által tetemesen növelé tartományait. Utóda *Rudolf*, az *elmés*, 1358-ban vette át a' kormányt. Szellemdús fejedelem volt, ki igen szabadon gondolkozott a' pápai és papi hatalomról. A' Sckweitz, Elsasz, Breisgau és Svábföldön elszórt birtokokon kivül, mellyeket atyja szerzett, megszerzé még családjának alkudozás és fegyverhatalom által Tyrolt is. Ő épitette Schweiczban a' hidat, melly Rapperswylt és Hurtot összeköti, letevé alapját a' bécsi főtemplomnak 's az első német egyetemnek, melly utóbbi a' prágai mintájára alakult. A' papok gyülölték 's méreg által 26 éves korában kellett meghalnia (1365). Testvérei Albert és III. Lipót osztoztak a' nagy fáradsággal összeforrasztott osztrák tartományokon. Több, mint négyszeri osztozás után elvégre *Albert* az osztrák herczegséget, Lipót pedig Steierországot 's a' többi kisebb birtokot vette osztályrészül. Osztria a' testvérek villongása alatt borzasztó rendetlenség martaléka lőn. Az ököljog lábra kapott, 's a' szelid kedélyü Albert kénytelen volt kardhoz nyulni, de nem épen nagy szerencsével. Gyönge jelleme, melly ellentétben volt harczias és erőszakos kora szellemével, lassan lassan emberi társaságot kerülő 's áhitatoskodóvá vált. Midőn 1386-ban Sempachnál elesett, testvére, Albert, mint teljes kort még nem ért fiai gyámja, vette át a' tartományok ideiglenes kormányát. Ő sem sokáig élt, 1395-ben csatában esett el. *IV. Albert* alatt a' zavar nőttön nőtt 's az ország szemlátomást gyöngült. Keveset gondolt a' kormányzással. Legtöbbet a' marbachi karthausi-kolostorban lakott, zarándoknak öltözve mezitláb Palästinába vándorolt, 's számtalan kalandon átmenve, Jodok morva fejdelem elleni hadjáratban megmérgeztetett 1404. Fia *V. Albert*, a' *szigoru*, még kis koru volt. A' gyámságot nagybátyjai, Lipót fiai vállalták el, de már 14 éves korában kénytelenek voltak nagykorunak nyilatkoztatni. V. Albert szilárd jelleme és erős akarata csak hamar helyre állitták tartományaiban a' rendet, 's nagybátyjait, kik egész Bécs kapujáig portyásztak pusztitva, korlátok közé szoritotta. Neje Erzsébet volt, Magyar- és Cschhország örököse. Ipához Zsigmond császár és magyar királyhoz nagy hüséggel viseltetett 's Morvaországot nászhozományul kapá. Nagy hős volt 's kora hadvezérei közt első. Mindamellett a' Ziska és Prokop hussita vezérek ellen nem boldogult, sokkal szerencsésebb volt a' magyarországi hadjáratban a' török ellen. Mig Albert az osztrák herczegségen uralkodott, Steierország, Karinthia és Krain *Ernőt* ismerte fejedelmének (1411—1424). A' törökök először az ő idejében hatottak be a' német földre, 's vitézségének köszönhetni, hogy visszanyomattak. Achmet bey fölött fényes győzelmet vőn 1418-ban a' leibnitzi

mezőn. Zsigmond császár halála után Albertet a' magyarok és csehek királynak választák, a' németek meg császárnak. Mint herczeg V. Albert, mint király I. mint császár II. Csak két évig ült a' császári trónon 1437—1439, 's egy török hadjáratban halt meg. Fia *posthumus László*-ban 1457-ben megszakadt az Albert-ág, 's tartományai a' Lipót-ágra szállottak. Ez időszaktól kezdve állandóan az osztrák ház viselte a' császári méltóságot, de magyar és cseh királyi czimet egy darabig elvesztette, miután László halála után a' magyarok Hunyadi Mátyást, a' csehek Podiebrad Györgyöt választák királyaiknak. Véres csaták után Schweitzban is elvesztette birtokait, *III. Fridrik* uralkodása alatt, ki első német császár volt a' steier habsbugi ágból. Azonban uj birtokok szereztettek, minők: Cilly, Seckingen, Bregenz, Nellenburg, Sonnenberg és Meydberg 's a' ház főherczegi czimet vőn fel. Az V. Albert halála után Fridrik és testvére Albert közti örökösödési villongásoknak ez utóbbi halála 1464-ben vetett véget, és Fridrik egyedüli ura maradt minden osztrák tartománynak. Lovagias fiát Miksát, *merész* Károly leánya 's Burgund örökösnője, Máriával házasitá össze, 's ez által megszerzé Osztriának a' németalföldi tartományokat 's tétlensége daczára alapitója lett az osztrákház nagyságának. Meghalt 1493-ban 19. aug. *I. Miksa* az osztrák herczegséget és Steierországot egyesitette és szorosan hozzájok csatolta Karinthiát, Kraint, Tyrolt 's a' többi szétszórt birtokokat. Házassága által joga lőn a' németalföldi tartományokhoz, mellyeket aztán fia, *szép Fülöp* örökölt, kivel Johannát a' kastiliai és aragoniai trónörökösnőt vételé nőül, melly által a' Habsburgház Spanyolország birtokához is hozzá jutott. Magyar és Csehországhoz is fentartá igényeit, 's uralkodása alatt a' bécsi udvar a' művészetek és tudományok hajlékává szenteltetett. Azonban Spanyolország és Osztria egyesitése csak halála után (1519) következett be, midőn unokája (Fülöp korán elhalt 1506-ban) I. Károly spanyol király, német császárnak választaték. Ez alapitotta a' Habsburgház *spanyol* ágát 's a' wormsi (1521) és genti (1540) kötmények szerint minden német örökös tartományt, Németalföld kivételével, mellyet magának tartott meg, *I. Ferdinand* testvérének engedett át, ki törzsatyja lőn a' Habsburgház *német* ágának. Ferdinand, neje Anna jogán, ki Ulászló magyar király leánya volt, 's nővére Mária segitségével, ki a' szerencsétlen II. Lajos királynak vala neje, Magyarországot is megszerzé magának. Ugyanis II. Lajos 1526 26 aug. a' mohácsi ütközetben elesett 's az ország egy része Ferdinandot kiáltá ki's koronázta meg Pozsonyban királynak. Ugyanekkor vette át a' csehországi királyságot is a' hozzá tartozó tartományokkal együtt. Azonban Magyarországon Szapolyai János ellenkirályként lépett föl ellene és szövetkezett a' török hatalommal. A' törökök 1529 már Bécs falai alatt állottak, 's csak Salm gróf eszélyes rendszabályai menték meg a' fővárost, mig aztán az erős tél visszavonulásra kényszerité az ellenséget. Szapolyai Jánossal 1535-ben olly egyezményre lépett Ferdinand, hogy Szapolyai tartsa meg a' királyi czimet és birja Magyarország felét, de utódai csak Erdélyt örökölhessék, 's ez is magszakadás esetében legyen az osztrákházra szállandó. Szapolyai halála után *II. Soliman* véres és veszélyes harczokba sodorta Osztriát 's 15 évi háboru után Ferdinand csak évenkénti adófizetés föltétele alatt nyerhe-

tett 5 évi fegyvernyugvást 1562-ben. A' reformatiot, melly mindjárt uralkodása kezdetén, mind az osztrák herczegségben, mind Magyarországon terjedni kezdett, szigoru rendszabályai nem voltak képesek kiirtani, noha mindenkép igyekezett a' római egyház fogyatkozásait pótolni. Katechismust készittetett 's tartományaiba bevéteté, 1556-ban Alsó-Osztria lakosainak megengedte az urvacsoránál a' kehely használatát, a' tridenti zsinaton a' mellett izgatott, hogy a' papoknak szabad legyen házasodni 's az urvacsora mindkét alakban osztassék; általában szeliden és mérsékelten uralkodott, 's a' német tartományok uralkodása alatt emelkedésnek indultak. Nem sokkal halála előtt (1564) azon rendelménye, miszerint a' jesuita rendnek tartományaiba szabad bejövetelt engedett, nevezetes változást idézett elő az államban, mellynek később nagy következményei voltak. Fiai közt felosztá tartományait: *II. Miksának* Magyar és Csehország 's az osztrák herczegség jutott, Ferdinandnak Tyrol több apróbb birtokkal, Károlynak Steierország. II. Miksa, ki német császár is volt, egyike volt a' legnemesb lelkü uralkodóknak. Békeszerető, a' vallásos ügyekben türelmes, és igazságos fejdelem vala. A' pápa fenyegetéseitől nem rettegvén hiven ragaszkodott ősei vallásához, de azért nagyobb zavar elkerülése végett megengedte az augsburgi hitvallás gyakorlatát 's a' katholicismust kinövései korlátozásával igyekezett emelni. A' törökök ellen szerencsésebb volt, mint atyja. A' félelmes Soliman Sziget ostrománál elveszvén, az uj szultánnal Adrianapolyban békét kötött 1567-ben. Meghalt 1576. 's fia *II. Rudolf*, egy tudós, de különben rest uralkodó, mint első szülött öröklé a' német császári trónt a' magyar és cseh koronákkal együtt. A' jesuitáktól növelve kötelességének hitte a' lelkiismeret szabadságát korlátozni. A' protestansok gyülölték, mert kiméletlenül nyomta őket vallásuk miatt, a' katholikusok előtt sem állott nagy kedvben, mivel az államügyekben erőtlen és tétlennek mutatta magát. Hét hadjárata a' törökök ellen nem igen szolgált dicsőségére, e' mellett Magyarország vallásos és politikai sérelmei miatt Bocskai vezérlete alatt nyilt lázadásban tört ki. A' császári sergek egész Pozsonyig nyomattak vissza, 's már Osztria is fenyegetve volt. Rudolf alig tőn érte valamit. Ezért testvére *Mátyás* 1606-ban magához ragadá a' kormányt 's az erdélyi fejedelemmel és a' törökökkel 20 évre békét kötött. Azonban a' vallásuk miatt fegyvert ragadott csehekkeli alkudozások végét ő sem érhette meg; 1619-ben gyermek nélkül halt meg. Utóda *II. Ferdinand* lőn, kinek elveiben rejlett az ok, miért a' Csehországban kezdődött harcz *harminczéves* vallásos harczczá fajult, mellyben lassan lassan Európának fele részt vett. Csehországból gr. Thurn, Magyarországból Bethlen Gábor indult Bécs ellen. Ferdinand mindkettőt visszaverte. A' csehek a' pfalzi választófejedelmet Fridriket választották ellenében királynak, de Ferdinand a' Fehérhegy alatt Prágánál megverte (1620. 8. nov.) 's Csehország elestét nem sokára a' magyarokkal kötött béke követé 1621. Mind Csehország, mind Osztriában kegyetlenül üldözte a' protestansokat; e' vallásos harcz tartományai virágát és erejét emészté föl. Fia *III. Ferdinand* alatt (1636—1657) a' szép birodalom csaknem szakadatlan háboru szinhelye volt, melly érzékeny veszteséggel végződött. A' prágai béke következtében kénytelen lőn Szászország részére Lausitzról, a' münsteri és osnabrücki

következtében pedig a' Francziaországéra elszászi birtokairól lemondani, mig Csehországban a' városok faluk és lakosok száma tetemesen megapadott. Fia *I. Lipót* alkotmány ellenesen uralkodott Magyarországon. Kiütött a' Tököly-forradalom, 's Kara Mustapha ostromolni kezdé Bécset (1683), mellyet Sobiesky János szabaditott meg 30,000 lengyellel. Lipót szerencsés hadakat viselt 's derék vezérei voltak. Az uj sultánt Eugen herczeg négyszer verte meg, 's a' zentai ütközet következtében 1699-ben béke köttetett, melly szerint Osztriának a' Banát, határőrvidék és Erdély hatalmába került. A' magyarországi lázzadást is legyőzte 1687-ben, 's családja örökösödését törvénynyel határoztatta meg. Midőn II. Károly, az utolsó Habsburg Spanyolországban 1700-ban gyermektelenül meghalt, XIV. Lajos végrendelet erejénél fogva másod unokája Anjoui Fülöp számára követelte a' spanyol koronát, Lipót császár pedig a' rokonsági kötelék szerint fiának Károlynak. Ebből harcz fejlett ki, melly a' spanyol örökösödési háboru név alatt ismeretes. Lipót nem érhette meg végét, meghalt 1705-ben. Lipót tudós fejedelem volt, de papok által engedte magát vezettetni. Első rangu osztrák törvényhozó, az osztrák codexet összeszedette, melly történeti tekintetben ma is igen érdekes könyv. Csak a' vallásos ügyekben volt nagyon korlátolt. A' jesuiták alatta nagy hatalomra vergődtek. A' polgári törvénykezésben és büntető rendszerben sok üdvös ujitást tőn. Az adórendszeren is változtatott. 1702-ben behozta a' bélyegpapirt és jövedelmi adót, megalapitá Bécsben az első bankot 's Eugen és Montecuculi vezérei által egészen uj rendszerbe öntette az összes haderőt. Egyetemet alapitott, hogy alattvalóit az utazásról idegen országba elvonja, de fölötte korlátozta benne a' tanitás szabadságát. Idősb fia, *I. József* vette át az osztrák tartományokat és Magyarországot, mig testvére III. Károly Barcelona, Catalonia és Valenciától elismerve a' spanyol trónért harczolt. Mindkét testvér segité egymást az óriás önfentartási harczban, mellynek tere öt ország volt: Német-, Spanyol-. Olasz-, Magyarország és Németalföld. Magyarországon a' Rákóczy-forradalom dult 's ugy ez, mint a' többi háboru József egész uralkodásán átvonula. Hirtelen és örökös nélkül halt meg 1411-ben és testvére Károly, mint magyar király V. mint német császár VI. vette át az uralkodást. A' spanyol örökösödési ügyet illetőleg Francziaország részére fordult a' szerencse, Spanyolország XIV. Lajos unokájának hatalmába jutott (1712) 's a' badeni kötés szerint Osztriának kárpótlásul a katholikus Németalfölddel, a' majlandi herczegséggel, ide értve Mantuát is, a' nápolyi királysággal és Sardinia szigetével kellett beérnie. Az egész birodalom, — bele számitva a' később szerzett sicilliai királyságot is — tett ekkor tájban 9043 □ mfdet, számlált majd 29 millio lakost, 130,000 katonát és 14 millio jövedelmet. A' badeni békekötés után csak hamar kiütött a' török háboru, melly az Osztriára olly kedvező passarowitzi békekötéssel végződött. Ennek következtében ujra szélesült a' birodalom. Magyarországhoz visszakerült a' Banát 's Oláhország nyugoti része az Oltig, Belgrad Szerbiával 's Bosniából egy darab osztrák birtokok lettek. A' spanyol örökösödési háboruban, melly ujra fölelevenült, sok pénzt 's vért kellett Osztriának áldozni. VI. Károly soha sem mondott le forma szerint a' spanyol koronáról, valamint anjoui Fülöp sem Majland, Nápoly és

Németalföldről. Alberoni spanyol miniszter egész erejéből oda munkált, hogy mindazt, mit az osztrák állam a' badeni békével nyert, visszaragadhassa. Azonban terve nem sikerült, mert Anglia, Oroszország, Holland és Osztria közt négyes szövetség alakult a' statusquo föntartására 's a' haagai béke szerint Károly császár biztosittatott, hogy részére a' szegény Sardinia a' gazdagabb Siczilliával fog kicseréltetni. Károly, hogy jövőre nézve véget vessen minden örökösödési villongásnak örökösödési törvényt alapitott meg, melly *pragmatica sanctionak* neveztetik. II. Ágoston lengyel király halála után a' királyválasztás kérdésében összetüzött Francziaországgal 1733. Osztria III. Ágostont pártolá, Francziaország Leszczynski Stanislaust. VI. Károly hasztalan várt segélyt Anglia, Holland, Porosz és Oroszországtól 's kénytelen volt a' bécsi békekötésben (1735) Nápoly és Sicilliáról a' spanyol infans javára, 's Majland egy részéről pedig a' sardiniai királyéra lemondani. Ez utolsóért kárpótlásul Parmát és Piacenzát kapta. E' közben Anna czárnő török háborut kezdett, hogy Péter terveit a' fekete tengereni hajózást illetőleg valósitsa, 's felhivta Károlyt a' kötelezett segélyre, 30,000 embert kérvén. A' dicsvágyó császár nagylelküen összes haderejét a' sultán ellen inditotta, de a' törökök elfoglalták Orsovát, Szendrőt, 's Belgrád ostromához fogtak. A' belgrádi békekötés szerint (1730), a' Banát kivételével, mindazt elvesztő Osztria, mit Eugen győzelmei szerzettek. Károly mindenben megegyezett, csakhogy a' birodalmat leánya számára biztosithassa 's a' tengeri hatalmakkal szorosabb szövetséget kötött Francziaország ellenében, melly az osztrák birodalom szétdarabolását tervezé. 1740 oct. 20-kán halt meg, a' nélkül, hogy leányának pénzt és sereget hagyott volna hátra az európai udvaroktól különben elismert pragmatica sanctio védelmére. *Maria Terézia* kedvezőtlen előjelek közt lépett atyja trónjára, noha Poroszország veszély esetére védelmet igért, Oroszország barátságot, kardinál Fleury elismerte örökösödését, bár nem irásban, hanem szóval 's egy kissé homályosan, 's csak a' bajor választófejdelem nyilatkozott határzott ellenségeskedéssel, a' német császári koronát illetőleg. Azonban csakhamar megváltoztak az érzelmek. Károly halála után a' régi igények minden oldalról megujultak. A' spanyol trónon ülő Bourbonok őseik, a' Habsburgok jogán követelték magoknak az osztrák tartományokat 's a' franczia és nápolyi Bourbonokkal egyesülve léptek föl e' kérdésben; II. Fridrik, mihelyt trónra lépett, 1741 végén beütött Sleziába. Megkezdődött az ugy nevezett osztrák örökösödési háboru, melly 8 évig (1741—1748) dult, de Osztriára nézve kivált a' magyarok hűsége és vitézsége következtében olly dicsőséggel végződött, hogy az aacheni béke által a' a' pragmatica sanctio elismertetett (1748). A' bajor ellenében kivivta férjének I. Ferencznek, mint német császárnak, elismertetését, visszakapta az elvesztett Németalföldet, de Poroszországnál veszett Slezia és Glatz grófság, Parmát, Piacenzat, Gustallát Don Philipp spanyol herczeg nyeré el, mig Sardinia megtartá az átengedett tartományokat. Modena és Parma azonban ujra helyreállittattak, 's az európai hatalmak aláirták az osztrák birodalom felosztathatlanságát. Maria Therezia nem tudta elviselni Slezia elvesztését. Jeles ministere Kaunitzczal mindent elkövetett a' porosz hatalom megtörésére. A' megtámadott porosz király tüstént be-

ütött az Osztriával szövetséges Szászországba 's kifejlett a' *hétéves* háboru, mellybe fél Európa bele bonyolult (1756—1763). E' kérdésben Anglia a' porosz, Francziaország az osztrák részen volt. A' hétéves háboru alatt Bécs nagy veszélyben forgott, Berlin osztrák kézbe esett, 's II. Fridriktől annyira elfordult a' szerencse, hogy csak annyi földet nevezhetett magáénak, mellyen serege táborozott. Azonban 15 csata közöl 9-et nyert meg, 's midőn Anglia és Francziaország Fontainebleauban békét kötöttek, Osztria is kényszerült hasonlót tenni (1763). A' hubertusburgi békével Osztria keveset nyert. Poroszország megtartá Sleziát és Glatzgrófságot, 's csak azon kötelezettséget vállalta, hogy Maria első szülött fiát római császárnak elismerendi. A' hétéves háboru Németországnak sokba került. Szászország csaknem végveszélyre jutott, Poroszország kimerült 's Osztria kénytelen volt papirpénzt bocsátani ki. A' hubertsburgi béke után Mária Terézia megfeszitett erővel munkált birodalma erősitésén és rendbehozásán. Majd elvesztvén férjét, kit gyöngéden szeretett, bánatba merült 's fiát uralkodó társul vette, reá bizván a' hadügy vezetését. A' jeles királynő mindent megtett a' földmivelés emelésére, mit csak a' fenálló hűbéri viszonyok mellett tehetett; a' pénzügynek uj forrásokat nyitott; a' hadsereget 200,000 emberre emelte. A' külügyekben Kaunitz tanácsára hallgatott legtöbbet, ki mindig súlyegyenezni tudta az anya és fia közt fölmerült ellenkező nézeteket. Lengyelország felosztásában, mellyet II. Fridrik és II. Katharina terveztek ki, részt kellett vennie, hogy a' birodalmára nézve olly szükséges békét ne váltsa föl háboru. Ez által nagyobbult a' birodalom területe, Gallicziát és Lodomeriát kapván osztályrészül (1773). Ugyanez évben törlé el birodalmában a' jesuitarendet, mi által igen jótékonyan hatott a' vallás és nevelésügyre. Kereskedelmi és katonai tekintetben igen fontosak voltak Osztriának viszonyai és bonyodalmai Bajorországgal. Ugyanis midőn a' bajor fejedelem Miksa József meghalt és a' pfalzi, Károly Tivadar lőn utóda, Osztria megujitotta igényét Bajorország egy részére 's a' Pfalzban fekvő cseh hűbér-birtokrészekre. Az igények történetileg fejlődtek ki, 's csak karddal voltak megoldhatók. Azonban az osztrák csapatok beléptével Károly Tivadar tüstént lemondott az emlitett birtokokról (1778). Leendő utódát a' zweibrückeni herczeget is ohajtotta Osztria a' maga részére megnyerni, de ez Poroszországhoz csatlakozott, hogy a' lemondást megsemmisitse. II. Fridrik mind Orosz, mind Francziaországot részére tudta nyerni, 's készült az ötödik porosz hadjáratra Osztria ellen. A' teschenі béke véget vetett a' villongásoknak (1749) 's Osztria Bajorországnak a' Duna, Inn és Salza közt fekvő részével nagyobbult. 1780-ban nov. 28-án halt meg Mária Terézia. *József* első szülötte örökölte a' trónt, második fia Lipót Toscana fejedelme lőn, a' harmadik Ferdinand, Lombardot kormányozta, a' negyedik a' németrend nagymestere volt 's köllni választófejedelem. Leányai: Krisztina, Németalföld helytartónője, szász herczeg Alberthez ment férjhez, Amalia a' parmai herczeg, Karolina a' nápolyi és Antonia a' franczia király női valának. E' három utóbbi házasságban nyilván mutatkozik Kaunitz kedvencz gondolata, ki a' Habsburg-Lotheringiaikat mindenkép összeakarta olvasztani a' Bourbonokkal. II. József a' természettől gazdagon megáldva, századának két nagy férfiát tüzte maga elé

példányul: nagy Pétert és nagy Fridriket. Bár a' külügyeket a' legnagyobb figyelemmel kisérte, de legfőbb gondja birodalmának belügyeire vonatkozott. A' különböző érdekek miatt csak lazul összefüggő tartományait egységes egésszé akarta átalakitani. Ide czélzott minden intézménye. Ezért tette a' német nyelvet mindenütt diplomatikaivá 's tépte szét mindazon kötelékeket, mellyek alkotmány, történeti jog és százados szokás által megkötötték kezét. Ő szabadelvü autocrata volt eltelve a' 18-ik század nagy eszméivel. Valósitásukért lángolt, küzdött, tett. Az aristocratiát szükebb korlátok közé szoritá, mind a' trón, mind a' nép érdekében, 's a' hübéri szerkezet szétrombolását vette czélba. Fölmérette tartományait az egyenlő adóztatás behozatala végett. A' papságot egészen a' szellemi térre szoritotta, korlátozván hatalmát, 's kevesitvén a' szerzeteket. Azonban ujitásai roppant ellenszenvvel találkoztak mindenütt, kivált Magyarországon, hol már a' szétszórt nemzeti párt ujra megalakult 's erős ellenzéket képezett ellenében. Józsefnek kedvencz eszméje volt Németalföld kereskedelmének emelése végett, hogy a' tengeri hatalmakkal ősei által kötött vámegyezményt fölbontsa 's a' Scheldét megnyissa a' világkereskedésnek. De midőn átlátta a' roppant nehézségeket, alkudozásba bocsátkozott Bajorországgal az osztrák Németalföld kicserélése végett. Oroszország a' csere mellett szavazott, de II. Fridrik Angliával 's a' német fejedelmekkel szövetséget kötvén kinyilatkoztatta, hogy Bajorország sem kényszeritve, sem jószántából nem teheti meg a' cserét, 's kénytelen volt aláirni a' fontaineblaui szerződést, hogy egy uj nagy háborunak elejét vegye. Ezalatt Németalföldön a' politikai és vallásos ujitások miatt forradalom ütött ki. József daczára ennek a' törökkel háboruba elegyedett II. Katharina szövetségében, hogy a' Dunán kereskedelmi érdekeit biztositsa. E' mellett szerette volna birodalmához csatolni Oláhországot, Moldovát és Szerbiát. A' németalföldi forradalom és török háboru egyszerre folytak. Ez utolsó kevés sikert mutathatott föl, azonban Laudon, Belgrád elfoglalása és Koburg herczeg Jassy és Bukarest megszállása által szerencsésebb folyamatba inditák. E' közben a' németalföldi forradalom mind hatalmasabban emelte fejét, 's a' császári csapatok kénytelenek voltak a' tartományból kivonulni (1789). József nagy szorultságba esett. Magyarország és Tyrol nyilt lázzadás szélén állottak, Anglia elvonta tőle részvétét, 's a' féltékeny Poroszország szitotta az osztrák tartományokban mind veszélyesben nyilatkozó forrongást, mint hatalmas eszközt arra nézve, hogy a' török háboru szerencsés folyama gátoltassék. A' kettős háboru Porosz- és Törökországgal csaknem elkerülhetlen volt, az egész birodalom hangos elégületlenséget nyilvánitott 's József kénytelen lőn kevéssel halála előtt ujitásai nagy részét visszavonni. Meghalt 1790. 20. febr. Idősb testvére *II. Lipót* foglalta el trónját 's legelső gondja volt a' népek kedélyét kiengesztelni, mi sikerült is neki. Magyarország alkotmányát visszaállitotta, az ingerültséget tápláló intézményeket eltörlé; szóval restaurálá birodalmát. Mindamellett József hatása nem maradt nyom nélkül. A' türelmi nyilatkozvány épségben maradt, a' törvénykezés és közigazgatás sokat megtartott az ujitásokból, 's mi a' legfőbb a' József által kimondott szabadelmü eszmék lassan lassan kezdtek gyökeret verni. Lipót mindenkép azon törekedett, hogy a' török és oroszszal mielébb

helyreállitsa a' békét, mert a' franczia forradalom kiütése már komoly gondokba ejté az uralkodókat. Reichenbachban a' porosszal, Szistowoban a' törökkel megköttetett a' béke (1791). A' szistowoi béke által visszanyerte Osztria Chozimot, Orsovat és Unna mellékét, de Belgradot más hóditmányokkal együtt visszakellett adnia. Lipót találkozása a' porosz királylyal a' pillnitzi kastélyban Francziaország ügyeit czélozta. Elhatározták, hogy a' király jogait visszaállitják. A' harczi készületek közt halt el Lipót 1792-ben. Fia II. Ferencz még azon évben német császárnak koronáztatta magát és szövetkezett a' franczia forradalom ellen. 1792-ben 20 april. hadat izent Francziaországnak. Lafayette betört az osztrák Németalföldre. Osztriának ez első háboruja Francziaország ellen 6 évig tartott (1792—1797). Az egyesült német hatalmaknak Páris felé nyomulása a' szerencsétlen champagnei visszavonulással végződött (1792). E' visszavonulást gyorsan követte Belgium elesése (dec. 1712) 's a' franczia király és királynő lenyakazása (1793). Az egyesült osztrákok, poroszok, németek, angolok és hollandok hatalmasan küzdöttek a' phanatikus köztársasági seregek ellen, mindamellett 1794 egész Németalföld elesett 's 1795 az egész Rajnavidék Francziaországhoz csatoltatott. Poroszország ekkor elvált Osztriától, néhány északi német fejdelemmel szövetkezett 's Francziaországtól a' baseli békében nagy igéreteket nyert. Moreaut és Jourdant, kik most az osztrák herczegség felé nyomultak Károly herczeg (1796) visszanyomta ugyan, de épen azon időtájt az alig 27 éves Bonaparte tábornok Piemontot, Majlandot, Felsőolaszországot hihetlen gyorsasággal foglalta el, 's Mantua bevételével (1797 2. febr.) bevégezte egyik legdicsőbb hadjáratát. A' campo-formioi béke bevégezte Ferencz első háboruját a' francziák ellen (1797). Osztria lemondott Belgium, Lombardia és Breisgauról, elismerte a' cisalpini köztársaságot, melly Majland, Mantua, Cremona, Brescia, Bergamo, Veltlin, Bologna, Ferrara, Romagna és Modenából alakult. E' veszteségéért némi kárpótlásul Velenczét kapta és Salzburg és Berchtesgaden felől határzott biztositást nyert. — A' második háboru, mellyet Osztria Francziaország ellen viselt, két évig tartott (1799—1801). Több nemü okai közt a' legnevezetesebb az volt, hogy a' két Siczillia királya, Ferencz ipa, a' franczia köztársaságot megtámadván Nápolytól megfosztatott. Anglia most szorosabban csatlakozott Osztriához, ugy Oroszország is. Ekkor jelentek meg az oroszok először Európa belsejében, mi a' közelebbi évtizedekre nem maradt következés nélkül. Ferencz az első évben szerencsés volt. Károly főherczeg Ostrach és Stockachnál fényes győzelmet vivott, fölszabaditá Délnémetországot és Zürichig nyomult elé (1799). Seregei Olaszországban is szerencsések voltak; az oroszokkal együtt, kiket Suvarow vezetett, egész felső Olaszországot elfoglalták (1799). Azonban Bonaparte tábornok visszatérvén Egyptomból, első consulnak neveztette ki magát és ma rengoi győzelme (1800) Olaszországban egy csapással semmivé tevé az osztrákokat. Moreau ugyanakkor beütött Németországba 's győzelmesen haladt elő. Ferencz kénytelen volt aláirni a' lünevillei békét, lemondott Francziaország részére Belgiumról, Falkensteinról's mindarról, mit a'Rajna balpartján birt, kapta érte Istriát, Dalmatiát 's a' hozzá tartozó szigeteket. Velenczét lagunaival és szárazával egész az Etsig, melly határfo-

lyóul jelöltetett ki. Ezen kivül még némi kárpótlás igérete mellett átengedte minden olaszországi birtokát, 's elismerte a' cisalpini, bataviai, helvét és liguriai köztársaságokat. Azonban sokáig lehetlen volt türnie a' már magát császárrá koronázott Napoleon önkényét, melly mind sulyosabban kezdett Európára nehezedni. Anglia és Oroszországgal szövetkezve harmadszor indult Francziaország ellen. A' harmadik háboru alig tartott félévet, de Osztriára roppant szerencsétlenséget árasztott. Napoleon villámgyorsan Németországban termett, a' donauwörthi, wertingeni, günzburgi győzelmek után Ulm várat megadásra kényszeritette (17. oct. 1805) 24-én már Münchenben volt, 7. nov. Linzben, 13. nov. Schönbrunnban 's csak hamar Bécsben. Ferencz és Sándor császárok egyesültek az elhatározó nagy csatára, melly Austerlitznél történt (1805 dec. 2.) 's a' francziáknak kedvezett a' szerencse. Megkezdődtek a' békealkudozások, és Poroszország neutralitásaért Hannovert kapta jutalmul. A' pozsonyi béke fejezte be e' harmadik háborut (1805 26. dec.) Osztria kénytelen volt Velenczét átengedni, 's a' bajor és würtembergi királyokat elismerni, 's részökre több apróbb birtokairól lemondani. A' kárpótlás, mit érte kapott, igen csekély volt. E' csak 65 napig tartó háboru sokba került Osztriának. Még Schönbrunnban bocsátá ki Napoleon azon határzatát, hogy a' nápolyi dynastia megszünt uralkodni. Nevezetes következménye vala még e' háborunak a' *Rajnai szövetség* (1806 jul. 12.), midőn aztán Ferencz a' német császári méltóságról lemondott (1806 Aug. 6.), mellyet családja öt századon át viselt. I. Ferencz, osztrák császár czimet vőn fel, mi a' birodalom szorosabb egységére nevezetes lépés volt. A' pozsonyi béke nehéz következményeit nem viselhette el Osztria. Negyedszer is fegyvert fogott és ujra szerencsétlenül (1809). Daczára Károly herczeg mesteri fogásainak Napoleon győzött; az abensbergi, eckmühli, ebersbergi, steieri csatákat Bécs bevétele követte (1809. maj. 12.) 's noha Károly hg. az asperni gyilkoló csatában visszanyomta Napoleont, de az elhatározó wagrami ütközetet (1809 jul. 6.) elvesztette. A' bécsi béke (1809. oct.) Osztriának ujra sokjába került. 1885 □ mfdet vesztett el: u. m. Tyrolt, Salzburgot, az Ensen felüli tartomány egy részét, Görzöt, Monfalconet, Triestet, Kraint, Karinthiában a' villachi kerületet, Horváthország egy részét, Fiumet és a' tengerpartot, Istriát szigeteivel együtt, a' Száva egész jobb partját, a' cseh jogon birt szászországi részeket, egész uj Gallicziát, a' krakói és zamoski kerületeket ó Gallicziából. Oroszország, mint e' háboruban Napoleon szövetségese, Ó-Gallicziából 40,000 lakosnyi földet kapott részül. Az osztrák államadósság 1200 millio forintra hágott, 's a' kibocsátott papirpénz 950 m-ra. Napoleon még többet akart követelni, azonban elhatározá, hogy Ferencz idősb leányát, Maria Luizát, nőül veszi. A' házasság nagy pompával ment véghez és Ferencz uj vejével (1812) Oroszország ellen szövetkezett. A' szerencsétlen orosz táborozás után, midőn Napoleon csillaga hanyatlani kezdett, bomlásnak indult az ip és vő közti barátság, és Ferencz 1813. aug. 10. hadat izent Francziaországnak és sept. 10. szövetségébe vonta Angliát, Orosz- Porosz- és Svédországot. Noha a' szövetségesek eleinte Dresdanál vesztettek, de a' lipcsei csatát megnyerték, melly a' szabadság vagy a' népek csatájának is neveztetik (1813. oct. 13.) Most visszafoglalták egész Né-

metországot a' Rajnáig, 's lángoló lelkesülés ragadta meg a' társodalom minden rétegét, különösen a' tanulókat, hogy a' franczia uralmat megdöntsék. A' következő évben mart. 31-én megadta magát Páris. A' parisi békekötés bevégezte az ötödik franczia háborut (1814. maj. 30.) A' szövetségesek a' régi európai rend visszaállitása végett Bécsben congressust tartottak. Itt Metternich kivivta, hogy Osztria Lombardiát, Velenczét, Illyriát, Dalmatiát, Tyrolt, Voralberget, Salzburgot, Berchtesgadent, az Ensen felüli tartományt és Inn mellékét ujra visszanyerte; az ujra alkotott németszövetség császári méltóságának visszaállitása ugyan nem sikerült neki, de mégis a' frankfurti szövetséggyülés vezetése 's ott az első szavazat Osztriáé lőn. A' hatodik háboru, mellyet Osztria a' francziák ellen viselt 1815-ben kezdődött meg 's alig tartott félévig. Napoleon Elba szigetéből 1000 emberrel franczia földre lépett, Cannesből csak hamar Páris felé tartott, a' Bourbonok megszaladtak 's ujra elfoglalta a' franczia trónt. A' szövetségesek congressusa még akkor nem oszlott szét. Napoleont törvényen kivülinek nyilatkoztatta. I. Ferencz, I. Sándor, és III. Fridrik Vilmos személyesen siettek a' csatapiaczra, mig Anglia Németalföldre Wellington vezérét küldé. A' waterlooi csata hamar véget vetett Napoleon reményeinek (1815 jun. 18.), Ferencz annyi veszélyek után a' hatalom és dicsőség pontjára ért. Birodalma a' bécsi congressus és a' müncheni kötés következtében (1816.) 200 □ mfdel növekedett, mint a' mennyit Lengyelország utolsó felosztásakor birt vala. A' háboruk, mellyeket a' franczia forradalom ellen vivott, mély gyülöletet gyökereztettek meg kedélyében a' democratiai eszméket illetőleg. Ez eszmék ellenében mellyek már tartományaiban is kezdék emelni fejöket, erélyesen lépett föl, különösen a' tanitás és egyház utján. A' könyvek és lapok szoros censura alá vettettek. A' magasabb tanintézetek tanárait nagy figyelemmel kisértette, 's az I. Sándor által Oroszországból kiüzött jesuiták menhelyet találtak nála. A' legszorosabb legitimitás megtartása, béke minden áron, 's legyőzése mindannak, mi a' megalapitott európai rendet zavarná, lőn ez idő óta Osztria rendszere. Ezért a' carlsbadi congressuson mind az ellen erélyesen lépett föl, mi monarchiaellenes és forradalminak látszott, 's a' szabad tanitás, sajtó 's állitólagos titkos társaságok ellen határzottan tiltakozott. Illy szellemben hatott a' szövetséggyüléseken is a' német államokat illetőleg. Hasonló szerepet játszott az aacheni (1818) troppaui (1820) laibachi (1821) és veronai (1822) congressusokon a' nápolyi, piemonti, spanyol és görög forradalmak ügyében. A' nápolyi forradalomba ténylegesen is belé elegyedett, seregeivel Nápolyt és Piemontot megszállván a' rendet helyre állitotta. A' görög nép fölkelése iránt eleinte legkisebb rokonszenvvel sem viseltetett, annyival inkább, mert az európai hatalmasságok azt gátolni törekedtek, 's Francziaország a' spanyol fölkelést 1823-ban épen fegyverrel nyomta el. A' görögügy szerencsés fejlődése után nem gátolta Anglia Franczia és Oroszország törekvéseit a' kérdés végeldöntésében, (l. *Görögország*) Portugal és Brazilia villongásaiban ez utóbbi ellen lépett föl, noha a' braziliai császárhoz családi kötelék csatolta és Don Miguel Bécsben tevé le esküjét az alkotmányra, mellyet meg nem tartott. A' török porta iránt folyvást barátságot tanusitott 's támogatta Anglia törekvéseit, hogy az Orosz és Törökország közti egyenet-

lenségnek vége vettessék, 's kieszközlé a' török seregeknek kivonulását Moldva és Oláhországból 's az akjermani szerződést (l. *Akjerman)* 1826. Az 1830-ban kiütött franczia forradalom következtében jelentékeny hadi készületeket tőn Osztria, azonban később Anglia példájára elismerte az uj dynastiát. A' Modena- Parma- és egyházi államban kiütött mozgalmak gyorsan elnyomattak. A' londoni értekezleten a' belga ügyek végett tevékeny részt vett, 's midőn látta hogy Anglia és Francziaország mindinkább barátságosan közelednek egymáshoz, szorosabban szövetkezett Orosz- és Poroszországgal. A' lengyel ügyekbe eleinte nem avatkozott, de Dwernicki lengyel tábornokot, midőn ez hadtestével osztrák földre menekült lefegyvereztette, 's a' lengyel fegyverekkel egy hasonlón osztrákföldre menekült orosz csapatot látott el, melly aztán szabadon visszament. Lengyelország legyőzése után Osztria alkudozásba bocsátkozott Orosz- és Poroszországgal Krakkó szabad várost illetőleg, mellynek alkotmánya akkor lényeges változtatásnak lőn alávetve. A' német államokban 1830 óta mutatkozó mozgalmak alkalmat adtak Osztriának, hogy határzottabban nyilatkozzék 's befolyását a' német fejedelmekre erélyesen fölhasználja nézetei keresztülvitelére. Az 1832-ki szövetségi határzatok és az 1834-i ministeri értekezletek elegendő bizonyitványt nyujtanak arra nézve, hogy az miként történt. Magyarországon és Erdélyben Ferencz uralkodása utolsó szakában élénk politikai izgatottság fejlődött ki. Az európai béke helyre állitása után a' bécsi kormány a' magyar alkotmány szellemével nyilvánosan szembe kezdett szállani, mi mind a' két országban rosz benyomást szült. Erős ellenzék alakult, melly zászlójára a' sérelmeken kivül — kivált Széchenyi fölléptével — a' reformot is feltüzte. A' kormány heves összeütközések után engedett, az 1825 országgyülés az ujabban történt sérelmek orvoslatával oszlott szét. (lásd *I. Ferencz, Erdély közélete* stb.) Ferencz 1835. mart. 2-án halt meg, 's fia I. Ferdinand, mint magyar király V., vette át az uralkodást. Az uj császár trónraléptekor kinyilatkoztatta, hogy atyja szellemében fog uralkodni. A' régi államhivatalnokok megmaradtak, a' kormányrendszer mit sem változott, 's csak egyes ágakban történtek némi javitások. Orosz- és Poroszországgal ujra megerősittetett a' régi barátság 's a' külügyi politika is a' régi maradt. Ferdinand mindjárt első rendeleményeivel enyhitni akarta azon olasz alattvalói sorsát, kik politikai bünökért börtönben szenvedtek. E' rendszabályt nem soká csaknem általános amnestia követte. A' hajózási egyezmény Angliával 1838-ban megujittatott 's Görögországgal 1839-ben kereskedelmi szerződés köttetett. A' már megszokott békét csak az Ibrahim pasa elleni háboru (1840) Syriában szakitá meg, mellyben Angliával együtt Osztria is némi részt vett 's a' hadi készületek, mellyeket ugyan e' tájt a' Thiers-kabinet merész viselete idézett elő, 's az 1844-ben Olaszországban kiütött, de sikeretlen lázadás, 's 1846-ban a' gallicziai fölkelés, melly részint katonaság, részint parasztság által nyomatott el, 's minek következtében Porosz- és Oroszország beleegyezésével Krakkó szabadállam az osztrák birodalomba olvasztatott. — Magyarország Ferdinand alatt mindinkább fejté alkotmányát, nemzetiségét 's haladt elé a' reform utján. Az 1836, 1840, 1841-ki országgyülések minden tekintetben nevezetes eredménynyel folytak le. A' sajtó szabadabban mozoghatott, a' me-

gyei gyüléseken mindenki élénk részt vett a' közügyekben, a' társadalmi téren minden irányban nagy buzgalom fejlett ki, mi a' magyar nemzetiség és alkotmányban mintegy központban egyesült, a' hazai művészet, irodalom, ipar és kereskedelem nagy emelkedésnek indult, 's a' nemzet figyelme már az anyagi kérdések felé is kezde fordulni. — Azonban a' birodalom nyugalma csak látszólagos volt. A' különböző tartományok belsejében titkon veszélyes elemek forrongtak, 's csak egy szikra kellett, hogy lángba boruljon. Az olasz tartományokban a' nemzeti egység naponként mindinkább kezde terjedni, Magyarország, mint azt az alkotmányos fejlődés magával hozá, tágabb kapcsolat felé tört, a' sláv népek mindinkább ébredtek nemzeti öntudatra, mig a' német tartományokban a' német egységes birodalom ábrándképei 's még inkább az alkotmányos eszmék figyelemre méltó hatást tettek a' kedélyekre. Midőn IX. Pius elfoglalta a' pápai széket 's az olasz törekvéseknek éppen nem sietett ellentmondani, az olaszokban hatalmasan ébredt a' nemzeti öntudat. Egész Olaszország egyesülni akart egy erős nemzetté. A' franczia forradalom kiütése után 1848-ban támogatva a' szárd királytól egész Lombard-Velencze felkelt, nyilt szakadást proclamálva. Németországban is kiütöttek a' mozgalmak, melyeknek a' német-osztrák tartományokra is ki kelle hatniok. Az épen együtt levő magyar országgyülés kanóczot dobott a' forrongó Bécsbe. A' császár elbocsátá Metternich ministert 's a' birodalomnak alkotmányt adott, 's megerősité a' Kossuth által vezetett magyar országgyülés kivánatát, melly szerint Magyarország kapcsolata a' birodalomhoz tágabb lőn 's a' helytartótanács helyébe független felelős ministerium állittatott. Bécsben ezalatt ministerium ministeriumra következett, a' rend nem akart megalakulni 's mind jobban kezdettek bonyolódni a' birodalom viszonyai. Mig Olaszországban háboru folyt Sardinia 's a' fellázadt tartományok ellen, addig a' csehek mozogtak 's a' birodalmat sláv alapra akarták fektetni, Bécsben demagogia uralkodott 's Magyarországon a' különböző nemzetiségek fölkeltek a' magyar ministerium ellen. Csak a' német tartományok: az osztrák herczegség, Tyrol, Steierország, Karinthia és Illyria maradtak hűk a' császári házhoz. Az összehivott birodalmi gyülés, melly nagy részt sláv elemekből 's olly férfiakból állott, kik nem voltak alkalmasok a' törvényhozói szerepre, csak zavarólag hatott az ügyekre. A' fővárosban az exaltált ifjuság tette és hányta le a' ministereket, mig másfelől a' forradalom elleni visszahatás az aristokratia és katonaság részéről mind szembetünőbben mutatkozott. (l. *Bécsi forradalom. Magyar forradalom* 'stb.) Ez alatt Radeczky győzelmet vőn az olaszokon, jul. 29-én elfoglalta Majlandot, mi határzott fordulatot adott a' dolgok menetelének. Ferdinand császár erélyes rendszabályokhoz folyamodott. Magyarország ellen b. Jellachich bánt, Bécs ellen, honnan az anarchia miatt másodszor kelle távoznia, Windischgrätzet küldötte. Bécs nov. 1-én bevétetvén, a' birodalmi gyülés Kremsierbe tétetett át, 's dec. 2-kán Ferdinand császár lemondott a' császári trónról *I. Ferencz József* unokaöcse részére. Windischgrätz h. még azon télen megkezdé hadjáratát a' magyar felkelők ellen, 's győzelmesen nyomult a' Tiszáig. A' kremsieri gyülés szétoszlattatott 's a' birodalom octroyált alkotmányt nyert. Radeczky uj elhatárzó győzelmet vőn az olaszokon és végre 1849 őszén orosz segitséggel szám-

talan véres csaták után a' magyar forradalom is legyőzetett, melly még april 14-én proclamálta Magyarország elszakadását a' birodalom és a' császári háztól, (l. *Magyar hadjárat. Erdélyi hadjárat* stb.) Görgey 13. August. 1849-ben letette a' fegyvert, 's a' forradalom főnökeinek egy része török földre menekült. Ez utóbbi a' bécsi kormány és a' török porta közt némi bonyodalmat idézett elő, mi a' menekülteknek Kiutahiába bellebbezésével végződött. A' kormány most a' birodalom átalakitásához fogott, a' szoros egység és öszpontositás alapján. A' megdöntött hűbéri viszonyok eltöröltettek 's ujra szerveztetett a' közigazgatás és törvénykezés, miben különösen *Bach* minister tevékeny részt vőn. 1851-ben nevezetes változás történt a' kormányformát illetőleg. Ő Felsége Aug. 20-án kelt kabineti iratában a' ministerium felelősségét eltörölte, 's az absolut kormányforma alapelvét mondotta ki, egyszersmind birodalmi tanács felállitását rendelte meg, 's a' ministerelnöknek meghagyta, hogy az 1849. mart. 4-én kelt 's e' kabineti irat által eltörlött charta módositása iránt véleményt adjon. Magyarországon, mellytől Horvát és Tótország 's a' Banát elszakasztatott, a' régi köz- és magánjog eltöröltetett 's a' közigazgatás ujra rendeztetett, az egységes birodalom az august. 20-ki kabineti irat szellemében; számos előzmények után, millyenek: a' közigazgatás átalakitása, a' büntető törvény behozatala, a' bélyegadó, az uj perrendtartás, 1853. maj. 1 én kezdve az osztrák általános polgári törvénykönyv itt is életbe lépett. — A' birodolom életerősen kelt ki a' nehéz és felbomlással fenyegető forradalmakból, 's erőben jóllétben, kültekintélyben mintegy ujjá születve foglalta Németországon 's az europai sulyegyenben régi helyét. — Az osztrák történetet illető több munkák e következők: *Gener-sich*, „Geschichte der österreich. Monarchie von den ältesten Zeiten bis zum Frieden von Paris“ (8 Bde Wien 1815—18); *Pölitz*, „Geschichte des österreich. Kaiserstaats“ (Leipz. 1817) *Majláth* „Geschichte des österreich. Kaiserstaats“ (3 Bde Hamb. 1834—42); *Lichnowsky* „Geschichte des Hauses Habsburg“ (8 Bde, Wien 1336—44). Az ujabb eseményeket illetőleg egy egész kis irodalom állott elő, mellynek jegyzéke lapokat foglalna el. — p.

Osztrák birodalom (statistikája). A' birodalom szoros egészet képez, mellynek Szász- Porosz- Oroszország, Moldva és Oláhország, Szerbia, Törökország, az adriai tenger, az egyházi állam, Modena, Parma, Piemont, Schweicz és Bajorország vetnek határt. Áll az 1849. mart. 4-i birodalmi alkotmány és a' későbbi patensek szerint e' következő tartományokból: 1. 2. *Az Ensen aluli és felüli osztrák herczegség.* 3. *Salzburgi herczegség.* 4. *Steierország.* 5. *Karinthia.* 6. *Krain*, 7. *Görz, Gradiska és Istria grófságok.* 8. *Triest városa kerületével.* 9. *Tirol és Voralberg.* 10. *Csehország.* 11. *Morvaország.* 12. *Alsó és felső Slezia.* 13. *Gallicziai és lodomeria királyság, Auswick, Zator és Krakkó herczegségekkel.* 14. *Bukovina.* 15. *Dalmatia.* 16. *Horvát és Tótország a horvát tengermellék, Fiume városa és kerületével.* 17. *Magyarország.* 18. *A' szerb vajdaság és temesi Banát.* 19. *Erdély a' visszakapcsolt részekkel.* 20. *Katonai határvidék.* 21. *A' lombard-velenczei királyság.* Tesz 11,593 osztr. mf. és számlál 36,514,468 lakost. *Földje* olly változatos minőségü, hogy a legmagasabb jéghegyek mellett a' legszebb rónákat és völgyeket mutathatja föl. Három

hegycsoport ágazik be hozzá vagy vonul el rajta: az Alpok, Kárpátok és a Csehhegycsoport. Az alpok Schweicz felől nyulnak be 's ágaznak el minden irányban, 's azon részt csaknem egészen befoglalják, melly a' Duna jobb partján fekszik. Tirol, Steierország, Osztria és Illiriában olly magasságra emelkednek, melly vetekedik Savoya és Schweitz óriási hegyeivel. Az osztrák területen megszokták különböztetni: a' rhetiai alpokat, legmagasb csucsa Orteles (2,058$^{3}/_{5}$ bécsi öl) a noriai alpokat, legmagasb csucsa a Goszglockner (11,787 bécsi láb), a' carnioliai alpokat legmagasb csucsa Terglou (10,475 bécsi láb); a juliai alpokat (6,500 lábig emelkednek) és a' dinari alpokat. A' Kárpátok nagy félkörben egész Magyar és Erdélyországot körülölelik. Kezdődnek a' Dunánál Dévény és Pozsony közt, a' kis Karpátokkal Morva és Magyarországban a' Jablunkahegyéig huzódnak, hol Slezia és Galliczia közt a' magyar határokat képezik. A' Csehhegyek mellyek Csehországot minden oldalról körülövedzik, két sorban huzódnak el: az, melly délkeleti irányban Bajorországot Csehországtól elválasztja, az ugynevezett Cseherdő. A' Cseherdőnek mintegy folytatása a' Morvahegysor, melly északkeleti irányban vonul el. Számosak a' szorosutak is, mellyek e' hegyeket átvágják, valamint a' barlangok, kivált Illyriában és Magyarországon. Nagy rónaságok Olasz Magyarországon és Gallicziában találtatnak, mellyek még maig is nagy részt mocsárokkal telvék. Csak déli oldalon érinti a' birodalmat tenger, az adriai, mellynek parthossza, meddig az osztrák birodalomhoz tartozik, 254$^{4}/_{5}$ geogr. mf. tesz. Folyói közt legfőbb a' Duna e' következő mellékfolyókkal: Inn, Traun, Ens, Ips, Trasen, Lajtha, Rába, Dráva, Száva, Morva, Vág, Garan, Maros és Tisza; Passaun alul kezdi érinteni az osztrák földet, Orsovánál foly ki belőle, mintegy 187 geogr. mf. futván be. Második fő folyója a' birodalomnak az Elbe; mellékfolyóival, mellyek közt Moldva és Eger a' nevezetesebbek, beöleli egész Csehországot 's Osztria egy részét. Hozzá legközelebb állanak a' Visztula, Dnister, Pó, Odera, Rajna. A' legnevezetesebb partvidéki folyók: Ets, Brenta, Piave, Tagliamento, Isonzo, Kerka, Cettina és Narenta. Csatornák különösen a' lombardvelenczei királyságban számosak, mellyek részint hajózás, részint a' mocsárok kiszáritása végett ásattak. Magyarországon és Osztriában is nevezetes csatornák vannak. A' déli magas rónákon és az Alpok tájain sok tó fekszik, mellyek legtöbbnyire völgyi tavak. Az Alpok éjszaki alján feküsznek: a' Boden, St. Wolfgang, Mond- és Atter-tavak, a' Traun és Gmundner tó, feljebb a' Halstätter tó; az Alpok közt a' mint tovább ágaznak a' Klagenfurti, Ossiaki, Millstädti, Wocheini tavak 's a' koronkénti apályáról hires Zirknitzi tó. Az Alpok keleti lejtőségénél a' magyar rónaságon feküsznek a' Balaton és Fertőtavai, mellyek legnagyobbak a' birodalomban. Magyarországon e' mellett még óriás mocsárok is vannak, minők a' Hanság és Ecsedi láp, az első 8, a' második 4 □ mf. foglal el. Osztriában és Csehországban a' mocsárok már jobbadán kiszáritvák. E' bőség mellett is vannak tájak, mellyek viz szükében szenvednek, a' károlyvárosi határvidékben, Dalmatia és Illyriában több helyt. Az éghajlat egészben véve egészséges, de a' birodalom nagy terjedelme miatt természetesen különböző. Mig a' magas hegyi tájakon a' félig ért vetés gyakran megfagy, addig Dalmatia melegebb helyein a' termő időszak alig ér véget, 's a' pál-

magyümölcs megérik. A' közép légmérsék Lembergben +6° és Triestben 12°R.

A' föld különfélesége és termékenységében csak Francziaország versenyez az osztrák birodalommal. Termékekben egy európai állam sem mulja felül. Bőségök a' jó esztendőkben a' túlontúl is felülmulja a' birodalom szükségét. Főterméke mindennemü gabona. A' fő éléskamarák: Magyarország, Galliczia, Morva és Csehországok, és a' lombard-velenczei királyság. A' legjobb gazdaságot ez utóbbi tartományban találjuk. A' hüvelyes vetemények, kivált a' cseh és lőcsei borsók a' legjobb félék, 's kukoriczája legtöbb terem egész Európában. A' gyümölcs is egyik főtermék, a' legközönségesb 's vadon termő fajuaktól a' legnemesebbekig, nagy bővében van. Csehország, alsó és felső Osztria, Lombard-Velencze legtöbb gondot forditanak ez ágra, a' tyroli almák, a' gardató-melléki narancsok, a' dalmát figék, hiresek nem különben a' délmagyar és tótországi 's erdélyi szilvák. Dinnyék sehol sem teremnek olly bőven, mint az osztrák földön, néha 30—40 fontot nyomnak. A' Tyrol déli részében termő gesztenyéket maroni név alatt messze elhordják. Az olajtermesztés a' birodalom déli részében különösen Olaszországban otthonos, noha az olaj nem a' legjobb, minek oka a' készités és kezelésben rejlik. A' bortermesztés igen nevezetes ága a' gazdaságnak, 's Csehországot, felső Osztriát, Sleziát és Gallicziát kivéve, mindenütt a' legnagyobb sikert mutathatja fel. A' legjobb borok Magyarországban teremnek; ez hazája a' hires tokaji bornak. Azon növények is, mellyek kereskedelmi és kézműi név alatt jőnek elé, kitünő minőségüek. A' magyar és gallicziai dohány híres. A' cseh komló legjobb a' világon. A' sáfrány legjobban tenyészik alsó Osztriában, hova még a' keresztes háboruk idejében hozták keletről 's most a' francziát és keletit felülmulja. A' lent leginkább Morva, Slezia, Csehország, Galliczia, Magyarország és Tyrol északi részében 's Lombardiában termesztik. A' legfinomabb lent Slezia adja. A' kendertermesztés is nevezetes, kivált Magyarország, Gallicziában, Velencze és Erdélyben. A' gyapotot, melly addig csak kisérletkép termesztetett, a' Banátban, a' katonai őrvidéken, Karinthiában és néhol Bécs mellett, nem számlálhatni a' birodalom termékei közé 's alkalmasint csak Dalmatiában fog tenyészni, hol az ujabb időben az indigoval is kisérletet tőnek. Egyéb festőnövények jól tenyésznek. A' birodalom erdőségei, kivált a' magas hegységekben, hol még őserdők is találhatók, nagyon jelentékenyek, mig némelly tájakon fa helyett szalma és ganajjal tüzelnek. Az egész terület negyedrészét erdőre lehet számitani, legnagyobb része lombos fa. A' marhatenyésztés több tartományban virágzó, mit nagyon elősegitnek a' tápláló alpesi legelők, 's a' széles körben üzött takarmány-vetések. A' marhák száma körülbelül $3^1/_2$ millio ökör, 6 millio tehén $2^1/_2$ millio bornyu, de ez nem elégiti ki a' birodalom szükségét, 's évenkint nagy csoport idegen marhát szoktak még behajtani, különösen az aldunai tartományokból. Magyarország déli részén, Slavoniában és Erdélyben tartanak bivalokat is, bár nem nagy mennyiségben. A' legszebb lovakat Magyar, Cseh és Morvaországban növelik. A' legerősebb és legnagyobb teherhordó lovakat Salzburg szolgáltatja. Kitartó és jó futók a' közönséges magyar lovak, az erdélyiek még jobbak. A' magyar és erdélyi ménesek legjobb fajlovakat állitnak elő. Az

egész birodalomban, a lovak öszves számát 2 millio s nehány ezerre tehetni. Mi a juhtenyésztést illeti, az osztrák birodalom mindjárt Spanyolország után áll. A merinojuh tenyésztése Magyarország, Osztria, Morvaország, Slezia és Csehországban s még néhol Gallicziában is, a tökély magas fokára emelkedett. Alapját Maria Therezia és II. József vetették meg, kik spanyol juhokat hozatván a kamarai jószágokban megkezdék a'nemesebb juhtenyésztést és a szaporodást a különböző tartományok uradalmainak adták el. Mióta a' szász juhok behozattak, az uradalmak csaknem kivétel nélkül nemes juhokat tenyésztenek. A' juhok összes száma mintegy 20 millio, miből $^5/_3$ nemes vagy nemesitett faj. A gyapjut mintegy 40—50 millio fontra lehet tenni, mellyet nagy részt a' birodalmi szükség emészt föl, az utóbbi években azonban 90—100,000 mázsát már külföldnek is szolgáltatott. A disznótenyésztés legnagyobb Magyarországban, Slavoniában, Steierország s felső Olaszországban. Majorság mindenütt nagy mennyiségben. A' cseh fáczánok, morva libák 's a' steier kappanok hiresek. Tyrolban még a kanári madártenyésztés is keresetággá emelkedett. A' méhtenyésztéshez, melly sokkal jelentékenyebb lehetne, hiányzik a kedv és a szükséges ismeret. Nagy érdekü a selyemtenyésztés, melly felül mulja a tartományok szükségletét. Majland legrégebben üzi, miután V. Károly császár által Nápoly és Sicilliából ide behozatott. Ez időtől fogva egész felső Olaszország déli Tyrolban és Görz vidékén elterjedt. Magyarországon és a határőrvidéken csak a mult század végén terjedt el Maria Therezia, II. József s I. Ferencz jótékony rendszabályai következtében. Az évenkénti selyem nyeremény az utóbbi évek egyikében 50,000 mázsa volt. Az ujabb időben a selyemtenyésztés Dalmatiában is meghonosodott és emelkedésben van. A vad az utolsó évtizedekben a sok erdei munka, fürészmalmok, szénégetés, vashámor, bányászat, s néhol irtás következtében nagyon megfogyatkozott, de a' forradalom után kivált Magyarországon, a vadászat nehézségei következtében nagy szaporodásnak indult. A' madarak soknemüek és feles számmal találhatók, sőt a hegyek közt sasok és héják is. Halakban az osztrák folyók és tavak igen gazdagok. A' Tisza, mint halakban leggazdagabb folyó ismeretes. Ásvány tekintetében egyetlen európai állam sem mulja felül az osztrák birodalmat. Erdély az európai arany bánya, hol a gazdag ereken kivül néhol a folyókban is aranyport moshatni. Magyarországon is jelentékeny aranybányák vannak. Az erdélyi aranybányászat évenként 2000—2500 markát állit elő, nem számitva ide az aranymosást. Csehország, Salzburg, Steierország és Karinthiából az öszves nyeremény, tekintve a' területet csak 4000 m. Ezüstben Magyarország a' leggazdagabb, az általános nyeremény 94,000, az összes birodalomban pedig 108,000 m. Gazdag rézbányák Magyarországon vannak, melly Siberia és Amerika után e' tekintetben leggazdagabb. Az összes évenkénti réznyeremény 60—70,000 mázsa. Kitünő jóságu az ólom, különösen a' villachi. Karinthiának vannak a leggazdagabb ólombányái, a villachi kerület évenként 43,835, a klagenfurti 6,042 mázsát állit elő. Az összes nyeremény 100,000 mázsa. Ónja (Zinn) egész Európában Anglia és Szászországon kivül, csak Csehországnak van. Az idriai kéneső bánya Krainban leggazdagabb a' világon. Vasbányát majd minden tartományban találhatni, legjobb vas a' karinthiai és Steier. Az összes

nyeremény 1,250,000. Földnem és kövekben kimeríthetlen dús. Csehország igen derék porczelánföldet nyujt. Ezen kivül fehér vörös és tarka márvány, granit, porphir, malom és fénkő stb. nagy mennyiségben. Több nemü drága kövek is találhatók az osztrák tartományokban, különösen a' nemes magyar opal a' Karpatokban, melynek mását sehol sem találhatni, a' cseh granat, melly becsben a' keletiekkel mérkőzik, továbbá rubin, smaragd, chrysolit, beryll 's más féldrágakövek. A' többféle szines földek közt megemlitést érdemel a' monte-valdoi zöld föld. Sóban az osztrákbirodalom leggazdagabb Európában, mellynek ebbeli szükségét századokig fedezhetné. A' sóbányászat legnevezetesb a' Kárpátok közt. A' wieliczkai, marmarosi és erdélyi sóbányák roppant tömeget állitanak elő. Az összes sónyeremény, ide számitva a' tengeri sót is, évenként 5,855,400 mázsa. A' szikégeny (salpeter) túlbőségben, hasonlókép a' szikső. Ezenkivül Cseh-, Magyar-, Steierországban stb. termelnek mintegy $3\frac{1}{2}$ millio mázsa kőszenet; ként, szurkot, hegyiolajt stb. Galliczia, Erdély és Dalmatia állitnak elő legtöbbet. Az ásvány-források száma fölülmulja az ezeret. A' savanyuvizforrások közől nevezetesbek ezek: Eger, Bilin, Liebwerda, Luhatschowitz, Rohits, Kliening, Roveré di Velo, Bártfa, Kovaszna, Borszék stb. a' vasas fürdők közől: Karlsbad (a' legmelegebb +59o R. Németországon) Teplitz, Marienbad; a' vizforrások közől Svidschütz, Sedlitz, Füred; a' kénes fürdők közől: Medling, Caldiero, Abano, Mehadia, Buda stb. Ezeken kivül még számtalan van, kivált Erdély és Magyarországon.

Népessége: négy főfajból áll; *szláv*, *german*, *magyar*, *olasz*. 1. A' *germanok* vagy *németek* száma 7,918,185. Közöttök mintegy 15 tájszólást szoktak megkülönböztetni, mellyek között főbbek: az osztrák, tyroli, szepesi és az erdélyi szász. A' német elem a' birodalom minden tartományában el van szórva, 's a' miveltségben legelől áll. 2. A' *szlávok* száma 15,282,196. A' birodalom népességének majd felét teszik. Több ágazatokra oszolnak, mellyek vallás és nyelv tekintetében éles különbségeket tüntetnek föl egymás közt. A' *csehek* Cseh és Morvaországban az osztrák szláv népek közt legtöbb miveltséggel birnak; a' *hanákok*, kik nevöket a' Hanna vizétől vették Morvaországban, a' *tótok* Magyarország nyugoti és északi részén laknak. Maradványai a' régi hatalmas nagy Morvaországnak 's többféle tájszólással beszélnek, mellyek vidékek szerint neveztetnek el. A' lengyelek Galliczia nyugoti részében laknak, 's nyelvök az ugynevezett lengyel szójárás. A' *rusnyákok* vagy *ruthenek*, a' gallicziai magyar Karpátok közt laknak, a' *vendek* Steierország, Karinthia, Krain és Friaulban, Horvátország északi részében, nyugoti Magyarországon. A' *horvátok* hazája Horvátország, laknak még Magyarország nyugoti részén is 's néhol Osztriában és Morvaországban. Saját szójárások van. A' *szerbek* vagy *ráczok* legtöbben Magyarország déli részeiben laknak 's mindnyájan görög vallásuak. A' *szlavoniták* a' szlavon megyékben és Bácsmegyében otthonosak. A' *morlakok* Dalmatiába bevándorolt szerbek és bosnyákok. 3. A' *magyarok* száma mintegy $5\frac{1}{2}$ millio, ide számitva a' székelyeket, kunokat és jászokat. 4. A' román faj 8 milliót számlál, mellyből 5 millo *olasz*, a' többi legnagyobb részint oláh, kiknek száma meghaladja a' 2 milliót. A' *héber*: 729,005, *örmény*: 13,000, *görög*: 4000,

czigány: 110,000. Vallás szerinti római katholikus: 26,357,172; egyesült görög katholikus: 3,684,896; nem egyesült görög: 3,160,805; ágostai hit. protestans: 1,286,798; helvét protestans: 2,161,468; unitarius: 50,541; zsidó: 729,005.

Mi a' *műipart* illeti, szükség különbséget tennünk a' birodalom nyugoti és keleti része közt. Ez utóbbiban, hova Galliczia és a' magyar tartományok tartoznak, a' termesztés a' fő 's a' feldolgozás csak mellékdolog, azért itt kevés gyárt 's iparintézetet találhatni. A' nyugoti tartományokban a' földmivelés mellett az iparüzlet is magas fokon áll. A' fonást mindenütt, kivált a' hegylakók, nagyban űzik, 's a' szál finomságát illetőleg bámulatos tökélyre vitték. A' déli tartományokban a' kokon-letekerés, mellyre nézve számos ugynevezett filandok készitvék 's annak orgasin és tramo selyemmé sodrása igen nevezetes keresetág. Az ujabb időben Lombardiában felállitott filandok és filantoriak példányul ajánlhatók. A' szövést nagy kiterjedésben űzik. A' lenszövés Cseh, Morvaországban és Sleziában igen jelentékeny, 's nagy változatosságot mutat föl, a' legdurvább kelmétől a' legfinomabb damast és battistig. A' gyapotszövés Cseh, Morvaország és Osztriában otthonos és gyárai a legdicséretre méltóbb készitményeket nyujtják. Az osztrák tartományok gyártermékei és kézművei közt külföldön leginkább kerestetnek: gyapotfonal, a' bécsi félgyapju sáwlok, morva posztó, linczi szönyegek, a' bécsi és majlandi nehézkalapok, selyemkészitmények, és ékszerek, a' tyroli bársony, a' bécsi lábbelik és keztyűk, asztalos munkák, zongora, kocsik, porczellán, öntött tükör, packfong, festett portékák, optikai szerek, steier kaszák, pengék és reszelők, cseh öntött edények, a' velenczei és triesti olaj, a' debreczeni és szegedi faggyuszappan stb. Évenként Bécsben, Pragában, 1848 előtt Pesten ipartárlatok tartattak, mellyek a' műiparnak nem kis lendületet adtak. Régebb az osztrák birodalom műipara csak a' legszükségesebbekre szoritkozott, melly a' czéhrendszer által behálózva köréből ki nem mozdulhatott 's a' nagyobb iparintézetek fellállitását ezer akadály gátolta. Maria Therezia és József alatt kezdett emelkedni az államgazdászatnak e' nevezetes ága. Idegen munkások hivattak be az országba, hogy mesterségöket átültessék, a' tehetséges iparosok és művészek a' kormány által támogattattak 's az iparnak egyes ágai a' czéhiség alól felszabadultak. 1786-ban némelly iparág már annyira emelkedett, hogy több gyártmánynak behozatalát eltilthatta. Még nagyobb előhaladást tőn I. Ferencz alatt, midőn a' szárazföldi rendszer idejében ezer munkás kéz esett az iparnak és számtalan uj gyár és műhely állott föl. Az ipar e' szerencsés lendületét a' kormány is egész erejéből támogatta. A' műipar iskola Bécsben, több műszeri tanszék fölállitása, az 1815. felállitott politechnikai tanintézet Bécsben, jutalomosztások, az 1820-ban kibocsátott patens, melly szerint a' találmányokra szabadalmak osztatnak, ipartárlatok stb. mind olly rendszabályok, mellyek a' legszebb gyümölcsöket hozták, és számos uj vállalatot hoztak életre. A' *kereskedelem* a' birodalom nagyságához képest nem elég nagy ugyan, de mégis jelentékeny. A' kormány élénkitésére sokat tett, 's nagyrészt természeti nehézségek látszanak akadályozni. A' tartományok nagy hegysorok által vannak egymástól elválasztva, mellyek a' közlekedést nehezítik, a' lakosok szokás, nemzetiség

stb.-re nézve egymástól nagyban különböznek, a' nagy és hajózható folyók idegen földön ömlenek a' tengerbe. Illy 's több ezekhez hasonló körülmények nem hatnak jótékonyan a' kereskedelemre. A' belkereskedést egészben véve derék utak segítik elő, noha itt ott a' nagy hegyek lehetlenné teszik azok czélszerű alkalmazását. VI. Károly császár egész figyelmét a' közlekedésre fordítá. Derék utakat emeltetett Osztria hegyes vidékein és Horváthországban Károlyvár és Fiume között. II. József is hasonlót tőn. Alatta állott elő a' Bécsből Morvaországon Slezián Lembergig vezető derék kereskedelmi utvonal, 's melly innen egy felől Brodyig, másfelől Bukovinán át Moldváig nyult, továbbá a' Károlyvártól Zengig, nem különben az Arlhegyétől a' Schweitzig huzódó kereskedelmi utvonalok. Csak a' német és gallicziai tartományok utaira többet lehet számitani József alatt 12,224,400 forintnál. I. Ferencz alatt még nagyszerübb utak emeltettek, a' Maria-Luiza ut Horváthországban, a' Ferencz-út Erdély és Bukovinában, a' lombardi út Sweitz és Tyrol felé, a' velenczei Tyrol felé stb. Azon kivül Cseh, Morva és Gallicziában több kisebb utak jöttek létre. A' lombard-velenczei királyságban az ujabb időkben emelt müvészi utak a' nagyszerü római utakkal vetekednek. Tiz év óta a' vasutakra nézve is rendkivüli tevékenységet fejt ki a' kormány. Erdélyen kivül majd minden tartománya kisebb nagyobb mértékben van behálózva. Legujabban Magyarországon is nagy szorgalommal munkálódik ez ügyben, 's általában a' közlekedésre 's az anyagi haladás eszközeire nagy gondot fordit. A' birodalmi fővárosból e' következő vonalok indulnak ki: *északi irányban* a' *Ferdinand*pálya (magán Florisdorf-Stockerau, Gänserndorf-Marchegg, Landenburg-Brün, és Prerau-Olmütz mellékvonalakkal egész a' porosz határszélig. Ez az Olmütz-Trübau, és Brünn-Trübau kettős szárny által összekötődik az északi állampályával. Bodenbachnál a' szász pályával találkozik. Az állam által megvásárlott felső-sléziai vonal a' porosz határszélig vezet 's nem sokára Lembergig; a' Prága-Luhna vonal Bustehradig, egy más magán pálya pedig Budweistól Gmundenig. Marcheggnél kezdődik a' *délkeleti* állampálya, melly Szolnokig tart (azelőtt az első magyar központi pálya) és terv szerint le a' Banátba és be Erdélybe fog huzódni. *Déli* irányban a' Bécs-Glognitzi pálya három vonalt bocsát ki magából: Bécs, Bruck, Mödling-Saxenburg, Neustadt-Katzelsdorf. Az első vonal az állampályával közelebbről összeköttetésbe fog hozatni; már Laibachig kész és a' Triestig vivő is munkában van. Lombard-Velenczében minden pálya az államé. E' következők: Velenczétől Mantuáig a' Mestre-Treviso mellékvonallal, Veronától Peschieráig, Majlandtól egyfelől Treviglioig, másfelől a' Comoig. — A' postaügy az egész birodalomban igen jól el van rendezve 's kivált a' legujabb időben nagy gond van reá forditva. A' vitelbér leszállitása, a' kezelés egyszerüsitése 's több ujabban felállitott postaállomások 's külhatalmakkal kötött postaszerződések által nagy lendületet nyert. A' telegrafokra is nagy figyelmet fordit a' kormány. Az első telegrafvonal Bécstől Brünnig 1846-ban állittatott föl 's már jelenleg egy 6000 mértföldnyi hálózat nyulik ki a' birodalom majd minden részébe. — A' folyamhajózás legerősebb a' Dunán, 2500—3000 m. terhü hajók usznak rajta, a' komáromi nagy hajók néha 8000 m. terhüek is. Mintegy 6000 nagyobb

hajó jár e' folyamon évenként élelmi és kereskedelmi czikkekkel terhelve, ezen kivül több gőzhajó, mellyeknek száma naponként szaporodik. A' dunai gőzhajózás által a' birodalom kereskedelmére uj korszak derült fel, közvetlen összeköttetésbe jövén Bécs Konstantinápolylyal. Csehország kereskedelme az 1821 és 1824-ben kötött hajózási szerződések által megnyittatván az Elbe szabad hajózhatása, sokat nyert. Osztriának Porosz és Oroszországgal kötött szerződései is jótékonyan hatottak a' folyamhajózásra. A' tavakoni hajózás is igen élénk. A' Gardatón 400 hajó jár, 's e' mellett gőzhajók. Az osztriai és magyar tavakon már csekélyebb az élénkség, valamint a' csatornákon is. A' tengeri kereskedés, daczára azon körülménynek, hogy a' birodalmat csak az adriai tenger érinti, meglehetős élénk. A' legtöbb osztrák hajó a' levantei öblöt keresi fel, aztán a' fekete és azovi tengert, az odessai és tangonrogi kikötőkből gabonát szállitandó a' földközi és adriai tenger kikötőibe; kevés vitorlázik ki Gibraltáron, még kevesebb Amerikába, Kelet-Indiába pedig alig egy kettő. Az osztrák hajók lobogója vörös-fejér. Az összes osztrák marina 1851 elején számlált 9,497 hajót, 260,000 tonna teher és 33,108 emberrel. A' belkereskedés igen élénk. Magyarország, Galliczia, Csehország és Lombardia látják el a' többi osztrák tartományokat gabonával. A' legtöbb marhát Magyarország és Galliczia szállitja. Halakkal a' tengerparti tartományokon kivül leginkább Magyar, Cseh, Morva és Steierország kereskedik. Magyarország és Alsó-Osztriából kevés megy ki az északi tartományokba, selymet Lombardia ád, fát Csehország, Felső-Osztria és Tyrol; műipari czikkekkel a' német tartományok látják el csaknem az egész birodalmat. Magyarországon a' forradalom után a' gyáripar fölöttébb megcsökkent. A' külkereskedést nem lehet virágzónak nevezni. A' főbb kiviteli czikkek: a' selyem, len, gyapot és gyapjuszövetek, vas, réz, ólom, üveg, fa, gabona, marha és bor; a' beviteli czikkek: gyarmati portékák, olaj, bőr, gyapju fonal stb. Legfontosabb a' török és levantei kereskedés, melly több, a' portával kötött szerződéseken alapszik. Az átmeneti kereskedés a' birodalomnak középeurópai fekvésénél fogva igen nevezetes. Középpontja Bécs. Szállitmányai és bizományos czikkei közől a' főbbek: gyapot, déli gyümölcsök, fűszer, festőanyagok, viasz, hal, bőr stb. Szabad kikötők: Trieszt, Velencze és Fiume.

Mi a' birodalom *államéletét* illeti e' következőket jegyezhetjük meg. A' birodalom egy oszthatlan egészet képez, mellynek trónján a' fölséges *habsburg-lotharingiai* császári ház uralkodik. A' fiu-ág kihalása esetében az örökösödés a' leányágra is átszáll, az első-szülöttség és a' rokoni ágazat rendjének jogán. A' trónörökös nagykoruságát, a' gyámságot és koronázást illetőleg családi rendszabályok határoznak. A' birodalom alaptörvényei ezek: a) a' Pragmatica sanctio VI. Károly alatt (1724) melly a' birodalmat oszthatlannak mondja ki, 's az elsőszülöttséget és rokoni ágozat rendjét határozza meg. b) I. Ferencz patensse (Aug. 11. 1804), melly szerint a' birodalom örökös császárság czimet vesz föl. c) I. Ferdinand rendelménye (1836) a' czimet és czimereket illetőleg. d) Patens dec. 2. 1848. I. Ferdinand császár és Ferencz Károly főherczeg lemondanak a' trónról. e) I. Ferencz József uralkodó császár ő Felsége patense dec. 31. 1851. melly eltörli az 1849. 4-dik mart. alkotmányt 's meghatározza a'

birodalom uj szervezetét. A' császár kezében van az összes törvényhozás, végrehajtás, főhatalom a' katonai erő felett, az államhivatalok, czimek, szabadalmak osztása, külhatalmakkali szerződés, had és béke joga stb. A' császári czim és czimer háromféle: a' *nagy*, melly a' külszerződések 's ünnepélyes belrendeletekben használtatik, a' *közép* kevésbé fontos államügyekben; a' *kicsiny* a' császári kéziratoknál, minden magán rendeletekben. Minden kibocsátvány és itélet „Ő cs. k. apostoli Felsége" nevében történik. Az udvar négy főhivatalokra oszlik: a' *főudvarmesteri, főkamarási, főmarschalli* és *főlovászmesteri* hivatalokra. Ezen kivül van nyolcz nevezetesebb udvari szolgálat, aztán a' testőrség, 's a' valóságos titkos tanácsosok, kamarások, 's rendjellel birók testülete, kiknek az udvari ünnepélyeken megjelenni joguk van. Az osztrák *lovagrendek* (ordo) kétfélék: a) a' császáriház rendje: az aranygyapjas és csillagkeresztes rend; b) érdemrendek: Tereziarend, Erzsébet-Tereziarend, csak katonák számára, sz. István, Lipót rendje, a' vaskorona rendje és Ferencz-József rendje, mellyek a' polgáriaknak is adatnak. Ezen rendek jelein kivül osztatnak még számos érdem- és becsületjelek. Az államegységre 's a' nemzetek legfontosabb érdekeire vonatkozólag e' következő testületek állittattak föl legujabban tanácsadói befolyással. 1.) A' *birodalmi tanács*, melynek tagjait a' császár nevezi ki. 2.) *Tartományi és kerületi bizottmányok*, mellyek a' főnemesség és gazdagabb polgárságból neveztetnek ki. 3. *Megyei bizottmányok*, tagjai a' községi előljárók, birtokosok. Mindezeket a' kormány egy 's más ügy felőli véleményadás végett szokta összehivni. A' végrehajtó hatalmat a' császár a' csak neki felelős ministerek által gyakoroltatja. A' ministeriumok e' következők; 1. *A' császáriház és külügy ministeriuma.* 2. *Belügy.* 3. *Igazságügy.* 4. *Cultus és nevelésügy.* 5. *Hadügy.* 7. *Kereskedelem.* 8. *Földmivelés* és *bányaügy.* A' rendőri osztály a' belügyministeriumtól elválasztatott 's attól független, czime: *Legfelsőbb rendőrhivatal.* Az egyes koronatartományokat tartományi főnökök igazgatják, (helytartó, bán, polgári és katonai kormányzó) mint a' tartományi helytartóságok főnökei. A' helytartóságok után a' *kerületi* hivatalok következnek, aztán a' *megyeiek.* A' politikai szervezet végtagjai a' községek. A' rendőrség egyes tartományok és városokban rendőrigazgatóságok, városkapitányságok stb. által gyakoroltatik, mellyeknek szolgálatára a' rendőrszolgák és zsandárok állanak. Ez utóbbi 15 ezredből áll 16,000 emberrel. A' törvényszékek e' következők: *első folyamodási törvényszékek, társas törvényszékek, országos törvényszékek* (Horvátországban báni tábla) 's a' *legfelsőbb törvényszék* Bécsben. A' közigazgatás és igazságkiszolgáltatás az első és második folyamodásu törvényszékeknél el van választva. Az eljárás nyomozó 's a' lehető egyszerü büneseteknél a' társas törvényszéknél szóbeli 's meghatározott számu hallgatók is megjelenhetnek. — A' legfelsőbb tanintézetek közvetlen a' ministerium alá vannak rendelve, a' közép és alsóbb iskolák igazgatóságok alá, mellyek a' helytartóságtól függenek. Minden törvényesen elismert egyház szabadon gyakorolhatja vallását 's joga van belügyei rendezéséhez. A' katholikus egyház viszonya az államhatalommal szemben 1850-ben azon nevezetes változáson ment át, hogy az egyházi igazgatás függetlenebb lett 's általánosan csak a' püspökök kinevezését tartá fel magának

a' császár. A' katholikus egyház áll 13 érsekségből, 60 püspökségből, 2 fővicariusságból; az örmény egyház pedig 1 érsekből. Az egyesült görög egyház: érsekség 2, püspökség 8. A' nem egyesült görögök feje a' carlowitzi patriarcha, a' püspökök száma 10, szerzet és barátklastrom 750, mellyek közől 43 a' nemegyesült görögöké, 2 az örménykatholikusoké. A' német tartományokban lakó protestansokat illetőleg Bécsben egy consistorium létezik, az erdélyi protestansok a' kolosvári és szebeni főconsistoriumtól függenek; a' magyar tartományokban az ágostai hitvallásuakuak 10 püspökségök van, a' helvéteknek 8; az unitariusoknak 1. Az izraelitáknak nincs közös fejök. A' legfőbb rabbi Prágában lakik. *A' központi tengeri hivatal* a' kereskedelmi ministerium alatt van Triestben, felügyelőségekkel Velencze, Fiume és Raguzában. A' postaügyet a' tartományi fővárosokban felállított *főpostahivatalok* kezelik; az illető telegrafhivatal alájok van rendelve. A' tartományokban legfőbb pénzügyi hivatalok az *országos pénzügyiek*. Hatáskörük csak egy tartomány. Ezenkivül vannak még *adóhivatalok* s *pénzügyigazgatóságok* stb.

A' birodalom összes bevétele 1850-ben volt 191,206,457 ft. A' bevételek forrásai ezek: az államjavak, bányajövedelem, direct és indirect adók stb. A' kiadás csakugyan 1850-ben 268,458,080 forintra ment. Több ágai ezek: az államadósság kamatai, udvartartás, közigazgatás és hadi költség stb. A' bevételben meg szokták különböztetni a *rendest* és *rendkivülit*. April elején 1852 az összes államadósság tett $1560^{1}/_{10}$ millio forintot, a' törlesztési tőke öszvegeinek levonása után pedig $1398^{4}/_{10}$ millió forintra apadott. — A' legfőbb katonai hivatalok a' császár közvetlen vezetése alatt álló *főhadi parancsnokság* és *hadügyministerium*. A' tartományi parancsnokságok száma 11, Bécs, Gratz, Prága, Brünn, Lemberg, Buda, Szeben, Temesvár, Zágráb, Verona, Zara. A' jelenlegi állandó hadsereg áll 500,000 emberből, melly öszveg háboru idején könnyen 700,000-re emeltethetik. A' gyalogság e' következőkből áll: 63 sorezred, 20 granátos ezred, 14 határőrezred, 1 csajkás zászlóalj, 1 tiroli vadászezred, 25 vadász zászlóalj. A' lovasság: 18 vasas ezred, 7 dragonyos ezred, 12 huszárezred, 11 uhlánezred. A' tüzérség: a) hadi tüzérség 5 ezred 's egy röppentyű osztálylyal; b) várbeli tüzérség 8 zászlóaljjal; c) a' műtani tüzérség 15 osztálylyal, mellyeknek kötelessége lőszer, tüzérszerek stb. készitése; d) különféle testületek: minők a' várnok test (genie corps) mintegy 11,300 ember, 3 zászlóalj árkász, a' főhadi szállás testülete, katonagazdászati osztályok, zsandárság stb. Hadi tekintetben eloszlik az összes sereg 4 seregparancsnokságra, 's ez 14 hadtestre, mellyek e' következők: 1. Bécs (1—4 hadtest) 2. Verona (5—9 hadtest) 3. Pest (10—13 hadtest). Ide számlálandó még Horvát, Tótország, Dalmatia 's a' határőrvidék zágrábi parancsnoksága. Az első rangu osztrák erősségek: Josephstadt, Terezienstadt, Olmütz, Komárom, Pétervárad, Mantua, Peschiera és legujabban Verona. A' hajóhadi parancsnokságnak Triestben 7 osztálya van, mellyeknek főnökei képezik az admiráltanácsot. A' hadi marina 1852 aprilban számlált mindent összevéve 154 hajót 1038 ágyuval. A' legénység száma oda számitva a' tiszteket is 6000, melly két részre oszlik: 6 század matrózra, 8 század tengeri gyalogságra, hadi tüzérségre, és gépésztestületre. Ezenkivül vannak még hadi flotillák az al-

dunán, a' Gardatón és a' Lago maggioren. Az osztrák statistikát illető legujabb müvek ezek: Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, von *Joseph Hain*, Wien 1852. II. Band. Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates, von *Vincenz Prasch* Brünn 1852.

Osztrák büntetőtörvény, l. IV. köt. Pótlékczikkek: Büntetőtörvény.

Osztrowszky, (Antal, János) gróf, fia a' legrégibb lengyel családok egyikének, melly a' Ravitáktól származik, eldődei közé tartozik a' hires *O. Keresztély*, ki 1410-ben Jagyel király győzelmes sergeit vezeté a' német lovagok ellen, született 1782-ben Varsóban. Atyja, *Osztrowi Osztrowszki Tamás*, szül. 1733-ben, felváltólag a' lengyel köztársaság ministere és tanácsosa, vajda, a' varsói nagyherczegség tanácsának, 's végre az országnak elnöke volt, kinek vezetése mellett a' fiatal O. lelke csakhamar a' közügyek felé irányoztatott. Atyja kivánatára jelen volt azon 4 évig tartott országgyülésen, mellynek eredménye az 1791-ki május 3-ki szabadelvü alkotmány vala. A' nagyszerü látvány, mit egy törvényhozó gyülés ad, élénken megragadá O. fiatal képzelődését, 's megszületett a' legizzóbb patriotismus. O. 1800-ig Lipcsében tanult. Midőn a' francziák Murat alatt Varsóba bevonultak, O. ama díszcsapatba lépett, mellyből a' később olly hires lancier-k alakultak. Az ideiglenes kormány, 's a' királyi kamara és a' polgári kormány alakitása után, O. a' katonai osztály tagja, 's miután Napoleon egy kormányzó bizottmányt állita fel, kormánytanácsos lett. Az 1809-ki országgyülésen, hol atyja mint marschall elnökölt, Brzeziny részéről követ 's az ellenzék oldalán vala. Midőn 1809-ben az Austria elleni harcz kitört, az ideiglenes kormány directorainak egyikévé választatott, 's Varsó védelmezésével lőn megbizva. Az 1812-ki országgyülés alatt a' szövetséges tanács tagja volt. E' hadjárat szerencsétlen kimenete után, ellene mondott Oroszország érdekében a' szövetséges tanács nyilatkozatának, 's Potocki Stanislaussal, a' ministertanács akkori elnökével együtt a' Murat csapatához szegődvén, jelen volt a' lipcsei fegyverletételnél, tanuja vala Poniatowszky szerencsétlen végének, 's fogságba esett, de engedélyt kapott Sándortól visszatérhetni Varsóba. A' szász királynak Lengyelországról lemondása után, O. Antal gróf tagja volt azon küldöttségnek, melly Sándornak a' varsói herczegség tanácsa nevében köszönetet vala mondandó az alkotmányos oklevélért. Ez alkalommal nyeré a' császártól a' sz. Anna, 's visszatértekor a' sz. Szaniszló első osztályu rendjelét. A' 70 éves O. Tamás, mint államelnök, ünnepélyes gyülésben vette át a' kir. küldöttségtől a' lengyel alkotmány oklevelét, 's igy kiálta fel: „*Jaj annak, ki azt megsérteni meri!*“ — Constantin azonban csakhamar elölé a' reményeket, mellyeket királyi bátyja keltett volt. O. Tamás volt az első, ki ezt belátta, 's e' csapást el nem birhatva, meghalt febr. 5-én 1817-ben. O. Antal még azon évben tanácsos-kastélynagy (senator-kastellan) lett. A' tanácsosok kamarájában az ellenzéki párton maradott. Éppen Schweiczot, Franczia- és Németországot utazta volt be, midőn Lipcsében a' 29-dik novemberi forradalom kiütéséről értesült. Sietett a' küzdtérre, de Boroszlóban a' porosz hivatalok által letartóztattatván, csak 22. dec. juthatott Varsóba. Az 1831. jan. 25-ki nevezetes ülésben, hol Miklós császár letétetése mondatott ki, ez ügyben nagy buzgalmat tanusitott, 's egy beszédében atyja fennebbi szavait idézte. Kevéssel e' lé-

pés után a' varsói nemzetőrség és fedezet tábornagya és parancsnokának neveztetett ki. Az uj vajdák választásakor még azon évben e' méltósággal ruháztatott fel. Midőn 1831. aug. havában az országgyülés Bolinowba Skrzyneckihez egy küldöttséget menesztett, hogy őt megütközésre birja, gróf O. is az e' végett kiválasztott senatorok sorában volt, 's a' generalissimus vonakodására tudósitást tett az országgyülésnek, mit Skrzynecki letétetése követett. O. az aug. 15-ki éj következéseit nem akadályoztathatá meg, 's midőn a' ravasz Krukowiecki tábornagy a' néppárt segélyével csaknem dictatori hatalomra vergődött, lemondott a' nemzetőrség feletti főparancsnokságról. Paskiewits megkezdé Varsó ostromát, O. mint önkéntes harczolt a' sánczokon, 's innen, midőn Prondzynski tábornagy az országgyülésnek a' további ellenállás lehetlenségét nyilvánitá, az ülésterembe sietett, hogy élet halálra a' harcz mellett szavazzon. Azonban már késő vala; mert Krukowiecki az elnök, az oroszokkal már egyezkedett, 's a' lengyel csapatok a' prágai hidon visszavonultak volt. O. még aláirta testvérével, *O. Lászlóval*, ki országgyülési marschall vala, a' Krukowiecki letétetését tartalmazó rendeletet, 's aztán mind ketten követék a' hadserget. Zakroczynban, mint az országgyülés elölülője, csak a' harcz folytatásán volt. Azon tervet ajánlá, hogy mennének át a' Visztulán, 's vonulnának a' krakkói vajdaságba, azonban főparancsnok Rybinskynek egy ellenrendelete meghiusitá azt, 's egyfelől az oroszok másfelől a' Visztula közé szorulva, a' hadsereg elszántabb része is, mellynél O. vala, kénytelen volt Poroszországban keresni menedéket. Itt készité O. a' hadsereg nevében ama hires nyilatkozatot Európa királyai és népeihez. Ezen oklevelet, a' lengyel forradalom végrendeletét, 1831. oct. 4-én irta alá a' főtábornagy a' swiedriebnoi főhadiszálláson. O. nejével és 10. gyermekével együtt Francziaországot választá menhelyéül. — Hs.

Otaheite vagy **Taiti**, a' Társaságos szigetek legnagyobbika, azok keleti csoportozatában, földszoros által összekapcsolt két félszigetből áll; ezek közől a' nagyobb, *Nagy-Otaheite* három magas hegykuppal bir, mellyek körül sugárosan csoportoznak a' sziget többi hegyei. Az egész kettős sziget területe mintegy $20^1/_2$ négysz. mértföld. Kláris-sziklákkal van ugyan körülvéve, de több öböl 's jó kikötők is vannak partjain. Ezek legnevezetesbike Matawaiba 's a' Venusfoknáli kikötő, hol Kook első földközi utjában Venusnak a' nap előtti átvonulását vizsgálta. Tevékeny tüzokádókat még eddig nem találtak a' szigeten, de mindenütt nyomait előkori földforradalmaknak. A' sziget őrhegyei mint egy 4000 lábnyira, az Opureone pedig, egy trachithegy 11,500 lábnyira emelkedik. A' hegyi tók, más becses halak közt, különösen angolnával bővelkednek. Termékei mint a' többi Társaságos szigeteknek (lásd Társaságos szigetek). A' népességet némellyek 160,000-re, mások csak 16,000-re teszik. A' népszám apadását a' kereszténvyvallás behozatalának tulajdonitják, mert annak terjesztése óta szüntelen apadóban van, különösen a' hevitő italok 's a' bujasenyv következtében, mikkel az európaiak árasztották el a' lakosságot. A' nép szelid, barátságos és vendégszerető; fehérszinü, sárgáskék árnyalattal, kitünően szép arczvonalakkal 's Australiának eddig ismert népei közt a' legkedvesb. A' szegényebb osztály földmiveléssel fogl alkozik. A' tätowirozás el van törölve; a' legszükségesebb mesterségeket

már a' benszülöttek is folytatják 's az otaheitei nyomdában Nott-tól, ki a' térítők feje volt, a' biblia fordítása, nyelvtan 's otaheitei énekes és imakönyv jelent meg. Otaheite 14 kerületre oszlik. Az államrendszer képviseleti, mennyiben minden kerület évenként két képviselőt küld a' háromévig tartó parliamentre, melly törvényeket hoz, de azok csak az államfő megerősítése által nyernek érvényességet. Angol térítők különösen 1797 óta mentek a' szigetre, hol I. Pomare halála (1803) után, ki egy néptörzs főnökéből királlyá tételé magát, nyertek nagyobb befolyást. II. Pomare király 1812-ben nyiltan a' keresztény vallásra állott 's 1819-ben meg is kereszteltelteté magát. Fia III. Pomare is ki 1821-ben jutott uralkodásra megmaradt a' keresztény vallás mellett, az államszerkezetet alkotmánytörvény által rendezte 1824-ben, ugy hogy azóta Otaheitet teljesen polgárisult országnak lehet tekinteni. A' methodisticus kegyeskedés ugyan mit az angol térítők terjesztettek, nem egyezett a' nép eredeti jellemével, de türhető engedékenységgel vetették alá magukat buzgó papjaiknak, mig 1829-ben a' franczia consul Moerenhoul katholikus reactiót idézett elő, melly ugyan pillanatilag elnyomatott, de 1835 óta franczia térítők által tápláltatván, az angolok 's francziák között egy-, és a' benszülöttek között másrészről heves jelenetekre 's öszveütközésekre adott alkalmat. Az utóbbiak ugyanis 1836-ban elűzték a' katholikus térítőket 's Pomare királynő, ki bátyját 1832-ben követte az uralkodásban, éppen olly szilárdul ragaszkodott a' protestantismushoz mint megelőzői. A' francziák ugyan kivitték egy év mulva, hogy megengedtetett katholikus templomokat épiteni, 's Moerenhoul rábirt öt törzsfőnököt, hogy bár kétértelmü kifejezésekben, Francziaország oltalma alá vessék magukat, de Pomare királynő ennek hatályosan ellentmondott, 's 1843-ban a' franczia zászlókat leszedette. A' franczia admirál Dupetit-Thouars erre őt az uralkodástól megfosztottnak nyilvánitotta, de ügyét az angolok fölvették, 's bár némi erőszakoskodásokkal, meghiusitották a' francziák törekvéseit az Otaheiténi megszilárdulhatás iránt. Sz.

Ottmer (Károly Tivadar), braunschweigi udvari épitész-tanácsos, szül. 1800. januar 19-én Braunschweigban, atyja eleintén az orvosi pályára szánta volt, hajlama azonban az épitészet iránt nyilatkozott. 1816—1819. a' braunschweigi Carolinumban tanult, 1822-ben átment Berlinbe, hol szépészeti, archäologiai, mathematikai, vegy- és ásványtani felolvasásokat, 's az épitészeti és kézműtani akademiában előadásokat hallgatott. Nem sokára a' berlini népszinház épitésére annak vállalkozóihoz terveket nyujtott be, mellyek közhelyeslésben részesülvén, a' királyvárosi szinház épitése lőn rá bizva. 1823. jul. havában letétetett az alapkő, 's már 1824. aug. 3-án be is volt szentelve az uj épitmény. Kevéssel a' szinház felépülte után a' berlini énekművészeti akademia épittetésével bizatott meg, melly 1827. tavaszán már be is volt végezve. Hosszukás négyszöget képez az, két emeletes, az elő- és hátulsó oldalak korinthiai pilasterekkel ékitve, mellyeken a' lapos fedélzet nyugszik. Az igazgató lakán, a' könyvtár szobán és gyakorló termeken kivül van benne egy acusticai tekintetben a' legügyesebben épitett hangverseny-terem, hosszában nyolcz, szélességében öt ablakkal, pilasterek és korinthi oszlopokkal. 1827. tavaszán O. Párizson át Olaszországba utazott, Romában maradt őszig, 1828.

tavaszán meglátogatá Nápolyt, honnan folytonos tervezgetés közt megint Rómába tért vissza. 1829-ben meghivást kapott Drezdából egy uj szinház épitésére, 's elhagyta Olaszországot. Braunschweigba visszatérve udvari épitészmester lett; 's kiadta „*Épitészeti közleményeinek*“ első részét. Midőn az 1830-ki septemberi zendülés alkalmával a' fejedelmi lakpalota elhamvasztatott, Vilmos az uj herczeg, Ottmert bizta meg egy ujnak épitésével. O. ujból Olaszországba utazott, 's csak 1833. mart, 26-án tette le a' herczeg a' fejedelmilak alapkövét. 1836-ban be volt végezve az, 's Wilhelmsburgnak neveztetett el. Az egész több ezer, a' földbe vert czövekeken nyugszik, 's egy hosszu főépületet képez két hátrahajló szárnnyal, mellyek egy, oszlopfolyosókkal körülvett, nagy udvart zárnak be. A' pazar-fénnyel, csaknem tündériesen kiállitott belsőnek méltólag felel meg a' nagyszerü, gazdag és pompás külső. Csakhamar ez épités megkezdése után, O. udvari épitész-tanácsosnak lőn kinevezve. O. különösen a' görög épitészeti modor követője volt. Meghalt 1843. aug. 22-én. — Hs.

Otto, (I. Frigyes, Lajos) 1832 óta Görög király, Lajos bajor király második fia, 1815-ben Salzburgban született. Oettl egyházi tanácsnok, most a' freisingeni papi alapitvány dékánja vezetése mellett alapos nevelést nyert, 's azután Német- és Olaszországban utazott. Az 1832-ki majus 7-kén Francziaország, Anglia és Oroszország mint közben járó hatalmasságok által kötött 's a' bajor király által Majus 27-kén elfogadott egyezmény által Görögország királyává választatott, 's a' görög nemzetgyüléstől 1832. augustus 8-án elismertetvén, october 5-kén a' görög királyi méltóságot elfogadta 's 1833. február 6-kán lépett trónra. 1833 végén székhelyét Naupliából, hol Maurer kormányzósági tagtól az uralkodás és törvényhozásból különös oktatást nyert, Áthénbe tette át; 1835-ben egy a' görög néphez intézett proclamatióban az igazgatás gyeplőit átvette, az addigi ministeriumot feloszlatta, az összeesküvés és lázadás miatt elitélt Kolokotronist és Plaputást szabadságba helyezte, Armansperg grófot birodalmi korlátnokká emelte, megerősitette az Austriával kötött kereskedelmi szövetséget, 1836-ban Németországba utazott, hol (November 22-én) *Amalia*, Maria, Friderika herczegnővel, az oldenburgi nagyherczeg Pál legidősebb leányával kelt egybe. Pénzügyi zavaroknál, mellyekbe a' kormány saját czélirányatlan lépései és a' három nagy hatalmasság elhamarkodott intézkedései által bonyolult, ugy szintén a' görög nemzetiségnek a' feltolt bajor és némettség elleni heves visszahatásainál 's az 1843 végén kitört forradalomban, a' legsulyosabb perczekben is ritka nyugalmat, eszélyt és megfontolást mutatott. 1844. martius 30-kán letette az esküt az uj alkotmányra, de ez által az elégületlenség forrongó eleme még koránt sem volt egészen lecsillapitva (lásd Görögország) — Sz.

Otto (Frigyes, Gyula) braunschweigi vegytanár, született 1809. január 8-án Szászországban, Groszenhainban. Végzett tanulmányai után mint gyógyszertári segéd szülővárosába tért vissza 's ott, jeles könyvtár által ébresztve és segitve, a' természettudományok iránti szeretetének táplálatot nyervén, minden munkásságát azoknak szentelé. 1829 és 1830-ban Jenában tanult, hol Wackenroder gyógytani intézetében mint segéd-

tanár, főleg vegyészeti vizsgálatokkal foglalkozott. 1831-ben mint házi tanitó és vegyész Althaldenslebenbe ment, és 1833-ban mint vegytanár a' braunschweigi földmivelési tanintézethez. Itt 1834—41 években gyógyászati ügyekben különböző ülnöki hivatalokat nyert, miután 1838-ban Giessenben Liebig vezetése alatt is képezte magát. Önálló müvei között legkitünőbb a' „Lehrbuch der rationellen Praxis der landwirtschaftlichen Gewerbe." Ezenkivül irt az eczetgyártásról; 's Graham „Elements of chemistry" czimü műve nyomán dolgozta „Lehrbuch der Chemie" szak-könyvét. — Sz.

Oudinot I. (Károly, Miklós) reggioi herczeg, tábornagy és franczia-ország pairje, született Bar-le-Duc-ben 1767. Atyja kereskedő volt 's az ifju O. is e' pályára volt szánva, de hajlama katonai pályára űzte őt. Tizenhatodik évében lépett szolgálatba a' Medoc-ezredben mellyet 1787-ben elhagyott, de a' forradalom kiütése után abba ujra belépett. A' forradalom hő pártolója levén, 1791-ben a' Maas melléki önkéntesek közt zászlóalj-parancsnokká lőn 's először Bitsch várának a' poroszok elleni elszánt oltalmazása által ismertette meg magát (1792.) Ennek következtében ezredessé neveztetett ki, 's ezredével 1794. junius 2-kán Lautern-nél 10,000-nyi sereg, nagyobbára lovasság támadását tartóztatta fel, 's dandárparancsnok lőn. Neckaraunál (Octoberben) öt kardvágással megsebesitve elfogatott. Öt hónap mulva azonban ujra kicseréltetvén, Ingolstadtnál Moreau alatt ismét megsebesült, mindamellett szolgálatban maradt, 's többek közt Constanz, Feldkirch és Mannheim elfoglalásánál tüntette ki magát. 1799. Aprilban osztálytábornokká neveztetvén ki, részt vett a' zürichi csatában 's mint táborkari főnök ment Massénához, kinek Genua ostrománál nevezetes szolgálatokat tett. 1805-ben az ujon alakult 10,000 főnyi granatos csapat parancsnoka volt, vitézül harczolt Wertingennél, Amstettennél, Runkersdorfnál, hol könnyü sebet kapott; Bécs ostrománál 's bevételénél pedig a' Tabor-hidat foglalta el, az osztrák tüzér kezéből az égő kanóczot kiragadván. Azután jelen volt az austerlitzi ütközetben, 1807-ben Neufchatelt foglalta el, ugyanazon év febr. 7-kén Osztrolenkánál győzött, onnan Danzig alá az ostromcsapathoz ment át, Junius 14-én pedig Friedlandnál az orosz seregnek mind addig ellentállott, mig Napoleon megérkezvén tellyessé tette a' diadalt. Ez évben Napoleon által grófi czimmel ajándékoztatott meg. 1808-ban erfurti kormányzó volt. 1809-ben a' pfaffenhofeni csatát dönté el, nagy része volt az asperni és wagrami győzelmekben, 's tábornagygyá és reggioi herczeggé emeltetett. 1810-től 1812-ig Hollandban viselt főparancsnokságot. Oroszországban a 12-dik hadtest parancsnoka volt, de Potolsknál nehéz sebbe esvén, Wilnába ment, hol nem sokára meggyógyulván a' parancsnokságot ujra átvette, Borisownál és a' Beresinánál hősileg küzdött, itt ujra sebet kapott 's az elfogatást alig kerülheté el. Hadtestével sokat tett 1813-ban a' bautzeni csata megnyerésére, a' fegyverszünet megszünte után Berlin ellen ment, de Grosz-Beerennél megveretett. Ney-vel egyesülve ujra Berlin ellen nyomult, tevékeny részt vett a' lipcsei ütközetben, 's azon évi (1814) ütkezetek legnagyobb részében, jelesen Champaubert, Brienne, Bar sur Aube és La Ferté-nél. A' parisi csata után hódolat nyilatkozatát beküldvén XVIII. Lajos által a' granáto-

sok 's királyi vadászok tábornokává neveztetett ki. Napoleon visszatértekor hasztalan igyekezett csapatát a' király mellett megtartani 's visszavonult Montmorencybe. A' második restauratio után a' párisi nemzetőrség főparancsnokává neveztetett ki, 's midőn e' hivatal a' testőrség feloszlatásával 1828-ben megszünt, pair és minister lőn. 1823-ban Spanyolországban hadtest parancsnok 's Madrid kormányzója volt. Később Párisba visszatért, hol ez idő óta csaknem egészen visszavonulva élt. Mint a' juliusi forradalom párthivét, Lajos Fülöp a' becsületrend nagymesterévé nevezte 1839-ben; 1842-ben pedig Moncey helyébe a' rokkantak házának kormányzójává. — *II. Miklós* (Károly, Victor) az előbbinek legidősb fia, 1791-ben november 3-kán Bar-le-Ducben született; 1809-en kezdve részt vett Napoleon hadjárataiban, ki őt a' fontenaibleaui lemondás után ezredéssé nevezte ki, mi a' Bourbonok által is megerősittetett. Minthogy a' száz nap alatt magát a' császártól távol tartá, a' második restauratio után tábornokká emeltetett; 's mint illyen egy testőrezredet parancsnokolt, utóbb a' saumuri katona-növeldét szervezte. Fivére halálát megboszulandó, ki mint lovassági ezredes Mouley Ismaelnél esett el 1815-ben, Algierbe ment 's az ottani hadjáratban nevezetes részt vett. 1842-ben Maine és Loire megye képviselőjéül választá. Az 1848-ki februári forradalom után is szolgálatban maradt, 1849-ben főparancsnoka volt a Rómába, a' rend helyre állitása végett küldött csapatoknak, és a' várost átadásra is kényszerité junius 2-kán. Innen azonban, a' köztársaság elnökének nem egészen akarata szerint járván el, visszahivatott. — Sz.

Overbekk, (Frigyes), egyike a' Rómában élő német festőknek, szül. 1789-ben Lübeckben, 1806-ban kezde Bécsben müvészete tanulmányozásához. A' korán elhunyt, tehetségdús Pforr Ferenczczel 1810-ben Rómába ment, hol azóta állandólag tartózkodik. Madonnája, mellyet 1811-ben állitott ki, általános elismerést vivott. Ezen elsőbb képei közé tartozik a' királyok imádása (a' bajor király özvegyének birtokában). Ez időben alakult Rómában az irodalmi romantika és nemzeti emelkedés befolyása alatt a' romantika festésziskola. O., ki inkább a' régi olasz és német festészet egyszerüségének hódolt, egyike vala az iskola alapitóinak, kik az akkoron Rómában élt német festészek: Cornelius, Koch, Vogel, a' két Veit, Schadow és Eggers, valamint a' később csatlakozott Schnorr és több másokból állottak. Az első jelentékenyebb mű, mellyel ez iskola figyelmet gerjesztett, a' freskók valának József történetéből, mellyekkel a' porosz főügyvivő, Bartholdy trinita de monti-i villáját felékesitteté; O. 1816-ban festé ahoz József eladatását, 's a' hét száraz esztendőt. A' következő években az iskola még nagyobb figyelmet gerjesztett azon freskók által, mellyekkel Massimi őrgróf villáját felékesitteté; O. öt nagyobb szerzeményt szolgáltatott ahoz, mellyekhez Tasso „Megszabaditott Jeruzsálem"-éből vett tárgyat, 's mellyek rendkivüli tetszésben részesültek. Legremekebb freskóképe vala azonban Sz. Ferencz rózsacsodája az Assisi melletti angyaltemplomban. Olajfestvényei közül, mellyek nem nagy számuak, legismertebb lőn Németországban Krisztus bevonulása Jeruzsálembe. E' képhez, melly most Lübeckben Mária-templomában találtatik, még Bécsben fogott volt, de csak Rómában végezte be, 's 1824-ben állitá ki. Ezen kivül megemlitendő: Krisztus az olajhegyen,

Mária eljegyeztetése, több szent családok, szent József halála, végül a' frankfurti Städelféle intézet birtokában levő nagy kép, mellynél a' vallás befolyása a' művészetre fektettetik. Rajzolatai: Jézus megáldja a' gyermekeket, János pap a' pusztában, a' naimi ifju feltámasztása, stb. értékes bizonyitványai művészi hirnevének. A' romantika iskola alapitói közül egyedül O. maradt egészen hű annak kezdeményes irányához, ő fejté azt teljes egyoldaluságra ki, mivel Rómában maradása, 's a' kath. vallásra való áttérte is egybefüggésben van. Főelve, hogy a' művészet nem magáért és a' szépség kedvéért, hanem a' vallás szolgálatára áll. Egélyes érzelem bensőség, mérséklet és öszhangzat szerzeményeiben, a' formák egyszerüsége és a' kifejezés szépsége nem tagadhatók meg tőle. Ellenben bizonyos idegenszerü közönnyel látszik viseltetni nagy része iránt ama formáknak, mellyek nem közvetlenül az egélyes kifejezés szolgálatára állanak, például megvetése a' meztelennek, 's egyszersmind az antik szobormüveknek is, mellyek a' rajzolat helytelensége és élettelenségében gyakran igen világosan megboszulták magukat a' festőkön. O. megtagadja és megtámadja, nem csak a' classicus régiséget, hanem mindazon festőket is, kik annak hódoltanak. p. o. magát Rafaelt is, 's az utolsó három század technikai szerzeményéről mit se akar tudni. A' milly korlátolt ezért előképeinek köre, mert ő mintául tulajdonkép csak Pietro Perugino iskoláját veszi, ép olly szük azon mutatványainak köre, hol valami erélyest, valami szenvedélyest kell előállitnia; aztán gyakran ismétli magát, 's reminiscentiákat enged meg magának különösen Rafaelből. Állása az újabb művészet közepette mind elhagyottabb lesz, minthogy társai részint elhaltak, részint hasonlithatlanul szabadabb álláspontra emelkedtek, mint például Cornelius. Követői közül legtekintélyesb Steinle. — Hs.

Owen (Robert), egy, mint társadalmi ujitó hires angol, szegény szüléktől született 1771. Newtonban, a' montgomery-i grófságban. A' kereskedelemnek szentelé magát, szorgalom és önképzés által lassanként utánpótlá a' fiatalkori tanulmányok hiányait, 's kinyerte elnökének becsülését. Harmincz éves korában nőül vette egy manchesteri gazdag kézmüves, Dale leányát, ki őt mint kereskedőtárst (associé) a' newlanarki nagy gyapotfonó gyár élére állitá Skócziában. Hogy a' vizerőt használhassa, Dale 1784-ben alapitá e' kézműves falut, ámbár a' többi helyviszonyok nem valának kedvezők. Veje sem boldog falut, sem virágzó kézművészetet nem talált ott. A' csekély számu lakosság, a' három birodalom sepredéke, mindenben hiányt szenvedett, rest, tudatlan, 's vallásos egyenetlenségekbe keveredett volt. O. elhatározta a' munkásokat először nyomorult helyzetükből ragadni ki; elvetett minden kényszert, ugy a' büntetést mint jutalmazást, 's csak jó példa, kölcsönös serkentés, barátságos rendszeres reábeszélés, 's különösen kimerithetlen egyéni jósága által igyekezett hatni. Nem sokára mutatkoztak a' gyakorlati nevelés gyümölcsei. A' munkások közől eltünt az erkölcstelenség, nyomor, visszavonás, 's az üzlet lábra kezdett kapni, mi a' vállalkozóknak szokatlan nyereményt hozott. Ámbár a' munkások csak a' rendes díjt, 's különben semmi osztályrészt nem kaptak, egy neme a' jóllétnek állott elő, egyszersmind a' szükségletek bevásárlását és a' gazdászatot előlegezések által O. nagyban

pártfogolta. A' fonógépgyáron kivül most nagy műhelyek állittattak fel kézműtani iparágak számára. Hasonlókép O. saját költségén egy iskolát állitott fel 600 gyermek számára, hol a' hasonló kezelés még meglepőbb eredményt mutatott fel. A' gyermekek tanulták a' gyakorlati tudományok elemét, izlésüket mivelték táncz és ének által, 's testi ügyességre tettek szert. Sem büntetést sem jutalmat nem kaptak, mégis szorgalom és erény példányai voltak. Már négy év mulva jóllét, erkölcsi és értelmi miveltségben kitünő volt a' gyarmat. Nagy számu utasok látogatták meg évenként a' boldog falut, 's bámulták az átalakulást. Illy eredménytől buzdittatva, O. azon gondolatra jött, hogy mint a' társadalmi nyomor elméleti és gyakorlati javitója lépjen fel. Mindenek előtt 1812 óta kiadá nézeteit „*New wiews of society, ors essays upon the formation of human character*" czimü röpiratában. Hogy nyomor és elfajulás kiirtassék, ez irat szerint, az emberi külső viszonyoknak megváltoztatása, vagy világosabban, az egyesek rendszeres nevelése szükségeltetik. Az elv szerint, melly e' javitásnak alapjául szolgál, az egyén helyzete és cselekedeteire nézve erkölcsileg nem felelős. Minek következtében nem csak dicséret és gyalázat, büntetés és jutalmazás meg kell hogy szünjön és jó akarat lépjen azok helyébe, hanem minden jogok és kötelességekben feltétlen egyenlőség állittassék fel, 's minden felsőbbség, nem véve ki a' tőke pénz és ész előnyeit, töröltessék el. Ez eszmék nagy részvéttel fogadtattak, főként azért, mert a' newlanark-i eredmény szem előtt vala. Több mint félmillio font sterling birtokában, O. tana érdekében számtalan tárgyaló-iratokat osztatott szét, mindenütt nagy népgyülése ket tartott, 's feláldozó készséggel vett részt minden vállalatban, melly a' szenvedő, elhanyagolt néposztályok emelésére czélzott. Csakhamar minden rétegekben, a' parlamentben és kormánytagok közt, sőt az udvarnál is lelkesült párthivekre talált, és az ő elnöksége alatt indittatott meg végre egy aláirási-iv, egy Skóczián kisérletül alapitandó gyarmat felállitására. 1816—18-ban a' parlament a gyárakban dolgozó gyermekek iránt hozandó törvények alkotásánál, az ő' véleményét kérte ki. Ugyanez időben hozta be Angliába a' kisdedóvódákat, mellyek tökéletesitését azonban mások vállalták el. Tekintélyes összegekkel támogatá Bell és Lancaszter kisérleteit; rábirta a' németalföldi kormányt, hogy szegény-gyarmatokat alapitson, 's a' porosz királynak is egy népnevelési tervet küldött, ki ezért sajátkezüleg irt levelében mondott köszönetet neki. Végre 1818-ban az aacheni fejedelmi gyülésre egy igen fontos emlékiratot adott be, a' gépek által megszaporitott munka erő óta lábra kapott elszegényedés növekedéséről. A' társadalmat fenyegető végveszélyt elháritandó, ajánlá, hogy az összpontositott gyárintézetek oszlassanak el, 's a' helyett állittassanak elszórt iparegyletek a' falvakban, hol minden munkás, olly állapotba helyeztessék, mellyben egy darab föld megmivelése által a' legnyomasztóbb szükség ellen biztositva legyen. E' terv ugyan lelkesült pártolasra talált Angliában; de őt magát, a' szeretet és könyörületesség ez apostolát a' legkeményebb vádak érték. Uj tanaiért csakhamar az összes papság harczra kelt ellene, főként pedig midőn O. végre fölingereltetve minden fennálló vallásokat tehetetlenség, természettörvényének megsértése, 's felforgató irányzattal vádolá, 's állitását a' mult és jelenből vett példákkal igazolni törekedett. Még zajo-

sabb lőn e' botrány, midőn még a' radicalismust is megtámadá, mellytől minden akaratot és tehetséget a' nép nyomorának enyhitésére megtagadott.

Gyanusitás és rágalmakkal halmoztatva, mellyek ellenébe ő figyelemre méltó oktatásokat bocsátott ki, e' fölött megfosztatva védőjétől a' kenti herczegtől, ki elhalt, O. 1823-ban az amerikai egyesült államokhoz fordult, hol előitéletek által nem akadályozva, elvei nyomán és saját költségén egy független, azaz, communisticus községet akart felállitani. A' würtembergi Rapp-tól megvásárlá Newharmony gyarmatot, melly Indiana államban a' Wabasch partjain feküdt 30,000 hold föld és 2000 embernek való lakkal, és felszólitá az észtehetség, tőkepénz és erőteli munkások családjait a' telepedésre. De a' communismus elriasztá a' tőkepénzeseket, a' mivelt osztályból pedig csak kevés lelkesült egyén jelent meg. Annál inkább tódultak a' szegények, Északamerika minden megbéjjegzett egyénei, sőt még az erdők kalandorai is a' gyarmathoz. Ez elemek látására O. zavartan nyilvánitá, miszerint egyelőre csak kisérletképen szándékozott egy községet felállitani. Párthivei pedig az anyagyarmat körül cooperativ községeket alapitottak, mellyek inkább vagy kevésbé fogadák el a' communismus elveit, 's nem sokára az egyesült-államok minden részeiben hasonló intézetek, számra mintegy 30 keletkeztek. Daczára a' régibb gyarmatosok legyőzhetlen tunyaságának, Newharmonyban a' nyers termékek igen megszaporodtak; de annyival nagyobb volt aztán az áldozat, mellyre O.-nak a' mivelési eszközök fentartásáért magát elhatározni kelle. A' gyarmatosok csinos szobákban laktak, antik öltönyöket viseltek, táncz, zene és társalgási estélyeket rendeztek, 's e' magasabb miveltség élvei közt eredeti vadságukat vetkőzni kezdék. De már 1826-ban, kész tőkepénz hiányában pótolhatlan deficit állt be, melly eleinte elégületlenséget, utóbb rendetlenséget, 's majd, minden társadalmi kapcsok teljes felbomlását voná maga után. O. végre kényszeritve látta magát, ez egész birtokot ugynevezett gyermekeinek kényére engedni, 's ezzel a' mexikói kormányhoz fordult, hogy Texas gyarmatositása ügyében egyezkedjék. Terve nem fogadtatott el, Victoria elnök csak a' csendes tenger és a' mexikói öböl közt fekvő földet ajánlá neki telepitésre, mellyet O. visszautasitott, mert a' vallást illető feltétlen szabadságot tőle megtagadták. 1827 táján visszatért Angliába, azon czéllal, hogy most már egyedül a' független községek leendő megalapitására készitse elő a' kedélyeket. A' három ország különböző helyein már talált tanitványai által alapitott cooperativ községekre, 's igy az út, terveinek érvényesitésére már meg volt kezdve. Sőt legtehetségesebb tanitványa Combe Abrahamnak sikerült bizonyos szabályzottabb communismus elvén, Edinburg közelében Orbistonban egy virágzó gyarmatot életbe léptetni, de melly 1827-ben mindjárt alapitója halála után, kinek egyénisége tartá fenn azt addig is, hasonlókép megbukott.

Miután O. vagyonának megmaradott részét, csekély kivétellel gyermekeire ruházá, hihetetlen kitartás és fáradozással megkezdé tanitói és küzdelemteljes pályáját. Nem tekintve Londonban tartott heti gyüldéit, 1827—37-ig több mint ezer nyilvános szónoklatot tartott, körülbelől 500 emlékiratot irt minden néposztályhoz, irt 2000 hirlapi czikket, vállalko-

zott 2—300 utazásban, közte két frankhoni utat tett. Számos röpiratai, mellyeket értekezleti alakban osztott szét, legvilágosabb áttekintést nyujtanak eszméiről, a' „*Lectures on a new state of society*“, „*Essays on the formation of human Character*“, „*Outline of the rational systhem*“, és főműve „*The book of the new moral world*“, mellyben magát egy észszerü vallás- és társadalmi rendszer feltalálója és alapitójának nevezi. Ez elméleti törekvések daczára, időt juttatott magának egy inkább gyakorlati munkásságra, melly őt ujonnan a' legveszélyesebb helyzetbe hozá, 's ujabb üldözéseknek tevé ki. Tanitványaival az ugynevezett *Owenitak*kal már 1827 óta lelke lön ama nagyszámu munkás egyleteknek, mellyekből a' *Chartismus* (l. ezt) kiemelkedett. De legfőképen veszélyezteté önmagát egy vállalatnál, melly *National labour equitable exhange* név alatt a' többek közt a' pénz kiküszöbölését tervezé. Egy nagy bazar-t és pénzváltóházat alapitottak, mellynek váltói munka-órák becsével birtak, de a' melly nehány hó mulva 1832. megbukott. Midőn 1834-ben a' munkás-egyletek munkálkodásuk megszüntetése által nagyobb bért akarnának kicsikarni, O. szükségtől kényszerittetve elvállalá ugyan a' pártfogó szerepét, de közbenjárása által mind megbizói mind pedig a' kormány előtt gyanussá tevé magát. E' kemény csapás után Londonból Manchesterbe tevé át lakását, hol a' Mutuellista egylet *(Community friendly society)* élére állott; melly alatta *Association of all Classes, or all Nations* nevet és rendkivüli virágzást nyert, O. elnöklete alatt Májusban tartá e'roppant pénzöszveggel biró egylet évgyüléseit, tervök volt később egy communisticus községgé alakulni. 1840-ben O. Melbourne lord befolyása által Victoria királynő előtt megjelenhetett, mellyért a' felsőházi clerus, névszerint exeteri püspök Phillpotts Henry csaknem illetlen szitkokra fakadt. O. egy nyilatkozványban felelt méltóságteljesen, mellyben rendszerének alapelveit, legfontosabb életeseményei kiséretében közli. A' nézetei terjesztésére alapitott folyóiratok közül, már csak a' „*Star of the East*“ jelenik meg. - Hs.

Ozman, l. *Török.*

Ö.

Örökösödési törvények. E' név alatt értetnek legszélesb értelemben mindazon törvények, mellyeknek czélja: a' javak sorsát a' tulajdonos halála után szabályozni. Újabb publicistáknál elismert igazság, hogy az örökülési törvények az emberi dolgok menetelén 's az összes társasági és politikai állapotokra a' legnagyobb befolyást gyakorolják, 's bár a' polgári törvénykönyv tárgyai közé tartoznak, fontosságukra nézve a' leghatályosb politikai intézkedések fölébe teendők. Ezen törvények, Tocqueville igen alapos megjegyzése szerint, mintegy hatalmukba ejtik a' nemzedékeket már születésök előtt, 's a' társaságra némi biztos és egyforma módra hatnak. Általuk az ember szinte isteni hatalommal ruháztatik fel ké

sőbben születendő embertársai jövendője felett. A' törvényhozó, szabályozván egyszer a' polgári örökösödést, 's meginditván nagy müvét, századokig megnyughatik, mert a' gép saját erejével működik tovább, 's önmaga halad egy előre kijelölt czél felé. Bizonyos szerkezeténél fogva a' vagyont, 's a' vagyonnal együtt járó hatalmat majd néhány kevés egyén körül központositja 's egyesíti, és így aristocratiát teremt; majd ismét más elvektől vezetve, eldarabolja 's elhinti sokak között, és a' democratiának veti meg alapjait.

Ezen előre bocsátott elvből meglehet mérni azon változások fontosságát, mellyek az örökülési rendszerben történnek, mellyek nálunk is az austriai általános polgári törvénykönyvnek behozatala, 's a' Corpus Juris ebbeli rendelkezéseinek eltörlése által létesültek. Az eltörlött ősiségi rendszer szerint a' birtokos az ősiekről — ide értve még az ingókat is — törvényes örökösök létében nem intézkedhetett, de a' szerzeményekről teljes szabadsággal rendelkezhetett a' mennyiben a' Fiscus jogai ellent nem állottak. A' törvény úgy rendelte, hogy ha valaki ősi jószágot eladott, 's ez által törvényes örököseinek rövidséget okozott, köteles volt azt a' maga keresményéből pótolni. Az ősi birtok az osztozó családtagok közt osztály után is közös maradt azon értelemben, hogy ha közülök bármellyiknek magva szakadt, osztály részéről nem rendelkezhetett, hanem az túlélő rokonaira szállt, 's e' közös viszonöröklés joga a' családban örökre, azaz: az osztályos atyafiak legutolsó maradékira is fenmaradt. — Kiterjedt az ősi javaknak ezen természete az örökösödés minden nemei 's ágazataira, ugyanis: magzat hiányában a' közös ősi vagyon a' nemzőkre szállt vissza, kivévén az adományjószágot „haeredibus et posteritatibus" záradékkal, melly a' szülőket magában nem foglalta. Kiterjed továbbá az osztatlan állapotban levő egyik vagy másik testvér szerzeményeire nézve is, mellyeket az osztatlan apai vagy anyai ősi örökség hasznából vagy jövedelméből (s nem másképen) szerzett; ezeket ugyanis testvéreivel osztály alá tartozott adni; sőt ha másképpen azaz: nem az ősi osztatlan jószág jövedelmeiből szerzett is valamit, ez iránti szabad rendelkezése csak addig terjedt, hogy az illy szerzeményt testvérei köz osztálya alá bocsátani nem tartozott, 's magának és gyermekeinek megtarthatta, de ugyanarról, magvaszakadása esetére már szabadon nem rendelkezhetett, hanem testvéreinek és ezek maradékainak viszonos öröklése erre nézve is fenmaradt.— Kiterjedt a' hitvesi öröködésre (conjugalis successio), mert noha az élő házastárs, gyermek 's végintézet hiányában, kimult társának (férjének vagy nejének) szülőit, osztatlan testvéreit 's rokonait a' nem ősi ingókban 's zálogokban megelőzte, — az ősiekben viszont ezek által előztetett meg.

Az ősiséggel czéljában rokon, szinte a' családok fentartására czélzó törvényes intézkedés volt, a' hitrebizott javak, vagy családi diszörökségek (fidei comissumok) u. m. majoratusok és senioratusok intézete, miszerint bizonyos családi javak a' köztörvény alúl kivétetve, osztály nélkül, folytonosan csak egy, meghatározott örökös kezébe jutottak, ki azoknak nem tulajdonosa, csak haszonvevője levén, azokat sem el nem idegeníthette, sem nem terhelhette. Illy hitbizományokat 1723-ig csak a' főrendüek (mágnások), azóta pedig a' köznemesek is alapíthattak mások

sérelme nélkül, tehát szerzett javaikban 's azokat előbb tehermentesekké tévén, — 's királyi megerősítés és kihirdetés mellett, hogy a' hitbizományok felállitását mindenki tudhassa 's azokra ne hitelezzen senki, ha csak pénzét veszteni nem akarta.

Az ősiségi 's egyébb birtokviszonyokat rendező 1852. novemb. 29-ki legfelsőbb nyiltparancs a' magyar örökösülési törvényekre 's azokból eredő viszonyokra nézve következőleg rendelkezett: 1. 1853. majus elsejétől kezdve az öröklött (ősi) és szerzett vagyon közti különbség a' rendelkezési jogra 's törvényes örökösödésre befolyással nem bír. — A' csupán fiágat illető öröklött ősi nemesi javak jelenlegi birtokosai azonban 1856. majus 1-éig (három év alatt) a' fiutódok javára rendelkezhetnek. 2. A' törvényes örökösödést szabályzó törvények az 1853. majus 1-je előtt történt halálesetekre még alkalmazhatók; azontul az általános polgári törvénykönyvnek az örökösödést tárgyazó rendeletei a' vagyon és személyek minden nemeire kiterjednek. — 3. A' régibb öröklési igények, az ezen tárgyra tartozó különféle perekkel (mint: osztály 's örökösödési perek, és a' végrendeletek betöltésére vagy megdöntésére irányzott különféle keresetek, u. m. successionalis, successionali divisionalis, ad implementum, sepositionem, invalidationem testamenti 'stb.) csak úgy érvényesíthetők, ha az illy öröklési igény keletkezése, p. o. az örökséghagyó halála idejétől 1853. majus 1-ig 32 év még el nem tölt, akkor és csak 1854. majus 1-jéig, azaz: a' polgári törvénykönyv behozatalától egy év alatt. — Azontul minden illyen igények 's perek végképp elenyésznek; ha pedig az igények kelte óta 32 év már lefolyt, jelenleg is elenyésztek. 4. Az ősiségi alapon indíttatni szokott örökösödési táblai perek (mint: antiquae successionis, ad exclusionem sexus foeminei, ad aequalitatem juris, ad excisionem quartalitii stb.) ezentul nem léteznek. 5. Az özvegyi és hajadoni jog fenmarad a' régi törvények értelmében; ha e' jogok elenyésztek, az ezen jogokkal terhelve volt javak öröklésére hivatott magánszemélyek vagy királyi fiscus öröklési igényei lépnek életbe, melly igények azonban 1854. majus 1-éig az illető bíróság előtt bejelentendők, 's 1855 majus 1-éig törvény utján érvényesitendők.

A' régibb viszonyok illy elrendezésén túl, 's átalában 1853. Május 1-től kezdve az ausztriai általános polgári törvénykönyv örökösödési szabályai lépnek életbe, mellyek a' volt magyar törvényektől sok pontokban lényegesen elütnek. — A' magyar öröklési jog ugyanis mint az adomány rendszeren 's ősiségen alapult, a' szabad rendelkezést nagyon megszoritotta 's főleg a' család fentartásának alapeszméjéből indult ki; az ausztriai örökösödési jog ellenben az ősi és szerzett, az adományi és nem adományi, a' fiú és leányágat illető vagyon közti különbséget megszüntetvén, lehető legnagyobb tért enged a' szabad rendelkezésnek 's ez által eszközlött szabad mozgalom és keringésnek. Az általános polgári törvénykönyvben nincs ugyan nyoma az ősiségen alapuló örökösödésnek, de teljesitve vannak az öröklési jog philosophiájának legfőbb feltételei, 's egyesitve a' helyes öröklési rendszer elismert lényeges alapeszméi u. m. a' végrendelkezés minél nagyobb szabadsága, a' természetes családi viszonyoknak megfelelő 's a' meghalt tulajdonosnak vélt akaratákoz képest ismerendő törvényes (végrendelet nélküli) öröklés, 's a' köteles részek (Pflichttheile)

és szükséges örökösök (Noth-Erben) rendszere. — A' szabad rendelkezés mellett szól azon kivül, hogy a' későbbi nemzedékeknek a' rég megholtak akaratja általi örökös korlátozása, tagadhatlan fonákság, azon a' természet törvényén alapuló hihetőség is, hogy mindenki, főképpen saját családja 's hozzátartozói javára fogja gyakorolni szabad intézkedési jogát. Más részről azonban lehetetlen helyeselni, hogy a' szerző is olly határtalanul intézkedhessék egész vagyonáról, hogy ártatlan gyermekét, — ha neki úgy tetszik — ok nélkül is egészen kizárhassa. — Ezért lényeges részét képezi az austriai öröködési törvénynek a' köteles részről rendelkezés, miáltal a' végrendelkezés korlátlan szabadsága kellő határok közzé szoríttatik, a' legközelebbi vér javára. Illy személyek, kiket a' végrendelkező nagy okok nélkül, egészen ki nem zárhat örökségéből: a' gyermekek (ide értve ezeknek maradékait is) és a' szülők, (ide értve ezek szülőit is), 's nem véve ki sem egyik sem másik nemet, sőt a' törvénytelen gyermekeket sem, a' mennyiben ezeknek végrendelet nélküli törvényes örökösödésre joguk volna. — A' gyermekeket illető köteles rész áll feléből annak, a' mi őket törvényes örökösödés útján illette volna; a' szülőket illető köteles rész pedig harmadrészéből ugyan annak, a' mi nekik törvényes örökösödés szerint jutott volna. Azonban vannak némelly a' közerkölcsiség és gyermeki kegyelet alapján felállitott esetek, mellyekben gyermekeket és szülőket a' köteles részből is kilehet zárni. — Végrendelet nem létében szélesen kiterjedő törvényes örökösödésnek van az ausztriai jog szerint helye; az örökösödésre jogosított rokonok hat osztályba vannak sorozva, ha ezek közül senki sincs életben, ekkor a' házastársra, 's végre — ha házastárs sincs — a' fiscus örökösödésére kerül a' sor, a' ki tehát az ausztriai jog szerint csak igen ritkán örökösödik. — Nem lévén itt helye a' positiv törvények bővebb előadásának, csak némelly főjellemvonásokat említettünk meg, mellyekben az ausztriai codex szerinti örökösödési jog a' régi magyar jogtul lényegesen eltér. — A' családi hitbizományok azonban jövőre is fenmaradnak. — T.

Őrültek intézetei, l. *Tébolydák.*

Ősiség. A' családok fentartására czélzó középkori intézmény, mellynek lényege abban fekszik, hogy az ősi jószág, azaz: ollyan jószág, melly az utódokra a' nemző és szülő elődökről törvényes örökösödés utján szállott, nem egyesé, nem azé egyedül, ki azt birja és használja, hanem egy egész nemzetségé, 's annak mindazon élő és születendő tagjaié, kik az örökségre most és jövőben számot tarthatnak. E' szerint a' fiú, ősi jószágra nézve, nem is úgy tekinti magát, mint apjának 's anyjának, hanem mint az első szerzőnek örököse, 's egy bizonyos család közös örökségének részese. Az ősiség ezen lényegéből folytak annak minden törvényes következései t. i. hogy a' birtokos az ősiekről, törvényes örökösök létében, nem intézkedhetett; hogy ha az ősit eladta, köteles volt azt a' törvényes örökösök részére saját keresményéből pótolni; hogy az ősi birtok az osztozó családtagok közt osztály után is közös maradt annyiban, hogyha közülök bármellyiknek magvaszakadt, osztály részéről nem rendelkezhetett, hanem túlélő rokonaira volt kénytelen azt hagyni, 's ezen közös és viszonos öröklés joga a' családban, az osztályos atyafiak legutolsó sarjadékaira is, örökre fennmaradt. — Az ősiség azon káros következéseinél fogva,

mellyeket a' nemzeti hitelre, iparra, 's a' jószágok értékére gyakorolt, már egypár évtized óta tárgya volt a' felvilágosodottabb politikusok, nemzetgazdák 's törvényhozók üldözésének. Az ősi jószág ugyanis, a' családhoz ragadott természeténél fogva, csak nehezen 's nagy megszoritásokkal volt eladható, 's az eladónak maradékai a' jószág vevőjét 's annak maradékait borzasztó és hosszadalmas perekkel háborgathatták, minélfogva azután senkinek sem volt kedve a' pereknek kitett birtokot megvenni, 's ha megvette is, kellőleg javitani, szépiteni, és igy a' nemesi birtokok ára, azok természetes értékén alul nyomatott. Az ősiségnek a' peralatti jószág bizonytalanságából, 's az iparnak, javitásnak, jóllétnek 's hitelnek innét származó hiányából keletkezett ezen ártalmai okozák, hogy a' józan közvélemény az ősiség eltörlését, vagy helyesebben mondva: az ősiség azon káros következéseinek, mellyek a' nemzeti hitelre 's jóllétre nyomasztó befolyással voltak, megszüntetését mind hangosabban követelé. Azonban alig volt kérdés, melly több ingerültséget 's több rázkódásokat okozott, mert az ősiség összes jogi viszonyainkon keresztül kasul lévén szőve, ezernyi érdekbe kapaszkodott. Gróf Széchenyi István, nagy reformatorunk, darázsfészekbe nyúlt, midőn az ősiséget bátor és elfogulatlan lélekkel megtámadá. Munkáiban, 's a' Pesti-Hirlap e' tárgyú értekezéseiben annyira kifejtettek lassankint az e' tárgy körüli eszmék, hogy utóbbi években már csak egy vélemény volt az ősiségre nézve, miszerint t. i. az ingatlani (real) hitel emelése az eddigi birtokviszonyokban lényeges akadályra talált, 's hogy a' hitel 's azzal egybefüggő jóllét és vagyonosság a' régi birtokviszonyok, különösen az adományrendszer's ősiség és ezeknek jogi következményei mellett józanul nem képzelhető. Az előbb csak homályosan sejtett, később világosan 's részletesen tárgyalt eszmét kevés idő alatt annyira érlelék 's fejték a' politikai irodalom, 's az ősiség kárhoztatásában pártszinezet nélkül egyetértő 's csak némi részletekben 's formulázásokban különböző hirlapok és gyülési szónoklatok, hogy az „ősiségi viszonyok" módositása minden politikai párt egyik fő jelszava lett. Mindemellett is, minthogy az ősiség ezerféle érdekekbe volt szőve, 's a' bár általánosan érzett, de nehéz természetü baj orvoslása a' legnagyobb ovatosságot igénylé, eleinte csak palliativák 's apró foltozások voltak e' tárgy körül napi renden. Mélyebben bele vágni senki sem mert. De mindinkábbb kezdte az ország érezni, hogy gyökeresb segitségre van szükség. Nevezetesen az 1840-ki országgyülésen meghozott 's életbeléptetett hiteltörvények csakhamar bebizonyitották, hogy ha a' személyes hitel kiegészitésére szolgáló reálhitel az ősiség eltörlése által nem valósittatik, 's az egyoldalu törvényes rendelkezések egyéb mulhatlan feltételei 's kellékei kiegészitetlenül maradnak, a' hazán segitve nincs, sőt a' baj és zavar csak növekedik; 's a' földbirtokos nemesség meggyőződött, hogy illy viszonyok közt valami kell. Az e' téreni orvoslás tehát életkérdéssé lett. Most már átfogóbb 's gyökeresb reformról volt szó. Átlátta a' törvényhozók 's politikai irók serege, hogy az ősiség baján általános és határozatlan, bármilly fenhangzó phrázsisokkal segitni nem lehet, hanem formulázni kell, 's hogy az ősiség úgynevezett eltörlése egyértelmü dolog egy új polgári codex kidolgozásával. Az 1848-ki pozsonyi országgyülésen már illy értelemben tétetett az ősiség tárgyábani inditvány. Az ered-

mény, idő rövidsége miatt, az lett, hogy az ősiség megszüntetése a' 15-ik törvényczikkben elvben kimondatván, 's az ősiségi természetü perek ideiglenesen felfüggesztetvén, egyszersmind új polgári codex kidolgozása határoztatott el. — Az utóbbi politikai események folytán a' gordiusi csomó megoldása, vagy inkább ketté vágása könnyebb lett. Az 1848-diki törvénynek az ősiségi perek folytatását felfüggesztő rendeletet az új ideiglenes perrendtartási rendeletek által is fentartatván, időközben megvitattatott az ősiségi sokágu kérdés, 's 1852. nov. 29-kén megjelent azon cs. nyiltparancs, melly a' birtok viszonyokat tárgyazó eddigi törvényeket 's intézményeket gyökeresen megváltoztatja, 's egy másik, melly az austriai polgári törvénykönyvet Magyarországra is behozta, 's itt 1853-ik évi május 1-től fogva életbe lépteti. —

Az ősiség irodalmára nézve, gróf Széchenyi István ismeretes munkáin, 's a' hirlapok, különösen a' Pesti Hirlap értekezésein 's vezérczikkein kivül, nevezetesb jelenetek: *Gosztonyi Miklós* 's *Zalay Alajos* nagyhirü gyakorló törvénytudóink e' tárgyú röpiratai; 's *Frank Ignácz* jogtanár „*Ősiség és elévülés*" czimü akademiai jeles székfoglaló értekezése (Buda, 1848). Az 1852. nov. 29-ki nyiltparancsnak commentárját, 's annak rendeleteinek a' magyar törvényekkel összehasonlitását irta *Tóth Lőrincz*, (Pesten, 1853). —

Összeesküvés, l. *Felségsértés.*

P.

Paalzow, (Henriette Johanna) szül. *Wach*, német regényirónő, szül. Berlinben 1797-ben, nevekedett a' nemes Wach-család csendes házi körében, 's épen nem neveltetett irói pályára. Mint *Paalzow* porosz őrnagy neje, Berlinben 's Kölnben élt, hol személyessége, 's vonásainak lelkes kifejezése nagy érdeket gerjesztett, 's goethei-dalok lelkes előadása által ismerőseit elbájolá. Házasságának felbomlása után, bátyjával a' hires *Wach* festővel élt, csendes visszavonultságban, mig 1838-ban három kötetes „*Godwic-Castle*" regényével lépett föl, nevét még ekkor ki nem téve. Csakhamar követék ezt 1839 ben „*Thyrnau Tamás*" és 1842-ben „*St.-Roche*". A' két utóbbi magyarra van forditva a' Kisfaludy-társaság Regénytárában; az utolsót pedig *Morier* forditá angolra. E' regények lelkesüléssel fogadtattak, 's ezt megis érdemlik a' leleményesség gazdagsága, a' mese érdekessége, az előadás és nyelv szépsége által. *Paalzownő* nagy mértékben mozditá elő a' német regény becsületét, bár utolsó regénye „*Jakob van der Nees*" melly 1844-ben jelent meg, az előbbieknél sokkal gyengébb. Meghalt Berlinben 1847-ben, 50 éves korában. — T.

Pabst, (Henrik Vilmos) elébb a' hohenheimi gazdászat- és erdőszeti tanintézet igazgatója, hasonló minőségben működik jelenleg Magyar-Óváron, melly állomását 1850-ben fogadta el. Egyszersmind ministeri

tanácsos. Szül. 1798. Würtembergben. Tanulta a' gazdászatot b. Riedesel hessiai és weimari jószágain. 1821-ben szélesebb körü kiképzése végett utat tőn Németország és Belgiumban. Később Hohenheimba jött, hol épen akkor nyilt meg a' gaszdászati intézet. 1823. mint tanár és könyvvivő alkalmazást nyert az intézetben; 1824-ben a' würtembergi király gazdászati tanácsossá nevezte ki, 1829-ben midőn Schwerz oda hagyta Hohenheimot, a' gazdászati tanok tanitásának nagy részét ő vállalta el. Ez időben két munkát adott ki: *Beiträge zur höhern Schafzucht* (Stuttgart 1826) *Anleitung zur Rindviehzucht* (Stuttg. 1829). Az intézet igazgatója Elrichshausennal némi vitákba elegyedvén, mik félreértésekre adtak alkalmat, Hessenbe ment mint gazdászati tanácsos és az ottani gazdászati egyletnek állandó titkára. Tevékenységének sikerült az általa szerkesztett gazdászati folyóirat segélyével az egyleteket termékenyitőkké tenni. Ugyanakkor a' kormány hozzájárulta nélkül Darmstadtban egy gazdászati tanintézetet állitott 's a' tanulók gyakorlati kiképzése végett egy herczegi magánbirtokot bérelt ki. Ezen kivül még más uradalmak is állottak felvigyázása alatt, mellyeket kivált a' juh-tenyésztést illetőleg, igen jó karba helyezett. 1839. az aldunai gazdászati akademia igazgatója lőn, 1842-ben Berlinbe ment, mint pénzügyi tanácsos, 1845. a' hohenheimi tanintézet igazgatója lőn, 1850-ben osztrák szolgálatba lépett és Magyarországba jött. Munkái közől még ezek megemlitendők: *Lehrbuch der Landwirthschaft* (2. köt. Darmst. 1837, 2-dik kiadás 1840; ez magyarra forditva is megjelent *Lónyai Gábortól* forditva. Pest, 1851.) Anleitung zum Kartoffelbau (Stuttg. 1845); ugyan ő adta ki Schwerz irodalmi maradványait. (Literarischer Nachlass. Stuttg. 1845). — g.

Pac (Lajos Mihály) lengyel tábornok az 1830-ki lengyel forradalom idejében, utolsó sarja Pazzi florenzi család azon ágának, melly Lithvaniába szakadt. Született Strassburgban 1780. maj. 19-én, meghalt 1835. aug. 31-én smyrnai utjában. Tanulmányait Franciaországban bevégezvén 1808-ban Spanyolországba ment Bessiéres táborkarához. Részt vett több csatában, megnyerte a' becsületrend keresztjét 's a könnyü testőrlovasság őrnagya lett. 1809-ben az Ausztria elleni hadjáratban igen vitézül viselte magát 's a' wagrami ütközetben a' becsületrend tiszti keresztjével diszitek föl, részt vett az angolok elüzésében Walcheren szigetéről, aztán a' varsói herczegségbe sietett, hol 1810-ben, mint ezredes lépett a' hadseregbe. 1812-ben egész végig részt vett az oroszok elleni hadjáratban egy dsidásezred élén, majd Napoleon dandártábornoknak nevezte ki, kitüntette magát Witebsk, Smolensk, és Malo-Jaroslawetznél, hol eszélyes bátorsága által Napoleont az előnyomuló kozákoktól megoltalmazta és Bessiéres tábornagyot kezeik közől menté ki. A' lipcsei ütközetben, nagy szolgálatot tőn Macdonald és az olaszországi alkirály hadtestének szerencsés összevonásával, mellyért a' Szász király őt a' lengyel Stanislawrend nagy keresztjével diszitette föl. A' lipcsei ütközet után a' becsületrend comthurkeresztjét kapta, a' lengyel legio parancsnokságát, mellyel ugyanekkor megkinálták, szerényen visszautasitotta. Egy évvel később csakugyan átvette azon lovasezred parancsnokságát, melly a' Napoleonhoz hű lengyelekből alakittatott. Mielőtt felszerelésök végét ért volna, nehány századdal az ellenség elé sietett, megszabaditotta

Vitri-le-Français-t 's a' brienni csata után sokat tőn a' franczia sereg fedezésére, midőn az Troyes felé visszavonult. Majd ezrede egészen fölszereltetvén Berry-au-Bachoz vezette 's mart. 5-én a' szövetségesektől két ágyut vett el 's több száz at tett foglyává. A' másnapi csatában a' veszélyesen megsebesült franczia tábornokok távollétében a' régi őrség egész lovasságát ő vezénylette 's a' magas róna megtartása által, melly az egész állás kulcsa volt, időt engedett Napoleonnak segélyt hozni, mi aztán a' csatát elhatározta. Laonnal mart. 8-án, midőn egy orosz négyszögöt szétvert, karja összezuzatott 's Napoleon Párisba küldötte. Itt a' szövetségesek bevonulása előtti napon nehány nemzetőrt és könnyü lovast a' willettei dombra vezetett, mellyet az egész utolsó pillanatig megtartott. Paris bevételekor ezredével Mons felé vonult vissza, és Talleyranddal alkudozásba bocsátkozott a' Napoleon zászlói alatt harczolt lengyelek végett, kieszközölni akarván, hogy azok katonai bessülettel térhessenek vissza hazájokba. Ő maga, ki sem orosz szolgálatba lépni, sem a' Bourbonokhoz szegődni nem akart, a' lengyel csapatok feletti parancsnokságot átadta Klicki tábornoknak 's elhagyta Francziaországot, beutazta Angliát, Skotiát, sok ügyes munkást hozott jószágaira és segitségökkel dospudyi uradalmában telepeket és mintagazdaságot alapitott. 1816-ban párbajt vivott Czartoryski herczeggel Sapieha Anna herczegnőért, ki előbb kezét neki igérte 's mégis Czartoryski herczeghez ment nőül. A' párbaj a' herczegre nézve szerencsétlenül ütött ki, czomjbát érte a' golyó. P. nemsokára aztán nőül vette Malachonska grófnőt. Olaszországba utazott 's onnan nehány művészt és mesterművet hozott magával. Varsói háza és dospudyi palotája a' legpompásabbak közé tartozott Lengyelországban. 1825-ben senator castellanná választatott 's mint illyen részt vett azon bíróságban, melly a' felségsértéssel vádolt titkos társaság tagjai fölött itélt. Szokott függetlenségét ez ügyben is megtartotta. 1830-ban nov. 29-én kiütvén a' forradalom, P. meghivatott a' közigazgatási tanácsba 's a' fegyveres erő feletti legfelsőbb parancsnokságot átvette. Nagy tevékenységet fejtett ki. Chlopicki dictatorsága alatt egymásután tagja volt az ideiglenes kormánynak 's azon bizottmánynak, melly a' haza érdekei fölött őrködött, majd a' nemzeti kormány elnökéül jelölték ki, azonban e' helyet Czartoryski nyervén el, P. ujra a' fegyvernek szentelé magát, 100,000 forintot adott a' fölkelés költségei fedezésére, a' főparancsnoksági méltóságot visszautasitá, 's a' tartaléksereg vezénylését vállalta el, 's egész a' grochowi ütközetig személyes részt vőn minden csatában. E' csata után egész hévvel azon dolgozott, hogy Dwernicki vagy Skrzynecki legyen fővezér 's midőn ez utóbbi kineveztetett ujra átvette a' tartalék sereg fölötti parancsnokságot. Az osztrolenkai csata előtt kevés nappal senatorpaladinná neveztetett ki, azonban e' csatában hét sebet kapván kényszerült letenni a' parancsnokságot. Fölgyógyulása után az országgyülés a' fővezérséggel kinálta meg. Visszautasitotta, mivel nem remélhetett sikert. Részt vett a' Varsó falai alatti csatában, követte a' visszavonuló sereget,'s midőn ez a' porosz határszélt átlépte, Francziaországba utazott. Itt hazafiai megbizták, hogy eszközöljön ki a' franczia kormánytól a' lengyel sereg számára menhelyet. Szerencsétlen menekült társait sokképen segité, sőt végrendeletében is hagyományozott számokra. Megholt

smyrnai utjában, auguszt. 31. 1835., egy leánygyermeket hagyva maga után. — g.

Pacca, (Bartolomeo) született Beneventben dec. 16-án 1756. VII. Pius pápa pénzügyministere és államtitkára, 1801-ben bibornok. Vádolják, hogy nagy befolyásával a' gyönge Piust leginkább ő vette volna reá türelmetlen rendszabályaira a' régi pápai hatalmat illetőleg. A' franczia hóditás végzetes napjaiban, midőn a' pápai hatalom közel állott az enyészethez, P. szilárdan ragaszkodott VII. Piushoz 's Miollis tábornok irányában, ki a' pápa világi kormányjogaiba avatkozott, nagy határzottsággal lépett föl 1808. De Napoleon keveset hajtott reá, 's midőn a' pápa VII. Gergely élevesztett fegyverét használta ellene, egy rendelményt adott ki, melly a' pápát minden világi jogától megfosztá 1809. Fegyveresek rontottak be a' Vatikan csendes termeibe. Pius egész díszöltözetben fogadta őket egyik kezében a' breviariumot tartva, másikkal Pacca bibornok kezét fogva, kihez 's a' körülállókhoz igy szólott: andiamo (engedjetek mennünk). Követte a' pápát francziaországi számüzésébe. Azonban utközben Grenoble-ban elválasztattak egymástól. P. harmadfél évet töltött St. Carlo várában Fenestrellesben, Napoleon bukása után, midőn a' pápai hatalom helyreállittatott, minden előbbi méltóságát visszanyerte. Midőn azonban Murat nápolyi csapatjaival átvonult Román, a' pápával együtt Florencz és Genuába kellett futnia. Murat legyőzése után visszatérvén, élénk részt vett a' chinai téritésügyekben, tervet készitett az egyházi állam egyetemeit illetőleg, 's miután 1816. a' régiségtani akademia pártfogósága rá ruháztatott, 1815. Róma kormányzója lön, 1822-ben pedig tanulmányügy elnöke. E' közben emlékiratain dolgozott, mellyeket három kötetben illy czim alatt adott ki: „*Memorie istoriche del ministerio di S. Carlo in Fenestrelles*". Német forditásban Augsburgban jelent meg 1835. Később ujra két kötetet adott ki a' pápai kormány történetéről. (Orbieto 1831—33, német kiadás Augsburg 1834.) VII. Pius halála után lemondott a' pénzügyministerségről (1824); utóda Galeffi bibornok lőn. VIII. Pius halálakor 6 bibornokpüspök élén állott P. kik a' bibornokpapok és diaconusokkal, mindössze 55-ön XVI. Gergelyt választották pápának. Meghalt 1844 april 19. Rómában. Azon főpapok közé tartozott, kik a' szent széket reformokra nógatták a' pápai alattvalókat illetőleg. — g.

Paez, (José Antonio) rettegett és veszélyes ellensége a' spanyoloknak a' venezuelai szabadsagháboruban a' spanyol uralom ellen. Született 1780. Araguaban az uj-barcelonai rónaság egyik mezővárosában. Marhatenyésztéssel foglalkozott, vad lovakat szeliditett 's mint minden Llaneros (rónasági lakos) kitünő lovas volt. Tizennyolcz éves korában Varinasba utazván anyja örökösödési ügyében, két rabló támadta meg, kiknek egyikét lesújtotta. A' gyilkosság rosz következményeitől tartván egy főrangu spanyol szolgálatába állott, 's ujra a' marhatenyésztésnek élt, mignem Caracasban a' forradalom kiütött. P. lovascsapatokat alakitott földieiből, a' Llanerosokból, kik kitünő lovasok 's az ellenséget szakadatlan háborgatá, minthogy a' Llanerosok soha sem küzdenek zárt sorokban, hanem mint a' kozákok, villámsebesen szétszórva támadják meg az ellenséget 's tünnek el ujra. Midőn Varinas a' spanyolok kezére került, 's ezek

kegyelmet igértek neki több társaival visszatért a' spanyol uralom alá, azonban később csel által még is elfogatott. Bátorsága talált módot, hogy széttörje lánczait, rabtársait megszabaditsa 's Varinosból a' spanyol őrséget kiűzze. A' Llanerosok tábornoknak kiálták ki, 's mint illyen 1813-tól fogva mindennemü helyzetben nagy hasznára volt az independenseknek. Piar guerillafőnökkel egyesülve vitézül küzdött Boves, Cagigol, Cevallos, Morales, Morillo, Yanes spanyol vezérek ellen, csak kétszer veretett meg: 1816. Durantól, 1818. Orlitznál, midőn a' forradalmiak Bolivar vezérlete alatt küzdöttek. 1820-ban az angol katonák közt kiütött kravalt személyes bátorságával nyomta el. 1822-től fogva, midőn Moralest Birgiramo hegyei közt megverte, főhadi szállását Valenciában ütötte föl. Itt és caracasi birtokában élt szakadatlanul. Ez utóbbiban szokta kipihenni magát, régi kedvencz foglalkozását, a' marhatenyésztést üzvén. Bolivar nagyravágyó terveit annyira meghiusitotta P., hogy Venezuela Bolivár uralma 's a' columbiai kormánytól 1829-ben elszakadott és őt helyezte uj kormánya élére. Még ez év dec. 12-én Caracasba indult, 's régi tábornoktársai által támogatva ujra szervezte a' hadsereget, Venezuelat, Maturint, Zuliat, Oronicot védelmi állapotba helyezte, 1830 maj. 6-án Valenciában congressust hirdetett, uj, czélszerü alkotmányt hozott létre, elnyomta a' congressus határzatai ellen Monegas által fölidézett lázadást, 's 1831-ben mint megválasztott elnök Uj-Granada és Quittoval egyesülési szerződvényt kötött, melly szerint Venezuela önállósága biztositttatott. Ezután mint a' haza ünnepelt hőse, ki különben sem irni, sem olvasni nem tudott, falusi jószágán élt gazdasággal foglalkozva, egészen igénytelenül, pompa, fény nélkül, egyedül az öntudatra büszkén, hogy hazájának használjon. Lovait maga lovagolta, szomszédainak mint marhaorvos szolgált, a' bikavadászatban nagy kedve telt, gazdasági dolgaiban maga járt el, csak néha nyugodt függő ágyában, dohányozván 's agg bajtársaival töltvén az időt. Midőn 1835-ben 4 évi elnöksége kitelt, letette hivatalát. Utána Vargas választatott meg, kit az elégületlen párt elüzött, azonban P. szétverte a' lázongókat, visszaállitotta a' rendet 's az elnököt ujra hivatalába igtattatta. 1839-ben ujra Venezuela elnökévé választatott. Később ellenségei ujra elüzvén az ebből kifejlődő tusában elfogatott. — g.

Paganini, (Nicolo) osztrák cs. k. kamaravirtuóz, porosz kir. zenemester, 1827. a' pápai arany sarkantyus lovagrend vitéze, e' század legnagyobb hegedüse, szül. 1784-ben Genuában, hol atyja szegény kereskedő volt, ki meglehetősen hegedült. P. korán kitüntette hajlamát a' zenéhez, 's nyervágyó atyjának alkalmat szolgáltatott, hogy őt mint keresetforrást tekintse, ki aztán az éhség, verés, 's minden kitelhető kinzással ráhajtotta a' hegedütanulásra. Mit a' fiatal Paganini eleinte kéntelenségből tett, azt később a' zene iránti lángoló lelkesülésből tevé. Ő, ki a' gyermekkor játékait soha sem ismeré, nem érzett vágyat utánok, és egészen a' zene és hegedüjének élt, melly reá nézve egyszerre munka és gyönyör, komoly foglalkozás és tréfa volt, annyira, hogy e' körön tul számára nem létezett a' világ. Komoly óráiban a' legnehezebb müveket játszotta, mig tréfából 's mintegy kipihenésül a' legkülönösebb fogásokban találta gyönyörét. Lassan lassan a' tréfa is komoly való és munkává változott. Lelkesülése

és becsszomja napról napra növekedett. Mint 8 éves gyermek már egy sonatát irt, először a' közönség előtt templomi hangversenyekben hallatá magát 's nagy bámulatot idézett elé; mint 9 éves gyermek már a' genuai szinházban változatokat játszott, saját szerzeményét, az akkor nagy kedvességben levő Carmagnolára zajos tapsok közt. Első tanitója Costa volt, egy igen jeles hegedüs. Hat hónap alatt már felülmulá tanitóját 's atyja Parmába vitte Rolla hangszerzőhöz, ki játszatván a' gyermeket úgy nyilatkozott, hogy tőle már nem tanulhat, és a' hires Paerhez küldte. Paer meg a' nápolyi Ghireltihez küldte, kinél félévig gyakorolta magát a' contrapunktban. Ezután atyja felvigyázása alatt, kitől később elvált, miután együttlétökből reá nézve igen nyomasztó viszony fejlődött ki, műutazást tőn Olaszországban, hol csakhamar olly hires lett, hogy már 1813-ban a' legnagyobb hegedüsnek tartották. Azonban az Alpokon túl még mit sem tudtak róla. 1828-ban hagyta oda először Olaszországot 's indult Bécs és Prágán át Németországba. Most egész Európa hangoztatni kezdé dicsőségét. Meglátogatta Franciaországot, Angliát is. Bámulatos művészsége, mellyet közönséges uton meg nem szerezhetőnek hittek, mendemondákra adott alkalmat, mellyeket aztán a' lipcsei zenészeti lapban ő maga megczáfolt, rövid életrajzát adván. Majd hire járt, hogy kedvese meggyilkolásaért, mire a' féltékenység vitte, mások szerint politikai bünért évekig börtönben szenvedett, hol hegedüje volt egyetlen mulatsága, miről három húr lepattanván, sokáig kénytelen volt a' megmaradt gyhúron játszani, mi által a' később annyira bámult technikáját nyerte. Játékát, mellyet a' nyirettyü hordozásban bámulatos készség, tisztaság és biztosság jellemzett, még a' nehéz flageolet játékban is, igen emelte saját egyénisége, melly nem csak a' hallgatókra tőn varázsos benyomást, hanem saját magára is. Midőn ugyanis föllépett, némi gyöngeség, közönyös bágyadtság látszék erőt venni rajta, azonban fokonként hevülni kezdett 's egy egészen lelkesült művész állott a' közönség előtt, ki hihetlen sebesség, erő és gyöngédséggel játszott nyirettyüjével. Jelleme és érzülete felől különbözők a' vélemények. Némellyek fenhéjázó, fösvény és titkolódzónak festik, mig mások szerény, adakozó és nyiltnak. Leghihetőbb, hogy mind e hat tulajdonság megvolt benne, a' mint szeszélye 's csekély emberismerete hozták magokkal. Életét leirták : *Schottky* (Prag 1826) *Schütz* (Ilmenau 1831). 1835-ben visszatért Olaszországba 1840-ben meghalt Nizzában 1,700,000 frank vagyont hagyva hátra. — g.

Pagés, (János Péter) franczia publicista, született Leizben Arriége-departementben, tanult Toulouseban, ott ügyvéd lőn, mint Napoleon hive tüntette ki magát, 's 1811-ben államügyvéd lőn. A' Bourbonok visszatértével hivatalától megfosztatott. 1815-ben, midőn Napoleon Elbából visszatért, egy politikai népgyülés (fédération pyrénéenne) elnökségét vállalta el, 's ujra visszakapta régi hivatalát. A' Bourbonok másodszori visszajövetelekor elfogatott de megszabadult. A' grenoblei zavarokban ujraelfogatván 's ujra szabadon bocsáttatván, 1816-ban Párisba ment, 's bonaparti érzelmü irókkal szövetkezett a' bourbonellenes érzelmü „Minerve" folyóirat kiadására. Számos czikkeket irt a' „Renommée" „Courier français" és „Constitutionel" napi lapokba 's a'

juliusi forradalom után hivatalt vállalt. „Histoire de l' assemblée constituante“ (Paris 1822) czimü munkáján kivül több apró röpiratokat irt, minők: „Principes genereaux de droix politique“ (Paris 1817), „Des elections de 1821“, „De la censure“ (1837 három kiadásban) stb. A' kamarában Saint-Gironi képviselte. Eleintén hive volt a' juliusi kormánynak, majd látván, hogy Lajos Fülöp rendszere mind inkább korlátoltabb 's elégtelen a' franczia népnek, többször hevesen megtámadá. Meghalt Toulouseban Oct. 7. 1836. — g.

Paget, (János) szül. Angliában 1810 körül. 1832 után utazás végett meglátogatta a' szárazföldet, 1836. évben sokáig időzött Magyar és Erdélyországban, 's e két utóbbi országról uti rajzot adott ki Londonban, melly e' nemben nem csak az angol, hanem az összes európai irodalomban legjelesebb (német forditásban is megjelent). Csak rövid látogatásra ment vissza hazájába, 's midőn visszatért nőül vévén b. Wesselényi Polixenát állandóan Erdélyben telepedett meg. $184^{6}/_{7}$-ki erdélyi országgyülésen honfiusitást nyert. A' társadalmi téren élénk munkásságot fejtett ki uj hazája javára. Jószágokat vásárolván az okszerü gazdászat különösen a' lótenyésztés körül sok hasznot tett Erdélynek. Az egyleteknek is buzgó tagja volt, sőt maga is egy angol olvasó egyletet alapitott, mellynek könyvei az erdélyi muzeumra voltak szállandók. A' forradalom után ujra visszszament Angliába családjával együtt 's jelenleg is ott él. Neje a' magyar irónők közt egyik legjelentékenyebb név. Munkája czime: „*Utazás Schweitz és Olaszországban*“ (Kolozsvár 1841. két kötet). — g.

Pairek, pairkamara l. *Felsőház.*

Paixhans, (Henrik, József) franczia mérnök született Metzben jan. 22. 1783. Képezte magát a' politechnikai intézetben, aztán a' tengeri tüzérségbe lépett 's jelenleg tábornok. Mint iró e' következő művei által ismeretes: „Considerations sur l'artillerie“ (Paris 1815) „Nouvelle force maritime“ (Paris 1821) „Force et faiblesse de la France“ (Paris 1830). Éles esze sok javitást födezett fel, mellyeket a' tengeri tüzérségnél igen jól alkalmazhatni. Nevezetesen oda munkált, hogy a' franczia kormány minél nagyobb öblü (caliber) sugárágyukat alkalmazzon a' tengeri tüzérségnél. Ezen ágyuk mellyek részint nevéről (canons à la Paixhans), részint bombaágyuknak neveztetnek, nem csak a' hajókon, hanem a' partvidékek védelmében, sőt a' várostromokban is nagy sikerrel alkalmaztatnak. A' nagyobb és nehezebb ágyuk különösen azzal tünnek ki, hogy biztosabban találnak, 's a' hajókon nagyobb pusztitást visznek véghez, czélszerüségöket növelte még azon körülmény, hogy P-nak sikerült a' cső és talap ügyes összeállitása által a' szükséges hajlékonyságot megadni nekik. — g.

Pajol, (Claude Pierre) franczia tábornok és pair, szül. febr. 3-án 1772-ben Besançonban, hol atyja parlamenti ügyvéd volt. 1789-ben Párisba jött jogot tanulni, de a' forradalom napjaiban önkéntesnek csapott fel 's a' határszélre ment. Valmynál hadnagy lett 's a' rajnai hadjáratban fokról fokra emelkedett, mig Schweitzban ezredesnek neveztetett ki. Mint illyen kitünően viselte magát Olaszországban, kivált Moreau alatt Hohenlindennél. Napoleon 1805-ben az ulmi csata után dandárparancsnok-

ká emelte 's e' minőségben vett részt az 1806. és 1807-ki hadjáratokban. 1809-ben vitézül harczolt Regensburg, Esslingnél 's a' wagrami győzelemre sokat tett. Az orosz hadjáratban (1812) a' Davoust hadtestének előcsapatját vezérelte, először kelt át a' Niemenen, jun. 24. több fontos helyeket elfoglalt, 's Mohilewnél hg Bagration tüzértelepét semmivé tette, miért a' császár osztálytábornokká nevezte ki. Nagy bátorságot tanusitott Moszkva ostrománál. Noha a' visszavonulásban megsebesült, mégis élénk részt vett az 1813-ki eseményekben. Egy ujabb sebe miatt, mellyet Wachaunál kapott, kénytelen volt elhagyni a' hadserget. Az 1814-ki hadjáratban Seine-Yonnenál a' figyelő hadsereg parancsnoka volt, 's igen elhirült a' montereaui hid védelme által. A' restauratio alatt ujra szervezte a' hajdan általa vezénylett ezredeket. Napoleon visszatértekor pair 's az első lovassági hadtest parancsnoka lőn, mellynek élén befolyt a' lignyi győzelemre (jun. 18. 1815); 18-án Namurt bevette és sietett helyreállitani az összeköttetést Dyle felé. Midőn azonban a' waterlooi vesztést megtudta, csatázva vonult Namuron át Páris felé 's követte a' hadserget a' Loire megett. A' Bourbonok most már számüzték a' hadseregből; később azonban fölkérték szolgálatát, azonban ő azt visszautasitá. A' juliusi forradalom hirére Párisba sietett 's jul. 29. a' mozgalom élére állott és Gérard alatt másodparancsnok lett. August. 3-án az ideiglenes kormány avval bizta meg, hogy X. Károlyt a' főváros közeléből üzze el. 1500 fegyveres élén, kik, hogy hamarább odaérkezzenek bérkocsikba ültek, 's követve mintegy 10,000 emberből álló katonákkal vegyes népcsoporttól, Rambouillet felé tartott 's éjféltájt már szemben állott a' királyhoz hű maradt csapatokkal. Az első puskalövésre a' király visszahuzódott Rambouilletbe, hova P. már korán reggel bevonult 's elfogadta a' kir. csapatok hódolatát. Az uj kormány az első katonai kerület parancsnokságával jutalmazta meg szolgálatát és pairi rangra emelte. A' juliusi dynastiának nagy szolgálatokat tett az összeesküvések és kravallok elnyomásában, 's még is oct. 29. 1842-ben szolgálatától fölmentetett. Kinálták ugyan a' Louvre kormányzóságával 's a' király oldala mellett hadsegédi állomással, de nem fogadta el. Meghalt 1844-ben. — g.

Pál Vilmos, würtembergi herczeg, nagy tudományos utazásairól hires, szül. Karlsruheban Sleziában jun. 25. 1797. Atyja Eugen herczeg, testvére a' meghalt Fridrik királynak, 1806-ig porosz szolgálatban volt 's 1822-ben halt meg Meiningenben; anyja Stolberg-Geldern herczegnő, férje halála után Eugen idősb fiánál élt, ki 1788-ban született, 's orosz tábornok. P. V. herczeg nagybátyja udvarában Stuttgartban növekedett 's eleinte nem látszott valami jeles tehetségünek; 1806-ban a' gyalog őrség kapitánya lőn 's 1815-ben ugyanezen ranggal porosz szolgálatba lépett. 1822-ben oct. 17-én indult amerikai utjára és számtalan veszély közt vizen és szárazon, miután hajótörést is szenvedett, 1824 elején újra visszaérkezett Havre de Graceba. Oda hagyta a' porosz szolgálatot. 1825-ben nőül vette Thurn és Taxis Zsófia herczegnőt, majd elvált tőle 's ujra utnak indult. 1829-ben Bordeaux-ba hajózott második amerikai utját teendő. Ujra sok veszélyt állott ki, de kárpótlásul derék természettani gyüjteményt hozott haza, melly a' morgentheimi várban, a' herczeg jelenlegi lakása, van fölállitva 's bárkinek igen szivesen megmutatják.

1839. Egyiptomba utazott, hol az alkirály nagyon előzékenyen fogadta. Innen 1841-ben tért vissza. — g.

Palacky Ferencz, Csehország történetirója, kitünő nyelv- és történetnyomozó, szül. jun. 14-én 1789. Morvaországban Hasdlavicsben. Tudományos kiképzését Pozsony és Bécsben nyerte. Még 1818-ban föllépett az irodalmi pályára Saffarikkal együtt a' „cseh költészet elemeit" adván ki. Ez és más munkái : „A' szép elmélete" (1821), „Általános története a' széptannak" (1822), tudománya és jeles tehetségéről tesznek bizonyságot. A' cseh nyelv és történet alapos tanulmánya végett 1823-ban Prágába ment, hol aztán gr. Sternberg rábeszélése következtében megtelepedett, 's a' cseh nyelv, történet és irodalom érdekében hatályosan működik. Magán és közlevéltárak, könyvtárakból, a bécsi, müncheni és vatikáni kéziratokból jeles gyüjteményt és oklevéltárt állitott össze a cseh történetet illetőleg. 1817-ben átvette a' nemzeti muzeum német és cseh folyóiratának szerkesztését, 's mindkettőt jeles czikkekkel tette érdekessé. A' német folyóirat csakhamar elenyészett, a' csehet egész 1838-ig folytatta, mikor aztán Saffariknak adta át. 1829-ben a' cseh rendek P.-t az ország történészének választották élethosszig járó évpénzzel, azonban e' hivatal csak Ferencz császár megerősitése után nyert megerősitést. A' rendek feladatául tüzték ki, hogy Pubitska cseh chronologiai történetét folytassa, majd elfogadták az ő tervét, mellyszerint Csehország történetét javitott és szélesebb kidolgozás alá kell venni, 's elhatározták azt saját költségökön kiadni. Már több kötet jelent meg belőle német nyelven. 1840. óta „Archiv czesky" czim alatt cseh történetet illető oklevél gyüjteményt ád ki. Többi munkái következők : „*Würdigung der alten bömischen Geschichtsschreiber*" (Prag 1830) pályamü ; „*Synchronistische Uebersicht der höchsten Würdenträger, Landes- und Hofbeamten in Böhmen*" (Prag 1832); „*Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken*" (Prag 1833); „*Literarische Reise nach Italien im J. 1837 zur Aufsuchung der Quellen der böhmischen und mährischen Geschichte* (Prag 1838); „*Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache*" (mit Saffarik Prag 1840. 1829-ben kiadta a' „*Scriptores rerum bohem.*" czimü munka harmadik kötetét is. 1848-ban tevékeny részt vett a' politikai ügyekben, 's a' birodalmi gyülésre követül választatott. Jelenleg egészen az irodalomnak él. — g.

Palafox, a' spanyol függetlenségi háboru egyik vitéze, elhatározott hőse, megh. 1847. febr. 18. Madridban. Hosszura nyult életének nem volt azon öröme, hogy hazáját boldognak lássa. Nevét a' tartóssága 's makacssága által rettenetes hirü saragossai ostrom tette halhatlanná ; 1808. dec. 21-étől 1809. febr. 20-áig ő vezette a védelmet. Minden ház egyegy vár volt, minden zárda és egyház egyegy citadella, minden utcza torlaszok lánczolata, 's a' ki megadásról szólt, halált mondott magára. Halottak halmai feküdtek az utczákon, 54 ezer ember vérzett el. *Palafox* beteg lett, de ez nem tántoritá ; csak akkor hanyatlott bátorsága, midőn Saragossa védszentének temploma ingani kezdett. A capitulatio megtörtént, 's Palafox, annak feltételei ellenére, foglyul vitetett Francziaországba, hol 1824-kig Vincennesben ült, mig ez év győzelmei megszabaditották. Hazájában azóta csaknem észrevétetlenül élt. — T.

Pálffy Albert, született 1823 körül Nagy-Váradon. 1842-ben Pestre jött, mint juratus, de idejét joggyakorlat helyett a' franczia irodalom tanulmányozásával tölté. 1843-ban néhány novellát közlött a' lapokban, mellyek kevés figyelmet gerjesztettek. Petőfivel, ki 1844-ben telepedett Pestre, szoros barátságot kötött, 's mindvégig jelentékeny befolyással volt reá. Nagy szegénységben élt 's 1845-ben „Magyar millionair" czim alatt egy regényt irt, mellyet sem a' közönség, sem a' kritika nem fogadott kedvezőn. Azonban az „Életképek" és „Pesti Divatlap"-ban megjelent csinos novellái által némi hirre tett szert. Egyike volt azon 10 irónak, kik elhatározák, hogy többé lapokba nem irnak, 's egy általok alapitandó folyóiratban fogják kiadni müveiket. Ez egylet részint a' szerkesztők ellen volt intézve, részint a' régibb irodalom ellen. Az ifju irodalomnak akart közlönye lenni irodalmi és politikai szinezettel. P. tevékeny részt vett az egylet gyüléseiben. Inditványozá, hogy az ifju irodalom „magyar romantikusok" nevet vegyen föl, 's küzdjön a' democrata eszmékért, a' népnemzeti alapra fektetett költészet mellett, mellyre Petőfi annyi szerencsével lépett föl. Azonban az egylet különböző okok miatt fölbomlott 's közlönyéből *(Pesti füzetek)* egyetlen szám sem jelent meg. 1846-ban P. egy uj regényt irt „Fekete könyv" czim alatt, mellyben már nagy haladást tanusit. 1847-ben a' „Pesti hirlap" ujdonságait irta, kitünő könnyeden és elmésen. 1848-ban a' forradalom kiütése Pesten találta. A' „Márczius tizenötödike" czimü napilap szerkesztését vállalta el, melly a' „Nem kell táblabiró politika" jelmondatot tüzte zászlójára. E' lapot eleinte csak a' fővárosban olvasták, 's mint pártközlönyre kevés súlyt helyeztek. Vakmerő cynismussal támadta meg a' ministeriumot, az ország legtiszteltebb férfiaival, 's a' respublika mellett kezdett izgatni. A' vidéken roppant boszankodást idézett elő. Az olvasó egyletek megégették 's egymást érték a' fővárosban a' bizalomszavazó küldöttségek az ország legtávolabbi megyéiből is. Azonban a nemzetgyülés megnyiltával közönsége napról napra növekedett. Ő és társa *Csernátoni* merészebb húrokat kezdettek pengetni, miután egy pár klubban hatalomra vergődtek 's a' nemzetgyülésen néhány követet pártjokhoz számláltak. Lapjok ekkor neki kezdett egészen a' nép szenvedélyei és hiuságának tömjénezni 's tárháza lőn minden gúny, rágalom és izgatásnak, mit a' pillanat hatásaiból vezetett utczai politika, sértett hiuság, ifju rajongás és számitó önzés a' kormány ellen csak kigondolhatott. Egyedül a' pénzügyministert kiméltek 's ugy mutatták föl a' népnek, mint a' kit a' ministerium terrorizál. Nem birván sem alapos journalistikai miveltséggel, sem államférfiui tanulmánynyal, csak az általános kérdéseket érintették, részletekbe soha sem bocsátkoztak, eszméiket ritkán tudták formulázni, vitatkozás helyett polemizáltak, 's csak rontani lévén hivatások, valami ténylegessel elő nem állhattak. Azonban a' gúny fegyverét jól villogtatták, ügyesen felhasználták a' pillanat előnyeit, a' kormány nehéz helyzetét 's a' ministeri párt bátortalanságát, ismeret és tehetséghiányukat merészség és elménczséggel pótolván. P. elmés, piquant stylista volt, 's a' táblabirók iránt, kiket novelláiban annyiszor tett nevetségessé, könnyen felkölthette a' nép ellenszenvét, melly a' könnyed irmodor miatt leginkább lapjából kezdé meriteni nézeteit. Az octóberi események látszólag igazolván eljárását, az elébb kine-

vetett, később gyülölt és félt 's épen ezáltal jelentékenységre emelkedett lap hatalommá vált. A' honvédelmi bizottmány ugy hivé, hogy érdekében van, ha magának megnyeri. Hivatallal kinálta meg szerkesztőjét, mit az elfogadott. Ekkor P. rendszeres izgatást kezdett a' monarchia ellen 's kezdé kijelölni a' tényeket, miket a' forradalom ügye követel. Azonban a' magyar nép józan esze viszhang nélkül hagyta összes inditványait. Debreczenben veszteni kezdte elébbi hatását. Hiányzott a' fővárosi nép, illető eleme, aztán ellenében egy hasonlókép elmés, ügyesen de több alapossággal szerkesztett napilap *(Esti lapok)* lépett föl, melly gyöngéjére tapintott 's pártja főnökeit épen ugy nevetségessé tette, mint erkölcsileg compromittálta. Midőn a' kormány Pestre tette át székhelyét, ujult erővel fordult az uj ministerium ellen 's magát a' kormányelnököt is megtámadta, kit eddig kimélni látszott. Lapja betiltatott 's ő fogva vitetett Szegedre. Még a' világosi fegyverletétel előtt kiszabadulván, eltünt 's azóta nyomát veszité a' hír. Novellái, mellyek még 1848. elején nyomattak ki, 1850-ben kerültek a' közönség elé „*Egy földönfutó hátrahagyott novellái*" czim alatt (Pest, 1850. két köt.). A' magyar irodalom figyelemre méltóbb termékei közé tartoznak, 's épen nem politikai irányuak, 's még kevésbé árulják el cynikus vagy forradalmi érzületét. Csató után ő képezett leginkább ellenzéket a' pedáns és czifra előadás ellen, az egyszerü és könnyed mellett küzdvén. Ennek köszönheti leginkább journalistikai hatását is, mert csak szépirodalmi miveltséggel birt. Mind végig legerősebb oldalai maradtak az élénk könnyed előadás, egyszerüség 's a' kör, honnan történetét és személyeit meriti. A' legegyszerübb meséből is legtöbbször meglepő cselekvényt bonyolit 's csekélységet is érdekesen ad elő. A' cselekvényt mindig ott kezdi, a' hol kell, 's bevégzésekor minden alkalmatlan jelenést, mi a' hatást gyöngithetné, gondosan kerül. Meg tudja találni az illető alakot, 's olly nagy szenvedélyeket soha sem tárgyal, mellyek egy novella szük körében ki nem fejthetők. Jellemzései rövidek, de egy pár oda vetett vonással egész képet rajzol elénk. Nehány szóval többet mond, mint más lapokon. Jellemeit nem leirásokban, hanem a' párbeszéd és cselekvény drámaiságában igyekszik kifejteni. És itt igen szerencsés. A' párbeszédeket bámulatos könnyedség- 's élénkséggel kezeli, 's a' mellett nyelve hajlékony, kellemes, néhol olly finom, hogy csaknem a' franczia regényirókéval vetekedik. Személyeit nem valami phantasticus világból, vagy torzitott események légköréből veszi, hanem az életből. Leginkább a' nemesi élet társas köreiben és a' salonokban mozog 's a' magyar élet sok kedves oldalát tünteti föl. A' kor, mellyből ir, legtöbbször a' jelen, 's a' multba téved, legörömestebb a' 18. század hajporos magyarjairól regél. Azonban müvei alig hagynak többet magok után, mint egy kellemesen töltött óra utóizét. Mulattatni kiván olly értelemben, mint a' müveltebb körökben szokás. Természetesen bele kell tévednie a' csinos ürességbe. Megvetni látszik azon töméntelen eszközt, mit a' költészet nyujt valamelly mű tökélyére. Az élet és szenvedélyeknek csak fölszinén jár. Mély és uj reflexiót ritkán mond. Néha csak vázol, melly sokszor müvészi ugyan, de többször erő hiánya. Komikum és tragikuma nem emelkedik a' költőibb regiókba, mintha ezt unalmas vagy nevetségesnek tartaná. Novelláiban kevés eszme, semmi világnézet. Feltünően csak egy huzódik

rajtok át : gúny a' táblabirók ellen, miből ő magyar philistert alkot, 's üldözése mindannak, mi a' bon tonnal ellenkezik. Innen van aztán az, hogy társas életünket nem mindig ollyannak festi, mint a' minő, hanem a' millyennek lennie kellene. A' nemzetiségi tekintetben eltér az 1848. előtti irodalmi hangulattól. Nem sokat ad a' külsőségekre, mellyeket a polgárisodás már minden nemzetnél egyszinüvé tett, de annál többet a' lényegesekre 's ezeknek alapján akar ő Pestből egy második Párist teremteni. Ügyes journalista, jeles beszélyiró, gyönge politikus, szintelen mély meggyőződés nélküli forradalmi ember, kit sértett hiuság, ifjukori nélkülözésből fakadt sötét és blazirozott kedély hányt a' politika izgatottsága közé, hol jellemének egész daemoni része kifejlett, a' nélkül, hogy bármi tekintetben valami bámulatost alkosson. — g.

Palmerston (Temple Henrik János) viscount, mint britt minister, általánosan ismert államférfi, 1784-ben oct. 20-án született. Utóda a' hires sir Temple Vilmosnak, ki családját a' Buckinghamoktól származtatá, melly a' 17-ik században Irlandba települt. P. a' harrowi iskolába járt 's később az edinburgi és cambridgei egyetemet látogatá. 1805-ben az alsóház tagjává lőn, hol éles ész 's tevékeny ügyesség által tüntette ki magát. Fiatal 's világfi létére is Portland minister által tengerészügyi lorddá lőn kineveztetve, 's midőn az 1809-ik év octoberében a' Perceval-ministerium megalakult, Palmerston a' hadügyi osztály államtitkára lőn, melly hivatalt az egymásután következő Castlereagh-, Liverpool- és Canning-ministeriumok alatt is megtartott. A' közvélemény őt a' Tory-párthoz számitá, 's nem is lépe fel előbb önállólag, mint 1828-ban, miután a' kormányt Wellington vette át. Az emlitett év majus havában Huskisson és Grant, a' későbbi lord Glenelggel együtt, a' Canning pártjához csatlakozandó, kilépett a' cabinetből. Ő a' katholikusok emancipatiója mellett nyilatkozék, de a' whigek további reformtörekvéseinek ellenszegült, 's szilárdul állt meg e' középuton, mindkét párt gyülölete daczára, minek következtében parlamenti székéről, mellyet 1811 óta mint a' cambridgei egyetem képviselője foglalá el, lemondani kényszerült. De kevéssel ezután ujra megválasztaték 's a' portugal és görög kérdésben elhatározott whigként lépe fel. Miután e' párt 1830-ban a' kormányt kezébe vette, P. mint külügyek vezetője minden fontosabb, belső vagy külső ügyekre nyomatékos befolyást gyakorolt, 's pártjának e' kormányzási időszakában ollykor ingatag, sokszor igen merész és mindig a' legtevékenyebb szellemet mutatá. (lásd N.-Brittania). Ő vivta ki a' békét, mellynek diadalra juttatását Wellington kivihetlennek nyilvánitá, a bonyolult belga ügyet avatott kezekkel tevé megoldhatóvá, 1834. évi april 22-kén a' pyrenei félsziget alkotmányos országai érdekében Angol-, Franczia-, Portugal- és Spanyolországot egy *négyes szövetségre* birá, 's tengertúli államokra is hatalmasabb befolyást szerze honának. 1838 óta oda forditá igyekezetét, hogy az orosz befolyásnak gátokat vessen utjába, 's ezért Austria és a' portával nagy fontosságu szerződést kötött. De eddigi politikája és a' négyes szövetség nem némiták el Frankhonnak Egyptom és Syriábani törekvései iránt; — a' franczia befolyásnak egész sulyával állitá szembe önmagáét, és 1840-ben a' többi nagyhatalmakat egy szerződvényben egyesité, mellyszerint Franciaország a' keleti ügyekbeni részvételből kizáratek, mi által

a' világbéke lőn koczkára téve. Ezt nemcsak ellenei, hanem saját barátjai is kárhoztaták, rá elsietés, könnyelműség 's ingatagság vádjait szórták. Hasonló roszalást kelle, legalább elleneitől, canadai politikája 's az Afghanistán és China ellen inditott hadjárat miatt türnie. Még e' háboruk bevégzése előtt, 1841-ben tiszttársaival együtt a' kormányról lelépett, helyöket a' tory-knak hagyván. A' Peel-ministerium politikájának az alsó házban szokott ügyességgel dolgozott ellene. Az 1845. évi minister-crisis neki és pártjának meghiusitá reményét egyhamar a' kormányra juthatni. Ennek következtében utazásra indult és legelőször Francziaországot látogatá meg. De már a' következő évben Peel ministeriuma megbukott 's ő a' tárczát lord John Russel-nek adta át. P. ujra a' külügyek vezetésével lőn megbizva 's főként 1848. és 1849-ben a' szárazföldi államok rázkodásait ügyesen használá fel az angol érdekek előmozditására, 's jelesen ez utóbbi évben a' menekültek miatti bonyodalomban hatálylyal lépett az orosz követelések ellenébe. Ő 1840-ben kelt egybe lord Melbourne nővére — a' gazdag lady Cowperrel. 1842-ben ír-pairi rangra emelték. 1851-ik év legvégén, bizonyos, még napfényre nem derült okokból a' saját pártjabeli ministerium eltaszitá magától, mellyet még ugyanazon parlamenti ülésszak alatt az u. n. „militia bill" (honvédelmi inditvány) által buktatott meg. Az 1852—53 ki parlamenti ülés, egy évvel a' ministeriumbóli kilépése után, őt az Aberdeen-ministerium belügyvezetőjévé emelte, melly tisztében éppen olly erély és tevékenység jellemzi, mint a' külügyi tárcza mellett. Parlamenti beszédeinek midőn komolyan szól a' tárgyhoz — minden szava diplomatiai fontossággal bir — habár azok egyszersmind tökélyes diplomatiai simasággal is mondatnak el. E' sima álarcz mögött azonban igen gyakran sajátságos ironia, élcz és valódi angol humor lappang, 's ritkán beszél ugy, hogy komoly angol hallgatóit meg ne nevettesse. Népszerüségét egy részben ezáltal szerzé és tartja fenn. Azonban közte 's a' csupán tréfaüzők közt az a' különbség, hogy ünnepi röppentyükként élczei nem a' puszta légben pattannak szét, hanem mindig valamelly nagy czél felé vannak irányozva, 's még ellenei is megadják, hogy azt ritkán hibázza el. — p.

Palóczy László, Borsodmegyének több országgyülésen nagyhirü követe, 's első kerületi jegyző, született Miskolczon 1783-ik évi oktober 14-ikén. Kálvinista-collegiumi nevelést nyervén, ennek typusát mindenkor megtartotta. Kevésbé fényes ifjuság után, a' megyei szolgálat fokozatain egész az alispánságig előlépvén, a' 30 ezer nemes lakossal biró Borsodmegyét, mellynek székén előtte a' Vayak, Ragályiak, Lónyaiak ragyogtak, $183^2/_6$ óta több országgyülésen képviselé, 's társainak bizodalma által mindenkor a' kerületi jegyzői tollal tiszteltetett meg. 'S valóban nem csak mint publicista és szónok, hanem mint fáradhatlan szorgalmu országos jegyző is érdemessé tette magát arra, hogy neve a' magyar történet évkönyveiben fenmaradjon. — Legsajátabb mezeje volt Palóczy országgyülési szónoklatának a' vallási sérelmek termékeny tere; itt küzdött ő, eredeti szeszélyes modorában, éveken át, hitfeleinek jogai mellett. Rendkivüli emlékező tehetségénél fogva igen nagy jártassággal birván a világ- és hazai történetben, a' bibliában 's Corpus Jurisban, ezekből roppant tömeg adatokat tudott ellenei fejére idézni, 's e' száraz adatokat sokszor olly elmésen

lakalmazni, hogy a' követi tábla legmulattatóbb szónokai egyikének tartatott. Elmés ötletei 's dúsgazdag idézetei mellett azonban, mikkel hallgatóságát folytonosan jó kedvben tartá, 's egyszersmind oktatá, ha megkivántatott, ünnepies komolyság sem hiányzott beszédéből. De ez csak ritkábban történt meg; 's a' lelkesedés volt Palóczynak, mint szónoknak, szegényebb oldala. — Palóczynak beszéde és tolla igen eredeti és sajátságos; noha sok idegen szavakat, főleg iskolai latinságot kevert szónoklatába, 's puristának éppen nem mondható, a' nyelv szelleme ellen soha sem követett el hibát, 's szónoklatai telve voltak a' legkörmönfontabb, erőteljesebb kifejezésekkel. A' nyelvujitás ellen sokáig küzdött, de később ő is hódolt a' korszellem 's a' szükség átalakitó hatalmának; 's mig régibb fogalmazásaiban túlságos szóáradatot látunk, 's olly körülirásokat, mellyek az uj szavak használatától, egész a' pedánsságig menő idegenkedését bizonyitják: ujabban már ő is elfogadta 's használta a' szabatosabb kifejezéseket, a talpraesettebb uj szavakat. Szónoki előadását a legnagyobb fesztelenség 's pongyolaság vagy inkább otthoniasság 's keleties kényelmesség jellemzé, párosulva őszinte, derült kedélyességgel. Bizonyos egyhangu, megaprózott hanghordozás, szegletes tagjártatással 's rendithetlen phlegmával összekötve, comicus hatást szült. Hires toastivó volt, 's e' miatt kedvesen látott vendég a' közlakomák 's jelentékeny politikai ebédek asztalainál. Legujabb időkben a' nemzeti gyülés tagja, 's a' kegyelmi szék elnöke volt, 's az ujépületből, megkegyelmeztetés utján szabadult ki. Egyike azon „utolsó táblabiráknak", kiket sok éretlen gúny ér meggondolatlan ajkakról, de kiket tisztelettel fog emlegetni az elfogulatlanul itélő maradék. — T.

Panorama egy körivben fölállitott festvény, mellyre a' világosság felülről esik, 's olly természethiven állitja elénk tárgyait, mikép az ember azokat a' magok valóságában képzeli látni. Mivel a' szemlélő, kellő szempontból tekintve, a' körivbe állitott festvényen minden irányban ellát, a' panorámát leghelyesebben kör-festvénynek lehetne nevezni. Azon lapnak, mellyre a' kép festetik legczélszerübb henger idomot adni; de részint hogy a' szemnek minél több nézpontot szolgáltasson, részint hogy a' képzeletet elősegitse, a' hengerátmérőnek nem szabad igen kicsinynek lennie. Azon szabályok, mellyek szerint a' kép festendő, igen egyszerüek, ha a' vizirányos-, függő- és ferde-irányu vonalaknak a' hengereni előállitásában valaki jártas. A' Vieth „természettani kézikönyve" 2-ik részében előforduló leirás után, legelőször egy irhoni festő Barker Robert állita föl 1793-ban egy panoramát Londonban, melly Portsmouth környékét és Wight szigetet ábrázolá. Párisban Fulton Robert amerikai ismerteté meg, többeknek módositása és javitásai után Európának minden nevezetesebb városaiban utánzókra talált, 's nem sokára vásárokon 'sa't. is nyilvános szemlére lőn kitéve. Németországon egy londoni 1800-ban mutogatá először. A' p. a' fény és szín perspectivai előállitásának a' természethez legközelebb álló módja. Egy másik, a' képeknek természethez legközelebbi módját Bouton és Daguerre találta föl Párisban, melly szerint ők a' lapos festvényeket, bizonyos nézpont szerint olly perspectivában és világitással helyezék el, mikép a' néző a' kép tárgyait magok valóságában vélte látni. Ezen a' festvény által meghatározott nézpontu kép *diorámá-*

nak nevezteték. — Ha a' festvény, csoportozatok és illő világitás által élén kitett belsejét akarja egy épületnek szemléltetni, 's e' mellett a' néző szempontja ugy van választva, hogy az mintegy benne az ábrázolt üreg belsejében legyen — a' kép *neoramának* neveztetik. Egy illyen, a' római „sz. Péter" egyházat ábrázoló kép először 1827-ben lőn mutatva. Ha a' néző szempontjainak változtatása következtében a' tájképnek 'sa't., más-más részei tünnek elé, a' kép *pleorama*, mellyet Breslauban 1831-ben Langhans találta fel; pleoramájában a' néző egy mozgó bárkában foglal helyet. Azon üres golyót, melly körösön a' földgomb képét érzékelteti, *georamának* nevezik. Kosmorama alatt azon nyilvános terem értetik, melly Párisban több száz igen legérdekesebb tájképek 's jelenetek közszemlére kitett gyüjteményét foglalja magában, 's mellyek górcsői nagyitásának a' természetes nagysághozi viszonya is kiszámittaték. Humboldt Sándor Kosmosában ugy emliti a' panorámák minden nemeit, mint a' természet nagybani szemléletére buzditó hatalmas eszközöket.

Pap Endre, született 1817-ben Zsarolyán Szatmármegyében. Iskoláit Debreczenben végzé és szülei akaratának engedve, egyházi pályára készült. De hajlamai más irány felé kezdették vonni. Otthon vagyoni viszonyait rendezvén, a' sárospataki főiskolába ment jogtanulás végett. A' derék Gortvaynak megkülönböztetett tanitványa lett 's egyszersmind az iskolai ifjuság által kiadott „Parthenon" czimü zsebkönyvben csinos versekkel lépett föl. A' jogot végezvén, Csekét választá lakásul, hogy joggyakorlatát Kölcsey mellett kezdhesse, ki Szatmármegyében főjegyző 's az ellenzék vezére vala. Ezen időtájra esnek az urbér és örökváltság kérdésében azon hires nagykárolyi megyegyülések, mellyeknek viharából a' pártok közt állandó ingerültség 's Wesselényi ellen politikai kereset merült föl. Wesselényi, miután a' k. táblára idéztett, gyakran és hosszasabb ideig mulatott Kölcseynél 's együtt készitették nevezetes részét azon mentőiratoknak, mellyek az országban nagy sensatiót gerjesztettek ugyan, de Wesselényi föloldoztatását nem eszközölhették. P. mig Wesselényi Csekén mulatott, még mindig Kölcsey oldalánál volt 's igy ismerkedett meg ama népszerü férfiuval, ki akkor hirének délpontján állott. Ezen idő óta őt Wesselényi, a' többi ifjak felett, barátságára méltatá 's midőn P. ügyvédi vizsgálatát leteendő Pestre költözött, idejének nevezetes részét kellett a' folyamatban levő politikai pör körüli megbizásokra áldozni. De bár Wesselényi munkával és vagyontalan helyzete életgondokkal áraszták el, kitünő előmenetelt tőn a' jogtudományban 's az ügyvédi vizsgálatot dicsérettel állotta ki. Ezen korszakra esik apró lyrai dolgozatok mellett, első balladája is, melly a' Kisfaludy-társaság által megjutalmaztatván, nevét ismertté tevé. Kölcsey összegyüjtött munkáinak szerkesztését is, majdnem egyedül vitte, mert Szemere, Eötvös és Szalay, kiknek nevei a' czimlapon állanak, a' legáltalánosb felügyeleten túl, egyéb befolyást nem gyakoroltak. Ügyvédi esküjét 1840-ben letevén, visszaköltözött Szathmármegyébe, hol szorgalma által csakhamar független helyzetet vivott magának 's a' közgyüléseken is figyelmet érdemlő hatást kezdett gyakorolni. Ekkor Szathmármegye csatapiacz lőn, hol a' pártok, kivált Kölcsey halála után, tévesztett, sőt törvénytelen eszközökkel is küzdöttek a' hatalomért 's Váradon kivül Nagy-Károly volt az egész országban

a' legzavargóbb jelenetek szinpada. A' megyei ellenzék tulzó, a' kormánypárt szenvedélyes és makacs vala. Rakonczátlanul használtatott vesztegetés és dorong. P. az ellenzékhez tartozott, de mérséklettsége és szelid jelleme által a' többiektől megkülönült 's azon közgyülési tudósitásaiban is, mellyek részint az „Erdélyi Hiradóban" részint a' „Pesti Hirlap" hasábjain láttak világot, kimélőbb hang, engeszteltebb kedély 's a' polemizáló modor mellett is több részrehajlatlanság uralkodék, mint másoknál. Ő, midőn a' pártok gyülölete tetőpontot ért, nem veszté el elvbarátai bizalmát, sem ellenfelei becsülését. De a' szabad vitatkozás ledorongolására becsőditett nyers erő végtére a' közadózás kérdése miatt akkora ingerültségbe hozatott, hogy az ellenzéknek többé sikerrel küzdeni nem lehetett, 's különben is a' minden oldalról elkövetett kicsapongások Szathmármegyét a' haza véleménye előtt már olly szinbe helyezék, hogy a' botrányos jelenetek további ismétlése megbélyegzést vonhatott volna maga után. A' pártok tehát elhányták ólmosbotjaikat, 's az ellenzék a' szőnyegen lévő kérdések és az üresség be jött hivatalhelyek betöltése fölött egyezkedni kezdett a' conservativ párt főnökeivel 's ezen kialkuvások alatt befolyása naponként csökkenvén, utoljára vagy kimaradt a' közgyülésekből vagy visszavonult a' vitatkozásoktól. P. csendes kedélyénél fogva örömmel osztozott a' másoknak alkalmatlan elvonulásban 's 1848-ig családkörben élt, óráit gazdaság, ügyvédi pálya és irói munka közt osztván meg. Elvei és hajlamai azon párttöredékhez vonzolták, melly épen Szalay vezérlete alatt az uj Pesti Hirlap körül gyülekezett. E' lapot választá első publicistai dolgozatainak tereül, 's mindvégig munkatársa maradt. Azonban a' m. ministerium alakulása kiragadta magányából. Közoktatási tanácsossá neveztetett 's követté lőn elválasztva. Hivatalát erélylyel és belátással vitte, de a' parlamenti küzdelmek, még mielőtt forradalmi jelenségekkel vegyültek volna, már számára igen szabálytalanok, igen átnézhetlen körüek voltak. Nem tudott, nem akart általok érdekeltetni 's többre becsülte a' hallgatást, mint a' harczot, mellynek jelszavait, fejleményeit és megállási pontját sejteni sem lehetett. Érzé, hogy a' forradalmat fékezni is csak az birja, kinek jellemében forradalmi elem van. Ő mérsékelni sem lett volna alkalmas azt, mellyet nem ismert. A' világosvári fegyverletétel után, nehány havat otthon töltött, később jószágait bérbe adván, Pestre költözött. Itt érte a' halál, az erős, még alig harminczöt éves férfiut 1851. végén. Müvei összegyüjtve *(Pap Endre hátrahagyott munkái; kiadták az az elhunyt barátai Csengery Antal és Kemény Zsigmond)* 1852-ben jelentek meg. Ez első kötet költeményeit, a' nem sokára kijövendő második prózai müveit tartalmazza. P. jeles lyrikus. A' kedély költője, 's e' körből soha sem ragadta ki viharos szenvedély, merész eszme. Az egyszerü dalra született. Világa nem nagy, de érzései mélyek és őszinték. Ritkán mond ujat, de olly bájjal mondja el, hogy meglep. Sem annyira eredeti, sem annyira magyar, hogy nemzete kedvenczévé válhassék, de még olvasóit soha sem hagyta hidegen, kivált a' formatisztaságot illetőleg a' szigoru itészt is kielégiti. Ugy látszik, hogy fiatal korában Kölcsey volt reá legtöbb hatással, midőn a' hazáról énekel, mintha Kölcsey szent fájdalma rendülne meg. Később Goethe, Heine lehettek kedvencz költői. Azonban ő nem utánzó. Mit Heinetől vőn, ez nála saját szinezetben jelen meg. Hite

és erkölcsi érzülete ellensulyozzák az esemény és külvilág közti meghasonlást, csöndes kedélye nem állhatja ki a' metsző gúnyt és eszméiben semmi daemoni. Sőt ő néha bölcsész, ki engesztelt kedélylyel vigasztalja magát és másokat. Csak fordulatai, képei emlékeztetnek néha Heinera, a' subjectivitás egészen az övé. Balladáiban a' szónoki elem a' tulnyomó, mint az föllépése idejében divat vala. Később e' nemben keveset dolgozott, de annál többet forditott idegen költőkből. Első rangu műforditóink közé tartozik. Prózai müvei leginkább vezérczikkek, mellyeket a' Pesti Hirlapban közlött. Mint stylista kitünő. Mit Ciceróból forditott, mindent felülmul, mit eddig latinból forditva birunk. — p.

Pap István, veszprémmegyei főesperes, vámosi ref. prédikátor, szül. somogymegyei Ságváron 1790. sept. 24-kén; atyja ref. iskolatanitó volt. P. 12 éves korában a' pápai főiskolában végezvén tanulói pályáját, először a' logikusok 's oratoroknak $1\frac{1}{2}$ évig, azután az első és másodéves akademikusoknak a' görög nyelvészetben 's a' helv. hitvallás magyarázásában egy évig oktatója 's egyszersmind a' főiskola seniora volt. 1816-ban meglátogatván több külföldi egyetemet, nevezetesen Marburgban Zimmermann, Justi, Tenneman, Rhem, Muncke tanárok alatt naponta hét leczkét vagy ugynevezett collegiumot hallgatott, a' többi óráit a' könyvtárban töltvén. 1823-ban adta ki „*A' vallási egyesülés ideája*" czimü röpiratát, melly bár a' külön ker. felekezetek között a' béke lobogóját tüzte ki, félreértetvén, benne megbotránkoztak. Számos birálói közől megemlitendő akkor Pesten istenészet tanára Kovács Mátyás, és Guzmics Izidor (lásd: *Közhasznu Esmeretek Tára V. köt.* 477. l.) A' dunántuli ref. egyházkerület kemény végzést, szerző hivatala elvesztését hozván szóba, fájlalta szerző nem önsorsát, még ekkor nőtlen lévén, hanem a' protestánsok következetlenségét, 's a' szegény lelkészeknek azon szomoru helyzetét, miszerint anyagi állásukat tekintve, bátorságosabb nekiök henyélni, mint munkálkodni, kivált közbenjárónak lenni's reformálni akarni. Miután azonban a' fels. kancellaria kedvező itéletére az ingerültség lecsendesedett, edzett szorgalommal bocsátá világ elé *közönséges* 's azután *alkalmi* halotti, ismét különféle egyházi beszédeit, templomban mondandó *köznapi* és *ünnepi* imáit, kathedrán kivüli dolgozatait (agenda). A' heidelbergi káté magyarázatait (kathekhisatio) LII. urnapban „*A' ker. vallás*" czim alatt saját költségén 's változtatott köntösben 1848-ban kiadta ifjabb *Vári-Szabó Sámuel*, tiszaföldvári ref. lelkész. Ezen mű sokban elüt a' symbolikus könyvektől, 's ámbár nagy kelendőségnek örvendett, még sem találkozott elefánt, ki meglábolta, vagy bárány ki meguszta — megbirálta volna. Most vannak sajtó alatt Veszprémben: „*A' természet temploma*", „*Válogatott prédikácziók*", „*Temetési tisztességtételek*", 's egyéb czimü, mintegy 10 kötetre terjedő munkái. Terve *Pap Istvánn*ak egy egész *papi könyvtárt* adni. E' ker. bölcsnek müveit *Kant* philosophiája lengi át. Mint *Hegel*ről regélik, hogy egy tanitványa értette meg: ugy ama b. e. Márton István, a' pápai főiskolában 40 évig levén kantianus tanár, halála óráján is pénztárczájában hagyott egypár sort, Pap Istvánt ajánlván utódául. Több uri családok a' már főiskolákban végzett ifjaikat P. I. kezei alá adták philosophiára. — k.

Papi javak. Az egyház világi javai igen gyakran szolgáltak már fon-

tos jogi vitatások és törvények anyagául ; 's a' legujabb időben is, mint Spanyol-, Portugal- és Angol-országokban, élénk izgalomra ad alkalmat ezen tárgy. Az egyház, vagyis inkább a' papság, fellépésének első pillanata óta, számos eszközökkel birt, hitsorsosainak lelkét adakozásra inditani, 's saját hasznára forditani a' hivők bőkezüségét. A' keresztyénségnél, különösen az elsőbb századokban, nem kevés hatással voltak e' tényre nézve, az alapitónak azon szavai, mellyek által a' jóakaratuak érzületét próbára tette, kik minden szelidebb hajlamaik mellett, elegendő erővel nem mindig birtak, a' földi élvezetekről az ég kedveért lemondani : „add el a' te javaidat és oszd ki a' szükölködőknek". Ezen az uton több rendbeli egyházi javak alapittattak, mellyek a' szerzés czimének hasonlósága mellett is, egymástól igen sokban különböznek, különösen a' kezelés és igazgatásra nézve. Tekintetbe kell venni e' különbözéseknél, a' javak használatbeli felosztását : az isteni tiszteletre szánt egyházi épületek kiállitása, felékesitése, 's magának az isteni tiszteletnek költségeire nézve; az isteni tisztelet körül forgolódó papságnak tartását; különböző klastromok és papi congregatiók alapitását, mellyeknek első rendeltetésök : a' közös vallásos gyakorlatnak szánt élet, később más czélokkal, mint a' klastromi növeldékbeni tanitás, 's a' szegényekről gondoskodás, ezen kivül több kórházak, árvaépületek és más jótékony alapitványok felállitását. Éppen olly sokfélék voltak az okok és formák, mellyekből 's mellyek alatt az egyház javakat és jövedelmeket szerzett : közvetlen ajándékai a' nagyoknak és gazdagoknak; részesülés a' hóditmányokban és zsákmányban; adakozások és áldozatok valamelly szent cselekedet emlékére a' templomokban; az egyháznak örökségben hagyott javadalmak. Az uralkodók és népek tartományokat adtak, részint a' mellyek már szolgálatra kötelezett alattvalókkal megnépesitve voltak, részint ollyanokat, mellyeket magának az egyháznak kellett benépesiteni. Egy klastrom, olly védszenttel, kinek jelentékeny befolyás tulajdonittatott; kitünő gazdag reliquiákkal, csodatevő képekkel, ünnepekkel — mellyek egyszersmind vásári összejövetelek és bucsujárások voltak —; müvészet és mesterségben jártas barátokkal, kik a' kézmüvesekkel a' klastrom védelme alatt, az első gyári üzleteket megindították : csakhamar középpontjává vált valamelly ujonnan alapitott tartomány culturájának és müszorgalmának. Különösen a' püspöki székhelyek, még nagyobb egyházi és világi forgalmukkal; számos vazall- és mesterséget üző szolgáikkal, eleven életet terjesztettek magok körül, és az egyházi kiváltság szárnyai alatt, mellynélfogva világi tisztviselő egyházi kerületben semmi hivatalbeli hatalmat nem gyakorolhatott; nemkülönben azon közbátorságnál fogva, mellyet az egyházi és világi védelemeszközök szolgáltattak, 's azon gazdálkodási mód mellett, mellyet a' papság a' bér- és tizedrendszer hasznaiból meritett : mindinkább szaporodó vagyon gyült össze. Számosan találkoztak a' nép közül, kik lelkiösméretöket azáltal vélték megnyugtathatni, hogy klastromba léptek 's javaikat az egyháznak ajándékozták; 's ezen neme az ajándékozásoknak igen sokra ment. Igy kerültek a' végrendelkezési ügyek az egyházi törvényszék elé. Az egyházi személyek voltak elsők, kik a' főhivatalokra utat nyitottak, a' mennyiben joguk volt, lovagokat venni fel szolgálatokba; a' grófi méltóságokat magukhoz ragadták saját birtokaikban, 's ez

által lassan lassan valódi souverainekké lettek. A' keresztes háboruk és a' hübérrendszer kifejlődése igen kedveznek e' tekintetben a' papságnak. Sokan eladták vagy elzálogositották javaikat, hogy a' keresztes hadakban részt vehessenek, nem csak mivel ezáltal istennek kedves szolgálatot véltek tehetni, hanem mivel nagyobb birtokokra, 's méltóságra nyilt kilátásuk. A' hatodik században a' tized felállitása, már általános keresztyéni kötelességnek tartatott, 's Nagy Károly alatt a' frankoknál mint világi törvény is megállapittatott 's több országokba, mint Anglia, Skóczia, Irland és hazánk is, bevitetett.

Mindezen eszközök által a' papság igen korán és gyorsan, szükségeit jóval felülmuló gazdasághoz jutott, ugy hogy a' fejedelmek jónak látták, az egyház tulnyomó befolyását meggátolni. Midőn a' normandi bastard Vilmos egy szerencsés ütközet által Anglia királyává lőn, 's maga is csodálkozott a' felett, hogy ő ezen egy győzelem által Hastingsnál, többre ment, mint a' dánok annyi sok győzelmeik által, a' st. albansi apát Frigyes ezt intő jelnek magyarázta, hogy az országban klastromokat alapitson, mivel az, hadakozásra nem volna szánva. Már ő előtte Martell Károly Francziaországban, nem talált más módot a' Spanyolországból benyomuló mórok ellen elégséges haderőt összegyüjteni; minthogy az egyházi javakat hadiköltségekre forditsa. Mindazáltal az elzálogositott javak a' birtokos halálával a' papságra ismét visszaszállottak. Később pedig a' világi hatalmasságok azáltal jutottak a' papi javak birtokába, hogy magokat apátokká tették 's apátságokat alapitottak. Ez azonban a' papság részéről usurpatiónak tekintetett 's tartós viszonnyá nem fejlődhetett ki. A' 13. században több tartományokban megtiltatott a' papságnak földbirtokot szerezni; a' magna chartában János angol király 1215-ben, a' hübéri javaknak a' papságrai átruházását érvénytelennek nyilvánitotta; de ezen törvény csaknem minden eredmény nélkül maradt. Hasonló sorsa volt első Edvard törvényeinek 1278,, mellyek a' birtokoknak holt kezekre szállását tiltották. Az egyházi javak szertelen szaporodásának, melly a' 12-ik századtól kezdve, a' papi lovagrendeknek olly fényt és hatalmat kölcsönzött, hogy egy kissé természetesebb szerkezet mellett Európa uraivá vállhattak volna — a' templariusok kiirtása szabott határt 1309. Ezen időtől fogva megszünt a' lovagrendi szerkezet, a' kornak általános iránya lenni 's csak mint egyes tünemény maradt még fenn, a' Német- és Johannita-rendekben. Már Ferdinand és Izabella Spanyolhonban, a' három lovagrend nagymesteri méltóságát, illető jövedelmeivel együtt, egyesitették a' korona jogaival; maga a' pápa megengedte, hogy az egyházi jövedelmeknek egy része, a' hitetlenek elleni hadakozásra fordittassék, 's a' spanyol kormánynak a' pápával 1753. kötött concordatuma, jogot adott az uralkodónak, hogy a' templomok javaira, jövedelmök egy harmadrészének erejéig, királyi utalványokat bocsáthasson ki. Az egyház reformatiója is, a' papság gazdagsága — 's az elszaporodott klastrombeliek botrányos és nem igen szellemi életmódja ellen volt intézve. Ekkor kezdték az egyházi javakat szabályozni. A' világi papság javai, 's az egyes templomok adományai illetetlen maradtak; a' sécularisált német érsekségek és püspökségek földesuri jövedelmei, ugy a' tulajdonképi püspöki domainek és ugynevezett asztaljavak a' világi fejedelmekre szállottak. A'

feloszlatás tulajdonképen a' klastromokat érte, 's ebben különböző eljárást követtek. Néhány álladalmakban a' klastromjavak, egyetemek és gymnasiumok alapitására fordittattak, többnyire azonban a' fejedelmi birtokokhoz csatoltattak. Több nőklastromok, például Mecklenburg, Hanover és Brandenburgban a' férjhez nem ment nemes leányok számára felügyelő intézetekké alakittattak. Általában mindazon egyházi birtokok, mellyeknek a' szabályozás által czéljok elesett, az állodalom javainak tekintettek. Különösen Anglia hódolt ezen elvnek. VIII-ik Henrik, a' pápa egyházi főhatalmától szabadnak nyilatkoztatta magát, feloszlatta a' klastromokat és papi rendeket. Az első felosztás még Wolsey cardinal által történt a' pápai bulla alapján 's az oxfordi egyetem előnyére. Az 1536-ki parliament-acta minden klastromokat megszüntetett, 's ezáltal a' korona, számos és nagybecsü épületek, arany és ezüst ékszerek, 's nemes köveken kivül, 32,000 ft. st. évi jövedelmet nyert. Egy másik parlamenti acta által (1539), melly az egyházi rendeket is megszüntette, 29 infulált abbas vesztette el székét és szavazatát a' parlamentben. Ezáltal a' papság politikai befolyása felettébb csökkent. A' koronának, ezen acta következtében az egyházi javakból vett jövedelmét közép számitással 150,000 ft. st. lehet tenni. A' király megigérte, hogy ezen összeget, közhasznu intézetek alapitására fogja forditani; állitott is hat uj püspökséget, melly azonban csak 8000 ft st.-be került; a' többi, kegyenczek közt osztatott ki, 's még ma is igen sok nemesi majorátusok vannak Angliában a klastromi jövedelmek után. Skócziában ezen reformatió később kezdődött, 's ott minnden klastromi javak, iskolák alapitására fordittattak.

Legnagyobb kiterjedést nyert pedig ezen elv, t. i. hogy az egyházi javak: a' nemzet javai, a' franczia forradalom által. Az 1789. november 2-káról szóló törvény, minden egyházi javakat, nemzeti tulajdonnak nyilatkoztatott ki; mennyire rugott légyen ezen javak értéke, biztossággal nem lehet meghatározni, Necker évenkint 110 millióra tette, ide számitva a' külső papságot, melly a' Francziaországhoz szakasztott tartományokban (Artois, Hennegau, Flandern, Elsasz, Lothringen, Metz, Toul, Verdun, Franche Comté és Roussillon) volt, 130 millio francra lehet tenni. Ezek értékére bocsáttattak ki a' franczia utalványok, mikkel a' forradalmi háborut nagy részben folytatták.

Hasonló dolog történt Spanyolország és Portugalban. A' spanyol papság, mindig a' leggazdagabbnak tartatott Európában. Feles számmal is voltak minden időben. 1830-ban, például, csak a' barátok száma 61,727-re, az apáczáké pedig 24,000-re ment. Azon földek, mellyek az összes papság közvetlen birtokában vannak, $^1/_6$-részét teszik az egész mivelésben levő földnek, mig a' nemességnek csak felényi van, és egyéb osztályok csak harmadrésznyivel birnak. Mindamellett ma már nagyra változott a' hangulat a' papság irányában. A' nép gyülöli a' barátokat, mint ezt a' madridi, saragossai, cataloniai, aragoniai, andalusiai és galiciai népzendülések mutatják. 1835-ki julius 4-diki decretum által a' jezsuiták rende ismételve eltöröltetett; a' jul. 25-ki rendelet által pedig minden klastromok, mellyek 12 taggal nem birtak, felfüggesztettek; 900 klastromot ért ezen sors, ezek közt 181 franciscanus és 148 dominikanus. A' klastromok jövedelme a' statusadósság letisztázására fordittatott. Mendizabal mini-

steriuma kezdte meg az eladásokat (1836. febr. 19 és mart. 5. rendelet), 's a' 1837. mart. 9-ki rendelet által később minden zárdák és egyházi testületek, sőt maga a' világi papság is a' sz. jágoi, alcantarai és calatravai spanyol lovagrendek és a' sz. János rendje is megszüntettek. A' nőzárdák közül annyit kelle a' kormánynak megtartani, a' mennyi szükséges volt a' világba visszatérni nem akaró apáczák számára menhelyül. Csupán a' missionariusok collegiumai, a piaristák iskolái és sz. János kórházai tartattak meg. Ezen rendelet 1837. a' cortes által törvénynyé emeltetett. Végre 1837. juniusban egy uj törvény által minden tized és a' papságot illető egyéb járulékok megszüntettek, minden javak még a' világi papokéi is, nemzeti tulajdonnak nyilvánittattak, eladatásuk a' nemzeti adósság törlesztésére rendeltetett. Portugalban hasonló okból, hasonló eredmények származtak. A' lissaboni patriárcha méltósága csak 1716. állittatott 's nagy jövedelmek és jogokkal ruháztatott fel, alatta állt a' bragai és evorai érsekség, összesen 14 püspökkel és 4086 egyházzal. A' világi papok számára 18,000 tagot számlált, baráti zárdák : 360; 5700 baráttal 's 1 millio tallérnál több jövedelemmel; apácza zárda : 126; 2725 apáczával 700,000 tallér jövedelemmel. Mindezen zárdák már Don Pedro által megszüntettettek 1834. 's javaik nemzeti tulajdonná nyilatkoztattak.

Angliában és Irlandban az egyházi vagyon feletti pártvita egészen más irány- és jelentőséggel bir. Angliában tulajdonképen az összes egyházi viszonyok reformja teszi a' vitatárgyat. Senki sem tartja a' valósággal hivatalkodó papok fizetését nagynak, a' püspökök kivételével; de az a' baj, hogy a' papok nem magok végzik kötelességöket, hanem rosz készületü és fizetésü vicariusok által végeztetik el, mig ők, állomásaik jövedelmét másutt költik. Az egyházi állomásokat részint a' püspökök, részint a' véduri joggal birók, részint a' királyok osztogatják. A' védurak botrányos módon adogatják el azokat, a' püspökök rokonaikra ruházzák, a' ministerek megvesztegetési eszközt csinálnak belőle. Különös tanulmányok nem kivántatnak; a' ki a' püspök előtt egy könnyü vizsgálaton keresztül megy, pap lehet azonnal, 's van rá példa, hogy katonatisztek's egyéb exhivatalnokok alkalmaztatnak lelkészi állomásokra. Ezen visszaélések teszik Angliában az egyházi reform tárgyát. Irlandban a' fél millióból álló anglicanus egyház papsága huzza az egész ország egyházi jövedelmeit, miket másfél millio ft. st.-re tehetni. 500,000-nyi népség számára van 4 érsek, 18 püspök 2450 papi állomás és 753 praelatus, ugy hogy 22 emberre jön egy lelkész 's 200-ra egy pap, mig a' nép $^7/_8$-részének fizetett lelkésze nincs. A' két egyház viszonyainak kiegyenlitése volna itt a' feladat. Ez olly mélyen gyökerező harcz a' nép különböző elemei között, hogy békes utoni kiegyenlitését alig képzelhetni. Egyébiránt Angliában és Irlandban az appropriationalis elvről, vagyis arról, vajjon az egyházi javak, nemzeti tulajdonok-e, szó sincsen.— Hazánkban Borsodmegye megtette az inditványt (1843) az egyházi javak säcularisatiója tárgyában, 's körleveleket bocsátott szét a' többi hatóságokhoz, mi azonban eredményre nem vezetett, valamint az e' tárgybani hirlapi 's röpirati viták is az illetők elkeseredésén kivül egyebet nem gyümölcsöztek. — Sz.

Paraguay, egyike az uj délamerikai szabad államoknak. Területe 3600 □ mf. lakosai száma: 200,000, Fekszik Paraguay és Parana vizei

közt s határai: Bolivia, La Plata, Brasilia, Chili. Földje, mellyet nagy, szabályosan kiömlő folyók öntöznek, széles rónaságot képez. Igen termékeny legelői vannak a juhok és soknemü vad marhák számára. Gazdag a délamerikai állatok és terményekben, minők: a' czukor, dohány, gyapot, indigo, kiváltkép az ugynevezett paraguay-thea, melly jezsuita-thea vagy muténak is neveztetik. Ez egy narancsfához hasonló növényből (ilex paraguariensis) kerül ki 's megszáritott, összemorzsolt levelekből áll. A belőle készitett ital nem csak Parnguayban hanem egész Délamerikában szükséggé vált. A' castiliai főadószedő Don Diaz de Polis fedezte föl e tartományt 1516-ban; egyes telepek csakhamar elenyésztek az indiantörzsök harcziassága miatt, mig aztán 1767-ben a' rio de la platai alkirálysághoz bekebeleztetett. A' jezsuiták, kik ide igen számosan sereglettek be, igen jótékonyan hatottak a' földmivelés és miveltségre. Az indianokat a' keresztyén hitre téritették, megtanitották a' szántásvetésre, 's a' kereskedelemnek jelentékeny lendületet adtak. Az egész állam egy család képét ölté föl, mellynek fejei a' jezsuiták voltak. A' mit egyesek szereztek, az nem volt övék, hanem az államé, miből aztán a jezsuiták osztottak ki mindenkinek élelmet, ruházatot, fegyvert. Minden európainak megtiltották, hogy e' tartományba lépjen vagy telepedjék. És ez sok tekintetben kinos rendszerök azon gyanut költé föl ellenök, hogy független birodalmat akarnak alakitani. Több kivülről keltett zavarok után 1767-ben a' jezsuiták elüzettek, s az ellentálló indiánok legyőzettek. P. ezután is spanyol tartomány maradt, mig az általános fölkelésben a' spanyolok ellen, dr. *Francia* vezetése alatt függetlennek nyilatkoztatta magát (1811). Később 1812-ben Franciát három évi, majd 1817-ben élethosszig dictatornak választotta. A' tartomány az elnök korlátlan hatalma alatt állott, 's a' jezsuiták elkergetése után alapjában megrendült miveltség 's jóllét, — a' jól rendezett iskolák, igazságkiszolgáltatás, földmivelés, katonaság következtében ujra visszaállott. Francia is nagy részben a' jezsuiták rendszerét követte 's idegent nem eresztett be a' tartományba, sőt utazó tudósokat is évekig börtönbe zárt. A' tartomány fővárosa Assuncionban lakott, mellyet csaknem ujra épittetett. A' tartomány, 1840-ben történt halála után is megtartotta a' szoros elzárkozást, igen kevés összeköttetést szőtt a' szomszéd államokkal, 's Brazilia, Buenos-Ayres, sőt maga Anglia is viszszautasittattak. Ezért kereskedése jelentéktelen. Kormányzóul 1840-ben Vibra, 1844-ben Carlos Antonio Lopez választattak. — A' legnevezetesb mű e' tartományt illetőleg a' német irodalom sajátja, Rengger „Reise in Paraguay". (Starau 1837) — y.

Pardoe, (miss Julia) nevezetes angol irónő, született Bevesleyben Yorkshireben 's korán nagy hajlamot tüntetett ki a' költészet iránt. A' st. omeri Orsolya klastromban növekedett, hol sokszor megbüntették, mert a' költészet miatt elhanyagolta kötelességét. Már 13 éves korában egy pamphletet irt az angol szegényekről, később költeményeit „*The nun*" czim alatt adta ki egy kötetben. 1826-ban egészsége helyreállitása végett szülőivel Portugalba utazott. Innen visszatérvén, több szépirodalmi lapba irt, 's kiadott egy illy czimü művet: *Traits and traditions of Portugal.* 1833-ben két egyházi beszédet irt, mire a' dögmirigy pusztitása 's elenyészése szolgáltattak okot. Egyik Sanderstreed, másik London-

ban mondatott el papok által. Ismeretsége Namik pasa török követtel 's több jeles férfiakkal, kik kelettel összeköttetésben állottak, arra indíták, hogy 1834 nyarán atyjával keletre utazzék. 1839-ben meglátogatta Austriát, Magyarországot, hol őt mind az udvar, mind a legnevezetesb férfiak hizelgő kitüntetéssel fogadták. P. történeti novellákat is irt. Az elsőt 1829-ben adta ki. 1834-ben leforditott egy olasz hős költeményt Guido Sarellitől, hogy a' költőt, ki Londonban tengett, zavart pénzviszonyaiból kimentse. 1835-ben két novellája jelent meg: „*The Mardens*" és „*The Daventries*", 1837-ben „*The city of the sultans, and domestic manners of the Turks*"; 1838-ban „*River and Desert*", 1830. „*The Romance of the Harem*" (3 köt.) czimü müveit adta ki és Konstantinápoly leirását 82 szép tájképpel. Magyarországi utazásainak eredménye „*The city of the Magyar or Hungary and its institutions in* 1839 *and 40*" czimü könyve volt, mellyben a' magyarok iránt kitünő előszeretetet mutat. P. költeményeiben sok érzés, képzelem van 's a' forma tisztasága által kitünő. Nyelve kellemes és folyékony. Anglia legjobb élő költői közé tartozik. — g.

Páris, (statistikája). Francziaország fő és székvárosa, mintegy 210 l. a' tenger szinvonala felett, lapályon fekszik, mellyet a' Szajna hasit. A' jobb parton Montmartre tünik fel, balfelől eliszapolt földek vannak. A' környékben nagy számu kövületeket találhatni, melyek anyagot nyujtanak érdekes vizsgálódásokra. A' Szajna a' de la Gare és de la Rapée sorompóknál lép a' városba, 's azt közepén, kelettől nyugotnak, egy órányi hosszuságban Pont de Jéna-ig, metszi ketté. A' folyó által képzett öt szigetből feltöltés által kettő elhárittatott, ugy hogy most csak három van még, mint: l'Isle du palais (la Cité név alatt is ismeretes), Saint Louis és Louvriers. A' Szajna ritkán hagyja el medrét; ezért, különösen mióta a' hidakon találtató házakat elhordani kezdték, jótékony befolyást gyakorol az egészségi állapotra. Ezen kivül van a' városnak még egy folyamkája: Biévre. Páris jelenleg három mérföldnyi körettel bir, 's 1836-ban 3,450,000 hectar, mig 1211-ben Filep Ágoston alatt csak 252,85. és 1686-ban XIV. Lajos alatt csak 1103,70. területen feküdt. 1798. óta 12 helyhatóságra, kerületre van osztva, mellyek közül megint mindenik négy rendőri városnegyedre oszlik. A' városi ügyeket egy különös igazgató kezeli, ki alatt öt igazgató tanácsos áll. Az egyházi ügy élén egy érsek. Az egyetem (Académie universitaire) egy hittani, egy bölcsészeti, (Faculté des lettres és Faculté des sciences), egy jog- és egy orvostudományi karból áll. Egyetemei következők: a' Collége Louis le Grand (1582 óta), Collége de Henri IV., a' császárság alatt Lycée de Napoleon-nak neveztetve; Collége de Bourbon (1781 óta), Collége Charlemagne, Collége St.-Louis (1280 óta), Collége St.-Barbe, Collége de Stanislas és a' Collége des Irlandais. Ezeken kivül még következő tanintézetek vannak, mellyek azonban épen nem függenek az egyetemektől: a' Collége royal (most national) de France (1520 óta), a' magasabb tudományokbani oktatásokra szánva; az Ecole spéciale des langues orientales vivantes, az Ecole royale (most nationale) des chartes, mellynek a' diplomatika tanitása rendeltetett; az öszmütudományi iskola (1795 óta), az Ecole des ponts et chaussées (1784 óta) zene- és szavalati iskola (1784 óta) az Ecole normale és más különböző altanodák. A' tudományos és müvészeti

intézetek és más nemü társulatok száma is igen nagy. Legjelentékenyebb az *Institut royal de France*, franczia királyi intézet a' Quai Conti-n. A' csillagászatra nézve oly fontos Bureau des longitudes 1795 óta minden csillagásztornyok középpontjául szolgál. Az academie nationale médecine az orvostudományi, sebészeti és gyógyszerészeti szakból áll. A' könyvtár, mellynek alapját V. Károly egy kis könyvgyüjteménye teszi, jelenleg a' rue Richelieu-ban van. A nyomtatványokon kivül, mellyeknek számát, nem lévén lajstrom, némellyek 1,200,000, mások 700,000 darabra teszik, a' könyvtár még roppant gyüjteményét foglalja magában a' kéziratoknak, (80,000-en felül), továbbá egy pénzgyüjteményt (140,000 darabon felül, 80,000 régi, 60,000 ujabbkori) és gazdag halmazát a' rézmetszvények, földabroszok és terveknek. A' hadszertár könyvtára, melly különösen Paulmy d'Argenson marquis és Lavalliére herczeg által intézett gyüjtögetés utján jött létre, mintegy 200,000 kötetet foglal magában. Megemlitendő még a' Mazarin- és Sain-Genevieve-könyvtár. A' többi tudományos czélu intézetek közt első helyen áll a' füvész kert (Jardin des plantes) a' Szajna bal partján, gazdag természettörténeti gyüjteményével. A' jelentékeny herbariumon, ásványtudományi és zoologiai táron kivül, minden földrészi élő állatok seregletét foglalja magában. Mi a' város jelentékenyebb müvészeti kincseit illeti; minden más gyüjteményeken tultesz a' Louvre képtára. Egy 1332 láb hosszu teremben tartatik az egész gyüjtemény java, mi körülbelől 1500 számra megy. Ugyanezen palotában találtatik még a' becses régiségtár, a' tengerészeti tanulmányokra rendeltetett gyüjtemény, a' szobormüvek muzeuma, 's több műtörténeti nevezetességeken kivül gazdag gyüjteménye egyiptomi régiségeknek. A' Luxembourg palota is becses képeket tartalmaz, melyek azonban inkább az uj iskolához tartoznak. — Mi a' szinházakat illeti, azoknak száma a' korviszonyokhoz képest különböző volt; a' forradalom alatt harminczra hágott; később nyolczra szállittatott le; jelenleg, beszámitva a' kis zugszinházakat is, 25—27 van. Legnevezetesebbek 1.) *a' nagy opera* (Académie royal de musique). A' kormánytól jelentékeny pénzsegélyt nyer. Csak olly darabokat szabad benne adni, mellyek egész végig énekeltetnek, ugy hogy p. a' „*Büvös vadász*“ adatásakor a' szöveg szavalati részét is, recitativekra kelle áttenni. A' ház jelenleg a' rue Lepelletier-ben van. 2.) A' *Theâtre français* a' Richelieu utczában, melly a' kir. palotával egybefüggésben áll. Itt csak a' régi és uj franczia drámairodalomnak elismert remek művei, szomoru- és vigjátékok, hozathatnak szinre. 3.) A' *vig opera*, Comédie lyrique-nek is neveztetve. 4) *Odeon* vagy *second Theâtre français* a' Saint-Germain külvárosban, a' Luxembourg mellett. Az itt előadatni szokott darabok neme ugyanaz a' Théâtre français-éivel. 5.) Az olasz opera vagy a' *Théâtre des Italiens*. Ez a' szinház a' párisi előkelő világ gyülpontja. Az épület leégett volt 1838, de ujból épittetett 1841-ben. Ezen öt nagyobb szinházon kivül, mellyekhez a' legujabb időben még az ismeretes novellista Dumas által alapitott *Théâtre historique* sorakozott, nagy számu másod és harmad rangu szinház létezik Párisban. Ezek közül megemlitendők: a' *Théâtre du vaudeville* a' börzepiaczon, a' *Théâtre du Palais Royal* a' kir. palotában, a' *Gymnase dramatique* és a' *Théâtre des Variétés*, mindkettő a' boulevardoknál. Inkább az alsóbb

osztálynak szánvák: a' *Théâtre de la porte Saint-Martin*, a' *Théâtre de la gaieté* és az *Ambiguu comique*, mellyek mind a' boulevardoknál feküsznek, 's különösen melodrámák, pantomimek és balleteket hoznak közönség elé. E' szinházakon kivül, mellyeknek naponkint mintegy 50,000 látogatója van, még több zug-, gyermek- és szerelmes-szinházak léteznek, 's ezek sem minden jelentőség nélküliek, miután azok a' nagyobb szinpadoknak folytonosan póttagokat képeznek. — Francziaország gyáripara, különösen az 1848. előtti utolsó években, főbb helyeken hatalmas lendületet nyert; mind e' mellett Páris csak a' műkészség és mesterség némelly ágaiban tekinthető minta és középpontul. A' viszonyok 1848 után megváltoztak ugyan; de ez időpontig a' roppant számu munkásoknak, kik Párist választák tartózkodási helyül, buzditására és élénkitésére, a' versenyen kivül közre munkált az üdvös Conservatoire des arts et métiers is. A' régebbi királyi szőnyeg- vagy gobelingyár csaknem páratlan volt kitünő készitményeivel, valamint a' tükörgyár is kitünő hirrel dicsekhetett. Bár milly nagy legyen is Párisban a' mesterségek folytatásábani tevékenység, 's bár milly gazdag források nyiljanak is egyesek számára, szünetleni özönlése miatt azoknak, kik a' mivelt világ középpontján, mint a' franczia fővárosát bizonyos kedvteléssel szokta nevezni, gyorsan meggazdagodni törekszenek, megtörténik, hogy sokan meghiusulni látják reményeiket, 's szükség és nyomorral kénytelenek küzködni. A' városi hatóságok gondossága, 's egyesek jótékonysága azonban nagymennyiségü intézeteket hozott létre, mellyek arra szánvák, hogy a' nyomor szomoru következményeinek adózzanak. — Az ugynevezett Bureau de bienfaisance-okon kivűl, mellyekből minden kerület egyet köteles felmutatni, ehez tartoznak még egy Société de la charité maternelle, egy Société philanthropique, egy Société pour le soulagement et la délivrance des prisoniers és sok más hasonló irányzatu társulatok és egyletek. A' munkások helyzetének javitására 1848 óta sok kisérlet tétetett és tervek készültek, mellyeknek nagyobbrésze, természetes, czéliránytalannak tünt ki, mint a' nemzeti műhelyek és *Proudhon* (l. ezt) népbankja. Tán czélszerűbbeknek mutatkoznak a' köztársaság akkori (1849) elnökének tervei, mellyek közől különösen a' Cités ouvriéres 's a' rokkant munkások segélypénztárát emlitjük. Szegények házai és koródákról is nagyban gondoskodva van, 's néhány ez intézetek közül, p. o. a' hires Hôtel-Dieu, méltán feldicsértethetnek mint hasonló intézkedések példányai. Nem kevésbé kitünő a' Necker asszonyság által 1779-ben alapitott, 's nevét viselő korház, az Hôpital du pére Cochin és az Hôpital Beaujon. Egy nagy lelenczházat még 1640-ben alapitott Vincent de Paul. A' Salpêtriére (salétromfőző) nagyszerü intézet, mellynek rendeltetése: elaggott, tehetlen nőknek menedéket nyujtani, mig P. közelében, Bicêtre-ben hasonló intézet van agg férfiak számára. Ezen utóbbi intézet magába foglal egyszersmind egy dolgozó 's egy őrültek házát is. Különös asyluma van a' tébolyodottaknak Charentonban. Némelly kórházaknál egyes osztályok vannak a' lelki betegek ápolására is. A' vakok intézete, az Hôpital des Quinze-Vingts és a siketnémák intézete sok tekintetben olly kitünők, hogy nem egyszer vétettek mintául. Gonosztevők őrzéséül szolgál, a' rendőri helytartóság nagy depot-ján kivül a' de la Roquette- és Saint-

Pélagie-fogda, az Hôtel de la force, a' Conciergerie (fogház) és sok más fegyház. Az adósok börtöne Clichy-ben van.

P. népessége 1788-ban 590,569, 1821-ben 763,000, 1836-ban 899,313 és az 1842. octoberi összeirás szerint azon évben 935,261, 1847-ben pedig mintegy 1,200,000, mig 1315-ben alig 100,000 lélekre ment.—A' város jövedelme 1835-ben 44,436,767 frankot tett. Bor 866,331, pálinka 45,159, gyümölcs- és körtély-bor 12,926, boreczet 16,588, sör 128,957 hectolitres, 71,718 ökör, 20,684 tehén, 73,113 borju, 437,359 ürü, 90,190 disznó stb. A kocsiutak száma 1716-ban 309 volt, mig most több mint 1300-ra megy. Ezek közül legkitünőbbek: a' rue-royale, Saint-Honoré Castiglione, Rivoli (ez oszlopboltos) és de la paix. Ezután következnek az ugynevezett passage-ok, mellyek a' legnagyobb fényüzésig gazdag kereskedelmi tárgyakkal zsufolvák. E' tekintetben különösen a' Passages Véro-Dodat, Délorme és des panoramas a' legnevezetesebbek. A' nagy számu nyilttérek közt kitünőbb a' Place de la concorde (régebb Place de Louis XV., 's Place de la révolution) nevezettel. Ezen tér, keleten a' Tuileriák kertéig, nyugaton a' Champs-Elysées-ig, délfelől a' Szajnáig nyulik ki, hol a' szembe levő parton a' nemzetgyülés épülete diszeleg, 's éjszakon a' nagyszerü garde meuble-k és a' tengerészeti miniszterium találtatnak. A' középen Luxor toronyoszlopa áll. Megemlitjük még a' Carrousel-piaczot. A' Vendôme-piacz közepén, melly Mansard terve szerint 1699-ben kezdetett meg, egykor lovagszobor állt, melly 1792-ben lerontatván, helyébe az ismeretes Napoleon-szobor emeltetett. A' place royale (most place nationale) tökéletesen a' 17. század jellegét viseli magán. A' place de victoires tojásdad alakkal bir, 's XIV. Lajosnak XVIII. Lajos által emelt lovagszobrával van diszitve. A' helyet, hol egykor a' bastille, sánczai és sirjaival volt, most az 1830-ki áldozatoknak emelt ugynevezett juliusi oszlop és egy szabad tér (place de la bastille) jelöli. A' Champ-de-Mars nagy terjü tér, melly katonai ünnepélyeknél használtatik, 's melly Francziaország történetében nem jelentéktelen szerepet játszik A' város főkességéül szolgálnak a' boulevardok, mellyek három órai hosszu, változatos sétányt képeznek a' város beljében. A' közkertek közül megemlitjük a' Tuileriákét, a' Luxembourg- és palais national (előbb royal) kertét. Még nagyszerübbek a' Champs-Elysées-k. A' Szajnán 23. hid visz át, mellyek közül kitünőbbek a' Pont-Notre-Dame, Pont-neuf és Pont-royal. A' folyam partjai mellett elvonuló, 's mellvédfalakkal ellátott kocsiutakat quais-knek nevezik, 's rendkivül pompásak. A' négy diadalivek közül legrégibbek a' XIV. Lajos tiszteletére emelt Portes Saint-Denis és Saint Martin. A' más kettő Arc du carrousel és Arc de triomphe de l'étoile nevet visel, mellyek közül utóbbi a' forradalmi és császársági napok nagy tetteinek emlékeül épittetett, 's jul. 29-én 1836. avattatott fel. Legtisztesb és legnagyszerübb minden épületek közt a' Notre-Dame-templom, melly méltán soroltatik a' góthépitészet disz-példányai közé. Az Isle de la cité-n fekszik, olly helyen hol régebb már több templomok valának. Tulajdonképi alapitójául (1161) Maurice de Sully püspök tekintetik. Mondják, hogy III. Sándor pápa tette volna alapkövét le. E' pompás templomon kivül megemlitjük Saint-Germain des Prés-templomát, melly 1163-ban végeztetett be. Saint-

Etienne du Mont-temploma eredeti alakjában a' 13.században épittetett; de épitészeti tekintetből nevezetes főhomlokzata csak Valois Margit rendelésére emeltetett. Saint-Séverin templomában, mely góth stylben hagyatott meg, a' kar megett igen sajátságos, megrongált oszlop észrevehető. Saint-Germain l'Auxerrois Robert király által épittetett templomnak tartatik. Saint-Eustache templomának keletkezését is a' messze multkorba teszik, jelenlegi alakja azonban csak 1532-ben adatott. Különösen bámulandó nagyszerü hajójának 100 láb magas boltozata. Saint-Louis és Saint-Paul csak a' 18. században emelt templomok, mig Saint-Sulpice, ámbár csak 1646-ban épittetett ki, sokkal régibb kápolnától veszi eredetét. A' templom pompás porticusa csak 1745. végeztetett be, 's Servandoui terve szerint vitetett ki. Az ujabbak közt megemlitjük a' Notre-Dame de Lorette és Magdolna templomát, mellyeknek elsőbbike Lebas rajza szerint tulzott, 's szinte nem-templomi csinnal végeztetett 1823-ban be, mig az utóbbi hatalmas épitmény, Napoleon által tulajdonkép a' dicsőség templomának rendeltetett volt. Legjelentékenyebb protestans templomok az Oratoire, melly a' reformatusok, és az Eglise des billettes, melly a' lutheranusok számára van. A' világi épületek közt legelső helyen állanak a' *Tuileriák* a' *Louvre* és a' *Palais Royal*. A' Palais du Luxembourg, mellyben 1848-ig a' pairkamara tartá üléseit, eredetileg du Harlay Róbert háza volt, 's csak Medici Maria által épittetett a' flórenczi Pitti-palota mintájára egészen ujból. Az egykori képviselők kamrájának épülete a' Quai d' Orsay-n fekszik, 's összeköttetésben áll a' Palais-Bourbonnal, mellynek épitéséhez 1722-ben fogtak. A' péristile (szoborcsarnok), melly a' concorde-piaczra néz, 1804—7. készittetett de Poyet rajza után. A' Palais de justice a' régi frankkirályok lakpalotája volt, 's az ahoz tartozó, nevezetes, Sainte-Chapelle a' 13. század közepéből nyilvános isteni tiszteletnek szentelve. Az 1630. és 1776-ki égések alkalmával több bel és külrész elpusztulván, lényeges változtatásokon ment át. A' sokképen átalakitott épület jelenleg különböző főtörvényszékeknek nyujt helyiséget, 's azokon kivül a' rendőri helytartóság és várnagyságot is magába foglalja. A' Hôtel de ville, elkezdetvén 1533-ban, Domenico Boccadoro olasz ujabb terve szerint átalakittatott és 1606. végeztetett be. A' kivitel sokoldalu szépségeket mutat rajta fel. Az Elysée Bourbon (most Elysée nationale) palota 1718-ban épittetett Evreux gróf számára, 's később Pompadour marquisnőnek adatott át. A' Palais du quai d'Orsay-t Napoleon kezdte volt épittetni, de félben maradván, csak a' juliusi forradalom után végeztetett be. Hol egykor a' roszhirü Tour de Nesle állt, emelkedik most a' Palais de l'Institut, szembe a' Louvre-al. Ezen épület közelében van a' Hôtel des monnaies, melly azon helyen emelkedik, hol előbb a' Hôtel Conti állt. A' királyi bank épülete 1620. Mansard rendeléséből épittetett de Vrilliére herczeg számára, de a' börze a' jelenkoré, 's érdekes épitészeti remeklet.—A' számtalan temetkező helyek közt ugy festői, mint történeti becsre nézve legelső a' hires Père-la-chaise, honnan a' város a' legszebb látványt nyujtja. Hasonló kilátást ad a' Notre-Dame székesegyház tornya, 's a' nemzeti nagyság dicsőitésére szentelt Pantheon, melly az egykori Saint-Geneviéve templom helyén diszeskedik. E' magas pontokról jól beláthatni az egész várost szétágazó

utczáival, a' piaczokon nyüzsgő népségtől csak egyes hang érkezik fel, ámde a' szem előtt ott áll a' jelenkor legkimeritőbb képe, a' szünetnélküli tolongás és élénkség. Az emberi tevékenység minden ága képviselve van itt; minden uj találmány, a' föld bármelly részén fedeztetett légyen az fel, méltánylásra talál itt; láthatlan fonalak nyulnak innen a' föld minden tartományaiba ki. Már Montaigne Francziaország dicse és a' világ egyik legfőbb ékességének nevezi Párist. Ha a' tudomány és élet némelly országában nem is illeti meg e' kivételes állás, mégis Francziaország fővárosának viszonya a' világra sok tekintetben rendkivül befolyásos és jelentékenynek nevezhető. Francziaországra nézve pedig sajátságos rendszerénél fogva az öszpontositásnak, melly azon ország erejét és gyengeségét mutatja egyszerre fel, most is minden élet középpontja marad. Az évenként megjelenő nagy számu utizsebkönyvek és idegen-vezéreken kivül, Párisról dúsmennyiségü statistikai és történeti munkák vannak.Mi a' város és közelebb vidékeinek történetét illeti lásd: Corrozet „*La fleur des antiquités, singularités et excellences de la ville de P.*“ (1552); Dubreuil „*Théâtre des antiquités de P.*“ (1612, 4.); Germain-Brice „*Description de la ville de P,*“ (2. k. 1685); Sauval „*Histoire et recherches sur les antiquités de P.*“ (3 k. 1724, fol.); Félibien és Lobineau „*Histoire de la ville de P.*“ (5 k. 1755 fol.), Leboeuf „*Histoire de la ville et du diocése de P.*“ (15 k. 1754.); Jaillot „*Recherches critiques sur P.*“ (1775); Dulaure „*Histoire civile, physique et morale de P.*“ (7. k. 1821.; 6. kiad. 1840); Lafossé „*Histoire de P.*“ (4. k. 1833.); és Belin és Pujol „*Histoire civile, morale et monumentale de P.*“ (1843). A' statisticai adatok átnézetileg vannak összeállitva, Chabrol de Volvic „*Recherches statistiques sur la ville de P.*“ (4. k. Paris 1821—29.), mig Benoiston de Chateauneuf „*Recherches statistiques sur la ville de P.*“ (2. k. 1820—21.), Lachaise „*Topographie médicale de P.*“ (1822) czimü munkájában, 's a' számtalan inkább és kevésbé részletes leirásokban különleges pontok tárgyaltatnak. P. tulajdonképi leirása, tehát inkább festői oldala, kimerithetlen tárgyat nyujtott az ismertetéseknek. Csak következőket hozzuk fel: Piganiole de Laforce „*Description de la ville de P. et de ses environs*“ (10. k. 1765.); Saint-Victor „*Tableau historique et pittoresque de P.*“ (3. k. 1808. 4.); Legrand és Landon „*Description de P. et de ses édifices*“ (2. kiad. 2. k. 1818.) és Lurine „*Les rues de P.*“ (1843). Még többfélék azon munkák, mellyek nem állapodnak meg a' külső szemléletnél, hanem a' napi élet élénk visszatükröztetésére szánvák. Az irodalmi genrefestészet e' körében mestereknek ismertetnek el a' francziák. Illy nemü régebbi iratok közül különösen ezeket: Mercier „*Tableau de P.*“ (12. k. 1782) és „*Hermite de la chausée d'Antin*“ Fouy-tól. Ujabb időkben ezen termékek árja olly terjedelmes kezd lenni, hogy csak arra vagyunk kénytelenek hivatkozni, miszerint a' legkedveltebb napiirók, mint Janin, Balzac, Dumas stb. a' párisi élet és szokások festésénél mind e' forrásokból meritenek. Érdekes e' tekintetben a' „*Livre des Cent-et-un*“ czimü munkagyüjtemény, a' közvetlenül az életből meritett „*Grand ville*“ Paul de Kock-tól (Pár. 1843) és a' tarka „*Diable à P.*“ (1844), mellyekben a' párisi élet soknemü árnyéklatai adatnak. Angol és német munkák Párisról nagyszámmal vannak; utóbbiak közt legkitünőbbek a' Schülz,

Jäck, Raumer, Devrient, O. L. B. Wolf, Gutzkow és Gall munkái. — Hs.

Parma, független herczegség felső Olaszországban, Sardinia, a' lombard-velenczei királyság, Modena és Toscana között 107 □ mf. 475,000 l. Az északi, Po által határzott rész a' termékeny lombardi lapályhoz tartozik, nagyobb déli részét az Apenninek 's annak több mellék-ágai vágják keresztül, mellyek szép cser- és gesztenyeerdőkkel boritvák. Maga az Apennin nagyobbára terméketlen. A' Po hajozható. Az északi részben föld-, gyümölcs- és szőlőmivelés divatoz, délen pedig a' marhatenyésztés tulnyomó, itt készül az izletes parmai sajt (Parmesan-Käse.) A' selyemtenyésztés sok embert táplál. Bányászat is üzetik a' márvány és alabastromra nézve, ezenkivül sóaknák 's földolaj (Bergöhl) nem hiányzanak. Az ipar igen alant áll és csaknem kirekesztőleg a' selyem földolgozására szoritkozik, szomszéd országokkali kereskedelme 1848 előtt meglehetős élénk volt. Uralkodó vallás a' katholikus, de kevés izraelita is van; a' tanitásügy el van hanyagolva. A' törvények 1848 előtt a' „code Napoleon" szerint volt praeturák által kiszolgáltatva, melly utóbbiak száma 38 volt, felebbezés a' Parma és Piacenzában székelő polgári és büntető itélőszékhez történt, melly fölött újra a' parmai vizsgáló törvényszék (revisions tribunal) állott. Az ország kormánya két hatósági osztályból álla, mellyek egyike a' bel- és igazságügyet, másika a' pénz-, had- és külügyeket vezeté. Az állam évenkénti jövedelme volt 6 millio frank. adóssága 10 millio. Az osztrák minta szerint szervezett hadsereg 1100 főből állt. A' piacenzai erősségben az osztrákok szerződvény szerint gyakorlák az őrségi jogot; ezenkivül egy vár a' fővárosban is van, 's a' bardai-i, meg a' castello di campianoi elővárak. A hgi ház egy lovagi — a' Constantin-rend tulajdonosa, mellyet a' Comnen családból származott görög császárok 1190-ben alapitának. Ennek és legutolsó ivadékainak egyike, a' nagymesteri tisztet 1699-ben a' parmai herczegre hagyá. 1816-ban e' rend megujittaték. De a' rend nagymesteri czimét a' nápolyi király is birja.

Egész Parma hajdan Galliához tartozott (Gallia cispadana). Kr. el. 250 évvel a' romaiak birtokába jött, hol megmaradt, még N. Károly azt a' nyugoti birodalomhoz csatolta (777 Kr. u.) A' német iga lerázása után, a' többi lombard városok sorsában osztozott, miután most democraticus szabadság, majd néhány család, minők az Este- és Visconti családok uralma alatt állt, mignem III. Pál pápa, Parma, Piacenza és Guastallát, természetes fia, Farnese számára egy herczegségbe olvasztá egybe. A' Farnese-ház alatt maradt 1731-ig, midőn az utolsó ivadék minden férfiágoni utód nélkül halt meg. Erre az ország Spanyolhonra szállt, 1802-től 1805-ig Franciaországnak egyik departamentje volt. A' párisi békekötés (1814) és a' bécsi congressus (1815) a' parma, piacenza és guastallai herczegségeket a' franczia császárnő Mária Luizának (l. ezt), független birtokként határozá adatni, és pedig, mivel Spanyolhon e' határozatnak ellene mondott, olly föltétel mellett, hogy az ő kimulta után e' hgségek spanyol infans- és luccai hgnő 's ennek ivadékaira szálljanak; ezeknek is kihalása esetében pedig Piacenzát Sardinia, Parmát pedig Austria örökölje. Midőn 1831-ben Olaszország lázongások szinhelyévé

lőn, Parma sem maradt egészen érintetlenül. Egy vakmerő bőszült reggioi embercsoport tört be a' pármai területre e' kiáltással: „éljen a' köztársaság!“. A' forrongás minden fejet elfoglalt 's minden utczán végig futott, 's a' császári hgnő febr. 18. menekülni volt kénytelen. Ausztria szuronyai álliták a' csendet helyre. A' főhgnő visszatért (13. mart.) 's több engedményekbe egyezett. Az Olaszországban 1846-ban kiütött nyugtalanságok bár P.-t sem kimélék meg egészen, de a' főhgnő általános amnestiát hirdető rendeleteivel igyekezett a' kedélyeket lecsendesitni. Midőn a' hgnő 1847 december 18-án meghalt; P. a' szerződés erejénél fogva infans Bourbon Károly Lajos luccai hgre szállt, kinek is nevében, az addigi állodalmi tanács tagjai, gr. Bombelles Károly, de Richer Ch. Lorenzo generalmajor, Puzzoni Michel és Salati Erico főparancsnokok azt elfoglalák és 1847 évi december 26-kán kelt nyilatkozvány értelmében a' kormányt kezökhöz vevék. 1848 évi január 8-ikán monda le a' modenai hg a' guastallai hgség 's az Enza jobb partján fekvő vidékről, mi helyett ő Modenából a' villafrancai, treschiettai, castevolii és malazzoi, Toscanától a' pontremoli-i, bayonnei, filatiêrrei, groppolii és lusuolii kerületeket vala nyerendő. Későbbi események meggátlák e' kerületek formaszerinti átadatását. Felső Olaszország forradalma P.-ra is kihatott. A' herczeg ennek következtében 1848. évi martius 20-án odahagyá országát, miután helyettes kormányt nevezett ki, mellynek élén San Vital gr. álla. Sőt 9-ik april hóról kelt proclamatiojában egy ideiglenes kormány kinevezését is megengedé, mit aug. 12-én az öregek tanácsa végre is hajtott. 10. majusban Piacenza nyilvánitá, mikép Sardiniához akar csatlakozni. Ausztriának Majland, Sardinia fölötti 's a' Po-nak osztrák csapatok általi megszállása, 1849. nyarában a' hg visszatértét lehetővé tették. (Lásd Rossi „Ristretto di storia patria ad uso de Piacentini“ Piacenza 1829—32; és Pezzano „Memorie degli scrittori e letterati parmigiani“ Asso által folytatva, Parma 1828—33,4.) — Sf.

Paskiewits, (Iwan Fedorovics) eriváni gróf, varsói herczeg, orosz tábornagy, Lengyelország főhelytartója, a' Magyarországban működött hadsereg fővezére. Németországban sokáig azon vélemény uralkodott, hogy litvániai német, vagy épen sziléziai születés. Ez azonban hibás vélemény; mert Paskiewits ó-orosz köznemes családból származott, és 1782. évben Poltawában született, hol atyja mint ezredes lakott. A' fiú I. Pál alatt Pétervárra az apródintézetbe, aztán a' hadseregbe lépett, és mint tiszt 1806-ban először harczolt Moldvaországban. 1809-ben Brailownál nehéz sebet kapván, az 1812—15-ki orosz táborozásokban mind ig jelen volt. Párisból mint tábornokkartiszt tért haza. A' kormány által most Georgiába küldeték, *Yermolow* herczeg alatt mint tábornoksegéd szolgálandó. A' persa háború szerzett legelőször fényes nevet neki. Ő e' háborúban két osztály gyalogságot és kozákot vezérelve, 1826 évi sept. 25-én Elisabethpolnál Abbas-Mirza fölött fényes diadalt nyere. E' győzelem következtében a' persák kénytelenek voltak kitakarodni Karatagh tartományból 's visszavoulni egész az Araxesig, hol erős állást vőnek, mig Paskiewits Cseraken folyam mellett téli szálláson maradt. E' hadjárat bevégeztével Yermolow — nem tudni bizonyosan mi okból — a' fővezérségtől megfosztatván, a' táborból eltávolittatott, 's helyébe Paskiewits

tétetett, ki a' legnagyobb vigyázattal működve, elébb raktárakat gyüjte, hadseregét lovassági álütközetekben gyakorlá több hónapig és csak aztán nyomult előre juliusban. Annál eldöntőbbek voltak a' hasznok, miket illy előkészületek után nyert. Juliusban a' persák az Araxes mellett megverettek, augustusban az általok megszállott Ecsmiadszin zárda felszabadittaték, septemberben Szardar-Abad vár elfoglaltatott. October 6-án elkezdődött aztán Eriván megszállása, melly vár 13-án, épen midőn az ostrom megkezdendő vala, feladá magát; Tauris pedig, Abbas-Mirza koronaherczeg fővárosa, 31-én fogadá be a' győztest. Persia békére hajlott, Eriván és Nakiseván khánságokat, meg Aderbeidsánt zálogul átengedvén mindaddig, mig nem a' többi békeföltételek (a' hadi költségek fizetése stb.) elintézve lennének. De a' porta és Oroszország közötti viszályok kitörése a' szerződvény megszegését idézé elő a' persák részéről. Paskiewits is tehát az alkudozásokat megszakadottaknak nyilatkoztatván, 1828-ki januáriusban ujra megkezdé az ellenségeskedést, 's Ardebil erős vár elfoglalása által ugy megtöré ellenének bátorságát, hogy rövid idő mulva (február 22-én 1828. Tauris mellett) végkép megkelle köttetnie a' (turtmancsai) békének. A' persa háboruból Paskiewits mindjárt a' törökök elleni harczra kelt. Egy fényes istentisztelet, melly az összegyült hadsereg által 1828 junius 26-kán az Ararát tövében tartatott, a' vezér vállalatát megszentelé. Paskiewits nem talált nagy nehézségekre. Az ország számos örményei's az elégületlen janitsárok tömege mellette voltak, a' rosz állapotban levő várakat pedig alig 40,000 főnyi rendezetlen katonaság védelmezé. Julius 15-én Paskiewits elfoglalá Kars határvárat, august. 21-én véres csatában győzött Akhalzik mellett, három nap mulva feladá magát a' hasonnevü vár, septemberben három pasaság és hat vár volt az oroszok hatalmában. Most Paskiewits téli szállásra ment, a' nélkül hogy a' védetlen Erzerum ellen valamit kezdene. E' nagyfontosságu város elfoglalása a' legközelebbi táborozás feladata volt, mellynek megnyitása egész juniusig huzódott, midőn t. i. az erősitvények mind elérkeztek. Julius 2-án elveszték a' törökök elsánczolt táborukat Erzerumnál, mellyet 50,000 emberrel raktak volt meg, 's most már az erzerumi út nyitva lőn az oroszok előtt. A' lakosság vészes hangulata miatt kitakarodék belőle a' szeraszkier, ugy hogy Erzerum csata nélkül az oroszok kezébe került; mi utolsó tetemes nyereségök volt e' háborúban. A' további előnyomulást Trapezunt felé gátolták a' rosz utak, mint Paskiewits tudósitásaiban mondaték, valósággal pedig a' fanaticus lakosok által elgörditett legyőzhetlen akadályok. Baiburd vár ismét elveszett, 's mig Paskiewits annak visszafoglalásán ügyekvék, az Európában megkötött békének hire megérkezett. Paskiewitsnek a' persa táborozásban viselt dolgai „Eriváni" előnevet és egy millió ezüstrubelnyi pénzajándékot szereztek, a' török háborúbani magaviseleteért pedig tábornagygyá emeltetés jutalmazá. A' békekötés után Paskiewits visszatért Georgiába, mellynek helytartójává volt kinevezve. Ottani igazgatása nem volt szerencsés. A' Kaukazus vad hegyi népei máskép harczoltak, mint a' török katonák, nem találkoztak köztük árulók, kik a' várakat és hegyszorosokat elárulnák. A' rá nézve uj harczban Paskiewits kudarczot valla. A' lesghek és más néptörzsek fölötti győzelmei sehol másutt, csak az orosz hivatalos

hirlapok papirosán léteztek; valósággal pedig egészen másképp állott a' dolog. Paskiewits közel járt a' kegyelemvesztéshez, midőn a' lengyel háboru kiütése és szerencsétlen lefolyása őt ismét szükséges emberré tette. Dibits hirtelen meghalálozott (1831. junius 9-én), 's halálának alig ment hire Pétervárra, itt már tudva lön, hogy Paskiewits nyerendi el a' fővezérséget. Ugy is lőn. Paskiewits junius 20-án érkezett a' fóhadiszállásra Pultuszkba, hol a' seregek által örömmel üdvözölteték. Az általa követett 's elődeétől egészen eltérő hadakozási terv a' hadművészek közt sok ócsárlóra talált. Valóban Paskiewits olly merész volt, hogy csaknem vakmerőnek lehete nevezni. Működési alapját tudniillik egészen elhagyván, Oroszországgali összeköttetését feladá, 's elosztott hadtestekkel oldalvást a' lengyel tábor mellett elvonult, a' Visztula másik partjára, hol csak a' szövetséges porosz birtokra támaszkodhaték. Alvezérei — *Golovnin* és *Gerstenzweig* — is utánna mentek, és *Skrzynecki* mindezt háboritlanul hagyá megtörténni. E' rejtélyt talán a' franczia diplomatia fejthetendi meg. Ugyanazon napokban, midőn e' veszélyes oldalmenet végrehajtatott, Skrzynecki egy sürgönyt kapott a' franczia külügyministertől, *Sebastiani* tábornoktól, mellyben felszólittaték, hogy még néhány hónapig huzza halassza a' dolgot eldöntő ütközet nélkül, mivel addig czélját érendi a' diplomatiai közbenjárás. Paskiewitsnek tudnia kellett e' sürgönyről, különben hadmozdulata nem igazolható. Paskievits a' poroszoktól hadi szerek 's mérnökökkel ellátva, most már mindent elrendezett Varsó ostromára, mellynek falai előtt september 4-én megjelent. A' megkezdett alkudozásokban a' lengyeleknek megigérte az előbbi állapot visszahozatalát és a' közbocsánatot; midőn pedig ezen föltételek visszautasittattak, sept. 6-án megkezdé az ostromot. Varsóban árulók vezérkedtek: *Krukowiecki* és *Lubienski* (*Chrzanowski* is gyanussá tevé magát az eldöntő órában). Paskiewits tehát jól tudta, hol légyen a' védvonal leggyöngébb pontja; mi nekie győzelmet szerze Wola falu — a' lengyel állás középpontja ellen. Ő maga is könnyü sebet kapott a' csatában, 's más nap a' fővezérséget *Toll* tábornoknak adta át. Varsó bevétele után ismét fölvette az alkudozások fonalát; de kinyilatkoztatta, hogy csak tisztán katonai hatósággal, mellyre a' kormány és országgyülés legkisebb befolyást sem gyakorolnak, bocsátkozhatnék alkudozásba, 's követeléseit mindig fölebb csigázta, mig végre azt kivánta, hogy a' lengyelek minden föltétel nélkül vessék alá magokat urok-királyuknak. A' lengyel hadsereg most részint ausztriai, részint porosz földre lépett át.

Paskiewits mindig az ó-orosz párt képviselőjének tartaték a' hadseregben, 's bizonyos értelemben csakugyan az is volt. Ellenzékben állott *Dibits* gróffal, az ugynevezett német párt képviselőjével, 's általában minden külföldivel. De az ó-orosz párt szine mégis ellensége volt. Ezen emberek Paskiewitsben egy javithatlan hibát láttak, azt tudniillik, hogy csekély családból származott, mellynek igényei a' nemességre még nem is voltak egészen tisztában. E' párt Paskiewits iránt még nagyobb gyülölséggel kezde viseltetni, midőn Yermolow helyét a' kaukazusi fővezérségben elfoglalá. Yermolow az ó-oroszok kedvencze volt, 's moszkvai elvonultságában csaknem mint király fogada hódolatokat. Paskiewits iránt az ellenkedés határozottan nyilatkozott. Különösen hadvezéri észtehet-

ségét támadák meg, állítván: hogy a' táborozási terveket az ázsiai háborúkban nem ő, hanem egy kurlandi készitette, kit kevéssel a' háború bevégződése előtt titokteljes láz ragadott el. A' vádak még inkább szaporodtak, midőn Paskiewits a' helytartósági méltóságra lépett. A' szerencsétlen Lengyelországot nem olly könnyü volt megnyugtatni, összeesküvések és egyes lázadások törtek ki, az oroszitás nem olly gyorsan eszközöltethetett, mint az orosz udvar kivánta. Mindezekkel Paskiewitset vétkelték, lágyságát árulásnak nevezték, 's azon pártolásból, mellyben a' leginkább terhelt lengyeleknek kegyelemérti folyamodásait részesité, azt következtették, hogy magát függetlenné akarja tenni Lengyelországban. Szüntelen ismételve, bizonyos sikerök volt e' gyanusitásoknak. A' közigazgatásnak a' törvénykezéstőli elválasztásából, a' rendőrhatóságnak Abramovics tábornokra ruháztatásából's ugyannak Pétervárral közvetlen levelezéséből megtudhatta Paskiewits, hogy a' kegyelemből kiesett. E' visszahatás a' herczegre legszomoritóbb volt. Megfélemitve és személyes meggyőződésében megtörve, lágyságát ellenkezőre változtatá; igy jutott ismét kegyelembe, 's elnyerte Magyarországban is a' fővezérséget, minek eredményei tudva vannak. Azóta folytatja kormányzóságát Varsóban. — M. S.

Passy, (Hyppolite) franczia követ és pénzügyminister, sz. 1793. Eure és Loire megyében, utolsó években a' restauratio alatt egy ellenzéki lap szerkesztésében vett részt. A' juliusi forradalom után mint Louviers követe a' kamarába lépett, hol az 1831 és 1832-diki budget tárgyalása alkalmával tárgyavatottsága által csakhamar kitünt, miért is aztán a' legfontosabb pénzügyi kérdésekben is tanácskozásokra hivatott. Mi politikai nézeteit illeti, ő a' mérsékeltek alapelveinek hódolt, 's Etienne, Teste, Sauzet és idősb Dupin mellett mint a' Tierspárt legjobb szónoka működött. Midőn e' párt, Gérard marsal lemondása után, oct. 29-én 1834., az ellenzékhez átment, a' király kénytelennek látá magát félliberalisokból választani az uj miniszteriumot. Maret lön a' 11. novemberi cabinet elnöke, 's P. a' pénzügyi tárczát fogadá el, azonban az udvarnak tetszését nem biró férfiak már három nap mulva kénytelenek valának elődeik helyét visszaadni. P. most nagyobb mértékben közeledett az udvarhoz, 's az 1835-ki ülésben Sauzet nevü barátjával együtt az ugynevezett septemberi törvények mellett szavazott. Broglie lelépte után Thiers 1736. febr. 22-én egyetértésben a' Tierspárttal egy cabinetet hozott létre, mellyben P. kereskedelmi minister lett. Már aug. 25-én a' ministerek ujból mind lemondottak, minthogy a' spanyol ügyekben őket a' király compromittálta volt. P. a' kamarában most hosszas ideig tartott a' Thiers coalitiojához, melly a' Molé kormánya 's a' doctrinairek bukását eszközlé. 1839. január havában a' válpercz bekövetkeztével visszalépett a' coalitiótól, 's az udvar kivánatára egy ministeriumot igyekezett alkotni barátaiból, mi azonban nem sikerült. Ellenben az ülés megnyitásakor, april 4-én, a' kamarában az elnökséget vette át. Ekkor a' király ujolag megbizta őt egy uj miniszterium alkotásával, melly végre maj. 13-án a' legkülönbözőbb elemekből életbe lépett. Soult vette ugyan át a' külügygyel az elnökséget is; de azért P. maradt, a' pénzügyi tárczával, a' kormány tulajdonképi elnöke. Midőn 1840. februárban a' Nemours herczeg inditványba

hozott dotatioja a' kamara által elvettetett, P. társaival együtt visszalépett, 's a' kormány rudját Thiersnek adta át. Politikai tevékenysége ez idő óta a' következkamarára szoritkozott, mig 1844. pairré emeltetett. 1848. ősszétől fogva megint többször neveztetett Thiers párthivének. — Öcscse P. *Antal* előbb a' főszámvető hivatalnál volt alkalmazva, a' juliusi forradalom után Eure-megye előljárója lett, 's ez állásban maradt 1837-ig, mikor is a' kamarába jutott, hol szerencsés szónoki tehetsége által kitünteté magát. — Hs.

Patagonia, Délamerika déli része, a' Rio Negro és a' Magalhaens utvonal közt, éjszaktól délnek 240 mf. hosszu, 120 mf. széles, körülbelől 18,000 □ mf. tértartalommal. A' földalak szerint két egyenetlen részre oszlik; az egyik lassanként és a' keleti partokkal párhuzamos fokban emelkedik az Andokig; a' legujabb porondkő-alakulatokhoz tartozik, de források hiányában növényélete nincs; a' más rész hegyvidék, 's a' 7000 lábon sehol felül nem emelkedő And-lánczolatokból áll, mellyek meredeken ereszkednek alá a' csendes tengerhez, hol mély tengeröblei és szigeteivel a' norvégiai tengerpartokra emlékeztet. Az And-lánczolat az őshegyekhez tartozik, egy részt a' legnagyobb bazáltképletekből áll, gyakran jéglemezzel (Gletscher) fedett; de gazdag források- és egy része erdőkben is. Az éghajlat változó, de épen nem hideg, különösen száraz a' keleti részeken, igen esős a' nyugati hegységek közt. Az állatok országa a' Pámpászokéhoz hasonló, 's rendesen a' száraz hónapokban huzódnak a' keleti lakatlan pusztából dél és nyugatnak. A' növényvilág csak a' Magalhaens-ut mellett rendesebb, a' keleti részben egyetlen fa sincs. Európaiak által csak a' rio-negronáli ut mellett, 's még tán néhány partrészeken lakható a' tartomány, de földmivelő gyarmatok soha sem fognak ott alapulhatni, 's maga a' marhatenyésztés nagy nehézségekre találand. A' *patagoniaiak* különös törzsét képezik az amerikai fajnak, három főnépségre, aucasok, puelchesek és tehuelchesekre oszlanak, 's igen megkülönböztetendők a' tűztartomány (pescherähs) lakóitól. Számuk nem nagy. A' patagoniaiak, kik a' 16. század óta óriásnagyságukról voltak ismeretesek, az évszakonként a' Rio-Negrótól a' déli tengerszorosig portyázó tehuelchek. Kis csapatokra vannak szakadva, vadak és bátrak, a' szabadságot tekintik főkincsökül, sohasem épitnek állandó lakházakat, csak nehány egyszerübb mesterséget üznek, 's részint rablás, részint a' nomádok szerint vitt marhatenyésztésből élnek; Buenos Ayres megszállásáért csaknem mindig harczot folytattak. Hajdan 9—10 láb magasaknak tartották őket, 's e' mese sokáig szolgált vitatkozási tárgyul. A' nagyszámu ujabbkori tengeri utasok puhatolódzása szerint, kik a' néppel a' tengerszoros vagy a' déli partoknál összejöttek, termetük (6 l. 13 ujnyi), sokkal nagyobb ugyan a' középesnél, de sehol nagyobb egyének nem találtattak. V. ö. Thom. Falkner „*P. leirását*"; King, Fitzroy és Danyin „*Voyage of the Beagle etc.*" (4 k. London 1839) és d'Orbigny „*Voyage dans l'Amérique meridionale*" (2 k. Par. 1838). — Hs.

Pauperismus. Ujabb időkben gyakran hozatott szóba a' társadalom legalsóbb osztályának szegénysége és segélytelensége. Csaknem minden országban annak okát, 's módot igyekeznek kikeresni, hogy elharapódzása meggátoltathassék. Franciaországban egy párt az, melly a' szegé-

nyek érdekében fellépett, 's melly a' társadalmi viszonyok átalakitása által a' roszat gyökerestől orvosolni törekszik. A' socialisták és communisták, a' franczia forradalom romjai, mint az 1848-ki forradalom alapitói vagy legalább örökösei, nem egyebek, mint egy emberbaráti társulat, melly azon vakmerő feladatot tüzte ki magának, hogy a' polgári társaság tagjai közé a' birtok egyenlőségét hozza be. Kérdés, ha lehető-e ez? Szegénység a' legrégibb időktől fogva létezett, 's vannak, kik ugy vélekednek, hogy az a' földszinéről soha sem lenne eltörölhető, mert a' legalsóbb tömegekben mindig lesznek ollyanok, kik tőke hiányában, 's betegség, vénség és baleesetek, vagy renyheség és szerencsétlenség által akadályoztatva, életszükségleteiket munka által kiérdemelni nem képesek. Ha csak természeti szegényekkel lenne baj, a' keresztyéni jótékonyság kielégitőleg segitne, a' tunyák és munkakerülőket felsőbbségi kényszer által a' társadalom hasznos tagjaivá lehetne átalakitni; de egész osztályok elszegényedéséről van szó. Inségesen képeztetve az iskolákban, mellyeknek gyümölcse gyakran ép olly hamar kárba megy, mint nyeretett, minthogy a' gyári munka már korán összeköttetésbe hozatik az iskolával, a' szülék által rosz példák után indittatva, csaknem mindig nyerseség és gorombaság közt nevekednek fel ez osztályok gyermekei, 's vállalkozók eszközeivé lesznek, kik közt bér az egyedüli kötelék. Ha a' munkában szorgalmasak és ügyesek, őrizkednek a' törvényesség és rendőrséggel összeütközésbe jőni, ha nem esnek betegségbe, nem következik be az elkerülhetlen életszükségek drágasága, ha az ipar és kereskedelemben nem történnek rendületek, mig erejök tart, elég inségesen tengetik életüket; a' jövő azonban még mind csak a' legleverőbb kilátást nyujtja nekik. Illy körülmények közt nem csoda, ha nyerseség és élvvágy ez osztály jellemző tulajdonává válnak. A' jövedelmes kereset hamar eltékozoltatik, idő előtti házasságkötés vagy nőtlenség szaporitják az életgondokat, az egészségtelen lakások korán bekövetkeztetik a' sorvadást, 's a' természetellenes életmód miatt mind gyengébb, mind egészségtelenebb gyermekek születnek. De, hogy kivánhatni elővigyázatot, takarékosságot és tudvágyot ez emberektől, kik előre látják, hogy mind e' tulajdonságok szomoru sorsuktól nem menthetik meg? Általában csaknem mindenütt bizalmatlansággal találkoznak; kivánhatni-e, hogy magokat hálátlanok, daczosok és arczátlanoknak ne mutassák? A' törvény, a' helyett, hogy védné őket, reájuk nézve csak büntető biró. Miért óvakodnának azt átlépni, mikor az jogokat nem, de csak kötelességeket jelöl ki számukra? A' polgári társasággal folytonos harczban állanak; nincs mit reméljenek tőle. Egy kereskedelmi esökkenés, egy drágaság nyomorukat tetőpontjára hágtatja, mig ellenben még a' legolcsóbb idők is napjaikon keveset, vagy épen mit sem javitnak, ha egyszersmind a' munka is megszaporodott. Legroszabb az, hogy a' társadalom ezen mostoha fiaihoz nagy száma csatlakozik másoknak, kik saját hibájuk miatt estek el javuk vagy polgári állásuktól, mielőtt helyzetük eszméletre hozta volna, 's olly vállalatok eszközeivé lettek, mellyek az egész társadalmi rendet felforgatással fenyegethetik. Olasz-, Spanyolország- és Portugalban hasonlólag van szegénység, mondhatni, ott van a' koldulás hazája, 's mégis a' szegények ott nem állanak olly viszonyban a' társadalomhoz, mint p. o. Francziaország és Angliában az

utóbbi időkben. A' déli országokban a' szegénység tán nem is nagy szerencsétlenség, a' kedvező éghajlat, 's a' kolostorok jótékonysága mellett nem éreznek több szükséget, mint a' mennyit kevés fáradsággal naponként megkereshetnek. Északi Európa szegényei azonban már szükséget szenvednek, a' nagy rész jobb napokat ért, munkássága, 's a' kéz tevékenysége a' gondolatok tevékenységét is felélesztí. Összehasonlitják segélytelenségüket az előkelőbb osztályok jóllétével; a' legnagyobb rész nem koldus, hanem emberek, kik jobblétért küzdenek. A' különféle iratok, értekezések és tudósitások, mellyek ujabb időkben névszerint Franczia-ország és Angliában a' pauperismus, 's az annak eltörlésére czélzó segélymódokról megjelentek, borzasztó képet adnak Európa szegényeinek számáról. Általában, az a' vélemény, hogy a' nyilvános segélyre szorultak száma a' népesség huszonegyed részét tenné. Az egyes államokban különböző a' viszony; Oroszországban ugy áll, mint egy 100-hoz; Angliában mint egy hathoz (Nagybritannia három birodalmában a' szegények száma 3,900,000-re tétetik), minél a' koldusok megkülönböztetendők a' szegényektől. Angliában koldul a' 117., Oroszországban az 1000-ik ember; a' szegények közül azonban Angliában 19 szegényből csak 1, Oroszországban már kilenczből egy koldul. Franczia- és Németországban a' szegények száma állitólag ugy áll, mint egy huszhoz; Austriában csak a' 25-ik embert számitják a' szegényekhez, de a' nyolczadik szegény már koldul, mig Németország többi részeiben csak a' 10-ik ember számittatik a' koldusokhoz; Dániában ugy áll a' szegények viszonya mint 25-hez 1, Svécziában közel ugy; Német-Alföldön a' hetedik ember már szegény, de 15 közül csak egy koldul. Az összes tudósitások szerint minden országokban általában a' szegények száma inkább növekedő, mint apadó; ép igy nő a' proletariusok, azaz: olly egyének száma, kik a' legkisebb, egyest vagy tömeget érő balesetnél kenyér nélkül maradnak, 's a' szegények sorába lépnek; sőt a' közvetlen e' felett álló osztályoknál is a' személyes hitel rosz állása, czélszerütlen vállalatokba fogás, az adóssági és csődperek tömege, 's a' sok szükséges árverés azt idézték elő, hogy a' kis polgár és paraszt könnyebben proletáriussá sülyed, mint magasabb fokra emelkedhetik. 'S mégis a' nemzeti jóllét koránt sincs hanyatló félben; az országok, mellyekben aránylag legtöbb szegény van, gazdagságban a' többit mind felülmulják, 's e' gazdagodás növekedő és nem hanyatló félben van, mi épen az elszegényedést annál veszélyesbé teszi, minthogy az csak annál szembeszökőbb ellentéteket idéz elő.

E' jelenségeknek különböző pártok különböző okokat tulajdonitanak. A' reactionalis párt a' földbirtok felosztását, az urbéri viszonyok megszüntetését, 's az iparszabadságot, sőt magát a' műipart és protestantismust is a' tömeges elszegényedés okául tekintik. Más pártok, mint Fourier, Owen és a' socialis rendszer, a' tulajdon, örökösödési jog, 's atyai hatalomból eredtetik e' szomoru jelenséget, 's azt eltöröltnek akarják hinni, de ujabb viszonyaik alkotásánál is, mitől az emberek felsegéllését várják, megint hasonló intézkedésekhez kénytelenek folyamodni. Egy harmadik párt csak is a' műiparrendszer általánosb és következetesb kivitelében lát segélyt, de a' mellett egyszersmind a' szegénységet elkerülhetlen rosznak nyilatkoztatja, mellyen meg kell nyugodni, 's rendőri esz-

közök által lehetőleg segitni. Azonban mióta a' földbirtok a' nemzetnek többé nem főkincsét képezi, 's nem minden viszonyok felett uralg, mióta műipar és kereskedelem egyenlő joggal állanak mellette, sőt itt-ott még nagyobb jelentőséggel lépnek fel, hathatósabb befolyást gyakorolnak, a' földmivelés csak a' föld használatának lehető szabadságában találhat biztositékot és érvényt; minden megszoritás elvonná tőle az erőket és tőkéket, 's lesülyesztené a' föld becsét. Mi a' kézmüves életet illeti, a' régi rendszer jó vagy nem jó voltát elhatározni már azért is bajos, mivel az államok azt többé nem tarthatják fenn, mihelyest mások attól eltértek. Bizonyos, hogy a' gépek miatt sok ember marad kenyér nélkül, de még több maradna, ha gépek nélkül kellene a' gépeket használó országokkal versenyt kiállani. Nem minden, mi egykor jó és üdvös volt, tartható fenn máskor teljes erejében. Az urbéri viszony, a' czéhügy, község, testület, a' családi kötelékeknek kiterjesztése a' legtávolabb rokonokra is, most mind ingóbbak lettek, vagy részben megszüntek, mivel az idők folyamában más jellemet öltének. Remélnünk kell, hogy magából az életből fognak erők kifejleni, mellyek az életrevalóba lelket lehelendenek, hogy a' menthetlenül megsemmisülők helyébe uj formák fejlődjenek. Az emberek szükségei jelenben megszaporodtak, 's azok közül most igen sok általános szükség, mi ezelőtt csak a' dúsgazdagok fényüzésének körébe tartozott. Ez által milliók élete nyert nagyobb kedvességet, 's ha e' fényüzés ellen harcz kezdetnék, a' diadal csak ujabb szegénységet szülne, miután ezen felcsigázott szükségekre uj fontos érdekek fektetvék. A' pauperismus főoka azon erőhatalomban fekszik, mellyet a' tőke nyert. A' tőke vállalatokat idézett elő, mellyek mellett a' kisebb műipar, többé nem tarthatá fenn magát. A' műipar, mellyet most még hasznosan összeköthetni a' földmiveléssel, nagyrészt olly tőkéket igényel, mint a' millyet csak földbirtokosok adhatnak ki. Sőt a' gazdászati egyes javitások sem tétethetnek tőke nélkül meg; mert az első befektetés külön összeget kiván, 's a' sikertelen éveket is ki kell állani. A' műiparnál tőkék igényeltetnek, hogy az üzlet legmagasb lábra emeltessék, 's a' bevásárlásokat kedvező időben tenni és a' versenyt diadalmasan kiállani lehessen. Ez áll a' kereskedésre nézve, 's igy minden oldalról az általános nyeremény legjobb részét a' gazdagság hatalma vonja magához, egyedül nyerve minden haladás előnyét. Ezért csökken a' kisebb önálló üzletek száma és szerencséje, 's nő azoké, kik mint bérmunkások állanak mások szolgálatában. E' bérmunka a' mindig tökéletesbülő gépek mellett csak némi testi ügyességet feltételez, minek folytán a' verseny e' munkákra mindig nagyobb, 's a' munkások helyzete annál bizonytalanabb lessz. Hasonló állapoton alig segithetni egyéb, mint a' kis birtok egyesitése által, hogy a' nagyszerübb üzletek kirekeszthetése végett jelentékeny tőke összittessék, 's igy az egyesek tőkéivel biztosan ki lehessen állani a' versenyt. Ez azonban nem történhetik az álladalom által meg, egyedül az egyénektől függ ez. Az álladalomnak a' pauperismussal szemben főfeladata csak is az volna, hogy gondot viseljen, miszerint a' pénzerő egyenlőleg osztassék ki, és sokak mérsékelt, kellemes jólléte biztositassék. Minélinkább elterjed az alsóbb és közép osztálynál a' jóllét, annál kevesebb szegény lehet. Azonban a' legczélszerübb segélyt még mindig csak az idő és élettől várhatjuk.—Hs.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár